

Universidad   Euskal Herriko
del País Vasco   Unibertsitatea

UNIVERSITY OF THE BASQUE COUNTRY (UPV/EHU)

Euskararen morfologia historikorako: artikuluak eta erakusleak

Towards a history of Basque morphology: articles and demonstratives

Julen MANTEROLA

Tesi zuzendaria / Thesis director

Joseba Andoni LAKARRA ANDRINUA (UPV/EHU)

Saila / Department

Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila
Department of Linguistics and Basque Studies

2015

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

UNIVERSITY OF THE BASQUE COUNTRY (UPV/EHU)

Euskararen morfologia historikorako: artikuluak eta erakusleak

Julen MANTEROLA

Tesi zuzendaria

Joseba Andoni LAKARRA ANDRINUA (UPV/EHU)

Saila

Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila

2015

eman ta zabal zazu

Universidad   Euskal Herriko
del País Vasco   Unibertsitatea

UNIVERSITY OF THE BASQUE COUNTRY (UPV/EHU)

Towards a history of Basque morphology: articles and demonstratives

Julen MANTEROLA

Thesis director

Joseba Andoni LAKARRA ANDRINUA (UPV/EHU)

Department

Department of Linguistics and Basque Studies

2015

Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailaren ikertzaileak prestatzeko programaren diru-laguntzari esker egin ahal izan da tesi hau (BFI04.297 / AE).

Proiektu eta talde hauen laguntza ere izan du tesi honen egileak:

- Monumenta Linguae Vasconum III* (MEC08/63, FFI2008-04516).
- Monumenta Linguae Vasconum IV* (MICINN12/93, FF12012-37696).
- Historia de la Lengua Vasca y Lingüística Histórico-Comparada* (GIC10/83, IT698-13, IT486-10).
- Lingüística teórica y diacrónica: gramática universal, lenguas indoeuropeas y lengua vasca* (UFI11-14).

AURKIBIDEA / INDEX

LABURPENA	i
ENGLISH ABSTRACT	iii
ESKER ONA	v
LABURDURAK	xi
A) Laburdura orokorrak	xi
B) Liburuen laburdurak eta siglak	xiii
C) Iturrien laburdurak	xiii
ENGLISH VERSION	xxvii
Introduction to the English version	xxix
CHAPTER ONE: PRESENTATION OF THE DISSERTATION TOPIC	xxxi
1.1 The traditional definition of the topic	xxxii
1.1.1 The meaning of the word <i>article</i>	xxxii
1.1.2 The article and definiteness	xxxiii
1.1.3 The demonstrative origin of the article	xxxiv
1.1.4 Language contact and the Basque article	xxxv
1.1.5 Declension	xxxvii
1.1.6 The agglutinative model	xxxviii
1.1.7 Grammaticalization	xxxix
1.2 Defining the dissertation topic	xliii
1.3 An overview of the dissertation chapters	xlix
CHAPTER THREE: LAYING THE GROUNDS FOR THE ANALYSIS	xlix
A. BASIC THEORETICAL TOOLS	xlix
3.1 Basic tools for the morphological reconstruction	1
3.1.1 The definite article as a D-element	1
3.1.2 Different grammaticalization depending on constructions	lii
3.1.3 Grammaticalization of D-elements in adpositional phrases	lv
3.1.3.1 The use of the article in adpositional phrases: a possible account for constraints	lix
3.1.3.2 Phrases with articles and primary adpositions: diachronic explanation	lix
3.1.3.3 Generalization about agglutinative languages	lx
3.1.3.4 Himmelmann's generalization and Basque	lx
3.2 Aspects worth considering for a description of the syntax of the definite article	lxii

3.2.1 Syntactic analysis within grammaticalization	lxiii
3.2.2 Grammaticalization of demonstratives and definiteness	lxiii
3.2.2.1 On the realization of definiteness in diachrony	lxv
3.2.2.2 Discussion about the determiner phrase	lxvi
3.2.3 Differences between demonstratives and articles: gradualness in grammaticalization	lxvii
3.2.3.1 Gradualness in grammaticalization	lxxi
3.2.4 The spread according to different constructions	lxxiv
3.2.4.1 The function of the noun phrase within the sentence	lxxiv
3.2.4.2 Pragmatic and semantic criteria to account for the spread of the article	lxxvi
3.2.5 An instrument to describe the use of the article	lxxx
3.2.5.1 Meaningful syntactic contexts to measure the spread of D-elements	lxxxiii
3.2.5.2 The indefinite article and the partitive in Basque	lxxxv
3.2.5.2.1 Grammaticalization of indefinite articles	lxxxvi
3.2.5.2.2 Typological generalizations on definite and indefinite articles	lxxxvii
3.2.5.3 Other forms of data as a complement to the instrument	lxxxviii
B. CORPUS	xc
3.3 Evidence from the Middle Ages	xc
3.3.1 Documents, cartularies and codices from the Middle Ages	xc
3.3.2 How to analyze data from the Middle Ages: approach and criteria	xciv
3.4 Texts up until the 16 th century	xcv
3.4.1 Texts written in Biscayan	xcvi
3.4.2 Texts in the Basque dialect from Araba	xcvii
3.4.3 Texts written in Gipuzkoan	xcviii
3.4.4 Texts written in Upper Navarrese	xcviii
3.4.5 Texts written in Lapurdian	xcix
3.4.6 Texts written in Lower Navarrese	xcix
3.4.7 Texts written in Souletin	xcix
CHAPTER EIGHT: RESULTS	ci
8.1 The basis for a morphological reconstruction: Medieval names	cii
8.1.1 On the graphic system of the medieval documents: the <h> indicates an aspiration	cii
8.1.2 Medieval documents: the <h> grapheme, aspiration and D-elements	ciiii
8.1.3 Medieval documents: D-elements in the Pyrenees	cvi
8.2 The morphological reconstruction of definite declension	cvi
8.2.1 An integral proposal for the diachrony of definite declension	cvii
8.2.2 A unified explanation of the accentuation of plural definite declension	cix
8.2.3 On the reconstruction of demonstratives	cix
8.3 The use of the article in texts before the 17 th century	cx
8.3.1 The article in old dictionaries	cx
8.3.2 The use of the article in texts	cxii

8.3.3 Synchronic analyses and historical data	cxiv
8.4 Some consequences of morphological reconstruction	cxv
8.5 Gaps and further research	cxix
TESIA	1
LEHEN KAPITULUA: TESIGAIAREN AURKEZPENA	3
1.1 Gaiaren tradiziozko definizioa	3
1.1.1 <i>Artikulu</i> hitzak zer adierazten duen	3
1.1.2 Artikulua eta definitutasuna	5
1.1.3 Artikuluaren erakusle jatorria	6
1.1.4 Hizkuntza-arte ukipena eta euskal artikulua	7
1.1.5 Deklinabidea	8
1.1.6 Eredu eranslea	9
1.1.7 Gramatikalizazioa	11
1.2 Tesiaren gaia definitzen	15
1.3 Tesiaren atalen gainbegirada	15
BIGARREN KAPITULUA: ARTIKULUAREN GAINEKO AZTERKETA DIAKRONIKOEN GAURKO EGOERA	19
A. ARTIKULUAREN MORFOLOGIA DIAKRONIKOA: AZTERKETEN EGOERA	20
2.1 <i>-a</i> morfemaren jatorriaz	20
2.1.1 Hipotesiak	20
2.1.2 Erakusle jatorriaren aldeko argudioak	21
2.1.3 Euskal artikulua noiz agertu zen. Hipotesiak	21
2.1.3.1 Lehen hipotesia: euskal artikulua Erdi Aroan sortua da	22
2.1.3.2 Bigarren hipotesia: antzinatean bada euskal artikuluaren adibiderik	23
2.2 Sintagma artikuludunen zenbait ezaugarri	24
2.2.1 <i>-a</i> morfemaren eta <i>-a</i> -dun sintagmen ezaugarri fonetikoak	24
2.2.2 <i>-a</i> morfemaren eta <i>-a</i> -dun sintagmen ezaugarri morfosintaktikoak	26
2.2.3 Bi eta hiru graduko artikulua sistemak	27
2.2.4 Bizkaierazko artikulua sistema berregituratua	28
2.3 Erakusleen berreraiketa	29
2.3.1 Erakusleen ezaugarri fonetiko-fonologikoak	29
2.3.2 Erakusleen barne morfologiak	30
2.3.3 Erakusle pluralen ergatiboko eta absolutiboko formak	34
2.3.4 Erakusle sistemaren berreraiketa: bi gradukoa ala hirukoa?	35
2.4 Deklinabide mugatuaren morfologiaren berreraiketaz	37
2.4.1 Deklinabidea gaur egun	37

2.4.2 Deklinabide mugatua berreraikitze saioak	40
2.4.2.1 Singularreko kasu gramatikalak	41
2.4.2.2 Singularreko leku-kasuak	43
2.4.2.2.1 Inesibo singularra izen bizigabeetan: <i>-an</i>	43
2.4.2.2.2 Ekialdeko adlatiboa	46
2.4.2.3 Epentesiaz ohar bat	47
2.4.2.4 Plural morfologikoaz ohar bat	49
2.4.2.5 Pluraleko kasu gramatikalak	51
2.4.2.5.1 <i>-ak</i> absolutibo (eta ergatibo) plurala	52
2.4.2.5.2 Irun-Hondarribiko <i>-aken</i> eta <i>-aki</i> genitibo eta datibo pluralak	56
2.4.2.5.3 Ekialdeko azentua: <i>-ék</i> ergatibo plurala, <i>-én</i> genitibo plurala	58
2.4.2.5.4 Genitibo plurala eta superlatiboa	59
2.4.2.5.5 Superlatibozko sintagmen jatorrizko syntaxiaz	60
2.4.2.5.6 Genitibo plurala eta iberierazko lekukotasunak	61
2.4.2.5.7 Datibo plurala	62
2.4.2.6 Pluraleko leku-kasuak	63
2.4.2.7 Ikuspegi alternatiboa: Duvoisin (1866), Van Eys (1867), Castaños (1979) eta Irigoien (1981).	66
2.4.2.8 Pluraleko deklinabidearen azentueraz	68
2.4.2.8.1 Ekialdeko kasu gramatikalak	69
2.4.2.8.2 Ekialdeko leku-kasuak	70
2.4.2.8.3 Mendebaldeko azentueraz	71
2.4.2.8.4 Erdialdeko zenbait hizkeratako azentuera	72
2.5 Artikuluaren morfologia diakronikoaren auziak. Laburpena	73
B. ARTIKULUAREN SINTAXI DIAKRONIKOA: AZTERKETEN EGOERA	73
2.6 Artikuluaren dimentsio sintaktikoa: bere hedatzea	73
2.6.1 Sarrera: euskal artikuluaren erabilera zabaldua	74
2.6.2 Artikuluaren eta mugagabearen erabileraz egindako oharrak	77
2.6.3 Artikuluaren eta mugagabearen erabileraz egindako berariazko deskripzioak	79
2.6.3.1 Álvarezen azterketa (1977): zubereraren arkaikotasuna	80
2.6.3.2 Mitxelenaren saioa: <i>on da / gauza ona da</i>	82
2.6.3.3 Castañosen azterketa (1979): testu zaharrak eta testuinguru sintaktikoak oinarri	84
2.6.3.4 Aldaketa neurtzeko irizpideak. Laburpena eta egitekoak	88
2.6.4 Artikuluaren erabileraz egindako analisi sinkronikoak	89
2.6.4.1 Artiagoitiaren lana	90
2.6.4.2 Etxeberriaren lana (2005, 2007, 2009, 2010)	93
2.6.4.3 Eztabaida sinkronikoaren laburpena eta analisi diakronikotik datozkeen galderak	95
2.6.5 Artikuluaren erabileraz egindako beste analisi eta deskripzio batzuk	97
2.6.6 Artikuluarekin lotura duten beste zenbait elementu: partitiboa eta artikulu indefinitua.	99
2.6.7 Laburpena	100

C. EUSKAL ARTIKULUA ETA UKIPENA	101
2.7 Ukipena eta artikulua euskal gramatikagintza tradizionalan.	102
2.8 Ukipenaren teoria modernoak eta euskal artikulua	105
2.8.1 Haase (1992) eta euskal artikulua definitua	107
2.8.2 Haase (1992) eta euskal artikulua indefinitua	108
2.8.3 Heineren eta Kutevaren lanak	110
2.9 Ukipena eta <i>-a</i> eta <i>bat</i> euskal artikulua. Laburpena	111
HIRUGARREN KAPITULUA: ANALISIRAKO OINARRIAK	113
A. OINARRIZKO LANABES TEORIKOAK	113
3.1 Berreraiketa morfologikorako oinarrizko lanabesak	114
3.1.1 Artikulu definitua D-elementu moduan sailkatzeaz	114
3.1.2 Egituren araberrako gramatikalizazioa	116
3.1.3 D-elementuen gramatikalizazioa adposizio sintagmetan	119
3.1.3.1 Artikuluaren erabilera adposizio sintagmetan: murriztapenaren azalpen bat	122
3.1.3.2 Artikuludun eta adposizio primariodun sintagmak: azalpen diakronikoa	123
3.1.3.3 Hizkuntza eransleei buruzko orokortzea	123
3.1.3.4 Himmelmannen orokortzea eta euskara	124
3.2 Artikulu definituaren sintaxiaren deskripziorako	125
3.2.1 Azterketa sintaktikoa gramatikalizazioaren barrenean	126
3.2.2 Erakusleen gramatikalizazioa eta definitutasuna	127
3.2.2.1 Definitutasunaren adierazpena diakronian	128
3.2.2.2 Determinatzaile sintagmaren eztabaida	130
3.2.3 Erakusleak eta artikulua bereizten: gramatikalizazioaren gradueltasuna	131
3.2.3.1 Gramatikalizazioaren gradueltasuna	135
3.2.4 Egituraz egiturako zabaltzea	138
3.2.4.1 Izen sintagmak perpausean duen funtzioaren arabera	138
3.2.4.2 Artikuluaren hedapena azaltzeko irizpide pragmatiko-semantikoak	140
3.2.5 Artikuluaren erabilera deskribatzeko lanabesa	144
3.2.5.1 D-elementuen hedapena neurtzeko esanguratsuak diren testuinguru sintaktikoak	147
3.2.5.2 Euskal artikulua indefinitua eta partitiboa	149
3.2.5.2.1 Artikulu indefinituen gramatikalizazioa	150
3.2.5.2.2 Artikulu definitu eta indefinituei buruzko zenbait orokortze tipologiko	151
3.2.5.3 Lanabesa osatzeko aintzat harturiko beste zenbait datu mota	152
B) CORPUSA	153
3.3 Erdi Aroko lekukoak	154
3.3.1 Erdi Aroko agiri-bildumak, kartularioak eta kodizeak	154
3.3.2 Erdi Aroko datuak nola aztertu: hautuak eta irizpideak	157
3.4 XVI. mendera arteko testuak	159

3.4.1 Bizkaierazko testuak	160
3.4.2 Arabako euskaraz dauden testuak	161
3.4.3 Gipuzkerazko testuak	162
3.4.4 Goi-nafarrerazko testuak	162
3.4.5 Lapurterazko testuak	163
3.4.6 Behe-nafarrerazko testuak	163
3.4.7 Zubererazko testuak	163
LAUGARREN KAPITULUA: ERDI AROKO DATUAK	165
4.1 Erdi Aroko lekukotasunak, artikulua eta beronen dimentsio sintaktikoa	165
4.2 Erdi Aroko D-elementuen morfologia protohistorikoa, <i>Reja</i> -ko datuen argitara	168
4.3 Erdi Aroko agirietako hatxeak eta euskal hasperena	169
4.3.1 Euskal itxurako erroak dituzten leku-izenak, analisirako ilunak	172
4.3.2 Euskal erro hasperendun ezagunak dituzten leku-izenak	174
4.3.2.1 Egungo euskaran hasperena duten hitzak	174
4.3.2.2 Gaurko euskaran hasperenik ez duten hitzak	178
4.3.2.3 Zalantzazko kasuak	180
4.3.2.4 Bestelakoak	180
4.3.2.5 Transmisioan gorabeherak izan ditzaketen adibideak	181
4.3.2.6 <h> grafemak /g/ adierazten duen adibideak	181
4.3.3 Laburpena eta ondorioak	182
4.4 <i>-a</i> artikulua <i>Reja</i> -n	184
4.4.1 <i>-ha</i> amaiera <i>Reja</i> -ko eta Erdi Aroko beste agiri batzuetako leku-izenetan	186
4.4.2 <i>-zaha</i> amaiera <i>Reja</i> -ko leku-izenetan eta beste agiri-bildumetan	190
4.4.2.1 <i>Reja</i> -ko <i>-zaha</i> amaieraren analisia: <i>-tza</i> atzizkia	191
4.4.2.2 <i>Reja</i> -ko <i>-zaha</i> amaieraren analisia: <i>-ha</i> atzizkia	195
4.4.3 Analisiaren ahulguneak	197
4.5 <i>-aga/-haga</i> atzizkia <i>Reja</i> -n eta Erdi Aroko beste zenbait agiritan	204
4.5.1 Erdi Aroko <i>-aga</i> eta deklinabideko <i>-ak</i> atzizkiaren morfologia	206
4.5.2 Erdi Aroko <i>-aga</i> eta De Rijken hipotesia	208
4.5.3 <i>-aga/-haga</i> Erdi Aroan: laburpena	210
4.6 <i>-eta/-heta</i> atzizkia <i>Reja</i> -n eta Erdi Aroko beste zenbait agiritan	211
4.6.1 <i>-heta</i> aldaeraren iraupena eremu geografikoen arabera	212
4.6.2 <i>-heta</i> -ren hasperena: morfema arteko muga markatzeko sortua ala jatorrizkoa?	215
4.6.3 <i>-eta/-heta</i> Erdi Aroan: laburpena	216
4.7 <i>-en/-hen</i> atzizkia <i>Reja</i> -n eta Erdi Aroko beste zenbait agiritan	217
4.7.1 <i>Goihen</i> superlatiboa <i>Reja</i> -z besteko Erdi Aroko agirietan	218
4.7.2 <i>Barhen</i> Erdi Aroko agirietan	219
4.7.3 <i>Behen</i> Erdi Aroko agirietan	220
4.7.4 Ohar etimologiko bat <i>barren</i> , <i>behen</i> eta <i>goien</i> superlatiboen lehen osagaiez	221

4.7.5	<i>-hen</i> Erdi Aroan: laburpena	223
4.8	Zenbait ohar orokor <i>-aga/-haga</i> , <i>-eta/-heta</i> eta <i>-en/-hen</i> atzizkiez	223
4.9	<i>-a</i> , <i>-aga</i> , <i>-eta</i> eta <i>-en</i> D-elementuak Pirinioetako Erdi Aroko lekukotasunetan	224
4.9.1	Corominesen datuak eta euskal artikulua	225
4.9.2	Pirinioetako bildumen corpora eta euskal artikulua	229
4.9.3	Pirinioetako datuen analisisirako	236
4.10	Azken hitz bat Erdi Aroko datuez: Pirinioetako eta Burgos-Errioxako euskara	238
	BOSGARREN KAPITULUA: DEKLINABIDE MUGATUAREN BERRERAIKETA MORFOLOGIKOA	241
5.1	Artikuluaren sorrera garaia	241
5.1.1	Euskal artikulua Erdi Aroan sortua da (ik. 2.1.3.1)	241
5.1.2	Antzinateko artikuluen adibideak (ik. 2.1.3.2)	243
5.1.3	Datu mota bat gehiago eztabaidarako: Pirinioetako Erdi Aroko leku-izenak	248
5.1.4	Artikuluaren datazioaz. Laburpena	248
5.2	Deklinabide mugatuaren berreraiketa morfologikoa	249
5.2.1	D-elementuen gramatikalizazioaren ereduaz bestelako bilakaerak	252
5.2.2	Singularreko kasu gramatikalak	254
5.2.3	Inesibo singular mugatua	255
5.2.3.1	Ohar bat zub. <i>arratsan</i> eta <i>goizan</i> bezalako sintagmez	257
5.2.3.2	Ekialdeko adlatiboa eta beste leku-kasuak	259
5.2.3.3	Hipotesiaren abantailak	261
5.2.3.4	Hipotesiaren ustezko arazo bat: epentesiaren auzia	265
5.2.3.5	Inesibo sintagmen trinkotzea	268
5.2.3.6	Erakusle jatorriaren aldeko datu enpiriko gehiago: hasperena	269
5.2.3.7	Erakusle jatorriaren aldeko datu berri bat: 1554ko <i>neurehan</i> ‘neurean’	270
5.2.3.8	Ohar bat kronologia erlatibo hutsen bidezko azalpenez	270
5.2.3.9	Bestelako hipotesiak	273
5.2.4	Singularreko beste leku-kasuak: ablatibo eta adlatibo mugagabeak	276
5.2.5	Absolutibo (eta ergatibo) plurala: <i>-ak</i> D-elementua	277
5.2.5.1	Pluraleko <i>-ak</i> atzizkia eta inesibo singularreko <i>-an</i>	279
5.2.5.2	Mendebalde-erdialde zabaleko ergatibo pluraleko <i>-ak</i>	280
5.2.5.3	<i>-ak</i> atzizkiak pluraleko paradigmaren duen lekuaz	283
5.2.5.4	<i>-ak</i> -ek izan ditzakeen interpretazio indefinituez	285
5.2.5.5	Zer da, azken buruan, <i>-aga</i> ?	285
5.2.6	Pluraleko leku-kasuak: <i>-eta</i> -dun D-elementuak	287
5.2.6.1	Proposamenaren xehetasunak: deklinabidetik leku-izenetarako berranalisiak	290
5.2.6.2	Ohar etimologiko bat: <i>keta</i> ‘bila’	292
5.2.7	Genitibo plurala eta ekialdeko ergatibo plurala: <i>-en</i> eta <i>-ek</i> D-elementuak	294
5.2.7.1	Erdi Aroko superlatiboak: <i>-hen</i>	296
5.2.7.2	Superlatibozko sintagmen jatorrizko sintaxiaz	297
5.2.7.3	Ekialdeko azentuera	298

5.2.7.4 Beriainen deklinabidea	300
5.2.7.5 Mendebaldeko <i>-a(e)n</i> genitibo plurala	301
5.2.7.6 Mendebaldeko <i>-ai</i> datibo plurala	307
5.2.7.7 Ohar bat iberierazko <i>-en</i> eta <i>-sken</i> atzizkiei buruz	309
5.3 Deklinabide mugatu pluraleko azentuera: ikuspegi bateratua	310
5.3.1 Zubererako pluraleko <i>-ak</i> absolutiboa eta <i>-e</i> -dunak: azentuera eta kronologia	312
5.3.2 Mendebalde-erdialdeetako eta zubererako pluraleko sistemak: azentuera eta kronologia	315
5.3.3 Ohar bat Arabako leku-izenen azentueraz	317
5.4 Berreraiketa proposamen honen laburpena eta ondorioak	318
5.5 Zenbait ohar erakusleen berreraiketaz	320
5.5.1 Erakusleen hasierako kontsonantearen jatorrizko izaera	320
5.5.2 Hirugarren graduko erakusle singularraren jatorrizko forma <i>ha</i> da, ez <i>*ha(r)</i>	325
5.5.2.1 Hirugarren graduko erakusle singularraren jatorrizko forma eta lekukotasun idatzi bat	329
5.5.2.2 Iburguen-Cachopínen lekukotasuna eta iparraldeko autoreen interjekzioetako <i>ha</i>	329
5.5.2.3 Ohar bat leku adberbioez	331
5.5.2.4 Ohar bat modu adberbioez	332
5.5.3 Hirugarren graduko erakusle pluralaren oinarria: bisilaboa ala monosilaboa jatorrian?	333
5.5.3.1 <i>-ek</i> pluralgilea	337
5.5.3.2 Pluraleko erakusleen eta izenordainen diakronia	340
5.5.3.3 Proposamen honen argi-ilunak	341
5.5.3.4 Ohar etimologiko bana <i>hau(r)</i> eta <i>hori</i> erakusleez	345
5.5.3.5 Ohar etimologiko bana genitiboko <i>hen</i> eta datiboko <i>her/hei</i> erakusleez	348
5.5.4 Mendebaldeko lehen eta bigarren graduko erakusle pluralen paradigma	349
5.5.4.1 Inesiboaren gainean osaturiko formen kronologiaz	351
5.5.5 Pluraleko <i>-(h)ak</i> eta <i>-(h)ek</i> D-elementuak	351
5.5.5.1 Ikerketa ildo bat: pluraltasunaren eta biziduntasunaren arteko lotura	357
5.5.5.2 <i>*haga</i> -ren bi gramatikalizazioak: <i>-ga</i> osagaia, ergatibitate erdibituaren arabera	358
5.5.5.3 <i>hek</i> erakuslea eta <i>-ga</i>	360
5.5.5.4 Bururatzea eta azken ohar bat <i>-ak</i> eta <i>-ek</i> D-elementuen arteko harremanaz	362
5.5.6 Erakusleen berreraiketa: ondorioak eta arazoak	363
5.6 Deklinabide mugatuaren eta erakusleen berreraiketa: saio mota honen oinarriak eta haren ondorio zenbait	365

SEIGARREN KAPITULUA: ARTIKULUAREN SINTAXIA. XVI. MENDEKO EGOERAREN DESKRIPZIOA	367
6.1 Artikulua XVI. mendera arteko hiztegietan	367
6.1.1 Artikuluaren erabilera, izenen izaera semantikoaren arabera	367
6.1.2 Amaieran <i>-a</i> duten hitzen jokabidea, mendebaldeko hiztegietan	371
6.1.3 Definitutasun marka eta numero morfologikoa: singular <i>-a</i> plural <i>-ak</i>	373
6.1.4 Artikulu bikoitzak	377
6.1.5 Bestelakoak	379
6.2 Artikulua XVI. mendera arteko testuetan	383
6.2.1 Bokatiboak	384
6.2.2 Perpaus existentzialak	388
6.2.2.1 Perpaus existentzialak <i>asko</i> zenbatzailearekin	388
6.2.2.2 Perpaus existentzialak beste zenbatzaile batzuekin	390
6.2.2.3 Perpaus existentzialak galderetan	390
6.2.2.4 Perpaus existentzialak baldintzazkoetan	391
6.2.2.5 Baiezko perpaus existentzialak	391
6.2.2.6 Ezezkako perpaus existentzialak, pibot partitibodunik gabeak	396
6.2.2.7 Laburpen modura, XVI. mendeko testuetako perpaus existentzialen morfologiaz	397
6.2.3 Perpaus predikatiboak	397
6.2.3.1 Perpaus predikatiboak: izenondo predikatuak	401
6.2.3.1.1 Arazoak izenondo predikatuak aztertzeko tenorean	403
6.2.3.1.2 Subjektuaren erreferentzialtasun maila eta predikatuen morfologia	406
6.2.3.1.3 Predikatu bikoitzeko egiturak	412
6.2.3.1.4 Izenondo predikatuak: ondorioen laburpena	413
6.2.3.2 Perpaus predikatiboak: izen predikatuak	414
6.2.3.3 Perpaus predikatiboak: izen + izenondo predikatuak	419
6.2.4 Subjektuak	424
6.2.4.1 Perpaus iragankorretako subjektuak	425
6.2.4.2 Perpaus iragangaitzetako subjektuak	435
6.3 Ohar bat datu historikoez eta analisi sinkronikoez	446
6.3.1 Artikuluaren erabilera zabaldua: eginkizuna zedarritzen	446
6.3.2 Analisi sinkronikoak eta galderak diakroniaren ikuspegitik	449
6.3.3 Hipotesi diakroniko bat: numeroaren araberrako artikuluaren zabaltzea	450
6.3.4 Subjektu plurala duten predikatuetak jokabidea	451
6.3.4.1 Izenondo predikatuak pluraleko subjektuekin	452
6.3.4.2 Izen eta izen + izenondo predikatuak pluraleko subjektuekin	453
6.3.4.3 Pluraleko subjektua duten predikatuetak jokabidea: emaitzak	455
6.3.5 Analisi sinkronikoak eta datu historikoak: laburpena	455
6.4. Artikuluaren sintaxia XVI. mendean: emaitzen laburpena	456

ZAZPIGARREN KAPITULUA: ONDORIOAK D-ELEMENTUEN BERRERAIKETA SOILAZ KANPO	459
7.1 Eransletasuna eta euskal deklinabide mugatua	459
7.1.1 Eransletasunaren eta gramatikalizazioaren arteko lotura historiografikoa	459
7.1.2 Eransletasuna zer den eta sailkapen mota horren balioa	460
7.1.3 Euskara hizkuntza eransle gisa	463
7.1.4 Euskal deklinabide mugatua ez da eredu eranslearen arabera sortu	463
7.1.5 Planken azalpenak	466
7.1.6 Euskararen eransletasuna eta Himmelmannen orokortzea	468
7.1.6.1 Euskaraz besteko Himmelmannen salbuespenak	472
7.2 Ergatibitate erdibitua euskal determinatzaile sintagman	473
7.2.1 Deskripzio klasikoa: euskaraz ez dago ergatibitatearen erdibitzerik	474
7.2.1.1 Aditzaren aspektuaren araberako ergatibitate erdibiturik euskaraz?	476
7.2.1.2 Ergatibitate erdibitua adizkietako pertsona-marken sisteman	478
7.2.1.3 Aditz inergatiboak eta intrantsitibitate erdibitua	484
7.2.2 Ergatibitate erdibitua euskal determinatzaile sintagman	485
7.2.2.1 Ergatibitate erdibitu mota honen esparrua	486
7.2.2.2 Izenaren deklinabidea	486
7.2.2.3 Erakusleen deklinabidea	488
7.2.2.3.1 Zubererazko (eta erronkariarazko) pluraleko erakusleak: ikuspegi diakronikoa	489
7.2.2.4 Izenordainak (<i>zuek, guek, hiek</i>)	492
7.2.2.5 Euskal datuen interpretazioa	493
7.2.3 Numero morfologikoa ardatz duen ergatibitate erdibitua	495
7.2.3.1 Ergatibitate erdibitu mota honen adibideak beste hizkuntza batzuetan	496
7.2.3.2 Silversteinen orokortzea eta euskarazko datuak	499
7.2.4 Numeroa ardatz duen ergatibitate erdibituaren hipotesiaren ondorioak	502
7.3 Hegoaldeko testu historikoetako hasperena	504
7.3.1 <h> grafema eta hasperena Nafarroako datuetan	506
7.3.1.1 Hasperena Nafarroan XI. mendeaz geroztik	506
7.3.1.2 <h> grafema eta hasperena Beriainen erakusle pluraletan	507
7.3.1.3 Beriainen grafiaz ohar bat: gaztelaniazko testuak	511
7.3.2 Hasperena eta <h> grafema gaztelaniazko idatz-ohituretan	513
7.3.2.1 Hasperena gaztelaniaren Urrezko mendean	513
7.3.2.2 <h> grafemaren balioak	514
7.3.2.3 XV-XVII. mende erdira arteko hiatoak: lagina eta erabilera maiztasuna	516
7.3.3 Euskal datuetarako ondorioak	520
7.4 Heineren eta Kutevaren proposamenen kritika laburra	523
7.4.1 Ukipenak bideratutako gramatikalizazioa	523
7.4.2 Artikulu definitua Heineren eta Kutevaren lanetan	524
7.4.3 Euskal artikulua indefinitua Heineren eta Kutevaren lanetan	527
7.4.3.1 Gramatikalizazio maila apalagoak zer esan nahi duen	527

7.4.3.2 <i>Batzu</i> artikulua indefinitu plurala eta Heineren eta Kutevaren proposamenak	528
7.4.4 Azken oharrak Heineren eta Kutevaren euskarari buruzko hipotesiez	530
ZORTZIGARREN KAPITULUA: EMAITZAK ETA ONDORIOAK	533
8.1 Berreraiketa morfologikorako oinarriak: Erdi Aroko onomastika	534
8.1.1 Erdi Aroko agirietako grafiaz: hatxeak hasperena adierazten du	534
8.1.2 Erdi Aroko agiriak: hatxeak, hasperenak eta D-elementuak	534
8.1.3 Erdi Aroko agiriak: Pirinioetako D-elementuak	537
8.2 Deklinabide mugatuaren berreraiketa morfologikoa	538
8.2.1 Deklinabide mugatuaren diakroniarako proposamen integrala	538
8.2.2 Pluraleko deklinabide mugatuaren azentueraren azalpen bateratua	540
8.2.3 Erakusleen berreraiketaz	540
8.3 Artikuluaren erabilera XVI. mendera bitarteko testuetan	541
8.3.1 Artikulua hiztegiatan	541
8.3.2 Artikulua testuetan	542
8.3.3 Analisi sinkronikoak eta datu historikoak	545
8.4 Berreraiketa morfologikoaren zenbait ondorio	546
8.5 Hutsuneak eta etorkizuneko aztergaiak	549
BIBLIOGRAFIA	551
A) Euskal hizkuntzalaritza eta hizkuntzalaritza orokorra	551
B) Iturriak	579
B.1 Erdi Aroko iturriak	579
B.2 Aragoiko Erdi Aroko iturriak	593
B.3 Euskal testuak	595
ERANSKINAK	599
I eranskina. Adposizioak, Lehmannen arabera	599
II eranskina. Erdi Aroko corpusetik erauzitako datuak	600
II.1 eranskina. Leku-izenetako <i>-ha</i> : artikulua zalantzazko adibideak	602
II.2 eranskina. Leku-izenetako <i>-çaha/-zaha</i> : ziur aski <i>-aga</i> atzizkia duten adibideak	604
II.3 eranskina. <i>Oleaga</i> eta <i>-a + -aga</i> leku-izenak	605
II.4 eranskina. Leku-izenetako <i>-heta</i> aldaeraren banaketa geografikoa	611
II.5 eranskina. Leku-izenetako <i>-hen</i>	618
II.6 eranskina. <i>Apalo</i> , <i>Ezkerro</i> eta beste: <i>-o</i> duten izenondo-izengoitiak	627
II.7 eranskina. <i>-agea</i> eta <i>-etea</i> Arabako leku-izenetan	642
III eranskina. <II> Etxart eta Rosen gutunetan	645
IV eranskina. Ros erronkariarraren erakusleak	647
V eranskina. Hualde Maioren <i>(h)ura/(h)urac</i> eta <i>cura/curac</i>	649

VI eranskinak. XVI. mendeko testuen corpusetik erauzitako datuak	651
VI.1 eranskina. Artikuluaren erabilera deskribatzeko lanabesa	651
VI.2 eranskina. Bokatiboak	655
VI.3 eranskina. Perpaus existentzialak	667
VI.4 eranskina. Izenondo predikatuak	672
VI.5 eranskina. Izen predikatuak	691
VI.6 eranskina. Izen + izenondo predikatuak	700
VI.7 eranskina. Perpaus iragankorretako subjektuak	703
VI.8 eranskina. Perpaus iragangaitzetako subjektuak	731
VII eranskina. Absolutiboaren eta ergatiboaren bereizketa Zuberoako (eta Erronkariko) erakusle pluraletan	778
VIII eranskina. Utergako Beriainen erakusleak	788
IX eranskina. Iruñeko agirietako euskal adibideak Maioraren liburuan (2011)	802

EUSKARAREN MORFOLOGIA HISTORIKORAKO: ARTIKULUAK ETA ERAKUSLEAK

Julen MANTEROLA
2015

LABURPENA

Euskal artikuluaeren bilakaeraren analisi diakroniko bat egin dut. Horren barrenean, deklinabide mugatuaren berreraiketa morfologikoa egin dut, batetik, eta artikuluaeren erabileraren deskripzio historiko bat, bestetik.

Artikuluak D-elementu gisa sailkatu ditut, erakusleen gramatikalizazioaren azalpen estandarren barrenean; *-a* artikulu prototipikoaz landa, erakusleetatik datozen beste artikulu batzuk identifikatu ditut horrela. Analisi modu honek azalbide bakarraren pean ezarri ditu deklinabide mugatuaren berreraiketan zeuden hainbat arazo.

Berreraiketa morfologiko horretarako, Erdi Aroko datuen arakatze sistematikoa egin dut. Datu horiek osatu dute berreraiketa proposamenaren oinarri enpirikoa; bertan aurkitu ditut D-elementuen aldaerarik arkaikoenak.

Artikuluaren erabileraren deskripzio historikorako, XVI. mendeko testuetako datuak erauzi ditut. Testuinguru sintaktikoen arabera analizatu dut artikuluaeren erabilera: bokatiboak, perpaus existentzialak, perpaus predikatiboak eta subjektuak. Sintagmen funtzioaren eta beren markatze morfologikoari dagozkion zenbait korrelazio azaleratu ditut horrela.

Datu historiko horien argitara, artikuluaeren erabilera zabalduaz eman izan den azalpen diakroniko bat neurtu dut. Numero morfologikoaren arabera artikuluaeren zabaltzearen hipotesia zalantzan jarri dut, eta sintagmen erreferentzialtasunari edo izaera semantikoari dagozkien azalpenak bilatu. Honek analisi sinkronikoetarako izan litzakeen ondorioak ere aztertu ditut.

Berreraiketa morfologikoaren beste zenbait zehar ondorio ere garatu ditut: (1) deklinabide mugatuaren bilakaera diakronikoak hizkuntzaren izaera eranslearen aurka egin duela proposatu dut. (2) Erakutsi dut euskara ez dela ergatibitate orokorreko

hizkuntza bat, eta numero morfologikoaren arabera erdibitzea duela. (3) Hasperenak Nafarroan XVII. mendera arte iraun zuela proposatu dut, erakusleetan bederen.

Ororen buru, artikuluen eta erakusleen berreraiketa bata bestearen menpe egitearen onurak erakutsi ditu tesi honek.

TOWARDS A HISTORY OF BASQUE MORPHOLOGY: ARTICLES AND DEMONSTRATIVES

Julen MANTEROLA
2015

ABSTRACT

This dissertation examines the diachronic evolution of the Basque article. On the one hand, I offer a proposal for the morphological reconstruction of the definite declension; on the other, I offer a historical description of article use.

I have classified articles as D-elements, within standard explanations based on the grammaticalization of demonstratives; I have thus identified many other articles with a demonstrative origin, besides the prototypical article *-a*. This analysis allows us to explain a whole range of problems regarding the reconstruction of definite declension.

For this morphological reconstruction, I have browsed data from the Middle Ages systematically. These data constitute the empirical basis for the reconstruction proposal, and it is in this period that we encounter the most archaic variants of D-elements.

As for the historical description of article use, I have browsed data from the 16th century texts. I have analyzed the use of the article according to its syntactic context: vocatives, existential sentences, predicative sentences and subjects. Thus, the existence of certain correlations between the function fulfilled by the phrases and their morphological marking has surfaced.

In light of these historical data, I have tested a classical diachronic hypothesis about the article use in Basque. According to this hypothesis, the need for morphological marking of number played a crucial role on the spread of the article; I have relativized this claim, and I have recalled other possibilities, such as explanations based on the referential or semantic nature of phrases. I have also explored the possible consequences that these historical data may have for synchronic analysis.

Finally, I have elaborated on some indirect consequences of the morphological reconstruction paradigm adopted in this dissertation: (1) I have proposed that the

diachronic development of the definite declension goes against the agglutinative character of the language. (2) I have showed that Basque is not a fully ergative language, but rather it shows a split-ergative pattern based on morphological number. (3) I have proposed that aspiration persisted in Navarre up until the 17th century, at least as far as demonstratives are concerned.

All in all, this dissertation has made clear the benefits of reconstructing articles and demonstratives together.

ESKER ONA

Asiac eguina cirudien...

Berreraiketa zale bati dagokion bezala, hastapenera jotzea da naturala. Horregatik, amoña Meltxorarentzat izan behar da lehen eskerra: berak oparitu zidan, hamabost hamasei urte nituela, Azkueren hiztegia; sumatua zuen, nonbait, bere etxeko apaletan zegoen liburu harekin zaletua nintzela. *Ortako, zauden tokiyan zaudela, amoña, muxu aundi bat! Doi-doia etzera-ta alletu!*

Garai hartakoak dira euskararekiko zaletasuna nire baitan errotzen lagundu zuten bi irakasle: milesker zuei ere, Irungo AEK-ko Olga Genua eta Pío Baroja institutuko Jon Puy; tesi hau ezin da ulertu urteetan egin duzuen lanik gabe.

Unibertsitatera etorrira, Carlos García Castillero irakaslearen eskutik izan nuen lehen kontaktua hizkuntzalaritza historiko akademikoarekin. Zinez ditut gogoan kurtso haiek, nolako mundu berria ireki zen niretzako Grimm eta Vernerren legeekin, neogramatikoeekin eta korrespondentzia fonetikoekin, ta zeinen gustura irakurri nuen, zuk aginduta, Lehmannen eskuliburua. Inoiz ez baita berandu, milesker zuri ere klase haiengatik, eta geroztik nire lanarekin beti erakutsitako interesarengatik.

Euskal Filologiako ikasketetan beste hainbat irakasle izan nituen; haiekin ikasi nituen filologiaren, dialektologiaren, gramatikagintzaren oinarriak. Orduan ikasitakoen parte bat ere izango da tesi honetan, noski.

Horien artean, harrera ona egin izan didate beti Iñaki Camino maisuak, Xabier Artiagoitiak eta Joaquín Gorrotxategik, nire galderekin joan izan natzaienean, eta benetan preziatzen dut beren prestasuna. Koldo Zuazori ere eskertzen dizkiot animoak, hitz onak eta aholkuak. Bere interesa eskertzen diet Javier Ormazabal, Gotzon Aurrekoetxea, Lourdes Oñederra eta Txipi Ormaetxea irakasleei ere.

Aipamen berezia merezi dute Itziar Idiazabalek eta Marijo Ezeizabarrenak: karrera bukatuta, eta artean zer bide hartu oso argi ez nuela, beraiek eman zidaten aukera ikerketan lehen urratsak egiteko, hizkuntz jabekuntzaren alorrean. Zuekin ikusi nuen lehendabizikoz nola funtzionatzen zuen ikerketa talde batek, eta zuekin ikasi

geroztik egunero baliatzen ditudan ikerketarako hainbat lanabes. Horiek guztiak ez ditudalako ahazten, hona nire eskerrik zintzoena.

Ez nuke Edu Zelaieta ahaztu nahi: eskertzen dizut duela urte mordoxka bat nirekin tarte bat hartu zenueneko, beka eta diru-laguntza kontuak nola ziren esplikatzeko. Ikasle guztiek behar luketen gida txiki bat eman zenidan, mundu honetan abiatzeko!

Doktoretza kurtsoetan ere izan nituen beste zenbait irakasle eta denekin ikasi nuen zerbait: Gorka Elordieta, Alazne Landa, Luisa Martí, Fernando García-Murga, Iván Igartua, Juan Uriagereka, Myriam Uribe-Etxebarria. José Ignacio Hualde ere orduan izan nuen irakasle, eta eskertzen diot geroztik nire ikerketarekin izan duen interesa. Ricardo Etxeparek beti segitu izan du hurbiletik nire ibilbidea, edo nik behintzat hala sentitu dut; Eusko Jaurlaritzaren beken nire epaimahaian eta tesinakoan egon ondotik, pena dut ez baitzara tesi defentsako epaimahaian izango!

Gasteizko Letren Fakultateko irakasleez gain, gogoan izan nahi nituzke nire lanarekin interesa erakutsi dutenak edo inoiz laguntza eman didatenak: Beñat Oihartzabal, Charles Bidegain, Patxi Salaberri, Marianne Mithun, José Antonio Munita, Irantzu Epelde, Jasone Salaberria, José Fernando Domene, Nikolaus Himmelmann, Manuel Ariza, Denis Creissels. *OEH*-ko langileei eskertu behar diet, datu zenbaiten gainean izan ditudan zalantzak haiekin partekatuz aukera eman izana: mila esker Gabriel Fraile, Ane Loidi, Eli Kruzeta eta Ainhoa Otamendi. Erdi Aroko datuez David Petersonekin izan dudana elkarriketa etengabeak ere nabarmen hobetu du tesi honen emaitza.

Mila esker Pruden Gartziari eta Arabako Campuseko Koldo Mitxelena Bibliotekako dokumentazio zerbitzuko, lana errazteagatik.

Bernard Comrieri ezin izango diot inoiz aski eskertu Leipzigen eta Santa Barbaran egoteko eman zidan aukera; esperientzia haiek izugarri zabaldu zuten hizkuntzalaritzaz orduan izan nezakeen ikuspegia, eta bete-betean lagundu dute tesi honen garapenean.

Monumenta Linguae Vasconum taldean ikertzaile eta filologo bikainekin aritzeko aukera izan dut, eta asko ikasi dut Ricardo Gómez, Blanca Urgell eta Gidor Bilbaorekin. Talde honen inguruan, ezin ahaztu Gasteizko Eskola eta bere labealdi berrietako ikertzaileak (abila da baten bat deiturak asmatzen): Eneko Zuloaga, Borja Ariztimuño,

Dorota Krajewska, Ariane Ensunza, Ekaitz Santazilia, Manu Padilla, Koldo Ulibarri, Urtzi Reguero, Endika Blanco, Mikel Martínez.

Gidor ez da nire tesi-zuzendaria izan, baina ia-ia: tesian Josebarekin hasi nintzen, bai, baina bukatu ere noizbait bukatu beharko nuela Gidorri esker ohartu nintzen lehendabizikoz; horregatik, mila esker handi bat zuri ere.

Joseba Lakarra izan da, beraz, tesi honen zuzendaria. Maiz gertatzen da, kanpokoen liluraz edo, ez ditugula behar bezala preziatzen etxeok. Nik ez dut dudarik: aukera izan dut maila goreneko ikertzaile batekin aritzeko, euskal ikasketen ikuspegitik, baina baita hizkuntzalaritza orokorrarenetik ere; horri bere ezagutza bibliografiko harrigarria gehitzen badiogu, sinetsita nago bera izan dela izan nezakeen zuzendaririk onena. Ederki laburbildu zuen astronomoak sentipen hori:

Ume sortu berri orenen eskubidea da kosmosarekin topo egitea, behin eta berriz eta kulturaz kultura, aroz aro. Lilura sakon batek hartzen gaitu, guri gertatzen zaigunean. Gutarik zorionekoenek maisu gidariak aurkitzen ditugu, bozkario hori bideratzen laguntzen digutenak.

Mila esker, Joseba, gidaritza lan hori hain bikainki betetzeagatik! Agian zuk ere gozatuko zenuen bidean...

Bihotza berotzen dit doktoretzan hasi gineneko garaiez eta giro hartan ezagututako jendeaz oroitzeak; oroitzapen horietan ikusten ditut Ibon Manterola, Maia Duguine, Adam Zawiszewski, Mikel Santesteban, Kepa Erdozia, Aritz Irurtzun, Urtzi Etxeberria, Oihane Barrenetxea, Sonia Rodríguez, Eurídice Arregi, Nerea Madariaga, Susana Huidobro, Nagore Calleja, Mertxe Uria, Martha Kaperotxipi, Javier Fernández, Juncal Gutiérrez, Izaskun Villarreal, Verónica Santamaría, Itziar Iturralde, Eider Gutiérrez, Nerea Mitxelorena, Eneritz Garro, Leire Beloki, Irene Barrós, Amaia Munarriz, Leire Díaz de Gereñu, Alaitz Alegría, Oroitz Jauregi, Saioa Gómez. Familia zabal ederra izan ginen!

Horien artekoa da Céline Mounole ere. Alabaina, hori baino askoz gehiago izan da Céline tesi honen ibilbidean: ongi adierazi zenuen, bide horretan gogaide izan garela

idatzi zenuenean; nik ere halakotzat zaitut, baina, ororen gainetik, poz handiagoa ematen dit jakiteak adiskide zaitudala. Zer litzateke-ta *Adisquidebaco bicicea*?

Markel Lizasoain gaizoak tesiko oker eta trakeskeria estilistikoak zuzentzen lagundu dit. Oihu bat baizik ez zait ateratzen, gure adiskidetasunaren aldarri: *Dersu! Dersu!*

Iñaki Carrerarekin nire burutazioak ahoz gora partekatzeak, eta bere oharrak entzuteak, lagundu egin didate tesiko hainbat ideia garatzen. Mila esker toponimiaz duzun oharkabeko jakintza horrengatik, uste duzuna baino baliagarriagoak izan zaizkit kalakaldi horiek!

Tesi honen mirariak entzunarazi dizkiet beste zenbait adiskideri ere: Imanol Pinelo, Joana Itzaina —lagun ezin hobea izan zara tesiaren azken txanparen egunerokoan!—, Maitena Laxague, Borja Albistur, Alex Txakobo, Lexuri Ayo, Maider Bedaxagar, Iñaki Segurola, Hagitz Bedialauneta, Idoia Arruti. Irabazia duzue zerua! Ez ditut ahazten adarra jo izan didatenak, “A”-ri buruzko tesi bat egiten ari nintzela esaten nienean; ez eta *auprès de la caléfaction* goxoan izango den hura ere. Tesiaren atsekabeen lagun izan dut Laia Rosàs; zurea ere laster heldu da! Eta hurbil sentitu ditut beste hainbat adiskide ere, une ez hain gozoetan: Esti Aranbarri, Aitziber Larrarte, Antton Ugarte, Ana Telletxea, Edurne Barrio, Isturitz Zabaleta, David Emond, Ahinitz Gerrikagoitia, Iñaki Iratzoki eta Andoni Anglosaxoi. Mila esker guztiei.

Eta, nola ez, anaiak. Eta ama. Beti ama.

...ailiz assacatua eder!

Attatto, non zaude?

LABURDURAK

A) Laburdura orokorrak

abl. = ablatibo

adl. = adlatibo

abs. = absolutibo

adib. = adibidez

aezk. = aezkera

akit. = akitaniera

alem. = alemaniera

arag. = aragonesa

artik. = artikulu

bizk. = bizkaiera

bnaf. = behe-nafarrera

C = kontsonante

D = determinatzaile

d.g. = datarik gabe

dat. = datibo

DS = determinatzaile sintagma

EBZ = Euskara Batu Zaharra

ekial. = euskal eremuko ekialdea

erdial. = euskal eremuko erdialdea

erg. = ergatiboa

erl. = erlazionala

erresul. = erresultatiboa

erronk. = erronkaria

etab. = eta abar

eusk. = euskara

fr. = frantsesa

gazt. = gaztelania

gen. = genitibo

hizk. = hizkuntza

ines. = inesiboa

ing. = ingelesa

instr. = instrumentala

I = izena

izond. = izenondoa

izord. = izenordaina

jad. = jadanik

lat. = latina

lok. = lokatibo

m. = mendea

mendeb. = euskal eremuko mendebaldea

motib. = motibatiboa

mug. = mugatua

mugag. = mugagabea

Num = numero

op. cit. = opus citatus / opera citata

part. = partizipioa

p. = pertsona

pl. = plurala

S = sintagma

sing. = singularra

Spec = espezifikatzaile

soziat. = soziatiboa

s.v. = sub verbum

V = bokal

zah. = zahar

zab. = zabala, zabalean

zar. = zaraitzuera

zub. = zuberera

B) Liburuen laburdurak eta siglak

CIL = Mommsen eta besteren *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

EGLU-1 = Euskaltzaindiaren *Euskal gramatika: lehen urratsak*.

EHHE = Euskaltzaindiaren *Euskal Hiztegi Historiko Etimologikoa*.

EtimCat = Moran eta besteren *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*.

FHV = Mitxelenaren *Fonética Histórica Vasca*.

Gramm = Gavelen *Grammaire Basque I*.

Mitx I-XV = Mitxelenaren *Obras Completas*, ASJUren Gehigarrietan argitaratua.

MLH = Untermannen *Monumenta Linguarum Hispanicarum*.

Morf = Azkueren *Morfología Vasca*.

OED = Oxford Unibertsitateko *Oxford English Dictionary*.

OnomAquit = Joaquín Gorrotxategiren *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*.

Palay = Palayren *Dictionnaire du Béarnais et du Gascon modernes*.

RayLesp = Raymond eta Lespyren *Dictionnaire Béarnais ancien et moderne*.

Wartburg = Wartburgen *Französisches Etymologisches Wörterbuch*.

C) Iturrien laburdurak

C.1 Erdi Aroko iturrien laburdurak

C.1.1 Fuentes Documentales Medievales del País Vasco (FDMPV)

Ezkerreko zutabeen laburduraren hurrenkera alfabetikoaren arabera, eskuinekoan bilduman duten zenbakiaren arabera.

Hurrenkera alfabetikoa:

AGVizc = FDMPV 9

AGNI = FDMPV 77

Argitaratze hurrenkera:

FDMPV 1 = *HermGuip*

FDMPV 2 = *EnrGuip*

<i>AGNII</i> = FDMPV 89	FDMPV 3 = <i>CartAlav</i>
<i>AGNCarlII</i> = FDMPV 76	FDMPV 4 = <i>LibOliv</i>
<i>AGNCarlIII</i> = FDMPV 82	FDMPV 5 = <i>ArchAñanI</i>
<i>AGNCarlIII</i> = FDMPV 92	FDMPV 6 = <i>ArchSegI</i>
<i>AGNCarlIV</i> = FDMPV 107	FDMPV 7 = <i>DinChampII</i>
<i>AGNCarlIV</i> = FDMPV 121	FDMPV 8 = <i>SeñVizcI</i>
<i>AGNCarlI</i> = FDMPV 63	FDMPV 9 = <i>AGVizc</i>
<i>AGNCarlII</i> = FDMPV 85	FDMPV 10 = <i>ColCenar</i>
<i>AGNComp1</i> = FDMPV 102	FDMPV 11 = <i>DinChampI</i>
<i>AGNComp2</i> = FDMPV 103	FDMPV 12 = <i>ArchPortul</i>
<i>AGNComp3/4</i> = FDMPV 104	FDMPV 13 = <i>DocRGuipI</i>
<i>AGNComp5</i> = FDMPV 105	FDMPV 14 = <i>DocRGuipII</i>
<i>AGNComp6</i> = FDMPV 106	FDMPV 15 = <i>ArchPortuII</i>
<i>AGNComp7</i> = FDMPV 129	FDMPV 16 = <i>ArchElor</i>
<i>AGNRealI</i> = FDMPV 61	FDMPV 17 = <i>ArchPlen</i>
<i>AGNRealIII</i> = FDMPV 74	FDMPV 18 = <i>ArchSalvatI</i>
<i>AGNRealIII</i> = FDMPV 75	FDMPV 19 = <i>ArchMarq</i>
<i>AGNRealIV</i> = FDMPV 81	FDMPV 20 = <i>ArchDurI</i>
<i>AlcBilb</i> = FDMPV 55	FDMPV 21 = <i>ArchDurII</i>
<i>ArchAntz</i> = FDMPV 116	FDMPV 22 = <i>ArchDurIII</i>
<i>ArchAñanI</i> = FDMPV 5	FDMPV 23 = <i>ArchDurIV</i>
<i>ArchAñanII</i> = FDMPV 131	FDMPV 24 = <i>CenarOtaol</i>
<i>ArchAñanIII</i> = FDMPV 132	FDMPV 25 = <i>ColBNavI</i>
<i>ArchAram</i> = FDMPV 93	FDMPV 26 = <i>NavOccit</i>
<i>ArchAran</i> = FDMPV 88	FDMPV 27 = <i>ColAlfon</i>
<i>ArchAretx</i> = FDMPV 116	FDMPV 28 = <i>ValmJud</i>
<i>ArchArratz</i> = FDMPV 149	FDMPV 29 = <i>ArchValm</i>
<i>ArchAspar</i> = FDMPV 109	FDMPV 30 = <i>PescLeq</i>
<i>ArchAtaun</i> = FDMPV 146	FDMPV 31 = <i>ArchGuerric, ArchLarrab,</i>

<i>ArchAzkoit</i> = FDMPV 45	<i>ArchMirav, ArchOchand, ArchOndar,</i>
<i>ArchBar</i> = FDMPV 125	<i>ArchVill</i>
<i>ArchBeland</i> = FDMPV 53	FDMPV 32 = <i>ArchRentI</i>
<i>ArchBern</i> = FDMPV 88	FDMPV 33 = <i>BachZaldivI</i>
<i>ArchBergI</i> = FDMPV 57	FDMPV 34 = <i>BachZaldivII</i>
<i>ArchBergII</i> = FDMPV 133	FDMPV 35 = <i>SMNájI</i>
<i>ArchBergIII</i> = FDMPV 134	FDMPV 36 = <i>ArchToll</i>
<i>ArchBilbI</i> = FDMPV 90	FDMPV 37 = <i>ArchLeqI</i>
<i>ArchBilbII</i> = FDMPV 95	FDMPV 38 = <i>ArchLeqII</i>
<i>ArchBilbIII</i> = FDMPV 98	FDMPV 39 = <i>ArchLeqIII</i>
<i>ArchBilbIV</i> = FDMPV 108	FDMPV 40 = <i>ArchLeqIV</i>
<i>ArchBizkI</i> = FDMPV 126	FDMPV 41 = <i>ArchMondI</i>
<i>ArchBizkII</i> = FDMPV 128	FDMPV 42 = <i>LeqOtoy</i>
<i>ArchBizkIII</i> = FDMPV 135	FDMPV 43 = <i>PadrLeq</i>
<i>ArchBurg</i> = FDMPV 125	FDMPV 44 = <i>CorLeq, FábrLeq</i>
<i>ArchCamp</i> = FDMPV 88	FDMPV 45 = <i>ArchAzkoit</i>
<i>ArchDebaI</i> = FDMPV 123	FDMPV 46 = <i>SDomLeq, SAnaElor</i>
<i>ArchDebaII</i> = FDMPV 124	FDMPV 47 = <i>ArchSegII</i>
<i>ArchDonem</i> = FDMPV 122	FDMPV 48 = <i>ArchHondI</i>
<i>ArchDul</i> = FDMPV 125	FDMPV 49 = <i>ArchVit</i>
<i>ArchDurI</i> = FDMPV 20	FDMPV 50 = <i>ArchOñatI</i>
<i>ArchDurII</i> = FDMPV 21	FDMPV 51 = <i>SeñVizcII</i>
<i>ArchDurIII</i> = FDMPV 22	FDMPV 52 = <i>ArchOrduñI</i>
<i>ArchDurIV</i> = FDMPV 23	FDMPV 53 = <i>ArchOrduñII, ArchBeland,</i>
<i>ArchEib</i> = FDMPV 97	<i>ArchRuz</i>
<i>ArchElgoi</i> = FDMPV 94	FDMPV 54 = <i>TextAlav</i>
<i>ArchElguet</i> = FDMPV 112	FDMPV 55 = <i>AlcBilb, DecrBilbI</i>
<i>ArchElor</i> = FDMPV 16	FDMPV 56 = <i>DecrBilbII</i>
<i>ArchEsko</i> = FDMPV 116	FDMPV 57 = <i>ArchBergI</i>

<i>ArchGuerric</i> = FDMPV 31	FDMPV 58 = <i>SBartSS</i>
<i>ArchHerna</i> = FDMPV 142	FDMPV 59 = <i>ColBNavII</i>
<i>ArchHondI</i> = FDMPV 48	FDMPV 60 = <i>ArchLegazp</i>
<i>ArchHondII</i> = FDMPV 64	FDMPV 61 = <i>AGNRealI</i>
<i>ArchHondIII</i> = FDMPV 150	FDMPV 62 = <i>DinChampIII</i>
<i>ArchIrur</i> = FDMPV 125	FDMPV 63 = <i>AGNCarlI</i>
<i>JuntGuip</i> = FDMPV 87	FDMPV 64 = <i>ArchHondII</i>
<i>ArchLagr</i> = FDMPV 88	FDMPV 65 = <i>ArchTollI</i>
<i>ArchLarrab</i> = FDMPV 31	FDMPV 66 = <i>SCIEstell</i>
<i>ArchLegazp</i> = FDMPV 60	FDMPV 67 = <i>ArchMondII</i>
<i>ArchLeintz</i> = FDMPV 116	FDMPV 68 = <i>ArchMondIII</i>
<i>ArchLegut</i> = FDMPV 149	FDMPV 69 = <i>ArchMondIV</i>
<i>ArchLeqI</i> = FDMPV 37	FDMPV 70 = <i>OrdBilb</i>
<i>ArchLeqII</i> = FDMPV 38	FDMPV 71 = <i>VecBilb</i>
<i>ArchLeqIII</i> = FDMPV 39	FDMPV 72 = <i>ArchRentII</i>
<i>ArchLeqIV</i> = FDMPV 40	FDMPV 73 = <i>SEngPamp</i>
<i>ArchLez</i> = FDMPV 147	FDMPV 74 = <i>AGNRealII</i>
<i>ArchMaez</i> = FDMPV 88	FDMPV 75 = <i>AGNRealIII</i>
<i>ArchMarq</i> = FDMPV 19	FDMPV 76 = <i>AGNCarlI</i>
<i>ArchMirav</i> = FDMPV 31	FDMPV 77 = <i>AGNI</i>
<i>ArchMondI</i> = FDMPV 41	FDMPV 78 = <i>VecVizcI</i>
<i>ArchMondII</i> = FDMPV 67	FDMPV 79 = <i>VecVizcII</i>
<i>ArchMondIII</i> = FDMPV 68	FDMPV 80 = <i>SPedRib</i>
<i>ArchMondIV</i> = FDMPV 69	FDMPV 81 = <i>AGNRealIV</i>
<i>ArchMondV</i> = FDMPV 86	FDMPV 82 = <i>AGNCarlII</i>
<i>ArchMondVI</i> = FDMPV 87	FDMPV 83 = <i>ArchSalvatII</i>
<i>ArchMutr</i> = FDMPV 130	FDMPV 84 = <i>ArchPampI</i>
<i>ArchOchand</i> = FDMPV 31	FDMPV 85 = <i>AGNCarlII</i>
<i>ArchOiarI</i> = FDMPV 143	FDMPV 86 = <i>ArchMondV</i>

<i>ArchOiarII</i> = FDMPV 145	FDMPV 87 = <i>ArchMondVI, JuntGuip</i>
<i>ArchOiarIII</i> = FDMPV 148	FDMPV 88 = <i>ArchAran, ArchMaez,</i> <i>ArchBern, ArchCamp, ArchLagr</i>
<i>ArchOndar</i> = FDMPV 31	FDMPV 89 = <i>AGNII</i>
<i>ArchOñatI</i> = FDMPV 50	FDMPV 90 = <i>ArchBilbI</i>
<i>ArchOñatII</i> = FDMPV 91	FDMPV 91 = <i>ArchOñatII</i>
<i>ArchOñatIII</i> = FDMPV 110	FDMPV 92 = <i>AGNCarlIII</i>
<i>ArchOrduñI</i> = FDMPV 52	FDMPV 93 = <i>ArchAram</i>
<i>ArchOrduñII</i> = FDMPV 53	FDMPV 94 = <i>ArchElgoi</i>
<i>ArchPampI</i> = FDMPV 84	FDMPV 95 = <i>ArchBilbII</i>
<i>ArchPampII</i> = FDMPV 96	FDMPV 96 = <i>ArchPampII</i>
<i>ArchPasai</i> = FDMPV 147	FDMPV 97 = <i>ArchEib, ArchSoral</i>
<i>ArchPlen</i> = FDMPV 17	FDMPV 98 = <i>ArchBilbIII</i>
<i>ArchPortuI</i> = FDMPV 12	FDMPV 99 = <i>ArchTafI</i>
<i>ArchPortuII</i> = FDMPV 15	FDMPV 100 = <i>ArchTafII</i>
<i>ArchSalvatI</i> = FDMPV 18	FDMPV 101 = <i>ArchTafIII</i>
<i>ArchSalvatII</i> = FDMPV 83	FDMPV 102 = <i>AGNCompI</i>
<i>ArchSalvatIII</i> = FDMPV 115	FDMPV 103 = <i>AGNComp2</i>
<i>ArchSalvatIV</i> = FDMPV 141	FDMPV 104 = <i>AGNComp3/4</i>
<i>ArchSegI</i> = FDMPV 6	FDMPV 105 = <i>AGNComp5</i>
<i>ArchSegII</i> = FDMPV 47	FDMPV 106 = <i>AGNComp6</i>
<i>ArchSegIII</i> = FDMPV 127	FDMPV 107 = <i>AGNCarlIV</i>
<i>ArchSoral</i> = FDMPV 97	FDMPV 108 = <i>ArchBilbIV</i>
<i>ArchRentI</i> = FDMPV 32	FDMPV 109 = <i>ArchAspar, ArchZaldu</i>
<i>ArchRentII</i> = FDMPV 72	FDMPV 110 = <i>ArchOñatIII</i>
<i>ArchRuz</i> = FDMPV 53	FDMPV 111 = <i>ArchTafIV</i>
<i>ArchTafI</i> = FDMPV 99	FDMPV 112 = <i>ArchElguet</i>
<i>ArchTafII</i> = FDMPV 100	FDMPV 113 = <i>SimancVizcI</i>
<i>ArchTafIII</i> = FDMPV 101	FDMPV 114 = <i>SimancVizcII</i>
<i>ArchTafIV</i> = FDMPV 111	

<i>ArchToll</i> = FDMPV 36	FDMPV 115 = <i>ArchSalvatIII</i>
<i>ArchTollII</i> = FDMPV 65	FDMPV 116 = <i>ArchEsko, ArchLeintz,</i> <i>ArchAntz, ArchAretx</i>
<i>ArchUrretx</i> = FDMPV 138	FDMPV 117 = <i>SimancVizcIII</i>
<i>ArchValm</i> = FDMPV 29	FDMPV 118 = <i>SimancVizcIV</i>
<i>ArchVill</i> = FDMPV 31	FDMPV 119 = <i>SimancVizcV</i>
<i>ArchVit</i> = FDMPV 49	FDMPV 120 = <i>SimancVizcVI</i>
<i>ArchZaldu</i> = FDMPV 109	FDMPV 121 = <i>AGNCarlV</i>
<i>ArchZest</i> = FDMPV 136	FDMPV 122 = <i>ArchDonem</i>
<i>ArchZumai</i> = FDMPV 139	FDMPV 123 = <i>ArchDebaI</i>
<i>ArchZumar</i> = FDMPV 138	FDMPV 124 = <i>ArchDebaII</i>
<i>BachZaldivI</i> = FDMPV 33	FDMPV 125 = <i>ArchBar, ArchBurg,</i> <i>ArchDul, ArchIrur</i>
<i>BachZaldivII</i> = FDMPV 34	FDMPV 126 = <i>ArchBizkI</i>
<i>CartAlav</i> = FDMPV 3	FDMPV 127 = <i>ArchSegIII</i>
<i>CenarOtaol</i> = FDMPV 24	FDMPV 128 = <i>ArchBizkII</i>
<i>ColAlfon</i> = FDMPV 27	FDMPV 129 = <i>AGNComp7</i>
<i>ColBNavI</i> = FDMPV 25	FDMPV 130 = <i>ArchMutr</i>
<i>ColBNavII</i> = FDMPV 59	FDMPV 131 = <i>ArchAñanII</i>
<i>ColCenar</i> = FDMPV 10	FDMPV 132 = <i>ArchAñanIII</i>
<i>CorLeq</i> = FDMPV 44	FDMPV 133 = <i>ArchBergII</i>
<i>DecrBilbI</i> = FDMPV 55	FDMPV 134 = <i>ArchBergIII</i>
<i>DecrBilbII</i> = FDMPV 56	FDMPV 135 = <i>ArchBizkIII</i>
<i>DinChampI</i> = FDMPV 11	FDMPV 136 = <i>ArchZest</i>
<i>DinChampII</i> = FDMPV 7	FDMPV 137 = <i>SimancVizcVII</i>
<i>DinChampIII</i> = FDMPV 62	FDMPV 138 = <i>ArchUrretx, ArchZumar</i>
<i>DocRGuipI</i> = FDMPV 13	FDMPV 139 = <i>ArchZumai</i>
<i>DocRGuipII</i> = FDMPV 14	FDMPV 140 = <i>ValladVizc</i>
<i>EnrGuip</i> = FDMPV 2	FDMPV 141 = <i>ArchSalvatIV</i>
<i>FábrLeq</i> = FDMPV 44	
<i>HermGuip</i> = FDMPV 1	

<i>LeqOtoy</i> = FDMPV 42	FDMPV 142 = <i>ArchHerna</i>
<i>LibOliv</i> = FDMPV 4	FDMPV 143 = <i>ArchOiarI</i>
<i>NavOccit</i> = FDMPV 26	FDMPV 144 = <i>SimancGip</i>
<i>OrdBilb</i> = FDMPV 70	FDMPV 145 = <i>ArchOiarII</i>
<i>PadrLeq</i> = FDMPV 43	FDMPV 146 = <i>ArchAtaun</i>
<i>PescLeq</i> = FDMPV 30	FDMPV 147 = <i>ArchPasai, ArchLez</i>
<i>SAAnaElor</i> = FDMPV 46	FDMPV 148 = <i>ArchOiarIII</i>
<i>SBartSS</i> = FDMPV 58	FDMPV 149 = <i>ArchArratz, ArchLegut</i>
<i>SCIEstell</i> = FDMPV 66	FDMPV 150 = <i>ArchHondIII</i>
<i>SDomLeq</i> = FDMPV 46	
<i>SEngPamp</i> = FDMPV 73	
<i>SeñVizcI</i> = FDMPV 8	
<i>SeñVizcII</i> = FDMPV 51	
<i>SimancGip</i> = FDMPV 144	
<i>SimancVizcI</i> = FDMPV 113	
<i>SimancVizcII</i> = FDMPV 114	
<i>SimancVizcIII</i> = FDMPV 117	
<i>SimancVizcIV</i> = FDMPV 118	
<i>SimancVizcV</i> = FDMPV 119	
<i>SimancVizcVI</i> = FDMPV 120	
<i>SimancVizcVII</i> = FDMPV 137	
<i>SMNáji</i> = FDMPV 35	
<i>SPedRib</i> = FDMPV 80	
<i>TextAlav</i> = FDMPV 54	
<i>ValladVizc</i> = FDMPV 140	
<i>ValmJud</i> = FDMPV 28	
<i>VecBilb</i> = FDMPV 71	
<i>VecVizcI</i> = FDMPV 78	
<i>VecVizcII</i> = FDMPV 79	

C.1.2 Erdi Aroko beste agiri-bildumen laburdurak.

ActTamar = Ledesmaren *Actas del proceso Tamarite 1375.*

Arzam = Artzamendiren *Términos vascos en documentos medievales de los ss. XI-XVI.*

CartAlaón = Corralen *Cartulario de Alaón.*

CartCalah = Lekuonaren *Cartulario de la Catedral de Calahorra referente al País Vasco.*

CartDax = Pon eta Cabanoten *Cartulaire de la Cathédrale de Dax. Liber Rubeus.*

CartSMill = Serranoren *Cartulario de San Millán de la Cogolla.*

CartSord = Raymondén *Cartulaire de l'abbaye de Saint Jean de Sorde.*

CatBurg = Garridoren *Documentación de la Catedral de Burgos (804-1222).*

CatHuesc = Durán Gudiolen *Colección diplomática de la catedral de Huesca.*

CenBNav = Zierbideren *Censos de población de la Baja Navarra (1350-1353 y 1412).*

CenSoul = Zierbideren *Le Censier Gothique de Soule.*

ColAlmun = Canellasen *Colección Diplomática de la Almunia de Doña Godina.*

ColCard = Martínez Díezen *Colección documental del Monasterio de San Pedro de Cardeña.*

ColFanlo = Canellasen *Colección diplomática de San Andrés de Fanlo (958-1270).*

Collrach = Lacarra eta Martín Duqueren *Colección Diplomática de Irache (958-1397).*

ColObar = Martín Duque, 1965. *Colección diplomática de Obarra.*

ColPedro = Ubietoren *Colección diplomática de Pedro I de Aragón y Navarra.*

ColRamI = Virueteren *La colección diplomática del reinado de Ramiro I de Aragón (1035-1064).*

ColRioj = Rodríguez, R. Lama, I. *Colección Diplomática Medieval de la Rioja.*

ColRonces = Ostolazaren *Colección Diplomática de Santa María de Roncesvalles (1127-1300).*

DocArtaj = Jimeno Juríoren *Documentos medievales artajoneses (1070-1312).*

DocLeire = Martín Duqueren *Documentación medieval de Leire (siglos IX a XII).*

DocMont = Barriosen *Documentos de Montearagón (1058-1205).*

DocObar = Ubietoren *Documentos del Monasterio de Obarra (Huesca) anteriores al*

año 1000.

DocRamII = Ubietoren *Documentos de Ramiro II de Aragón.*

DocSigen = Ubietoren *Documentos de Sigena.*

DocSos = Abellaren *Selección de documentos de la villa aragonesa de Sos (1202-1533).*

FuerGNav = Ilarregi eta Lapuertaren *Fuero General de Navarra.*

FuerJaca = Lacarraren *Fueros derivados de Jaca.*

FZurit = Canellasen *Fuentes de Zurita.*

GuipAlb = Martinezen *Guipúzcoa en los albores de su historia.*

JaimArag = Cabanesen *Documentos de Jaime I relacionados con Aragón.*

LibRediez = Felonesen *Contribución al estudio de la iglesia navarra del siglo XIII: el libro del diezmo de 1268.*

LibRub = Jimeno Jurioren *El Libro Rubro de Iranzu.*

LivOr = Bidacheren *Le Livre d'Or de Bayonne. Textes latins et gascons du Xe au XIVe siècle.*

MaisArber = Orpustanen *Histoire et onomastique médiévales. L'anoblissement de 128 maison d'Arbéroue en 1435.*

MerMont = Urangaren *Fuegos de la Merindad de las Montañas en 1350.*

MonTudI = Urangaren *Año 1353. Libro del monedage de Tudela con expresión de los que mantenían fuego.*

MonTudII = Urangaren *Año 1353. Libro del monedage de Tudela con expresión de los que mantenían fuego.*

ObitPamp = Ubietoren *Obituario de la catedral de Pamplona.*

OnomNord = Goihenetxeren *Onomastique du nord du Pays Basque (XIe-XVe siècles).*

OnomVasc = Euskaltzaindiaren *Onomasticon Vasconiae*, dagokion zenbakiarekin (*OnomVascI* etab.).

PeajCarc = Martín Duqueren *Peajes Navarros. Carcastillo1357.*

PobArag = Ledesmaren *Cartas de población del Reino de Aragón siglos medievales.*

RegOlitI = Zierbideren ***Registro del Concejo de Olite: 1224-1537.***

RegOlitII = Zierbide eta Sesmaren *Olite en el siglo XIII.*

RentRib = Tomásen *Libro de rentas y feudos de Ribagorza en 1322.*

SancRam1 = Salarrullanaren *Documentos de Sancio Ramires, vol 1.*

SancRam2 = Ibarrenaren *Documentos de Sancio Ramires, vol 2.*

SGarc = Jimeno eta Pescadorren *Colección documental de Sancho Garcés III, el Mayor.*

SJPeña = Ubietoren *Cartulario de San Juan de la Peña.*

SJuan = García Larraguetaren *El Gran Priorado de Navarra de la Orden de San Juan de Jerusalem.*

SMig = Arigita y Lasaren *Historia de la imagen y santuario de San Miguel de Excelsis.*

SMillán = Tinti eta besteren *Becerro Galicano de San Millán de la Cogolla.*

StoDom = Ubietoren *Cartulario de Santo Domingo de la Calzada.*

TesorArag = González Hurtebiseren *Libros de tesorería de la casa real de Aragón.*

TextNav = González Olléren *Textos lingüísticos navarros.*

TopAlav = López de Guereñuren *Toponimia alavesa.*

TopOlivI = Zierbide eta Herreroren *Toponimia de la comarca de la Oliva.*

TopOlivII = Zierbide eta Herreroren *Toponimia de la comarca de la Oliva II parte.*

C.2 Euskal testu zaharrak

C.2.1 Testu bildumen laburdurak

TAV = *Textos arcaicos vascos (ASJUren Gehigarriak 65, Mitx XII).*

ConTAV = *Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos* (Saratsola 1983).

IbargC = Ibarguen-Cachopínen kronika (Arriolabengoa 2008).

ETZ = *Euskal testu zaharrak* (Satrustegi 1987).

C.2.2 Testuen laburdurak

Abendaño = Abendañoaren heiagora (*TAV* 3.1.6).

Akundia = Akondiako guduaren kantuaren hasiera (Arriolabengoa 2008: 110).

Amendux = Amenduzeren poema (*TAV* 3.1.18).

AMZabala = Villasantek editaturiko *Aita Juan Mateo Zabala*ren *Sermoiak (I).*

Andram = Andramendiko idazkiak (Arriolabengoa 2008: 113-120).

AñibGer = Añibaroren *Gueroco Guero.*

AñibEsk = Añibarroren *Esku Liburua*.

APicaud = Aymeric Picauden hiztegitxo (TAV 2.2.12).

ArrasErrek = Arrasateko erreketaren kantuak (Arriolabengoa 2008).

ArrasErrekI = Butroeko anderearen eresia eta ganboarren erantzuna (Arriolabengoa 2008: 86-90).

ArrasErrekII = Butroeko Gomez Gonzalezen heriotzean (Arriolabengoa 2008: 90-93).

ArrasErrekIII = *Argi izarrak urten dau* (Arriolabengoa 2008: 93-98).

Artazub = Artazubiagaren heriotzean (TAV 3.1.9).

Ax = Axularren *Gero*.

Bela = Jacques Belaren atsotitzak (TAV 3.3.4).

Belap = Belapeireren *Catechima laburra*.

Beotib = Beotibarko guduaren eresia (TAV 3.1.1).

BerDot = Beriainen *Doctrina Christiana*.

BerMez = Beriainen *Tratado de como se debe oyr missa*.

Betol = Betolatzaren *Doctrina Christiana* (Mixelenaren edizioa, *ASJUren Gehigarriak* 64).

BizkOlerk = Maitasun poema bizkaitarra (*ConTAV* 5.1.4).

BonapOnd = *Bonaparte ondareko eskuizkribuak*, Pagolaren zuzendaritzapean.

BretKant = Britainiako kanta (*ConTAV* 5.1.1).

Cred = *Credo* zaharra (Satrustegi 1990b).

DiaozAro = Juan Diaoz Arokoaren kantua (Arriolabengoa 2008: 108-109).

DonemGl = Donemiliagako glosak (TAV 2.2.5).

ElizLehen = Lehentasun auziak elizan (*ConTAV* 5.2.6).

ErrodZar = Errodrigo Zaratekoaren kantu epikoa (Arriolabengoa 2008: 101-106).

EsLel = Esaldi eta leloak (TAV 3.3.1).

EspGut = Espioitzako gutunak (Floristán 1993, Satrustegi 1993).

EtxauzGut = Bertrand Etxauzen gutuna (TAV 3.2.8).

Etxep = Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* (Altuna 1980).

EzkonBaked = Bakedanoko ezkontza zinak (ETZ 5).

EzkonBeorb = Beorburuko ezkontza zinak (ETZ 2).

- EzkonOlaz = Olatzagutiko ezkontza zinak (*ETZ* 4).
- EzkonTaxoar = Taxoareko eta Espartzako ezkontza zinak (*TAV* 3.2.6).
- EzkonTolos = Tolosako ezkontza zinak (*TAV* 3.2.6).
- EzkonUterg = Utergako ezkontza zinak (*ConTAV* 5.2.2).
- EzkonZufia = Zufiako ezkontza zinak (*TAV* 3.2.6).
- FrantzOrd = San Frantziskoren Hirugarren Ordenako mojentzako formula (*TAV* 3.2.2).
- frBart = Frai Bartolome Santa Teresaren *Idazlan guztiak*.
- frJZum = Fray Juan Zumarragakoren gutuna (*ConTAV* 5.2.1).
- Garibai = Esteban de Garibairen atsotitzak (Zubiaur eta Artzamendi 1976).
- GurAit = *Gure Aita* zaharra (Satrustegi 1990a).
- HenrIaun = *Gure Principe don Henrique Iaunari* (Haritxelhar 1983).
- IbargCHiz = Ibarguen-Cachopínen hiztegiñoak eta beste (Arriolabengoa 2008: 132-198).
- IbargCEs = Ibarguen-Cachopínen esaldi eta esaerak (Arriolabengoa 2008: 121-130).
- IrañGut = Juan Irañetaren gutuna Pedro Iterori (*TAV* 2.2.16).
- Isasti = Isastiren errefrauak (*ConTAV* 5.3.3).
- JainkArneg = Jainkoaz arnegatzeko (*ConTAV* 5.2.3).
- JLazkano = Juan de Lazkanoren eresia (*TAV* 3.1.12).
- KantabKant = Kantabriarren kanta (Arriolabengoa 2008: 55-79).
- Kapan = Kapanagaren *Doctrina Christiana*.
- Labieru = Martin Juanes Labierukoaren hilartitza (Arriolabengoa 2008: 109-110).
- Land = Landuchioren hiztegia (*ASJUren Gehigarriak* 65, Mitx XII).
- Lazarg = Lazarragaren eskuizkribua (Bilbao et al.).
- Leiz = Leizarragaren lanak (Linschmann eta Schuchardt 1900).
- Leloak = Esaldi eta leloak (*TAV* 3.3.1).
- LizDot = Lizarraga Elkanokoaren sermoiak.
- LizKopl = Lizarraga Elkanokoaren koplak.
- LizSand = Lizarraga Elkanokoaren *Jesukristo, Maria eta santuen bizitzak*.
- Maitie = Maitieren otoitzak (Agirre 1998).
- Miser = Miserere gipuzkoarra (Akesolo 1982).

- MLastur = Milia Lasturkoren eresia (TAV 3.1.5).
- MogelPask = Juan Antonio Mogelen *Paskal-en gogamenak*.
- MosChanf = Chanfarronen kantua (TAV 3.1.16).
- MSiculo = Lucio Marineo Sículoren hiztegitxoia (TAV 3.2.4).
- NafKondest = Nafarroako kondestablearen kantua (TAV 3.1.13).
- Notitia* = Oihenarten *Notitia Utriusque...*
- Olaso = Olasoren eresia (TAV 3.1.8).
- Oih = Oihenart.
- OihAts = Oihenartek erretrauak (Altuna eta Mugika 2003).
- OihNeur = Oihenarten neurtitzak (Altuna eta Mugika 2003).
- OngIlt = Lizarraga Elkanokoaren *Ongui iltzen laguntzeco itzgiaic*.
- OñatEsk = Oñatiko eskuizkribua.
- Perutxo = Perutxoren kantua (TAV 3.1.15).
- PNoster = Pater Noster txikia (TAV 2.2.15).
- PouvGud = Pouvreauren *Gudu espiritual*.
- PouvFil = Pouvreauren *Filotea*.
- Rabelais = Rabelaisen euskal testua (TAV 3.2.5).
- RS = *Refranes y Sentencias* (Lakarra 1996).
- SalKond = Salinasko kondearen kantua (Arriolabengoa 2008: 98-101).
- Sandailia = Sandailiaren testua (TAV 3.1.10).
- Sarask = Bergara aldeko Sarasketaren hiztegitxoia (Aginagalde eta Urgell 2012).
- SermZub = Urkizuk argitaraturiko zubererazko sermoi bat.
- SerorGut = Debako seroraren gutuna (ETZ 9).
- Sorabila = Sorabilako hidalgoen kantua (Arriolabengoa 2008: 107-108).
- SorgNaf = Nafarroako agirietan sorginkeriar buruzko auzietan bilduak (ConTAV 5.2.4).
- SunbLap = Sunbillako lapurreta (ConTAV 5.2.5).
- TarArim = Tartasen *Arima devotaren penitentiak* (1672).
- TarOns = Tartasen *Onsa hilceco bidia* (1666).
- Urrexola = Urrexolako guduaren eresia (TAV 3.1.3).
- VonHarff = Arnold von Harff zaldunaren hiztegitxoia (TAV 2.2.18).

Xabal = Xabalgoitiren albaitaritzakoak.

ZalbGut = Mattin Zalbako eta Martin San Martingoren arteko gutunak (*ConTAV* 4.2.1).

Zalgiz = Bertrand Zalgizeren errefrauak (*ConTAV* 5.3.3).

TOWARDS A HISTORY OF BASQUE MORPHOLOGY:
ARTICLES AND DEMONSTRATIVES

Julen MANTEROLA
2015
[English version]

In order to fulfill the requirements for the *International Thesis* mention, I offer here an English version of three relevant chapters of this dissertation. Chapter one specifies the topic of this dissertation and sketches its general structure. Chapter three presents the theoretical grounds of the discussion developed in the following chapters; it also presents the corpora that the discussion is based on. Finally, chapter eight lists in detail the results of this dissertation.

CHAPTER ONE¹

PRESENTATION OF THE DISSERTATION TOPIC

1.1 The traditional definition of the topic

This dissertation examines the Basque article, in its diachronic dimension. The knowledge gained from the findings of Basque linguists establishes what we know about the dissertation topic: following contact with Romance languages, the Basque definite article is a morpheme which derives from the distal demonstrative **(h)a(r)*, and its shape is *-a* throughout the range of Basque. For an introduction, see Azkue (Morf §427-438); for a more complete bibliography, see chapter 2.

Two more main points can be added to this basic definition of the diachronic development of the Basque article, as a means of introducing some of the main lines of enquiry that will be followed in this dissertation: on the one hand, according to contemporary theories, that development of the article out of demonstratives is normally understood as a paradigmatic grammaticalization process, and that grammaticalization process has also been gradual, according to several criteria and it has applied to more demonstratives; on the other, the diachronic development of definite declension and the article is usually explained within the agglutinative model, since Basque is typically classified as an agglutinative language.

That is how one might summarize the picture that, to date, Basque diachronic linguistics has composed about the definite article *-a*. The terms in this definition will now be examined one-by-one, by way of introduction, in order to establish the main objectives and the topic itself of this dissertation.

1.1.1 *The meaning of the word article*

In the grammarian tradition, the term *article* has been used to designate several linguistic elements; that is how Gómez summarizes it in his studies (2001, 2006: 234-

---

¹ I am indebted to Cameron Watson and Iraia Yetano for their help with this English version.

235). As he observes, the term *article*, in its classic definition, was, from fairly early on, linked to gender and case; the definition which more closely approximates the term's current use, however, is more recent in origin: it is defined for the first time as a determiner in the Port-Royal Grammar. It should be noted, though, and still following Gómez, that, “in many traditional old grammars some other elements could also be entered into the category of article, for example, demonstratives, possessives, etc.” (2006: 235).²

In Basque grammarian tradition the term *article* has had more than one use: it has been used to designate *-a* and *-ak* (though with slight differences, Oihenart and Larramendi do that); meanwhile, in his *DiscursosFilosóficos*, Pablo Pedro Astarloa used it to express the ergative, absolutive, dative and genitive case marker, and he gave another name to the *-a* element. In Juan Mateo Zabala's work, we find an eclectic use of the term *article*: there, he terms verb forms, both auxiliary and synthetic, *articles*. For more information on all the variations within Basque grammarian tradition summarized here, see the work of Gómez himself (2006: 237-354).

This being the case, the above-mentioned Port-Royal Grammar itself, already in 17th century, links articles with the notion of definiteness: “Les Langues nouvelles en ont deux; l'un qu'on appelle défini; comme *le, la*, en François: et l'autre indéfini, *vn, vne*” (1660: 52). Such perspectives inevitably lead to the *definiteness / non-definiteness* dichotomy, and those very traditions underpin the contemporary use, in Basque grammars, of the term *article* to denote the elements *-a* and *bat*. An example of this use of the term is the key grammar *A Grammar of Basque* (Hualde and Ortiz de Urbina 2003), because it terms *-a* the “definite article”, and *bat* the “indefinite article”. In the Euskaltzaindia grammar (1991), though, *-a* is the only article, as *bat* is understood as a quantifier rather than an article.

Even with all these variations, in contemporary works of linguistics the term *article* often appears connected to the notion of definiteness, in analyses of Basque

---

² In Basque in the original text: “[T]radiziozko gramatika zahar askotan artikulu kategoriaren barruan beste elementu batzuk ere sar zitezke[la], hala nola erakusleak, posesiboak, etab.”.

(Etxeberria 2007, Trask 2003) as well as at wider theoretical levels and in other global languages too (within an infinite list, cf. Chesterman 1991, Epstein 1994, Galmiche 1989, Krámský 1972, Napoli 2009, van Gelderen 2007, Wintner 2000); thus, the term *article* often appears accompanied by *definite*, *indefinite* or similar qualifiers. In this dissertation, the term *article* will be used in the sense of elements like *-a* or *bat*, at a purely descriptive level.

1.1.2 *The article and definiteness*

A problem emerges time and time again in contemporary Basque linguistics when *-a* is referred to: it is usually termed the definite article, but it is not at all like the definite articles in its neighboring languages, because its use is much wider. Trask states it thus: “The label *definite article* is misleading, since this article is of much broader use than the English definite article” (2003: 119).

Following Trask’s observation, it is worth recalling how the term *definite article* itself has been used in the history of modern linguistics; the linguist Milsark provides us with the key to this: “[the term *definite*] has been used for generations in the pedagogy and scholarly description of the Indo-European languages” (1977: 5), and both the formal and semantic description of the elements within that term have been formed according to the behavior of articles in these languages. Milsark explores existential sentences and in those, he contends, definite expressions have a restriction in “access”; he proposes the term *definiteness restriction* by way of explaining this, but, at the same time, he confesses that the *definite* notion itself has no clear status when it comes to linguistic theories.

That problem is rooted in a vicious circle: insofar as the category of definite article has been explained according to Indo-European languages, definiteness itself has also been explained according to definite articles. Dryer’s (2013) words reflect this:

[A] definite article is a morpheme which accompanies nouns and which codes definiteness or specificity, like ‘the’ in English. This is a somewhat broader use of the term *definite article* than is common, since it includes (i) affixes on nouns that code definiteness; and (ii) demonstratives, if those demonstratives are used as markers of definiteness. In many languages, words that are demonstratives, either in the sense that they can be used deictically with an accompanying gesture or in the sense that they exhibit a distinction in terms of distance (as in the contrast of *this* and *that*

in English), are also widely used in contexts where English would use a definite article rather than a demonstrative.

As one can see, Milsark's observations are still relevant, even 36 years later: as Dryer states, for several basic tasks, the range of functions and uses for *the* in English defines whether other languages have a definite article or not, as demonstrated by the argument that, “[demonstratives] are also widely used in contexts where English would use a definite article rather than a demonstrative”; definiteness, likewise, is defined in terms of *the* in English: “a definite article is a morpheme [...] which codes definiteness or specificity, like *the* in English”.

This is not surprising: in many Western European languages the definite article is typically described—for a basic typological introduction, see Nocentini (1996) and Haspelmath (1998: 274)—and linguistic studies on those languages possess a tradition that dates back at least two hundred years. Both these linguistic works and broader global studies have given multiple answers to the question of definiteness. In this dissertation, however, theorizations of the notion of definiteness will not especially be explored in great depth; instead, as a way of introducing those debates, a specific description will be given of the use of the article before the 17th century.

1.1.3 *The demonstrative origin of the article*

It is widely known that demonstratives have typically been at the origins of articles. The semantic connection between the two often surfaces too, because both make up definite expressions, and that is how it is described; a demonstration of this is the following by Hawkins (1991: 414-415):

I have concentrated so far on definite NPs that contain a definite article, since that is the focus of this paper. NPs consisting of demonstrative determiners (*this professor*, *that professor*) are also generally regarded as definite, as are pronouns such as *he*, *she*, etc. [...] In general, pronouns and demonstrative expressions obey more restrictive pragmatic conditions and require actual physical perception of entities in the world or explicit textual mention of entities. [...] These entities [those referring to demonstrative expressions and pronouns] may be members or subsets of the immediate situation sets and previous discourse sets activated by *the* [...], and when they are we get partial overlaps in the usage possibilities for all types of definite NPs. *Pass me that bucket* and *pass me the bucket* can both refer to entities in the immediate situation of utterance. [My emphasis]

As is apparent, demonstratives and what are termed definite articles share several

characteristics. This being the case, this dissertation will not examine in any great detail this kind of relationship between Basque demonstratives and the article; that is more the task of synchronic semantics, and a general theory of definiteness mentioned in the previous section; see Etxeberria (2005), for a bibliography. The objective of the research in this dissertation is not the semantic-synchronic but rather the diachronic morphological link between the two.

In contemporary diachronic works, the development from demonstratives to articles is usually considered a typical grammaticalization process; Greenberg (1978) was one of the first to identify what the stages in this process are, but known examples of that kind of development date from much earlier; indeed, bear in mind that most Western European languages possess definite articles which derive from demonstratives (cf. Romance, Germanic and Celtic languages). Basque itself is situated together with these languages, and, in its linguistic tradition too, morphological comparison between demonstratives and articles which can be established from the perspective of the diachrony is well known.

This dissertation reveals the advantages of examining the relationship between demonstratives and articles from a morphological perspective, especially when wanting to carry out the diachrony of definite declension; as well as the supposed demonstrative **(h)a(r)*, several other demonstratives have also become part of the attempt to reconstruct definite declension. No specific reconstruction has been done for demonstratives, however, except in the way that modern articles share a direct morphological link with original demonstratives. This dissertation is indebted to the work and terminology of Himmelmann (1997, 1998: 321, 2001) for this fundamental statement: demonstratives and articles are diachronic variants of the same morpheme, and, as a general term, D-element will be used (“*D-element*, Determinator element” in the original).

1.1.4 Language contact and the Basque article

At the outset of this section, according to the traditional definition given, the Basque

definite article stems from following the model of surrounding Romance language articles; that origin is usually situated in the same chronological space, namely, in the Early Middle Ages. Rather than just debating the orientation of the influence of language contact, however, it is more accurate to locate the origin of the Basque article in a broader context: Haspelmath (1998), following Whorf's *Standard Average European* concept, lists the structures and characteristics shared by European languages; in this way, he outlines a wide linguistic area. Basque should be located within this broad geographic-linguistic zone, and, within those shared characteristics, as well as that of the definite article, there are also, amongst others, that of participle periphrasis (for a detailed account of the debate, see Mounole 2011: 286-287) or the indefinite article itself (Manterola 2012).

It is true, however, that within that broad space Basque has had in the Latin-Romance *continuum* its principal and closest neighbor; together with the main definition, one can thus understand that Basque developed the functional category of definite article in the context of contact with those languages. It is difficult, though, to measure contact with other kinds of languages and the influence of that contact (Iberian, the Celtic and Germanic languages; see Mitxelena's *Sobre el pasado de la lengua vasca*, V 1-115): little is known about those languages, and, moreover, there are not enough Basque attestations from that time that they were in contact with Basque to support any proposals that might be made about that contact.

Nor have we sufficiently studied the data from Basque attestations which begin to appear more widely in the Middle Ages, and knowledge of proto-historical and historical data is not very sound. In such a situation of still incomplete full understanding, any comparison between Basque data and Romance data will remain uncorroborated, if we venture to study any contact-related topics.

So much so, in fact, that this dissertation will not specifically study any contact that may have occurred in the origins and development of the Basque article and, if it indeed such contact took place, what role it played. It will, though, include a brief critique of recently published works on the topic of language contact, but only in order to exclude several ideas and hypotheses about Basque (and about its contact relations

with neighboring languages).

1.1.5 Declension

It is a well-known fact that what in Basque grammarian tradition we term *declension* — to mention the principal source of our tradition— is not the same as that of Latin. One can resume the comparison between Latin and Basque in three main points, in order to state that there is no declension in Basque: (a) declension changes in Latin according to the type of noun —there are five declensions—, but not in Basque; (b) the root changes in Latin according to case, but not in Basque; and (c) all phrasal elements decline in Latin, while in Basque case or postposition are only added once to the whole phrase.

Villasante's words (1972: 8) capture the crux of the matter, when he defends the idea that there has been declension in Basque: “[U]na declinación, eso sí, de tipo especial, semejante a la de las lenguas llamadas aglutinantes”, and he contends that this is just a question of nomenclature (“es casi una cuestión de nombres”);³ moving towards the notion of agglutination, moreover, in order to define the nature of declension. It is an old debate, as Vinson's appropriate summary demonstrates (1869: 7-9, 19); see, likewise, Azkue (*Morf.*: §453), Trask (1997: 89), Eguzkitza (1997) and Salaburu (2011), amongst others. The term *declension* will not be omitted from this dissertation, but I will use it without any kind of theoretical connotation.

Outside Basque, and even though it is a somewhat different kind of debate, the title of Spencer's (2008) work —“Does Hungarian have a case system?”— is significant: the title reflects the concern with coming up with a good description of the components of the noun phrase, such as that of defining terminology precisely. The term declension is also used in works on certain other Uralic languages, as it is used in Basque; see the example of Mordvinian in section 7.1.6.1.

Without entering into that debate, I will examine the role played by the Basque article in the diachrony of that declension system; in other words, insofar as it stems

---

³ Sarasola is of an opposite opinion, one that follows the argument of Van Eys: “Azken buruan, deklinabide ala atzizki-sistema, terminologi hutsezko arazo irudi lekioko norbaiti. Baina ez da hala” (1989: 93). [“In the final analysis, declension or suffix-system, to anyone it would appear to be just a problem of terminology. But that is not the case”].

from an article, definite declension will be a topic of enquiry in this dissertation. Put another way, and following the terminology proposed above, a diachronic analysis of D-elements will make up the backbone of this dissertation, insofar as I will take them as the basis for definite declension.

Detailing the main topics of enquiry thus leads to a specific conclusion: the subject of the morphological origin and diachronic development of cases and postpositions will be outside the scope of this dissertation.

1.1.6 The agglutinative model

Villasante states that Basque declension is similar to “agglutinative languages” (see the previous section). It is a well-known fact that Basque is usually described as an agglutinative language,⁴ and noun declension is typically cited as a typical indication of that; an example of this can be seen in Trask’s comments: “The morphology of Modern Basque is strongly agglutinating” and “The dozen or so cases are all marked by agglutinated suffixes” (1998: 318). He does not distinguish between non-determined declension (without any article) and definite declension (that is, formed by D-elements), and it would therefore appear that he takes agglutination to be a feature of declension as a whole.

Several criteria have been used to measure the level of agglutination in languages: Plank (1999: 282-284), for example, also lists eleven criteria or parameters; Plungian (2001: 669-673), meanwhile, only analyses three; they also examine any subordinate relations that may occur amongst those parameters.

Amid these varying explanations, the notion of cumulation has been used, above all, to distinguish the levels there could be between the agglutinative and the inflectional model: according to this, linking the affix to a noun according to a non-cumulative model is typically taken to be a characteristic of agglutination —Plank calls it “separatist”— and, on the contrary, linking the affix to a noun in a cumulative way as a characteristic of inflection, incorporating several “cumulated” or joint meanings in the

---

⁴See the work of Uhlenbeck (1984 [1922]), for an early critique of this description and designation, within the perspective at that time of the diachronic development of language typology.

same grammatical morpheme. Plank expresses it thus: “each agglutinative morpheme normally expresses only one grammeme [= grammatical meaning]. This is the main semantic parameter of agglutination” and “The lack of cumulation is often thought of as being the most characteristic parameter of agglutination” (2001: 672-673). In other words, one grammatical meaning corresponds to each morpheme and, in an ideal agglutinative model, morphemes are immediately linked one after another to a noun, without any noticeable variation, and the grammatical meanings of all of them make up that of the whole phrase.⁵

It is typically stated that Basque declension is composed according to that kind of agglutinative model and it is acknowledged, at the same time, that diachronic development has also been according to the same model: for example, the components making up the phrase *etxean* are differentiated as *etxe-a-n*, with the root *etxe*, the definiteness marker *-a-* and the inessive marker *-n*; something similar occurs with the original form (and, in synchronic analyses, even the deep structure) of the plural ergative phrase *etxeek*, with **etxe-ag-e-k* being typically posited, in which, first, the plural definiteness marker *-ag-* (the *-g-* itself could be differentiated, taking it as a plural marker) and, then, the ergative marker *-k* are added to the root *etxe*, with the vowel *-e-* as mere epenthesis.

I will, in this dissertation, explore the agglutinative model from other perspectives in order to explain the diachrony of definite declension, contending that the grammaticalization of D-elements did not take place according to a strict agglutinative model.

1.1.7 Grammaticalization⁶

As mentioned at the outset, the diachronic development of articles out of demonstratives

---

⁵ “In an agglutinative system, every word contains a root that provides its basic lexical meaning and a string of affixes arranged on either side of the root, each one of which has a meaning of its own, such that the meaning of the whole word is the sum of the meanings of its parts” (Aronoff & Sridhar 1984: 3, following Plungian 2001: 673).

⁶ For a demonstration of just how strong the notion of *grammaticalization* is in diachronic linguistics, see the book *Historical Linguistics 2011* (2011), edited by Kikusawa and Reid, in which one of the three main sections is devoted to grammaticalization.

is usually considered to be a typical grammaticalization process. Numerous works have been published in recent decades on the debates around grammaticalization and related subjects; for an up-to-date bibliography and general overview of those, cf. the handbook by Heine and Narrog (2011).⁷ In this section, I will just offer some information regarding several bases that may be considered significant or essential for this dissertation. For historiographical notes on grammaticalization—whether its origins or otherwise— see, especially, chapter 1 of Lehmann’s illustrative work (2002: 1-7), and for a brief history of research on grammaticalization, see Heine (2003: 575-578).

As Lehmann says (2002: 1), Meillet was responsible for establishing the current use and meaning of the term grammaticalization. In order to specify what grammaticalization is, I will here introduce two classic formulations which have often been cited; Kuryłowicz (1975[1965]: 52) observes the following:

Grammaticalization consists in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a less grammatical to a more grammatical status, e.g. from a derivative formant to an inflectional one.

Meanwhile, Lehmann (2002: vii) states the following, as a kind of introduction, in his book when seeking to identify what the general topic is:

Grammaticalization is a process leading from lexemes to grammatical formatives. A number of semantic, syntactic and phonological processes interact in the grammaticalization of morphemes and of whole constructions

After listing all the definitions of and research methods there have been concerning grammaticalization during the previous nearly one hundred years, Campbell and Janda (2001: 94-107), sum up in the following terms a general idea they note from the foundations of all those: “some linguistic element > some more grammatical element”.⁸

This kind of process is continuous; by way of a metaphorical term, Hopper and Traugott (2003: 6) use “cline”.⁹ In the same vein as this metaphorical term, as regards

---

⁷ Breban (2014) comments the broad perspective offered by the handbook, with the exception of certain weak points. See also Hill’s (2014) comments.

⁸ Hopper and Traugott (2003: 16) assert that the fundamental notion of grammaticalization is the change “less grammatical > more grammatical”. In Heine’s opinion (2003: 577), there is general agreement as regards this fundamental idea.

⁹ According to these authors, “[f]rom the point of view of change, forms do not shift abruptly from one category to another”; from a diachronic perspective, moreover, “a cline is conceptualized as a natural

the topic of this dissertation, Halliday's definition of cline some decades previously is especially significant: "[I]nstead of being made up of a number of discrete terms a cline is a continuum carrying potentially infinite gradation" (1961: 249); this is particularly evident in the grammaticalization of demonstratives because, indeed, the multiple different values which definite articles possess from one language to another are demonstratives of that infinite gradation of choice.

Other kinds of terms have also been used in the search to reflect the continuous character of the process: cf. "grammaticalization path, pathway, channel" and so on; for a bibliography of the terms suggested, see Hopper and Traugott (2003: 6) and Heine (2003: 589). Heine's own suggestion (1992) of the term "grammaticalization chain" may be especially illustrative for several points in this dissertation, and that term itself implies one idea: the different values or uses that grammaticalized morphemes or structures have had in their diachronic evolution may exist alongside each another, at the same synchronic moment, in the same grammar; the values of different diachronic periods overlap with one another in successive synchronic situations ("overlapping" is the term used by Heine).¹⁰ That is, one may find more than one diachronic stage in the same synchronic situation.

Several phenomena are usually highlighted as features of grammaticalization processes; here, I will mention four of those which are often cited in works on grammaticalization (cf. Heine and Narrog 2010: 404-408):

- (a) Extension or generalization of context use.
- (b) Semantic loss.¹¹
- (c) Loss of morphosyntactic features.
- (d) Phonetic loss.¹²

'pathway' along which forms evolve, a schema which models the development of forms".

¹⁰ In discussing an example from Swahili, Heine observes the following: "The presence of such overlap stages suggests that grammaticalization chains cannot be described appropriately in terms of discrete categorization" (2003: 590).

¹¹ See Campbell (2001b: 118, 121) for a list of terms that have experienced semantic or phonetic loss.

¹² Phonetic loss has been viewed as a kind of epiphenomenon of grammaticalization; see, amongst others, Schiering (2010). Furthermore, this author associates this loss with the form of accent in a language: "The cross-linguistic distribution of erosive grammaticalization can be predicted by a rhythm-based

While expressly discussing the grammaticalization of demonstratives, Diessel (1999: 118) also categorizes his eight criteria within those four main phenomena.

In Haiman's opinion, "There are two kinds of change which are always associated with grammaticalization: Phonetic reduction and semantic bleaching or generalization" (1991: 153-154). It would appear from this quote that the first feature blends in with the second, insofar as he is discussing extension; Heine and Narrog add the same note, when they say that the origins of semantic loss lie in extension: "Desemanticization is an immediate consequence of extension" (2010: 406).¹³ One should bear in mind, though, that as well as semantic loss, "semantic gain" has also been identified, which may represent, in semantic form, the gain experienced beside that loss; as regards that of demonstratives, Heine's note (2003: 591) is illustrative:

[T]he development from demonstrative modifier to definite article does not only involve a loss of deictic content, but may also be described as leading to a gain of discourse-referential properties within the domain of text.

More features linked to grammaticalization have also been identified: cf. Lehmann's differentiation between paradigmatic and syntagmatic features of grammaticalization, in his section on the parameters of grammaticalization (2002: 112-143). Different kinds of debate have also emerged around the subject of grammaticalization theory, such as that concerning the supposed unidirectional nature of grammaticalization (see Haspelmath 2004 for a bibliography and the debate on this feature, termed "unidirectionality") or the general critique of grammaticalization theory in a special issue of the journal *Language Sciences*, edited by Campbell (2001a), which calls into question the need of one theoretical concept like grammaticalization in order to explain and better understand language change. Heine himself lists the problems that have emerged from the issue of grammaticalization processes and grammaticalization theory (2003: 581).

This dissertation will not address in any great depth the debate concerning

---

typology which distinguishes between stress-, syllable-, and mora-based languages" (2010: 96); it usually happens most clearly in languages which have a stress accent, and not so much in others.

¹³ Heine and Narrog specify one thing about chronological order amongst the four listed phenomena: "[t]he ordering of these parameters reflects the diachronic sequence in which they typically apply: Grammaticalization tends to start out with extension, which triggers desemanticization, and subsequently decategorialization and erosion" (2010: 405).

grammaticalization or these classifications.¹⁴ This dissertation will use the term *D-element grammaticalization*, because this captures very well the diachronic development of Basque demonstratives within the noun phrase; indeed, some of the above-mentioned grammaticalization features are well-known in the diachronic development of Basque demonstratives-articles: (a) they are used in more syntactic contexts, ultimately towards taking non-specific or indefinite values, (b) they also lose the deictic value, (c) *-a* articles and several other D-elements cease to be independent morphosyntactically, and (d) they lose aspiration, and other phonetic attrition also takes place. On the other hand, this term is a good definition of the scope of the subject of analysis: I will address D-element grammaticalization, and, to that extent, any study of the diachrony of cases and adpositions corresponding to other grammaticalization paths or chains is beyond the scope of the dissertation.

1.2 Defining the dissertation topic

In the previous section I took as my starting point a schematic description of the understanding Basque linguistics has about the diachrony of the Basque article. Thereafter, I explored the main subjects and terms that can be differentiated within that description, with the aim of establishing the foundations for the dissertation. Thus, the tasks of this dissertation may be summarized as follows:

- (a) I will put forward a specific proposal about the diachronic morphology of (the) Basque article(s). Classifying the Basque article as a D-element, I will examine the grammaticalization of all definite declension, and I will highlight the importance medieval attestations have in order to do that.
- (b) I will also address the syntax of the article; I will establish a device for describing D-element use of *-a*, which is typically taken to be a prototypical definite article,

---

¹⁴ Hopper and Traugott mostly differentiate between two uses of the term grammaticalization: “The term grammaticalization has two meanings, one to do with a research framework within which to account for language phenomena, the other with the phenomena themselves” (2003: 1). As regards the first meaning, see, in Heine and Narrog’s work (2010), the place grammaticalization occupies in linguistic analysis; this dissertation will address the second of these meanings, and I will use the term *grammaticalization* because it can encompass the variations that may be found within a diachronic process, for which it is an appropriate descriptive term.

and describe the situation in the 16th century.

- (c) Starting from morphological analysis and reconstruction, beyond traditional definitions of the topics, I will reveal the direct consequences which can be identified, especially as regards ergativity, agglutination and contact.

Essentially, the task of the dissertation will be the following: to identify the objects of study beneath that initial general definition, from a diachronic and historical perspective.

1.3 An overview of the dissertation chapters

There are eight chapters in the dissertation, including this one.

I have described the topic of study in chapter 2. On the one hand, I have collected what has been said about the diachrony of the article, demonstratives and definite declension. As regards the origins of the article, I have noted Mitxelena's classic perspective and Irigoien's alternative hypothesis; as regards the reconstruction of demonstratives, I have, amongst other things, taken note of the debate about the original amount of degrees, once again contrasting the perspectives of Mitxelena and Irigoien; as to all that concerning the diachrony of definite declension, I have recalled the classic agglutinative hypothesis of Bonaparte, Gavel, Mitxelena and many others, but also, along the same lines, the extent to which Duvoisin and others diverge from that. On the other hand, and closer to the framework of syntax, I have collected several observations about the historical use of the article and, in particular, summarized the contributions of Álvarez, Mitxelena and Castaños; I have also included a brief summary of synchronic studies here, highlighting two arguments amongst these, namely that of Artiagoitia and that of Etxeberria. Finally, I have also noted several generalizations, within the field of language contact, on the use of the Basque article, and paid attention to the works of several foreign linguists, such as those Haase and those of Heine and Kuteva.

In chapter 3, I have presented my tools of study, both theoretical and empirical. On the one hand, I have defined the article in D-element terms, within a general framework of grammaticalization and following the work of Himmelmann; thus, I have

mentioned several generalizations about the grammaticalisation of articles, highlighting several morphological distinctions that take place in adpositional phrases and agglutinative languages. On the other hand, from a syntactic position, I have described several generalizations about the extension of article use. I have constituted a working device, following the criteria which have been used for those kinds of generalizations; the goal of that device will be to describe in which syntactic contexts the article was used in early Basque texts. With those theoretical foundations specified, I have established two corpuses according to objectives: one corresponding to documentation of the Middle Ages and another which is a list of texts written before the 17th century.

Chapter 4 concerns the study of data from the Middle Ages. The data have been used for a morphological reconstruction of definite declension; the starting point for this has been the thorough study of the attestations in the *Reja* document of the Gallican cartulary of San Millán. Here, I have underlined the importance of the aspirate forms of D-elements, noting the variants *-ha*, *-haga*, *-heta* and *-hen*. With these data, I have complemented De Rijk's and Mitxelena's proposals and hypotheses, based on data from the Middle Ages, such as those corresponding to the suffix *-aga*. At the same time, I have also analyzed Pyrenean place names, following the arguments of Coromines; the goal has been to verify whether, in that geographical scope, there are any D-elements which may be significant for the analysis.

In chapter 5, I have focused on morphological reconstruction. The empirical foundation of the arguments in this chapter is based on the data from the Middle Ages; I have spoken initially about the moment the article emerged, stressing the importance of Medieval Pyrenean data to do so: I have favored Mitxelena's perspective to those of Irigoien and Iglesias. As regards the reconstruction of definite declension, I have rejected the hypothesis drawn up by Jacobsen and his followers about the *-gan* element in the inessive singular, and proposed a hypothesis according to the grammaticalisation of demonstratives. Likewise in the plural: I have corroborated the connection between the suffixes *-aga* in place names and *-ak* in declension; I have argued in favor of the Basque origins of *-eta* in local cases, contrary to Schuchardt's classic hypothesis; I have also explained the *-ek* and *-en* suffixes of definite declension according to the model of

demonstrative grammaticalization. I have noted the two main conclusions derived from this general proposal: on the one hand, I have established a unified explanation for the accent on plural declension and, on the other, as regards the relationship between the suffixes *-ak* and *-ek*, contended that the system which differentiates between the absolutive and the ergative in the plural is an innovation. Finally, I have suggested several arguments about the reconstruction of demonstratives, arguments made on the basis of the diachrony of definite declension, and always highlighting the enduring link between the two.

In chapter 6, I have described how the article was used in the 16th century. I have undertaken this historical description according to some specific syntactic contexts: I have analyzed vocatives, existential sentences, predicates and subjects. In order to do so, I have taken the corpus detailed in chapter three as my base, and collected and classified all the relevant examples in that corpus. With those data to hand, I have done a test to demonstrate the correlations between syntactic functions and the morphology of the phrases that fulfill those very functions; the goal has been to undertake a basic description yet, at the same time, I have also provided explanations for the semantic nature of names and for the referentiality level of the phrases, in order to explain the differences that could be described in phrase determination.

In chapter 7, as a kind of general recap of the previous chapters, I have developed several ideas which have mainly been drawn from the morphological analysis. First, I have analyzed what the classification of Basque as an agglutinative language means, of course from the perspective of the diachrony of definite declension. In the same vein, I have placed Basque within Himmelmann's generalization, although this author makes an exception of it: according to that universal tendency, agglutinative languages do not usually have any article. Second, I have put forward the split ergativity hypothesis, that is, I have contended that Basque should be described in terms of a language which has split ergativity according to number, placing Basque data within Silverstein's hierarchy. Third, I have made several observations about how long Basque aspiration persisted in the south, and defended the hypothesis that examples of aspiration can be found even up to the 17th century. Fourth, I have included a brief critique of some proposals concerning

Basque that have been made within some recent language contact theories.

Lastly, in chapter 8, I have summarized the main conclusions of this dissertation.

CHAPTER THREE

LAYING THE GROUNDS FOR THE ANALYSIS

This chapter specifies the basic instruments used in the following chapters for the reconstruction proposal and description: on the theoretical level, I will present some ideas and generalizations about the grammaticalization of definite articles or D-elements; as regards data, I will specify the corpora which the proposals in the dissertation are based on.

Both theoretical tools and corpora are organized in two sections each: on the one hand, those which serve for the morphological reconstruction and, on the other hand, those necessary for the description of the use of the definite article during the 16th century.

A. BASIC THEORETICAL TOOLS

The evolution of the article is most of the times considered a typical grammaticalization process, described in many languages. This section is focused specifically on the grammaticalization of demonstratives, and examines more deeply the observations made on grammaticalization in chapter one.

Along the lines of Himmelmann (2001) and Greenberg (1978), I embrace a narrow diachronic perspective of the definite article. In short, the definite article is a grammatical category that can be described somewhere in the diachronic continuum between demonstratives and articles; here is the diagram of such a continuum as stated by Himmelmann: “demonstrative → definite article → specific article → noun marker” (2001: 832).¹⁵

---

¹⁵ As Himmelmann himself recognizes, the diagram is quite basic. From a synchronic perspective, the so-called *definite article* appears underspecified. This underspecification is convenient considering the behavior and use of demonstratives and definite articles in some languages (Nocentini 1996); the diachronic perspective of the present dissertation allows us to ignore the aspects that tend to be troublesome from a synchronic point of view (how to define definiteness, differences across languages,

There are two distinguishable dimensions within this diagram of demonstratives-articles: The morphological dimension and the so-called semantic dimension; morphologically, the article is a grammaticalized demonstrative; semantically, the article is an element that changes its value over time. This is a purely methodological distinction, as the line between the two of them, although useful, is not always clear: I established the main tasks of the dissertation according to these dimensions.

3.1 Basic tools for the morphological reconstruction

For the present dissertation it was essential to consider the Basque definite article as a D-element (see next section for a definition of the term): it was crucial to distinguish some other morphological elements apart from the prototypical article *-a*. I was thus able to talk about the morphological dimension of the article, which in turn helps us better understand the diachronic morphology of definite declension.

3.1.1 *The definite article as a D-element*

The grammaticalization continuum of demonstratives taken here as a basis, brings along a specific morphological and diachronic analysis of the definite article. The choice of terminology that Himmelmann (1998: 321) makes within the diagram is non-trivial:

As a cover term for all elements found along this grammaticisation path [...], I use the term D-element. This term, then, comprises demonstratives and all adnominally grammaticised elements that derive from a demonstrative (i.e., various kinds of articles and noun markers).

Apart from the diachronic perspective of the term D-element,¹⁶ there is another aspect

---

etc.). In addition, many studies point to subtle differences regarding this grammaticalization path: cf. *inter alia* Lapesa (1961) and Company (1991), for Spanish; Epstein (1993, 1994, 1995) and Marchello-Nizia (2006), for French; Philippi (1997), Dahl (2004), Sommerer (2011) and Kraiss (2014), for Germanic languages; Laury (1993) and Juvonen (2000), for Finnish; Johnstone (1970) and Pat-el (2009), for Semitic languages; Lapierre (1983), Faingold (1994) and Bollée (2007), for Creole languages; Radetzky (2004), for the Austronesian language Saaroa; cf. also Meyerstein (1972) for Czech and Huang (1999) for Chinese, although these languages do not actually have article. This dissertation includes research pieces also from many other authors.

¹⁶According to Himmelmann (1997: 11-13) the term D-element may be short for Determinator-Element; however, he also notes that under “Determinator”, we may find demonstratives, articles (definite or indefinite) or even possessives. Nonetheless, in that same work from 1997, the term “D-Element” refers to the elements that have diachronically evolved from demonstratives; therefore, it may be more appropriate to suggest that the term stands for “Demonstrativum-Element”.

that is worth pointing out from Himmelmann's formulation, namely that it comprises any demonstrative grammaticalized in adnominal position.¹⁷ This aspect is essential when considering the diachronic morphology of Basque definite declension; although the *-a* morpheme is the prototypical definite article, this perspective makes it possible to identify some other morphemes in adnominal positions as D-elements. In other words, apart from the prototypical *-a* article, I will also consider some other morphemes from the definite declension.

In his monographic study about the grammaticalization possibilities of demonstratives, Diessel (1999b) also classifies the grammaticalization paths that demonstratives can undergo according to their syntactic context or construction: Demonstratives in adnominal positions can be grammaticalized as definite articles; see Diessel (1999a: 39, 1999b: 155) for the tables showing different grammaticalization alternatives.

It is worth making a general comment on the diachronic origin of the definite article. Not all definite articles are D-elements. Some authors hold that certain definite articles in some languages do not come from demonstratives. Frajzyngier (1996) gives the example of elements categorized as “definite markers” in Chadic languages. He explains that in Gidar the definite marker derives from *vá*, which means ‘hand’; in some other languages from the same family, however, such definite markers derive from the verb type **(V)nV* meaning ‘say’¹⁸ —cf. also *ledit* from old French (Mortelmans 2006)—. These definite markers are used in much the same way as the typical definite markers in European languages. As regards definite articles not derived from demonstratives, cf. the Latin pronoun *ipse* and the articles derived from it (they can be found in some Sardinian and Catalan dialects); cf. also the so-called “definite particles” pointed out by Masica (1986: 136), whose diachronic origin is in classifiers. See Himmelmann (2001: 839-840) for more examples and references.

These examples are interesting cases on how definite markers have evolved over

---

¹⁷ I will here only use the term descriptively: a demonstrative is adnominal if it appears in a noun + demonstrative phrase (or demonstrative + noun); a demonstrative pronoun, on the contrary, is an independent element.

¹⁸ Frajzyngier uses “verbs of saying” to refer to verbs which mean “say”.

time. However, it does not appear to have any effect on what we can say about the definite article in Basque. The Basque definite article can surely be described as part of the D-elements *continuum* diagram, as its demonstrative origin is well known (cf. references in section 2.1.1).

Along the lines of the differences in grammaticalization paths mentioned at the beginning of the section, the following section emphasizes the importance of analyzing grammaticalization processes according to their syntactic context and construction.

3.1.2 *Different grammaticalization depending on constructions*

After considering different descriptions on grammaticalization, scholars agree upon the following generalization: in a grammaticalization process, elements evolve from “less grammatical > more grammatical” (Hopper eta Traugott 2003: 16). This is the most basic idea lying behind the definitions and formulations on grammaticalization after Meillet’s first formulation.

However, there is another key concept that is essential for the description of grammaticalization processes. Although Meillet’s first formulation already suggested this concept, it has been explicitly expressed and emphasized on late twentieth century and early twenty first century papers: The elements are grammaticalized within a certain morphosyntactic context or construction.¹⁹ The following quote from Gisborne and Patten (2011: 92)²⁰ puts it in a nutshell:

The grammaticalization literature has often presupposed the existence of ‘constructions’, generally in a pre-theoretical way, as the context in which grammaticalization takes place [...] More recently, the role of context has been recognized as fundamental to the definition of grammaticalization.

---

¹⁹ Both Heine and Narrog (2010: 401) and Heine (2011: 697) make this comment and provide evidence through a list of references. Professor Himmelmann also shares the same point of view: “[T]he units to which grammaticization properly applies are *constructions*, not isolated lexical items” (2004: 31).

²⁰ These two authors discuss how grammaticalization and construction grammar fit together. Noël (2007) discusses further the idea and emphasizes that it is important to distinguish between grammaticalization and the diachronic construction grammar. And so does Hilpert (2013a). It is worth mentioning that, during the academic year 2012-2013, professor Traugott from the University of Freiburg offered a course entitled “Integrating work on grammaticalization and construction grammar”. This is an example of how important construction grammar is in grammaticalization; more recently, Traugott has set the foundations of a theoretical model (Traugott 2014). See also Fried (2013: 419-424).

Taking that into account, Bybee (2003: 602) redefines grammaticalization as follows:

In fact, it may be more accurate to say that a construction with particular lexical items in it becomes grammaticized, instead of saying that a lexical item becomes grammaticized.

And Heine makes it even clearer noting that the evolution of grammatical elements depends on the constructions: “[T]he development of grammatical items is shaped by the constructions in which these items occur” (2003: 581).²¹ Himmelmann’s words (2004: 31) are very clarifying, since they are directly related to the dissertation’s topic:

Strictly speaking, it is never just the grammaticizing element that undergoes grammaticization. Instead, it is the grammaticizing element *in its syntagmatic context* which is grammaticized. That is, the unit to which grammaticization properly applies are *constructions*, not isolated lexical items. For example, it is fairly common to make reference to the grammaticization of demonstratives to articles (saying, for example, that the French definite article *le* is a grammaticization of the Latin distal *ille*). But this is strictly speaking no true, since the development DEM → ART does not occur in isolation but only demonstratives which function as *adnominal modifiers* may be grammaticized as articles (in other syntagmatic contexts, demonstratives may become personal pronouns, complementizers or relative clause markers, copulas, etc. (cf. Himmelmann 1997: 31)). Hence, the development minimally should be represented as DEM NOUN → ART NOUN rather than simply DEM → ART. The syntactic context determines the outcome at least as much as the grammaticizing element itself.

Diessel’s monographic work (1999: 115, 154) about the grammaticalization of demonstratives goes along similar lines. Articles are therefore grammaticalized elements derived from demonstratives in adnominal positions; demonstratives with functions other than adnominals undergo different grammaticalization pathways, if any.²²

But this general comment should be further specified for the purposes of this dissertation: even when demonstratives are adnominals, and even when demonstratives are grammaticalized as articles, the grammaticalization path they undergo is different depending on the case or adposition. In other words, consider the abs. sg. phrase *etxea* and the ines. sg. phrase *etxean*. Even if we analyze the *-a* in both phrases as an article, they followed different grammaticalization paths. This feature could be explained using

---

²¹ Cf. also Traugott’s words: “[I]ncreasing attention has recently been paid to the fact that early in grammaticalization, lexemes grammaticalize only in certain highly specifiable morphosyntactic contexts, and under specifiable pragmatic conditions” (2003: 624).

²² Here are the quotes: “This chapter shows that the path-of-evolution that a demonstrative might take is crucially determined by the syntactic context in which it occurs” (Diessel 1999: 115) and “I have shown that the path-of-evolution that a demonstrative takes is largely determined by the syntactic context in which it undergoes grammaticalization” (Diessel 1999: 154).

the following formulation from Traugott (2003: 644-645):

Because the precise syntactic structure of the original construction as well as the particular inferences from it are so crucial in enabling grammaticalization, it follows that [...] [d]ifferent contextual sources will give rise to different instances of grammaticalization.

According to this quote, we must take into account that the context of each construction results in a different grammaticalization. Likewise, according to this author, the syntagmatic relation of the elements within that construction is also morphological (Traugott 2003: 625):

Although grammaticalization typically results in morphosyntactic constructions, the combinations on which it operates are also morphophonological. Morphophonological constructions are intonation units, including pitch and duration contours.

We could summarize the two quotes from Traugott as follows: each construction type has its own grammaticalization path or chain, and therefore, each construction may result in a different morphophonological element.

At this point, and focusing on the discussions about Basque, Oñederra's (2005) distinction is key when analyzing the results of the phrases abs. sg. *alabea* and ines. sg. *ellexan*: in both cases we have *-a* (belonging to the noun) + *-a* (article). However, in the absolutive, there is dissimilation (*-a + -a > -ea*) whereas in the inessive case, complete assimilation happens (*-a + -a > -aa- > -a-*); Oñederra suggests that a morphophonological rule governs the first example —although, most probably, it originally evolved as a phonological rule—, whereas the second stands as a purely phonological rule. Supporting the main idea of this section, Oñederra also considers constructions as the following piece of text shows (2005: 395):

BBI bezalakoetan hiztunak ez dira ari bilakabide fonologikoak erabiltzen, ez dira ari hotsak prozesatzen [...], baizik eta hots horien bidez eraikitako *egitura gramatikaledo lexikoen* arabera.²³

The distinction made by Oñederra is fundamental for the purposes of this dissertation, since, depending on the grammaticalized D-element, we will be able to identify different morphological rules. Moreover, it is a well-known diachronic fact within

---

²³ “In cases of LVR [she is referring to *-a + -a > -ea* substitutions in western dialects of Basque], speakers are not using a phonological rule, they are not processing sounds [...]. Instead, speakers are *processing a grammatical or lexical construction*” [My emphasis].

Basque that, depending on the grammatical or lexical construction, different morphemes may derive from the same morpheme. *Domicu Larrainecoa* and *S. Larraingo* (SJuan 1226) are examples from the Middle Ages showcasing this fact, where the use of the epenthetic *-e-* depends on the semantic meaning of the word (see section 5. 2. 3. 4). It is essential for this dissertation to consider the context or construction of the morphophonological phenomena. Indeed, this has crucial implications for the morphological reconstruction of the definite declension in Basque, which I will issue in chapter five.

3.1.3 Grammaticalization of D-elements in adpositional phrases

I have already said that D-elements are demonstratives grammaticalized in adnominal positions. Likewise, I have already said that grammaticalizations happen within certain constructions. The diachronic evolution of D-elements may be different depending on the function of the grammaticalized phrase, even when they are all grammaticalized in adnominal positions. The grammaticalization of demonstratives is not the same in subject position, in object position, or in adpositional phrases.

This section summarizes a piece of work from Himmelmann (1998), because it provides a number of generalizations and concepts that are key to the reconstruction of the definite declension morphology. As a starting point, Himmelmann points out (1998: 315):

A major problem for all theories of the definite article is to account for those instances where it is NOT used despite the fact that its use would be semantically well-motivated. This paper is concerned with one such context: the use or omission of article in adpositional (i.e., pre- or postpositional phrases).

Basque is a good example of the phenomenon described by Himmelmann: singular ablative and allative phrases (and some others like prolative, etc.) are always bare, that is, they always appear without article. What is more, although they are morphologically bare nouns, phrases like *etxetik* and *etxera* (*house* + *ablative* and + *allative* respectively) are usually included within the singular definite paradigm, as they are semantically considered definite.

Some other authors have also described an irregular use of the article in

adpositional phrases in other languages: cf. “no article is ever used with prepositions unless the noun phrase also contains an adjective” (Moravcsik 1969: 73) for Romanian, and “es sobre todo en la FP [frase preposicional] circunstancial donde más difieren” (Company 1991: 420) for Spanish.²⁴ Nocentini studies a number of European languages and provides a more general point of view: “Una relazione negativa è invece proponibile, nel senso que la marca casuale, che può essere rappresentata anche da una Prep, ostacola la ricorrenza dell’articolo” (1996: 41). Himmelmann generalizes as follows (1998: 342):

The grammaticalization of articles [...] begins in core argument (subject and object) positions, from where it may spread to other syntactic environments. [...] in constructions involving primary adpositions there is a strong tendency for the spread to proceed much slower [...] it is sometimes completely blocked from these constructions.

For such a generalization, Himmelmann offers examples from various languages, such as Rumanian, Albanian, Tagalog and the Bantu language Nkore-Kiga. He also considers variations within Germanic languages. It is interesting to see how he classifies adpositions in Albanian: primary adpositional phrases with *në* ‘in’, *mbi* ‘onto’ and *nën* ‘under’ bear no article (see below for a classification of adpositions), just as in abl. *etxetik* and all. *etxera* in Basque. Their corresponding plural forms, on the contrary, have no such constraint (cf. Basque abl. pl. *etxeetatik* or all. pl. *etxeetara*; see section 5.2.6). For further information about the other languages in the study, see Himmelmann (1998: 323-338).

Himmelmann points out that “the details of the interaction are highly language-specific” (1998: 337), but he considers the interaction to be dependent upon two general criteria: (a) it depends on the degree of grammaticalization of articles (D-elements) and (b) the degree of grammaticalization of adpositions.

The grammaticalization chain of D-elements is well known: demonstrative → definite article → specific article → noun marker (see beginning of section). According to Himmelmann, D-elements are blocked when grammaticalization is in stages of definite article or specific article: for example, the D-element in the phrase *lan hartatik*

---

²⁴ This has been long known: “Où l’article tarde le plus à s’employer, c’est après les prépositions” (Meyer-Lübke 1890-1906: 218 (3. liburukia)).

is not blocked, because it is a demonstrative; likewise, the D-element is neither blocked in a phrase like dialectal *lanatik*, as it is in the noun marker stage. By contrast, a phrase like *lanetik* does not allow for the D-element because it is at the intermediate stages of the grammaticalization chain.

This is how Lehmann explains the grammaticalization chain of adpositions (1985): *relational noun* → *secondary adposition* → *primary adposition* → *agglutinative case markers* → *fusional case affix*. See Appendix I for definitions of the different stages in this grammaticalization chain. Himmelmann provides the following figure (1998: 320):

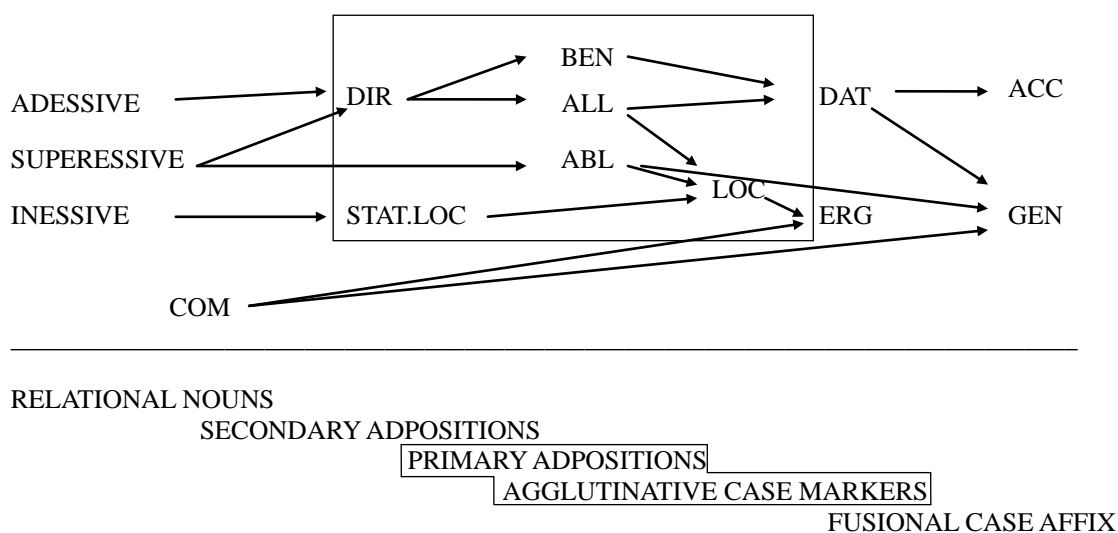

Figure I. Different stages in the grammaticalization of adpositions, according to Himmelmann (1998).

According to Himmelmann, primary adpositions and agglutinative case markers are the ones that block the use of the article. In Basque, for instance, as the noun *aurre* ‘front’ is considered a relational noun,²⁵ there is no constraint to use the article in the postpositional phrases built with it (cf. *etxearen aurrean*, *etxe haren aurrean*, etc.), and

²⁵ In a superficial descriptive level, Basque case markers could be classified as follows: Hualde’s (2003) cases are primary adpositions or agglutinative case markers in Lehmann’s grammaticalization chain; the elements classified as adpositions (Hualde 2003: 187-190), by contrast, could be taken as relational nouns or secondary adpositions.

therefore, the article can be used with any of the elements of the D-elements grammaticalization chain. On the contrary, the ablative marker *-tik* in Basque, considered a primary adposition, blocks the use of D-elements in the stages of the article (either definite or specific): the phrase ***laneatik* is ungrammatical. Besides, it seems that, in plural phrases, case-markings or adpositions are not as tightly linked to the noun; hence, plural phrases may be considered low level grammaticalization phrases, and hence, no constraint exists for the use of the article (see above for the Albanian example).

The figure below shows the interaction between articles and adpositions, in which it can be seen what combinations block the use of the article:

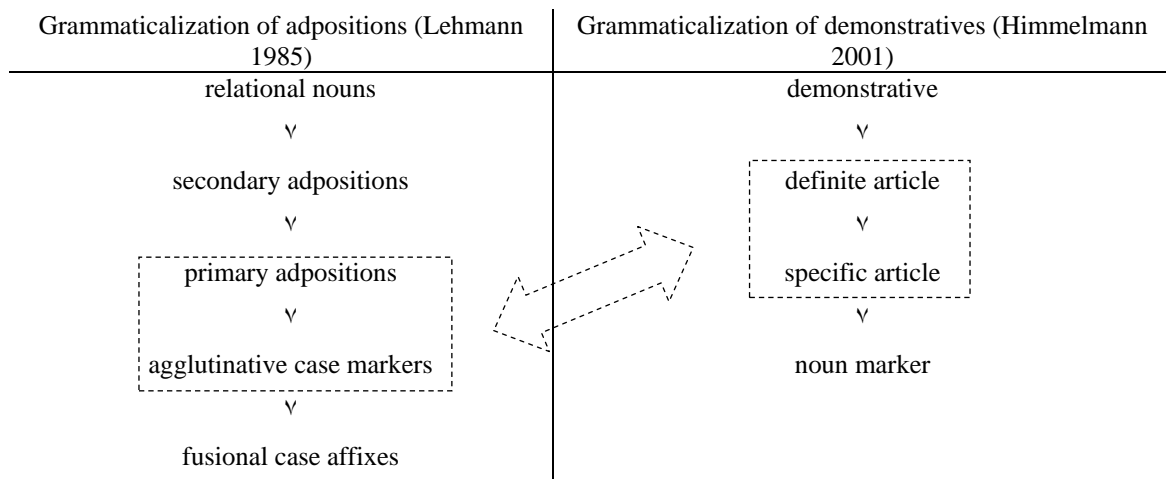

Figure 2. Interaction between articles and adpositions.

This is how we could summarize the essence of this figure, using Himmelmann's words (1998: 337):

Adpositions in the early stages of their grammaticisation —relational nouns and secondary adpositions— do not interact with articles. Similarly, the use of weakly grammaticised D-elements (demonstratives) is in no way constrained by primary adpositions. And very strongly grammaticised D-elements (noun markers) do not interact with primary adpositions either.

In other words, “article use is unaffected by very weakly and very strongly grammaticised adpositions, but tends to be markedly different in constructions involving adpositions in intermediary stages of their grammaticisation” (1998: 338).

3.1.3.1 *The use of the article in adpositional phrases: a possible account for constraints*

Himmelmann uses the term “entrenchment” to explain the reasons underlying the interaction²⁶ and constraints. According to him, the elements within an adpositional phrase containing a primary adposition are entrenched to a higher degree than the elements in other phrases; this in turn would explain why these phrases are more reluctant to change. To keep it simple, because the elements within such phrases are so tightly linked to each other, it is much more difficult to put the article in between.²⁷ According to Himmelmann (1998: 345), the entrenchment relates to the frequency with which these types of phrases are used. To analyze the impact of frequency of use on grammaticalization processes cf., *inter alia*, Bybee (2003) and Pustet (2008), Shibasaki (2010), Liu (2010). He also points out that an explanation based on entrenchment “requires diagnostics for high entrenchment and lack of full compositionality” (Himmelmann 1998: 345).²⁸ I do not pretend to elaborate on the grounds of such an explanation, as for the purposes of this dissertation, it is enough to know Himmelmann’s generalization.

3.1.3.2 *Phrases with articles and primary adpositions: diachronic explanation*

Being aware that the description of such phrases may vary a lot across languages, Himmelmann questions how the article spread to primary adpositions. He accounts for it through a diachronic explanation. According to him, articles entered the phrases with primary adpositions by means of the grammaticalization of secondary adpositions. There is a stage in the grammaticalization chain in which secondary adpositions and articles can and are used together without any blocking constraint; when secondary adpositions become primary adpositions, they do so with the article attached to them.

---

²⁶ According to Himmelmann, the lack of interaction means there is no constraint for the use of the article; if, on the contrary, there is interaction, the use of the article is blocked.

²⁷ Himmelmann says: “[C]onstructions consisting of a primary adposition and a nominal expression are entrenched to a higher degree than other constructions involving nominal expressions [...] *this difference in entrenchment* provides a major reason as to why changes [...] *do not occur* [...] *in adpositional expressions involving primary adpositions*” (1998: 345, my emphasis).

²⁸ This is what Wiemer and Bisang say about the lack of compositionality: “If we take constructions in the sense of Construction Grammar (see e.g. Goldberg 1995) as linguistic items with their own *meaning which cannot be derived from their components*” (2004: 9; my emphasis).

This diachronic result of grammaticalization accounts for the existence of phrases consisting of both a primary adposition and an article.

3.1.3.3 *Generalization about agglutinative languages*

Himmelman's proposal has a direct logical conclusion: if primary adpositions and agglutinative case markers block the use of articles (either definite or specific), then it is less likely that the article emerges in agglutinative languages. It reads as follows (1998: 339):

If a language has an elaborate paradigm of agglutinative case markers, including markers for core cases such as nominative/ergative, accusative/absolute, dative, and genitive as well as local cases such as locative, allative, ablative, then with overwhelmingly more than chance frequency, it will not have definite or specific articles.

The case markers in an agglutinative language are highly grammaticalized adpositions; besides, in such languages, most noun phrases contain a highly grammaticalized adposition. The reason why a language does not develop articles lies on the typological features of the language itself.

3.1.3.4 *Himmelman's generalization and Basque*

In order to exemplify Himmelman's proposal, I decided to provide an example of the Basque ablative in section 3.1.3, since I take it as a good example of the general tendency described by the author. However, Basque is somehow problematic for his proposal: Basque has agglutinative case markers, but it also allows for the use of the article with most of them. In Basque grammar, the fact that the ablative (as well as the partitive), allative (and not even in eastern dialects), locative genitive and prolativ are positional phrases not bearing article is not the rule but the exception.

Himmelman himself is aware of the problem and marks Basque as different from the rest (1997: 155, 58 or.):

Auch für das Baskische wird gelegentlich bezweifelt, ~~da~~ da als Definitivkennzeichen bezeichnete Suffix *-a* –über dessen Geschichte nichts bekannt ist – tatsächlich etwas mit Definitivität zu tun hat (vgl. Iturrioz 1982). Falls dieses Element als Definitivkennzeichen analysiert werden kann, wäre diese Ausnahme eine Ausnahme, die im wörtlichen Sinne die Regel bestätigt. Denn die Verwendung von *-a* ist auf die stärker grammatikalisierten Kasus beschränkt.²⁹

²⁹ “The case of Basque is not clear, as it is questionable whether the suffix *-a*, which is taken as a definite

According to Himmelmann, it is questionable whether the suffix *-a* has anything to do with definiteness; what is more, he thinks that its diachronic origin is unknown (“über dessen Geschichte nichts bekannt ist”). This mistaken idea is rooted on the work of Iturrioz (see also section 2.8), since it is widely accepted that the Basque article is a D-element.

Furthermore, scholars usually classify the postpositions and case markers of the Basque declension (both definite and indefinite) as typical agglutinative case markers, which appear to be quite old. This quote from Trask reads as follows (1998: 318):

The dozen or so cases are all marked by agglutinated suffixes, except that the absolutive case exhibits suffix zero. The majority of the case-suffixes have no identifiable sources and appear to be ancient [...] we have little reason to doubt that the system of agglutinated case-suffixes is of some antiquity in Basque.

Following the criteria provided by Lehmann (see Appendix I), the classification would be pretty much the same: Basque case-system markings are primary adpositions or agglutinative case markers in origin.

As Trask points out, agglutinative case markers are quite ancient; besides, this antiquity could be understood on the basis of a relative chronology: relatively speaking, in the days when the grammaticalization of D-elements started, case markers and postpositions were probably agglutinative.

In light of this data, Himmelmann’s diachronic explanation (3.1.3.2) cannot account for the fact that Basque has agglutinative case markers and postpositions bearing article: *secondary adposition + article* → *primary adposition + article* is not a possible grammaticalization process, since, when the article began to grammaticalize, adpositions were not secondary but primary or agglutinative case markers. Therefore, and as Himmelmann himself puts it, “wäre diese Ausnahme eine Ausnahme”, Basque is an exception. Section 7.1.6 in this dissertation elaborates on Himmelmann’s diachronic account, arguing that the case of Basque could also be explained appealing to Himmelmann’s general tendency.

---

marker but whose history is unknown (cf. Iturrioz 1982), is actually marking definiteness at all. If such element is analyzable as a definite marker, Basque would be a true exception which would literally prove the rule. The use of the suffix *-a* would be restricted to the most grammaticalized cases”.

3.2 Aspects worth considering for a description of the syntax of the definite article

In the previous section, I took the diagram of the grammaticalization of D-elements as a starting point: *demonstrative* → *definite article* → *specific article* → *noun marker*. I made two general comments on it: on the one hand, in grammaticalization, grammaticalized elements are full phrases or constructions, not just grammatical elements. On the other hand, the concept of D-element makes it possible to analyze the diachronic evolution of a number of morphological elements apart from the prototypical *-a* article.

This diagram allows us to elaborate on more deeply and to set the grounds of topics that are beyond the narrow morphological reconstruction. For instance, the main discussion topic is the grammaticalization of the prototypical D-element *-a* and how it spread in different constructions. Among D-elements, *-a* and the plural form *-ak* appear in most main functions of sentences. When the use of the article has been analyzed both from a synchronic as well as diachronic perspective, researchers have usually appealed to its function, semantic features or context of use.

One of the goals of this dissertation was to set the grounds for a historic description, and for that purpose, as a starting point, I collected data from the 16th century (chapter six); therefore, the objective is descriptive, as far as the syntax of the article is concerned. It is worth quoting Mitxelena's words again as a justification for that aim (VII 306):

No sé que haya ningún estudio especial sobre el empleo de la determinación en el predicado nominal, ni siquiera con el auxiliar intransitivo, alias cópula, en una u otra zona o en estos y aquellos autores: no se ha pasado, si no he buscado mal, de consideraciones generales entreveradas de juicios de valor.

In the next section I will discuss some theoretical issues, although somehow superficially, as this dissertation is not aimed at deeply discussing them. At the end of the section, I will present an instrument for the description of the article and, to that end, it is not only helpful but also necessary that the reader is aware of those issues, as that will definitely help comprehend the approach adopted.

3.2.1 *Syntactic analysis within grammaticalization*

When dealing with the analysis of grammaticalization, from a morphological or syntactic perspective, authors usually analyze the diachrony of the grammaticalized morpheme, or rather, of the grammaticalized phrase or construction. In chapter one, I pointed out that one of the main features of grammaticalization was the spread of different morphemes or the generalization of the contexts of use. In this regard, there is no need to justify any further the convenience of analyzing the syntax of demonstratives-articles.

Before going on to the next section, it is worth commenting on the relation that morphology and syntax have in grammaticalization processes, according to Haspelmath (2011: 355):

[A]nyone who wants to understand the synchronic morphosyntactic patterns of languages needs to be aware of the general tendencies of coalescence, and we need a better understanding of them if we want to understand synchronic systems. Due to the influence of spelling and tradition, many linguists still think of morphosyntactic structure as strictly divided into morphology (internal structure of words) and syntax (structure of word combinations), but since we do not have a workable definition of the word as a general unit of languages, this is not helpful.

I will not go deeper into Haspelmath's perspective and I will not support or contradict his point of view, —"the very idea of a syntax-morphology distinction [is] highly doubtful" he said (2011: 352)—. Yet, one thing is clear: when performing the synchronic analysis of a morpheme or construction, we must not ignore its diachronic dimension;³⁰ likewise, even though we are dealing with morphology, it is essential that we analyze the structure or phrase of the grammaticalized morpheme from a syntactic point of view.

3.2.2 *Grammaticalization of demonstratives and definiteness*

In order to analyze the D-element *-a*, considered the prototypical definite article in Basque, it is necessary to appeal to the concept of definiteness (and in general, of determinedness). However, from a diachronic point of view, that is a secondary issue: a

---

³⁰ Interestingly, Heine says that "While grammaticalization has both a synchronic and a diachronic dimension, its foundation is diachronic in nature" (2003: 575).

specific definition of definiteness has no place in the analysis, as the value of the morphemes we call articles changes over time. Himmelmann's words reflect very well the essence of this diachronic spirit (2001: 832):

[F]rom a grammaticisational point of view, definiteness, though undeniably of central importance to the grammar and typology of articles, is only one of a number of meanings that can be conveyed by articles. Thus, for example, specific articles indicate specificity rather than definiteness. Definiteness and specificity are only two salient (and crosslinguistically well attested) stages of the grammaticisation path in (1) [*demonstrative* → *definite article* → *specific article* → *noun marker*]. Given a sufficiently fine-grained set of criteria, many more stages could be distinguished. Thus, on the one hand, the grammaticisation approach provides a more detailed typological grid for articles and includes a variety of phenomena not considered in the definiteness-based approach [...] On the other hand, the grammaticisation approach excludes some of the phenomena dealt with in the definiteness-based approach, in particular those grammatical structures which appear to be sensitive to definiteness but are not part of a grammaticisation path for articles (such as word order, case markers or verbal agreement).

The evolution of demonstratives is slightly different across languages, and it is therefore not easy to specify definiteness. It is interesting what Milsark says about definiteness (1977: 5):

A more fundamental difficulty concerns the notion "definite" itself, a notion whose status in linguistic theory is anything but clear. The term has been used for generations in the pedagogy and scholarly description of the Indo-European languages, but within that tradition it is usually used only in discussing the overt formal contrast between "definite" and "indefinite" determiners such as English *the* and *a/an*.

The diachronic point of view adopted in the present dissertation allows us to escape from the problems pinpointed by Milsark,³¹ as those are typically encountered in synchronic analyses, especially when, from a narrow synchronic perspective, an ideal and hypothetical essence of the definite article wants to be captured. Those problems derive from the particular methodological approaches adopted.³²

The subsection below deals briefly with two topics that have been lately under

---

³¹ Besides, the focus of the dissertation sidesteps the issues related to indefinite articles. The problem derives from naming two elements with a different origin according to the axis definite/indefinite. In fact, indefinite and definite are not opposite terms. They are expressions with a different function each, which we have traditionally named according to each other; here, again, the terminological problem becomes evident.

³² See also what Stark, Leiss and Abraham say: "Yet, what we find about the meaning of determiners of (*in-*)*definiteness* in modern text books is often vague or even ambiguous (see Lyons 1999), something that leaves the reader with two incompatible concepts: for example, the quantificational ('inclusive' vs. 'exclusive', à la Hawkins 1978) or the (con)textual 'given' vs. 'new' (à la Kamp & Reyle 1993)" (2007a: 2).

discussion, as different studies reveal. However, this dissertation will not go deep into them.

3.2.2.1 *On the realization of definiteness in diachrony*

From a diachronic perspective, another possible research topic could be how the grammatical realization of definiteness evolved diachronically.

Milsark says, just after the previous quote, that linguists usually describe definiteness as a broader phenomenon. Thus, many scholars consider proper nouns, demonstratives or both anaphoric and possessive pronouns, for instance, as definite noun phrases. More broadly, some say that word order and case-markings are related with the expression of definiteness. Lyons (1999) offers a good summary of these discussion topics.

At this point, it is interesting to observe how researchers deal with the issue of definiteness in the analyses of non-article languages. Without going into details, Juvonen says about Finnish that “The semantic/pragmatic category of definiteness can in the Finno-Ugric languages, the language family Finnish belongs to, be expressed by several different means” (2000: 30). Interestingly, some scholars describe definiteness (also) as a semantic and pragmatic category, rather than just as a morpheme. It is not surprising that this description is mainly found in analyses of non-article languages. Chesterman also discusses the status of definiteness in Finnish in chapter seven of his book. Here is the general opinion (1992: 158):

[T]he generally accepted view [...] that definiteness is not a syntactic category in Finnish, in the sense that Finnish lacks features whose explicit function is solely to express definiteness.

It is also interesting to observe the importance given by Chesterman to the issue of quantification within the discussion of definiteness (1991: 133-138). Välimaa-Blum (2000/2001), for example, distinguishes between two types of definiteness in Finnish: “discourse definiteness” and “quantitative definiteness”.³³

---

³³ This dual classification reveals the two main existing points of view about the function of the article. On the one hand, cf. what Cyr says: “The effect of identifiability on discourse will be that the first mention of a referent will tend to be indefinite because it is not yet identifiable by the hearer, while second and further mentions of the same referent will most often turn out to be definite. [...] This aspect

This reminds us of previously discussed Basque data: there are certain contexts in which direct objects may appear without article; we refer to uncountable phrases that have a plural interpretation (see sections 2.6.3-2.6.4). One could then ask if Basque might have used a similar syntactic means as those languages in order to mark definiteness in times when the article had not still evolved in Basque; or whether there is any chance that we can observe any trace of the old Basque syntax in modern dialects. These are very interesting questions, especially given that some scholars have said that the emergence of the article is related to changes in case markings or word order.

Let us come back to the question raised at the beginning of the subsection: how did the grammatical realization of definiteness evolve diachronically? How was Basque before the grammaticalization of D-elements? There are noticeable differences on the use of determined and undetermined phrases across Basque dialects. It is clear that the difference is also noticeable on the history of language. However, there is no detailed diachronic and diatopic description about it. In this dissertation, definiteness is not the nub of the discussion and, therefore, the issue of how the grammatical realization of definiteness evolved diachronically is far beyond the reach of this dissertation. Anyway, the data provided here will be of utmost importance for the future syntactic reconstruction of definiteness.

3.2.2.2 Discussion about the determiner phrase

Some of the previously mentioned diachronic discussion topics are closely related to the diachrony of the determiner phrase (DP): do languages with no definite article project DPs? There are several papers dealing with this subject in Stark, Leiss and Abraham (2007a). There are two alternative answers: (a) languages with no definite article do

---

of the pragmatic use of definite markers was discussed by Christopherson (1939) as ‘mutual familiarity with the referent’” (1993: 204-205); this quote highlights the discourse anaphoric function of the article. On the other hand, in contrast with that perspective, cf. what Stark, Leiss and Abraham say: “Given the assumption that the semantic contribution of D is ‘singularity’ rather than ‘anaphoricity’ (cf. Heim & Kratzer 1998: 81)” (2007a: 7); this quote, by contrast, focuses on the quantificational function of the article, over the anaphoric function. This dissertation will not shed any light on this issue. See also the previous note.

have DPs, as it is necessary to derive nouns' referential status;³⁴ and (b) DPs are only projected in languages with definite articles. Progovac (1998) analyzed Serbo-Croatian; the author's proposal is an example of the first alternative: adjectives appear following the pronoun but preceding the noun. Based on this, the author argues that pronouns (unlike nouns) must be within the D projection and that, consequently, the DP exists even in languages with no definite article. Boucher (2005) is an example of the second alternative. Based on evidence from old French, he concludes that there are no arguments to suggest that DP projections exist in those languages; he then goes on to explain how the DP evolved in later stages.³⁵

Interestingly, if we look at some earlier titles in research studies on this topic, we see “emergence of DPs” or “emergence of D-systems”, suggesting that the projection of DPs occurred at the same time as the grammaticalization of D-elements, and therefore suggesting that there was not such projection before; cf. especially Vincent (1997) and Osawa (1998, 2007).

I will not go deep into that discussion. Stark, Leiss and Abraham say (2007a: 17), “research for a finite list of indispensable functional categories inside nominals has not yielded a definite result shared by everyone”. In addition, it is not the goal of this dissertation to elaborate on the details of such functional categories. It is necessary that we mention Artiagoitia when it comes to the analyses of the Basque article (1997, 1998, 2002, 2012);³⁶ Artiagoitia analyzes Basque data based on the determiner phrase hypothesis.

3.2.3 *Differences between demonstratives and articles: gradualness in grammaticalization*

According to the diachronic perspective of demonstratives shown by Greenberg and

---

³⁴ Consider Chomsky's words in this respect: “D may be the locus of what is loosely called ‘referentiality’” (1995: 240).

³⁵ Bauer (2007) shares a similar perspective. He argues that in Indo-European languages definiteness came before determinedness and reminds that definiteness is materialized by means of other grammatical elements (case, aspect, etc.).

³⁶ Some other contemporaries of Artiagoitia also worked on the basis of that hypothesis; cf. the difference made by Eguzkitza (1997: 52, comment 10): in the phrase *zein soldadurekin* (*which soldier-with*), the noun *soldadu* is analysed as a DS. In the phrase *soldadutzat*, as an NP.

Himmelmann, using the term article to refer to a morpheme is a mere convention, as it is a mere methodological choice we make within a diachronic *continuum*. No D-element behaves exactly the same way as another D-element in another language. The changes occurring in that *continuum* are not abrupt. Therefore, it is often difficult to decide whether we are making a distinction at the synchronic level or whether we make a distinction based on *a priori* methodological issues. This is how Haspelmath refers to the fact that he cannot draw a boundary between affixes and clitics (2011: 352):

Viewing coalescence as an abrupt reanalysis from a syntactic pattern to a morphological pattern does not do justice to the full richness of the attested phenomena in grammaticalization.

The difficulties encountered in the linguistic description of Chinese and Montagnais, an Algonquian language, are good examples of how fuzzy the boundaries are. They are both apparently “non-article” languages. As for Chinese, works by Huang (1999) and Chen (2004: 1148-1156), among others, suggest that some instances of demonstrative use can be better understood as article-like use; that could perhaps be understood as a hint for an incipient development of a definite article in Chinese. The case of Montagnais, according to Cyr (1993), may result more extreme, since we may be dealing with a D-element in a very high degree of grammaticalization: in this case, the identity in shape has somehow concealed that D-elements preceding the noun phrase are in fact articles, in contrast to postposed demonstratives.

These problems do not take place in Basque’s grammarian tradition, since Basque’s definite article is a well-established category, and therefore, we do not have to deal with the problems identified by Huang and Cyr. Problems may arise from the fact that *-a* ‘the’ seems to be highly grammaticalized, especially when we pretend to capture its nature in synchronic analyses.

Himmelmann (2001: 832-834) provides a list with a number of criteria for the distinction of demonstratives and articles. Here are some of the morphosyntactic criteria:

- (a) Articles are grammatical elements and they only occur within noun phrases.
- (b) Articles occupy a fixed position within the noun phrases.

- (c) Articles are obligatory in certain contexts (cf. superlatives, for example).
- (d) Text frequency is according to many authors a valid criterion to decide whether a D-element is an article, as articles are usually high frequency items.

Semantically: “[Articles] can be used in semantic and pragmatic contexts in which demonstratives cannot be used” (Himmelmann 2001: 833). Himmelmann attempts to specify the contexts in which demonstratives may appear in all languages, so that he can then identify the contexts in which the use of definite articles is allowed but the use of demonstratives is not;³⁷ he distinguishes two such contexts:

- (a) Larger situational use. The referent is identified by means of shared knowledge: cf. *the sun, the Queen, the pub*, and so on. Demonstratives cannot be used there.
- (b) Associative-anaphoric use. For the first mention of a new referent, a D-element is used, even though that referent might not be unique: cf. *The man drove past our house in a car. The exhaust fumes were terrible.*

Another issue within this perspective deals with the contexts (syntactic or discursive) in which demonstratives behave like articles. Following Himmelmann, De Mulder and Carlier (2011: 530-531) say it is in its “recognitional use”,³⁸ and they use the following example from Late Latin (1a) by Selig (1992: 166):

- (1) *Hic sunt carctas de illi thellenio de illo mercatho.*
  - a. Here are the documents of the toll of *the* (lit. *that*) *market* (= of our market, of the well-known market organized on the day of the patron saint)

³⁷ Cyr (1993) uses the so-called “cross-linguistic quantification” in the analysis of the target language in order to specify whether the category of article exists at that language. If, in a language-group, the use of a D-element makes us conclude that it is an article, it would be reasonable to classify D-elements from another language with those same uses as articles. See also the research study by Juvonen (2000). He uses a similar methodological path to analyze a language considered a non-article language, namely, Finnish.

³⁸ The bibliography on grammaticalization points to notions like “highlighting effect” —by means of a demonstrative, the speaker can highlight a noun phrase—, “extravagance” and “expressivity” as the triggering elements of change (Haspelmath 1999); we could call this *expressiveness principle*. See Geurts (2000) for a criticism; cf. also Waltereit (2012: 66), who notes that in secondary grammaticalizations, that is, evolutions going *grammatical*→*more grammatical* —grammaticalization of D-elements is of this nature— the expressiveness principle cannot be easily proposed, as that is a feature of subjectivism.

According to them, this explains why among the different types of demonstratives, it is distal demonstratives, and not first (or second) grade demonstratives, that evolve to become articles. Contrary to the rest of demonstratives, the distal demonstrative can denote a referent that is not present in the current discourse situation, as it can point to specific and shared knowledge of speaker and listener. See De Mulder and Carlier for more details (2011: 527-528, 530-532).³⁹

Apart from the criteria listed by Himmelmann, the loss of the deictic value may be fundamental to decide whether a demonstrative has stopped being a demonstrative. Diessel says: “[I]n the course of this development [he is talking about the grammaticalization of D-elements], demonstratives lose their deictic function and turn into formal markers of definiteness” (1999b: 129). More recently, as far as the contexts that may turn out to be critical in the path from demonstratives to articles are concerned, De Mulder and Carlier said: “[W]here the deictic meaning component or the demonstrative can weaken, yielding the shift from demonstrative to definite article” (2011: 526-527).

When it comes to synchronic analyses, deixis is also among the fundamental criteria used to distinguish between demonstratives and articles. According to Hawkins (1991: 414):

In general, pronouns and demonstrative expressions obey more restrictive pragmatic conditions and require *actual physical perception of entities* in the world or explicit textual mention of entities. [Emphasis mine]

This dissertation does not address the need to distinguish between demonstratives and articles. Thus, the issues briefly discussed above —about the triggering forces of change—, although very interesting, fall far away from the case of Basque. Leaving aside the fact that in western dialects of Basque the demonstrative and the article are

---

³⁹ There are more questions that address the core of the issue on the change: why does the definite article emerge? Among other reasons, the emergence of the definite article has been attributed to the loss of case marking (see Philippi 1997 for Germanic languages), to the loss of morphological agreement (Boucher 2005; deals with case and number in French) or to issues related to verb aspect (Leiss 2007). And of course, we cannot ignore the accounts based on language contact: Putzu and Ramat (2001: 125-126, 128), for example, point to the Semitic influence as a possible explanation of the emergence or development of the article in several languages of Western Europe.

apparently the same, the article *-a* today is formally distinguished from the third grade demonstrative, and there is little doubt that they belong to different categories.⁴⁰ Problems and the need for more criteria may arise from the articles derived from less grammaticalized first and second grade demonstratives.

As for this issue, the distinction made by De Mulder and Carlier is enlightening: “[A]rticles can be characterized both semantically and morphosyntactically” (2011: 525); the authors highlight that, semantically, articles tend to occur at the first stages of the grammaticalization chain, whereas the spread to new contexts belongs to their morphosyntactic dimension. In this dissertation, the section devoted to the use of the *-a* article falls within the morphosyntactic dimension (see sections 3.2.4-3.2.5), given that the Basque article is not found at the first stages of grammaticalization.

3.2.3.1 Gradualness in grammaticalization

Considering that the boundaries between demonstratives and articles are just methodological stages established within a *continuum*, I would like to draw attention to Heine’s model of the grammaticalization chain. (2003: 589-590):⁴¹

According to this model, sketched in (6), the development of grammatical forms does not lead straight from the source meaning (or form) A to the target meaning (or form) B but invariably involves an intermediate stage where A and B coexist side by side, thereby creating a situation of ambiguity [...]: (6) A > A,B > B

As mentioned in chapter one (section 1.1.7), linguistic forms from different diachronic stages overlap in adjacent synchronic times.⁴² Heine mentions the German form

---

⁴⁰ As regards the plural, the two forms are different even in the Western dialects of Basque: cf. the article *-ak* and the demonstrative *aek* (with some variants). Even in the singular form, the article and the demonstrative are usually differentiated if we consider the processes of assimilations and epenthesis, cf. *mendixe* and *mendi a*; the phrase with the article and the one with the demonstrative differ.

⁴¹ Cf. *inter alia* Diewald and Ferraresi (2008) to know more about Heine’s model. In it, each of the stages is defined as a type of context and this, again, makes it clear that considering constructions is of utmost importance (see section 3.1.2). In later papers they elaborate on the constructionist scenario of grammaticalization and, again, they point to the fact that “A newly developing grammatical function [...] is bound in its origin to specific linguistic *contexts* or *constructions*” (Diewald et al. Smirnova 2012: 111).

⁴² A similar idea is behind the term “layering” by Hoper: “[W]ithin a broad functional domain, new layers are continually emerging. As this happens, the older layers are not necessarily discarded” (1991: 22). Heine takes that idea and elaborates it as follows: “[L]ayering, whereby older layers of language use are not necessarily discarded when new layers emerge, but may *remain to coexist and interact* with the newer layers” (2003: 589; my emphasis).

während as an example. The form was originally a temporal conjunction that broadened its field of use. Today, it is also a subordinate conjunction of concessive clauses, which retains the original meaning. Here are Heine's examples (number (5) in the original example).

- (2) *Während er vor dem Fernseher sitzt, trinkt er Kaffee.*
 a. While he is watching TV, he is drinking coffee.

Sentence (2) is an example of stage A according to Heine, in which the temporal conjunction is unambiguously interpreted. Now consider the following example:

- (3) *Während sie ihn um Hilfe bittet, bleibt er vor dem Fernseher sitzen.*
 a. While she asks him for help, he remains seated in front of the TV set.
 b. Although she asks him for help, he remains seated in front of the TV set.

The form *während* has two possible interpretations, as (3a) and (3b) show. In this case, *während* is in Heine's stage A,B, because the word still has both meanings. In example (4), by contrast, the word *während* can only be interpreted as a concessive subordinator losing thus its original temporal interpretation:

- (4) *Während sie gestern noch krank war, kann sie heute schon wieder lachen.*
 a. Although yesterday she was still sick, today she can laugh already.

Although these examples brought by Heine belong to synchronic situations, they represent a diachronic evolution. Here is an example from Italian which is more related to the topic of the dissertation (Kupisch eta Koops 2007: 191):

- (5) *Luca vuole farsi la macchina.*

In that sentence, the phrase *la macchina*, which has a D-element, has two possible interpretations: on the one hand, there is the definite interpretation, according to which the phrase refers to a car that is already known in the discourse. Some languages express it by means of the definite article (cf. *el coche* in Spanish, *la voiture* in French, *the car* in English). On the other hand, there is the non-specific interpretation, according to

which the phrase refers to any car. Some languages use the indefinite article to express the non-specific reading (*un coche* in Spanish, *une voiture* in French, *a car* in English). This example from Italian is quite significant, as phrases with the D-element *-a* in Basque also have these two possible interpretations:

(6) *Lukak autoa erosi nahi du.*

“Luca wants to buy the/a car”

Knowing what we already know about the diachrony of D-elements, between these two interpretations, the non-specific one is supposed to be chronologically more recent, as that is not a possible interpretation for demonstratives. With these examples from Italian and Basque, it becomes clear that within the synchronic grammar of a language we can find overlapping features of different diachronic stages. Heine puts it clearly: “The presence of such overlap stages suggests that grammaticalization chains cannot be described appropriately in terms of discrete categorization” (2003: 590).

The debate about gradualness in grammaticalization is a deep-rooted debate that has implications for both synchronic analyses and descriptions. In 2010, a book entitled “Gradience, Gradualness and Grammaticalization” was published, showing the relevance of this issue as one of the main lines of research; in the book the authors suggest that we should use the term “gradualness” for diachronic analyses only, whereas we should reserve “gradience” for synchronic analyses. Along the lines of Heine, the authors wonder about the diachronic status of categories (Traugott et al. 2010: 4):

[A] major focus of the volume is on gradience and categoriality [...] Valuable insights can nevertheless be gained by approaching a narrower question of how the different perspectives can enhance the understanding of grammaticalization, and hence of particular types of categoriality, specifically, the ‘status’ of categories diachronically.

They also remind that synchronic variation and diachronic change are related: “It has long been recognized that current variation is both the result of and the reason for change” (2010: 4). The work of Roberts (2010), included in the book, is a good example of an approach to building bridges between those two. Roberts tries to harmonize the categories from synchronic analyses with formalizations made on grammaticalization

(that is, knowledge that comes from research on diachrony).⁴³ The authors recognize that “[A] kind of consensus has emerged around the crucial role of micro-changes in diachronic and of gradience in synchronic accounts” (2010: 15).

This dissertation does not go deep into those discussions. As this type of research studies require that they are based on reliable and solid historical descriptions, the primary focus of the dissertation was to create an instrument useful for measuring diachronic gradualness. Here I present a proposal for such an instrument, based on which I will later analyze a corpus (see section 3.2.5 below).

3.2.4 *The spread according to different constructions*

Several researchers have studied the grammaticalization of D-elements in different languages. Many have described how the article spread and, to that end, they have made classifications mainly according to the syntactic context and the semantic character of the noun phrases. In the subsection below I will review the criteria that the authors have used within those works and I will construct the instrument based on them, so that I can collect historical data on the syntactic dimension of the *-a* article.

3.2.4.1 *The function of the noun phrase within the sentence*

Regardless of whether it is correct or not on its specifications, Greenberg’s generalization (1978: 73) is right when it says that the use of the article depends on the function that the noun phrase fulfils within the sentence (Greenberg is referring to stage II of the diagram):

The subject case is, par excellence, the case which takes the article. Nominal and adjectival predication has to be considered separately. Here the subject is articulated, but the predicate often is not. However, as with the verb-object, there is the possibility of contrast roughly between permanent properties (articulated) and non-permanent (non-articulated). Proper names do not enter here.

---

⁴³ See Batllori et al. (2005), as an attempt to comprehend grammaticalization from a generativist perspective, especially along the path of parametric variation. Cf. also Roberts and Roussou (2003), for a minimalist approach; and cf. Klausenburger (2008) for a criticism of that work. For the differences on the functionalist (traditional perspective) and formalist (more recent perspective, from generativism) approaches to grammaticalization see Fischer (2007); more generally, cf. Haspelmath’s criticism on Newmeyer’s (1998) work (referred to as the *Chomskyan functionalist*).

In this quote, Greenberg provides several criteria that may be relevant for measuring the spread of the article: on the one hand, he mentions the different functions that the noun phrases may have within the sentence (subject, object, predicate) and, on the other hand, when speaking about proper nouns, he says that the semantics of each noun is important.

It is necessary that we mention here the work of Company on old Spanish (1991), as this dissertation builds on its grounds. Company says (1991: 403-404):

En este trabajo analizaré cómo y por qué se produjo la extensión del artículo y bajo qué circunstancias [...] Analizo estos dos tipos de FN [articled and non-articled] en tres funciones: sujeto, objeto y término de preposición en frases prepositivas (FPs) de función circunstancial [...]

Company selects a corpus in which she analyses all the subjects, objects and prepositional phrases⁴⁴ to specify whether they appear with or without article. Although she also considers some other aspects such as word order or the semantics of the nouns (that I will mention below), the starting point of Company's approach is morphosyntactic. In order to measure the occurrence of a certain morpheme and the way it spread, noun phrases are classified according to their function or position within the clause, since it is obvious that the use of the article is influenced by such a variable.

Even though this dissertation follows the path suggested by Company, it is worth considering another way to examine the spread of the article. Huang (1999) takes an oral corpus and selects all the demonstratives in order to be able to decide whether Chinese has a definite article. He then enumerates all the different uses and functions demonstratives may have in Chinese and analyzes each demonstrative in the corpus accordingly.⁴⁵ At bottom, he seeks to specify if some demonstratives are being used with a non-prototypical function, or in other words, whether demonstratives are being used with functions typically fulfilled by articles (see 3.2.3 for the criteria to distinguish articles from demonstratives). Although he considers the functions of these demonstratives within the clause (subject, object...), his analysis is about the function

---

⁴⁴ She sets certain restrictions, according to which vocatives, proper nouns and others are left out from the analysis; to know more on the details and reasons, see Company (1991: 403, note 3).

⁴⁵ Juvonen, who aims at answering the same question for Finnish —“Is there a definite article in spoken Finnish?” (2000: 26)—, carries out a similar analysis with oral Finnish.

of demonstratives and therefore, no phrase without a demonstrative or a D-element is included in the database; phrases with bare nouns are thus left out of the analysis.

The objectives pursued by Company and Huang are not the same: Company aims to analyze the spread of the article, whereas Huang wants to see if the occurrence of some demonstratives show a usage similar to those of articles. This in turn leads to different ways of analyzing the information in the corpus-texts. As mentioned earlier, this dissertation follows the path of Company's analysis. Yet, it also considers the nominal and adjectival predicates noted by Greenberg. See section 3.1.3 for the different uses of the article within adpositional phrases.

3.2.4.2 Pragmatic and semantic criteria to account for the spread of the article

This dissertation aligns with Himmelmann's perspective on the grammaticalization of D-elements and follows Company's work when it comes to measuring the spread of the D-element *-a*. In such approach, the concept of definiteness is of secondary concern, as mentioned above (section 3.2.2). However, some generalizations included in definiteness analyses may help us understand better the spread of D-elements. I will briefly present some of them based on Masica's work (1986).

Masica (1986) studies how definiteness is marked in South Asian languages. The author says that every noun has a definiteness-status according to the function it fulfils within the clause. To put it briefly, he says:

- (a) Subjects tend strongly to represent old and known information and thus they tend to be noun phrases with a definite reference.⁴⁶
- (b) Subjects of existential verbs, by contrast, introduce new information and are typically indefinite. See, for example, *there is a worm in my apple*.
- (c) Indirect objects, locative and genitive phrases and, in general, all phrases that are in an oblique case relation other than the accusative tend to be definite phrases.

Note, for example that the phrase *to the landlord* is more common than *to a*

---

⁴⁶ Masica's semantic model is different and, *grosso modo*, he uses the term "identified specific" to refer to what in the Western tradition we refer to as definite interpretation. Likewise, he uses "unidentified specific" to refer to an indefinite interpretation. Anyway, we should also bear in mind what Milsark pointed out on the perspective established by the Western tradition (section 3.2.2).

landlord; and equally, the phrase *in the house* is more common than *in a house*.

- (d) Direct objects (see above) tend to be indefinite. According to Masica, *I bought a sweater* is probably more common than *I bought the sweater*.
- (e) Predicate nominal tend to be generic: *he is a professor* more common than *he is the professor*.
- (f) Proper nouns are inherently definite (see Greenberg's quote in section 3.2.4.1).
- (g) Possessive phrases with pronouns tend to have definite interpretations.
- (h) Phrases with numerals tend to have indefinite interpretations.

Considering the general tendencies of each of these functions and following a markedness principle,⁴⁷ Masica suggests the following: noun phrases will be morphologically marked if their interpretation is the contrary of their definiteness-status. Put another way, the interpretations that differ more from the main interpretations that correspond to the function they fulfill have a higher probability to be expressed by a phrase that bears an overt morphological marker. For example, *my friend* is not as marked as *a friend of mine*.

Masica's generalizations are also observable in other studies. Here is how Givón (1978: 306) refers to the morphological marking of noun phrases in object position:

The development of a special marker for definite accusative is of course not surprising. The accusative position is the 'most indefinite' of all major arguments of the verb, in contrast with the subject and dative which are overwhelmingly definite.

However, I would like to highlight that different authors use the same generalization to account for those morphological expressions of grammatical features describing just the opposite tendency. The works of Company and Huang are both clear examples of this. From the corpus of Company, it is evident that the article appears mainly with noun phrases that are subjects. Company thus agrees upon Masica's idea about the definiteness-status of subjects:

Las FNs sujeto suelen ser referenciales definidas y, por lo general, información ya presentada en el texto o información mutuamente conocida por hablante y oyente, especialmente cuando coinciden los rasgos de humano y agente. Esta característica de los sujetos ha sido señalada por la mayoría

---

⁴⁷ See Haspelmath's (2006) attempt to reject the notion of *markedness*.

de estudios tipológicos para un gran número de lenguas.

Nevertheless, contrary to Masica's markedness criteria, Company uses this generalization to argue that the spread of the article started from the subject position (1991: 418):

[L]a función de sujeto disparó la propagación porque en ésta el artículo asignó carácter referencial y definido a estos sustantivos y así el comportamiento gramatical coincidía con la expectativa del hablante antes apuntada en la interpretación preferencial de sujetos.

Company's explanation is in line with Greenberg's comment (cf. above "The subject case is, par excellence, the case which takes the article") and it is also in tune with what Stark, Leiss and Abraham said: "[T]he definite article in Latin/Romance is attested to emerge primarily in combination with (topicalized) subjects" (2007a: 17). However, the latter authors note that Selig (1992) argued against the idea expressed in the quote providing strong evidence. The general image provided by Masica also runs counter to Company's data.

The data provided by Huang about the origin of the article in Chinese show the reversed image, since the evolution of the article seemingly started from the object position. These are Huang's words in this regard (1999: 91):

The emergence of the distal *nage* as a grammaticized definite article is related to and probably has originated from its use as an introducer of familiar (but unused and thus new) objects into conversation which are considered by the speaker to be identifiable to the addressee (see Laury, 1994, for a similar observation)

[...]

NPs that introduce familiar (but new) objects of topical significance into a discourse typically occur in the object position where the NP is least likely to be identifiable based on its grammatical role (Huang and Chui, 1997).

The data and analyses provided by Huang are tuned with the explanations provided by Masica and Givón (cf. "The development of a special marker for definite accusative is of course not surprising" above),⁴⁸ but are thus inconsistent with Greenberg's and Company's principles and ideas. Therefore, it seems that we can use the same general tendency about definiteness-status to account for different morphological realizations.

⁴⁸ And also with data from Old Icelandic (Leiss 2007: 97). As Masica, Leiss uses the principle of markedness to account for it: "[T]he fact that the rise of the definite article in Old Icelandic started out in the rhema the reason being that a functionally definite rhema is expected to be marked by a definite article in order to block the indefinite reading presupposed by rhematic objects" (Stark et al. 2007b: 9).

While discussing other topics, Dubois highlights the shortcoming that some analyses show (1985: 353):

Volumes of so-called functionalism are filled with ingenious appeals to perception, cognition or other system-external functional domains, which are used to ‘explain’ why the language in question simply has to have a grammatical particularity that it does — when a moment’s further reflection would show that another well-known language, or even just the next dialect down the road, has a grammatical structure diametrically opposed in the relevant parameter.

As seen above, there are inconsistencies in the different analyses that authors make based on the tendencies of the “inherent” definiteness-status. Anyway, it is clear that, as a first stage, it is of utmost importance that we specify the syntactic position a phrase occupies within a clause if we pretend to describe and measure how the use of D-elements spread. This dissertation represents the first steps in such a description.

Apart from the a priori tendencies that syntactic functions impose on the interpretation of noun phrases, there is something else I would like to highlight. When it comes to measuring the spread of D-elements, it is of utmost importance to analyze the semantics of the head noun within the noun phrase. Again, Company (1991) is a good example of it, as it provides specific results derived from the Spanish corpus analyzed. He establishes a hierarchy organized according to the semantics of the noun, and he then specifies the path of the spread of D-elements based on the type of noun.

- (a) Concrete nouns (common countable nouns) tend to appear with the article in determined noun phrases (Company 1991: 406):⁴⁹ *el yelmo, la lança, en el vaso, la espada*, etc.; it should be noted that many times these noun phrases appear with the article even if they are direct objects or objects of a prepositional phrase.
- (b) Abstract nouns, mass nouns, unireferential nouns and generics can be head nouns of determined or undetermined noun phrases (Company 1991: 407-410). Besides, he establishes a relative chronology of such noun types specifying where did the article first spread its use and where did it finally (Company 1991: 405):(i) The article first spread to generic nouns (*moros, castellanos*, etc.); the spread

---

⁴⁹ If we consider the function variable of the noun phrases within the clause, we observe that the concrete nouns bearing article are mainly subjects; in object position and in prepositional phrases, nouns, even if they are concrete nouns, may appear with no article at all. And the same may happen when the head noun is plural.

was already completed by the 13th century.

- (ii) Then it spread towards unireferential nouns, in the second half of the 14th century (*parayso, Santa Escriptura, infierno, etc.*).
- (iii) In the 15th century, the article started to spread to uncountable and abstract nouns, and that process is still ongoing.

As Company puts it: “El comportamiento gramatical de estos sustantivos es, por lo tanto, reflejo de sus peculiaridades semánticas” (1991: 401). Although I here brought the attention to Company’s work, other studies carried out on different languages have drawn similar conclusions: cf. Plank and Moravcsik (1996) for Maltese;⁵⁰ Philippi (1997) for old Germanic languages; Cyr (1993) for Algonquian languages,⁵¹ and so on.

3.2.5 *An instrument to describe the use of the article*

In the previous section (3.2.4.2), I commented on some of the generalizations and tendencies commonly used to understand how the use of the article spread: on the one hand, there is the definiteness-status that noun phrases tend to have according to the function they have within the clause. On the other hand, we talked about the semantics of the noun phrase. However, we tend to use these tendencies and generalizations to analyze and explain data once the data have been collected. Yet, within the field of Basque studies, this type of data has not been systematically collected (section 2.6.1), and consequently, a basic and comprehensive description still needs to be done. In order to set the grounds for such a task, I will follow Company, as said in section 3.2.4.1.

Before introducing the main characteristics of the instrument elaborated to analyze the corpus (see section 3.4), it is worth bringing a quote from Masica, in which the author suggests six guidelines to measure how the definiteness-status of noun

---

⁵⁰ Plank and Moravcsik (1996: 207-208) provide the same hierarchy as Company to analyze the occurrences of the article. According to Moravcsik (1969), the use of the article depends on whether the noun is countable, animate and individual. The author notes that, as we go down in the hierarchy (that is, towards nouns that refer to substances or abstract concepts), the use of the article also decreases.

⁵¹ Here is what Cyr says: “The NPs are classified by semantic status and the semantic categories that were more likely to prompt the occurrence or the non-occurrence of definite articles” (1993: 209). However, within those, Cyr does not distinguish between the constructions in which the noun phrases appear and the semantics of the noun phrases.

phrases is marked (1986: 140, comment 13):

In order to conduct such surveys so that the results may be compared, we need a uniform matrix for classifying all nouns in texts. I have indicated the necessary components of such a matrix: 1) the discourse status of the noun: 2) the sentence function (grammatical status) of the noun: 3) the markedness relation between the two preceding, derived from the theory as discussed: 4) further semantic properties (personal/nonpersonal: animate/inanimate): 5) presence or absence of overt marking: 6) the particular marking device used. What remains is to suggest some notational symbols for the variables under each of the above, and to illustrate with a short passage how to apply the matrix to a text. Although this was done in one version of this paper and appended at this point, we omit this section here due to lack of space.

In that comment, Masica elaborates on a whole program, providing the key elements to analyzing all the noun phrases in a corpus as regards their referential features and their grammatical coding. Masica's guidelines show some of the issues mentioned in previous sections. In (2) he refers to the need to classify noun phrases according to their sentence function (section 3.2.4.1); in (3), he suggests that we should specify the "inherent" definiteness-status of noun phrases according to their syntactic function; and in (4), he refers to the need to classify noun phrases according to the semantics of the head noun (3.2.4.2); in (5) and (6) he is dealing with the need to specify the morphological realization of the definiteness-status.

Masica's general plan is something desirable as a final objective. However, the aim of the present dissertation is not as ambitious and is somehow different, in line with our particular needs. The starting point in Masica's work, the one in (1), is to specify the referentiality of each of the noun phrases within the corpus; by contrast, the baseline in this dissertation will be (2), following Company as stated in section 3.2.4. I could also list a number of reasons to justify that methodological approach, namely:

- (a) Data collection becomes more objective if we classify the noun phrases within the corpus according to their syntactic function, rather than if we do it according to their interpretation. Unlike the syntactic function of the noun phrases within the clause, the referential interpretation of noun phrases or definiteness-status, as Masica calls it, is many times ambiguous. Besides, it is more likely that the results of the analysis depend on the particular theoretical approach adopted. See what Stark, Leiss and Abraham say (2007b: 1):

One first major point in all this work indicated above [they refer to the last decade studies on noun determinedness] is that it has led to many competing conceptions of *nominal determination* and *definiteness/indefiniteness/bare nominals*. Notice, however, that definitions tend to overgeneralize. This can lead directly to erroneously mapping properties and indispensable characteristics of modern determination systems onto older language stages.

- (b) Masica's point of departure is the concept of definiteness. However, the aim of this dissertation is not to provide the referentiality-system of a whole grammar, but to describe the use of the D-element *-a*. Given that the goal is to measure the use of one of the morphological realizations of definiteness, I consider it more convenient to classify each occurrence of a D-element according to its syntactic context. See, again, what Stark, Leiss and Abraham (2007b: 1) say:

It is therefore methodologically indispensable to distinguish between functional categories like 'determination' or '(in-)definiteness' and their different forms (overt expressions) in different languages and diachronic states.

- (c) The data resulting from that seemingly objective classification will later be analyzed according to semantic generalizations, tendencies and criteria, without rejecting the issues in (1, 3, 4) stated by Masica.
- (d) On a practical level, the syntactic context criteria allow for the analysis of large corpora. According to Trousdale and Traugott, corpora are essential: "A methodological issue raised in a number of the articles suggests that corpora are essential for understanding change in general and grammaticalization in particular" (2010: 12). Diewald and Ferraresi (2008), among other authors, implement such a methodological criteria in their study about the grammaticalization of modal particles in German, in which they have a specific section devoted to corpora in the references section. Hilpert (2013b) also highlights the value of corpora, regardless of the theoretical framework.

The analysis will essentially be morphosyntactic (see 3.2.3 above) rather than semantic; therefore, it will be closer from the ultimate goal, that is, closer from diachronic syntax. This is what Company states about his goals: "[E]ste trabajo pretende esencialmente analizar la evolución de una parte de la sintaxis del español" (1991: 421). Considering these objectives and tasks, Masica's words are helpful to get to know what we should do

to analyze Basque (1986: 142):

It is, especially because of such cases [he is referring to the spread of the use of the indefinite article] that we need both extensive textual studies and native speaker judgments. We need textual studies both to turn up a large sample of usage and to establish the frequency of optional usages in each environment.

In the future, one of the tasks of Basque studies should be to describe the referential system of the grammar of each of the authors—or, in the case of brief texts, of each of the dialects—. Yet, this requires that we know data much better and therefore, the tasks of this dissertation are less ambitious.

3.2.5.1 Meaningful syntactic contexts to measure the spread of D-elements

Company gathers noun phrases that are in subject position, object position and within prepositional phrases. For the purposes of the dissertation, I will here broaden the analysis to include in the tool's list all those syntactic contexts that have proved to be or may be meaningful to account for the spread of the Basque definite article.⁵² In the end, we should consider the instrument a starting point for a morphosyntactic lemmatization. The following list of contexts corresponds to the first fruits of such an instrument:

1. Vocative or epithets
2. Exclamatory sentences
3. Phrases with genitive adnominals
4. Existential sentences
5. Predicative sentences
  - 5.1. Copulative sentences with *izan* (be) and *egon* (stay)
    - 5.1.1. Equative sentences
    - 5.1.2. Predicative sentences
      - Adjective predicates
      - Predicate with comparative affix or excess affix
      - Noun + adjective predicates

---

⁵²I followed the same classification as in the book *A Grammar of Basque*, mainly Zabala (2003).

-Noun predicates

-Adverbial participles: *-rik, -ta, -a*

Bare partitives (*pozik, isilik...*)

Resultative/stative constructions

-Predicate with superlative/genitive

-Predicate with genitive expressing origin

-Predicate with suffix expressing origin

-Nominal predicates with clausal complements (*argi dago..., zilegi da...*)

-Mental or physical states: *beldur, ikara, gose, egarri, lotsa, haserre, izerdi, hotz, bero*, etc.

5.2. Opinion verbs with predicative complements (*irudi, eman; iritzi*)

5.3. Eventive verbs with predicative complements (*ibili, azaldu/agertu, gertatu/suertatu*)

5.4. Change and duration verbs (*jarri, ipini, geratu, gelditu, utzi; bilakatu, bihurtu; hautatu, izendatu, sartu, joan*)

5.5. Secondary predicates

5.6. Special constructions

5.6.1. The “Passive”

5.6.2. The Antipassive

5.6.3. Double-object or double-predicate constructions

-With adjectives: *Dirua beharrezkoa zaio* or *Zapata horiek handiak ditu*

-With nouns: *Paulok Mikel anaiadu* or *Izar argiok ditugu kandela*

6. Subjects

6.1. Transitive subjects

6.2. Intransitive subjects

7. Transitive objects

8. Objects of light transitive verbs

8.1. X + egin: *hitz egin*

8.2. X + hartu: *lo hartu*

8.3. X + *edun: *atsegin izan*

8.4. Others: *hotz egin, bero egin...*

I classified the sentences included in the corpus texts according to those main syntactic contexts. In the following two subsections, the reader will find a list of some other contexts or morphemes taken into account for the data collection.

3.2.5.2 *The indefinite article and the partitive in Basque*

As we advanced in section 2.6.6, I will also collect data on the occurrence of two more grammatical elements that have no etymological relation with the Basque definite article: namely, the partitive marker *-rik* and the numeral *bat* ‘one’ which may function as an indefinite article (‘a/an’). The focus of this research dissertation are D-elements and, in this regard, the elements *-rik* and *bat* fall outside the thorough morphological analysis, as they do not derive from demonstratives. This approach is in line with the following quote from Himmelmann (2001: 838):

It is common to think of definite and indefinite articles as a ‘natural pair’, i.e. as occurring together in one morphosyntactic paradigm. Crosslinguistically, however, this is the exception rather than the rule (see Moravcsik 1969: 85-89). There are many languages with definite articles lacking indefinite articles (classical Greek, the Celtic languages, Bulgarian, many modern Arabic dialects, etc.). Conversely, there are a few languages with indefinite articles but no definite articles (e. g., Persian, Sinhala). And even if both a definite and an indefinite article are found in a particular language, they do not necessarily exhibit similar morphosyntactic characteristics. In several languages, for example, one article precedes the noun, the other follows it (e. g., Classical Arabic, North Germanic languages).

Moravcsik also says that definite and indefinite articles seem to be elements from different categories: “[A]rticles prove to be independent entities when compared with each other” (1969: 87).

Although I will not go deep in the analysis of those elements, their collection is easily justified by the fact that they may be useful when analyzing the syntax of the article *-a*. The elements *-rik* and *bat* may be in complementary distribution with the D-element *-a*, and therefore, collecting data on indefinite phrases that lack D-elements is

as justified as collecting data on phrases with *-rik* and *bat*.⁵³ All the more so considering that we can find quotes like this: “zenbaitetan *bat* zenbatzailea artikuluarekin truka daiteke” (*EGLU-I* 101).⁵⁴ Something similar happens with the partitive; Euskaltzaindia, for instance, exemplifies the use of the partitive in its grammar (*EGLU-I* 278) with sentence pairs like *gizona ez da etorri eta gizonik ez da etorri*. Equally, Etxeberria (2010) includes the partitive, together with the articles *-a* and *-ak*, even in its title. Apart from research studies on Basque, we could mention the work of Goyens (1994), who studied the diachronic evolution of the noun phrase in French. These were the research topics: “l’actualisation de degré zéro”, “l’actualisateur *un*”, “l’actualisateur défini *le*”, “actualisateur démonstratif” and “actualisateur possessif”.

3.2.5.2.1 Grammaticalization of indefinite articles

Although the indefinite article is not the main research topic in this dissertation, it is worth commenting on its evolution, as it stands as a typical example within studies on grammaticalization (Heine and Kuteva 2002: 220-221); for studies regarding specific languages, cf. the recently published Pozas (2012) for Spanish and Liu (2010) for Chinese.

Just as the definite article derives most commonly from demonstratives, cross-linguistic data clearly shows that the so-called indefinite article derives from the numeral ‘one’; and so is in Basque.

As with the definite article, Heine says (1997: 71): “[T]he evolution from lexical to grammatical structure is not discontinuous but proceeds gradually”. We could measure the spread of the indefinite article in each of the synchronic states that comprise the diachrony, and accordingly, we could classify the evolution in different descriptive stages. Here too those stages are just methodological idealizations. Heine divides the diachronic evolution of the indefinite article in five stages: *numeral* → *presentative marker* → *specific marker* → *non-specific marker* → *generalized article*.

⁵³In a recently published book, some have claimed that phrases with bare nouns should be the target of analysis, rather than just complementary issues in research studies about determiners: “This book envisions the study of bare noun phrases as a field of research in its own right rather than an accessory matter in the wider domain of nominal determination” (Kabatek and Wall 2013, back cover).

⁵⁴“The numeral *bat* and the article are sometimes used interchangeably”.

See Heine's work (1997: 71-76) to know more about each of the stages. However, it is worth considering one of the characteristics of the fifth stage. Heine notes that "the use of the article is no longer restricted to singular nouns but is extended to plural and mass nouns, as in the following example from Spanish" (1997: 73). He then says that *uno/una* can be used in plural. As mentioned in section 2.6.6, together with the singular *bat*, we have the plural forms *batzu-*, *banek*, *banak*.

Clearly, some of the variables to measure the use of the indefinite article are the same as the ones we can find in the works on definite articles, such as the semantics of the noun within the noun phrase, as in Heine's quote. This makes it even more evident that it is justified to include the indefinite article within the instrument.

3.2.5.2.2 *Typological generalizations on definite and indefinite articles*

Apart from describing the well-known diachronic evolution of the indefinite article, there are several characteristics about the implicative relation between definite and indefinite articles that are worth commenting on. Those become known when considering data from different languages and they can be expressed as generalizations: on the one hand, in the evolution of languages, definite articles appear earlier than indefinite articles according to several research studies. Therefore, there are more languages in the world with definite articles and without indefinite articles rather than the other way round. This is how Heine generalizes the idea: "If a language has a grammaticalized indefinite article, it is likely to also have a definite article, while the reverse does not necessarily hold true. Thus, the presence of an indefinite article is likely to be accompanied by that of a definite article, but not vice versa" (1997: 69).

This idea is in tune with what the geographical typology says about indefinite articles. Heine says (1997: 79):

Thus, one might expect with a certain degree of probability that a given language will have an indefinite article if the neighboring language or languages also have one. The older Germanic languages did not have a definite or indefinite article, in much the same way as the ancestor of the modern Romance languages did not. On the other hand, most modern European languages across genetic boundaries have both kinds of article.

On the other hand, as regards a piece of data mentioned earlier, it is important to note

that, in most languages, the article used with plural nouns is not derived from numerals (Spanish *unos/unas*, Basque *bat/batzuk*). Languages usually use other strategies with plural nouns (Heine 1997: 77, Himmelmann 2001: 838). If we apply these generalizations to our particular case, it is striking that such plural articles exist in a certain area, even more so when the two languages are not genetically related.

Once again, these generalizations clearly show that scholars usually analyze definite articles and indefinite articles together, and that typological studies are not an exception.

3.2.5.3 Other forms of data as a complement to the instrument

This section lists a number of morphemes and expressions that I specifically gathered in the data collection. They are mostly related to the declension. The main reasons why I collected these data are the following: for the morphological reconstruction, data from the Middle Ages were mostly used; however, data up until the 16th century are also crucial. Likewise, I also collected several morpheme types and lexical components, just because some linguists have paid special attention to them or because they have turned to be meaningful in the analyses of other languages.

9. Examples from first- and second-degree articles (*lagunau*, *lagunori*, etc.)
10. All the occurrences of the plural *-ak* morpheme
11. Partitive *-(r)ik* (see previous subsection)
12. Occurrences of *bat/batzu* as numerals or indefinite articles
13. Declension (also demonstratives and pronouns)
  - 13.1. Phrases according to the case they are bearing (sg/pl/bare)
    - 13.1.1. Absolutive
    - 13.1.2. Ergative
    - 13.1.3. Dative
    - 13.1.4. Genitive
    - 13.1.5. Locative genitive or relational genitive
    - 13.1.6. Instrumental

13.1.7. Instrumental + *-ko*

13.1.8. Sociative

13.1.9. Inessive

13.1.10. Ablative

13.1.11. Allative [destinative (*-rako*); directional (*-rantz*); goal (*-raino*)]

13.1.12. Prosecutive

13.1.13. Prolative (*-tzat*)

13.1.14. Benefactive (*-rentzat*, *-rendako*)

13.1.15. Causal (*-rengatik*)

13.2. Others:

13.2.1. *eske*, *bila* and similar postpositions

13.2.2. *-ta-* of non-determined phrases

14. Verb-nouns

14.1. *-ten/-tzen* vs *-tean/-tzean*

14.2. Verb-nouns in general

15. Single-referent nouns: *errege*, *jainko*, *jaun*, *aita* and the like

16. Full name noun phrases with *-ko*: *Errodrigo Zarateko*...

17. Nicknames

18. Interesting superlatives: *le(h)en*, *lelen*, *lenaengo*, *goren*...

The article *-a* also appears in other syntactic and lexical contexts: cf. *inter alia* concessive clauses (*-agatik*) and relative clauses; as regards lexical elements, cf. particularly the quantifiers *guzti* or *oro* as well as *beste*. It is necessary that we collect this type of data, not only because they closely relate to the article and to declension, but also because they can show particular behaviors. Nonetheless, for their analysis, it is essential that we disaggregate monographic works that take into account the idiosyncrasies of each syntactic context or lexical item. Therefore, as far as they relate to the use of the article, to a lesser or greater degree, they are included as part of this table or instrument. However, I was unable to analyze them in detail. To see how the

article behaves in relative clauses, for instance, requires an in-depth analysis, and that is far beyond the reach of this dissertation.

The table or list that includes the whole instrument is in Appendix VI.1.

B. CORPUS

This section specifies what linguistic corpus I have used. The purpose of the corpus is to provide empirical grounds to the morphological reconstructions and descriptions from the following chapters. Depending on the text-type and type of data, we can distinguish two major groups: On the one hand, Middle Age documents, which, despite the fact that they are written in Romance or Latin, contain many place-names and person-names; on the other hand, there are those texts written in Basque up until the 16th century.

In the following subsections, the reader will find the corpus specifications, a list of references and publications, as well as the criteria according to which I have selected the corpus-texts. Moreover, I also specify how and what each of the sections in the corpus was used for, and the aim behind each choice made.

3.3 Evidence from the Middle Ages

For the morphological reconstruction of the definite declension, I decided to use evidence from the Middle Ages. Behind this choice, there lies an important decision: Data from the Middle Ages has not been used to analyze issues about its syntactic dimension. I present the reasons to justify this approach in chapter four. The subsection below is a brief explanation of each of the sources used; see the References section for specific references.

3.3.1 Documents, cartularies and codices from the Middle Ages

The analysis starts with a text called *Reja*, included in the Gallican cartulary of San Millán de la Cogolla. I used a recently published online edition (Tinti et al. 2013),

which is based on the transcriptions of the García Andrevia's (2010) edition.⁵⁵ Despite this text's long-known relevance, in my opinion, the morphological reconstruction of Basque can even take more advantage from its analysis.

This document dates back to 1025 —we retain a copy of the late twelfth century—, and therefore, the text does not stand as the oldest evidence of the Basque article. Indeed, there are older proofs of the article; cf. *Larrehederra, Ocharanna* (*SMillán* 945) and *Galuarra, Belasco Ahardia* (*ColCard* 944-950);⁵⁶ yet, as Mitxelena points out, its archaic character is unique: “No hay probablemente ningún documento medieval en el que los nombres vascos tengan un aspecto tan arcaico como en éste” (XII 33). In a recently published dissertation, the historian Peterson also described the Becerro Galicano of San Millán as a very relevant collection of documents, emphasizing the text *Reja* as one of the most remarkable ones: “[L]a *Reja de San Millán* [...], extraordinario, y en nuestra opinión infraanalizado, censo de Álava altomedieval” (2009: 41).

I then completed this first analysis based on the text *Reja* with data from the following document-collection and cartularies.

Fuentes documentales medievales del País Vasco (FDMPV) is a very important collection of documents that is being published under the initiative of Eusko Ikaskuntza (Basque Studies Society). Today, the collection consists of more than 150 books and in each volume the edition of a certain document-collection is published. Documents can be very diverse: documents from municipal archives, documents preserved in parishes, regional or provincial courts that have been kept within boundaries or abroad (for example, documents of Bizkaia kept in Simancas), General Archive of Navarre, written in Latin, Gascon or in any other Romance language... Documents from all over the Basque Country have been published, but just a few come from the Northern Basque Country. That is its major gap.

---

⁵⁵ We can nowadays collate the transcriptions with pictures of the original. Mitxelena's edition (XII 31-34), for example, repeats the mistakes made by Serrano, and besides, he makes his own.

⁵⁶ I am not sure whether *pardinam de Aranna* (*SJPeña* 828) is an example. Cf. also *Larr<a>hederra* (*SMillán* 869), although the document might be a falsification; see also *Benifederra* from 929, but its composition is not clear. Cf. also with the suffix *-aga*, *Spino abbate Helhorriga* (*SMillán* 871).

The collection *Onomasticon Vasconiae*, which is sponsored and published by Euskaltzaindia, does not promote the editions of cartularies or document-collections; yet, most of its volumes gather information about these sources. The subject of analysis in these documents are mainly the towns and regions in Navarre, Araba and Gipuzkoa, together with just a few from Bizkaia. However, there is no monographic study on the towns or regions within the Northern Basque Country. This collection includes the volumes entitled *Toponimia Medieval en el País Vasco*, which have been published under the direction of professor Líbano.

Apart from these collections, I have also used some published documents from here and there. To know more about data from the Northern Basque Country, there are some interesting document-collections: the most ancient data come from the cartulary of Dax, from the so-called *Livre d'Or* in Bayonne and from the cartulary of Sorde. The Gothic census of Zuberoa (even though the retained copy is from 1690) and Lower Navarre (~1350 and 1412) are also important documents, edited by Zierbide. I also considered some other documents: cf., for instance, the monographic work of Goihenetxe, and the book written by Orpustan (1999) about Basque language in the Middle Ages,⁵⁷ in which the reader can find some evidence from the Middle Ages. The documents from the Northern Basque Country are more recent than the ones from the Southern Basque Country; and besides, among them, the one with the oldest documents, the so-called *Livre d'Or* of Bayonne, does not contain many place or person names either.

There are many document-collections, cartularies and codices from Upper Navarre; cf. *inter alia* the documents from the Monasteries of Iratxe, Irantzu and Leire. Several researchers of Basque have previously analyzed them, since we have long had the editions made by historians. Within the corpus texts, there are also a couple of document-collections from Gipuzkoa and also from Errioxa; cf. for instance, *Cartulario de Valpuesta*, edited by Pérez Soler (1970), although there is not much evidence of Basque words in it. Of course, the most interesting text from Errioxa is the above

---

⁵⁷ See Salaberri (1999) for a criticism of this work.

mentioned Gallican cartulary from San Millán de la Cogolla. Cf. also the data collection and the analysis of Rodríguez (1976-1990), to know more about documents from Errioxa or related to this region. It also has a section on language, but unfortunately, Basque is not mentioned. The list also includes documents from Burgos: San Salvador de Oña, Cardeña, San Pedro de Arlanza... However, there is no relevant data that may serve for the reconstruction aimed at this dissertation. As regards data from Burgos and Errioxa, the dissertation of the historian Peterson (2009) may result useful, among other things due to the linguistic analyses included in it.

The sources from the Pyrenees deserve special mention. I included in the corpus documents from *Fuentes para la Historia del Pirineo* as well as documents from *Fuentes Históricas Aragonesas*. Some documents from the latter collection are on the Internet, whereas I analyzed others on paper; the documents from the first collection, on the contrary, can only be found on paper. Apart from those, there are also several works of authors like Ibarra, Ubieto and Canellas (the municipal documents from Jaca, the cartulary of Roda, documents of the king Ramiro I or Sancho Ramirez, documents from San Andrés de Fanlo, etc.). Of course, I also used the works by Coromines and some others, such as the historical atlas edited by Dalmau.

The documents and cartularies analyzed and included in the references section are not fully comprehensive. The list does not probably include all those documents or cartularies that contain at least one place or person name in Basque. In Artzamendi's work (1985), for example, the reader will find several works and editions that I did not use (although I also consider the information included in Artzamendi's work). However, the corpus-texts included in the dissertation gather evidence from all over the Basque Country quite broadly —the corpus consists of about 230 document-collections—, and therefore, I can say the data presented is sufficiently supported. Otherwise, we would need something like the *Orotariko Euskal Hiztegia (Basque General Dictionary)* but for the Middle Ages (see section 4.1.) and that is certainly beyond the reach (and objectives) of this dissertation, as that would be a much broader and longer project.

The documents and the cartularies of the Middle Ages have been divided into two sections in the references: on the one hand, there is a list of document-collections with

texts from the Basque Country; on the other hand, there is a list with sources from the Pyrenees.

3.3.2 *How to analyze data from the Middle Ages: approach and criteria*

I studied the data from the *Reja* text in a monographic way, analyzing several graphemes and morphemes from within. Here is the reason why: for a morphological reconstruction of the elements related to the article, we should find evidence as old as possible. Even though this text is not the oldest, the fact that the *h* is widely used shows its archaic character and indicates that aspiration still existed at that time; this is a key feature that can tell us a lot about the evolution of D-elements. That is reason enough to start the morphological reconstruction of the definite declension from this text.

I completed the conclusions drawn from the main analysis of the *Reja* text with data obtained from the searches performed in the other documents; I searched for specific morphemes and possible variants of such morphemes directly. I searched using a computer program for text indexation. To that end, document-collections were digitized and processed through an optical character recognition,⁵⁸ so that I was able to search by characters. Basque Studies Society's editions of the *FDMPV* documents are all in PDF format (*portable document format*), which makes the processing easier; those cartularies, codices and documents represent the highest proportion of the texts included in the corpus elaborated for the purposes of this dissertation. Cf. also Euskaltzaindia's *Onomasticon Vasconiae*.

In order to perform the searches, I took into account all the graphic variants that a morpheme or a noun may have. For the suffix *-aga*, for example, *-ague* and *-agua* have also been searched; as regards the surname *Zurio*, variants like *çurio*, *churio*, *surio* haven been searched. In some other cases, the reading had to be done directly: in the bibliographical sources from the Pyrenees, for instance, I searched for evidence from Basque reading the index and the documents of the document-collections.

Thus, the procedures to study the corpus from the Middle Ages were two. The text

---

⁵⁸ Optical character recognition or OCR is a procedure by which a text taken as a picture is processed as a scanned text and therefore, the characters within the text are identified as letters.

Reja underwent a specific analysis in order to be able to set the grounds of the morphological reconstruction. In a broader corpus, I searched for specific data so that I could support the proposal for the morphological reconstruction with further data.

The reason behind this procedure is that the documents, cartularies and codices selected as source-texts are too far-reaching, and consequently, it is impossible to analyze them in the same graphic and linguistic detail as the *Reja* text. Obviously, the data obtained from those texts do not have the degree of reliability of the *Reja* text, as they are not analyzed in detail as regards spelling, geographical issues, and so on. Yet, considering that the number of texts used as a source is very large (more than two hundred texts and cartularies), the probability that the results are due to chance is reduced significantly. Besides, if later the analyses prove to be incorrect, they would still have value just because they brought new data into discussion.

3.4 Texts up until the 16th century

Basque texts up until the 16th century were used mainly to measure the syntactic use of the article, but also to have some data on issues that cannot be found in texts from the Middle Ages and which are useful for the morphological reconstruction of the definite declension. I divided the sentences and phrases of these texts according to the instrument drawn in section 3.2.5.

The texts that comprise the corpus of that time can be divided into three groups: dictionaries, proverbs and a diverse group of texts and sentences. The most remarkable dictionaries are those by Picaud, Von Harff, Sículo and Landuchio (cf. also the chronicles by Ibarguen-Cachopín). As regards proverbs, besides the ones from the 16th century (cf. *Refranes y Sentencias*, proverbs collected by Garibai and Ibarguen-Cachopín), I also included proverbs collected by Oihenart, Zalgize, Bela and Isasti. Although the latter are from the 17th century, I decided to include them considering that they show a previous stage of language. With regard to the rest of the texts included in the corpus, there are texts from *Textos Arcaicos Vascos* published by Mitxelena; *Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos* published by Sarasola;

Euskal Testu Zaharrak by Satrustegi; short texts from the chronicles of Ibarguen-Cachopín edited by Arriolabengoa; and some other texts published here and there. As far as longer texts are concerned, I did a complete analysis of Etxepare, Lazarraga, Betolatza and the espionage letters. As regards Leizarraga's works, I have only studied *ABC* or *Christinoen instructionea*, for an obvious reason: it is impossible to do a sentence-by-sentence morphosyntactic analysis, unless it is for a monographic study.

In the section below the reader will find a complete list of the texts, organized according to the dialect in which they were written. All texts are numbered and the number appears preceded by the letter "T(ext)" and followed by the title of the text as well as its abbreviation. The reader will find more detailed information about the editions in the references section. In general, I followed Mounole's criteria (2011: 13-19) to classify each text according to its dialect. Yet, my corpus includes several texts that Mounole did not use. The reason is obvious: it is easier to obtain information on the morphology of nouns than on the syntax of verbs, even more so when texts have big transmission problems (legibility, distorted texts...); for that very reason, I decided to include dictionaries in the corpus. Unlike Mounole, however, I decided to include apocryphal texts within the corpus; how useful this information is left for the analysis.

3.4.1 *Texts written in Biscayan*

T.1 text.	Abendañoren heiagora (Abendaño)
T.2 text.	Olasoren eresia (Olaso)
T.3 text.	Milia Lasturkoren eresia (MLastur)
T.4 text.	Martin Bañez Artazubiagakoren heriotzean (Artazub)
T.5 text.	Arrasateko Erreketa I. Butroeko Andrearen Eresia eta ganboarren erantzuna (ArrasErrekI)
T.6 text.	Arrasateko Erreketa II. Butroeko Gomez Gonzalezen heriotzako kantuak I (ArrasErrekII)
T.7 text.	Arrasateko Erreketa III. Butroeko Gomez Gonzalezen heriotzako kantuak II - Argui yçarrac urten dau (ArrasErrekIII)
T.8 text.	Salinasko Kondearen kantua (SalKond)

T.9 text.	Jaun Diaoz Arokoaren kantua (DiaozAro)
T.10 text.	Martin Juanes Labierukoaren hilartitza edo epitafioa (Labieru) eta Akondiako guduaren kantuaren hasiera (Akundia)
T.11 text.	Sorabilako hidalgoen kantua (Sorabila)
T.12 text.	Bergara aldeko Sarasketaren hiztegitxoia (Sarask)
T.13 text.	Esaerak eta Esaldiak (IbargCEs)
T.14 text.	Sandailia (Sandailia)
T.15 text.	<i>Refranes y Sentencias</i> (RS)
T.16 text.	Garibairen atsotitzak (Garibai)
T.17 text.	San Frantziskoren Hirugarren Ordenako mojentzako formula (FrantzOrd)
T.18 text.	Fray Juan Zumarragakoren gutuna(frJZum)
T.19 text.	Esaldi eta leloak (EsLel)
T.20 text.	Andramendiko idazkiak (Andram)
T.21 text.	IbargC-ren hiztegiñoak eta beste (IbargCHiz)
T.22 text.	Kantabriarren kantua (KantabKant)
T.23 text.	Maitasun poesia bizkaitarra(BizkOlerk)

3.4.2 Texts in the Basque dialect from Araba⁵⁹

T.24 text.	Urrexolako guduaren eresia(Urrexola)
T.25 text.	Errodrigo Zaratekoren kantu epikoa (ErrodZar) ⁶⁰
T.26 text.	Lucio Marineo Sículooren hiztegitxoia (MSiculo) ⁶¹

⁵⁹ Contrary to Mounole, I did not include the funeral dirges (TAV 3.2.3) of Jakob from Gebara: despite several interpretation errors within, there is not any significant information related to noun morphology. Mounole classified the sentence *Fray Vicentec esala fedea cina liçala* as being part of the Basque dialect in Araba. I classified it as Biscayan, in appendix T.21, together with the rest of Garibai's texts.

⁶⁰ This song narrates the events that occurred in Araba (Markina, Zuia, Zarate, ...); presumably, these texts were collected by Iburguen-Cachopín through an informant from Araba, and therefore, I decided to classify them as texts written in Araban Basque.

⁶¹ This text may be an evidence of Araban Basque: in the historical context of the Conquest of Navarre, in December 1512, Lucio Marineo Sículo travelled from Logroño to Iruñea (Pamplona) to visit war places (Jiménez 2001:69-70). I was not able to know exactly the pathway he followed: the shortest possible path would be to depart from Logroño and to go Eastwards across Biana, Arkueta and Lizarra; alternatively, he might have taken a much longer route, across the lands of Araba. Anyway, the most logical thing would

T.27 text.	Perutxoren kantua (Perutxo) ⁶²
T.28 text.	Landuchioren hiztegia (Land)
T.29 text.	Lazarragaren eskuizkribua (Lazarg)
T.30 text.	Betolatzaren <i>Doctrina Cristiana</i> (Betol)

3.4.3 Texts written in Gipuzkoan

T.31 text.	Tolosako ezkontza zinak (EzkonTolos)
T.32 text.	Juan de Lazkanoren eresia (JLazkano)
T.33 text.	Chanfarronen kantua (MosChanf)
T.34 text.	Miserere (Miser)
T.35 text.	Beotibarko guduaren eresia (Beotib)
T.36 text.	Bretainiako kanta(BretKant)
T.37 text.	Debako seroraren gutuna (SerorGut)

3.4.4 Texts written in Upper Navarrese

T.38 text.	Aymeric Picauden hiztegitxoa (APicaud)
T.39 text.	<i>Pater Noster</i> txikia (PNoster)
T.40 text.	Mattin Zalbako eta Martin San Martingoren arteko gutunak (ZalbGut)
T.41 text.	Arnold von Harff zaldunaren hiztegitxoa (VonHarff)
T.42 text.	Nafarroako Kondestablearen kantua (NafKondest)
T.43 text.	Beorburuko ezkontza zinak(EzkonBeorb)
T.44 text.	Utergako ezkontza zina (EzkonUterg)

---

be that Marineo Sículo took himself the notes for his little dictionary; one of his letters read as follows, in Lynn's English translation: "On the Calends of December, departing secretly from Corunna [that is Logroño], I set out for Navarra, to the Camp of Duke of Nájera, for I was desirous of seeing the great armies of the Spanish and the French, so that when I write, as I am to do, *De Cantabrico bello*, I may say, "I saw"" (Lynn 1937: 238). Jiménez provides a good description of Marineo Sículo's acting method: "[D]entro de este proceso previo a la propia redacción del relato, se hace hincapié en la recogida de datos y en la investigación de los hechos sobre el terreno" (2001: 337; the original latin version of the letter can be found here). We might believe that he acted the same way with Basque language, and that he collected words *in situ*, while passing through Araba maybe; or, otherwise, he could have also asked someone from Araba while in Logroño (it seems that Basque was already lost in Errioxa by then, see Aznar 2011: 308-311). Of course, we cannot completely rule out that the text is in Biscayan.

⁶²I classified it as a text from Araba, considering that the form *Astobicarra*, of difficult interpretation, could be interpreted as the allative *Astobitzara* (Astobitza is in nowadays' Baranbio).

- T.45 text. Olatzagutiko ezkontza zinak (EzkonOlaz)
 T.46 text. Juan Irañetaren gutuna Pedro Iterori (IrañGut)
 T.47 text. Bakedanoko ezkontza zinak (EzkonBaked)
 T.48 text. Zufiako ezkontza zinak (EzkonZufia)
 T.49 text. Henrike III.aren jaiotzean (HenrIaun)
 T.50 text. Taxoareko eta Espartzako ezkontza zinak (EzkonTaxoar)
 T.51 text. Amenduzeren poema (Amendux)
 T.52 text. Jainkoaz arnegatzeko (JainkArneg)
 T.53 text. Lehentasun auziak elizan (ElizLehen)
 T.54 text. Nafarroako agirietan sorginkeriari buruzko auzietan bilduak (SorgNaf)
 T.55 text. *Gure Aita* zaharra (GurAit)
 T.56 text. *Credo* zaharra (Cred)
 T.57 text. Isastiren errefracuak (Isasti)

3.4.5 Texts written in Lapurdian

- T.58 text. Rabelaisen euskal testua (Rabelais)
 T.59 text. Leizarragaren *ABC* eta *Çuberoaco herrian* hiztegia (Leiz)
 T.60 text. Sunbillako lapurreta (SunbLap)
 T.61 text. Espioitzako gutunak (EspGut)

3.4.6 texts written in Lower Navarrese

- T.62 text. Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* (Etxep)
 T.63 text. Etxauzen gutuna (EtxauzGut)

3.4.7 Texts written in Souletin

- T.64 text. Zalgizeren atsotitzak (Zalgiz)
 T.65 text. Oihenarten atsotitzak (OihAtsot)
 T.66 text. Belaren atsotitzak (Bela)

CHAPTER EIGHT

RESULTS

This dissertation has examined the Basque definite article in its diachronic and historical dimension. I have described the emergence of the article as a typical and well-known example of grammaticalization. In this task, I have taken Himmelmann's work as a point of departure: I have classified the Basque definite article as a D-element; in this way, I have been able to propose that the whole definite declension is formed by D-elements. This view has been the basis for the morphological reconstruction of the article and definite declension.

In addition, as in any other grammaticalization process, the grammaticalizing item gets extended to many other syntactic contexts, and the dissertation has dealt with this aspect of the definite article too. In order to do that, the work by Company and some other scholars has served as a model, and I have restricted this task to only certain aspects of this syntactic dimension: I have offered a partial description of article use in the 16th century texts. This is intended to be the basis for a prospective historical syntax of the Basque article.

Besides these two main tasks, or as a complement to them, this dissertation has also dealt with some other areas in Basque linguistics: in the area of onomastics, I have made several notes on medieval names; as for the typological classification of the Basque language, I have made some notes on its agglutinative character, and regarding its ergative character, I have classified the language within a certain kind of split-ergativity that has been overlooked in Basque studies; in the area of historical phonology, on the other hand, I have made some notes on the persistence of aspiration in historical times. Besides these direct outcomes of the reconstruction of the definite declension, I have also carried out a brief critique of some claims made about Basque articles by Heine and Kuteva in light of modern language contact theories.

In addition to that, I have put together a series of appendixes for this dissertation:

they serve to demonstrate the different tasks that have been carried out and they offer a solid empirical background for the analyses and proposals in the discussion chapters. There are two main appendix groups: on the one hand, the appendixes including data from Middle Age documents (Appendix II), the result of the work in chapter four and five; on the other hand, the data collected in historical texts (Appendix VI), that have been used as a database for the description offered in chapter six.

In the following sections, I have summarized the results of those two main research areas, as well as their direct and indirect consequences.

8.1 The basis for a morphological reconstruction: Medieval names

As advanced in chapter three (3.3), I have used data gathered in Middle Age documents for the reconstruction proposal in chapter five. I have put together a broad and significant corpus, formed by nearly 300 document-collections and cartularies; in this corpus, we can find data from the historically Basque speaking area (Burgos and Errioxa included), as well as data from Aragon and Catalonia; the oldest documents in the corpus date back to the 8th century, and the most modern ones are from the 16th century. Thus, I have carried out a systematic and specific analysis of the medieval data; I have developed this in more depth in chapter four. I offer now a brief summary of the results and main conclusions of that chapter.

8.1.1 On the graphic system of the medieval documents: the <h> indicates an aspiration

I have examined in detail the graphic system of the medieval documents, with a very specific goal: to show that the <h> grapheme found in the Becerro Galicano of San Millán indicates an aspiration. This proposal is not new, and it has been suggested before by other scholars. In section 4.3, I have thoroughly examined this idea, on two grounds: on the one hand, I have offered a survey of the most recent literature on the graphic systems of medieval documents in the Iberian peninsula, recalling works by Quilis, Ariza and Mascaró, among others; on the other hand, I have carried out an in-depth analysis of all the appearances of the <h> grapheme in the *Reja* document of San

Millán. The result has become clear: the principal hypothesis when analyzing these instances of the <h> grapheme is to claim that they are a graphic indicator of the aspiration; some other uses of the <h> grapheme —the so-called “antihatic”, for instance— are not as common.

8.1.2 Medieval documents: the <h> grapheme, aspiration and D-elements

Bearing in mind that most of the medieval <h> graphemes indicate an aspiration, the next step has consisted in looking for D-elements in the documents of that time. In chapter three I have advanced the idea that there is a straightforward relationship between the D-elements and the definite declension of the noun; thus, it was only natural to look for some aspirated or <h>-bearing variants in medieval suffixes, in that these suffixes have been since quite long ago related to those appearing in the definite declension and to the extent that those suffixes can be reconstructed as aspiration-bearing demonstratives. I have identified four suffixes in the medieval nouns that have a D-element origin, the prototypical article *-a*, the *-aga* and *-eta* collective suffixes, and the superlative *-en*; the prediction was that we would find the aspirated variant of these suffixes, *-ha*, *-haga*, *-heta* and *-hen*. The results have been varied, depending on the suffix and their particular problems, but we can find aspirated variants for all of them. Following the main hypothesis, I have proposed that these variants with the <h> grapheme are aspirated, and that they have remained as an archaism.

- (a) There are well-known examples of the *-a* article in the Middle Ages: cf. *Larrea*, *Larrehederra*, *Hurigurenna*, etc. Finding the aspirated *-ha* variant of the article has not been that easy; for the discussion, I have mostly used nouns with the ending *-zaha* in the *Reja* document, and this has led the discussion to focus on the reconstruction of the *-tza* suffix (4.4). In the traditional hypothesis, the *-zaha* ending is considered to be indivisible and formed by a single component; in the hypothesis of this dissertation, we have to separate *-za* and *-ha* as different components. The main consequences of this analysis can be summarized as follows:

- (i) The original form of the *-(t)za* suffix in place-names is monosyllabic; only this way can we relate it to other items in Basque grammar; for instance, with the plural marker of the verbs (cf. *dabiltza*).
- (ii) Some data from the Oñati area have traditionally been used in favor of the bisyllabic origin of the suffix (cf. definite *-tzaia*); according to the hypothesis in this dissertation, those data have to be treated as a local innovation that occurred in that area. Other data from other dialects are thus better explained, the accentuation of the Zuberoan *-tze*, for instance (4.4.2.1).
- (iii) As a result, I have treated the *-ha* in place-names in the *Reja* as a D-element, not as a part of a suffix. In order to analyze it as a D-element, I have explored two possibilities: first, it could have been a regular absolutive *-ha* article. Second, I have contended that it might have been a reanalyzed inessive *-han*, and that this way we can explain the fact that the 1025 place-name *Adurzaha* did not lead to an ***Adurtzea* form, but rather to *Adurtza*. I have favored this second option (4.4.2.2).
- (iv) Having explained these *-ha* in the *Reja* as reanalyzed inessive demonstratives, I have related these data to a broader phenomenon that can be described in place-names, to the same kind of reanalysis observed in examples such as *Ibarrea*, *Azkaine* and *Pagoeta*.

Besides the discussion on the *-zaha* ending in the *Reja* document, I have also claimed that there might be further examples of this D-element: the most relevant ones are *Salaha* and *Sorhoha*, with nouns *sala* ‘hall’ and *soro* ‘field’ (4.4.1).

- (b) In the second chapter I have presented a survey on the different proposals about the *-aga* suffix found in place-names (2.4.2.5). Following the D-element hypothesis, I have found examples of the aspirated *-haga* variant: cf. *Yurrihaga*. Thus, we can ascertain with a high level of confidence that it is directly related to the suffix *-ak* in definite declension (section 4.5). In order to offer some more grounds for this relationship, I have looked for the same kind of morphological

phenomena described for the *-ak* suffix in definite declension in the medieval place-names as well; the results can be summarized as follows:

- (i) In nouns with a final *-a*, we can find examples of non-assimilated *-aak* in historical texts, cf. *alabaak* ‘daughters’; I have also found a few medieval examples of *-aaga*, cf. *Larraaga* (section 4.5.1 (a)).
- (ii) With respect to the previous morphological feature in (i), in historical texts we can describe the inessive singular and the absolute plural as following the same pattern: in the texts they both have the non-assimilated variants, *-aan* and *-aak*. They differ, on the contrary, when the noun ending is a consonant: in the inessive we have *lanean*, in the plural *lanak*; there is no epenthesis in the plural. Notwithstanding this, I have found some medieval examples with an epenthesis, such as cf. *Leherreaga* (section 4.5.1 (b)).

My hypothesis challenges De Rijk’s proposal about the origin of the suffix *-aga*: taking the place-name *Oleaga* as a point of departure, he says that the *-aga* suffix was formed through the addition of the *-ga* suffix to the absolute article *-a*. But, on the one hand, the fact that we have a *-haga* variant does not support his hypothesis, and, on the other, I have shown that *Oleaga* is the only place-name that would support his hypothesis, and that it can only be found in a very narrow area (section 4.5.2). Thus, we have to consider *-(h)aga* as a whole as a D-element.

- (c) According to Schuchardt, the suffix *-eta* is of foreign origin (2.4.2.6). I have found the aspirated variant *-heta* in medieval documents (cf. *Erroheta*), and this is taken as a proof for the D-element hypothesis (4.6). Browsing these documents has also lead to some other interesting results: the examples of place-names with the aspirated variant *-heta* are all from a specific geographical area, in the region of Agurain and the Deba valley (4.6.1).
- (d) I have identified a further suffix typical in place-names as a D-element: the superlative *-hen*, cf. *Ybargohen*, *Vehengoa* and *Barhenetche* (4.7). The aspirated variant points out once again to the D-element character of the suffix.

8.1.3 Medieval documents: *D-elements in the Pyrenees*

Most of the aspirated D-elements in the medieval examples are found in documents confined to the historical area of the Basque language. However, in that age the Basque language was spoken in a larger area than today: it was spoken in Errioxa and Burgos to the south-west, and in the Pyrenees to the east, even in Lleida, according to Coromines. From the point of view of the analysis of the D-elements, the Basque registered in Errioxa and Burgos looks similar to the kind of Basque in the historical area: there we can find place-names with the D-elements *-aga* and *-eta* (4.10). The alleged Basque testimonies of the Pyrenees are of a very different kind: it is difficult to find clear examples of D-elements in the place-names of that region (4.9). This yields a clear consequence: we can describe two types of Basque in the Middle Ages, “western” Basque (Burgos, Errioxa, the modern Basque area and adjacent areas) and “eastern” Basque (Lleida). Historical Basque is a continuation of that “western” Basque, or, in Mitxelena’s words, it has to be explained within the Old Common Basque hypothesis. On the contrary, the Pyrenean testimonies, if we are to admit that they are remnants of some kind of Basque, have to be explained outside the Old Common Basque hypothesis. Thus, in the hard version of the hypothesis —we cannot disregard intermediate possibilities, due to the shortage of the data—, the Basque of Lleida drifted apart from the “western” innovative zone. More precisely, there are no articles in the older periods of that eastern area and in the Basque that was spoken near Lleida in antiquity, Aquitanian included. This fact offers a solid anchor for chronological matters: it becomes much more evident that D-elements emerged in the Middle Ages; the category of the definite article does not have to be reconstructed for proto-Basque.

8.2 The morphological reconstruction of definite declension

Exploring the medieval data has some direct results for the reconstruction of definite declension. First, as regards the chronology of the development of the D-elements itself: I have reinforced the traditional view, drawing attention to the absence of D-elements in medieval Pyrenean documents, and stressing the fact that in the historical Basque area

they still bear an aspiration: the beginning of the development of the D-elements has to be located in the Middle Ages.

In addition to this new argument in favor of the classical hypothesis, I have also focused on some classical arguments: on the one hand, from a typological point of view, if Basque is an agglutinative language, it is anomalous for it to have an article; on the other hand, we can understand the origin of the article in a proper way as some sort of areal feature, in the context of western Europe (5.1.1). Of course, I have also criticized the alternative hypothesis (5.1.2): ancient testimonies taken as a proof of the antiquity of the article, those allegedly having an article, face some insurmountable problems (cf. IBARRA and APALONIS, among others).

8.2.1 An integral proposal for the diachrony of definite declension

One of the most significant outcomes of this dissertation is the integral reconstruction of definite declension: the medieval data treated in chapter four and the theoretical background about D-elements sketched in chapter three set some reliable foundations for this reconstruction. I have subsumed various seemingly unrelated problems under a single explanation based on the overall grammaticalization of D-elements: as for the inessive *-an*, for instance, it has even been claimed that it had nothing to do with the article, as for the ergative plural *-ek*, on the other hand, it has been said to be the result of various contractions, the *-eta* of local cases has been said to be of Latin origin, etc. The morphological anomalies and other problems described for all these suffixes have been addressed under the aegis of two main ideas: (1) they are all grammaticalized D-elements, and (2) even though they are all D-elements, the demonstratives have grammaticalized in different constructions. Thus, I have openly claimed the importance of being aware that we are dealing with construction-depending grammaticalization processes, both for a better understanding of morphological phenomena, and for issues regarding relative chronologies.

These are the most significant results of this general explanation:

- (a) According to Jacobsen, De Rijk and Trask, the inessive singular *-an* suffix has

nothing to do with the article *-a*; in origin, it is the very same *-gan* suffix found in animate nouns, with the loss of intervocalic *-g-*. Under the D-element hypothesis, I have claimed that the demonstrative *han* is a better option, because the aspiration of the demonstrative can explain the epenthesis found in consonant ending nouns, cf. *lanean* (5.2.3). Besides that, data such as non-determined *etxen*, which remain unexplained in Jacobsen's and others' proposal, fit better into this hypothesis; the declension particularities of *-a* ending nouns are also better explained, and so are the similarities described between the inessive singular *-an* and absolutive/ergative plural *-ak*. Besides these reconstruction-specific issues, I have recalled the existence of the 1554 *neurehan* phrase from a document in Gorriti (Navarre), with a meaningful <h> in it (5.2.3.7): this makes clear the D-element character of the suffix.

- (b) Recalling the existence of the medieval *-haga* variant, the plural suffix *-ak* can itself be characterized as a D-element (5.2.5). In this case, the proposal has some broader implications: I have proposed that *-ak* is a single morpheme, whether ergative or absolutive (5.2.5.2). Furthermore, I have also claimed that the ergative singular *-ak* is the same morpheme: one of the grounds for the proposal about the split-ergativity hypothesis developed in chapter seven lies in this fact.
- (c) I have also claimed that the eastern and standard Basque ergative plural *-ek* is a D-element: its origin is the demonstrative *hek*. Following the idea in the previous point (b), I have proposed that it is an innovation in noun declension (5.2.7).
- (d) The origin of the genitive plural *-en* is the demonstrative *hen*; it is the same suffix that can be described in the whole Basque area in medieval superlatives. Thus, I have proposed that the western genitive plural *-an* is an innovation; likewise the dative plural *-ai* (5.2.7).
- (f) Finally, the suffixes *-etan*, *-etara*, etc. found in the plural local cases of declension are also D-elements. The suffix *-eta* of place-names has its origin in their reanalysis, and it has no foreign Latin origin (5.2.6); the fact that there is only *-eta* in Basque place-names, with no trace of a possible *-etu* (cf. ***Harrietu*, but latin-romance *-etu/-eta*, *-edo/-eda*), also substantiates this hypothesis

8.2.2 *A unified explanation of the accentuation of plural definite declension*

Insofar as accentuation is concerned, several systems have been described, depending on the dialect (2.4.2.8). I have offered a unified explanation for these different accentual patterns of plural definite declension. Basically, in western dialects as well as in eastern ones, the plural suffixes have simply kept the accentuation of the demonstratives (5.3).

I have especially focused on the suffixes *-ak* and *-ek*, and I have highlighted the differences between western and eastern dialects: in western dialects, the accentuation of the absolutive/ergative plural suffix *-ak* follows the accentual paradigm of the plural declension, whereas in eastern dialects the absolutive plural *-ak* suffix follows the accentual paradigm of singular declension. These facts also fit into the split-ergativity hypothesis (5.3.1 eta 5.3.2).

8.2.3 *On the reconstruction of demonstratives*

The reconstruction of definite declension gives us hints about the original forms of the demonstratives. These are the principal results:

- (a) We need to reconstruct *ha* for the absolutive singular demonstrative, not **har*; its original initial consonant is an aspiration, not an occlusive; in consequence, the initial occlusive consonants of Roncalese, Zaraitzuan, Aezkoan and others have to be an innovation (5.5.1 eta 5.5.2).
- (b) I have proposed that the original stem of plural demonstratives is *he-*, not *hae-* (5.5.3).
- (c) In the plural, the western *honeek* is an innovation with respect to the more general *hauek* (5.5.4). In the singular, however, the conservative character of western dialects is well known: cf. the original *a*, as compared to the newer *aura* and *hura* (5.5.2).
- (d) A major consequence concerns the relationship between the demonstrative *hek* and the D-element **haga*. In plural declension, the D-element **haga* is the only one with no counterpart in the paradigm of modern plural demonstratives. Further in this vein, I have noted that the demonstrative *hek* grammaticalized as ergative

and absolutive in plural pronouns and demonstratives, whereas only as ergative in noun declension (e.g. *lagunek txalo egin dute* ‘the friends applauded’). The picture presented by **haga* is different: leaving aside some innovations, it has only grammaticalized in noun declension, in the ergative singular and in the absolutive and ergative plural (5.5.5.4). I have connected this analysis to the split-ergativity discussion, on the grounds of the original locative value of the *-ga* component and with the help of Silverstein’s and Smith-Stark’s hierarchy (5.5.5.2).

The work carried out in chapter five can be summarized as follows: I have reconstructed the diachrony of the whole definite declension based on the forms of demonstratives, and, as a complement to that, I have highlighted the importance of the information offered by the definite declension for the reconstruction of the demonstratives themselves.

8.3 The use of the article in texts before the 17th century

In chapter three I have put together a tool in order to perform a specific task: to test the use of the article according to syntactic contexts. The results of this work have been collected in chapter six.

8.3.1 The article in old dictionaries

Dictionaries, even though they do not offer straightforward syntactic information, can still offer some information about the use of the article. These are the main results:

- (a) A distinction can be made between nouns depending on their semantic character: Picaud’s example is a well-known one, in which mass nouns do not take an article (cf. *aragui*, *ogui*, *araign* etab.). I have also brought to discussion Leizarraga’s dictionary: I have demonstrated that, in this dictionary, abstract nouns and adjectives are the words that typically do not take the article. In western dictionaries, on the other hand, there are no significant examples for this kind of description, for all nouns and adjectives typically take the article (6.1.1).

- (b) In western dictionaries all of the entries usually take the article, with two main exceptions: nouns with *-ia* and *-a* endings do not show any apparent article; cf. especially the dictionaries by Landuchio and Iburguen-Cachopín. In order to explain this, I have favored a morphological or a phonotactics related explanation, rather than an account based on purely semantic reasons. I have also noted that most of the examples with no apparent article are loan words (6.1.2).
- (c) In the Basque entries in the dictionaries the *-a* and *-ak* articles are typically used depending on the number marking of their counterpart. Bearing this in mind, I have proposed that these D-elements had already lost some of their definite character, and that the need of marking number morphologically had already prevailed at the time (6.1.3). With the help of the data from Landuchio's dictionary, I have extended this view to other cases, such as the dative (cf. *andray emona* "dado a mugeres") or the genitive (cf. *andrã gurea, afixionadua* "amador de mugeres").
- (d) There have also been described instances of noun + adjective phrases with double determination (cf. 1 frJZum *ene arrebea deunczua*). I have argued that most of the examples that can be found in 16th century dictionaries are instances of a topicalization process (6.1.4).

8.3.2 *The use of the article in texts*

I have described the use of the article in 16th century texts, focusing on four syntactic contexts. In order to do that, I have gathered all the relevant examples from the 16th century text corpus set previously, hundreds of sentences that have been collected in the appendixes. With these general data collection to hand, these have been the results:

- (a) The phrases in vocative function usually take a definite article, both in western and in eastern texts (6.2.1).
- (b) In existential sentences the pivot phrases can have different morphological forms: they can show up with the article *-a*, with the partitive *-rik*, or with no determination. I have classified the examples and shown that there is a correlation

between those morphological choices and the kind of noun phrase or the type of existential sentence. As an introduction to the discussion on existentials, I have first gathered pivot phrases with quantifiers (6.2.2.1 and 6.2.2.2). It is obvious that the head of these phrases is the quantifier itself, and there are no further comments to make on them.

- (i) In interrogative existential sentences, the pivot phrase almost always takes partitive suffix morphology (6.2.2.3).
- (ii) A similar tendency can be observed in conditional existential sentences: in two out of three examples the pivot appears in partitive case. The third example shows no determination (6.2.2.4).
- (iii) Affirmative existential sentences make up the most interesting group of examples: first, because they are not as scant as the other, and second, because some interesting correlations have surfaced (6.2.2.5): (1) the pivots with no determination appear in sentences that refer to entities in the future or, otherwise, these sentences are affirmations of general value; (2) the pivots with an article usually refer to entities that are well anchored in the discursive context; (3) the pivots with the partitive suffix usually appear in present time sentences, and even though they establish a true existence of the entities, they refer to them in a non-specific manner.

As a final result, I have noted that in existential sentences there is significant unity among dialects with respect to their morphology.

- (c) I have organized the results about predicative sentences into three sections (6.2.3): adjective predicates, noun predicates and noun + adjective predicates. These are the main points resulting from their analysis:
  - (i) In 16th century texts, as far as determination is concerned, adjective and noun predicates behave similarly (6.2.3.1 and 6.2.3.2): in general, these two kinds of predicates appear with no article, and a tendency can be observed for determined predicates to be more common in western texts rather than in eastern texts.

- (ii) In the west, the south-west region appears to be the most innovative region, since most of the determined examples are found in Araba, both in adjective predicates and in noun predicates.
  - (iii) The predicates determined by an article can be explained as following a main pattern (6.2.3.1.2): the referential level of the subject affects the predicate, and the more specific the subject is the easier it will be for the predicate to take an article. I did not observe any pattern related to the kind of predicate (individual or stage-level predicate) that could account for the use of the article.
  - (iv) Examples of noun + adjective predicates are fewer in the 16th century texts, and the results are not, in consequence, as definitive as with adjective and noun predicates; nevertheless, we can confirm that the use of the article was much more extensive in noun + adjective predicates, as a precursor of the situation in the forthcoming centuries; from that point of view, the picture of noun + adjective predicates is quite different, as compared to the one we get when examining adjective and noun predicates (6.2.3.3).
  - (v) In noun predicates and noun + adjective predicates there are also phrases with *bat*, besides the determinerless and article-taking examples; in noun predicates these examples are not too many, and they are found in eastern texts; there are more *bat* phrases in noun + adjective predicates, and they can be found in the whole Basque area. Both in noun predicates and in noun + adjective predicates the phrases taking *bat* can be explained in a unitary manner: these predicates are always referential, and an indefinite specific reference is established for the phrase.
- (d) I have also examined the use of the articles in subjects (6.2.4). The picture here is completely different from the one described for the predicates: the phrases in this syntactic function take a definite article in most of the cases. The articleless examples are very few, both in transitive and intransitive sentences. I have, thus, proceeded to explain in which contexts and according to which patterns they do

appear; these are the results.

- (i) Subjects with no article appear typically with nouns that can be treated as proper nouns: cf. especially *errege* ‘king’, *ugazaba* ‘boss’, *ama* ‘mother’, and similar nouns.
- (ii) Besides the examples in (i) related to the semantic nature of the noun, there are some other well-known examples of articleless transitive subjects (6.2.4.1). Among these, the most noteworthy ones are those in negative sentences. I have explained this archaism within some generalizations made by Greenberg and Hopper and Thompson.
- (iii) Further notes can be made on transitive subjects: in affirmative sentences the tendency is for the phrases to take an article, even though, of course, subjects with no article can be found too. This can be readily observed in the different versions of the same proverb: among Zuberoan writers, Oihenart tends to use the phrase with the article, and Zalgize and Bela tend to use the phrase with no article.
- (iv) In intransitive sentences it is more difficult to find subjects with no article (6.2.4.2): in my corpus I have only found a few examples, such as OihAtsot 633 *Inhar batetarik su handi jalgi daite*. This example is noteworthy for two reasons: the noun in the subject, *su* ‘fire’, is uncountable, and it is modified by the adjective *handi* ‘big’; in this case, *handi* may work almost as a degree adverb, exactly the same as in noun + adjective predicates in section 6.2.3.3.

8.3.3 Synchronic analyses and historical data

There are two principal synchronic analyses, by Artiagoitia and Etxeberria respectively, which aim at accounting for the extended use of the article in modern Basque. In the classic diachronic analysis (Azkue, Castaños, Irigoien), the extended use of the article is explained by the need for the morphological marking of number due to the influence of neighboring Romance languages; this diachronic analysis could somehow be connected to Artiagoitia’s synchronic analysis, since his analysis of certain article-taking phrases is

based on the proposal of a number projection.

I have used historical data in order to provide some empirical basis for that diachronic analysis (6.3). Under this diachronic analysis, the prediction would be that articles are used more often in predicates of plural subject sentences: I have shown that this is not the case, and that it even turns out to be the contrary, since in plural subject sentences there is a strong tendency for the predicates to take no article. This fact, keeping in mind that we are only dealing with predicates, does not forcefully support Artiagoitia's number projection hypothesis, at least as far as data from the 16th century are concerned. On the other hand, I have related the use of the article in these same predicates to the referential character of the subject, and this could more easily be related to Etxeberria's hypothesis, or at least to a step-by-step grammaticalization. In any case, I have not excluded the possible role that the need for morphological number may have played in the extension of article use in the following centuries or in other syntactic contexts.

8.4 Some consequences of morphological reconstruction

The reconstruction proposal in chapter five has had some consequences beyond strictly morphological issues. I have devoted chapter seven to them. These are the main results:

- (a) I have asked to what extent it is meaningful to classify Basque as an agglutinative language. Basically, the model proposed for the reconstruction of the definite declension is a non-agglutinative one: inflected demonstratives as a whole were attached to the noun, with more than one feature carried by a single morpheme (7.1.4). The discussion about the agglutinative character of the language was based on the works by two authors:
  - (i) For a better understanding of what being agglutinative means, Plank stressed the importance of synchronic and diachronic analyses alike. This way, I have tested Plank's "Strong Homogeneity Hypothesis" with the help of my diachronic analysis: in the diachrony of Basque definite declension, the demonstratives, which in origin were easily analyzable in an

agglutinative manner, have lost their agglutinant character as soon as they grammaticalized into the definite declension and as soon as they became part of a new paradigm (7.1.5). Thus, it can be said that the grammaticalization of D-elements went against the agglutinative character of the language.

- (ii) The Basque language is an exception to Himmelmann's generalization: agglutinative languages do not usually have the category of definite article, but Basque does. In the same vein as in Plank's view, Himmelmann looks for a diachronic scenario in order to account for the exceptions: basically, he says that adposition and case-marker phrases could have started being used with articles before they became agglutinant, but this solution does not account for the particular case of Basque. In section 7.1.6 I have broadened Himmelmann's diachronic explanation: according to my explanation, the grammaticalization of D-elements has provided the language with a series of grammatical elements that go against its original agglutinative character.
- (b) There is another major result drawn from the reconstruction of definite declension: Basque is not a fully ergative language, but rather, as I have proposed, it has to be classified as a split-ergative language (7.2). I have recalled the classical description, and I have listed the different kinds of split-ergativity that have been examined for Basque (7.2.1). After that, I have made a very specific proposal: the only split-ergativity that can be described in Basque is morphological, it belongs to the realm of the determiner phrase and is dependent on morphological number (7.2.2). I have tested this hypothesis in three kinds of words:
- (i) In the declension of nouns, absolutive and ergative are always distinguished in the singular. In the plural, they are only distinguished in eastern dialects, through the absolutive *-ak* and ergative *-ek*. In western dialects *-ak* is used for both (7.2.2.2).
  - (ii) In the declension of demonstratives, absolutive and ergative are only

distinguished in the singular (*hau/honek*), not in the plural (*hauek/hauek*); this is a feature of almost the whole Basque area (7.2.2.3). The exceptions that can be described in eastern dialects (*hurak/hek*, etc.) can only be modern, and I have documented this innovation in historical texts (7.2.2.3.1).

- (iii) In pronouns that mark plurality through a D-element, there is a single form for both absolutive and ergative, cf. *zuek*, *guek* and *hiek*. This is a feature of the whole Basque area.

The axis of this split-ergativity is morphological number, and it can be described as follows: the ergative pattern stands in the singular, a neutral pattern in the plural. The paradigms deviating from this pattern have to be taken as an innovation. This kind of split-ergativity is a consequence of the development of D-elements, in that morphological number depends on D-elements.

Besides this basic description, I have mentioned two further points: (1) I have brought to the discussion the case of some other languages that show a split-ergative pattern based on number, such as some languages in Oceania and the Mayoruna languages in Amazonia (7.2.3.1); and (2), I have tried to explain this split following Silverstein's hierarchy: the less marked noun phrases will follow the ergative pattern, and the more marked ones will follow the accusative pattern; I have recalled that plural phrases are usually regarded as more marked than singular ones in Basque analyses.

- (c) The reconstruction of definite declension has also led to a third consequence: I have suggested that aspiration persisted as late as the 17th century in Navarre. For that, I have recalled three kinds of data: some person-names written in the Hebraic alphabet dating from the 14th century, published by Mirones, the sentences in the Archive of Navarre published by Maiora dating from the 16th century, and Beriain's demonstratives, dating from the 17th century.

I have carried out a specific analysis of Beriain's demonstratives, in order to show that the <h> grapheme could indicate an aspiration. My analysis is based on

four grounds:

- (i) The internal analysis of Beriain's demonstratives (7.3.1.2).
- (ii) The analysis of Beriain's graphic system (7.3.1.3).
- (iii) The descriptions by grammaticians of the Spanish Golden Age about aspiration and graphic systems (7.3.2).
- (iv) The searches that I have made on contemporary Spanish texts, with the help of the *CORDE* database and the corpus of medieval documents compiled for this dissertation (7.3.2.3).

Bearing in mind the results of these four points, I have claimed that the <h> grapheme indicates an aspiration in Beriain's demonstratives, and, therefore, that the aspiration persisted until the 17th century in South-Navarrese.

- (d) Even though it is not a direct consequence of the morphological reconstruction, I have also treated a fourth issue in chapter seven. I have critiqued some previous work by Heine and Kuteva, since they examine the Basque *-a* and *bat* articles in light of their contact-induced grammaticalization hypothesis, but without a proper knowledge of Basque facts (7.4). This critique can be summarized as follows:

- (i) As for the definite article, the authors are not aware that the *-a* article is a prototypical D-element. For this reason, they do not take into account in their discussion its high level of grammaticalization; this turns out to be a remarkable flaw, since it stands as a direct counterfact for their hypothesis (7.4.2).
- (ii) As for the indefinite article, the authors are not aware of the existence of the old plural *batzu*. Again, this also turns out to be an important shortcoming, because this plural *batzu* overturns any claim they may make about the singular *bat*.

In spite of the theoretical value of their work, Heine and Kuteva did not properly use Basque data and, in consequence, their contribution turns out to be of little profit for Basque studies. Fundamentally, the flaws of Heine and Kuteva's work

are rooted in Haase's shortcomings (2.8.1 eta 2.8.2).

8.5 Gaps and further research

In order to proceed deeper into the diachronic analysis of Basque, we may mention some gaps that have become apparent throughout this dissertation; inevitably, they remain open to further research. I have mentioned two kinds of tasks: basic structural tasks and monographs. Among the basic structural tasks, I have underlined the importance of the following to projects:

- (a) We still have a noticeable gap in our knowledge of medieval data. Something similar to a *General Dictionary of Medieval Basque* is necessary, one that would collect the kind of information put forward in section 4.1.
- (b) A systematic morphosyntactic lematization of historical texts is also necessary (3.2.5.1). From my point of view, collecting data on the basis of kinds of sentences and morphemes is the most feasible way to undertake this task, and, of course, we will also need to include other parts of grammar besides the article and declension. This would make up a basic tool for a historical syntax.

As for the lack of monographic works, the following possibilities can be mentioned:

- (c) In the chapter devoted to the morphological reconstruction, I have constantly talked about D-elements. From that exercise I have drawn several consequences for the reconstruction of demonstratives, but a specific reconstruction of demonstratives is still necessary (5.5.6).
- (d) The exact development of non-determined declension is not accurately described yet, both from the morphological and the syntactic point of view. From a morphological point of view, for instance, we still do not know the exact diachronic relationship between $\emptyset$, *-ta-* and *-za-*. Besides, anything we may learn about the origin and development of case-markers will also help us to better understand the diachrony of declension itself.
- (e) In the limit between morphology and syntax, we still lack a specific analysis of

proximal articles (*-au*, *-on*, *-ori*, *-ok*, etc.). Besides, my approach has inevitably left out listing the different semantic values that may have the *-a* article; this issue is waiting for a historical semantics to be accomplished.

- (f) The syntax of the article goes beyond the field of strict morphology, but in this dissertation I have also made some comments on that, in chapter six. However, even though I have undertaken a historical description, the description has itself been synchronic, seeking to describe the situation in the 16th century. Besides, I have only analyzed certain syntactic contexts in the texts of that century; I did not analyze, for instance, the determination of stative sentences. In consequence, if we are to achieve more accurate knowledge about the historical evolution of the article, the analysis will have to be extended to the following centuries, as well as to more syntactic contexts.

In this last section I did not only mention the gaps in this dissertation; I also have brought here gaps that can be identified in Basque studies in general, in the belief that they all are complementary.

EUSKARAREN MORFOLOGIA HISTORIKORAKO:
ARTIKULUAK ETA ERAKUSLEAK

Julen MANTEROLA
2015

LEHEN KAPITULUA

TESIGAIAREN AURKEZPENA

1.1 Gaiaren tradiziozko definizioa

Tesi honek euskal artikulua du aztergai, bere dimentsio diakronikoan. Euskalaritzaren jardunetik datorkigun ezagutzak honela zedarritzen du tesi honen gaiak dakiguna: euskal artikulua definitua hizkuntza erromantzeen ukipenaren ondorioz $*(h)a(r)$ erakusle urrunetik eratorritako morfema da, eta $-a$ da euskal eremu osoan. Sarrera baterako, ikus Azkue (*Morf* §427-438); bibliografia osoagorako, ikus bigarren kapitulua.

Euskal artikulua bilakaera diakronikoaren oinarriko definizio honi beste bi puntu nagusi gehitu dakizkioke, tesi honetan landuko diren zenbait ildo nagusiren aurrerapen moduan: batetik, gaurko teorien arabera, erakusletik artikulurako bilakaera hori gramatikalizazio prozesu paradigmaticotzat jo ohi da, eta gramatikalizazio prozesu hori graduala, irizpide zenbaiten arabera eta erakusle gehiagorena ere izan da; bestetik, euskararen berezko ezaugarri tipologikotzat jo ohi den eredu eranslearen barrenean kokatu ohi da artikulua eta deklinabide mugatuaren bilakaera diakronikoa.

Horrelaxe laburbil daiteke orain arteko euskal hizkuntzalaritza diakronikoak $-a$ artikulua definitu deiturikoaz osatu duen irudia. Definizio honetako terminoak banan-banan aztertuko ditut jarraian, sarrera modura, tesi honen aztergaia bera eta helburu nagusiak zein izango diren zedarritzeko.

1.1.1 Artikulu *hitzak zer adierazten duen*

Gramatikagintzaren tradizioan, *artikulu* terminoa hizkuntzetako hainbat elementu izendatzeko erabili izan da; hala laburbiltzen du Gómezek bere lanetan (2001, 2006: 234-235). Hark dakarrenez, *artikulu* terminoa, bere definizio klasikoan, generoari eta kasuari lotuta ageri da, aski antzinatik; beranduagokoa da, ordea, terminoaren egungo erabileratik hurbilago dagoen definizioa: determinatzaile gisa definitzen da lehendabizikoz Port-Royaleko gramatikan. Kontuan hartzekoa da, hala ere, eta betiere

Gómezi jarraiki, “tradiziozko gramatika zahar askotan artikulua kategoriaren barruan beste elementu batzuk ere sar zitezke[la], hala nola erakusleak, posesiboak, etab.” (2006: 235).

Euskal gramatikagintzan *artikulu* terminoak erabilera bat baino gehiago izan ditu: *-a* eta *-ak* izendatzeko erabili izan da (aldeak alde, hala egiten dute Oihenartek eta Larramendik); kasu marka ergatiboa, absolutiboa, datiboa eta genitiboa adierazteko erabili zuen, bestalde, Pablo Pedro Astarloak bere *Discursos Filosóficos*-en, eta *-a* elementuari beste izendapen bat eman zion. *Artikulu* terminoaren erabilera eklektikoaren irudia osatzeko, Juan Mateo Zabalaren lana dugu: bertan adizkiak, laguntzaile zein trinko, *artikulu* izendatzen ditu. Hemen labur bildutako euskal gramatikagintzaren gorabehera hauen guztien xehetasunetarako, jo Gómezen beraren lanera (2006: 237-354).

Horiek hala izanik, artikulua definitutasunaren nozioarekin lotzen ditu arestian aipatutako Port-Royaleko gramatikak berak, dagoeneko XVII. mendean: “Les Langues nouvelles en ont deux; l’un qu’on appelle défini; comme *le, la*, en François: et l’autre indéfini, *vn, vne*” (1660: 52). Halako ikuspegiak ezinbestean eraman izan dute *definitutasun / ez-definitutasun* dikotomiara, eta tradizio horrexek zedarritzen du gaur egun euskal gramatiketan *artikulu* terminoa *-a* eta *bat* elementuak izendatzeko erabiltzea. Terminoaren erabilera honen erakusle da *A grammar of Basque* erreferentziazko gramatika (Hualde eta Ortiz de Urbina 2003), “definite article” izendatzen baitu *-a*, eta “indefinite article” *bat*. Euskaltzaindiaren gramatikan (1991), nolana ere, *-a* da artikulua bakarra, *bat* zenbatzaitzat baitute, ez artikulutzat.

Gorabeherak gorabehera, *artikulu* terminoa definitutasunaren nozioarekin uztartuta agertzen da maiz egungo hizkuntzalaritza lanetan, bai euskararen analisisetan (Etxeberria 2007, Trask 2003), baita maila teoriko zabalagokoetan eta munduko beste hizkuntzenetan ere (zerrenda amaiezinenaren barrenean, cf. Chesterman 1991, Epstein 1994, Galmiche 1989, Krámský 1972, Napoli 2009, van Gelderen 2007, Wintner 2000); hartara, *artikulu* terminoa maiz ageri da *definitu*, *indefinitu* edo antzeko zehaztapenen batekin lagunduta. Tesi honetan, *artikulu* terminoa *-a* edo *bat* bezalako elementuentzat erabiliko da, erabat maila deskriptiboan.

1.1.2 Artikulua eta definitutasuna

Arazo bat azaleratzen da egungo euskalaritzan, behin eta berriro, *-a* aipagai denean: artikulua definitu gisa izendatu ohi da, baina ez da inguruko hizkuntzetako artikulua definituen kide erabatekoa, erabilera zabalagoa baitu. Honela zehazten du Traskek “The label *definite article* is misleading, since this article is of much broader use than the English definite article” (2003: 119).

Trasken ohar honen bidetik, gogora ekarri beharra dago *artikulu definitu* terminoaren beraren erabilera zein izan den hizkuntzalaritza modernoaren historian; Milsark hizkuntzalariak ematen digu honen gakoa: “[the term *definite*] has been used for generations in the pedagogy and scholarly description of the Indo-European languages” (1977: 5), eta termino horren barnean bildutako elementuen deskripzio formala zein semantikoa beti osatu izan da hizkuntza hauetako artikuluen jokamoldearen arabera. Milsarkek esaldi existentzialak ditu aztergai, eta halakoetan espresio definituek “sarbidea” ukatua dutela deskribatzen du; definitutasunaren murriztapenaren hatsarrea (“definiteness restriction” jatorrizkoan) proposatzen du horren azalpen gisa, baina, era berean, aitortu beharra du *definitu* nozioak berak ez duela estatus argirik orduko teoria linguistikoetan.

Oinarrian du gorpil zoroa arazo horrek: artikulua definituaren kategoria hizkuntza indo-europarren arabera zehaztu izan den neurrian, definitutasuna bera ere artikulua definituen arabera zehaztu izan da. Honen isla dira Dryeren hitzak (2013):

[A] definite article is a morpheme which accompanies nouns and which codes definiteness or specificity, like ‘the’ in English. This is a somewhat broader use of the term *definite article* than is common, since it includes (i) affixes on nouns that code definiteness; and (ii) demonstratives, if those demonstratives are used as markers of definiteness. In many languages, words that are demonstratives, either in the sense that they can be used deictically with an accompanying gesture or in the sense that they exhibit a distinction in terms of distance (as in the contrast of *this* and *that* in English), are also widely used in contexts where English would use a definite article rather than a demonstrative.

Ageri denez, Milsarken hitzek, 36 urte beranduago ere, bere balioari eusten diote: Dryerek oinarritzko zenbait eginkizunetarako aitortzen duen bezala, ingelesezko *the*-ren funtzioa eta erabilera sortak erabakitzen du beste hizkuntzek artikulua definiturik ba ote duten, “[demonstratives] are also widely used in contexts where English would use a

definite article rather than a demonstrative” esaldiak erakusten duenez; definitutasuna, halaber, ingelesezko *the*-ren arabera definitzen da: “a definite article is a morpheme [...] which codes definiteness or specificity, like *the* in English”.

Ez da harrizkoa hala izatea: Europa Mendebaldeko hainbat hizkuntzatan artikulua definitua deskribatu ohi da —oinarrizko sarrera tipologiko baterako, ik. Nocentini (1996) eta Haspelmath (1998: 274)—, eta hizkuntza horien gaineko hizkuntzalaritza lanek tradizio luzea izan dute azken berrehun urteetan, gutxienez. Hizkuntzalaritza lan hauek zein mundu zabalekoek askotariko erantzunak eman dizkiote definitutasunaren auziari. Tesi honetan, ordea, ez da berriaz definitutasunaren nozioaren teorizazioetan sakonduko; horren partez eta eztabaida horietarako aurrean gisa, XVI. mendera bitarteko artikuluen erabileraren deskripzio zehatz bat emango da.

1.1.3 Artikuluen erakusle jatorria

Artikuluen jatorrian erakusleak egon ohi direla gauza ezaguna da. Bien arteko lotura semantiko sinkronikoa ere maiz azaleratzen da, biek ala biek espresio definituak osatzen baitituzte, eta hala deskribatzen da; honen erakusgarri da Hawkinsek dioena (1991: 414-415):

I have concentrated so far on definite NPs that contain a definite article, since that is the focus of this paper. NPs consisting of demonstrative determiners (*this professor, that professor*) are also generally regarded as definite, as are pronouns such as *he, she*, etc. [...] In general, pronouns and demonstrative expressions obey more restrictive pragmatic conditions and require actual physical perception of entities in the world or explicit textual mention of entities. [...] These entities [erakusle espresioei eta izenordainei dagozkienez ari da] may be members or subsets of the immediate situation sets and previous discourse sets activated by *the* [...], and when they are we get partial overlaps in the usage possibilities for all types of definite NPs. *Pass me that bucket* and *pass me the bucket* can both refer to entities in the immediate situation of utterance. [Azpimarra nirea]

Ageri denez, erakusleek eta artikulua definitu deiturikoen hainbat ezaugarri partekatzen dituzte. Horiek hala izanik ere, tesi honetan ez da euskal erakusleen eta artikuluen arteko harreman mota honetan sakonduko; hori semantika sinkroniko bati dagokion lana da, eta aurreko atalean aipaturiko definitutasunaren teoria orokor bati; ik. Etxeberria (2005), bibliografia baterako. Tesi honek, lotura semantiko-sinkroniko hori ez, baizik eta bien arteko lotura morfologiko diakronikoa izango du azterketaren jomugan.

Gaurko diakroniazko lanetan, gramatikalizazio prozesu tipikotzat jo ohi da erakusleetatik artikuluetarako bilakaera; Greenbergen (1978) lana da gramatikalizazio prozesu honen aroak zein diren xehekatzen lehenetarikoa, baina askoz lehenagotik ziren ezagunak bilakaera horren adibideak, are gehiago aintzat hartuta Europa Mendebaldeko hizkuntza gehienek erakusleetatik eratorritako artikulua definituak dituztela (cf. hizkuntza erromantzeak, germanikoak eta zeltikoak). Euskara bera hizkuntza hauekin batera kokatzen da, eta, bere tradizio linguistikoa ere, erakusleen eta artikuluen artean diakroniaren ikuspegitik ezar daitekeen parekatze morfologikoa ezaguna da.

Tesi honetan, erakusleen eta artikuluen harreman diakronikoa ikuspegi morfologikotik batera aztertzearen onurak azaleratu dira, bereziki deklinabide mugatuaren diakronia egin nahi denean; ustezko **(h)a(r)* erakusleaz gainera, beste hainbat erakusle ere sartu dira deklinabide mugatua berreraikitze saioan. Ez da, ordea, erakusleen berariazko berreraiketarik egin, ez bada gaur egungo artikuluek jatorrizko erakusleekin partekatzen duten lotura morfologikoa zuzenaren bidetik. Funtsezko zehaztapen honetan, tesi hau Himmelmannen (1997, 1998: 321, 2001) lanaren eta terminologiaren zordun izango da: erakusleak eta artikulua morfema beraren aldaera diakronikoak dira, eta, termino orokor gisa, *D-elementu* erabiliko da ("*D-element*, Determinator element" jatorrizkoan).

1.1.4 Hizkuntza-arteko ukipena eta euskal artikulua

Atal honen hastapenean emandako tradiziozko definizioaren arabera, euskararen artikulua definitua inguruko hizkuntza erromantzeetako artikuluen ereduari jarraiki sortua da; sorrera hori tarte kronologiko berean kokatu ohi da, Goi Erdi Aroan. Hizkuntza ukipenaren eraginaren norabideaz soilik eztabaidatzea baino, ordea, zuzenagoa da testuinguru zabalago batean kokatzea euskal artikuluen sorrera: Haspelmathek (1998), Whorfek sorturiko *Standard Average European* izendapenaren bidetik, Europako hizkuntzek partekatzen dituzten egiturak eta ezaugarriak zerrendatzen ditu; area linguistikoa zabal bat deskribatzen du horrela. Euskara entitate geografiko-linguistikoa zabalago honetan kokatu beharra dago, eta, partekatuak diren ezaugarri horien artean, artikulua definituarenaz gain, hor daude, besteak beste, partizipiozko perifrasiarena

(eztabaidaren xehetasunetarako, ik. Mounole 2011: 286-287) edo artikulua indefinituarena berarena (Manterola 2012).

Egia da, hala ere, eremu zabal horretan euskarak *continuum* latin-erromantzea izan duela auzokide hurbilena eta behinena; horrela uler daiteke, definizio nagusiarekin bat, hizkuntza horiekiko ukipen egoeran garatu izana euskarak artikulua definituaren kategoria funtzionala. Bestelako hizkuntzekin izandako ukipena eta ukipen horren eragina, bestalde, neurtzen zaila da (iberiera, hizkuntza zeltikoak eta germanikoak; ikus Mitxelenaren *Sobre el pasado de la lengua vasca*, V 1-115): hizkuntza horien ezagutza urria da, eta euskararekin ukipenean zeudeneko garaiko euskal lekukotasunak ere ez dira aski ukipenari buruz egin litekeen edozein proposamen bermatzeko.

Erdi Aroan euskal lekukotasunak modu zabalxeagoan agertzen hasten direneko datuak ere ez ditugu behar bezala aztertuta, eta datu protohistoriko eta historikoen ezagutza ez dago ongi finkatua. Oraindik osatu gabeko ezagutza sendo horretan bermaturik baizik ezin izango dira egoki erkatu euskal datuak erromantzeetako datuekin, ukipenari dagozkion gaiak aztertzekotan bagaude.

Horrenbestez, tesi honetan ez da berariaz aztertuko euskal artikulua definituaren sorreran eta hedatzean ukipenak izan zezakeen eta, izatez ere, izan zuen rola. Bai egingo da, ordea, hizkuntza-ukipenaren gaiaren barrenean azken aldian argitaraturiko lanen kritika labur bat, euskarari (eta auzo-hizkuntzekin izan duen ukipen harremanari) buruzko zenbait ideia eta hipotesi baztertzeko baino ez bada ere.

1.1.5 Deklinabidea

Gauza jakina da euskal gramatikagintzan *deklinabide* izendatzen duguna ez dela —gure tradizioaren sorburu nagusia aipatzearen— latinak duenaren parekoa. Hiru puntu nagusitan laburbil daiteke latinaren eta euskararen arteko konparazioa, euskarak deklinabiderik ez duela aldarrikatzeke: (a) izen motaren arabera deklinabidea aldatzen da latinez —bost deklinabide ditu—, euskaraz ez; (b) kasuaren arabera erroa aldatzen da latinez, euskaraz ez; (c) sintagmaren osagai guztiak deklinatzen dira latinez, euskaraz sintagma osoari behin baizik ez zaio atxikitzen kasua edo postposizioa.

Villasanteren hitzek (1972: 8) jasotzen dute auziaren muina, euskaraz deklinabidea izan badela defendatzen duenean: “[U]na declinación, eso sí, de tipo especial, semejante a la de las lenguas llamadas aglutinantes”, eta zehazten du deitura kontua baizik ez dela (“es casi una cuestión de nombres”);⁶³ eransletasunaren nozioa darabil, gainera, euskal deklinabidearen izaera definitzeko. Eztabaida zaharra da, Vinsonen laburpen egokiak erakusten duen bezala (1869: 7-9, 19); ik., halaber, Azkue (*Morf*: §453), Trask (1997: 89), Eguzkitza (1997) eta Salaburu (2011), besteak beste. Tesi honetan ez dut *deklinabide* terminoa baztertuko, baina inongo konnotazio teorikorik gabe erabiliko dut.

Euskaratik kanpo, eta eztabaida zertxobait ezberdina izanagatik ere, esanguratsua da Spencerren (2008) lanaren izenburua “Does Hungarian have a case system?” izatea: izen sintagmari dagozkion osagaien deskribapen ona egiteko ardua salatzen du izenburuak, hala nola terminologia zehaztekoa. Beste hizkuntza uraliko batzuri buruzko lanetan ere erabiltzen da *deklinabide* terminoa (“declension” ingelesez), euskaraz erabiltzen den bezala; ikus 7.1.6.1 atalean mordveraren adibidea.

Eztabaida horretan sartu gabe, tesi honetan euskal artikulua deklinabide sistema horren diakronian izan dituen gorabeherak aztertuko ditut; hots, artikuludun den neurrian, deklinabide mugatua izango da tesiaren aztergaia. Hobeki esanda, eta arestian proposaturiko terminologiari jarraiki, tesi honen bizkarrezurra D-elementuen azterketa diakronikoak osatuko du, deklinabide mugatuaren oinarritzat joko ditudan neurrian.

Tesiaren aztergaia horrela zehazteak ondorio zehatz bat du: kasu eta postposizioen jatorri morfologiko eta bilakaera diakronikoaren gaia tesi honen irismenetik kanpo geratuko da.

1.1.6 Eredua eranslea

Euskarazko deklinabidea “hizkuntza eransleak” dutenen parekoa dela diosku Villasantek (ik. aurreko atalean). Gauza jakina da euskara hizkuntza eransle gisa

---

⁶³ Aurkako iritzia du Sarasolak, Van Eysen lana hizpide duela: “Azken buruan, deklinabide ala atzizki-sistema, terminologi hutsezko arazo irudi lekiok norbaiti. Baina ez da hala” (1989: 93).

deskribatu ohi dela,⁶⁴ eta izenaren deklinabidea aipatu ohi da eransletasun horren adierazle tipikotzat; horren lekuko dira Trasken hitzak: “The morphology of Modern Basque is strongly agglutinating” eta “The dozen or so cases are all marked by agglutinated suffixes” (1998: 318). Ez ditu bereizten deklinabide mugagabea (artikulturik gabea) eta mugatua (hots, D-elementuduna), eta badirudi, hortaz, deklinabide osoaren ezaugarritzat duela eransletasuna.

Hainbat irizpide hartu izan dira hizkuntzen eransletasun maila neurtzeko: Plankek (1999: 282-284), adibidez, hamaika irizpide edo parametro ere zerrendatzen ditu; Plungianek (2001: 669-673), berriz, hiru bakarrik aztertzen ditu; parametro horien artean egon daitezkeen mendekotasun harremanak ere aztertzen dituzte.

Xehetasunak gorabehera, *metatzea* edo *kumulazioa* —“cumulation” da jatorrizko terminoa— erabili izan da, ooren gainetik, eredu eranslearen eta flexiozkoaren artean dauden edo egon daitezkeen mailak bereizteko: honen arabera, eransletasunaren ezaugarritzat hartu ohi da afixuak eredu ez-kumulatiboaren arabera izenari lotzea —“separatist” deitzen dio Plankek—, eta, aldiz, flexioaren ezaugarritzat modu kumulatiboan lotzea, hainbat esanahi gramatikal morfema berean “kumulatuta” edo batera bilduta. Honela dio Plungianek: “each agglutinative morpheme normally expresses only one grammeme [= grammatical meaning]. This is the main *semantic* parameter of agglutination” eta “The lack of cumulation is often thought of as being the most characteristic parameter of agglutination” (2001: 672-673). Hots, morfema bakoitzari esanahi gramatikal bat dagokio, eta, eredu eransle ideal batean, morfemak elkarren segidan lotzen zaizkio izenari, aldaera nabarmenik gabe, eta denen esanahi gramatikalen baturak sintagma osoarena osatzen du.⁶⁵

Esan ohi da euskal deklinabidea horrelako eredu eranslearen arabera osatua dela, eta onartzen da, era berean, bilakaera diakronikoa ere eredu beraren arabera izan duela: esaterako, *etxean* sintagmaren osagaiak *etxe-a-n* bereizten dira, *etxe* erroa, *-a-*

⁶⁴ Ik. Uhlenbecken (1984[1922]) lana, deskribapen eta izendapen honen kritika goiztiar baterako, hizkuntzen tipologiaren bilakaera diakronikoaren garaiko ikuspegiaren barrenean.

⁶⁵ “In an agglutinative system, every word contains a root that provides its basic lexical meaning and a string of affixes arranged on either side of the root, each one of which has a meaning of its own, such that the meaning of the whole word is the sum of the meanings of its parts” (Aronoff & Sridhar 1984: 3, apud Plungian 2001: 673).

definitutasun marka eta *-n* inesibo marka direlarik; orobatsu, ergatibo pluraleko *etxeek* sintagmaren jatorrizko forma (eta are, analisi sinkronikoetan, sakoneko egitura), **etxe-ag-e-k* dela aldarrikatu ohi da, non *etxe* erroari *-ag-* definitutasun marka plurala lehenik (*-g-* bera bereiz liteke, pluraltasun markatzat hartuta) eta *-k* ergatibo marka ondoren gehitu zaizkion, *-e-* bokal epentetiko hutsa delarik.

Tesi honetan, deklinabide mugatuaren diakronia azaltzeko eredu eransleaz bestelako bideak jorratuko ditut, proposatuz D-elementuen gramatikalizazioa ez zela eredu eransle hertsia baten arabera gertatu.

1.1.7 Gramatikalizazioa⁶⁶

Hastapenean esan bezala, erakusleetatik artikuluetarako bilakaera diakronikoa gramatikalizazio prozesu tipikotzat jo ohi da. Ugariak dira azken hamarkadetan gramatikalizazioaren eta haren inguruan sorturiko eztabaiden bidetik argitaraturiko lanak; horiei buruzko ikuspegi orokor eta bibliografia eguneratu baterako, cf. Heine eta Narrogen (2011) eskuliburu.⁶⁷ Atal honetan, tesi honetarako esanguratsuak eta ezinbestekoak gerta daitezkeen zenbait oinarriren berri baizik ez dut emango. Gramatikalizazioari buruzko ohar historiografikoetarako —kontzeptuaren sorreraz eta bestez—, ik. bereziki Lehmannen lan argigarriaren lehen kapitulua (2002: 1-7), eta, gramatikalizaziozko ikerketen historia labur baterako, Heine (2003: 575-578).

Lehmannek dioenez (2002: 1), Meilletek zedarritu zuen gramatikalizazio terminoaren gaur egungo erabilera eta esanahia. Gramatikalizazioa zer den zehazteko, maiz aipatu izan diren bi formulazio klasiko ekarriko ditut hona; honela dio Kuryłowiczek (1975[1965]: 52):

Grammaticalization consists in the increase of the range of a morpheme advancing from a lexical to a grammatical or from a less grammatical to a more grammatical status, e.g. from a derivative formant to an inflectional one.

Honela formulatzen du, bestalde, Lehmannek (2002: vii) bere liburuaren sarrera

⁶⁶ Hizkuntzalaritza diakronikoan *gramatikalizazio* nozioak duen indarraren erakusgarri, ik. Kikusawak eta Reidek (2011) editaturiko *Historical Linguistics 2011* liburua, non hiru atal nagusietarik bat gramatikalizazioari eskaini zaion.

⁶⁷ Brebanen (2014) iruzkinean, eskuliburu honek eskaintzen duen ikuspegi zabala goratzen da, zenbait puntu ahul gorabehera. Ik. orobat Hillen (2014) iruzkina.

moduan gai orokorra zein den zehaztu nahi duenean:

Grammaticalization is a process leading from lexemes to grammatical formatives. A number of semantic, syntactic and phonological processes interact in the grammaticalization of morphemes and of whole constructions

Campbellek eta Jandak (2001: 94-107), aurreko ia ehun urteetan izan diren gramatikalizazioaren definizioak eta azterbideak zerrendatu ondotik, honela biltzen dute horien guztien oinarrian antzematen duten ideia orokorra: “some linguistic element > some more grammatical element”.⁶⁸

Prozesu mota hau jarraitua da; termino metaforiko gisa, Hopper eta Traugottek (2003: 6) “cline” darabilte.⁶⁹ Termino metaforiko honen harira, tesi honen gaiari dagokionez zinez da esanguratsua hamarkada batzuk lehenago Hallidayk *klina*⁷⁰-ri buruz emandako definizioa: “[I]nstead of being made up of a number of discrete terms a cline is a continuum carrying potentially infinite gradation” (1961: 249); erakusleen gramatikalizazioan bereziki agerikoa suertatzen da hau, izan ere mailakatze aukera infinitu horren erakusle baitira hizkuntzatik hizkuntzara artikulatu definituek dituzten balio ezberdin ugariak.

Bestelako deiturak ere erabili izan dira, prozesuaren jarraitutasuna islatu nahian: cf. “grammaticalization path, pathway, channel” eta abar; ik. Hopper eta Traugott (2003: 6) eta Heine (2003: 589), deitura proposamenen bibliografiarako. Tesi honetako zenbait puntutarako, bereziki argigarria izan daiteke Heinek berak (1992) proposaturiko *gramatikalizazio katea* terminoa (“grammaticalization chain” jatorrizkoan), eta termino horrek bere barnean biltzen duen ideia: gramatikalizaturiko morfemak edo egiturak bere bilakabide diakronikoan izan dituen balioak eta erabilera ezberdinak momentu sinkroniko berean, gramatika berean, elkarren ondoan bizi daitezke; garai diakroniko ezberdinetako balioak ondoz ondoko egoera sinkronikoetan gainjarri edo teilakatzen

⁶⁸ Hopperrek eta Traugottek (2003: 16) “less grammatical > more grammatical” aldaketa modua jartzen dute gramatikalizazioaren oinarrian. Heineren arabera (2003: 577), oinarritzko ideia honi dagokionez adostasuna orokorra da.

⁶⁹ Autore hauen arabera, “[f]rom the point of view of change, forms do not shift abruptly from one category to another”; ikuspegi diakronikotik, gainera, “a cline is conceptualized as a natural “pathway” along which forms evolve, a schema which models the development of forms”.

⁷⁰ Biologiaren esparruari dagokion ingelesezko “cline” terminoa *klina* itzuli izan da euskarara (Euskalterm s.v.).

dira (“overlapping” hitza darabil Heinek).⁷¹ Hots, egoera sinkroniko batean geruza diakroniko bat baino gehiago aurki daitezke.

Gramatikalizazio prozesuen ezaugarri moduan zenbait gertakari nabarmendu ohi dira; horietako lau ekarriko ditut hona, gramatikalizazioari buruzko lanetan maiz aipatzen direnak (cf. Heine eta Narrog 2010: 404-408):

- (a) Hedatzea edo erabilera testuinguruen orokortzea.
- (b) Galera semantikoa.⁷²
- (c) Ezaugarri morfosintaktikoen galera.
- (d) Galera fonetiko.⁷³

Diesselek ere (1999: 118), berariaz erakusleen gramatikalizazioaz ari dela, lau gertakari nagusi horien azpian sailkatzen ditu bere zortzi irizpideak.

Haimanen arabera, “There are two kinds of change which are always associated with grammaticalization: Phonetic reduction and semantic bleaching or generalization” (1991: 153-154). Aipu honetan, lehen ezaugarriak bigarrenarekin bat egiten duela dirudi, orokortzeaz ari den neurrian; ohar berdintsua egiten dute Heinek eta Narrogek, galera semantikoaren jatorrian orokortzea dagoela esaten dutenean: “Desemanticization is an immediate consequence of extension” (2010: 406).⁷⁴ Ohartu beharra dago, dena den, galera semantikoaren ondoan “semantic gain” delakoa ere deskribatu izan dela, galeraren ondoan irabazi semantiko gisa irudika daitekeena; erakusleez denaz bezainbatean, argigarria da Heineren oharra (2003: 591):

---

⁷¹ Swahilizko adibide batez ari dela, hauxe esaten du Heinek: “The presence of such overlap stages suggests that grammaticalization chains cannot be described appropriately in terms of discrete categorization” (2003: 590).

⁷² Ik. Campbell (2001b: 118, 121) galera semantikoak eta fonetikoak izan dituzten izendapenen zerrenda baterako.

⁷³ Galera fonetikoa gramatikalizazioaren epifenomeno gisa ikusi izan da; ik., besteak beste, Schiering (2010). Autore honek, gainera, hizkuntzaren azentu moduarekin lotzen du galera hau: “The cross-linguistic distribution of erosive grammaticalization can be predicted by a rhythm-based typology which distinguishes between stress-, syllable-, and mora-based languages” (2010: 96); intentsitate azentua duten hizkuntzetan gertatu ohi da nabarmen, ez hainbeste besteetan.

⁷⁴ Heinek eta Narrogek zehaztapen bat egiten dute zerrendaturiko lau gertakarien arteko ordena kronologikoaz: “[t]he ordering of these parameters reflects the diachronic sequence in which they typically apply: Grammaticalization tends to start out with extension, which triggers desemanticization, and subsequently decategorialization and erosion” (2010: 405).

[T]he development from demonstrative modifier to definite article does not only involve a loss of deictic content, but may also be described as leading to a gain of discourse-referential properties within the domain of text.

Gramatikalizazioari loturiko ezaugarri gehiago ere deskribatu izan dira: cf. Lehmannek bereizten dituen gramatikalizazioaren ezaugarri paradigmaticoak eta sintagmatikoak, gramatikalizazioaren parametroei eskainitako atalean (2002: 112-143). Bestelako eztabaidak ere sortu dira gramatikalizazioaren teoriaren harira, hala nola gramatikalizazioaren ustezko norabide bakarrekotasunari dagokiona (ik. Haspelmath 2004, ingelesez “unidirectionality” deritzon ezaugarri honen gaineko eztabaidarako eta bibliografia baterako) edo Campbellek (2001a) editaturiko *Language Sciences* aldizkariaren ale berezi batean gramatikalizazioaren teoriak egiten den kritika orokorra, hizkuntz aldaketa azaltzeko eta hobeki ulertzeko gramatikalizazioa bezalako kontzeptu teoriko baten beharra zalantzan jartzen duena. Heinek berak zerrendatu eta aletu egiten ditu gramatikalizazio prozesuen eta gramatikalizazio teoriaren harira sorturiko arazoak (2003: 581).

Tesi honetan, ez da gramatikalizazioari dagozkion eztabaida eta sailkapen hauetan sakonduko.⁷⁵ Tesi honetan *D-elementuen gramatikalizazioa* izendapena erabiliko da, izen sintagmaren barreneko euskal erakusleen bilakaera diakronikoa ongi adierazten duelakoan; izan ere, arestian aipaturiko gramatikalizazioaren ezaugarrietako batzuk ezagunak dira euskal erakusle-artikuluaren bilakaera diakronikoan: (a) testuinguru sintaktiko gehiagotan erabiltzen dira, azken buruan balio ez-espezifikoa edo indefinituak hartzeraino, (b) balio deiktikoa ere galtzen dute, (c) *-a* artikuluak eta beste hainbat *D*-elementuk morfosintaktikoki beregain izateari uzten diote, eta (d) hasperena galtzen dute, eta beste zenbait soiltze fonetiko ere gertatzen dira. Bestalde, izendapen honek ongi mugarriztatzen du ikergaiaren eremua: *D*-elementuen gramatikalizazioaz arduratuko naiz, eta, horrenbestez, tesi honetatik kanpo geratuko da bestelako

---

⁷⁵ Hopperrek eta Traugottek gramatikalizazioaren terminoaren bi erabilera bereizten dituzte batez ere: “The term grammaticalization has two meanings, one to do with a research framework within which to account for language phenomena, the other with the phenomena themselves” (2003: 1). Lehen esanahiari dagokionez, ik. Heineren eta Narrogen lanean (2010) gramatikalizazioak analisi linguistikoan duen tokiaz; tesi honetan, bigarrenaren bidetik joko dut, eta *gramatikalizazio* terminoa prozesu diakroniko baten gorabeherak bere barnean bil ditzakeelako erabiliko dut, horretarako termino deskriptibo egokia delakoan.

gramatikalizazio bide edo katei dagokien kasu eta adposizioen diakroniaren azterketa.

1.2 Tesiaren gaia definitzen

Aurreko atalean, euskal artikulua diakroniaz euskalaritzak osatutako ezagutzaren deskribapen eskematiko bat hartu dut abiaburu. Deskribapen horretan bereiz daitezkeen gaiak eta termino nagusiak jorratu ditut ondotik, tesiaren gaia zedarrizteko helburuz. Horrenbestez, honela laburbil daiteke tesi honen eginkizunen zerrenda:

- (a) Euskal artikulua(en) morfologia diakronikoaz proposamen jakin bat plazaratuko dut. Euskal artikulua D-elementu moduan sailkatuta, deklinabide mugatu osoaren gramatikalizazioa aztertuko dut, eta Erdi Aroko lekukotasunek horretarako duten garrantzia nabarmenduko.
- (b) Artikuluaren sintaxiaz ere arduratuko naiz; artikulua definitu prototipikotzat jo ohi den *-a* D-elementuaren erabilera deskribatzeko lanabes bat osatu eta XVI. mendeko egoeraren deskribapen bat emango dut.
- (c) Analisi eta berreraiketa morfologikotik abiatuta, tradiziozko definiziotik haragoko gaietarako antzeman daitezkeen ondorio zuzenen berri emango dut, ergatibitateari, eransletasunari eta ukipenari dagozkionak bereziki.

Funtsean, tesiaren eginkizuna hau izango da: hastapeneko definizio orokor horren azpian dauden aztergaien berri xehea ematea, ikuspegi diakroniko eta historiko batetik.

1.3 Tesiaren atalen gainbegirada

Tesiak zortzi atal ditu, lehendabiziko hau barne.

Bigarren kapituluaren ikergaiaren egoeraren berri eman dut. Batetik, artikulua, erakusleen eta deklinabide mugatuaren diakroniaz esan izan direnak bildu ditut. Artikuluaren sorrera garaiari dagokionez, Mitxelenaren ikuspegi klasikoaren eta Irigoienaren hipotesi alternatiboaren berri eman dut; erakusleen berreraiketari dagokionez, besteak beste bere jatorrizko gradu kopuruaren eztabaidari erreparatu diot, berriz ere Mitxelenaren eta Irigoienaren ikuspegi kontrajarriekin; deklinabide mugatuaren

diakroniaz denaz bezainbatean, gogora ekarri dut Bonaparte, Gavel, Mitxelena eta beste hainbaten hipotesi eransle klasikoa, baina baita ildo horretatik bereizi diren Duvoisin eta besterenak ere. Bestetik, sintaxiaren esparrutik hurbilago, artikulua erabilera historikoaz egin izan diren hainbat ohar jaso ditut, eta bereziki laburbildu ditut Álvarez, Mitxelena eta Castañosen ekarpenak; azterketa sinkronikoen berri laburra ere ekarri dut hona, horien artean bi proposamen nabarmenduta, Artiagoitiarena eta Etxeberriarena. Azkenik, hizkuntz ukipenaren alorretik euskal artikulua erabileraz egin izan den zenbait orokortzeren berri eman dut, eta arreta jarri dut atzerriko zenbait hizkuntzalariren lanetan, hala nola Haaserenetan eta Heine eta Kutevarenetan.

Hirugarren kapituluaren azterketarako lanabesak aurkeztu ditut, teorikoak zein enpirikoak. Batetik, D-elementu gisa definitu dut artikulua, gramatikalizazioaren marko orokorraren barrenean eta Himmelmannen lanen bidetik; horrela, zenbait orokortze aipatu ditut, artikuluen gramatikalizazioari buruzkoak, adposizio sintagmetan eta hizkuntza eransleetan gertatzen diren zenbait berezitasun morfologiko nabarmenduta. Bestetik, alderdi sintaktikotik, artikulua erabilera zabaltzeaz egin izan diren orokortze zenbaiten berri eman dut. Lanabes bat osatu dut, orokortze horietarako erabili izan diren irizpideei jarraiki; lanabes horren helburua izango da deskribatzea lehen euskal testuetan artikulua zein testuinguru sintaktikotan erabiltzen zen. Oinarri teoriko horiek zehaztuta, helburuen araberrako bi corpus zedarritu ditut: batetik, Erdi Aroko dokumentazioari dagokiona, eta, bestetik, XVI. mendera bitarteko testuen zerrenda bat.

Laugarren kapituluaren Erdi Aroko datuen azterketari dagokio. Deklinabide mugatuaren berreraiketa morfologikorako erabili dira datuok; Donemiliagako kartulario galikanoko *Reja*-ko lekukotasunen azterketa zehatza izan da abiapuntua. D-elementuen forma hasperendunen garrantzia azpimarratu dut bertan, *-ha*, *-haga*, *-heta* eta *-hen* aldaeren berri emanda. Datu hauekin De Rijkek eta Mitxelenak Erdi Aroko datuak oinarri hartuz egindako proposamenak eta hipotesiak osatu ditut, hala nola *-aga* atzizkiari dagozkionak. Era berean, Pirinioetako leku-izenak ere aztertu ditut, Corominesen proposamenen bidetik; helburua izan da ziurtatzea ba ote dagoen eremu geografiko hartan analisirako esanguratsu izan daitekeen D-elementurik.

Bosgarren kapituluaren berreraiketa morfologikoari lotu natzaio. Erdi Aroko

datuetan dago kapitulu honetako proposamenen oinarri enpirikoa; artikuluaen sorrera garaiak mintzatu naiz lehenik, horretarako Erdi Aroko Pirinioetako datuek duten esangura nabarmenduta: Mitxelenaren ikuspegia hobetsi dut, Irigoienaren eta Iglesiasenaren gainetik. Deklinabide mugatuaren berreraiketari dagokionez, baztertu egin dut inesibo singularrean Jacobsenek eta bere jarraitzaileek *-gan* osagaiaren gainean ondutako hipotesia, eta erakusleen gramatikalizazioaren arabera hipotesia proposatu. Orobat pluralean: leku-izenetako *-aga* eta deklinabideko *-ak* atzizkien arteko lotura berretsi dut; leku-kasuetako *-eta*-ren euskal jatorria aldarrikatu dut, Schuchardten hipotesi klasikoaren aurka; erakusleen gramatikalizazioaren ereduaren arabera azaldu ditut deklinabide mugatuko *-ek* eta *-en* atzizkiak ere. Proposamen orokor honek dituen bi ondorio nagusiren berri eman dut: batetik, pluraleko deklinabidearen azentuera azalpen bateratu baten pean ezarri dut, eta, bestetik, *-ak* eta *-ek* atzizkien harremanaren bidetik, pluralean absolutiboaren eta ergatiboaren artean bereizketa egiten duen sistema berrikuntza dela aldarrikatu. Azkenik, zenbait proposamen plazaratu ditut erakusleen berreraiketari buruz, deklinabide mugatuaren diakroniaz eginiko proposamenen menpekoak, betiere, bien arteko lotura ezinutzizkoa nabarmenduta.

Seigarren kapitulan, XVI. mendean artikulua nola erabiltzen zen deskribatu dut. Testuinguru sintaktiko jakin batzuen arabera egin dut deskribapen historiko hau: bokatioak, perpaus existentzialak, predikatuak eta subjektuak aztertu ditut. Horretarako, hirugarren kapitulan zehaztutako corpora izan dut oinarri, eta corpus horretako adibide esanguratsu guztiak bildu eta sailkatu ditut. Datu horiek eskutan, saioa egin dut, azaleratzeko zein diren funtzio sintaktikoen eta horiek betetzen dituzten sintagmen morfologiaren arteko korrelazioak; helburua izan da oinarrizko deskripzio lana egitea, baina, era berean, eman ere eman ditut izenen izaera semantikoaren eta sintagmen erreferentzialtasun mailari buruzko azalpen zenbait ere, esplikatzekeo sintagmen determinazioan deskriba daitezkeen aldeak.

Zazpigarren kapitulan, aurreko kapituluaren zehar-ondorio gisa, zenbait ideia garatu ditut, batez ere analisi morfologikotik aterak. Lehenik, aztertu dut zer esan nahi duen euskara hizkuntza eransle gisa sailkatzeak, deklinabide mugatuaren diakroniaren ikuspegitik, jakina. Bide horretatik, Himmelmannen orokortzearen barrenean kokatu dut

euskara, nahiz eta autore horrek salbuespen gisa ematen duen: joera unibertsal horren arabera, hizkuntza eransleek ez dute artikulurik izan ohi. Bigarrenik, ergatibitate erdibituaren hipotesia plazaratu dut, hau da, aldarrikatu dut euskara numeroaren araberako ergatibitate erdibitua duen hizkuntza gisa deskribatu behar dela, euskal datuak Silversteinen hierarkiaren barrenean kokatuta. Hirugarrenik, hainbat ohar egin ditut euskal hasperenak hegoaldean izan zuen iraupenaz, eta are XVII. mendera arte hasperenaren adibideak aurki daitezkeelako hipotesia aldeztu. Laugarrenik, hizkuntz ukipenaren teoria moderno zenbaiten barrenean euskarari buruz egindako proposamen batzuen kritika laburra egin dut.

Azkenik, zortzigarren kapituluan, tesi honen ondorio nagusiak laburbildu ditut.

BIGARREN KAPITULUA
ARTIKULUAREN GAINEN AZTERKETA DIAKRONIKOEN
GAURKO EGOERA

Kapitulu honetan, sailkatu eta bildu egin ditut euskal artikulua hizpide hartuta euskalarien lanetan eztabaidara ekarri izan diren gai eta arazoak; ezinbestean, deklinabidearen eta erakusleen gaineko hainbat auzi ere zerrendatu behar izan ditut. Bilketa lan honen izaera eta emaitza bi faktorek baldintzatu dute: (a) zein izan diren euskalaritzaren historian garrantzia hartu duten gaiak; eta (b) zein den tesi honen helburua, bereziki bosgarren eta seigarren kapituluetakoko berreraiketa eta proposamenetan islatzen dena.

Aurreko euskalarien ideiak ez dira bildu irizpide kronologikoen arabera, edo autoreka; gaika antolatu ditut, eta, zenbait azpiataletan, hurrengo kapituluetan emango zaizkien irtenbideak iragarri ditut. Artikuluaren —edo erakusleen— inguruko gairen bat edo beste bilketa honetatik kanpo geratu bada, arrazoia hau da: tesi honek ez du berariazko proposamen edo ideiarik plazaratu gai edo eztabaida horretaz.

Bi azpiatal nagusitan antolatu ditut euskalaritzaren jardunean azaleratutako arazo eta eztabaidak, eta hirugarren gai apalago bat ere bereizi dut. Lehenean, artikulua auzi morfologikoak ditut hizpide; bertan ematen ditut, orobat, deklinabideaz eta erakusleez esan izan direnak, eta, funtsean, berreraiketazko proposamenez eta gogoetabide diakronikoez osatua da. Bigarrean, artikulua erabilerak sintaxiaren ikuspegitik jaso duen arreta laburbildu dut; auzi honi bariazio diakronikoren zein diatopikoaren ikuspegitik egin zaizkion oharrak bildu ditut, baina, aintzat hartuta artikulua jokabidea aztertzen duten lan sinkronikoez auziari jarri izan dioten arreta, horietako zenbait ere bildu ditut, azterbide diakronikorako eta deskribapen historikorako lagungarri izan daitezkeelakoan. Bi atal nagusi horietaz gain, hirugarren atal bat ere bereizi dut, azken urteotan ukipenari buruzko zenbait teoria modernotan erabili baitira euskal artikulua —kasu honetan, *-a* artikulua definitua zein *bat* artikulua indefinitua

ere—; atal horretan, euskal artikuluz ukipenaren ikuspegitik esandako hainbat ideia bildu ditut.

Honenbestez, bosgarren eta seigarren kapituluetan modu bateratuan eta proposamen orokor bakarraren pean analizatu edo deskribatu diren auziak biltzea du helburu atal honek.

A. ARTIKULUAREN MORFOLOGIA DIAKRONIKOA: AZTERKETEN EGOERA

2.1 *-a* morfemaren jatorriaz

2.1.1 *Hipotesiak*

Hirugarren graduko (*h*)*ar* erakusle singularrari lotzen zaio, normalean, *-a* morfemaren jatorria; horixe da hipotesirik zabaldiena eta onartuena, cf., beste hainbaten artean, Duvoisin (1866: 9-10), Van Eys (s.v. a), Uhlenbeck (1910: 86), Gavel (*Gramm* §64), Lafon (1999: 167-171), Mitxelena (*FHV* 213), Irigoien (1981: 367). Ikus Azkueren aipu hau (*Morf* §435):

Así como del pronombre demostrativo latino *ille* han nacido los artículos *el* castellano y *le* francés, así del pronombre bizkaino *gizon a* aquel hombre (un tiempo, sin duda de toda la lengua) parece haber nacido el artículo *gizona* el hombre.

Cf. halaber Schuchardtena (1894: 127), ildo beretik doana, kasu honetan erakuslearen (*h*)*ar* forma aipatuta:

Wie im Romanischen der bestimmte Artikel aus dem Demonstrativpronomen *ille* entstanden ist, so im Baskisch aus dem gleichbedeutenden (*h*)*ar*, das dann sein *r* verloren hat, aber wohl erst in verhältnismässig später Zeit.⁷⁶

XX. mendeko hasiera horretan artikularen jatorrian dagoen osagaia izenordain erakusle moduan izendatzen bada ere (*pronombre demostrativo, Demonstrativpronomen...*), badirudi erakuslea izenondo funtzioan egonik hasiko zela artikulua ezaugarriak hartzen,

⁷⁶ “Hizkuntza erromantzeetan bezala —non artikulua definitua *ille* erakusle izenordainetik sortua den—, euskaraz ere esanahi bereko (*h*)*ar*-etik sortu da artikulua, bere *r* galduta, baina ziur aski beranduxeagoko garai batean”.

hots, izenarekin batean osagai sintaktiko bat osatzen zuen funtzioetan; halaxe izan ohi da hizkuntza gehienetan (Diessel 1999: 25).

Morfemaren jatorriaz ez dago bestelako hipotesi sendorik, Mitxelenak toponimoetako *-aga* aipatzen badu ere: “mis ideas no son nada claras en cuanto a la relación posible de *-aga* con el artículo singular, cuyo origen demostrativo es bien conocido” (IX 281). Agian *Untzaga* > *Untzaa* > *Untza* bezalako adibideak ditu gogoan, baina, esan bezala, *ha(r)* erakuslearena da *-a* artikuluari aitortzen zaion jatorri bakarra.

2.1.2 Erakusle jatorriaren aldeko argudioak

Inguruko hizkuntzetan artikulua erakusletik datorrelako ideia onartua izan denez, euskaraz ere halaxe dela pentsatu izan da; Azkueren eta Schuchardten arestiko aipuek hori erakusten dute.

Mendebaldeko euskararen *a* erakuslearen eta *-a* artikulua arteko identitate formala ere argudio gisa erabili izan da, bien jatorria bat eta bera dela aldarrikatzeko.

2.1.3 Euskal artikulua noiz agertu zen. Hipotesiak

Aldaketa testuetan dokumentatua izan zein ez, ez da erraza halako kategoria gramatikal bat noiz sortu den zehatz erabakitzea, hain zuzen ere halako bilakaerak mailaz mailakoak direlako (ik. 1.1.7 atala). Funtsean, auzia enpirikoa da, artikulua historiaurrean edo garai protohistorikoan agertu baldin bada: lekukotasun sorta batean artikulua dagoela uste badugu, garai horretarako hizkuntza horretan artikulua definitua dagoela erabakitzen dugu —artikulu horren esparru gramatikal eta funtzional zehatza ezagutzeko aukerarik ez badugu ere—.

Bi hipotesi nagusi daude: batek artikulua gramatikalizazioaren hastapena Erdi Aroan kokatzen du, inguruko hizkuntza erromantzetakoekin batera; bestearen arabera, aldiz, euskarak bazuen artikulua antzinatean. Lehen hipotesia da onartuena (Trask 1997: 199).

2.1.3.1 Lehen hipotesia: euskal artikulua Erdi Aroan sortua da

Batez ere argudio hauek erabiltzen dituzte artikulua gramatikalizazioaren hastapena Erdi Aroan kokatzen dutenek: batetik, Erdi Aroko gertakari gisa ikusi ohi da inguruko hizkuntza erromantzeetan zein Europako beste hainbat hizkuntzatan (germanikoetan, esaterako) artikulua bilakaera (Haspelmath 1998: 274, 284), eta euskal artikulua sorrera testuinguru orokor horretan kokatzen da; bestetik, akitanierak erakusten duen egoeran, euskarak ez du, itxuraz, artikulurik. Honela dio Mitxelenak, lehen argudioaz ari dela (VII 556-557):

Las lenguas vecinas, con las cuales la nuestra forma una especie de *Sprachbund* o liga lingüística (de la cual nunca ha sido, en los dos últimos milenios, parte dominante), han desarrollado un art. def. [...] No es demasiado extraño que nuestra lengua, que pospone los demostrativos, etc., haya aceptado la innovación sin modificar el orden que le iba mejor, que le era más natural.

Cf. orobat Mitxelenaren beraren beste aipu bat (VII 301):

Es un lugar común de la lingüística histórica vasca la afirmación de que el artículo determinado es entre nosotros de introducción relativamente reciente, como lo es en las lenguas románicas o germánicas. Pero aquí, lo mismo que mucho antes en griego, su aparición es un hecho documentado mientras que en vasco se trata de una presunción más o menos plausible (más bien más que menos) referente a la prehistoria de la lengua. Lo que sí es un hecho plenamente histórico es su proliferación: durante los últimos siglos ha ido y va ganando posiciones en las cuales su empleo tiende a hacerse obligatorio.

Eta berariaz konparatzen ditu akitanieraren hizkuntz egoera eta Erdi Aroko euskararena (Mitx V 256):

Por lo que tiene de semejanza con lo aquitano, menciono también a *Emazteona*, esposa (vasc. *emazte* ‘mujer, esposa’) de *Eneco Arçreiz d’Azterain* en un documento navarro de 1189: que el nombre no era ninguna rareza lo demuestra *Emazteona de Guendulain* en el siglo XIII. Para el segundo elemento, cf. vasco. *on* ‘bueno’ medieval *Oña*, sobrenombre frecuente en Navarra, y acaso también el aquit. *-bon(n)*, *-pon(n)* en varios nombres. Entre las denominaciones aquitanas y las navarras hay una diferencia importante: el artículo, ausente en aquéllas, presente casi siempre en éstas. A lo que se cree, el artículo vasco no se constituyó, a partir de un demostrativo, sino en fecha relativamente reciente, aunque con anterioridad a los primeros testimonios medievales, paralelamente a lo que ocurrió en las lenguas románicas y algo más lejos en las germánicas.

Argudio hau Schuchardten ohar batekin osa daiteke (1899: 177), artikulua deklinabideko kasu guztietara zabaldu ez izana beronen izaera berantiarren lekuko moduan hartuz:

Der bestimmte Artikel hat sich im Baskischen wie in andern Sprachen verhältnismässig spät aus einem Demonstrativpronomen entwickelt, vielleicht nicht früher als im Romanischen, giebt es doch noch heute in der bestimmten Deklination Kasusformen die ihn nicht aufweisen.⁷⁷

Badirudi Schuchardtek ablatiboa edo adlatiboa dituela burutan. Mitxelenaren esanekin jarraituz (VII 557), hona zer dioen berak bigarren argudio nagusiaz:

Por otra parte, aunque este testimonio sea manco por la escasez de testigos, no creo que haya ningún nombre de procedencia vasca (de persona, de lugar, de divinidad) que en época antigua pueda ser indicio de artículo: *-ilon-*, *Ilumberrri-* (Irumberrri, rom. Lumbier) no lo llevan, aunque sí aparezca en el ya medieval *Iruñea*.

Erdi Aroko lehen lekukotasunetik, alabaina, artikulua kategoria gramatikal ezarri modura agertzen da; hortaz, artikulua antzinatean Erdi Aroa doan tarte horretan agertua behar du izan.

2.1.3.2 Bigarren hipotesia: antzinatean bada euskal artikulua adibiderik

Beste hipotesia antzinateko zenbait lekukotasunetan oinarritzen da; lekukotasun horietan, artikulua agertzen dela aldarrikatzen da. Albertosek (1972: 215-218) euskarazkotzat jotzen du Espainiako Extremadurako eskualdean harri gainean zizelkaturiko antroponimo bateko IBARRA osagaia, eta euskarazko *ibar* hitzarekin lotuz; Irigoienek (1986: 86) Albertosen lanetik abiatuta, akitanierazko ustezko APALONIS ere eztabaida berean kokatzen du, gradu hurbileko *-o* artikulua ikusten baitu hartan:

[L]o que, si realmente estaba relacionado con vasc. *ibar*,⁷⁸ nos conduciría a la cuestión de la antigüedad del artículo *-a* en lengua vasca, pudiendo situarse este hecho en convergencia con el de la aparición del de grado próximo *-o* para época romana, si tenemos en cuenta que en una inscripción aquitana se registra como patronímico la forma de genitivo *Apalonis* CIL, XIII, 187, a partir de *apal*, que después de haber perdido la vocal final *-e* de *ad ualle*, según tendencia románica de áreas en torno a los Pirineos, y ser pronunciado por hablantes protovascos como *apal*, recibe *-o*, declinándose después a la latina por exigencias del texto, y teniendo continuadores en la Edad Media [...]

Beste lan batean ere (1981: 388-389), ideia bera dakar: akit. ERGE DEO / ANDERES / SAPALONIS / F(ILIVS) V(OTUM) S(OLVIT) L(IBENS) M(ERITO) idazkunean (CIL XIII, 187), ANDERESS APALONIS zatitzen du, *Apalonis* latinezko genitiboa litzatekeelarik, *-o* erroko

⁷⁷ “Artikulu definitua, beste hizkuntza batzuetan bezala euskaraz ere aski berandu garatu da erakusle izenordain batetik, beharbada ez erromantzeetan baino lehenago, gaur egun oraindik ere bai baitira deklinabide definituan artikulua ez duten kasuak”.

⁷⁸ Beste lan batean ziurtzat du IBARRA hau euskal artikulua lekukoa dela: “Erromatarren denborarako [Ibarra] artikulua eta guzti dokumentaturik dago” (Irigoien 1995: 237).

izenei dagokiena; *Apalonis* hau Erdi Aroko *Apalo* (*DocArtaj* ~1173) izenarekin lotzen du, *Zailo*, *Ezquerro*, *Oquerro* eta abarrek bezala gradu hurbileko *-o* artikulua duena, bere ustez; dioenez, *Pero Appalloyz* bera (*PobNav* 1330) *Apalonis* genitiboekoaren jarraitzaile zuzena litzateke.

Iglesiassek (2000a, 2000b: 8-10, 2008: 37-61) aurreko bi autoreen lanak gogora ekarri eta beste bi ustezko adibide gehitzen ditu: Galiziako *Iria Flavia* leku-izena eta Valentziako GUDUA DEISDEA lekukotasun epigrafikoa.⁷⁹ Adibide hauek guztiak euskarak antzinatean artikulua bazuela frogatzeko ebidentzia ukazintzat jotzen ditu.

Hiru autore hauek, Irigoienek eta Iglesiassek, bereziki, argudio enpirikoak, hots, antzinateko lekukotasunak darabiltzate euskal artikulua antzinatean berresteko; badirudi Putzuk eta Ramatek ere (2001: 121) euskal artikuluari antzinatean hori bera aitortzen diotela, baina bestelako argudioak erabiliz: euskal artikulua tipologiarena (gramatikalizazio maila altuaz ari direla dirudi) eta hizkuntzaren izaera gordetzailearena.⁸⁰

2.2 Sintagma artikuludunen zenbait ezaugarri

Atal honetan sintagma artikuludunen zenbait ezaugarri gogoraraziko ditut, bereziki datu edo analisi historikoren baten berri eman baldin badezakete.

2.2.1 -a morfemaren eta -a-dun sintagmen ezaugarri fonetikoak

Jatorrizko *ha(r)* erakusleak⁸¹ artikulutasunak hartu eta izen sintagmari lotzearekin, hainbat fonetismo gertatu dira izenaren eta artikulua artean; hizkeraren eta deklinabide kasuaren arabera epentesiak eta asimilazio/disimilazioak ditugu; esaterako,

⁷⁹ Iglesiassek iradokitzen duenez, Van Eysek dio antzinatean euskaraz ez zela artikulurik, baina ez dut horren aipurik aurkitu. Silgok, bestalde, onartzen du ustezko KUTUA horren *-a* bukaerak ez duela zertan artikulua izan, eta proposatzen du “desinencia causal” bat izan daitekeela (2002: 62); ez dago argi nola lot daitekeen hau oraingo edo antzinako euskal gramatikaz ezagutzen dugunarekin.

⁸⁰ Honela diote Putzuk eta Ramatek: “[T]he typology of the definite article as well as the isolated and highly conservative nature of the language, seem to exclude that this may be an acquired feature”. Ez dut ongi ulertzen, dena den, zer eragin izan lezakeen hizkuntza isolatua izateak horrelako bilakaeretan, eta zertan datzan hizkuntzaren “conservative nature” hori.

⁸¹ Schuchardtek (*h*)*ar* du emana (ik. goian), eta *ha(r)* ematen dut hemen: hastapeneko hasperena ziurtzat jotzen dut; ez, ordea, amaierako *-r*. Ik. 5.5.2 atala.

-u- edo *-i-* ondoko *-a > -e* asimilazioa (*laguna/lagune*) edo kontsonante epentetikoak *-i* edo *-u* amaiera duten hitzekin (*buruba/mendixa*).

Absolutibo singularrari eta pluralari dagozkien gertakari hauen guztien zerrenda xehatua dakarte Hualdek eta Gamindek (1998); aipagarria da, halaber, De Rijken lana (1970), fonetismo horietako zenbaiten arteko kronologia erlatiboa ezartzeko egiten duen saioarengatik.⁸²

Lan hauetan zerrendatzen diren hainbat fonetismok itxura modernoa dute, oro har. Beste batzuk, ordea, antzinagokoak izan daitezke, eta badirudi tartean fonetismo hutsez besteko fenomenoak daudela: absolutibo singularrean *-a* berezkoa duten hitzekin gertatzen da horietako bat (xehetasunak gorabehera, absolutibo singularrarerako *neska + -a* sintagman *neskea* forma disimilazioduna dago mendebalde-erdialdean, *neskaa/neska* asimilazioduna erdialdean eta *neská* azentuduna ekialdeko muturrean). Halaxe dio Mitxelenak, mendebalde zabaleko gertakariaren kronologiaz (IX 281, 12 oh.):

No faltan en Alava, ni mucho menos, muestras de *-agea*, *-etea*, de *-aga*, *-eta* más el artículo *-a*. Se diría que son más bien recientes, como también *-ea- < -aa*, en junción en el tipo vizcaíno *Olea*, *Oleaga* (*Olaga* en Iranzu), *Ansoleaga*, etc., pero *Capanaga*. *Elhorzahea*, 1025, mod. *Elorza* (cf. nav. *Elorçe ibar* en 1095), está demasiado aislado para excluir la posibilidad de un error o errata. *Padura* será indeterminado, al igual que rom. *Padul*, ambos también en 1025.

Erdi Aroko agirietan antzeman daitezke fonetismo eta fenomeno morfonologiko hauetako askoren zantzuak; ez dut egin azaleko fonetismoen azterketa sistematikorik, berreraiketarako ezer berririk ekartzen ez dutelakoan, baina berariaz begiratu zaie bilakabide morfonologikoen lekukotasun izan daitezkeenei;⁸³ ik. Manterola (2008), eginbehar horretan egindako saio baterako.

Badira, gainera, absolutiboaz besteko kasu edo postposizioetan interesgarriak diren gertaerak, gertaera fonetiko hutsak ez direnak eta informazio morfologikoa eman diezaguketenak: inesibo singularreko *-e-* epentetikoa (abs. *lan* / ines. *lanean*), ergatibo eta genitibo pluralean mendebaldearen eta ekialdearen arteko aldea (mendebaldeko erg. *lagunak* / gen. *lagunan*, *lagunen* eta ekialdeko erg. *lagunek* / gen. *lagunen*) eta

⁸² Analisi sinkronikoan ari bada ere, De Rijkkek hurrenkera erlatibo jakin batean antolatzen ditu fonetismoak, eta berdin balio lezake diakronistaren ikuspegitik.

⁸³ Adibidez, 4.4.2.2 (c) atalean, saiatu naiz argudiatzen *Elhorzahea*-k ez duela zertan errata izan.

halakoak, euskal historiografian eztabaida piztu izan dutenak. Horiei arreta berezia emango zaie; ikus deklinabideari dagokion 2.4 atalean.

2.2.2 -a morfemaren eta -a-dun sintagmen ezaugarri morfosintaktikoak

Euskal artikulua definituaren bi ezaugarri adierazgarri nabarmendu izan dira maila deskriptiboan, eztabaida handirik gabe: izen sintagmaren ondotik ageri da, eta sintagma bakoitzean behin baizik ez da ageri; ikus (1)-eko adibideak. Izen sintagmaren egiturari buruzko xehetasun gehiagorako eta artikulua hartan behin baizik ezin ager daitekeela erakusten duen deskripzioaren historiografiarako (Larramendi eta Gèze aipatzen dira, besteak beste), ik. Zubiri (2000: 369-375).

- (1) a. *gizon handi-a*
 b. *el hombre grande*
 c. *le grand homme*

Bi ezaugarri hauetan euskarak inguruko hizkuntzek ez bezala jokutzen duela deskribatu ohi da; lehen ezaugarriari dagokionez, adibidez, gaztelaniak, gaskoiak eta frantsesak, besteak beste, izen sintagmaren aurretik dute artikulua (1b, c). Bigarren ezaugarriaz, hala ere, ohar bat egin daiteke: inguruko hizkuntza hauetan ere, artikulua behin baizik ez da ageri sintagma bakoitzeko, euskaraz bezalaxe; hizkuntza hauetan, plural marka da sintagmaren elementu bakoitzean agertzen dena (2b, c); euskarak behin agertzen du, artikuluekin batera (2a):

- (2) a. *gizon handi-ak*
 b. *los hombre-s grande-s*
 c. *les grand-s homme-s*

Honen funtsean, maiz aipatutzen den ezaugarria dago: euskaraz izen sintagmen pluraltasun morfologikoa (numero morfologikoa, zehazkiago esanda) artikulua bitartez baizik ezin da gauzatu. Honek inplikazio sakonak ditu bi esparrutan: hizkuntzaren berreraiketan, pluraleko ageriko morfologiarik gabeko egoera iradokitzen baitu artikulurik ez zen garairako (ik. behean, deklinabideari dagokion atalean), eta bere

sailkapen tipologikoan, ezaugarri ez-eranslea baita morfema zatiezin batek bi balio izatea —numeroa eta definitutasuna— (ik. 7.1 atala).

2.2.3 *Bi eta hiru graduko artikulak sistemak*

Ohartarazi izan da euskara historikoan artikulak bat baino gehiago dagoela (ik. Azkarate eta Altuna 2001: 25): *ha(r)* erakusle urrunetik eratorritakoaz gain, hor daude beste bi graduetako erakusleetatik eratorriak:

- (3) a. Leiz Luc XV: 13 *seme gaztenor* (*seme gazteen + haur*)
- b. Etxep 1: 93 *gorpuzori*
- c. Lazarg AL: 1152v *ceure buruori*
- d. Urrexola *odolori*

Singularreko adibideak ditugu aurrekoak, *haur* eta *hori* erakusleetatik eratorriak; beste kasuetan ere agertzen dira, genitiboan eta datiboan, esaterako (*-orren, -orri...*). Erdi Aroko zenbait lekukotasun ere (*Apalo, Ezquerro...*) gradu hurbileko artikulutzat jo zituen Irigoienek (1981: 385-389); Mitxelenaren ustez, erromantzezko maskulino/femenino alternantziari dagozkio, ez euskararen morfologiaren barreneko auzi bati (cf. *Anso/Ansa*; IX 525).

Badirudi *-ok* artikulak plurala ere garai batean euskal eremu osokoa zela, egun mendebaldean baizik gordetzen ez bada ere:

- (4) a. Etxep 7: 18 *bioc*
- b. Lazarg AL: 1143r *llantu dolorosooc*

Singularretan bezala, artikulak plural hurbil hauek ez dira absolutiboan eta ergatiboan agertzen: *-on* genitiboa eta *-oi* datiboa ere badaude, besteak beste.

Mitxelenak gogorarazten duen bezala (VII 231), singularreko formen artean inesiboak bat egiten du pluralezkoekin, bi gradu baizik ez baitira bereizten: *-an/-on* (cf. *bereon/berean*).

Datu hauen inguruan eztabaida inportantea izan da, artikulua sistema honetatik erakusle sistemak izan zezakeen gradu kopurua berreraiki nahi izan baita; ikus 2.3.4 atala.

Artikulu sistema honetaz hainbat ohar egin izan da: ez da zalantzarik izan erakusleak artikuluen jatorri moduan ikusteko eta monoptongazioak (*haur* > *-or*, *hau(e)k* > *-o(e)k*, *hau(e)n* > *-o(e)n...*) eta leuntze fonetikoak (erakusleetako hasperenaren galera) prozesu horretako ezaugarri moduan deskribatzeko (Mitx VII 229-230). Hurbileko artikulua singularrek hartzen dituzten balioez denaz bezainbatean, gogora ekarri izan da *-or/-au* eta *-ori* formen artean ez dela maiz ongi bereizten balio deiktikoa (Mitx VII 231); *-ok* artikulua pluralari dagokionez, Mitxelenak ohartarazten gaitu 1. zein 2. pertsonetarako balio inklusiboa duela, eta gogorarazten *apaizok* sintagma, adibidez, anbigua dela eta ‘gu apaizok’ zein ‘zuok apaizok’ adierak har ditzakeela; era berean, izen sintagman markatua dagoen pertsona, lehenengoa edo bigarrena, aditzean ere kodetua ageri da maiz (Mitx VII 232).

2.2.4 Bizkaierazko artikulua sistema berregituratua

Egungo bizkaieraz ere bada artikulua sistema hirukoitz moduko bat, erakuslea sintagma artikuludunaren aurrean ezartzen duena; berria dela ongi azaltzen du Mitxelenak (VII 229-230):

El proceso de éncclisis parece que se vuelve otra vez a producir en el vizc. de nuestros días. Cf. *Apuntes vizcaínos* I, 126, n. 44, a propósito de *orí aníllu ori*: “Si el demostrativo sigue al sustantivo, suele perder el acento tónico y hacerse enclítico...”.

Bizkaierazko XVI. mendeko testuetan ez dago halako egitura bikoitzen adibiderik, eta, dirudienez, mendebaldeko hizkera zenbaiten berrikuntza da. Irigoienek (1981: 367) auziaren ikuspegi bertsua ematen du:

[...] *har como elemento más antiguo, en cuyo caso (*h*)*ura* se explicaría partiendo de la base de que se trata de una forma reforzada por efecto de la tendencia a la degradación de (*h*)*a(r)*, sobre todo al ser definitivamente utilizado este último en posición enclítica con valor de artículo, de una manera semejante a la que en castellano, pongamos por caso, *aquél*, *aquella*, etc., son formas reforzadas de *él*, *ella*, etc., artículos *el*, *la*, etc., reforzamiento que no se produjo en vizc., por lo que en este dialecto el uso reduplicado, poniendo el tercero u otro grado delante del sintagma nominal, sin perjuicio de que reciba detrás el artículo concordante o el de tercer grado, que puede funcionar sin marca de grado, ha tenido un particular desarrollo en la lengua hablada. Cfr. ya el siglo XVII en VJ: *onec amar Mandamientuoc*, o en la actualidad *orréri gisonorri*, dat. en

Murélaga, *orréri gisonori*, id., en Lequeitio, o más generalmente *orréri gisonorreri*, así como *orréri gisonari*, íd., general, o a *gisona* 'aqueel hombre', en lugar de *gizon (h)ura* de otras áreas, opuestas ambas a *gizona* 'el hombre'.

Zehaztapan aipagarri bat egiten du Irigoienek: hirugarren graduko erakuslea berregituratu ez izana (*a*, ez *hura*) da, bere ustez, egitura bikoitzen erabilera orokortzearen arrazoi nagusia.

2.3 Erakusleen berreraiketa

Atal honetan, artikulua eta deklinabidearen eztabaidatik sorturiko zenbait auzi ekarriko ditut gogora. Erakusleen beste alderdi batzuk ez dira aztertuko, beren berreraiketarako esanguratsuak ez direlakoan: cf. *horiak*, *horiek*... formei dagokien eztabaida (Irigoien 1978), edo Kardaberaz, Tartas eta besterengan aurki daitekeen *oek* eta *oiek* formen arteko itxurazko nahasmenari dagokiona (Irigoien 1978: 717, 1981: 370-371).

2.3.1 Erakusleen ezaugarri fonetiko-fonologikoak

Euskal erakusleen berreraiketan hastapeneko hotsaren izaerarena izan da gai nagusietako bat. Euskalkietako datu historikoek egoera hau ematen digute, gutxi gorabehera: hegoalde zabalean, erakusleek ez dute hastapeneko kontsonanterik (*au*, *ori*, *ura*); hego-nafarreraz (Aezkoa barne) *g*- herskari ahostuna da hastapeneko kontsonantea (*gau*, *gori*, *gura*); Zaraitzun eta Erronkarin *k*- herskari ahoskabea dugu (*kau*, *kori*, *kura*); Ipar Euskal Herrian, hasperena (*hau*, *hori*, *hura*). Nolanahi ere, herskaria duten hizkeretan, badira zenbait izenordain herskaririk gabeak: cf. aezk., zar. eta erronk. *ura*, edo erronk. *ori* errespetuzkoa. Lizarragak, berriz, erakuslea izenordain gisa erabiltzen duenean, herskaririk gabe agertzen du (*au*, *ori*, *ura*, *ontan*, *artan*, etab.), eta, izenondo bezala erabiltzen duenean, herskariarekin (*mundu-gontrara*, *egun-gartan*, *goatze-goi*, *mai-goi*, etab.); ik. Lafon (1999: 720-721) eta Mitxelena (FHV 247).

Bariazio dialektal honen inguruan ikuspegi bat baino gehiago izan dira: Mitxelenak (V 33, 13 oh.; VII 150, 62 oh.), adibidez, erakusleek jatorrian herskaria zutela proposatzen du, eta, herskari hori ahostuna ala ahoskabea zen argitu gabe,

zerrendan ematen ditu beste pasarte batean (VII 632, ik. halaber *FHV* 247) herskari horren galeraren eta gordetzearen testuinguru sintaktiko posibleak:

Una de las particularidades más conocidas del ronc. es la oclusiva dorsal sorda inicial de sus demostrativos: R *kaur, kori, kura*, Sal. *kau, kori, kura*, A (y AN mer.) *gau, gori, gura*, frente a S *háu, hó(r)i, húra*, G *au, ori, ura*, etc. La oclusiva aparece también en los adverbios demostrativos R *keben, kemen* ‘aquí’, *kor* ‘ahí’, *kan* ‘allí’, *kala* ‘de aquella manera’, etc., Sal. *kemen, kor, kan, kala*, A *gen, gemen, gor, gan*, S *hében, hór, hán, hála*, así como en R *kain, kainbat* ‘tan, tanto’, Sal. *kain, kainberze*, A *gein, geinbertze*, y sin duda en sus derivados R *bikain, bikala*, Sal. *bezain, bezala*, A *bezein, bezela*, S *bézañ, bezála*. Pero existe además en aezc., sal. y ronc. un pronombre *ura* ‘él’, personal de 3.ª pers. y anafórico, que “no es jamás un adjetivo demostrativo” (Bon. *Études* 21), así como también el ronc. *ori* ‘usted’ (= G *berori*). Se puede pensar con Lafon (*Word* 7, pp. 239-240) que las formas adjetivas van reforzadas con un prefijo de carácter epidíctico o bien, y esto me parece preferible, que su distinta posición en la cadena hablada haya producido dos evoluciones divergentes, pérdida en las formas autónomas y conservación en las apoyadas en un sustantivo precedente: cf. (*h*)*ume / emakume*.

Traskek (1997: 198), bestalde, beste aukera bat ekartzen du gogora, esanez zenbait autoreren arabera herskari gabeko formak direla zaharrenak, eta herskaridun formak nolabaiteko indartze baten ondorioz sortutakoak direla. Castañosek (1979: 108-110) auziaren laburpen historiografikoa egiten du, Bonaparteren, Schuchardten, Uhlenbecken, Gavelen eta Lafonen ideiak bilduta; Castañosek berak ez du datu erabakigarriarik ikusten aukera baten edo besteren alde egiteko, baina, haren ustez, jatorrizko formak kontsonanterik gabeak (ez hasperen, ez herskari) izan zitezkeen (aezkerazko *g*- protetikotzat jotzen du esplizituki, 1979: 96).

2.3.2 Erakusleen barne morfologiaz

Badirudi historiaurreko edo, hobeki esanda, protohistoriako zenbait aldatetaren zantzuak ditugula egungo euskalkiek ematen dizkiguten datuetan. Bost auzi nagusi zerrendatu daitezke: (a) hirugarren graduko erakusle singularrena, (b) hirugarren graduko erakusle pluralena, (c) mendebaldeko lehen eta bigarren graduko erakusle pluralena, (d) zenbait hizkeratako lehen eta bigarren graduko erakusle pluralen homofoniarena, eta (e) hastapenean *a*- duten mendebaldeko erakusleena.

- (a) Hirugarren graduko erakusle singularrari dagokionez, hona aldaeren banaketa dialektala: mendebaldean *a* da bere forma eta erdialdean eta ekialdean *ura/hura/gura/kura*; mendebaldeko eta erdialdeko zenbait hizkeratan *aura* forma

ere aurki daiteke. Mendebaldekoa jo izan da jatorrizko formatzat, besteak beste *-a* baita artikulua definituaren forma orokorra (ik. 2.1.1 atala); erdialdeko eta ekialdeko *ura/hura/gura/kura* formak berregituratutako formatzat jo izan dira, nahiz eta ez den inoiz eman forma honen bilakaeraren azalpen erabatekorik. Bi eremu nagusien arteko *aura* forma *ara ura* esapidearen laburtze gisa azaltzen du Mitxelena, zuzenean ez bada ere (VII 217-219), baina Irigoien ez dago ados: *haur + (h)a(r)* analizatzen du berak (1981: 392-393).

- (b) Hirugarren graduko erakusle pluraletan bi aldaera-talde nagusi hauek daude: mendebalde-erdialde zabaleko *æk, aen, aetan* formak (eta bere aldaerak), batetik, eta ekialde zabaleko *(h)ek, (h)en, (h)etan* formak, bestetik. Ez dut hemen forma hauen guztien banaketa dialektala xehakatuko; aipagarria da lehen taldearen hedadura, ia euskal eremu osoa hartzen baitu (cf., besteak beste, Etxep *haiek, heiek* eta Leiz *haiék*);⁸⁴ *(h)ek* taldea ekialdekoa da gaur, Nafarroako Malerreka ibarreraino gutxienez iristen dena. Hastapeneko kontsonantea gorabehera (ik. 2.3.1. atala), barne egitura da bi talde hauen bereizgarri nagusia: batzuek bi silabako oinarria dute, besteak bakarrekoa.

Normalean bi silabako oinarria duten erakusleak hartzen dira forma osotzat, eta *hek, hen, hetan* bezalakoak haien forma laburtutzat. Honela dio Gavelek: “les unes sont obtenues à l’aide d’un radical *hai-*, (qui paraît être un état plus primitif de la variante labourdine *hei-*), et les autres présentent un radical réduit à *he-*” (*Gramm* §110); eta orobat azaltzen du Larrasketek (s.v. han-hetan), *hetan* formak *haie-ta-* duela jatorrian; berrikiago, Traskek (1997: 200) *haiek* edo *haik* formen laburtze gisa aurkezten du *hek* forma; cf. halaber Altunak eta Azkaratek (2001: 18) proposatzen duten *haek > haiek > heiek > hek* bilakaera. Irigoienek ez du bere jarrera garbi agertzen: badirudi, inoiz, forma *-e-*dunak zaharragozat jotzen dituela (1981: 368-370), eta, *kek* erronkarierazkoa *hek* orokorrigoaren ondoan jarrita (1975: 170), esplizituagoa ere bada iritzi horretan. Baina ikuspegi hau ez du kasu

⁸⁴ Altunak eta Azkaratek (2001: 15) ez dute *haiek* formarik bildu Leizarragarengan, baina baditu halakoak: cf. adibidez Luc XXIII *Christ Apostoluac benedicaturic, cerurat igaiten, eta hayéc adorutzen* eta Thess I *Hayéc hura tribulationerequin recebitu*; bi adibideak kapituluaren izenburuetan daude.

guztietara zabaltzen, eta Etxepareren *heyen* azaltzeko **heg-en* proposatzen du (1978: 716): *hek* ergatiboaren gainean osatua dago, itxuraz. Maisterren pluraleko *hen* genitiboa eta *her* datiboa azaltzeko, berriz, tarteko [j] hotsik sortu gabe bakarrean laburtu diren bi bokal ikusten ditu oinarrian, *-e-e-* > *-e-*.⁸⁵ Gavelek (1921: 344), berriz, *hekiek* bezalakoak ikusten ditu *heiek* bezalako formen jatorrian, eta tarteko *-k-* horren “mututzea” iradokitzen (1921: 344). Duvoisinek (1866: 10) modu argian aurkezten du ikuspegi hau:

Par l'effet d'une particularité qui atteint plusieurs pronoms, presque tous les dialectes ont donné la même articulation à ces deux cas [ergatibo eta absolutibo pluralak]: le biscayen *aek*, le guipuscoan *ayec* (y euph.) le labourdin occidental *hekiek*, le navarro-labourdin *hek*, etc. (Voir § VII.) Le biscayen ayant gardé les formes primitives, fait donc *aek*, *aen*, *aei*, etc. Tandis que d'autres dialectes séparaient ces voyelles par des consonnes euphoniques, le navarro-labourdin en *niz*, les contractait, au contraire, en *haek*, qu'on a écrit *hek*. C'est aussi la méthode que tous les dialectes ont suivie quand le pronom se postposant aux radicaux substantifs, leur fournit les articulations du mode défini de la déclinaison.

Eta pluraleko deklinabidearen diakroniarekin lotzen ditu, gainera, fonetismo hauek; kronologia erlatiboak ere ematen ditu (1866: 39):

La syncope dans le pronom du troisième degré [*haek* > *hæk* > *hek* bilakaeraz ari da] doit dater d'une haute antiquité, puisqu'elle a pénétré dans la déclinaison où elle est très-généralement observée. C'est à cette cause qu'il faut attribuer la conservation du paradigme unique de la déclinaison.

Autore hauen guztien artean Castañosen ideiak bereizi behar dira, izan ere jatorrizko formak *-e-* soilekoak direla proposatzen baitu: “[P]odríamos suponer que las formas en (h)e- no son [...], como la teoría tradicional [cree], resultado de contradicciones [“contracciones” esan nahi du]” (1979: 91). Castañosen hipotesiaren barrenean *e* morfema balio pluraleko forma autonomo moduan bereizten da (cf. aditz morfologian *du-e*, *zai-e*, etab.), eta horretan oinarritzen du bere proposamena; bere ustez, *haiek/heiek* eta halakoetan *-i-* epentetikoa da, ez da jatorrizkoa; Lapurdi aldeko *hekiek*, *hekien* eta beste *hek* formaren gainean “berriki” eraikitakoak lirateke (1979: 110-115). Auzi horiek zehazturik, erakusleen berreraiketa bat proposatzen du, erakusleetako pluraltasunaren

⁸⁵ Deklinabidean ere hala gertatzen da, Irigoienek arabera: “las cuales se reducen a una sola, como generalmente en la declinación o en el ergativo plural de palabras terminadas en *-e*” (1981: 371).

adierazpen morfologikoa zertan den argitu nahian, lehen eta hirugarren gradukoetan jarriz arreta bereziki; bide horretatik pluraletako *-k* jatorriz ergatiboarena dela argudiatzen du (1979: 101-108). Bere hipotesiaren alde ematen dituen argudioen eta erakusleen formaz egiten duen berreraiketaren balioa gorabehera (1979: 92-117), Castañosen ideiak interesgarriak dira, besteak beste etengabe saiatzen delako deklinabidearen eta erakusleen morfologia elkarri lotzen.

- (c) Lehen eta bigarren graduko erakusle pluraletan bada bereizketa dialektal nagusi bat: mendebalde hertsian *hone(e)k*, *horre(e)k*, *hone(e)tan*, *horre(e)tan* eta abar erabiltzen dira —Lazarraga, adibidez, eredu honetatik kanpoko da; ik. Mounolek onduriko gramatika—, eta beste eremu guztietan *hauek*, *horiek*, *hauetan*, *horietan*. Mendebaldeko pluraleko forma horien oinarrian singularreko kasu gehienetakoak diren *hon-*, *horr-* ikusten dira (Trask 1997: 200). Castañosen ustez (1979: 90), mendebaldeko sistema berriagoa da, deklinabideko *-ok* orokorra dela kontuan hartuta.
- (d) Zenbait hizkeratan, lehen graduko erakusle pluralak (*h*)*oiek* izatera iritsi dira (< (*h*)*oek* < (*h*)*auek*), eta bigarren graduko zenbait erakusle modernorekin homofono suertatu ((*h*)*oiek* < (*h*)*oriek*). Altunak eta Azkaratek (2001: 18-20) egoki biltzen dute eztabaidagai hau, eta erakusle sistemaren jatorrizko gradu kopuruaren inguruko eztabaidari sarrera ematen diote.
- (e) Mendebaldean, *amen*, *aor*, *aona* edo *aulan* bezalako formak aurki daitezke, hasierako *a-* batekin. Azkuek dioenez (s.v. a), bigarren eta lehenengo graduko erakusleen aurrizki gisa erabil daiteke, intentsitatea adierazteko; talde berean aipatzen ditu itxuraz behintzat erakusle ez diren *aorain* eta *aon* ere. Zerrendatu ditugun hiru auzien aldean, baina, ez dirudi honako hau historiaurreko bilakaera bati dagokionik: Mitxelenak erakutsi zuen bezala (VII 213-227), halako formen adibiderik ez da testu zaharretan, eta bestela ere ongi dokumentatuak dauden *ara-emen*, *ara-or* bezalako esapideen bitartez azal daitezke (ik. goian *aura*); Irigoienek ere (1981: 393-398), xehetasunak xehetasun, bat egiten du Mitxelenaren proposamenarekin, nahiz eta *aor* azaltzeko *haur-*etik abiatzeko aukera aipatzen duen.

Erakusleen barne morfologiaren auzi hauek ez dira denak maila berekoak berreraiketarako, eta banaketa dialektal batzuek besteek baino informazio gehiago ematen dute horretarako, antzinagoko eta sakonagokoak direlako; ik. 5.5 atala.

2.3.3 Erakusle pluralen ergatiboko eta absolutiboko formak

Aurreko atalean zerrendaturiko bost auziei beste bat ere gehi dakieke, Castañosek honela laburbiltzen duena: “En los escritores antiguos lo habitual es la no distinción entre nominativo y activo de los pronombres demostrativos, aunque tengan esa distinción en el nombre” (1979: 104). Hots, ekialdeko hizkeretan izen morfologian dagoen bereizketa (abs. pl. *-ak* baina erg. pl. *-ek*) ez dago erakusleenean, forma ezberdinen ugaritasunak (*heiek, hek, haiek, etab.*) horretarako aukera eman bazezakeen ere. Ezaugarri hori, itxura denez, zabaldua eta zaharra da, eta, zenbait autoreren erabilera gorabehera (ik. jarraian), hala proposatu izan da euskara baturako ere.

XX. mendeko zenbait gramatikatan, erakusle pluraletan ergatiborako eta absolutiborako forma bereziak dituzten hizkerak deskribatu izan dira. Gavelek (*Gramm* §110-112) lapurteraren erakusle sistema taulatan ezartzen du, honela (ergatiboari eta absolutiboari dagozkien formak baizik ez ditut emango):

	Absolutiboa	Ergatiboa
Lehen gradua	<i>hauk</i>	<i>haukiek, hauiek</i>
Bigarren gradua	<i>hoik</i>	<i>horiek, hoiek</i>
Hirugarren gradua	<i>hek</i> (zub. <i>hurak</i>)	<i>hekiek, heiek</i> (zub. <i>haiék, hek</i>)

1. taula. Lapurteraren erakusle sistema, Gavelen arabera.

Ageri denez, formaz bereziak dira absolutiboko eta ergatiboko erakusle pluralak; zubereraz, gainera, beste modu batean egiten da bereizketa hori hirugarren graduko erakusleetan (horretan bat egiten du erronkariarak zubererarekin: abs. *kurak*, erg. *kek*). Antzeko datuak dakartza Lafittek ere (1944: §181).

Testu zaharrei begiratuta, ez dirudi erakusle pluraletan ergatiboaren eta absolutiboaren arteko bereizketa hori, inondik inora, orokorra zenik. Hala ondorioztatzen du Altunak (1978), Etxepare, Axular, Oihenart, Leizarraga, Larramendi eta Lardizabalen testuak arakatuta; orobat Altunak eta Azkaratek (2001: 14, 9 oh.). Oihenartek baizik ez du egiten bereizketa sistematikoa hiru graduetan (Leizarragak

baizik ez ditu bereizten bigarren graduko abs. *horiak* / erg. *horiek*). Bereizketa egiten duten sistemen egonkortasun ezaren adierazgarri da zubereraren kasua: Oihenartek abs. *hek* / erg. *heiek* bereizketa duen sistema darabil hirugarren graduan, gaur egun zubereraz dagoenaz bestelakoa; badirudi *hek* forma absolutiboa zela eta ergatiboa dela gaur egun.

5.3.1, 5.3.2 eta 5.5.5 ataletan absolutibo eta ergatibo pluraleko bereizketa hau ekialdeko hizkeretako berrikuntza dela argudiatu dut, eta euskara baturako onarturiko deklinabideko abs. *-ak* / erg. *-ek* bereizketa berria dela.

2.3.4 Erakusle sistemaren berreraiketa: bi gradukoa ala hirukoa?

Aurreko atal batean (2.2.3) artikuluez esandakoarekin estu lotuta, erakusleen berreraiketari izan den eztabaidarik mamitsuena “jatorrizko” erakusle sistemaren gradu kopuruaz arduratu da. Azkuek eta Irigoienek, zein bere argudioekin, bi graduko erakusle sistema zahar baten alde egiten dute, eta Mitxelenak, hala izan daitekeela aitortuta ere, ez du arrazoirik ikusten hala izan behar duenik pentsatzeko, eta aski du hiru graduko sistema aztergai dituen arazoak argitzeko;⁸⁶ Mitxelenaren iritziarekin bat egiten du Schulzeren orokortzeak: “There is no reason to assume that a proto-language operated through a deictic system less differentiated than in its daughter languages” (2003: 293).

Honela formulatzen du Azkuek bere ustea hiztegian (s.v. a), eta ideia bera dakar bere *Morfología Vasca* lanean (Morf: §650):

Creo que nuestros demostrativos son en rigor dos: *a* el lejano, *o* el próximo. La mayor ó menor proximidad se indica agregando *n* ó *r* á esta *o*. [...] Para mí el paciente actual de primer grado *au* no es más que el intensivo *a* agregado al demostrativo próximo: *ao*, *au*.

Lehenengo eta bigarren graduko erakusleek, beraz, *o* dute oinarri: *n* gehituta lehen gradukoak ditugu, *on-* oinarri hartuta osatzen direnak (*au* absolutiboa, baina, *a* aurrizki intentsiboarekin osatzen da); *r* gehituta bigarren gradukoak ditugu, *or-* erakoak. Bestalde, *biak/biok* eta *bertan/berton* esapideak bi graduko sistema zaharraren ebidentzia gisa aurkezten ditu Azkuek. Proposamen honi kritika egiten dio Mitxelenak (VII 227-234); 2.3.2 (e) atalean esan bezala, ongi erakusten du ustezko *a-* intentsiboa

⁸⁶ Duvoisinek ere (1866: 38) hiru graduko erakusle sistema ikusten du jatorrian, *hu*, *ho* eta *ha* erroetan oinarritua.

garai historikoko bilakaera dela; horren bidetik, *au* eta *aorrantz* formetan ageri den ustezko *a-* intentsiboa ezin dira garai berekoak izan. Funtsean, Irigoienek ere bat egiten du Mitxelenaren kritika honekin (1981: 393-394).

Irigoienek bestelako argudioak ematen ditu jatorrizko bi graduko sistema baten alde. Besteak beste, bigarren graduko *hori* singularra lehenengo graduko *haur-i* erakusle datiboaren forma dela aldarrikatzen du; hots, bigarren graduko erakuslea lehenengokoaren eratorria baizik ez dela (1978: 714); bestalde, badirudi hipotesi horren aldekotzat duela deklinabideko *-ok* (< *hok*) formak lehenengo eta bigarren graduko balioa izatea ere (1978: 715);⁸⁷ orobat zubererazko *haur* erakusle aurkeztailea (1981: 376). Kardaberatzengan aurki daitekeen *oek* eta *oiek* formen arteko “nahasmena” ere eztabaida berean kokatzen du Irigoienek (1978: 717, 1981: 370-371). Hauek guztiak hala izanik ere, batzuetan zail gertatzen da jakitea Irigoien bera zein sistemaren gradu kopuruaz ari den, artikulatu-sistemarenaz ala erakusle-sistemarenaz; 1981eko artikulatuaren amaieran, ideiak laburbiltzean, adibidez, bi graduko *artikulu sistema* jotzen du jatorrizkotzat, baina ez du deus zehatzik aipatzen erakusle sistemaren gradu kopuruaz. Hona bere hitzak (1981: 399):

De toda esta exposición creo que debe sacarse como conclusión que en lengua vasca los pronombres personales de primera y segunda persona no necesariamente van paralelos, históricamente hablando, a los grados de los demostrativos y que el sistema de *dos grados del artículo es lo primitivo*. El de tres que aparece en el singular, a mi juicio posteriormente, se debe a que la acción de los demostrativos libres en lo que se refiere a su tendencia a la éncclisis nunca ha dejado de desaparecer, surgiendo nuevas formas del artículo, aunque frecuentemente no hayan conseguido éstas desplazar más que localmente al más generalizado, con sus variantes correspondientes. [Etzana nirea]

Auzi honen laburpen zabalagoa aurki daiteke Altunaren eta Azkarateren lanean (2001: 20-40). Auzian sakontzen ez badu ere, badirudi Castañosek ere bi graduko sistema duela jatorrizkotzat, pluralean behintzat, bigarren graduko *horiek* beranduago sortua dela dioenean (1979: 90, 105).

⁸⁷ Datu hau, dena den, ezin liteke har jatorrizko gradu bereizketen adierazle moduan: gramatikalizazio prozesuetan, arrunta da jatorrizko osagaiak bere balioak galtzea edo eraldatzea.

2.4 Deklinabide mugatuaren morfologiaren berreraiketaz

Izen edo determinatzaile sintagmetan gramatikalizatuta dauden D-elementuak izango dira aztergai deklinabidea aipatzen denean. Ez dira hemen bilduko postposizio edo kasu marka jakinen diakroniaz esandakoak: adibidez, ez dira bilduko *-rantz* norabidezko adlatibo markaren berreraiketaz (Gómez 2005) edo *-k* ergatibo markaren jatorriaz esanda daudenak (Lakarra 2005: 442-444); edo marka bakoitzaren erabileraren gorabeheraz esanda daudenak (cf. abl. *-rik*, *-ti*, *-rean*, etab.; Lakarra 1986: 645-647). Labur esateko, artikuluen edo erakusleen diakroniarekin zerikusia duen heinean aztertu da deklinabidea.

2.4.1 Deklinabidea gaur egun

Euskal deklinabidearen gaineko oharra eta lanak aspaldidanikoak dira (ik. Alberdi 1989, Gómez 2006: xxxiii, 60-62), eta, lan horri esker, gaurko gramatikagintzan egin dezakegun bereizketarik behinenetariko bat deklinabide mugagabearen eta mugatuaren artekoa da. Lehen kapituluan esan bezala (1.1.5), *deklinabide* terminoa erabiliko dut izen-sintagmak har dezakeen kasu eta postposizio sorta izendatzeko, erraztasunarengatik eta tradizio terminologikoarekin apurtzeak abantaila handirik ekarriko ez duelakoan; era berean, tesiaren aztergunea D-elementuak direnez, *deklinabide mugatua* izango da behin eta berriro erabiliko dudana terminoa.⁸⁸

Ongi laburbiltzen du Castañosek deklinabide mugagabearen eta mugatuaren arteko harreman diakronikoaz dakiguna (1979: 33):

De las tres declinaciones, indefinida, singular y concreta [*hurbilekoa* horrela izendatzen du], es admitido que la declinación indefinida, declinación indiferente al número, es lo original y que la general y concreta, con singular y plural, son creaciones secundarias.

Eta ikuspegi honek numeroaren kategoriarako duen ondorio zuzena Vogtek georgierari buruz egindako ohar batekin biltzen du: “Le fait que le thème pur est indifferent à la catégorie du nombre suggère un état de langue où la catégorie du nombre était inconnue

⁸⁸ *Deklinabide mugatua* terminoa ez erabiltzekotan, horren ordeko izan litekeen *kasu-sistema mugatua* ez zait egokia iruditzen: kasu-sistema bera ez da mugatu ala ez-mugatu, sintagma osoa da, izatekotan, mugatu zein mugagabe izanik kasu markak hartzen dituen.

dans le système nominal. Elle existait certainement dans le verbe” (Vogt 1947: 126; ik. halaber Mitx I 58). Ohar honek tesi honetan berebiziko garrantzia duen ezaugarri baten berri ematen du: euskaraz, numero morfologikoa beti dago D-elementuen menpe. Ikus behean, pluraleko deklinabideari dagokion 2.4.2.5 atalean.

Tesi honen aztergaia D-elementuen gramatikalizazioa denez, hona euskara batuaren deklinabide mugatuaren oinarritzko eskema, bokal bukaerako *etxe* eta kontsonante bukaerako *lan* izen bizigabeak eta *lagun* biziduna adibide moduan hartuta:

	Izen bizigabeak				Izen bizidunak	
	V amaierako izena		C amaierako izena		Singularra	Plurala
	Singularra	Plurala	Singularra	Plurala		
Absolutiboa	<i>etxea</i>	<i>etxeak</i>	<i>lana</i>	<i>lanak</i>	<i>laguna</i>	<i>lagunak</i>
Ergatiboa	<i>etxeak</i>	<i>etxeek</i>	<i>lanak</i>	<i>lanek</i>	<i>lagunak</i>	<i>lagunek</i>
Datiboa	<i>etxeari</i>	<i>etxeei</i>	<i>lanari</i>	<i>lanei</i>	<i>lagunari</i>	<i>lagunei</i>
Genitiboa	<i>etxearen</i>	<i>etxeen</i>	<i>lanaren</i>	<i>lanen</i>	<i>lagunaren</i>	<i>lagunen</i>
Inesiboa	<i>etxean</i>	<i>etxeetan</i>	<i>lanean</i>	<i>lanetan</i>	<i>laguna(ren)gan</i>	<i>lagunengan</i>
Adlatiboa	<i>etxera</i>	<i>etxeetara</i>	<i>lanera</i>	<i>lanetara</i>	<i>laguna(ren)gana</i>	<i>lagunengana</i>
Ablatiboa	<i>etxetik</i>	<i>etxeetatik</i>	<i>lanetik</i>	<i>lanetatik</i>	<i>laguna(ren)gandik</i>	<i>lagunengandik</i>
Erlaziozkoa ⁸⁹	<i>etxeko</i>	<i>etxeetako</i>	<i>laneko</i>	<i>lanetako</i>		
Instrumentala	<i>etxeaz</i>	<i>etxez</i>	<i>lanaz</i>	<i>lanez</i>	<i>lagunaz</i>	<i>lagunez</i>
	Numerorik ez		Numerorik ez		Numerorik ez	
Prolatiboa	<i>etxetzat</i>		<i>lantzat</i>		<i>laguntzat</i>	
Partitiboa	<i>etxerik</i>		<i>lanik</i>		<i>lagunik</i>	

2. taula. Euskara batuaren deklinabide mugatuaren oinarritzko eskema bat

Taula honetako oinarritzko eskema aski da, nire ustez, deklinabide mugatuaren berreraiketa morfologikoaren abiaburu gisa; izan ere, beste kasu eta postposizio gehienak taulakoetatik eratorriak dira, eta ez dute, printzipioz, informazio morfologiko gehigarririk ematen:⁹⁰

- (a) Hurbiltze-adlatiboa eta muga-adlatiboa adlatiboan oinarritzen dira: cf. *laneraino*, *lanetaraino* edo *lanerantz*, *lanetarantz* eta abar.
- (b) Soziatiboa ere genitiboan oinarritzen da: *lagunarekin*, *lagunekin*, etab.

⁸⁹ Ingeleseaz “relational” deitzen zaio *A Grammar of Basque* liburuan (Hualde eta Ortiz de Urbina 2003); *leku-genitiboa* terminoak ere badu bere tokia euskal gramatikagintzan.

⁹⁰ Honek ez du esan nahi diakronikoki beranduagoak direnik, soilik izenaren eta D-elementuaren arteko loturari buruzko informaziorik ez dutela ematen. Soziatiboaren kasuan, adibidez, erlatiboki zaharra dela ondoriozta daiteke, *-rekin* atzizkian genitiboaren *-re* forma zaharra baitago, baina horrek ez digu informazio gehigarririk ematen D-elementua izenari nola lotu zitzaion argitzeko.

- (c) Mendebaldeko sozietiboa absolutiboan oinarritzen da, are pluralean ere, dagokion hizkeretan: *lagunagaz*, *lagunakaz* (< *lagunak* + *-gaz*), etab. Absolutiboarekiko menpekotasun hau ondo ikusten da *-a* berezkoa duten hitzetan, kasu gramatikalei⁹¹ dagokien gertakari morfonologiko bera baitago sozietiboan ere: *alabeagaz* (abs. sg. *alabea*) eta *alabakaz* (abs. pl. *alabak*).
- (d) Motibatiboa absolutiboan edo genitiboan oinarritzen da: cf. *lana(ren)gatik*, *lanengatik*, etab.
- (e) Orobat bizidunetako leku-kasuak: *laguna(ren)gan*, etab. Hauek taulan sartzeko arrazoi bakarra izan da izen-bizidunen jokabide bereizia erakusteara.

Hauek guztiak, (a)-tik (e)-ra, analitik kanpo geratu dira, beraz. Ohargarria da, bestalde, deklinabide mugatuaren paradigma honetan morfologikoki mugagabeak diren zenbait kasu edo postposizio agertzea: adlatiboa, ablatiboa, partitiboa eta prolatiboa dira multzo horretakoak.⁹² Horien artean, batetik adlatibo, ablatibo eta erlazionala bereiz ditzakegu, leku-kasuak, funtsean. Semantikoki definitutzat jo ohi direlako sartzan dira singularreko paradigmaman, nahiz eta morfologikoki mugagabe izan; pluralean, jakina, beti dira mugatu, ezinbestean. Bestalde, partitiboa eta prolatiboa daude, formaz beti mugagabeak, pluraleko forma mugaturik gabe; ezaugarri hau bere funtzio sintaktiko berezien ondorio da, ziur aski.

Oro har, aski eredu erregularra da, alde batera utzita bizidunen eta bizigabeen arteko bereizketa. Aldaera dialektal esanguratsu zenbait ere badaude, mendebaldeko kasu gramatikaletako (eta sozietiboko) *-a* + *-a* > *-ea* gertakari morfonologikoa, esaterako, edo zenbait hizkeretako leku-kasu singular morfologikoki mugatuak (cf. ekialdeko adl. mug. *etxeara*, *etxeala*, edo testu zaharretako erl. mug. *barruango*); dagokien atalean emango dut horien berri. Taula osoetarako eta xehetasunetarako, ik. Hualde (2003).

⁹¹ Absolutiboa, ergatiboa, datiboa eta genitiboa sartzan ditut izendapen honen pean.

⁹² Cf. halaber *-ti* prosekutiboa, eta *-rean* ablatibo zaharra. Bigarren honi dagokionez, galdetu daiteke, nolatan ez duen forma mugaturik, genitiboaren gainean osatua izanik; nire ustez, bere osaeraren antzinasunaren zantzu bat izan daiteke.

2.4.2 Deklinabide mugatua berreraikitze saioak

Deklinabide mugatuko zenbait kasuren berreraiketak ardura berezia sortu du euskalarien artean; eztabaida eta arazo nagusiak bildu ditut atal honetan. Berreraiketarako sarrera moduan, aipagarria da Mitxelenak (IX 275-282), Erdi Aroko datuak oinarri hartuta eta pluralaren formazioa argitzeko xedez, garai hartarako zirriboratu zuen deklinabide eskema:

Mugagabea	Singularra	Plurala
<i>-bide, -egi</i>	<i>-bidea, -egia, larraina</i>	<i>irur idoi, larrain</i>
<i>-(e)n (-biden, -egin)</i>	<i>-bidean, gibelean</i>	<i>(larrainetan)</i>
<i>-ko</i>	<i>-bideko, larraineko</i> ⁹³	<i>larrainetako</i>

3. taula. Mitxelenak Erdi Arorako zirriborratutako deklinabide eskema

Datuen urritasunak eta iturrien izaerak berak mugatzen du taula honen emaitza. Bada, dena den, egin beharreko ohar garrantzitsu bat, paradigma hau ere ez baita morfologia hutsaren arabera osatua (ik. orobat 2. taula): morfologikoki mugagabeak dira singularreko zutabeen ezartzen dituen *bideko* eta *larraineko*, eta orobatsu gertatzen da pluralerako ematen duen *irur idoi, larrain* sintagmekin. Funtsean, numeroaren nozio semantikoaren arabera antolatutako taula dirudi, baina gogoan hartu gabe nozio horren oinarrian paradigma mugatua baizik ezin daitekeela egon; honen arrazoia argia da: Mitxelena “siglos tempranos de la Edad Media”-ri buruz ari da, artean deklinabide mugatua bera erabat osatua egongo ez zen garai batez. Honela dio Mitxelenak jarraian:

Sólo más adelante entraría lo que en toponimia aparece como *Larrainaga* en la casilla del recto plural y primero en aquellos casos en que una determinación, sobre todo un numeral como *irur* o *laur*, no hacía innecesaria la expresión abierta del plural [...] Puede deberse a defecto de memoria o de diligencia, pero el hecho es que no recuerdo ningún ejemplo, entre las muchas indicaciones de procedencia que acompañan a antropónimos, de *-aga-ko* anterior, por poner un tope arbitrario, a 1300. Tampoco creo conocer ningún testimonio de *-en, -ei*, etc., en los casos no locales de plural. En el mismo texto de la catedral de Pamplona, aparece, sí, *-ak*, pero como expresión del activo singular: *liburuetan*, plural seguro, es caso local como *jruretan*, y ‘encendiendo vela(s)’ es *arguiçagui eraičeten*, con tema nudo sin artículo ni otros sufijos.

Egia esan, ez dago argi zergatik dioen absolutibo plurala (“recto plural”) gerora sartuko zela paradigmari; ez dago froga zehatzik pentsatzeko leku-kasuetatik eratorririko *-eta* baino beranduagokoa dela, eta, bestalde, ezaguna da leku-kasuetan D-elementuak

⁹³ Bistan dena, Mitxelenak izen berezi eta arrunten arteko bereizketa du gogoan: *Larraingo* vs. *larraineko*.

beranduago edo maila apalagoan gramatikalizaten direla, are gehiago pluralekoak baldin badira (ik. 3.1.3 atala). Horiek oro, Mitxelenaren pasarte eta proposamen horrek ongi kokatzen du tesi honetako laugarren eta bosgarren kapituluetakoko eginkizuna: Erdi Aroko datuak aintzat hartuz, deklinabide mugatuaren morfologia diakronikoaren berri ematea izango da ardatza.

Sarrera honen ondotik, deklinabide mugatuaren inguruan eginiko proposamen diakronikoen berri emango dut ondoko azpiataletan.

2.4.2.1 Singularreko kasu gramatikalak

2.1. atalean aipatu bezala, *-a* artikulak *(h)a(r) erakuslean du jatorria; absolutibozko kasua adibide hartuta irudikatzen da erakusletik artikulurako bilakaera hau, baina singularreko deklinabide osoa ere eredu beraren arabera uler daiteke, kasu gramatikalei dagokienez, behintzat. Honela azaltzen du Mitxelenak (FHV 213), genitiboa eta datiboa adibide jarrita:

En el mismo caso, tampoco aparece *h* tras vocal final de tema: *semearen* ‘del hijo’, *semeari* ‘al hijo’, frente a *seme haren* ‘de aquel hijo’, *seme hari* ‘a aquel hijo’, aunque a todas luces eran originariamente idénticos el artículo y el demostrativo de 3.ª pers.

Bada, bestalde, lau kasu gramatikalak batzen dituen ezaugarri bat: mendebalde zabaleko hizkeretan —historikoki Bizkaiko, Arabako, Gipuzkoako zati bateko eta Nafarroako beste bateko ezaugarria da hau—, *-a* berezkoa duten hitzetan disimilazioa gertatu izan da (*alaba* mugag. izanik, mugatuetan *alabea* absolutiboa, *alabeak* ergatiboa, *alabearen* genitiboa eta *alabeari* datiboa ditugu). Ezaugarri hau hainbat lanetan aipatu izan da: De Rijkek (1970), esaterako, ikuspegi sinkronikotik aztertzen du, beste zenbait fonetismoren artean, eta Mitxelenak (VII 534), disimilazio hori inesibo singularrean eta absolutibo pluralean ez dela gertatzen ohartarazirik, diakronian ere kronologia erlatibo baten barrenean kokatzen ditu singularreko kasu gramatikalak batetik eta inesibo singularra eta absolutibo plurala bestetik; ik. berrikiago Oñederraren lana (2005: 386-387), Mitxelenaren jatorrizko kronologia ezberdinen balioa aitortuta,⁹⁴ azalpen sinkroniko morfonologikoan sakontzen duena.

⁹⁴ Honela dio Oñederrak: “Ongi erakutsi du Mitxelenak halaber singularra plurala baino lehenago itsatsi

Oñederraren bidetik, beraz, disimilazio horren izaera morfonologikoa nabarmendu daiteke; horrek aukera ematen du Mitxelenak darabilen ikuspegi hertsiki fonologikoa bestelako azalpenekin osatzeko (Mitxelenak berak eskatzen duen bezala, bestalde). Hasteko, esanguratsua izan liteke disimilazioa kasu morfologiko jakin batzuetan bakarrik gertatzea, horren oinarrian legokeen motibazio funtzionala argia ez izanik ere: absolutiboan gertatzea erraz azal daiteke, kasu marka agerikorik gabea delako absolutiboa eta funtzio horretan zegoen sintagmak bereizgarriren bat izatea inportantea izan zitekeelako, baina datibo, genitibo zein ergatiboan ez dirudi hala izan daitekeenik (gehienez ere mugagabeko formekin nahasi ahal izango ziren).⁹⁵

Aipagarria da, bestalde, disimilazio hori mendebaldeaz bestelako zenbait eskualdetan ere gertatzea, oso testuinguru funtzional jakinean gertatu ere: erresultatibozko egituretan, *aterea*, *botea* eta halakoetan, hain zuzen ere (cf. ekialderagoko *ateraia*, *botaiia*, etab.); motibazio funtzional garbia du disimilazio honek hizkera hauetan, testuinguru sintaktiko jakin baten arabera baita, eta bidea eman lezake pentsatzeko mendebaldeko kasu gramatikaletakoa ere inoiz horrelakoren baten ondorio izan zela.

Ez dira ahaztekoak, bestalde, beste zenbait hizkeratan *-a* berezkoa duten hitzetan gertatzen direnak: zaraitzueraz *-ara* dugu absolutiboko forma mugatuetan (mugag. *alaba*, mug. *alabara*), eta erronk. eta zub. azentuaren arabera bereizten dira (mugag. *al(h)ába*, mug. *al(h)abá*). Eskuarki *-a* berezkoa duten hitzetako forma mugatuetan ditugun emaitzak batera deskribatu ohi dira (mendeb. *-ea*, erdial. *-aa*, zar. *-ara*, ekial. *-á*), baina pentsatzekoa da fenomeno ezberdinen aurrean gaudela kasu bakoitzean: batzuetan kontu fonetiko soila dela dirudi (ekial. *-á* eta erdial. *-aa*), beste batzuetan fonetika hutsaz haragoko auzi morfonologikoen baten aurrean gaudela; zar. *-ara*, esaterako, absolutiboan baizik ez da ageri (Mitx VII 163, 1 oh.), baina mendeb. *-ea* absolutiboan, ergatiboan eta besteetan, *-eagaz* soziatiboa bera barne.

---

bide zitziola elementu lexikoari” (2005: 387).

⁹⁵ Aukera bat izan liteke absolutiboaren gainean eraiki izana ergatiboa, genitiboa, datiboa eta soziatiboa; kasu horretan irizpide eransle huts baten arabera litzateke horien osaera, ez ezinbestean erakusle osoaren gramatikalizazioaren ondorengo. Ikus 5.2.1 atala.

2.4.2.2 Singularreko leku-kasuak

Singularreko leku-kasuetan aspaldi ohartu izan da inesiboak artikulua har dezakeela, adlatibo eta ablatibo kasuek ez bezala; bere barrenean osaerazko bereizketarik gabe eta atzizkiaren jatorri diakroniko jakin bat burutan, inesibozko kasua *-an* dela ere esan izan da (De Rijk 1981, 1992: 705), non eta adlatiboa eta ablatiboa hurrenez hurren *-ra* eta *-tik* direnean.

Auzia beste modu batean azaltzeko, adlatibo eta ablatiboak, morfologikoki mugagabe izanik, semantikoki eta funtzionalki mugatu dira: paradigmaren singularreko zutabearen barrenean ezartzen dira. Inesibo singularrak, bestalde, maiz izaten du interpretazio ez definitua, formaz artikuluduna izanik ere (cf. Land (*B*) *ynolaco lequan* “en ningun lugar”, *açertadu çerbaytean* “açertar en algo” modukoak).

Lekukotasun historiko eta dialektalek berehala uzten dute agerian bestelako datuak ere badirela; baditugu, esaterako, artikulua duten adlatiboak ekialdeko hizkera zenbaitetan: cf. zub. *mendialat*, erronk. *mendiara*. Hauen gainetik, baina, inesibo singularreko forma irregular orokor baten inguruan mamitu da singularreko leku-kasuen inguruan izan den eztabaidarik emankorrenetakoa.

2.4.2.2.1 Inesibo singularra izen bizigabeetan: *-an*

Inesibozko sintagma singularrean agertzen den *-a-* artikulutzat jo izan bada ere, Jacobsen (1977), De Rijk (1981: 89-95) eta Trasken (1997: 202-203) ustez, beste zerbaiten aztarna da; ez da diakronikoki erakusletik eratorritako elementu bat. Proposamen horren abiaburuan inesibo singularrean antzeman daitekeen irregulartasun bat dago, euskalki guztiek partekatzen dutena: kontsonantez bukatzen diren izenetan *-e-* epentetiko bat ezartzen da inesiboa hartzen dutenean, bokal bukaera dutenetan ez (cf. *ibarr-e-an*, *lan-e-an*, baina *mendi-an*, *etxe-an*). Banaketa osagarri honetaz ohartuta, hiru autore horiek inesiboaren formak **-Can* formakoa behar zuela uste dute, C kontsonante ezezaguna delarik; *ibarrean* forma **ibarreCan* batetik eratorritako litzateke, beraz, eta *mendian* forma **mendiCan* batetik. Kontsonante ezezagun hori *-g-* izan litekeela iradokitzen dute eta atzizki osoa *-gan*, izen bizidunetako inesibo morfeman dugun

berbera (cf. *alaba(ren)-gan*); ik. halere Oñederrak (2005) agerturiko zentzuzko zalantzak eta Hualderen (2005: 302) jarrera.

Hipotesi honen arabera inesibo singularreko *-a-* ez da artikulu definitua, jatorrizko *-gan* formaren aztarna baizik, honako bilakaera berreraiki honek irudikatzen duen bezala: *mendi-Øan* < **mendi-γan* < **mendi-gan*. Jatorrizko forma hau gerora artikulutzat berrinterpretaturikoa litzateke, hiztunen zein hizkuntzalarien gogoetan. Hipotesi honek, gainera, bizidunetako *-gan* atzizkia eta bizigabeetakoa bat eta bera direla erakutsiko luke. De Rijkék eta Traskek beraiek honako arazo hauek ikusi zizkioten hipotesiari: batetik, *-gan* izanik inesiboaren forma zaharra, galdetzen dute ea leku-izenetan zergatik ez den *-a-* horren aztarnarik ageri (cf. ***Maule-an* < **Maule-gan*). Erantzun ezberdinak ematen dituzte: De Rijkék dio *-ga-* lokatiboa dela (“locative” dio berak ingelesez), eta leku-izenek ez dutela behar; Traskek, berriz, *-gan* inesibo berria dela dio, *-n* toponimoetan gordetako inesibo zaharra dela onartuz. Bestetik, Traskek eta De Rijkék ohartarazten dutenez, zenbait hizkeratan *etxen*, *ihizin*, *soñen* bezalako inesiboak daude, *-a-* gabeak; De Rijkék arabera aukera kontua da, eta Trasken ustez eragin erromantzeari dagozkio halako formak.

Proposamenaren autoreek azaleratutakoez gain, gutxienez beste hiru arazo ere baditu proposamen honek:

- (a) Zergatik ez da *-g-* hori izen guztietan erortzen, bizidun zein bizigabe? *etxe-Øan* azalduko genuke, baina ez dago ***ama-Øan* formarik, *amagan* baitugu horren orde. Egoki zerrendatzen ditu Oñederrak (2005: 388) arazo honen xehetasunak.⁹⁶
- (b) Izen bizidunetan genitiboarekin ager daiteke *-gan* inesiboa, *amarengan* bezalako formak ere badirelarik, baina bizigabeetan ez dago horrelakorik; datu hauek erakusten dute *-gan* atzizkia izen erlazional moduko postposizioa dela, Lehmannek dioskun bezala (ik. I. eranskina), eta, hortaz, ezin da oso gramatikalizatua egon izen sintagman; De Rijkék eta besteren lanetan, ordea, ez

⁹⁶ Dena den, ikuspegi sinkronikotik egiten ditu bere oharrak Oñederrak, eta ez du baztertzen De Rijkék azalpen diakronikoa: “Nahiz eta, ziurrenik, De Rijk-ek proposatu /ga/ artizkia izan BBI [Behoko Bokalaren Igotzea] ez gertatzearen lehen arrazoi” (2005: 393).

zaigu kontu honen gaineko xehetasunik ematen, bizidun eta bizigabeen arteko ezberdintasuna azaltzeko (ik. halere Trask 1997: 203).

- (c) Nola azaldu inesibo mugatu singular hurbila hipotesi honen barrenean? Hots, ArrasErrek *lasterreon* bezalakoak ongi azaltzen dira inesibo mugatu singularrari erakusle jatorria aitortzen badiogu: cf. pluraleko *gizonok*, monoptongazio berberarekin (*-ok < -oek < (h)auerk*). Baina De Rijk eta besteren hipotesian ez dago argi **-gon* moduko zerbait proposatu behar ote litzatekeen.

Hipotesi honetan sakontzen du Etxeparek (2013a, 2013b), eta, *-ga-* jatorria onarturik, ergatiboarekin lotzen du berau, gogora ekarriz **-ga* proposatu izan dela (Lakarra 2005: 442-444) *-k* ergatibo markaren jatorri diakroniko moduan. Ik. halaber Höhn (2013: 152).

Arazo honi eman izan zaio bestelako azalpenik, *-a-* artikulutzat joz: epentesiaren gertakariak ari delarik, Mitxelenak iradokitzen du (VII 231), erronk. *etsen* eta zub. *etxen* mugagabe arkaikoak aipatuz, *-a-* gerora “sartua” dela. Castañosek (1979: 139-140), hasiera batean “*lurr-e-an*, por **lurr-an*, queda sin explicar” esaten badu ere, inesiboetako *-a-* gerora zabaldutakoa dela dio, mugagabeetako *-e-* ezabatu gabe; ideia hau berau errepikatzen du Martínezek (2010: 48-49), eta hainbat xehetasun gehigarri ematen ditu, gertaeren kronologia erlatibo batekin batera; ik. 5.2.3.9 atala kritikarako.

Kontsonantez bukatutako hitzetan ageri den *-e-* epentetikoaz gain, aipatu beharrekoa da mendebalde zabaleko hizkeretako ezaugarri bat. Amaieran *-a* duten hitzetan ere inesibo singularraren formak ez du bat egiten singularreko kasu gramatikalenekin, pluraleko absolutiboarekin baizik: mugag. *aldapa* izanik, abs. sing. mug. *aldapea* forma dago hizkera hauetan, disimilazioarekin, baina ines. sing. mug. *aldapan*, ez ***aldapean* (cf., halaber, pl. *aldapak*). Aipagarria da, gainera, ines. sing. *-aan* formak daudela testuetan, eta absolutibo/ergatibo pluralean *-aak* modukoak (Mitx VII 533-534):

Hay, de todos modos, un argumento interno que aboga también por una fecha no remota [pluralaren sorreraz ari da]. En vizcaíno, como se sabe, se cumple, en los temas nominales en *-a*, cierto fenómeno de acomodación (disimilatoria), cuando el artículo determinado sigue a esa vocal: de *domeka* ‘domingo’, tendremos *domeka* ‘el domingo’, erg. *domekeak*, etc. Pero esto, de manera por demás curiosa, sólo se cumple en singular, con la señalada excepción del locativo: *domekaan*, de donde *domekan*, pero nunca ***-ean*. De modo que, mientras de erg. sing. *domeka* + *-a* + *-k* sale

domekeak, de abs. y erg. pl. *domeka* + *-ak* (si se quiere de **-ag*) no se sigue más que *domekaak* y, por contracción, *domekak*. Caben otras explicaciones desde el punto de vista descriptivo: no sólo caben sino que sin duda son necesarias. Pero no invalidan, ni pueden hacer concurrencia, a las explicaciones históricas que aquí se reducirían a afirmar que el plural, como el locativo sing., se formó en vasco en época ya tardía, cuando la ley que convertía a *-a* + *-a* en *-ea*, etc., ya no era operante.

Datuak labur eta elkarri bilduz, batetik, mendeb. abs. sing. *aldapea* / ines. sing. *aldapan* / abs.-erg. pl. *aldapak* formak genituzke, eta hor inesiboak eta pluralak bat egiten dute;⁹⁷ datu horixe darabil Mitxelenak forma horien arteko kronologia erlatiboa ezartzeko, pluraleko eta inesibo singularreko formak berriagotzat jotzeko disimilaziozko *-ea* emaitza dutenen aldean. Garai berekoak ez direlako gertatzen da, bere ustez: “En el terreno de lo histórico, la explicación que se ofrece sin esfuerzo es la que se funda en una diferencia de épocas” (Mitx X 590). Bestetik, kontsonantez bukatzen diren hitzetako gertaera orokor hauxe dugu (mendebalde barne): abs. sing. *lana* / ines. sing. *lanean* / abs. pl. (erg. ere bai, mendebalde-erdialdean) *lanak*; inesiboak jokatzen du bestela kasu honetan, ez baitu bat egiten pluraleko formarekin. Datu hau ere kontuan hartzeak auzitan jar lezake Mitxelenaren argudiobidea, horrelako gertakariak kronologia erlatibo zorrotzak ezartzeko darabiltzanean; beharbada, ikuspegi hertsiki fonetikoetatik harago ere egon liteke azalbidearen parte bat (ik. 5.2.3.8 atala).

Beste lan batean (Manterola 2006: 666-673) hipotesi alternatibo bat proposatu nuen; hipotesi honek bi fenomenoak, *-e-* epentetikoaren fenomeno orokorra eta mendebaldeko disimilazio eza, azalbide beraren pean ezartzen ditu. Funtsean, inesiboko *-a-* horren artikulua izaera aitortzen da lan horretan, baina gogoan hartuta artikulua horrek, jatorria erakusle izanik, hasierako posizioan hasperena edo herskariren bat behar zuela izan jatorrian: hasperen horrek eragiten du *-e-* epentetikoa, ez Jacobsenen eta besteren *-g-* herskariak. Bosgarren kapituluan sakondu dut hipotesi honetan.

2.4.2.2.2 Ekialdeko adlatiboa

Ezaguna da, bestalde, adlatiboan ere badirela ustez *-a-* artikulua duten formak: cf. zub. adlatibo sing. mug. *-ala(t)* eta erronk. *-ara*. Ustez diot, De Rijken iritziz (1981: 94) -

⁹⁷ Ez dirudi aintzat hartzekoa denik Land *vrquean yfini* “empicotar”; cf., segidan, *vrcan yfinidan gauçea* “empicotada cosa”. Orobatsu (*B*) *ynolaco temporeã* “en ningún tiempo”. Hauean, pentsatu behar da indar analogikoz zabaldu dela kasu gramatikaletako morfonologia. Ik. 5.2.3.1.

ga(n) baitago adlatiboko marka hauen oinarrian, inesibokoan bezala. Zub. *-ala(t)* markako *-l-* albokaria (ez dardarkari bakuna) azaltzeko albokari bortitz bat bilatzen du iturburuan, eta **-galla* protoforma berreraikitzen du, bere hipotesiaren arabera jatorrian *-gan* + *-la* litzatekeena; erronk. *-ara*, berriz, **-gara* batetik azaltzen du. Erakusle-artikuluen gramatikalizazioan oinarrituriko azalpen bat ematen dut nik 5.2.3.2 atalean.

2.4.2.3 Epentesiaz ohar bat

Aspaldidanik deskribatu dira deklinabideko epentesiak, sintagma mugatuetan zein mugagabeetan; *-r-* eta *-e-* epentetikoak noiz agertzen diren deskribatzen du, esaterako, Azkuek: lehena tartekatzen da bokalez amaituriko hitz baten eta datiboaren, genitiboaren, adlatiboaren eta beste zenbait markaren artean (cf. Azkueren adibideak, *gu* + *-i* > *guri*, *aita* + *-en* > *aitaren*, *zubi* + *-a* > *zubira*, etab.); bigarrena, kontsonantez amaituriko hitz baten eta ergatiboaren, inesiboaren, soziatiboaren eta beste zenbait markaren artean (cf. Azkueren adibideak, *ezker* + *-ko* > *ezkerreko*, *egun* + *-n* > *egunean*, *Aznar* + *-k* > *Aznarrek*, etab.). Xehetasunetarako, eta hots epentetikoaren agerrera testuinguruen zerrenda zehatzerako, ik. *Morf* §465-478.

Deskribapen soil horretatik harago, ordea, interesgarria da Azkuek berak (1927: 79-80) lan osagarri batean egiten duen oharra. Lan horretan epentesi moten sailkapen bat egiten du: elkartuetakoa (cf. *sutondo*), eratorrietakoa (cf. *gizontasun*), singular mugatuetakoa (cf. *arrebara*),⁹⁸ deklinabidekoa (cf. *ezkerreko*, *guri*, etab.) eta konjugaziozkoa (cf. *duan/duen*, etab.). Deklinabidekoaz ari dela egiten duen oharra da esanguratsua: *lurrez* (*lur* + *-z* instr.) sintagmako *-e-* epentetikoa eufonikoa dela esaten du, baina *egunean* (*egun* + *-an* ines. mug.) sintagmako semantikoa dela argudiatzen, berez ez baitago arazo fonetikorik *-n* eta *-a* elkarri lotzeko, abs. *eguna* sintagmak

⁹⁸ Zaraitzuko eta Mugerreko gertakaria da hau, *-a* berezkoa duten hitzekin gertatzen dena (*Morf* §661); cf. halaber Etxep 9: 32 *eguiara* eta Oih 166 *oinzolarra*. Etxeberri Ziburukoak *Noelak* lanean *Heriorak hilen du heriora* dakarrela dio Azkuek, baina galdera ikurrekin; Julio Urkixoren ondareko alea kontsultatuta, 1697ko edizioarena, *Hala haren herioac / hillen du herioa* irakurtzen dut nik; ezin izan dut 1645eko edizioa kontsultatu. Gertakari honi dagokionez, esanguratsua da IbarGC-ren lekukotasuna: “y como en bascuense llamasen entonces a las heredades en general *solorac*, y a una sola *solora*, como agora en nuestros tienpos ansí bien son llamadas *soloac* a las munchas heredades y a una sóla *soloa*” (Arriolabengoa 2008: 155); ezaugarri arkaikotzat du *-r-* epentetikoa, dirudienez. Aipagarria da halaber Landuchioren *abejoera*, gaztelaniazko *abejon*-en ordaina.

erakusten duen bezala. Eta adibide gehiago ematen ditu, epentesiaren nondik norakoa fonetikaz haragokoa, bestelakoa dela frogatzeko: *egun* ‘gaur’ hitza deklinatzen dugunean, *egungoa* eta *egundik* ditugu, baina *egun* ‘gauari kontrajartzen zaion denbora tartea’ deklinatzean, *egunekoa* eta *egunetik*; era berean, *Iturriotz* izen berezia denean, ez dago epentesirik (cf. *Iturriozko ura*, *Iturrioztik ekarri dogu*), baina, *iturri hotz* sintagma arrunta dugunean, bai (cf. *iturri hotzetik berora...*). Eta honela azaltzen du alde hau: “No cabría esto si la epéntesis de *e* fuese siempre meramente fonética” (1927: 80), eta are gehiago sakontzen du ideia honetan (Azkue 1927: 89-90):

Fonéticamente no son necesarias ni la epéntesis de *laugarén egunean* ni la de *Aitak egin duelako* [...] y otras cien epéntesis, elisiones y permutaciones por el estilo no son tampoco fonéticamente necesarias, pero lo son semánticamente, lo son morfológicamente ¿por qué? porque así es la lengua.

Azkueren deskribapen sinkroniko honen bidetik, berreraiketarako berebizikoa den oharra egiten du Mitxelenak, Erdi Aroko egoeraz antzeko deskripzioa egiten baitu (IX 511):

El contraste *Larraineco(a) / Larraingo* en la lista anterior se repite, por ejemplo, en *Lope Çavaleco* (433, 1276, Beriáin) / *Guarcia Çavalco* (372, 1257, cf. *Garcia Enecones de Çawal Irache*, 169, hacia 1150), *Maria Oyarzavalco* (113, s. XIII). Lo que sabemos de la lengua en siglos posteriores sugiere una explicación, que parece válida en términos generales: ya entonces se intercalaba una -*e*- ante el sufijo cuando el tema nominal acababa en consonante. Pero ello sólo ocurría cuando el tema era un nombre común, sustantivo o adjetivo sustantivado, o estaba considerado como tal: no cuando era empleado como nombre propio en el sentido preciso de la palabra: más gráficamente, *Larraineco(a)* era o se entendía como ‘(el) de la era’, mientras que *Larraingo* significaba simplemente ‘de Larrain’.

Deklinabideko *-r-* epentetikoarekin ere eztabaida bertsua izan da, gertakari fonetiko soiltzat edo morfologikotzat (edo biak) jo dutenen artean. Van Eys eta besteren ideiak kritikatzeko De Rijkek (1969: 337-338), *eufoniko* terminoaren definizio batetik abiatuz: “Let us [...] define ‘euphonic’ as meaning ‘inserted by a phonological rule at a morpheme boundary’” (1969: 337). Van Eysen arabera (1879: 59), adibidez, *semeren* sintagma mugagabeko *-r-* eufonikoa da, baina *semearen* sintagma mugatukoa ez, argudiatuz artikuluaren jatorrizko forma *ar* dela; Campiónek (1884: 200), ordea, esaten du bietan eufonikoa dela. De Rijken ustez, ez dago modurik kontu fonologikoa izan dadin:

After a high vowel, the normal euphonic segment, if there is one, is a glide that agrees in gravity with the preceding vowel (cf. *Mendiyen*, *buruben*, where *b* spells *w*). Therefore is not possible to have a general rule that inserts *-r-* between vowels at a morpheme boundary.

Ondorioz, bestelako irtenbideak aztertzen ditu De Rijkek: aukera bakarra da, bere ustez, *-r-* atzizkiaren parte dela proposatzea.

Funtsean, euskal epentesiari buruzko lan monografikoen faltan, honela laburbil daiteke euskal deklinabideko *-r-* eta *-e-* epentetikoen funtzioaz dakiguna: ez dute soilik motibazio fonetikoa, eta, Azkuek dioen bezala, motibazio semantikoa zein morfologikoa izan dezakete (edo are lexikoa, De Rijken ikuspegian).

2.4.2.4 Plural morfologikoz ohar bat

Honela deskribatzen du Martínezek pluraleko deklinabideaz dakiguna: “The origin of the plural declension in Basque remains an enigma [...], or rather, a collection of small enigmas inside a bigger enigma” (2010: 78).

Pluraltasuna bera zertan datzan eta pluraltasuna adierazteko markak zein diren zehaztea da arazoa euskara bezalako hizkuntza batean. Euskarak ez du gauzatzen pluraltasuna inguruko hizkuntzek bezala; ezaugarri honen xehetasunetan sakondu gabe, gogoan har *bi neska* edo *bertso kantatzen* izen sintagma mugagabeak,⁹⁹ inguruko hizkuntzetara ageriko pluraleko morfologiarekin itzuliko genituzkeenak (cf. gazt. *dos chicas*, *cantando versos*, etab.).

Martínezek aipatzen duen deklinabide pluralaren jatorriaren izaera “enigmatikoz” gain, aipatu beharra dago aukera bat baino gehiago aztertu izan direla, unean-uneko beharraren arabera, pluraleko marka zein den erabakitzeke. Jardun honen adibide dira Uhlenbecken (1908: 524) eta Lafonen (1999: 699) lan bana: lehenak *-k* hartzen du pluraleko markatzat, eta Lafonek *-ag-* eta *-e-*. Pluraleko marka zein den erabakitzeke ezintasun hau tradiziozko bi aurreiritziren ondorio da:

- (a) Batetik, inguruko hizkuntzetako pluraleko *-s* markaren ereduaren zama dago: arazoa horrelako plural marka uniboko bat bilatu nahi izatean datza, euskaraz ez baitago horrelakorik.

⁹⁹ Ez dut *izen biluzia* terminoa erabiliko, ingelesezko “bare noun”-en itzulpen gisa emandakoa; nire ustez, aski da euskal gramatikagintzan tradiziozkoa den *mugagabe* deiturarekin.

- (b) Bestetik, ikuspegi eransle hertsiaeren ondorio ere bada: funtzio edo adierazi beharreko nozio funtzional bakoitzari morfema bat dagokio; hortaz, pluralak ere bere morfema behar du.

Deklinabide mugatu pluralaz pentsa genezakena gorabehera, ohar bat egin behar da pluralaren auzi morfologikoekin hasi aurretik, goian aipaturiko Vogten ideia bidetik: badirudi euskarak ez zuela plural marka morfologiko agerikorik erakusleak artikulu moduan gramatikalizatu baino lehen; hots, hainbat gramatikatan deskribatu izan den bezala, artikuluen bidez baizik ezin da morfologikoki izen sintagmetako numeroa adierazi. Adierazgarria da Jacobesenek dioena: “There are also plausible theories of a much more archaic system of noun inflection, which would have lacked contrasts of definiteness and number” (1972: 68). Eta, ildo beretik, Gavelek (*Gramm* §62) eta Lafonek (1999: 607) deklinabide mugagabea dute jatorrizkotzat.

Ohar honek, jakina, balio du singular morfologikorako ere. Aurreko lan batean, zenbait adibide ekarri nituen singular/plural morfologia agerikorik gabeko hizkuntzenak (koreera, turkiera; Manterola 2011[2007]); Martínezek ere (2009a: 254-260) bide beretik jo du gerora, eta koreera bera du hizpide, morfologia plural agerikorik gabeko beste hizkuntza zenbaitekin batean. Cf. orobat Castañós (1979: 35-43) bere lanean numeroaz mintzo denean.

Funtsean, gogoeta bide honetatik, honako galdera hau egin liteke etorkizuneko azterketen abiaburu gisa: nolakoa zen euskara izen sintagmetan pluraltasun morfologikorik ez zuenean? Berreraiketa sintaktiko mota hori zailagoa da, morfologia hutsarenetik harago baitoa eta horretarako beharrezko diren datuak urriagoak baitira: hala antzinako testuetan nola zenbait hizkera eta egitura arkaikotan bilatu beharko dira sistema zaharraren arrastoak, bereziki mugagabearen erabilerari erreparaturik.

Euskal numero zaharraren estatusaren auzi orokor horretan sartu gabe, pluraleko deklinabide mugatuan deskribatu ohi diren zenbait morfemaz arduratuko naiz ondoko azpiataletan.

2.4.2.5 Pluraleko kasu gramatikalak

Pluraleko kasu gramatikaletako morfemen diakronian arazo orokor bat deskriba daiteke, arestian aipaturiko numero morfologikoaren faltarekin lotua dagoena: zein da, euskaraz, plural marka?

Arazo honen erakusgarri da Mitxelenak (VII 199) darabilen argudiobidea, Léon-Gavel hipotesia izendatzen duenaren argi-ilunak aztertzen dituenen; deklinabideko *-ak* leku-izenetako *-aga* atzizkiarekin lotzen du Léon-Gavelen hipotesi horrek:

Ahora bien, el apoyo adicional de que *-ak*, sufijo de plural, puede estar relacionado con el abundancial *-aga*, tan frecuente en toponimia, tropieza con una dificultad gravísima. En efecto, ¿el sufijo de plural es *-ak* o es sólo *-k*, siendo en este caso *-a* el artículo? La segunda explicación parece la única aceptable. [...] Si comparamos ahora *bi-a-k* ‘los (aquellos) dos’ con *bi-o-k* ‘los (estos) dos’, algo así como ‘nosotros dos’, se ve claramente que lo que caracteriza al plural es sólo *-k*.

Si admitimos, pues, como es difícil evitar, que el sufijo de plural, en el nominativo, es *-k* y que la *-a-* de *gizon-a-k* ‘los hombres’ es el mismo de *gizon-a* ‘el hombre’, entonces de la comparación entre plural *-ak* y colectivo *-aga* queda muy poca cosa en pie. Este indicador del plural *k* se encuentra en caucásico.

Mitxelenaren aipu horrek badu makur bat: hizkuntzaren ikuspegi sinkroniko eransle hutsetik begiratzen dio arazoari, *-ak* pluralekoa *-a-* + *-k* zatituz; arrazoi du, hala ere, ohartarazten duenean *batzuk* edo *zeintzuk* bezalako formetan *-k* hutsa har daitekeela plural markatzat (Mitx IX 283, 13 oh.). Nolanahi ere, gaiari modu zabalagoan eta ikuspegi osoago batetik heltzen dio beranduagoko lan batean, eta leku-izenetako *-eta* zein *-aga* atzizkiak berariaz aztertuta euskal deklinabidearekin duten lotura estua agerrarazten du (ik. 2.4.2.5.1 atala).

Pluraleko ustezko marken artean *-e-* izan da, *-k* horretaz gain, buruhausteak ekarri dituen: Lafonek uste du (1999: 16, 22, 698) *-e-* hori jatorrian loturazkoa dela, epentetikoa, **-ag-e* protoformatik abiatzen baita (cf. erg. pl. **ag-e-k*, instr. pl. *-ag-e-z*). Traskek (1997: 200) izendatuki aipatzen du *-e-* epentetikoaren aukera, baina erakusle jatorriaren hipotesia ere badakar: hots, bere iritziz, *-e-* morfemaren jatorria **-age-* izan liteke, baina baita **haie-* ere. Cf. orobat Schuchardtek (1923: §14) leku-kasu mugagabeetako *-ta-* artizkiaz dioena: bere ustez, *-eta* atzizki mailegatutik dator, eta hasierako *-e-* hori plural marka moduan berranalizatu da; hipotesi honen barrenean ere *-e-* plural markatzat jotzen da, hortaz; ik. Altuna eta Azkarate (2001: 116-118) laburpen

baterako. Plural marken eztabaida honetan dauden uste askotarikoen adierazgarri da, bestalde, lan horretan bertan *-ek* hartzea “plural markatzat” (Azkarate eta Altuna 2001: 18). Castañosek dauden aukeren laburpena dakar (1979: 69-85); besteren artean, Van Eysen, Gavelen eta Mitxelenaren lan hipotesiak bildurik; proposamen horien guztien artean, gainera, berea ere interesgarria gertatzen da, izan ere deklinabideko *-e-* horren gorabeherak erakusleen berreraiketarekin lotzen baititu (ik. 2.3.2 (b) atala).

Aipagarria da, azkenik, *-zu* atzizkiaren kasua, *bat* zenbatzaile-artikulu indefinituan pluralgile lana hartzen baitu. Honela dio Mitxelenak (IX 283) atzizki honetaz, izen deklinabideko *-k* eta *-ek* atzizkiekin zein harreman diakroniko dukeen iradokiz:

-zu ha dejado huella visible de su empleo como pluralizador en el común *batzu* ‘algunos’, derivado de *bat* ‘uno’, muy probablemente anterior a la generalización de *-ak* en el plural nominal o, mejor, puesto que en los mismos nombres existe el plural “próximo” en *-o-k*, de *-k*, *-ek* en el plural nominal y pronominal.

Plural markei buruzko sarrera moduko honen ondoren, zenbait eztabaida ekarriko ditut hona pluraleko deklinabide mugatuko kasu marka gramatikalen ingurukoak.

2.4.2.5.1 *-ak absolutibo (eta ergatibo) plurala*

Aspaldikoa da absolutibo pluraleko *-ak* eta toponimiako *-aga* ber atzizkitzat hartzea, Mitxelenak (IX 46, *FHV* 238) laburbildu bezala; Gavelen hitzak dira horren lekuko (*Gramm* §64), bilakaera *-ak < *-ag < -aga* litzatekeela aipatzen duenean (cf. *dut < dud < duda*).¹⁰⁰

Le nominatif pluriel est caractérisé par un suffixe *-ak*. Certaines considérations permettent de supposer que la forme primitive de ce suffixe était probablement *-ag*, et que le *g* est devenu *k* en vertu de sa position finale, le basque n’admettant pas les explosives sonores à la fin des mots.

Parekatze horren bidetik, toponimiako *-aga* eta *-eta* atzizkien hainbat ezaugarri zerrendatzen ditu Mitxelenak (IX 276-282, 493), zehaztuz deklinabideko elementuek bezala jokatzeko dutela, ez elkartu-eratorrietako atzizki edo osagaien moduan: (a) toponimiako *-aga* eta *-eta* atzizkiekin ez da hitz elkartu-eratorrietan gertatzen den fenomenorik gertatzen (cf. *Arriaga, Arteaga* baina *Arbea, Artaza*); (b) *-aga* eta *-eta* ez

¹⁰⁰ Ez dut izartxorik jarri: *dud* (eta *dur*) bildua dago Erronkarin (*FHV* 236), eta *duda* forma *dudan/dudala* formetan gordetzen da. Cf. halaber gaurko Berako *dida*, *dia* formak; Lizarraga Elkanokoarengan ere badago *dida*, LizSand *Ezaumentu gau eman dida niri*.

dira agertu ohi izen berean elkarrekin; (c) atzizki hauetako bat izenondoa eta izena duen sintagma bati lotzen bazaio, hurrenkera izen + izenondo + atzizki da (cf. *Arrileunaga*, *Artederreta*, etab.); (d) *-tza* edo *-ti* bezalako atzizkiekin konbinatzen direnean, *-aga/-eta* horien ondotik egon ohi dira (cf. *Zabaltza/Zabaltzeta*, *Zugazti/Zugaztieta*). Bi atzizkien arteko alde bat ere azpimarratzen du Mitxelenak: *-eta*-k badu *-keta* aldaera, txistukari ondotik (cf. *Amezqueta*, etab.), baina *-aga*-k ez du ***kaga* moduko aldaera herkaridunik. Ezaugarri zerrenda honi Knörrek (2000: 611) Arabako toponimian antzeman zuen beste bat gehitu behar zaio: *-aga* eta *-eta* atzizkiek azentu markatua dute; hots, bere gainean hartu ohi dute azentua (cf. *Galarréta*, *Elorriága*, besteren artean).

Ezaugarri zerrenda hau emanatik, Mitxelenak ez du erabat garbi ikusten deklinabideko *-ak* atzizkiaren eta toponimoetako *-aga* atzizkiaren arteko lotura;¹⁰¹ era berean, jatorri beraren hipotesia gogoko duela aitortzen badu ere, ez du zehazten zein erabileratik zeinetara zabaldu den atzizkia, toponimiatik deklinabidera, ala deklinabidetik toponimiara (ikus 2.4.2.6, *-eta* atzizkiaren eztabaidan, Schuchardten eta Azkueren ikuspegi kontrajarriak).

Hortaz, leku-izenetako *-aga* atzizkiaren eta deklinabideko *-ak* atzizkiaren arteko loturan sakontzen du Mitxelenak. Iglesiasek (2000a: 342) ere uste du *-aga* pluraleko *-ak* atzizkiaren forma zaharra dela, eta esaten du gerora hartuko zuela leku-izenetan ‘leku’ adiera. De Rijkek (1981: 92-93) hipotesi hori baztertzen du, inesibo singularrerako identifikatu uste duen *-ga* leku-atzizkia aitzakia hartuta; horretarako, Mitxelenak berak aipatzen dituen bi datu mota nagusiri heltzen die. Batetik, *Arespakotxaga* eta *Andrearriaga* aipatzen ditu, ohartaraziz leku-izen horien erreferenteek ez dutela pluraltasunarekin zerikusirik; *-aga* osagaia leku-atzizkia da, izatekotan, Azkuek dakarren bezala (s.v. *-aga*). Bestetik, *Oleaga* leku-izena dagoela gogorarazten du De Rijkek, eta deklinabidean *olaak* dugula, ez ***oleak*; bi datu mota hauek, bere ustez, -

¹⁰¹ Beste lan batean ere agertzen du Mitxelenak zalantza hau (VII 199): badirudi gutxienez Bonapartez geroztik indarrean zen ikusmolde eransle hertsari zor zaiola zalantza hau, Bonapartek egin bezala *-ak* atzizkia *-a-* eta *-k* zatitzen saiatzen baita Mitxelena. Beste toki batean gogoetabide bertsutik *-aga* atzizkiaren osaera azaltzen saiatzen da: “Lo mismo ocurre con *-aga*, suf., en que un análisis *-a-ga* (artículo + índice plural) es por lo menos dudoso, lo mismo que, a la inversa, *-ag-a* (colectivo + artículo)” (IX 494, 102 oh.).

aga atzizkia *-ak* deklinabidekoaren ezaugarrietatik urruntzen dute, eta, beraz, ez dira jatorri berekoak; iritzi bera plazaratu zuen Lafonek (1999: 610), hogeitatu urte lehenago.

Castañosek (1979: 137-142) erakusleen gramatikalizazioaren bidea aztertzen du, eta **gizon-ae*k proposatzen du *gizonak* bezalako absolutibo pluralen jatorrian. Gavelen *-ag* hipotesiarekin alderatzen du bere aukera, bakoitzaren argi-ilunak zerrendatuz: besteak beste, onartzen du zaila dela bere hipotesiaren barrenean ekialdeko abs. *-ak* / erg. *-ek* bereizketa azaltzea, biak *-ae*k batetik azaldu behar badira; Gavelen hipotesian absolutiboaren bilakaera **-ag > -ak* litzateke, eta ergatiboarena **-ag-e-k > *-ae > -ek*. Ageri den bezala, **-ag* hartu izan da oinarri gisa beste zenbait kasuren diakronia azaltzeko (pluraleko ergatibo *-ek*, genitibo *-en*, datibo *-ei...*; ik. ondoko ataletan), beti ere eredu eranslearen arabera; beste hainbatenen artean, horren adibide dira Gavelen ideiak (1921: 339). Ideia hauen laburpen xehatua ematen du Castañosek (1979: 69-78), aldekoak eta aurkakoak zerrendatuz, eta bizkaiera zaharrean dugun gen. pl. *-aen* ere kontuan hartu behar dela gogorarazten du.

Bi multzotan sailkatzen ditu Castañosek berak (1979: 48) pluraleko *-ak* morfemaz proposaturiko ideiak:

Si resumimos, diríamos que para el plural del nombre se han dado dos teorías: 1) El plural del nombre se forma por medio del demostrativo de la tercera deíxis (*h*)a, en su forma plural; 2) El plural se forma por medio de **-ag > -ak* (sufijo relacionado con el topónimo colectivo *-aga*: *Arriaga* 'Pedregal', de *arri* 'piedra'), excepto en los casos locales.

Martínezek ere (2009a: 250) planteamendu hau bera errepikatzen du, baina argitu behar da leku-izenetako *-aga* atzizkiaren hipotesiaren bidetik jo izan dutenek ez dutela aurkeztu erakusle jatorriaren hipotesiaren aurkako moduan; egiari zor, balizko erakusle jatorririk aipatu gabe aztertu izan dute leku-izenetako *-aga* atzizkiaren hipotesia, eta ez dirudi bi hipotesiak bateraezinak direnik.

Berrikiago, singularreko deklinabide mugatuaren erakusle jatorri ezaguna gogoan hartuta (*FHV* 213) eta aipaturiko *-aga/-ak* identifikazioaren bidetik, Hualdek (2008: 208) absolutibo pluraleko *-ak* aztertzen du eredu horren arabera, eta erakuslearen protoforma **haga* zatekeela iradokitzen, erakusleetako hasperenarekin: *gizon* + **haga*

> *gizonag > *gizonak.¹⁰² Azentuaren eta gertakari fonologikoen kronologia hizpide dituela egiten du proposamen hau, eta, beharbada, horregatik ez du azalpenik ematen ondoko paragrafoan aipatu ditudan arazoetarako. Martínezek (2009a: 251-252, 2010: 86-87), bestalde, *-ha-ga ere aukera moduan proposatzen du, ikuspegi eransle eta funtzionalista oinarri hartuta.

Auziaren xehetasun historiografiko hauek guztiak gorabehera (ik. Salaberri Zaratiegi 1994: 29-32, hipotesi nagusien laburpen baterako), honela zerrendatu ditzakegu absolutibo pluraleko -ak atzizkiaren diakronian azalpen eske dauden zenbait auzi: (a) ez du pluraleko beste zenbait atzizkitan ikusi izan den ustezko -e- plural marka; (b) zubererazko datuei erreparatuta, singularreko paradigmaren azentuera du, ez pluralekoa: abs. pl. *mithílak* vs. erg. pl. *mithilé*k (Hualde 1997: 79); mendebaldeko hizkeretan, ordea, pluraleko azentubideari jarraitzen dio -ak morfemak, izan absolutibo zein ergatibo; (c) mendebaldeko lekukotasun zaharretan -a berezkoa duten hitzetan jokabide bertsua dute inesibo singularrak eta absolutibo pluralak, atzizkia ez baitzaio erabat asimilatzen hitzaren bukaerari, -aan eta -aak formek erakusten duten bezala; pluralaren gramatikalizazio maila apalari egotzi izan zaio hau (ik. goian, Mitx VII 534); eta, azkenik, (d) maiz ekarri izan da gogora mendebalde zabalean ergatibo pluraleko marka ere -ak dela, absolutibo pluralekoarekin sinkretismoan.¹⁰³ Zerrenda horretako auzi morfologikoez gain -ak atzizkiaren erabilera zabaldua ere aipatu beharra dago auzi semantiko moduan, izan ere erreferentzia indefinitua egiteko ere erabiltzen baita; ik. 2.6.4 atala.

Ohartzekoa da zerrenda honetako zenbait datu ez direla osoki bateragarriak: (b) eta (c) puntuetako mendebaldeko datuek -ak atzizkiaren gramatikalizazio apalaren alde egiten dutela dirudi, baina hain justu zubererazko azentuera ez dator bat ikuspegi

¹⁰² Ergatibo, datibo eta genitibo pluraletarako ere eredu bera aplikatzen du, *haga oinarri hartuta. Ikus orobat Hualde (1993: 40), non *gizon* + (h)a(i)ek/*hak proposatzen duen. Ikus 2.4.2.5.2 eta 2.4.2.5.3.

¹⁰³ Castañosek honela dio: “No es evidente que la identidad de nominativo y activo plural de los dialectos occidentales sea una simple homofonía. En los dialectos que distinguen ambos casos en el nombre, los demostrativos no presentan esa particularidad” (1979: 101). Sinkretismoak erabatekoa dirudi, baita bateko eta beste sintagmen azentuerari dagokionez ere; -a amaierako hitzetan ere, -aak forma asimilatu gabea absolutiborako zein ergatiborako aurki daiteke: cf. frai Bartolomeren *Euscal-Errijetaco olgueeta...* liburuko 32 *Gurasuac eta ugazabaac ez davee lo egon biar, seme alavaac ta otseguinac pasiora duazanian*, non ergatiboan *ugazabaac* dugun, eta absolutiboan *seme alavaac*.

horrekin. Jakina, gramatikalizazio epeetan eta erritmoetan euskalkien artean aldeak daudela proposa daiteke hori azaltzeko. Bestalde, (c) puntuan absolutibo pluralaren eta inesibo singularraren antzekotasun baten berri eman dut, aipatu berri dudana gramatikalizazio apal —eta beranduagoko, Mitxelenaren iritziz— horren alde, baina gogoan hartzekoa da bi kasu horiek ez dutela beti bat egiten: kontsonantez bukatzen diren hitzetan (adib. *lan*) ezberdin jokatzen dute euskal eremu osoan, ines. sing. *lanean* baitugu, baina abs. pl. *lanak*, ez ***laneak*.

Azken ohar moduan, aipagarria da erg. sing. mugatuko *-ak* eta pluraleko *-ak* homofonoak direla: “A date ancienne comme aujourd’hui, le nominatif pl. avait la même forme que l’actif sg. Mais les deux suffixes casuels sont d’origine différente” (Lafon 1999: 611); Lafonek aipatzen duen jatorri ezberdinaren aldeko argudio moduan har daiteke Jacobsenek (1972: 76-87) deskribatzen duen azentu diferentzia. 5.5.5.2 atalean argudiatu dut jatorri morfologiko bereko morfemak direla baina gramatikalizazio bide ezberdina izan dutela.

2.4.2.5.2 Irun-Hondarribiko *-aken eta -aki genitibo eta datibo pluralak*

Auzi honek euskalaritzaren historian Bonaparteren (1868) eta Vinsonen (1868: 245, 1869: 7) garairaino garamatza, eta ongi erakusten du orduz geroztik euskal morfologiaz indarrean izan den ikusmolde eranslearen nondik norakoa.¹⁰⁴ Mitxelenak biltzen ditu garai horretako autoreen esanak (VII 197-200); honela laburtu ditzakegu, datibo plurala adibidetzat hartuz: funtsean, batzuek **-aki* proposatzen dute *-ei/-ai* datibo pluralaren jatorrian, hots, eredu eransleari jarraiki, *-ak* plurala + *-i* datibo marka (ik., besteak beste, Uhlenbeck 1908: 522-524); beste batzuek, berriz, **-agi* ikusten dute jatorrian, **-ag* hartuta plural marka moduan (ik. goian *-aga-z* esandakoak). Har ditzagun Gavelen hitzak (*Gramm* §64) garaiko ideien erakusgarri:

Il est vraisemblable que celle-ci [-ai] provient de l’ancien suffixe *-ag* auquel nous venons de faire allusion, suivi de l’*i* habituel du datif. Le type primitif de la désinence était donc probablement -

¹⁰⁴ Winklerrek (1914: 288), adibidez, *hetan* erakusle inesibo pluralaren jatorrizko forma **hek-n* dela dio. Xehetasunetan proposamen ezberdina izanik ere, esan daiteke Oihenartek berak (*Notitia*, XIII kapitulua) ikuspegi eransle hau berau darabilela, pluraleko formak mug. singularrekoaren gainean eraikiak direla baitio: *gizon* + *-a* artikuludunari *-k* gehitzen zaio absolutiborako, *-ek* ergatiborako, *-er/-ei* datiborako, eta *-ez* instrumentalerako.

agi, devenu *-ai* par une de ces chutes de *g* intervocaliques qui sont si fréquentes en basque. La variante labourdine normale *-ei* provient sans doute elle-même de *-ai*.

Bi aukera ditugu, beraz, plural marka hauek azaltzeko: (a) ergatiboa **-ak-e-k*, genitiboa **-ak-en* eta datiboa **-ak-i* dira jatorrian; autore zenbaiten ustez Irun-Hondarribiko genitiboak eta datiboak jatorrizko forma gordetzen dute, eta hartara izartxorik ere ez lukete beharko; (b) ergatiboa **-ag-e-k*, genitiboa **-ag-en* eta datiboa **-ag-i* dira jatorrian, eta beraz Irun-Hondarribiko formak ez dira zaharrak. Bigarren aukera honen alde agertzen da Gavel aurreko aipuari egiten dion oharrean:

Dans quelques variétés basques espagnoles on trouve des types en *-aki*; mais ce sont probablement des formes relativement récentes obtenues en ajoutant directement au suffixe *-ak* du nominatif pluriel les caractéristiques casuelles ordinaires, par exemple au datif la désinence *-i*.

Bi aukera hauen alde txikia da, eta eztabaida ia fonetika hutsezko mugatu izan da, bokalarteko *-k*-gal ote zitekeen eta halakoak (ik. adibidez Azkue 1925: 565); baina batean zein bestean eredu eransle beraren arabera jokatzeko da deklinabideko markak berreraikitzean, Irun-Hondarribiko datuei antzintasuna aitortu zein ez.

Ikuspegi eransle honegatik bereizi izan dira, morfemen bilakaera diakronikoan, plural marka batetik (**-ag*) eta kasu marka bestetik (*-k*, *-en*, *-i*); eta ikuspegi hau dago indarrean euskalaritza modernoan ere, Mitxelenaren hitzok lekuko (*FHV* 238, 28 oh.):¹⁰⁵

En a.-nav. de Irún se dice todavía *-aken* ‘de los’, etc., en el plural de los nombres. Se puede afirmar decididamente que es una innovación introducida cuando todavía se percibía el sentido de la alternancia *-ak* / **-a(g)en*.

Mitxelenaren ustez, beraz, Bidasoaldeko formak berriak dira,¹⁰⁶ baina jatorrizko eredu eranslearen jarraitzaile direla aitortuta. Badirudi, gainera, Irun-Hondarribiko adibideetatik kanpora ere aurki daitezkeela antzeko adibideak, eredu eransle horren indarra erakusten dutenak: cf. Uztaritzeko Barazart eta Haraneder lohitzundarraren

¹⁰⁵ Beste aipu honetan ere badirudi ikuspegi hau bera dagoela: “Or. *-ek*, suf. de act. pl. (ronc. sul. *-ék*), de **-a-ek*: occid. *-ak*, igual al de nom. pl.; en el gen. pl. es común, en cambio, *-en* (ronc. sul. *-én*), de **-a-en*, vizc. ant. *-aen*, *-(e)en*” (*FHV* 117).

¹⁰⁶ Gavelek (1921: 340) eta, itxura denez, bere lanari jarraiki Azkuek (*Morf* §497) eta Jacobsenek (1972: 74) hala esaten badute ere, Hondarribian ez dago, gaur egun behintzat, erg. pl. *-akek* moduko atzizkirik; Letamendia eta Sagartzazuren arabera (1991: 518), analogia teorikoaren bidetik Azkuek (edo Gavelek, bere esana lehenagokotzat jotzen badugu) sorturiko forma da, herri hizkeran ez daitekeena entzun.

datibozko *hauki*, Haraneder, Axular eta besteren genitibozko *hauken*, *heken*, etab.; cf. orobat Etxeberri Ziburukoren, Xurio azkaindarraren eta besteren genitibozko *hekien*, *hekiek*, jatorrian **hekeen*, **hekeek* hiperkarakterizatuak izan daitezkeenak. Ez da, hortaz, Irun-Hondarribiko kontu hutsa; ikus orain Caminoren lana (2013: 128-129), gertakariaren kokapen historiko-geografikorako. Are gehiago, zabalago hartuta, urrunago ere jo genezake, mendebaldeko *-akaz* soziatibo plurala ere eredu eranslearen arabera azaltzen baita hobekien (*-ak* + *-gaz* da, itxura guztien arabera; Mitx VII 528).

2.4.2.5.3 Ekialdeko azentua: *-ék* ergatibo plurala, *-én* genitibo plurala

Irun-Hondarribiko datuen harira piztutako eztabaida honetaz gain, badugu Mitxelenak (VII 134, 139) eta Lafonek (1999: 698) ekialdeko hizkeren azentua hizpide hartuta garatutako beste bat; ergatibo plurala azaltzeko hau proposatzen du Lafonek, zubereraren azentua ebidentzia moduan hartuta:

La terminaison *-ek* de l'actif pluriel résulte certainement d'une contraction. Une forme comme *haurrék* doit reposer sur **haurr-ág-ek*, où **-ag-* est le suffixe de pluriel et *-k* la marque de l'actif; *-e-* sert, comme à l'indéfini, à éviter la rencontre de deux consonnes.

Ildo beretik doaz beste lan batean esaten dituenak (Lafon 1999: 16, 22), baina ohar interesgarria egiten du, bere hipotesi nagusiarekin kontraesanean: “[L]’*e* de l’indéfini (*gizonék*) est une voyelle de liaison (*gizon-e-k*), tandis que l’*e* du pluriel *-ek* appartient à la finale de l’ergatif pluriel (*-ek* par opposition à *-ak* du singulier et à *-k* de l’indéfini).”

Bere hipotesi nagusiaren bidetik jotzen du orobat genitibo pluralerako (Lafon 1999: 699):

La finale *-én* du génitif pluriel résulte certainement d'une contraction: *-én* peut reposer sur **ág-en* ou sur *-é-en*; aucune raison tirée de l'accent ne permet de choisir entre ces deux hypothèses. En tout cas, on peut affirmer que le génitif pluriel s'obtient en ajoutant le suffixe de génitif *-en* au thème déjà pourvu d'un suffixe pluriel.

Idea bera dakar Mitxelenak (*FHV* 394), eta egungo azentueraren gaineko azterketetan ere halaxe onartzen da (Hualde 1997: 79, 2005: 299, cf. halaber Martínez 2010: 80). Ikusten denez, zubererazko eta erronkarierazko [-1] azentu irregular hauek azaltzeko eredu eranslea hartzen da oinarri; gorago ikusi bezala, hipotesi honek XIX. mende bukaeran eta XX.aren hasieran ditu erroak; hortaz, esan daitezke Lafonen, Mitxelenaren

eta are Hualderen hitzak ere Gavelek (*Gramm* §64) formulatzen duen honako ideia honen zordun direla:

La terminaison primitive de l'actif pluriel était probablement *-agek*, qui se décomposait ainsi: *ag-* suffixe marquant le pluriel, + *e* voyelle de liaison nécessaire pour permettre de prononcer les consonne *g* et *k*, + *k* désinence caractéristique de l'actif. D'assez bonne heure *-agek* a dû se réduire à *-aek*; et *-aek* à son tour a évolué de deux façons différentes: dans les dialects basques espagnols s'est réduit à *-ak*, et dans les dialects basques français il est devenu *-ek*.

Aipu honek ideia bat gehiago dakar: ergatibo pluralean dagoen mendebalde *-ak* / ekialde *-ek* banaketa jatorrizko *-agek* honen bitartez azaltzen da, diptongoaren bakuntze moduen arabera.¹⁰⁷ Baina genitibo pluralak, ergatiboaren oinarri eransle bera aitortzen bazaio ere, ez du horrelako banaketa dialektalik erakusten. Halaxe deskribatzen du Mitxelenak (*FHV* 117),¹⁰⁸ gogora ekarriz, gainera, bizkaierazko testu zaharretako *-aen*, *-(e)en* aldaerak:

El resultado normal de la contracción de *a + e* y *a + o* parecer ser *e* (*a*) y *o*, menos veces *ai*, *au*. Con **ae*: [...] Or. *-ek*, suf. de act. pl. (ronc. sul. *-ék*), de **-a-ek*: occid. *-ak*, igual al de nom. pl.; en el gen. pl. es común, en cambio, *-en* (ronc. sul. *-én*), de **-a-en*, vizc. ant. *-aen*, *-(e)en*.

Badirudi, aurreko aipuetako ideiak kontuan hartuta, Mitxelenak **-agen* horien ondorengotzat dituela bizk. zaharreko *-aen* horiek. Mitxelenaren eta Lafonen ikuspegia honela laburbil daiteke: ekialdeko azentuera irregularraren azalpena eredu eranslearen barrenean bilatzen da, eta bi silabaren arteko kontrakzioaren ondorio da.

2.4.2.5.4 Genitibo plurala eta superlatiboa

Gutxienez Humboldtetz geroztik, euskarazko superlatiboa genitibo pluralarekin identifikatu izan da (Trask 1997: 210). Honela dio Van Eysek: “Le superlatif absolu s'exprime par le génitif plur., auquel est postposé l'article; p. ex. *on*, bon, *onena*, le meilleur; litt. celui des bons” (1867: 18, 1879: 32-33).

¹⁰⁷ Ideia berdintsua dakar Uhlenbeckek (1908: 524): “En ce qui regarde la forme, faisons remarquer que l'intransitif n'est point signalé par un signe extérieur, mais que le transitif se forme au moyen du suffixe *-(e)k*. Au pluriel, le suffixe de ce nombre étant aussi un *k*, le transitif devrait avoir deux *k*, mais le dur *-ak-ek* que l'on avait obtenu s'est simplifié en *-ek* dans le basque français et en *-ak* dans le basque-espagnol, peut-être par l'expulsion dissimilatoire du premier *k*, suivie d'une contraction. De l'autre côté des Pyrénées les formes du transitif et de l'intransitif se sont identifiées au pluriel”.

¹⁰⁸ Honela dio Jacobsenek ere: “A problem is the lack of *-a-* in the Western area for the genitive plural suffix, which when contracted is *-en* < **-agen* everywhere” (1972: 71, 7 oh.).

Lafonek (1999: 663) are gehiago sakontzen du ideia honetan, eta superlatiborako ere eredu eranslearen araberrako osaera proposatzen du —ik. 2.4.2.5.3 atalean genitibo pluralaz dioena—, berriz ere zuberazko azentuera ebidentzia gehigarri moduan hartuta:

Sans doute il est probable que le suffixe du superlatif relatif, aujourd’hui *-en* (accentué en souletin, mais *-aren* dans quelques vieilles formes biscayennes, repose sur **-ag-en*, et il est possible que ce suffixe **-ag-en* contienne le même élément **-ag* que le suffixe *-ago* du comparatif de supériorité.

Lafonek hala badio ere, ez dirudi bizkaiera zaharrea *-aren* superlatiborik dagoenik, baina badira *-aen* bezalakoak.

Gavelen ustez (*Gramm* §81), bestalde, superlatibozko marka, genitibo plurala jatorrian, *lehen* eta *azken* hitzetan gramatikalizatuta ageri da; Mitxelenaren ustez hipotesi bat besterik ez da (VII 199-200), baina, Bidasoaldeko *-aken* genitibo plurala hizpide duela eta forma hauek zaharragoak lirakeela dioen hipotesiaren barrenean, *azken* hitzeko *-ken* jatorrizko genitibo pluraleko formaren adibide izan litekeela iradokitzen du.

Berrikiago, Martínezek (2010: 35-36) *handi-en-a* bezalako superlatiboetan jatorrizko *-e-* genitibo marka soila ikusten du, *-n* loturazkoarekin; genitibo pluraleko *-en* markak ere ustezko forma arkaiko hau partekatzen du, bere arabera. Dena den, lan berean genitibo pluralarekin ere lotzen du, tradizioarekin bat: “It [gen. pl. morfema] must undoubtedly be related to the superlative suffix *-en*” (2010: 89).

2.4.2.5.5 Superlatibozko sintagmen jatorrizko sintaxiaz

Aurreko atalean ikusi bezala, formalki genitibo pluralarekin berdindu izan da superlatiboa; egin izan da proposamenik parekatze formal horren oinarrian dagoen superlatibozko sintagmen jatorrizko sintaxiaz ere. Hona Gavelek dioena (*Gramm* §79):

Le superlatif relatif est en réalité, comme on le voit, un génitif pluriel. La raison en est facile à comprendre. Lorsqu’on dit “le rois des rois”, on veut désigner le plus élevé en dignité ou en puissance parmi tous les rois. Certaines langues ont généralisé le procédé; tel est le cas de l’hébreu, et ainsi s’expliquent des expressions telles que “le cantique des cantiques” pour dire “le cantique par excellence”. Le basque l’a généralisé plus encore, et l’a appliqué aux adjectifs, disant d’abord, par exemple, *ederren ederra* “le beau des beaux” ou “la belle des belles”. Par la suite, on a sous-entendu l’adjectif simple (le positif, comme disent les grammairiens), et il n’est resté que le génitif pluriel, qui reçoit directement les désinences de la déclinaison.

L’ellipse du positif explique pourquoi le superlatif relatif, bien qu’étant un génitif, est postposé au nom auquel il se rapporte au lieu de lui être préposé; soit l’expression “la plus belle fille”; elle a dû se présenter primitivement en basque sous cette forme: *neskatila ederren ederra*, littéralement “la

fille belle des belles”, et bien entendu le génitif *ederren* était immédiatement préposé au positif *ederra* dont il était le complément; après l’ellipse du positif il n’a pas changé de place.

Gavelen ustez, beraz, *neska ederren ederra* bezalako sintagmak daude gaurko superlatiboazko sintagmen jatorrian; *ederra* aukerakoa izango zen, *neska ederren* (*ederra*), eta horrela iritsiko ginen gaurko eredura; elisio horren paralelo moduan dakar alem. *die der schönen* “celle des belles, la des belles” dakar.

Martínezen (2010: 89, 98 oh.) proposamena bestelakoa da, jatorrizko egitura *altu gizon-ena* izango zela proposatzen baitu:

One should notice that there must have taken place some hypalage (or transmission of a quality from a noun to another related one in the same NP), for in principle we would expect to find the gen. pl. not on the adjective (‘of the tall ones (?)’), as in Basque, but on the category of elements inside which the adjective is supreme (‘(the tallest one) of the men’). In fact, we do have a gen. in the expected word, which is the partit. (*gizon-ik altu-en-a* ‘the tallest one of the men’). This is actually one of the functions that the partit. suffix has preserved (see 2.1.15.). This hypalage process, then, may have happened in a number of ways. For instance, if we admit with Lakarra (2005: 413 ff.) that the most frequent order in the common language, or at least in phases previous to the historical ones, was operand-operator, we might assume that NPs like *gizon(-ik) altu-en-a* were in origin something like *altu gizon-en-a* ‘tall of (= among) the men’. If here *gizon* is contextually interpreted as redundant information, the whole phrase can turn into *altu-en-a* ‘the tallest one’. If one wants to express the category again, this time it is done by means of the partit.: *gizon-ik altu-en-a*.

Bosgarren kapituluan beste hipotesi baten aukera aurkeztu dut, erakusleen gramatikalizazioaren ereduaren barrenean.

2.4.2.5.6 Genitibo plurala eta iberierazko lekukotasunak

Bada beste auzi aipagarri bat genitibo pluraleko markaz ari garela: txanpon batzuetako iberierazko *-en/-s)ken* bukaerak genitibo plural gisa identifikatu izan dira, eta baita euskarazkoarekin lotu ere; eztabaidarako ik. Vallejoren lanak (1946, 1950). Honela dakar Lafonek (1948: 87), Caro Barojaren lana eta Schuchardten ideiak hizpide dituela:

À propos de la finale *-scen*, *-cen*, que Schuchardt a approché de la finale basque *-aken* de génitif pluriel, et qui est employée dans la zone orientale (correspondant avant tout à la Catalogne actuelle), M. Baroja écrit : “La relación de esta desinencia con un genitivo plural vasco es posible, aunque la aparición de la *s* es rara” (p. 232). Très juste remarque: *-aken*, qui n’est employé que dans le parler d’Irun et de Fontarabie, repose très probablement sur **-ag-en*, et l’*s* de *-scen* fait difficulté.

Oraintsuago, Pérezen (1993: 227) lana da euskal morfemaren eta iberierazkoaren artean ezarri izan den lotura honen lekuko. Beste lan batean (Manterola 2009: 272-273)

iberierazko genitibo pluraleko ustezko marka honen eta euskarazkoaren arteko konparazioak zer-nolako mugak dituen aztertzen da, iberierazko *-(s)ken* eta *azken* hitzeko *-ken* konparatuz: bietan —iberieraz ez beti, halere— herskaria txistukari ondotik dagoela ohartarazten da. Baina konparazio honen arazoak azpimarratzen dira — kronologiazko arazoak, besteak beste—, iberierazko lekukoak erromatarren etorreraren aurrekoak edo garaitsukoak baitira. Ez dirudi eztabaida honek azken urteetan bestelako ekarpenik izan duenik.

Iberiar ikasketen alorrean, bestalde, datu iberiarrek eman dezaketen informazioaren laburpen bikaina dakar De Hoz irakasleak: *-en* atzizkiari dagokionez, “parece seguro [...] que *-en* funciona como marca de propiedad o relacional, como una desinencia de gen. en las lenguas IE” (2011: 266); *-skén* atzizkia, berriz, atzizki konposatu gisa analizatzeko aukera aztertzen du De Hozek, baina askoz ere modu zuhurragoan (2011: 269):

En conclusión podemos pensar como hipótesis en una combinación de elementos, *-es* = indicación de origen, *-ke* = formador de étnicos o pluralizador, *-en* = indicación de pertenencia; *ausésken* sería pues, en orden inverso a la formulación ibérica “(moneda) de — los — originarios de — Ausa”. Insisto sin embargo en que esto no pasa de hipótesis.

5.2.7.7 atalean diodanaren arabera, zinez zaila da lotzea iberierari buruzko analisi hauek euskararako berreraikitako formekin.

2.4.2.5.7 Datibo plurala

Datibo pluralaren jatorrizko formari dagokionez, ergatiborako eta genitiborako proposatu izan diren irtenbide bertsuak aipatu izan dira literaturan, eta maiz horiekin batean tratatu izan da: Schuchardtek (1899: 178, 1904: 101) *-ei* eta *-ai* aldaerak azaltzeko darabil **haki* protoforma, eta, bide batez, erakusleekin lotzen ditu, itxura denez, deklinabideko forma horiek; Gavelek (1921: 338-340) datibo pluralaren jatorrirako **-agi* edo **-aki* formen aukera aipatzen du, eta Bidasoaldean *-aki* dagoela gogorarazten (ik. goian eztabaidarako).

Lafonek (1950: 306) ordu arteko ideien laburpena egiten du: *-ai* zuzenean jatorrizko **-agi* batetik erator daiteke, eta *-ai* formatik heldu da *-ei* bera; Bidasoaldeko *-aki*, forma berria da, bere iritziz, pluraleko *-ak* formaren gainean osatua, eta *-eri* formak

duen *-r-* analogiari egozten dio (cf. dat. sing. *-ari*). Ekialdeko *-er* formari, baina, bestelako jatorri bat bilatzen dio: zub. *-ér* azentuduna, oxitonoa, dela gogora ekarriz, jatorrizko bi silabaren kontrakzioztat du; **-áger* litzateke protoforma, eredu eranslearen arabera pl. *-ag* + dat. *-r* —han baizik gorde ez dena, *-i* orokorrigoaren aldean—, eta *-e-* bokala epentetikoa litzateke, besterik gabe. Antzeko azalpena jartzen du Mitxelenak (*FHV* 501) Jacobsenen ahotan, amaierako *-i* bokala galdu duen **ag-e-ri* protoformarekin azaltzen baitu ekial. *-ér*; hala, beste hizkeretako *-ai* eta *-ei* formen jatorria **-agi* litzateke.

Gaurko egoerari begira, Azkueren deskribapena har daiteke abiapuntu moduan (*Morf* §498):

En el dativo plural figuran como variantes *gizonaki*, *gizonai*, *gizonei*, *gizonari*, *gizoner* y *gizonairi* [...] *Gizonaki* [...] parece ser la forma más antigua. Tal vez la más oída y seguramente la más escrita es *gizonai* [...] Algunos en nuestros días muestran su preferencia por *gizonei* [...] Del hecho de que *gizonak* + *en* dé lugar a *gizonen* y *gizonak* + *entzat* a *gizonentzat* no se puede deducir que *gizonak* + *i* sea *gizonei* ¿De dónde viene esa *e*? qué oficio desempeña? *Gizonari*, que aun en plural dicen muchos en B, no debe salir del singular. *Gizoner* de los dialectos BN, R y S es muy probablemente contracción de *gizoneri*. La variante *gizonairi* está en uso por lo menos en B-oñ-zean y G-Usurbil.

Bestalde, Azkueren lanetik harago eta dialektologiako lan zenbaiti jarraiki, esan daiteke datibo pluralak bat egiten duela, morfemaren bokalismoari dagokionez, genitibo pluralarekin, izan ere *-e-* duten formak ez baitira bakarrik ekialdeko ezaugarri, eta Deba ibarrean ere badaude, besteak beste: “NORI kasuan, alde txikiren bat gorabehera, *-ari* singularrian (*gizonari*), eta *-ei* pluralian (*gizonei*), erabiltzen dira Deba ibarrían” (Zuazo eta Badihardugu 2002: 76).¹⁰⁹ Genitibo pluralean ez bezala, ordea, ez dirudi datiboan **-aei* bezalakorik dokumentatuta dagoenik (cf. bizk. zah. *-aen* gen. pl., 2.4.2.5.3 atala).

2.4.2.6 Pluraleko leku-kasuak

Pluraleko leku-kasuak aztergai hartu izan direnean (inesiboa, adlatiboa, ablatiboa eta bere eratorriak), berorietan agertzen den *-eta-* artizkiaren jatorria izan da, batez ere, eztabaida iturria. Schuchardten arabera (1923: §14), latinezko *-etum* atzizki multzokaria

¹⁰⁹ Azkue bezala, Zuazok ere *-airi* deskribatzen du Oñatin: *gurasuairi* (Zuazo 2006: 88). Usurbilen ere badirau forma horrek; badirudi beste hainbat tokitan ere erabiltzen dela: “*gizonaIri* dalakoa Oñatin, Zeanurin, Usurbillen eta Goiherrian darabiltela” (Oregi 1971: 308); orobat Burundan (Zuazo 2010: 78).

da, pluralean *-eta* dena; cf. gazt. *alameda*, *arboleda*... Hipotesi honen arabera, beraz, toponimoetan mailegatu zen lehenik *-eta* atzizki hau, eta gero deklinabidera zabaldu. Gaurdaino indarrez iritsi den ideia da hori, Trasken hitzak lekuko (1997: 203).¹¹⁰

It has been believed for generations that the *-eta* in the plural is the same morph as the collective suffix *-eta* which is so common in place names (*Elorrieta*, from *elorri* ‘hawthorn’). This in turn is suspected of being a loan from Latin *-eta*, of similar meaning. Since I have already pointed out that the local cases do not involve the article in their formation, it seems natural to suppose that the number distinctions made possible by the article in the grammatical cases were extended to the local cases on a somewhat *ad hoc* basis. Thus, for example, while *mendi* ‘mountain’ was forming a singular locative **mendigan* > *mendian* as just described, the collective form *mendieta* (well attested as a toponym and a surname) was pressed into service by means of the old locative ending *-n* to create a distinct form *mendietan*, possibly strictly collective at first but soon reinterpreted as explicitly plural, in contrast to singular *mendian*. This is almost certainly the origin of the modern locative plural.

Leku-kasuetako *-eta-* elementuaren jatorri arrotz hau izan da, xehetasunak gorabehera, XX. mendean hainbat autorek bere egin duena, maiz aurreko atalean aipatutako eredu eranslearekin batean. Halaxe dio Castañosek: “De las formas plurales vascas se admite, diríamos unánimemente, la hipótesis de Schuchardt sobre el origen y formación de las formas en *-eta*” (1979: 89). Uste hori agertzen du Lafonek zenbait lanetan (1999: 22, 168)¹¹¹ eta Mitxelenak ere hipotesi egiantzekotzat jotzen du maiz *-eta-*ren jatorri arrotzarena (V 160, 27 oh., VII 557, IX 250 eta 494, 102 oh.)¹¹². Tradizio horren zordun dira, halaber, euskal deklinabideaz oraintsu argitaraturiko Martínezen lanak ere (2009a: 260-261, 2009b: 80-83, 2010: 79-87, 112), eta, are berrikiago, Domenerena (2014).

¹¹⁰ Cf. are berrikiago Seifarten lana (2013).

¹¹¹ Honela dio 1973ko lan batean: “*eta*, qui se rencontre dans beaucoup de toponymes, est sans doute le pluriel du suffixe collectif latin *-etum*” (1999: 22). 1970ean, berriz: “Le suffixe *-eta-* sert à former des toponymes; il exprime une idée d’abondance; il n’est autre, sans doute, que le pluriel du suffixe latin *-etum*” (1999: 168).

¹¹² Hauek dira Mitxelenaren 1958ko hitzak: “No es absolutamente seguro, aunque sí muy posible, que vasc. *-eta-* en el plural de los casos locales proceda del lat. *-ēta*, plural de *-ētum*, que se habrá introducido en la declinación a partir de su empleo como sufijo de derivación, como colectivo, en nombres de lugar” (V 160, 27 oh.). Eta ziurtasun handiagoarekin 1949an: “Cualesquiera que sean los reparos que puedan hacerse a las listas de sufijos vascos que se han presentado como de este origen, el carácter advenedizo del vasc. *-(k)eta* (lat. *-etum*) es generalmente aceptado, y, a pesar de proceder de un suf. extraño, lo vemos usado dialectalmente como sust., en la forma *k(h)eta*, con el sentido de ‘cantidad, abundancia’” (VIII 235-236).

Bada, alabaina, Schuchardten proposamen hori onartzen ez duenik, edo zalantzak dituenik: Uhlenbeck (1925: 366),¹¹³ Lafon bera lehenagoko lan batean (1949: 507) eta Mitxelena (*FHV* 248); hauen artean, interesgarria da Boudaren iritzia (1944-1949: 198), errotik baztertzen baitu Schuchardten proposamena, eta eredu eranslean oinarritutako berea eskaintzen:

Dabei ist übrigens zu beachten, daß der Plural nicht das lateinische Kollektivsuffix *-eta* eingedrungen ist, wie Schuchardt sagt —das ist a priori schon deshalb ganz unmöglich, weil baskische Sprecher, die einige lokale Kasus damit hätten schaffen sollen (!), keine geschulten Linguisten waren und nicht, wie wir es vermögen, analysieren konnten—, sondern daß es sich nur um das Suffix *-ta* handelt, das an das baskische Pluralsuffix *-ak* (< kollektivischem **-ag* neben *-aga*) nur vermittelt des Bindevokals *-e-* treten konnte: **-ag-e-ta-* hat über **-aeta-* die so betonte Form *-éta-* ergeben. Daher ist das Suffix des Aktivus Pluralis stets betont *-ék* < **-ág-e-k* > **-aek*, wie man aus dem Souletinischen, das wenn keine Kontraktionssilbe vorliegt, auf der Päultima betont, deutlich sehen kann.¹¹⁴

Boudaren ustez, beraz, *-eta-* honek ez du jatorri latindarra, eta eredu eransleari segika azal liteke, *-ta-* morfema dela tarteko. Eredu eransle honen adierazle bete-betea da, orobat, Van Eysen lehenagoko proposamena (1879: 15): hark uste du *echetan*, *egunetako* eta *echeetara* bezalakoen jatorrian *eche-k-n*, *egun-k-ko* eta *eche-k-ra* daudela, hurrenez hurren; kritikarako, ik. Castaños (1979: 66), non Schuchardten hipotesiaren alde egiten duen. Honenbestez, agerikoa da Schuchardten hipotesiak ez zuela erabateko onarpena izan, gerora nagusitu bada ere; Boudaren, Lafonen eta besteren ohar hauetaz gain, ikus, halaber, ondoko atalean, Duvoisinen, Irigoienen eta besteren ideiak.

Schuchardten proposamenak beste ideia bat ere biltzen du, jatorri arrotzarenarekin estu lotua dagoena: toponimoetan agertu zen *-eta* lehenik, eta bertatik zabaldu zen

¹¹³ Honela dio: “Schuchardts Hypothese über die romanische Herkunft von *-eta-* in *mendietan*, *mendietatik*, *mendietara* darf nicht für sicher gelten, ist aber vielleicht doch der Verbindung dieses Suffixes mit den verbalen Pluralzeichen vorzuziehen”. Euskaraz: “Ez da ziurtzat hartu behar Schuchardten hipotesia, *mendietan*, *mendietatik*, *mendietara* eta halakoetako *-eta-*ren jatorri erromantzeari buruzkoa; beharbada, hobetsi behar da atzizki honen eta aditzetako plural markaren arteko lotura”.

¹¹⁴ “Era berean, ohartzekoa da pluralean ez dela sartu latinezko *-eta* atzizki multzokaria, Schuchardtek dioen bezala —hau berez ez da oso egiantzekoa, euskaldunak ez baitziren hizkuntzalari jantziak, guk egiten dugun bezala analizatzeko eta atzizki horrekin leku-kasuak sortzeko (!)—; badirudi, besterik gabe, *-ta-* atzizkia dagoela hor, eta hau loturako *-e-* bokalarekin baizik ezingo zitzaion lotu pluraleko *-ak* euskal atzizkiari, zeina **-ag* (*-aga*) multzokaririk datorren: **-ag-e-ta-* honek **-aeta-*ren bitartez eman zuen *-éta-* forma azentuduna. Horregatik da beti azentuduna ergatibo pluraleko *-ék* atzizkia (< **-ág-e-k* > **-aek*), zubereraz nabarmen ikus daitekeen bezala; hizkera honetan, kontrakzioirik ez dagoenean, azkenurrekoan ezartzen baita azentua”.

deklinabidera. Ideia honen oihartzuna dakarte Mitxelenaren¹¹⁵ eta Trasken arestiko aipuek; Azkuek (1928: 212), ordea, jatorri latindarra burutan izan gabe beste norabidea aldarrikatu zuen *-eta-* horretarako, deklinabidetik toponimoetarakoa, alegia:

El hecho de que no se usa el artículo plural en Toponimia, pues en su lugar ha quedado como sufijo el infijo declinativo *eta* (a fuerza de decir *arizketara noa* voy a los robles, *arizketatik nator* vengo de los robles, ha quedado *arizketa* significando robledal).

Azkueren ikuspegia, berak espresuki azaltzen ez badu ere, hobeki lotzen da *-eta-* latinetik ez datorrela dioen hipotesiarekin.

2.4.2.7 *Ikuspegi alternatiboa: Duvoisin (1866), Van Eys (1867), Castaños (1979) eta Irigoien (1981).*

Eredu eransleak eta Schuchardten ideiak tradizio luzeari hasiera eman baino lehen, bestelako ikuspegia agertu zuten zenbait autorek; merezi du Duvoisinen (1866: 10) pasarte luzea hona osorik ekartzea, zinez argigarria baita, besterik azaldu beharrik izan gabe:

Les divergences ne se manifestent qu'au pluriel. La racine étant *ha*, le passif pluriel doit être *hak* et l'actif *haek*, parce que les signes déclinatifs sont *k* et *ek*. Par l'effet d'une particularité qui atteint plusieurs pronoms, presque tous les dialectes ont donné la même articulation à ces deux cas: le biscayen *aek*, le guipuscoan *ayec* (y euph.) le labourdin occidental *hekiek*, le navarro-labourdin *hek*, etc. (Voir § VII.)

Le biscayen ayant gardé les formes primitives, fait donc *aek*, *aen*, *aei*, etc. Tandis que d'autres dialectes séparaient ces voyelles par des consonnes euphoniques, le navarro-labourdin en *niz*, les contractait, au contraire, en *hæk*, qu'on a écrit *hek*. C'est aussi la méthode que tous les dialectes ont suivie quand le pronom se postposant aux radicaux substantifs, leur fournit les articulations du mode défini de la déclinaison.

En rectifiant la déclinaison du pronom suivant les données certaines qu'on trouve dans le biscayen, et en la rapprochant de la déclinaison du substantif, on reconnaît sans peine la liaison qui les unit.

¹¹⁵ Ideia bera dakar beste lan batean ere: "Fray Ignacio Omaechevarría demostró cumplidamente que la terminación *-etan* de la conjugación vizcaína «procede del abundancial *-eta*» y que *-keta* «no sería más que el mismo *-eta* con una *k* de origen analógico»" (Mitx VII 692).

Paradigmes comparés de la déclinaison du pronom HA et du mode défini de la déclinaison du nom.

	Singulier		Pluriel	
Pass.	<i>Ha</i>	<i>Ogi-a</i>	<i>Hak</i>	<i>Ogi-ak</i>
Act.	<i>Hak</i>	<i>Ogi-ak</i>	<i>Hèk</i>	<i>Ogi-ek</i>
Gén.	<i>Haren</i>	<i>Ogi-aren</i>	<i>Hèn</i>	<i>Ogi-en</i>
Dat.	<i>Hari</i>	<i>Ogi-ari</i>	<i>Hèi</i>	<i>Ogi-ei</i>
Méd.	<i>Hartaz</i>	<i>Ogi-az</i>	<i>Hèz ou hêtaz</i>	<i>Ogi-ez ou ogi-etaz</i>
Posi.	<i>Hartan</i>	<i>Ogi-an</i>	<i>Hêtan</i>	<i>Ogi-etan</i>
Abl.	<i>Hartarik</i>	<i>Ogi-tik</i>	<i>Hêtarik</i>	<i>Ogi-etarik</i>
Dir.	<i>Hartara</i>	<i>Ogi-ra</i>	<i>Hêtara</i>	<i>Ogi-etara</i>

Un coup d’œil suffit pour constater l’identité des désinences déclinatives définies avec le pronom démonstratif du 3e degré. Et quand la similitude n’est pas parfaite entre certains cas, on trouve encore l’explication de ces différences. (*Voir* § VIII.)

Duvoisinek ez ditu aipatzen aurreko ataletan zerrendatutako hainbat arazo: inesiboko *-e-* epentetikoa, pluraleko *-ak* horrekikoak, azentuarenak... Baina deklinabidearen diakroniaren ikuspegi bateratua ematen du, eta erakusleen formen gorabeherekin lotzen du. Van Eysek (1867: 15) ere deklinabidearen oinarrian erakusleak ikusten ditu, Castañosek bezala: “Para la explicación de este segundo tipo de formas plurales, nuestra hipótesis tiene la novedad de comenzar con los demostrativos” (1979: 89). “Segundo tipo” horren aurretik *-eta-* dutenak aipatu ditu Castañosek; artizkiaren jatorri latindarraren alde egiten du hor. Irigoienek ikuspegi bera agertzen du han-hemenka idatzitakoetan (1981: 368-369, 1986: 228);¹¹⁶ Altunak eta Azkaratek (2001: 42, 46) biltzen dituzte, txukunduta, Irigoienek ideiak.

Beste zenbait autorek ere egin dituzte oharrak, ikuspegi hau oinarri harturik: Traskek (1997: 200) esaterako, nahiago du ekial. *gizon-ek* / mendeb. *gizon-ak* ergatibo plurala *gizon haiek* moduko sintagma batetik eratorri, eta ez eredu eranslearen araberako **-ag-e-k* moduko zerbaitetik, baina aitortzen du xehetasunetan ez dezakeela asma. Lafittek, bestalde, inesibo plurala hizpide duela, honela laburbiltzen du bere iritzia, ondoren Schuchardten hipotesiaren aurka izendatuki egiteko: “si *Erroma* est le nominatif de *Erroman*, pourquoi *Harrieta* ne serait-il pas celui de *Harrietan*?” (1935: 261); leku-izena inesibo pluralaren ondorengo, beraz, ez alderantziz.

¹¹⁶ Irigoienek, *Ubieta* leku-izena hizpide duela “con sufijo *-eta* procedente del inesivo plural” dio 1986ko lanean. 1981ekoan espresuki baztertzen du Schuchardten proposamena, pluraleko deklinabidea erakusleetatik eratorzea sinpleago dela esanez, hasperenaren galera tarteko.

Idea hauen historiari erreparatuz gero, nabarmen ageri da Duvoisinin eta besteren hipotesiak ez duela arrakasta handirik izan pluraleko kasuetarako, eredu eransleak (kasu gramatikalei) eta Schuchardten proposamenek (leku-kasuez dagokienez) azpian hartu baitute: badirudi autore garaikideek (Hualdek, Traskek, Martínezek...) eredu eranslearen araberako bilakabidea edo leku-kasuetako morfemaren jatorri arrotza onartu izan dutela. Salbuespentzat har litezke Irigoienen lana, kontraesanak kontraesan (ik. 2.3.2 (b) atala), eta berau biltzen duten Azkarate eta Altunarena (2001). Aipagarria da, dena den, lan honetan tradizioak erakusten duen zama (2001: 116-118): izan ere, artikuluz ari diren atalean Irigoienen ideiak bildu ondotik, deklinabidearenean Schuchardt hartzen dute oinarri: “Schuchardt (1922, 1923: §14) izan zen leku-kasuetan izen bizigabeek osatzen dituzten sintagma plural eta mugagabeei eransten zaien *-ta-* horren jatorriaz mintzatzeko lehena”. Horrela, mugagabeetako *-ta-* morfemaren (cf. *menditan, sutan, tokitan...*) jatorriaz ari direla, lat. *-etum* (pl. *-eta*) atzizkiarekin lotzen duen hipotesia baizik ez dute aipatzen, eta berau ontzat hartzen, itxuraz; *-e-*, berriz, berranalizatutako plural markatzaile dute. Zama honen adibide izan daiteke, halaber, Mitxelenaren hitzetan (IX 493) aurki daitekeen kontraesan moduko hau:

Esta diferencia guarda relación, a mi entender, con el hecho de que en la declinación nominal la adición de sufijos nunca produce cambios en el final del tema: *-eta*, cualquiera que sea su origen, se ha identificado casi siempre con el infijo *-eta-* que entra en la formación de los casos locales de plural, y *-aga*, a falta de otra correspondencia, tendrá que igualarse con *-ak* del nominativo plural.

Deklinabidearekin duen lotura argi deskribatzen du, eta, ikuspegi hau Duvoisinin eta besteren ikuspegiarekin hobeki ezkontzen bada ere, lerro batzuk beheago, funtsean eratorpenezkoa den latindar atzizkia aipatzen du Mitxelenak euskal *-eta-*ren ustezko jatorri moduan (IX 494, 102 oh.).

2.4.2.8 Pluraleko deklinabidearen azentueraz

Pluraleko azentuari dagozkion auzien gaineko atal honetan, komeni da Mitxelenaren hitzok gogoan hartzea: “la soudure des thèmes nominaux avec l’article et les suffixes de déclinaison au pluriel doit être en tout cas quelque chose d’assez moderne” (VII 141). Izan ere, atal honetan zerrendatu diren gertakarietarako eta horiek azaltzeko proposatu izan diren hipotesietarako aingura kronologiko orokor moduko bat ematen dute.

2.4.2.8.1 Ekialdeko kasu gramatikalak

Lafonek, zenbait hizkera zuberotar eta Leizarragaren notazioa hizpide, hainbat ohar egin zituen ekialdeko azentuaren gainean (1999: 697-703), eta zenbait kontrakzio gertaerarekin lotu zuen bereziki azentuera hori. Ergatibo eta genitibo pluraletan, esaterako, **-ág-e-k* eta **-ág-en* protoforma ezagunak abiapuntu hartuta zubererazko azentu oxitonoa (*-ék* eta *-én*) eragiten duten kontrakzioak aipatzen ditu.¹¹⁷ Bestela esanda, etimologikoki [-2] zen azentuera [-1] da, silaben kontrakzioa dela tarteko.

Datibo eta instrumental pluralak batera aztertzen ditu: dat. *háurrer*, *semér*, *alhabér* eta instr. *háurrez*, *seméz*, *alhabéz* ematen ditu, eta, darabilen eredu eransleari segituta (izena + pl. *-e-* + *-r/-z*), dio kontrakzioa gertatu zela *semér/seméz* eta *alhabér/alhabéz* kasuetan, baina ez *háurrer/háurrez* kasuan; horrek azalduko luke *haur*-ek azentu paroxitonoa gordetzea. Mitxelenak (VII 139 eta 37 oh.), halere, erg. *-ék*, gen. *-én*, dat. *-ér* eta instr. *-éz* oxitonoak direla dio, eta Lafonen datuak Larrañekoak eta Altzaikoak direla, baina ez ezinbestean Zuberoa osokoak; Gèzeren (1873: 12-19) datuetan ere azentu oxitonoa agertzen da lau kasu plural horietan. Gainera, Lafonek berak aitortzen du hiztun berari jasoak dizkiola (1999: 699), erg. pluralean, *gathíék* zein *gathíek* formak; hauetan badirudi deklinabideko [-1] azentua [-2] azentu-eredu orokorraren arabera berdindu ahal izan dela hainbat kasutan, eta, hartara, bidea ematen dute kontrakziorik gabekotzat dituen dat. eta instr. pl. *háurrer/háurrez* formak ere modu horretan azaltzeko; cf. halaber zer dioen Leizarragaren dat. pluraleko formez (1999: 701).

Funtsean, ekialdeko erg., gen., dat. eta instr. formen azentu oxitonoa azaltzeko, deklinabidearen ustezko izaera eranslea hartzen da oinarri, eta gaur morfema bakarra den tokian jatorrian bi zirela argudiatzen da; hala, horiei gertaturiko kontrakzioen ondorio litzateke egungo azentuera. Ikuspegi hau berau darabil Mitxelenak (*FHV* 403) erronkarierazko datuak azaltzeko, baina, hasperenaren eta azentuaren arteko lotura hizpide duela, aitortzen du bitxia iruditzen zaiola azentua atzizkietara pasatu izana (*FHV* 421): “[N]o deja de ser extraño, en estas circunstancias, que el acento pase a veces al

¹¹⁷ Genitiboan, plural marka *-ag-* zein *-e-* izan zitekeela aipatzen du, hots, protoformak **-ag-en* edo **-e-en* izan zitezkeela.

suf. de declinación en ronc. y en sul.”, ekialdeko euskalkietan azentuak mugikortasun moduko bat duela pentsatzen baitu (“típica movilidad del acento que hallamos en los dialectos orientales”).

2.4.2.8.2 Ekialdeko leku-kasuak

Pluraleko leku-kasuei gagozkiela, aipatu beharrekoak dira zubererazko datuez Hualdek (1997: 80) gogora ekarriak: Intxausperen *San Mateoren Ebanjelioa* aztertzen duenean, ohartarazten du oxitono edo paroxitono ez diren azentuerak daudela; besteak beste, *zeliétaco*, *falxiétaric*, *herrouétara*. Dakartzan adibide gehienak pluraleko leku-kasuetakoak dira, eta azentua, normalean, deklinabide markako -é-ren gainean daukate; Gèzek (1873: 12-19) ere halako azentuera dakar pluraleko leku-kasuetan.¹¹⁸ Bistan dena, leku-kasuetako azentuera proparoxitono honek ez du zubereraz arrunta den [-2] eredu paroxitonoa betetzen.

Aipagarriak dira datuok, bai baitirudi ekialde hutsean baino eremu zabalagoan aurki daitezkeela antzekoak: Lizarraga Elkanokoak *ceruétara* (OngIlt 91 or.) eta *limboétara*, *ceruétara* (LizDot 4, 15, 27 or.) formak idazten ditu,¹¹⁹ baina bestelako azentu grafikoa dutenak ere badituela aitortu behar da (cf. LizKopl *loietára* 104 or., *limboetára* 199 or., *atarietára* 138 or., etab.). Ekialde hertsira itzuliz, bestalde, azentu horren ondorio diren sinkopak ditugu, azentu horren antzinatasuna sala lezaketanak, neurri batean: cf. Igariko dotrinako *limboetra* (behin *-hetra*, <h>-rekin) edo *zeruetra* (BonapOnd),¹²⁰ bai eta, Zuberoan berriro, *Celietrat* (Belap 57 or.) eta *esküet(a)rat* (Maister 179 or.) moduko adibideak.

Honela laburbil daiteke ekialdeko deklinabide mugatuaren azentueraz dakiguna: kasu gramatikalek zein leku-kasuek ez dute betetzen, zein bere modura, hizkerari dagokion [-2] azentu eredu orokorra: kasu gramatikaletan arauari buruzko desbideratze

¹¹⁸ Salbuespena da bere “génitif relatif”-eko *lúrretaco*-k duen azentua (1873: 13), agian *lur* silaba bakarreko hitza delako; cf. Lafonen *háurrer* eta *háurrez* salbuespenak (2.4.2.8.1), silaba bakarreko *haur* hitzarekin.

¹¹⁹ Cf. halaber, datiboarekin, *onéi gloria*, *gaichstoéi péna* (OngIlt 162 or.).

¹²⁰ Adlatiboko adibideak dira; ablatiboan, ordea, ez dago sinkoparik: *Escuyeco bi eriez curuze baten eguita borondetic bularretra*, *bularretaric ezquerreco soñeguiala*, edo *iz gaistoetaric* etab. (Itzaltzuko dotrina, BonapOnd).

hau, [-1] azentua baitute, silaben kontrakzioen bitartez azaldu nahi izan da; leku-kasuetako [-3] azentu-modua, ordea, ezin izan da molde berean azaldu.

2.4.2.8.3 Mendebaldeko azentueraz

Mendebaldeko hizkerez era bada zer aipatua, eta Trasken hitzak (1997: 203-204) egoeraren argigarri dira:

A complication is that plural *-eta* bears the accent in the western varieties with a pitch-accent: *-èta*. Jacobsen (1975), as part of his belief that accented morphs continue former geminate vowels, posits **-eeta* as the source and derives this in turn from **-egeta*, with an overt plural marker.

Segidan, Hualderen lanak aipatzen ditu Trasken, azpimarratuz autore horrek mendebaldeko azentu-moduaren bilakaeran bokalen kontrakzioei garrantzi txikia aitortzen diela; Trasken ez du jo nahi, beraz, Jacobsenek aldezen duen eredu eranslearen bidetik, leku-kasuen jatorrian *-eta* atzizki multzokaria ikusten baitu. Hualderen lanetan, are modu xeheagoan aztertzen dira auziaren ñabardurak: mendebaldeko hizkeretan hitz gehienak azenturik gabeak dira, eta sintagmaren araberrako azentua daramate, ez hitzaren araberrakoa (adib. *iturri*, *iturri*, etab.); hori da eredu markatugabea. Baina badira azentu finkoa duten hitzak —mailegu edo osagai morfologiko bat baino gehiagokoak dira, eskuarki—, eta hauek eredu markatuaren multzoa osatzen dute: azentua amaierakoa ez den silabaren batean izaten dute. Gogoetabide honetan kokatzen ditu Hualdek (1995: 178) deklinabideaz esateko dituenak:

Of particular importance because of its functionality is the difference in accentual properties of singular and plural inflectional suffixes. In many varieties, plural suffixes are preaccenting, whereas singular suffixes are unaccented. This creates a contrast in these varieties between the accentuation of singular forms such as *gizoná*, *gizonák*, *gizonarí* “the man abs, erg, dat” (with phrase-final accent), on the one hand, and the corresponding plural forms *gizónak*, *gizónari* “the men abs/erg, dat”, on the other. If a word contains several accented morphemes only the leftmost lexical accent is realized (an effect of this rule being the fact that if the root is accented the opposition between singular and plural forms is neutralized, as in *léngusueri* “to the cousin or to the cousins, dat”).

Esan liteke, hortaz, pluralekoak, singularreko formen aldean, forma markatuak direla; beste modu batean esateko, pluralekoak forma konplexu bezala tratatzen ditu azentu-sistemak, eta halaxe dio Hualdek ere: “[I]t has to be assumed that, at some historical

point, plural words had a compound-like structure, whereas singular words did not” (1993: 40). Singularren eta pluralen alde hori azaltzeko, gainera, tradiziozko eredu eransletik aldentzen den irtenbide diakronikoa proposatzen du, esanez *gizonak* sintagman *gizon + (h)a(i)ek/*hak* dugula jatorrian, eta *gizonok*-en *gizon + hauk*, singularrekoetarako Mitxelenak (*FHV* 213) aipatzen duenaren eredura.

2.4.2.8.4 Erdialdeko zenbait hizkeratako azentuera

Egoera bertsua berreraikitzen du Hualdek erdialdeko zenbait azentueratarako, xehetasunak xehetasun. Leitzako eta Goizuetako azentuerak alderatzen ditu lehenik, eta Goizuetakoa zaharragozat jotzen du: “In having two stressed syllables (in the stem and in the suffix) in plural forms, on the other hand, Goizueta appears to be more conservative” (2007: 313). Jacobsenen (1972) lanari jarraiki, gainera, Oiartzunen ere duela gutxi arte antzeko azentuera izan dela gogorarazten du Hualdek (2008: 203). Horren ondotik, honela bateratzen ditu mendebaldeko (bizkaiera/gipuzkera) azentuera zaharra eta Nafarroakoa (2007: 314):

If we compare the most conservative systems in both areas [mendebaldekoaz eta Nafarroakoaz ari da], what we see, instead, is a common phenomenon: plural forms have one extra accent when compared to uninflected and singular words in the unmarked class.

Beste hitz batzuetan esanda, pluraleko paradigmak azentuera markatua du eremu bateko zein besteko hizkeretan.

Honenbestez, pluraleko azentuerari eskainitako atal honetakoak honela laburbil daitezke: mendebaldean, erdialdean zein ekialdean, hizkera bakoitzaren eredu orokor eta ez markatutik kanpo geratzen da pluraleko azentuera. Hizkeraren arabera —mendeb./erdial./ekial., hemengo eztabaidan—, modu batean edo bestean gauzatzen da desbideratzea; atalaren hasieran gogoratu dugun Mitxelenaren ideiaaren barrenean, ordea, ongi bilduta gera daiteke desbideratze hori: pluraleko deklinabidearen izaera berantiarrak azpian har litzake jokabide ez-ereduzko horiek.¹²¹

---

¹²¹ Autore honek, baina, arkaikoagozat du mendebaldeko deklinabidearen azentuera (*FHV* 421).

2.5 Artikuluaren morfologia diakronikoaren inguruko auziak. Laburpena

Hiru gai nagusitan antola daitezke hemen aurkeztu ditudan artikuluaren diakroniaren morfologiazko gaiak: batetik, artikuluaren beraren jatorri morfologikoarena; erakusle jatorria aski argia izaki, bere sorrera-garaiari buruzkoa izan da eztabaida nagusietako bat (2.1.3 atala); era berean, artikulua sistema hirukoitzaren gainean eta mendebaldeko erakusle-artikulu sistema berregituratuaren berri ere eman dut (2.2.3-2.2.4 atalak). Bestetik, hainbat gai aipatu dira artikuluen jatorri diren erakusleen berreraiketari buruz: bere ezaugarri fonetiko-fonologikoak (zein zen jatorrian erakusleen hasierako hotsa?), morfologikoak (zein dira forma zaharrak, *(h)ek* modukoak ala *(h)æk* modukoak?), erakusle sistemaren izaera bera (bi graduko sistema berreraiki behar da, ala hirukoarekin aski da?), eta abar. Azkenik, atalaren zati nagusia hartu dute deklinabide mugatuari buruzko eztabaidek; erakusleen eta artikuluen arteko lotura ezin utzizkoa eztabaidagai horietan ikusten da hobekien. Hor, zenbait gai agertu ditut singularreko eta pluraleko deklinabide mugatuari buruz, eta horien diakronia zehazteko bilakaera morfonologikoen (inesibo singularrarenak, esaterako; ik. 2.4.2.2.1 atala) edo azentuari (2.4.2.8 atala) dagozkion eztabaiden garrantzia nabarmendu dut. Deklinabide mugatuaren osaera diakronikoari buruzko lanetan, agerian utzi dut eredu eransleak izan duen pisua (2.4.2.5 atala), baina bestelako aukeren berri ere eman dut (2.4.2.7 atala).

Bosgarren kapitulan, saiatuko naiz azalpen bateratua ematen atal honetan zerrendaturiko arazo horietarako; horretarako, Erdi Aroko hainbat datu berri ekarriko ditut eztabaidara (laugarren kapitulua).

B. ARTIKULUAREN SINTAXI DIAKRONIKOA: AZTERKETEN EGOERA

2.6 Artikuluaren dimentsio sintaktikoa: bere hedatzea

Aurreko ataletan, euskal artikul(u)aren inguruan piztu diren eztabaida morfologiko nagusien bilduma egin dut; zerrenda hori erakusleen eta deklinabide mugatuaren diakroniaren alorreko zenbait auzi morfologikorekin osatu da, ezinbestean, artikuluarekin duten harreman bereizezinaren bidetik. Artikulu definituaren berezko

dimentsio morfologiko horretaz gain, bestalde, baitezpada aipatu beharra dago beronek duen erabilera sintaktikoa ere.

Atal honetan, euskal artikulua definituaren erabileraz egin diren deskripzio eta analisi nagusiak bilduko dira; azterketa horiek sinkronikoak izan dira maiz, baina aurki daitezke, han-hemenka, auziaz egin diren ohar diakronikoak ere. Perpausaren osagai sintaktiko nagusiei begira (subjektu, objektu, predikatu...), *-a* morfema da aztergaia, artikulua hitz egiten dugunean. Ohar hau ez da alferrikakoa; izan ere, ikuspegi diakronikotik hartuta, izen sintagmetako *-en* gen. pl., leku-kasuetako *-eta-* eta abar artikulutzat jo daitezke, bosgarren kapituluan ikusiko den bezala.

2.6.1 Sarrera: euskal artikulua erabilera zabaldua

Traskek dioen bezala (2003: 119-121), *-a* artikulua beste hizkuntza batzuetako artikulua baino modu zabalagoan erabiltzen da:

The label *definite article* is misleading, since this article is of much broader use than the English definite article [...] *ura* may correspond either to ‘water’ or to ‘the water’, and *umeak* may correspond either to ‘children’ or to ‘the children’.

Euskal artikulua, beraz, beste hizkuntza batzuetan agertuko ez litzatekeen testuinguru sintaktikoetan ager daiteke; ik. honako adibide hauek, egoeraren argigarri:

(5) Barne argumentu posizioan

a. Izen zenbakaitzekin:

- i. *Jonek ardoa edan du.*
- ii. *Juan ha bebido vino/el vino.*
- iii. *Jean a bu du vin/le vin.*
- iv. *John has drunk wine/the wine.*

b. Izena pluralean (objektua):

- i. *Jonek gaztainak jan ditu.*
- ii. *Juan comido castañas/las castañas.*
- iii. *Jean a mangé des marrons/les marrons.*
- iv. *John has eaten chestnuts/the chestnuts.*

c. Izena pluralean (subjektua):

- i. *Trenak*¹²² *etorri dira.*
- ii. *Han llegado trenes / Los trenes han llegado.*
- iii. *Des/les trains sont arrivés.*
- iv. *Trains/The trains have arrived.*

(6) Perpaus existentzialak

- a. Izen multzokariak:
  - i. *Jendea badago kalean.*
  - ii. *Hay gente en la calle.*
  - iii. *Il y a du monde dans la rue.*
  - iv. *There are people on the street.*
- b. Izen zenbakaitzak :
  - i. *Ardoa badago hozkailuan.*
  - ii. *Hay vino en el frigorífico.*
  - iii. *Il y a du vin dans le réfrigérateur.*
  - iv. *There is wine in the fridge.*
- c. Izen zenbarriak pluralean:
  - i. *Harriak daude bidean.*
  - ii. *Hay piedras en el camino.*
  - iii. *Il y des pierres dans le chemin.*
  - iv. *There are stones on the road.*

(7) Lanbidea adierazten duten izen predikatuak (pluralean *-ak* leukakete *-a* beharrean)

- i. *Jon irakaslea da.*
- ii. *Juan es profesor.*
- iii. *Jean est professeur.*
- iv. *John is a teacher.*

(8) Izenondo predikatuak (pluralean *-ak* leukakete *-a* beharrean)

- a. Izenondo hutsa:
  - i. *Jon handia da.*
  - ii. *Juan es grande.*

---

¹²² Hiztun zenbaitek ez du irakurketa existentziala onartzen.

iii. *Jean est grand.*

iv. *John is big.*

b. Izenondo + izen:

i. *Jon mutil handia da.*

ii. *Juan es un chico grande.*

iii. *Jean est un garçon grand.*

iv. *John is a big guy.*

Adibide hauek mendebalde-erdialde zabaleko euskara modernoaren gramatika islatzen dute, baina, datu historikoei eta dialektalei begiratu gero, agerikoa da hizkuntzaren egoera askoz ere ñabarragoa dela, eta adibide horietako izen sintagmetariko batzuk artikulurik gabe ager daitezke zenbait euskalkitan. Honela laburbiltzen du egoera Mitxelenak (VII 301), ekialdea eta erdi-mendebaldea, batetik, eta iparra eta hegoa, bestetik, bereiziz:

De cualquier modo, y aunque el empleo de demostrativos en función de artículo sea debida a influencia extraña, el caso es que nosotros parecemos habernos pasado de la raya yendo más lejos que cualquiera de los demás. Hay, con todo, gradaciones en la frecuencia de su uso. De atenernos a una mera impresión, se diría que es empleado más profusamente en el centro y oeste del país que en el este, más en general al sur que al norte.

Ezaguna da Mitxelenak “pasado de la raya” informal horrekin irudikatu duen erabilera zabaldu honek nolako nahasmena eragin duen euskal gramatikagintzan, eta Azkuek berak (Morf: §430) “invasión de este elemento” izendatzen du artikularen zabaltze hau. Bi autore hauek, Mitxelenak (VII 302-303) eta Azkuek (Morf: §428), gogora dakarte Mikoletaren eta besteren ustea, zeinaren arabera euskal izen eta izenondo guztiek *-a* edo *-ak* amaiera duten, eta nola egiten dion kontra uste honi Oihenartek, ez alferrik, izan ere zuberotarra baitzen, artikulua gutxiago erabiltzen den eremu batekoa.

Hizkuntzaren ezaugarri honen inguruan, hauxe litzateke analisi diakronikoen azken helburua: zehaztea zein irizpideren arabera —semantikoak, funtzionalak— iritsi den artikularen erabilera gaurko egoerara. Horretarako, ordea, deskripzioa zehatza behar da lehenik, hizkeratik hizkerara eta garaitik garaira dauden aldeak argituko dituen; honela diosku Mitxelenak (VII 304):

[Q]uedaría por determinar, como queda dicho, cuál es la norma [artikuluaren erabilerarena] hoy en algunas zonas y cuál era ésta, en unas o en otras, en tiempos anteriores.

Eta honela ikusten du autore honek berak ikerketaren egoera (VII 306):

No sé que haya ningún estudio especial sobre el empleo de la determinación en el predicado nominal, ni siquiera con el auxiliar intransitivo, alias cópula, en una u otra zona o en estos y aquellos autores: no se ha pasado, si no he buscado mal, de consideraciones generales entreveradas de juicios de valor.

Ondoko atalean, han-hemenka auziaz egin diren aipamen horietako batzuk bilduko ditut, Mitxelenak deskribatzen duen ikerketaren egoera horren erakusgarri.

2.6.2 Artikuluaren eta mugagabearen erabileraz egindako oharra

Mitxelenak esan bezala, kontu ezaguna zen hizkeratik hizkerara artikuluaren erabileran aldea bazegoela, baina auziaz aurki daitezkeen aipamenak egoera sinkroniko baten deskripzioa baizik ez dira izaten, eta deskripzioa bera ez da maiz corpus jakin batean oinarritua, autoreari deigarri gertatu zaion adibide baten edo besteren aipamena baizik. Horren adibide da Lafonen oharra (1951: 15), non, testuinguru sintaktiko jakin bat harturik —izenondo predikatuarena—, hizkeren artean dagoen aldeaz ohartarazten duen:

Mais les conditions d'emploi du singulier, du pluriel et de l'indéfini ne se laissent pas ramener à une formule simple, et l'usage, sur certains points, varie suivant les régions. Ainsi, en labourdin, l'adjectif attribut se met régulièrement au nominatif singulier ou pluriel, non à l'indéfini: *ederra da* 'il est beau', *ederrak dire* 'ils sont beaux' [badirudi burutan dituen zubererazko datuei kontrajartzen dizkiela lapurterazko hauek].

Lafonek berak, numeroa aztergai duen 1954ko beste lan batean (1999: 209-212), mugagabearen eta artikuluaren erabileraren gaineko gorabehera batzuk aipatzen ditu, kasu honetan perpaus existentziala harturik adibideetarako oinarri, eta besteak beste partitiboa ere eztabaida berean sarturik. Ildo beretik, aipagarriak dira Azkueren hitzak, zubererazko egoera deskribatu bai, baina egoera horretara iristeko arrazoia ere bilatzen baitu (*Morf* §429):

Hay algún dialecto, el suletino, en que no sé si por influencia del francés o por atavismo, dicen frases como *ekarzan ur* trae agua, *arrazu ogi* tomad pan; cuando lo ordinario es decir *ekarzan ura*, *arrazu* o *arrazu ogia*. De mis antepasados se conserva en mi familia esta locución que la usamos corrientemente: *baneukan asti* 'ya tenía tiempo', en vez de *baneukan astia* o *astidxa*: y creo sea corriente en Lekeitio o Mundaka.

Azkuek, hortaz, ez du argi zubererazko mugagabearen erabilera eragin arrotzaren ondorio den, ala bere izaera arkaikoarena; ik. behean Álvarezen saioa. Dena den, badirudi beste zenbait kasutan —*baneukan asti* esapideaz ari dela, edo Bährek bere lan baten itzulpenean mugagabeaz egiten duen erabileraz ari delarik— arkaikotzat duela Azkuek mugagabearen erabilera; ik. halaber behean, bere aipua (*Morf* §432). Horixe baita, izan ere, iritzi orokorra: jatorrizko egoera artikulurik gabea izanik, mugagabearen erabilera da jatorrizkotzat jotzen dena.

Horretaz gainera, Lafonek predikatuak eta perpaus existentzialak aipatzen dituen bezala, Azkuek funtzio bokatiboan diren izen sintagma aztertzen ditu ondoko ataletan (*Morf*: §430-432); autore zenbaiten adibideak zerrendatzen ditu —Leizarraga, Axular, Oihenart, Zabala eta beste—, eta izen sintagma horietan artikulurik agertzen den ala ez zehazten. Azkenik, Azkueren laneko beste bi puntu dira aipagarri: deklinabideko gorabehera zenbait aipatu ondotik (leku-kasu singularren auziak eta *-o-* artikulurik hurbilarenak), *-ik* partitiboa aztertzen du lehenik (*Morf*: §439-442), bere morfologiaz eta erabilera testuinguruez zenbait ohar eginez, euskalki eta testu askotako adibideen harira; eta, bigarrenik (*Morf*: §448), zenbait izenen (*aita, ama, errege, ugazaba, etab.*) jokabide mugagabea azpimarratzen du. Azkueren ekarpenean puntu bat dago bereziki garrantzitsua, hala ere: beti ere bokatiboa hizpide, galdetzen du ea nolatan zabaldu den artikularen erabilera jatorrian artikulurik ez zegoen testuinguruetara; gaztelaniaren eraginari egozten dio zabaltze hori, eta aldaketa pluraletik hasi zela proposatzen du (*Morf*: §432):

De este hecho, de usarse como vocativo plural el artículo *ak* parece venir, por imitación, el uso del artículo *a* en vocativo singular, aunque indebida e indudablemente contra el genio de la lengua.

Lan hauetan guztietan mugagabea testu zaharretan erabiliagoa zela azpimarratzen da, arestian aipaturiko iritzi orokorrarekin bat; Lafonek zein Azkuek Leizarragaren adibideren bat edo beste ematen dute, horren argigarri, baina halako datuak ohar diakroniko moduan har badaitezke ere, ez dira iristen aldaketa diakroniko edo bariazio dialektal horren izaera xehakatzera.

Esan bezala, ez dira hauek azterketa sakonak, ez baitute, hain zuzen, sakon izateko xederik, deigarri suertatzen den ezaugarri baten berri ematea baizik. Sail berean koka litezke gramatikari modernoagoen lanak ere: cf. Villasante (1972: 108-110), *EGLU* (79-82), eta are *A Grammar of Basque* liburua ere, artikulua erabilera deskribatzeko esanguratsuak diren testuinguru sintaktikoak xeheki zerrendatzen baditu ere; hauen artean interesgarria da Lafitteren gramatika, ekialderagoko hizkeretako datuak ematen baititu, sintagma mugatuen eta mugagabeen arteko aldea hobekien gorde duten hizkeretakoak, hain zuzen, zenbait testuinguru sintaktikoren eta predikatuen izaera semantikoaren arabera sailkatuak (1944: 68-74, 123-126, 417-421).

Nolanahi ere, zenbait ohar gorabehera, lan hauen helburua ez da hizkeren arteko aldeak ez eta garaien artekoak ere xeheki deskribatzea, ez eta garai ezberdinen artekoak ere. Ik. Rodriguezen lana (2003: 2-8), *EGLU*-ren, Villasanteren eta besteren lanen kritikarako.

2.6.3 Artikuluaren eta mugagabearen erabileraz egindako berariazko deskripzioak

Aurreko atalean bildutako han-hemenkako oharrek, bere ttikian, auzia bere arazoetan kokatzen lagundu dute: argi dago garai zaharragoetan eta euskalki zenbaitetan sintagma mugagabeak gehiago erabiltzen zirela artikuludunak baino, eta alde hori argi ikus daiteke testuinguru sintaktiko batzuetan. Aldaketa eta bariazio hori neurtzea da egin gabe dagoen lana, Mitxelenaren arestiko aipuan ikusi bezala.

Atal honetan Álvarez, Mitxelenaren eta Castañosen lanen berri emango dut, xeheki, beste zenbait lan —Iturriozena (1985) eta Agirrerena (1985), esaterako— aipamen hutsean utzita; Álvarez, Mitxelenaren, eta, bereziki, Castañosen lanak jo ditut nagusitzat, corpus jakin batean oinarrituta hizkuntza barneko bariazioa aztertzea edo horren berri ematea baitute xede. Horien aldean, adibidez, Agirrerenean berezko xedea da xehakitzea absolutiboko sintagma mugatuen eta mugagabeen erabilerak dituen balio semantikoak, estilistikoak eta beste; espresuki aitortzen du ikuspegi diakronikoa eta formala alde batera uzten dituela. Lan honen interesa honela laburbil liteke: sintagma artikuludunen eta mugagabeen erabilera sailkatzen du, egitura sintaktikoen (objektu, atributu, bokatibo...) eta aditz motaren arabera, eta sintagma horiek har

ditzaketen balioak xehakutzen ditu; bestalde, artikularen erabilera “konkordantziarekin” lotzen du (1985: 84):

Adjetiboekin atribuziorik arruntena geratzen da gaur egun [atributu artikuludunez ari da]. Antxinago artikulugabea erabiliagoa zan, artikuludunak aktualizazioa, sustantibazioa, indibidualizazioa suposatzen. Gaur egun kalifikazio jenerikoa suposatzen dau, baina baita konkordantzia hutsa ere.

Baina Agirrerren lanaren oinarrian han-hemenka bildutako adibideak daude, hizkera ezberdinetakoak eta autore nagusiki modernoetakoak; helburuak bestelakoa dituzenez, darabilen corpusa ez da egokia hemen xede ditugun analisi edo deskripzio diakronikoetarako. Bestalde, bere sailkapenak morfologiaren araberakoak dira batzuetan, baina balio semantikoaren araberakoak beste batzuetan (subjektu eta objektu mugagabeez ari denean, adibidez). Antzekoa da Zamarriparen lan laburra (1947).

Bestelako arazoak ditu Iturrioren proposamenak, diakroniaren helburuetara ekarri nahi badugu, behintzat; izan ere, ikuspegi sinkroniko hutsetik ari zaigu, *-a* artikularen funtzioak bere osagarri logikotzat duen *-ta-* artizkiarenei kontrajarrita (bi elementuok “marca de individuación” eta “marca de transnumeralidad” dira hurrenez hurren, bere ustetan); horretaz gainera, inoiz artikularen erabileraren bilakaera diakronikoa hizpide hartzen duenean, artikularen erakusle jatorria aintzat hartu gabe egiten ditu bere gogoetak (2.8 atala).

2.6.3.1 *Álvarezzen azterketa (1977): zubereraren arkaikotasuna*

Sintagma artikuludunen eta artikulugabeen erabilera berariaz aztertu duten lanen artean Álvarezena har genezake aitzindari moduan: autore honek zubererazko mugagabearen erabilera deskribatzen du, horretarako Etxahunen testua corpus moduan hartuta. Sintagma artikuludunen eta artikulugabeen erabilerari dagokionez, hizkera berritzaileak eta arkaikoak bereizten ditu, eta euskararen aldaketa hizkuntza erromantzeekin izandako ukipenari egozten dio (1977: 29):

Au fur et à mesure que les deux langues voisines s’imposent dans toute l’étendue du Pays Basque, l’originalité de l’emploi de l’indéfini euskarien tend à s’effriter; surtout dans les milieux bilingues urbains bien entendu, mais aussi assez nettement dans les milieux paysans des dialectes plus centraux (le guipuscoan, par exemple), qui sont dans l’aire basque les moins conservateurs.

Si l'on veut donc analyser cet aspect de la langue basque, constitué par l'indéfini, on a intérêt à prendre comme corpus de base un dialecte à la fois rural et géographiquement excentré. C'est bien le cas du souletin, à l'extrême oriental du Pays (voir Carte annexe).

Orobat deklinabideaz ari delarik ere, erdialdeko hizkeretan erdarek duten eragina nabarmendu eta zubereraren jatortasuna azpimarratzen baitu (1977: 39-40):

Étant donné que l'indéfini basque n'a pas d'équivalent précis en espagnol ni en français, c'est l'indéfini justement [qui] est en train de s'effacer remplacé par le singulier ou le pluriel (définis), suivant les cas. Encore une fois, ce sont les dialectes centraux, et notamment le guipuscoan, ceux qui se sont débasquisés le plus rapidement, acceptant les calques espagnols à la place des tournures autochtones.

Lan honetaz hainbat ohar egin daitezke: lehenik, ohartzekoa da “L'indéfini comme attribut” goiburuean mugagabearen erabileraren adibide ugari ematen dituela, baina adizka sailkatuta, ez perpaus motaka; atributu izena jarririk ere, denetarikoak ematen ditu bertan (objektuak, predikatu mota bat baino gehiago...); hona Etxahunen testuko adibideak:¹²³

- (9) a. 618 *Phixtesek lan badie*; objektua, izen zenbakaitza.
- b. 532 *Üskal Herrik dü* uhure; objektua, izen zenbakaitza.
- c. 322 *ordin ardu hartü*; objektua, izen zenbakaitza.
- d. 270 *Arueit handi zin*; objektua, izen zenbakaitza + izenondo sintagma.
- e. 570 *Arauz adixkide badiüzü orotan*; objektua, interpretazio pluraleko izen zenbakarria.
- f. 640 *Haren amoria benin nik* askazi; objektu bikoitzeko egitura.
- g. 578 *Umil, afile cira eta, behardenian*, corajous; izenondo predikatua.
- h. 668 *Josafaten badate* heigora egile; perpaus existentzialeko subjektua.

Bestalde, aipagarria da mugagabearen gaineko eztabaidan partitiboaren erabileraren berri ere eman izana; baiezko perpausetan duen erabilera azpimarratzen du, *hik badiük abis hunik* (282 or.) bezalako adibideak hizpide hartuta. Gainerakoan, mugagabeak dituen erabilera testuinguruak zehazten ditu; hauek, besteak beste: zenbatzaile zehaztugabeak (*hanitx, zunbait...*), zenbait hitz bereziren jokabidea (*errege, etxe, goiz, arrats...*), zenbatzaile zehaztuekin duen erabilera eta abar. Amaieran, xehetasun batzuk

¹²³ Haritzelharren (1970) edizioaren arabera egokitu ditut adibideak. Izen sintagmen nabarmentzea ere egokitu dut.

ematen ditu sintagma mugagabeek aditzarekin duten komuntaduraz, Zuberoako hizkeraren bereizgarri: cf. *galdu duk* bi *etchalte* (127 or.), aditza singularrean, baina *Barkoxen* badira / bi *ama alhaba* (404 or.), aditza pluraleko komuntadurarekin.

Álvarezen lanaren ekarpena laburbiltzeko, lehenik eta behin aipatu beharra dago corpus zehatz baten gainean ari dela lanean; bigarrenik, eremuen banaketa garbia egiten du mugagabearen erabilerak definitzeko (mendebaldea eta ekialdea), eta ukipenari egozen dio hizkeren arteko aldea eta aldaketaren abiaburuko indarra; azkenik, aipagarria da, sintagma mugagabeekin batera artikuludunak ere aztertzen dituelako, eztabaida berean kokatu izana testuinguru bertsuetan ager daitekeen partitiboa.

Bada, dena den, egin dakioken kritika bat: ez ditu oso fin bereizten mugagabearen eta artikularen erabileraren auzian esanguratsu izan daitezkeen testuinguru sintaktikoak; “atributu” goiburupean, esaterako, sintagma mugagabearen erabileraren hainbat adibide ematen ditu, besterik gabe; bere alde, aitortu beharra dago helburuak berak baldintzatzen duela, ziur aski, hutsarte hau, zubereraren izaera arkaikoa irudikatzea baita bere asmoa, ez ezinbestean beste hizkera batzuekin konparagai izan daitekeen erabilera testuinguruen taxonomia oso bat ematea.

2.6.3.2 *Mitxelenaren saioa*: on da / gauza ona da

Mitxelenaren saioa (VII 301-314) bestelakoa da: Álvarezek bezala, corpus zehatz bat hartzen du oinarri, —Axularren obra—, baina testuinguru sintaktiko jakin bat aztertzen du. Sarrera moduan genitibo, datibo eta ergatibo mugagabeen adibideak ematen ditu, Leizarragarenak, Haranbururenak eta Axularrenak berarenak; ergatibo mugagabeari dagokionez, adibidez, Leizarraga eta Axular konparatzen ditu, esanez lehendabizikoaren lanetan ugariago agertzen direla mugagabearen adibideak; funtsean, Leizarragaren izaera arkaikoa azpimarratzen ari da, Álvarezek berak zubererarekin egiten duen bezalaxe.

Sarrera moduko horren ondotik, eta corpustzat Axularren lana izango duela zehaztuta, iragartzen du predikatu posizioan agertzen diren sintagmei begiratuko diela. Posizio horretako zenbait adibide ematen ditu, hala nola:

- (10) a. 32 *on liçate orai ere*
 b. 175 *Gaztean luçaro gaixto içatu dena*
- (11) a. 23 *cein gauça gaixtoa cen*
 b. 275 *iusticiaren arauaz hasseretcea... gauça ona da, eta saindua. Hain saindua [sc. gauça saindua], ecen...*

Adibide horiek oinarri hartuta orokortze moduko bat proposatzen du, artikulua izenburuko *on da / gauza ona* da bikotearekin laburbil daitekeena: “Uno se aventuraría a adelantar, en todo caso, que la determinación es una exigencia más apremiante cuando se trata de sustantivo + adjetivo” (VII 307). Predikatu posizioan dagoen sintagma motaren arabera irizpide moduko bat lortzen du, hortaz, sintagma artikuluduna ala mugagabea izango den zehazteko.

Orokortze horren salbuespenei erreparatzen die ondoren: izenondo hutseko sintagmetan, bere orokortzearen arabera forma mugagabean agertuko liratekeen artean, azpimarratzen du partizipioek joera dutela forma artikuludunean agertzeko (cf. 40 *guçtiac ciren hasuiñez, elhorriz eta belhar gaixtoz betheac*); bere ustez, partizipioek izentasuna ongi markatzeko duten “beharrarengatik” gertatzen da hori. Superlatiboak aipatzen ditu, halaber, izenondo hutseko sintagma izanik ere forma artikuludunean agertzen direlako (euskal eremu osoko ezaugarritzat du hau). Bestalde, izena duten sintagmetan, salbuespenak ugariago direla aipatzen du, eta zenbait adibide ematen: 44 *Ordea guero azquenean hec escale, eta çu emaille* eta 44 *Alferrac choil dira hitztun eder, solhasturi handi* edo 173 *Badirudi ecen desohore eta laido cayela oraico presuna gaztey*. Ohartarazten du orokortzea ez dela ehuneko ehunean betetzen predikatu bikoitzeko egituretan agertzen diren sintagmetan, eta gogorarazten 32 *balidin [escuetaco larrua] mehe, leun eta bera*¹²⁴ *baçuen* eta 180 *Elefantac... bere gazte demboran belhaunac, eta gaiñeraco bertce iunturac çalhuitu* bezalako sintagma mugagabeen aldean badirela 190 *Oiñac cituen lohiac, satsuac, eta liquitsac* artikuludunak.¹²⁵

¹²⁴ Hiru izenondoko *mehe, leun eta bera* sintagmako azken hitzak *-a* amaiera baitu, sintagma bera artikuluduntzat har liteke; baina horrelakoetan pentsa daiteke Axularren ohitura dela artikulua sintagmako osagai guztietan ezartzea (cf. beharbada *lohiac, satsuac, eta liquitsac*, pluralekoa bada ere).

¹²⁵ Esanguratsua izan liteke sintagma mugatua aditzaren ondotik agertzea; Mitxelenak berak bere lanaren

Artikuluaren erabilerak izan duen bilakabide diakronikoa gogoan, Axularren hizkera mende bat beranduagoko Etxeberri Sarakoarenarekin konparatzen du Mitxelenak: aldaketa garbia da, dioenez, Axularren hizkeran deskribatu duen sistema ez baitago martxan mende bat beranduago.

Mitxelenaren ekarpena ez da horretan gelditzen: predikatu posizioan sintagmek duten jokabidea deskribatu ondotik (salbuespen eta guzti), aipagai ditu perpaus existentzialak ere, 392 *peril da eroria den, edo sarri erorico den* bezalako adibideen harira: hauetan —dio berak— izena izanik ere (*peril*), mugagabea izan daiteke sintagma; egiari zor, hain zuzen ere horrexegatik identifikatzen du *peril da* perpaus existentzial moduan, ez predikatibo, predikatiboetarako deskribatu duen jokabidea ez duelako betetzen.

Honenbestez, honela laburbil daiteke Mitxelenaren ekarpena: (a) bere azterketa corpus jakin baten gainekoa da; (b) testuinguru sintaktiko jakin bateko sintagmei begiratzen die, predikatuei; (c) orokortze bat proposatzen du, eta, mugagabearen eta artikuluaren erabilerari dagokionez, izenondo hutseko sintagmen eta izena dutenen arteko bereizketa garbi bat egiten du; (d) bere orokortzearen albuespenak zerrendatzen ditu, eta albuespen horien arazoia bilatzen du, funtzionala zein semantikoa. Funtsean, irizpide objektiboak zedarrizten ditu sintagma artikuludunen eta mugagabeen erabilera zein den zehazteko; aldaketa neurtzeko oinarriak ezartzen ditu horrela.

2.6.3.3 *Castañosen azterketa (1979: 143-164): testu zaharrak eta testuinguru sintaktikoak oinarri*

Eredu nagusi moduan hona ekarri ditudan lanen artean Castañosena da osoena. Ikuspegi klasikoari jarraiki, mugagabearen erabilera arkaikotzat jotzen du, eta halako sintagmen erabilera testuinguruak zerrendatzen ditu.

Bide horretatik, hainbatetan aipatu ohi diren *errege*, *aita* eta *ama* bezalako izenak aipatzen ditu, eta garai historikoan ere itxura arkaikoko artikulurik gabeko sintagmetan

---

bukaeran predikatu perpausetako osagaien hurrenkera tipikoena zein den zehazten du, baina ondorio garbirik atera gabe. Adibide horren ondoan ematen duen 191 *baldin beguitarte... içan balu liquitz* predikatu mugagabearen kasuan, berriz, *izan balu* aditzaren aspektuarengatik azal liteke artikulurik ez hartzea (cf. 190 *oiñac cituen...* adibidea, iraganeko aditzarekin).

agertzen direla ohartarazten du. Testu zaharretako adibideak erabiliz (Kapanaga, *Refranes y Sentencias*, Oihenart...), zenbait testuinguru sintaktikotako izen sintagmen jokabidea irudikatzen du ondoren, eta artikuludun edo artikulugabe diren zehazten du: ergatibozko, genitibozko eta datibozko sintagmak dakartza, besteak beste. Absolutiboari dagokionez, ager daitekeen testuinguru sintaktikoen arabera xehakatzen du bere jokabidea, eta, hartara, subjektuen artikuludun izateko joera azpimarratzen du, predikatuek mugagabe izateko duten joeraren aldean (cf. *RS 450 Zarren semea gojago zurz*), edo objektu zuzenen jokabidea ere bereiz ematen du (Oih 406 *Senar duenak jaun du*),¹²⁶ baita predikatu bikoitzena ere (predikatua objektuarena denean; cf., artikulurik gabe, Oih 47 *Atzearen behiak erroa handi*, baina pl. Oih 532 *Zangoac behar ditu xuxenac...* eta sing. Urrexola *Gayça çenduan leinztarroc Urruxolaco lecaya*).

Hori dena sarrera moduan egiten du, eta artikularen erabilera zabalduaren arrazoiak bilatu ere bilatzen ditu: predikatueta, esaterako, izen predikatuak eta izenondo predikatuak bereizten ditu; izen predikatueta subjektuaren eta izenaren ustezko konkordantziari egozten dio artikularen erabilera; alabaina, aitortzen du izenondo predikatueta ez duela arrazoi argirik antzematen artikularen erabilera azaltzeko.

Sarrera moduko hori egin ondoren, autore jakin batzuen datuak aztertzeraz jotzen du, eta honela justifikatzen bere hautua: “En los autores, por su mayor homogeneidad, es más seguro descubrir la regularidad de un empleo u otro [sintagma artikuludunarena eta mugagabearena]” (1979: 151). Etxepareren eta Leizarragaren testuak aztertzen ditu, datuak testuinguru sintaktikoen arabera sailkatuta eta antolatuta:

- (a) Kontuan hartzen du nolakoa den predikatua osatzen duen sintagma:
  - (i) Izen eta izenondo soileko predikatuak artikulugabeak dira (cf. Etxep 2: 23 *heben labur vicia da...* izenondoarekin eta 2: 108 *Ieyncoa iaun den...* izenarekin), edutezko izenordaina dutenen aldean (cf. Leiz Luc IV: 3 *baldin Iaincoaren Semea bahaiz...*).

¹²⁶ Adibideak tesian erabilitako edizioen arabera egokitu dira.

- (ii) Izen + izenondo sintagmaz osaturiko predikatuak beti artikuludun dira, bere arabera: cf. Leiz Luc V: 8 *Parti adi eneganic, Iauna, ecen guiçon bekatorea nauc ni.*
  - (iii) Partizipioak beti artikuludun direla zehazten du, eta Schuchardti esanguratsua egin zitzaion adibidea ekartzen du, Leiz Coloss I: 23 *egoiten baçarete fedean fundatuac eta fermu*, non sintagma bereko izenondoa artikulurik gabe dagoen.
- (b) Predikatuari lotua den subjektuaren numeroari begiratzen dio, halaber:
- (i) Izenondo sintagmak artikularekin zein artikulurik gabe ager daitezke, ezberdintasunik gabe, bere arabera: cf. Etxep 2: 60 *Ceren bada erho guira gayxo beçhatariac* eta 2: 140 *Gu gayxtoac içan arren...*
  - (ii) Izen sintagmarekin ematen dituen bi adibideetan, pluraleko artikulurik gabeak dira predikatuak: cf. Etxep 1: 382 *Beccatore baguirere oro guira çuriac* eta, are edutezko izenordainarekin ere Leiz Luc XI: 19 *halacotz hec içanen dirade çuen iuge.*
  - (iii) Partizipioak, subjektua pluralean delarik, bietara ager daitezke, artikularekin eta artikulurik gabe (cf. Etxep 2: 31 *Harc ayuta ezpaguiça nola guiren galduyac* eta Etxep 2: 34 *Hala eguin vadaçagu ohoratu guirate*).
- (c) Bokatiboetan ere “la extensión del artículo es también muy evidente” (1979: 155):
- (i) Izen + izenondo sintagmaz osaturiko predikatuak artikuludunak dira Etxeparerengan.
  - (ii) Orobat izen soilaz osaturikoetan.
  - (iii) Leizarragaren kasuan *aitá*, *semé* eta *anaye* izenak agertzen dira, izen berezietz gain, artikulugabe. Besteak (cf. Leiz Luc XII: 13 *Magistruá, erróc ene anayeri...*), artikularekin.

- (d) Objektu zuzena osatzen duten sintagmak aztertzen ditu; artikulugabe eta artikuludun izan daitezke, eta, sintagma artikuludun zenbaitetan artikulua balio anaforikoarengatik azal badaiteke ere, ez da hala kasu guztietan.

Mendebaldeko testu zaharrei ere soako bat egiten die, hain xeheki aztertu gabe, hala ere: Betolatzaren “bizkaieran” artikulua nagusi dela ikusten du, berera dakartzan bokatio eta predikatu adibideetan bederen; Milia Lasturkoren eresiarren kasuan, berriz, bere balio anaforiko “librearengatik” azaltzen du 2 *Sagar errea, eta ardāō gorria* eta 4 *Azpian lur oça gañean arria* bertsoerretako artikuluen erabilera; esia honetan beste testuinguru sintaktiko zenbait ere arakutzen ditu; subjektua eta objektua, esaterako. Azkenik, Arrasateko erreketako testuan eta Mikoletagan agertzen diren zenbait bokatioren adibide, artikuludun zein artikulugabe, ematen ditu.

Honenbestez, Castañosen ekarpena honela laburbil genezake: corpus jakin bat hautatzen du, eremu geografiko jakin bateko testu luze zaharrenez osatua, baina Etxeparenez eta Leizarragarenez besteko adibideak ere erabilia; esanguratsutzat jo dituen testuinguru sintaktikoen arabera sailkatzen du corpus horretako sintagma artikuludunen eta artikulugabeen erabilera; era berean, eta predikatuen kasuan, begiratzen du ea sintagma horiek pluraleko ala singularreko subjektu baten predikatu diren, eta predikatuaren sintagmaren izaera zein den, hau da, izen batez, izenondo hutsez edo izen + izenondo sintagmaz osatua ote den.

Ekarpen hau, hortaz, Mitxelenarenaren ildo berean koka genezake. Baina besterik ere badu, eta, artikulua zabaltzearen azalpen bila, Azkueren hitzak dakartza gogora: “Probable o por lo menos posible origen del moderno vocativo articulado, parece ser el plural” (Morf: §432). Castañosen ustez, hala ere, zabaltzearen arrazoia orokorragoa izan daiteke, hitzotan adierazten duen bezala (1979: 162-163):

Con la creación del singular y plural, la categoría de número, que implicaba también la de indeterminado y determinado, no llega a un sistema equilibrado. No tenemos un sistema de oposiciones tan equilibrado como, p. ej., en castellano: *hombre / hombres // el hombre / los hombres*

[...]

En esta situación parece verosímil que la sustitución del indeterminado se debió a que la categoría de número se impuso, en determinadas ocasiones, a la de determinación, como más necesaria para lograr una comunicación menos equívoca, y luego se fue generalizando.

8.8.4. El proceso pudo comenzar, como quiere Azkue, con el plural, que es el término más marcado de la oposición, aunque poco se pueda argumentar en este punto, ya que en época histórica el proceso está cumplido.

Horren ondoren, plurala morfologikoki markatu behar horren adibide gisa edo, Kapanagaren datibozko sintagma hau dakar: *97 ea ofensaric eguin deusteenz gurasoay, guiñarrabay, saserdoteri, edo elexacori, jueci eta nagusiri*; sintagma honek forma mugagabeekin batean pluraleko formak ditu. Pluraleko forma hauek ez dute interpretazio definitua; adibide honekin, Castañosek bat egiten du Azkueren ideiarekin, pluraleko sintagmetan kokatzen baitu artikularen interpretazio ez-definituen iturburua.

2.6.3.4 Aldaketa neurtzeko irizpideak. Laburpena eta egitekoak

Autore hauen gogoetei begiratuta argi geratzen da garai ia historikoan gertaturiko aldaketa baten aurrean gaudela (Castaños 1979: 161):

Esta sustitución del indefinido por el determinado, que vemos desde los primeros tiempos históricos, la atestiguan los gramáticos actuales para los dialectos vascos, con extensión mayor o menor.

Castañosek berak aitortu bezala artikularen zabaltzea plurala modu agerikoan markatu beharrari egotz ote dakioken erabakitzea zail gerta badaiteke ere, zilegi da galdetzea zein emaitza lor genezakeen testu zaharretako datuak modu erabatekoan xehakatuta. Izan ere, eta haxe da Castañosi, Mitxelenari eta besteri egin dakiekeen kritika, haien azterketak ez baitira oso-osoak: ez dituzte adibide guzti-guztiak biltzen, testuinguru sintaktikoak are gehiago xeheka litezke, eta abar.

Horrela, bizi-bizirik dirau gaur ere Mitxelenaren diagnostikoak, bere garaiko artikularen azterketen egoeraz ari denean: “No sé que haya ningún estudio especial...” (2.6.1 atala). Mitxelenaren eta Castañosen aztermodua sistematizatzea izango da, horrenbestez, seigarren kapituluko eginkizuna: horretarako corpus jakin bat erabili dut —XVI. mendera arteko testuak bildu dira—, eta artikularen erabilera neurtzeko behatu beharrekotzat jotako testuinguru sintaktikoetako izen sintagma guztiak bilduko ditut, orduko gramatikaren deskripzio zehatz bat emateko. Hirugarren kapituluan emango dut hautu hauen berri.

2.6.4 Artikuluaren erabileraz egindako analisi sinkronikoak

Testuetan oinarrituriko azterketa diakronikoetan, ikusi dugu, mugagabea noiz agertzen den deskribatzea izan ohi da asmoa, horixe baita antzinagoko garaietako gramatikaren aztarna. Datu mota bera abiapuntu izanik ere, lan sinkronikoek kontrako aldetik begiratzen diote, funtsean, arazoari: artikulua agertzen den tokietan zergatik agertzen den azaltzea dute helburu.

Beste tradizio baten barrenean, beraz, artikuluaren erabilera zabalduaz arduratu diren zenbait lan eman dira argitara, auzia datu sinkronikoen arabera aztertu dutenak: Artiagoitiarenak (1998, 2002) eta Etxeberriarenak (2005, 2009, 2010) dira aipagarrienak. Lan hauek *-a* morfemaren eta berekin osatzen diren izen sintagmen izaera, semantikoa zein sintaktikoa, zehaztea dute azken helburu, izen edo determinatzaile sintagmetan zein estatus duen zehaztea. Definitutasunaren nozioa artikuluaren funtsezko ezaugarritzat hartu ohi da analisi sinkronikoetan, eta, bere definizio arruntetik aldentzen den euskal artikulua definituaren jokabidea azaltzeko, zenbait irizpide proposatzen dira lan hauetan. Artikuluaren auziaren jarrera horren isla da Etxeberriaren (2009: 316) pasarte hau:

Euskal artikulua, honek bultza ditzakeen interpretazio posibleen ikuspuntutik begirata berriz, normalean definitutasuna (estentsionala zein intentsionala —espezie irakurketa deitua; ‘kind reading’—, ikus Etxeberria 2007, prestatzen) markatzen duela esan bagenezake ere, posible du baita ere, izen plural edo masa izenekin konbinatzen denean, irakurketa esistentziala deitua bultzatzea (ikus besteak beste Artiagoitia 2001, 2002, 2006; Etxeberria 2005, 2007, prestatzen).

Lehen kapituluaren aurreratu (1.1.2 atala) eta hirugarrenean zehaztu dudana bezala (3.2.2 atala), artikuluen diakronia aztertzean definitutasuna ez da hartzen oinarritzko abiapuntu moduan. Abiaturu bat edo bestea gorabehera, egin genezakeen edozein azterketa diakronikoren ezinbesteko osagarri gertatzen dira analisi sinkronikook, denboran (zein espazioan)¹²⁷ zeharreko aldaketa prozesuak hobeki ulertzeko esanguratsu izan daitezkeen testuinguru sintaktikoen eta artikulua izan ditzakeen interpretazioen berri xehea ematen baitigute.

¹²⁷ Esan liteke bariazio dialektala eta diakronikoa gauza bera direla funtsean, zenbait hizkera arkaikotzat jotzen ditugun momentutik.

2.6.4.1 *Artiagoitiaren lana*

Artiagoitiaren 1998ko lanean, determinatzaile sintagma (DS hemendik aurrera) kategoria funtzionalaren arabera aztertzen da euskal izen sintagma (IS hemendik aurrera), Abneyk (1987) ingelesezkoa aztertzeko proposatu zuen kategoriaren eredura. Determinatzaile sintagmaren hipotesia onartzen da, oro har, euskal gramatikagintzan gaur egun, eta horretan sakondu du, berrikiago, Artiagoitiak berak (2012).

2002ko lanean, berriz, Longobardiren lanak lagun, determinatzailearen eta izenaren arteko beste kategoria funtzional bat proposatzen du Artiagoitiak, ingelesaren eta italieraren ondoan euskarazko DS batzuek bestelako jokabidea dutela medio: hizkuntza horietan artikulurik ez duten zenbait egitura sintagma artikuludunarekin agertzen dira euskaraz; ik. goian (5-8) adibideak. Diferentzia hau posizio jakin batean dauden bi izen motarekin irudikatzen du: barne argumentu posizioan dauden izen zenbakaitz singularrekin (*ardoa, ura...*) eta pluraleko izen zenbakarriekin (*aulkiak, trenak, autoak...*). Artiagoitiaren beraren (8)-ko adibideak errepikatzen ditut hemen, bere ingelesezko glosekin, eta etzanean ematen ditut aztergai diren DSak:

- (12) a. *Trenak heldu dira.*
 ‘(The) trains arrived’
 b. *Ardo edan dut.*
 ‘I drank (the) wine’
 a’. ***Tren heldu dira.*
 b’. ***Ardo edan dut.*

Trenak eta *ardoa*, biak *-a* artikulurekin, glosek adierazten dituzten bi interpretazioak izan ditzakete: “specific description” zein “existentially quantified expression”, Artiagoitiaren hitzetan jartzearren. Hots, irakurketetako bat definitua da eta bestea indefinitua, edo, nahiago bada, inongo terminologiatan sartu gabe, bata artikuludunarekin itzultzen da gainerako hizkuntzetan eta bestea batere artikulurik gabe.¹²⁸

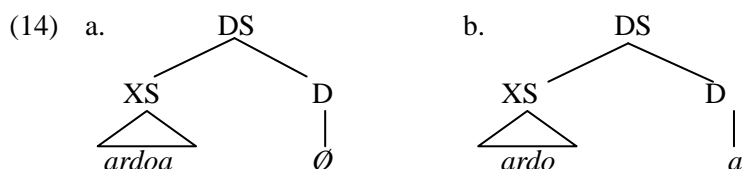
¹²⁸ Nire ustez, egoki azaltzen du Raskinek hurbilketa modu hau, artikuludun eta indefinitua dituen ingelesa, artikuludun baizik ez duen hebraiera, eta artikulurik gabeko errusiera alderatzen dituenean: “[I]t is assumed throughout the paper that, in accordance to the principle of effability, expressibility or universality [...], the same or very similar degrees of determination are expressible in the other two

Kontua da bitxia dela irakurketa existentziala edo indefinitua hartzea berez (eta jatorriz) irakurketa definitua izan behar duen morfema batek; 12a' eta 12b' adibideetako forma mugagabe soileko sintagmak, bestalde, ez dira gramatikalak.

Gogora dakar, era berean, euskaraz ere (italieraz eta ingelesez bezala) kanpo-argumentuek ez dutela interpretazio existentzialik onartzen, honako perpaus hau adibide (bere lanean (10b) adibidea):

- (13) *Trenak aurreratu gaituzte.*
 ‘**(the) trains have passed us’

Artiagoitiak honela deskribatzen du *Trenak* sintagmaren jokabidea: “Crucially, as noted by Laka (1993: 161) and Artiagoitia (1997: 162), Basque disallows the existential interpretation of DPs headed by the article precisely in external argument position” (2002: 78).¹²⁹ Murriztapen sintaktiko hori bera dute italierak eta ingelesak, baina euskarak, paradoxikoki, artikulua du murriztapen horrek kanpo uzten dituen testuinguru sintaktikoetan ere, barne argumentuetan, alegia (ik. (12)-ko adibideak); euskarazko *-a* morfemak beste hizkuntzetako artikulua eta [Ø] morfemak gauzatzen dituzten funtzioak biltzen ditu bere barnean. Jokabide hau azaldu nahian bi egitura ematen ditu Artiagoitiak:

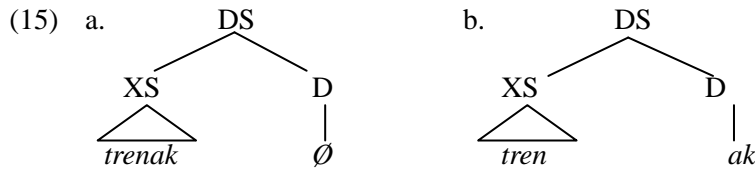

---

languages. This assumption does not imply an ontological commitment to the above-mentioned principle, but rather a recognition of its convenience as an approximation of reality, at least for the purposes of this chapter. In fact, what is assumed is simply that all the English sentences are translatable into the other two languages. What it is not assumed, of course, is that the translations will necessarily reflect the same contrasts and oppositions which can be observed in English. The other languages may be reasonably expected to have oppositions and contrasts of their own, not necessarily coinciding either with English or with each other” (1980: 124-125).

¹²⁹ Beste modu batera jar daiteke: arazoa ez da zergatik den ezinezko irakurketa existentziala kanpoko argumentu posizioan, baizik nolatan izan dezaketen halako irakurketarik artikulua buru duten determinatzaile sintagmek. Lakaren eta Artiagoitiaren orokortze hau orokortze tipologiko ezagun batekin lot daiteke, zeinaren arabera subjektuak definitu izan ohi diren. Ikus 3.2.4.2 atala.

(14a)-k irakurketa existentzial edo indefinituaren egitura irudikatzen du, “I drunk wine” perpauseko objektuak duena; (14b)-k, berriz, irakurketa espezifikoko edo definituarena, “I drunk the wine” perpauseko objektuak duena.

(15a)-k irakurketa existentzial edo indefinituaren egitura irudikatzen du, “I saw trains” perpauseko objektuak duena, edo “Trains arrived” perpauseko subjektuak duena; (15b)-k, berriz, irakurketa espezifikoko edo definituarena, “I saw the trains” perpauseko objektuak duena eta “The trains arrived” perpauseko subjektuak duena.

Agerikoa denez, arazoa da zergatik den azalean irakurketa existentzialeko XS (proiekzio funtzional ezezagun) hori morfologikoki DS oso baten berdina, zergatik diren isomorfiko; hots, arazoa dator irakurketa existentzialetako XS hori zer den esaten saiatzen garenean. Artiagoitiak bi aukera logiko ikusten ditu:

- (a) XP hori, bere osoan, izen sintagma izan liteke, eta artikuluak izenaren parte bereizezin. Jakina, arazoa da artikulu horiek ez direla “hain” bereiziezinak; *ardo* eta *tren* izen sintagma oso gisa ager daitezke. Beraz, *ardoa* eta *trenak* (eta, ondorioz, XP hori) beste zerbait izan behar dira.
- (b) Beste aukera bat da XP hori bestelako buru funtzionalen bat izatea; bere ustez, izenekin zerikusia duen buru funtzionalen bat izen behar da, eta numeroa izan daitekeela uste du.

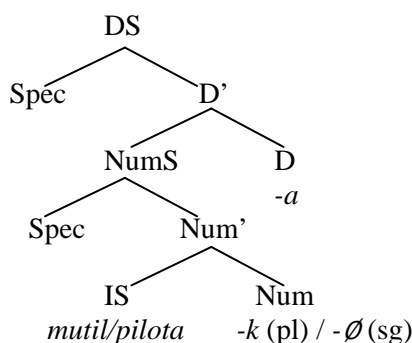
Bi aukera hauetarik Artiagoitiak lehena baztertzen du, aipaturiko arazoa tarteko dela, baina biak dira interesgarri ikuspuntu diakronikotik; bestalde, auziari ematen zaion irtenbidea gorabehera, ohargarria da Artiagoitiaren proposamena oso adibide zehatzen ganean eraikia dela: barne argumentu posizioan agertzen diren izen zenbakaitz eta zenbakarri pluralekoak dituzten sintagmen ganean, hain zuzen.

2.6.4.2 Etxeberriaren lana (2005, 2007, 2009, 2010)

Etxeberriak alternatiba bilatzen dio Artiagoitiaren hipotesiari: *-a* eta *-ak* artikuluak, barne argumentuan egonik interpretazio existentziala jasotzen dutenean, numero markatzaile dira Artiagoitiaren iritziz; Etxeberriak, aldiz, *-a* artikulu definitua horixe baizik ez dela argudiatzen du, determinatzaile definitu bat.

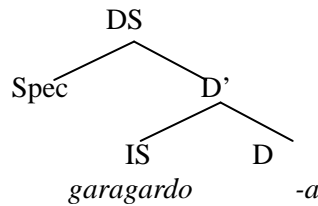
Etxeberriak (2009: 323-324), artikuluak izan ditzakeen interpretazio existentziales ari dela, arazo nagusi bat ikusten dio Artiagoitiaren proposamenari: *ardoa edan dut* perpausean (*Maiak garagardoa edan zuen* dakar Etxeberriak) *ardoa* izen sintagma singularizat du Artiagoitiak, numero sintagma baita *-a* morfemaren agerrera azaltzeko darabilen egitura; baina, berez, masa-izenak edo izen zenbakaitzak ez dira ez singular ez plural,¹³⁰ zehaztugabeak dira numeroaz denaz bezainbatean. Ildo beretik, *Julenek autoa erosi du* bezalako perpausak ekartzen ditu gogora Etxeberriak: bere interpretazio existentzialesan —irakurketa indefinitu ez espezifikoa—, perpaus horretako *autoa* sintagma singularra baizik ezin da izan, eta horrek ez du bat egiten Artiagoitiaren adibideko *ardoa* sintagmari egotzi diogun numero zehaztugabetasunarekin. Funtsean, Etxeberriak (2009: 325) ohartarazten du izen zenbakarriekin eta zenbakaitzekin osatuak diren sintagmek ez dutela egitura bera, izen zenbakaitzek ez baitute numeroari dagokion proiektiorik; hona egitura proposamenak:

(16) Izen zenbakarrien egitura, Etxeberriaren arabera (bere lanean (26) adibidea):

¹³⁰ Bere semantikari dagokionez, masa-izenen (“mass nouns” ingelesez) eta pluralen arteko hurbiltasuna nabarmendu izan da, argudiatuz masa-izenak osagai bakun askoren taldeak direla, hots, pluralizatuak daudela berez (Chierchia 1998).

(17) Izen zenbakaitzen egitura, Etxeberriaren arabera (bere (27)):

Etxeberriaren argudiobide nagusiarekin bat, perpaus mota gehiago aurkez genezake *-a* morfemak numeroarekin zerikusirik ez duela argitzen dutenak: *umea besterik ez dago hemen* perpausean ez zaio *umea* sintagmaren singulartasunari egiten erreferentzia, izen zenbakarri bati artikulua gehituz osatua izanik ere; kasu honetan pentsa liteke izen zenbakaitz moduan funtzionatzen duela, zenbait hizkeratan mugagabe agertzen diren *bada jende bezalako*en antzera; ikuspegi “diakronikoago” bat aintzat hartuta, berriz, onarturik artikuluen etorkizuneko edo ez hain etorkizuneko bilakaeran euskal artikulua inoiz izenaren markatzaile soila izango dela (hots, $DS \rightarrow I$ bilakaera diakronikoa; ik. hirugarren kapitulua),¹³¹ pentsa liteke izen soil moduan hasiak direla jokutzen berez eta jatorriz artikuludun diren sintagmak.

Beste kritika bat ere egin dakioke Artiagoitiaren irakurketa existentzialeko *ardoa* sintagma ustez numerodunari: ez dirudi *ardoa*-k numerorik izan dezakeenik, numeroa *singular* eta *plural* nozio kontrajarrien arabera definitzen den heinean; hortaz, *ardoa*-k ezin du pluralik hartu, edo, bestela esanda, irakurketa existentzialeko *ardoak* ezinezkoa da. Hori hala dela onarturik, nola definitu orduan zerbait singular bezala, ezin badu pluralik hartu? Ideia hau berau da Etxeberriaren hitzotan dagoena (2009: 326):

Artiagoitia jarraituz, masa terminoen irakurketa esistenzialerako [-a] NumS-an agertzen dela onartuko bagenu, honek (24)-ko *garagardo-a* izenaren masa izaera ezeztatu beharko luke, baina ez da horrelakorik gertatzen.

Ekialdeko barne argumentu mugagabeekin lot liteke eztabaida hau; zub. *sagar ebatsi dii* edo *bortüan ikusi dut behi, ardi eta mando...* bezalako perpausez honela dio Etxeberriak (2010: 73):

Pentsa genezake irakurketa existentzial deitu hau pluraltasunarekin loturik legokeen irakurketa dela. [...] Pentsatzeko modu hau ez da zuzena, alabaina; izan ere, (17)ko adibideetako izenek

¹³¹ Izatez, hau da Artiagoitiak ikusten dituen bi aukera logikoetako bat, baztertzen badu ere.

lortzen duten irakurketa existentzian ez du haien pluraltasunak edo singularitasunak axola. Benetan axola duena [...] *izen horrek mundu errealean erreferentzia zehatzik ez izatea da* [...]. [Etzana nirea]

Etxeberriak egiten duen analisi honek Lafonek (1999: 209) adierazitakoaren oihartzuna dakar, baina Lafonek ekialdea baino eremu zabalagoan agertzen diren aditz arinak¹³² ere eztabaida berean sartzen ditu:

L'indéfini, dont le nominatif est identique au thème du mot, exprime parfois le concept de l'objet, l'idée nominale sans aucune détermination ni distinction interne: on dit, par exemple, haur izan du 'elle a accouché', littéralement, 'elle a eu enfant(s)', so egin 'faire attention', lo egin 'dormir', litt. 'faire sommeil'. [Etzana nirea]

Nabarmenduriko hitzek ideia bera adierazten dute: Etxeberriak izen biluziek (hots, determinaziorik gabeek edo mugagabeek) *saretxo*¹³³ oso bat denotatzen dutela argudiatzen du, eta ez du axola erreferentzia *saretxo* horren barreneko elementu bakar bati edo pluraltasun bati egiten zaion; *saretxo* hori da Lafonek “le concept de l'objet” gisa izendatzen duena. “Objektuaren kontzeptua” bezalako nozioen hainbat xehetasun eta bibliografia zehatzerako, ik. Chestermanen lana (1991: 25-29).

Xehetasunak xehetasun, eta auziak izan ditzakeen adarkadurak ahanzi gabe, badirudi halako adibideak Etxeberriaren ideien ildo beretik doazela, artikulak ez baitu, bere hainbat erabileratan, numeroarekin zerikusirik.

2.6.4.3 *Eztabaida sinkronikoaren laburpena eta analisi diakronikotik datozkeen galderak*

Hemen labur azaldu ditudan bi analisi sinkroniko nagusiek arazo jakin bati egin behar izan diote aurre: euskal artikulak definituak ez du definitutasunaz jakin uste genuena betetzen (ik. 1.1.2 atala, hala ere, *definitutasun* nozioak dituen arazo zenbaitetarako). Hona ekarri ditut arazo horri eman izan zaizkion bi irtenbide sinkroniko nagusiak, Artiagoitiaren eta Etxeberriarena; honela laburbil genitzake:

(a) Artiagoitiaren proposamena:

¹³² Ikus Oihartzabalen (2006) eta Rodríguez eta García Murgaren (2001) lana, hauen analisi sinkronikorako.

¹³³ “Lattice” da ingelesezko terminoa. *Saretxo* terminoaren oinarritzko azalpen baterako, ik. Etxeberria (2010: 74).

- (i) Izen zenbakarri zein zenbakaitzetarako egitura bera proposatzen du, numero sintagman oinarritua.
  - (ii) *-a* eta *-ak* numero markak dira.
  - (iii) Pluraleko *-ak* osagai banaezin moduan tratatzen da: *-ak*, bere osoan, da beharrezko pluralitatea markatzeko.¹³⁴
- (b) Etxeberriaren proposamena:
- (i) Izen zenbakarriek eta zenbakaitzek zeinek bere egitura dute.
  - (ii) *-a* morfema D izango da, numerotik bereiz, eta balio semantiko ugari hartzeko gaitasunarekin.
  - (iii) Numero markak sing. [-Ø] eta pl. [-k] dira.¹³⁵

Gauzak honela, hurrengo urratsa litzateke diakroniaren ikuspegitik egin ditzakegun proposamenak analisi sinkronikoekin nola egokitzen diren galdetzea. Horretarako, zilegi iruditzen zait bi galdera mota egitea: (a) analisi sinkronikoekin bat egiten al du determinatzaile sintagmaren morfologiaren diakroniaz proposatzen dugun bilakaerak?¹³⁶ eta (b) zein analisi sinkronikorekin ezkontzen dira hobekien determinatzaile sintagmek testu zaharretan dituzten interpretazioen jatorriaz egin ditzakegun hipotesiak (izan numero marka agerikoaren beharrak eraginiko zabaltzearena, izan artikulatu-erakusleen bilakaera “arruntarena”, edo besterik)? Funtsean, lehen galdera morfologia diakronikotik egindakoa litzateke, eta bigarrena sintaxi diakronikotik.

Lehen galdemoduari dagokionez, gogoeta hau egin daiteke: absolutibo pluraleko atzizkia *-ak* edo *-a-k* analizatu izan da analisi sinkronikoetan, eta zilegi izan liteke,

¹³⁴ Ikuspegi hau dago, modu batean edo bestean, lan hauetan: Goenaga (1991), Artiagoitia (1997, 1998, 2002, 2012), Rodriguez (2003), Trask (2003); orobat Ticioenean (1997: 236), erabat esplizitua ez bada ere.

¹³⁵ Ikuspegi honen aitzindari gisa har daiteke Azkuek dioena (*Morf* §440), *-k* atzizkia bereizten baitu pluralgile gisa, esanez *-o* eta *-a* artikuluei (baina ez *-ik* partitiboari) lotzen zaiela. Cf. halaber “lo que caracteriza al plural es sólo *-k*” (Mitx VII 199).

¹³⁶ Orobat galdetu liteke, galdera nagusiaren aldaera moduan, determinatzaile sintagmaren jabekuntzari dagozkion analisisiek antzekotasunik ba ote duten analisi diakronikoekin. Filogenesiaren (garapen diakronikoa) eta ontogenesiaren (jabekuntzazko garapena) arteko loturez, ikus Osawak ingelesari buruz egindako lanak (2003, 2007).

neurri batean, sinkroniazko eztabaida horiek berreraiketa diakronikoan sorturiko eztabaida jakin batekin lotzea, hots, eredu eransleko edo ez-eransleko morfologiari buruzko eztabaidarekin; eredu diakroniko eranslea hobeki ezkontzen da *-a-k* analisi sinkronikoarekin, eta ez-eranslea *-ak* analisiarekin. Bigarrenaz denaz bezainbatean, berriz, Artiagoitiaren proposamenaren jarraitzaile den Rodriguezek absolutibozko izen sintagmen interpretazioez dioskuna egia bada —“anbiguotasun hau [interpretazio espezifikoa eta ez-espezifikoa artekoaz ari da] errazago gertatzen da pluralean singularrean baino” (2003: 4)—,¹³⁷ haizu da testuetan arakatzea jakiteko, ahal bada, zein testuinguru sintaktikotan agertu zen lehenik pluralaren erabilera hori, edo pluralean singularrean baino lehenago agertu ote zen, eta horrek guztiak erakusleen gramatikalizazio bidearen eskalan nolako inplikazioak dituen. Are gehiago, Artiagoitiaren numero sintagmaren hipotesiak bat egin lezake zenbait diakronistak — Azkuek eta Castañosek, besteren artean— aipaturiko morfologia pluralaren eraginpeko artikulua zabaltzearen hipotesiarekin, baina hipotesi diakroniko honek ez du azaltzen, orain arteko formulazioen arabera, behintzat, *Maiak garagardoa edan du* perpausean zergatik den artikuluduna objektua.

2.6.5 Artikuluaren erabileraz egindako beste analisi eta deskripzio batzuk

Artikuluaren erabilera zabalduaren auzi ezaguna garaiko tresna teoriko sinkronikoekin aztertu du Artiagoitiak, eta geroztik lan gehiagok ere ikusi dute argia. Rodriguezek (2003), adibidez, artikuluaren analisi sinkroniko hertsia egiten du, itxuraz erdialde-mendebalde zabaleko hiztunen juzkuak oinarri dituela, eta Artiagoitiaren numero sintagmaren hipotesia bere egiten du (2003: 23-26). Artikuluaren balio zehaztuak eta zehaztugabeak zein testuinguru sintaktikotan gertatzen diren deskribatzea du helburu, izen zenbakaitzak eta zenbakarriak bereizirik, betiere eztabaida absolutibo singularreko *-a* eta pluraleko *-ak* formatatik atera gabe.

Bestalde, hainbat analisi sinkronikotan argumentuek ezinbestean determinatzailea izan behar dutela deskribatu izan da euskararentzat; badirudi Lakaren orokortzea

¹³⁷ Honako adibide hauek ematen ditu: *hostoa erori da* / *hostoak erori dira* eta *umeek oparia ekarri dute* / *umeek opariak ekarri dituzte*; nik nabarmendu ditut izen sintagmak.

dagoela tradizio honen atzean: “[A] Noun Phrase not headed by a determiner is not a well-formed argument” (1993: 157).¹³⁸ Ideia hau ez da okerra, baina hizkera eta garai jakin bateko gramatikaren morfosintaxia baizik ez du ordezkutzen, egungo erdialde-mendebalde zabalekoa.

Bide horren ondoan, bada beste garai eta hizkera batzuetako datuak aintzat hartu izan dituen lanik: cf. azkenaldian Coyosek (1999: 109-124) edo Etxebarnek (2010) dakartzan zubererazko datuak; bestalde, ekialdeko datuok gogoan harturik —besteak beste barne argumentu mugagabeei dagozkienak—, artikulua mendebaldetik ekialdera zabaldu zela argudiatu nuen aurreko lan batean (Manterola 2006: 659-665);¹³⁹ beste lan batean Nafarroa Behereko zenbait izenondo predikatutako sintagma artikuludun eta mugagabeen erabilera irizpide semantiko baten arabera azaldu nahi izan nuen (Manterola 2011); horretarako zubererazko eta erronkarierazko objektu mugagabeak ekarri nituen eztabaidara, egungo eta testu zaharretako zenbait adibiderek. Bide bertsuan koka daiteke Etxeberriaren (2010) lana: bere helburua deskriptiboa izanik, bi eremu nagusi bereizten ditu, mendebaldea eta ekialdea,¹⁴⁰ eta artikuluen erabilerak eta interpretazioak xehakatzen ditu eremu horietan; barne argumentuak eta perpaus existentzialak hartzen ditu kontuan, besteak beste, eta *-(r)ik* partitiboa ere eztabaida berean kokatzen du. Santaziliak (2010), azkenik, Bourciezek 1895ean bilduriko testuak hartzen ditu corpus moduan, eta, aipaturiko testuinguru eta irizpide esanguratsuak aintzat hartuta (predikatu ala objektu funtzioa, izenak zenbakaitz ala zenbakarri izan, eta abar), hainbat mapa osatzen ditu, egiturak eta izenen izaera semantikoaren arabera; modu grafikoan ikus daiteke, horrenbestez, Zuberoan direla nagusi artikulurik gabeko formak, beste eskualdeetako hizkeretako datuen aldean. Beste lan batean, euskal

¹³⁸ Cf. besteak beste “[O]ne interesting property of Basque DPs is that the presence of an overt D seems obligatory” (Artiagoitia 2002: 77), “Euskaraz ez daukagu argumentu posizioan determinatzailearik gabeko sintagmarik” (Rodríguez 2003: 20) eta “One very interesting property of the Basque DP is that bare nouns can not appear as arguments” (Etxeberria 2005: 193).

¹³⁹ Orain ez zait zilegi iruditzen ditugun datu historikoetatik ondorio horietara iristea: zuhurragoa da pentsatzea *-a* artikulua (eta deklinabide mugatua, oro har) Euskara Batu Zaharrean bazela —honek, jakina, EBZren kronologiarako baditu ondorioak, artikuluen kronologiaren menpe bailegoke—, eta euskalki batzuek, mendebaldekoek, bere erabilera beste batzuek baino gehiago zabaldu dutela; nolana ere, aukera batean zein bestean, ekialdeko hizkerak arkaikoak dira.

¹⁴⁰ De Rijkek (1972: 139, 15 oh.), *-a* eta *-ak* artikuluen erabilerari dagokionez, gutxienez hiru eremu daudela dio, baina eginkizun utzita eremu eta erabilera horien deskripzio zehatza.

artikuluaren hedatze “neurrigabearen” datu gehiago eman dira (Manterola 2012b), eta, azkenik, Etxeberraren (2014) lanean berariaz aztertzen da zubereraren izaera arkaikoa.

2.6.6 Artikuluarekin lotura duten beste zenbait elementu: partitiboa eta artikulua indefinitua.

Beste zenbait autoreren lanetan ikusi bezala, *-a* D-elementua gramatikalizazioaren dimentsio sintaktikotik aztertzen hasi orduko, erakusle jatorria duten artikuluez bestelako elementu morfologikoak ere sartzen dira, ia ezinbestean, eztabaidan. Esanguratsua da, esaterako, *-a* artikulurik ez duten sintagmei kontrajarrita, hots, sintagma mugagabeei kontrajarrita egin izana maiz bere erabilera sintaktiko-diakronikoaren azterketa (ik. goian Mitxelenaren lana, 2.6.3.2 atala); eta, sintagma mugagabeekin batera, beste bi sintagma mota aipatu izan dira: partitibozko sintagmak, *-(r)ik* morfema dutenak (ik. goian Álvarezzen eta Etxeberraren lanak), eta *bat/batzu* artikulua indefinitudun sintagmak (ik. 3.2.5.2 atala). Arrazoi morfologikoetatik haragoko arrazoi sintaktikoak daude sintagma mota hauek batera aztertu nahi izateko: testuinguru sintaktiko beretan, zenbait aldagaiekin banaketa osagarrian daude sintagma mugatuak, mugagabeak, partitibozkoak eta artikulua indefinitua dutenak. Banaketa osagarri honen harira, adierazgarria da nola ekiten dion Azkuek partitiboaren erabilera deskribatzeari: “Los casos en que *ik* ocupa el lugar del artículo *a* son los siguientes...” (*Morf* §442).

Ez da hau alferrikako oharra, aztertu izan baita D-elementuen erabileraren zabaltzea D-elementuei berei bakarrik begiratuta, ongi argudiatuiko hautu teoriko eta oinarri enpiriko jakin batzuei jarraiki (Huang 1999; ik. 3.2.4.1 atala). Tesi honen berezko jomuga D-elementuen bilakaera diakronikoa aztertzea da, baina, arestian aipaturiko arrazoiengatik, merezi du bai partitibozko sintagmez, bai artikulua indefinituaz esandako zenbait hona ekartzea.

Ez dago ez bataren ez bestearen bilakaera sintaktikoari buruzko monografikorik. Partitiboaren kasuan, ezaguna da morfemaren jatorriak ablatiboarekin duen lotura (de Rijk 1996: 146),¹⁴¹ baina etimologia morfologikoaren esparruari bakarrik dagokio

¹⁴¹ Ik. Ariztimuño (2014) bien arteko loturari buruzko xehetasunetarako.

hori;¹⁴² gai honi buruzko laburpen baterako, ik. Santazilia (2013: 277-280). Badira, jakina, partitiboaren erabileraren deskribapenak (cf. adibidez Azkueren *Morf* §442, edo eguneratuago daudenak: *A Grammar of Basque* eta *Sareko Euskal Gramatika*, eta abar), eta are testu historikoetako datuak darabiltzaten lanak (De Rijk 1996: 148-150), baina ez dago, ordea, partitiboaren erabilera sintaktikoaren bilakaera diakronikoa xeheki aztertzen duen lan monografikorik. Lan hauen guztien artean, aipagarria da De Rijken lana (1972), partitiboaren erabileren arteko harreman diakroniko zehatzak ezartzen egiten duen ahaleginarengatik (erabilera oinarritzko eta eratorriak bereizten ditu).

Artikulu indefinituari dagokionez, jakina da *bat* zenbatzailea duela jatorrian, eta, oro har, onartu ohi da bere erabilera hizkuntza erromantzeetan baino murriztagoa dela (Trask 2003: 122). Badirudi XVI. mendeko hizkuntza egoeran artikulu indefinitua eremu dialektal guztietan deskriba daitekeela, non eta *bat*-en zenbatzaile erabileratik bereizteko gai garen;¹⁴³ honek pentsaraz lezake Euskara Batu Zaharreko (EBZ) ezaugarria zela, baina zaila da esaten noizkoa den zehazki *bat* zenbatzailea artikulu indefinitu gisa erabiltzea. Pluraleko *batzu* formak, bere *-zu* pluralgilearekin, aski zaharra dela iradoki lezake (Mitx VII 529, 533, 557); cf., hala ere, erronk. *banak/banek*, itxura berriagokoak. Nolanahi ere den, eta *bat* artikulu indefinituaren jatorriaz egin genitzakeen oharrek gorabehera —ik. 2.7, 2.8 eta 2.9 ataletan hizkuntz ukipenaren arlotik esandakoak—, ez dago bere erabilera historikoaren bilakabidearen deskripzio xeherik.

2.6.7 *Laburpena*

Artikuluaren dimentsio sintaktikoaren azterketari haxe dagokio: artikulua zein testuinguru sintaktikotan erabiltzen den zehaztea, eta erabilera horren motibazio sintaktiko, semantiko eta diskurtsiboak zein izan daitezkeen ulertzeko analisiak proposatzea. Alde sinkronikotik hainbat deskripzio egin izan dira, eta datuen zenbait analisi proposatu (ik. 2.6.4 atala); alde diakronikotik ere hainbat ohar egin izan dira (ik.

¹⁴² Beste hainbat hizkuntzatan ere aurki daitezke ablatibo > partitibo bilakaeraren adibideak, cf. frantseseko *de*; ik. Heine eta Kuteva (2002: 32-33).

¹⁴³ *Refranes y Sentencias*-en, esaterako, zail da bereizketa egitea; baina 88. atsotitzeko *bazuc* pluralak erakusten du artikulu indefinitua izan bazela.

2.6.2 atala), baina, Mitxelenak aspaldi ohartarazi bezala (2.6.1 atala), lan monografikoen faltan gaude oraindik.

Ikuspegi historikotik eginiko azterketei dagokienez, Álvarez-en, Mitxelenaren eta Castañosen saioak laburbildu ditut (2.6.3.1-2.6.3.3 atalak). Ikerketa modu horietako jardunetik bi jarraibide nagusi nabarmendu daitezke: batetik, azterketarako corpus jakin bat zehaztu beharra, eta, bestetik, artikulua erabilera neurtzeko egitura sintaktikoen araberrako sailkapenak emango dituen lanabesa.

Ikuspegi sinkronikotik eginiko analisisien artean, Artiagoitiaren eta Etxeberriaren proposamenak ekarri ditut hona (2.6.4.1-2.6.4.2 atalak), eta analisi sinkronikoetan zer arazo dauden aipatzen dut. Tesi honetan (hirugarren eta seigarren kapituluak) ez dut berriaz sakondu analisi horien gorabeheretan. Artikuluaren erabileraren azterketa historikorako lanabes bat proposatu dut, alabaina; datuak lanabes horren arabera sailkatzeko aukeran sakondu dut, etorkizuneko analisi sintaktiko-semanticoei begira.

Azken ohar gisa, nabarmendu dut D-elementuen dimentsio sintaktikoa aztertzean aintzat hartu ohi direla bestelako jatorria duten elementuak ere: partitiboa eta artikulua indefinitua deritzona (2.6.6 atala).

C. EUSKAL ARTIKULUA ETA UKIPENA

Euskal artikulua diakronia aztertzean, ukipenarena da ezinbestean aipatu beharreko gaia (ik. besteak beste 1.1.4 atala); besterik ez bada, zenbait gramatikarrik ukipenarekin lotu dituztelako artikulua bilakaerari dagozkion hainbat gai. Bi auzi nagusi bereiz ditzakegu ukipena euskal artikularekin lotzen dugunean: batetik, artikulua sorrerarena berarena (ik. goian 2.1 atala), eta bestetik bere zabaltzearena.¹⁴⁴ Euskal artikulua sorrera Europa mendebaldeko hizkuntzetako gertakari orokor batekin lotu ohi da, ezaugarri areal moduan;¹⁴⁵ ikuspegi honek, bistan dena, Erdi Aroan kokatzen du

---

¹⁴⁴ Gaia bere zabalean hartuta eta deklinabide mugatuaren eztabaida artikulua barrenean dagoela onartuta, ukipenari egotzi izan zaio deklinabideko zenbait osagai morfologikoren jatorria; cf. adibidez leku-kasuetako *-eta-* osagaiak Schuchardtek egindako proposamena (eztabaidarako, ik. V. kapituluak).

¹⁴⁵ Artikulu indefinitua ere ikuspegi berean sartzten du Mitxelenak: “Es creencia general que el artículo determinado, o mejor el sistema de artículos, mencionado arriba, § 7.b, y lo mismo cabe decir del

artikuluaren sorrera (ik. 2.1.3.2 atala, artikulua lehenagokoa izan daitekeela dioen hipotesirako). Artikulu(ar)en erabileraren bilakaeraz eta ukipenak horretan izan lezakeen eraginaz ere idatzi izan da, eta eztabaida horretan sartzen dute *bat* artikulua indefinitu deiturikoa ere.

Artikuluaren erabileraren bilakaeraz eta, batez ere, bere zabaltzeaz arduratu diren tradizioei gagozkielarik, hauek bereiz daitezke: batetik, euskal gramatikagintza tradizionalarena, eta, bestetik, egungo ukipen teoriak oinarri hartuta taxaturikoa. Bi tradizio hauen berri emango dut ondoko ataletan: lehenik, gramatikagintza tradizionalan auziaz egindako zenbait aipu ekarriko ditut gogora, eta, bigarrenik, berriki argitaraturiko zenbait lanetan izan diren hutsak xeheki zerrendatuko ditut; huts hauek etorri dira hain zuzen ez delako aintzat hartu euskal gramatikagintza tradizionalak azken mendean erdietsiriko ezagutza.

2.7 Ukipena eta artikulua euskal gramatikagintza tradizionalan.

Kapitulu honetako lehen bi atal nagusietan artikuluen morfologiaz eta erabilera sintaktikoaz euskalaritzak osatu duen ezagutzaren berri eman dut; ikerketa eta eztabaida hauek beti daude oinarrituak, neurri batean edo bestean, datuen eta euskalaritzaren esparruan esandakoen ezagutza sakonean. Zenbait gogoeta ere plazaratu izan dira, hantemenka, artikuluen bilakaeran ukipenak izan duen rolaz eta, urriak izanik ere, interesgarriagoak dira ukipenaren teoria modernoek bidetik egindako ekarpenak baino. Labur dakartzat hemen.

Arestian esan bezala, onartu ohi da euskal artikulua ukipen egoera batean sortua dela, baina, garai horretako datuen faltan, artikuluen sorrerarenak baino bere zabaltzearenak dirudi alor emankorragoa ukipenaren ikuspegitik analizatzeko, *a priori* behintzat; neurgarriagoa izan daiteke, hein ttikian izanik ere, euskal artikuluen zabalpenean ukipenak izan duen zeregina.

---

indeterminado *bat / batzu*, ha nacido a la par que el románico y el de otras lenguas occidentales (germánico, céltico). El paralelo pasa por las formas analíticas, llamadas entre nosotros perifrásticas, del verbo, tanto en perfectum como en futuro: *etorri da, egin du, est venu, ist gekommen* (ant. *es venido*) / *ha hecho, a fait, hat gemacht; joanen, joango da*, lit. ‘es de ir’, *eginen, egingo du* ‘ha de hacer’” (VII 533).

Aurreko atal batean ikusi dugu (2.6.3.1), adibidez, Álvarezek nola egozten dion artikulua zabaltzea hizkuntza erromantzeen eraginari. Aipatu dut, halaber, Azkueren hipotesia, zeinaren arabera sintagma artikuludun pluralen bidez hasi zen artikulua zabaltzen (bokatiboetan); hona hemen bere argudioa, zabalxeago (*Morf* §432):

Al decir, llamando *jaun* o *gizon* o *gazte* parece que en virtud de esta indiferencia [*gizon bat/bi gizon* bezalakoetan numeroari dagokionez *gizon* mugagabeak duenaz ari da] debiera significar lo mismo ‘señor, ayúdeme’ que ‘señores, ayudadme’ ‘hombre aguarda’ igual que ‘hombres, aguardad’... etc.; pero, por lo menos en nuestros días, los vocativos castellanos plurales exigen el artículo plural: *Jaunak, lagun zakidaz; gizonak, itxadon ezazute*. Leizarraga que tradujo el vocativo singular *frater* sin artículo *Saule frater: Saul anaye* (*Act. IX: 17*), echó mano de él para su plural *fratres: zer eginen dugu, gizon anayek = quid faciemus, viri fratres?* (*Act. II: 37*).

Interesgarria da bere planteamendua, bertatik ondorioztatzen baitu *-ak* pluralaren erabilera lehenago zabaldu zela, zenbait testuingurutan bederen, *-a* singulararena baino. Castañosen iritziz hipotesi hau ezin frogatuzkoa da (ik. 2.6.3.3 atalaren bukaeran), baina, Azkueren ideiarekin bat, uste du hizkuntza erromantzeen ereduaren eragina aintzat hartu behar dela.

Atal horretan, artikulua erabileraz emandako aipuez gainera, metodoaz ari den kapituluaren tarte bat ematen dio Castañosek ukipenaren auziari (1979: 49-52): ukipena aztergai zuten garaiko lanetatik zenbait kasu biltzen ditu (sorabierarena, liga balkandar deritzonarena eta besterena), eta euskarazko adibideak aztertzen ditu Weinreich (1953) proposaturiko formalizazioaren arabera. Euskal artikulua bilakaera Weinreichen hirugarren motakoa izan daitekeela iradokitzen du, hizkuntza erromantzeen eredura: morfema jakin bat eredu-hizkuntzako¹⁴⁶ morfema batekin identifikatzen da, eta bere funtzioa aldatzen du eredu-hizkuntzaren gramatikaren arabera (Weinreich 1953: 30, hirugarren mota). Artikuluarena ez zaio, hala ere, adibide bete-betea iruditzen Castañosi; haren ustez, hobeki egokitzen da *zu* izenordainaren erabileraren zabaltzea Weinreichen lehen mota horretan (gazt. *vos*-en eredura). Are interesgarriagoa da Castañosek *-eta-* elementuaz dioena: Weinreich proposaturiko lehen motako aldaketa moduan ikusten du, zeinaren arabera eredu-hizkuntzako morfema bera da hizkuntza hartzaileak mailegatzen duena; kasu honetan, Weinreich berak jartzen du zalantzan euskal *-eta-* honen jatorri arrotza, bere arabera horrelako osagai morfologikoak ez

¹⁴⁶ *Eredu-hizkuntza* ingelesezko “model language” itzultzeko erabili dut.

baitira mailegutzen, baina Castañosek, tradizioaren zamapean (ik. 5.2.6 atala), morfemaren jatorri latindarraren alde egiten du.

Ukipenak eraginiko aldaketen bidetik sakontzen ez badu ere —barne berreraiketaren bidetik jotzen du—, hainbat arrazoiengatik da esanguratsua Castañosen ekarpen laburra: batetik, ohartarazten gaitu ukipenaren alorrean egindako aurrerapenek kronologia erlatiboak eta are absolutuak ezartzeko duten balioaz; bestetik, lan honetan ezin utzizkoa den bide bat jorratzen du, izan ere *-a* artikulua eta *zu* izenordainaren kasuetarako eredu-hizkuntza litzatekeen gaztelaniazko datuetara jotzen baitu, horietan bilatuz bilakaera bakoitzaren kronologia zehatza (1979: 52, eta 9 oh.). Hori da, hain zuzen ere, Thomasonek ezartzen duen oinarritzko baldintzetako bat aldaketa bat ukipenarengatik gertatu dela erabakitzeke (ik. 7.4.4. atala).

Merezi du Castañosen azken aipu bat hona ekartzea, gure lanaren mugak ongi zehazten baititu: zaila da lekukotasun idatzirik gabe ukipenaren ondorioz gertaturiko aldaketen xehetasunak ongi ezagutzea (1979: 50):

Las interferencias son procesos que, en muchos casos contra las objeciones, es imposible presentar pruebas irrefutables en contra, porque, como dice Sandfeld (1930, 168), “nous ne disposons de moyens de suivre le développement de la formation”, por haber ocurrido el proceso antes de la aparición de los textos escritos, cuando no se trata de una lengua desaparecida. Hay, o quizá haya casos, en efecto, en que la convergencia haya sido espontánea, desarrollo natural del sistema, y casos en que las interferencias hayan precipitado tendencias que se insinuaban en el sistema de la otra lengua. En estos casos, lo mismo si se trata del sistema fonológico que del sistema gramatical, la demostración siempre presentará dificultades.

Castaños da, ageri denez, bere garaiko ukipenaren gaineko lanen arabera euskal determinazioaren gorabeherak aztertzen saiatu den bakarretakoa (ik., hurrengo atalean, Haaseren eta Heine eta Kutevaren ekarpenak). Beste autore baten aipua ekarriko dut hona, artikulua zabaltzean ukipenak izan duen rolaz proposatu izan dena ongi laburbiltzen duelakoan (Irigoien 1985: 132):

Artikuluak, gainera, euskaraz apurka apurka posizio predikatiboan agertzen zen adjetibora iragan zen, hark jatorrian ez baitzuen hartzen, nabari daitekeenez, eta horrela haren bidez numero komunztadura egin ahal izan zen, inguruko hizkuntzetan gertatzen den bezala, baina haiek ez dute artikulua beharrik, horretarako numeroaren mozioarekin aski baitute, —euskaraz generoarena egitea ez zen posible inondik ere—. Euskal artikuluak ez da kontestu honetan, historikoki ari garela, numero *gramatikazkoaren* ordezkotzat baino, hizkuntzak ez baitu besterik.

Irigoienek, lehenago Azkuek eta Castañosek bezala, numero morfologikoa adierazi beharrari egozten dio artikulua zabaltzea (gogoan izan numero morfologikoa artikulua menpe dagoela, 2.2.2 atala). Baina, oro har, ez dago gaiari buruzko askoz aipamen gehiago, eta are gutxiago lan zehatzik. Bestalde, *bat* artikulua indefinituari buruz, cf. Trasken aipua: “Among some younger speakers, there is a tendency to extend the use of *bat* to calque the much broader use of the Spanish article *un(a)*” (2003: 122). Eta, *-(r)ik* partitiboari dagokionez, Etxeberriak (2010: 80) ohartarazten du Lapurdiko euskara modernoan partitiboaren erabilera frantsesaren eredura egiten dela, ezezko perpausetatik kanpo ez baita erabiltzen.

2.8 Ukipenaren teoria modernoak eta euskal artikulua

Haaserena (1992) izan da euskal artikulua (*bat* indefinitua ere hizpide baitu) ukipenaren ikuspegitik berriaz aztertu dituen lehen lan monografikoa. Haaseren datuak eta analisia hartzen dituzte Heinek eta Kutevak iroizgarri moduan (2003, 2005, 2006, 2007), beren *ukipenak bideratutako gramatikalizazioaren* hipotesiaren alde egiteko — “contact-induced grammaticalization” jatorrizkoan—;¹⁴⁷ horixe dute arazoa, Haaseren analisia ez baita, funtsean, zuzena. Haaseren analisiak berak Iturrioren ideietatik edaten du, eta autore hau da, azken buruan, ukipenaren teoria berrien arabera lanetan euskal artikuluek argitaraturiko okerren iturburu. Hona Iturrioren laneko bi pasarte, nire ustez arazoa zein den zehazten laguntzen dutenak (1985: 181 eta 189, hurrenez hurren):

Bajo la influencia de las lenguas contiguas el numeral *bat* ‘uno’ penetra quizás progresivamente en la función de un artículo indeterminado y desaloja al individualizador *-a* de una parte de su zona de empleo; *-a* se convierte más exactamente en el polo no marcado de una nueva oposición [+/-definido], mientras que *bat* se convierte cada vez más según las zonas en la marca abierta de indeterminación:

(22) *Haiek beren artean alde txiki bat dute.*

No sé hasta qué punto la frase siguiente con un artículo indefinido plural se puede considerar como correcta; en mi opinión se trata de un calco del castellano y no corresponde a la estructura clásica del euskera:

(23) *Betaurreko batzu ematen dizkio* ‘Le da unas gafas’ (Gereño en “Aspirinarik ez. Antzerki laburra”)

¹⁴⁷ Beste aukera bat izan zitekeen euskaraz *ukipenak eragindako gramatikalizazioa* izendatzea, baina bere teoriarekin hobeki ezkontzen da *bideratu*-k ematen duen ‘eragin + gidatu’ zentzua.

Eta hona bestea:

As ‘oneness’ loosened to ‘individualization’, ‘uniqueness’ seems to have loosened to ‘distinctiveness’. (Bolinger 1980: 9)

El mismo proceso está teniendo lugar en euskera [...], pero sin que todavía haya desaparecido el sistema anterior donde *-a* es referencialmente neutral, puramente individuativo, y *no equivale por tanto ni al artículo determinado ni al indeterminado de las lenguas indoeuropeas*. En ese sistema donde *bat* es todavía exclusivamente un numeral la única oposición básica se da entre *-a* y cero (el nombre sin individualizar). [Etzana nirea]

Hona, azken buruan, Iturriozen arazoa: ez da euskal artikularen erakusle jatorriaz jabetu; horrekin batera, “sistema anterior” aipatzen du, baina ohartu gabe aurreko egoera batez arituz gero artikulua, izatekotan, balio erreferentzial handiagoa izango zuela —anaforikoa edo dena delakoa—, bere erakusle jatorriak argitzen duen bezala. Bestela esanik, artikularen erabilera zabalduarena antzinako sistema da Iturriozen ustez, kontuan hartu gabe zabaltze hori garai historikoan ere hauteman daitekeen bilakaera dela; ik. Mitxelenaren aipua (VII 301), 2.1.3.1 atalean. Datu ezagun horren berri ez duenez, Iturrioz ez da ohartzen gauza bera direla euskal artikulua eta beste hizkuntza indoeuroparretakoa, beren jatorri morfologikoz denaz bezainbatean: denak dira erakusleetatik eratorritako D-elementuak.

Nolanahi ere den, lan hauek badute aitortu beharreko balio bat: *-a* artikulua definituaren erabileraren gorabeherak modu esplizituan lotzen dituzte *bat* artikulua indefinituarekin. Horrek, 2.6.6 atalean aipaturikoaren bidetik, *-a/-ak* artikulua(arekin) batean aztertu beharreko osagaien zerrenda osatzen laguntzen digu, betiere artikulua ager daitekeen testuinguru sintaktiko nagusiez ari garela aintzat hartuta (subjektu, objektu eta predikatu posizioez); hurrengo kapituluetan ikusiko den bezala, ikuspegi diakroniko zabalagotik *-a* artikulua prototipikoarekin jatorria partekatzen duten beste hainbat “artikulu” identifika ditzakegu (gen. pl. *-en*, leku-kasuetako *-eta-*, etab.), baina bereziki esanguratsua suertatzen da *-(r)ik* partitiboa eta *bat* artikulua indefinitua *-a* artikulurekin batera kontuan hartzea posizio sintaktiko nagusi horietan.

Ondoko azpiataletan xeheki zerrendatu ditut Haaseren eta Heine eta Kutevaren lanetako ideiak; beste lan bateko eskema berari jarraitu diot horretarako (Manterola 2012a).

2.8.1 Haase (1992) eta euskal artikulua definitua

Haasek 4-5 orrialde (1992: 53-58) eskaintzen dizkio artikulua definituari. Deskripzio laburra egiten du artikulua eta mugagabearen erabileraz, funtsean Lafitterena (1944) errepikatuta. Perpaus predikatibo zenbaiten adibideak aurkezten ditu, eta, Iturrioren ideiei jarraiki, euskal artikulua indibidualizatzailea dela dio, ez zinezko artikulua.

Hutsune ugari ditu Haaseren analisiak: nagusia, artikulua erakusle jatorriaz deus ez aipatzea; horretaz gainera, ez du ezer esaten euskal artikulua sorrera inguruko hizkuntzetakoarekin lotzen duen hipotesi tradiziozkoaz (ik. 2.1.3.1 atala), ez eta euskal gramatikagintzan ukipenaz eta artikulua egindako gogoetaz ere (ik. 2.7 atala). Ohar bat gehiago ere egin daiteke, Haaseren hutsunea zertan datzan are garbiago agertzeko: Haasek ez dio ezer *-a* artikulua erabileraren bariazio dialektalaz, ez eta diakronikoaz ere; hauek, kontu xeheagoak izanik ere, funtsezko gertatzen dira mendeak iraun duen ukipen egoeraz hizketan ari bagara.

Artikulua definituari dagozkion oinarriko datu ezagun hauek ez aipatzeaz gain, Haasek analisi okerrak egiten ditu *-a* artikulua definituaz ari denean. Esaterako, bere laneko (134) adibideko izen sintagma (1992: 55), “transnumeral” deitzen duen horren adibidetzat du berak:

(16) *Hemen ba-di(r)a jende xahar batzu*

Haasek “transnumeral” deitzen duena euskal gramatikagintza tradiziozkoan mugagabeari dagokio; hala izanik, eta sintagma *jende xahar batzu* dela kontuan harturik, okerra da “transnumeral” moduan sailkatzea: *batzu* artikulua plural indefinituak modifikatzen du izen edo izenondo sintagma. Are gehiago, euskal gramatiketan ez da sekula nahasi deklinabide mugagabea artikulua indefinituenarekin; ik., besteak beste, Hualdek eta Ortiz de Urbinak apailaturikoa (2003: 118-136).

Huts metodologikotzat jo genezakeen bat ere egiten du Haasek: ez du ezer aipatzen hizkuntza erromantzeetako artikulua definituen historiaz eta bilakaeraz; huts hau ulergarria izan daiteke, neurri batean, izan ere ez baita jabetu euskal *-a* artikulua

hizkuntza erromantzeetako artikuluen *itzulpen-baliokidea* dela (“Übersetzungsäquivalent” alemanierazko jatorrizkoan).

2.8.2 Haase (1992) eta euskal artikulua indefinitua

Haasek 1-2 orrialde eskaintzen dizkio *bat* artikulua indefinituari (1992: 59-61, 71), ukipenaren eraginez sortu dela frogatu nahian.

Der baskischen Transnumeral-Singular-Plural-Opposition steht in den romanischen Kontaktsprachen die Definit-Indefinit-Opposition gegenüber. Hierbei entspricht der indefinite Artikel dem Zahlwort ‘eins.’ *Im Sprachkontakt wird das baskische Zahlwort ‘eins’ ebenfalls zum unbestimmten Artikel.*

[...]

Anders ausgedrückt: *bat* und frz./gask. *un* sind im Bereich der Zahlwörter *Übersetzungsäquivalente*. Wie in anderen Fällen [...] kann sich nun der Funktionsbereich von *bat* auf alle die Fälle ausbreiten, in denen in den Modellsprachen un gebraucht wird, also auch auf die Signalisierung von Indefinitheit. [Etzana nirea]¹⁴⁸

Bere ideiak horrela azalduta, bi adibide gehiago ematen ditu, *bat* artikulua, zenbatzailea jatorrian, bere erabilera testuinguruak zabaldu dituela erakusteko asmoz. 1782ko Lopezen adibide bat dakar (17a), eta Etxepareren beste bat (17b); bere lanean 161 eta 162 zenbakipean daude:

- (17) a. 230 *Fraide seindu çahar bat-ec ikuss-i cie-la behin Ainguru bat, çoinh-ec*
 b. 10: 74 *Valia diquecit senhar gayxto bat*

Eta hauxe ere esaten du *bat* artikulua indefinituaren erabileraz (1992: 60):

Der Gebrauch von *bat* könnte durch das Verb *baliatu* ausgelöst worden sein. Im Keim zeigt sich aber schon die im Sprachkontakt katalysierte Entwicklung.¹⁴⁹

Ukipenak *bat* artikulua erabileran izan lezakeen rola onarturik ere (ik. Trasken aipua, 2.6 atala), Haasek ematen dituen adibide urriak ez dira aski irozgarri euskal *bat* eta frantsesezko eta gaskoierazko *un* itzulpen-baliokideak direla esateko, ez eta zuzenean

¹⁴⁸ “Aldea dago euskarazko transnumeral-singular-plural aurkakotasunaren eta ukipenean diren erromantzeetako definitu-indefinitu aurkakotasunaren artean. Hein horretan, *bat* zenbatzailearen kide da artikulua indefinitua. Ukipen egoera batean, artikulua indefinitu bilakatzen da, era berean, euskarazko *bat* zenbatzailea. [...] Bestela esanda: *bat* eta fr./gask. *un* itzulpen-baliokideak dira zenbatzaileen esparruan. Beste kasu batzuetan bezala [...] *bat*-en funtzioen eremua zabaldu daiteke eredu-hizkuntzetako *un* erabiltzen den kasu guztietara, indefinitutasun markaren funtzioa barne”.

¹⁴⁹ “*Baliatu* aditzak eragin ahal izan du *bat* erabiltzea. Hala ere, berez badirudi hizkuntz ukipenak abiarazitako bilakaera izan dela”.

ondorioztatzeko ustez ukipenak bideratutako aldaketaren norabidea. Hortaz, ez du hornitzen bere proposamena beharko lukeen oinarri enpirikoarekin, baina, horretaz gain, erabat isiltzen du beste datu garrantzizko bat: euskarak badu *batzuk* artikulua indefinitu plurala. Datu hau berebizikoa da, Heineren artikulua indefinituaren gramatikalizazio eskalarako dituen inplikazioetarako; ik. 7.4.3.2 atala.

Bada, azkenik, aipatzea merezi duen Haaseren pasarte bat gehiago ere (1992: 61):

Das baskische Determinationssystem, das auf der Opposition zwischen Transnumeral, Singular und Plural beruht, ist —wie wir gesehen haben— destabilisiert worden. Zum einen wird die Unterscheidung von nicht-individualisiertem und individualisiertem Prädikatsnomen aufgegeben, zum anderen wird das Zahlwort für ‘eins’ nach romanischen Vorbild zum indefiniten Artikel, der anstelle des Individualisierers eintreten kann.¹⁵⁰

Zail da ulertzea Haasek zein ardatz kronologiko hartzen duen oinarri: batzuetan badirudi duela gutxiko aldaketez ari dela. Honen adibide izan daiteke bere (166) adibidea, aipatu berri dudana pasartearen aurretik emana:

(18) *tokero bat zen*

Hizkuntza erromantzeen ukipenak eragindako *bat*-en erabileraren adibide ona izan daiteke sintagma hau: adibidearen hizkeran lanbidea adierazten duten izen predikatuak artikulurik gabekoak izan ohi dira, eta mendebalderagoko euskalkietan *-a* artikulua hartu ohi dute. Puntu honetan, beraz, zuzen ibil liteke Haase ukipenari egozten dionean *bat*-en erabilera; adibide bakarrarekin, dena den, orokortzeak ez du oinarri sendorik.

Beste batzuetan, baina, betiere arestiko pasarteari gagozkiolarik, badirudi aspaldi gertaturiko aldaketez ari dela Haase: esaten duenean *bat zenbatzailea* hizkuntza erromantzeen ereduari jarraiki bilakatu zela artikulua indefinitu, zilegi da pentsatzea ohartua dela *bat zenbatzailea* artikulua indefinitu moduan erabiltzea aski antzinakoa dela. Hau hala bada, arazo bat dago: hizkuntzaren garai ezberdinetako sistema eta oposizio harremanak, eta ukipenak bideraturiko aldaketak, denak batera aztertzen ditu. Berak jatorrizko determinazio sistematzat duen “transnumeral-singular-plural” oposizioa ez

¹⁵⁰ “Transnumeral-singular-plural aurkakotasunean datzan euskararen determinazio sistema desegonkortu egin da, ikusi dugun bezala. Batetik, baztertu egiten da izen predikatu ez-individualizatu eta individualizatuen arteko aldea; bestetik, artikulua indefinitu bilakatzen da *bat zenbatzailea*, eredu erromantzeari jarraiki, eta honek individualizatzailearen tokia har dezake”.

da, inondik ere, jatorrizko: jakin badakigu artikulua bera bere erabilera zabaltzen aritu dela garai historiko eta protohistorikoan, eta izen sintagmetako singular/plural bereizketa artikulatu-erakusleetan dagoela oinarritua; ezin izan, horrenbestez, sistemarik antzinakoena. Haaseren ideia oker hauen guztien atzean agerikoa da Iturrioren lanen itzala.

2.8.3 Heineren eta Kutevaren lanak

Heineren eta Kutevaren ideiak Haaseren lanaren erabateko zordun dira; horren erakusle da ondoko pasarte (2006: 32):

[T]he primary function of the ‘definite article’ *-a* is to individualize referents, and these referents can be, and not uncommonly are, indefinite or even non-specific [...]

[T]hat Basque has a definite article can be justified on the grounds that *-a* is more likely to mark definite than indefinite reference. However, *one may argue that -a is not really structurally equivalent to definite articles in SAE languages*. In this case, a taxonomic conclusion that one could draw from the observations made is that, rather than having a definite but no indefinite article, Basque has an indefinite but no definite article – hence, quite the opposite of what a discrete-categorization approach of the kind employed by the typologists cited suggests. [Etzana nirea]

Pasarte honetan etzanean emandakoa Iturrioren esaldi honen isla betea da: “y no equivale [-a] por tanto ni al artículo determinado ni al indeterminado de las lenguas indoeuropeas” (1985: 189). Artikulu definituaz gehiagotan arduratzen ez badira ere, argi dago Heinek eta Kutevak Iturrioren ideien oihartzuna jaso dutela, Haase bitartekari.

Behin eta berriro aipatzen dute *bat* euskal artikulatu indefinituaren kasua (2003: 556-557, 2005: 101, 247, 2006: 30, 132, 246, 2007: 327), eta bi ideia nagusi errepikatzen dituzte: batetik, artikulatu indefiniturik gabeko garai baten lekukotasunik izan gabe ere, ziurtzat jotzen dute ukipenaren bitartez sortua dela: “As a result of this contact, Basque speakers introduced a category *which they did not have previously*, namely an indefinite article” (2003: 556; etzana nirea). Cf. orobat pasarte luzexeago hau (2007: 327):

[I]n the earlier history of the Basque language there was no indefinite article, while the surrounding Romance languages Spanish, French, and Gascon had indefinite articles. As a result of centuries of close contact with these Romance languages, speakers of Basque grammaticalized their numeral for ‘one,’ *bat*, to an indefinite article. [A]s Haase (1992) demonstrates, it was only one out of a large number of instances of grammatical replication that Basque speakers introduced on the model of their dominant Romance neighbor languages [...]

Pasarte hauetan izendatuki esaten da euskararen historiako lehen garaietan artikulak indefiniturik ez zela; hau ez da zuzena, ik. 2.6.6 atala. Eta gero, bestenez, esaten dute *bat* artikulak indefinituak erromantzeetako *un*-ek baino gramatikalizazio maila apalagoa duela (2003: 556-557):

The grammaticalization of indefinite articles normally proceeds along the following main stages [...] While the French indefinite article has gone essentially through all these stages, the Basque indefinite article has not. [...] While there are incipient uses as a non-specific marker as early as 1545, the grammaticalization as a non-specific article is clearly a recent innovation of Basque. [I]t has not reached the same degree of grammaticalization as e.g. the corresponding French article [...]

Beste lan batzuetan ere errepikatzen dute ideia bera (2005: 101):

[A]nd the indefinite article of Basque, replicated on the model of Romance languages, exhibit properties of categories in the early stages of grammaticalization [...] They thus differ from the corresponding categories in the model languages, which both are fully grammaticalized articles.

Hala ere, Haaseren lanetik dute jaso euskal artikulak indefinituaren gramatikalizazio mailaren irudikapen hau, eta ez dute lan egin zuzenean euskal datuen gainean. Funtsean, ukipenak bideratutako aldaketaren ereduari ongi egokitzen zaion ustezko egoera da euskararena, menpeko hizkuntzan kopiatzen den egituraren gramatikalizazio maila apalagoa izan behar baita, eredu horren arabera. Ik. 7.4 atala ukipenak bideraturiko gramatikalizazioaren teoriaren kritikarako; kritika hori teoria horretan euskal datuez eginiko erabilerari buruzkoa da bereziki.

2.9 Ukipena eta *-a* eta *bat* euskal artikulak. Laburpena

Artikuluaren diakroniaren azterketan bi auzi nagusi ageri dira ukipenarekin lotuta: sorrera eta zabaltzea. Esan dezakegu gai hauetaz bi tradizio izan direla: euskalaritza tradizionala dei genezakeena eta ukipenaren teoria orokorragoetatik datozen autoreena.

Euskalaritza tradizionalan (2.6 atala) bi ohar nagusi egin izan dira: batetik, Europa mendebaldeko hizkuntz esparru zabalago batean koka daiteke *-a* artikulak indefinituaren sorrera, eta, bestetik, proposatu izan da bere zabaltzea inguruko hizkuntza erromantzeetako numero morfologia agerikoaren eraginez gertatu dela. Castañosen ohar bat ere ekarri dut gogora, zeinak ohartarazten baikaitu dokumentatu gabeko garaietan zein zaila den ukipenari dagozkion gorabeherak zehaztea.

Ukipenaren teoria modernoek (2.8 atala) ezintasun horien mugak neurtzeko aukera eman lezakete. Lan hauek euskal artikulua indefinituaz gehiago arduratu dira, *-a* artikulua definituaz baino. Heineren eta Kutevaren lanetan (2.8.3 atala) euskal datuak *ukipenak bideraturiko gramatikalizazioa* teoriaren sostengu gisa erabili izan dira; datu horietako zenbaiten analisi okerraz ohartarazi dut, Iturrioren eta Haaseren lanen berri emanez (2.8.1 atala), 7.4 ataleko kritika orokorragoaren aurrerapen gisa.

HIRUGARREN KAPITULUA

ANALISIRAKO OINARRIAK

Kapitulu honetan zehaztuko dut zein oinarrizko lanabes erabili ditudan ondoko kapituluetakoa berreraiketa proposamenerako eta deskripziorako: batetik, maila teorikoan, artikulua definituen edo D-elementuen gramatikalizazioari buruzko zenbait ideiarene eta orokortzeren berri emango dut; bestetik, datuen mailan, tesi honetako proposamenak zein corpusen gainean bermatu diren zedarrituko dut.

Bai lanabes teorikoak, bai corpusari dagozkionak, bina ataletan antolatu ditut: batetik, berreraiketa morfologikoaren lagungarri direnak, eta, bestetik, XVI. mendeko artikulua definituaren erabilera sintaktikoa deskribatzeko beharrezko direnak.

A. OINARRIZKO LANABES TEORIKOAK

Artikuluaren bilakaera gramatikalizazio prozesu tipikotzat jo ohi da, eta hainbat hizkuntzatan deskribatu izan da. Atal honetan, erakusleen gramatikalizazioaz arituko naiz berariaz, eta lehen kapituluaren gramatikalizazioari buruz egindako ohar orokorretan sakonduko dut.

Himmelmani jarraiki (2001), Greenbergen (1978) oinarrizko lanaren bidetik, artikulua definituaren ikuspegi diakroniko hertsia hartu dut. Labur esanik, artikulua definitua kategoria gramatikal bat da, erakusleetatik artikuluetarako *continuum* diakronikoaren puntu jakin batean deskriba daitekeena; hauxe da *continuum* diakroniko horren eskema, Himmelmannen arabera: “demonstrative → definite article → specific article → noun marker” (2001: 832).¹⁵¹

---

¹⁵¹ Eskema hau aski oinarrizkoa da, Himmelmannek berak aitortzen duen bezala. Bere barrenean, *artikulu definitu* deitzen dugun hori erabat zehaztu gabe geratzen da ikuspegi sinkroniko batetik. Berariazko zehaztugabetasun hau ondo doa hainbat hizkuntzatan erakusle eta artikulua definitutzat jo ohi diren elementuen jokabide eta erabilera eremuekin (Nocentini 1996); tesi honetan darabildan ikuspegi diakronikoak aukera ematen du saihesteko analisi sinkronikoetan arazo izan ohi diren auziak (definitutasunaren definizioa, hizkuntz arteko aldakortasuna eta abar). Bestalde, lan ugariak deskribatzen dituzte gramatikalizazio bide honen ñabardurak: cf. besteak beste Lapesa (1961) eta Company (1991),

Erakusle-artikuluen *continuum* diakronikoaren eskema honetan, bi dimentsio bereiz daitezke: batetik, morfologikoa, eta, bestetik, semantikoa dei genezakeena; ikuspegi morfologikotik, artikulua erakusle gramatikalizatu bat da, eta, semantikotik, bere balioan eta denboran zehar aldakorra den elementu bat. Bereizketa hau metodologikoa baizik ez da, bi dimentsioen arteko muga ez baita beti garbia, baina bai erabilgarria: hauen arabera zedarritu ditut tesi honen eginkizun nagusiak.

3.1 Berreraiketa morfologikorako oinarritzko lanabesak

Tesi honetan berebizikoa izan da euskal artikulua definitua D-elementu gisa sailkatzea (ik. hurrengo atala terminoaren definiziorako): *-a* artikulua prototipikoaz gain beste zenbait osagai morfologiko bereizteko ezinbestekoa izan da. Horrela, artikulua dimentsio morfologikotik hitz egin ahal izan dut, deklinabide mugatuaren morfologia diakronikoa hobeki ulertzen laguntzen baikaitu.

3.1.1 Artikulu definitua D-elementu moduan sailkatzeaz

Oinarri moduan harturiko erakusleen gramatikalizazioaren *continuum* ikuspegi morfologiko-diakroniko jakin bat ezartzen dio artikulua definituaren analisiari. Aukera terminologiko garrantzizkoa egiten du Himmelmannek (1998: 321), eskema horren barrenean:

As a cover term for all elements found along this grammaticisation path [...], I use the term D-element. This term, then, comprises demonstratives and all adnominally grammaticised elements that derive from a demonstrative (i.e., various kinds of articles and noun markers).

D-elementu terminoak¹⁵² berekin dakarren ikuspegi diakronikoaz gain, nabarmentzeko

---

gaztelaniarako; Epstein (1993, 1994, 1995) eta Marchello-Nizia (2006), frantseserako; Philippi (1997), Dahl (2004), Sommerer (2011) eta Kraiss (2014), hizkuntza germanikoetarako; Laury (1993) eta Juvonen (2000), finlandierarako; Johnstone (1970) eta Pat-el (2009), hizkuntza semitikoetarako; Lapierre (1983), Faingold (1994) eta Bollée (2007), hizkuntza kreoletarako; Radetzky (2004), saarua hizkuntza austronesiarerako; cf. orobat Meyerstein (1972) txekierarako eta Huang (1999) txinerarako, nahiz eta hizkuntza hauek ez duten berez artikulurik. Beste hainbat autoreren lanak ere azaltzen dira tesi honetan.

¹⁵² Badirudi 1997ko lanean “D-Element” terminoaren oinarrian “Determinator-Element” ikusten duela Himmelmannek (1997: 11-13); baina berak ere ohartarazten du “Determinator” izenpean erakusleak, artikulua (indefinitu zein definitu) eta are posesiboak, besteak beste, egon daitezkeela. Dena den, 1997ko lan horretan ere diakronikoki erakusleetatik eratorritako osagaiei egiten die erreferentzia “D-Element” terminoak; horrenbestez, agian egokiago litzateke terminoaren azpian “Demonstrativum-Element”

moduko beste ñabardura bat ere badago Himmelmannen formulazioan: posizio adnominalen¹⁵³ gramatikalizaturiko edozein erakusle hartzen du bere barruan. Berebizikoa izango da ñabardura hau euskal deklinabide mugatuaren morfologia diakronikoa egiteko tenorean; *-a* morfema hartu ohi da artikulatu definitu prototipikotzat, baina ikuspegi honek ahalbidetuko du posizio adnominalen dauden beste zenbait morfema D-elementu gisa identifikatzea. Funtsean, eztabaida berean kokatuko ditut *-a* artikulatu prototipikoaz gain deklinabide mugatuan antzeman daitezkeen beste hainbat morfema.

Erakusleen gramatikalizazio aukerei buruzko bere monografian, Diesselek ere (1999a) egitura eta testuinguru sintaktikoen arabera sailkatzen ditu erakusleak har ditzaketen gramatikalizazio bideak: posizio adnominalen diren erakusleak artikulatu definitu gisa gramatikaliza daitezke, besteak beste; ik. Diessel (1999a: 155, 1999b: 39) erakusleen gramatikalizazio aukerak zein diren zehazten duten tauletarako.

Ohar orokor bat egin beharra dago, dena den, artikulatu definituen jatorri diakronikoaz denaz bezainbatean: artikulatu definituak ez dira hizkuntza guztietan D-elementu, izan ere erakusleez besteko jatorria duten artikulatu definituak deskribatu izan baitira. Frajzyngierek (1996) hizkuntza txadikoetako “definite marker” moduan sailkatzen dituen elementuen adibidea jartzen du, argituz Gidar hizkuntzan *vá* ‘esku’-tik eratortzen dela diakronikoki; familia bereko beste hizkuntza batzuetan, berriz, **(V)nV* moduko ‘esan’ esanahiko aditzetan¹⁵⁴ dute jatorria definitutasun markatzaile horiek — cf. halaber frantses zaharreko *ledit* (Mortelmans 2006)—. Definitutasun markatzaile hauek hizkuntza europarretako artikulatu definitu “tipikoek” duten erabilera hedadura bertsua dute. Erakusleaz besteko jatorria duten artikulatu definituei dagokienez, cf. halaber lat. *ipse* izenordainaren ondorengo artikulak (sardinieraz eta katalanaren zenbait dialektotan aurki daitezke); cf. orobat Masicak (1986: 136) gogora ekartzen

---

dagoela proposatzea, besterik gabe.

¹⁵³ Termino hau soilik modu deskriptiboan erabiliko dut: erakusle bat adnominala izango da, agertzen den sintagma izen + erakusle (edo erakusle + izen) egiturakoa baldin bada; erakusle izenordaina, berriz, osagai beregaina da. Ez dut *izenlagun* terminoarekin itzuli, honek bestelako erabilerak izan dituelako euskal gramatikagintzan (*EGLU-I* 157-158).

¹⁵⁴ Frajzyngierek “verbs of saying” dakar, ‘esan’ esanahia duten aditzei erreferentzia eginez; ez dut *esatezko aditz* itzuli, bestelako esanahia duelakoan.

dituen “definite particles” direlakoak, diakronikoki klasifikatzaileetatik eratorritakoak. Ik. Himmelmann (2001: 839-840), bestelako adibide eta bibliografiarako.

Halako kasuek datu interesgarriak ematen dituzte definitutasunaren markatzearen bilakaera diakronikoaz, baina ez dirudi euskal artikulu definituaz esan dezakeguna ezertan alda dezaketenik: zalantzarik gabe deskriba daiteke euskarazko artikulu definitua D-elementuen *continuum* eskemaren barrenean; ezaguna da bere erakusle jatorria (ik. 2.1.1 ataleko bibliografia).

Atal honen hasieran aipaturiko ñabarduraren bidetik, hizpide izango dut hurrengo atalean gramatikalizazio prozesuak egitura eta testuinguru sintaktikoen arabera aztertzearen garrantzia.

3.1.2 Egituren araberako gramatikalizazioa

Gramatikalizazio fenomenoez egin izan diren deskribapenetatik, mota honetako formulazio orokorretara iritsi dira adituak: gramatikalizazio prozesu batean, osagai jakin batek bilakabide hau izaten du: “less grammatical > more grammatical” (Hopper eta Traugott 2003: 16). Hori da, ia-ia Meilletek gramatikalizazioari buruzko lehen formulazioaz geroztik, gramatikalizazioari dagozkion definizio eta formulazioetan ageri den oinarri-oinarrizko ideia.

Bada, ordea, gramatikalizazio prozesuen deskripzioan ezinbesteko beste nozio osagarri bat, Meilletek formulazioan modu inplizituan egonik ere, XX. mende bukaerako eta XXI. mende hasieraz geroztiko lanetan bereziki aipatu eta nabarmentzen dena: osagai horiek gramatikalizatu egiten dira *egitura edo testuinguru morfosintaktiko jakin baten barrenean*.¹⁵⁵ Gisborneren eta Pattenen (2011: 92)¹⁵⁶ aipu honek ongi

¹⁵⁵ Heinek eta Narrogek (2010: 401) eta Heinek berak (2011: 697) ohar hau egin, eta, beronen irozgarri, hainbat erreferentzia bibliografiko ematen dituzte. Ikuspegi bera du Himmelmann irakasleak: “[T]he units to which grammaticization properly applies are *constructions*, not isolated lexical items” (2004: 31).

¹⁵⁶ Gramatikalizazioa *egituren gramatika* delakoan (“construction grammar” jatorrizkoan) nola ahokatzen den eztabaidatzen dute bi autore hauek, hain zuzen. Nöelek ere (2007) ideia horretan sakontzen du, eta nabarmentzen du garrantzitsua dela ongi bereiztea egituren gramatika diakronikoa eta gramatikalizazioa. Orobatsu Hilperdek ere (2013b). Gramatikalizazioari buruzko ikerketetan egituren gramatikak ireki dezakeen bidearen erakusgarri, aipatzekoa da Freiburgeko Unibertsitateko Traugotten 2012-2013ko ikasturteko ikastaro batek izenburu hau izatea: “Integrating work on grammaticalization and construction grammar”; berrikiago, eredu teoriko baten zumitzak ezarri ditu beste lan batean (Traugott 2014). Ik. orobat Fried (2013: 419-424).

laburbiltzen du ikerketen egoera hau:

The grammaticalization literature has often presupposed the existence of ‘constructions’, generally in a pre-theoretical way, as the context in which grammaticalization takes place [...] More recently, the role of context has been recognized as fundamental to the definition of grammaticalization.

Bybeek (2003: 602) honela birdefinitzen du gramatikalizazioa, xehetasun hori aintzat hartuta:

In fact, it may be more accurate to say that a construction with particular lexical items in it becomes grammaticized, instead of saying that a lexical item becomes grammaticized.

Eta Heinek are argiago ezartzen du osagai gramatikalen bilakaera egituraren menpekoa dela: “[T]he development of grammatical items is shaped by the constructions in which these items occur” (2003: 581).¹⁵⁷ Erabat argigarriak dira, tesi honen gaiari zuzenean lotzen zaizkion neurrian, Himmelmannen hitzak (2004: 31):

Strictly speaking, it is never just the grammaticizing element that undergoes grammaticization. Instead, it is the grammaticizing element *in its syntagmatic context* which is grammaticized. That is, the unit to which grammaticization properly applies are *constructions*, not isolated lexical items. For example, it is fairly common to make reference to the grammaticization of demonstratives to articles (saying, for example, that the French definite article *le* is a grammaticization of the Latin distal *ille*). But this is strictly speaking no true, since the development DEM → ART does not occur in isolation but only demonstratives which function as *adnominal modifiers* may be grammaticized as articles (in other syntagmatic contexts, demonstratives may become personal pronouns, complementizers or relative clause markers, copulas, etc. (cf. Himmelmann 1997: 31)). Hence, the development minimally should be represented as DEM NOUN → ART NOUN rather than simply DEM → ART. The syntactic context determines the outcome at least as much as the grammaticizing element itself.

Lan-ildo berean doa, bestalde, Diesselen erakusleen gramatikalizazioari buruzko lan monografikoa (1999: 115, 154). Artikuluak, horrenbestez, funtzio adnominalen gramatikalizaturiko erakusleak dira; bestelako funtzioetan dauden erakusleak, hartzekotan, bestelako gramatikalizazio bideak hartzen dituzte.¹⁵⁸

Ohar orokor honen bidetik, badago ohar xeheago bat egiteko beharra, tesi honetan

¹⁵⁷ Cf. halaber Traugotten hitzak: “[I]ncreasing attention has recently been paid to the fact that early in grammaticalization, lexemes grammaticalize only in certain highly specifiable morphosyntactic contexts, and under specifiable pragmatic conditions” (2003: 624).

¹⁵⁸ Hona aipua: “This chapter shows that the path-of-evolution that a demonstrative might take is crucially determined by the syntactic context in which it occurs” (Diessel 1999: 115) eta “I have shown that the path-of-evolution that a demonstrative takes is largely determined by the syntactic context in which it undergoes grammaticalization” (Diessel 1999: 154).

esanguratsua izango delakoan: funtzio adnominallean egonik ere, eta erakuslea artikulua gisa gramatikalizatuta ere, kasua edo adposizioa zein den, modu batean edo bestean gramatikalizatuko dira erakusleak; hots, abs. sg. *etxea* sintagmako *-a* eta ines. sg. *etxean* sintagmako *-a-*, biak artikulua gisa analizatzen baditugu ere, ez dira modu berean gramatikalizatu. Traugotten formulazio orokor hau har liteke xehetasun honen adierazle moduan (2003: 644-645):

Because the precise syntactic structure of the original construction as well as the particular inferences from it are so crucial in enabling grammaticalization, it follows that [...] [d]ifferent contextual sources will give rise to different instances of grammaticalization.

Aipu honen arabera, aintzat hartu behar da egitura testuinguru bakoitzak gramatikalizazio bide bat dakarrela berekin. Era berean, autore honen arabera, morfonologikoa ere bada egitura horien barreneko osagaien harreman sintagmatikoa (Traugott 2003: 625):

Although grammaticalization typically results in morphosyntactic constructions, the combinations on which it operates are also morphophonological. Morphophonological constructions are intonation units, including pitch and duration contours.

Traugotten bi aipu hauek honela laburbil daitezke: egitura bakoitzak gramatikalizazio bide edo kate bat dakar berekin, eta, ondorioz, egitura bakoitzean emaitza morfonologiko ezberdina izateko aukera dago.

Puntu honetan, eta euskararen barreneko eztabaidetara begiratuz, berebizikoa da Oñederrak (2005) egiten duen bereizketa, abs. sg. *alabea* eta ines. sg. *elξαν* sintagmetako bi emaitzak aztertzen dituenean: funtsean, *-a* (izenarena) + *-a* (artik.) dugu bietan, baina absolutiboan disimilazioa gertatzen da, *-a + -a > -ea*, eta inesiboan asimilazio erabatekoa, *-a + -a > -aa- > -a-*; lehenean indarrean dagoena arau morfonologikoa dela proposatzen du Oñederrak —jatorrian bilakabide fonologiko izango bazen ere—, eta bigarrenean bilakabide fonologiko hutsa. Atal honetako ideia nagusiarekin bat, Oñederrak ere egiturak ditu aintzat pasarte honetan (2005: 395):

BBI bezalakoetan [mendeb. zabaleko *-a + -a > -ea* ordezkatzeaz ari da] hiztunak ez dira ari bilakabide fonologikoak erabiltzen, ez dira ari hotsak prozesatzen [...], baizik eta hots horien bidez eraikitako *egitura gramatikal edo lexikoen* arabera. [Etzana nirea]

Berebizikoa da tesi honetan Oñederraren bereizketa hau, arau morfonologiko

ezberdinak bereizi ahal izango baitira gramatikalizaturiko D-elementu bakoitzaren arabera. Gainera, kontu ezaguna da euskararen diakronian morfema berarekin *egitura gramatikal edo lexikoen* arabeko gertakari morfonologiko bat baino gehiago izatea: hala erakusten dute Erdi Aroko *Domicu Larrainecoa* eta *S. Larraingo (SJuan 1226)* -adibideek, besteak beste, zeinetan *-e-* epentetikoa izenaren izaera semantikoaren menpekoa den (ik. 5.2.3.4 atala). Tesi honetan, funtsezkoa da gertakari morfonologikoen testuingurua edo egitura aintzat hartzea, beren motibazioa horren arabera baita; bosgarren kapituluko deklinabide mugatuaren berreraiketa morfoloikorako zeresana du horrek.

3.1.3 D-elementuen gramatikalizazioa adposizio sintagmetan

Esan dut aurreko ataletan D-elementuak posizio adnominalen gramatikalizaturiko erakusleak direla, baita nabarmendu ere gramatikalizazio gertaerak egitura jakinetan gertatzen direla. D-elementuen diakronian, betiere posizio adnominalen gramatikalizatuak izanik ere, aldeak antzeman daitezke, gramatikalizaturiko sintagmaren funtzioa zein den: erakusleen gramatikalizazioa ez da berdina subjektu funtzioan, objektu funtzioan, edo sintagma adposizional batean.

Atal honetan, Himmelmannen (1998) lan bat laburbilduko dut, deklinabide mugatuaren morfologiaren berreraiketarako zenbait orokortze eta gako ematen dituelako. Abiapuntu moduan, honela ohartarazten du Himmelmannek (1998: 315):

A major problem for all theories of the definite article is to account for those instances where it is NOT used despite the fact that its use would be semantically well-motivated. This paper is concerned with one such context: the use or omission of article in adpositional (i.e., pre- or postpositional phrases).

Himmelmannek deskribaturiko fenomeno horren adibide egokia da euskara: singularreko ablatiboko eta adlatiboko sintagmak (beste zenbaitekin batera, cf. prolatiboa, etab.) beti agertzen dira forma mugagabeen, artikulurik gabe; are gehiago, morfologikoki mugagabe izanik ere, paradigma definitu singularrean sartu ohi dira *etxetik* eta *etxera* bezalako sintagmak, eta semantikoki definitutzat jo ohi dira.

Adposizio sintagmei dagokien ezaugarri hau, artikularen erabilera irregularrari dagokiona, hainbat hizkuntzatan deskribatu izan da; cf. errumanierari buruz “no article

is ever used with prepositions unless the noun phrase also contains an adjective” (Moravcsik 1969: 73), eta gaztelaniari buruz “es sobre todo en la FP [frase preposicional] circunstancial donde más difieren” (Company 1991: 420).¹⁵⁹ Nocentini ikuspegi orokorragoa ematen du, Europako hainbat hizkuntza aztertuta: “Una relazione negativa è invece proponibile, nel senso que la marca casuale, che può essere rappresentata anche da una Prep, ostacola la ricorrenza dell’articolo” (1996: 41). Honela orokortzen du Himmelmannek (1998: 342):

The grammaticalization of articles [...] begins in core argument (subject and object) positions, from where it may spread to other syntactic environments. [...] in constructions involving primary adpositions there is a strong tendency for the spread to proceed much slower [...] it is sometimes completely blocked from these constructions.

Himmelmannek errumanieraren, albanieraren, tagaloaren eta Nkore-Kiga hizkuntza bantuaren adibideak dakartza, eta aintzat hartzen du hizkuntza germanikoen arteko bariazioa ere. Interesgarria da albanieraz deskribatzen duen banaketa: ez dute artikulurik hartzen *në* ‘-n’, *mbi* ‘gainean’ eta *nën* ‘pean’ moduko adposizio primarioekiko sintagmek (ik. behean adposizioen sailkapenerako), euskarazko abl. *etxetik* eta adl. *etxera* bezalaxe; adposizio horien (eta besteen) pluraleko sintagmek, ordea, ez dute halako murriztapenik (cf. euskarazko abl. pl. *etxeetatik*, adl. pl. *etxeetara*; ik. 5.2.6 atala). Beste hizkuntzetako adibideen xehetasunetarako, ik. Himmelmann (1998: 323-338).

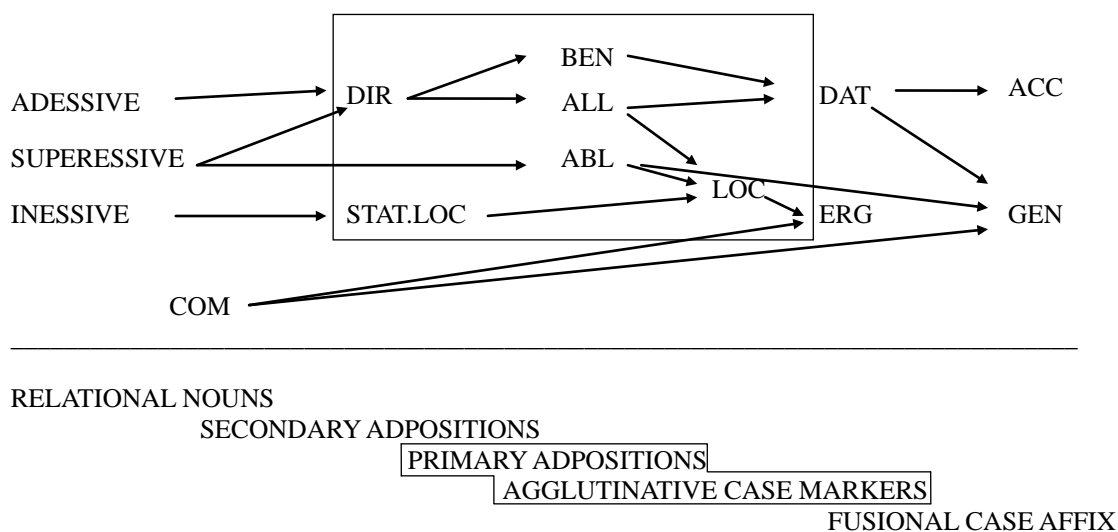
Himmelmannek dioenez, “the details of the interaction are highly language-specific” (1998: 337), baina bi irizpide orokorren menpe ezartzen du interakzio hori: (a) artikuluen (D-elementuen) gramatikalizazio mailaren menpe eta (b) adposizioen gramatikalizazio mailaren menpe.

D-elementuen gramatikalizazio katea ezaguna da: erakusle → artikulua definitu → artikulua espezifikoa → izen marka tzaile (ik. atalaren hasiera). Himmelmannen arabera, D-elementua blokeatzeko, artikulua definitu edo artikulua espezifikoa fasean egon behar du: adibidez, *lan hartatik* sintagman ez da blokeatzen D-elementua, erakusle fasean baitago; era berean, zenbait hizkeratako *lanatik* bezalako sintagmetan ere ez da

¹⁵⁹ Aspalditik da ezaguna hau: “Où l’article tarde le plus à s’employer, c’est après les prépositions” (Meyer-Lübke 1890-1906: 218 (3. liburukia)).

blokeatzen D-elementua, izen markatzaile fasean baitago; aldiz, galarazia dago *lanetik* sintagman D-elementua, gramatikalizazio katearen tarteko faseetan baitago.

Honela deskribatzen du Lehmannek adposizioen gramatikalizazio katea (1985): *izen erlazionalak* → *adposizio sekundarioak* → *adposizio primarioak* → *kasu-marka eransleak* → *kasu-marka fusionalak*;¹⁶⁰ ik. I. eranskina, gramatikalizazio kate honen faseen definizioetarako. Irudi hau dakar Himmelmannek (1998: 320):

1. irudia. Adposizioen gramatikalizazioaren aroak, Himmelmanen arabera (1998).

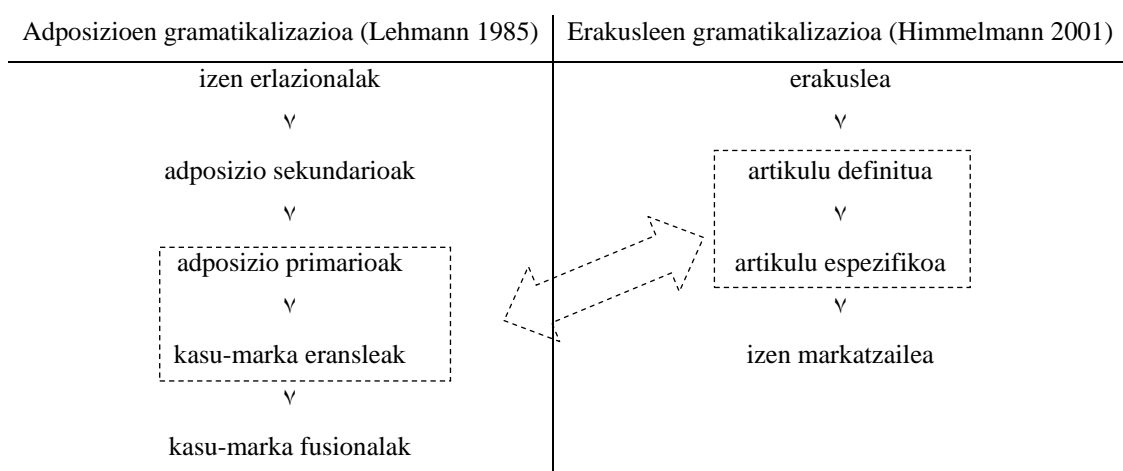
Himmelmanen arabera, adposizio primarioek eta kasu-marka eransleek blokeatzen dute artikulua erabiltzea: euskaraz, adibidez, izen erlazional¹⁶¹ moduan sailka daiteke *aurre* izena, eta berekin osaturiko postposizio sintagmetan (cf. *etxearen aurrean*, *etxe haren aurrean*, etab.) ez dago murriztapenik artikulua erabiltzeko, D-elementuen gramatikalizazio kateko ezein osagairekin; adposizio primario gisa sailka daitekeen ablatiboazko *-tik*-ekin, ordea, murriztapena dago, eta artikulua fasean (definitu zein

¹⁶⁰ Termino hauek euskaratzeko, erabaki dut ingelesezko jatorrizkoetatik ez urruntzea, eta bazterrean utzi ditut *lehen mailako* (edo *oinarrizko*) *adposizio*, *bigarren mailako adposizio* moduko itzulpenak; arrazoia erabat praktikoa da.

¹⁶¹ Azaleko maila deskriptiboan, honela sailka daitezke euskarazko deklinabideko atzizkiak: Hualdek (2003) kasu izendatzen dituenak Lehmanen gramatikalizazio kateko adposizio primarioak edo kasu-marka eransleak dira; adposizio gisa sailkatzen dituenak (Hualde 2003: 187-190), berriz, izen erlazionallekiko sintagmatzat edo adposizio sekundariotzat jo daitezke.

espezifiko) dauden D-elementuak blokeatu egiten dira: ***laneatik* sintagma ez da gramatikala. Horretaz gain, badirudi pluraleko sintagmetan kasu-markak edo adposizioak ez direla egoten izenari hain tinko lotuak; horrenbestez, gramatikalizazio maila apaleko sintagmatzat jo daitezke pluralekoak, eta horietan ere ez dago murriztapenik artikulua erabiltzeko (ik. bi orrialde gorago albanieraren adibidea).

Irudi honen bidez irudika daiteke artikuluen eta adposizioen interakzioa; hemen ikusten da zein konbinazioen arabera blokeatzen den artikulua:

2. irudia. Artikuluen eta adposizioen interakzioa.

Eta honela laburbil daiteke, Himmelmanen hitzekin (1998: 337), irudi honen funtsa:

Adpositions in the early stages of their grammaticisation —relational nouns and secondary adpositions— do not interact with articles. Similarly, the use of weakly grammaticised D-elements (demonstratives) is in no way constrained by primary adpositions. And very strongly grammaticised D-elements (noun markers) do not interact with primary adpositions either.

Eta, beste modu batean azalduta: “article use is unaffected by very weakly and very strongly grammaticised adpositions, but tends to be markedly different in constructions involving adpositions in intermediary stages of their grammaticisation” (1998: 338).

3.1.3.1 Artikuluaren erabilera adposizio sintagmetan: murriztapenaren azalpen bat

Interakzio¹⁶² edo murriztapen horren nondik norakoa eta zergatia azaltzeko, “entrenchment” kontzeptua darabil Himmelmanek, euskaraz *trinkotze* itzuliko dudana.

¹⁶² Himmelmanen azaltzeko moduan, interakziorik ez egoteak adierazten du artikuluen erabileran ez dela murriztapenik; interakzioa egoteak, aldiz, artikuluen erabileran murriztapena izatea.

Bere arabera, adposizio primarioekiko sintagmetako osagaiak trinkotuagoak daude bestelako sintagmetakoak baino, eta trinkotze maila handiago honek azalduko luke zergatik diren egoskorragoak halako sintagma aldaketa berriekiko; sinplifikatuz, halako sintagmaren osagaiak hain daude elkarri lotuak non zaila baita artikulua tartean sartzea.¹⁶³ Trinkotze hau sintagma hauen erabilera maiztasunarekin lotzen du Himmelmannek (1998: 345); ik. Bybee (2003), eta, honi jarraiki, Pustet (2008), Shibasaki (2010), Liu (2010), besteren artean, gramatikalizazio prozesuetan erabilera maiztasunak duen rolaz. Era berean, ohartarazten du trinkotzearen araberrako azalpen honek “requires diagnostics for high entrenchment and lack of full compositionality” (Himmelman 1998: 345).¹⁶⁴ Ez dut sakonduko azalbide hauen erroetan; tesi honen eztabaidarako, aski da Himmelmannen orokortzearen berri izatea.

3.1.3.2 Artikuludun eta adposizio primariodun sintagmak: azalpen diakronikoa

Hizkuntzen artean deskriba daitekeen barietate handiaren jakitun, Himmelmannek galdetzen du ea nolatan zabaldu ahal izan den artikulua adposizio primarioetara. Horretarako, azalpen diakroniko batez baliatzen da: bere ustez, artikulua adposizio primariodun sintagmetan sartzen dira adposizio sekundarioen gramatikalizazioz. Hau da, murriztapenik ez duten adposizio sekundarioak artikuluekin erabil daitezke eta erabiltzen dira bere gramatikalizazio katearen fase batean; adposizio sekundario horiek adposizio primario bihurtzen direnean, artikulua atxikitzen dute, eta horrela, bide diakroniko jakin baten emaitza moduan, azal daitezke adposizio primariodun eta artikuludun sintagmak.

3.1.3.3 Hizkuntza eransleei buruzko orokortzea

Himmelmannen proposamenak ondorio logiko zuzen bat du: adposizio primarioekin edo kasu-marka eransleekin agertzeko artikuluek (definitu zein espezifiko) murriztapena

¹⁶³ Honela dio Himmelmannek: “[C]onstructions consisting of a primary adposition and a nominal expression are entrenched to a higher degree than other constructions involving nominal expressions [...] *this difference in entrenchment* provides a major reason as to why changes [...] *do not occur* [...] *in adpositional expressions involving primary adpositions*” (1998: 345, etzana nirea).

¹⁶⁴ Konposizionaltasun falta honetaz, hona Wiemerrek eta Bisangek zer dioten: “If we take constructions in the sense of Construction Grammar (see e.g. Goldberg 1995) as linguistic items with their own *meaning which cannot be derived from their components*” (2004: 9; etzana nirea).

baldin badute, zaila da hizkuntza eransleek artikulua garatzea. Honela dio (1998: 339):

If a language has an elaborate paradigm of agglutinative case markers, including markers for core cases such as nominative/ergative, accusative/absolute, dative, and genitive as well as local cases such as locative, allative, ablative, then with overwhelmingly more than chance frequency, it will not have definite or specific articles.

Hizkuntza eransle bateko kasu-marka eransleak aski gramatikalizaturiko adposizioak dira; hizkuntza horietan, gainera, izen sintagma gehienetan aski gramatikalizaturiko adposizio bat dago. Hizkuntzaren beraren izaera tipologikoak dakar berarekin artikulurik ez garatzeko joera.

3.1.3.4 *Himmelmannen orokortzea eta euskara*

Himmelmannen proposamena irudikatzeko, euskarazko ablatiboaren adibidea jarri dut 3.1.3 atalean, berak azalarazitako joera orokorraren adibide egokia delakoan. Baina euskara, oro har hartuta, arazo da bere proposamenerako: euskarak kasu-marka eransleak ditu, baina artikulua ere erabil dezake horietako gehienekin; euskal gramatikan, salbuespena da ablatiboa (orobat partitiboa), adlatiboa (ekialdeko euskalkien salbuespenarekin, gainera), leku-genitiboa eta prolatiboa artikulurik gabeko postposizio izatea, ez araua.

Himmelmannek berak ikusten du arazo hau, eta salbuespen gisa sailkatzen du euskara (1997: 155, 58 oh.):

Auch für das Baskische wird gelegentlich bezweifelt, ~~da~~ als Definitivkennzeichen bezeichnete Suffix *-a* –über dessen Geschichte nichts bekannt ist – tatsächlich etwas mit Definitheit zu tun hat (vgl. Iturrioz 1982). Falls dieses Element als Definitivkennzeichen analysiert werden kann, wäre diese Ausnahme eine Ausnahme, die im wörtlichen Sinne die Regel bestätigt. Denn die Verwendung von *-a* ist auf die stärker grammatikalisierten Kasus beschränkt.¹⁶⁵

Himmelmannen hitzen arabera, zalantzazkoa izan daiteke *-a* atzizkiak definitutasunarekin inongo zerikusirik izatea; are gehiago, bere jatorri diakronikoa ezezaguna dela uste du (“über dessen Geschichte nichts bekannt ist”). Huts honen iturria Iturrioz (1982) lana da (ik. halaber 2.8 atala), ezaguna baita euskal artikulua D-

¹⁶⁵ “Euskararekin ere zalantza izan daiteke benetan ote duen definitutasunarekin zerikusirik definitutasun markatzat jo ohi den *-a* atzizkiak —zeinaren historia ezezaguna baita— (cf. Iturrioz 1982). Osagai hau definitutasun marka moduan analizatu ahalko balitz, salbuespen hau zinezko salbuespena litzateke, zentzu literalean araua berretsiko lukeena. Kasu gramatikalizatuenera dagoke mugatua *-a* atzizkiaren erabilera”.

elementua dela.

Horretaz gainera, deklinabidean (mugatuan zein mugagabeen) agertzen diren postposizioak eta kasu-markak kasu-marka eransle tipiko moduan sailkatu ohi dira, eta aski zaharrak direla dirudi. Irakur Trasken aipu hau (1998: 318):

The dozen or so cases are all marked by agglutinated suffixes, except that the absolutive case exhibits suffix zero. The majority of the case-suffixes have no identifiable sources and appear to be ancient [...] we have little reason to doubt that the system of agglutinated case-suffixes is of some antiquity in Basque.

Lehmannek ematen dituen irizpideen arabera ere (ik. I. eranskina), sailkapen bertsua egingo genuke: adposizio primario edo kasu-marka eransleak ditugu euskarazko deklinabidearen oinarrian.

Traskek dioenez, kasu-marka eransleak aski zaharrak dira; badirudi, gainera, antzinatasun hori kronologia erlatibo baten arabera uler daitekeela: modu erlatiboan, D-elementuen gramatikalizazioa hasi zeneko garaian ere kasu-markak eta postposizioak eransle izango ziren ziur aski.

Datuak hauek izanik, Himmelmannen azalpen diakronikoak (3.1.3.2) ez du argitzen nolatan ditugun euskaraz kasu-marka eta postposizio eransle artikuludunak: ezin izan da gertatu *adposizio sekundarioa + artikulua* → *adposizio primarioa + artikulua* gramatikalizazio prozesua, adposizioak ez baitziren sekundario artikulua gramatikalizatzen hasi zenean, primario edo kasu-marka eransle baizik. Hortaz, Himmelmannek berak dioen bezala, “wäre diese Ausnahme eine Ausnahme”, salbuespena da euskara. Tesi honetan (7.1.6 atala), Himmelmannen azalpen diakronikoa zabalduko dut, bere proposamenaren mugetan betiere, eta argudiatuko dut euskara ere azal daitekeela Himmelmannen joera orokor horren arabera.

3.2 Artikulu definituaren sintaxiaren deskripziorako

Aurreko atalean D-elementuen gramatikalizazioaren eskema hartu dut abiapuntu: *erakusle* → *artikulu definitu* → *artikulu espezifikoa* → *izen markatzaile*. Bi ohar nagusi egin ditut: batetik, gramatikalizazioa egitura edo sintagma osoena da, ez osagai gramatikal hutsarena; bestetik, D-elementuaren nozioak, *-a* artikulu prototipikoaz landa,

bidea ematen du beste zenbait osagai morfologikoren diakronia aztertzeko.

Eskema diakroniko horrek aukera ematen du berreraiketa morfologiko hertsitik haragoko eztabaidetan sakontzeko eta bestelako eginkizunak zedarritzeko: horien artean, *-a* D-elementu prototipikoaren gramatikalizazioa eta egituraz egiturako zabaltzea da eztabaidagai nagusia. D-elementuen artean, *-a* agertzen da, hain zuzen ere, *-ak* pluralarekin batean, perpausaren funtzio nagusietan, eta, artikularen erabileraren analisi sinkroniko zein diakroniko askotan, bere funtzioen, ezaugarri semantikoaren eta erabilera testuinguruen analisia egin izan da.

Tesi honen eginkizunetako bat izan da deskripzio historiko baterako oinarriak ezartzea, XVI. mendeko datuak abiaburu moduan hartuz (VI. kapitulua); funtsean, helburua deskriptiboa da, artikularen sintaxiari dagokion alorrean. Ez da alferrikakoa Mitxelenaren hitzak berriro hona ekartzea, eginbehar horren justifikazio moduan (VII 306):

No sé que haya ningún estudio especial sobre el empleo de la determinación en el predicado nominal, ni siquiera con el auxiliar intransitivo, alias cópula, en una u otra zona o en estos y aquellos autores: no se ha pasado, si no he buscado mal, de consideraciones generales entreveradas de juicios de valor.

Atal honetan, zenbait auzi teorikoren berri emango dut, nahiz eta eztabaida horietan sakontzea ez dagoen tesi honen egitekoen barrenean. Atalaren bukaeran, alabaina, lanabes bat proposatuko dut artikularen erabilera deskribatzeko, eta berori taxutzeko lagungarri ez ezik ezinbesteko ere bada horien berri izatea, eginiko hautu jakinen argigarri.

3.2.1 Azterketa sintaktikoa gramatikalizazioaren barrenean

Gramatikalizazioaren inguruko azterketetan, gramatikalizaturiko morfemaren edo, hobeki esan, sintagma eta egitura osoaren diakronia aztertu ohi da alderdi morfologikotik eta sintaktikotik. Lehen kapituluan, gramatikalizazioaren ezaugarri behinenetako moduan sailkatu dugu kasuan kasuko morfemaren hedatzea edo erabilera-testuinguruen orokortzea. Alde horretatik, ez da bestelako justifikazioen beharrik erakusle-artikuluen alderdi sintaktikoa ere aztertu beharrekoa dela esateko.

Hurrengo ataletara igaro baino lehen, ohar bat egin daiteke gramatikalizazio

bilakaeretan morfologiak eta sintaxiak duten harremanaz; Haspelmathen (2011: 355) aipu bat ekarri dut hona horretarako:

[A]nyone who wants to understand the synchronic morphosyntactic patterns of languages needs to be aware of the general tendencies of coalescence [gramatikalizazioaren barreneko termino moduan darabil], and we need a better understanding of them if we want to understand synchronic systems. Due to the influence of spelling and tradition, many linguists still think of morphosyntactic structure as strictly divided into morphology (internal structure of words) and syntax (structure of word combinations), but since we do not have a workable definition of the word as a general unit of languages, this is not helpful.

Idea horien bidetik, Haspelmathen jorratzen duen ikuspegian sakondu gabe eta horren aldeko edo aurkako hauturik egin gabe —“the very idea of a syntax-morphology distinction [is] highly doubtful” esana du lehenago (2011: 352)—, argi geratzen da morfema edo egitura baten analisi sinkronikoa egitean ezin ahantz daitekeela zein den bere dimentsio diakronikoa;¹⁶⁶ era berean, morfologia egiten arituta ere, argi geratzen da ezinbestekoa dela morfema horri dagokion egitura edo sintagma sintaxiaren ikuspegitik aztertzea.

3.2.2 Erakusleen gramatikalizazioa eta definitutasuna

Artikulu definitu prototipikotzat jotzen den *-a* D-elementua aztertzeko, berebizikoa izan da definitutasunaren nozioa (eta, oro har, determinazioarena). Artikulua ikuspegi diakronikotik aztertuta, ordea, bigarren mailako auzia da: definitutasuna zehatz zedarritu nahiak tokia galtzen du analisisian, izan ere, artikulu moduan izendatzen ditugun morfemen balioa aldatu egiten baita denboran zehar. Himmelmannen hitzek (2001: 832) ongi azaltzen dute ikuspegi diakroniko honen funtsa:

[F]rom a grammaticisational point of view, definiteness, though undeniably of central importance to the grammar and typology of articles, is only one of a number of meanings that can be conveyed by articles. Thus, for example, specific articles indicate specificity rather than definiteness. Definiteness and specificity are only two salient (and crosslinguistically well attested) stages of the grammaticisation path in (1) [*erakusle* → *artikulu definitu* → *artikulu espezifikoko* → *izen markatzaile* bidez ari da]. Given a sufficiently fine-grained set of criteria, many more stages could be distinguished. Thus, on the one hand, the grammaticisation approach provides a more detailed typological grid for articles and includes a variety of phenomena not considered in the definiteness-based approach [...] On the other hand, the grammaticisation approach excludes some of the phenomena dealt with in the definiteness-based approach, in particular those grammatical

¹⁶⁶ Esanguratsua da Heinek dioena: “While grammaticalization has both a synchronic and a diachronic dimension, its foundation is diachronic in nature” (2003: 575).

structures which appear to be sensitive to definiteness but are not part of a grammaticisation path for articles (such as word order, case markers or verbal agreement).

Erakusleen bilakaerak ñabardura ezberdin ugari ditu hizkuntzaren arabera, eta honek galarazi egiten du definitutasuna modu trinkoan zehaztea. Adierazgarria da Milsarkek (1977: 5) definitutasunaren nozioaz dioena:

A more fundamental difficulty concerns the notion “definite” itself, a notion whose status in linguistic theory is anything but clear. The term has been used for generations in the pedagogy and scholarly description of the Indo-European languages, but within that tradition it is usually used only in discussing the overt formal contrast between “definite” and “indefinite” determiners such as English *the* and *a/an*.

Tesi honetako ikuspegi diakronikoak aukera ematen digu Milsarkek aipatzen dituen arazo horiei ihes egiteko;¹⁶⁷ arazo horiek normalean analisi sinkronikoei dagozkie, ikuspegi sinkroniko hertsiki batetik abiatuta balizko artikulua definitu ideal baten zerizana atzitu nahi denean. Funtsean, erabaki metodologiko jakin batzuen ondorio dira arazo horiek.¹⁶⁸

Hurrengo azpiataletan, labur aipatuko ditut beste bi eztabaidagai, azken urteotako lanetan nabarmendu direlako, nahiz eta tesi honetan ez dudan horietan sakondu.

3.2.2.1 Definitutasunaren adierazpena diakronikoan

Aurreko ataleko gaia diakroniaren esparrura ekarrita, honako hau izan daiteke beste azterketa gai bat: definitutasunaren adierazpen gramatikalaren bilakaera diakronikoa.

Milsarkek, arestiko aipuaren segidan, gogorarazten du hizkuntzalarientzat definitutasuna fenomeno zabalago gisa deskribatu ohi dela: izen bereziak, erakusleak edo izenordain anaforiko zein edutezkoak dituzten sintagmak, besteak beste, izen sintagma definituen barrenean sailkatu ohi dira. Gaia are gehiago zabalduz, hitz ordenak

¹⁶⁷ Horrekin batean, artikulua indefinituen gorabeherak aztergaiaren muintetik erauzten ditu. Aski jatorri ezberdina duten bi osagai gramatikal definitu/indefinitu ardatzaren arabera izendatzeak berak dakar arazoa: espresio indefinitu eta definituak ez dira elkarren antonimo edo aurkako. Funtzio ezberdinak dituzten bi espresio mota dira, gure tradizioan bata bestearen arabera izendatu nahi izan ditugunak; honetan ere, arazo terminologikoa nabarmen azaleratzen da.

¹⁶⁸ Ik. orobat Starkek, Leissek eta Abrahamek diotena: “Yet, what we find about the meaning of determiners of (*in-*)*definiteness* in modern text books is often vague or even ambiguous (see Lyons 1999), something that leaves the reader with two incompatible concepts: for example, the quantificational ‘inclusive’ vs. ‘exclusive’, à la Hawkins 1978) or the (con)textual ‘given’ vs. ‘new’ (à la Kamp & Reyle 1993)” (2007a: 2).

edo kasu-markaketak definitutasunaren adierazpenarekin duten lotura nabarmendu izan da; eztabaida gai hauen laburpen egokia da Lyonsen (1999) liburua.

Interesgarria da, puntu honetan, artikulurik gabeko hizkuntzen analisisan definitutasunaren auzia nola tratatu izan den ikustea. Xehetasunetan sartu gabe, hona suomierari buruz Juvonenek zer dioen: “The semantic/pragmatic category of definiteness can in the Finno-Ugric languages, the language family Finnish belongs to, be expressed by several different means” (2000: 30). Esanguratsua da definitutasuna kategoria semantiko-pragmatiko gisa (ere) aurkeztea, ez soilik morfema jakin bati lotua; ez da harritzekoa artikulurik ez duen hizkuntza baten azterketan nabarmentzea puntu hau. Chestermanek ere definitutasunak suomieraz duen estatusaz galdetzen du bere liburuko zazpigarren kapituluan, eta honela formulatzen du iritzi orokorra (1991: 158):

[T]he generally accepted view [...] that definiteness is not a syntactic category in Finnish, in the sense that Finnish lacks features whose explicit function is solely to express definiteness.

Esanguratsua da, orobat, definitutasunaren eztabaidaren barrenean kuantifikazioaren auziari nolako garrantzia aitortzen zaion Chestermanen lanean (1991: 133-138); Välimaa-Blumek (2000/2001), berriz, bi definitutasun mota bereizten ditu suomieraz: “discourse definiteness” eta “quantitative definiteness”.¹⁶⁹

Honek gogora dakartza euskararen zenbait datu, eztabaidagai izan direnak: zenbait hizkeratan artikulurik gabe ager daitezke objektu zuzenak; zehazki, izen zenbakaitz eta interpretazio pluraleko sintagmak (ik. 2.6.3-2.6.4 atalak). Eta, artikulurik ez zuen garaian, euskarak ere definitutasuna kodetzeko hizkuntza horietakoen antzeko baliabide sintaktikoak ote zituen galdetzera eraman gaitzake; edo euskalki modernoetan

¹⁶⁹ Banaketa bitar honen oinarrian, artikularen funtzioaz dauden bi ikuspegi nagusi antzeman ditzakegu. Batetik, cf. Cyrrek dioena: “The effect of identifiability on discourse will be that the first mention of a referent will tend to be indefinite because it is not yet identifiable by the hearer, while second and further mentions of the same referent will most often turn out to be definite. [...] This aspect of the pragmatic use of definite markers was discussed by Christopherson (1939) as ‘mutual familiarity with the referent’” (1993: 204-205); aipu honetan artikularen funtzio diskurtsiboa, anaforikoa nabarmentzen da. Bestetik, ikuspegi honi kontrajarrita, cf. Stark, Leiss eta Abrahamek diotena: “Given the assumption that the semantic contribution of D is ‘singularity’ rather than ‘anaphoricity’ (cf. Heim & Kratzer 1998: 81)” (2007a: 7); aipu honetan, berriz, artikularen, funtzio kuantifikaziozkoa nabarmentzen da, anaforikoaren gainetik. Tesi honetan, ez dut auzi honen xehetasunetan argirik ekarriko. Ikus halaber aurreko oharra.

antzinako sintaxiaren aztarnarik antzeman ote dezakegun. Galdera interesgarriak dira hauek, besteak beste kasu-markaketaren edo hitz hurrenkeraren aldaketarekin lotu izan baita artikularen sorrera.

Honenbestez, azpiatalaren hastapenean egindako galderara itzul gaitzke: zein izan da definitutasunaren adierazpen gramatikalaren bilakaera diakronikoa euskaraz? Nolakoa zen euskara D-elementuen gramatikalizazioa gertatu baino lehen? Argi dago euskalkitik euskalkira aldeak badaudela sintagma mugatuen eta mugagabeen erabileran; eta argi dago aldakortasun hori hizkuntzaren historian ere antzeman daitekeela. Baina deskripzio diakroniko eta diatopiko zehatzak faltan ditugu. Tesi honetan, definitutasuna azterketaren muinetik bazter da, eta, hein horretan, bere irismentik kanpo geratzen da definitutasunaren adierazpen gramatikalaren bilakaera diakronikoa, baina, nolanahi ere, etorkizuneko berreraiketa sintaktiko berariazko horretarako ezinbesteko diratekeen datuak izango dira hemen sailkatu ditudanak.

3.2.2.2 *Determinatzaile sintagmaren eztabaida*

Aurreko eztabaida diakronikoarekin estu lotuta daude determinatzaile sintagmaren (DS) izaera diakronikoaren inguruko zenbait eztabaida: artikulua definiturik ez duten hizkuntzetan, ba al dago DS proiektiorik? Galdera honen jiran hainbat artikulua biltzen dira Stark, Leiss eta Abrahamek editaturiko (2007b) liburuan, eta bi aukera nagusi proposatzen dira: (a) artikulua definiturik ez dagoen hizkuntzetan ere DS dagoela proposatu beharra dago, izenen estatus erreferenziala deribatuzko,¹⁷⁰ eta (b) DS proiektzioa artikulua definitua duten hizkuntzetan baizik ez dago. Lehen aukeraren adibide da serbokroaziera aztergai hartuta Progovacek (1998) proposatzen duena: izenondoak izenordainen ondotik agertzen dira baina izenen aurretik, eta ezaugarri honen bidetik argudiatzen du izenordainek D proiektzioaren pean behar dutela (izenek ez bezala); ondorioz, DS izan badela dio, nahiz eta hizkuntzan artikulua definiturik ez izan. Bigarren aukeraren adibide izango litzateke, bestalde, Boucherren lana (2005), zeinetan, frantsesaren lekukotasunik zaharrenak aintzat hartuta, esaten digun ezin bil daitekeela

¹⁷⁰ Gogoan har bitez, tradizio honetan, Chomskyren hitzak: “D may be the locus of what is loosely called ‘referentiality’” (1995: 240).

argudiorik horietan DS proiektiorik proposatzeko; jarraian, ondorengo garaietan DS nola garatu zen azaltzen du.¹⁷¹

Esanguratsua da, bestalde, lehenagoko zenbait lanetako izenburuetan “emergence of DP” edo “emergence of D-system” modukoak agertzea, iradokitzen baitu DS proiektzioa D-elementuen gramatikalizazioarekin batean agertzen dela, baita berau gertatu baino lehenago halako proiektiorik ez zela egongo ere; cf. bereziki Vincenten (1997) eta Osawaren (1998, 2007) lanak.

Ez dut eztabaida horretan sakondu: Stark, Leiss eta Abrahamek dioten bezala, “research for a finite list of indispensable functional categories inside nominals has not yielded a definite result shared by everyone” (2007a: 17), eta nire helburua ez da kategoria funtzional horien xehetasunen berri ematea. Euskal artikularen gaineko analisisiei dagokienez, Artiagoitiaren lana aipatu behar da, ezinbestean (1997, 1998, 2002, 2012);¹⁷² determinatzaile sintagmaren hipotesiaren arabera analizatzen ditu euskal datuak.

3.2.3 Erakusleak eta artikulak bereizten: gramatikalizazioaren gradualtasuna

Greenbergen eta Himmelmannen bidez jasotako erakusleen ikuspegi diakronikoaren arabera, konbentzio hutsa da morfema jakin bat artikulatu definitu izendatzea, *continuum* diakroniko batean egiten dugun hautu metodologiko hutsa; ez dugu aurkituko hizkuntza bateko D-elementurik beste hizkuntza bateko D-elementu batek bezal-bezala jokatzeko duenik. *Continuum* horretan gertatzen diren aldaketak ez dira bat-batekoak; hortaz, zail gerta daiteke zer den zer erabakitzea maila sinkronikoan bereizten ditugun edo *a priori* metodologiko batzuen arabera (ik. goian Milsarken aipua) bereizi nahi ditugun kategoria gramatikal batzuen (erakusleen) eta besteen (artikuluen) artean. Honela adierazten du Haspelmathek (2011: 352), afixuen eta klitikoaren artean bereizteko ezintasunaz ari denean:

¹⁷¹ Antzeko ikuspegia da Bauerrena (2007), hizkuntza indoeuoparretan definitutasuna determinazioa baino lehenagokoa dela argudiatu, eta definitutasuna gramatikaren beste osagai batzuetan (kasuan, aspektuan eta abarretan) islatzen dela gogora ekartzen baitu.

¹⁷² Artiagoitiaren lanen garaikide, beste zenbait autorek ere hipotesi berarekin egin zuten lan; cf. Eguzkitzak (1997: 52, 10 oh.) egiten duen bereizketa: *zein soldadurekin* sintagman, *soldadu* DS gisa analizatzen du, eta, *soldadutzat* sintagman, IS gisa.

Viewing coalescence as an abrupt reanalysis from a syntactic pattern to a morphological pattern does not do justice to the full richness of the attested phenomena in grammaticalization.

Muga horren lausotasunaren adibide dira txineraren eta montagnais hizkuntza algonkiarraren deskripzioan izaniko arazoak, biak artikulurik gabeko hizkuntza moduan sailkatu ohi direnak: txinerari dagokionez, Huangek (1999) eta Chenek (2004: 1149-1156), besteren artean, iradokitzen dute txinerazko erakuslearen zenbait agerraldik artikulua definitu gisako erabilera dutela; honen arabera, pentsa liteke txinera artikulua definitua garatzen hasia dela. Montagnais hizkuntzaren adibidea, bestalde, are muturrekoagoa izan daiteke, Cyrrek (1993) dioenez, oso gramatikalizazio maila altuko D-elementua baitugu hizkuntza honetan: formaz berdin-berdinak direnez, zaila egiten da erakusleak eta artikulua bereiztea, eta oharkabean pasatu da izen sintagmaren aurretik ezartzen diren D-elementuak izatez artikulua direla eta erakusleak atzetik ezartzen direla.

Euskalaritzaren esparruan ongi ezarria dago artikulua definituaren kategoria deskripzio oinarrikoetan ere, eta ez dugu Cyrrek edo Huangek deskribatzen dituzten arazoen antzekorik. Arazoak *-a* D-elementuaren erabilera zabaldutik etorri ohi dira, analisi sinkronikoetan bere izaera atzitu nahi dugunean.

Himmelmannek (2001: 832-834) erakusleak eta artikulua bata bestetik bereizteko hainbat irizpide zerrendatzen ditu; morfosintaktikoen artean, honako hauek:

- (a) Artikuluak osagai gramatikalak dira, eta izen sintagmetan bakarrik agertzen dira.
- (b) Artikuluek sintagma horietan duten posizioa finkoa da.
- (c) Artikuluak ezinbestekoak dira testuinguru jakin batzuetan (cf. superlatiboak, besteak beste).
- (d) Maiztasun testuala ere irizpidetzat hartu izan da, D-elementu bat artikulua dela esateko.

Ikuspegi semantikotik: “[Articles] can be used in semantic and pragmatic contexts in which demonstratives cannot be used” (Himmelman 2001: 833). Erakusleak hizkuntza guztietan zein testuingurutan erabil daitezkeen zehazten saiatzen da, ondoren artikulua definituak bai baina erakusleak ezin erabil daitezkeen testuinguruak zein diren

zedarritzeko;¹⁷³ horrelako bi bereizten ditu:

- (a) Zabalduriko egoerazko erabilera (“larger situational use” jatorrizkoan). Erreferentea jakintza orokorraren bidetik identifikatzen da: cf. ing. *the sun, the Queen, the pub*, etab. Erakusleak ezin dira funtzio honetan erabili.
- (b) Erabilera asoziatibo-anaforikoa (“associative-anaphoric use” jatorrizkoan). Erreferente baten lehen aipamenerako D-elementua erabiltzen da, erreferente hori bakarra ez izanik ere: cf. ing. *The man drove past our house in a car. The exhaust fumes were terrible.*

Ikuspegi honen barrenean egin ohi den beste galdera bat honako hau da: batez ere zein testuingurutan (sintaktiko ala diskurtsibo) du erakusleak artikulak itzurako erabilera? Himmelmannen bidetik, De Mulderrek eta Carlierrek (2011: 530-531) erakusleen “recognitional use” ikusten dute aldaketaren gunean,¹⁷⁴ eta Seligek (1992: 166) aipaturiko latin berantiarreko honako adibidea dakarte, ingelesez azaldurik (1a):

- (1) *Hic sunt carctas de illi thellenio de illo mercatho.*
  - a. Here are the documents of the toll of *the* (lit. *that*) *market* (= of our market, of the well-known market organized on the day of the patron saint)

Diotenez, honek azaltzen du erakusleen artean artikulak bilakatzen dena erakusle urruna izatea, gainera, ez lehen (edo bigarren) gradukoa; erakusle urrunak, besteek ez bezala, diskurtso egoeratik kanpoko erreferenteak denota ditzake, hiztunaren eta entzulearen arteko ezagutza partekatu eta espezifikokoaren barreneko erreferenteak. Xehetasunetarako,

¹⁷³ Cyrrek (1993) “cross-linguistic quantification” delakoa darabil aztergai duen hizkuntzan, artikulak kategoria deskriba ote daitekeen zehazteko: funtsean, horren arabera, D-elementu baten erabilera artikulutzat jotzen badugu hizkuntza sorta jakin batean, zilegi da erabilera horiek dituen beste hizkuntza bateko D-elementua artikulak gisa sailkatzea. Ik. halaber Juvonenen lana (2000), aukera metodologiko beraren bidetik jotzen baitu artikulugabetzat jo ohi den hizkuntza bat aztertzeko, finlandiera.

¹⁷⁴ Gramatikalizazioari buruzko lanetan “highlighting effect” —erakuslea erabiliz izen sintagma bat nabarmendu dezake hiztunak—, “extravagance” eta “expressivity” moduko nozioak agertzen dira aldaketaren abiarazletzat (Haspelmath 1999); euskaraz *adierazkortasunaren hatsarrea* izenda genezake. Ik. Geurts (2000), kritika baterako; cf. halaber Waltereit (2012: 66), non ohartarazten zaigun gramatikalizazio sekundarioetan, *gramatikala* → *gramatikalagoa* bilakaeretan —D-elementuena horietakoa da, hain zuzen—, ez dela hain erraz proposatzen ahal adierazkortasunaren irizpidea, irizpide hau subjektibizaziozko prozesu baten ezaugarria den neurrian.

ikus De Mulder eta Carlier (2011: 527-528, 530-532).¹⁷⁵

Himmelmannek aipaturiko irizpide horietaz gain, balio deiktikoaren galerarena funtsezkoa izan daiteke, erakusle batek erakusle izateari utzi ote dion erabakitzeke. Honela dio Diesselek: “[I]n the course of this development [D-elementuen gramatikalizazioaz ari da], demonstratives lose their deictic function and turn into formal markers of definiteness” (1999a: 129). Eta honela diote, berrikiago, De Mulderrek eta Carlierrek, erakusleetatik artikuluetarako bidean kritiko gerta daitezkeen testuinguruez: “[W]here the deictic meaning component or the demonstrative can weaken, yielding the shift from demonstrative to definite article” (2011: 526-527).

Analisi sinkronikoetan ere, deixia da erakusleak eta artikulua bereizteko erabiltzen den irizpideetako bat; honela dio Hawkinsek (1991: 414):

In general, pronouns and demonstrative expressions obey more restrictive pragmatic conditions and require *actual physical perception of entities* in the world or explicit textual mention of entities. [Etzana nirea]

Tesi honetan ez da nabarmen azaleratuko erakusleen eta artikuluen artean bereizteko beharra, eta arestiko eztabaida horiek —aldaketaren testuinguru eragilea eta abar—, interesgarri izanik ere, urruti geratzen dira euskararen egoera partikularretik: gaur egun -*a* artikulua hirugarren graduko erakusletik formalki bereizia dago, mendebaldean erakuslea eta artikulua itxuraz berdinak direla alde batera utzirik, jakina, eta zalantza gutxi dago kategoria bereziak direla.¹⁷⁶ Arazoak, eta bestelako irizpideen beharrak, hain gramatikalizatuak ez dauden lehen eta bigarren graduko erakusleetatik eratorritako artikuluekin izan ditzakegu.

Auzi honetan argigarria da De Mulderren eta Carlierren bereizketa: “[A]rticles

¹⁷⁵ Aldaketaren muinera jotzen duten bestelako galderak ere egin izan dira: zergatik sortzen da artikulua definitua? Kasu-markaketaren galerari (ik. Philippi 1997, hizk. germanikoez), komunztadura morfologiaren galerari (Boucher 2005; frantsesaren kasu eta numeroaz ari da) edo aditzaren aspektuaren gorabeherei (Leiss 2007) egotzi izan zaie artikulua definituaren kategoriaren agerrera, besteak beste. Ezin ahantz, jakina, hizkuntz ukipenaren bidezko azalpenak: Putzuk eta Ramatek (2001: 125-126, 128), adibidez, eragin semitikoaren aukera aipatzen dute Europa mendebaldeko zenbait hizkuntzaren artikuluen sorreran edo garapenean.

¹⁷⁶ Pluralean, dena den, formalki ezberdinak dira, mendebaldean ere, erakusleak eta artikulua: cf. -*ak* artikulua eta *æk* (aldaerak aldaera) erakuslea. Are singularrean ere, asimilazio eta epentesi bilakaerak kontuan hartzen baditugu, bereizi egiten dira hainbat kasutan, cf. *mendixe* eta *mendi a*; morfonologikoki ezberdinak dira sintagma artikuluduna eta erakusleduna.

can be characterized both semantically and morphosyntactically” (2011: 525); dimentsio semantikoa, diotenez, gramatikalizazio katearen lehen urratsetan da nagusi, baina testuinguru berrietara zabaltzearen gorabeherak dimentsio morfosintaktikoari dagozkio bereziki. Tesi honetan, *-a* artikulua erabilerari dagokion atala dimentsio morfosintaktiko honen barrenean kokatuko dut (ik. 3.2.4-3.2.5 atalak), hain zuzen ere; ez alferrik, esan bezala euskal artikulua ez baitago gramatikalizazioaren lehen urratsetan.

3.2.3.1 Gramatikalizazioaren gradualtasuna

Gogoan harturik erakusleen eta artikuluen arteko mugak *continuum* batean ezarritako fase edo aro metodologikoak baizik ez direla, interesgarria da Heineren gramatikalizazio katearen eredu hona ekartzea (2003: 589-590):¹⁷⁷

According to this model, sketched in (6), the development of grammatical forms does not lead straight from the source meaning (or form) A to the target meaning (or form) B but invariably involves an intermediate stage where A and B coexist side by side, thereby creating a situation of ambiguity [...]: (6) A > A,B > B

Lehen kapituluaren adierazi bezala (1.1.7 atala), garai diakroniko ezberdinetako balioak ondoz ondoko egoera sinkronikoetan gainjarri edo teilakatzen dira.¹⁷⁸ Horren adibide moduan, Heinek alemanierazko *während* jartzen du: jatorrian denborazko juntagailu zenak bere erabilera esparrua zabaltzen du, eta egun kontzesio perpausetako menderagailu ere bada, jatorrizko adiera galdu gabe; hona Heineren adibideak (jatorrizkoan (5) zenbakipean):

(2) *Während er vor dem Fernseher sitzt, trinkt er Kaffee.*

a. Telebistaren aurrean dagoen bitartean, kafea edaten ari da.

¹⁷⁷ Heineren eredu honen garapenerako, cf., besteak beste, Diewalden eta Ferraresiren (2008) lana: horretan aro edo “stage” bakoitza testuinguru mota bat balitz moduan definitzen da; honek berriro uzten du agerian zein garrantzitsua den egiturak aintzat hartzea (ik. 3.1.2 atala). Bide horretan sakontzen dute beranduagoko lanetan, “constructionist scenario of grammaticalization” baten bidetik, eta ohartarazten, berriro ere, “A newly developing grammatical function [...] is bound in its origin to specific linguistic contexts or constructions” (Diewald eta Smirnova 2012: 111).

¹⁷⁸ Antzeko ideia biltzen da Hopperrek darabilen “layering” terminoaren atzean: “[W]ithin a broad functional domain, new layers are continually emerging. As this happens, the older layers are not necessarily discarded” (1991: 22). Honela berridazten du Heinek: “[L]ayering, whereby older layers of language use are not necessarily discarded when new layers emerge, but may remain to coexist and interact with the newer layers” (2003: 589; etzana nirea).

Heineren A aroaren adibide da (2)-ko perpausa, denborazko juntagailuaren interpretazio bakarrarekin. Ikus hurrengo adibidea:

- (3) *Während sie ihn um Hilfe bittet, bleibt er vor dem Fernseher sitzen.*
 a. Laguntza eskatzen dion bitartean, telebistaren aurrean eserita geratzen da.
 b. Nahiz eta laguntza eskatzen dion, telebistaren aurrean eserita geratzen da.

Bi modutan interpreta daiteke (3) perpauseko *während*, (3a) eta (3b) itzulpenek argitzen duten bezala. Erabilera horretan, *während* Heineren A,B aroan dago, bi esanahiak biltzen baititu. (4) adibidean, ordea, interpretazioa kontzesio perpausarena baizik ez da, eta *während*-ek jatorrian zuen denborazko balioa galdua du:

- (4) *Während sie gestern noch krank war, kann sie heute schon wieder lachen.*
 a. Nahiz eta atzo gaixorik zegoen, gaur berriro barre egin dezake.

Egoera sinkronikoaren adibideak dira Heinerenak, baina bilakaera diakronikoaren erakusgarri. Tesi honen gaiari dagokion adibide bat jartzearen, hona italierazko hau (Kupisch eta Koops 2007: 191):

- (5) *Luca vuole farsi la macchina.*

Perpaus horretan, *la macchina* D-elementudun sintagmak bi interpretazio izan ditzake: batetik interpretazio definitua, non sintagmak hizketa jardunaren barrenean ezaguna den auto bati erreferentzia egiten dion, eta beste hizkuntza batzuetan artikulu definituaren bitartez itzuliko litzatekeen (cf. gazt. *el coche*, fr. *la voiture*, ing. *the car*); bestetik, interpretazio ez-espezifikoa, non sintagmak edozein autori egiten dion erreferentzia, eta beste hizkuntza batzuetan artikulu indefinituaren bitartez itzuliko litzatekeen (gazt. *un coche*, fr. *une voiture*, ing. *a car*). Esanguratsua da italierazko adibide hori, euskarazko -a D-elementudun sintagmek ere bi balio horiek izan baititzakete:

- (6) *Lukak autoa erosi nahi du.*

D-elementuen diakroniaz dakiguna aintzat hartuta, bi interpretazio horien artean ez-espezifikoak beranduagokoa izan behar du kronologikoki, ez baita erakusleek izan

dezaketen interpretazioa. Italiaren eta euskararen adibide honekin, beraz, argi dago garai diakroniko ezberdinetako ezaugarriak gainjartzen direla hizkuntza baten gramatika sinkronikoan. Egoki adierazten du Heinek: “The presence of such overlap stages suggests that grammaticalization chains cannot be described appropriately in terms of discrete categorization” (2003: 590).

Gradualtasun diakronikoaren eztabaida erro sakonekoa da, eta ondorioak ditu deskripzio zein analisi sinkronikoetarako ere. Auziak gaur egungo ikerketa-lerro nagusi moduan duen garrantziaren lekuko da 2010ean argitaraturiko “Gradience, Gradualness and Grammaticalization” izeneko liburua; hor, *gradualtasun* terminoa (“gradualness” jatorrizkoan) analisi diakronikoetarako bakarrik erabiltzea proposatzen dute, eta *gradientzia* (“gradience” jatorrizkoan) sinkronikoetarako. Heineren gogoetabide bertsutik, kategorien estatus diakronikoaz galdetzen dute (Traugott eta Trousdale 2010: 4):

[A] major focus of the volume is on gradience and categoriality [...] Valuable insights can nevertheless be gained by approaching a narrower question of how the different perspectives can enhance the understanding of grammaticalization, and hence of particular types of categoriality, specifically, the ‘status’ of categories diachronically.

Bariazio sinkronikoa eta aldaketa diakronikoa lotuta doazela ere gogorarazten da: “It has long been recognized that current variation is both the result of and the reason for change” (2010: 4). Liburu horretako Robertsen lana (2010) bien artean zubiak ezartzeko egiten den ahaleginaren adibide ona da: zenbait analisi sinkronikotako kategoria multzoak eta gramatikalizazioaz (hots, diakroniazko lanetatik datorren ezagutzaz, azken buruan) egindako formalizazioak bateratzeko saioa egiten du Robertsek.¹⁷⁹ Hala aitortzen dute editoreek: “[A] kind of consensus has emerged around the crucial role of micro-changes in diachronic and of gradience in synchronic accounts” (2010: 15).

Tesi honetan ez dut eztabaida horietan sakondu. Deskripzio historiko fidagarri eta

¹⁷⁹ Ik. Batllori et al. (2005), tradizio sortzailean gramatikalizazioa ulertzeko egindako saioez, bariozio parametrikoren bidetik bereziki. Cf. gainera Roberts eta Roussou (2003), minimalismotik egindako hurbilketa baterako; lan honen kritika baterako, cf. Klausenburger (2008). Gramatikalizazioaz eginiko hurbilketa funtzionalisten (tradiziozko ikuspegia) eta formalisten (sortzaileena, berriagoa) arteko aldeez, ik. Fischer (2007); maila orokorrago batean, cf. Haspelmathek (2000) Newmeyerren (1998) lanaz eginiko iruzkina (*chosmkyar funtzionalista* izendatzen du).

sendoetan oinarritu behar dira horrelako lanak, eta gradualtasun diakronikoa neurtzeko baliagarria izan daitekeen lanabes bat osatzea izan dut eginkizunik behinena; proposamen bat egin dut lanabes horretarako, ondoren corpus baten gaineko azterketa egiteko (ik. behean 3.2.5 atala).

3.2.4 Egituraz egiturako zabaltzea

Hainbat ikertzaile arduratu dira D-elementuen gramatikalizazioa aztertzeaz, zein bere ardurapeko hizkuntzan. Artikulua nola zabaldu den deskribatu dute askok, eta, horretarako, sailkapenak egin dituzte, eskuarki testuinguru sintaktikoen eta izen sintagmen izaera semantikoaren arabera. Hurrengo azpiataletan, lan horietan erabili izan diren irizpideak gainbegiratuko ditut, eta horrelako irizpideekin osatuko dut lanabesa, gero *-a* artikulua dimentsio sintaktikoaren datu historikoak biltzeko.

3.2.4.1 Izen sintagmak perpausean duen funtzioaren arabera

Greenbergen orokortzeak (1978: 73), xehetasunetan zuzena izan zein ez, egoki adierazten du artikulua erabiltzea edo ez erabiltzea sintagmak perpausean duen funtzioaren menekoa dela (bere eskemako II. aroan dituen ezaugarriez ari da):

The subject case is, par excellence, the case which takes the article. Nominal and adjectival predication has to be considered separately. Here the subject is articulated, but the predicate often is not. However, as with the verb-object, there is the possibility of contrast roughly between permanent properties (articulated) and non-permanent (non-articulated). Proper names do not enter here.

Aipu honetan, Greenbergekin zenbait irizpide ematen ditu artikulua zabaltzea neurtzeko esanguratsuak izan daitezkeenak: batetik, izen sintagmek perpausean izan ditzaketen funtzio nagusiak aipatzen ditu (subjektu, objektu, predikatu...), eta, bestetik, izen berezietan ari denean, izen bakoitzaren izaera semantikoa garrantzitsua dela dio.

Ezinbestean aipatzekoa da gaztelania zaharraren gainean Companyk (1991) egindako lana, eredutzat hartu baitut tesi honetarako. Honela dio Companyk (1991: 403-404):

En este trabajo analizaré cómo y por qué se produjo la extensión del artículo y bajo qué circunstancias [...] Analizo estos dos tipos de FN [artikuludunak eta artikulugabeak] en tres funciones: sujeto, objeto y término de preposición en frases prepositivas (FPs) de función circunstancial [...]

Corpus bat aukeratzen du Companyk, eta corpus horretako testuetan aurki daitezkeen subjektu, objektu eta preposizio sintagma guztiak biltzen ditu,¹⁸⁰ eta artikuluekin edo artikulurik gabe agertzen diren zehaztu. Beste zenbait xehetasun ere aztertzen ditu Companyk, hala nola hitz ordenaren gorabeherak, edo beherago aipatzen ditudan izenaren izaera semantikoarenak, baina, oro har, esan daiteke Companyren hurbilketaren abiapuntua morfosintaktikoa dela: morfema jakin baten agerrera eta hedatzearen nondik norakoa neurtzeko, funtzio edo posizio sintaktikoaren arabera edo izen sintagmen sailkapenik behinena, argi baitago aldagai horrek artikulua erabiltzea baldintzatzen duela.

Tesi honetan Companyren lanaren bidetik jo badut ere, merezi du beste azterbide baten berri ematea: Huangek (1999), txineraz artikulua definiturik dagoen ala ez erabakitzeke, ahozko corpus bateko erakusle guztiak biltzen ditu; azterketarako, txinerazko erakusleek izan ditzaketen erabilerak edo funtzioak zerrendatzen hasten da, eta corpuseko erakusle bakoitza horien arabera sailkatzen du.¹⁸¹ Azken buruan, bere asmoa da zehaztea corpuseko erakusle horietako batzuek erakusleen funtzio prototipikoez bestelako erabilerarik ote duten, hots, artikuluek dituzten funtzioen antzeko erabilerarik ba ote duten (ik. 3.2.3, erakusleak artikuluetarik bereizten dituzten irizpideetarako). Erakusle horiek perpausean dituzten funtzioak (subjektu, objektu) aintzat hartzen baditu ere, erakusleen funtzioen arabera azterketa da berea, eta datu-basean ez dago erakuslerik edo D-elementurik gabeko sintagmarik; hots, sintagma mugagabeak azterketatik kanpo geratzen dira.

Companyk eta Huangek ez dituzte helburu berak: lehenak artikulua hedatzea aztertu nahi du, eta bigarrenak erakusleen zenbait agerraldik artikulua definituen moduko erabilerarik ote duten; helburuetan dagoen alde horrek dakar corpusetako informazioa ezberdin aztertzea. Tesi honetan, esan bezala, Companyren azterketa moduaren bidetik jo dut, eta, hala berean, aintzat hartuko ditut, besteren artean, Greenbergekin aipatzen dituen izen eta izenondo predikatuak; adposizio sintagmetan artikulua erabileran

---

¹⁸⁰ Zenbait murriztapen ezartzen ditu bilketa honetan: izen bereziak, bokatiak, etab. baztertzen ditu bere bilketan; xehetasun eta arrazoiarako, ik. Company (1991: 403, 3 oh.).

¹⁸¹ Juvonenek, helburu bertsua baitu —“Is there a definite article in spoken Finnish?” (2000: 26) galdetzen du—, antzeko azterketa-modua egiten du egungo suomierarekin.

aurki daitekeen aldakortasunari dagokionez, ik. 3.1.3 atala.

3.2.4.2 Artikuluaren hedapena azaltzeko irizpide pragmatiko-semanticokak

Tesi honetan, Himmelmannen D-elementuen gramatikalizazioaren ikuspegia hartu dut, eta, *-a* D-elementuaren hedapena neurtzeko, Companyren lana izan dut eredu. Hurbilketa modu honetan, bigarren maila batean geratzen da definitutasunaren nozioa, gorago esan bezala (3.2.2 atala); badira, hala ere, definitutasuna aztergune duten lanetan, D-elementuen zabaltzea ulertzen lagundu dezaketen orokortzeak; horietako zenbaiten berri emango dut, laburki, Masicaren lana (1986) hizpide hartuta.

Asia hegoaldeko hizkuntzetan definitutasuna nola markatzen den aztertzen du Masicak (1986). Perpauseko funtzio bakoitzari dagokion “berezko” definitutasun-estatusaz mintzo da (1986: 136-137); honela laburbil daiteke dioena:

- (a) Subjektuek joera handia dute informazio zahar eta ezaguna irudikatzeko eta, ondorioz, erreferentzia definitua duten izen sintagmez osatuak izateko.¹⁸²
- (b) Perpaus existentzialetako subjektuek, ordea, informazio berria aurkezten dute, eta berez dira indefinitu. Cf. ing. *there is a worm in my apple*.
- (c) Zehar objektuek, sintagma lokatibo eta genitiboek eta, oro har, akusatiboaz besteko zehar kasuetan dauden sintagmek definitu izateko joera dute; ing. *to the landlord* arruntagoa da *to a landlord* baino; *in the house* arruntagoa da *in a house* baino, etab.
- (d) Objektu zuzenek (ik. goian) joera dute indefinitu izateko; Masicaren arabera, *I bought a sweater* arruntagoa da, ziur aski, *I bought the sweater* baino.
- (e) Predikatu nominalek joera dute generiko izateko: *he is a professor* arruntagoa da *he is the professor* baino.
- (f) Izen bereziak berez dira definitu (ik. 3.2.4.1 atalean Greenbergen aipua).
- (g) Edutezko sintagma izenordaindunek interpretazio definiturako joera dute.
- (h) Sintagma zenbatzailedunek interpretazio indefiniturako joera dute.

¹⁸² Masicaren eredu semantikoak bestelakoa da, eta, *grosso modo*, “identified specific” terminoa darabil mendebaldeko tradizioan interpretazio definitutzat jotzen duguna adierazteko, eta “unidentified specific” interpretazio indefiniturako. Nolanahi ere, gogoan har bedi Milsarkek mendebaldeko tradizioak ezarritako ikuspegiak eginiko oharra (3.2.2 atala).

Funtzio hauetako bakoitzean antzeman daitezkeen joera orokor hauen arabera, eta markatutasunaren hatsarre bati jarraiki,¹⁸³ Masicak hauxe iradokitzen du: morfologikoki markatuak izango dira dauden posizio sintaktikoaren “berezko” definitutasun-estatusaren aurkako interpretazioa duten izen sintagmak, edo, bestela esanda, funtzio bakoitzari “berez” dagokion interpretazio nagusitik aldentzen diren interpretazioek aukera gehiago dute morfologikoki markatuak diren sintagmekin adieraziak izateko; adibidez, *my friend* ez da *a friend of mine* bezain markatua, etab.

Beste hainbat lanetan ere topa daitezke Masicaren orokortze hauek; hona Givónek (1978: 306) zer dioen objektu posizioan dauden izen sintagmen markatze morfologikoaz:

The development of a special marker for definite accusative is of course not surprising. The accusative position is the ‘most indefinite’ of all major arguments of the verb, in contrast with the subject and dative which are overwhelmingly definite

Bada, hala ere, aipatu beharreko kontu bat: orokortze bera erabili izan da tasun gramatikalen adierazpen morfologikoetan deskriba daitezkeen aurkako joerak azaltzeko. Honen adibide dira arestian aipaturiko Companyren eta Huangen lanak. Companyren corpusetik nabarmen ageri da artikulua subjektu funtzioko izen sintagmetan erabiltzen dela batez ere; Companyk (1991: 416-417) Masicaren subjektuen definitutasun-estatusari buruzko ideia bera errepikatzen du:

Las FNs sujeto suelen ser referenciales definidas y, por lo general, información ya presentada en el texto o información mutuamente conocida por hablante y oyente, especialmente cuando coinciden los rasgos de humano y agente. Esta característica de los sujetos ha sido señalada por la mayoría de estudios tipológicos para un gran número de lenguas.

Baina, Masicaren markatutasunaren irizpidearen aurka, artikulua hedapena subjektu funtziotik abiatu zela azaltzeko erabiltzen du orokortze hau (Company 1991: 418):

[L]a función de sujeto disparó la propagación porque en ésta el artículo asignó carácter referencial y definido a estos sustantivos y así el comportamiento gramatical coincidía con la expectativa del hablante antes apuntada en la interpretación preferencial de sujetos.

Companyren azalbide honek bat egiten du Greenbergen oharrarekin (cf. goian “The subject case is, par excellence, the case which takes the article”), eta Stark, Leiss eta

¹⁸³ Ik. *markatutasunaren* nozioa (“markedness” ingelesez) bertan behera uzteko Haspelmathek (2006) egiten duen saioa.

Abrahamen hitzekin ere: “[T]he definite article in Latin/Romance is attested to emerge primarily in combination with (topicalized) subjects” (2007a: 17). Baina autore hauek berek gogorarazten dute Seligek (1992) aipuko ikuspegi horren aurka egiten duela, oinarri enpiriko sendoekin, eta Masicaren ikuspegi orokorrari ere ez zaizkio egokitzen Companyren datuak.

Alderantzizko egoera dugu Huangek txinerazko artikuluaen sorrerari buruz emandako datuetan: badirudi objektu posiziotik abiatu dela artikuluaen garapena. Hona zer dioen Huangek (1999: 91):

The emergence of the distal *nage* as a grammaticized definite article is related to and probably has originated from its use as an introducer of familiar (but unused and thus new) objects into conversation which are considered by the speaker to be identifiable to the addressee (see Laury, 1994, for a similar observation)

[...]

NPs that introduce familiar (but new) objects of topical significance into a discourse typically occur in the object position where the NP is least likely to be identifiable based on its grammatical role (Huang and Chui, 1997).

Huangen datuek eta analisiak bat egiten dute Masicaren eta Givónen azalbideekin (cf. arestiko “The development of a special marker for definite accusative is of course not surprising”),¹⁸⁴ baina ez, ezinbestean, Greenbergenekin eta Companyrenekin. Badirudi, honenbestez, definitutasun-estatusari dagokion joera orokor bera erabil daitekeela norabide ezberdineko gauzatze morfologikoak azaltzeko. DuBoisek, beste gai batez ari bada ere, zenbait analisisik izan dezaketen erru honen berri ematen du (1985: 353):

Volumes of so-called functionalism are filled with ingenious appeals to perception, cognition or other system-external functional domains, which are used to ‘explain’ why the language in question simply has to have a grammatical particularity that it does — when a moment’s further reflection would show that another well-known language, or even just the next dialect down the road, has a grammatical structure diametrically opposed in the relevant parameter.

Ikusi bezala, kontraesanak egon daitezke “berezko” definitutasun-estatusari dagozkion joera horiek aintzat hartuta egiten diren analisisetan, baina, xehetasunak xehetasun, argi dago garrantzizkoa dela sintagma bakoitzak betetzen duen funtzio sintaktikoa zehaztea, alde zuzeneko lan moduan, D-elementuen erabilera nola hedatzen den deskribatu eta

¹⁸⁴ Orobat islandiera zaharreko datuekin (Leiss 2007: 97). Masicak bezala, markatutasunaren irizpidea erabiltzen du hori azaltzeko: “[T]he fact that the rise of the definite article in Old Icelandic started out in the rhema the reason being that a functionally definite rhema is expected to be marked by a definite article in order to block the indefinite reading presupposed by rhematic objects” (Stark et al. 2007b: 9).

neurtu nahi badugu. Oinarrizko deskribapen lan horren hasikina eskaintzen du tesi honek.

Funtzio sintaktikoek izen sintagmen interpretazioan ezartzen dituzten aprioriko joera horietaz gain, beste puntu nagusi bat ere aipatu beharra dago: berebiziko garrantzia du izen sintagmaren guneko izenak zer izaera semantiko duen D-elementuen hedapena neurtzeko orduan. Honetan ere Companyren lana (1991) adibide ona da, bere gaztelaniazko corpusaren gainean emaitza zehatzak ematen baititu; hierarkia jakin bat ezartzen du, izenaren izaera semantikoaren arabera, eta D-elementuaren erabilera lehenik eta azkenik zein izen motara hedatzen den zehazten du:

- (a) Izen konkretuak (arrunt zenbakarriak) artikuluekin agertzen dira oro har, izen sintagma mugatuetan (Company 1991: 406):¹⁸⁵ *el yelmo, la lança, en el vaso, la espada*, etab.; ohar bedi hauetako batzuk objektu posizioan edo preposizio sintagma baten barrenean egonik ere artikuluekin agertzen direla.
- (b) Izen abstraktuak, masa izenak,¹⁸⁶ erreferentzia bakarrekoak eta generikoak izen sintagma mugagabe zein mugatuen gune izan daitezke, oro har (Company 1991: 407-410). Hauen artean, gainera, kronologia erlatiboa ezartzen du, zehaztuz zeinetan zabaldu zen lehenen artikuluen erabilera, eta zeinetan azkenen (Company 1991: 405):
  - (i) Izen generikoetan orokortu zen, lehenik, artikulua (*moros, castellanos*, etab.); XIII. menderako zabalitze hau burutua dago.
  - (ii) Erreferentzia bakarreko izenetan orokortu zen ondoren, XIV. mendeko bigarren zatian (*parayso, Santa Escripura, infierno*, etab.).
  - (iii) Izen zenbakaitz eta abstratuetara zabalitze hasi zen artikulua XV. mendean, gaur ere martxan den prozesuan.

---

¹⁸⁵ Izen sintagma perpausean duen funtzioaren aldagaia jokoan sartzen badugu, ikus daiteke izen konkretuen artean subjektu posizioak direla bereziki artikulua daramatenak; objektu posizioan eta preposizio sintagmetan, izenak, konkretu izanik ere, artikulurik gabe agertzeko aukera du. Orobat gerta daiteke sintagmaren gunean dagoen izenaren numeroa plurala baldin bada.

¹⁸⁶ Izendapen honi eutsiko diot, gazt. *nombre de masa* edo ing. *mass noun* deituren erabilera zabalari erreparatuta; izen zenbakaitz gisa ere sailka daitezke, xehetasunak xehetasun, (a)-ko zenbakarrien ondoan.

Garbi ondorioztatzen du Companyk: “El comportamiento gramatical de estos sustantivos es, por lo tanto, reflejo de sus peculiaridades semánticas” (1991: 401). Hemen Companyren lanaren berri eman badut ere, beste hainbat hizkuntzaren gainean eginiko lanetan ere ondorio bertsuak atera izan dira: cf. malterari buruzko Planken eta Moravcsiken lana (1996);¹⁸⁷ hizkuntza germaniko zaharrei dagokienez, Philippien lana (1997); hizkuntza algonkiarretan, Cyr (1993),¹⁸⁸ eta abar.

3.2.5 Artikuluaren erabilera deskribatzeko lanabesa

Aurreko atalean (3.2.4.2), artikulua erabileraren hedatzea ulertzeko erabili ohi diren joera eta orokortze zenbaiten berri eman dut: perpauseko funtzioen arabera izen sintagmek izan ohi duten definitutasun-estatusarena, batetik, eta izen sintagmen izaera semantikoarena, bestetik. Joera eta orokortze horiek, alabaina, datuak azaltzeko eta analizatzeko erabili ohi dira, datuak eurak bildutakoan. Euskalaritzaren esparruan, datu horiek ez dira sistematikoki bildu (2.6.1 atala), eta oraindik egiteko dago oinarritzko deskripzio-lan integrala; eginkizun horretarako oinarriak jartzeko asmoz, 3.2.4.1 atalean esan bezala, Companyk harturiko bideari segituko diot.

Lan honetako corpusa (ik. 3.4 atala) aztertzeo zer-nolako lanabesa taxutu dudan aurkeztu baino lehen, baliagarria izan daiteke Masicaren aipu bat hona ekartzea; aipu honetan, izen sintagmen definitutasun-estatusa nola markatzen den neurtzeko sei jarraibide nagusi proposatzen ditu (1986: 140, 13 oh.):

In order to conduct such surveys so that the results may be compared, we need a uniform matrix for classifying all nouns in texts. I have indicated the necessary components of such a matrix: 1) the discourse status of the noun: 2) the sentence function (grammatical status) of the noun: 3) the markedness relation between the two preceding, derived from the theory as discussed: 4) further semantic properties (personal/nonpersonal: animate/inanimate): 5) presence or absence of overt marking: 6) the particular marking device used. What remains is to suggest some notational symbols for the variables under each of the above, and to illustrate with a short passage how to

¹⁸⁷ Plankek eta Moravcsiketik lanak (1996: 207-208) artikulua agerrerarentzako Companyk emandako hierarkiak ematen dituzte. Moravcsiki (1969) jarraiki, izenen zenbakarritasunak eta honekin loturik dauden biziduntasunak eta indibidualtasunak artikulua erabilera erabakitzen dutela diote, eta gogorarazten dute hierarkia horretan behera egin ahala (substantzia eta nozio abstraktuak adierazten dituzten izenetara) artikulua erabilerak ere behera egiten duela.

¹⁸⁸ Hona Cyren hitzak: “The NPs are classified by semantic status and the semantic categories that were more likely to prompt the occurrence or the non-occurrence of definite articles” (1993: 209), nahiz eta horren barrenean ez duen bereizten izen sintagmak agertzen diren egituren eta izen sintagmen izaera semantikoaren artean.

apply the matrix to a text. Although this was done in one version of this paper and appended at this point, we omit this section here due to lack of space.

Programa oso bat zirriborratzen du Masicak ohar horretan, corpus jakin baten gaineko izen sintagma guztien ezaugarri erreferentzialen eta horien kodetze morfologikoaren azterketa egiteko gakoak emanaz. Aurreko ataletan aipatu ditudan zenbait puntu ageri dira bere jarraibideetan: (2) puntuan, izen sintagmak beren posizio sintaktikoaren arabera sailkatzeko beharraz mintzo da (3.2.4.1); (3)-an, perpausean duen funtzioaren arabera izen sintagmari “berez” legokiokkeen definitutasun-estatusa zehaztu beharra proposatzen du; eta (4)-an, izenaren izaera semantikoaren arabera sailkapenaren beharraz (3.2.4.2); (5-6) puntuetan, definitutasun-estatusaren gauzatze morfologikoa zein den zehaztu beharraz ari da.

Masicak dakarren egitasmo orokor hori azken helburu moduan desiragarria bada ere, tesi honetako eginkizuna xumeagoa da, eta parte batez bestelakoa, gure beharretara egokitua: Masicaren abiapuntua, (1)-en dakarrena, corpuseko izen sintagma bakoitzaren izaera erreferentziala zein den zehaztean datza; tesi honetan, ordea, bere (2) puntua izango da abiapuntua, Companyren jardunari jarraiki 3.2.4 atalean zehaztu dudana bezala. Zenbait arrazoi ere eman daitezke aukera metodologiko honen alde:

- (a) Corpuseko izen sintagmak biltzeko oinarri objektiboagoa ematen du funtzio sintaktikoaren arabera sailkatzeko, ezen ez izen sintagmak duen interpretazioaren arabera sailkapenak. Izen sintagma bakoitzaren interpretazio erreferentziala edo, Masicak dioen bezala, *definitutasun-estatusa*, anbigua izan daiteke maiz; ez, ordea, berori zein funtzio sintaktikotan dagoen erabakitzea; gainera, arrisku handiagoa dago sailkapenaren emaitzak hautu teorikoen menpe egoteko. Ikus zer dioten Stark, Leiss eta Abrahamek (2007a: 1):

One first major point in all this work indicated above [izen determinazioaz azken hamarkadetan egindako lanez ari dira] is that it has led to many competing conceptions of *nominal determination* and *definiteness/indefiniteness/bare nominals*. Notice, however, that definitions tend to overgeneralize. This can lead directly to erroneously mapping properties and indispensable characteristics of modern determination systems onto older language stages.

- (b) Masica definitutasunaren noziotik abiatzen da, baina tesi honetan helburua *-a* D-elementuaren erabilera deskribatzea da, ez gramatika jakin baten

erreferentzialitate sistema osoaren berri ematea; helburua definitutasunaren adierazpen morfologikoetako baten gorabeherak neurtzean den neurrian, egokiagotzat dut D-elementu bakoitza agertzen den testuinguru sintaktikoaren arabera sailkatzea. Ik., berriro, Stark, Leiss eta Abrahamek diotena (2007a: 1):

It is therefore methodologically indispensable to distinguish between functional categories like 'determination' or '(in-)definiteness' and their different forms (overt expressions) in different languages and diachronic states.

- (c) Sailkapen ustez objektibo horretatik sorturiko datuak, jakina, joera, irizpide eta orokortze semantikoaren arabera analizatu ahal izango dira, Masicaren (1, 3, 4) puntuak bazter utzi gabe.
- (d) Maila praktikoan, testuinguru sintaktikoaren irizpideak aukera ematen du corpus zabalak aztertzeko. Corpusak osatzea oinarrizko lana da, Trousdale eta Traugotten arabera: "A methodological issue raised in a number of the articles suggests that corpora are essential for understanding change in general, and grammaticalization in particular" (2010: 12). Irizpide metodologiko honen praktikaren adibide da, besteak beste, Diewalden eta Ferraresiren lana (2008) alemanierazko partikula modalen gramatikalizazioari buruz, zeinak bibliografian ere corpusari eskainitako atal bereizia duen. Hilpertek ere (2013a) corpusen balioaz ohartarazten du, edozein dela ere eredu teorikoa.

Azterketa modu honetan, ikuspegi morfosintaktikoa erabiliko dut funtsean (ik. goian, 3.2.3), eta ez hainbeste semantikoa; hortaz, azken helburutik hurbilago dago, hau da, sintaxi diakroniko baten esparrutik hurbilago dago. Honela dio Companyk berak, bere helburuez ari dela: "[E]ste trabajo pretende esencialmente analizar la evolución de una parte de la sintaxis del español" (1991: 421). Helburu eta eginkizun horietan, euskara aztergai hartuta egin beharreko lana iragartzeko balioa dute Masicaren hitzek (1986: 142):

It is, especially because of such cases [artikulu indefinituaren erabileraren hedapenez ari da] that we need both extensive textual studies and native speaker judgments. We need textual studies both to turn up a large sample of usage and to establish the frequency of optional usages in each environment.

Etorkizunean, jakina, euskalaritzaren eginkizunetako bat izan beharko litzateke ongi

deskribatzea zein den autore bakoitzaren —edo, testuak laburrak direnean, ahal den neurrian hizkera bakoitzaren— gramatikaren erreferentzialitate sistema. Baina, horretarako, oraindik datuak hobeki ezagutu behar ditugu; tarteko eginkizun apalago horretan kokatzen da tesi honek eskaintzen duena.

3.2.5.1 D-elementuen hedapena neurtzeko esanguratsuak diren testuinguru sintaktikoak
Subjektu eta objektu posizioetako eta sintagma preposizioaletako izen sintagmak biltzen ditu Companyk. Tesi honetan, bere aztergaia zabalduko dut, eta euskal artikulua definituaren hedapenean esanguratsutzat jo izan diren edo esanguratsuak izan daitezkeen testuinguru sintaktiko gehiago sartuko ditut lanabeseko zerrendan.¹⁸⁹ Azken batean, lanabes hau ulertu behar da lematizazio morfosintaktiko moduko bat egiten hasteko tresna moduan. Testuinguruen zerrenda hau da horren hasikina:

1. Bokatiboak edo epitetoak
2. Harridura perpausak
3. Genitiboko izenlaguna duten sintagmak
4. Perpaus existentzialak
5. Perpaus predikatiboak
  - 5.1. Egitura kopulatiboak *izan* eta *egon* aditzekin
    - 5.1.1. Perpaus ekuatiboak
    - 5.1.2. Perpaus predikatiboak
      - Izenondo sintagmak
      - Predikatua konparatibo edo gehiegitasun afixuarekin
      - Izen + izenondo sintagmak
      - Izen sintagmak
      - Partizipio adberbialak: *-rik*, *-ta*, *-a*
      - Partitibo hutsak (*pozik*, *isilik*...)
      - Egitura erresultatiboak/estatiboak

¹⁸⁹ Predikatuen sailkapenerako *A Grammar of Basque* liburukoari segitu diot, batez ere (Zabala 2003).

- Predikatua superlatiboarekin / genitiboarekin
- Predikatua jatorri genitiboarekin
- Predikatua jatorri atzizkiarekin
- Predikatu nominalak konplementu klausalekin (*argi dago...*, *zilegi da...*)
- Egoera psikologikoa edo fisikoak: *beldur*, *ikara*, *gose*, *egarri*, *lotsa*, *haserre*, *izerdi*, *hotz*, *bero*, *etab.*

5.2. Iritzi aditzak konplementu predikatiboekin (*irudi*, *eman*; *iritzi*)

5.3. Aditz ebentiboak konplementu predikatiboekin (*ibili*, *azaldu/agertu*, *gertatu/suertatu*)

5.4. Aldaketa eta iraupen aditzak (*jarri*, *ipini*, *geratu*, *gelditu*, *utzi*; *bilakatu*, *bihurtu*; *hautatu*, *izendatu*, *sartu*, *joan*)

5.5. Predikatu sekundarioak

5.6. Egitura bereziak

5.6.1. "Pasiboa"

5.6.2. Antipasiboa

5.6.3. Objektu edo predikatu bikoitzeko egiturak

-Izenondoarekin: *Dirua beharrezkoa zaio* edo *Zapata horiek handiak ditu*

-Izenarekin: *Paulok Mikel anaia du* edo *Izar argiok ditugu kandela*

6. Subjektuak

6.1. Perpaus iragankorretakoak

6.2. Perpaus iragangaitzetakoak

7. Perpaus iragankorretako objektuak

8. Aditz arinetako objektuak

8.1. X + egin: *hitz egin*

8.2. X + hartu: *lo hartu*

8.3. X + *edun: *atsegin izan*

8.4. Bestelakoak: *hotz egin*, *bero egin...*

Testuinguru sintaktiko nagusi hauen arabera sailkatu ditut corpuseko testuetako

perpausak. Hurrengo bi azpiataletan bilketa lan horretan aintzat harturiko beste zenbait testuinguru edo morfema jakinen zerrenda emango dut.

3.2.5.2 *Euskal artikulua indefinitua eta partitiboa*

2.6.6 atalean aurreratu bezala, euskal artikulua definituarekin lotura etimologikorik ez duten beste bi osagai gramatikalen agerraldiak ere bilduko ditut: *-rik* partitiboarenak eta artikulua indefinitu gisa ager daitekeen *bat* zenbatzailearenak. Tesi honek D-elementuak ditu aztergai, batez ere, eta, alde horretatik, azterketa morfologiko hertsitik kanpo geratzen dira erakusle jatorria ez duten *-rik* eta *bat*. Aukera honen alde egon daiteke Himmelmannek dioena (2001: 838):

It is common to think of definite and indefinite articles as a ‘natural pair’, i.e. as occurring together in one morphosyntactic paradigm. Crosslinguistically, however, this is the exception rather than the rule (see Moravcsik 1969: 85-89). There are many languages with definite articles lacking indefinite articles (classical Greek, the Celtic languages, Bulgarian, many modern Arabic dialects, etc.). Conversely, there are a few languages with indefinite articles but no definite articles (e. g., Persian, Sinhala). And even if both a definite and an indefinite article are found in a particular language, they do not necessarily exhibit similar morphosyntactic characteristics. In several languages, for example, one article precedes the noun, the other follows it (e. g., Classical Arabic, North Germanic languages).

Moravcsikek berak ere esaten du artikulua definituak eta artikulua indefinituak kategoria ezberdinetako osagaiak diruditelako: “[A]rticles prove to be independent entities when compared with each other” (1969: 87).

Horien azterketan sakonduko ez badut ere, nire ustez, erraz justifika daiteke osagai horiek ere aintzat hartzea, bilketarako baino ez bada ere, *-a* artikularen dimentsio sintaktikoa aztertzeke orduan: *-a* D-elementuarekin banaketa osagarrian egon daitezkeen osagai nagusiak direlako; hartara, D-elementurik gabeko sintagma mugagabeak biltzea bezain zilegi da horiek ere biltzea.¹⁹⁰ Are agerikoagoa da zilegitasun hori, euskal gramatiketan “zenbaitetan *bat* zenbatzailea artikularekin truka daiteke” (*EGLU-I* 101) moduko oharrak aurki daitezkeela ikusita. Orobatsu gertatzen da partitiboarekin: Euskaltzaindiaren gramatikak (*EGLU-I* 278), adibidez, partitiboaren

¹⁹⁰ Berriki argitaraturiko lan batean, sintagma mugagabeak eurak aztergaiaren jomugan jartzeko beharra aldarrikatu da, determinatzaileei eskainitako lanen uztarpetik harago: “This book envisions the study of bare noun phrases as a field of research in its own right rather than an accessory matter in the wider domain of nominal determination” (Kabatek eta Wall 2013atzeko azalean).

erabileraren berri emateko *gizona ez da etorri* eta *gizonik ez da etorri* moduko bikoteak dakartza; Etxeberriaren (2010) lanean ere izenburuan bertan ageri da partitiboa, *-a* eta *-ak* artikuluen ondoan. Euskal ikasketetatik kanpo, berriz, Goyensen lana aipa daiteke (1994); frantsesaren izen sintagmaren bilakaera diakronikoa aztertzen du, eta bere aztergaiak hauek dira: “l’actualisation de degré zéro”, “l’actualisateur *un*”, “l’actualisateur défini *le*”, “actualisateur démonstratif” eta are “actualisateur possessif”.

3.2.5.2.1 Artikulu indefinituen gramatikalizazioa

Tesi honetako gaia ez bada ere, merezi du zenbait ohar egitea artikuluen indefinituen garapenez, gramatikalizazioari buruzko lanetan adibide tipikoa baita artikuluen indefinituarena ere (Heine eta Kuteva 2002: 220-221); hizkuntza jakinen gaineko azterketen adibide gisa, cf. berriki gaztelaniarako Pozas (2012) eta txinerarako Liu (2010).

Artikulu definituen sorburu tipikoena erakusleak diren bezala, hizkuntz arteko datuek argi erakusten dute artikuluen indefinitu deiturikoen jatorri nagusia ‘bat’ zenbatzailea izan ohi dela; halaxe da euskaraz ere.

Artikulu definituarekin bezala, “[T]he evolution from lexical to grammatical structure is not discontinuous but proceeds gradually” dio Heinek (1997: 71). Diakronia osatzen duten egoera sinkroniko bakoitzean artikuluen indefinituaren hedadura neur daiteke, eta horren arabera maila deskriptiboan egoki suerta daitezkeen garaietan bana daiteke bilakabidea. Kasu honetan ere, garai hauek idealizazio metodologikoa bazik ez dira. Heinek bost garitako eredu bat proposatzen du artikuluen indefinituaren bilakaera diakronikorako: *zenbatzaile* → *aurkeztaille markatzaile* → *espezifikotasun markatzaile* → *ez-espezifikotasun markatzaile* → *artikulu orokortua*.

Heineren lanera jo daiteke garai horietako xehetasunen zerrendarako (1997: 71-76); halere, beharrezkoa da gogora ekartzea bosgarren garaiaren ezaugarrietako bat: Heinek dio “the use of the article is no longer restricted to singular nouns but is extended to plural and mass nouns, as in the following example from Spanish” (1997: 73). Gaztelaniazko *uno/una* pluralean erabil daitezkeela agertzen du ondoren. 2.6.6 atalean esan bezala, euskaraz ere, *bat* singularrekoaren ondoan, *batzu-*, *banek*, *banak*

pluraleko formak ditu.

Ageri denez, artikulak indefinituaren erabilera neurtzeko artikulak definituari buruzko lanetan erabilitako zenbait aldagai errepikatzen dira, hala nola sintagmako izenaren izaera semantikoa, Heineren aipuan. Honek are gehiago uzten du agerian artikulak indefinituak ere lanabes beraren barruan sailkatzeko zilegitasuna.

3.2.5.2.2 *Artikulu definituei eta indefinituei buruzko zenbait orokortze tipologiko*

Artikulu indefinituen bilakabide diakroniko ezagun honen berri emateaz landa, bada egin beharreko zenbait ohar, artikulak definitu eta indefinituen artean gertatzen diren inplikazio harremanez, zeinak hainbat hizkuntzatarako datuei begira azaleratzen diren eta orokortze gisa eman daitezkeen: batetik, hizkuntzetan lehenago garatzen dira artikulak definituak indefinituak baino, hainbat lanen arabera; beraz, hizkuntza gehiago daude munduan artikulak definitua bai baina indefinitua ez dutenak, alderantzizkoa baino. Hala orokortzen du Heinek ideia hau: “If a language has a grammaticalized indefinite article, it is likely to also have a definite article, while the reverse does not necessarily hold true. Thus, the presence of an indefinite article is likely to be accompanied by that of a definite article, but not vice versa” (1997: 69).

Idea honi lotuta dago, beharbada, tipologia arealak artikulak indefinituez dioskuna; halaxe dio Heinek (1997: 79):

Thus, one might expect with a certain degree of probability that a given language will have an indefinite article if the neighboring language or languages also have one. The older Germanic languages did not have a definite or indefinite article, in much the same way as the ancestor of the modern Romance languages did not. On the other hand, most modern European languages across genetic boundaries have both kinds of article.

Azkenik, arestian aipaturiko datu bati dagokionez, aipagarria da ez dela arrunta izen pluraletan zenbatzaitetik eratortzen den artikulua erabiltzea (gazt. *unos/unas*, eusk. *bat/batzuk*). Hizkuntzek, normalean, bestelako estrategiak darabiltzate pluraleko izenatarako (Heine 1997: 77, Himmelmann 2001: 838). Orokortze hauek gurera ekarriz, deigarria da area jakin batean halako artikulak pluralak izatea, are genetikoki lotuak ez diren hizkuntzetan ere.

Orokortze hauek berriro uzten dute agerian artikulak definituak maiz aztertu ohi

direla artikulua indefinituarekin batera, baita tipologiazko lanetan ere.

3.2.5.3 Lanabesa osatzeko aintzat harturiko beste zenbait datu mota

Atal honetan, bilketa lanean berariaz bildu diren beste morfema eta esapide mota zenbaiten zerrenda eman dut. Deklinabideari dagozkie, gehienbat. Hauxe izan da hauek biltzeko arrazoi nagusia: morfologiaren berreraiketarako batez ere Erdi Aroko datuak erabili ditut, baina XVI. mendera arteko datuak ere esanguratsuak dira, ezinbestean. Era berean, bildu egin ditut beste zenbait morfema edo osagai lexiko, euskal hizkuntzalarien arreta bereganatu dutelako edo beste hizkuntzetako analisisietan esanguratsutzat jo direlako.

9. Lehen eta bigarren graduko artikuluen adibideak (*lagunau, lagunori, etab.*)

10. Pluraleko *-ak* morfemaren agerraldi guztiak

11. *-(r)ik* partitiboa (ik. aurreko azpiatala)

12. *bat/batzu* zenbatzaile edo artikulua indefinituaren agerraldiak

13. Deklinabidea (orobat erakusleena eta izenordainena)

13.1. Deklinabideko kasuekiko sintagmak (sg/pl/mugag)

13.1.1. Absolutiboa

13.1.2. Ergatiboa

13.1.3. Datiboa

13.1.4. Genitiboa

13.1.5. Genitibo lokatiboa edo erlaziozkoa

13.1.6. Instrumentala

13.1.7. Instrumentala + *-ko*

13.1.8. Soziatiboa

13.1.9. Inesiboa

13.1.10. Ablatiboa

13.1.11. Adlatiboa [destinatiboa (*-rako*); hurbiltze-adl. (*-rantz*); muga-adl. (*-raino*)]

13.1.12. Prosekutiboa

13.1.13. Prolatiboa (*-tzat*)

13.1.14. Benefaktiboa (*-rentzat, -rendako*)

13.1.15. Kausala (-*rengatik*)

13.2. Bestelakoak

13.2.1. *eske*, *bila* eta halakoekiko posposizioak

13.2.2. -*ta*- mugagabeetakoa

14. Aditz-izenak

14.1. -*ten*/-*tzen* vs -*tean*/-*tzean*

14.2. Aditz-izenak oro har

15. Erreferentzia bakarreko izen esanguratsuak: *errege*, *jainko*, *jaun*, *aita* eta halakoak

16. -*ko* duten izen-deitura sintagmak: *Errodrigo Zarateko*...

17. Izengoitiak

18. Superlatibo aipagarriak: *le(h)en*, *lelen*, *lenaengo*, *goren*...

Beste zenbait testuinguru sintaktikotan eta lexikotan ere agertzen da -*a* artikulua: cf., besteak beste, perpaus kontzesiboak (-*agatik*) eta erlatibozko perpausak; elementu lexiko jakinen artean, cf. bereziki *guzti* edo *oro* zenbatzaileak eta halaber *beste*. Beharrezkoa da hauek ere biltzea, artikuluekin eta deklinabidearekin duten lotura estuarengatik, eta jokabide berezien lekuko izan daitezkeelako; hala ere, hauen azterketarako beharrezko dira lan monografiko xehakatuak, testuinguru sintatiko edo item lexiko bakoitzaren idiosinkrasiak kontuan hartuko lituzketenak. Horren kariz, artikulua erabileraren gaia bete-betean edo zeharka jotzen dutelako, taula edo lanabes orokor honetako atal dira, baina ezin izan ditut berariaz aztertu; adibidez, artikulua erlatibozko perpausetan duen jokabidea aztertzeko, erlatiboei buruzko azterketa sakon bat behar genuke, eta hori tesi honen irismenetik kanpo dago.

Lanabes osoa biltzen duen taula edo zerrenda VI.1 eranskinean jarri dut.

B. CORPUSA

Atal honetan zehaztuko dut zein corpus linguistiko erabili dudan. Corpus honen xedea

hau da: ondoko kapituluetan egin ditudan berreraiketa morfologikoei eta deskripzioei oinarri enpirikoa ematea. Bi multzo nagusi bereiz daitezke testu eta datu motaren arabera: Erdi Aroko agiri-bildumak, erromantzez edo latinez idatzitako testuak baina euskal leku- eta pertsona-izen ugari dituztenak, eta XVI. mendera arteko euskal testu idatziak.

Ondoko azpiataletan corpusaren xehetasunak eman ditut, iturriak eta argitalpenak zerrendatu ditut, eta berak aukeratzeko zer irizpide erabili ditudan; era berean, corpusaren atal bakoitza nola eta zertarako erabili dudana azaldu dut, baita hautu horiek zein datu mota eskuratzeko helburuz egin diren ere.

3.3 Erdi Aroko lekukotasunak

Erdi Aroko lekukotasunak deklinabide mugatuaren morfologiaren berreraiketarako erabili ditut. Erabaki honen atzean, hautu garrantzitsu bat dago: Erdi Aroko datuak ez ditut erabili artikulua dimentsio sintaktikoaren gorabeherak aztertzeko; laugarren kapituluaren agertuko ditut hautu honen arrazoiak. Hala, erabili ditudan iturrien iruzkin laburra egin dut hurrengo azpiatalean; erreferentzia zehatzetarako, ikus bibliografiaren atala.

3.3.1 Erdi Aroko agiri-bildumak, kartularioak eta kodizeak

Analisiaren abiapuntua Donemiliagako kartulario galikanoan dagoen *Reja* esaten zaion testua izan da. Berriki sarean argitaraturiko edizioa erabili dut (Tinti et al. 2013), García Andrevaren (2010) edizioko transkripzioan oinarritzen dena.¹⁹¹ Testu honen garrantzia ezaguna da aspaldidanik, baina, nire ustez, etekin handiagoa atera dakioke euskal morfologiaren berreraiketarako.

Agiri ezagun honek, 1025ekoa izanik —XII. mende bukaerako kopia da geratu zaiguna—, ez ditu biltzen euskal artikulua aurki ditzakegun lekukotasunik zaharrenak, eta badira artikulua lehenagoko testigantzak, cf. *Larrehederra, Ocharanna* (SMillán

¹⁹¹ Transkripzioak jatorrizkoaren argazkiekin erkatzeko aukera dago gaur egun. Mitxelenaren edizioak (XII 31-34), adibidez, Serranorenaren hutsak errepikatzen ditu, eta bere batzuk ere gehitzen.

945) eta *Galuarra, Belasco Ahardia (ColCard 944-950)*,¹⁹² baina bere izaera arkaikoa bakarra da, Mitxelenak ohartarazten duen bezala: “No hay probablemente ningún documento medieval en el que los nombres vascos tengan un aspecto tan arcaico como en éste” (XII 33). Berriki argitaratu den tesi batean ere Peterson historialariak Donemiliagako dokumentazioa garrantzia handikotzat du, eta agiri sorta horren barrenean *Reja* bera nabarmentzen du: “[L]a *Reja de San Millán* [...], extraordinario, y en nuestra opinión infraanalizado, censo de Álava altomedieval” (2009: 41).

Reja-n oinarritu dudana hastapeneko analisi hori jarraian datozen kartulario eta agiri-bildumetako datuekin osatu dut.

Bilduma garrantzitsua da *Fuentes documentales medievales del País Vasco (FDMPV)*, Eusko Ikaskuntzaren ekimenez argitaratzen ari dena. Gaur den egunean, 150 liburukik osatzen dute bilduma, eta liburuki bakoitzean agiri-bilduma jakin baten edizioa argitaratzen da; denetarikoak aurki daitezke: herrietako udal-artxibategietako agiriak, parroketan gorde direnak, auzi judizial jakinei dagozkienak, eskualdeenak edo probintzienak, bertan zein atzerrian gorde direnak (Bizkaiari dagozkion Simancaseko agiriak, esaterako), Nafarroako Artxibo Nagusikoak (gaztelaniaz *Archivo General de Navarra* izenarekin ezaguna), latinez, gaskoiz edo bestelako erromantzetan idatzitakoak... Euskal Herri osoko agiri-bildumak argitaratu dira bilduma honetan, baina gutxi dira Ipar Euskal Herriari dagozkionak (cf. *ColBNavI* eta *ColBNavII*, bildumaren 25 eta 59 zenbakiak, hurrenez hurren), eta hori du hutsune handiena.

Euskaltzaindiaren babespean argitaratzen den *Onomasticon Vasconiae* bildumak ez ditu sustatzen kartularioen edo agiri-bildumen edizioak, baina, bilduma honetako liburuki gehienetan, iturri horietako informazioa biltzen da. Batez ere Nafarroako, Arabako eta Gipuzkoako herri eta eskualdeak dituzte aztergai, Bizkaikoren batekin batera; ez du argitara eman Ipar Euskal Herriko herrien edo eskualdeen gaineko lan monografikorik. Bilduma honek bere barrenean jasotzen du Líbanoren zuzendaritzapean egindako *Toponimia Medieval en el País Vasco* liburu-sorta.

¹⁹² Ez dakit zenbateraino den adibide ziburra *pardinam de Aranna (SJPeña 828)*. Cf. halaber *Larr<a>hederra (SMillán 869)*, baina dokumentua faltsifikazio bat izan daiteke; orobat 929ko *Benifederra*, eta, gainera, ez da osaera erabat argikoa. Cf. bestalde, *-aga* atzizkiarekin, ziur aski, *de Spino abbate Helhorriga (SMillán 871)*.

Bilduma nagusi horietarik kanpo, erabili ditut han-hemenka argitaraturiko lanak ere. Ipar Euskal Herriko datuen berri izateko, cf. bereziki honako hauek: daturik zaharrenak Akizeko kartularioan, Baionako *Livre d'Or* delakoan, eta Sordeko kartularioan aurki daitezke; esanguratsua da, orobat, Zuberoako 1377ko errolda gotikoa (nahiz iritsi zaigun kopia 1690ekoa izan), eta Nafarroa Behereko erroldak (~1350 eta 1412koak), Zierbidek editatuak. Bestelako lan zenbait ere aintzat hartu ditut: cf. adibidez Goihenetxeren monografia, eta Orpustanek Erdi Aroko euskarari buruz idatziriko liburua (1999),¹⁹³ zeinetan Erdi Aroko hainbat lekukotasun erabiltzen diren. Oro har, Hego Euskal Herrikoak baino dokumentu berantiarragoak dira; gainera, agiri zaharretarikoak dituenak, Baionako *Livre d'Or* izenekoak, ez dakartza, tamalez, euskal leku- eta pertsona-izen asko-asko ere.

Asko dira Nafarroako lurraldeei dagozkien agiri-bilduma, kartulario eta kodizeak; cf., besteak beste, Iratxeko, Irantzuko eta Leireko monastegietako agiriak, lehenago ere ikertuak euskalaritzan, aspaldidanik izan baititugu historialariek horietaz egindako edizioak. Gipuzkoari dagokion agiri-bilduma pare bat ere bada corpusaren zerrendan, eta, Errioxakoez denaz bezainbatean, cf. adibidez, *Cartulario de Valpuesta*, Pérez Solerrek editatua (1970), nahiz eta euskal lekukotasun askorik ez izan bertan; jakina, eremu horretan interesgarriena Donemiliagako kartulario galikanoa da, goian aipatu dudana. Cf. halaber Rodríguez (1976-1990) bilketa lana eta analisisia, Errioxarekin zerikusia duten edo Errioxakoak diren agirietarako; hizkuntzari dagokion atal bat ere badu, baina, zoritxarrez, ez dirudi euskara aintzat hartzen duenik. Burgosko zenbait agiri-bilduma ere jarri ditut zerrendan: San Salvador de Oñakoa, Cardeñakoa, San Pedro de Arlanzakoa... Hauetan, hala ere, ez dago tesi honek helburu duen berreraiketa-modurako berebizikoa suerta daitekeen daturik. Burgosko eta Errioxako datuei dagokienez, zinez baliagarria da, bestalde, Peterson historialariaren tesia (2009), besteak beste, bertan ageri diren hizkuntzazko analisiengatik.

Aipamen berezia behar dute Pirinioetako iturriek: *Fuentes para la Historia del Pirineo* bildumako agiri-bildumak sartu ditut corpusean, baita *Fuentes Históricas*

---

¹⁹³ Lan honen kritikarako, ik. Salaberri (1999).

Aragonesas-ekoak ere; bigarren bilduma hauetako batzuk sarean daude, eta beste batzuk paperean eskuratu ditut; lehenekoak, ordea, paperean baizik ez daude. Horietaz gain, hor dira Ibarraren, Ubietoren, Canellas eta besteren lanak ere (Jakako udal-agirien bilduma, Rodako kartularioa, Albeldakoa, Ramiro I.a edo Antso Ramirez erregeen agiriak, San Andrés de Fanlokoak, etab.). Jakina, Corominesen lanak ere erabili ditut, eta bestelako lanak ere bai: Dalmauk editaturiko atlas historikoak, esaterako.

Hemen iruzkinduriko eta bibliografian iturrien atalean zerrenda osoan emandako agiri-bilduma, kartulario eta gainerakoetan ez daude, ziur aski, euskarazko leku- edo pertsona-izenen bat duten agiri-bilduma, kartulario eta bestelako guzti-guztiak; Artzamendiren (1985) lanean, adibidez, nik erabili ez ditudan zenbait lan eta edizio aurki daitezke (nahiz eta Artzamendiren lanak dakarren informazioa ere aintzat hartu dudana). Baina euskal eremu osoko lekukotasunak biltzen dira, aski era zabalean —230 agiri-bilduma inguru dira—, eta horrek, nire ustez, berme zerbait ekartzen du, datu jakin bat aintzakotzat hartzekoa den ala ez erabakitzeko. Bestela, Erdi Aroko *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren moduko bat beharko litzateke (ik. 4.1 atala), eta tesi honen irismenetik (eta helburuetatik) urrun dagoen proiektu zabalagoa eta denboran luzeagoa da hori.

Bi atal bereizi ditut bibliografian Erdi Aroko corpuseko bildumetarako eta kartularioetarako: batean, oro har Euskal Herriari dagozkion agiriak dituzten bildumen zerrenda dago; bestean, Pirinioetako iturriei dagozkien zerrenda.

3.3.2 Erdi Aroko datuak nola aztertu: hautuak eta irizpideak

Reja-ko datuak modu monografikoan aztertu ditut, grafema eta morfema jakin batzuen analisisa eginez. Horren arrazoia honako hau da: artikuluekin zerikusia duten elementuen berreraiketa morfologikorako ahalik eta lekukotasun zaharrenak behar ditugu, eta, zaharrena izan gabe ere, testu honen izaera arkaikoaren erakusle da hatxearen ugaritasuna, hasperena bizirik zegoen seinale; berebizikoa da ezaugarri honek D-elementuen garapenez eman diezagukeen informazioa. Honek ondo justifikatzen du deklinabide mugatuaren berreraiketa morfologikoa testu bakar honen azterketatik abiatzea.

Reja agiriaren azterketa nagusitik ondorioztatzen diren ideiak eta usteak beste agirietan egindako bilaketetatik lorturiko datuekin osatu dut; bilaketa hauek zehatzak eta gidatuak izan dira, morfemak eta morfemen ustezko aldaerak berariaz bilatuta eginak. Bilaketa horiek testuak indexatzen dituen software informatikoarekin egin dut; horretarako, agiri-bildumak digitalizatu eta OCRtu ditut,¹⁹⁴ karaktereen arabera bilaketak egin ahal izateko. Eusko Ikaskuntzaren *FDMPV* bilduman argitaraturiko edizioak *portable document format* (PDF) formatuan egoteak lana erraztu du; kartulario, kodize eta agiri-bilduma horiek osatzen dute tesi honetarako osaturiko corpusaren ehuneko handiena; cf. halaber Euskaltzaindiaren *Onomasticon Vasconiae*.

Aipaturiko bilaketak egiteko, gogoan hartu dira morfema edo izen bakoitzak izan ditzakeen aldaera grafikoak: adibidez, *-aga* atzizkirako, *-ague*, *-agua*, *-aga* eta halako bilaketak egin dira; *Zurio* deiturarako, *çurio*, *churio*, *surio* eta halakoak. Beste zenbait kasutan ezinbestekoa izan da zuzeneko irakurketa egitea: Pirinioetako iturrietan, adibidez, horrela bilatu ditut euskal lekukotasunak, agiri-bildumetako aurkibide eta agiriak irakurriz.

Erdi Aroko corpora, hortaz, bi azterketa motaren arabera erabili dut: analisi zehatza egin dut *Reja* agiriarekin, berreraiketa morfologikoaren oinarriak ezartzeko, eta, corpus zabalago batean, datuen bilaketa zehatza egin dut berreraiketa proposamen hori berresteko.

Jardun honen arrazoi nagusia honako hau da: asko dira datu-iturri gisa aukeratu ditudan agiri-bilduma, kartulario eta kodizeak asko dira, eta ezina litzateke beste guztiekin egitea *Reja* agiriarekin egin dudan grafiazko zein hizkuntzazko azterketa. Jakina, horietatik eskuratu ditudan datuek ez dute *Reja* agirikoek duten fidagarritasun maila, grafia, auzi geografiko eta besteren azterketa xehakatuaren faltan, baina erabilitako iturrien bolumen handiak berak (berrehundik gora agiri-bilduma eta kartulario) txikitzen du emaitza horietako batzuk, bederen, zori hutsaren ondorio izateko aukera, eta, gerora analisiak okerrak direla erakutsiko balitz ere, datu berriak eztabaidara ekarri izanaren balioa gordeko dute.

¹⁹⁴ Ingeleseko “optical character recognition” esan nahi du OCR-k. Prozedura honen bitartez, argazki huts diren testu eskaneatuak prozesatzen dira, eta testu horietako karaktereak letra gisa identifikatzen.

3.4 XVI. mendera arteko testuak

Artikuluaren erabilera sintaktikoa neurtzeko erabili ditut, gehienbat, XVI. mendera arteko euskal testuak, baina baita Erdi Aroko datuetan aurki ez daitezkeen zenbait xehetasunen berri izateko ere, deklinabide mugatuaren morfologiaren berreraiketarako. Testu hauetako perpaus eta sintagmak 3.2.5 atalean taxuturiko lanabesaren arabera sailkatu ditut.

Hiru sailetan bana daitezke garai horretako corpora osatzen duten testuak: hiztegiak, atsotitz bildumak eta denetariko testu eta esaldiak. Hiztegien artean Picaudena, Von Harffena, Sículorena eta Landuchiorenak dira aipagarrienak (cf. halaber Ibarguen-Cachopín kronikakoak). Atsotitz bildumei dagokienez, XVI. mendekoez landa (cf. *Refranes y Sentencias*, Garibairenak eta Ibarguen-Cachopínen esaerak), Oihenartenak, Zalgizerenak, Belarenak eta Isastirenak sartu ditut, XVII. mendekoak izanik ere lehenagoko hizkuntz egoera islatzen delakoan genero honetan. Beste testuei dagokienez, corpusean hartu ditut Mitxelenak argitaraturiko *Textos Arcaicos Vascos*-en, Sarasolaren *Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*-en, Satrustegiren *Euskal Testu Zaharrak*-en eta berrikiago Arriolabengoak editaturiko Ibarguen-Cachopínen kronikan dauden testu laburrak, eta han-hemenka argitaraturiko beste batzuk; testu luzeagoei dagokienez, osorik aztertu ditut Etxepare, Lazarraga, Betolatza eta espioitzako gutunak; Leizarragaren lanetatik, *ABC, edo Christinoen instructionea* baizik ez dut aztertu, arrazoi nagusi batengatik: ezin egina da testu osoaren perpausez perpauseko azterketa morfosintaktikoa, ez bada azterketa monografiko baterako.

Ondoko azpiataletan dago testuen zerrenda osoa, euskalkika antolatuta; zenbaki bana eman diet testuei, aurretik “T(estu)” dutela, eta ondoren testuaren izenburuak eta dagokien laburdura jarri; bibliografiaren atalean dago erabilitako edizioei buruzko berri xeheagoa. Testuak hizkera baten edo bestearen barrenean kokatzeko, Mounolen hautuei segitu diet (2011: 13-19), oro har. Mounolek erabili ez dituen hainbat testu sartu ditut nire corpusean. Arrazoia agerikoa da: izenaren morfologiari buruzko informazioa errazagoa da eskuratzen aditzen sintaxiari buruzkoa baino, are transmisio arazo larriak

dituzten testuetan ere (irakurketa arazoak, desitxuratzeak...); arrazoi beragatik sartu ditut hiztegiak ere nire corpusean. Mounolek ez bezala, orobat, testu apokrifoak (Andram, KantabKant, etab.) corpusean sartzea erabaki dut; analisisirako utzi dut erabakitzea zenbateraino den baliagarria horietako informazioa.

3.4.1 Bizkaierazko testuak

T.1 testua.	Abendañoren heiagora (Abendaño)
T.2 testua.	Olasoren eresia (Olaso)
T.3 testua.	Milia Lasturkoren eresia (MLastur)
T.4 testua.	Martin Bañez Artazubiagakoren heriotzean (Artazub)
T.5 testua.	Arrasateko Erreketa I. Butroeko Andrearen Eresia eta ganboarren erantzuna (ArrasErreKI)
T.6 testua.	Arrasateko Erreketa II. Butroeko Gomez Gonzalezen heriotzako kantuak I (ArrasErreKII)
T.7 testua.	Arrasateko Erreketa III. Butroeko Gomez Gonzalezen heriotzako kantuak II - <i>Argui yçarrac urten dau</i> (ArrasErreKIII)
T.8 testua.	Salinasko Kondearen kantua (SalKond)
T.9 testua.	Jaun Diaoz Arokoaren kantua (DiaozAro)
T.10 testua.	Martin Juanes Labierukoaren hilartitza edo epitafioa (Labieru) eta Akondiako guduaren kantuaren hasiera (Akundia)
T.11 testua.	Sorabilako hidalgoen kantua (Sorabila)
T.12 testua.	Bergara aldeko Sarasketaren hiztegitxoak (Sarask)
T.13 testua.	Esaerak eta Esaldiak (IbargCEs)
T.14 testua.	Sandailia (Sandailia)
T.15 testua.	<i>Refranes y Sentencias</i> (RS)
T.16 testua.	Garibairen atsotitzak (Garibai)
T.17 testua.	San Frantziskoren Hirugarren Ordenako mojenzako formula (FrantzOrd)
T.18 testua.	Fray Juan Zumarragakoren gutuna (frJZum)
T.19 testua.	Esaldi eta leloak (EsLel)

- T.20 testua. Andramendiko idazkiak (Andram)
 T.21 testua. IbarGC-ren hiztegiñoak eta beste (IbarGCHiz)
 T.22 testua. Kantabriarren kantua (KantabKant)
 T.23 testua. Maitasun poesia bizkaitarra (BizkOlerk)

3.4.2 Arabako euskaraz dauden testuak¹⁹⁵

- T.24 testua. Urrexolako guduaren eresia (Urrexola)
 T.25 testua. Errodrigo Zatekoren kantu epikoa (ErrodZar)¹⁹⁶
 T.26 testua. Lucio Marineo Sículoren hiztegitxoia (MSiculo)¹⁹⁷
 T.27 testua. Perutxoren kantua (Perutxo)¹⁹⁸
 T.28 testua. Landuchioren hiztegia (Land)
 T.29 testua. Lazarragaren eskuizkribua (Lazarg)
 T.30 testua. Betolatzaren *Doctrina Cristiana* (Betol)

¹⁹⁵ Jakob Gebarakoren hiletako kantuak (TAV 3.2.3) ez ditut aintzat hartu, Mounolek ez bezala: interpretazio arazo batzuk daude, baina, horretaz gain, ez dago izen morfologiari buruzko informazio esanguratsurik. Mounolek *Fray Vicentec esala fedea cina liçala* esaldia arabar gisa sailkatu du; nik bizkaieraren barrenean sartu dut, Garibairen beste testuak bezala, T.19-koen artean.

¹⁹⁶ Araban kokatzen diren gertakari zenbaiten berri ematen digu kantu honek (Markina, Zuia, Zate...); pentsatuz IbarGuen-Cachopínek hango laguntzaile edo berriemaileren batenganik jaso ahal izan zuela, Arabako euskaraz dauden testuen artean sailkatu dut hau.

¹⁹⁷ Testu hau Arabako euskararen lekuko izan daiteke: Nafarroako konkistaren testuinguruan, 1512ko abenduan, Logroñotik Iruñerako bidea egin zuen Lucio Marineo Sículok, gerra izandako tokiak ikuskatzera (Jiménez 2001: 69-70). Ezin izan dut ondorio argirik atera, zein bide erabili zuen: Logroñotik atera eta zuzenean ekialdera jotzea litzateke biderik laburrena, Biana, Arkueta eta Lizarran barna; beste aukera bat da, askoz luzeagoa, Arabako lurretan barrena egin izana bidea. Nolanahi ere den, pentsatzekoa da Marineo Sículok berak hartu zituela bere hiztegitxorako oharra; honela zioen gutun batean, Lynnen ingelesezko itzulpenean: “On the Calends of December, departing secretly from Corunna [Logroño da], I set out for Navarra, to the Camp of Duke of Nájera, for I was desirous of seeing the great armies of the Spanish and the French, so that when I write, as I am to do, *De Cantabrico bello*, I may say, “I saw”” (Lynn 1937: 238). Ongi deskribatzen du Jiménezek Marineo Sículo historialariaren jarduna: “[D]entro de este proceso previo a la propia redacción del relato, se hace hincapié en la recogida de datos y en la investigación de los hechos sobre el terreno” (2001: 337; bertan aurki daiteke gutunaren jatorrizko bertsioa). Pentsa liteke berdin jokatu zuela euskal hizkuntzarekin, eta *in situ* jaso zituela hitzak, Arabatik pasatzean, beharbada; edo, Logroñon zegoela, arabarren bati galdetuta; edo errioxarren bati? Ikus Aznar (2011: 308-311), nahiz eta Alhama ibaiaren inguruaz ari den. Jakina, ezin da erabat baztertu bizkaierazko testua izatea.

¹⁹⁸ Arabako testutzat jo dut, interpretazio zaileko *Astobicarra* adlatibo moduan uler daitekeela iritzita, *Astobitzara* (gaurko Baranbioko lurretan dago Astobitza).

3.4.3 Gipuzkerazko testuak

T.31 testua.	Tolosako ezkontza zinak (EzkonTolos)
T.32 testua.	Juan de Lazkanoren eresia (JLazkano)
T.33 testua.	Chanfarronen kantua (MosChanf)
T.34 testua.	Miserere (Miser)
T.35 testua.	Beotibarko guduaren eresia (Beotib)
T.36 testua.	Bretainiako kanta (BretKant)
T.37 testua.	Debako seroraren gutuna (SerorGut)

3.4.4 Goi-nafarrerazko testuak

T.38 testua.	Aymeric Picauden hiztegitxoa (APicaud)
T.39 testua.	<i>Pater Noster</i> txikia (PNoster)
T.40 testua.	Mattin Zalbako eta Martin San Martingoren arteko gutunak (ZalbGut)
T.41 testua.	Arnold von Harff zaldunaren hiztegitxoa (VonHarff)
T.42 testua.	Nafarroako Kondestablearen kantua (NafKondest)
T.43 testua.	Beorburuko ezkontza zinak (EzkonBeorb)
T.44 testua.	Utergako ezkontza zina (EzkonUterg)
T.45 testua.	Olatzagutiko ezkontza zinak (EzkonOlaz)
T.46 testua.	Juan Irañetaren gutuna Pedro Iterori (IrañGut)
T.47 testua.	Bakedanoko ezkontza zinak (EzkonBaked)
T.48 testua.	Zufiako ezkontza zinak (EzkonZufia)
T.49 testua.	Henrike III.aren jaiotzean (HenrIaun)
T.50 testua.	Taxoareko eta Espartzako ezkontza zinak (EzkonTaxoar)
T.51 testua.	Amenduzeren poema (Amendux)
T.52 testua.	Jainkoaz arnegatzeko (JainkArneg)
T.53 testua.	Lehentasun auziak elizan (ElizLehen)
T.54 testua.	Nafarroako agiritan sorginkeriari buruzko auzietan bilduak (SorgNaf)
T.55 testua.	<i>Gure Aita</i> zaharra (GurAit)
T.56 testua.	<i>Credo</i> zaharra (Cred)

T.57 testua. Isastiren errefrauak (Isasti)

3.4.5 Lapurterazko testuak

T.58 testua. Rabelaisen euskal testua (Rabelais)

T.59 testua. Leizarragaren *ABC* eta *Çuberoaco herrian* hiztegia (Leiz)

T.60 testua. Sunbillako lapurreta (SunbLap)

T.61 testua. Espioitzako gutunak (EspGut)

3.4.6 Behe-nafarrerazko testuak

T.62 testua. Etxepareren *Linguae Vasconum Primitiae* (Etxep)

T.63 testua. Etxauzen gutuna (EtxauzGut)

3.4.7 Zubererazko testuak

T.64 testua. Zalgizeren atsotitzak (Zalgiz)

T.65 testua. Oihenarten atsotitzak (OihAtsot)

T.66 testua. Belaren atsotitzak (Bela)

LAUGARREN KAPITULUA

ERDI AROKO DATUAK

Kapitulu honetan, Erdi Aroko datuen analisia egin dut, deklinabide mugatuaren diakronia egiteko garrantzi handikoak baitira. Kapitulu honetako datu eta analisiak, funtsean, V. kapituluko berreraiketa morfologikoaren abiapuntu dira; kapitulu banatan bereizirik eman ditut, hala ere, Erdi Aroko datuen azterketak duen garrantzia nabarmentzeko.

Mitxelenak, Erdi Aroko lekukotasunak oinarri harturik, euskal deklinabidearen eskema bat proposatu zuen; deklinabide mugaturako abs. sg. *-a*, ines. sg. *-ean*, abs. pl. *-aga* eta leku-kasu pluraletako *-eta-* morfemak aurkitzen edo ondorioztatzen ditu garai horretako leku- eta pertsona-izenetan (ik. 2.4.2 atala). Aitortzen du ez duela aurkitu bestelako kasuen lekukotasunik: “Tampoco creo conocer ningún testimonio de *-en*, *-ei*, etc., en los casos no locales de plural” (Mitx IX 282).

Kapitulu honetan Mitxelenak irekitako bideari jarraitu diot, Erdi Aroko datuak berriro arakatuz. Esan bezala, euskal deklinabidearen morfologia berreraikitzeke erabili ditut datuok, eta artikulua erabilera sintaktikoaren bilakaera bazter utzi; hautu metodologiko honen arrazoi berri emango dut hurrengo atalean, datuen analisiarekin hasi baino lehen.

4.1 Erdi Aroko lekukotasunak, artikulua eta beronen dimentsio sintaktikoa

Erdi Aroko agirietako euskal lekukotasunak testu latin-erromantzeetan txertaturiko leku- eta pertsona-izenak dira, ia erabat. Salbuespen aipagarri zenbait alde batera utzita (cf. Donemiliagako glosak), ez dugu perpausik Erdi Aroko agirietan, eta, ondorioz, pentsa liteke artikulua erabilera sintaktikoa ezin azter daitekeela; ez da erabat zuzena ondorio hau, maila apalean izanik ere, testuinguru sintaktorik gabeko euskal lekukotasun onomastiko hauek izen sintagma mailako sintaxiaren erakusgarri izan

baitaitezke: besteak beste, bada forma artikuludunen eta mugagabeen adibiderik konparagarri izan daitezkeen egituretan. Horren lekuko da Mitxelenak iradokitzen duen azterbidea (IX 471-472):

Así el ejemplo del artículo en los nombres propios —y por inferencia, en los comunes— merecería un estudio detenido que sigue sin hacerse, por todo lo que toca a la toponimia moderna y medieval. Puede señalarse, por ejemplo, la alternancia de formas determinadas e indeterminadas en un mismo nombre, en el mismo documento [...]

Xeheki egin beharreko lan honetan aitzindari izan dira Altuna eta Azkarate (2001: 53-65), eta bada ildo beretik egindako beste saiorik ere (Manterola 2005); Orpustanek ere (1999: 152-167) hainbat ohar egiten ditu. Lan hauetan, egituraren arabera sailkatzen da Erdi Aroko onomastika (leku- zein pertsona-izen), begiraturaz sintagma mota bakoitzean artikulurik erabiltzen den ala ez. Altunak eta Azkaratek, adibidez, honako egitura hauek zerrendatzen dituzte, leku-izenez ari direla: *izen + izenondo*, *-ko + izen*, *izen* (soil, eratorri zein elkartu), *izena + [x + -ko]*; eta honelako bikoteak, artikulugabe/artikuludun: *Ibarguren/Hurigurrena* (SMillán 1025), *Ayzburu* (ColRonces 1284) / *Hazpurua* (SMillán 1025), etab. Adierazgarria da lan hori egin ondotik ematen duten ondorioa (2001: 60):

Datu hauek ikusirik, zaila da ondorio orokorrik ateratzea artikulua erabilerari dagokionez. Badirudi esan daitekeela izen arruntak edo izenondoak artikulua daramala leku bat izendatzeko erabili denean. Hortik aurrerako egituretan artikuludunak eta artikulugabeak ere aurki ditzakegu.

Hots, forma artikulugabeak zein artikuludunak ditugu garai protohistoriko honetan, eta, datuak xeheago eta zabalago aztertu gabe, aitortu beharra dugu ezin egin dezakegula orokortze jakinik. Altuna eta Azkarate ere ez dira ausartzen orokortze apal eta zuhur bat egitera baizik, toponimia nagusia eta txikia bereizita: itxuraz, joera dago toponimia nagusian forma artikulugabeak izateko, eta txikian artikuludunak, baina honen kontraadibideak ere ugariak dira.

Pertsona izenekin ere antzeko saioa egiten dute (2001: 60-65), eta *Açeari Guruciricoa/Garcia Çubirico* bezalako bikoteak iruditzen zaizkie aipagarrienak artikulua erabileraren hedapenaren auzian; *-ko* duten sintagmetan bizirik dago, egun ere, mugagabearen jatorrizko erabilera hau: cf. zub. *Nonko(a) da gizon hori? Mauleko düzüü*

(Etxebarne 2010: 68). Azken ohar moduan, zera diote leku-izenak eta pertsona-izenak konparatuta: pertsona-izenetan leku-izenetan baino gehiago erabiltzen da artikulua, funtsean berez definitua den pertsona-izenari izenondoa, izena eta beste aposizio moduan gehitzen zaizkiolako.

Proposamen interesgarriak izanik ere, berezko arazo bat dute halako azterketek: datu-iturri moduan erabiltzen diren agiri-bildumen corpora ez dago behar bezala zehaztua; Altunaren eta Azkarateren lan aitzindaria, adibidez, Mitxelenaren lanetan zerrendaturiko izenetan oinarritzen da gehienbat. Honenbestez, ezin daiteke besterik egin etorkizuneko eta epe-luzeko izan beharko duen egitasmo baten oinarritzko irizpideak zein izan litezkeen zerrendatu baizik:

- (a) Corpora zehaztu beharko litzateke. Azken urteetan argitaraturiko agiri-bildumen edizioak hartuko lituzkeen corpus zabala izan beharko luke, Iratxeko edo Leireko dokumentazio klasikoaz gainera: cf. bereziki Eusko Ikaskuntzaren babespean argitaratzen den *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco* argitalpen sorta.
- (b) Agiri-bildumen banakako azterketa linguistikoa egin beharko litzateke. Azterketa linguistiko honetan euskal lekukotasunen analisi sistematikoa egin beharko litzateke, irizpide fonetiko-fonologikoak eta morfologikoak oinarri moduan hartuta eta, besteak beste, Altuna eta Azkaratek goian aipaturiko egiturak aintzat hartuta, adibidez.
- (c) Azterketa linguistiko horrek azterketa historiko eta geografikoz osatua beharko luke, ezinbestean; besteak beste, agiri bakoitzeko euskal lekukotasunak zein eremu geografikori (eta, ondorioz, dialektali) atxikitzen zaizkion ahalik eta hobekien zedarrizteko; auzi honetan kontuan hartzekoa da agiri jakin baten testuinguru historiko-geografikoa ez dela beti agiri-bilduma idatzi edo kopiatu zen tokikoa: adibide garbia da *Reja*-rena, agiria Errioxako Donemiliagako kartulario galikanokoa izanik ere hor islatzen den informazio linguistikoa Arabari baitagokio.

Euskal lekukoaren izaera linguistikoa are hobeki zehazteko, inportantea da

bildumetako agirien transmisioaren berri izatea: historiaren ikuspegitik iruzurrezko dokumentuak ote diren, data jakin bat izanik ere beranduago idatziak ote diren eta abar. Historialariek dute hitza halako auzietan.

Funtsean, protohistoriaren edo erdaraz idatziriko agiri-bildumen tradizio sekundario honen *Orotariko Euskal Hiztegia* egin beharko litzateke; bestela, informazio sintaktikorako izatez urria den lekukotasun mota hau zatikako eta osatugabeko azterketen arabera ariko gara analizatzen, eta halako jardunbidetik proposaturiko orokortze sintaktikoak ezinbestean suertatuko dira zalantzezko. Maila orokorrago batean, Jose María Lakarraren hitzek (1957: 9-30) balio bete-betea dute, oraindik ere, tradizio berezi honek berekin dakartzan arazoez eta aukerez ari dela.¹⁹⁹

Honenbestez, Erdi Aroko zein beranduagoko tradizio sekundario honek ematen duen informazioaren ustiaketa sistematikoa osatu artean eta bitartean artikulua erabilera sintaktikoaz egin litezkeen azterketen etekinari txikiegi iritzita, erabaki dut informazio mota hori aurreragoko analisisetarako uztea.²⁰⁰

4.2 Erdi Aroko D-elementuen morfologia protohistorikoa, *Reja*-ko datuen argitara

Aurreko kapituluan (3.3 atala) azaldu dut zein corpusen arabera egin dudan Erdi Aroko datuen azterketa; honen hasieran, berriz, aztergaia zein izan den zehaztu dut. Honela laburbil daitezke corpusari eta aztergaiari dagozkionak:

- (a) Oinarrizko analisirako corpusa: Donemiliagako kartulario galikanoko *Reja* esaten

¹⁹⁹ Artikuluaren gorabeherez landa, ustiatu gabe dago agiri horietako euskal altxorra, are aspaldi editaturiko agiritakoa ere: cf. *Sagibahia* (SMillán 1128), *ibai* hitzaren forma zaharrarekin, beharbada; edo *Sarassako ola niquea* (LibRub XIII. m.), non *nike* ezezagunaren lekukoa dugun, *Etxenike* deituran gordetzen den bera (Salaberri 2003: 181, Salaberri eta Salaberri 2011: 141); edo Legazpi inguruko *Bederatçuyturrieta* (ArchLegazp 1483; cf. *Amabiyturrieta* (ArchZest 1479)) erreka izena, zenbakiaren jatorrizko forma *bederatzu* zela ziurta lezakeena, erronkarierak eta zubererak (*bederatzü*) gorde duten bezala.

²⁰⁰ Ik. Bermeoko leku-izenen gainean eginiko azterketa (Allika 2006); *-a* artikulua zabaltzea aztertzen dugunean egon litezkeen arazoak ongi erakusten ditu lan honek. Euskal ikasketetatik kanpo, zinez aipagarria da Putzuren lana (2005): Erdi Aroko dokumentazioko corpus jakin bat zedarrizten du, sardinierazko testuena, artikulua zabaltzea deskribatzeko. Ezin da, dena den, erabat parekatu euskal datuen egoerarekin: aztergai beharko luketen euskal datuen garaikide dira sardinierazko testuak (XI-XIII. mendekoak dira), baina euskaraz leku- eta pertsona-izenak ditugu bakarrik, testurik ez.

zaion agiriaren gainean egin dut azterketa linguistikoa.

- (b) Corpus osagarria: *Reja*-ko lekukoetan oinarrituriko azterketa Erdi Aroko bildumen corpus zabalagoarekin osatu da, hala dagokionean (3.3 atala).
- (c) Aztergaia: Mitxelenak aipaturiko *-a*, *-eta*, *-aga* eta D-elementu izan daitezkeela susma daitekeen beste osagai batzuk aztertu dira, *-en* esaterako.

Corpus jakin batean oinarrituta (a-b), osagai morfologiko zenbaiten (c) formarik arkaikoena zein den zedarritu dut. Erdi Aroko ezinbesteko datuek sustengatu dute deklinabide mugatuaren morfologiaren berreraiketa, eta, aldi berean, jardun horretan euskalaritzaren historian zerrendatu diren arazoak (II. kapitulua) argitzen lagundu didate.

Osagai morfologiko horiek D-elementutzat eta, horrenbestez, erakusleen ondorengo zuzentzat ditugun neurrian, zilegi da bere lekukorik arkaikoenetan forma hasperendunak bilatzea; hori izan da *Reja*-ren analisi linguistikoaren abiapuntua (4.4-4.7 atalak). Horretarako, Donemiliagako idatz ohituran <h> grafemak hasperena adierazten duela ziurtatuko dut lehenik (4.3 atala), morfema bakoitzaren azterketarekin hasi baino lehen.

4.3 Erdi Aroko agirietako hatxeak eta euskal hasperena

Erdi Aroko euskal datuei ekin baino lehen, komeni da argi uztea XI. mendeko gaztelaniaz ere <h> bitartez adieraz zitezkeen hasperena bazela. Catalánek (1968) arabiar tradizioko aipu bat aztertzen du, zeinetan ohar metalinguistiko bat datorren Abū Bakr b. Abd al-‘Rahmān autore arabiarrena: erromantzez <f> grafema [h] ahoskatu ohi zela berariaz aipatzen du. Are interesgarriagoa da berri hori zein eremu geografikori dagokion, izan ere Iruñea-Naiarako erresumako testuinguruan kokatzen baita: orduko errege baten semeari, “ifante”-ari, [ihante] deitzen zitzaiola aipatzen zaigu. Hala, Catalánek nabarmen uzten du eremu geografiko horretan hasperenak izaera fonetikoa zuela (1968: 414-418), besteak beste Donemiliagako agirietako datuak erabilia:

Gracias al historiador árabe podemos asegurar que la alternancia gráfica entre *f*-, *h*- y *cero* en los textos escritos del rincón vasco-cantábrico responde efectivamente a la existencia en el habla

romance local de un sonido [h] (equiparable al *hā'* árabe); a su vez, los documentos nos perfilan, con gran precisión, el área de este dialectalismo, cuyo centro se hallaba evidentemente en la región castellano-navarra colindante con los pueblos vascófonos o bilingües.

Interesgarria da datu metalinguistiko hau autore arabiarren tradiziotik jaso izana, hasperenak arabieraz fonema maila zalantzagabea baitu. Catalánek aipagai duen autore hau, Abū Bakr b. Abd al-‘Rahmān, ez da, gainera, horren berri ematen duen arabiar bakarra: Mascarók (2013) Kordobako Ibn Ḥazm autorearen beste ohar bat atera du ahazmenetik, ildo beretik doana. Catalánen proposamena berresten du Mascarók (2013: 774), eta, gainera, erromantzezko hasperenari balio fonemikoa aitortzen dio:

En conclusión, durante el siglo XI existía una parte importante de la zona cristiana del centro y oeste peninsular que tenía /h/ bien establecida en su repertorio fonológico, un fonema que por otros datos bien conocidos, correspondía al resultado de la *F*- latina en la mayoría de contextos.

Catalán (1968) eta geroztikako lanak lagun, argi dago XI. mendeko erromantzearen inbentario fonemikoan /h/ bazegoela. Gogoan harturik euskarazko lekukotasun idatziak kultura latin-erromantzeak ezarritako idatz ohituren barrenean kokatzen direla, zinez da ohargarria erromantzez ere hasperena izatea: euskal hitz eta izen hasperendunak idazteak ez zuen ekarriko eredu-hizkuntzak ez zuen grafia arazorik; bestela esanda, hasperena idazteko irtenbide grafiko bertsuak izango zituzten erromantzeak eta euskarak.

Quilis (1996, 1997, 1999, 2003) arduratu da, zalantzarik gabe modurik zehatzenean, Erdi Aroko euskal lekukotasunen hasperenaren adierazpen grafikoaren gorabeheraz. Berez, latin-erromantzearen hasperenaren adierazpen grafikoa du aztergai Quilisek, eta jardun horretan Väänänenen lana hartzen du abiaburu, erreferentzia klasiko moduan: “La grafía <h> era un signo vacío fónicamente, procedente de una aspirada que pasó a muda sin valor fónico, en una tendencia que tiene su origen en latín clásico” (1999: 240). Orokortze horri hainbat zehaztapen egiten dizkie Quilisek, eta bere helburuetako bat da <h> eta <f> grafemak hasperena adierazteko nola erabiltzen ziren deskribatzea; auzi horretan, hitz hasieran hatxea noiz agertzen den eta noiz ez azaltzen du adibide zerrenda batekin, besteak beste, hatxearen balio foniko eza erakusteko; hitz barreneko erabileretan, berriz, gogora ekartzen du hiatoak markatzeko edo apurtzeko

balio zezakeela.

Euskal lekukoak idazteko ohiturak bestelakoa dirudi, Quilisen arabera (1999: 243-244), eta honela dio beste lan batean: “En el caso de las palabras vascas, sin embargo, quizá tendríamos que considerar una auténtica correspondencia entre la grafía <h> y la aspiración en la lengua hablada [h]” (1997: 109). Euskal terminoak idaztean erregularra da <h> grafemaren hitz barreneko erabilera, erromantzezkoetan ez bezala; zantzu garbia da hau, bere ustez, pentsatzeko euskal lekukoetan <h> grafema hasperena adierazteko erabiltzen zela. Erabilera ezberdinak izango zituen, ondorioz, <h> grafemak, eta eremu linguistikoak (latin-erromantzea, euskara, arabiera)²⁰¹ bereizteko beharra ikusten du Quilisek (1999: 245):

No creemos pues que se pueda ser tajante al determinar que la grafía <h> tenía un valor fonéticamente nulo en todas las ocasiones y sí que pudo estar condicionada por el reflejo del fenómeno fonético que se producía en la lengua vasca, que pudo haber sido un factor determinante en esta notación.

Are interesgarriagoa da euskal eremuaren barrenean egiten duen banaketa: Araban eta Errioxan <h> grafia hasperena markatzeko erabiltzen da; Nafarroako dokumentazioan, aldiz, ez du ikusten erabilera horren zantzurik, eta bi aukera ikusten ditu hori azaltzeko: (1) Mitxelenak aipatutako hasperenaren galera goiztiarra; (2) Nafarroan bi komunitate linguistikoak —erromantzea eta euskalduna— bereizita zeudenez, euskarak erromantzean eraginik ez izatea eta, horrenbestez, euskarak hasperena izanik ere, horren islarik ez izatea erromantzez idatzitako dokumentazioan.²⁰²

Xehetasunak xehetasun, honela laburbiltzen du Arabako eta Errioxako agiriari: <h> eta <f> grafemen jokabidea, euskal hasperenari dagokionez: “Por lo tanto, se puede hablar de una relativa coherencia en la transcripción de la aspirada mediante esta grafía”

²⁰¹ Esanguratsua da izen arabiarrak idazteko tenorean, Quilisen arabera beti ere (1999: 241), <h> zein <f> erabili izana arabierazko hasperena adierazteko (bibliografiarako eta xehetasunetarako ik. Quilis 1996: 426-429, 1997: 109-113). Honela laburbil daiteke haren irakaspena: hasperena zuten bi hizkuntza, arabiera eta euskara, latin-erromantzearen tradizio grafikoan txertatzen dira, jatorrian —Iberiar penintsulan denez geroztik, behintzat— hasperenik ez duen beste hizkuntza baten tradizioan, eta biek erabiltzen dute tradizio horrek eskaintzen dien baliabide grafiko bera antzekoa duten hotsa adierazteko. Honek <h> grafemak euskal lekukoetan hasperena adierazten duelako ustea indartzen du.

²⁰² Gai bera du hizpide Quilisek beste lan batean ere (2003), baina euskal datuak ez ditu hain xeheki aztertzen.

(1996: 395).

Ondorio hauek guztiak Erdi Aroko euskal lekukotasunak biltzen dituzten zenbait agiri alderatuta jasotzen ditu Quilisek, eta Mitxelenak *Reja*-ko hasperenaz dioenari jarraitzen dio, gehienbat,²⁰³ agiri horren eta besteren berariazko azterketa egin ondotik (1997: 100-109).

Are interesgarriagoa da ikustea bere ondorioek bat egiten dutela Erdi Aroko grafiaz egindako bestelako azterketekin. Arizak (2008: 160) XII. mendeko agiri-bildumetako erromantze itxurako hitzetan <h> grafemak duen balioa aztertzen du; euskal datuetatik kanpo ari da, eta besteak beste grafema horrek hasperena adieraz zezakeela aipatzen du:

Puede representar una velar aspirada /h/: *Hernandez* (ES 1146), *Hormaza* (MO 1139, BU 1160). Se supone que esta aspirada solo existió en castellano, como evolución de la F inicial, sin embargo en los arabismos tenemos la H para representar F y aspiradas arabes en zonas no castellanas. Por poner unos ejemplos: *alhoz* (SH 1127), *alifala* (< ihala) (PI 1135 y muchos más), *alherez* (al faris) (VE 1176), etc., etc. Pero bien sé que el tema de la F de los arabismos es complejo, como en su día mostró Alarcos.

Hauxe ondoriozta daiteke berariaz euskal datuez Quilisek dakartzanetatik eta penintsulako Erdi Aroko ohitura grafikoez Arizak emandako orokortzeetatik honakoa ondoriozta daiteke: *Reja*-n ere hasperena izan daiteke <h> grafemaren balio fonetiko nagusia; erromantzezko zein arabierazko hitz eta testuetan ere agertzen da grafemaren balio hau.

Ondoko ataletan, xeheki erakutsiko dut <h> grafemak hasperena adierazten duela *Reja*-ko euskal lekukotasunetan; honek oinarri sendoa ezarriko du D-elementuen gaineko eztabaidarako.

4.3.1 Euskal itxurako erroak dituzten leku-izenak, analisirako ilunak

Atal honetan eta hurrengoan *Reja*-n <h> duten izen guztiak aztertu ditut, eta bi talde nagusitan sailkatu <h> hori duten erroak edo osagaiak: batetik, euskal itxura izanik ere

²⁰³ “La abundancia de *hh*, que da un aire tan “vascofrancés” a este documento, es indicio seguro de que la aspiración vivía todavía en la lengua hablada, incluso al parecer tras *l* (*n*), *r* y *rr*. Obsérvese que es la región vasca donde predomina claramente” (Mitx XII 33).

analizatzeko zail direnak, eta, bestetik, hurrengo atalean, euskal hitz ezagunak direnak; bigarren taldeko hauek emango digute oinarria <h> grafemak hasperena adierazten duen esateko; D-elementu izan daitezkeenak ez dira sartu atariko sailkapen honetan (4.4.-4.7 ataletan berariaz aztertuko dira horiek).

Euskararen ikuspuntutik analisirako ilunak diren izenak bildu ditut (1)-en: lehenik, ustez bereiz daitezkeen osagaien arabera sailkatu ditut leku-izenak, eta, ondoren, beste guztiak, “Beste hatxeak” goiburupean eta hurrenkera alfabetikoan; bereiz daitezkeen erroko edo osagaiko hatxeaz gain besterik duten izenak errepikatu dira, eta zerrenda bakoitzean dagokion <h>-a nabarmendu:

(1) baha-	<i>Bah̄aeztu, Bah̄anezta.</i>
hama-	<i>H̄amamio, H̄amarita.</i>
hiras-	<i>H̄iraszaeza</i> (cf. <i>Malizhaeza</i>).
-(a)hia	<i>Arcah̄ia, Harhah̄ia, Harrah̄ia.</i>
-hin	<i>Hereinzguh̄in, Orengoh̄in.</i>
	<i>Agian -goh̄in/-guh̄in osagaia bereiz liteke? eta goihen-ekin lotu?</i>
-ahin	<i>Anduiah̄in, Hagurah̄in, Munniah̄in</i> (cf. halaber <i>Hurabagin</i>).
-hiz	<i>Gasteh̄iz</i> (cf. <i>Andahiz</i> ²⁰⁴ (<i>SMillán</i> 864)).
-z(h)aeza	<i>Malizhaeza</i> (cf. <i>Hiraszaeza</i>).
Beste hatxeak	<i>Armendihi</i> (ik. behean <i>hegi</i>), <i>Barh̄oa</i> (<i>Barolha</i> -rekin lotua?), <i>Berrozih̄avi</i> , <i>Eh̄ari</i> , <i>Elh̄eni Villa</i> , <i>Hararih̄ini</i> (ik. behean <i>haran</i>), <i>Hereinzguh̄in</i> , <i>Habaunza</i> , <i>Haitzara</i> (ik. behean <i>haitz</i>), <i>Hagurah̄in</i> , <i>Harhah̄ia</i> (ik. behean <i>harri</i>), <i>Harrah̄ia</i> (ik. behean <i>harri</i>), <i>Heinhu</i> , <i>Hurabagin</i> (ik. behean <i>ur</i>), <i>Luperh̄o</i> , <i>Uh̄ulla</i> .

Hauetaz guztietaz gain, hor dago itxura erromantzeko *Huerzas* ere. Bestalde, hauen artean badira oharren bat merezi dutenak: *Hamamio* eta *Hamarita*-ren kasuan *hamar* dagoen galdetu daiteke, adibidez; *Berrozihavi*-ren kasuan, bestalde, pentsa liteke *-havi* —edo *-havi*, jatorrizkoan halaxe agertzen baita— atzizkiren bat edo dela, geroztiko lekukotasun guztietan *Berrozi* baita, aldaerak aldaera, agertzen den forma (cf. *Veroci*

²⁰⁴ David Petersonek ohartarazten nauen bezala, *Andaluz* irakurri behar da, ez *Andahiz*; hortaz, ustezko *-hiz* amaiera paralelo garbirik gabe geratzen da.

1257an);²⁰⁵ zaila da *Hararihini*-ren bigarren osagaia zein izan litekeen asmatzea (eta hori onarturik lehen osagaia *haran* izan daitekeela pentsatzea); denboran zehar jasandako laburtzeengatik eta aldaketengatik (grafiko zein fonetiko) aipagarriak dira *Hereinzguhin* eta *Heinhu*, gaur *Erentxun* eta *Egino*: lehenengorako, cf. *Arancerenchu* 1257an, *Herenchoyn* 1294an, etab.; bigarrenengorako, cf. *Eguinioa* 1257an, *Heguinoa* 1308an, etab.

4.3.2 *Euskal erro hasperendun ezagunak dituzten leku-izenak*

Bi sail nagusitan bildu ditut *Reja*-ko lekukotasun hauek: batetik, egungo euskaran hasperena duten erro edo osagaiak dituztenak, eta bestetik *Reja*-n <h> bai, baina egungo euskaran hasperenik ez dutenak.

Honela antolatu dut erro edo osagai bakoitzari dagokion azterketa: ezker zutabea hitza edo erroa bera, bere forma hasperendunean (euskara batuan hala izan zein ez); eskuineko zutabea hitzaren *Reja*-ko agerraldiak bildu ditut, <h> gabeko agerraldiak eta zalantzazko adibideak barne; eskuineko zutabea beti ere, iruzkin eta oharrak eman ditut, hitzak iparraldeko euskalki historikoetan hasperenik duen adieraziz (*OEH*-ko datuak harturik oinarri), eta <h> grafemaren erabileraren gorabeherak komentatuz, beharrezko balitz.

4.3.2.1 *Egungo euskaran hasperena duten hitzak*

Egungo euskaran hasperena duten hitzak zerrendatu ditut (2)-n, eta horien *Reja*-ko adibideak aztertu:

(2) elhorri   *Elhorriaga, Elhossu, Elhorzahea.*

Ipar Euskal Herriko hizkeretan *elhorri* da tradiziozko forma, eta halaxe agertzen da *Reja*-ko adibide guztietan.

galhar   *Galharreta.*

Hitzak Ipar Euskal Herriko hizkeretan hasperena duen toki berean du <h> leku-izen honek; hots, izan zezakeen toki bakarrean.

²⁰⁵ *Reja*-ko eta, oro har, Arabako leku-izenen aldaera historikoak, kontrakorik adierazi ezean, López de Gereñuren (1989) lanetatik hartu ditut.

- haitz *Haizcoeta, Haizpilleta, Hassarte,*²⁰⁶ *Hazpurua*; badirudi *Haiztara* eta *Haztegieta* hitzaren adibide izan daitezkeela.
Hitzak adibide guztietan du <h>. Ipar Euskal Herriko hizkeretan ere hasperena du hitzak hasieran.
- haritz *Harizavalleta.*
Ipar Euskal Herriko hizkeretan hitzak hasperena du hasieran, *Reja*-ko adibideak <h> duen toki berean.
- harri *Arbelgoihen, Arriaga, Arzubiaga, Carrelucea, Harrieta, Harriolha, Harrizavallaga.* Badirudi bitan agertzen den *Harhazua*-n ere *harri* dagoela.
Ondoko hauek ez dira hitzaren adibide seguruak: *Arbuslu, Argendonia, Argote, Argumaniz, Armendihi, Armentei*; cf. orobat *Hollarruizu* (*ola + harri + tzu?*); *Harhaia* ere ez da adibide seguru, lehen osagaia *harri* bada ez baita ulertzen gaur *Araia* izatea, eta ez ***Arraia* (cf. gaurko *Arrazua, Reja*-n *Harhazua*).²⁰⁷
Ipar Euskal Herriko hizkeretan hasperena du hitz hasieran; *Reja*-ko izenetan ez du beti ageri <h> grafema, eta, *Harhazua* kontuan hartuko ez bagenu, erdi eta erdi lirake <h>-rekin eta <h>-rik gabe agertzen diren formak. Adibide ez ziurrak gehituko bagenu, bestalde, nagusi lirake <h>-rik gabeko formak.
Aipagarria da *Carrelucea* forma (gaur *Arlucea*, 1067ko Donemiliagako agiri batean *Harrilucea*), hastapeneko herskariak hasperenaren nolakotasunaren berri eman bailiezaguke; cf. bnaf. *kharbe* (*OEHS* s.v. *karbe*), Arabako *Peña Carria*, etab.
- hegi *Arzanhegi, Gelhegieta, Hegilior, Hegiraz, Heguiraz*; hitzaren adibide izan daiteke *Igahigi*; orobat *Heinhu*. Ik. behean *Gardellihi*; *Hararihini*-ren kasua ez da hain argia.
-tegi aldaera: *Haztegieta, Salurtegi, Zornozaegi*; cf. agian *Armendihi*.

²⁰⁶ *Hassarte*-ren <ss> digrafoak afrikatua adieraz lezake, edo igurzkari sabaikaria; egun *Ajarte* da, *Reja*-ko *Mendissur* eta *Bassauri* hurrenez hurren *Mendijur* eta *Bajauri* diren bezalaxe. Eztabaida honetarako, cf. halaber *Lassarte* eta *Essavarri*, digrafoaren balio ezberdinen adibide izan daitezkeenak.

²⁰⁷ Izenaren lehen osagairako, cf. *Munio Lopez de Arhahuri* (*SMillán* 1104).

Hitzak <h> du adibide ziur guztietan, izan hitz hasieran zein barrenean. *Igahigi*-k ere <h> du, *Heinhu*-k bezala (*Heguinoa* dokumentatzen da 1308an, *Egino* da gaur). *Gardellihi*-ren kasua (gaur *Gardelegi*) esanguratsua izan liteke: itxuraz *hegi*-ren ordez dagoen *-ihi*-k ez du hastapeneko hasperenik, baina aipagarria da aurretik <ll> egotea, albokari bortitzaren adierazle izan litekeena (agian *Hollarruizu* eta *Betellogaha*-n ere gauza bera gertatu da, *olha* hitzarekin); hori, jakina, lehen osagaia *gardel* ezezaguna dela onartuta; beste aukera bat da *garde* dagoela (bere arazo semantiko larriekin, arrain izena baita), eta *-legi* dela atzizkiaren aldaera.²⁰⁸ Txistukari eta dardarkari ondotik *-tegi* da agertzen den aldaera.²⁰⁹

Ipar Euskal Herriko hizkeretan hitzak hasperena du hitz hasieran, lekukotasun ziurretan <h> agertzen den toki berean.

huri

huri:- *Huriarte*, *Huribarri*, *Hurigurenna*, *Hurivari*, *Hurivarri*, *Hurizahar*; cf. halaber *Horivarri* eta *Hurrivari* desitxuratuak. Ez dago garbi hitzaren adibide den *Urriald*o (ik. behean *ur*).

-huri: *Atahuri de Iuso*, *Atahuri de Suso*, *Bardahuri*, *Bassahuri*, *Okerhuri*, *Sarricohuri*; cf. halaber *Haberasturi*, *Hobecori*, bere *huri* osagaien hasperenik ez dutena.

Ipar Euskal Herriko hizkeretan *hiri*-k hasperena du hitz hasieran; *Reja*-ko adibideen ia ehuneko ehunean agertzen da <h>

²⁰⁸ Aldaera hau dardarkari ondotik agertu ohi da: cf. *Balcoe de Latorlegui* (*DocLeire* 1105), *Erlegi* (*ColRach* 1114; gaurko *Arlegi*), *Yrurlegui* eta, <ll>-rekin, *Yrurlegui* (*AGNComp1* 1259), *Beorlegui* (*ColRonces* 1203; baina *beortegui*, *SMig* d.g.). Inoiz txistukari ondotik ere, cf. *Ayzlegui* (*ColRonces* 1284). Lehen osagaiak hasperena izan ohi du, bigarren osagaiaren aldaera *-legi* denean: *behor*, *hirur*, *harri* (*erle*-ren aukera baztertuta *Erlegi*-rako) eta *haitz*; salbuespena *lator* ezezaguna da (zaila da *dator* adizkiarekin lotzea). Baliteke lehen osagaiko hasperenak disimilazio moduko bat eragin izana, *-h* > *-l*. Egiantzekoagoa izan daiteke, ordea, tarteko *-degi* proposatuta, *-degi* > *-legi* bilakaerarekin azaltzea (Joseba Lakarrari zor diot ohar hau); honen arazoa da *d* > *l* bilakaera hasiera absolutuan gertatu ohi dela, batetik, eta, bestetik, *-tegi* > *-degi* ordurako gertatua behar bazuen, *-tegi* formaren antzinatasunaz zerbait esan beharko genukeela.

²⁰⁹ Ik. 5.2.6 atalean *-heta*/*-keta* atzizkien txandakatzeaz esaten dudana. *Hegi*-ren eta *heta*-ren hasperenak testuinguru bertuan emaitza ezberdinak izan zituela onartzeak bide eman lezake pentsatzeko jatorrian bi hasperen ezberdin zeudela euskaraz. Agian, Martineten eta Mitxelenaren aitzineuskararen sistema kontsonantikoaren barrenean, hasperenean ere ahul/bortiz oposizio proposa liteke, baina ez dugu aski daturik aukera hau sustengatzeko. Hualdek ere bi hasperen deskribatzen ditu (2003: 24-25), ahokaria eta sudurkaritua, baina bestelakoa da hauen azalpena: hasperen sudurkariak bokalarteko /n/ dute jatorrian.

grafemarekin; *Hobecori* da, izatekotan, salbuespen bakarra (osaeraz *Hobeko* + *huri* da, ustez, *FHV* 207), baina bestela ere ohartzekoa da izenaren bi osagaiak aski bat egirik daudela eta bigarren osagaia beste kasuetan baino gehiago laburtu dela (cf. *Sarricohuri* “osoagoa”); *Haberasturi*-ren kasua ezberdina da, *-t*-ondotik ezin gorde baitzezakeen hasperenik.

- ilhar(re) *Hillarrazaha, Hillardui.*
- (txilar) *Ilar* eta *ilarre* formetan agertzen da hitza *OEH*-ren arabera; badirudi Ipar Euskal Herriko hizkeretan *ilharre* forma dela nagusi, baina bada *hillarre* formaren adibiderik. Ez dago argi zergatik den eratorpeneko forma *ilarra-*, eskuarki bi silaba baino gehiagoko hitzek azken bokala galtzen baitute (cf. *itsaso/itsas-*, *iturri/itur-* eta *Hillardui* bera; *FHV* 127-128). Cf. bestalde *Monnio Alvarez de Ilharraz* (*SMillán* 1080), kartulario bereko beste agiri batean.
- lehor *Hegilior.*
- Euskara historikoan hasperena du hitzak bigarren silabaren hasieran; *Reja*-ko leku-izen honetan <h>-rik gabe agertzen da, bilakaera fonetikoa urrunago joan dela salatzen duen *-e-* bokalaren hersketarekin, gainera. Cf. hala ere kartulario bereko beste agiri bateko *Gundissalvo Scemenez Heguilior et Beila Gondissalvez Heguilior* (*SMillán* d.g.): leku-izen berean <h>-rekin zein <h>-rik gabe agertzen da *lehor*.
- olha *Harriolha, Mendiolha, Olhaerrea, Olhavarri, Zuhazulha;* ilunxeagoak dira *Barolha* (cf. agian *Barhoa*) eta *Hollarruizu* (*olha* + *harri* + *tzu?*). *Betellogaha* ere (egun *Betolatza*) hitzaren adibide dela dirudi, *behi* + *olha* + *-tza* analizatuta (Knörr 2000: 618).

Bere agerraldi guztietan <h> du hitzak, beti albokariaren ondotik; zalantzazkoa den *Hollarruizu*-n <h> hasieran agertzen da, baina ez dago argi ustezko hasperen lekualdatu hori (ik. Lakarra 2009b) hitzarena den, edo leku-izenaren osagaietako bat izan litekeen *harri*-rena (<ll>-ri dagokionez ik. *hegi*-n *Gardellihi-z* esandakoa); *Betellogaha*-k, hitzaren adibide ziurxeagoa izanik ere,

bere-bereak ditu transmisio arazoak (konpara bedi gaurko *Betolatza* formarekin), baina hala izanik ere aipagarri izan liteke honetan ere <ll> izatea.

Ipar Euskal Herriko hizkeretan hitzak historikoki hasperena du albokariaren ondotik.

hondo

Zalduhondo.

Leku-izen honetan bigarren osagaia *hondo* dela pentsatu dut; *ondo* ere izan zitekeela pentsa zitekeen, eta <h>-ak hitz elkarketako hasperena adierazten duela (*FHV* 211-216), nahiz eta euskara historikoan konposaketaren lehen osagaia silaba bakarrekoa izan behar den: cf. Leizarragaren *gauherdi* baina *eguerdi*. Lakarraren ustez (2009a), gainera, ez dago aski irozgarririk hasperen horiek elkarketaren ondorioz sorturikoak direla esateko.

Ipar Euskal Herriko hizkeretan *hondo*-ren hasperena ez da orokorra, baina, kontuan hartuta errom. *fondo* dela bere jatorria, inoiz hasperena izan behar izan du.

zahar

Hurizahar.

Ipar Euskal Herriko hizkeretan hitzak hasperena du bigarren silabaren hasieran.

zuhatz

Zuhazu, Zuhazu, Zuhazu, Zuhazulha.

Hitza *zuhaitz*, *zuhatz* eta horrelakoekin konparatzen badugu Ipar Euskal Herriko hizkeretan hasperena duen toki berean dute <h> *Reja*-ko adibideek.

4.3.2.2 Gaurko euskararen hasperenik ez duten hitzak

Iparraldean dokumentatzen diren hitzak eman ditut lehenik:

(3) aberats

Haberasturi.

Hitza orokorra da euskal eremuan, baina ez du euskara historikoan hasperenaren aztarnarik. Ez da egiantzekoa *-huri*-ren hasperena izenaren hasierara lekualdatu izana.

ametz

Hamaezaha.

Hitza orokorra da euskal eremuan, baina Ipar Euskal Herriko

lekukoetan ez da sekula hasperenduna.

elge

Helkeguren.

Hitza iparraldean dokumentatzen da historikoki, baina beti *elge* formarekin, *Reja*-ko *helke*- formak adieraz lezakeen hasperenaren aztarnarik gabe. Ipar Euskal Herriko hasperen falta **helkhe* > **elkhe* > **elke* > *elge* moduko bilakaera baten bidez azaltzeak arazo gehiegi lituzke.

Historikoki mendebaldean baizik dokumentatu ez diren hitzak ematen ditut ondotik; lekukotasun hauekin ezin ditugu Ipar Euskal Herriko lekukotasun historikoak erabili <h> grafemaren hasperentasuna neurtzeko:

(4) azkar

Hascarzaha.

Reja-ko adibidea *azkar* ‘astigar’ hitzaren adibide gisa har liteke, abiaburu moduan behintzat, baina horretarako onartu beharko genuke igurzariaren neutralizazioa gertatu dela. Garai historikoan hitza mendebaldean baizik ez da dokumentatzen, eta jatorrian izan zezakeen hasperenaren aztarnarik ez da geratu, hortaz. Dena den, *azkar* ‘astigar’-en jatorri etimologikoa *hazi*-n balego (ik. *EHHE* s.v.), *Hascarzaha* leku-izenak jatorrizko hasperena gorde lezake. Esan bezala, hipotesi honen aurka dago <s> izatea bere lehen igurzkaria, apikaria itxura guztien arabera. Arazo hau gainditzeko, *hasi* aditzetik abiatzea litzateke aukera bat, baina esanahiaren gorabeherak ez lirateke argiak.

azu

Hazua, Harhazua, Harhazua.

Azu, asu ‘sasi’ hitzaren adibide izan litezke; hitza mendebaldekoa da, eta jatorrian izan zezakeen hasperenaren aztarnarik ez da geratu, hortaz. *Asun* hitzarekin lotzerik balego, kontuan hartzekoa litzateke hitz hau hasperenduna dela iparraldean.

4.3.2.3 *Zalantzazko kasuak*

- (5) ur *Uarte, Urbina*. Cf. halaber *Húrnaga*²¹⁰ eta *Hurabagin* hitzaren adibide ez hain ziurrak; orobat *Urriald*.
Hitzaren adibide ziurretan ez dago <h>-rik. *Uarte*-n hasperenik ez izatea bilakaera erregularra litzateke, Lakarraren arabera (2012: 674, 41 oh.); zailagoa litzateke azaltzen *Urbina*-ren hasperen falta, baina bestela ere bere osaera ez da argia.
- Ipar Euskal Herriko hizkeretan ere hasperena ez da orokorra, baina zuberazko *hur* jo daiteke hitzaren jatorrizko formatzat (ik. *EHHE* s.v.).
- haran Adibide ziurrik ez da; cf. agian *Arangiz*; ilunagoa da *Hararihini*.
Egungo Ipar Euskal Herriko hizkeren arabera hasperenaren izaera ez da argia (zub. ez du hasperenik; ik. *EHHE* s.v.). Erdi Aroko hainbat lekukotasunetan hastapeneko <h> (edo beste adierazpen grafiko) batekin agertzen da hitza: cf. *Faranlucea* (*SMillán* 947), *Haralarre* (*GuipAlb* 1025).
- herri *Ermua*.
Ez dirudi *herri* denik *Ermua* leku-izenaren (gaur *Hermua*) lehen osagaia; izena errom. *yerma*-rekin dago lotua ziur aski (cf. eusk. *eremu*); Bizkaiko herria adierazten duen izenaren jatorri bera baldin badu, aipatzekoa da *-a* ez duela berezkoa, eta, beraz, inork proposa lezakeen *herri* + *muga* etimologiak indarra galtzen du.
- zuhur *Mendissur*.
Zaila da izen honen osaeran *zuhur* ikustea; <ss> grafiaz ik. goian *haitz*.

4.3.2.4 *Bestelakoak*

Reja-ko *Lehete* Ipar Euskal Herriko *Lehet(e)* deiturarekin konparatu behar da: cf. *Aner*

²¹⁰ *Reja*-z egin den ediziorik modernoenean ez dira azentu grafikoak adierazi: *Húrnaga* eta *U'arte* irakurtzen dira jatorrizkoan; adierazgarria da lehen adibidea, tilet bidez adierazi den azentuak sinkopa eragin baitu; egun, gainera, azentua bestelakoa du, eta *Urrúnaga* da forma osoa (Knörr 2000: 611); azentu honek ez du bat egiten *-aga* atzizkidun izenek dutenarekin, ik. 5.3.3 atala. Cf. halaber *Úrbia*-ren azentua: gaur oraindik hala ahoskatzen dute hainbat arabarrek.

de Lehet (*LivOr* 1233), edo, beranduago, Etxepareren obraren eskaintzako *Bernard Lehete* eta besterekin; aipagarria da beste agiri bateko *Lekete* forma (*SMillán* 952), <h> izan beharrean <k> baitu.

Zuhia Barrutia izena, bestalde, *zubi* hitzaren aldaera da, eta egun *Zuia* da; aipatzekoa da *Reja*-ko bertako *Zuffia* ere, *-b-*, *-f-* eta *-h-* hotsen arteko hirukoa osatu bailezake (cf. bnaf. *ofe* ‘ohe’, Mitxelenak tarteko **obe* batetik eratortzen duena, *FHV* 266).

4.3.2.5 Transmisioan gorabeherak izan ditzaketen adibideak

Mendihil erratatzat jo ohi da (Mitx XII 33), egun *Mendibil* baita, baina, *Zuhia*-ren adibidearekin konpara liteke, eta pentsatu gerora arrakastarik izan ez zuen *-b-* > *-h-* bilakaeraren adibide dela. *Heinhu*-ri dagokionez ik. goian *hegi*; *Betellogaha*-ri dagokionez, ik. behean 4.4 atala.

Oronda-ren kasuan, baliteke eskribauak hastapeneko <f>-rik jarri ez izana, hiperzuzenketa grafiko moduko batengatik edo (<f>-k hasperena adieraz zezakeen); gaur egun *Foronda* dugu, eta hau berau dago beste agiri batean (*SMillán* 984).

4.3.2.6 <h> grafemak /g/ adierazten duen adibideak

Arizaren lanean (2008: 155, 160) deskribatzen denaren arabera, <h> grafema /g/ belar ahostuna adierazteko erabil zitekeen.²¹¹ *Reja*-n ere aurki litezke horrelako adibideak: *Armendihi* eta *Gardellihi* batera har daitezke, pentsatuz bigarren osagaien *-hegi* dagoela;²¹² *Heinhu*-ren kasua nahasixeago da, jatorrian *hegi-* dagoela onarturik ere ez baitago argi zein <h>-k adieraz lezakeen /g/ belar ahostuna. *Reja*-tik kanpo, cf. *Ereihehi* (*SMillán* 871), *Eiheregi* agian (ohar bedi Araban eta Bizkaian ez dagoela Erdi Aroan *eihera* hitzaren adibide ziurrik, *EHHE* s.v. *eihera*).

Hurabagin adibideak bestelakoa dirudi: *-ahin* amaiera duten *Agurahin*, *Anduiahin*

²¹¹ Bere adibideek, hala ere, belar ahostun zein ahoskabearenak dirudite.

²¹² Badirudi *Armendihi* hau gaurko Trebiñuko *Armentia* dela; osaez *armen* + *-tegi* baldin bazen, ez da zaila azaltzen *-tegi* > *-ti* bilakaera, Araban bai baitira horrelako adibideak: cf. *Reja*-ko *Salurtegi*, gaur *Sallurti* (1873an ere bai, *TopAlav*); Iburguen-Cachopínek bi esanahi ematen dizkio *armen*-i: “ganado menudo” eta “montón de piedras”. Arabako beste *Armentia*, Gasteizkoa, *Armentei* agertzen da *Reja*-n (*Armentegui* 1086an).

eta *Munniahin* aintzat hartuta, pentsa liteke <g>-k, Arizaren deskripzioaren aurka, hasperena adierazten duela;²¹³ beste aukera bat da pentsatzea, jakina, *-ahin* horietan denetan *-agin* dagoela. *Sagassaheta* ere ez da eztabaida honetarako adibide garbia: <g>-k besterik gabe /g/ adierazten duela pentsa daiteke, eta *sagar* dagoela leku-izenaren oinarrian (*sagats* baino hobeki; cf. 1089ko *Sagarzaheta*); bestela, <g>-k /h/ adierazten duela pentsatu nahi badugu, leku-izenaren oinarrian *sahats* dagoela onartu beharko genuke.

Hurrengo ataletako eztabaidarako, *Hamaezaha* da leku-izen esanguratsuen: gaur *Amétzaga* da, eta, hortaz, argi xamar dago <h>-k kasu honetan /g/ adierazten duela; baliabide grafiko baten aukera hutsak eraman ahal izan du kopista *-zaha* idaztera, baina baliteke, *Hamaezaha*-ren kasuan, *-zaha* amaiera duten hitzen ugaritasunak ere eragin izana *-zaha* eta ez *-zaga* idaztea (cf., *-aga* amaierarekin, *Arzubiaga*, *Elhorriaga*, *Harrizavallaga*, etab.). Arazoak arazo, *-aga* atzizkiaren lekuko izan liteke *Arroiaha* bera, López de Gereñuk dakarren 1731ko *Royaaga* izenarekin berdintzen badugu; orobat *senior Alvaro Gonçalvez Delhorriaha* (*SMillán* 1087),²¹⁴ *de Elhorriaga* interpretatzen badugu (*Helhorriga* ere bada, 871n). Hauetan *-aga* baldin badago, <h>-k /g/ adierazten dueneko adibide gehiago genituzke. Ik. II.2 eranskina.

4.3.3 Laburpena eta ondorioak

Atal honek helburu zehatz bat izan du: *Reja*-ko <h> grafemak hasperena adieraz dezakeela ziurtatzea. Horretarako, agiriko euskal hitz <h>-dunak bere Ipar Euskal Herriko oinordeko modernoekin konparatu dira. Sei puntutan laburbil daiteke emaitza, betiere adibide ziurak bakarrik hartuta:

²¹³ Badira Donemiliagako kartularioan hasperena adierazteko <g> erabili deneko adibide garbiak: cf. *Monnio Garan* eta *Munnio Gharanna* (*SMillán* 1067 eta ~1174), *haran* hitzaren adibide; *Hurabagin*-en kasua hitz barneko <g>-ren adibidea litzateke. Bide honetatik, *Reja*-ko *Gogate* (egun *Otxate*) *Hotxate* letralda daitekeela dirudi: hastapeneko <G>-k, aurreko adibideetan bezala, /h/ adieraz lezake, eta barreneko <g>-k afrikatua adieraz dezakeela ezaguna da (Ariza 2008: 161). Horrek guztiak, bistan dena, etimologiarako ondorio esanguratsuak ditu, *otso* hitzaren oinarrian *hor* ikusi nahi badugu (Lakarra 2012: 698). Bestalde, izen berean <g> grafema bi baliorekin ager daitekeela erakusten du *Sangogarcez* (*DocMont* 1086) adibideak. Egiteko dago, euskal lekukoei dagokienez, grafiaren eta hotsen arteko harremanari buruzko azterketa zehatua.

²¹⁴ Andrevaren edizioak (2010: 829) *de Horriaha* irakurketa dakar, baina originalean argi irakurtzen da *Delhorriaha*.

- (a) Hasperena hasieran dutenen artean (*haitz, haritz, harri, hegi, huri* eta *hondo*) *Reja*-ko adibide ia guztiek dute <h> gaur hasperena gorde duten euskalkiek hasperena duten tokian. Salbuespen bakarra *harri*-rena da: hitz hau duten leku-izenen artean erdiak baizik ez du, estu hartuta, <h> grafema; ez dago argi zergatik den hala, baina baliteke hitz jakin horren hasperenak izaera berezia izatea, *Carrelucea* leku-izenaren herskaria lekuko. Martineten hipotesiaren irozgarri moduan har liteke (1950), azken buruan desagerturiko jatorrizko herskariaren adibide gisa (ik. goian *karbe*); baina adibidea bakarra litzateke, eta horrek ahultzen du proposamena.
- (b) Albokari ondotik hasperena duten hitzetan ere (*elhorri, galhar, ilhar(re)* eta *olha*) <h> dute *Reja*-ko adibideek, oro har. Adibide aipagarri bakarra *ilhar(re)*-rena da: izan ere, *Reja*-ko bi adibideetan <h> izenaren hasieran agertzen baita, ez albokariaren ondotik. Baina gogoan hartzekoa da Lakarrak deskribatzen duen *hVR- > *VRh*- hasperenaren lekualdatzea (2011[2014]: 191); cf. *onherran, onhetsi* eta *onhest*, besteren artean (< **honerran, honetsi, honest*), eta aitortu beharra dago *hillarre* aldaera ere dokumentatua dagoela iparraldean (cf. halaber *txilar* aldaera).
- (c) Hasperena bokalarrean dutenen artean (*lehor, zahar, zuhartz* eta *Lehete*) *Reja*-n <h>-rik gabe agertzen den bakarra *lehor* da, baina *-lior* forman, hitzaren higatze fonetikoak bere bidea egina zuela adierazten duena (elkartuetan, batez ere bigarren osagai moduan erabiltzen zelako, ziur aski).
- (d) Adibide guztiak zenbatuta,²¹⁵ 47tik 40k dute <h> euskara modernoan hitz horiek hasperena duten tokian, eta salbuespenak hauek dira: *Arbelgoihen, Arriaga, Arzubiaga, Hegilior, Hilarrazaha* eta *Hillardui*. *Carrelucea*, goian esan bezala,

²¹⁵ Hau da zerrenda osoa, dagokion erroaren edo osagaiaren <h> nabarmenduta: *Elhorriaga, Elhossu, Elhorzahea, Galharreta, Haizcoeta, Haizpilleta, Hassarte, Hazpurua, Harizavalleta, Arbelgoihen, Arriaga, Arzubiaga, Carrelucea, Harrieta, Harriolha, Harrizavallaga, Arzanhegi, Gelhegieta, Hegilior, Hegiraz, Heguiraz, Huriarte, Huribarri, Hurigurrena, Hurivari, Hurivarri, Hurizahar, Atahuri de Iuso, Atahuri de Suso, Bardahuri, Bassahuri, Okerhuri, Sarricohuri, Hilarrazaha, Hillardui, Hegilior, Harriolha, Mendiolha, Olhaerrea, Olhavarri, Zuhazulha, Zalduhondo, Hurizahar, Zuhazu, Zuhazu, Zuhazu, Zuhazulha*. Kanpoan geratu dira osagaien identifikazio argirik ez zutenak, izen arrunt ezagunekin berdindu ezin direnak (cf. *Lehete*), dagokion erroa desitxuratua dutenak (*Horivarri, Hurivari*) eta elkarketako gertakariengatik hasperenik ezin izan zezaketenak (cf. *Haberasturi* eta *Hobecori*, zeinetan *huri* osagaia ezin ager zitekeen <h>-rekin).

bestelako kasua da. Estu harturiko salbuespenak dira hauek, *Hilarraza* eta *Hillardui*-ren kasuan, adibidez, hasperenaren gorabeherak ez baitaude argi *ilhar(re)* hitzean (ik. goian eztabaida). *Hegilior*-en kasuan, esan bezala, *lehor*-en hatxerik gabeko aldaera ez agertzea ondo azal daiteke. Salbuespen garbi bakarrak, nire ustez, *harri*-renak dira; hauetan <h> ezak bi gauza adieraz litzake, halere: hasperena ez zela grafikoki adierazi, edo hasperena galdua zutela leku-izen horiek (bigarren kasu honetan, jakina, ez genuke benetako salbuespenik grafiari dagokionez); aipagarria izan daiteke, dena den, hasperenik ez duten *harri*-ren hiru adibide hauetan *-aga* eta *-en* D-elementuak izatea leku-izenaren osagai moduan.

- (e) Hiru baizik ez dira (*Haberasturi*, *Hamaezaha* eta *Helkeguren*) lekuko modernoan arabera hasperenik beharko ez luketen baina *Reja*-n <H>-rekin agertzen direnak, beti hasieran. Ez da erraza jakiten nondik norakoak diren <h> horiek, hasperena adierazten duten ala grafikoki hiperkarakterizaturiko adibideak diren; bigarren aukera honen arabera, <h>-k balio fonetikorik ez lukeen adibide ziur bakarrak lirateke hiru hauek; balio huts hau, jakina, ongi dokumentatua dago Erdi Aroan ere (Ariza 2008: 160).
- (f) Bigarren mailako balio fonetikoa ere izan dezake <h>-k, /g/ belar ahostunarena (cf., ziur antzean, *Armendihi*, *Gardellihi*, *Hamaezaha*).

Sei puntu hauetatik haxe ondoriozta daiteke: <h> grafemaren balio fonetiko nagusia hasperenarena da *Reja*-n. Hizkuntza erromantzeetan eta arabieraz ere agertzen da grafemaren balio hau (Ariza 2008: 160).

4.4 -a artikulua *Reja*-n

Euskal artikulua duten leku-izenak zerrendatu ditut, alde batera utzirik zalantzazkoak izan litezkeen kasuak; hauen artean nagusi dira *-a* amaiera izanik ere artikuludun diren ezin erabaki ditzakegunak, hain zuzen toponimoaren osaera bera iluna delako eta ez dakigulako zein diren ustezko *-a* artikulua aurretik dauden osagaiak: cf. *Arina*, *Barhoa*, *Eztarrona*, *Gamarra*, *Gessalva*, *Oquina*, etab.

Hauek dira, honenbestez, *-a* artikulua duten leku-izenen adibide ziurak:

Ubarundia, Larrea, Hazpurua, Hurigurenna, Zavalla, Zuhia Barrutia (izenaren bi osagaietan), *Olhaerrea, Carrelucea, Kessalla* (gezal hitzaren adibidetzat hartu dut), *Zuffia de Suso* eta *Zuffia de Iuso*; *Hazua* eta *Harhazua* ere, mendebaldeko *asu* ‘sasi’ hitzaren adibide baldin badira, artikuludunak lirateke; orobat *Ermua*, errom. *yermo* eta eusk. *eremu*-rekin lotzen badugu.

Aurreko lan batzuetan ohartarazi bezala (Manterola 2006, 2008, 2009), baliteke *-ha* duten zenbait leku-izen artikuludun izatea. Hauek dira *Reja*-n *-ha* amaiera duten leku-izenak: *Adurzaha, Aialha, Arroiaha, Artazaha* (Axkoeta ondokoa), *Artazaha* (Legarda ondokoa), *Betellogaha, Gersalzaha, Hascarzaha, Hillarrazaha, Otazaha, Udalha*. Hauen artean sailkapen nagusi bat egin daiteke: *-zaha* amaiera dutenak — *Betellogaha* barne, egun *Betolatza* baita, eta bai baitirudi desitxuratua dagoela (Mitx XII 33)—,²¹⁶ eta beste guztiak, hots, *Aialha, Arroiaha* eta *Udalha*. Azpiatal banatan aztertu ditut bi sailotako leku-izenak.

Hauetaz gain, hauek aipatu behar dira *-ha* amaierako leku-izenei buruzko eztabaida honetan: *Barizahaza, Berrozihavi, Elhorzahea* eta *Larrahara*. Erraz pentsa liteke *Barizahaza*-n, gaur Trebiñu Konderriko *Pariza*, azken *-za* errata bat dela, baina leku-izen horrek historian zehar agertzen dituen aldaerek (*Pariçioça, Parizcicua, Parizuza...*) kontua uste baino konplikatuagoa dela iradokitzen dute; *Elhorzahea*, gorabeherak gorabehera (ik. 4.4.2.2 (c) atala), *-zaha* dutenen sailean sar daiteke, *Elhorzaha* forman ere agertzen baita (SMillán 1129). *Berrozihavi*-ren kasuan, goian esan bezala, baliteke *-havi* (edo *-havi*) atzizki moduko bat izatea, eta bide horretatik zilegi izan liteke *-ha* atzizkiarekin lotzea; datu gehiagoren faltan, jakina, ezin da ezer erabaki. Orobat gertatzen da *Larrahara*-rekin; gaurdaino *Larrara* forman iritsi da. Honenbestez, hauetarik *Elhorzahea* baizik ez dugu kontuan hartuko *-ha* amaiera dutenekin batera.

Leku-izen hauetan guztietan <h> grafemak hasperena adierazten duela ondorioztatu dut, ez baitago inongo zantzurik /g/ adierazten duela pentsatzeko: esaterako, *Adurzaha, Artazaha* eta besteren gaur egungo formak *Adurtza, Artaza* eta

²¹⁶ Beste agiri batean bi formatan agertzen da: cf. *Betolazha* eta *Betelozha* (SMillán 1062).

abar dira, eta ez dira inoiz ****Adurtzaga** edo ****Artazaga** bezalako aldaerak dokumentatzen leku-izen horietan; azentuari dagokionez, gainera, *Adúrtza* modukoak ditugu gaur, ez ****Adurtzá** (-aga atzizkiak Arabako leku-izenetan duen azentu markaturako, ik. 4.3.7.3 atala).

4.4.1 -ha amaiera Reja-ko eta Erdi Aroko beste agiri batzuetako leku-izenetan

Gogoan hartuta -a artikulua jatorritzat **(h)ar* itxurako erakuslea hartu ohi dela (2.1 atala), -ha duten lekukoak aurkitzeak jatorrizko formatik hurbilagoko datuen berri emango liguke.

Bukaeran -ha soila duten *Reja*-ko leku-izenak *Aialha*, *Arroiaha* eta *Udalha* dira; hauetan artikulua dagoen erabakitzeko, ezinbestekoa da ustezko artikulua ezkerretara dagoen osagai nagusia identifikatzea. Hiru kasu hauetan ez da erraza, ordea, eginkizun hori.

- (a) *Aialha*-ren kasua da ilunena. Ez dago modurik, ditugun lekuko arabera, *aial* moduko errorik bereizteko: gure corpusean ez du emaitzarik eman *aialtza*, *aialegi*, *aialtzu*, *aialeta*, *aialaga* modukoak bilatzeak; *Aial* eta *monte Aial* (*OnomVasc13* 1804 eta 1806), berantiarak izatez gain, badirudi hobeki azaltzen direla gazt. *hayal* ‘pagadi’-ren bitartez, cf. *monte haial* (*OnomVasc13* 1809). *OEH*-n, jakina, ez dago *aial* moduko hitzik. *Aiala*-ren beraren osaera azaltzeko, agian *aia* osagaia bereiz genezake: cf. López de Gereñuren leku-izenen artean, cf. *Ayamendi* (1737), *Ayaosta* (1710), *Ayarro* (1695); baina -l- zeri legokiokeen ez legoke argi.
- (b) *Arroiaha*-ren kasua bestelakoa izan daiteke. Gaurko *Arroiabe* da, eta hau *arroiabe* zatitzeak bide eman lezake *Arroiaha*-ko -ha osagai morfologiko beregaina zela pentsatzeko. Bestalde, onar daiteke *arroi* osagaiak Arabako toponimian beregaintasun moduko bat duela: cf. 1753ko *Arroyaburu* (*Arroyagaburu* 1713an, itxuraz), *Arroyacheta* eta *Arroyalde*. Agian *arro* hitza ikus genezake erro nagusi moduan, artikuluaekin eta -i- epentetikoarekin: cf., betiere López de Gereñuren adibideen artean, *Arrua* (1827), *Arrue* (1712), *Arruia*, etab.; cf. halaber *Arroyandi*

(*ArchZest* 1479).²¹⁷ *Arroiaha* bera horrela azaldu nahi bagenu, ordea, zailtasun nagusi bati egin beharko genioke aurre, onartu beharko baikenuke aski garai antzinakoan *Arroiaha*-k bitan hartu zuela artikulua: *arro* + *-a* (> *arroia*) + *-ha* (> *arroiaha*). Gainera, ez da inolaz ere baztertzekoa kasu honetan ere <h> grafemak /g/ adieraztea, *Arroyaga* bera dokumentatua baitago (1587).

- (c) *Udalha* izan liteke, ustez, kasurik argiena, *udal* hitzarekin lotzen badugu. Baina honen aurka dago *udal* hitzaren izaera bera, izen arrunt moduan XX. mendetik aurrera baizik ez baita dokumentatzen euskaraz; gainera, *OEH*-n izendatuki esaten zaigu balitekeela Erdi Aroko lekukoek *udal* hitzarekin zerikusirik ez izatea. Arazo horiek alde batera utzirik, Erdi Aroko lekukoetan oinarrituta *udal* erroa bereiz dezakegun erabaki behar dugu lehenik; corpusean, ordea, ezin izan dut aurkitu horren aldeko lirakeen *udalaga*, *udalegi*, *udaltza* edo *udaleta*²¹⁸ modukorik. Bestelakoak izan daitezke *Garsias Udalbeeco de Igusquicia* (*SJuan* 1196), *Garcia Udalveco* (*SJuan* XIII. m.) eta *vinea de Udal ondoa* (*SJuan* XIII. m.); hauetan *udare* hitzaren elkartuetako forma ikusi ohi da, azken bokalaren galerarekin (cf. *abere/abel-*, *FHV* 317), eta, hortaz, ez dirudi zerikusirik luketenik *Reja*-ko *Udalha*-rekin (Orpustan 1999: 345, Salaberri 2014).²¹⁹

Reja-ko *Udalha*, honenbestez, analisi zailekoa da, eta, *udal* + *-ha* osaera erabat baztertzekoa ez bada ere, ezin da ziur esan artikulua zela amaierako *-ha*; Orpustanek (op. cit.), esaterako, *uda* + *alha* osaera proposatzen du.

Reja-tik (eta Arabatik) kanpo, berriz, bereziki aipagarria da *Salaha*-ren kasua:²²⁰ cf. *don Pere Arnalt de Lucxa*, *seynnor de Salaha* (*AGNRealIII* 1294), *don Remon Arnalt de Salaha*, *alcayt del castieylo de Sant Iohan de Pie del Puerto* (*AGNRealIII* 1321),

²¹⁷ Orpustanek (1999: 237) gazt. *arroyo* ikusten du *Arroiabe*-ren osieran; nire ustez, ez dago horretarako arrazoirik.

²¹⁸ *Udalaga* bat dago Elgetan (*OnomVasc21* 179 or.), baina besteren faltan ezin da jo adibide esanguratsutzat; orobat *Udaeta*-ren aldaera gisa behin agertzen den *Udaleta* (*OnomVasc22* 354 or.).

²¹⁹ Orpustanek *Garsias Udalbeeco* izena *Udalha*-rekin batean dakar, eta *Udal ondoa* izena *udare*-rekin; nire ustez, ordea, ez dago arrazoirik bi *udal*- horiek jatorri ezberdinekotzat jotzeko, are gehiago aintzat hartuta ondotik dituzten *-ondo* eta *-be* osagaiak kidekoak direla. Mitxelenak (X 145) *udaletxe* sarrerapean dakartzu *Udala* leku-izena eta Erdi Aroko *Udal ondoa*, Kantabrian ere *Udalla* dagoela gogoratuz.

²²⁰ Iñaki Caminori eskertzen diot hauetako batzuen berri eman izana.

gaurko Nafarroako muga-mugan —Valdonsellakoa da, itxuraz— *la eglesia de Salaha* (*DocSos* ~1350) eta Aiziritzen *Bertran de Salaha* (*CenBNav* 1353), besteak beste.

Adibide hau esanguratsua da, izan ere *sala* osagaia ezaguna baita: jatorri germanikoko hitza da, euskarara hegoaldeko hizkuntza galo-erromantzeen bitartez sartua; Galorromania iparraldean ‘gela (nagusi)’ adierazten zuen, baina hegoaldean ‘jaunaren bizitoki’ adiera garatu zuen, eta leku-izen gisa ere agertzen hasi zen (iparrean ez hain maiz). Hauxe da euskal eremuan duguna. *Sala* forma erromantzearen barrenean azaltzen da, *halla* ‘toki, gela estali’ germanikoaren eraginez (Wartburg s.v. *sāl). Okzitania zaharrean *sala* forma dugu, bearnesez *sale* (cf. halaber fr. *salle*).

Lehen osagaia ezaguna izanik —baita euskal izendegian ere, cf. *Salaberri*, *Salaburu* deiturak—, eta aintzat harturik erromantzez *Lasala* edo *Lasalle* moduko artikuludunak badirela, zilegi da *Salaha*-ren bigarren osagaia euskal morfologiaren bidez azaltzen saiatzea, eta *-ha* hori artikulua dela esatea.

Salaha-z gainera, badira *Salha*, *Salhea* eta *Saleha* aldaerak ere.²²¹ Leku-izenetatik kanpo, bada *salha* aldaera izen arrunt gisa, baina, dirudienez, XIX. mendearen bigarren erditik aurrerakoak dira adibide guztiak (*OEH* s.v. *sala*). Nire ustez, leku-izenetako aldaera horiek are gehiago argitu lezakete arazoa. Hasteko, hauetan guztietan hatxea ezin da azaldu erromantzearen barrenean: kontu grafiko hutsa baldin bada, ez dago argi zer funtzio lukeen hizkuntza erromantzeak idazteko dauden ohitura grafikoaren barruan, ez baitirudi <lh> duten kasuetan (*Salha* eta *Salhea*) /ll/ albokari sabaikaria adierazi nahi denik (*Salfa* ere horren aurka legoke), eta hasperena ote dagoen aztertu nahi badugu, gogoan hartzekoa da jatorrizko formak ez duela hasperenik (*sal edo *sala/sale*).²²² Are

²²¹ Adibide gehiago dakartza Goihenetek: *Rémon Arnaut, seigneur de Salaha* (1322), *Bertrand de Salaha* (~1327), *Petrus Arnaldi de Salaha* (~1327), *Lupus Aznarii de Salaha* (~1327) etab. Beste aldaera batzuk ere badira: *Salha*-rako, cf. *Gilem Furt de Salfa* (*CartSord* 1125; hau da hitzaren adibide zaharren, Orpustanen arabera, 2000: 131), *Menaut de Salha* (*CenBNav* 1412), *La Sale de Salha* (*CenBNav* 1412) etab., Aiziritze eta Donapaleukoak; badira halaber *seigneur de Salhea* eta *seigneur de Saleha* (1378). Adibide gehiagorako, ik. Goihenetxe (2011: 223-225).

²²² Santanok (2008: 234) “labortano *salha* (cf. gascón *salhe*)” dakar, baina nik ez dut aurkitu aldaera hori gaskoierazko edo bearnesezko hiztegiatan (Palay, RayLesp edo Wartburg). Bada Galorromanian *salha ‘sahats’, jatorri germanikoa duena (ik. Wartburg s.v.), baina ezin da euskal hitzarekin lotu, euskal eremutik aparteko tradizioa baitu.

gehiago, kontu grafiko hutsa izatea oso da zalantzazkoa: jatorrizkoak *Salaha* eta *Saleha* direla onarturik, *Salhea* edo *Salha* bezalakoetan ez legoke argi nolatan lekualdatu den <h> grafema, hain zuzen ere bere funtzio grafikoa galduko bailuke; hortaz, <h> horrek hasperena adierazten duela pentsatzea da egiantzekoena, eta hasperena izan dela lekualdatu dena.

Goihenetxek, hipotesi klasikoaren bidetik, honela azaltzen ditu *Salaha*, *Salha*, *Salhea* eta *Saleha*: “Maintien ou déplacement de *h-* pour éviter les hiatus et voyelles doubles” (2011: 551); ez du argi adierazten hiatoak apurtzeko <h> erabiltzea bere ustez kontu grafiko hutsa den ala gertakari fonetiko baten isla, baina, esan bezala, nire iritziz hasperenaren (ez <h>-ren) lekualdatzeaz baizik ezin da hitz egin *Salha* eta *Salhea* adibideak azaltzeko.²²³ Hori guztia hala izanik, hasperen horren izaera zehaztea baizik ez da falta, eta, nire ustez, jatorrizko morfologiari, hau da, *-ha* artikuluari dagokio; hasperenaren murriztapenak gogoan hartuta (*FHV* 215), nekez justifika daiteke hitz baten hirugarren silaban hasperen bat sortu izana, are gutxiago gramatikalizaturiko eta berez fonikoki urritua den osagai baten aurrean. Hitz arrunt gisa, baliteke beste azalpenen bat behar izatea XIX. mendeko *salha* aldaera azaltzeko; *salhatu* aditzaren oihartzunez sortu ote zen?

Artikuluaren *-ha* aldaeraren adibide izan liteke, orobat, *Lauoha* (*DinChampI* 1234), gaurko *Laboa*, Lizoaingo herri hustua. Izena, dena den, zaila da analizatzen: ez da egiantzekoa bere osieran *labo* ‘ikusmen txarreko’ egotea, eta, agian, hobe da *lau* ‘ordoki’-tik abiatzea. Orobatsu *la barhoha* (*OnomNord* 1479): lehen osagaia **bar* ‘behe’ izan liteke (cf. *barren* eta beste), izan ere izen hori Zuberoako Pettarra eskualdea izendatzeko izen zaharra baita, hain zuzen Zuberoako iparraldean dagoena, mendi altuenetatik urrutien, behean; ez dago argi, dena den, zer litzatekeen *-ho*; cf. Arabako *Barhoa* (*SMillán* 1025), gaur *Barrón*, baina herri hau mendialdera dago, egotekotan.²²⁴ Ziurxeagoa dirudi, osaera ezagunekoa dirudien neurrian, Armendaritzeko *vedado de*

²²³ Euskal lekukoak azaltzeko ez da egiantzekoa germ. **sal*-etik abiatzea, eta euskaraz **sal-ha* > *salha* gertatu dela pentsatzea.

²²⁴ Agian, Arabako izena aintzat hartuta eta Zuberokoaren kideztat jota, jatorrian *-n-* bat zegoela pentsa liteke, eta *barhoha* lekukoa **bar + hon + -a* analizatu, bokalarteko *-n-*ren galerarekin; kasu honetan izenaren bigarren hatxea ez litzateke artikulua, jakina.

Sorhoha lekukotasunak (*OnomNord* 1364; *soro* + *-a* ulertu dut).²²⁵ Azkenik, Arabara itzuliz, cf. Opakua eta Okariz arteko *Azaeha* (*ArchSalvatIV* 1469) lursaila, baina itxura susmagarria du: ezin da baztertu idazte huts bat izatea, eta ez da erraz analizatzen; cf. agian Opakuko *Azca* (*TopAlav*), edo urrutixeagoko Txintxetruko *Azasolo* (*TopAlav* 1716).

Laburdilduz, zaila da erakustea artikulua dagoela *Reja*-ko izenetan *-ha* soila duten hiruretan; *Udalha*-rena izan liteke adibide erakargarriena, baina argitu gabeko xehetasun gehiegi dago. *Reja*-tik kanpo, ordea, baliteke adibide ziurragorik izatea; *Salaha* edo *Sorhoha*-renak, esaterako. Adibide hauek euskal eremuko ekialdekoak dira, garai historikoan hasperenak gehien iraun duen eremukoak.

4.4.2 -zaha amaiera Reja-ko leku-izenetan eta beste agiri-bildumetan

Honako hauek dira *Reja*-n *-zaha* amaiera dutenak, *-ha* dutenen artean nagusi: *Adurzaha*, *Artazaha* (gaur *Artatza-Axkoeta*), *Artazaha* (gaur *Artatza Foronda*), *Betellogaha* (gaur *Betolatza*, horregatik sartu dut sail honetan), *Gersalzaha*, *Hascarzaha*, *Hillarrazaha* eta *Otazaha*; arestian esan bezala, *Elhorzahea* ere aintzat hartzekoa da, cf. beste agiri bateko *Elhorzaha* (*SMillán* 1129).

Ez du inork zalantzan jartzen osagai modura eratorpenezko *-tza* atzizkia dagoela.²²⁶ Izenen lehen osagaiek, dagokienean, eratorpen forma hartzen dute (*arte/arta-*, *hillarre/hillarra-*, *ote/ota-*), eta, oro har, erro ezagunak dira: *adur* da azaltzen zailena, ez baitugu *-tza* atzizkiarekin espero euskara modernoan ‘bits’ eta ‘zori’ esanahiak dituen izen bat.

Beste agiri-bilduma batzuetan ere aurki daiteke adibiderik; badirudi gehienak

²²⁵ Lat. *solum* baldin badago *soro*-ren jatorrian (*FHV* 312), gerora sortua behar du *sorho* aldaeraren hasperenak, euskararen barrenean. Hori azaltzeko, aukera bat izan liteke artikularen hasperenaren lekualdatzearena, *Salha*, *Salhea* leku-izenetarako proposatu bezala; *Sorhoha*-k, hasperen (edo hatxe) bikoitzarekin, ez du honen alde egiten. Arestiko *salha* ez bezala, *sorho* aldaera hasperenduna aski zaharra da testuetan: Etxeberri Ziburukoak badakar, behintzat (*OEH* s.v. *soro*). Nolanahi ere den, ikus zer dioen Lakarrak: “Resultan, en cambio, inmotivadas segmentalmente *sorho* ‘prado’, *bulhar* ‘pecho’ y la mayor parte de las CVRh- (claros préstamos tardíos en su gran mayoría), los cuales cabría atribuir a una tendencia a fortalecer el onset de la 2.ª sílaba, sílaba en la que se situaba la antigua raíz monosilábica y, con ella, el acento originario” (2012: 674, 41 oh.).

²²⁶ Ez dut garbi ikusten nola lot daitekeen leku-izenetako *-tza* hau *Anderaza* bezalako pertsona-izenetan agertzen denarekin (Salaberri 2009: 229-230).

Arabari dagozkion agirietan ageri direla: cf. *Habaunçaha* (*DocLeire* 1066),²²⁷ *Arispaldizaca* (*CartSMill* 1095), Maeztuko *Dominicum de Lorzaha* (*CartCalah* 1179), *Sancti Petri de Gorostiçaha* —Arabako elizgizon bat— (*CartCalah* 1295). Ez da baztertzekoa hauetakoren batean *-aga* egotea, jakina (cf. adib. *Pedro de Gorostiçaga* (*ArchBizkII* ~1501)). Arabatik kanpo, cf. agian *Juan de Harrçaha* (*ArchDurIV* 1456), gaurko *Artza* deiturarekin konpara litekeena, ez baitirudi *Artzaga* leku-izenik dagoenik: ugaria da *Arça* nire corpusean, eta behin aurkitu dut *Arçaa* (*ArchBizkIII* 1507); ik. II.2 eranskina, *-çaha/-zaha* idatzita egonik ere, *-aga* atzizkia duten izenen zerrendarako.

Atzizkiaren analisi morfologikorako bi aukera aipatu izan dira: Mitxelenaren ustez (VII 13, IX 144, XII 33), *Reja*-ko *-zaha* hauek *-tza* atzizkiaren jatorrizko forma luzeagoa erakusten dute; Knörrek, aldiz, *Betellogaha* hizpide duela, honela dio: “‘la vaquería’, de *behi* + *olha* + *-tza* + *-a*, con hache antihiática” (2000: 618). Knörrek, beraz, azken osagaia *-a* artikulua dela uste du, baina antihiatikotzat du <h> grafema, grafia kontu soiltzat, itxuraz (gauza bera dio *-heta* atzizkikoaz, 2000: 612).²²⁸

4.4.2.1 Reja-ko -zaha amaieraren analisisa: -tza atzizkia

Aipaturiko lehenagoko lanetan plazaratu nuen hipotesia Knörrenetik hurbilago zegoen Mitxelenarenetik baino: artikulutzat nuen *-ha*, eta <h> horren atzean hasperena zegoela proposatu nuen, jatorri etimologikoaren arabera dagokion bezala. Zenbait argudio eman daitezke hipotesi honen alde:

²²⁷ 1066an agertzen diren *Beila Didaz de Habaunçaha* eta *Didaco Begelaz de Ahbaunçaa*, Leireko dokumentazioko agiri batekoak izanik ere, ez dira Nafarroakoak: zalantzarik gabe jatorri arabarrekokoak diren beste hainbat pertsonarekin batean agertzen dira zerrendan, hala nola *Albaro Munioz de Ozchariz*, *Gundesalbo Albaroiz maior de Ehari*, *Gundessalbo Didaz de Aialla*, *Fortun Gundessalboiz de Ainnu*, *Garcia Fortuniones de Arzubiaga*, *Santio Fortuniones de Oçaeta*, *Garcia Fortuinons de Maturana* eta abar, denek patronimikoaren ondotik Arabako herrien izenak dituztelarik (cf. egungo *Okariz*, *Ehari*, *Aiala*, *Añua*, *Arzubiaga*, *Ozaeta*, *Maturana*). Zerrenda honetako *Habaunçaha* eta *Ahbaunçaa* Nafarroako lekukotasuntzat jo nituen beste lan batean (Manterola 2008: 375), Arabatik kanpo *-ha* gordetzearen adibide moduan; Zierbideren zerrendari (1977) begiratu nion bakarrik, ez agiriari berari, bere testuinguru historiko-geografikoari zegokion informazioa kontuan izan gabe. Honek berriro uzten du agerian tradizio mota honen sistematizazioaren beharra, euskal datuen ikuspegi oso bat izan nahi badugu (ik. 4.1 atala).

²²⁸ 4.3 atalean ikusi bezala, erabilera antihiatiko hau izan badu <h> grafemak latin-erromantzezko agirietan (Quilis 1999: 241). Salaberrik (2015: 2.1.3 atala), <h> horiei balio fonetiko aitorzen badie ere, morfema muga markatzen dutela uste du. Mitxelenarengan ere aurki daiteke honen antzeko ideia: *lehoin* hitzean, adibidez, esaten du hiatuan diren bokalen artean garatu dela hasperena, eta muga silabiko zaharra markatzen duela (*FHV* 210, 220). Ik. 4.6.2 atala.

- (a) Balizko *-zaha* atzizkiaren osaera osagai gehiago bereiz daitezke, beti ere *Reja*-ko datuak oinarri hartuta: *-za* eta *-ha*, zein bere aldetik, beregain topa daitezke, modu urri xamarrean bada ere. *Habaunza*, *Izarza* eta *Larraza* leku-izenetan *-tza* atzizkia dago, bere hutsean; hizkuntzaren aldetik gordetzailatzat jotzen dugun *Reja* bezalako agiri batean —hitzen luzera bera aipatzen du Mitxelenak (XII 33), izaera gordetzaille horren adibide—, zail da onartzen balizko *-zaha* baten forma laburtuak direla *Habaunza*, *Izarza* eta *Larraza*, tarteko *-zaa* aldaerarik izan gabe (are gehiago *Havaunzia* bezalakoak aintzat hartuta, ik. behean).

Barizahaza, *Hiraszaeza*, *Malizhaeza*, *Loza*, *Mendoza*, *Mesanza* eta *Narbaiza* bezalako leku-izenetako batzuk *-tza* atzizkiaren adibide izan litezke, zein bere arazoekin: *Narbaiza*-k, adibidez, bigarren osagaian *-haitz* izan lezake, garai historikoko *Narbaja/Narbaxa*-ren txistukariaren ahoskera *Ajarte/Axarte*-renarekin (*Reja*-n *Assarte*) konparatzen badugu.

Horien aldean, *Izarza* eta *Habaunza* izenak *-tza* atzizkiaren lekuko garbiagoak dira, bere osaera zehatza erabat argia izan gabe ere (cf. lehenengorako *Izarra*, *Izardui*, etab.) Eta ia zalantzarik gabekoa da *Larraza* leku-izena, itxura guztien arabera *larre*-ren eratorpeneko *larra*- formari gehitu baitzaio atzizkia.

Horren osagarri, argudia liteke *-ha* osagaia ere bereiz daitekeela, adibideak erabat garbiak ez badira ere (ik. 4.4.1, *Aialha*, *Arroiaha* eta *Udalha*).

- (b) *Habaunza*, *Izarza*, *Larraza* eta besterekin batean, gainera, *Azazaheta* eta *Gazaheta* aztertu behar dira: *aza*, *gatz* + *-tza* + *-eta* analizatu behar dira; hots, *-tza* atzizkiaren ondotik D-elementua izan daitekeen beste osagai bat dagoenean (*-heta*), ez da behinere bere *-zaha* forma ustez luze eta jatorrizkoan ageri. Errazagoa dirudi pentsatzea *-ha* eta *-heta* kategoria berekoak direla eta horregatik ez direla konbinatu; antzeko irizpidea darabil Mitxelenak (IX 277) *-aga* eta *-eta* konbinatzeko ezintasunaz ari denean. Baliteke, bestalde, bi hauei *Hamaezaha* ere gehitu behar izatea, bere egungo *Amétzaga* azentuari erreparatuta oinarrian dagoen osaera *ametz* + *-tza* + *-aga* dela onarturik; ik., bestalde, *Ametzeaga*-ren osaeraz emandako azalpena (4.5.1 (b) atalean).
- (c) Hitz barrenean hasperena lukeen atzizki bakarra litzateke. Mitxelenak dioenez “*h*

tiene poco papel en la morfología: no aparece en ningún sufijo casual” (*FHV* 213); oharrean, berriz, “Sí llevan aspiración, sobre todo en sul., algunos sufijos de derivación” (*FHV* 213, 20 oh.). Mitxelenak hizpide dituen eratorpen atzizkien artean ez dago bi silabakorik hasperena bigarren silabaren hasieran duenik, eta zub. *-khói*, *-tharzun* eta halako atzizkiak erabiltzen ditu herskari hasperendunek azentuarekin duten loturaren erakusgarri (ik. halaber *FHV* 417-419).

- (d) Aurreko gogoetaren bidetik Lakarrak erro egiturez garatu duen azterbidea ekarri beharra dago eztabaidara: horren arabera, ez dirudi $C_1V_1C_2V_1$ egitura duen atzizki bat espero izatekoa denik, bereziki C_2 hasperena bada; bi bokalak berdinak izatea ere susmagarri egiten zait, intuizio mailan baino ez bada ere. Honela dio Lakarrak berak *-tza* atzizkiaz (2006: 605, 111 oh.):

Sé que *-tza* tiene una variante antigua (medieval) *-tzaha*, *-tzahe* y de ahí el asterisco; sin pretender cerrar aquí la cuestión me es suficiente con recordar que, dado su tamaño y estructura, ninguna de estas últimas formas pueden aspirar a pertenecer al PV, al menos como suf. simples.

Lakarraren arabera, hortaz, *-zaha*-k ez du atzizki zahar tipiko baten neurri eta egiturarik.

- (e) Aditzetako *-tza* pluralgileak (cf. *daramatza*, *dabiltza*, etab.) aztergai dugun leku-izenetako *-tza* ugaritasun atzizkiarekin lotura etimologikoa duela aipatzen du Lakarrak (2006: 605); hala bada, eta badirudi esanahiaren aldetik erraz ezkon daitekeela pluralgile funtzioa ugaritasunaren adierazpenarekin, aipagarria da adizkietan ez izatea balizko atzizki luzeagoaren aztarnarik. Ñabardura hau, ezer izatekotan, arazo izango litzateke Mitxelenaren hipotesirako, ez badugu euskalki guztietarako eta atzizkiaren funtzio ezberdinetarako laburtze goiztiarrik proposatzen bederen. Bi bokalen laburtzeaz eta erabateko asimilazioaz besteko bilakabideak bilatuta ere, aipatzekoa da, balizko disimilazioaren bidetik, ***tzae* bezalako morfemak ezin aurkitua (ik. Oñati aldeko *-tzaia* bukaeraren inguruko eztabaida, 4.4.3 (d) atala).
- (f) Leku-izenetako *-tza* atzizkiak ekialdean *-tze* aldaera du. Aldaera hau errazago azaltzen da jatorrizko *-tza* batetik abiatuta: *-tza* > *-tz* lehenik (cf. **duda* > *dut*, *FHV* 235), eta *-tz* > *-tze* ondoren, (cf. *atz* > *atze*, *FHV* 133). Badirudi Azkuek

(*Morf* §32) *-tze* duela jatorrizkotzat, eta *-tza* forma mendebaldean hitzen amaiera *-a* izateko dagoen “joerarekin” lotzen du; baina mendebaldeko fenomeno hori (cf. *labe/laba*; *FHV* 128) ezin da parekatu *-tza* atzizkiak duen hedadurarekin. Jatorrizko forma **-tzaha* dela onartzeak, bestalde, ez du ezer argitzen *-tza/-tze* aldaera dialektalen diakroniaz.²²⁹

- (h) Ekialdeko *-tze* eta *-tz* aldaerak zaharrak dira: cf. besteak beste *Garsia Xemenones de Olaze* (*DocLeire* 1057), *ual de Elorçę* (*DocLeire* 1067), *ualle de Elorçęibar* (*DocLeire* 1095), *Bazterreco Ardancea* (*Collrach* 1164); cf., *-tz* aldaerarekin, *Sancte Marie de Irach* (*Collrach* 1054), *Sancte Marie Iraz* (*Collrach* ~1064), *uilla de Olaz* (*DocLeire* ~1055), etab. Jatorrizkoa **-tzaha* baldin bazen, onartu beharko genuke aurreko puntuan aipaturiko bilakaera gertatua zela erabat ekialdean, mendebaldean oraindik *-tzaha* genuen garaian. Ez da egiantzekoa.
- (i) Jatorrizko forma hasperenduna baldin bada, zub. *-tze* azaltzeko pentsatu behar genuke hasperena galdu zela lehenik (*-tzaha* > *-tzaa*, eta bokalen disimilazio eta asimilazioak gertatu zirela ondotik (*-tzaa* > **-tzae* > **-tzee* > *-tze*). Hala izan balitz eta hasperenaren galera onartuko bagenu ere, galdetu beharra legoke zergatik ez dagoen zubererazko azentueran laburtze horren aztarnarik; hots, zubereraz *āhántze*, *sagártze* eta antzekoek azentua bigarren silaban dute, ez azkenekoan, laburtze batek eskatuko zukeen bezala (cf. zub. *ardú* < **ardáno*). Gogoan hartzekoa da zubereraz, azentuera arauzkoa paroxitonoa izanik ere, badirela hitzari azentu oxitonoa ekartzen dioten atzizkiak ere, eta, horrenbestez, zubererazko fonologiaren ikuspegitik ez dela ezina hitz atzizkidun oxitonoa (ik.

²²⁹ Mitxelenaren iritziak aldakorrak dira *-tza* eta *-tze* atzizkien harremanaz; oro har, zalantzazkotzat jotzen du bien arteko harremana, eta jatorri ezberdinekoak izan daitezkeela uste du: “Es para mí dudoso si *-tza* / *-tze*, que en algún caso (cf. *bizitza* / *-tze* ‘vida’, *eriotza* / *heriotze*) son variantes de un mismo sufijo, occidental y oriental, respectivamente, lo son siempre. Tal vez haya que contar, en parte, con sufijos de origen distinto” (*FHV* 500); eta “*-tz(e)* suf. equivalente a *-tza*: *Aldaz*, *Iharce*, *Larraz*, *Olaz*, etc. *Elorçę Ibar* ‘val de Elorz’, *Leire* 1095. No se ve bien si *-tza*, *-tza(h)a*, y *-tze* son variantes de un mismo sufijo o sufijos de origen diverso. En todo caso, cuando la alternancia se da en una misma palabra (así en *baratza* / *baratze*, etc.), *-tze* es propio de los dialectos orientales” (IX 144); cf. orobat VII 692. Atzizki beraren aldaeratzat tratatzen ditu beste batzuetan: “[E]l sufijo *-tza*, *-tze*” (IX 98) eta “*-tza(a)*, que parece tener una variante oriental *-tze* (cf. *Guipulaza* en Álava, 1545, navarro *Dipulatçe*, mod. *Tipúlaz*)” (IX 276). Nire ustez, *-tz* aldaera ere aintzat hartzea gakoa da auzia erabakitzeke, ekialdekoa baitirudi, *-tze* bezala, azterketa xehegoen faltan. Eztabaidan sakonduz gero, bestalde, *-ta/-te* bikoteaz arduratu beharko genukeela dirudi, jatorri berekotzat jo zein ez.

Hualde 1997: 76-77).

Argudio hauek eman daitezke, gutxienez, jatorrizko **-tzaha* baten aurka; ez dirudi beharrezkoa *-tza* baino luzeagoa den formarik berreraikitzea. Jakina, *-tza* eta *-tze* aldaeren arteko harreman etimologikoan oinarriturako argudioek (f-i) ez lukete indarrik, baldin jatorri ezberdinekoak direla onartuko bagenu; nire ustez, ez da horretarako arrazoirik, besteak beste banaketa dialektal osagarrian daudelako, eta biak jatorri beretik azaltzen saiatu behar dugu; gainera, hemen plazaraturiko hipotesiak eztabaidan sartzen du *-tz* aldaera ekialdekoa ere.

4.4.2.2 Reja-ko *-zaha amaieraren analisia: -ha atzizkia*

Ugaritasun atzizkiaren izaera zehaztuta, zilegi da ondotik duen *-ha* atzizkia artikulua dela proposatzea; halaxe proposatu nuen aurreko lanetan (Manterola 2006, 2008, 2009, 2012). Labur esanik, *Hascarzaha* adibide gisara hartuta, *haskar* + *-tza* (atzizkia) + *-ha* (artikulua) analizatzea proposatzen nuen. Hipotesi honi galdera bat egin zekioken, arazo moduan: zergatik ez ote dugun dokumentatuta ***Larreha* modukorik; horretaz oharturik, orduko hartan esan nuen *-a* amaierako hitzetan baizik ez zela gorde *-ha*, hain zuzen ere *-aa* bilkura ez gertatzeko (2006: 674).

Badago analisirako beste aukera bat, erakusle-artikuluen azalpen orokorretik aldenitu gabe: euskal toponimia zaharrenean dokumenta daitekeen fenomeno orokor baten pean ezar daitezke *Reja*-ko *-ha* hauek ere, berranalisi ezagun baten argitara (ik. 5.2.6.1 atala). Berranalisi honek hainbat leku-izenetako *-e*, *-ea*, *-enea* eta *-eta* amaierak azaltzen ditu: egungo *Azkaine*, adibidez, inoiz *Azkain* izan da, eta amaierako *-e* deklinabideko leku-kasuetako epentesia da, eta *-e* hori izenaren parte balitz bezala ulertu da; hastapenean, *Azkain* izango zen absolutiboko forma, eta *Azkainen* inesiboarena; inesibozko forma abiaburu hartuta, *-n* markatik ezkererako guztia izena zela ulertu zen, kontsonantez bukatzen ez ziren izenetan gertatzen zen bezala (cf. *Ziburu*, ines. *Ziburun*). Orobat gertatu zen zerrendako besteekin: cf. adibidez *More Bilibilea* (*DocLeire* 1002) eta *Erret Ihera Guiuelea* (*Collrach* 1150), abs. mugag. *biribil/gibel*, mug. *biribila/gibela*, baina ines. mug. *biribilean/gibelean*. Bereziki etxe-

izenetan agertzen den *-enea* atzizkiaren jatorria azaltzeko, berranalisi honen bidetik jo zuen Mitxelenak (IX 85; cf. *Mikel-en (etxe)-an* → *Mikelenean* → *Mikelenea*); leku-izenetan ugaritasun markatzat jo izan den *-eta* atzizkiak ere antzeko azalpena jaso dezake (ik. 4.6).

Deklinabideko berranalisiaren fenomeno hau, modu batean edo bestean, orokorra da euskal eremuan, eta ezin konta ahala adibide ditugu. *Artazaha*, *Otaza* eta bestetan ere fenomeno horren aztarna dugula uste dut orain: *artaza han* ‘artatza hartan’ litzateke jatorrizko sintagma (berreraiketarako ik. bosgarren kapitulua), eta *artazahan* bera *artazaha-n* zatituz, *Artazaha* berranaliziz.

Nire aurreko lanekiko berria da ikuspegi hau; hona hemen bere alde bil daitezkeen zenbait argudio:

- (a) Euskal deklinabideko datu historikoekin hobeki ezkontzen da hipotesi hau, gogoan harturik mendebaldeko testu zaharretan gordetako inesibo mugatuko *-aan* forma inesiboaren gramatikalizazio berantiarragoaren zantzutzat hartu izan dela (Mitx VII 534). *Reja*-ko lekukotasun hauek, hortaz, bat egingo lukete kronologia honekin, eta, bide batez, frogatuko lukete egungo inesibo mugatu singularreko forma *-han* zela jatorrian, ez *-gan* (ik. 5.2.3 kapitulua).
- (b) Lehen argudioaren bidetik, ikuspegi honek bide ematen digu hobeki ulertzeko zer alde dagoen *Reja*-n *-a* artikulua dutenen (cf. *Larrea*, *Hazpurua*, etab.) eta *-ha* dutenen artean. Honela erlatibizatu egiten dut aurreko lanetan onartu eta arestian aipatu dudan soluzioa (hasperena *-a* amaierako izenetan *-aa* bilkura gerta ez zedin gordetzea); hau da, hipotesi honek lehendik ezaguna zen azalpen baten pean ezartzen ditu datuak, eta deklinabidearen diakroniaren ikuspegi orokorretik azalduko luke zergatik agertzen diren batzuk *-ha* artikuluekin, beste batzuk *-a* soilarekin agertzen diren bitartean.
- (c) Forma ohikoenetik urruntzen den adibideak ere, *Elhorzahea*-k, azalpen egiantzekoagoa jasotzen du berranalizatutako inesibo singularreko erakuslearen hipotesi honen barrenean; egiantzekoagoa, hain zuzen paralelo formal bete-beteak dituelako hipotesi honen begiradapean: *Galarrete*a (*ArchSalvat*III 1457) eta *Zubiague*a (*TopAlav* 1531) bezalakoetan, artikulua gehitu zaio lehendik

gramatikalizaturiko eta berranalizaturiko D-elementu bat (-*eta* eta -*aga*) duen leku-izenari. *Elhorzahea*-ren kasuan horrelako zerbait gertatu dela proposatzen dut oraingoan: -*a* artikulua gehitu zaio lehenik D-elementu bat gramatikalizaturiko (*Elhorzahan) eta berranalizaturiko (*Elhorzaha*) leku-izen bati.

Hots, -*agea* eta -*etea* duten leku-izenen ondoan -*hea* ere jar daiteke, oso-osoko paralelo formal eta geografiko moduan (denak dira Arabakoak). Salbuespen bakan moduan agertzen zena, hortaz, lehendik ezagun genituen adibideekin multzokatu dezakegu. Mitxelenak ere (IX 281, 12 oh.) aipatzen ditu Arabako -*agea* eta -*etea* formak,²³⁰ *Elhorzahea* eztabaida berean jarriz, baina, bere ustez, arazo bat da *Elhorzahea* beste horiek baino askoz goiztiarragoa izatea: corpusean aurkitu ahal izan ditudan formarik zaharrenak XV. (*Galarrete*) eta XVI. (*Zubiague*) mendekoak dira (ik. II.7 eranskina). Mitxelenak, hortaz, ez du baztertzen *Elhorzahea* adibide bakana idazketa akats bat izatea.

4.4.3 Analisiaren ahulguneak

Reja-ko -*zaha* atzizkiak analizatzeko hipotesi bat plazaratu dut: lehen osagaia -*tza* ugaritasun atzizkia da, eta bigarrena, -*ha*, gramatikalizatu ondotik izenaren parte balitz bezala berranalizatu den inesibo singularreko erakuslea izan daiteke. Proposamen honek baditu, hala ere, zenbait ahulgune:

- (a) Arestian aipatu bezala, *Reja*-ko datuetan oinarrituta, morfema beregain gisa -*tza* eta -*ha* bakartzeko arazoak izan ditzakegu, bereziki -*ha*-ri dagokionez: -*zaha* amaieraz besteko izenetan, *Aialha*, *Arroiha* eta *Udalha* dira -*ha* duten bakarrak, eta horietan bereizi nahi genituzkeen *udal, *aial eta *arroi-ren estatusa zalantzazkoa da euskal izen gisa.
- (b) Salaberrik (2015: 2.1.3 atala) -*tza* atzizkiaren jatorrian -*tzaha* dagoela uste du,

²³⁰ Beste lan batean harrigarri egiten zaizkio: “Es sorprendente que los sufijos ubicuos -*aga* y -*eta* parecen a veces, las menos, llevar sufijado algo que a primera vista tiene aspecto de artículo: cf. *Osinague* frente a *Osinaga* [...] o *Landetea* junto a *Landeta* [...] Y posiblemente no todo quede en mera apariencia” (V 408). Baina beherago azalduko dudana bezala, horrelako formek ez dute informaziorik ematen deklinabideaz, leku-izenen etengabeko determinazioaz baizik.

Mitxelenak bezala. Nire hastapeneko hipotesirako (Manterola 2006) arazo interesgarri bat identifikatzen du: galdetzen du, 1025ean *Artazaha* baldin bada, ea nolatan dugun, hasperena galdu ondotik, *Artaçaa* 1257an eta 1295ean, eta ez ***Artaçea*, artikulua izatera legokiokeen bezala. Hortik ondorioztatzen du *-aa* segida erroarena berarena izan behar zela, ez dagokiola erroa eta artikulua elkartzeari. Nire hipotesi berrituan, ordea, arazo hori gainditzen da, mendebaldeko euskararen inesibo singular mugatuan ez baitago absolutiboko disimilaziorik; hots, *-a + -an > -aan > -an* da, ez ***-ean*.

Arazo hori gaindituta ere, arrazoi du Salaberrik dioenean *Elhorzahea*-ren kasua esplikatzeko onartu beharko gukeela oso goiz galdu zela *-ha* hori erakusle/artikulu zelako sentipena, baina egia da, hala berean, berranalisia (cf. *-eta* eta besteren kasua, 5.2.6.1) gertatzen den momentutik izen beregain eta bakar gisa funtzionatzen duela jatorrian osagai morfologiko bat baino gehiagoz osaturiko sintagmak; berranalisi hori, esan bezala, aski goiztiarra da, eta *Elhorzahea*-ren kronologiarekin bat egiten du, arazorik gabe. Ikuspegi honen aurka, jakina, gogoratzekoa da *-hea* honek ez duela *-agea* eta *-etea* ezagunek duten kronologia berdina.

Kronologiaren auzia estu hartzeak badu, bestalde, txanponaren gurutzea Salaberriren proposamenerako: nola liteke 1025eko *Habaunza*, *Izarza* eta *Larraz*a adibideetan (besteak beste), ustezko *-aha > -aa > -a* erabateko asimilazioarekin, *-tza* atzizkia hain murriztua agertzea, *-tzaa* aldaerarik ere izan gabe?

Kronologiaren ikuspegitik bi proposamenek dituzte arazoak; ohartzekoa da, hala ere, Salaberrirenak salbuespen gehiagori egin behar diela aurre: *-za* amaiera soila dutenak —*Barizahaza*, *Habaunza*, *Izarza*, *Larraz*a, *Mendoza*, etab.—, leku-izen analizagarri izan zein ez, ugariagoak dira *Reja*-n *Elhorzahea*-ren adibide bakarra baino. Badirudi hobe dela *Elhorzahea*-ri berariazko azalpena bilatzea, gertakari orokorragoetatik kanpo (gogoan har bedi Mitxelenarentzat idazketa-hutsa ere izan daitekeela).²³¹

²³¹ Salaberrik gogora dakarren bezala, badago Lukun izen bereko lur-sail bat: *Elorzaea* da XVII.

Horiek oro hala izanik ere, erabakigarria izan liteke *Garcia Monnioz de Havaunzia* (SMillán 1089): itxura guztien arabera 1025ean artikulurik gabe dokumentatzen den *Habaunza* bera da, baina artikularekin: nahiz eta goiztiar xamarra izan, *-a + -a* (artik.) > *-ea* > *-ia* bilakaera izateko denbora izan du. Hori da azalpenik errazena, nire iritziz, eta zailagoa litzateke ustezko *Habaunzaha + -a* osaeratik abiatzea (cf. *Habaunçaha* (DocLeire 1066)), adibide goiztiarra izanik, zaila baitirudi ordurako *Habaunzaha* > *Habaunzaa* > *Habaunza* murriztea gertatu izana, gero, *-a* artik. gehituta, **Habaunzea* > *Havaunzia* disimilatzeko. Laburbilduz, kronologia estu hartuz *-zaha* jatorrizkoaren hipotesia onartu nahi izango bagenu, **Habaunza(h)aa* > **Habaunzaea* > ***Habaunzaia* bilakaeraren antzeko zerbait esperoko genukeen, xehetasunak gorabehera. Alabaina, antzeko bilakaerak beranduago baizik ez dira dokumentatzen.

- (c) Ahulgune larriagoa izan daiteke deklinabidearen berreraiketari dagokion hau: *Reja*-ko leku-izenetako *-han* inesibo berranalizatua (*-ha-n* > *-ha*) izan bazen jatorrian, zergatik dugu *Udalha*, eta ez ***Udaleha*? Inesibo singularrean, jakina denez, *-e-* epentetiko dugu (cf. abs. mugag. *gibel*, ines. mug. *gibel-e-an*). Bi aukera ditugu hau azaltzeko: batetik, sakondu dezakegu *Udalha* leku-izenean euskarazko *udal* modernoa ikusteko genituen arazoetan (4.4.1 (c) atala), esanez argudio bat gehiago dela hau *Udalha* izena eztabaida honetan ez kokatzeko. Bestetik, *udal*-en aukerari eutsi nahi izanez gero, *-ha* absolutiboa dagoela pentsa genezake, nire hipotesiaren lehen bertsioari jarraiki (Manterola 2006); irtenbide hau, ageri denez, *ad hoc* xamarra da, eta, ezinezko izan gabe ere, aurreko ataletan garaturiko azalpen orokorraren batasunaren kaltetan lihoake.
- (d) Hipotesiaren ahulgune nagusia, nire ustez, *-tza* atzizkiaren berreraiketari dagokio, eta alde horretatik Leintz bailarako eta Oñatiko datuak datoz eztabaidara. Azkuek, Altubek eta Mitxelenak atzizkiaren oinarritzko forma zein den eztabaidatzen dute, eta honela dio Azkuek (*Morf* §83):

En Mondragón este sufijo profesional debe ser o haber sido *tzae* pues al recibir el artículo

---

mendean, *Elorzaya* 1701ean; baina *Elorza* da 1618an (*TopAlav*). Bestalde, Arabako beste eremu batekoa da *Elhorzahea*; gaur *Leorza* du izena.

intercalan siempre una *i*. *Maistrutzaia* por nuestro *Maisukuntza* magisterio, *argintzaia* profesión de cantero, *alkatetzaia* profesión o cargo de alcalde. Lo mismo sucede en el *tza* en acepción de grupo: *bedartzaia* campo de hierba, *artotzaia* maizal.

Hots, Azkueren ustez, Arrasateko absolutibozko *-tzaia* azaltzeko, jatorrizko **-tzae* forma behar dugu; Altubek (1934: 18-19, 221), hari beretik tiraka, eta *alkatetza* hitza adibide moduan jarrita, jatorrizko forma **-tzaa* izan behar zela ondorioztatzen du: oinarritzko **-tzae* forma batek absolutibo mugagabeen ***-tzai* moduan agertu beharko luke (cf. *gaztai* < *gaztae*), eta forma mugagabea *alkatetza* da, ez ***alkatetzai*. Mitxelenak (*FHV* 111) Oñatiko datuak ere badakartza, eta horietan mugag. *-tzaa* eta mug. *-tzaia* dago (Izagirrerren hiztegian bi bokalekin agertzen da beti atzizkia; ik. s.v. *eskóntzaa bat/eskóntzaia*, besteak beste).

Bai Altubek bai Mitxelenak *Reja*-n *-zaha* duten leku-izenekin lotzen dituzte datuok. Erostarbek (1995: 497-501), bestalde, modu berean azaltzen du Oñatiko aditz-izenetako *-tzeia* forma, bokal bikoitzeko jatorrizko *-tzee* baten disimilazioz; cf. OñatEsk *galtzeen/galtzen* eta *galtzeia*; are interesgarriagoa da ikustea badirela *-teen* eta *-teia* aditz-izenak, *-tza/-tze* atzizkitik kanpo, cf. OñatEsk *izteen/izten* eta *izteia*.

Funtsean, datuoi begiratzeko bi modu daude: Leintz bailarako datuek azalpen espezifikoa eta lokala jaso behar dute, ala, Mitxelenak eta Altubek nahi duten bezala, balio sakonagoa du mugag. *-tzaa* / mug. *-tzaia* bikoteak, eta morfemaren jatorrira hurbiltzen gaituzte. Bi aukera hauetan egin daitekeen bidea agortu gabe, ohar batzuk gertatzen dira egin beharrekoak (ik. goian halaber *-zaha*-ren ustezko antzintasunaz egindako ohar orokorrak):

- (i) Altubek paralelo moduan *te* hitza darabil: mug. *teia* eta mugag. *te ederra* aintzat hartuta, *tee* du hitzaren jatorrizko formatzat euskaraz (cf. Izagirre s.v. *tée, téia*). Kasu horretan, mailegu ezaguna den neurrian, badakigu azken buruan ez dela hala, eta euskarazko balizko *tee* formak berriagoa behar duela.
- (ii) Altuberen adibide horren bidetik, gogoan hartzekoak dira etimologikoak ez diren bokal bikoitz ugariak (Izagirrerren hiztegiko adibideak dira): *aántzixa*

txarra (cf. gazt. *ansia*), *Billaargo tellerixia* (cf. gazt. *Villar*), *atzamaarkatuta itxi* baina *atzámarrak* (cf. *atzamar* < *hatz hamar*),²³² *albérea sartu* eta *albéera jua*n (-*ra* adlatibokoarekin). Cf. halaber *-kari* atzizkiaren aldaerak: *larráakari* eta *larrákaari*, beste hitz bateko *sórakari*, beste bateko *tabérnaakarixa*, etab. Badira laburtzeen ondorio garbi diren bokal bikoitzak (cf. *zurrixa/zurrixa*), eta beste zenbaitetan luzetasuna silaba bateko bokaletik beste silaba batekora pasatu da itxuraz, baina xehetasun ugari dago argitu beharrean; adibidez, baliteke zenbait kasutan azentuaren gorabeherak lotura izatea bokalen bikoiztasunarekin. Funtsean, ez ditugu oraindik ongi ulertzen Oñati aldeko (eta mendebaldeko) bokal bikoitzen nondik norakoak, eta berriaz aztertzen dituen lan gutxi dago; cf. Hualderen lanak (1991, 1996: 53), batez ere Arbizuko hizkerako zenbait laburtzeetatik eratorritako bokal bilkurez ari bada ere, Oñatiko kasua aipatu, behintzat, aipatzen du.

- (iii) OñatEsk-ek *kanpae jote* dakar (Izagirrek *kanpáa*, halere). Datu hori aintzat hartuz gero, pentsatu beharko genuke *-tzaha* > *-tzaa* beranduago gertatu zela *kanpana* > *kanpaa* > *kanpae* baino; hots, hasperena berandu xamar galduko zen, bestela atzizkia ***-tzae* izango baitzen. Ez dirudi horren aldeko zantzurik dagoenik. Hortaz, pentsa liteke fonetika hutsaz haragoko zerbait dagoela atzizki honen jokabidean.
- (iv) Oñatiko hizkerako datuak modu osoagoan aztertzen baditugu, bestelako xehetasunak ere hobeki azaldu beharko lituzke hipotesi tradizionalak:

²³² Bestelako etimologia proposatzen du Lakarrak (2012: 693), ohartaraziz *hatz hamar* sintagmaren osagaien hurrenkera, eskuinetarako zenbatzailearekin, irregularra litzatekeela. Ohar bat egin dakiok argudiobide horri, Oihenarten atzotizetan *hamar* zenbatzailea izenaren eskuinetara agertzen baita behin: 356 *Oilar bat aski da oilo hamar baten, hamar gizon ez emazte baten*. Esanguratsua da kasu horretan lehendabiziko *hamar* izen moduan agertzea, *bat* artikulua eta guzti; bigarrena, *hamar gizon* sintagman, zenbatzaile garbia da, eta, hortaz, ezkerrean dago. *Ehun* zenbakirako antzeko adibideak ditugu autore beraren atzotizetan, eta bere olerki batean. Ez dago argi Oihenarten adibideak bere berezitasun bat diren (ikus jarraian hiperbatoaren aukera), edo, aldiz, hitzaren jatorrizko kategoria zein zen erabakitzeke lagungarri izan daitezkeen arkaismoak; *ehun*-en kasuan, badirudi partizipioa izana zela (cf. *ehun* ‘oihal’, ik *EHHE* s.v.). Ez da ahantzi behar autorearen baliabide estilistikoa izan daitekeela, eta hiperbatoitzat jo litezkeen adibide gehiago daudela Oihenartengan, cf. superlatiboarekin 660 *Orotako gaxtoen ozpina, da arno ezitik egina*.

batetik, baldin eta jatorri komuna dutela onartzen badugu, azaldu beharko du jatorrizko *-tzaa* atzizkiaren bi bilakabideak zehazki nola gertatu ziren, multzokari edo ofizio-izenetakoarena (*alkatetza/alkatetzaia*) eta aditz-izenetakoarena (*kentze/kentzeia*). Bestetik, *izteen* eta *izteia* moduko aditz-izenak badirela kontuan hartuta, hipotesi tradizionalaren arabera ondorioztatu beharko genuke aditz-izenetako *-te* atzizkiaren jatorrizko forma **-tee* moduko zerbait izan zela, eta ez dugu horren aldeko bestelako zantzurik.

- (v) Bi bokalen artean *-i-* tartekatzea fenomeno epentetiko ezaguna da: cf. Izagirrerren *apéa batzuk*, *apéia*, eta, jad. 1068an, *Haraluçeia* (*CatBurg* 1068), edo *Reja*-ko *Arreio*, *Gobeio*, *Kineia*, *Meiana* (egun *Arreo*, *Gobeo*, *Ginea*, *Meana*), edo *Gorbea/Gorbeia* bikotea.²³³ Zenbait hizkeratan bi bokalak *a* direnean ere aurki daiteke *-i-* epentetikorik, ia testuinguru morfosintaktiko bakarrera mugatutako epentesia: cf. partizipioa *atera*, erresultatiboa *ateraia*. Baliteke Oñatiko aditz-izenetako *kentzeia* eta halakoak fenomeno horren adibide izatea, besterik gabe;²³⁴ mugag. *-tzaa* / mug. *-tzaia* auzian ere fenomeno hau kontuan hartzekoa izan liteke, honenbestez. Fenomeno morfonologikoa izan liteke, Oñederrak (2005) deskribatzen dituenen pareko.

Honenbestez, arazo honen behin-behineko irtenbide moduan honako hau landu beharko litzateke, nire ustez: Oñati eta inguruko hizkeretako bokal bikoitzeko *-tzaa* berrikuntza da. Mitxelenak (*FHV* 111-114) mendebaldeko hizkeren izaera gordetzailea nabarmentzen du bokal bikoitzei dagokienez, baina analogiaz zabaldutako bokal bikoitz batzuen adibideak ere zerrendatzen ditu; honela dio berak: “Esta cuestión está lejos de haber sido estudiada con la atención que merece su trascendencia para la reconstrucción de las formas del protovasco”.

²³³ Gertakari honek eremu zabala hartzen du, eta ez dagokie, itxuraz, euskal hitzei bakarrik: cf. besteak beste *Remon de Exeya* (*LibOliv* 1319) eta *Abiminna de Boleia* (*SJPeña* 1043), Aragoiko *Ejea* eta *Bolea* gaur; leku-izen horien aragoierazko forma *Exeya* eta *Boleya* da, hain zuzen. Ik. 4.9.2 (e) atala.

²³⁴ Aditz-izenetako eta leku-izenetako *-te*, *-tze*, *-ta*, *-tza*, *-tzaite* etab.-en arteko harreman etimologikoa ez da beti argia; ik. Trask (1995) eta Urgell (2006).

Atzizkiaren berreraiketan sakonduz, ezin da ahaztu aditz-izenetan *-tze* dela nagusi banaketa dialektologikoaz denaz bezainbatean, ez *-tza*, nahiz eta *-tze* bera berria den, itxuraz, *-te* ustez arkaikoaren aldean (cf. *kalte/galte* arkaismo orokorra; Urgell 2006: 928, 18 oh.); aditz-izenetan *-e* duen *-tze* aldaera orokor antzekoa izateak —nahiz eta agian *-te* zaharragoaren eraginez izan— ez du laguntzen *-tza* jatorrizko formatzat hartzen. Hau guztia, jakina, aditz-izenetako *-tze* osagaia *-tza* atzizkiaren aldaeratzat hartzen badugu (ik. *FHV* 111).

- (e) Aurreko puntuko auziarekin batera trata daiteke Arabako herrien izenen azentuera, izan ere *-tza* atzizkia duten izenek azentu paroxitona baitute, ez “arauzko” proparoxitona (Knörr 2000: 617-618): *A-báun-za*, *Ar-tá-za*, *Be-to-lá-za* eta abar (*I-lá-rra-za* eta *As-tó-bi-za* ematen ditu salbuespen moduan). Honela azaltzen du Knörrrek: “Es difícil explicar el acento grave predominante en esta terminación. Podríamos quizá suponer que *-za* procede de una pronunciación esdrújula antigua, de *-tza* + artículo determinado”.

Nire hipotesiaren aldeko eta aurkako argudioak aurkeztu ditut. Auzian inportantzia duten zenbait puntu azaleratu ditut (zubererazko azentuerarena, esaterako), eta izan ditzakeen arazoen artean Oñati inguruko datuena iruditzen zait inportanteena. Nire ustez aldekoek pisu handiagoa dute aurkakoek baino, eta Leintz bailarako eta Oñatiko datuak, xehetasunak ongi ezagutzen ez baditugu ere, fenomeno lokal gisa aztertu beharrekotzat joko nituzke.

Honek guztiak gauza bat argi uzten du: *-tza* atzizkiaren diakronia ez dugu ongi ezagutzen. Berriki argitaraturiko lan baten arabera (Igartua eta Santazilia 2013), adibidez, *-z* instrumentalak *-tza* atzizkian du jatorria, zenbait paralelo tipologikotan oinarriturik;²³⁵ ikerbide interesgarria izanik ere, gogoan izan behar ditugu atzizkiak berak euskararen barrenean dituen berezko arazoak (*-tza/-tze* aldaerak, *-zaha* auzia, zubererazko azentuera, *-ta* eta *-te* atzizkiekin duen harremana, etab.), konpondu gabe dirautenak, eta atzizkia bere osotasunean aztertzekeo deia egiten dutenak.

²³⁵ Cf. halaber Martínez (2010: 44), *har-za-z* bezalakoetan instrumental pleonastikoaren aukeraz mintzo baita.

4.5 *-aga/-haga* atzizkia *Reja-n* eta Erdi Aroko beste zenbait agiritan

Bigarren kapituluan (ik. 2.4.2.5.1 atala) ikusi bezala, leku-izenetako *-aga* atzizkiaren jatorriaz bi hipotesi nagusi proposatu izan dira: batetik, deklinabideko *-ak* pluralekoarekin duen hurbiltasun formalaz ohartarazi izan da, eta, bestetik, Mitxelenaren hipotesi horren aurkako argudioak aurkeztuta, De Rijkék proposatzen du *-ga* leku-atzizkia dela, eta hasierako *-a-* hori artikulua baino ez; Castañosek, bestalde, aipatzen du *-(h)a* erakuslearen forma plurala gramatikalizatu ahal izan dela (cf. Hualderen **gizon haga*). Hipotesi hauen alde edo aurka Erdi Aroko datuek argi zerbait eman dezakete: horretarako, *-haga* aldaera hasperenduna bilatu dut lehenik *Reja*-ko lekukoetan.

Honako hauek dira *Reja-n -aga* atzizkia dutenak: *Arriaga*, *Arzubiaga*, *Elhorriaga*, *Harrizavallaga*, *Húrnaga*; hauei *Hamaezaha* gehi dakieke (egun *Amétzaga*), azken silabako <h>-k /g/ adierazten duela onarturik. Ageri denez, *Reja-n* ez dago *-aga* atzizkiaren *-haga* aldaera hasperendunik.

Erdi Aroko corpus gisa zehazturiko agirien artean, ordea, aurki daiteke atzizkiak <h> dueneko adibiderik: Ipar Euskal Herriko leku- edo pertsona-izenak dira Goihenetxek dakartzan *casa de Yturrihaga* (*OnomNord* 1364) eta *Gastea de Laharhaga* (*OnomNord* 1381; *Gastea de Laharhague* forman ere ematen du); hasperenik gabeko *-aga* atzizkiaren aldaerak ere baditu horrek, *Garcia de Laharagua* (1381), *Ga. de Laharagua* (1397) eta abar, betiere izena pertsona berari dagokiolarik (2011: 591). Aipagarriak dira, orobat, *Bernardo de Lasahaga d'Ostauallyes* pertsona-izena (*ArchPampI* 1323)²³⁶ eta *Per Arnaut, seynor d'Insarhague* (*CenBNav* 1452). Adibide hauetako askotan <rh> dugu; ez dirudi ustezko digrafo hau inoiz erabili denik dardarkari bortitza adierazteko, ez gaskoierazko ez beste ezein erromantzetako idatz ohituretan; hortaz, interpretaziorik sinpleena da pentsatzea <h>-k hasperena adierazten duela.

Ezin da *-haga* hasperendunaren adibide moduan onartu Baionako *Livre d'Or*-eko

²³⁶ Agiria Iruñekoa izanik ere, badirudi Nafarroa Behereko izena dela: esaldi berean *Petro Arnaldi, domino de Larçabal d'Ostaualles* oztibartarra eta *Guyllermo Arnaldi, viçino de Guarriç* amikuztarra (Garrüzekoa) ditugu.

Harrivilhague (*LivOr* 1257), gaskoizko testu batekoa izanik <lh> digrafoak /ll/ albokari sabaikaria adierazten baitu ziur aski (Zierbide 1994: 45); agiri-bilduma berean *Harrevillaga* (*LivOr* 1235)²³⁷ dago, latinez idatziriko testu batean; Orpustanek *rebilhague* (1249) eta *rabihague* (1498) dakartza (2000: 267 eta 346, hurrenez hurren).

Reja-ren bide beretik, hegoaldeko adibideak are urriagoak dira: cf. *Fagohaga* (*ArchBizki* 1456), baina <h>-rik gabe ageri dira agiri bereko beste *-aga* guztiak (*Boluçarraga*, *Ornartarriaga* eta *Murgeoloaga*). Arrasateko *Ochoa Vannes de Artaçoguihaga* (*ArchMondIII* 1457) izenean, berriz, zail gertatzen da <h> grafema hasperenaren adierazle ziurtzat hartzea: *Artazubiaga* da izen beraren beste agerraldietan dagoena, eta hain zuzen izena desitxuratuen ageri den adibidean dago <h>; agiri bereko beste izenetan, bestalde, *-aga* da beti atzizkia, <h>-rik gabe (cf. *Lope Ferrandes de Osinaga*, besteak beste). Azkenik, baztertu beharra dago Salaberrik (2015: 2.1.3 atala) aipatzen duen *Berasarihaga* adibidea (*ArchBilbi* 1458): *Beraxarichaga* (1385) eta *Berasarechaga* (1389) daude agiri-bilduma berean, eta, errata ez bada, <h>-k afrikatua adierazten duen adibideetako bat izango da (Ariza 2008: 151-152).

Honenbestez, badirudi hegoaldean ez dagoela *-haga* aldaera hasperendunaren adibiderik. Iparraldean ere ziur antzeko adibideak ez dira asko: *Insarhague*, *Laharhaga*, *Lasahaga* eta *Yturrihaga* dira nire uste egiantz handiena dutenak, beti ere abiapuntu gisa <h>-k hasperena adierazten duela onartuta.²³⁸ Pentsatzen badugu *-ak* atzizkia lehenik gramatikalizaturikoen artean dagoela (ik. 4.8 atala eztabaidarako), beharbada ez da harritzekoa hasperenak fonema moduan garai historikora arte iraun duen eremukoak izatea *-haga* adibideok.²³⁹

²³⁷ Badirudi hau bera dela Goihenetzek *Harreuilhaga* forman eman duena (2011: 509); lehenago *Harrevillaga* forman emana du (2011: 50).

²³⁸ Agiri hauetako gehienek gainean ezin izan dut berariazko azterketarik osatu, <h> grafemak hasperena adierazten duen zehazteko; Nafarroa Behereko erroldetako *Insarhague* da, alde horretatik, ziurtasun handiena ematen didana, bilduma horretan zalantzarik gabe hasperena adierazten duten <h> ugari baitago. Ikus *-hen* atzizkiari dagokion 4.7 atala. Gogoratu beharra dago, dena den, Ipar Euskal Herrian ez dugula hain antzinako agiririk, eta baliteke IX., X. edo XI. mendeko agiririk izatera forma hasperendunen adibide gehiago agertzea.

²³⁹ Atzizkiaren forma inoiz *-haga* (hasperenarekin) izan zela onartzeak zalantzan jarriko luke Lakarraren **har-ga* > **hahga* > **ahga* > *aga* bilakaera (2013: 579); ik. halaber 5.5.2 atala.

4.5.1 Erdi Aroko -aga eta deklinabideko -ak atzizkiaren morfologia

Beste bi auzi nagusi daude -aga atzizkiaren inguruan Erdi Aroko corpusean neur daitezkeenak:

- (a) Mendebaldeko deklinabide plural zaharrear, -aak bezalako forma murriztu gabeak ditugu. Orpustanek (2000: 311) dioenaren aurka —“*eliza-aga* n’est jamais attesté”—, gutxi izanik ere, -aaga murriztu gabearen adibideak aurki daitezke zeharkako tradizioan: cf. Nafarroako *Larraaga* (*OnomVasc*19 1194),²⁴⁰ *Joan de Goyçaaga* (*ArchDebal* ~1436)²⁴¹ eta *Juan de Bexaaga* (*ArchMirav* 1509); cf. halaber *Royaaga* (*TopAlav* 1731), zeinaren lehen osagaia gaurko *Arroiabe-*renarekin erka daitekeen (ik. goian *Reja*-ko *Arroiaha*, 4.4.1 (b) atala). Badira adibide zalantzazkoagoak ere, hala nola Hondarribi aldeko *oiann(o?)darraga aquerrir con sus laderas* (*OnomVasc*23 1555).²⁴²

Adibide hauen arazo nagusia da han-hemenka baizik ez daudela -aaga forma ustez murriztu gabeak, eta ez dute multzo dialektal esanguratsurik osatzen; baina ontzat emango bagenitu, lotura are nabarmenagoa litzateke toponimiako -aga atzizkiaren eta deklinabideko -ak-en artean.

- (b) Bigarren kapituluan esan bezala (2.4.2.2.1 eta 2.4.2.5.1 atalak), abs. pl. -ak atzizkiak bat egiten du ines. sing. -an atzizkiarekin mendebaldeko datuei gagozkielarik, izan ere -a berezkoa duten hitzetan *aldapaak* eta *aldapaan* bezalako forma murriztugabeak baititugu. Ohartarazi dugu, hala ere, kontsonantez bukatzen diren hitzetan ez dutela bat egiten abs. pl. -ak atzizkiak eta ines. sing. -an atzizkiak, eta hau euskal eremu osoko gertaera da: hots, abs. pl. *lanak* dugu, baina ines. sing. *lanean*, -e- epentetikoarekin.

Garai historikoan hala izanik ere, zilegi da Erdi Aroko datuetan kontsonante

²⁴⁰ *Larraaga* ugariaren artean *Larraaga* bakarra da hau; cf. bestalde Bilbo inguruko *Larreagaburu* (*ArchBilbil* 1500). Horrelakoetan zail izaten da *lar* jatorrizkoan oinarrituriko formak ote ditugun zehaztea, edo -e paragokekoa duen *larre* berriagoan.

²⁴¹ Izen honen beste aldaerarik ez dago agiri-bilduma berean.

²⁴² 1705ean *oynon darraga aquerri* agertzen da; *oihan ondarraga agerri* edo antzeko zerbait bada, argi dago jatorrian ezin egon litekeela -aaga bezalakorik. Orobat gertatzen da *Martin Saes de Arriaaga* (*SimancVizcV* 1484) adibidean, eta *Derrondiaaga* (*OnomVasc*11 1604) izenean, honen osaera argia ez bada ere (1819n *Derrondeaga* da): *dorre* + *ondo* + -aga, beharbada?

ondoko *-aga* atzizkiaren adibideetan *-e-* epentetikorik ba ote den ziurtatzea, inoiz **laneak* modukorik izan dela frogatzen lagun dezaketen zantzuen bila. Horrelako adibide batzuk aurkitu ditut: cf. Nafarroan *Leherreaga* (*ColRonces* 1193),²⁴³ *Vedareaga* (*ColRonces* 1284),²⁴⁴ *Bideederreagua Arburua* (*ColRonces* 1284),²⁴⁵ *Iturriotceaga*²⁴⁶ (*OnomVasc12* 1305) eta *Ezpeleaga* (*LibOliv* 1311),²⁴⁷ erdialdean *Joan de Liçareaga* (*ArchRentII* 1478) eta mendebaldean *Acheaga* (*AGVizc* 1493).²⁴⁸

Nire ustez, adibide ia seguru gehiago ere bada erdialde-mendebaldean, hala nola *Sancho de Ameçeaga* (*ArchPlen* 1494), *Luys de Unçeaga* (*ArchSoral* 1517) eta, *gatzaga* izenaren aldaera diruditenak, *Martin Perez de Gaçeaga* (*ArchBilbi* 1389, 1402), *Pero de Gaçeaga* (*VecVizcI* 1511), *Juan de Gaçeaga*, *Martin de Gaçeaga* eta *Pedro de Gaçeaga* (*VecVizcII* 1514) eta Albizturko *casa de Cazeaga* (*JuntGuip* 1514). Azken hauek ez ditut erabat ziurtzat jo, datuak estu hartuz pentsa bailiteke hauen jatorrizko osieran *-tza* dagoela *-aga* atzizkiaren aurretik (cf. *Reja*-ko *Gazaheta* < *gatz* + *-tza* + *-eta*); irozgarri sendorik ez duen analisi hori hobetsiko bagenu, bestalde, *-a* + *-a-* > *-ea-* disimilazioaren adibide lirarteke, De Rijkek *Oleaga* izena hizpide hartuta deskribatu bezala (ik. hurrengo atala).

Ustez *-eaga* duten adibide hauek berriz ere uzten dute agerian *-aga* atzizkiak deklinabide mugatuarekin duen lotura.

²⁴³ Bide batez, baliteke *Lerga* izena izen beraren adibide izatea, D-elementua gramatikalizatu baino lehenagoko *-ga* mugagabearekin; cf. *Leerga* (*DocMont* 1086 eta *Collrach* 1104).

²⁴⁴ Badirudi *belar* + *-aga* izan daitezkeela saroi izen honen osagaiak; *belar* hitzak badu ekialdean ere (zub. eta erronk.) *beda-* aldaeraren adibiderik, cf. *bedatse*, *bedajo*, *bedaro*, etab. Baliteke bilduma bereko 1193ko *Badagarra* izen bera izatea, metatesiarekin eta lehen bokalaren asimilazioarekin.

²⁴⁵ Badirudi urte bereko *Vaide*, *Ederraga Burua* izen bera dela, gaizki zatitua edizioan (bildumako 291 agirikoa da hau, bestea 290ekoa). Bi agiri hauetan, 290 eta 291 zenbakidunetan, hainbat izen errepikatzen dira, baina badirudi bigarrenean zenbait izen desitxuraturik daudela: cf. *Menditartea* lehenean, *Moditarte* bigarrenean.

²⁴⁶ Izen honen aldaera nagusia *Iturriotzaga* da, hala ere, epentesidunaren aldean; ez da baztertzekoa, gainera, *Iturriotze* bezalako forma baten gainean osatu izana.

²⁴⁷ Dokumentuan bertan *Ezpelaga* irakurtzen da ageri den adibide bakarrean; edizioaren aurkibidean, ordea, *Ezpeleaga* da beti. Agiri-bildumaren editore den Munitak berak diostanez, litekeena da *Ezpelaga* hutsa izatea.

²⁴⁸ Euskarazko tradizio idatzian zein ahozkoan *haitz* hitzak ez du *atxe* aldaerarik inon (*OEH* s.v.); toponimian baizik ez da agertzen (cf. *Aranaratxe*, etab.), baina halako izenetako *-e* paragogeko tipikoa da.

4.5.2 Erdi Aroko -aga eta De Rijken hipotesia

De Rijken beraren bi argudioek ere (1981: 93; 2.4.2.5.1 atala) ohar bana merezi dute Erdi Aroko datuen ikuspegitik:

- (a) Gogorarazten du -aga erreferente bakarreko elementuei ere lotu izan zaiela (cf. *Andrearriaga, Arespakotxaga*), eta horregatik ezin dela pluralitatearekin lotu; badira, bi horietaz gain, erreferente bakarreko -aga atzizkidun leku-izenak, Orpustanek (1999: 244) aipatzen duen *elizaga* bera bezalakoak, zeinak ‘eliza multzoa’ ez baizik ‘eliza ingurua’ adieraziko duten. Ohartzekoa da, hala ere, semantikoki erraz azal daitekeela pluralitatea adierazten duenak lekua adieraztea toponimian; gainera, bada beste atzizkirik euskararen barnean bilakaera bera izan duenik: -eta atzizkiak, zalantzarik gabe pluraleko deklinabidearekin lot daitekeenak, baditu halako leku balioak jadanik Erdi Aroan, *Reja*-ko *Sansoheta* eta *Mariaeta* horren testigu. Ikus, hala ere, 5.5.5.2 (a) atala, ‘inguru, leku’ adieraren lehentasunaren aldeko hipotesiaz.
- (b) Mitxelenak (*FHV* 529) dakarren *Oleaga* aipatzen du De Rijknek, argudiatuz -aga atzizkidun leku-izen horretan disimilazioa gertatzen dela, deklinabideko -ak atzizkiarekin ez bezala, eta horregatik ezin direla morfema bera izan. De Rijken ideia honen aurka zortzi argudio edo datu mota eman daitezke, gutxienez:
  - (i) *Oleaga*-renez gain aurki daitezke *Olaga*-ren adibideak mendebaldean: Araban, Plentzia aldean... Ekialde zabaleko adibideek, jakina, ez dute eztabaidan esangurarik. *Olaga*-ren eta *Oleaga*-ren artean lehentasun kronologikoa zeinek duen erabakitzeke, aipatu beharra dago, dena den, corpusean *Olaga*-ren lehendabiziko agerraldia 1402koa dela (*Yraolaga* da adibidea), *Oleaga*-rena (1307) baino berantiarra. Ikus II.3 eranskinen 41. taula.
  - (ii) *Oleaga* izena, corpusean ugaria izanik ere, oso eremu jakinekoa da, eta bi gune nagusi antzeman daitezke izen honen erabileran: Debagoiena eta Busturialdea-Mungialdea. Ikus II.3 eranskinen 42. taula.
  - (iii) Ez dirudi *Oleaga*-z gain -a + -a- > -ea- disimilazioaren adibide askorik

aurki daitekeenik *-aga* atzizkiarekin. Aurkitu dudak bakarra *Kobeaga* da; bere lehen agerraldia 1456koa da corpusean (*Juan de Cobeaga*, *ArchDurIV*), eta aski urria da, bestela ere (hamar adibide inguru baizik ez dira);²⁴⁹ arestian esan bezala, nire ustez, *Gatzeaga* edo *Ametzeaga* bezalakoak ez dira hartu behar fenomeno honen adibide moduan.

- (iv) Aldiz, Mitxelenak iradokitakoaren bidetik, *gaztaina*, *kapana*, *elexa* eta halakoetan —denak bi silaba baino gehiagokoak— ez dago disimilaziorik *-aga* atzizkiarekin: cf. *Gaztainaga*, *Elexaga*, *Kapanaga*, *Madaltzaga*, *Loitzaga*... Cf., besteak beste, *Sancha Lopes de Gastannaga* (*SDomLeq* 1383), *Martin Sanches de Capanaga* (*ArchDurIV* 1463), *Pero de Elexaga* (*VecVizcI* 1511), eta *-tza* atzizkiarekin *Madálçaga* (*ArchElgoi* 1346), *Careouiçaga* (*ArchDebaI* 1412), *Hortun Saes de Loyçaga* (*ArchPortuI* 1424), eta bese. Ikus II.3 eranskinetako 43. taula zerrenda osoago baterako. Hauen guztien aldean, bakan xamar geratzen dira *Oleaga*-ren adibideak (eta *Kobeaga*-renak).
- (v) Bestalde, *Oleaga* agertzen den agirietan —eta besteetan ere—, askoz ugariagoa da *Olea*, oro har; Arrasateko agiri-bildumak dira salbuespen nagusia, horietan ez baitut aurkitu *Olea*-ren adibiderik. Baliteke *Olea* izenaren ugaritasunak zerikusia izatea *Oleaga*-ren sorreran.²⁵⁰
- (vi) Aurreko argudioan sakonduz, kontuan hartzekoak dira adibide hauek: *Pero Lopes de Oleaçarraga e Juan Yuanes de Oleaçarraga* (*ArchOñatI* 1479) eta *Pero de Oleasagasti* (*ArchMondIV* 1475); hauek agerian uzten dute nolako beregaintasuna eskuratu zuen singularreko *Olea* ugariak Debagoienera izen bakun moduan, eta bidea errazten du *Oleaga* bera ere *Olea*-ren gainean (edo

²⁴⁹ Hauek dira corpusean aurkitu ditudanak: *Juan de Cobeaga* (*ArchDurIV* 1456; bitan agertzen da, eta hirugarren batean *Coleaga* dakar), *Juan Saes de Cobeaga* (*ArchPortuI* 1476), *Juan ferrandes cobeaga* (*ValmJud* 1478), *Juan Saes de Cobeaga* (*ArchBilbII* 1486), *Pero abad de Cobeaga* (*ArchLeqII*, *ArchLeqIII* 1510), *Furtunno de Coveaga* (*PadrLeq* ~1510), *Coveaga* (*ArchLeqII*, *ArchLeqIV* 1514) eta *Anton de Cobeaga* (*ArchLeqII*, *ArchLeqIV* ~1520); cf. *Martin de Hordenana, el de Coleaga* (*VecVizcII* 1514).

²⁵⁰ Azalbide honek ez du balio *Kobeaga* berantiaragorako, ez baitut ***Kobea* izena aurkitu.

bere eraginpean) osatu zela pentsatzeko.²⁵¹

(vii) Ildo beretik, *Oleaga*-ren ondoan jar daitezke Arabako *Oleagea* (*OnomVasc*29 1578) eta *Oleagueta* (*OnomVasc*29 1656): horietan argi dago *-aga* + *-a* eta *-aga* + *-eta* dagoela, hurrenez hurren, baina hortik ezin da ezer ondorioztatu euskal deklinabidearen morfologiaren (-*agea* eta *-ageta* modukoek ez dute inoiz tokirik izan deklinabidean). Jatorrian atzizkidun izanik, beste atzizki bat erantsi zaie leku-izen bakuntzat hartu diren izenei, behin eta berriz: *Oleagea*-ren kasuan, beraz, *ola* + *-a* dugu lehenik, *Olea*, honi *-aga* gehituz *Oleaga*, eta, azkenik, *Oleaga*-ri berriro *-a* gehituz, *Oleagea*. Debagoieneko eta beste zenbait tokitako *Oleaga*, beraz, atzizki eranste etengabe horretako tarteko urrats bat baino ez da, Araban are urrunago jo duena. Ezer izatekotan, eratorpenezko bilakaera bat da, ez izenaren deklinabidearen morfologiari dagokiona.

(viii) Ez dirudi De Rijken hipotesiak *-haga* aldaera azal lezakeenik.

Mitxelenaren ustea berresten dute datu eta argudio hauek guztiek: *Oleaga*-rena “*conato del cambio occidental -a + -a > -ea*” (*FHV* 529, etzana nirea) dela dio,²⁵² oroitaraziz *Capanaga* eta *Maltzaga* bezalakoak ere badirela, eta beste toki batean ere *Oleaga* berriagotzat jotzen du (Mitx IX 281, 12 oh.). Nire argudiobidean, aldaketa horren “conato” beharrean, esan dut forma lexikalizatuari beste D-elementu bat gehitu zaiola, baina ondorioa bera da: De Rijken *Oleaga* salbuespena da, eta ez dirudi deklinabidearen berreraiketarako datu esanguratsu moduan erabil daitekeenik, ez baitigu ematen deklinabidearen jatorrizko osaeraren arau orokorren berri.

4.5.3 *-aga/-haga Erdi Aroan: laburpena*

Ororen buru, eztabaida honek ziurtatzen du *-aga* atzizkiak erakusle jatorria duela eta

²⁵¹ Bide beretik, esanguratsuak dira Elgetako agiri-bildumako (*ArchElguet*) *Urtacoollea* leku-izenari dagozkion lekukoak: cf. *seles llamados Vrtacoolaveytia e de Vrtacoolagaray* (1458), edo *seles de Vrtacoolabeytia e Vrtacoollea de arriaba* (1458) edo *Urtacoolagaraya* eta *Urtacoollea de baxo* (1487); hots, gaztelaniazko izenerako, *de abajo* edo *de arriba* gehitu behar zaionean, *-olea* duen forma mugatua da oinarria beti, nahiz eta, berez, bere euskal ordain zuzenek ez duten horrelakorik, artikulua sintagma osoaren bukaeran jartzen baita, behin (*Urtacoolagaraia* edo *Urtacoolabeitia*).

²⁵² Beste toki batean esaten du: “No sé si esto, dentro de esa zona es la excepción o la regla” (IX 74).

deklinabidearekin lotura estua duela. Lotura hau berresteko hiru datu mota berri ekarri ditut hona: *-haga* arkaikoa duten leku-izenak, *-a* amaierako izenetako *-aaga* asimilaziorik gabekak eta kontsonante amaieradunetako *-eaga* epentesidunak. Horren gehigarri moduan, De Rijken hipotesia baztertzeko zenbait datu eman ditut, eta *Oleaga* izenaren esanguratasuna auzitan jarri.

4.6 *-eta/-heta* atzizkia *Reja-n* eta Erdi Aroko beste zenbait agiritan

Deklinabideko atzizkien artean *-eta* izan da bere jatorriaz zeresan handiena eman izan duenetakoa, *-aga* atzizkiarekin batera (ik. 2.4.2.6 atala); hemen, betiere deklinabidea erakusleen gramatikalizazioarekin lotzen duen hipotesiaren bidetik, onartuko da erakuslea euskal jatorrikoa dela, eta, jatorrian hasperena zuela berresteko, horrenbestez, Erdi Aroko lekukotasunak arakatuko dira.

Honako hauek dira *Reja-n -eta/-heta/-keta* atzizkia duten adibideak: *Andozketa*, *Azazaheta*, *Bagoeta*,²⁵³ *Berroztegieta*, *Erroheta*, *Gazaheta*, *Galharreta*, *Gelhegieta*, *Harizavalleta*, *Harrieta*, *Haizcoeta*, *Haizpilleta*, *Haztegieta*, *Mariaeta*, *Sagassaheta* eta *Sansoheta*. Ez dira atzizkiaren adibide ziurrak *Anuzquita*, *Mandaita*²⁵⁴ eta *Hamarita*; eta *Frasceneta*-k ez du euskal itxurarik (*Fresneda* da gaur).

Salaberrik (2015: 2.1.3) ongi adierazi bezala, <h>-rik gabeko *-eta*-ren adibideak azal litezke aurretik beste hasperenen bat dutelako: cf., bere zerrendari segituz, *Gelhegieta*, *Haizcoeta*, *Haizpilleta*, *Harrieta* eta *Haztegieta*. Baina ustezko arau honek ez ditu azaltzen <h>-rik gabeko *-eta* atzizkiaren adibide guztiak, bai baitira batere hasperenik ez duten leku-izenak: *Bagoeta*, *Berroztegieta* eta *Mariaeta*.

Ezaguna den bezala, txistukari ondotik *-keta* da atzizkiaren aldaera (cf. *Andozketa*). Bestalde, adibide goiztiarrak izanik ere, badirudi zenbait kasutan *-eta* atzizkiak bere jatorrizko plural balioa galdu eta lekua baizik ez duela adierazten: hori iradokitzen dute *Mariaeta* eta *Sansoheta* lekukotasunek, *Maria* eta *Sanso* izen

²⁵³ Aurreko lan batean oker eman nuen *Reja*-ko leku-izen hau, hasperenarekin (**Bagoeta; 2006: 674); baina cf. *Beguheta* (*SMillán* 952).

²⁵⁴ Bi hauetan hurrenez hurren *ahuntz* eta *mando* daudela onartuko bagenu, animalia edo bizidun izen bakarrak lirateke *-eta* atzizkiarekin (alde batera utzirik *Mariaeta* eta *Sansoheta*). Lehenari dagokionez, ik. 5.3.3 atala.

berezietan oinarrituak baitira, eta badirudi errezagoa dela pentsatzea ‘Mariaren edo Sansoren lekua’ adierazten dutela, eta ez ‘*Maria* edo *Sanso* izenekoak ugari diren lekua’ edo antzeko zerbait.

Erraz aurki daitezke *-heta* <h>-dunaren adibideak *Reja*-tik kanpo ere; zerrenda osorako, ik. II.4 eranskina.

Donemiliagako kartulario galikanoan berean badira gehiago: *Beguheta* (952; cf. *Reja*-ko *Bagoeta*), *Beila de Sagazaheta* (1089; ik. goian *Sagassaheta*), *domno Orbita de Hareizelheta* (1106) eta *Gomiz de Larrinhetago*²⁵⁵ (1129; *Elhorzaha* dago agiri berean). Jakina, *-eta* aldaera hasperenik gabea maiz agertzen da *Reja*-z besteko agirietan ere.

4.6.1 *-heta* aldaeraren iraupena eremu geografikoen arabera

Arabako lehen lekukotasun horietatik kanpo, oso eremu geografiko jakinekoak dira nire corpuseko gehienak, eta Gipuzkoa mendebaldean agertzen dira, gehienbat: Debagoieneko izenetan, Debabarrenekoetan eta Urola Kostakoetan bereziki. Bizkaian, berriz, Gipuzkoako eskualde horiekin mugakide diren Ermuan, Ziortzan eta Ondarroan, eta bada, era berean, bai urrutixegoko Gernika inguruko adibideren bat edo beste. Orobatsu Araban, adibide gehienak Agurain aldekoak eta Arratzua-Ubarrundikoak baitira. Hauen artean, cf. *Arteheta*, *Meçeheta*, *Muruheta*, *Oçaheta*, *Olaheta*, *Leçeheta*, *Elgueheta*, *Çumeheta*, *Landaheta*, *Çuloheta*, *Yraheta*, etab.

Nafarroako agirietan adibide bakarra jo dut ziurtzat: *uilla de Verroheta* (SGarc ~1030). Ipar Euskal Herriko agiri-bildumetan, bestalde, adibide garbiak urriak dira, eta direnak Nafarroa Beherekoak dira: *Goihenetxek dnus de Sorohete* (*OnomNord* 1381), *el palacio de Soroheta* (*OnomNord* 1388), *Metge Sanz de Sorohete* (*OnomNord* 1405) eta *Soroheta* (*OnomNord* 1513) dakartza, baina gehiago dira *Sorhoeta* aldaeraren adibideak, hasperena dardarkariaren ondotik dutela (Goihenetxe 2011: 170).

Zuberoan, *ostau d’Arhanchete* (*CenSoul* 1377) ez da adibide ziurra: *arhantz(e)* + -

²⁵⁵ Baliteke adibide honetan *-ko* atzizkiaren herskaria ahostundu izana, bokalarteko herskari ahoskabeen bilakaera erromantzeari jarraiki (cf. lat. *lacus* > gazt. *lago* etab.). *Sarrigo arana* (SMig d.g.) adibidean gauza bera gertatu ahal izan da, *Sarriko harana* ulertu behar bada.

heta izan liteke, <c>-k txistukaria (cf. bilduma bereko *ostau d'Arhanspea*) eta <h>-k hasperena adierazten badute, baina baliteke <ch>-k afrikatua adieraztea, besterik gabe; orobat Nafarroa Behereko *Gassernaut, seynor d'Udareschete* (*CenBNav* 1452). Kontuan hartzekoa da, gainera, txistukari ondotik *-keta* espero beharko genuela, eta, beraz, leku-izen hauen bilakaera bestelakoa izan zela: *arhantze + heta > *Arhantzeheta > *Arhantzeeta > Arhantzeta* eta *udaretze + heta > *Udaretzeheta > *Udaretzeeta > Udaretzeta*; azkenurreko silabako *-e-* bera ere, zalantzabide dudan <h> bezalaxe, erroarena izan daiteke, ez atzizkiarena; cf. gainera *Arnaut, seynor d'Arhancete* (*CenBNav* 1452) eta *Hudareceta* (*TopOlivI* 1538). Azkenik, *Lostau de domesainhete* eta *Lostau despaynhete* adibideetan (*CenSoul* 1377) <nh> digrafoak sudurkari sabaikaria adierazten du, ziur aski, eta dirudienez atzizki ttikigarri erromantzea dago horietan.

II.4 eranskinetako taulan zerrendaturiko lekukotasun gehienak XIV-XVI. mendeetakoak dira, eta, esan bezala, adibide gehienak Gipuzkoa mendebaldeko eskualdeetakoak dira, eta bere lurralde mugakideetakoak, Arabakoak eta Bizkaikoak, alegia. Datu hauek mapa batean antola daitezke, betiere gogoan atxikiz datu eta zenbaki hauek lehen hurbilketa bat baizik ez direla, Erdi Aroko lekukoek eman dezaketen informazioaren erakusgarri. Hona hemen 44. taulako lekukoaren adibideen kopuruak eskualdeka:

Araba	
Eskualdea	Adibide kopurua
Aguraingo eskualdea	17
Zuia-Gorbeialdea	3
Trebiñu	2
Kokapen ezagunik gabeak	2
Gipuzkoa	
Eskualdea	Adibide kopurua
Debagoiena	33
Debarrena	2
Urola Kosta	19
Goierri	2
Tolosaldea	1
Bizkaia	
Eskualdea	Adibide kopurua
Busturialdea-Urdaibai	3
Lea-Artibai	3
Nafarroa	
Eskualdea	Adibide kopurua
Atetz ibarra	1
Nafarroa Beherea	
Eskualdea	Adibide kopurua
Arberoa	2
Kokapen ezagunik gabeak	2

4. taula. 44. taulako adibideak eta lekukotasunak zenbakitan.

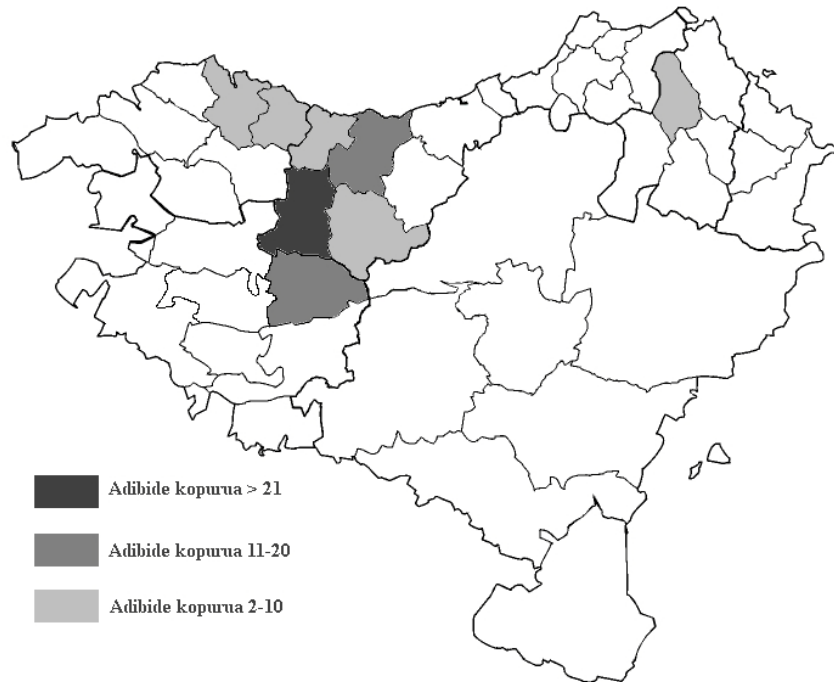
Ohartu beharra dago Nafarroa Behereko guztiak *Soroheta* izenaren adibideak direla.

Bestalde, mapa osatzeko, hauetako datu gutxi batzuk baztertu ditut:

- (a) Adibide bakarra duten eskualdeak kanpo utzi ditut: Atetz ibarra eta Tolosaldea.
- (b) X.-XIII. mendeetako datuak kanpo utzi ditut: Trebiñukoak, Zuia-Gorbeialdekoak eta Atetz ibarrekoak; ohar bedi, hala ere, lehen bi eskualdeak *-heta* duten besteekin mugakide direla.

Hona, bada, kopuruak mapan irudikatuta:

3. irudia. *-heta* duten izenen banaketa geografikoa XIV. mendetik XVI. mende hasierara.²⁵⁶

Nire ustez, esanguratsua da mapa honek *-heta* aldaeraren erabileraz (eta, nire hipotesian, bere iraupenaz) ematen duen irudia, banaketa geografikoagatik, eta, era berean, sinesten dut hizkuntzaren ezaugarri fonologiko eta are morfologikoen berri ematen digutela. Jakina, pentsa liteke eskribauen ohitura grafiko hutsa izan zela, baina, orduan, ez da ulertzen, adibidez, zergatik ez dagoen Bizkaiko eta Gipuzkoako beste udal-agiritegietan adibiderik, ez eta zergatik agertzen diren berriz ere Nafarroa Beherekoetan. Era berean, bestelako galderetarako bidea ere irekitzen da, hala nola zergatik ez dagoen Durangaldean *-heta*-ren adibiderik,²⁵⁷ ezinbestean etorkizuneko ikerketetarako geratuko direnak.

4.6.2 *-heta*-ren hasperena: morfema arteko muga markatzeko sortua ala jatorrizkoa?

Salaberriren ustez (2015: 2.1.3 atala), *-heta* atzizkiaren kasuan hasperenak morfema

²⁵⁶ Mapa hau <http://muturzikin.com> gunetik jaitzita irudi baten moldaketa da.

²⁵⁷ Iñaki Camino irakasleari eskertzen diot ohar hau.

arteko muga markatzen du, eta ez da, hortaz, berezkoa edo jatorrizkoa; Knörrek ere antihiatikotzat jotzen du (2000: 612; “con hache antihiática” dio, argitu gabe fonetikotzat ala grafikotzat duen). Zenbait argudio eman daitezke iritzi hauen aurka: (1) gertaeraren paralelo moduan Salaberrik ematen duen *Arzanhegi* ez da kontuan hartzekoa, *hegi*-k berezkoa baitu hasperena (cf. *Hegilior* eta *Heguiraz*; Salaberrik berak *hegi*-ren hasperenaren berezko izaera aitortzen du aurrerago); (2) morfema muga markatzeko hasperena agertzearen fenomeno ez da dokumentatu euskara historikoan modu emankorrean; (3) Mitxelenak dio hasperenak betekizun exkaxa duela morfologian (*FHV* 213); (4) 4.4.1 atalean esan bezala, hasperenaren murriztapenak gogoan hartuta (*FHV* 215), fonetikaren ikuspegitik nekez justifika daiteke hitz baten hirugarren eta are laugarren silaban hasperen bat ezerezetik sortzea, eta errazago azaltzen da jatorrizko hasperen baten iraupenaren bidez.

Funtsean, jatorri etimologikoa bila dakioke Salaberrik aipatzen dituen morfema gehienetako hasperenari, eta, nire ustez, hori da lehenetsi beharreko bidea; bestalde, hasperenaren galera progresibo orokorraren lekuko gisa har liteke *-eta* atzizkiaren hasperena orokorra ez izatea, edo erakusleen gramatikalizazio prozesuaren barreneko soilte fonologikoaren adibide gisa.

4.6.3 *-eta/-heta Erdi Aroan: laburpena*

Laburbilduz, *Reja*-ko adibideetan *-heta* atzizkiaren adibideak badaude, eta hauetan hasperena adierazten du <h>-k; nire ustez jatorrizkoa du hasperena, ez da morfema muga markatzeko sorturikoa. Atzizki <h>-dunaren beste lekukoek oso hedadura geografiko zehatza dute (ik. 3. irudiko mapa), eta, agiriz agirikako grafia-azterketa egiten ez den bitartean, hau bitara uler daiteke: eremu jakin bateko ohitura grafiko baten ondorio izatea, edo <h>-k hasperena adieraztea.²⁵⁸ Uste dut badela bigarren aukera honen aldeko zantzurik: Ziortzako kolegio elizako agiritegian, *fasta el dia que llaman Donestefahe* dugu (*ColCenar* 1353), eta argi dago izen horren jatorrizko formak,

²⁵⁸ Hirugarren aukera bat ere bada: baliteke jatorrian esangura fonetikoaren zuen grafia batek, hotsa bera desagertuta ere, iraun izana. Tradizio grafikoak, hortaz, ordurako desagertua zegokeen hotsaren adierazpen idatzia iraunaraziko zuen. Joseba Lakarrari eskertu nahi diot ohar hau.

*Donestebane-k, *-n-* duela; bokalarteko *-n-* > *-h-* bilakaera ezagunaren adibide bat gehiago da (cf. lat. *anate* > eusk. *ahate*; *FHV* 300), eta, beraz, horrek iradokitzen du *Donestefahe*-ko <h>-k hasperena adieraziko zuela; interesgarria da, azken silabakoa baita sudurkariaren ondorengo hasperen hau. Agiri berean, bestalde, *Hondarroa* dago, eta baliteke adibide honetan <h>-k *hondar* hitzaren jatorrizko hasperena adieraztea. Jakina, iturri hauetako <h> guztiek ez zuten hasperena adieraziko, baina zenbait kasutan argi dago hala dela.

Datu garrantzizkoak dira horiek mendebaldeko hasperenaren galeraren historiarako: Mitxelenak aipatzen du (*FHV* 205) mendebaldean hasperenak berandu arte iraun ahal izan zuela, XIII. mendera arte gutxienez; datu hauekin XIV. eta XV. mendeetara arte luza daiteke epe hau, egiantz handiarekin (cf. bereziki 1353ko *Donestefahe*). Hasperenaren lekukotasunak garai historikora —hots, testuen garaira— hurbiltzen badira ere, zaila dirudi Mitxelenak (XI 159-167) *Refranes y Sentencias* testuko <h>-ez egindako oharrauzitan jartzea;²⁵⁹ nolana ere, bidea izango dugu Mitxelenak garai historikorako deskribatu zituen hasperenaren kokaleku murriztapenetan sakontzeko (*FHV* 215), baita galdetzeko ere bigarren silabatik aurreragoko hasperen ugariak zeri dagozkion (cf. *Reja*-ko adibideak, *Donestefahe*, etab.), edo bertan “sorturikoak” izan ote daitezkeen, edo ezinbestean jatorrizkoak ote diren.

4.7 *-en/-hen* atzizkia *Reja-n* eta Erdi Aroko beste zenbait agiritan

Aurreko atal batean esan bezala (2.4.2.5.4), deklinabideko genitibo pluralekoarekin lotu ohi da superlatiboko *-en* atzizkia. Mitxelenak dioenaren kontra —“Tampoco creo conocer ningún testimonio de *-en*, *-ei*, etc., en los casos no locales de plural” (IX 282)— eta superlatiboaren eta genitibo pluralaren arteko erkatze horren bidetik, bada, nire ustez, genitibo pluralaren forma arkaikoaren adibiderik Erdi Aroko eta bestelako

²⁵⁹ Aipagarria da Nafarroako hasperenaren galeraren auziaz datu berrien argitara esan daitekeena: Mitxelenak Erdi Aroko datuetan oinarriturik eraikitako ustearen aurka, badirudi XIV. mendean bazela oraindik hasperena Nafarroa hegoaldean, Lizarra aldeko pertsona baten izenean hasperenaren zantzu zalantzarik gabea baitugu; alde horretatik, baliteke hasperen gehiagoren lekukoak izatea Nafarroako agiri eta testuetan. Ikus 7.3 atala.

hainbat lekukotan.

Honako hauek dira *Reja*-n superlatiboarekin agertzen diren izenak: *Arbelgoihen* eta *Mengano Goien*. Badirudi eztabaida berean ezar daitekeela *Goiahen* ere (gaurko *Goiaín*); *Cogahan* forma desitxuratuán ere agertzen da (*SMillán* 952). Pentsatzekoa da *-guren* osagaian ere superlatibozko *-en* atzizkia dagoela (cf. *Helkeguren*, *Hurigurrena*, *Ibarguren* eta *Mendiguren*). Donemiliagako kartulario galikanoko ustezko adibideen artean, aipagarria da Bermeo inguruko *Urho Ghennaga Sursum* (*SMillán* 1093), baina pasarte horrek arazoak ditu transkripzioan eta leku-izenen identifikazioan.

Reja-ko adibideetan, hortaz, *-hen* bat eta *-en* bat ditugu, biak *goien* hitzean. Hurrengo ataletan, eztabaidan sartu ditut *goien*-ez gain superlatibotzat jo ohi diren (Orpustan 1999: 196-197) beste hitz batzuk ere, eta *Reja*-z besteko agirietan euskara modernoko *barren* eta *behe* hitzekin loturiko aldaerak bilatu ditut. Denetan aurkitu ditut <h>-dun adibideak; II.5 eranskinetako tauletan dago bilduriko lekukotasun guztien zerrenda.

4.7.1 Goihen superlatiboa *Reja*-z besteko Erdi Aroko agirietan

Bereziki aipagarriak dira Nafarroa Behereko eta Zuberoako adibideak, bere ugaritasunagatik (45. taula, II.5 eranskinetan): cf. Zuberoako errolda gotikoko *Irigoyhen*, *Jaurgoihen*, *Echegoyhena*, *Goyheneche* ugariak; hasperenik gabeko *goien*-en lau adibide baizik ez ditut jaso bilduma horretan. Nafarroa Behereko lekukoén artean, bi datu dira aipagarri: Zierbidek editaturiko erroldetan (*CenSoul* laburdurapean), irizpide nabarmen bat antzeman daiteke, izan ere *Goihenetxe* deitura 1412koan beti idatzi baita <h>-rekin, baina inoiz ez ~1350ekoan; badirudi zaharrenean ez dela islatu hasperena idatzizkoan.²⁶⁰ Bestalde, Carrascok bildurikoen artean (*PobNav* laburdurapean),

²⁶⁰ Pentsa liteke honek Mitxelenaren hipotesiaren alde egiten duela (*goihen* hasperenduna berriagoa dela dio berak, *FHV* 220). Baina badirudi idatz ohitura edo idatz-irizpide orokorragoen bitartez azaldu behar direla errolda hauetako <h>-ren erabilerari dagozkionak: cf. Izpurako *Bernart*, *seynor de Olaga* (~1350) eta, hatxerekin, *Olhague* (1412); izen honetan, gainera, hatxe dagoenean *-ague* dugu, Nafarroa Behereko bertako idazkari edo eskribau baten eskua sala lezakeena, hots, hasperenak aise entzun edo idatz zitzakeen batena, eta hatxerik gabeko *Olaga*-n *-aga* dugu, Pirinioez bestaldeko norbaiten eskua sala lezakeena. Orobat gertatzen da *eyera* eta *eyhera* bikoteekin, etab. Zierbide editoreak (1993: 4) dioskunarekin bat egiten du honek guztiak: 1350eko errolda nafar erromantzez dago idatzia, Iruñean ziur aski, eta 1412koa gaskoieraz.

Nafarroa Beherekoek baizik ez dute <h>, Nafarroa Garaiko *goyen* ugarien aldean; esanguratsua izan daiteke datu hau, Ipar Euskal Herriko eremuan hasperenak luzaroago iraun duela kontuan hartuta. Forma hasperendunaren lekukotasunik zaharrena, ordea, ez da ez Zuberoakoa ez Nafarroa Beherekoa: cf. Uztaritzeko *Yrigoihen* (*LivOr* 1256),²⁶¹ Arabako *Arbelgoihen* ahaztu gabe, jakina; Zuberoan eta Nafarroan Beherean antzinagoko dokumentaziorik bagenu, ziur egon gaitezke han ere izango genituzkeela -*hen* atzizki hasperendunaren adibide zahar gehiago.

Nire ustez, ez dago zalantza handirik lekukotasun horietako <h>-k hasperena adierazten duela: euskara historikoan dokumentatua dago *goihen* hasperenduna, Etxeparerekin hasi eta beste hainbat autorerekin segi (ik. *OEH* s.v. *goien*).

Goien-i dagozkion datu hauen artean, dena den, beste lekukotasun batzuk berebizikoak iruditzen zaizkit eztabaidarako: Araban eta Debagoienan *gohen* eta *goihen* duten izenak daude; hauen banaketak, kopuruetan dauden aldeak gorabehera, bat egiten du *-heta* aldaeraren eremu geografikoarekin (ikus 3. irudiko mapa). Nire ustez, honek indartu baizik ez du egiten 4.6.1 atalean *-eta/-heta* atzizkiari buruz eta hasperenaren iraupenaz proposaturikoa; *-hen* atzizkiari eta *-heta* atzizkiari dagozkion datuak elkarren osagarri dira, eremu geografiko bertsuan aurkitzen ditugulako.

Honek guztiak aditzera ematen du *-hen* atzizkian hasperena inoiz orokorra izan dela, eta, nire ustez, horrek Mitxelenaren ustearen aurka egiten du: zioenez, *goihen*-eko hasperena gerora sorturikoa da (*FHV* 220); nire hipotesi nagusiaren barruan, errazagoa da onartzea jatorrizkoa zela, erakusletik zetorkiona.

4.7.2 Barhen *Erdi Aroko agirietan*

Goien-ek *goihen* aldaera garai historikoan dokumentatua duen bezala, *barren*-ek ere badu *barhen* aldaera Zuberoan eta Nafarroa Beherean (*OEH* s.v. *barren*); cf. adibidez Oihenarten 634. atsotitza, *Ibia duenak igaren, daki osina zein den barrhen*.²⁶²

²⁶¹ Lapurdikoa delako, deigarria da agiri bereko *Hurigoien* aldaera, *-u-* duen *huri* aldaerarekin. Cf. halaber Ulibarrik (2011: 379, 12 oh.) zer dioen Araba ekialdekoa izan daitekeen testu bateko *uri-z*.

²⁶² Cf. bide batez Oihenarten beraren *Atsotitzen urrhenkina*.

Zilegi da, beraz, Erdi Aroan horrelakoak bilatzea. Aurkitu ditudan guztiak²⁶³ Zuberoako errolda gotikoan daude (46. taula, II.5 eranskina): cf. *Barhnetche* eta *Barhene*; badira, jakina, *Barreneche* eta *Iribarren* ere. Itxuraz *barren* hitzaren aldaera moduan ageri den *barre*-k ere badu *barhe* aldaera: cf. *Barhechea*, baina ugariagoak dira *Barreche* bezalakoak; cf. *goyheche(a)* Zuberoako erroldan.

Ez da ahaztu behar, bestalde, *barne* aldaera, leku-kasuetako formaren sinkopaz sorturikoa (cf. *barrean* > *barnean*), ugaria eta goiztiarra dela Erdi Aroko lekukoetan; Zuberoako *barhen* horiek, hortaz, arkaismo moduan ikus daitezke *barren* eta *barne* formen aldean.²⁶⁴

4.7.3 Behen Erdi Aroko agirietan

Euskara historikoan *behen* ez da ageri hitz bakun gisa: horren ordeaz, *behengo*, *beheneko* edo *beherengo* modukoak ditugu (ik. *OEH* s.v.), eta, jakina, *behe* bera. Bereziki azken honetan argi dago <h>-k hasperena adierazten duela.

Erdi Aroko agirietan *behen* eta *behe*- modukoak bilatu ditut (ik. II.5 eranskinetako 47. eta 48. taulak). Aipagarria da *behengo* osagaia duten izenak Aguraingo eskualdean aurkitzea (cf. besteak beste Okarizko 1322ko *Martin Xemenes Vehengoa*), hain zuzen *goihen* eta *-heta* <h>-dunen adibideak ere eskualde horretan aurki daitezkeelako (ikus berriro 3. irudia); horretaz gain, Tolosaldean eta Urola Kostan ere aurki daitezke adibide zenbait, denetan lehena den Nafarroakoaz gain. Hatxerik gabeko *been* duten adibideak ere bildu ditut 47. taularen bukaeran, baina gutxi dira corpusean; jakina, *Bengoa* edo *Bengoetxea* modukoak askoz ugariagoak dira *behen* edo *been* dutenak baino.

Bestelako egoera dugu *behe*- duten izenekin, kasu honetan Zuberoako eta Nafarroa Behereko adibideen ugaritasuna deigarria baita (*behen* bakar bat ere ez dut aurkitu han): cf. besteak beste Izpurako *Elgue-Behere* (*PobNav* 1366) edo Lexantzüko

²⁶³ 1249ko *Arnalt de Chavahen* ere *barhen*-en adibidetzat har liteke, “forme altérée avec mécoupure romane pour Etxabarren” baita, Orpustanen arabera (1997: 178); baina desitxuratuegia dago adibide ziurtzat hartzeko.

²⁶⁴ Ez du iritzi bera Orpustanek, *barhnetchia* bezalakoez ari dela: “[L]’aspiration de la vibrante n’a manifestement pas toujours d’origine étymologique [...] c’est manifestement un mode d’articulation de la vibrante, spécialement en début de seconde syllabe des mots de trois syllabes et plus” (1999: 80). Honek, jakina, ez du azaltzen nola sortu den hasperena *goihen* edo *behen* hitzetan.

Urrutibehety (*CenSoul* 1377). Arabako adibideak, ordea, Gipuzkoako adibideak baino urriagoak dira. Nafarroako adibideen artean, cf. *Beheriain*-en aldaerak (gaurko *Beriain*) eta *Beherin* (gaurko *Bearin*, Lizarra aldekoa), datu hauen argitara beharbada *behe*-rekin lot daitezkeen leku-izenak; aipagarria da, bere antzinasunagatik, XI. mendeko *Eleicauehea*. Berriz ere, ugariak dira <h>-rik gabeko *bee*- duten aldaerak; horietako batzuk bildu ditut 48. taularen bukaeran.

4.7.4 Ohar etimologiko bat barren, behen eta goien superlatiboen lehen osagaiez

Barren, *behen* eta *goien* superlatiboetan *-hen* bereizten badugu, *bar*, *be* eta *go(i)* geratzen zaizkigu lehen osagai gisa. *Bar* bestelako hitzetan ere aurki daiteke, hala nola *ibar* (< *ur-bar*, ziur aski), eta esanahiari buruz “une racine *barr*- exprimant l'idée de ‘fond’” dakar Lafonek (1999: 289).

Go(i)-ri dagokionez, nire ustez *go errotik abiatu behar da (nahiz eta, bere horretan, ez den CVC egiturakoa, ikus Lakarraren lanak), eta *gogo* hitzean erreduplikatuta ageri den bera izan daiteke;²⁶⁵ nire ustearen arabera, *-i*- ez da jatorrizkoa, eta hasperenaren aurretik sorturikoen artean sailkatu behar da (cf. *saihets* edo *Beriainen aihek* erakuslea, ik. 7.3.1.2 (f) atala; cf. halaber *gora* adlatiboa, ez **goira). Argudia liteke *goiz* hitzean, *-z* instrumentala bereizita, *goi*- geratzen dela erro moduan; baina honen ondoan *noiz* jar daiteke, eta honi dagokion erroa *no- da, zalantzarik gabe: cf. *nor*, *non*, *nora*, etab.

Hala balitz, *Pero Sanches de Ybargohen* (*ArchMondII* 1438) eta *molino dicho por su nonbre Gohenbolu* (*ArchBergII* 1506) bezalakoetan jatorrizko *go gorde da; orobat hatxerik gabeko *goen*-en adibide ugarietan; *goren* ere horren aldaera izan daiteke, *-r*-epentetikoarekin. Aldaeren arteko loturan sakontzeko aukera ematen digute Donemiliagako kartularioko agiri beraren bi erredakziok (1062. urtekoak):²⁶⁶ lau anaiaren berri ematen zaigu hauetan, batean *Lakenti Goen et Ionti, suo germano* agertzen dira, eta bestean *Iaundi, et Lachendi et Beila Goico, germanos de abbate*

²⁶⁵ Antzeko egitura duten hitzetarako, cf. adibidez *zozo*.

²⁶⁶ David Peterson historialariari eskertu behar diot datu hauetara erakarri izana nire arreta; orobat eskertu behar diot datu hauen gaineko eztabaida.

domno Nunno de Ghagoien eta *Ionti de Ghagoien*; badirudi *Nunno de Ghagoien* izenean <i>-ren gainean <r> idatzi zuela kopistak, eta horrela *Ghagoren* geratu zen, nahiz eta editoreak *Ghagoien* hobetsi. Lau anaiak *Goen*, *Goico* eta *de Ghagoien/Ghagoren* deiturekin agertzen dira. Dirudienez, Zigoitiko Etxaguenekin lotu behar da *Ghagoien*;²⁶⁷ cf. halaber *villa Eggagoien* (*SMillán* ~1067). Horrela bada, *goen*, *goren* eta *goien* aldaerak ditugu hemen, betiere leku bera adierazteko.

Bestalde, cf. agian Zuberoako 1377ko erroldan Iruriko *Lodit ostau de mendigoren* eta Altzaiko *Lostau de Miagorene*. Orpustanen iritiz, Zuberoako izen horietan *guren* dago, eta honela azaltzen ditu: “[G]raphie du Censier qui signale una attraction du moderne *goren* ‘le plus haut’ qui a remplacé l’ancien *goien*” (2000: 155); *guren* azaltzeko, berriz, *gur errora jotzen du (agian *gurtu*-koarekin lotu behar da?), baina ez dago argi nola lot daitezkeen *goihen* eta *guren* (Orpustan 1999: 197). Pentsa liteke bilakaera *-gohen* > *-goen* > *-guen* > *-guren* (*-r-* epentetikoarekin) izan zela, baina ohartzekoa da *guren* bera aski antzinakoa eta orokor antzekoa dela toponimian —cf., Araban, *Mendiguren*, *Helkeguren* (*SMillán* 1025) eta, Zuberoan, *ostau de Echegurenne*, *Lostau de Iburgurene* (*CenSoul* 1377)—.

Azkenik, *be* ere bereiz liteke osagai gisa, nire ustez (cf. arestian *go-rekin egindako oharra, CVC egiturari buruz). Hortaz, Erdi Aroan aurki daitezkeen *-be* ugariak²⁶⁸ ez dira guztiak, ezinbestean, *-behe* laburtzearen ondorio: cf. *domnum Galindonem de Lisabe* (*SJPeña* 928), *villa que vocatur Ayçpe* (*GuipAlb* 1007), *Arrigu de Arbe* (*DocLeire* 1032),²⁶⁹ *Agierbe* (*SancRam2* 1075; *gaurko Aierbe*), etab. Adibide nahasgarrien artean, cf. *Zetzave* (*SMillán* 871), 424 urte beranduago *Çeçtafehe* (*CartCalah* 1295) formapean ageri dena. Baliteke, orobat, *pe* ere jatorrizko *be* horren ondorengo zuzena izatea (*OEH*-n *behe* sarrerepean dago).²⁷⁰ Hipotesi honen barrenean, gerorakoa da *behe* forma, agian *behengo/beheko* moduko bikoteetatik ondorioztatua (cf.

²⁶⁷ Badirudi afrikatua adieraz dezakeela <gh> digrafoak: cf. *Ocharanna* (*SMillán* 945) eta *Munnio Gharanna* (*SMillán* ~1174), non *Munnio* izenaren *-o* bukaerarengatik esplikatzen den *Gharanna*; orobat gertatuko zen *Ghagoien*-ekin ere, *de* preposizioarengatik.

²⁶⁸ Zerrenda luze baterako, ikus Artzamendi (1985), *-be* lemapean.

²⁶⁹ Cf. lehenagoko *Suprarbi* (*SJPeña* 1014).

²⁷⁰ Bere antzinasunari dagokionez, cf. *una vinea de Garcia Lup in una gangape* (*SJPeña* 1041); ez dago argi zer den *ganga* (ik. *OEH* s.v.), cf. *Pero Ganga* (*MerMont* 1350).

etxeko / *zub. etxenko*), eta *behere*-k berak *beheren* superlatibo itxuraz pleonastikoan luke jatorria; xehetasunak, dena den, ez daude argi, eta ez da baztertzekoa, adibidez, genitibo pluraleko forma zaharra *hen*-ez bestelakoa izatea (*he* agian?). Ez dago argi *-n* gabeko *goihetxe* eta *barhetxe* (ugariagoak dira *goihenetxe* eta *barhenetxe* Zuberoako errolda gotikoan) eztabaida berean koka daitezkeen; hauetan baliteke, arazoak arazo eta izena erabat lexikalizatua zegokeela onarturik, bokalarteko *-n-* galdu izana, *goihenetxe* > *goiheetxe* > *goihetxe*, etab.

Nire ustez, *lehen*-ek ere superlatiboko *-hen* hau bera du, nahiz eta ez dagoen argi zein den hasierako osagaia (cf. *azken* < *hatz* + *-hen*); *lepo* hitzeko *le*-rekin lot liteke;²⁷¹ ezaguna da ‘lehen’ eta ‘azken’ esanahia duten hitzak superlatiboak izan ohi direla hainbat hizkuntzatan, cf. ing. *first* eta *last*, lat. *prīmus* eta abar. Alabaina, Erdi Aroan ez dago *lehen*-en adibide garbirik: cf. agian *Lostau de Leherence de Berraute*, baina Orpustanek (1999: 28, 277) *leher*-ekin lotzen du Zuberoako erroldako lekukotasun hau,²⁷² akit. LEHERENNO-tik bereiziz, honetan bai, *lehen* ikusten baitu.

4.7.5 -hen Erdi Aroan: laburpena

Atal honetan, *-aga* eta *-eta* atzizkien eztabaida berean kokatu dut superlatiboko *-en* atzizkia, genitibo pluralean ikusi izan baita beronen jatorria. Deklinabidea erakusleekin uztartzen duen hipotesiaren bidetik, superlatiborako ere forma hasperendunak aurkitu ditut Erdi Aroko agirietan, hipotesi nagusiaren indargarri.

4.8 Zenbait ohar orokor *-aga/-haga*, *-eta/-heta* eta *-en/-hen* atzizkiez

Bukatzeko, zenbait galdera eta iruzkin etortzen dira gogora onomastikako *-(h)aga*, *-(h)eta* eta *-(h)en* atzizkiak hizpide hartuta. Batetik, Erdi Aroko aldaera hasperendunei dagozkien bi ohar:

- (a) Gutxi dira *-haga* hasperendunaren adibideak, *-hen* eta *-heta*-renekin alderatuta; lehenago gramatikalizatu zela adieraz lezake honek.

²⁷¹ *Lepo*-ren bigarren osagairako, cf. *orpo* eta *albo* (Lakarra 2011: 25, 110).

²⁷² *Lehete* deitura ere *leher*-ekin lotzen du, *-eta* atzizkia duela adieraziz (2000: 190).

- (b) Galdetu daiteke zergatik ez dagoen iparraldean *-heta*-rik, eta aldiz *-hen* (eta *-haga*) bai; agian lotuta egon daiteke *-heta* osagaia atzizki berranalizatua izatearekin, ik. (d) puntuan.

Bestetik, beste bi ohar deklinabidearen morfologiari eta atzizkien aldaerei lotuak:

- (c) Euskara historikoan, *-(h)aga* eta *-(h)eta* ez dira, forma horietan, deklinabideko atzizkiak: *-(h)aga*-ren deklinabideko ordaina *-ak* da, eta *-(h)eta* ez da bete-beteko atzizkia, ondotik kasu-markaren bat duelako beti (cf. *-etan*, *-etara*, *-etatik*, *etab.*).
- (d) Azkenik, atzizki hauek bi multzotan banatu daitezke: *-haga* eta *-hen* gaurko deklinabideko formen zuzeneko aitzindariak dira; *-heta*, ordea, leku-kasuetako formatatik berranalisisiz sorturikoa da,²⁷³ eta, neurri horretan, onomastikari baizik ez dagokio.

Galdera eta iruzkin hauen esangura deklinabidearen morfologiaren berreraiketari dagokion bosgarren kapituluan geratuko da agerian.

4.9 -a, -aga, -eta eta -en D-elementuak Pirinioetako Erdi Aroko lekukotasunetan

Erdi Aroko agiri-bildumek ematen duten informazioaz ohar bat egin beharra dago, Pirinioetako euskaraz denaz bezanbatean.

Corominesek (*Estudis de toponímia catalana* 1965, 1970) Pirinioetako leku-izenen gorabeherak aztertu zituen, eta, euskarari eta tesi honen gaiari dagokionez, hiru lan dira bereziki aipatzekoak bere artikulu bilduma horretan: *Sobre els elements preromans del domini català* (1965: 67-91), *La survivance du basque jusqu'au bas Moyen Âge* (1965: 93-151) eta *Els noms cerdans en -guja i en -barre* (1965: 153-172).

Lan horietan, gaur egun klasikoa den ikuspegia taxutzen du Corominesek, eta

---

²⁷³ Berranalisiarena da tesi honetan landuriko hipotesia (5.2.6.1 atala). *Erroheta* moduko izenak azaltzeko, beste aukera bat da proposatzea **erroheta* (< **erro heta*) moduko sintagmak egon zirela, lokatibokoak edo, **erohetan* sintagmen berranalisisirik gabe. Izan ere, nire hipotesian bada gauza ohargarri bat: **erohetan* → *Erroheta* gertatzeko, *-(h)etan* atzizkia aski gramatikalizatua egon behar zen, berranalisi horretan hiztunak *-eta* atzizkia izenaren parte zela ulertu bazuen, eta, hala izan bazen, bitxi egin lekioko norbaiti artean hasperena gordetzea. Ustezko eragozpen honen aurka, ordea, komeni da gogoratzea galera fonetikoa gramatikalizazioaren epifenomeno edo are azken ondorio gisa ikusi izan dela (1.1.7 atala).

saiatzen da Erdi Arora arte eta Erdi Aroan zehar euskal irla linguistiko moduan Pirinioetan iraun zuten eremuak zehazten. Horretarako, euskal lexikoaren hainbat osagai bereizten ditu Oskako eta Lleidako ibarretako leku-izenetan: cf. Aragoin, Ribagorzako *Alascor(re)* (gaur arag. *Llascuarre*, kat. *Lasquarri*), non *-gorri* ikusten duen, edo 996an dokumentaturiko *Illacorre* (gaur *Llaguarres*), *lakar*-ekin lotzen duena, eta gogora ekartzen du *Lacarro* (*CartAlaón* 942) (1965: 110-112); cf. halaber Lleidako Pallars Sobiráko *Uribida*, *Urdossa* (cf. Baigorriko *Urdoze*, 1965: 83), *Urci*, *Uliviergo*, *Broate* (< *buru-ate*, 1965: 128, 23 oh.), Alós de Balaguerko *Lats* (eusk. *lats*, 1965: 129), eta beste. Horrelako izenen iraupena erromatartze berantiarrarekin lotzen du Corominesek (1965: 117), eta, bereziki Pallarsez ari dela, esaten du euskarak Erdi Aroan irla linguistiko moduan iraun zuela.

Ikuspegi klasiko horren laburpen egokia dakar Badiak, “Catalunya bascónica” delakoaz mintzo denean (1987: 62):

Efectivament, hi ha unes terres que semblen haver-se escapat de la romanització en el sentit de transmissió i assimilació de les maneres romanes de pensar, de viure i de parlar, dins un marc cronològic que no sol ultrapassar la fi del segle V: són les terres de la Catalunya bascónica, al nord de la serra del Montsec i a l'oest del curs mitjà del Segre, és a dir les comarques del Pallars i la Ribagorça i, bé que amb un abast diferent, la Vall d'Aran.

Eta, Corominesen ideiei jarraiki, X-XI. mendeetara arte luzatzen du lurralde horietako euskaltasuna (1987: 66-67):

En tercer lloc, si, a la resta del país, l'extinció de les llengües pre-romanes s'ha de considerar consumada al segle V o, tot al més tard, al VI [...], a la Catalunya bascónica, en canvi, la llengua de substrat, ço es, és clar, el basc, hi romangué fins cap a l'any 1000.

4.9.1 Corominesen datuak eta euskal artikulak

Datu deigarri bat nabarmendu daiteke Corominesek darabiltzan leku-izenei begira: Pirinioetan, Lleidako eta Ribagorzako lurraldeetan bereziki, ez dago *-a*, *-aga*, *-eta* eta *-en* D-elementuen adibide garbi bakar bat ere. Bere *La survivance du basque...* lanak eranskin interesgarri bat dakar (1965: 142-146), eskualdez eskualde, Nafarroako mugatik eta Andorrakora bitartean, Oskan eta Lleidan dauden herri izenak zerrendatzen dituen, izena bera edo izenaren osagaietako bat aurre-erromatarra dutenak soilik

hartuta. Izen horien guztien artean, ez dut *-aga*, *-eta* edo *-en* bakar bat ere aurkitu; *-a* amaiera duten izenak ez dira gutxi (cf. *Baranguá*, *Navasa*, *Ovarra*), baina bakar batean ezin da ziurtatu artikulua dagoenik; agian aipagarrienetakoa *Belarra* da,²⁷⁴ izenaren lehen osagaia eusk. *belar* hitzarekin lotzea lortuko bagenu, baina, hala balitz ere, ohartu beharra dago ez dela Pirinioetako ekialdeko muturrekoa, eta Nafarroatik hain urrun ere ez dagoela.

Corominesek izendatuki proposatzen du euskal artikulua dagoela Pirinioetako izen batzuen osieran; hona horietako batzuek:

- (a) Lleidako Alt Urgelleko *Arfa*, Corominesen ustez (1965: 85), eusk. *asu-a* analizatu behar da; antzina *Assua* dokumentatua dagoela dio, eta hori da bere hipotesiaren helduleku nagusia. Bi arazo nagusi ikusten dizkiot Corominesen usteari: batetik, gaurko *Arfa*-rainoko bilakaera ez da erraz azaltzen, eta, bestetik, hitza erabilera murriztekoa da euskararen barruan, eta mendebaldekoa, nahiz eta balitekeen antzina zabalduagoa egotea (ik. 4.3.2.2 ataleko (4) adibidean *Reja*-ko *Hazua* edo *Harhazua* izenez emandako azalpena). Horretaz gain, *Asfa* ere badago XI. mendean (*EtimCat* s.v. *Arfa*), eta baliteke Corominesen *Assua* gaizki irakurritako adibidea izatea, <ʃ> grafemaren gorabeheraren batengatik.
- (b) Corominesek (1965: 105-106) gaurko Pallarsko *Salàs* aipatzen du (*Salasse* dokumentatua 840an); hortik ipar-mendebaldera 40 bat kilometrora dagoen *Salasa* izeneko mendi-lepo batekin lotzen du, eta *Salasa* honetan *-a* artikulua dagoela interpretatzen. Izenaren lehen *sal-* osagaia *Sara*, *Zaldibar* eta *Zaraitzu*-renarekin lotzen du. Eskualde bereko *Gavàs/Gavasa* eta Aragoiko *Navàs/Navasa* bikoteak ematen ditu, izenen osaera morfologikoa argitzeko paralelo moduan.

Nire ustez, izen horien euskaltasuna, eta, ondorioz, bere osaera lexiko-morfologikoa, ez da begien bistakoa; *Salàs*-en kasuan, gainera, lehen osagaia zein den argitzeko ematen dituen euskal paraleloak ez zaizkit egokiak iruditzen, euskararen barrenean ere ez baitirudi denak lexema beraren adibide direnik.

---

²⁷⁴ Nire corpusean 1054an aurkitu dut leku-izen honen lehen lekukotasuna: *Eximino Cardelli de Belarra* (*ColRamI*).

- (c) Bukaeran *-eja* eta *-uja* duten izenetan ere *-a* artikulua ikusten du Corominesek (1965: 88-89). Lehenari dagokionez, eusk. *-egi* ikusten du jatorrian: Cerdanyako *Osseja* izenean —*Olcegia* dokumentatua— osagai hori ikus litekeela dio, “proveït d’article *egia*, ‘versant’, ‘bord, angle’”, eta lehen osagaia *eltze* litzateke. Cf. halaber *Seneja*, 839an *Exenegia* dokumentatua, *etxe-n egi-a* “versant de la maison” analizatzen duena, edo *Sareja* (gaur *Cereja*), bere ustez *sare-egi-a* ‘versant du bercail’. Azken honi oharra egiten dio: 1040an *Cereia* dagoela, eta ondoko Llivia herriko *Cere* izenarekin lotu behar dela; ondoren ohar argigarria egiten du: “Sigui com vulgui, la terminació és basca i ho deu ésser també el radical” (1965: 89, 19 oh.).²⁷⁵ Artikulurik gabe ere agertzen da *-egi*, bere ustez (1965: 154):²⁷⁶

La semblança entre els noms en *-uja* i els en *-eja* té un abast molt limitat: en *-eja* només n’hi ha a Cerdanya, i al costat d’ells hi ha la variant sense article basc, *Enveig*, mentre que al costat dels noms en *-uja* no hi ha tal variant, també a d’altres, no solament a Cerdanya.

Amaieran *-uja* dutenentarako bi hipotesi plazaratzen ditu: *Les Oluges* izena *ol-oia* ‘ohol korta’ analizatzen du,²⁷⁷ eta *Sanaiija*-rako *za(i)n(a)-oia* proposatzen du, esanahiz ‘artzainaren korta’ edo ‘erroen korta’; jakina, *heia*-rekin nahasten du *-oia*, baina, huts hori gorabehera ez genuke artikulurik izen hauetan (1965: 89). Beste hipotesi bat dakar *Els noms cerdans en ‘-guja’...* artikuluan: Cerdanyako *Estaiija*, *Gorguja*, *Naiija*²⁷⁸ eta *Ataiija* aipatzen ditu, Urgelleko *Barguja*-rekin eta ekialderagoko *Aguja*-rekin (Garrotxakoa) batera.²⁷⁹ Bere ustez, azken osagaien *-goia* dago, *-goi* + *-a* artikulua. *Estaiija*-ren ondoan *Estavar* jartzen du, bikote esanguratsua dela iritzita, eta, *Irigoi*en eta *Iribarren* ezagunekin konparatu ondoren, honela dio (1965: 159):

²⁷⁵ Almeriako *Huécija* (Plinioren *Alōstīgi*-rekin lotzen du) modu beretsuan azaltzen du (1965: 98), *-a* artikulua konturik aipatu gabe bada ere: eusk. *-tegi* legoke bigarren osagai moduan. Jakina, izena hain hegoaldekoa izanik, nahiago du “ibéro-basque”-z mintzatu, euskararekiko lotura zuzena proposatu baino.

²⁷⁶ IX. mendean *Envegi* da gaurko *Enveig* (*EtimCat* s.v.).

²⁷⁷ *Vulvigia* da XI. mendean (*EtimCat* s.v.).

²⁷⁸ *Anaugia* IX. mendean (*EtimCat* s.v.).

²⁷⁹ *Les Oluges* eta *Sanaiija* izenak ere bigarren hipotesi honen arabera analizatzen ditu (1965: 165-170). Bide batez, bi izen hauek Segarrakoak dira, Pallars eta Cerdanya baino hegoalderagokoak.

Ara bè, el basc antiquissim de Cerdanya, potser ja extingit cap al segle VI, degué usar semblantment la forma primitiva *-gōia* per anomenar tots aquests llocs situats part damunt d'altres, i el cas d'*Estavar* ens ensenya que el mateix feia amb *-barr* per designar els indrets inferiors.

Nire ustez, bi ohar egin dakizkioke hipotesi honi: batetik, ez du azaltzen zergatik agertzen den artikulua beti *goi*-rekin, eta inoiz ez *bar*-ekin;²⁸⁰ bestetik, interesgarria da ematen duen kronologia, VI. mendea baino lehenagoko euskal lekukoez ari dela uste baitu eta horrek talka egiten duelako artikulua agerreraren kronologiaz dagoen ikuspegi klasikoarekin (ik. 2.1.3.1 eta 5.1 atalak). Leku-izen horien lehen osagaiez ere mintzo da Coromines, baina, nire ustez, ez dago aukerarik modu seguruan euskal ordainekin lotzeko.

- (d) Leku-izenetatik kanpo, Ribes ibarreko hizkerako *gallorça* ere euskararen bidez azaltzen du (1970: 195-205); “ramat foraster que entra a pasturar o afemar les terres a l'estiu” esan nahi du hitzak, hots, abere talde mota bat. Bere ustez, eusk. *gailur* hitzarekin lot daiteke, hain zuzen ere abere talde horiek gailurretan bazkatzen direlako. Azken buruan, *gailurtzea* proposatzen du *gallorça*-ren jatorri moduan (*gallortiea dakar, Schuchardtek *-tze* atzizkiaz zuen ideari jarraiki); berariaz esaten ez badu ere, badirudi bere ustez *-a* artikulua dagoela hitzaren jatorrizko osaeran.

Oro har, esan daiteke Corominesek bere etimologiak ontzeko dituen euskal baliabide linguistikoen artean erabiltzen duela artikulua, euskal osagai bat gehiago balitz bezala, euskara modernoaren gramatikaz dakiena erabilita; baina darabilen Pirinioetako toponimian ez dago ebidentzia beregainik artikulua existentzia ziurtatzeko. Bere jardunaren muturreko adibidea izan daiteke *Segarra*-ren etimologiaz dioena, eusk. *sagarra*-rekin lotzen baitu, euskararen ikuspuntutik egin litekeen bestelako oharrik egin gabe (1965: 165).

Moran, Batlle eta Rabellaren lanean (2002; *EtimCat* laburdurarekin), ordea, ez da izen horietaz aparteko zehaztapenik egiten, horietako asko jatorri aurre-erromatarrekoak direla esateaz gain. Lan horretan, adibide gutxi batzuk aurkitu ditut, itxurarengatik

²⁸⁰ Cf. agian *Obarra*, baina beste eskualde batekoa da.

deigarriak izan litezkeenak: cf. *Ondara* izeneko ibaia, Segarrako eta Urgelleko lurretatik pasatzen dena, XI. mendean *castrum de Hondara*; Conflenten, Frantziaren menpeko Catalunyan, cf. halaber *Saorra*, X. mendean *Savor(r)a* —jatorri latindarraren aukera aipatzen dute autoreek— eta *Oleta* —IX. mendean ere hala ageri da— herri-izenak. Autoreek jatorri ezezagunekotzat dituzte hauek guztiak; euskararen ikuspuntutik, ez dute aski eremu zehatza osatzen, horietan inongo euskal morfologia edo osagairik bereizteko.

4.9.2 Pirinioetako bildumen corpora eta euskal artikulua

Aurreko atalean esan dut Corominesek darabiltzan datuetan ez dudala aurkitu *-a*, *-aga*, *-eta* eta *-en* atzizkien adibide ziurrik Pirinioetako leku-izenetan; *-a* artikuluari dagokionez, bereziki Lleidako Pallarsko²⁸¹ eta Cerdanyako ustezko adibideak auzitan jarri ditut.

Horretaz gain, egoki iritzi diot Pirinioetako euskal lekukotasunak izan ditzaketen Erdi Aroko zenbait agiri-bildumarekin berariazko corpora osatzeari (ik. bibliografian), Corominesen datuetatik abiatuta osaturiko irudipena bermatzeko. Ez dut corpora mugatu Badiak “Catalunya bascónica” izenpean sartzen dituen Ribagorza, Pallars eta Arango ibarretara bakarrik, eta bereziki Oskara probintziari dagozkion hainbat bilduma ere arakatu ditut, Lleidako beste batzuek gain.

Eraitza nabarmena da: corpus horretan ere ez dut gramatikalizaturiko D-elementuen adibide ziurrik aurkitu, *-a* artikulua hainbat ustezko adibide baino ez.

Era berean, kontsultatu ditut Rafael Dalmauk editaturiko eta Bolòsek eta Hurtadok onduriko *Els Atles dels comtats de la Catalunya carolíngia* bilduman Urgelli eta Osonari dagozkion liburukiak ere (Cerdanyari, Pallarsi eta Ribagorzari dagozkienak, zoritxarrez, ez dira oraindik argitaratu). Atlas hauetan VIII. eta X. mendeen arteko leku-izenak biltzen dira, eta jatorriaren arabera sailkatu: aurre-erromatartzat jotzen direnen

²⁸¹ Euskararen iraupenari dagokionez, Pallars Sobiràko iparraldea eta Arango ibarra ditu bereziki gordetzailatzat Corominesek (1965: 121; ik. halaber 152b-ko mapa), hango izenen hainbat ezaugarri fonetiko substratuz baizik ezin baitira azaldu, ez erromantzearen bitartez.

artean ezin izan dut D-elementurik antzeman, ez Urgellekoan (2006: 44-45)²⁸² ez Osonakoan (2001: 32).

Emitza hauek Mitxelenak euskal dialekto ezagunen eremu historikoaz esaten duenaren osagarri dira (VII 532):

Pero, tal como se han dado las cosas entre nosotros, las coincidencias, y esto es algo más que mera sospecha, están lejos de proceder todas de una herencia común. Bien al contrario, sabemos o creemos saber por indicios internos o externos a la lengua, que en buena parte son la consecuencia de innovaciones *compartidas por todos los dialectos*, vizcaíno incluido. Si consideramos la compacta distribución de los topónimos en *-aga* ya mencionados (supra, §§ 6, 7.e) que, desde *Liginaga*, fr. *Laguingue*, en la Soule, se extienden hasta *Lizarraga*, igual sin duda a *Fresneda*, en tierras de San Miguel de Pedroso (siglo XI), cubren la totalidad del territorio en que alrededor del País Vasco actual se habló vascuence en la alta Edad Media (por lo menos), no se puede menos de sospechar que la abundancia y la compacidad apuntan más bien a fechas relativamente recientes.

Labur esanik, Pirinioetako euskara euskalki tradizioaletatik bereizi beharra dago.

Pirinioetako D-elementuen bilaketan emaitza ustela izanik ere, zenbait adibide aipagarri bildu ditut hemen, iruzkintzeko:

- (a) Nire ustez, *Arbe(a)* izenena da adibide ziurrenetako bat, itxura guztien arabera *arbe* + *-a* analizatu behar baitira, *-a* amaiera dutenean. *Arbe* soila maiz ageri da Erdi Aroko lekukoetan, Iruñea-Jaka-Oska ardatzeko testuinguru dokumentaletan: cf. *Arrigu de Arbe* (*DocLeire* 1032) edo *serra de Arb* (*ColRamI* 1049). Nabarmen ageri da, gainera, gaurko Sobrarbe eskualdearen izena *super Arbe/sobre Arbe* dela jatorrian,²⁸³ *Arbe* mendizerraren iparraldera dagoen eskualdea: cf. *domno Ranemiro [regnante], in Aragone et Superarbe* (*SMillán* 1062).

Forma artikuluduna askoz urriagoa da, eta ezaguna da *in loco qui dicitur Arbea, id est petra super petram* (*DocLeire* 1104; Mitx XII 48-49). Euskal eremu historikoko agirietan, cf. *don Martin d'Arbea, vezin de Pampalona* (*NavOccit* 1296) edo Idauzeko *Lostau darbea* (*CenSoul* 1377). Horietaz gain, cf. *Pero*

²⁸² Honela zehazten dute bere jarduna: “En aquest mapa, de la mateixa manera que en el mapa general toponímic, hem fet l'esforç d'incloure no sols els topònims esmentats als documents i que són considerats pels lingüistes com a preromans, sinó també tots aquells que han estat classificats com a preromans pero que, pel motiu que sigui, no són esmentats en els documents entre els anys 788 i 993, i que han arribat fins a nosaltres” (2006: 44).

²⁸³ Magallónék (1903: 94) hipotesi hau hobesten du, proposatu izan den *super Arborem* aukeraren ginetik.

d'Arbea (*DocSos* ~1416) eta *Sancti Stefan de Arbeia* (*DocMont* 1172), agirien testuinguru geografikoaren arabera Nafarroatik aski hurbilekoak. Pertsona-izenetan, cf. *Johan Perez d Arbe* eta *Martin Perez d Arbea* (*TesorArag* 1304), forma artikuludunaren eta gabearen arteko txandakatzearekin, eta Montalbángo (Teruel) *Domingo Arbea* (*ActTamar* 1375).

Gauza bat ohartu beharra dago, hala ere: pertsona-izena izanik, adibide hauen jatorri dokumentalak ez digu ezinbestean aztergai dugun izenaren jatorri geografikoaz informazio zuzena ematen. Ik. jarraian *Bizkarra*-ri dagozkion adibideak.

Lacastak (1994: 194-195) bi *Arbea* dakartza leku-izen gisa, Bolea eta Ruestakoak, XIX-XX. mendean bilduak.

- (b) *Arbea*-ren antzekoa izan daiteke *Bizkarra*-ren kasua, cf. *Garcia Lopece de Bischarra* (*DocMont* 1172), arestiko *Sancti Stefan de Arbeia* dagoen agiri berean, bide batez. Cf. halaber *Bischarra* (*SancRamI* 1090), editoreak gaurko *Biscarrués*-ekin lotzen duena; bilduma berean, cf. *Bischarraesse*, *Biscarruesse* eta *Biscarrose* (1083) aldaerak, hobeki azaltzen dutenak gaurko *Biscarrués*. Pertsona-izenetan, cf. *Lop de Bischarra* (*DocMont* 1181), Murtziako erresuman barrena ibilitako *Rodrigo de Bischarra* (*FZurit* 1302), Ribagorzan *Dominicum de Bischarra* (*RentRib* 1322), besteren artean. *Biscarrués* euskal eremu historikotik hurbil dago.

Orobatsu gertatzen da Zaragozaren eta Nafarroaren mugatik hurbileko *Luesia* herriarekin, Erdi Aroko agirietan maiz dokumentatua, *Lusia* eta *Losia* aldaerekin batera; euskararen ikuspegitik aztertu nahi izango bagenu, agian *lur* + *hesi* + *-a* moduko osaera bat proposa liteke, artikularekin. Inguru horretako inoizko euskaltasunaren adierazle gisa har liteke *Gaiçco in Luesia* (*PobArag* 1124),²⁸⁴ pertsona-izen euskaldunarekin;²⁸⁵ handik ez oso urrun, cf. Uncastilloko *Petro Aquerra* (*DocRamII* 1136), euskal goitzen eta artikulatu garbiekin.

²⁸⁴ Bilduma berean *Miguel Perez de Sagara* (1262) eta *Miguel Pereç de Sagarra* (1267) daude, Teruelgo pertsona baten izenaren aldaerak; ez dakit eusk. *sagar* hitzarekin lotu behar den. *Gaiçco* izenari dagokionez, cf. *Gazco de Biota*, Luesiatik ez oso urrun, eta *Gazco de Belsa* ekialderagokoa eta mendialderagokoa, gaurko Bielsakoa (*DocSigen* 1212 eta 1216, hurrenez hurren).

²⁸⁵ Euskal izenekiko pertsonak aurki daitezke, baita Zaragoza hiritik hegoaldera ere, cf. *dompnus Sancius de Lop Gacha* (*ColAlmun* 1246).

Azkenik, baliteke *Aranna*-ren adibideak euskarazko *haran* hitzaren adibide moduan hartu behar izatea: cf. *ecclesiam de Aranna* (*SancRam2* 1071), *donna Tota de Aranna* (*SancRam2* 1086) eta *Santio Garcez de Aranna* (*CatHuesc* 1120); gaurko *Araña* da, dirudienez, Jakakoa.

Pertsona izenen artean, aipagarria izan daiteke *Garcie Escherra* (*CatHuesc* ~1182), aski ekialdekoa baita, Monzón herrikoa; cf. halaber *Garcia Urria* (*CatHuesc* XII. m.), Oskatik gertukoa.

Amaieran *-a* duten beste hainbat izen bildu ditut, inork artikuluduntzat jo litzakeela ikusten baitut:

- (c) Jaka ondoko *Larbesa*, *Larbes* aldaerarekin ere ageri dena (baina cf. *-tza* atzizkiaren *-tz* aldaera): euskararen ikuspegitik aztartzekotan, *lahar* + *be* + *-tza* proposa genezake? Lacastak (1994: 247-249) *-sa* atzizki ugariaren adibidetzat du.²⁸⁶

Merezi du bukaeran *-s(a)* duten beste izen batzuk batera biltzea, gogoan izanik Corominesen (ik. goian) Pallarsko *Salàs/Salasa* eta *Gavàs/Gavasa*²⁸⁷ eta Aragoiko *Navás/Navasa* leku-izen bikoteak. Moran, Batlle eta Rabellaren (2002) lanetik hartu ditut, Corominesen eta Badiaren “euskal” eremuetako izenetatik abiatu eta urrutiagoko eskualdeetara joz.

Ribagorzan aipa daitezke Areny de Noguerako *Betesa* (X. mendean *Bellasia*), jatorri antroponimikokoa, edo *Bonansa* (XII. mendean *Bonnansa*), lat. *bonu*-rekin lotzen dutena.

Hegoalderago, Noguerako *Albesa* (XII. m.), jatorri ezezagunekotzat jotzen dute, eta lat. *albus*-ekin lotua dagoen galdetzen. Noguerako *Artesa de Segre* eta hegoalderagoko Segriàko *Artesa de Lleida* (XI. eta XII. mendeetan lekukotuak, hurrenez hurren) konpara litezke ekialderagoko Bages eskualdeko *Artés* (IX. mendean *Artes* lekukotua) izenarekin; autoreek hirurak jotzen dituzte aurreerromatartzat. Cf. halaber Noguerako *Camarasa* (XI. m.), eta orobatsu gertatzen

²⁸⁶ *Arasa, Arbisa, Ardisa, Arresa, Buesa, Navasa, Garasa* eta *Sarasa* aipatzen ditu.

²⁸⁷ *Gavasa* Huescako La Litera eskualdekoa da; XI. mendean dokumentatua da forma horretan.

da are hegoalderagoko Terra Altako *Gandesa* (XII. m.)

Ustezko euskal eremuetatik urrunago, cf. Alt Empordáko *Borrassà* (IX. mendean *Borraciano*); badira beste batzuk are nabarmenago direnak jatorri latin-erromantzekoak: cf. *la Ginebrosa* (XIII. mendean *Genebrosa*; Teruelgoa da, Catalunyako hego muturrarekin muga-kide), Les Garrigues eskualdeko *Juncosa* (XII. mendean *Ionchosa*), Ripolléseko *Ogassa* (X. mendean *Aquacia*), Conflenteko *la Cabanossa* (XVI. mendean), *cabana*-tik eratorria, etab.

Adibide hauek guztiak aintzat hartuta, ez dago modurik *-sa* amaiera duten zenbaitetan *-a* euskal artikulua dagoela erakusteko: adibideek ez dute eremurik osatzen, leku-izenen analisisa ez da argia euskal ikuspuntutik (eta horietako askok jatorri latindarra dute, argi eta garbi), eta *-s/-sa* duten adibide bikoteek ez dute aukera garbirik ematen artikulua bakartzeko. Are gehiago, *Petro Larre* (*CatHuesc* 1209) eta *Petro Larressa* (*CatHuesc* 1200) bezalako bikoteekin, *-s(s)a* da bakartu daitekeena, ezer baino gehiago.

- (d) Antzekoa gertatzen da *-rra* dutenekin: ezaguna da *Andorra* izena, baina bere osaera ez da argia; cf. *Segarra* bera, edo *Segarra* bertako *Ivorra* (*EtimCat* XI. m.), eta baita Conflenteko *Nyer* (VII. mendean *Angerra*). *Obarra* ere hauekin sailka daiteke: bere lehen lekukotasunetan *U*-rekin dago, cf. *Uarra*, *Ubarra*, *Uvarra* (*DocObar* 905, 907, 911, hurrenez hurren), edo *Uuarra* (*ColObar* 1002, 1004, 1007, etab.), eta agian *ur* hitzarekin lot liteke horrela (< *ur-bar* + *-a* artikulua?); Ribagorzan dago Santa María de Obarra monasterioa.²⁸⁸ Gorago (4.9.1 atala) esandakoa gorabehera, agian Sabiñánigo eta Oska arteko *Belarra* bera ere talde honetan sartu beharko genuke. Izen hauetaz hau da nire irudipena: badira amaieran *-rra* duten hainbat izen, baina horietan ere ez dago modurik *-a* artikulua bereizteko.
- (e) Badira Aragoi euskal izenetan antzeman daitezkeen fonetismoak dituzten izenak: cf. *Arbea/Arbeia*, *Bolea/Boleia*, *Exea/Exeya*, *Gurrea/Gorreia*, etab. Euskal izen

²⁸⁸ *Loarre* izena har liteke paralelo moduan, *-u-* > *-o-* aldaketarako, *lur-arre* balitz jatorrian; cf. *Luarre* (*ColAlfon* 1105, *DocLeire* 1131, *ColFanlo* 1134); lehenago ageri da gure corpusean, halere, *Loarre* (*SJPeña* 1046).

garbi batean, cf. *Sancti Michaelis de Haraluçeia* (*CatBurg* 1068; ik. 4.4.3 ataleko (d) puntuan). Baina izen hauetako aldaerak ez dira ezinbestean azaldu behar euskararen bitartez: aragonesismoak izatea da litekeena; cf., urrutiago, jatorri arabiarreko *Aldea* izena, Baix Ebrekoa, *Aldeya* XIII. mendean (*EtimCat*).

- (f) Horietaz gain, Lacastak artikuluduntzat jotzen ditu zenbait izen: Belchiteko —aski hegoaldekoa, beraz— *Aina*, adibidez, *gain-a* analizatzeko aukeraz mintzo da (1994: 182); Nafarroatik hurbileko Sinués inguruko *Sodarana* (*SJPeña* 1030) *so d'Arana* analizatzen du (1994: 194); inguruko *Aisa*, bere arabera, *haitz + -a* da (1994: 235), eta Oska aldeko *Ayera*-k ere, *Aierbe*-rekin lotzekotan, euskal artikulua luke (1994: 237). Darocako *Atea* ere badakar, “a pesar de encontrarse distante de nuestra zona de estudio” oharrarekin (1994: 227). Argi dagoenez, berezko analisi arazoak dituzte leku-izen hauek.

Arbea da (1994: 195-196), aipatzen dituenen artean, interesgarriena; ik. goian eztabaidarako. Aipatzen dituen Laruésko *Arria* (1994: 211) eta Boleako *Orbea* (1994: 242) izenak 1979an bildutakoak dira.

Hauek guztiak *-a* bukaera dutelako aipatu ditut hemen, eta, hori aitzakia hartuta, inork euskal artikulua dutela argudia lezakeelako. Ez dut zalantzan jarriko izen horietako batzuk euskararen bitartez azal daitezkeela, baina, hala izanik ere, zailagoa da artikulua dutela erakustea. Horietako batzuetan euskal artikulua dagoela onartuko bagenu ere, bi ohar nagusi egin behar dira:

- (a) *Aranna*, *Arbea*, *Bizkarra* edo *Luesia* bezalakoak euskal lekukotasuntzat jota ere, ohartzekoa da ez daudela euskal eremu historikotik urrun; halakoen artean gehienak Oskan edo Zaragozan daude. Lleida alderako Pirinioetako adibideak ez dira inondik ere hain erakargarriak; ekialderagoko eremu honetan, dena dela, Ribagorzako Sopeirako *Lacarro* (*CartAlaón* 942) leku-izena aipagarria da zinez, nahiz eta *-a* artikulua adibide garbia ez den.
- (b) Artikulua dagoela onarturik ere, zergatik ez dago *-aga*, *-eta* edo *-hen* bakar bat ere? Deklinabide mugatuaren gramatikalizazioa sistema osoaren arabera aztertuz gero, zinez deigarria da datuetako hutsune hau. Hutsune honen salbuespen bakar

moduan hauek aurkitu ditut:

- (i) Grierak *-en* atzizki bat ikusten du berak aurre-erromatartzat jotako izen batzuetan: adibidez, gaurko *Berèn* izena aipatzen du (Alt Urgellen dago), eta Erdi Aroko *Berhen* adibidea dakar; agian Ribagorzako *Beranuy* izenarekin lot daiteke?²⁸⁹ *Berenuy* aldaera zaharra dakar Grierak. *Baèn, Odèn*,²⁹⁰ *Orden* eta *Tuixen* izenetan atzizki bera ikusten du. Interesgarria da lehena, Pallars Sobiràkoa, VIII. mendean *Bahen* aldaera bat dagoelako (*EtimCat*; IX. mendean *Baiene*). Ageri denez, hauetako bakar batean ezin da lehen osagaia euskal hitzen batekin lotu.
- (ii) Lacastaren lanean (1994), Aragoi Garaiko hainbat leku-izen biltzen dira, horien artean *-aga* duten zenbait: *Aliaga, Arrabaga, Arriaga, Basaga, Botaga, Eisaga, Lanaga, La Raga, Larraga, Larriaga, Larriaca, Lizarraga, Ubaga, Yaga*. Amaieran *-iga* duten batzuk ere talde berean sartzen ditu: *Arriga/Arrica, Artiga, Botiga*, etab.

Nire ustez, ez da argia *Aliaga, Arrabaga, Botaga, Lanaga* (gaur *Lanaja*), *Larriaca, Ubaga* eta *Yaga* bezalako euskaltasuna. Besteen artean, gehienak XX. mendean bildutakoak dira: 1979an, *Arriaga* Sabiñánigon, *Eisaga* Ribagorzan —*Eleizaga* analizatzeko aukera aipatzen du Lacastak— eta *Lizarraga* Oskako Esplúsen; 1974an Luesiako *La Raga*; 1902an, *Casa Larraga* etxe-izena; 1949an *Larriaga* Sabiñánigon. *Basaga* da lehenagoko lekukotasuna duen bakarra: Basa ibarreko San Román herriskaren berri ematen du “In sancti Romani de bassaga casas et hereditate” 1042ko pasarteak, eta *Bagasa* aldaera dakar agiriaren beste kopia batek; Basa ibarrekoa denez, *Bassaga* irakurketa hobesten du Lacastak.

Izen hauek ez dute eremu geografiko trinkorik osatzen, han-hemenkakoak dira, eta adibide ziur antzekoen artean ia gehienak XX.

²⁸⁹ *Veranus* antroponimoaren gainean osaturikotzat jo izan da, *-ui* atzizki piriniarrarekin; X. mendeko *Veranoi* aldaera ere bada (*EtimCat* s.v. *Beranui*).

²⁹⁰ Solsonèsko herri hau *Odden* da IX. mendean (*EtimCat*); bada *Òdena* ere Anoiako eskualdean (X. m.).

mendean jasotakoak dira; nire ustez, ezin dira hartu antzinako euskararen adibidetzat. Bestalde, ez dakar *-eta* eta *-en* atzizkien adibiderik.

- (iii) Azken ohar gisa, erromantzezko ttikigarri femeninoa da hainbat izenetako *-eta*, ia zalantzarik gabe: cf. *Dolzeta mea neta* (*CatHuesc* 1195; cf. *Dolza* izena), *Heloneta mea filia* (*ColObar* 1007) edo *dopna Lorereta* (*ColObar* 1060); nabarmena da *Sancheta* (*CatHuesc* 1209). Zalantzazkoagoak izan litezke inorentzat *Iohannis de Gasseneta* (*ColObar* 1296) edo *Bernardus Loreta de Erdao* (*ColObar* ~1257), baina euskal lekukotzat hartzeko ere larriak dira eragozpenak.

4.9.3 Pirinioetako datuen analisirako

Eskuzabal jokatur, argudia daiteke Pirinioetako erdialde-mendebaldean (Oska probintziaz ari naiz) *-a* artikularen adibideren bat edo beste egon daitekeela (cf. *Arbea* izenaren adibide argigarria); ez dago, ordea, *-aga* eta *-eta* atzizkirik. Ekialdean, aldiz, Ribagorzako eta Lleidako lurraldeetan, ez dago ez *-a* artikularen ez besteren adibide garbirik.

Euskarak bizirik iraun duen eremuaren eta Piriniotako euskararen arteko alde nabarmen hau azaltzeko, beste azterbide zenbait jorra daitezke.

- (a) Pentsa liteke Pirinioetako euskarak ez zuela deklinabide mugaturik, eta hortaz, deklinabide mugatua sortu baino lehenagoko euskal populazioei dagokiela hango leku-izenek erakusten duten hizkuntz egoera.
- (b) Beste aukera bat da pentsatzea hango euskarak deklinabide mugatua izanik ere, ez zela “modan” izan horiekiko izenekin izendatzea hango leku-izenak; hipotesi hau, jakina, frogatzeko zailagoa da, bere aldeko datu positiborik eskuratzea zaila baita.
- (c) Ribagorzako eta Lleidako izenei dagokienez, aukera bat da zalantzan jartzea Corominesen lana, eta aurre-erromatartzat jotzen diren leku-izen horiek euskararen hizkuntz familiaren barrenekoak ez direla proposatzea. Honek erroitik aldatuko luke euskararen erabilera eremuaz eta iraupenaz dugun ikuspegia; aintzat hartuta Pirinioetako eremua akitanieraren garaiko euskaren jarraipen moduan har

litekeela, ez diot aukera honi helduko, oraingoz.

Lehenengo (a) ikuspegi hau da interesgarriena, nire ustez, tesi honen eginbide nagusiaren barrenean: Pirinioetako euskal populazioez ditugun ideiez erabateko haustura ekarri gabe, populazio horien eta euskal eremu historikokoan arteko harremanean sakontzen laguntzen digu. Badirudi Euskara Batu Zaharra (Mitx VII 517-543) euskal dialekto modernoan azalpenerako baliagarria den konstruktio gisa baino ezin dela hartu,²⁹¹ eta Pirinioetako euskara ez dela marko horren barrenean aztertu behar: hauxe litzateke nire ikuspegiaren ondorio nagusia.

Azken aldi euskal dialektoen sailkapenean eta Euskara Batu Zaharrari buruzko ikerketan zenbait aurrerapen egin da; horren erakusgarri dira Caminoren (2011[2014]) eta Lakarraren (2011[2014]) lanak. Pirinioetako euskarari dagokionez ere zenbait oinarri zedarritzen has gitezke, beharbada: agian hor ere zenbait eremu bereizten hasi beharra dago, Pallars eta Cerdanyakoa alde batetik, eta Oskako probintziakoak bestetik, adibidez; artikulak (-a, -aga, -eta, -en) izatea ala ez izatea irizpide hartuta, agian Oskako zenbait eremutako lekukoak Euskara Batu Zaharraren marko orokorraren barrenean aztertu beharra dago, ekialderagokoetatik bereiziz. Bide horretatik, argudia liteke, beraz, horietako zenbait datu berrikuntza baten aurreko egoeraren erakusgarri direla, garai bateko euskararen banaketa dialektalaren berri ematen digun berrikuntza, eta, horrela, zenbait ikerketa ildo ireki daitezke euskara protohistorikoaren dialektologiarako.

Bestalde, Corominesen lan aitzindaria gutxietsi gabe, mereziko luke Pirinioetako lekukotasunak berriz aztertzea, gaur egun euskalaritzaren ikuspegitik dakigunarekin. Ekinbehar honetan, ezinbesteko bidelagun dirateke Salaberrik ematen dituen hogeitaz irizpide baliotsuak (2011: 1019-1038). Corpusaren urriak zenbait zehaztapen egitea galaraziko digu, baina nabarmena da Pirinioetako hainbat ustezko euskal lekukotasun aski ezberdinak direla euskara historikoaren ikuspuntutik begiratuta, eta baliteke ondorio interesgarri berriak ateratzea horien azterketatik; cf. bereziki arestiko (c) puntuan aipaturiko aukera. Funtsean, Pirinioetako hori, euskara bada, ze euskara mota

---

²⁹¹ Erdi Aroko Burgos-Errioxako euskara ere honen barrenean ulertu behar da; ikus 4.10 eta 5.1.3 atalak.

den argitzeko deia da hau, zeren hondar eta aztarna linguistiko den aztertzeo proposamena.

4.10 Azken hitz bat Erdi Aroko datuez: Pirinioetako eta Burgos-Errioxako euskara

Erdi Aroko euskal datuez mintzo garenean, batera eman ohi dira Pirinioetakoak eta Burgos-Errioxakoak. Nire ustez, garaikide izanik ere, ezin dira hartu hizkuntzaren egoera beraren erakusgarri. Aurreko 4.9 atalean, arakatu dut ba ote zegoen D-elementurik Pirinioetako leku-izenetan, eta emaitza negatiboa izan da; horrenbestez, proposatu dut datu horiek Euskara Batu Zaharretik kanpo utzi behar direla. Bestela gertatzen da Burgos-Errioxako onomastikarekin, Petersonen hitzak horren lekuko (2009: 304):

Uno de los argumentos más determinantes a la hora de contextualizar cronológicamente el euskera encontrado al sur del Ebro en periodo altomedieval es su proximidad morfológica al euskera observado al norte del río, una característica incompatible con un aislamiento plurisecular, incluso milenario, y difícilmente el resultado de esporádicos contactos que en cambio sí podrían haber dejado las dispersas huellas onomásticas arriba contempladas. De ser el heredero de un hipotético vascuence prerromano esperaríamos mucha mayor divergencia entre lo observado (*Larrehederra, Ocharana* etc.) y el euskera de más al norte.

Are esanguratsua da artikulu definitua sartu izana eztabaida horretan (Peterson 2009: 305):

La otra innovación observada en la documentación demandesa es la presencia del artículo definido. Ausente de los registros euskéricos del periodo imperial, se entiende que se desarrollaría en imitación de su paralelo morfológico-funcional en las vernáculos romances, y por lo tanto de nuevo se nos obliga a contemplar una cronología postromana.

Argudio honetan aipatzen ez baditu ere, Burgos-Errioxako euskararen ezaugarri dira beste zenbait D-elementu ere: cf. adibidez *Lizarraga* (*SMillán* 1028), ziur aski gaurko Burgosko Fresneda de Río Tirón herria, Errioxako mugan, eta, lehenago, agian, *Farraga* (*SMillán* 1015), nahiz eta ez dagoen argi zein den lehen osagaia;²⁹² cf. halaber Sajazarra inguruko *Sagarraga* (*SMillán* 1098). Badirudi *-eta*-ren adibideak beranduagoko agirietan daudela: cf. Mujikak dakartzan *Arizeta, Maldeta* eta beste (1992).²⁹³

²⁹² Izenaren osaera *harri + -aga* balitz, *Farriaga* izan beharko genuke.

²⁹³ Petersonek idatziz helarazi didanaren arabera, ez dago euskal *-eta* atzizkiaren adibide ziurrik Burgos-Errioxako agiri zaharretan; adibide hauek bidali dizkit: Pancorbon *Aranetum* (*SMillán* 1058),

Xehetasunak xehetasun, Arabako lekukotasunekin lotzen ditu Burgos-Errioxakoak Mitxelena: “La toponimia medieval de carácter vasco en tierras de la Rioja y Burgos está en estrecha relación con la que encontramos por las mismas fechas, al norte del Ebro, en territorio alavés” (V 372). Eta izendatuki kokatzen ditu Euskara Batu Zaharraren eztabaidan Petersonek (2009: 305):

La escasa divergencia entre los dialectos vascos llevó a Michelena a contemplar la idea de una hipotética ‘lengua común’, la ‘raíz de los dialectos conocidos’ de los cuales el vasco demandés, prácticamente un calco del alavés, parece ser uno.

Honenbestez, atal honetan gogorarazi dut Euskara Batu Zaharraren barrenean azaldu ohi direla Burgos-Errioxako euskal datuak; alde nabarmena dago, beraz, aurretik Pirinioetako euskarari buruz esandakoekin.

Pazuengosen *Aurcoquieta*, *Liçarita*, *Maeleda* (ColRioja 1074; *Yeztoquieta*, *Heztaquieta* aldaerak ditu lehen izenak, agiriaren beste kopia batzuetan; hirugarrenak *Maeleta*), Naiaran *Ulzeta* (SMillán 1074), Bureban *Zunieta* (SMillán 1058, 1073 etab.), *Zonneta* (ColCard 1085), gaurko Zuñeda da. Horrela bada, *-aga* badugu Burgos-Errioxako agiri zaharretan, baina ez *-eta*. Datu honi izaera linguistikoa aitortzen badiogu eta ez badiogu hutsune dokumentalei edo zori hutsari egozten, pentsa genezake hizkuntzaren egoera zahar baten berri ematen digula, eta hara joaniko lehen populatzaile euskaldunek *-aga* bai baina *-eta* ez zutela artean gramatikalizatua. Burgosko eta Errioxako hurrenez hurrengo populatzeez eta migrazioez, ikus Mitxelena (V 375) eta Mujika (1992: 424). Ikus bestalde 5.2.5.3 atala.

BOSGARREN KAPITULUA
DEKLINABIDE MUGATUAREN BERRERAIKETA
MORFOLOGIKOA

Kapitulu honetan, deklinabide mugatuaren morfologiaren berreraiketa proposamen bat egingo dut. Hirugarren kapituluan zedarritutako oinarri teorikoak eta laugarrenean xehakaturiko Erdi Aroko datuak daude berreraiketa proposamen horren muinean. Ekinbide nagusi honetaz gain, hizpide izango ditut II. kapituluan zerrendaturiko beste zenbait eztabaida eta arazo ere, hala nola artikuluaen sorrera garaiari edo erakusleen berreraiketari dagozkionak.

5.1 Artikuluaren sorrera garaia

Aurreko atal batean (2.1.3) agertu bezala, egiantzekotasun maila ezberdinekoak izanik ere, bi hipotesi nagusi daude artikulua noiz sortu zen erabakitzeke eztabaidan: batetik, artikulua Erdi Arokoa dela eta, bestetik, artikuluaen adibideak antzinatean ere badaudela. Ondoko azpiataletan, bi hipotesi horien aldeko eta aurkako argudioak aletuko ditut.

5.1.1 Euskal artikulua Erdi Aroan sortua da (ik. 2.1.3.1)

Hiru argudio nagusi eman daitezke Mitxelenak laburbiltzen duen ikuspegi klasikoaren alde:

- (a) Bigarren kapituluan esan bezala, artikuluen gramatikalizazioa ez da euskaraz bakarrik gertatu, eta Europako mendebaldeko beste hainbat hizkuntzatan ere gertatu da. Hortaz, euskararena gertakari zabalago baten barnean dagoela uler daiteke.
- (b) Ikuspegi tipologikotik, hizkuntza eransleek ez dute artikulurik izaten (Himmelman 1998: 339); onartuta azken bi mila edo mila eta bostehun urteetan euskara hizkuntza eranslea izan dela eta halako hizkuntzen eredu tipologikoaren

barrenekoa dela (buru-azkena etab.),²⁹⁴ artikulua gerora sorturikoa dela baizik ezin da pentsatu, hizkuntzaren eredu tipologiko orokorraren aurka. Beste aukera bat da, jakina, oso arkaismo zaharra izatea artikulua, euskara beste eredu tipologiko baten arabera zenekoa; euskal ikasketetan ez da inoiz eman aukera honen aldeko datu edo argudio sendorik. Ukipen edo gertakari areal moduko batek (a) ongi azaltzen du aipaturiko eredu tipologiko orokor horretatik aldentzea; azalpen horixe bera eman dakioke hungarierari ere, eransle izanik artikulua baitu (Himmelman 1998: 350, 34. oh.).

- (c) Erdi Aroan hainbat D-elementuk hasperena zuten; artikulua erakusleetatik datorrela onarturik, Erdi Aroko lekukoetan oraindik aldaera hasperendunak aurkitzeak iradokitzen du erakusleen gramatikalizazioa ez zela oso aurreratua, hots, bilakaera ez zela aspaldi hasia.²⁹⁵

Beste bi ohar egin daitezke, hipotesi honetarako arazo izan litezkeenak:

- (d) Hipotesi honen aldeko argudio gisa erabili ohi da akitanierazko lekukotasunetan artikulurik ez izatea, baina galdera egin liteke ea akitanierazko lekukotasunetan artikulurik ez agertzea ezereen seinale den: izan ere, baliteke lekukotasun horien izaerak berak, gehienak izen bereziak izateak (antroponimo zein teonimo), artikulua erabiltzea galaraztea. Ik. 5.1.2 ataleko (e) puntuan akitanierazko zenbait daturi buruzko gogoetak.
- (e) Inguruko hizkuntzen testuinguruan, euskal artikulua definituaren gramatikalizazio

²⁹⁴ Lacombek (1938: 423) uste du *aurten* eta *auri* 'euri' hitzetan *a-* artikulua dagoela, antzinako hurrenkera baten lekuko; Lafonek (1933) ideia hori onartzen du. Kritika baterako, ik. *EHHE* s.v. *aurten*.

²⁹⁵ Argudio honen aurka, Elexpuruk (2009: 101-102) nire 2006ko laneko proposamena kritikatzeko du, esanez *Reja*-n ez dagoela *-a* artikulua aldaera hasperendun ziturrik. Nire ustez, egoki bildu dut Erdi Aroko *-a* artikulua aldaera ustez hasperendunei buruzko eztabaida (ik. 4.4 atala), baina, Elexpuruk arrazoiz izango balu ere, ohar nagusi bat egin behar zaio bere kritikari: ezin zaio *-a* artikulua prototipikoari bakarrik begiratu, D-elementuen sistema osoaren bilakaera hartu behar baita aintzat, eta, hau eginez gero, argi geratzen da aldaera hasperendunak bazirela Erdi Aroan deklinabide mugatuan (cf. bereziki *-heta* eta *-hen*). Horretaz gain, bestelako hutsak ere antzeman daitezke Elexpururen lanean: besteak beste, osaera ezberdineko izenak konparatzen ditu (*Reja*-ko *Arroiaha* eta gaurko *Arroiabe*, adibidez), eta eztabaida horri ez dagokion *olha* osagaia eztabaidan kokatzen du, nik horrelakorik proposatu ez banuen ere. Labur esanik, autoreak analisi eta datu jakin batzuk kritikatzeko ditu, baina ez dirudi analisi eta datu horien iturria zuzenean irakurri duenik (Manterola 2006): eztabaidari dagozkion datuak nahasten ditu, eta ez dakar lan horri dagokion erreferentziarik.

maila altua da: gramatikalizazioaren erritmoa hizkuntzatik hizkuntzara beti berdina dela onartuko bagenu,²⁹⁶ pentsatu beharko genuke euskarazkoa lehenagotik hasi zela gramatikalizatzen, eta, hortaz, Erdi Aroa baino lehenagokoa izan litekeela. Baina eskenatoki horren aurka mintzo dira, Erdi Aroan bertan, Picauden eta Von Harffen hiztegitxoaren artean dauden aldeak eurak (ik. 6.1.1 atala), eta konstatazio enpiriko horretan errotu daitezke Mitxelenaren hitzak: “Lo que sí es un hecho plenamente histórico es su proliferación” (ik. 2.1.3.1 atala). Artikuluaren erabilera garai historikoan zabaldu da, eta, beraz, kronologia horren menpe egon beharko lukete bere gramatikalizazio mailaz atera ditzakegun ondorioek.

5.1.2 Antzinateko artikulua adibideak (ik. 2.1.3.2)

Bigarren hipotesiari dagokionez, ebidentzia enpiriko gisa aurkeztutako adibideek banan-banako kritika jaso dezakete:

- (a) Galiziako *Iria Flavia* leku-izenerako bestelako jatorriak proposatu izan dira (Delamarre 2009: 101-102). Horretaz gain, ez dago inongo frogarik Galizian inoiz euskara hitz egin dela erakusten duenik. Ikus orain, gainera, *hiri/huri* hitzaren etimologiari buruzko Lakarraren proposamena (2010: 222-227).²⁹⁷
- (b) Iberiar idazkeran emana den ustezko GUDUA DEISDEA bestela irakurri behar da, KUTUR OISOR, alegia (*MLH III*, F.13.13); *kutur* eta *oisor* osagaiak, gainera, zein bere aldetik, idazkun gehiagotan ere agertzen dira (*MLH III*, F.13.35 eta *MLH III*, F.13.36, hurrenez hurren); kritika zabalago baterako ikus halaber Lakarra (2006b: 237-238).

²⁹⁶ Ez da inon erakutsi, nik dakidala, tasun, egitura edo egitura gramatikal jakin baten aldaketa erritmoa berdina izan behar denik hizkuntzatik hizkuntzara; ikus Nettle (1999: 119-120), orokorraren sarrera labur baterako. Are gutxiago, nire ustez, artikulua definituaren kasuan, kontuan harturik kategoria gramatikal hau berez dela ezegonkorra (Croft 2003: 244-245), egituren egonkortasuna Wichmannek eta Holmanek ulertzen duten bezala ulertuta: “[S]tability [...] is defined as the probability that a given language remains unchanged with respect to the feature during 1000 years” (2009: 2. atala); hots, hizkuntzetan erraz agertu edo desagertzen den kategoria da artikulua (definitu zein indefinitu).

²⁹⁷ Aipatzekoa da, besteak beste, ustezko lekuko hau ez zaiela egokitzen euskal dialektologia (proto-)historikoak eskaintzen dizkigun datu ziurrei: mendebaldeko forma (*h*)uri da, Erdi Aroz geroztik gutxienez; bestalde, *Iria Flavia*-ren hipotesi honek ez du ezer berririk esaten euskal hitzak dituen arazoez (hastapenean izan lezakeen jatorrizko hasperenez, adibidez).

- (c) IBARRA-k, itxura erakargarria izanik ere, aurreko biekin partekatzen du arazo orokorrago bat: adibide bakartua da, euskal eremutik kanpoko, eta ez du zerekin konparatu, ez baitu bat egiten garai hartako eta ondokoetako euskal datuez dakigunarekin. Euskal lurraldean, 1087koa da aurkitu dudana lekukotasunik zaharrena, eta Arabako leku-izen bat da (*SMillán*): ez, beraz, VIII., IX. edo X. mendeetan, eta ez antroponimo gisa. Are gehiago zaildu daiteke kontua, aintzat hartuta iberieraz ere antzeko antroponimo bat egon zitekeela: “Ybañ (§ 578): además de ser elemento antropónimo aparece varias veces en la cerámica de Liria, a menudo en la proximidad de *ban*” (De Hoz 2011: 291).

Bestalde, gaur desagertuta dagoen Arabako idazkun batean ILLVNA SOCRA irakurri izan da; idazkun berean, TICHIA VXOR izena dago (Fita 1883). Lehen idazkunekoa eusk. *ilhun* hitzarekin lotzen du Fitak, akit. ILVNNI bezalakoekin konparatuta (ik. halaber Gorrotxategi 1995: 51); Elexpuruk eusk. *iluna* sintagma artikuludunarekin erkatzen du zuzenean (2009: 106); baina gogoan hartu behar da izen horren lehen hiru hizkiak erditik moztuta daudela (*OnomAquit* §231), eta irakurketa bera ez dela ziurra. Bigarrena eusk. *txikia*-rekin lotzeko aukeraz mintzo da Elexpuru (1999: 107), baina ohartaraziz, Fitarekin bat, izen greziarra dela ziur aski; euskal ikuspuntutik, gainera, ohartu behar da lekukotasun zaharrenetan *-pi* bukaeradun formak direla zabalduenak, baita mendebaldean ere (*EHHE* s.v. *txiki*).

- (d) Azkenik, ustezko APALONIS Irigoienek Erdi Aroko *Apalo*-rekin lotzeko *ad hoc* egindako zatiketa batetik dator, eta SAPALONIS da irakurri ohi dena; honek ez luke ezinbestean galaraziko *-o* artikulutzat hartzea, *sapal* euskal hitz moduan onartuta ere (eztabaidarako ik. *OnomAquit* §292), baina bada SECUNDO SAPALONIS F(ILIO) bat Nîmes inguruan (*CIL* XII, 3886), euskara hutsaren bidezko interpretazioa behin betiko baztertzeraz eraman gaitzakeena. Horretaz gainera, ez dirudi zilegi *-o* artikulutzat jotzea artikulatu moduan *-a* bakar bat ere ez dagoen hizkuntza egoera batean.

Irigoienek (orobat Martínezek 2010: 26), gainera, *-o* hori artikulutzat jotzen du, eta ez dago frogatua hori hala denik: Erdi Aroko *apalo*, *ezquerro*, *zailo* eta abarretan ez du artikulurik ikusten Mitxelenak (IX 522, 48 oh., 525), morfologia

erromantzea baizik, *-a* artikulua femenino markatzat joz *-o* izenondo maskulinoak sortu zituen, *Anso/Ansa* edo *Semero/Semera* izenetan bezalaxe.²⁹⁸ Salaberrik (2009: 187-188) bi hipotesiak ikusten ditu posible: Irigoienek eremu erromantzatutik kanpoko adibideak azalduko lituzke; Mitxelenarenak, berriz, eremu erromantzatuenetakoak.²⁹⁹

Auzi hau argitzeko, Erdi Aroko corpusean *-o* duten izengoitiak bildu ditut (cf. *apalo*, *ezkerro*, *zurio* etab.), gizonetzko izenekin egokitasunik duten ikusteko; *-a* dutenak, definizioz, gizonetzkoentzako zein emakumezkoentzako izan daitezke euskaraz, cf. *Maria Ezquerria/Johan Ezquerria* edo *Toda Çuria/Miguel Çuria*, besteak beste.³⁰⁰ Eraitza argigarria da: *-a* duten izengoitiek gizonetzkoak zein emakumezkoak izenda ditzakete, baina *-o* dutenak gizonetzko izenetan baizik ez dira agertzen, salbuespenik gabe (ik. II.6 eranskineko taulak); hipotesi honekin bat egiten du zenbait adibidetan erromantzezko artikulua erabiltzeak (cf. *Sancho Lezquerro* eta *Hurraca la Behorra* etab.). Alde horretatik, Mitxelenaren hipotesia Irigoienaren gaintik hobetsi daiteke, eta honetarako adibide argigarria da *ezkerro*-ren banaketa geografikoarena: ia guztiak Nafarroa hegoaldekoak dira, Azagra, Milagro, Azkoien, Fustiñana, Funes, Tutereta eta halako herrietakoak; bada Iruñeko adibideren bat, eta Erriberakoak ez diren Mendigorriko eta Artaxoako batzuk ere bai (ik. 50. taula, II.6 eranskinean).

Salaberrik dioena ere egia da, eta Nafarroa hegoaldea baino euskaldunagoko eskualdeetan badira *-o* adibideak (cf. bereziki *Zurio*-ri dagozkionak, 51. taula), baina, nire ustez, *-o* duten izengoiti edo izenondoetan emakumezkoak ez izatea

²⁹⁸ Euskal gramatikaren beste zenbait ataletan, deskribatu izan dira loturik egon daitezkeen fenomenoak: *-ka* edo *-txa* ttikigarrien azken bokala femeninoa markatzeko zela esan izan da (cf. *behoka*, *neskatxa* etab.; *Morf* §293 eta *Mitx* IV 234, V 215). Beste hizkuntza batzuek ere mailegatu dute gaztelaniazko *-o/-a* genero bereizketa; ikus Hekking eta Bakker (2007: 444), Otomi hizkuntzaz. Ezaguna da, bestalde, izenondo mailegatuaren kasua: *mutil hori altoa da*, baina *neska hori alta da* eta abar; ikus orain Eliasson (2012: 278-279).

²⁹⁹ Ez dago argi zein den Orpustanen iritzia: *-o* atzizki batez mintzo da batetik, *harro*-renaz ari dela (1999: 277-278), baina “finale castillanisante” batez ere ari da, bestetik, *gayztarro* eta *leçquerro* hizpide dituela (1999: 287).

³⁰⁰ Nabarmendu izan da emakume-izena izan ohi dela *Apala* (*Mitx* IX 522, 48 oh.), baina, gutxi izanik ere, bada adibiderik gizonetzkoen deitura moduan: cf. *Gasto Apala* eta, hitzaren adibide moduan onartzen badugu, *Pero Garçeyz Apaylla*.

berebiziko datua da horietan ere. Gainera, aipagarriak dira auzi honetan Landuchioren hiztegiko datuak: “*bruxa* xorguina” eta “*bruxo* xorguinoa” dakartza; datu hauek iradokitzen dute aski sartua zegokeela orduan ere morfologia erromantze hau euskararen barrenean.

Laburbilduz, esan daiteke (a-d) puntuetan kritikaturiko lekukoek arazo nagusi bat partekatzen dutela: bakan batzuk baizik ez dira, zein bere interpretazio arazoekin, eta ez dute zerekin konparatu beren testuinguruan (geografikoan eta denborazkoan), ez baitute gutxieneko adibide sortarik osatzen eremukide edo mota bertsuko izan litezkeen beste idazkun edo lekuko batzuekin. Honek guztiak gutxitu egiten du adibideok euskarazkotzat jotzeko aukera; hortaz, ezin erabil daitezke antzinateko artikulua hipotesiaren alde egiteko. Eragozpen honen oinarria ongi laburbiltzen du Corominesek (1965: 103), Pirinioetako leku-izen ustez zeltikoez ari dela:

Pour que nous nous mouvions dans un terrain plus solide, les noms celtiques sont trop rares et trop clairsemés. Cela nous enlève les deux appuis les plus forts qu'on peut trouver en toponomastique: la possibilité de former des séries de noms de lieux ayant une terminaison, un préfixe ou une signification communs, et d'autre part l'existence de zones où les noms de lieux provenant d'une certaine langue sont en majorité ou du moins forment une minorité nombreuse.

Hori guztia hala izanik ere, saia gintezke hipotesi honetan sakontzen, eztabaidan inoiz aipatu ez diren akitanierazko datu batzuk hona ekarrita:

- (e) Artikuluren forma zaharra hasperenduna izan behar zela onarturik, pentsa liteke ARTEHE eta ARTAHE jainko izenetan eusk. *arte* zuhaitz-izenaren eta artikulua -*ha* formaren adibideak ditugula, latin arruntaren datiboaren *-ae* > *-e* bilakaerarekin; nire ustez, izatekotan, antzinateko ustezko artikulua adibide garbiagoak izango lirateke, IBARRA, GUDUA DEISDEA eta halakoak baino: batetik, agertzen diren lekuarengatik euskal adibidetzat jo daitezkeelako, eta, bestetik, hasperena dutenez artikuluen bilakaera diakronikoaz dakigunarekin bat egiten dutelako.

Baina aukera honek ere eragozpen larriak ditu: *arte*-rekin lotu behar bada, ARTAHE formako *arta-* azaltzeko, badirudi euskara modernoko elkarteratorrietako fonetismoetara jo beharko genukeela, eta honek, era berean, arazo

bikoitza dakar, batetik akitanieraz ez baita horrelakorik (Mitx V: 231-233, Gorrotxategi 1984: 370-371, Trask 1997: 187) eta bestetik artikulua ez baitzaio lotzen izenaren elkartu-eratorrietako aldaerari.

Hau guztia arazo orokorrago baten pean ezarri behar da, jainko-izen horien segmentazioari dagokiona, hain zuzen. Gorrotxategik *-e* amaiera duten beste izen batzuekin batera aztertzen du, eta, ERGE jainko-izenaz ari dela, hauxe dio (2010: 86):

Una cuestión difícil es decidir si la terminación *-E* es alguna especie de desinencia o bien pertenece al tema de la propia palabra. En algunos otros teónimos procedentes de la región pirenaica, como *Erriap(p)e*, *Andose* y *Buaigorixe*, hay variantes con *-o* (*Erriap(p)o*, *Andosso* y *Baigorixo*), que llevan a pensar en una especie de desinencia propia alternante con la latina *-o*. [...] La cuestión se complica con la atestiguación de una variante con aspiración, que no sabemos si debe ser entendida como la forma más antigua de la desinencia, mantenida tras vocal como en *Artahe* y reducida tras consonante como en los casos citados. En el interesante teónimo *Herauscorritsehe* (CIL.13.00409) podemos hacer una segmentación de morfemas: *heraus-corri-ts-e*, (como en *buaigori-x-e*), al que se añade *-he*. ¿Se trata de alguna especie de especificador añadido a la forma sufijada del teónimo o una repetición de la desinencia en su variante postvocálica? Frente a estos casos de teónimos largos, segmentables en varios morfemas, el caso del dios *Erge* como el de algunos otros invariables (*Elhe*, *Lahe*) es difícil, porque no sabemos si la *-e* final perteneció al tema nominal. [Etzana nirea]

Eta hona, azalbide bertsuarekin, *Artahe/Artehe/Arte* aldaerez dioena (*OnomAquit* §455-461):

Las tres formas atestiguadas *Artahe/Artehe/Arte* presentan dificultades para su análisis [...] podría decirse que la forma sin aspiración es secundaria [...] habría que pensar que *Artahe/Artehe* presentan la forma indeclinada de la palabra. Pero por otro lado la terminación *-e* nos lleva a comparar estas formas con otros testimonios semejantes: *Erge*, *Garre*, *Buaigorixe*, etc., en los que puede apreciarse una desinencia *-e*, de modo que la *-h-* pueda ser entendida como un signo gráfico para marcar la separación entre el tema y la desinencia: *arta/arte-h-e*.

Xehetasunak xehetasun, aipu batean zein bestean *-e* atzizki batez ari da Gorrotxategi, akitanierazko jainko-izenetan maiz agertzen dena; hori hala izanik, *Artehe*-ko *-he* jatorrian *-ha* izan zela proposatzea arazoa da, *-e* amaierak talde ongi definitu bat osatzen baitu akitanierazko gainerako lekukoekin. Horretaz gain, *-he* duten beste jainko-izenen arazoa dago, ELHE, LAHE eta ARHE izenetan balitekeelako *-e* oinarriarena izatea, Gorrotxategik dioen moduan; HERAUSCORRITSEHE eta ARTEHE dira, luzeragatik, zatitzeko aukera ematen duten bakarrak. Honenbestez, ez dirudi akitanierazko datu hauek ere berebiziko frog

osatzen dutenik antzinako artikulua honen hipotesiaren alde.

5.1.3 *Datu mota bat gehiago eztabaidarako: Pirinioetako Erdi Aroko leku-izenak*

Aurreko kapituluan, 4.9 atalean, saiatu naiz argitzen Pirinioetako leku-izenetan D-elementurik ba ote zegoen. Euskarak luzaroen iraun zuen eremuetan —beti ere Corominesen lanen arabera—, Pallars ingurukoetan, ez dugu adibide ziur bakar bat ere. Datu hauek erabat egiten dute hipotesi klasikoaren alde, eta zailagoa da horrela antzinatean artikulurik bazela uste izatea.

Era berean, osatu egiten dute euskal eremu modernotik kanpoko Erdi Aroko euskal lekukotasunez dugun ikuspegia: batera aztertu ohi dira Burgos-Errioxako lekukotasunak eta Pirinioetakoak. Baina errealitate linguistiko ezberdinen lekuko dira bi lekukotasun mota horiek; ikus 4.10 atala.

5.1.4 *Artikuluaren datazioaz. Laburpena*

Lau puntutan laburbil daitezke esanguratsutzat jo ditudan alderdiak artikuluaren sorrera datazioari dagokion eztabaidan:

- (a) Tesi honen ikuspegi orokorrari jarraiki, artikulua ez da bakarrik *-a*, eta beste D-elementuak aintzat hartu behar dira, bereziki gure protohistoria ezagunean —Erdi Aroko toponimian— ugariak direlako.
- (b) Amaieran *-a* duten lekuko zenbait erabili izan dira antzinateko artikuluaren hipotesiaren alde; bi ohar egin ditut horietaz:
  - (i) Bakanak dira, eta zalantzazkoak, horietarik batzuk euskal eremutik urrunekoak direlako, edo irakurketa zailtasunak dituztelako.
  - (ii) Antzinateko lekukoetan ez dago *-aga*, *-eta* edo beste D-elementuren baten adibiderik, eta horren azalpenik ez du ematen Irigoienen eta Iglesiasen hipotesiak.
- (c) Antzinateko artikuluaren hipotesian sakondu nahian, saiatu naiz artikulutzat jotzen akitanierazko zenbait *-he*, baina akitanierazko lekukoan azterketari dagozkien bestelako arazoak sortu dira; eta hemen ere aipatu behar akitanierazko

lekukoetan ere ez dugula beste D-elementurik.

- (d) Orobatsu gertatzen da Erdi Aroko Pirinioetako datuekin: *-a* artikulua adibideak ez dira garbiak, eta, horretaz gainera, ustezko *-a* horienak bakarrik ditugu, ez bestelako D-elementuenak.

Honek guztiak argudio bat gehiago osatzen du esateko euskal artikulua Erdi Aroan sortu zirela, eta antzinatean ez zegoela kategoria gramatikal hau. Antzinateko artikulua hipotesiaren aldekoek (a-d) puntuak erantzun beharko lituzkete; aukera bat da, jakina, esatea *-a* lehenago gramatikalizatu zela beste D-elementuak baino, baina horrek berak azalpena eskatuko luke, artikuluen paradigma osoaren gramatikalizazioari legokiokeen azalpen orokorra.

Antzinatean artikulua bazela proposatzeak erabat aldatuko luke agertoki klasikoa: besteak beste, hasi beharko ginateke pentsatzen Europako mendebaldeko hizkuntzetan behialako euskara indartsuago bategatik garatu ote zen artikulua; baina halako galderak egiten hasi orduko datoz arazoak: hizkuntza horietan, artikulua sorrerak kronologia ezaguna du, eta ez dago zantzurik pentsatzeko hain garai hurbilean holako indartsu izan denik euskara. Ditugun datu historiko eta kronologia ezagunek ez dute, artikuluari dagokionez, behintzat, biderik ematen norabide horretan pentsatzeko.

5.2 Deklinabide mugatuaren berreraiketa morfologikoa

Proposamen honetan, deklinabide mugatuaren berreraiketa bateratua eman dut, ez kasuak banaka hartuta, baizik kasu guztietako deklinabide mugatua D-elementuen gramatikalizaziotzat hartuta.

Berreraiketa proposamen honek Duvoisinena du eredu, funtsean, eta alde batera uzten du Schuchardten lanek ekarritako nahasmena. Bi oinarri nagusiren arabera sakonduko dut berreraiketa hipotesi honetan: laugarren kapituluaren xehakatu ditudan Erdi Aroko agirietako datuek oinarri enpiriko ezinbestekoa ezarriko dute, batetik, eta hirugarren kapituluaren aipaturiko orokortze tipologikoek oinarri zabalagoa emango diote hipotesiari; hauek ohartaraziko gaituzte beste hizkuntzetan dauden murriztapenak eta joerak euskaraz ere betetzen direla. Oinarri enpiriko eta tipologiko horietan bermaturik,

azalduko dut nola argitu daitezkeen bigarren kapituluaren zerrendaturiko auziak hipotesi honen arabera.

Honako taula hauetan laburbiltzen da deklinabide morfologikoki mugatuaren bilakaera diakronikoa:

	Hirugarren graduko erakusleak	D-elementuaren bilakaera diakronikoa, izenondo funtzioan		
Kasu-gramatikalak		Osaera	Tarteko forma	Emaitza
Abs.	<i>ha</i>	<i>mendi + ha</i>	> <i>mendiha</i>	> <i>mendia</i>
Erg.	<i>ha(r)k</i>	<i>mendi + hak</i>	> * <i>mendihak</i>	> <i>mendiak</i>
Gen.	<i>haren</i>	<i>mendi + haren</i>	> * <i>mendiharen</i>	> <i>mendiaren</i>
Dat.	<i>hari</i>	<i>mendi + hari</i>	> * <i>mendihari</i>	> <i>mendiari</i>
Leku-kasuak		Osaera	Tarteko forma	Emaitza
Ines.	* <i>han</i>	<i>mendi + *han</i>	> <i>mendihan</i>	> <i>mendian</i>

5. taula. Singularreko deklinabide mugatuaren bilakaera diakronikoa: oinarritzko eskema.

Singularreko deklinabide morfologikoki mugatutik kanpo geratzen dira ablatiboa eta adlatiboa: izan ere, interpretazio definitua izanik ere, morfologikoki mugagabeak dira *menditik* eta *mendira* bezalakoak; zub. eta erronk., hala ere, aurki daitezke adlatibo mugatuak, hala nola erronk. *mendiara* edo zub. *mendiala(t)*. Singularreko leku-kasuetan artikulurik ez erabiltzea, edo kasu-gramatikaletan erabiltzen diren bezainbeste ez erabiltzea, ez da harritzekoa, joera tipologiko ezagun bati jarraitzen baitio ezaugarri honek (Himmelman 1998; 3.1.3 atala).³⁰¹ Orobat gertatzen da *-(r)ik* partitiboarekin, *-ko* leku-genitiboarekin³⁰² eta *-tzat* prolatiboarekin; hirurak dira morfologikoki mugagabe.

Singularreko deklinabide mugatutzat dugun hori aspaldidanik azaldu izan da D-elementuen gramatikalizaziotik (*FHV* 213). Pluralerako ere eredu beraren arabera proposamena egin daiteke, Oñederraren hitzek iragartzen duten bezala: “Gauza onartua

³⁰¹ Nire proposamenen bidetik, adlatibora eta ablatibora ere zabaldu izan dute D-elementuen gramatikalizazioan oinarrituriko paradigma, *mendira* eta *menditik* hurrenez hurren *mendi + hara* eta *mendi + hatik* sintagmetatik eratorriz diakronikoki (Santazilia 2013: 237). Hau ez da zuzena: semantikoki singularreko paradigma mugatuaren barrenean ezartzen baditugu ere, *mendira* eta *menditik* (eta baita *mendiko* ere) beti izan dira morfologikoki mugagabeak (ik. 5.2.4 atala); *hatik* erakuslea, gainera, ez dago lekukotua (cf. *arik*, *arean* eta *handik*).

³⁰² Nabarmena da partitiboak eta leku-genitiboak leku-kasuekin duten lotura. Partitiboaren eta ablatiboaren arteko harremanaz, ik. berriki Ariztimuño (2014). Leku-genitiboari dagokionez, cf. ArrasErrek *barruango* artikuluduna; *barruko/barruango* eta adlatiboko *mendira/mendiara* bikoteak elkarren artean konpara daitezke horrela (ik. 5.2.3.2 atalean).

da oro har hizkuntzalari eta filologilari artean egungo euskararen singular eta plural markak ziurrenera noizbait beregaintasuna galdu zuten izenaren ondorengo erakusleak izan zirela” (2005: 386-387).

	Hirugarren graduko erakusleak	D-elementuaren bilakaera diakronikoa, izenondo funtzioan		
Kasu-gramatikalak		Osaera	Tarteko forma	Emaitza
Abs.	<i>*hak</i>	<i>mendi + *hak</i>	> <i>*mendihak</i>	> <i>mendiak</i>
Erg.	<i>hek</i>	<i>mendi + *hak/hek</i>	> <i>*mendihak/-hek</i>	> <i>mendiak/mendiek</i>
Gen.	<i>hen</i>	<i>mendi + hen</i>	> <i>*mendihen</i>	> <i>mendien</i>
Dat.	<i>hei</i>	<i>mendi + hei</i>	> <i>*mendihei</i>	> <i>mendiei</i>
Leku-kasuak		Osaera	Tarteko forma	Emaitza
Ines.	<i>hetan</i>	<i>mendi + hetan</i>	> <i>*mendihetan</i>	> <i>mendietan</i>
Ablat.	<i>hetarik</i>	<i>mendi + hetarik</i>	> <i>*mendihetarik</i>	> <i>mendietarik</i>
Adlat.	<i>hetara</i>	<i>mendi + hetara</i>	> <i>*mendihetara</i>	> <i>mendietara</i>

6. taula. Pluraleko deklinabide mugatuaren bilakaera diakronikoa: oinarritzko eskema.

Deklinabide mugatuaren proposamen honek berarekin dakar erakusleen paradigmaren berreraiketa jakin baten proposamena; taula hauetan, hastapeneko hotsa gorabehera —*h*-rekin jarri ditut, etimologikoki zor zaion bezala—, erakusleen forma lekukotuak erabili ditut, izartxoarekin daudenak salbu. Erakusleen paradigma hau ez da, bere horretan, inongo euskara historikotan aurki daitekeenaren berdin-berdina; erakusleen berreraiketari buruzko atalean (5.5) dagozkion azalpenak ematen ditut xehetasunez buruz. Hautu honek, deklinabide mugatuaren diakronia azaltzeko behar ditugun erakusleak zuzenean taulan jartzeak, *ad hoc* xamarra irudi lezake, erakusleak eurak berreraiki baino lehen. Baina testuan ezin dira bi gaiak, deklinabide mugatuarena eta erakusleena, batera eman; elkarren segidan ematea da aukera bakarra, bietako bati lehentasuna emanaz. Hizkuntzaren diakroniaren hurrenez hurreneko kronologian, jakina, erakusleena dator lehenago, horren ganean eraikitzen baita deklinabide mugatua; baina hautu metodologiko garbia egin dut, tesi honen jarduna ongi irudikatzen duena: deklinabide mugatuaren diakronia egiteak ahalbidetzen digu hainbat ohar egitea erakusleen diakroniari buruz.

5.2.1 D-elementuen gramatikalizazioaren ereduaz bestelako bilakaerak

Hurrengo azpiataletan, erakusleen gramatikalizazioaren hipotesi orokor honen arabera azalduko ditut deklinabide mugatuaren diakronian dauden auziak, bigarren kapituluaren zerrendatuak. Hori egin baino lehen, ordea, eredu nagusi horretatik kanpo geratzen diren zenbait datu mota zerrendatu nahi ditut:

- (a) Izen bizidunen deklinabideaz ez dirudi gauza handirik dagoenik esateko D-elementuen gramatikalizazioaren ikuspegitik: adposizio sekundariotzat jo daitezke *-gan*-ekin osaturikoak (Lehmann 1985: 302-303; ik. I. eranskina), eta absolutiboaren edo genitiboaren gainean eraikiak dira singularrean (cf. *lagunagan* eta *lagunarengan*); pluralean, berriz, beti eraikitzen dira genitiboaren gainean (cf. *lagunengan*).
- (b) Era berean, badirudi D-elementuen gramatikalizazioaren azalpen orokorretik kanpo dagoela beste zenbait kasuren diakronia: mendebaldeko *-gaz* soziatiboa eredu eranslearen arabera osatu da, singularrekoa absolutibo singularraren gainean osatua baitago (*lagunagaz* < *laguna* + *-gaz*; *alabeagaz* < *alabea* + *-gaz*) eta pluralekoa absolutibo pluralekoaren gainean (*lagunakaz* < *lagunak* + *-gaz*).³⁰³ Funtsean, bizidunetako *-gan* sintagmen kidekoa da *-gaz* postposizio sintagmen osaera, eta nabarmena da osagai bera dagoela bien oinarrian, *-n* inesiboaz eta *-z* instrumentalaz lagundutako **-ga*, hain zuzen.

Eredu eransleak deklinabidean duen bazterreko izaeraren adibidetzat har litezke beste zenbait datu ere; bazterreko izaera hau, oro har, berantiartasun zantzu gisa har daiteke:

- (i) Mendebaldeko soziatiboan bertan zenbait hizkeratan singularrean *-gaz* eranslea erabiltzen bada ere, *-ekin* itxuraz ez-eranslea da pluraleko forma.
- (ii) Ubillosen *-akkin* pluraleko soziatiboa ere, *-ak* + *-kin* gordina, berrikuntza da.
- (iii) Horretaz gain, badirudi berrikuntza analogikotzat jo daitezkeela Bidaso

³⁰³ Joseba Lakarrak ohartarazten nauen bezala, badira adibideak non *-gaz* atzizkidun sintagmak genitiboaren gainean osatzen diren, baina ez dira mendebaldekoak: cf. *Jaunarengaz* edo *Kristorengaz*, Orexan jasoak, Azkuek “acerca del Señor” eta “acerca de Cristo” glosatzen dituenak (*Morf* §495, *Anomalías en la declinación* izenburupe esanguratsuan).

aldeko *lagunaken* eta Lapurdiko eta Nafarroa Garaiko beste eremu batzuetako *hauken* eta antzeko formak (ik. 5.2.7.5 atala).

(iv) Azkenik, motibatiboarenak adibide ezagunak dira, hala nola *RS 404 meniagayti*, edo Leiz Mat II: 18 *haourracgatic*. Izenordainean *zuengatik* du Leizarragak, ik. Martínez (2010: 91-93), baina *gugatik*.

(c) Ez dira baztertzekoak erakusleen deklinabidearen eta izen sintagmaren deklinabidearen arteko elkarreraginak, erakusleen gramatikalizaziozko bilakaerari hertsiki lotu gabe; honen adibide izan daitezke pluraleko instrumentalean dauden *-ez*, *-etaz*, *-ezaz* formak, erakusleetan ere atzeman daitekeen polimorfiarekin bat egiten dutenak (cf. *hez*, *haiez*, *hetaz*, *hezaz* etab.). Etxeparek, adibidez, *-ez* du deklinabide mugatuan, eta *hezaz* erakuslean: I 29 *Hilez vnsa orhit adi*, edo I 161-162 *Gure gaucez ordenatu osso guiren artian / Guero eztugun eguiteco heçaz azquen finian*.³⁰⁴ Hori da, deskripzio zehatzagoen faltan, Belapeireren eredia (*-ez* deklinabidean, *hetzaz/haietzaz/haiez* erakuslean), baina Egiategik *-etzaz* eta *hetzaz/haiez* ditu. Eguskitzak (1931) egoki biltzen du ikuspegi hau, Gavelen hitzak gogora ekarrita (*Gramm* §72):

En souletin il peut arriver que le substantif reçoive lui aussi, par réaction analogique, la terminaison *-tzaz*, tant lorsque le sens est celui du singulier que lorsqu'il est celui du pluriel; ainsi, dans les deux derniers exemples ci-dessus les formes *herriaz* et *adiskideez* peuvent être remplacées respectivement par *herritzaz* eta *adiskidetzaz*.

(d) Hainbat hizkeratan, *-a-* bokala nagusitu da pluraleko atzizkietan: cf. Goizuetako dat. pl. *gizònari*, soziet. pl. *gizònakin* (Hualde eta Lujanbio 2008: 379); nire ustez, berriak dira bilakaera hauek, eta baliteke azentuaren arabera bereizten delako

³⁰⁴ Erakusle singularren artean, aipagarriak dira Etxepareren beraren 13: 73 *honez* 'honetaz' edo Leizarragaren 1394 *hunez* 'honetaz', *-ta-* edo *-za-* gabekoak; Zuberoan ere entzun daiteke (Etxebarne 2010: 78). Honek galdetzera eraman gaitzake bere hitzaurreko 23-24 *çure hatse honetic dadin aitzinerat augmenta* adibidean *honetik* 'honetatik' ote dagoen, eta ez *honetik* 'onetik', itzuli ohi den bezala (Lafon 1999: 763). Bestalde, galdera egin liteke, nondik nora hasi zen erabiltzen erakusleetan *-za-* edo *-ta-* artizkia (forma zaharrak gabekoak baldin badira, jakina). Adibide interesgarri batzuk ditu Beriainek, instrumentalari begiratzen badiogu, bai baitirudi izenordainetan agertzen dela *-za-* artizkia, ez izenondoetan: BerMez 11 *veztidura ones* eta 87 *oneças*, eta pluralean 2v *gauzahoes* eta 11v *ohesas*; cf. bestalde 59v *ones aurrera*, non badirudien adverbio funtzioan forma zaharra gorde dela. Orobatsu hirugarren graduoketan: BerMez 26v *mistrío ayes* eta 7v *ayhesas*. BerDot 96 *señale onesas* orokortze honen aurkakoa da. Ikerbide hau erakusleen berariazko berreraiketa bati dagokio, eta hemen ez dut sakonduko bide honetan.

galdu izana tinbrearen arabera bereizketa. Azalpen hauetatik kanpo utzi behar dira jatorrian *-a-* duten erakusleen gramatikalizazioz gertatu diren atzizkiak (cf. mendebaldeko gen. pl. *-aen*, ik. 5.2.7.5 atala).

Oro har, (c-d) puntuen garrantzia apaldu gabe —hainbat aldaera moderno azaltzeko balio lezakete—, esan daiteke deklinabidearen osaeran bi eredu ditugula: batetik, D-elementuen gramatikalizazioaren arabera azal daitekeen paradigma, eta, bestetik, eredu eranslearen arabera. Nire proposamenean, D-elementuen gramatikalizazioaren arabera azaltzen da deklinabide mugatuaren muina, eta eredu eransleak bazterreko zenbait kasuren gorabeherak baizik ez ditu azaltzen.

5.2.2 Singularreko kasu gramatikalak

Singularreko kasu gramatikalei dagokienez, ez da morfologiako auzi berezirik nabarmendu euskalaritzan; ez, behintzat, berreraiketa kontuetan (ik. 2.2 atala). Merezidu, dena den, gogora ekartzea 2.4.2.1 atalean egindako oharra: ez dira, ezinbestean, maila bereko gertakarien ondorengoak absolutibo singularraren aldaeratzat jo ohi diren *-ea*, *-aa*, *-ara* eta *-á*, mendebaldeko *-a + -a > -ea* kasu gramatikal guztietan —eta *-gaz* soziatiboarekin— gertatzen baita, eta zar. *-ara* ez. Beste bi ohar ere egin daitezke *-a + -a > -ea* bilakaeraz: batetik, ez hain mendebaldeko zenbait hizkeratan, ez da gertatzen kasu gramatikal guztietan, cf. SerorGut 1 *cartaren* genitiboa, baina 11 *espera(n)cea* absolutiboa, eta Miser 7 *kulpea* absolutiboa, 73 *Aitearekin* soziatiboa, baina 17, 28 *graziak* ergatiboa, 48 *justizia* eta 73, 74 *gloria* absolutiboak;³⁰⁵ bestetik, bestelako funtzio batekin aurki daiteke beste eremu batzuetan ere (cf. *botea*, *aterea* etab.). Ohar gisa, *-aa* ez asimilatuaren adibideak ditugu Isastigan, absolutiboan (67 *Olaa olaguiizonarenzat*, eta *barca barca maisuarenzat*), ergatiboan (12 *Balizco olaac*, *burnia guichi*) eta konparatibozko atzizkiarekin (22 *Çura beraago*, *arra barrenago*).

Errepikaturiko ohar honen helburua da gogoraraztea artikuluari dagozkionak ez

³⁰⁵ Jakina, *-ia* amaiera duten maileguak dira hauek guztiak, eta horrek galarazi ahal izan du bilakaera. Bada Miserere gipuzkoar honetan 66 *altura* mailegua, absolutiboa, itxuraz, eta *-ea* gabea; baliteke, dena den, adlatiboa izatea, baina badago 69. bertsoleerroan adlatibo ezin izan daitekeen *altura* hitzaren agerpen bat.

direla bilakaera fonetiko huts moduan hartu behar; berebiziko garrantzia du auzi horien izaera morfonologikoa gogoan edukitzea.

Ohar bat egin daiteke, dena den, erg. sing. *-ak* atzizkiaz, Jacobsenek (1972) sinkretismo moduan deskribatzen zuen erg. sing. *-ak* eta abs./erg. pl. *-ak* atzizkien arteko homofonia erabatekoa, eta, horren bidetik, nire proposamena izango da esatea jatorrian morfema bera zirela erg. sing. *-ak* eta abs. pl. *-ak* atzizkiak, **haga* D-elementua; morfema honek bi gramatikalizazio bide segitu zituen, *-ga* osagaiak izan zituen erabilera ezberdinengatik, eta horrela azalduko litzateke morfema berak euskara modernoan funtzio ezberdinak izatea. Ik. 5.5.5.2 atala.

5.2.3 *Inesibo singular mugatua*

Aurreko lan batzuetan (Manterola 2006, 2009b) hau proposatu nuen: inesibo mugatu singularrean izenari *han* erakuslea lotu zitzaien, osorik. Nire ustez, honela gaudituz egiten dira Jacobsenek, De Rijkek eta Traskek³⁰⁶ proposaturiko *-gan* atzizkian oinarrituriko hipotesiaren arazoak (ik. 2.4.2.2.1 atala), eta bestelako galderak ekartzen ditu. Kontsonantez bukatzen diren hitzen eztabaidaren bidetik, hona nire proposamena:

- (1) **lan han* ‘lan hartan’ > **lan-e-han* > *lanean* ‘lanean’

Hipotesi honek zerbait esatera garamatza hirugarren graduko erakuslearen inesibo singularraz, izan ere *hartan* baita forma historikoa. Lafonek berak, gaur adberbio baizik ez bada ere, *han* du jatorrizko formatzat: “le suffixe *-an* est identique à l’adverbe *an* “là”, qui est certainement un ancien inessif du démonstratif” (1999: 608).³⁰⁷ Bilakaera hori, bestalde —erakuslearen inesibozko forma deklinatutik adberbiorakoa—, lekukotua dago beste hizkuntza batzuetan; hona Diesselen (1999: 8-9) dakarren Ngiyambaa

³⁰⁶ Etxeparek (2013a, 2013b) berriki plazaraturiko hipotesia ere autore hauenaren tradizio berean kokatzen dut: bere ustez *-ga-* ergatiboa dago inesibo mugatuaren jatorrian. Ez ditut orain zalantza jarriko analisi sinkronikorako aukera honek izan litzakeen hobariak; eztabaida honetan, Etxeparek jatorrian *-g-* hotsa zegoela defendatu izana interesatzen zait.

³⁰⁷ Cf. halaber “La finale de l’inessif singulier repose sur *a-n*, ancienne forme d’inessif du démonstratif, que a subsisté comme adverbe signifiant “là”” (Lafon 1999: 168). Ikus 5.5.2 (d) atalean erakusleen berreraiketaz. Bestalde, badirudi *hartan* bera berriro gramatikalizatu dela zenbait hizkeratan: cf. Ulibarrik (2015: 170) dakarren *-atan* inesiboa, *egunatan*, *meseatan*, etab.; berrikuntza nabarmena da, eta *-atan* honekin ez dira gertatzen *-an* atzizkiarekin gertatzen diren bilakaera morfonologikoak.

hizkuntzako adibidea:

- (2) *ɲani*   ‘han’
hura.LOK

Eta honela orokortzen du Kuryłowiczek, kasu deklinatuen eta adberbioen harremanaz ari dela: “The semantic relations between the multifunctional forms *in this, from this, to this*, and the spatial adverbs *there, thence, thither (here, hence, hither)* have been always and everywhere the driving force of the renewal of declension” (1975[1970]: 16).

Lehen fasean, bada, D-elementuen *continuumean* artean *han* erakusle izenondo zela, **lan han* izango genuen; bigarreanean, *han* erakuslea gramatikalizatzen hasiko zen, izenari lotuz eta kontsonante arteko *-e-* epentetikoa eraginez.

Beste hizkuntza batzuetan ere aurki daiteke bilakaera honen kidekorik: hizk. algonkiarretan, izen sintagmei loturik ager daiteke *nete* “there” erakusle lokatiboa gaur, balio adberbiala izan dezakeena, izen sintagma lokatibo definituak egiteko; kasu honetan ere inesibo mugatu singularra ez da absolutibo mugatu singularraren gainean eraiki, eta erakusle deklinatua da izen sintagmari lotu zaiona (Cyr 1993: 199-201, adibideak 212-213).

Hipotesi honetarako arazo moduan har liteke absolutiboan epentesirik ez izatea; ikus (3b):

- (3) a. **lan + ha > *lanha > lana*
b. **lan + ha > *lan-e-ha > **lanea*

(3a)-ko azken faseko *lana* dugu euskaraz, eta (3b)-ko ***lanea* ez da gramatikala. Galdera hauxe litzateke: zergatik ez dugu epentesirik absolutibo singularrean? Galdera honen erantzunaren nondik norakoaz, ikus behean, 5.2.3.4 atala.

Aztertu beharreko beste datu mota bat mendebalde zabaleko hizkerei dagokie, *-a* berezkoa duten hitzei, zehazkiago; gogoan izan absolutibo mugatu singularrean *olea* dugula (cf. mugag. *ola*); honelakoa litzateke bilakaera nire proposamenaren arabera:

- (4) a. **ola + han > *olahan > olaan > olan*

Badirudi erabat eranslea ez den eredu honen arabera izan behar dela bilakaera, eta, egiari zor, Jacobsen eta besteren *-gan*-en hipotesiak ere datu hauek egoki azalduko lituzke, nahiz eta haiek ez zituzten zuzenean aztertu *-a* berezkoa duten mendebaldeko hitzen gorabeherak. Esan bezala, ez da eredu eranslearen arabera bilakaera: inesibo mugatu singularra ez da eraiki absolutibo mugatu singularraren gainean; bestela, *ola* + *-a* > *olea* izango genuke lehenik eta *olea* + *-n* > ***olean* ondoren.³⁰⁸ Gogoan izan beharrekoa da *olaan* bezalako formak lekukotuak daudela, absolutibo (eta ergatibo) pluraleko *olaak* bezalakoekin batera: cf. Lazarg *bervaac* (AL: 1143r, AL: 1153r) eta *erropaac* (AL: 1144v), pluralean, eta inesiboan *Domecaan* (A7: 107), *arcaan* (A24: 27); cf. halaber *RS 214 errecaac*, *451 marcaac*, etab.

Amaieran beste bokalen bat duten hitzekin, ez dago berreraiketarako aipagarria den fenomenorik.

5.2.3.1 Ohar bat zub. arratsan eta goizan bezalako sintagmez

Zubereraz badira *goizan* eta *arratsan* bezalako sintagma itxuraz mugatuak, *-e*-epentetikorik gabeak. Nire proposamenaren barrenean, jatorrizkoak dira *-e*-epentetikoaren fenomeno morfonologikoa erakusten duten sintagmak, eta berriagoak izan behar dira *goizan* eta *arratsan* bezalakoak:

- (a) Zubereraz, hitz horietatik kanpo, beti dago *-ean* (*-ian*) sintagma mugatuetan.
- (b) Hitz horietan ere badira mugag. *-en* eta mug. *-ian* aldaerak: cf. *arratsen* eta *arratsian* edo *goizian*. Ik. *OEH* s.v. *arrats* eta *goiz*.
- (c) Euskal eremu osoan zubereraz baizik ez daude, *OEH*-ren arabera, eta, hortaz, aukera bat da zubereraren berrikuntza izatea.
- (d) *Goizan* duten autoreek badute *arratsen* ere: Belapeirek eta Maisterrek, adibidez.
- (e) Testuen kronologiari begira, *arratsan*, *arratsian* eta *arratsen* aldaeren artean badirudi *arratsen* zaharragoa dela *arratsan* baino: *arratsen* mugagabe arkaikoa

³⁰⁸ Gaurko erdialdeko zenbait hizkeratan, badugu *-ean* inesibo mugatua *-a* berezkoa duten hitz jakin batzuekin: cf. *hamaiketan*. Baina bestelako fenomeno bat da hau: (1) hizkera horietan absolutiboan ez dago *-a* + *-a* > *-ea* disimilaziorik, (2) hizkera horietan hainbat izenen *-a* berezkoa artikulua gisa berranalizatu da (cf. *botil*, *gauz* etab.), eta (3) *hamaika* hitzaren kasuan, ***hamaik* absolutiborik ez badugu ere, badirudi *hamaiketan* inesiboa azaltzeko sakonean bukaerako *-a* artikulutzat berranalizatu duen *hamaik* forma dugula. Ik. Oñederra (2005: 385, 9 oh., 393, 16 oh.).

(ik. behean *etxen* eta bestez esandakoa, 5.2.3.3 (b) atala) Belapeirerengan (1696) edo Maisterrengan (1757) aurki daiteke; *arratsian* mugatua Tartasek (1666, 1672) eta Egiategik (1785) darabilte, eta *arratsan*, *OEH*-ren arabera, Salaberrik 1870ean argitaraturiko kantuetan eta Etxahun Barkoxekorengan³⁰⁹ aurki daiteke. 1880an jaiotako Kadet Otsibar gamerearraren testuetan ere aurkitu dut *arratsan*, baina *arratsen*-ekin batera.

- (f) Esanguratsua da, deklinabideari dagokionez hainbat puntutan zubererarekin bat egiten duelako, erronkarieraz ez izatea *arratsan*-ik (ez dut adibiderik aurkitu, behintzat); bai, ordea, *arratsen* (Mitx VII 601, cf. *arratsen áigal*, eta Mendigatxaren gutunak).³¹⁰

Horrenbestez, nire ustez, hurbilketarik behinena da *goizan* eta *arratsan* bezalako sintagmak salbuespen gisa tratatzea eta berariazko azalpen bat bilatzea horietarako. Funtsean, erabil daiteke Mitxelenak zenbait maileguren antzinatasun harreman erlatiboa ezartzeko erabilitako argudio bera, nahiz eta hura gertakari fonetikoez ari den (V 308):³¹¹

Serán antiguos [maileguez ari da], en otras palabras, en la medida en que no muestren señales de los cambios fonéticos que se han realizado en los romances vecinos, pero también en la medida en que han participado de otros, propios del vasco mismo, ya que esta participación es la mejor prueba de que se habían incorporado al léxico de la lengua antes de su cumplimiento.

Horren arabera, *zekürü*-k zaharragoa behar du *sekula*-k baino, eta abar. Deklinabide mugatuaren morfologiari dagokionez, beste hainbeste pentsa daiteke: inesibo mugatuko sintagma batek *-e-* epentetikoa baldin badu, zaharragoa izan behar du; hots, *goizean* zaharragoa da *goizan* baino.

Horrela, bada, zub. *arratsan* eta *goizan* bezalakoetarako azalpen berariazkoa

³⁰⁹ Etxahun Barkoxekoren bertsoetan *arratsen* da nagusi. Bitan aurkitu dut *arratsan*: bata, Francisque-Michelen eta Salaberrirenetik hurbileko Hegiaphalen aldaeretan (Haritzelhar 1970: 346-347); bestea Salaberriren bildumatik jaso du Haritzelhar editoreak (1970: 506-508). Adierazgarria da Etxahunen erabileraz Haritzelharrek egiten duen oharra: “*Arratsan*: inessif archaïque; cf. *goizan*, *etxen*. Actuellement on dit *arratsen*” (1970: 509); *arratsen* ere inesibo arkaikotzat joa du lehenago (1970: 353).

³¹⁰ Bitan darabil Mendigatxak: *atzorratsen* (Irigoien 1957: 132) eta *atso rratsen* (Irigoien 1957: 141). Adibide hauek, *atzo arratsen* sintagmarekin, ongi erakusten dute halako adberbioek lexikalizatzearen duten joera.

³¹¹ Céline Mounole irakasleari eskertu behar diot paralelo hau iradokirik.

proposatzea baizik ez zaigu falta. Nire ustez, bi aukera logiko daude: (1) baliteke, eta hau da hobesten dudana aukera, forma mugagabetik (cf. zub. *arratsen*) abiatutik, hitzaren egitura bisilabikoa hautsi gabe egin izana mugaturako bidea, **goizen*³¹² → *goizan*, *arratsen* → *arratsan* bilakaera ez-fonetikoarekin; ohartu behar da halako hitzak, ia denborazko adberbio bilakatuak direnak, aski lexikalizatuak daudela, eta horregatik gertatu da bilakaera ezohiko hau, nire ustez. Azalpen honetan, jakina, ez da baztertzekoa abs. *goiza*-ren eragin analogikoa; cf. Etxart zuberotarraren gutunetako 04.1v 11 *ustallan* eta 05.2r 9 *agorrillaco*, XVII. mendearen hasieran (cf. orobat OihAtsot 669 *agorrilan*), eta, denbora unitateetatik kanpo, 01.2r 9 *çoinetan guagnan*.³¹³ Funtsean, beraz, absolutiboko eta beste kasu gramatikaletako morfonologia gailentzen da inesiboan ere; antzeko fenomenoak dugu Landuchiogan, cf. *vrquean* eta *temporeã* inesiboak, ik. 2.4.2.2.1 atala. (2) Beste aukera da pentsatzea zuzenean *goiz* + *han* > *goizan* sintagmaren gramatikalizazioa gertatu zela, epentesirik gabe, baina honek ez luke azalduko zergatik gertatu den sintagma jakin batzuetan bakarrik.

Badirudi, gainera, *goizan* izan dela aldaketan aitzindari (garai historikoan ez dago mugag. *goizen aldaeraren adibiderik) eta ondotik etorri dela *arratsan*-en bilakaera, haren analogiaz. Leku-genitiboko *goizanko* azaltzeko, egokiagoa dirudi *goizan* + *-ko* osaeratik abiatzea (*goizan* lexikalizatu batekin), *etxenko*-ren eredura, eta ez *goiz* + *hanko*-tik. Proposamen orokorraren indargarri moduan ikus daiteke **arratsango edo **arratsengo moduko sintagmarik ez izatea: beti da *arratseko*.

5.2.3.2 Ekialdeko adlatiboa eta beste leku-kasuak

Eredu bera proposatzen dut ekialdeko adlatiboetarako ere (erronk. *-ara*, zub., zar. -

³¹² *Euskal Klasikoen Corpus*-aren arabera, Mirandek baizik ez darabil, behin, *goizen* forma, *Haur besoetakoa* eleberrian. Horregatik eutsi diot izartxoari.

³¹³ Hona zer dakarren *OEH*-k (s.v. *gain*): “En suletino (y en parte al menos en mixano), los casos locales presentan, a veces en un mismo autor, un doble sistema de declinación. Así, el ines. es por lo general *gañen* (S ap. A; Gèze) —que aparece tbn. en *msMur* (19) y *CatUtz* (28), y un par de veces en Voltaire (253 y 254), y es recogido en Juslapeña (AN-gulina) por *EI* 125—, pero hay *gañian* en Eguiateguy (219) y *Xikito* (7) y, junto a *gañen*, en Etchahun (276), *CatS* (108) y *UNLilia* (8); hay *gañan* (recogido por Bon-Ond (loc. cit.) en AN-egüés-ilzarb) en Lopez (70, 122, etc.) y una vez en *CatLan* (128, frente al más frec. *gañian*), y algunos ejs. de *gaiñen* en Tartas (en quien es más frec. *gaiñian*), y un ej. al menos en *CatLan*. v. *AtSac* 21 para la distribución dialectal de las variantes de *gainean*”. Agian ez alferrik, badirudi sintagma mugagabeekin daudela txandan *-an* sintagma hauek (cf. *arratsen* eta *gainen*).

ala(t));³¹⁴ orain arte eztabaidagai izandako epentesiaren fenomenoari dagokionez, inesiboak bezala jokutzen dute hauek. De Rijkek (1981: 94) proposatzen dituen *-gara* eta *-gala(t)* aukerei aurka egiten diet honela:

- (5) a. *etxe + hara > etxeara* (erronk.)
 b. *etxe + hala > etxeala* (zub.)

De Rijken proposamenean bada puntu interesgarri bat: zub. *-ala(t)* atzizkiko *-l-* albokaria azaltzeko jatorrizko **-gan-la > -galla* proposatzen du; nire proposamenaren arabera, **-han-la (> *halla)*³¹⁵ litzateke atzizkiaren azken buruko jatorria. Ezagunak dira inesiboaren gainean osaturiko beste atzizki batzuen adibideak: cf. erakusleetan *hon-i*, *horr-i*, edo, garbiago, *handik* eta *hango*; mendebaldean pluralerako orokortu den oinarria da inesiboa (*honeek*, *horreek* etab.).³¹⁶

Inesiboaren gainean osaturiko **hanla* hau ongi ezkon daiteke leku-genitiboari dagokion datu ezagun batekin. Kasu honen forma artikuludunak ere badira testu zaharretan, cf. ArrasErrek *barruango*; horrelakoan diakronia honela azalduko nuke:

- (6) *barru + hango > barruango*

Beraz, jatorrizko *barruko* mugagabearen ondoan, erakuslea bera hartu zen oinarri leku-genitibo artikuluduna eratzeko, gaur egun ere *hango* den leku-genitibozko hirugarren graduko erakuslea. Beste aukera bat da, jakina, zub. *goizanko*-rako proposatu bezala, *barruan + -ko* moduko osaera bat proposatzea, besterik gabe, baina, orduan, kasu hau

³¹⁴ Baliteke berdin analizatu behar izatea testu zaharretako *jakiara* ‘jakinaren gainean’ ere, *jakin + -ara*. Leizarragarengan aurki daiteke, baina baita Etxeberri Ziburukoarengan ere, besteren artean (OEH s.v.)

³¹⁵ Tentagarria izan liteke zubererazko gutunetako adibide hauek albokari bortitz baten adierazpidetzat: Etxart 02.1v 15 *hallaber*, 03.1r 12 *hallaber*, 05.1r 21 *hallaco*, 06a.1r 5 *hallaber*, 06a.1r 8 *hallaco*z eta 07.2r 12 *hallacoric*. Baina <ll> digrafoak /l/ soila ere adieraz lezake gutun hauetan: cf. *fidella* edo *tranquillitatearen*; ik. III. eranskina. Bide beretik, interesgarria izan liteke De Rijken hipotesirako testu horietako *duiella* adibidea; *duela* adizkiaren adibideen artean hori da, gainera, bokalardi epentetikoa duen bakarra, ahozko ahoskatzetik hurbilago dagoela adieraz lezakeena. Testu horietatik kanpo, baina oraindik zubereraz, cf. SermZub 23, 78 *halla noulla*, 37, 144 *noulla*, 71, 135 *berhalla*, 78, 168 *berehalla*, 105, 124, 129 *beçalla*, 148 *beçallaco*; Nafarroan, cf. ZalbGut *alla* ‘hala’, eta, Lapurdin, cf. EspGut 3: 10, 13: 30 *alla* ‘hala’. Nolanahi ere, ohar bedi ez dugula holako kontsonante bortitzen bestelako lekukorik XVII. mendean.

³¹⁶ Aipagarriak dira, dena den, Belapeireren 1: 62 *gagnelaco*, 1: 92 *gagnela*, besteren artean; inesiboaren gainean osatu da hau ere (*gainen + -la*) ala bestela izan da (*gain + -la*, besterik gabe)? Hala balitz, De Rijkek behar duen *-nl-* taldea ez litzateke ezinbestekoa emaitza *-l-* izateko, eta, aagian, bestelako aukerak hobetsi beharko genituzke. Ikus 5.5.2.4 atala.

atera egin beharko genuke erakusle deklinatuen gramatikalizazioaren azalpen orokorretik, eta *etxeara*-eta horietatik bereizi. Horretaz gain, *eguneango* bezalakoak jarri behar dira *barruango*-ren paradigman (cf. jadanik Betol *egunean eguneango gure ogui*);³¹⁷ honek are nabarmenago galarazten du *goizanko*-rako emaniko azalpena aplikatzea.

Leku-kasuen artean, beraz, singularreko inesiboak bete-betean eta euskal eremu osoan hartu zuen artikulua modu erregularrean, eta arkaismo moduan geratu dira *etxen*, aditz-izenetako *-ten* eta beste; adlatiboko erakusleak ekialdeko hizkeretan baizik ez dira gramatikalizatu eta izen sintagmari lotu (funtzio gramatikal nagusietan artikulua gutxienik erabiltzen den eremuetan, bide batez esanda); bestalde, leku-genitiboko *-ango* testu-zaharretako ezaugarri arkaiko moduan aztertzen da,³¹⁸ nahiz eta, izatez, artikulurik gabeko *barruko* izan arkaismoa: *barruango* bezalakoak arrakastarik gabeko berrikuntza izan ziren, erakusleen gramatikalizazioaren gertakari zabalaren bidetik gertaturiko berrikuntza.

Horrenbestez, berriak dira forma artikuludun hauek guztiak, eta jatorrizkoak morfologikoki mugagabeak dira; are berriagoak dirudite inesiboaren gainean eraturikoek (*-ango*, eta beharbada *-ala(t)*), baina horien berritasun maila erakusleen berreraiketan proposatzen ditugun kronologia erlatiboen arabera da. Ik. 5.5.4.1 atala.

5.2.3.3 Hipotesiaren abantailak

Hipotesi honek aldarrikatzen du inesibo mugatu singularrean *han* gramatikalizatu zela, ez *-gan*, ezta *-a* artikulua lehenik eta *-n* ondoren ere. Jacobsenen, De Rijken eta Trasken *-gan* hipotesiaren arazoak eta salbuespenak D-elementuen gramatikalizazioan ezagunak diren ezaugarrien bidez azaltzen ditu (ik. 3.1.3 eta 3.2.4 atalak):

³¹⁷ Cf. halaber Lazarg AL: 1142v *osteango*, A16: 98 *gorpuceango*, MogelPask VIII *osteango*, AñibGer 485 *urteango* eta AñibEsk 31 *bagaango*, frBart 787 *verbaan verbaango* eta 819 *astian astiango*, AMZabala 75 *curutzeango* besteak beste; izenordainen paradigman, cf. Garibai *nolaango* eta *alaango*. RS-ko 191 *Hurtealango murcoa* atsoitzeko *hurtealango* ere *urte* + *alango* osaeraz interpreta liteke; bilduma berean, 35 *alangoa* eta 20 *alacoa* daude. Cf. bestalde Irigaraik (1933: 133) Arizkunen bildutako kantu bateko *bezalangorik*; OEH-k (s.v. *bezalako*) ez dakar *bezalango* aldaera hau.

³¹⁸ Analisi sinkronikoetan, gainera, sakoneko egituratzat jo izan da, *-ko*, izenlagunak osatzeko, adizlagunei lotzen zaiola dioen hipotesiaren aldeko argudio gisa (EGLU-1 200-201). Analisi sinkroniko horietan, dena den, *hemengo* eta *eguneango* batera aipatu ohi dira, eta, nire ustez, bai osaerari eta bai bilakaera diakronikoari dagokionez, ezberdinak dira.

- (a) Aise azaltzen da leku-izenetan ***Maulean* (< **Maulegan*) bezalakorik ez izatea: eskuarki leku-izenek ez dute D-elementurik izaten, cf. errom. *en Paris*, ing. *in Paris*, etab.
- (b) Arkaismotzat jo daiteke, besterik gabe, zenbait izenetan (cf. *etxen*, *soinen...*) -a- artikulurik ez izatea. Himmelmannek (1998) bildu bezala, halako sintagmek iraun ohi dute luzaroena, beste hizkuntzetan ere, artikulurik gabeko forman, eta izenak mugagabeen agertzen dira, bereziki erreferentzia bakarrekoak direnean: cf. *etxen*, eskuarki norberaren etxea adierazten duena, *etxean*-i kontrajarriz, gazt. *en casa*, ing. *at home*, alem. *zu Hause* eta besterekin konpara daiteke.³¹⁹ Orobat TarOns 114 *curutcia soiñen carreyatu* adibidean, *soina* erreferentzia bakarrekoa delarik; zuzenagoa dirudi honek, De Rijken azalpen lausoak baino: “*soiñen* testu inguru honetan *soiñian* baino artezago eta aproposago zirudiolako edo” (1981: 93). Traskek hizkuntza erromantzeen ustezko eraginaren bitartez azaltzen du *etxen* sintagma mugagabea, baina azalpen hori ez da egiantzekoa: ez du ezer esaten mendebaldeko *baten* sintagmaz, ezta ekialdeko adlatiboaz eta Tartasen adibideaz ere.
- (c) Arkaikotzat jo daiteke aditz-izenetako -*ten*; horretan ere ez dugu ustezko -*gan* baten aztarnarik.

Artikulua erabiltzen ez den testuinguru horiek ezagunak dira —(a-b) puntuetakoak, bereziki—, eta deskribatu izan dira munduko beste hainbat hizkuntzatan. Hortaz, ustezko salbuespen horiek azal daitezke D-elementuen gramatikalizazioaren ezaugarrien arabera. Horretaz gain, badira -*gan* elementuan oinarrituriko hipotesiak ongi azaltzen ez dituen beste zenbait xehetasun, D-elementuen gramatikalizazioaren hipotesian nekerik gabe azaltzen direnak:

³¹⁹ Zubererazko adlatiboan ere antzeko zerbait gertatzen da, eta *etxera* eta *etxeala* kontrajar daitezke; -*ra(t)* artikulugabea bera izen bereziekin erabili ohi da, -*alat* izen arruntekin. Orobat gertatzen da erronkieraz, De Rijkek berak adierazten duen bezala: Hualde Mayoren itzulpenean (BonapOnd), -*ara* dugu izen arrunteko *lurriara* sintagman, baina -*ra* izen bereziekin, cf. *Egiptora*. Are interesgarriagoa da zubereraz ablatiboarekin gertatzen dena, bertan ez baitago forma morfologikoki mugaturik: cf. *Maulerik*, baina *etxetik*; hots, ablatiboaren forma zaharra izen berezietan edo hala jokatzeko dutenetan gorde da, baina, izen arruntetan, -*tik* forma berria erabiltzen da (gaurko zub. datuetarako ik. Etxebarne 2010: 74-77). Arrunt/berezi bereizketa hau bera dugu epentesiaren jokabidean, ik. 5.2.3.4 atala.

- (d) Ez dirudi hipotesi honek *-on* inesibo mugatu hurbila azal dezakeenik (cf. ArrasErrek *lasterreon*); baina aise zuzentzen du arazoa D-elementu ezberdin baten gramatikalizazioa proposatzeak, izan ere erakusle-artikuluen artean pluraleko *-ok* ere bai baitugu. Bestalde, horrek bidea eman lezake jatorrizko **hon* ‘honetan’ erakuslea proposatzeko (ik. 5.5.2 (d) atala).
- (e) Adlatiboan zubereraren eta erronkarieraren artean ikus daitekeen aldea hobeki azal daiteke erakusleen gramatikalizazioaren hipotesiaren barrenean: zub. *-ala* dugu, baina erronk. *-ara*. De Rijken arabera, zub. *-gan* + *-la* dugu, eta erronk. *-ga* + *-la*, baina ez da argi geratzen nondik norakoa den bien arteko aldea, zergatik dugun batean *-n* eta bestean ez. Alabaina, erraz azal daiteke erakusleetan ezaguna den ezaugarri batetik abiatuz: aski dugu esatea zubereraz **hanla* gramatikalizatu zela, eta erronkarieraz *hara*; arazoa erakusleen berreraiketaren arlora eramango genuke, baina, esan bezala, zubererazko erakusle berreraiki horrek paralelo garbiak ditu inesiboan oinarrituriko *handik* eta *hango* bezalakoetan.³²⁰ Ezin da baztertu, hala ere, erakuslearen *ha* + *-la* gertatu izana; ik. 5.5.2.4 atala (modu adberbioen eta adlatiboaren arteko hurbiltasunaz, cf. fr. *à la mode* eta *à Paris*, hurrenez hurren).
- (f) Hobeki azaltzen da D-elementuen gramatikalizazioaren hipotesiarekin zergatik diren inesibo mugatuak azentudunak zubereraz eta erronkarieraz *-a* berezkoa duten hitzetan (Mitx VII 645, Hualde 1997: 94): cf. erronk. *ermitán*, *plaztán*³²¹

³²⁰ Badirudi **hanla* hau jatorrizko *hara* adlatibozko adberbioa baino beranduagokoa dela; cf. ablatiboan ere *harik* zaharra, *handik* berriagoaren ondoan). **Hanla* bera, deklinabidean sarturik, adberbio gisa lexikalizatuko zen (cf. *honela*, *horrela*, *hala*), eta *hartara* sortuko zen azkenik, erakuslearen gaurko forma deklinatu arrunta.

³²¹ Oinarrian *plaza* hitzarekin lotua dagoela argi badago ere, ez dago *plazta* hitzaren etimologia zehatzik, eta hala galdetzen du Mitxelenak (VIII 570). Mitxelenak berak ohartarazten du *plazta* Nafarroako agiri zaharretan agertzen dela (VII 498-499). *CORDE*-n, bestalde, hitza beti agertzen da Nafarroako agirietan, ez beste inon, eta nire corpusean Nafarroako agiri-bildumetan baizik ez da agertzen (*TextNav*, *Collrach*, *RegOlitII*, *AGNRealIV*, *AGNComp6*, *LibOliv*, *DinChampl*, *AGNComp3/4*, *AGNComp5*, *FuerGNV*; Mitxelenaren arabera *FuerGNV*-en ere ageri da, baina nik ez dut aurkitu; bertako *plazto* hitzarekin nahasi ote zuen?). Honenbestez, hitzaren nafartasuna agerikoa da, eta, hala izanik, zilegi da euskaratik abiatzea bere azalpena emateko: Salaberrik (1994: 554, 3278 oh.) B. Estornés Lasak Izaban jasotako *Platzaberri* eta *Platzabizkarra* leku-izenen ondoan jartzen du, eta aldaeren arteko harremanaz galdetzen du; nire ustez, baliteke *plazta* nafarra *placeta* hitzaren aldaera izatea, ez *plaza*-rena. Sinkopaz galduko zen bigarren silabako *-e-* (cf. erronk. *tenpra* etab., *FHV* 160-163). Hipotesi honek *-zt-* taldea azalduko luke, *plaza*-tik abiatuz azal ez daitekeena, baina horren aurka hau adieraz daiteke: sinkopa gertatu baino

etab.; Leizarragak ere baditu tiletadunak, cf. Luc IX: 46 *dispután*, CorintII XI: 12 *gauçán*, etab. Azentu modu honetan bat egiten du inesiboak absolutibo, ergatibo singularrekin (zub. *alhabá*, *alhabák*) eta absolutibo pluralarekin (zub. *alhabák*); horrek agerian uzten du inesiboak erakuslean oinarrituriko deklinabidearekin duen lotura (cf. halaber *-eaga* duten leku-izenez esandakoa, jarraian).

- (g) Beste datu batek ere agerian uzten du zer lotura duen inesiboak deklinabide mugatuarekin eta, beraz, artikuludunarekin. Aurreko lan batean (Manterola 2009b: 97), ohartarazi nuen kontsonantez amaituriko hitzetan inesiboak ez zuela bat egiten absolutibo pluralarekin, hots, ez dagoela ***laneak* bezalakorik (abs. pl. *lanak* baina ines. sing. *lanean* epentesiduna), *-a* berezkoa duten izenetan gertatzen denaren kontrara (abs. pl. *olaak* / ines. sing. *olaan*). Laugarren kapituluan erakutsi dudaren arabera, ordea, bada horiek inoiz izan direlako zantzurik: cf. *Leherreaga*, itxura guztien arabera *leher* + *-aga*, epentesiarekin (ik. 4.5.1 (b) atala); leku-izenetako *-aga* atzizkia deklinabideko *-ak*-en aurreko formatzat joz gero, hortxe dugu inoiz **laneak* izan delako zantzua. Are gehiago, badirudi garai historikoko testu batean ere badela horrelako adibiderik, izen sintagma (*ezer bere ez*) bitxi xamarra baldin bada ere: Garibai B9 *Maria gurea-ren barriac*, *Ecervere eçeac gustiac*; itzulpenean “nadas” pluralean; cf. atsotitz bera, epentesirik gabe, A58 *Eçe vere eçac gustiac*, *Maria gurearen verriac*. Adibide bakarra denez, ez dago argi garai zaharrago baten aztarnatzat har daitekeen Garibairen hau; baliteke, gainera, normalean deklinatzen ez den sintagma bat deklinatu delako gertatu izana epentesia, modu irregularrean.³²²

Jacobsenen eta besteren hipotesiak ezin ditu halakoak azaldu (**lan-e-gaga* berreraikiko zuketan absolutiborako ere?).

Horrela, epentesiaren auzia ez da inesibo mugatu singularrarena soilik; epentesiarena da, hain zuzen ere, nire hipotesiari egin dakioken kritikarik

---

lehenago behar dugun **pláceta* aldaerak eta sinkopak berak aski zaharrak behar dutela, Erdi Aroan baitugu hitza. Gertakari horiek euskaraz garai historikoan ezagunak izanik ere, *plazta* hitza azaltzeko beharko genukeen kronologiak ez du, itxuraz, bat egiten dakigunarekin.

³²² Markel Lizasoainek eta José Ignacio Hualdek ohartarazten didatenez, ez da ahaztekoa *eze* izan zitekeela jatorrizko forma; ikus *OEH* s.v. *ez*.

behinena (ik. jarraian horren beste alderdi bat). Honek are gehiago nabarmentzen du inesibo singularreko eta absolutibo pluraleko atzizkien arteko lotura; nire ustez, azalpenaren batasun eta orokortasun honek D-elementuen gramatikalizazioaren hipotesia aldeztu du.³²³

5.2.3.4 Hipotesiaren balizko arazo bat: epentesiaren auzia

Goian aurreratutako epentesiaren auzia har liteke arazo nagusizat: zergatik ez dago ***lanea*, inesiboan *lanean* badago? Hala kritikatu du Etxeparek ere (2013b: 46-47). Nire ustez, auzia ezin da oinarri fonetiko hutsen arabera argitu, Azkuek berak ongi agertu zuen bezala (1927: 79-80) eta galdera ez da izan behar zergatik ez dugun ***lanea*-rik, baizik zein diren epentesiaren agerreraren motibazio eta testuinguru zehatzak.

Berriazko lan monografikoen faltan (cf. Azkueren arestikoa; ik. halaber Artiagoitiaren (1990) ohar interesgarriak), ez ditugu behar bezala ezagutzen epentesiaren erabilera baldintzen edo arauen bilakaera diakronikoaren gorabeherak. Eztabaidarako lagungarria da Mitxelenak (IX 511) Erdi Aroan deskribatu zuen egoera: *Domicu Larraineco* eta *S. Larraingo* (*SJuan* 1226) bikotea hizpide, lehenean, “de la era” itzulita, *larrain* izen arrunta litzateke, eta, beraz, epentesiarekin, eta bigarrean, “de Larrain” itzulita, *Larrain* izen berezia litzateke, eta, hortaz, *-e-* epentetikorik gabe. Kasu honetan, badirudi epentesia izenaren izaera semantikoaren arabera dela, eta, orobat, sintagmaren osagaien (izen eta kasu-marka edo D-elementuen) arteko harremanaren adierazle.

Honek zerikusitu zuzena du 3.1.2 puntuan agertutakoarekin: gramatikalizazioaren teorizazioetan, bereziki azken hamarkadan, egituren arabera gramatikalizazioaz aritu beharra azpimarratzen da. Erakusleak ere, beraz, egitura sintagmatiko edo testuinguru morfosintaktiko jakin baten barrenean gramatikalizatzen dira, eta, horren arabera, gramatikalizazioaren ondorio morfonologikoak batekoak edo bestekoak izango dira.

³²³ Nire ustez, (a-g) puntu hauek eta *neurehan* bezalako lekukotasunek (ik. 5.2.3.7 atala) aski izan beharko lukete Rebuschik izan litzakeen zalantza uxatzeko: “[L]’auteur développe ensuite l’idée que le suffixe de locatif dériverait de l’adverbe déictique *han* ‘là’, ce qui n’a rien d’in vraisemblable, mais sans apporter de critique suffisante à l’hypothèse généralement acceptée d’un ancien support en *-ga* qu’on retrouve dans la postposition *-gan* ‘dans’” (Rebuschi 2013: 317).

Funtsean, hortik eman dakioke irtenbidea epentesiaren arazo honi: bi gramatikalizazio bilakaera bereizi daude jokoan, erakuslea zein egitura sintagmatikotan dagoen: bat singularreko kasu gramatikalei dagokiona, bestea, xehetasunak xehetasun, singularreko leku-kasuei eta absolutibo pluralari dagokiona; ikus hurrengo (c) puntuan hipotesi bat bi hauen harremanaz. Epentesia eta epentesirik eza —eta mendebaldeko *-a* + *-a* > *-ea* disimilazioaren gorabeherak— gramatikalizazio bilakaera bereizi horien adierazle dira, horien azaleko epifenomenoak baizik ez.

Hipotesi honetan, beraz, egitura sintagmatiko ezberdinen arabera gramatikalizazio bide ezberdinak daude; honela laburbil daitezke hipotesi honen aldeko argudioak:

- (a) Beste zenbait hizkuntzatan ere antzeman daitezke halako patroï morfosintaktikoak (Himmelman 1998; ik. 3.1.3 atala); leku-kasuetako D-elementuen bilakabide diakronikoa eta kasu gramatikalea ez doaz batera. Ez da absolutiboaren eta inesiboaren arteko alde soila: singularreko kasu gramatikalen eta leku-kasuen arteko aldea da.
- (b) Bestelako auzi batzuk azaltzeko, funtsezkoa da leku-kasuen gramatikalizazioaren eta kasu gramatikalenaren arteko aldea kontuan hartzea; hala, bide honetatik azal liteke, kontsonantez amaitzen diren izenetako epentesi fenomenoaz gain, *-a* berezko dutenetako disimilazioaren auzia ere:

	Kasu gramatikal artikuludunak	Leku-kasu artikuludunak
Amaieran kontsonantea duten izenetako epentesia	<i>lana/lanak/lanari/lanaren</i> (epentesirik ez)	<i>lanean</i> (epentesiduna)
Amaieran <i>-a</i> duten izenetako disimilazioa	<i>olea/oleak/oleari/olearen</i> (disimilaziodunak)	<i>olan</i> (< <i>olaan</i> ; **olean) (disimilaziorik ez)

7. taula. Singularreko kasu gramatikal eta leku-kasu artikuludunen gertakari morfonologikoak, izenaren amaierako hotsaren arabera.

Amaieran *-a* duten izenetan *ola* + *han* gertatu zela proposatu beharra dago. Absolutiboaren gaineko edo bere araberrako gramatikalizazioa proposatuko bagenu inesiborako, arazoak izango genituzke: *ola* + *-a* > *olea* absolutiboren gainean eraikiz gero inesiboa, *olea*-ri *-n* gehituz, ****olean** izango genuke. Ondorioa argia da: *-a* berezkoa duten izenek frogatzen dute ezberdina izan zela kasu gramatikal singular disimilaziodunen gramatikalizazioa eta inesibo singular

(eta absolutibo plural) disimilaziorik gabearena.

Azalpen osoagoa da hau, amaiera ezberdineko izenetako epifenomeno ezberdinak sakoneko arrazoi eta orokortze beraren arabera azaltzen baitira.

- (c) Orobatsu gertatzen da absolutibo pluralarekin: Himmelmannek aipatzen dituen hizkuntzetako datuen arabera (ik. 3.1.3 atala), pluraleko kasuek ez dute jokatzeko singularreko kasu-gramatikalek bezala; hots, pluraleko kasuak, bere gramatikalizazio mailari dagokionez, hurbilago egon ohi dira singularreko leku-kasuetatik. Baditugu euskaraz hori frogatzen duten datuak (cf. halaber mendebaldeko azentuari dagozkion auziak, 2.4.2.8.3 atala), berriz ere kontsonantez amaituriko zein *-a* berezkoa dutenak modu bateratuan tratatuz:

	Kasu gramatikal artikuludunak	Leku-kasu artikuludunak eta pluraleko absolutiboa
Amaieran kontsonantea duten izenetako epentesia	<i>lana/lanak/lanari/lanaren</i> (epentesirik ez)	<i>lanean/*laneak</i> ³²⁴ (epentesiduna)
Amaieran <i>-a</i> duten izenetako disimilazioa	<i>olea/oleak/oleari/olearen</i> (disimilaziodunak)	<i>olan/olak</i> (< <i>olaan/olaak</i>) (disimilaziorik ez)

8. taula. Singularreko kasu gramatikal artikuludunak eta absolutibo pluralaren gertakari morfonologikoak, izenaren amaierako hotsaren arabera.

8. taulako datuek erakusten duten bezala, inesibo singularrak eta absolutibo pluralak jokabide bera dute bai kontsonantez amaituriko izenetan, eta bai mendebaldeko *-a* berezkoa duten izenetan. Pluraleko datuak ere inesibo mugatu singularraren auzian emandako irtenbidearen indargarri suertatzen dira: epifenomeno berberak ditugu bietan euskaraz, eta beste hizkuntzetako datuen arabera ere argi dago bataren zein bestearen gramatikalizazioa singularreko kasu-gramatikalenetik bereizi behar dela.

Proposamen honi kritika jakin bat egin dakioke: pluraleko deklinabide mugatuaren barrenean, besteetatik bereizi behar da absolutiboa. *Laneak* bezalako sintagmekin ez bezala, ez dirudi zantzurik dagoenik *lanek*, *lanen* edo *lanetan* sintagmek inoiz **laneek*, **laneen* edo **laneetan* aldaera epentesidunik izan dutenik (< **lan-e-hek* < **lan hek*, < **lan-e-hen* < **lan hen* eta < **lan-e-hetan* <

³²⁴ *Leherreaga* eta horietan oinarriturik proposatu dudun hipotesia onartuz gero, izartxoia ere ken liteke (ik. 4.5.1 (b) atala).

*lan-hetan bilakaerekin, hurrenez hurren); pluraleko marken artean bereizi behar honetaz, ik. xehekiago *-ak* atzizkiari dagokion atalean (5.2.5.3).

Arazo hau, ordea, saihestu daiteke, *-ak* atzizkiak gaur duen balioari begiratu beharrean, bere jatorri morfologikoari begiratzen badiogu: argudia liteke absolutibo plurala jatorrian singularreko leku-kasua izan zela, (1) singularretan bezala *ha-* oinarria duelako, ez *he-*, eta (2) bere bigarren osagaia *-ga* leku-kasu bat dela esan daitekeelako, lokatiboa edo, *-n* inesiboaren antzera.³²⁵ Hipotesi honen barrenean, *han*-en kide morfologiko bete-betetzat jo daiteke *haga*.

Modu batean (Himmelmannen lanen bidetik) edo bestean (*-ak* eta *-an* atzizkien hurbiltasun morfologikoaren bidetik), egoki justifika daiteke absolutibo pluraleko *-ak*-ek singularreko kasu gramatikalek dituztenez besteko ezaugarri morfonologikoak erakustea.

5.2.3.5 Inesibo sintagmen trinkotzea

Aurreko azpiatalean emandako argibideak gorabehera, nire ustez, maila sintagmatikoan ez dago erabat garbi zergatik agertu behar den *-e-* epentetikoa izenaren eta erakusle-artikulu baten artean. Epentesiari buruz dakigunaren arabera, kontsonantez bukatutako izen baten eta kontsonantezko hasiera duen atzizki baten artean txertatu ohi da: *lan + -tik > lan-e-tik*, *lan + -ra > lan-e-ra*; paradigma honetan, *-han* erakusle inesibozkoa *-tik* eta *-ra* atzizkien pare-parekoa da, jatorriz osaera ezberdinekoa izanik ere.

Azalpen erabatekorik ez badut ere, agian Himmelmannek aipaturiko trinkotzearen bidetik jo daiteke (ik. 3.1.3.1 atala); hau da, *-han* erabiliaren erabiliaz “trinkoturiko” osagai bilakatu zela.³²⁶ Bestalde, ez da erabatekoa izaten horrelako sintagmen konposizionalitatea, eta agian horrela azal daiteke inesibozko sintagma mugatuetan, jatorriz artikuludun izanik ere, artikuluekin zerikusirik ez duten balioak aski goizik garatu izana. Honen adibide nabarmena izan daiteke *hala* edo *honela* bezalako

³²⁵ Baliteke bi osagai lokatibo hauek, *-ga* eta **-na*, hitano eta alokutiboetako berberak izatea, cf. *duan* (< **du-ga-n*) eta *dunan* (*du-na-n*, agian). Hirugarren kasu lokatibo bat ere bereiz liteke euskaraz, *-ta-* bera; ik. 5.5.5.3 atala.

³²⁶ Agian trinkotze honen azalpenaren barruan koka daitezke kode-aldaketazko fenomenoak; cf. Mitxelenak aipatzen dituen “joan da *a París*” edo “etorri da *de Italia*” moduko sintagmak, non kode-aldaketa ez den gertatzen postposizio sintagmaren osagaien arteko mugetan (Mitx XIV 94, 4 oh.).

adberbioekin gertatu dena: mendebaldean, *alan* eta *olan* bezalako formak ditugu gaur egun, inesiboarekin, eta testu zahar zenbaitek erakusten dute ez zitzaiola *-n* bakarrik gehitu adberbioari, *-an* osoa baizik; cf. adibidez frJZum 1, 33, 42 *alaan* eta 25, 37 *edolaan*, eta Garibai B42 *Nolaango lecuca*, *Alaango cobrua*. Hauetan, argi dago *-an* D-elementuak bere jatorrizko izaera definitua galdua zuela ordurako. Galera semantiko horren beste adibide nabarmen bat *batean* izan daiteke, inesibozko artikulua indefinitua; arkaismoa da, jakina mendebaldeko *baten*. Cf. halaber Land *açertadu çerbaytean*, ezin daitekeena izan interpretazioz definitua (gaztelaniazko “açertar en algo”-ren itzulpena da).

5.2.3.6 Erakusle jatorriaren aldeko datu enpiriko gehiago: hasperena

Gramatikalizazio bide ezberdinen alde emandako argudioekin batera jarri behar dira inesiboaren jatorrizko forman erakuslea eta, ondorioz, hasperena egon zitekeela iradokitzen duten datuak:

- (a) Inesibo mugatu singularraren auzi diakronikoak argitzeko erabili ditut absolutibo pluralari dagozkion datuak. Argudiobide beretik, absolutibo pluralean *-haga* aurkitu izanak inesibo singularrean ere *-han* egon zitekeelako hipotesia indartzen du: pluraleko *-ak* D-elementu gisa identifikatzeak laguntzen digu, erakusletik datorkion hasperenarekin, inesiboko *-an* ere kategoria bereko morfema dela aldarrikatzen. Gramatikalizazio bide bertsuak jarraitzeaz gain, epifenomeno berberak erakusten dituzte —epentesia eta disimilazioa, izen motaren arabera—, hain zuzen formalki ere hasperenaren ezaugarria partekatzen zutelako. Funtsean, inesiboan ere hasperena zegoela pentsatzeko erabil ditzakegu pluraleko datuak.
- (b) Hasperenaren jatorriaren harira, ezinbestekoa da gogoraraztea *Adurzaha* eta bestez esandakoa, horietarako **Adurzahan* → *Adurzaha* bilakaera eman baitut aukera moduan, inesiboko *-n* markaren berranalisiarekin (ik. 4.4.2.2 atala). Horrelako datuetan ere ikus liteke inesiboan ere hasperena zegoela (ez *-g-*); gogoan izan behar dira, nolnahi ere, *Udalha* eta besteri buruz esandakoak horietan artikulua balego, ez baitago epentesirik (ik. 4.4.3 atala, (c) puntuan). Hipotesi hauek, arazoak arazo, Erdi Aroko datuetan sakontzeko aukera ematen

dute.

5.2.3.7 Erakusle jatorriaren aldeko datu berri bat: 1554ko neurehan ‘neurean’

Aurreko ataleko datuen osagarri, nire ustez zalantza guztiak uxa ditzakeen datu bat bada, 1554ko Gorritiko agiri batekoa (Maiora 2011: 48):

(7) *senarray porchara neurehan porchara eguyten deraut*

Euskarazko hitz hauek erromantzezko testu nagusian txertatuta ageri dira; badirudi *neurehan* horretan *neure (etxe)an* dela; izan ere, testu nagusiaren arabera, bertatik atera nahi baitute, indarrez, “bortxara”, senarra (“el algoazil Taborga a su marido [...] quando le prendio en su casa”).

Datu hau berebizikoa izan daiteke, lehenago berreraikitakoaren froga dokumentatua izan daitekeelako, adibide bakarra izanik ere. Inesibo mugatuaren diakroniarako berreraikitako *izena + han* egituraren hipotesiaren alde egingo luke (7)-ko datuak, eta beste hipotesiak erabat baliogabetu. Nafarroan hasperenak izandako iraupenaz eta adibide hauetan <h> grafemak hasperena adieraz zezakeelako frogez, ikus 7.3 atala.

Nire ustez, datu hori baztergarri egiten ez badute ere, ohartu beharra dago Nafarroako Erdi Aroko zenbait agiritan badirela inesibo mugatuaren adibideak, <h>-rik gabekoak: cf. *Otra pieça Donna Maria Uidean* [...] *Dos pieças Nouare Uidean* [...] *Otra pieça Guessaluidean* (*Collrach* 1246), edo *e otra pieça en Vassavean* (*LibOliv* 1311); badira, jakina, inesibo mugagabearen adibideak ere, cf. *Larrandorenen bi sarohe* (*ColRonces* 1284),³²⁷ ondoko agirian “itzulia” *en Larrandoren dos bustalizas* (*ColRonces* 1284).

5.2.3.8 Ohar bat kronologia erlatibo hutsen bidezko azalpenez

Mitxelenak berak (VII 533-534, 543; ik. 2.4.2.2.1 atala) eman zuen absolutibo eta inesibo singular mugatuaren arteko aldearen berri, nahiz eta *-a* berezkoa duten izenak zituen burutan: iradoki zuen absolutiboa lehenago lotu zitzaiola izenari inesiboa —eta

³²⁷ Berez *Larrandoren* dakar Ostolazaren edizioak, baina José María Lacarrak, *Vasconia Medieval* lanean (1957: 44), *Larrandorenen* dakar.

abs. plurala— baino, eta alde kronologiko honek azalduko lituzke azalean bereizten dituzten fenomeno morfonologikoak ezberdinak izatea (VII 543):

En el terreno de lo histórico, la explicación que se ofrece sin esfuerzo es la que se funda en una diferencia de épocas. El plural es comparativamente reciente, como lo indican también otros indicios, y lo mismo ocurre con los casos locales, subsistema que va en muchos puntos —y en especial en cuanto a la determinación— por su camino propio dentro de la declinación. Y esto en ninguna parte es más patente que en el locativo sg., en especial en el de los temas en *-a*. También aquí la forma, con doble *a* no final, nos lleva a través de *-aa-* a *-a-*: *domekaan* > *domekan* ‘in die dominica’, frente a *domekea*, *domekeak*, *domekearen*, *domekeari*, etc., en los casos no locales del singular.

Gertakari fonetikoaren kronologia erlatiboaren arabera irizpidea darabil Mitxelenak, eta neronek ere irizpide fonetiko hertsuari segituz eman nien azalpena auzi hauei (Manterola 2006: 670-672). Mitxelenaren azalpena klasikoa da, eta badirudi Hualdek ere (2005: 301-302) bide hori hartzen duela. Interesgarria da Oñederraren jarrera, hipotesi klasiko horri jarraituta ere —“Ongi erakutsi du Mitxelenak halaber singularra plurala baino lehenago itsatsi bide zitziola elementu lexikoari” (2005: 387)—, auzia zertan datzan bete-betean definitzen baitu, ondoko aipuek dakarten bezala (2005: 393):

Ez dezala inork pentsa BBI-ren [Beheko Bokalaren Igotzea] sorrera singular markatzearekin lotzen dudala, are gutxiago hori duela kausa pentsatzen dudala. Izan ere sorrera fonologiari dagokio eta disimilazio modura sortu bide zen hizkera BBI-dunetan. Gerora, fonologiaren baldintzapetik libratutakoan eta singularrari lotua egonik bereziki, sortu zaio kategoria morfoloogikoarekiko loturaren aukera

Honek ez du zehatz azaltzen zergatik ez dagoen bokalaren igotzerik inesibo singularrean; azalpen modu hau dakar Oñederrak jarraian, De Rijken *-gan* hipotesia aipatu ondotik: “BBI-k ez zuen analogiaz-edo singularraren lekuzko azpiatalera hedatzeko beharrik izan”. Aurrerago, morfologiak baliabide fonologiko bati ateratzen dion etekinaz mintzo da, eta ohar interesgarri bat egiten du singularraren eta pluralaren arteko harreman sinkronikoaz (2005: 395):

BBI singularraren markatzaile bihurtu dela onar liteke, egiteko hori mugatzailearekiko desberdintasunean gauzatzen delarik. Ez dut esan nahi hori denik erregelaren arrazoi, baizik eta historia fonologikoak hor utzi duenez gero, hizkuntzaren morfologiak etekin hori ateratzen diola [...]. Esplikazio hau ez da, noski, ehuneko ehunetan betegarri, baina *singularra eta plurala sinkronikoki gramatikaren maila ezberdinetan* dauzkagula baino irensgarriagoa gertatzen zait. [Etzana nirea]

Oñederraren lana eredugarria da, auziaren xehetasun morfonologikoak zertan dautzan

zehatz zedarritzen baitu, baina bestelakoa da nire proposamena: aipuko azken esaldi horren bidetik, singularra eta plurala (eta leku-kasuak) maila ezberdinetan daudela proposatzen dut, ñabardura txiki batekin, ordea, Oñederra azalpen sinkronikoak arduratzen baitu eta nirea proposamen diakronikoa baita.

Nire proposamenaren oinarrian, 3.1.2 ataleko ideiak daude. Hartan gogora ekarri dut egitura sintagmatikoak direla gramatikalizatzen direnak, osorik, ez osagai morfologiko soilak; zilegi da, beraz, pentsatzea egitura sintagmatiko ezberdinak antzeko osagaiak izanik ere ezberdin gramatikaliza daitezkeela. Horrela pentsatzeak berarekin dakar modu bat baino gehiago izatea egitura sintagmatiko horien arteko ezberdintasun morfonologikoak azaltzeko: Mitxelenaren hipotesi klasikoan bezala, gertakari fonetikoaren kronologia erlatiboaren arabera azal daitezke, baina beste aukera bat da egitura sintagmatiko ezberdinen gramatikalizazio bilakaera ezberdinen arabera azaltzea alde morfonologiko horiek; hala, faktore kronologikoaren esangura apaltzen da.

Ikuspegi honen arabera, singularreko kasu gramatikaletako, inesibo singularreko eta absolutibo pluraleko sintagma erakusle-artikuludunak garai bertsukoak izan daitezke,³²⁸ baina absolutibo pluralekoa, adibidez, gutxiago gramatikalizatu egon daiteke, beregaintasun azentual eta morfologikoari denbora luzeagoan eutsirik, edo beste modu batean gramatikalizatu ahal izan da, bilakaera morfonologiko ezberdinekin. Himmelmannen orokortzea gogora ekarriz (1998, ik. 3.1.3 atala), zeinaren arabera singularreko sintagmak gramatikalizatuagoak egon ohi diren pluralekoak baino, esan daiteke ezin dela gramatikalizazio maila erabili egitura sintagmatiko biren arteko lehentasun kronologikorik ezartzeko, ez huts-hutsean, behintzat.³²⁹

Honenbestez, nire proposamenaren arabera, deklinabide mugatuko disimilazioarena —eta beste gertakariena— ez da kontu fonologiko hutsa, jatorrian ere ez, eta ez dut uste kasuen arteko aldeak azaltzeko soil-soilik disimilazio arauetarako proposaturiko kronologia erlatiboaren irizpideari lotu behar gatzazkionik; morfologiak

³²⁸ Mitxelena (VII 532) euskalki guztiek egindako berrikuntza komun batez mintzo da, oharturik *-aga* atzizkia egungo euskal eremu osoan dagoela. Nire ustez, ez da arazorik pluraleko deklinabidea ere Euskara Batu Zaharrekotzat jotzeko.

³²⁹ Beste aukera bat litzateke esatea munduko hizkuntzetan singularreko artikulua zaharragoa dela pluralekoa baino; ez dut irakurri horren berri ematen duen lanik. Céline Mounole irakasleari eskertzen diot ohar hau.

betekizun nabarmena du disimilazio eta beste gertakarien arauen garapenean. Biak, beraz, fonologia eta morfologia, elkarren osagarri dira auzi hauetan.

Atal honetako ideiak euskararen barreneko datu batzuekin osatuko ditut. Fonetikaren, morfologiaren eta testuinguru sintaktikoen elkarreraginaren adibide egokia izan daiteke zenbait hizkeratako honako fenomeno hau: *-a* D-elementuak balio erresultatiboa hartua du (cf. *joana da*, *etorria da*, etab.); zenbait hizkeratan, *aterea* eta *botea* bezalakoak dituzte egitura horietan aditzak *a-z* amaitzen baldin badira, baina deklinabidean ez dute *-a + -a > -ea* disimilazioarik.³³⁰ Badirudi hizkera hauetan disimilazioa ez dela inoiz izan soilik fonologikoa, egitura hauetan bederen; hau Oñederrak beste batzuei buruz dioenaren aurka doa (ikus goiko aipuak). Egitura erresultatiboetan, badirudi disimilazioa *-a* atzizkiaren balio morfologikoari estu lotzen zaiola edo beronek eragiten duela, hain zuzen ere (ik. *FHV* 115). Arestian aipaturiko *Larraingo/Larraineko* bikotea ere adibide egokia izan daiteke (4.3.2.3 atala), izenaren izaerak erabakitzen baitu gertaera morfonologikoa eta epentesiak ez duelako motibazio fonologiko hutsa.

5.2.3.9 Bestelako hipotesiak

Mitxelenak eta Castañosek lausoki aipaturiko hipotesi batean sakontzen du Martínezek (2010: 48-49; ik. 2.4.2.2.1 atala). Hipotesi honen ezaugarriak emango ditut, eta, ondoren, bere arazoak zerrendatuko. Martínezen arabera, jatorrizko *lanen* morfologikoki mugagabearen barrenean txertatuko zen *-a-*:

That is, under the model of, for example, erg. sg. *etxe-a-k* and *lurr-a-k*, the article was interpreted as a way of fixing lexical items as definite sg. and *jumped* to the realm of local cases. In this, though, it was successful only in the ines., where it relegated the archaic form to the marginal borders. But it made some *incursion*, too, into the allat. [...] [Etzana nirea]

Hori hala izanik, *-e-* epentetikoa ez da hasperenak edo Jacobsenen eta besteren herskari belarrak eraginikoa, inesiboaren forma mugagabea gertaturiko hitzaren amaierako kontsonantearen eta inesiboko *-n* atzizkiaren artean egin beharreko loturaren ondorio baizik: inesiboko epentesi honen kronologiaz esaten du gertatu zela “at a time when the

³³⁰ Beste hizkera batzuetan *ateraia* eta *botaia* ditugu, absolutiboan ez dagoen *-a + -a > -aia* bilakaerarekin.

article had not been yet borrowed from the non-local cases”. Esan bezala, hipotesi honen ahulguneak zerrendatuko ditut:

- (a) Ez dago argi *-a-* artikulua bera nondik nora txertatu zen: hots, *lanen* inesibo sintagma mugagabea hain ihartua baldin bazegoen, *-a-* sartuta *-e-* epentetikoak gordetzeko, ez dago argi zergatik txertatuko zen *-a-* artikulua sintagma horren barruan, eta ez bukaeran, ***lanena* ezinezko bat emateko.
- (b) Ez dago argi txertatze hori bera zein prozesu morfologikoren arabera den, ez eta zein ote diren ere beste hizkuntza batzuetan bila litezkeen paraleloak.
- (c) Ezagutzen ditugun datu historikoen aurka doa Martínezek proposatzen duen kronologia erlatiboa. Ergatibo singular mugatuko ***laneak*-en ezintasuna azaltzeko hau proposatzen du: bilakaera diakronikoaren lehen fasean ergatibo singular mugatua dugu, *lanak*, baina artean inesibo singularrarena *lanen* da; bigarren fasean hartuko zuen inesiboak *-a-* artikulua, kasu-gramatikaletatik, gaurko *lanean* emateko. Arazoa da euskal testuen historian ergatibo mugagabeak askoz ere biziago daudela inesibo mugagabeak baino (ik. Mitx VII 231, 305-306); egitura jakin batzuetatik kanpo (cf. aditz-izenetako *-ten* etab.), garai historikoan gutxi dira artikulurik gabeko inesiboak,³³¹ XVI. mendean oraindik modu produktiboan erabiltzen diren ergatibo mugagabeen aldean, nahiz eta honen erabilera absolutua gainbeheran egon ordurako.³³² Hortaz, Martínezek proposatzen dituen fase horiek ez dute iroizgarri historikorik.

Arazo orokor horietaz gain, azaldu gabe uzten ditu hainbat xehetasun:

- (d) Ez du inesibo mugatu hurbilaren kasua aipatzen (cf. *lasterreon* etab.): bere

³³¹ Bistan dena, orokortze honetatik kanpo utzi behar dira *-ta-* osagaia duten inesibo mugagabeak (*lekutan*, *bekaturan*) eta izen bereziekikoak (*Bordelen*, *Bilbon*).

³³²Argi dagoenez, ergatibo mugagabeak modu zabalean erabiltzen dira gaur ere, hainbat zenbatzailerekin eta determinatzaileekin: cf. *zenbait gizonak*, *gizon gutxiak*, *bi gizonak* etab.; inesiboan, ordea, halako zenbatzaileekin *-ta-* duten formak sortu dira, hala nola *zenbait etxetan*, *etxe gutxitan*, *bi etxetan*. Orobatsu gertatzen da ablatiboko eta adlatiboko formekin: *etxetik* eta *etxera* mugagabeak dira berez, baina deklinabidearen paradigma mugatuko formekin jarri ohi dira, eta hor iraun dute, arkaismo gisa; paradigma mugagabeen, berriz, *zenbait etxetatik* eta *zenbait etxetara* ditugu. Deklinabide mugagabearen diakronia eta, beraz, *-ta-* osagaiaren gorabeherak ez dagozkio tesi honi; dena den, toki bat eman diot *-ta-* artizkiari VI.1 eranskinean (13.2.2 puntua), eta XVI. mendeko testuetako *-ta-* guztiak bildu ditut, etorkizuneko ikergai.

hipotesiaren arabera -o- “txertatu” beharko zen jatorrizko *lasterren batean, baina, horretarako, -o artikulua beregaintasuna eta erabilera maiztasuna frogatu beharko lirake. Berriz ere, datu historikoek ez digute ematen halako egoera baten berri.³³³

- (e) Ez du zehatz azaltzen amaieran -a duten izenen mendebaldeko jokabidea: bere hipotesiaren barrenean, badirudi, kasu gramatikaletan *olea*- zegoen garai batean, inesiboa jatorrizko *olan mugagabea izan beharko zela; horrek zer esan nahiko luke, zehazki, bigarren fasean -a- “txertatu”, eta ez zela disimilaziorik gertatu? Zergatik? Nola azaldu testu zaharretan dugun -aan? Castañosek ematen du azalpen bat (1979: 139-140, oh.), pluraleko -aak atzizkiarekiko analogiaz gertatu dela inesibo singularreko *olaan*, baina Martínezek ez du aipatzen arazo hau.
- (f) Erronkarietako datuak azal ditzake esateak ekialdeko adlatibo mugatuetan ere (zub. -*alat*, erronk. -*ara*) momentu baten buruan -a- txertatu zela, baina ez zubereraz -l- albokaria egotea: bilakaera *lan* + -*la* > *lanela > *lanera* izan bazen, eta azken urrats moduan -a- artikulua txertatu zela onarturik, erronk. *laneara* esplika daiteke, baina ez zub. *laneala*. Kontuan hartzekoa da, bestalde, ekialdea dela -a artikulua testuinguru sintaktiko ezberdinetara gutxien zabaldua duen euskal eremua; honela, bitxia gertatzen da artikulua erabilera murriztagoa zuketan kasu gramatikal ustez “emaileetatik” zabaltzea artikulua.
- (g) Ez dago argi nola azalduko lirakeen *barruango* bezalako leku-genitiboaren datuak hipotesi honen barrenean: jatorrizko *barrungo* bati -a- “txertatuta”? Berez sintagma horren forma mugagabea *barruko* da. Egia da zubereraz *etxenke* moduko sintagmak badirela, baina erabilera eremuari dagokionez, ez du bat egiten mendebaldeko *barruango*-rekin, eta badirudi bilakaera morfologiko ezberdinei dagozkiela datu horiek.
- (h) Martínezen hipotesiak ezingo lituzke azalpen orokorraren barrenean integratu *laneak (cf. *Leherreaga* etab., 4.5.1 (b) atala) bezalako datuak. Zergatik agertzen da epentesia -*ak* (< -*aga*) pluralarekin ere? Hemen ere gerora “txertaturikoa”

³³³ Ik. 5.1.2 ataleko (d) puntuan, Erdi Aroko *Ederro*, *Ezkerro* eta beste esandakoa; ez dirudi datu horietan berma daitekeenik -o artikulua hurbilaren ustezko erabilera zabaldua.

litzateke *-a-* artikulua? Horretarako, badirudi euskaraz inoiz deskribatu edo dokumentatu gabeko **lan-e-ga* plural mugagabe bat onartu beharko genukeela (gogoan har numero morfologikoa artikulua menpekoa dela euskaraz).

- (i) Azkenik, arazo handia da Martínezentzat *neurehan* adibidea, hasperena duela onartuta (5.2.3.7 atala). Ezin du azaldu nolatan “sartu” den *ha* artikulua, “sartze” hori artikulua aski gramatikalizatua zegoenean gertatu baita, bere hipotesiaren arabera; hau da, hasperena galdua zukeen garai batean.

Hemen xeheki agertu dudanaren arabera, Martínezek hipotesiak arazo asko uzten ditu azaldu gabe, eta proposatzen dituen bilakaera morfologikoetarako ez du paralelorik ematen. Nire hipotesiak, Martínezek dituen arazoak azaltzeaz gain, izen mota guztiak hartzen ditu aintzat, kontsonantez amaiturikoak zein bestelakoak, eta datu berriak ere azalpen orokorraren barnean azaltzen ditu; horretaz gainera, beste hizkuntza batzuetan deskribatu izan diren patroien barrenean kokatzen du euskal deklinabide mugatuaren diakronia.

5.2.4 Singularreko beste leku-kasuak: ablatibo eta adlatibo mugagabeak

Aurreko atalean (5.2.3.1 eta 5.2.3.2), aipatu ditut ablatibozko, adlatibozko eta leku-genitibozko sintagma mugatuak; ArrasErrek *barruango* bezalakoak arkaismotzat jotzen baditugu ere, ohartarazi dut jatorrizkoak *barruko* bezalako sintagma mugagabeak direla. Ablatiboetan eta adlatiboetan ere jatorrizkoak sintagma mugagabeak dira: *menditik* — kasu-markaren aldaerak gorabehera— eta *mendira*; ablatiboan, sintagma mugagabeak baizik ez daude, eta ia orokorrak dira adlatiboan, ekialdeko hizkerak alde batera utzita.

Mugagabe izanik ere, paradigma definituan egoteak nahastea ekarri izan du hauen diakronia zehazteko garaian; hona Martínezek hitzak (2009a: 79-80):

That is, they [ablatibo eta adlatiboez ari da] are sg. (not indef.), and hence definite, even if they have never had any *-a(r)*-. This is precisely the crux of the matter: why have these cases acquired the grammatical status of what in historical Basque we call abs. sg. without incorporating the *-a(r)*-, as done by the other cases?

I think that this issue must be related to the fact that at least some of these cases seem somewhat spurious. Their origins are heterogeneous, and if we study the historical development of each one, the general impression is that their rise shows dialectal variations and is relatively recent, and that several elements of different origin have combined to form new cases of the same morphological

status as the ones that were already integrated in the system.

This means that the entrance of at least some of these elements into the case system may have been probably recent. This might have something to do with the fact that they are not singularized by *-a(r)-*. But, this being so, we find the paradox that although their formation seems to be more recent, they preserve a more archaic situation. As Trask (1997: 202) points out: “This suggests that the local cases to some extent preserve the state of affairs just referred to: the addition of case-suffixes to NPs with no determiner”.

Martínezek aipatzen duen “crux of the matter” horrek azalpen diakroniko egiantzekoa du beste hizkuntzetan gertatzen denari erreparatzen badiogu: hain zuzen ere, leku-kasuetako sintagmak izan ohi dira azkenak singularrean D-elementua hartzen; Himmelmannen irudiari begiratuz gero (3.1.3 ataleko 1. irudia), ablatiboa eta adlatiboa erdi-erdian daude, artikulua hartzea zailen duten adposizioen artean. Hala izanik, inesibo (eta adlatibo) mugatua da joera diakroniko orokorraren salbuespena eta azalpen eske legokeena: ablatibo eta adlatibo mugagabeak egitura arkaikoak baizik ez dira, definitutasuna morfologikoki markatzen ez zen garai batekoak.³³⁴

Bestalde, bi gai ezberdin nahasteagatik dugu aipuaren hirugarren paragrafoko ustezko paradoxa: batetik, kasu-marken jatorriaren eta kronologiaren auzia dugu, eta, bestetik, deklinabide mugatuaren jatorriarena; 2.4 atalean egin dut bi alor horien arteko berariazko bereizketa metodologikoa. Kasu-marken formaren ibilbide diakronikoa gorabehera, Traskek bete-betean asmatzen du egitura mugagabeak kontserbatzaileak direla dioenean; ideia hau aspaldikoa da, eta ildo berean koka daiteke Schuchardtek berak esandakoa: “gibt es doch *noch heute* in der bestimmten Deklination Kasusformen die ihn [artikulua] nicht aufweisen” (1899: 177; etzana nirea).³³⁵

5.2.5 Absolutibo (eta ergatibo) plurala: -ak D-elementua

Hainbat hipotesi izan dira euskal deklinabidearen historiografian absolutibo pluraleko *-ak* atzizkiaren jatorriaz (ik. 2.4.2.5.1 atala): ideia nagusi bezala, nabarmendu dezakegu onomastikako *-aga* atzizkiarekin lotu izan dela; Mitxelenak berak onomastikako *-aga* eta *-eta* atzizkiek dituzten deklinabide ezaugarriak zerrendatu zituen.³³⁶

³³⁴ Izatekotan, sinkronian dira arazo *etxen*, *menditik* edo *mendira* bezalako sintagmak, morfologikoki mugagabe izanik ere interpretazio aldetik definitu baitira.

³³⁵ “Deklinabide mugatuan, badira *oraindik* kasu batzuk artikulurik ez dutenak”.

³³⁶ Ageri denez, bestelako azalpenak baztertzin ditut: *-ak* atzizkia modu akroniko xamarrean *-a- + -k*

Datu gehigarri batzuk eman ditut, onomastikako *-aga* eta deklinabideko *-ak* lotzen dituztenak, bide batez bere erakusle jatorria are gehiago nabarmenduta:

- (a) Auzia erabakitzeko, nire ustez, aski da onomastikako *-aga* atzizkiaren *-haga* aldaera hasperenduna, kontuan izanik erakusleen ezaugarri tipikoa dela hasperena. Bi adibide hatxedun aurkitu ditut, bestalde, garai historikoko euskal testuetan:³³⁷ batetik, *armahaq* agertzen da Arabako ekialdekoa izan daitekeen 1619ko testu batean. Testu horren edizioan, konbentzio grafiko soiltzat jotzen da <h>, hiatoa markatzeko erabili ohi zen baliabide grafikotzat (Ulibarri 2011: 374); hatxearen erabilera horren adibide moduan aipatzen dira Refranes y Sentencias, Viva Jesús eta Beriainen testuak. Bestetik, Kapanagaren adibidea dugu: *legueac eauren erriai, liburuac escolai, Armahac soldaduai*, dotrinako eskaintzan; esaldi bereko eta testu osoko *-ak* atzizkiaren adibideei begira, badirudi *Armahac*-eko hatxeak ez duela balio fonikorik. Deigarria da hitz berarekin gertatzea hau bi testuetan, *arma*-rekin. Ikus 7.3.2.3 eta 7.3.3 (b) atalak, *-aa-* hiatoan hatxea erabiltzeari buruzko zenbait datu eta gogoetatarako.
- (b) Horretaz gain, asimilaziorik gabeko *-aaga* aldaera dugu *-a* berezkoa duten izenekin, hain zuzen mendebaldeko testu historikoetan aurki daitezkeen antzera (cf. *olaak* etab.); euskal eremuko lurralde zabal batean (Nafarroan, erdialdean eta mendebaldean) agertu diren kontsonante ondoko *-eaga* adibide epentesidunak (*Leherreaga, Ezpeleaga, Acheaga* etab.) are gehiago hurbiltzen dute *-aga* atzizkia deklinabidera, horietan irudi baitu inesibo singularrean dagoen epentesi bera dugula.
- (c) Erdi Aroko datuen gaineko atalean erantzun diet De Rijkek bere hipotesiaren alde ematen zituen bi argudioei (4.5.2); horretaz gain, kontuan hartzekoa da De Rijken hipotesiak ezin azaldu dituela kontsonante ondoko *-eaga* epentesidunak, *-aga*

---

zatitzen duen azalpenak, adibidez, pluraleko *-k* proposatzen du, baina morfema hori ez da modu beregainean inon ageri.

³³⁷ Borja Ariztimuñori eskertu behar diot Materraren 171 *çazpi hac* adibidearen berri eman izana. Nire ustez, errata da, eta *hauc*-en ordez dago idatzia. Testuaren esanahiari begira, testuinguruan ongi heldu da lehen graduako erakusle bat: *Ez ceren becatu mortalac ez tiren çazpi baino guehiago, baiña ceren çazpi hac bertce guztien erroac eta ithurburüa baitira*. Gainera, izenetik bereiz dago idatzia, eta horrek are zailagoa egiten du deklinabide mugatuko atzizkitzat hartzea.

atzikia absolutiboaren gainean osatua baita, bere ustez, eta absolutiboan epentesi hori gertatu zela esateko ez baitugu bestelako argudio beregainik.³³⁸

- (d) Inesiborako erabilitako argudio bera erabil daiteke *-ak* atzizkirako ere: *-ok* hurbilarekin txandaka daiteke, eta ez da zalantzazkoa *-ok* hau D-elementua dela (ik. 5.2.3.4 ataleko (d) puntua).

Horrenbestez, pluraleko *-ak*, Erdi Aroan *-aga*, D-elementu bat da, beste batzuk bezala izen sintagmari atxikia geratu den erakusle espezializatu bat. Bigarren kapituluan, *-ak* atzizkiari dagozkion zenbait arazo zerrendatu ditut (2.4.2.5.1); orain D-elementuen gramatikalizazioaren ikuspegi hertsia honetatik ondorioztatzen diren ideiak aletuko ditut, eta azalpen eske dauden arazo horiek nola ulertu behar diren zehaztuko.

5.2.5.1 Pluraleko *-ak* atzikia eta inesibo singularreko *-an*

Aurreko ataletan, aurrera egin dut Mitxelenak jorraturiko ideian, pluraleko *-ak* atzizkiak eta inesibo singularreko *-an*-ek partekatzen dituzten ezaugarrien bidetik:³³⁹ Mitxelenak *-a* berezkoa duten izenetan mendebaldeko *-aak* eta *-aan* aldaerak aipatzen ditu, bokala asimilatu gabeko aldaerak (FHV 112-113); Erdi Aroko zenbait lekuko oinarri hartuta, kontsonantez bukatuikoetan ere batera doazela edo joan zirela aldarrikatu dut, inesiboan bezala (cf. *lan-e-an*) pluralean ere *-e*- epentetikoa izan zela proposatu baitut.

Proposamen honek, dena den, azaldu behar du gaurko euskararen *-ak* atzizkiarekin epentesirik ez izatea: *lanak* dugu, ez ***laneak*. Bitara interpreta litezke Erdi Aroko *Acheaga*, *Bideederreagua*, *Leherreaga* edo *Liçareaga* bezalako adibideak: *-ak* atzizkiarekin epentesia orokorra zen garai bateko aztarna izan litezke, edo, bestela, inoiz orokortu gabeko ezaugarri morfonologiko baten hondarrak. Aukera batean zein bestean, *-Cak* (*lanak*) nagusitu zaio *-Ceak* ereduari (**laneak*). Hau azaltzeko, irtenbide bakarra

³³⁸ Egiari zor, *-ega* horiek *-ak* atzizkiaren aztarna direla esateko darabildan argudioa zeharkakoa da: inesiboarekin bat egiten du absolutiboak *-a* berezkoa duten hitzetan, eta, hortaz, kontsonante amaieradunetan ere antzeko fenomeno morfonologikoak partekatzea espero nuen; horixe bilatu dut 4.5.1 (b) atalean.

³³⁹ Partekatzen dituzten ezaugarrien bidetik, galdera egin liteke *-ak* plurala ere (cf. *hango/-ango* etab.) ez ote den inesiboaren gainean osatua, baina hori **haga* erakuslearen diakroniari dagokion kontua da. Ikerketa bide honetan, arakatu dut ba ote zegoen Erdi Aroko corpusean *-(h)anga* atzizkiaren aztarnarik, eta agerian utzi ditut bide honen arazoak; ik. 5.5.5 (e) atala.

ikusten dut: absolutibo/ergatibo pluraleko ustezko *-Ceak* singularreko absolutibo/ergatiboen eredura berdindu zen (cf. *lana/lanak*), indar analogikoarengatik. Singularreko eta pluraleko absolutibo/ergatiboek testuinguru sintaktiko bertsuak partekatzen dituzte, inesiboaren aldean; horregatik ez zen zabalduko analogiazko indar berdintzaile hori inesibo singularrera, eta hala eutsiko zion honetan *-Cean* ereduari (cf. *lanean*).³⁴⁰

Inesibo singularraren eta pluraleko *-ak* atzizkiaren arteko aldea, beraz, indar analogiko bati egotzi diot, testuinguru sintaktiko jakin baten arabera indar analogiko bati: horren bidez, perpausaren muineko oinarritzko harreman gramatikalak adierazten dituzten absolutiboko eta ergatiboko atzizkiak, singular zein plural, berdindu egin dira ezaugarri morfonologikoei dagokienez.

Horretaz guztiaz gain, erakusleen berreraiketari dagokion atalean xehekiago aztertuko dudan gai bat aurreratu dut (5.2.3.4 atala): aipaturiko ezaugarri morfonologiko horietan ikus daitekeen antzekotasuna, inesiboaren eta absolutibo pluralaren artekoa, osaera morfologikozko antzekotasun batekin lotzen saiatu naiz, esanez funtsean *ha-*erakusle oinarriari leku-kasu bat gehitzen zaiola batean zein bestean, *-n* inesiboan, *-ga* pluralean.

5.2.5.2 Mendebalde-erdialde zabaleko ergatibo pluraleko *-ak*

Pluraleko *-ak* atzizkiari dagokion beste auzi nagusi bat da mendebalde-erdialde zabaleko hizkeretan morfema sinkretikoa izatea, eta absolutiborako zein ergatiborako erabiltzea (bokatiborako ere bai, jakina, baina perpausaren muineko funtzio gramatikalak bakarrik landuko ditut). Sinkretismo hau azaltzeko bide klasikoa izan da aldarrikatzea jatorrian bi morfema ezberdin zirela edo, hobeki esanda, ergatiboa absolutiboaren gainean eraikia zela, eredu eranslearen arabera: abs. pl. *-ak* (< *-aga*), eta erg. pl. mendeb. *-ak* / ekial. *-ek* (< **-aek* < **-agek* < **-ag(a)* + *-e* + *-k*). Beste modu batean esateko, hipotesi klasikoaren arabera, bi morfemen sinkretismoa da diakronikoki

³⁴⁰ Zenbait gazteren ahotan ines. sing. *aldapean* eta pl. *aldapeak* entzun daitezke gaur mendebaldean, *aldapa(a)n* eta *aldapa(a)k* forma historikoen aurka; aipatuak ditut Landuchioren inesiboko adibideak ere bai, cf. *vrquean yfini* “empicotar” eta (*B*) *ynolaco temporeã* (2.4.2.2.1 atala). Ohargarria da aldaketa hau (etorkizun arrakastatsua izan zein ez) beti singularreko formen eredura egitea.

azaldu behar dena, homofono izatera nola iritsi ziren, eta onartu ohi da jatorrian erg. eta abs. pluralaren artean bereizketa morfologiko garbia zegoela. Izendatuki nabarmentzen dute Lafonek (1999: 612) eta Jacobsenek (1972: 68, 70-71) ergatibo eta nominatibo pluralaren homofoniaren izaera sekundarioa. Gavelen garaitik dator gutxienez ideia (ik. 2.4.2.3.1.1 atala), eta hala onartu ohi da gaurko lanetan ere (Hualde 2008: 208). Berrikiago, hipotesi tradizionala onartzen du Aldaik ergatiborako (*-ag-ek > -ak), eta hasiera batean zaila egiten zaio erabakitzea zer den mendebalde-erdialdeko ergatiboko -ak, berrikuntza ala arkaismoa (2014: 225-226); baina honela dakar azken hitz gisa edo: “En principio también, esas formas occidentales (ergativo plural -ak, dan, dativo plural -ai, futuro -ko) parecerían innovaciones o elecciones más que arcaísmos” (2014: 236).³⁴¹

Nire hipotesiaren arabera, aldarrikatuko dut ez dagoela aztarnarik, ez morfologikorik ez azentuzkorik, esateko mendebalde-erdialde zabaleko absolutiboko -ak eta ergatiboko -ak jatorrian bi morfema ezberdin zirela:

- (a) Mendebaldeko azentubidean, azentuera berbera dute erg. pl. -ak eta absol. pl. -ak atzizkiek (2.4.2.8.3 atala).
- (b) Mendebaldeko testu zaharretan, -aak asimilaziorik gabeko forma ergatiboa zein absolutiboa izan daiteke: XVI. mendeko testuetan adibide bakarra aurkitu dut ergatiboarentzat, Lazarg A21: 11 *ayta-amaac liqueoela berebico afrontua* perpausean; cf., beranduago, Kapan 48 *Vgaçabaac criaduacaz [çelan igaro veardabe?]* eta frai Bartolomerenak; ik. 2.4.2.5.1 atala. Are gehiago, absolutiboaren barrenean, izan perpaus iragankor bateko objektu zein perpaus iragangaitz bateko subjektu, biek ala biek ager dezakete -aak forma.
- (c) Mendebaldeko gen. pl. -aen erabili ohi da eredu eranslearen (< *-ag-en) aldeko argudio gisa. Ez dago dokumentatuta erg. eta abs. pluraleko -ak atzizkiaren **-aek aldaerarik.

Ez dago oinarri empirikorik esateko mendebaldeko eta erdialde zabaleko erg. pl. morfema jatorriz ezberdina dela. Zeharkako beste hiru argudio ere eman daitezke -ak

³⁴¹ Tartean, esana du, berebat, antzinako ezaugarria izan daitekeela ergatibo pluraleko -ak (2014: 227). Baina ez dago argi nola ezkontzen den hau berak onartzen duen *-agek hipotesi klasikoarekin.

atzizkiaren jatorri bakarraren ideian sakontzeko:

- (d) Inoiz orokorra izandako *-ok* (< *-oek*) artikulua plural hurbilak ere bi balioak ditu testuetan, ergatiboa eta absolutiboa: cf., Lazarragaren absolutiboko adibide ugarien artean, ergatiboko A23: 83 *limosneraoc salçaen daue* eta Andram 2 *gustioc Artudabe bereçat oraynganic betico*. Orobat ekialdean: absolutiborako, cf. Etxep 10: 38 *Bioc iagoyticoz galdu guituçü*; ergatiborako, Leiz Apost IV: 10 *Iaquiçue çuec gucioc*, Leiz Philip III: 15 *perfect garen gucióc dugun sendimendu haour* etab.

Bestalde, *-ok* duten sintagmek pluraleko *-ak* dutenen azentuera bera dute mendebaldean (Jacobsen 1972: 82-83).

- (e) Deklinabide mugatuaren jatorri den erakusle sisteman ere ez da bereizten, oro har, absolutibo eta ergatibo pluralen artean; orobat, *zuek* eta *guek* bezalako izenordainetan. Zenbait hizkerak erakusle pluraletara zabaldu dute abs./erg. bereizketa (cf. zub. abs. *hurak* / erg. *haiek*), baina, zalantzarik gabe berrikuntzak dira halakoak, eta antzinakoenak diren Etxepareren edo Leizarragaren testuetan ez dugu horrelakorik (Altuna eta Azkarate 2001: 12-20, ik. bereziki 9, 13 eta 19 oharra). Ez da kasualitatea, gainera, halakoak ekialdeko hizkeretan gertatu izana —zubereraz, bereziki—, hain zuzen deklinabide mugatuan ere abs. *-ak* / erg. *-ek* bereizketa egiten duen hizkera batean; badirudi han egon dela biziena pluraleko sistema eredu ergatiboaren arabera orekatzeko indarra (pluraleko jatorrizko sistema ez zela ergatiboa proposatuko dut, ik. 5.3.1, 5.3.2 eta 5.5.5 atalak).
- (f) Aurrekoaren bidetik, ergatibo pluraleko antonomasiatzko markatzat jotzen dugun *-ek* berak ere —bere jatorria *hek* erakuslea dela proposatu dut, ik. behean— ekialdeko izen sintagmaren deklinabidean baizik ez du ergatiboa eta bakarrik ergatiboa adierazten: euskal eremu osokoa den *zuek* izenordainean, aldiz, absolutibo zein ergatibo izan daiteke.³⁴²

³⁴² Beste sintagma batzuetan ere *-ek* atzizkia absolutibo pluraleko marka izan daiteke: cf. BerDot 113 *ceñec baytirade junto*. Baina *zein* izenordainarekin baizik ez da gertatzen hau, eta, gainera, *ceñec* forma ergatibo plurala izateaz gain (cf. BerDot 117 *Ayhec ceñec ezpaytute sinestatu Christioec sinestatcendugun fedea*), erabil daiteke ergatibo singularerako (BerDot 130v *ceñec mantenacen baytu arima*) eta

Esan daiteke mendebaldeko *-ak* ergatiboaren jatorri konplexuaren hipotesiak ez duela oinarri enpirikorik. Hizkuntza ulertzeko eredu eransle baten arabera ondorioa izan da, ikertzaileen *a priori* batek ezarritako eredu baten arabera: maila funtzionalean bi modutan analizatzen den morfema bakarrari ezberdinak diren bi jatorri bilatu zaizkio. Ekialdeko hizkeretan eta euskara batuan hala izateak, bi funtziotarako bi morfema ezberdin izateak (*-ak* eta *-ek*), uste hau indartuko zuen, jakina; eta, hala, ez da harrizkoa jatorrizkotzat hartu izana ergatibitatea izen sintagmaren erabilera sintaktikoen maila guztietan gordetzen zuen eredu hori. Eredu eransle-funtzionalista hau erlatibizatzeke, beharrezkoa da aintzat hartzea arestian eginiko oharra.

Beste modu batean jar daiteke mendebaldeko eta erdialde zabaleko *-ak* funtzioz sinkretikoaren auzia: ez da ergatiboa hizkera horietako izen sintagma pluraleko sistema, euskal eremu ia osoko erakusle pluralen paradigma bezalaxe (cf. abs./erg. pl. *hauek*, *horiek*, *haiek* etab.); ezin ahantzizko puntua da hau, are gehiago kontuan izanik erakusleetan dagoela deklinabide mugatuaren jatorria. 5.5.5 atalean, argudiatuko dut berria dela ekialdeko (eta euskara batuko) izenaren deklinabide mugatu pluralaren sistema ergatiboa, numeroaren arabera izen sintagmaren ergatibitate erdibitua proposatuta.

Honek guztiak, bestalde, ekialdeko izen sintagmetako erg. pl. *-ek* atzizkiaren estatusaz pentsatzera garamatza: zantzu guztien arabera, ergatiboaren marka honen espezializazioa *-ak* baino berriagoa da. Ideia honetan sakonduko dut ondoko azpiataletan.

5.2.5.3 *-ak* atzizkiak pluraleko paradigmaren duen lekua

Aurreko azpiatalean, ondorio nagusi moduan, hauxe esan dut: berria da ekialdeko pluraleko izen sintagmaren sistema ergatiboa; hortaz, erg. pl. *-ek* ere berria da izenaren deklinabide mugatuan, *-ak* atzizkiaren aldean. Hurrengo ataletan argudio gehiago emango ditut horren alde, eta zenbait zehaztapen egingo berri izaera horren inguruan.

---

mugagaberako (cf. BerDot 164v *Auniz aprouechacen çaygu: ceren consideradeçanec bearden bezala becatu mortalean dagon vitartean dagola laungoyco gucis poderosoaren etsaytasunean, beldurcenda eta procuracendu becatu mortaletic atracera hartan dagola gastiga ezteçan*); abs. eta erg. pluralekoetan badirudi atzizkia *-ek* dela, eta, erg. singular eta mugagabeen, epentetikoa litzateke *-e-*; *-k*, berriz, kasu-marka bera.

Orain, pluraleko *-ak* atzizkia pluraleko beste atzizkietarik bereizten duten ezaugarrien zerrenda emango dut:

- (a) Zubereraz *-ak* atzizkidun sintagmen azentuera singularreko paradigmarena da (mendebaldean pluraleko azentu-ereduaren araberakoa da). Ik. azentuerari buruzko 5.3 atala.
- (b) Bokalismoa ere singularrekoa du, *-a-* baitu, besteen *-e-* bokalaren aldean (mendeb. gen. *-an* eta dat. *-ai* pluralez, ik. 5.2.7.5 eta 5.2.7.6 atalak).
- (c) Ezin da lotu erakusle sistema modernoko ezein erakuslerekin; *-ek*, *-en*, *-etan* eta bestek *hek*, *hen* edo *hetan* dituzte kide. Ik. 5.5.5 atala eztabaidarako.

Eta, Erdi Aroko datuei begira, puntu hauek zerrendatu daitezke:

- (d) Erdi Aroko agirietan *-heta* eta *-hen* zabal lekukotuak ditugu, baina *-haga* hasperendunaren adibideak aski urriak dira.
- (e) Onomastikan *-eaga* epentesiduna aurki daiteke kontsonantez amaituriko izenei lotzen zaienean; ez dirudi horren adibiderik dagoenik *-e-* duten *-hen* eta *-heta* D-elementuarekin: cf. *Larrinhetago*, ez ***Larrinehetago*, eta cf. *Barhene*, ez ***Barrehene*.³⁴³
- (f) Mitxelenak ohartarazi zuen *-aga* atzizkiak ez zuela, *-eta*-k *-keta* duen bezala (cf. *Amezqueta*), txistukari ondoko ***kaga* aldaera belardunik (cf. *Ametzaga*, ez ***Amezkaga*). Agian *-(h)aga* atzizkiak epentesia eragitearekin lot liteke datu hau, eta ***kaga* aldaerarik ez izatea azal genezake horrela: epentesia eragiten bazuen, *ametz + haga > *ametz-e-haga* (cf. *Ameçeaga*), ezin gerta zitekeen hasperenaren herskaritzea. Hartara, Mitxelenak aipaturiko ezberdintasun horren azalpena izango genuke.

Ez da erraza datu eta orokortze hauen interpretazioa, auziari nondik heldu ondorio kontrajarrietara hel baikaitezke: adibidez, Erdi Aroko agirietan hain *-haga* hasperendun gutxi aurkitu izanak —ez dago adibide ziurrik mendebaldeko agirietan, *-heta* ugarien

³⁴³ Ez ditut berriro adieraziko dagoeneko laugarren kapituluan agertu diren izenen datuak (urtea eta iturria).

aldean— pentsaraz liezaguke *-haga/-ak* D-elementuaren gramatikalizazioa edo izen sintagmari lotzea aski goizik aitzinatua zela (ik. 4.8 (a) atala); baina, era berean, mendebaldean bertan ditugu erabat asimilatu gabeko *-aak* bezalakoak.³⁴⁴ Beste horrenbeste gertatzen da ekialdeko datuei begira jarrita: han aurkitu ditugu *-haga* forma hatxedunak (Nafarroa Beherean), baina, era berean, zubereraz jokutzen du pl. *-ak* atzizkiak singularrekoekin batera, aski izenari lotua balego bezala. Ik. 5.3 atala, azentuaren gaineko eztabaidarako.

Nolanahi ere den, datu hauek elkarren ondoan jartzeak, *-ak* atzizkiak inesibozko *-an*-ekin partekatzen dituen ezaugarriekin batera (5.2.5.1 atala), are nabarmenagoa egiten du *-ak* atzizkiaren eta pluralean *-e-* dutenen arteko aldea: pentsa daiteke azken hauek beranduagoakoak direla (cf. *-aga* hasperengabearen nagusitasuna Erdi Aroan) edo, hobeki (ik. 5.2.3.8 ataleko oharra), izen sintagmari hain lotua ez egotera eraman duen gramatikalizazio bide batean daudela. Bestela esanda, pluraleko atzizkien artean badirudi bi multzo nagusitan aztertu behar dela D-elementuen gramatikalizazioa: absolutibo pluralarena batetik, beste guztiena bestetik.

5.2.5.4 *-ak-ek izan ditzakeen interpretazio indefinituez*

Erakusle jatorria garbi aldarrikatzen dugun momentutik, *-ak* atzizkiak zenbait testuinguru sintaktikotan izan ditzakeen interpretazio indefinitu guztiak diakronikoki sekundarioak direla pentsatu beharra dago, ezinbestean: hots, Artiagoitiak aztergai dituen *trenak heldu dira* edo *trenak ikusi ditut* bezalako perpausetan, sinkronian *trenak* sintagmak izan ditzakeen balio indefinituak. Horrek agian oinarri diakroniko zehatza eman liezaioke Etxeberriaren hipotesi sinkronikoari, zeinaren arabera *-ak*-en berezko izaera definitua baita, eta interpretazio indefinituak tipo-aldaketen bitartez azaltzen ditu.

5.2.5.5 *Zer da, azken buruan, -aga?*

Badirudi argi xamar dagoela onomastikako *-aga* atzizkia, *-haga* aldaera ustez hasperenduna lekuko, erakuslea dela jatorrian; horrekin lotu behar da *-ak* pluralekoa.

³⁴⁴ Burgos-Errioxan, gainera, bada *-aga* lekuko zaharretan, baina ez *-eta*, itxuraz. Lurralde haietarako lehen migrazioak gertatu zirenean, artean *-aga* baizik ez ote zen gramatikalizatua egongo? Beranduagoko populazio mugimenduek eraman ote zuten *-eta* ere bazuen gramatika modernoago bat? Ikus 4.10 atala.

Forma hasperendunak berak galarazten du, bestalde, *-a* (artik.) + *-ga* analizatzea: osorik behar zuen erakusle. Honela zerrendatu daitezke *-ak* atzizkiaz ateratako ondorio nagusiak:

- (a) Pluraleko *-ak* atzizkia D-elementua da, eta erakusle jatorria du; badirudi **haga* proposatu behar dela azken buruko jatorri gisa.
- (b) Erakusle jatorria izanik ere, *-ak* duten sintagmak interpretazio indefinituak izatera iritsi dira.
- (c) Mendebalde-erdialde zabalean, bi funtzio betetzen ditu *-ak*-ek: kasu absolutiboa zein ergatiboa.
- (d) Pluraleko *-ak* eta inesibo singularreko *-an* atzizkiak hainbat ezaugarri morfonologiko partekatzen dituzte.
- (e) Pluraleko *-ak* pluraleko beste atzizkietatik (*-ek*, *-en*, *-eta* etab.) bereizi behar da, zenbait ezaugarri morfonologikorengatik.

D-elementu gisa **haga* berreraikita, alabaina, arazo bat dago: ez dirudi abs. edo erg. pluraleko erakusle ezagunen artean bere ondorengo zuzena litzatekeen *hak* aurki daitekeenik (cf. *aek*, *haiek*, *hek*). 5.2.3.4 atalean, ines. sg. *han* eta **haga* D-elementuen arteko antzekotasunak nabarmendu ditut; bide horretatik, singularrekoekin izan lezakeen harremana aitortuta, egin liteke abs./erg. pl. *-ak* atzizkia erg. sg. *-ak* homofonoarekin lotzeko saioa. Homofonia honen atzean homomorfia erabatekoa ikustea da nire proposamena; erg. sg. *hak* aldaeran ikus genezake, hortaz, erakusle paradigmaren falta uste den **haga* D-elementuaren ondorengoa.

Nire proposamen hertsiki morfologikoan, forma bera duten *-ak* hauek azaleko homofoniaz gain jatorri bera dute; *emakumeak lan egin du* eta *emakumeak lanetik etorri dira* perpausetan funtzioari dagokionez duten aldea D-elementu beraren bi gramatikalizazio bideren emaitza gisa ikusiko dut.

Arazoak arazo, badirudi auzia deklinabide soiletik atera eta erakusleen berreraiketarekin ere lotu behar dela, zehazkiago, *-ga* osagaiaz esan dezakegunarekin, ikusiko den bezala; nire ustez, hori egite hutsa aurrerapauso bat da. Ik. 5.5.5 atala xehetasun gehiagorako.

5.2.6 Pluraleko leku-kasuak: -eta-dun D-elementuak

Hipotesi zenbait izan dira euskal deklinabidearen historiografian pluraleko leku-kasuetako *-eta-* artizkiaren jatorriaz (ik. 2.4.2.6 atala): han agertu bezala, badirudi Schuchardten jatorri latindarraren hipotesia gailendu dela, zeinaren arabera latinezko *-eta* atzizki multzokaria (*-etum-*en plurala) euskal leku-izenetan mailegatu zen lehenik, eta hortik deklinabidera zabaldu. Hipotesi horren arrakasta gorabehera, emankorragoa iruditzen zait Mitxelenak jorraturiko bideari jarraitzea: onomastikako *-aga* eta *-eta* atzizkiek (cf. *Pagoaga*, *Pagoeta*, *Galarraga*, *Galarreta* etab.) dituzten deklinabide ezaugarriak zerrendatu zituen berak.

Deklinabidearen eta onomastikako atzizki horien arteko harremanean sakonduz, eztabaidarako esanguratsuak izan daitezkeen hainbat datu bildu ditut aurreko atal batean: bereziki aipagarria da *-eta* atzizkiak duen *-heta* aldaera hasperendun arkaikoa (cf. *Azazaheta*, *Erroheta*, *Sagassaheta*, *Sansoheta* etab.; ik. 4.6 atala). Honek argi frogatzen du *-eta* atzizkiaren erakusle jatorria, eta Schuchardten hipotesia baztertzeko bidea ematen du. Eman ditzadan, gehigarri, Schuchardten hipotesiak ongi azaltzen ez dituen puntu batzuen zerrenda:

- (a) Aurreko lan batean (Manterola 2009: 98), Weinreichek zioenaren bidetik,³⁴⁵ ohartarazi nuen ez dirudiela horrelako osagai morfologikoak mailegatu ohi direnik; berrikiago, Gardaniren hitzek biltzen dute irudipen hori: “morphemes that realize inflection are believed to be among the most change-proof elements in any language and highly resistant to borrowing” (2012: 72).³⁴⁶ Ikuspegi hau eguneratu

³⁴⁵ “The transfer of morphemes which are as strongly bound as inflectional endings in many European languages seems to be extremely rare. The study of the phenomenon is unfortunately encumbered by the often unsatisfactory description of its few known instances” (Weinreich 1953: 31). Eta hau dio orrialde bereko 6. oharrean: “Many alleged instances of bound-morpheme borrowing are not described in sufficient detail [...] his view [Schuchardtez ari da] on the Latin origin of Basque plural *-eta* (*ibid.*) is doubted by Lafon (292, 507)”.

³⁴⁶ Gardanik Thomasonen eskala ematen du erreferentzia moduan, eta, egiari zor, bertan ez da ageri irudipen hau hain modu kategorikoan, lau aroko eskala batean —ukipen maila txikienetik handienera antolatua— hirugarrenean baitakar ezaugarri hau Thomasonek: “In morphology, borrowed inflectional affixes and categories may be added to native words, especially if they fit well with previously existing patterns” (2001: 70-71). Lehenago esana du Thomasonek berak “A popular view rules out the adoption of an entire inflectional paradigm, or indeed any morphological interference except for superficial features” (2001: 65).

daiteke, pluraleko morfologiari berariaz begiratuta; Gardaniren (2012) lanaren arabera, badirudi izenaren pluraleko morfemak beste kategoria batzuetakoak baino errazago mailegatzen direla.³⁴⁷ Matrasetik ere hala dakar: “Borrowing of bound markers favours in particular plural markers” (2007: 44). Begiratu batean, orokortze honek Schuchardten hipotesiaren aldekoa dirudi, baina ohar garrantzizko bat egin behar da: Gardanik, abiapuntu metodologiko gisa, zenbait murriztapenen arabera definitzen du *flexio mailegaketa* (“inflectional borrowing” jatorrizkoan), honako hau, besteak beste (2012: 74):

A further criterion that can be applied to characterize inflectional borrowing is the maintenance of function, that is, the morphemes, once borrowed, must maintain the meaning (and function) which they had in the source language.

Murriztapen honek Gardaniren aztergaitik kanpo uzten ditu *-eta*-ren mailegaketaren ustezko kasua bezalakoak, ez delako latin-erromantzezko plural marka baten zuzeneko mailegaketa eta, ondorioz, ezin da ezarri bere orokortzearen pean. Honenbestez, hizkuntza ukipenaren barreneko orokortze honi dagokionez, bederen, Schuchardten proposamenak ez du berariazko sostengu teorikorik aurkitzen.

- (b) Mailegaturiko morfema baldin bazen, ez dira argi azaltzen bere erabileraren zabaltzearena, kategoria aldaketarena eta bestelako xehetasunak (baina ik. Castaños 1979: 52).
- (c) Nire ustez, ez da behar bezala azaltzen zergatik erabili behar izan zen funtzio horretan atzizki multzokari baten plurala, eta ez multzokaria singularrean berean, ***eto* moduko zerbait (lat. *-etum*);³⁴⁸ toponimia latin-erromantzean *Pineda* eta *Fresneda* (*Frasceneta* da *Reja*-n) bezalakoan ondoan baditugu *Valle de Spineto* eta *Valle Enzinetto* (*S Millán* 927 eta 1062) bezalakoak, baina euskaraz ez dugu agian espero izatekoa zatekeen ***eto* horren aztarnarik.

³⁴⁷ Orokortze honen esplikazio gisa, Gardanik argudiatzen du plural markak *berezko flexio* moduan sailkatu ohi direla — “inherent inflection” jatorrizkoan—, eta flexio mota hau eratorpenetik hurbil dagoela (ezaguna da eratorpen atzizkiak errazago mailegatzen direla). Xehetasun honi helduta baizik ezingo litzateke egin Schuchardten lat. *-eta* hipotesiaren alde.

³⁴⁸ Agian (a) puntuko orokortzearen arabera ulertu ahal izango litzateke *-eta*-ren aldeko hautua, Schuchardten hipotesiarekin zein Gardaniren orokortzearen xehetasunekin eskuzabal izanik.

- (d) Euskal eremuko *-eta* atzizkidun leku-izenek euskal hitz bat dute eskuarki lehen osagai moduan. *Reja-n*, adibidez, *Frasceneta* (egun *Fresneda*) baizik ez dugu osagai erromantze argiarekin.³⁴⁹ Maiztasunak txikiegia dirudi, euskal leku-izenen sorreran eredu izan dadin.
- (e) Azkenik, honela dio Castañosek: “[C]omo dice Lafon [...] “le thème nu n’est employé que comme toponyme et n’a pas été intégré lui même à la déclinaison”, esto es, agregaríamos nosotros, que formas en *-eta* no aparecen como nominativo plural de los apelativos” (1979: 68). Ezaugarri hau ere ez da argi azaltzen Schuchardten hipotesiaren barrenean: zergatik ez da *-eta* absolutibo gisa ageri?

Arazo horiek (a-e) eta *-heta* aldaera argigarria ikusita, nire hipotesi alternatiboan, *-eta*-ere D-elementua dela aldarrikatuko dut, beste zenbait autorek ere egin duen bezala (cf. bereziki Duvoisin; 2.4.2.7 atala). Erakusle deklinatuak, bere osoan, lotu zitzaizkion izenari. Horrela, ondoko galderak erantzun berehalakoa jaso dezakete:

- (f) Zergatik dute interpretazio definitua *-eta*- duten sintagmek?
- (g) Nola azaldu txistukari ondoko *-keta* aldaera (cf. *Andozketa* etab.)?
- (h) Zergatik dute zubereraz ablatibo, adlatibo eta bestek [-3] azentuera arauz kanpokoa (cf. *mendiétara*, *mendiétako*)?
- (i) Amaieran *-a* duten hitzei *-eta* atzizkia gehitzen zaienean, zergatik ebazten da beti eta euskal eremu osoan *-ae-* > *-e-*, eta ez *-ae-* > *-ai-*, adibidez?

Agerikoa da lehen (f) galderari eman dakioken erantzuna: D-elementu denez, bere ezaugarrietako bat da definitutasuna. Nire hipotesia ongi ezkontzen da egiten diren deskripzio sinkronikoekin: “Gauzak horrela, *-eta* definitutasuna eta numeroa markatzen dituen morfema bat dela ondoriozta genezake” (Etxeberria 2011). Txistukari ondoko *-keta* aldaerari dagokionez (g), bestalde, gogoan hartzekoa da banaketa osagarri bera dugula herskaridun eta herskarigabeen artean D-elementutzat joko dudana beste atzizki batean ere (ik. 5.2.7 atala; cf. superlatiboazko, hots, genitibo pluraleko *goihen*, baina

³⁴⁹ Jakina, alde batera utzirik *Mariaeta* eta *Sansoheta*, zeinak erromantzez ere azaltzeko zail xamarrak liratekeen.

azken); batetik, bi D-elementu ditugu herskaridun aldaerekin, biak ala biak D-elementu direlako hipotesia indartuz, eta bestetik, *-keta* herskariduna hobeki azaltzen da jatorrian kontsonante bat baldin badugu, hau da, txandan dauden aldaerak *-heta* eta *-keta* baldin badira, eta ez *-eta* eta *-keta*.³⁵⁰ Hirugarren galderaz denaz bezainbatean (h), modu sinplean azal daiteke [-3] azentuera, erakuslearen azentua gorde zuela onartzen badugu: *mendi hétara* > *mendiétara*; ik. 5.2.7.3 atala azentueraz. Azkenik (i), azentuak berak azaltzen du *-a* berezkoa duten hitzetako *-ae-* > *-e-* bilakaera (cf. *alaba/alaben*, *aldapa/aldapetan* etab.): beste kasu batzuetan (cf. **gaztane/gaztana* > *gaztae* > *gaztai* eta *apaez* > *apaiz/apez*, besteak beste), *-ai-* emaitza ere badugu hizkeraren arabera, baina deklinabidean *-e-* orokorra da halakoetan; nire ustez, atzizkiaren azentua *-éta-* izateak *-e-* bokalaren tinbrea gordetzen lagundu zuen. Honek pentsaraz diezaguke inoiz euskal eremu osokoa izan zela zubereraz pluralean gaur aurki daitekeen azentuera, edo antzekoren bat, behintzat; azalpen honek balio du behean aztertuko ditudan *-ek*, *-en* eta bestetarako ere (ik. 5.3 atala, azentueraz ematen den ikuspegi bateraturako).³⁵¹ Ohar bedi, osagarri moduan, aski luzaz irauin dutela *-a* amaierako hitzetan asimilatu gabeko formek, atzizkiaren izaera azentual beragainarengatik, nire hipotesian: Land *faldaetaco chacurc[h]oa* “perrito de falda”, Lazarg AL: 1139r *gauçæetan* edo, aditz-izen bilakaturik, AL: 1140r *suplicaetan*, eta, ekialderago eta are beranduago, LizSand 93 *limosnaetán*, 100 *letraetán*, 101 *Elizaetan* etab.

5.2.6.1 Proposamenaren xehetasunak: deklinabidetik leku-izenetarako berranalisia

Proposatzen dudana hipotesiaren arabera, *-eta* atzizkia ez da zabaldu leku-izenetatik deklinabidera, alderantziz baizik. Norabide hau Azkuek berak iradoki zuen (1927: 71, 1928: 212), atzizkiaren eta erakuslearen arteko loturarik egiten ez badu ere. Zabaltze hau euskaraz ezaguna den berranalisi prozesu baten arabera azaltzen dut nik, honela: lehenik, *erro hetan* ‘erro haietan’ sintagma dugu; ondoren, leku-izen bihurturik,

³⁵⁰ Erakusleen lehen kontsonantearen berreraiketan honek izan ditzakeen ondorioez, ik. 5.5.1 atala.

³⁵¹ Berdin azal daitezke ahozko hizkeran *Ozéta* eta *Záita* formatan jasoriko Arabako izenak (ik. Knörr 2000: 610, 613; *Ozaéta* eta *Azázeta* dira laburtzerik gabeko gaurko ahoskerak): lehenean, azentua *-e-* bokalaren gainean gorde denez, asimilazioa bokal horren alde gertatu da (ez dago **Ozaita* formatik); bigarrean, aldiz, azentua ez zegoen atzizkiaren gainean, eta *Záita* formatarainoko bilakaera izan du, *-ae-* > *-ai-* bilakaerarekin.

Errohetan sintagma inesiboa, eta, azkenik, *-n* inesibo markaren aurretik dagoen guztia, *-eta* atzizkia barne, leku-izenaren partetzat berranalizaturik, *Bagoheta-n*.

Berranalisi hau ezaguna da leku-izenetan (4.4.2.2), eta gertatu da halakorik deklinabideko beste D-elementu batzuekin ere:

- (a) Inesibo singularreko *gibelean* (*gibela* absolutiboan), adibidez, *gibelea* berranalizatu da zenbait leku-izenetan, *-n* inesibo markaren aurretik dagoen guztia izen gisa harturik: cf. *More Bilibilea*, *Erret Ihera Guiuelea* etab.
- (b) Gauza berbera gertatu da etxe-izenetako *-enea* atzizkiarekin; *Errandorenean* ‘Errandoren etxean’ bezalako sintagmetan bilatu behar da horren jatorria, *pertsona izen + genitibo* [+ *etxe* eliditua] + *inesibo singular* mugatu egitura dutenetan. Hauetan ere etxe-izen gisa geratu zen *-n* aurretik zegoen guztia, eta ustezko *-enea* atzizkia agertu zen horrela (Mitx IX 85).
- (c) Orobat gertatzen da *Parise*, *Azkaine* eta beste hainbatetan: kasu honetan, sintagma mugagabeak ditugu, artikulurik gabeak, baina hauetan ere, izenaren parte moduan hartu dira *-n* inesibo (edo adlatibo, etab.) markaren aurretik dagoen guztia, berez deklinabidearena —eta ez izenarena— den *-e-* epentetikoa izena balitz bezala hartuta.
- (d) Hain arrunta ez bada ere, inesibo singularreko *hartan* duten sintagmak ere berranalizatu izan dira: Lafittek *Behereharta* izena aztertzen du, eta *Behere hartan* sintagmatik berranalizatu dela dio. Are gehiago dio: “Mais ce phénomène morphologique n’est pas un isolé dans le vocabulaire basque. On sent une tendance de la langue à partir du locatif d’un vieux mot pour la formation de nouveaux noms propres” (1935: 259). Jarraian, leku-izenetako *-enea* eta *-eta* atzizkien gorabeherak aztertzen ditu; besteak beste, atal honetan egin bezala.³⁵²

Gauzak honela, gogoratzekoa da leku-izenak leku-kasuetan erabiltzen direla maizenik;

³⁵² Baliteke erakusle honen berranalisiaren adibide zaharragorik izatea: cf. *Andraurianarta* (*ArchMond* IV 1476), *Andra Auriaren hartan* jatorrian, beharbada; baina ez dirudi nire Erdi Aroko corpusean *Auria* oso ugaria denik XV. mendean, eta honek leku-izenaren interpretazio honen aurka egin lezake. Cf. halaber Otazuko *Ganarta* (*TopAlav*), *gan hartan* sintagmatik eratorria bada. Hala ere, eztabaida zaildu lezakete *Domingo Narta* (*PobNav* 1330) izenak eta gaurko *Gallarta* izenaren jatorrian *Galarreta* dagoela ohartzeak.

eta gogoratzekoa da, halaber, Mańczaken joera ezaguna (apud Hock 1991: 233):³⁵³

If a paradigmatic form of a geographic noun undergoes an analogical change under the influence of another form of the same paradigm, the starting point of that change more often lies in the local cases than in the non-local ones.

Horregatik aurki daitezke euskaraz sintagma horietarik abiatutako hainbat berranalisisiren adibideak. Berdin sortuko zen leku-izenetako *-eta* atzizkia, leku-kasuetako pluraleko D-elementua jatorrian.

5.2.6.2 Ohar etimologiko bat: keta ‘bila’

Aipatu dut txistukari ondoko *-keta* aldaera ezaguna; gaur egun aditz-izenen osagai gisa ere ageri da, eta beste balio batzuk ere baditu, Urgellek egoki laburbildu bezala (ik. Urgell 2006: 926; aditz-izenetakoaren gorabeheretarako, 934-936).

Hay consenso, creo, en considerar que se trata en su origen del mismo *-eta* de la declinación, que se ha especializado, sobre todo en inesivo, de muchas maneras a lo largo de Euskal Herria: cf. por ejemplo el conocido *egurketa* (GN, Bazt, L, BN, S), *egurreta* (V, G-azp) ‘busca de leña; trabajo, operación de hacer y transportar leña’ (sust. declinable, sobre todo en inesivo); *egurketa* (Bazt) ‘montón de leña’ y *egurketa* (no declinable) ‘en busca de leña’ (ap. DGV, s.v. *egurketa*).

Balio ezberdinak izanagatik ere, morfema bakar gisa sailkatu ohi da *-keta*, Uhlenbecken (1909: 200-201) garaitik gutxienez (ik. orain Martínez 2009a: 81, erabat esplizitua ez bada ere): *-keta* ‘bila’ ere (cf. *egurketa* ‘egur bila’, *urketa* ‘ur bila’ etab.) deklinabide-toponimiako *-eta/-keta* atzizkiekin batera sailkatzen du Uhlenbeckek. Nire ustez, hautu honen aurkako zenbait arrazoi bil daitezke, *-keta* ‘bila’ jatorri ezberdinekoa izan daitekeela argudiatzeko:

- (a) *-keta* ‘bila’-k ez du, estu hartuta, *-eta* aldaerarik, eta, beraz, ez dago banaketa osagarrian beste ezein formarekin (ezaguna da toponimiako *-keta* txistukari ondotik ageri dela herskariarekin).
- (b) Mendebalde-erdialdeetako *-eta/-keta* beti deklinatua agertzen da, eta badirudi horrek ematen diola ‘bila’ adieraren ñabardura. Hori hala dela ziurtatzeko, Azkuek (*Morf* §155) “acepción de rebusca” adierapean sailkaturiko *andraketa*, *arrainketa*, *bihozketa*, *egurketa*, *larruketa*, *lurketa*, *mandoketa*, *mahasketa*,

³⁵³ José Ignacio Hualde irakasleari eskertu behar diot aipu hau gogora ekarri izana.

ongarriketa, ogiketa, sagarketa, teilaketa, urketa, zorriketa, zozketa hitzak kontsultatu ditut *OEH*-n; hauen guztien artean, ‘bila’ adiera izan lezaketan mendebalde-erdialdeetako adibideetan, ez dago *OEH*-n deklinatu gabeko adibide bakar bat ere.

Esanguratsua da *andraketa*-ren kasua, Gipuzkoa eta Bizkaikoa bakarrik izanik, honelaxe baitio *OEH*-k: “Se trata, sin duda, de la construcción de *-keta* con sufijos locales de declinación y no propiamente de un sust. pleno”; *OEH*-k berak dakartzan adibide urrietan (Larramendirenak dira) beti dago deklinatua. Antzeko adibidea da *zorriketa*-rena, hau ere bakarrik Gipuzkoa eta Bizkaian dokumentatua; bere adibideetan (cf. *oilluak zorriketan dabitz* edo *oiloak zorriketan badiardue, euria*) beti deklinatua ageri da *-keta*. Azkenik, *egurketa*-ren kasua aipa daiteke: *egurretan, egurketan, egurretara, egurretako*, etab. Gipuzkoa eta Bizkaiko adibideak dira, oro har; deklinatu gabeko *-keta* ‘bila’ beti eremu horretatik kanpokoak. Azkueren zerrendatik kanpo, orobatsu gertatzen da *gatzketa* eta *gatzetara* bikotearekin.

- (c) Ez dira deklinatzen ekialderagoko adibideak (*urketa joan, onddoketa ibili* etab.), cf. Urgellen aipuko “no declinable” zehaztapena. Hauetan, garbia da *keta* osagaiaren ‘bila’ esanahia.
- (d) Esanguratsua da *-keta* ‘bila’-ren erabilera eremua: *OEH*-ren arabera —s.v. *keta*, adberbio edo postposizio erabilerari dagokion azpisarreran, bereziki—, iparraldekoa eta Bortzerri eta Baztan inguruetakoa da.
- (e) Are esanguratsua dirudi, *OEH*-ren sarrera beraren pean, Duvoisinin *keta goatea* “aller chercher” adibideak: honetan, hitz beregain gisa ageri da *keta*.

Argudio hauek bilduta, ez dirudi zentzugabea denik pentsatzea *-keta* ‘bila’ gaskoieratik edo bearnesetik harturiko mailegua dela: cf. erromantze hauetako *queta* ‘bilatu’ forma, edo *quète, quète* “action de chercher” izena;³⁵⁴ nire iritziz, bereziki ongi lotzen da ekintzari dagokion azken adiera hau Duvoisinin adibidearekin.

³⁵⁴ Palayren (s.v. *quetà*) eta RayLespen (s.v. *questa*) arabera, forma frantsestak dira txistukaririk gabeko aldaerak.

Pentsatzekoa da *keta* ‘bila’-k bestelako euskal sintagmekin duen antzekotasun itxurazkoak eta hurbiltasun semantikoak deklinabideko formekin nahastea erraztuko zuela, bai ikertzaileen artean, baina baita hiztunaren oharmenean ere: cf. *egurretara joan* bezalakoak, non *egur* hitza deklinatua dugun, besterik gabe. Nahaste honen adibide adierazgarria da *OEH*-k s.v. *egurketa* eta s.v. *keta* dakartzanak: lehenean *egurreta/egurketa* (jarduerazkoa) formekin batean biltzen dira ekialdeko *egurketa* bezalako *-keta* ‘bila’-dunak, eta bigarrena, aldiz, ekialdekotzat baizik ez da jotzen, aldaerarik gabe, gainera.

Funtsean, beraz, badirudi bi *-keta* bereiz daitezkeela jatorriari dagokionez: bata, *-eta* formarekin batera sailkatu behar dena, euskararen barreneko datuen bitartez azal daiteke, eta deklinabideko formekin lotu; bestea, jatorri arrotzekoa eta ‘bila’ esanahia duena, errom. *queta* ‘bilatu’ aditzarekin lotu behar da.

5.2.7 Genitibo plurala eta ekialdeko ergatibo plurala: *-en eta -ek D-elementuak*

Aurreko ataletan erakutsi dut pluraleko *-ak* eta *-eta* D-elementuak direla. Agerian utzi dut, hala berean, pluraleko deklinabidean *-e-* duten ergatiboa, genitiboa eta leku-kasuak beste gertaera morfonologiko batzuen menpe daudela, *-aga/-ak* atzizkiarekin konparatuta (5.2.3.4 eta 5.2.5.3 (f) atalak). Atal honetan, aldarrikatuko dut D-elementuak direla genitibo plurala *-en* eta ekialdeko ergatibo plurala *-ek* atzizkiak ere, eta bazter batera utzi behar direla eredu eranslearen arabera *-aga* osagaiaren gainean oinarrituriko bilakaera diakronikoak.

Bi auzi nagusi aztertu izan dira kasu hauen bilakaera diakronikoaz egindako berreraiketa proposamenetan: lehenak ekialdeko hizkeretako azentuarekin du zerikusia, izan ere [-1] azentu oxitonoa baitute, eta ez dute bat egiten [-2] azentu paroxitonoaren arau orokorrarekin; bigarrenak mendebaldean aurki daitezkeen bokal ezberdineko aldaerekin du zerikusia, *-ak* eta *-an* aldaerak baititugu. Eredu eransle baten arabera esplikatuta izan dira bi auzi hauek: erg. **-ag-e-k > *aek > -ak/-ek* eta gen. **-ag-en > -aen > -en* (cf. halaber dat. **ag-i*); xehetasunetarako, ikus 2.4.2.5 atala.

Are gehiago, argudia liteke hipotesi klasiko honek proposatzen duen **-agen* dokumentatua dagoela: Hondarribiko 1778ko testu batean (*ETZ* 31) bitan aurki daiteke

Belzebu Demoniuguen Principia, gaur herri horretako hizkeran *demoniuaken* esango litzatekeen tokian. Hala ere, datu hori horrela interpretatzeak hiru arazo nagusi ditu: (1) beste genitibo pluraletan *-aken* dago, cf. *personaquensat* ‘pertsontzat’; (2) testu horretan, badirudi inoiz <gu> erabiltzen dela /k/ adierazteko, cf. soziatibozko *Jaincoicuaren virtutiareguin* eta *Belzeburenareguin*, <qu> duen *virtutiarequiñ* batean; (3) datibo pluraleko formak beti dira *-aqui*, inoiz ez *-agui*, cf. *Isrraelitaqui*, *sacerdotiaqui* etab. Horrenbestez, pentsatu behar da *Demoniuaguen*-en adibideak irudipen faltsu bat direla.

Hondarribiko adibide ustel hauen ondotik, Lafonek eta Mitxelenak bere egindako proposamen klasiko honen zenbait arazo zerrendatuko ditut:

- (a) Ez dago argi zein den genitiboaren eredu eranslea: zer da *-en*? Genitiboa da hori? Ez al da *-e-* bokala epentetikoa, ergatiboan bezala? Hala bada, zer da *-n*? Lafonek ere ikusi zuen arazo hau, 2.4.2.5.3 atalean esan dudana bezala, baina genitiboko marka *-en* izatea beste irtenbiderik ez du ikusten.
- (b) Zergatik ez dugu Irun-Hondarribian ***mendiak* bezalako formarik, genitiboan *mendiaken* baldin badugu?
- (c) Zergatik ditugu mendebaldean kasuaren arabera emaitza ezberdinak —erg. *-ak*, gen. *-en*, Mitxelenak ohartarazi bezala—, funtsean jatorri berbera badute eta bilakaera fonetiko berberen emaitza izan behar badira? Hots, erg. **lagunagek*-en emaitzak mendeb. *lagunak* / ekial. *lagunek* izan badira, zergatik ez dugu hein bereko banaketa gen. **lagunagen*-ekin (cf. mendeb. eta ekial. *lagunen*; mendeb. *lagunan* aldaeraz, ik. 5.2.7.5 atala).
- (d) Zergatik dugu Erdi Aroko *-hen* superlatiboetan hasperena?
- (e) Zergatik dugu *-ken* aldaera *azken* superlatiboan?

Arazo hauek guztiek konponbide bateratua izan lezakete, *-ek* eta *-en* gramatikalizaturiko erakusleak, hots, D-elementuak direla proposatuz gero. Erakusle deklinatuak, bere osoan, lotu zitzaizkion izenari:

- (8) a. *mendi hek* > *mendihek* > *mendiek*
b. *mendi hen* > *mendihen* > *mendien*

Bi datu mota eman daitezke hipotesi honen alde, hurrengo azpiataletan azalduko dudan bezala.

5.2.7.1 Erdi Aroko superlatiboak: -hen

Aurreko atal batean esan bezala (2.4.2.5.4), genitibo pluralaren berezitze moduan aztertu ohi da euskarazko *-en* superlatiboa: bi morfema hauek erabat berdinak dira; mendebaldeko testu zaharretako *-aen* aldaera bera bi funtzioetan agertzeak, genitibo pluralean zein superlatiboan, bien arteko identitatea bermatu baizik ez du egiten, cf. Kapan *ilaen arterean*, eta Lazarg *ederraena* (ik. halaber 5.2.7.5 atala).

Erdi Aroan, bere osagaien artean superlatiboa duten hainbat leku-izen eta deitura aurki daitezke: ik. 4.7 atalean, *goihen*, *barhen*, *behen* etab. Lekuko hauetan, datu interesgarria da <h> bat izatea superlatibozko atzizkiaren hasieran, nire ustez hasperenaren adierazpen gisa analizatu beharrekoa;³⁵⁵ cf. halaber *-eta* atzizkiaren *-heta* aldaera hasperenduna, arestian aztertua. Honek guztiak ahalbidetzen du egun bizirik dirauen genitibo pluraleko *hen* erakusle urrunarekin berdintzea. Erdi Aroko datuak are gehiago zukutu litezke, *Reja*-ko *Goiahen* bera *-aen* aldaeraren aitzindari moduan hartuz; ikus erakusleen berreraiketari dagokion atala (ik. 5.2.7.5 (e) eta 5.5.3 (b) atalak).

Aipagarria da, bestalde, *azken* hitza: superlatibo gisa ikusi ohi da (ik. 2.4.2.5.4 atala), baina, lehen osagaia *atz(e)* dela argi xamar badago ere, superlatiboaren hastapeneko *-k-* belarrak ez du izan azalpen egiantzekorik. Nire ustez, erraz azal daiteke belarra D-elementutzat jo dudan beste osagai batekin konparatuta: leku-kasuetako *-eta-* osagaiak, *-heta* Erdi Aroko leku-izenetan, *-keta* belardun aldaera bat du banaketa osagarrian (cf. *Amezqueta*), txistukari ondotik beti; hain zuzen ere, banaketa osagarri berean du *-hen* superlatibozkoak *-ken* aldaera, txistukari ondotik.³⁵⁶

Superlatibotzat jo izan da, halaber, zub. *ürhentü* ‘bukatu’, *hur* ‘hurbil’-ena (Mitx VII 81, 48 oh., *FHV* 410); kasu honetan, lehen hasperenaren disimilazioarekin (*FHV*

³⁵⁵ Mitxelenaren ustez (*FHV* 220, VII 31-32) *goihen*-en hasperena ez da etimologikoa, silaba markatzeko sorturikoa baizik.

³⁵⁶ Cf. halaber *janhari* eta *barazkari*, *askari*. Baliteke *ezkur* hitza ere gertakari honen adibide izatea, bigarren osagaia *hur* hasperenduna dela onarturik: honetan ere, txistukari ondotik *-kur* aldaera herskari belarduna genuke (ik. *EHHE* s.v.).

212). Hemen ere, *-hen* jatorrizkoa gorde da.³⁵⁷

Labur esanik, Erdi Aroan aldaera hasperendunak ditu genitibo pluralak, bere superlatiboa funtzioan gorderiko leku-izenetan, eta aldaera hau orokorra da euskal eremu osoan; Erdi Aroko lekukotasunetatik kanpo ere aurki daitezke superlatibo hasperendun hauek (cf. *goihen*, *barhen*, *geihen*, *ürhentü*... lexikalizatuak). Bestalde, *-ken* aldaera aurki daiteke *azken* hitzean, *-(h)eta/-keta* D-elementuan aurkituriko banaketa osagarri berean. Honek guztiak ez du uzten zalantzarako biderik: genitibo plurala ere D-elementu bat da.

5.2.7.2 Superlatibozko sintagmen jatorrizko sintaxiaz

Ohar bat egin beharra dago superlatiboaren diakroniaz: argi dago formalki genitibo pluralarekin berdindu daitekeela, baina ez dut argitu forma horien jatorrizko sintaxia zein den; 2.4.2.5.5 atalean, Gavelen eta Martínezen proposamenak aurkeztu ditut. Aintzat harturik Erdi Aroko superlatiboek —eta zenbait superlatibo lexikalizatuk— hasperena dutela, erakusleen gramatikalizazioaren ereduaren arabera, honelako egitura proposa daiteke sintagma mota horren jatorrirako: *gizon handi hen(a)* litzateke, ‘haien arteko gizon handi(a)’, *hen* izenordain funtzioan dagoelarik, ez *gizon handi* sintagmaren izenondo funtzioan. Multzo batetik ale bat bereizten da, adibide honetan “gizon handi” bat, eta multzo batetik bereizte horrek ekarriko zuen superlatibotasuna (Heine 1997: 124-126).

Ez dago argi zer toki duen eztabaida honetan Oihenarten 660 *Orotako gaxtoen ozpina*, *da arno ezitik egina* atsotitzeko *gaxtoen ozpina* ‘ozpin gaxtoena’ sintagmak, erimaren faktorea aintzat hartu behar baita, eta baliteke hiperbatoiarene baliabidea erabili izana autoreak (4.4.3 (d, ii) atala); arkaikotzat hartuko bagenu hurrenkera hori, abiatu beharko genuke *handi hen gizon(a)* sintagmaren ‘handi haien arteko gizon(a)’ moduko esanahi batetik, eta ez daude argi ondoko bilakaera semantikoaren xehetasunak.

³⁵⁷ Zubereraz *hüllan* da ‘hurbil’ adierazteko hitza, baina Leizarragak *hurbil*-en zubererazko ordaintzat *hurren* dakar; *ürhen*-ek ‘hurbilen’ adieraziko zuen jatorrian (cf. *hurren* ‘ia-ia’, ‘hurbil’ etab., *OEH* s.v.), eta ‘bukatu’ adiera azaltzeko, badirudi ‘hurbilen’ → ‘(bukaeratik) hurbilen’ moduko bilakaera semantiko batetik jo behar dela: *ürhentü*, beraz, ‘bukaerara hurbildu’ izan daiteke. Mirandek *urhen* darabil, ‘amaiera’ esanahiarekin (*OEH* s.v. *hurren*), baina baliteke *ürhentü* aditzetik idazleak ateratako forma izatea.

Erdi Aroko *goihen* bezalako antzinako hasperendunek iradokitzen dute genitibo pluraleko erakuslea izenondoari lotu zitzaiola. Horrenbestez, indarra galtzen du Martínezek proposatzen duen aukerak: *altu gizonena* bezalako jatorrizko egiturak proposatzen ditu, gaurko *gizon altuena* modukoaren aitzindari; baina hipotesi honetan, hitz hurrenkeraren aldaketak (*altu gizon* → *gizon altu*) hasperena galdu ondokoa beharko luke, eta ez dugu halako hitz hurrenkeraren aldaketa berantiar baten zantzurik. Gainera, superlatiboaren *-aen(a)* aldaerak (cf. Garibai *onaena*, *gueiaenean*, Lazarg *ederraena* etab.) beronen gramatikalizazioa aski berantiarra dela iradokitzen du, erakusleen berregituratze formalaren ondotik gertatua (*hen* → *a-hen* > *aen*, ik. 5.2.7.5 atala). Azkenik, arestiko Oihenarten adibideak ere ez du hurrenkera horren alde egiten; adibide horretan, superlatiboko sintagmaren hurrenkera ez da kanonikoa, baina ez Martínezen proposamenean bezala: elkarrekin doaz izenondoa (*gaxto*) eta atzizkia (*-en*).

5.2.7.3 Ekialdeko azentuera

Goian esan bezala, zubererazko erg. pl. *mendiék* eta gen. pl. *mendién* sintagmek [-1] azentuera oxitonoa dute, [-2] azentu paroxitonoaren arau orokorraren kontra. Nire iritziz, ustezko salbuespen hau ez da azaldu behar kontrakzioen bidez: batera azaldu behar dira ergatibo eta genitibo pluraleko azentu ustez irregular hau eta leku-kasu zenbaitetan dugun [-3] azentu ustez irregularra:

(9)	a. <i>mendi hék</i>	>	<i>mendiék</i>
	b. <i>mendi hén</i>	>	<i>mendién</i>
	c. <i>mendi héi</i>	>	<i>mendiéi (mendiér)</i>
	d. <i>mendi hétan</i>	>	<i>mendiétan</i>
	e. <i>mendi hétara</i>	>	<i>mendiétara</i>
	f. <i>mendi hétarik</i>	>	<i>mendiétarik</i>

Modu bakar eta bateratuan azal daitezke zubereraren deklinabideko [-2] azentu-arauaren salbuespen hauek guztiak:³⁵⁸ aski da erakusleetako azentua gorde dutela onartzea; ildo horretatik, ohar bedi ezkerreko zutabeaz ez dagoela izartxorik. Inesiboko *mendiétan*

³⁵⁸ Zuberera hartzen dut adibide gisa, baina berdin balio du ekialdeko beste hainbat hizkeratarako.

bera, azentua [-2] izanik ere, ez da, hortaz, arau orokorraren arabera azaldu behar, nahitaez. Orokortze tipologikoak ere bat datoz honekin: badira hizkuntzak non deklinabide pluraleko atzizkiak ez diren egoten singularrekoak bezain izenari lotuak (ik. 3.1.3 atala), eta beregaintasuna galdu ez duten klitikoak izan ohi dira pluraleko atzizkiak: horrexegatik gordetzen du D-elementuak bere azentua. Hala gertatzen da, bestalde, mendebaldeko hizkeretan (ik. 5.3 azentueraz). Larrasketek (s.v.) dakartzan *góihen* eta *úrhent* jatorriz superlatiboetako azentua hitz horien lexikalizazioz azal daiteke (bereziki nabarmena da *goihen*-en kasua, leku-izenetako osagaia baita); horietan, superlatiboko *-hen*-ek beregaintasun azentuala galdua du, eta hitzak [-2] eredu orokorrera berdindu dira.³⁵⁹

Estu harturik, beraz, eta ikuspegi diakronikotik, ez dugu [-1] edo [-3] azenturik, [+1] azentua baizik, atzizkiaren hasieratik kontatuta. Jakina, *hek* eta *hen* erakusleak monosilabiko direnez, azentua silaba bakar horretan dago, ezinbestean. Funtsean, esan daiteke zubererazko deklinabide pluralaren azentua gordetzaila dela.³⁶⁰

Analisi honen ekarpen nagusia, horrenbestez, bi motatako salbuespenak azalbide bakarraren pean ezartzea da: denak dira orain [+1] azentuzkoak, zenbatzen nondik hasi behar den argitzen badugu. Sinkopa adibideak ere (cf. adlat. *-étra*, ik. 2.4.2.8.2 atala) ongi azaltzen dira horrela. Ez dago, hortaz, Mitxelenak (*FHV* 421; ik. 2.4.2.8.1 atala) aipatzen duen “típica movilidad del acento que hallamos en los dialectos orientales” modukorik.

Zeharkako argudio gisa erabil daitezke zubereratik kanpoko zenbait datu, [-2] azentuera paroxitonoaren araua ez duten hizkeretakoak; Leizarragaren testuetan, ergatibo eta genitibo pluraleko sintagmetan azentu grafikoa erabiltzen denean, atzizkiaren gainean agertu ohi da: Marc XIII: 14 *Iudean diratenéc, ihes albeileguite mendiétarat*, Marc XIII: 65 *Eta officieréc cihor vkaldi emaiten ceraucaten*, Luc II: 31 *Cein preparatu baituc populu gucién beguitharte aitzinean* etab. Berariaz azentuari

³⁵⁹ Cf., bestalde, Goizuetako superlatiboaren azentueraz: “Superlatiboan azentua beheranzkoa da beti. Badira arrazoi sendoak superlatiboa genitibo pluralarekin batzeko diakronian eta azentuzko datu hau bat dator hipotesiarekin” (Hualde eta Lujanbio 2008).

³⁶⁰ Zubererazko azentuera erromantzeen eraginpekotzat jo izan da, hots, berritzailetzat; baliteke hala izatea hizkera horretako lexikoaren edo gramatikaren beste hainbat ataletan, baina ez dirudi hala denik deklinabide mugatu pluralean.

dagozkion datu hauez gain —grafikoki adierazia den neurrian—, nire ustez, aintzat hartu behar da *-a* berezkoa duten hitzetan asimilaziorik ez gertatzea Lizarragaren testuetan, *-ek* atzizkiaren beregaintasun azentualaren lekuko (ik. *-aetan* adibideak, 5.2.6 atala): LizSand erg. 142 *arribaec*, 193 *aizpaec*, 309 *Poetaec*, 311 *erruedaec*, 316 *Profetaek*, eta gen. 148 *letraen*, 179 *Persaen*, 354 *Monjaen* eta abar; hor dugu, halaber, Lazarragaren gen. A9: 5 *andraen*.

Zubereratik kanpoko datu hauek aintzat harturik, badirudi ez dugula beharrik hipotesi klasikoak aldarrikatzen dituen kontrakzioak proposatzeko.³⁶¹ Honetaz guziaz gainera, ikus goian zer esan dudan *-a* berezkoa duten hitzetako *-ae-* > *-e-* bigarren bokalaren tinbrearen aldeko asimilazioaz, euskal eremu osoko gertakaria baita (5.2.6 atala).

5.2.7.4 *Beriainen deklinabidea*

Aurreko bi azpiataletan, datu ziurrak erabili ditut nire hipotesiaren alde egiteko: Erdi Aroko *-hen* superlatibo hasperendunak eta ekialdeko azentuera markatua. Atal honetan, eztabaida berean kokatu dut euskalaritza klasikoan hain ziurtzat joko ez litzatekeen datu bat.

Beriainek baditu <h> grafemarekin hasten diren atzizkiak, deklinabide mugatu pluralean: cf. ergatiboko BerMez 7 *Erregue Magohec*, 40v *onlacohec* eta 59v *apetitu gaystohec* eta komitatiboko 30v *gucihequi*, 40 *obligaciohequi* eta 55 *demoniohequi*. Nagusi dira, jakina, <h> grafemarik gabekoak: 9v *sacerdote sanduec*, 9v *ceruiçariéc*, 10v *soldadoec*, 18 *Christio fielec*, 31v *onlacoec*, 42v *guiçonec*, 42v *Ayngueruequi*, 54v *Apostuluéc*, 56 *predicaçallec*, 56 *obligacioequi*, 59v *ene bearriéc*, 90v *Ayngeru sanduec* eta beste hainbat. Adibide horiek BerMez-ekoak dira, BerDot-en ez baitago *-hec* edo *-hequi* izenaren deklinabidean: 101v *Apostoloec*, 117 *Christioec*, 125v *becatuec*, 129 *Ayngueruec*, 137 *guciec*, 159v *guciequi* etab.

Nire ustez, <h> grafemak hasperena adieraz lezake deklinabideko adibide hauetan: <h> grafema hasperena berreraikitzen dudan toki berean agertzen da, eta,

³⁶¹ Jakina, azentuerari dagokionez Leizarraga zubererari jarraiki bazitzaion, edo bere laguntzaile zuberotarrek jarri bazituzten tiletak, ohar honek ez luke baliorik izango.

beraz, aukera moduan, behintzat, zilegi da hasperena adieraz dezakeela proposatzea. Honek, jakina, hasperenak Nafarroan izan zuen iraupenaz galdetzera garamatza; orobat 5.5.3.2 (b) ataleko datuek. Argudio gehiago eman ditut hipotesi honen alde 7.3 atalean.

5.2.7.5 Mendebaldeko -a(e)n genitibo plurala

Genitibo pluraleko formarik zaharrena *-(h)en* dela onarturik —Erdi Aroko superlatiboetako formaren orokortasunak horretara garamatza—, azalpenen bat bilatu behar zaie beste aldaerei. Bereziki esanguratsua da mendeb. *-aen* aldaera zaharra (2.4.2.5.3. atalean aipatua),³⁶² superlatiboan ere badagoena; Castañosen aipuak ongi biltzen du aztergaia (1957: 65):

La forma de gen. pl. más antigua atestiguada en vasco parece ser la que hallamos en Capanaga: *ilaen eta vicién juzgaetara* (página 6) y *erresucitadu cidin ilaen arterean* (pág. 6). En Betolaza la hallamos con *-r-* epentética: *ilaren arterean* (5/1 y 7/3). Estas formas con *-a* parecen ser atestiguadas por Landuchio que ofrece gen. pl. en *-an*, como en sing.: *oyalan puyatea* “colada de paños”, *conquista erriana* “conquista dellas” (de las tierras).

También en Refranes y Sentencias de 1596 aparece *Iusturiaen acean* (n.º 201) “después de los truenos” y en los Refranes de Garibay (Cc 79, XIII, pág. 50) *onaena*, superlativo, pero en su origen gen. pl.

Castañosek uste du *-aen* hau dela genitibo pluraleko formarik zaharrena, izendatuki aipatzen ez badu ere, **-ag-en-en* hipotesi klasikoa duelako burutan, beharbada. Nire hipotesiaren barrenean bestelako azalpen bat jasoko dute halako formek, erakusleen gramatikalizazioaren bidetik:

- (10) a. *ilaen* < *il aen*
 b. *onaena* < **on aena*

Hots, berriro ere, erakuslearen berreraiketaren esparruan kokatzen dut arazoa: *aen* da gramatikalizatu den erakuslea, eta forma horrek azaltzen du deklinabide mugatuan *-a-* agertzea.

Nire hipotesiaren barrenean, mendebaldeko berrikuntza bat deskribatzen da honela, *aen* erakusle eraberritua hasi baitzen erabiltzen deklinabide mugatuko genitibo plurala osatzeko, *en* zaharragoaren partez (ik. erakusleen berreraiketari dagokion atala,

³⁶² Ez dago argi *los seles de Caraçeta e Andraonaena Entre Anbas aguas* (ArchDonem 1415) adibideko *Andraonaena* hitzak pluraleko genitiboa duen.

5.5.3).

Zerrendan eman daitezke hipotesi honen xehetasunak eta hipotesi eransle klasikoaren aldean dakartzan hobariak:

- (a) Datu historikoekin has gaitzke. XVI. mendeko testuei begira, mendebaldean *-an* eta *-aen* ez dira orokorrak, eta *-en* forma ere bada. Taula honetan bildu ditut XVI. mendera bitarteko mendebaldeko testuetako pluraleko genitibo guztiak (alde batera utzi ditut, jakina, *-oen* hurbilak):

Testua	Adibideak ³⁶³		
	<i>-en</i> dutenak	<i>-a(e)n</i> dutenak	Superlatiboak
MLastur			30 <i>leen</i>
ArrasErrekII	B8 <i>Chibuluen</i>		
ErrodZar			6 <i>lelengo</i>
IbargCEs		B4 <i>aita onaen</i>	
RS	38 <i>vere guachen</i> 80 <i>aurtengoan</i> 198 <i>oroen</i> 200 <i>Iaquindunen</i> 347 <i>osoen</i> 371 <i>jaunen</i> 387 <i>dustien</i> 395 <i>gogayeren</i> 523 <i>sey goseen</i>	201 <i>Iusturiaen</i>	58 <i>lenago.</i> 65 <i>Lenaengo</i> 86 <i>lenago</i> 194 <i>lenago</i> 194 <i>gueroengo.</i> 286 <i>gojenean</i> 376 <i>Lenaengo</i> 403 <i>yndarsuen</i> 408 <i>lelengo</i> 448 <i>Aurrereen</i> 448 <i>osteyren</i>
Garibai			B4 <i>Gueiaenean</i> B13 <i>onaena</i>
frJZum	18 <i>elexaen</i>	39 <i>besteaendaco</i>	16 <i>gueyaena</i> , 23 <i>onaena</i>
Andram	2 <i>IbargoyengoEn</i>	2 <i>Oña enganean</i>	2 <i>Urrengo</i>
Betol	53 <i>andra gustien;</i> 54 <i>Santuen</i> 54 <i>pecatuen</i> 54 <i>prometimentuen</i> 58 <i>proximoen</i>	54 <i>hilaren</i> 55 <i>hilaren</i>	52 <i>Lelengoa</i> 54 <i>Lelengo</i> 57 <i>guichienaz</i> 57 <i>lenago</i> 57 <i>Lelengo</i> 59 <i>Legengoa</i>
BizkOlerk			16 <i>leenago</i>
Land	<i>oyalen rotea</i> “batan de	<i>beguian yzarra</i> “catarata de ojos”	<i>guiadorea, leñayngoa</i> “guia, o guiador”

³⁶³ Adibideetako batzuk ez dira erraz sailkatzen, singular, plural ala mugagabe diren; arazo honen adibide dira RS-koak.

	paños” Adibide bakarra da, eta ezin da baztertu errata edo transkripzio hutsa izatea. B eskuarena da; cf. ondoko zutabeen esku nagusiaren <i>oyalan puyatea</i> . B eskuarena da <i>-an</i> duen <i>beguian yzarra</i> .	<i>oyalan puyatea</i> “colada de paños” <i>eçurran conçertadorea</i> “conçertador de huessos” <i>conquisteia erriana</i> “conquista dellas” <i>olloã corralea</i> “corral de gallinas” Eta ezin konta ahala adibide gehiago. Ohar bedi singularrean ere <i>-an</i> dela genitiboaren forma.	<i>açerayngoia</i> “postrero” <i>lenayngoia</i> “primero”
Lazarg	A9: 5 <i>andraen</i> AL: 1143r <i>bien</i> A26: 76 <i>deseoen</i> B: 28 <i>sure atean</i> ³⁶⁴ <i>arteti</i>		AL: 1147v <i>lagundasunic onaena</i> A4: 15 <i>uste guchien doçun</i> A14: 49 <i>lenaengo</i> A23: 39 <i>lenaengo</i> A24: 49 <i>lenaengoa</i> A24: 75 <i>lenaengoa</i> B3: 50 <i>lora ederraena</i> B14: 1-2 <i>Estandarteric onaena</i> B32: 3 <i>Damarica dan galantaena</i>

9. taula. Genitibo pluraleko sintagmen adibideak XVI. mendera bitarteko mendebaldeko testuetan (T.1-T.30 testuetako datuak).

Arrasateko erreketan *chibuluena* dugu; Debagoienekotzat jotzen badugu, gaurko egoerarekin bat egiten du datu honek (ik. behean, (b) puntuan); mendebalderagokotzat jotzen badugu, hurbilago legoke RS-ko datuetatik, adibidez. Aipagarria da, halaber, Betolatza: *-en* du beti, *hilaren arterean* esapidean izan ezik. Deigarria da, orobat, Refranes y Sentencias testuan ia beti *-en* izatea, *iusturiaen* adibide bakarraren eta superlatiboazko *lenaengo* formaren ondoan; superlatiboazkoen artean, dena den, salbuespena da *lenaengo* hau, nagusi baitira *yndarsuen*, *gojenean* edo *aurrereen* bezalakoak. Lazarragak ere *-en* du genitibo pluralean, eta *-aen* forma superlatiboan baizik ez da ageri.

Oro har, esan liteke *-en* forma dela ugariena; are gehiago, Arabako testuei

³⁶⁴ Ez dago argi singularra, *atearen*, ala plurala den, *ateen*. Sasiolakoaren zatian agertzen da.

begira (Lazarg eta Betol), pentsa daiteke *-en* eta *-aen* formen artean banaketa garbi bat dagoela: *-en* forma nagusi da genitibo plural gisa, eta *-aen*, agertzekotan, maizago agertzen da superlatibo gisa, genitiboko adibide bakan batzuk gorabehera; analisi bertsua egin liteke Bilbo inguruko *Refranes y Sentencias* testuko adibideez. Genitibo pluralean, Arabako testuetatik aldentzen da Landuchioren hiztegia, *-an* baita forma nagusia (*-en* bakarria dago); superlatiboari dagokionez, ordea, bat egiten du Arabako beste testuekin, *-aen* baitu (horren aldaeratzat dut *-ayn*).³⁶⁵ Bestalde, taula honetan bildu ez badira ere, ekialderagoko XVI. mendera bitarteko testuetan, *-en* da beti genitibo pluraleko forma, baita gipuzkerazkotzat jotako testu guztietan ere (T.31-T.37 testuak).

Bistan dena, helburua da formen arteko lehentasun kronologikoak ezartzea. Nahi izatera, soiltze fonetikoaz azal daitezke *-en* guztiak, *-aen* formatik eratorriak, baina datuek ez dute ezinbestean aukera horren alde egiten, eta analiza daitezke jatorri morfologiko ezberdineko morfema gisa ere. Aurreko paragrafoan aipaturiko aldeak —gen. pl. *-en*, baina superlatiboan *-aen* izateko joera— analisi morfologiko bereizien aukera indartzen du.

- (b) Castañosek dioen bezala, *-an* aldaera *-aen* zaharragoaren bilakaera fonetiko soiltzat jo daiteke;³⁶⁶ ikuspegi honen arabera, bizkaieratzat jo ohi diren hizkeretan bertan bi eremu bereiz daitezke gaurko euskaran, deklinabide mugatuko morfemaren jatorriari dagokionez: *-an* (< *aen*) hainbat hizkeratan topa daiteke, baina badaude *-en* (< (*h*)*en*) orokorragoa dutenak ere mendebaldean, Debagoienean adibidez (Zuazo 2006: 70). Alde horren jatorri diakronikoa, esan bezala, erakuslearen forma ezberdinen gramatikalizazioari egotz dakioke,

³⁶⁵ Interesgarria da *leñayngo* formaren sabaikaria; garbi xamar uzten du zein izan zen superlatibo pleonastiko honen bilakaera: *lehen* > *leen* > *lein* → **leinaen(go)* > *leñain(go)*. Euskara batuko *lehenengo* formaren kideak dira hauek, baina superlatiboaren *-aen* formarekin.

³⁶⁶ Nire ustez, azalpen honek mendebaldeko *-an* genitiborako baizik ez du balio, hots, inoiz *-aen* moduko atzizki bat izan dela ziurtasun gutxieneko batekin jakin dezakegun eremuetarako. Badira euskara modernoan genitibo pluraleko *-an* atzizkiaren ekialderagoko adibideak; Mitxelenak Oiartzungo eta Errenteriako hizkerak dakartza gogora, Landuchiorenarekin konparatzeko (XII 221; genitibo singularrekoa ere *-an* da hizkera horietan). Nire iritziz, hauek beste modu batean azaldu behar dira: adibidez, baliteke singularra eta plurala azentuen arabera bereizteak bokalaren tinbre aldaketan zerikusia eduki izana.

bestelako bilakabideen eragina baztertu gabe, jakina (konbergentzia fonetikoak etab.).

- (c) Ildo beretik, hobeki azaltzen da erg./abs. pl. *-ak* duten hainbat hizkerak gen. pl. *-en* izatea; formaz ezberdin diren erakusleak daude alde horren oinarrian, ez **ag-e-k* eta **-ag-en* balizkoen bilakaera fonetiko soilak.

Xehetasunetan bestelako ondorioetara iristen bada ere, Castañosen hitzetan ideia bertsua aurki daiteke (1979: 136):³⁶⁷

Vemos que la situación es compleja: los dialectos han podido formar el plural de manera diferente en doble sentido: que hayan empleado diversos procedimientos para distintos casos, que un dialecto haya procedido de manera distinta que los otros, de modo que las diferencias estén motivadas *no por diferente evolución fonética, sino porque los elementos que intervinieron en la formación fueron diversos*, o diversas también las acciones de unos casos sobre otros. [Etzana nirea]

- (d) Deklinabidearen sorrera garaiaren berri ere ematen digu, modu erlatiboan: pluraleko deklinabide mugatua artean osatzen ari zen, erakusleen berregituratzea gertatu zenean. Horrela, erakusle berriagoak ere —*aen* eta halakoak— deklinabide mugatuaren osaeran sartu ahal izan ziren; horren lekuko dirudi, genitibo soiletatik kanpo, Juan Zumarragakoren gutuneko 39 *besteaendaco* formak, *aendako* erakusle batean pentsarazten gaituena.

Deklinabide mugatuaren sorrera Erdi Aroan kokatzen laguntzen du honek, berriz ere (ik. 5.1 atala).

- (e) Aurrekoarekin lotuta, erakusleen berreraiketarako datu moduan har litezke mendebaldeko genitibo pluraleko datuak: zaharrena (*h*)*en* da, euskal eremu osoan zabalduea eta Erdi Aroan orokorra; *aen* berrikuntza da, mendebaldean sorturikoa, ziur aski. Aurreko (d) puntuaren osagarri, erakusleetako berrikuntza honen kronologia erlatiboa ezar dezakegu: hiztunak artean deklinabide mugatuko morfemen eta erakusleen arteko lotura garbi hautematen zuela gertatu zen.

³⁶⁷ Aipua luzatu daiteke, jarraian dioena esanguratsua baita: “Hay, evidentemente, dos tipos de formación: instr. vizc. *sacramentuez*, por una parte, y gen. vizc. *ilaen*, por otra. Ambos tipos de formación pudieron coexistir y el primero fue suplantado por el segundo en la mayoría de los dialectos y en la mayoría de los casos; o hubo dos épocas: una en la que se empleó el primer tipo para determinados casos, y otra, el segundo, para los casos restantes, con posibles interferencias mutuas. Y la extensión de un tipo o de otro, así como las mutuas interferencias, ha podido variar de dialecto en dialecto”. Ikus, halaber, liburu bereko 203 eta 204 orrialdeak.

- (f) Aurreko (d-e) puntuetako kronologia erlatiboekin bat egiten dute superlatiboaren datu zaharrek: superlatibozko sintagma horietan hiztunak erakuslea zegoela hauteman behar zuen, *ederraena* edo *onaena* bezalakoetan *aen* erakusle berriagoa sar zedin. Are gehiago, baliteke aldaketari kronologia absolutua eman ahal izatea, *Reja-ko Goiahen* aintzat hartuz gero: izen horretan superlatiboa ikusten badugu, eta *goihen*-en kide morfologikotzat jotzen badugu (cf. agiri berean *Arbelgoihen*), *-ahen* izan liteke beranduagoko *-aen* superlatibozkoaren (eta gen. pluralekoaren) jatorrizko aldaera.

Superlatiboak egiteko euskara modernoak duen moduak berri xamarra behar duela berresten du honek guztiak, erakusleen gramatikalizazioaren menpe baitago.³⁶⁸

- (g) Genitibo pluralean *-an* duten gaurko mendebaldeko hizkeretan, superlatiboan *-en* dute, halere. Nire azalpenaren barrenean, mendebaldeko hizkera horietatik atera gabe ere genitibo pluralaren jatorrizko *-en* forma berreraiki liteke, superlatiboan forma arkaikoa gorde dela onarturik. Hizkera horietako datuek genitibo pluralaren eta superlatiboaren arteko bereizketa morfologiko baten berri ematen dute, nahiz eta (a) puntuan aipatutakoaren ispilu irudia izan: Lazarraga eta bestetan gen. pl. *-en* / superlatibo *-aen* genuen, joera gisa, eta hizkera hauetan gen. pl. *-an* (< *-aen*, Castañosi jarraiki) / superlatibo *-en*. Badirudi aukera morfologiko ezberdinak modu ezberdinean espezializatu direla mendebaldean, hizkera eta garaiaren arabera.
- (h) Azkenik, badirudi erakuslearen forma berria ez dela bakarrik genitiboan gramatikalizatu: cf. Ulibarrik (2015: 170) bere tesian dakartzan *-aik* pluralaren adibideak, *aec escu dibinuaic*, *âec berbaic*, *aec lecuaaic*, *demoniñoaic*.³⁶⁹

³⁶⁸ Lakarrak *hobe* izenondoan *on*-en konparaziozko forma zaharra ikusten du, *-e* genitibo arkaikoarekin, eta gaurko *-en* superlatiboekin erkatzen ditu: “[E]l comparativo antiguo y el genitivo arcaico compartían marca como hacen sus descendientes modernos” (2006a: 576). Honi ohar bat egin dakioko: bi egiturek dute genitiboa oinarri, baina gaurko superlatiboa ez da *hobe*-n ikusi nahi den konparaziozko egitura arkaiko horren ondorengo zuzena; izatekotan, egun galdua den eredu zahar bati dagokio *hobe*-rena, genitibo marka soilarekin osatzen zena. Euskara modernoko *-en* superlatiboa, berriz, erakusle plural baten gainean osatua da.

³⁶⁹ Lau adibide hauetarik, absolutibokoak dirudite lehen hirurek; laugarrenak, ordea, ergatibokoa (ikus 7.2 atala). Laugarren hau da, hain zuzen, sintagman beste erakuslerik ez duen bakarra. Koldo Ulibarriri berari

Mendebaldeko genitibo pluralaren auziarekin bukatzeko, aipagarria da, beste behin ere, Castañosen iritzia. Autore hau *-aen* formaren aitzinatasunaren hipotesitik abiatzen da, baina esaten du ez daitekeela baztertu *-en* forma izatea jatorrizkoa; hona bere artikulua bururatzean dakartzan hitzak: “Dada la escasez de datos, la solución de la forma primitiva del genitivo plural sólo puede ser intentada dentro de una teoría general de la formación del plural” (1957: 69). Horixe da nik hemen egin dudana. Teoria orokor horren barrenean, atal honetan ere agerian geratu da deklinabide mugatuaren berreraiketaz diogunak zuzen-zuzeneko ondorioak dituela erakusleen berreraiketaz esan dezakegun horretan.

Orobatsu esan daiteke Bidasaldeko formen berritasunaz. Argudiobide nagusi honen barrenean, Irun-Hondarribiko *-aken* formak ezin dira inolaz ere zaharrak izan (ik. goian eredu eransleez esandakoa, 5.2.1 (b) atala): batetik, *-aken* atzizkiaren gardenak bere berritasuna salatzen du, *-en* zatikagaitzagoaren aldean; bestetik, hizkera horietan beretan superlatiboa *-en* da (edo *-an*), inoiz ez *-aken*: argi dago, horrenbestez, gen. pluralekoa berrikuntza izan dela, superlatiboak gorde duen forma arkaikoaren ondoan. Jakina, abs. pl. *-ak* + *-en* osaera eranslearen aukeraren ondoan, beste aukera bat da proposatzea Irun-Hondarribian, mendebaldean bezala, *-aen* izan dela inoiz gen. pl. forma, eta silaba muga markatzeko sortu zela **-agen* lehenik, eta *-aken* azkenik, absolutiboko formaren indar analogikoz edo. Caminok ere berrikuntzat dituzte hauek guztiak (2013: 128-129).

5.2.7.6 Mendebaldeko *-ai* datibo plurala

Datiboari dagokionez, XVI. mendera bitarteko mendebaldeko testuetan *-ai* atzizkia baizik ez dago. Ikus honako taula hau:

Testua	Adibideak
RS	404 <i>ysquilosay</i>
FrantzOrd	3 <i>cerucu sanctu eta sancta custiaj</i>
Land	<i>andray emona</i> “dado a mugeres” <i>viçioay emona</i> “dissoluto en viçios”
Lazarg	AL: 1144v <i>musicoay</i>
Betol	53 <i>gueure çordunay</i> 56 <i>onay, deungay</i> 57 <i>Apostolu Santuay, Ceruco Santu gustiay</i> 57 CON <i>Apostolu Santuay, Ceruco Santuay</i>

10. taula. XVI. mendera bitarteko mendebaldeko testuetako datibo pluraleko sintagmen adibideak (T.1-T.30 testuak).

Datuek bestelako egoera erakusten badute ere —forma bakarra dago datibo pluralean—, nire ustez, hobetsi behar da genitiboaz eman dugunaren antzeko azalpenen bat: berreraiketa proposamen orokorrak berritzailetzat jotzen du *-ai* aldaeraren bokalismoa, *-ei* formaren aldean.³⁷⁰ Badirudi Mitxelenak berak ere jatorrizkotzat *-ei* duela eta *-ai* bilakaera fonetikoaz azaltzen saiatzen dela (VII 164, 1 oh.). Baina hori baino esanguratsuagoa da Mounolek Lazarragaren gramatikan dakarrena (2014: 3.1.1 atala), deklinabideko *-ai* atzizkiak ari dela: pluraleko erakusle forma *ai* ‘haiei’ da Lazarragagan, eta bakarra da *ae-* oinarria ez duena (nire hipotesian, jakina, *ai* bera *aei* batetik eratortzen da).

Mendebaldeko eta erdialdeko testu zaharretan, ez dira asko ‘haiei’ erakuslearen adibideak: XVII. mendean, Kapanagarengan *ai/ay* aurkitu dut, ez *aei*: 19 *cerren ay deiengoiatee* eta 128 *eta ai iatordeçan*. XVIII. ean, Otsoa Arinengan *aei* (23, 35, 165) / *aei* (164) eta *ayei* (75) formak aurkitu ditut, ez *ai*. Bestalde, *aec* eta *aen* dituzte bi autore hauek, eta deklinabide mugatu pluralean *-ai*, cf. Otsoa Arinen 35 *aei guciay*.

Lazarragaren lekukotasunaren arabera, badirudi aski goizik izan zuela izaera beregaina datiboko erakuslearen *ai* aldaerak, eta horrek berak azal lezake deklinabide mugatuan *-ai* atzizkia orokorra izatea. Goiztiartasun honen azalpen gisa, ohartu behar da beste kasuetan baino errazago azal daitekeela soiltzea datiboan, jatorrizko *aei* batetik abiatuta, zeinak *bokal + diptongo* egitura fonologikoa duen (VVW); horrek bakarrik

³⁷⁰ Mendebalde-erdialdeko *-ak* absolutibo/ergatiboa eta *-ai* datiboa batera tratatzen ditu Aldaik (2014: 226), *-a-* bokala dutelako; baina, nire analisiaren arabera, arrazoi diakroniko ezberdinengatik dute antzekotasun hori, eta biak bereiz aztertu behar dira.

bereizten du *aek*, *aen* eta *aetan* eta halakoetarik (VVC-). Honek guztiak berriz ere adierazten digu deklinabide mugatu pluraleko datibo marka berandu gramatikalizatu zela: erakuslea berregituratu ondotik gramatikalizatu zen deklinabidean, genitiboko *-aen* bezala, nahiz eta genitiboko honen arrakasta urriagoa izan zen. Eta are argiago uzten du ezin dela egin deklinabide mugatuaren diakroniarik erakusleei begiratu gabe.

Gutxienez bi modutan azal daiteke Zeanuriko, Oñatiko, Burundako, Goierriko eta Usurbilgo *-airi* aldaera (2.4.2.5.7 atala): batetik, *-ai* atzizkiari *-ri* pleonastikoa gehitu ahal izan zaio; hipotesi honen barrenean, onartzen ari gara Oñatin *-ai* zutela lehenago, ez *-ei*. Bestetik, baliteke berriz gramatikalizatu izana *haieri* erakuslea, *aieri* > *-aieri* > *-airi* bilakaerarekin. Formaz berdinak izanik ere, ez dute zertan azalpen diakroniko bera izan herri hauetako *-airi* aldaerek.

Datiborako ez dugu Erdi Aroko daturik,³⁷¹ genitiboren kasuan ez bezala, baina deklinabide mugatuaren eta erakusleen sistemaren berreraiketarako proposamen orokorrak *-ei* formaren antzinasunaren alde egiteko bidea ematen du. Jakina, mendebaldeko *ei* ‘omen’-en jatorri etimologikoa *hei* dela proposatzen badugu —‘haiei entzuna’ bezalako esapideren batetik, agian—, partikula modal horretan genuke ihartua jatorrizko forma mendebaldean ere; ik. *EHHE* (s.v. *ei*).

5.2.7.7 Ohar bat iberierazko *-en* eta *-sken* atzizkiei buruz

Bigarren kapituluan (2.4.2.5.6) eman dut iberierazko *-en* eta *-sken* atzizkien inguruan sorturiko eztabaidaren berri. Laburbilduz, esan daiteke hemen proposatutako berreraiketa modua ez dela bateragarria iberierazko datuei buruz egin daitezkeen analisiekin. De Hozen ondorio orokor honetatik abia gaitzezke (2011: 270)

Finalmente ninguno de los sufijos ibéricos más frecuentes y de comportamiento describable se deja

³⁷¹ Itxurazko hurbiltasuna aipagarria izanik ere, xehetasunetan ez dago argi nola lot litekeen *hegi* ‘ertz’, ‘malda’ (ik. *OEH*), ugarria Erdi Aroan, datibozko erakusle pluralarekin; superlatiboan *hen* genitiboa ikusi ohi den bezala, gehiegizko izenondoetako *-egi* (cf. *handiegi*, *luzeegi*) datibo pluraleko **hegi* berreraiki batekin lotzeko ahalegina egin liteke, baina ez dut aurkitu horren aldeko argudio indartsurik. Lizarra aldeko XVIII. mendeko *-egi* jatorrizkotzat jotzea zaila da (Lekuona 1973): cf. *desdichatu aiegui*, *aurguciegui*, *vere discipuloegui*, *gaiztoegui*, baina bada mugagabea ere, cf. *confesore vategui* ‘konfesore bati’; azken adibide honen aitzindarizat jo litezke BerMez 26 *oficialebatey*, 30 *Erregue batey*, 44v *batey* adibideak; Beriainek berak *-ei* du datibo pluralean, ez *-egi*. Ziur aski errazago da *-g-* epentetiko bat dagoela pentsatzea (ik. 5.2.7 atala). Bestalde, datiboko *-i* marka **nin* erroarekin lotu izan da (Lakarra 2008: 481-482), eta horrek zailtzen du Erdi Aroko *-gi* batekiko lotura.

reducir a una hipótesis semántica particularmente sólida, tenemos sólo indicios y posibilidades; podemos sin embargo aceptar que un sustantivo ibérico recibía marcas gramaticales, realizadas como sufijos aglutinantes pospuestos, entre cuyas funciones debían estar sin duda la categoría caso. [...] Lo que sabemos del ibérico es sin embargo todavía muy poco para que podamos insistir en la cuestión.

Iberierazko datuak ulertzeko De Hozek aipatzen dituen zailtasun berariazkoek gain, honako hauek aipa daitezke, euskarazkoak eta iberierazkoak elkarren argitara analizatu nahi direnean:

- (a) Iberierazko *-en* atzizkiarekin egin nahi den edozein konparaziok aintzat hartu behar du *-e* dela euskal genitibo zaharra, ez *-en*.
- (b) Euskararen deklinabide mugatuaren diakronia ezin da modu eranslean berreraiki; horrela, deklinabide mugatuko atzizkiak ezin dira eztabaidarako erabili, De Hozek iberierari buruz dioenari segitu nahi badiogu.
- (c) Aurrekoarekin bat, kronologiak ere kanpo uzten du deklinabide mugatuarekin egin nahi den konparazio oro.
- (e) Pluralarekin ikusten da hobekien aurreko puntuko arazoa zenbaterainokoa den: adibidez, iberierazko *-sken* ez daiteke lot *azken* bezalako hitzetako bukaerarekin, superlatibo honetan pluraleko morfologia baitago (5.2.7.1), aski berantiarra berez. Horretaz gain, edozein parekatze semantiko zailtzeko, ohar bedi proposatu dudala *hen* erakusle plurala jatorrian inesibo bat dela (5.5.3.5).

Ez dirudi aurrerago jo daitekeenik bi hizkuntzen arteko konparazioan, iberieraren kasu edo postposizio sistemaz gehiago jakin ezean, bederen.

5.3 Deklinabide mugatu pluraleko azentuera: ikuspegi bateratua

D-elementuen gramatikalizazioan oinarrituriko berreraiketa saio honek batera azaltzen ditu hiru esparru geografiko nagusietako azentuerak: ekialdeko, erdialdeko eta mendebaldeko pluraleko paradigmatako azentuera azalbide beraren pean ezartzen ditu.

Honela laburbil daiteke auzia: Hualdek deskribatu izan duen bezala (ik. 2.4.2.8.3 atala), deklinabide pluraleko atzizkiak dituzten hitzek azentu markatua dute ipar-mendebaldeko hizkeretan, atzizkiek bere azentuari eusten diote. Era berean, Goizuetako

eta inguruko hizkeretako azentueraz egindako lanetan, autore berak (2007: 313) uste du Goizuetakoa dela arkaikoena —Leitzakoarekin konparatzen du—, bi silaba azentudun gordetzen dituelako pluraleko sintagmetan. Zubereraz, berriz, aurreko ataletan erakutsi dudan bezala, pluraleko deklinabidea ez da azaldu behar [-2] azentuera paroxitonoaren arau orokorraren arabera, baizik eta deklinabide pluraleko atzizkiek erakusle ziren garaitik gordetzen duten [+1] azentueraren arabera (diakronikoki, behintzat).

Ipar-mendebaldeko eta erdialdeko (Goizueta, Oiartzun...) azentueren arteko lotura genetiko zuzena Hualdek berak uzten du agerian: “A pesar de las diferencias de realización, no cabe duda de que el sistema acentual de Goizueta (y hasta hace poco de Oiartzun) y el norvizcaíno están genéticamente relacionados” (2008: 203). Nire proposamen honen barrenean ekialdeko hizkerak ere, zuberera horren adibide moduan harturik, lotura genetiko zuzen horretara ekar daitezke.

Fenomeno beraren isla dira hiru eremu nagusi hauetako pluraleko azentuerak, eta Hualdek (2007: 314) mendebaldeko eta Nafarroako azentuerak berdintzeko darabilen gogoetabide bera erabil daiteke zuberera ere patroi beraren pean ezartzeko:

As mentioned above, arguably in the Bizkaian/Gipuzkoan area plural words are lexically accented because historically they had a different morphological structure from singular forms and were assigned an accent by the same rule that assigns accents to compounds and clitic groups. For Western Navarrese as well, we may assume exactly the same historical distinction between singular and plural morphemes.

Egitura morfosintagmatiko ezberdina zuten singularreko eta pluraleko paradigmek; horrenbestez, azalpen diakroniko bat eta bakarra jaso dezakete mendebaldeko, erdialdeko zein ekialdeko deklinabide pluraleko azentuerek: deklinabide pluraleko atzizkiek bere azentua gordetzen dute, besterik gabe, erakusle ziren garaiaren arrasto. Honek berak azal lezake, gainera, *-a* berezkoa duten hitzetan pluraleko deklinabideko *-ae-* bilkura beti *-e-* bokalaren alde ebaztea (ik. 5.2.6 atala).

Pluraleko atzizkiak ez daude izen sintagmari erabat loturik, eta azentu beregaina gorde dute; mendebaldean eta erdialdean azentu markatua dutela esanez deskribatu ohi da hori, eta ekialdean arau orokorrari itzuri egiten dioten azentu ezberdinak agertzen direla oharraraziz. Baina, funtsean, jatorrizko azentuera orokor eta bakar batetik azal daitezke.

Proposamen orokor hau gogoan harturik, eremu nagusi horien azentuerari dagozkion zenbait auzi aletuko ditut ondoko azpiataletan.

5.3.1 Zubererako pluraleko -ak absolutiboa eta -e-dunak: azentuera eta kronologia

Zubereraz absolutibo pluralaren azentua paroxitona da, oro har (cf. *lagúnak*);³⁷² hots, singularreko azentuerarekin bat egiten du; ergatibo, genitibo, datibo eta instrumental pluralaren azentua, berriz, oxitona da (cf. *lagunék, lagunén, lagunér, lagunéz*), eta leku-kasuetan, oxitono izan gabe ere, azentua -e-ren gainean ezartzen da (cf. *mendiétan*, baina *mendiétako*). Aurreko ataletan erakutsi bezala, zilegi da pentsatzea atzizki horiek guztiek erakusle jatorria dutela; hala izanik ere, azaldu beharra dago -ak eta -e- dutenen (-ek, -en etab.) arteko azentu aldea. Ezberdintasun honen xehetasunetan sakonduko dut ondoko lerroetan.

Ikuspegi klasikoari jarraiki, zubererarako [-2] azentuera orokorra aitortuz eta gaurko *lagúnak* inoiz **lagunaga* izan zela onartzen badugu, arazo bat dugu: **lagunága*-k [-2] azentu hori baldin bazuen, gaur, azken bokalaren apokopearen ondotik, ***lagunák* oxitona izan beharko genuke, eta ez dugu holakorik, *lagúnak* baizik. Betiere ikuspegi klasikoari jarraiki, zeinaren arabera zuberera [-2] azentudun hizkera den, bi aukera logiko azter daitezke hau azaltzeko:

- (a) Pentsa liteke deklinabide mugatu gisa gramatikalizatu baino lehenago, hots, D-elementuaren ibilbidean hasi baino lehenago gertatu zela **haga* > ***hak*,³⁷³ artean erakusle zela. Aukera honen aurka egiten dute onomastikako -aga atzizkidun leku-izen ugariek, horietan argi baitago -aga forma osoa dela izen sintagmaren parte; are -haga duten leku-izenak aurkitu dira ekialdean, Zuberokoak ez badira ere (-haga aldaeraren datu hau, itxuraz atzizkiaren beragaintasun fonologikoa salatzen duena, ez da bereziki ongi ezkontzen zub. aurki daitekeen *lagúnak* azentuarekin, izen sintagmarekiko lotura estua erakusten baitu honek; ik. 5.2.5.3 atala).

³⁷² Amaieran -a duten izenetan oxitona da, bokalen erabateko asimilazioz eta kontrakzioz: cf. *alhabák* (< *alhabáak* paroxitona) etab. Honetan ere singularrekin bat egiten du: cf. *alhabá* (< **alhabáa*).

³⁷³ Ez dugu pluralean erakusle honen aztarnarik: cf. *aek, aiek, hek*, etab. Ik. erakusleen berreraiketari dagokion atala.

- (b) Ia ezinbestean beste aukera baten alde egin beharko genuke: zubererak bereberezkoa duen [-2] azentuera beranduagokoa da euskalkian edo, gutxienean, atzizki horretan: *-aga* deklinabide mugatuan sartu, gramatikalizatu eta azken *-a* bokala galdu baino beranduagokoa izan behar da. Hots, **lagunága* > **lagunák* genuke, eta ondoren, [-2] orokortu zenean, *lagúnak*.³⁷⁴

D-elementuen gramatikalizazioaren ikuspegitik, beste modu batean formulatu genezake eztabaida hau: jatorrian **lagun hága* bezalako sintagmak zeudela onartzen badugu, erakusleak bere azentua gordetzen zuelarik, galdera da azentua noiz aldatu den: hots, ustezko **lagun(h)ága*-tik abiatuz, azken bokalaren galtzearekin ***lagunák* behar genuke, ez berez dugun *lagúnak*.

Lehendabiziko (a) puntuari dagokionez, ohar bat egin behar da: *hek* erakuslearen jatorrizko forma **héga* izan zela onartuz, ez dirudi amaierako *-a* bokalaren galera esanguratsua denik azentuerari dagozkion kronologia erlatiboak ezartzeko; ohar bedi *-ak* eta *-ek* atzizkiek, jatorrian osaera morfologiko antzekoa izanik (**ha-ga* eta **he-ga*), azentuera ezberdineko sintagmetan agertzen direla.

Ageri denez, ikuspegi klasikoaren bidetik jo zein D-elementuen gramatikalizazioarenetik, zubererazko absolutibo pluraleko sintagmetan azentu aldaketa bat gertatu dela proposatu beharra dago; nolana ere den, bidea irekitzen da zubereraren [-2] azentuera modernoaren sorrera kronologia erlatibo baten menpe ezartzeko: deklinabide mugatua sortu ondotikoa behar du.

Konpara dezagun orain *-e*-dun kasuak dituzten sintagmen azentuarekin: *lagunék*, *lagunén*, *lagunér*, *mendiétara* (ik. 5.2.7.3 atala hauen azentuaren berreraiketaren

³⁷⁴ José Ignacio Hualde irakasleak ohartarazten nauen bezala, Mitxelena proposamenekin bat egiten du honek: zub. *ákher*-en herskari hasperenduna azaltzeko —gogoan izan azentuarekin lotzen duela hasperena—, jatorrian *akhér* izango zen hitzaren azentua zubereraz ere. Azentuera aldatu zela proposatzen du, hasieratik zenbatzen hasita bigarren silaba azentuatzen bazen gero bukaeratik zenbatzen hasi zirela (cf. *ithúrri* anbigua): hots, zub. **akhér* → *ákher* (FHV 424). Bestalde, ez dago argi Belaren tiletek modu fidagarrian islatzen ote duten euskal azentua; hala balitz, aipagarria da A8 *Beharrác çaharrá merkatura*, non erg. sing. *beharrák* eta abs. sing. *çaharrá* azentu oxitonoarekin ageri diren; garai zaharragoetako hondar? Aipatzekoak dira, orobat, Leizarragaren adibideak: 1394 *iracasteco cargua duçuenác* etab. Onartu ohi da azentua adierazten dutela Leizarragaren erg. pl. *-éc*, dat. pl. *-ér* marketako tiletek, besteren artean; zergatik ez pentsatu gauza bera absolutibo pluraleko *-ác* honetarako? Esplizituki aipatzen du Leizarragak azentua markatzeko erabiltzen dela tileta: 1396 *Accentuaren eguitecoa* ‘.

xehetasunetarako). Hauetan ez da aurreratu azenturik *-ak* absolutibodun sintagmetan bezala, hau da, ez da izan azentu oxitonotik paroxitonorako aldaketarik.³⁷⁵ Bi modutara azal liteke alde hau:

- (a) Halako aldeak kronologia ezberdinen arabera azalduko lituzkeen ikuspegi klasikoaren arabera, esan genezake absolutiboko *-ak* zaharragoa dela zubereraz, *-e-* dutenak baino.
- (b) Gramatikalizazioaren ikuspegitik, berriz, bi gramatikalizazio bide proposatu beharko genituzke, zein bere aldetikakoa, testuinguru sintaktiko ezberdinetan erabiltzen diren morfema ezberdinena; xehetasunetan sakondu gabe, esango genuke pluraleko *-ak* atzizkiak gramatikalizazio bidean urrunago jo duela, are singularreko azentuera hartzeraino, edo, hain zuzen, morfologikoki singularra delako jatorrian.³⁷⁶

Bi ikuspegi hauek elkarren osagarriak izan daitezke, 5.2.3.8 atalean agertu bezala. Beste faktore bat ere egon liteke jokoan, aurreko bi ikuspegien osagarri: pluraleko sistema ergatiboa (abs. *-ak*, erg. *-ek*) berrikuntzatzat joz gero, baliteke berrikuntza horrek berak bultzatu edo sendotu izana azentu ezberdintasuna. Honen harira bada, azkenik, ohar bat gogora ekarri beharra ergatibo pluraleko *-ek* atzizkiari buruz: ergatibo pluraleko marka da ekialdean, baina, euskal eremu osoko *zuek* izenordainean (< *zu* + *hek* jatorria onarturik, ik. 5.5.3.2 atalean), absolutiborako zein ergatiborako balio du. Izenordain honen azentuari dagokion fenomeno ohargarri bat dago: *ziék* paroxitonoa dago zubereraz, izenaren deklinabideko *-ék* oxitonoetarako aipaturiko arautik at; hala ere, genitiboan “arauzko” *zién* oxitonoa dago, eta Leizarragak badakar datiboan *çué*r (Larrasket s.v.; Lafon 1999: 699, 702). Izenordainaren jatorrizko azentua **ziék* zela onartzen badugu, azaldu beharko genuke zergatik aurreratu den azentua. Azalpen simple bat egon daiteke, izenordain horren erabateko lexikalizazioaren bidetik (gogoan har

³⁷⁵ Hipotesi erdi-klasiko baten arabera (klasiko-klasikoa eredu eranslearen araberako *-ag-e-k* litzateke), pentsa liteke **lagun-héga* > **lagunéga* > *lagunék* dugulako *-ek* zaharragoa dela *-ak* baino (edo garai berekoa), baina, *-e-* dun guztiak batera hartuta, argi dago ez dela hala.

³⁷⁶ Testuinguru eta erabilera sintaktiko ezberdinetan agertzeak argi dago morfemaren ezaugarri morfosemantikoak baldintzatu ditzakeela: ezaguna da *-ak* absolutiboak interpretazio indefinituak izan ditzakeela, ergatiboak ez bezala (2.6.4.1 atala).

góihen edo *úrhent* bezalakoak, 5.2.7.3 atala). Lafonek *biek* zenbatzailea ere aipatzen du, eta bestelako aukera bat ematen: “Ainsi, d’après les observations que j’ai faites en Haute-Soule, il me semble qu’un recul de l’accent tend à se produire à l’actif du pluriel quand la voyelle de l’avant-dernière syllabe est un *i* (Lafon 1999: 699). Azken aukera bat aipa liteke: honek gogora dakar zubererazko *-ak* atzizkia duten sintagma paroxitonoen egoera, eta agian horiekin batera azal litezke *zíek* izenordainaren azentuaren gorabeherak, Silversteinen hierarkiaren *markatu/ez markatu* irizpidea aintzat hartuta; aukera honen arazoak 7.2.3.2 (c) atalean aztertuko ditut.

Atal honetan, morfemen araberako azentuaren ezberdintasunei buruzko zenbait xehetasun emateaz gain, aurreratu dut berrikuntza izan daitekeela deklinabide mugatuan abs. *-ak* / erg. *-ek* bereizten dituen sistema; ondorio sakoneko proposamena da hau, Silversteinen ergatibitatearen hierarkiarekin eta ergatibitate erdibituaren eztabaidarekin lotura zuzena duena. Horrela, 5.5.5 eta 7.2 ataletan argudiatuko dut jatorrizko sistemak ergatibitatea erdibitua duela deklinabide mugatu pluraleko paradigmaman.

5.3.2 Mendebalde-erdialdeetako eta zubererako pluraleko sistemak: azentuera eta kronologia

Jar gaitezen orain mendebalde-erdialdeetako azentubideari begira: *-ak* atzizkia, izan absolutibo zein ergatibo, pluraleko azentuaren paradigmaman sartzen da bete-betean (ik. 2.4.2.8.3 atala). Zubereraz *-ak* duten sintagmek, aldiz, singularreko azentuaren arabera jokatzeko dute. Mendebalde-erdialdeen eta ekialdearen arteko desadostasun hau azaltzeko, bi aukera daude, lehen begiratuan:

- (a) Pentsa liteke zubereraz dugun ezberdintasuna dela jatorrizkoa, eta, inoiz, euskal eremu osokoa; hala balitz, mendebalde-erdialdeetako pluraleko paradigmaren azentuera litzateke hein batean berritzaile, abs./erg. *-ak* duten sintagmen azentuera erabat berdindu baita beste kasuenekin.
- (b) Pentsa liteke mendebalde-erdialdeetako ez dela berritzailea, eta, Himmelmannen orokortzearekin eta Mitxelenak esandakoarekin bat (3.1.3 eta 5.2.3.8 atalak, hurrenez hurren), pluraleko deklinabide mugatu osoak, *-ak* barne, eutsi diola

beregaintasun morfologiko zein azentuzkoari.³⁷⁷ Ikuspegi honen aldeko datutzat jo daiteke mendebaldean *-a* berezkoa duten hitzetan *-aak* formak izatea; ekialdeko hizkeretan ez dago horrelakorik. Honen aurka egon liteke, neurri batean, hegoaldean *-haga*-rik aurkitu ez izana leku-izenetan; honek iradoki lezake *-aga/-ak* atzizkiaren gramatikalizazioa aski goizik aitzinatua zegoela (ik. honetaz 5.2.5.3 atala).

Erakusleen gramatikalizazioaren hipotesian sakonduz, bada, nire ustez, hirugarren aukera bat ere, itxuraz ezin uztartuzkoak diren (a-b) aukerak gaindi ditzakeena:

- (c) Nire hipotesi orokorraren barrenean, D-elementu bakarra ikusten da funtzio ezberdinak dituen *-ak* atzizkiaren atzean, izan ergatibo singularra zein pluraleko absolutibo edo ergatiboa. D-elementu hau **haga* dela proposatuko dut, eta 5.5.5.2 atalean azaleratuko ditut izan dituen gramatikalizazio bideen xehetasun zenbait.

Abiapuntu hori onarturik, mendebalde-erdialdeetan jatorriz morfema bera denak bi azentuera garatu ditu, gramatikalizatu den sintagmaren arabera: erg. singularrean azentu ez markatuko sintagma baten barruan gramatikalizatu da; abs./erg. pluralean, berriz, azentu markatuko sintagma batean; hots, sintagmaren arabera, ezberdin gramatikalizatu da morfema bera, eta, ondorioz, azentuera ezberdina hartu du gramatikalizazio bide bakoitzeko.

Ekialdean, ordea, sintagmen funtzio ezberdinek ez dute ekarri, azentuari dagokionez bederen, gramatikalizazio bide ezberdinik, eta *-ak* atzizkia duten absolutibo singular zein pluraleko sintagmak berdin gramatikalizatu dira; ekialdean, hortaz, jatorri morfologiko bera izateak eutsi dio azentua berdin gordetzeari, eta ez da garatu funtzioaren arabera bereizketarik. Baliteke hau lotua egotea ergatibo pluraleko *-ek* (< *hek*) D-elementuaren gramatikalizazioarekin, mendebalde-erdialdeetan gertatu ez dena.

Hirugarren (c) aukera honen bidetik, aurreko atalean aurreraturiko auzi berera iritsi

³⁷⁷ Mendebaldeko pluraleko azentuera berdin(du) hau aski zaharra izan daiteke, edo horren aldeko zantzu moduan har liteke Arabako onomastikan *-ága* eta *-éta* atzizkidun izenek azentua toki berean izatea.

gara: azentuerazko eztabaida hauek estu lotuta egon daitezke nik berrikuntza moduan deskribatuko dudan pluraleko abs. *-ak* / erg. *-ek* bereizketarekin. Ekialdeko hizkeretako paradigmak eredu ez-ergatibotik ergatiborako bidea egin duela proposatuko dut, Silversteinen ergatibitatearen hierarkia oinarri hartuta. Esan bezala, 7.2 atalean eman ditut horren xehetasunak.

5.3.3 Ohar bat Arabako leku-izenen azentueraz

Azentuaren auzi honetan aipagarria da Knörrek (2000: 611) nola sailkatzen dituen Arabako leku-izenak azentuaren arabera: azentu proparoxitonoa duten hainbat izen jasotzen ditu (*Étura*, *Mendíguren*, *Éncia*, *Ollábarre*, besteak beste), baina, *-aga* eta *-eta* atzizkia dutenez, esaten du “me parece que no puede deberse a la casualidad que por lo general los terminados en *-aga*, *-eta*, *-ano* y *-ana* sean graves”, eta besteren artean aipatzen ditu *Luzuriága*, *Galarréta*, *Arzubiága*, *Elorriága* eta *Mariéta*, azentu paroxitonoarekin; artikuluan zehar, berriz, hauek aipatzen ditu: *Pa-yué-ta*, *O-gué-ta*, *Ma-ña-rrié-ta*, *Ga-la-rré-ta*, *As-te-guié-ta*, *A-re-cha-ba-lé-ta*, *Be-rros-te-guié-ta* eta *Ar-zu-biá-ga*, *E-lo-rriá-ga*, *A-re-chá-ga*.³⁷⁸

Hemen landutako ikuspegiaren arabera, erregularra da hauen azentuera: pluraleko D-elementu diren neurrian dagokien azentua gorde dute, eta datu hauek bat egiten dute mendebaldeko deklinabidearen azentu markatuarekin (eta, funtsean, ekialdekoarekin ere bai). Honek, bestalde, berretsi egiten du *-a* berezkoa duten hitzetako *-ae-* bokal bilkura *-e-* ebaztearen orokortasunetik ateratako ondorioa (5.2.6 (i) atala): azentu hori orokorra izan da inoiz. Hizkuntza galdurik ere, jatorrizko azentuera gorde da Arabako izenetan, itxura guztien arabera, leku-izenak ahozko erdal jardunean txertatu direnean ere.

Salbuespen batzuk zerrendatzen ditu Knörrek: *-eta* atzizkia duten *A-nú-ci-ta*,³⁷⁹

³⁷⁸ *O-si-na-guéa* ere badakar azentu paroxitonodunen artean, baina datu hau ezin da aintzat hartu azentuaren kokapenaren eztabaidarako: *-aga* duen sintagma jatorrizkoa erabat lexikalizatu eta *-a* D-elementua gehitu zaio; horrenbestez, izen hau ez da esanguratsua hizkuntza arrunteko determinatzaile sintagmen osaeraren gorabeheretarako.

³⁷⁹ Leku-izen hau *Anuzquita* da 1025eko *Reja*-n. Baliteke *Anuzquita* zaharraren eta *Anuntzeta* modernoaren arteko aldeak *ahuntz* hitzarekiko lotura erraztea: lehenean, *-keta* dagoela dirudi, hitza txistukariarekin bukatuko balitz bezala, bigarrenean bokalez amaituriko hitzei dagokien *-eta* soila, eta hitz honen eztabaida etimologikoan **-tzV* eta **-tz* duten protoformak proposatu izan dira, amaierako bokalarekin eta gabe, hain zuzen. Ik. *EHHE* s.v. *ahuntz*.

Gá-ce-ta, *I-ñú-rrí-ta*, *Sá-se-ta* eta *Télleta* leku-izenetan, kontrakzioa aipatzen du azentu irregularren sorburutzat, denak lau edo bost silabako formak dituztelarik jatorri; orobatsu *Men-da-róz-que-ta*, zein hexasilaboren kontrakzio den argi ez badago ere (< *mendaro* + *hotz* + *-keta*?). *Sáseta*-ren kasua garbitzat jo bageneza ere (< *Sagassaheta* 1025ean; cf. halaber *Azázeta* < *Azazaheta* 1025ean), besteen ez da hain argia, izan ere *O-cé-ta* (< *Ozaeta*) leku-izenean antzeko kontrakzioa baitago baina azentuaren aurreratzerik gabe. Nire ustez, sinpleagoa litzateke esatea horietan azentuera proparoxitonoko eredua zabaldu dela.

Berdintsu gertatzen da *-aga* atzizkiarekin; honako salbuespen hauek dakartza Knörrek: *A-rrí-za-la*, kontrakzioz azaltzen duena (< *Harrizavallaga* 1025ean), baina *A-mé-za-ga*, *O-sí-na-ga*, *U-rré-cha-ga* eta *Sa-rá-sa-ga* leku-izenen azentuerrako ez du azalpen garbirik, ez bada, arestian aipatu bezala, eredu proparoxitonoa zabaldu. Aipagarria da, Knörrek zerrendetan ez badakar ere (lehenago du aipatua), egungo *Urrúnaga*, arautik kanpoko azentuarekin: ohartzekoa da *Reja*-n *Húrnaga* ageri dela, sinkopa eragin duen azentu grafiko eta guzti.

5.4 Berreraiketa proposamen honen laburpena eta ondorioak

Proposaturiko deklinabide mugatuaren berreraiketa diakronikoaren laburpena dira 5. eta 6. taulak; bertan ageri denez, erakusleen gramatikalizazioz azaltzen da deklinabide mugatuaren diakroniaren muina. Eredu eransleak ere bere tokia izan duela agertu dut (5.2.1 (b) atala), baina nabarmenduz eredu horrek ez duela azaltzen deklinabide mugatuaren funtsa, eta bere osieran kronologikoki ere beranduagokoa dela.

Gramatikalizazioaren ereduaren barrenean, bi orokortze edo ideia nagusiren bidetik jo dut: (1) leku-kasuetan artikulua gutxiago erabiltzen da, kasu-marka horiek dituzten sintagmek sintagma trinko bat osatzen dutelako eta edozein D-elementuren erabilera galarazten edo zailtzen (5.2.3 eta 5.2.4 atalak); (2) deklinabide mugatu plurala, kasu gramatikal zein leku-kasuetan, ez da inoiz egon izenari hain lotua, eta ez da arrazoirik izan pluraleko sintagmetan D-elementuen gramatikalizazioa galarazteko.

Emaitza morfonologiko ezberdinak azaltzeko ez ditut ezinbestean erabili

kronologia fonetiko erlatiboak (5.2.3.8 atala): egitura sintagmatikoan singularreko zein pluraleko *izena + D-elementua* sintagmak garai bertsukoak izan badaitezke ere, D-elementuak maila ezberdinetan egon daitezke gramatikalizatuak, egitura ezberdinetan ari baitira gramatikalizatzen (horrek dakarren guztiarekin: sintagmak oso funtzio sintaktiko ezberdinetan erabiltzea, erabilera maiztasun ezberdinekin eta abar).

Proposamen honek argi uzten du deklinabide mugatuaren erakusle jatorri erabatekoa eta elementu arrotzik gabea; era berean, morfologiaren berreraiketarik harago doazen zenbait zehar ondorio dakartza, hala nola deklinabide mugatu pluralaren azentuera azalpen bakarraren pean ezartzeko aukera eta numeroaren araberako ergatibitate erdibitu batez mintzatzeko aukera. Horretaz gain, berreraiketa eredu honek hainbat ondorio ditu erakusleen diakroniarako, ondoko atalean ikusiko den bezala.

Puntu konkretu hauetan laburbil daitezke nire proposamenak:

- (a) Inesibo singularreko *-an* ez dator *-gan* batetik, jatorrizko *-han* D-elementu batetik baizik (5.2.3 atala).
- (b) Epentesiaren auzia, gramatikalizazioaren ikuspegitik, egitura sintagmatikoen testuinguruan kokatu behar da.
- (c) Analisi honen pean morfologiako arazo berri zenbait identifikatzen dira, bereziki pluralari dagozkionak: cf. bereziki pl. *-ak* atzizkiak *-en*, *-ek*, *-etan* eta besterekin dituen ezberdintasun morfonologikoak, azentuzkoak eta abar (5.2.5.1 eta 5.2.5.3).
- (d) Leku-kasuetako *-eta-* osagaiaren euskal jatorria aldarrikatu dut, eta Schuchardten mailegu latindarraren hipotesia errotik baztertu (5.2.6 atala).
- (e) Deklinabide mugatu pluralaren azentuerari azalpen bateratua eman diot, bereziki erg. *-ek* eta gen. *-en* atzizkien azterketaren bidetik (5.2.7.3 eta 5.3 atalak).
- (f) Beriainen deklinabideko zenbait <h> aintzat harturik, hasperenak Nafarroan zenbait hitzetan XVII. mendera arte iraun zuelako hipotesia zabaldu dut (5.2.7.4 atala).
- (e) Bide jakin bat ireki dut pluraleko *-ak* eta *-ek* atzizkien analisi morfologiko diakronikoarekin: numeroaren araberako ergatibitate erdibitu bat deskribatzen has gaitzke (5.2.5.2, 5.3.1 eta 5.3.2 atalak).

5.5 Zenbait ohar erakusleen berreraiketaz

Erakusleen berariazko berreraiketa saio orokorra egiteke badago ere, aurreko ataletan deklinabide mugatuaz proposaturikoak hainbat ondorio ditu erakusleen berreraiketarako. Atal honetan, horiek aletuko ditut, deklinabide mugaturako proposaturiko berreraiketa ereduari inplizituki emanak badaude ere.

Argudiobide nagusi honetan sustengatuko da erakusleen zeharkako berreraiketa: deklinabide mugatuan dauden atzizkiak orokor xamarrak dira, eta, inoiz erakusle izan zirela onarturik, pentsatu behar da erakusleen forma arkaikoa gorde dutela. Argudiobide hau lehenago erabili izan da erakusleen berreraiketari: artikularen forma orokorra *-a* denez, proposatu ohi da erakuslearen jatorrizko forma, *a* eta (*h*)*ura* forma nagusien artean, **(h)a(r)* dela (ik. 2.3.2 (a) atala),³⁸⁰ are gehiago, irizpide beraren arabera zedarritu zuen Lafonek berak *han*-en lehenetako kronologikoa, *hartan* formaren aldean (ik. 5.2.3 atala).

Atal honetan, argi geratuko da argudio modu klasiko hau zabaltzeak nolako onura dakarren beste hainbat erakusle formen berreraiketarako.

5.5.1 Erakusleen hasierako kontsonantearen jatorrizko izaera

Jakina den bezala (ik. 2.3.1 atala), ez dago ahobateko iritzirik erakusleek jatorrian lehen hots gisa izango zuten kontsonantearen izaeraz: hasperena, herskari belar ahostuna eta ahoskabea proposatu izan dira. Auzia erabat ebazteko asmorik gabe, zenbait argudio emango ditut jatorrizko kontsonantea /h/ zela erakusteko:

- (a) Jatorrizkoa **ka* 'hura' herskariduna balitz, ez legoke argi nolaz den artikulua beti *-a*, ez ***ka*; onartu beharko genuke artikulua sortu baino lehenagokoa dela herskariaren galera, edo bestelako aukerak aztertu beharko genituzke (beste lan

³⁸⁰ Etxeberriaren arabera (2005: 191-192), bizk. *a* → *hura* gertatu ez izana arrazoi bati egotz dakioko: hizkera horretan *a gizona* erakusleduna *gizona* artikuludunetik bereizteak galaraziko zuen aldaketa. Baina azalpen hau ezin da osoa izan, *a gizona* bezalakoak berantiarak baitira, eta XVI. mendean, adibidez, ez dago horrelakorik. Joseba Lakarrak ohartarazten nauen bezala, *Errosariyo*-koak dira (~1780), ziur aski, dokumentatzen diren lehenak; ez dirudi Ibarge-eko *Aguichona* eta *a Cherren* deiturak egitura honen adibidetzat har litezkeenik (ik. 5.5.2.2 atala). Azkuek iradokitzen du *hau etxe hau* moduko sintagmak gatzelaniaren eraginez sorturikoak direla (*Morf* §652bis).

batean, artikulua mendebaldetik ekialdera zabaldu zela proposatu nuen, baina orain ez zait beharrezkoa iruditzen aukera hau; ik. Manterola 2006: 664-665).

Bestalde, erronk. eta zar. *kura* herskariduna berrikuntza, da bestela ere, berriagoa baita *hura* aldaera *ha* aldaera baino (ikus 2.3.2 (a) atala); herskaria ere berriagoa dela pentsaraz lezake honek. Ahultasun bat proposa liteke argudio honetarako, pentsa baitaiteke herskaria, erakusleen ezaugarri izanik, forma berregituratuetara ere ekarri zela forma zaharretatik. Bestela esateko, morfologikoki berriagoa izateak ez du ezinbestean esan nahi bere fonologia guziaz berria denik; horren lekuko da *hura* hasperenduna. Baina, era berean, herskariaren hipotesiak ez dakar *hura*-ren etimologiarako aurrerabiderik; jatorrizko hasperenaren hipotesiak bai, ordea, ikus erakusleetako *hur*-en aukera 5.5.3.3 (c, iii) eta 5.5.3.4 ataletan.

- (b) D-elementuez (eta, hortaz, erakusleez) ditugun lekuko zaharrenek /h-/ dute (cf. Erdi Aroko *-heta* eta *-hen* ugariak; orobat *-ha* urriagoa).
- (c) Badaude aldaera herskaridunak Erdi Aroko lekukoetan (cf. *-keta*; aintzat hartzekoa da, bestalde, *azken* hitzaren orokortasuna), baina testuinguru fonetiko jakin batean daude, hasperenarekiko banaketa osagarrian: txistukari ondotik agertzen dira beti. Hots, testuinguru fonetiko jakin baten baldintzapean dago herskaria. Hau agerikoa suertatzen da *-aga* atzizkiari begiratuta, jatorrian hasperena izanik ere (cf. *-haga* duten Erdi Aroko adibideak), ***kaga* aldaerarik ez duena: nire ustez, *-haga* ez zen txistukari ondotik gertatzen, tartean *-e*-epentetikoa zegoelako, gramatikalizazioaren hastapenean, bederen; arrazoi morfonologikoengatik ez dugu, hortaz, ***kaga* aldaerarik (cf. agian *Ameçeaga* etab.; ik. 4.5.1 (b) eta 5.2.5.3 (f) atalak).
- (d) Deklinabide mugatuan ez dugu kontsonantearen aztarnarik: sinpleena da pentsatzea hasperena izan dela galdutako hotsa, sintagma barrenean herskari bat hain modu orokorrean galtzea zailagoa baitirudi: hots, zaila da azaltzea ***mendiketan*, *mendikek* > *mendieta*, *mendiek* bilakaera.³⁸¹ Irizpide hau atal

³⁸¹ Martineten ereduaren arabera (1950: 228-229), baliteke hitz hasieran hainbat herskari galdu izana,

hasieran aipaturiko irizpide orokorra da, adibidez *(h)æk* eta *(h)ek* formen artean jatorrizkoa zein den erabakitzen lagunduko gaituen bera: deklinabide mugatuan gorde da jatorrizko forma, eta bestelako formak berriturikoak edo berregituraturikoak dira (ik. behean, 5.5.3 atala).

- (e) Erronkarietazko lekukotasun zaharrenetan ez dago ia herskariaren arrastorik: XVII. mende hasierako Rosen gutunetan behin baizik ez dago herskari belarra — ahostuna gainera, ez ahoskabea—, *gauça guengati* adibidean. Beste guztietan, eta asko dira, gehienez ere hasperena dago erakusleetan, edo <h> grafikoa bederen: cf., lehen gradukoaren artean, singularreko *gutun auor*, pluraleko *gauça huec*, izenordain lanetan *huec*, eta abar; hirugarren gradukoaren artean, cf. singularrean *ceren ura ezpaita gure juez*, eta pluralean *hec*, *urac* eta halako izenordainak.³⁸² Ikus IV. eranskina, Rosen erakusleen zerrenda osorako.

Orobat esan daiteke zaraitzuerari buruz. Herskaririk gabe agertzen da esaldi honetan *ori* erakusle izenordaina (Maiora 2011: 104): *encuna baycic espadaguic ori estuc denare eta (?) lagun daquiala*; 1598ko data duen agiri batekoa da esaldia, Otsagabiko alkateak esandakoa.

- (f) Erraz azal daitezke, gainera, gerora ditugun datuak, hau da, erronkarietazko eta ekialdeko erakusle herskaridun eta herskarigabeen arteko banaketarenak: erakusle herskaririk gabeak izenordainetan gorde dira, inon gordetzekotan. Arau edo joera ezaguna da hau, berregituratze edo aldaketa gutxien izandako erakusleen formak izenordainetan gordetzearena, alegia, eta adibide klasikoa dugu latinetik gaztelaniarako bidean: lat. *ille* erakuslea dago gaztelaniazko *él* izenordainaren eta *aquel* erakuslearen jatorrian; *él* izenordainak gorde du jatorrizkotik hurbileneko itxura, zenbait lenizio fonetikorekin, baina berregituratze morfologiko sakonik gabe; *aqué* erakusle berria osatzeko, ordea, berregituratze morfologikoa gertatu

---

baina D-elementuak ez dira inoiz gertatzen posizio horretan. Bestalde, aurreko lan batean (Manterola 2006: 664-665) proposatutako azalbidea gaitzesten dut orain: hartan, herskariaren jatortasunaren alde argudiatu nuen, artikulua mendebaldetik ekialdera zabaldu zelakoan; nire ustez, ez da horrelako azalpenen beharrik, deklinabide mugatua orokorra den neurrian.

³⁸² Burgiko sorginkeria auzietan bilduriko testuan *aren* erakuslea dugu, *SorgNaf eta Andre Dona Mariaz, eta aren semeaz* esaldian; hastapeneko herskaririk gabe dago, baina izenordain funtzioan agertzen da, hizkera horietako egoera modernoan bezalaxe. Ez da, horrenbestez, eztabaidarako adibide esanguratsua.

da. Euskaraz ere arau edo joera honen zenbait adibide zerrendatu daitezke:³⁸³

- (i) Lazarragak *a* erakuslea izenordain gisa darabil, eta *oa* berria da erakusle izenondo funtzioan erabiltzen dena (Mounole 2014: 3.4 atala);³⁸⁴ argi dago *a* dela forma zaharretik hurbilen dagoena, besteak beste, euskal eremu osoan geratu baita *-a* artikulua gisa. Landuchiok ere badakar *oa* forma hori, eta esanguratsua izan daiteke *el*, *articulo* sarrerapean ekartzea, hots, ezinbestean “izenondo” den osagai baten sarrerapean.
- (ii) Belapeireren testuan, *hek* erakusleak izenordain funtzioa baizik ez dezake bete, eta *haiek* formak erakusle izenondo zein erakusle izenordain funtzioak izan ditzake, ik. VII. eranskineko 77. taula.³⁸⁵ 5.5.3 atalean azaldu bezala, *haiek* bezalako formek berriago behar dute.
- (iii) Erronkarierazko *ori* errespetuzko erakuslea izenordaina da, eta *kori* forma dugu erakusle sistema berrituan, erakusle izenordain funtzioan baina baita izenondo funtzioan ere agertzen dena. Orobatsu gertatzen da erronk. *ura* izenordainarekin, Hualde Maioren ebanjelioan, bederen: beti izenordain gisa agertzen dira (*h*)*ura* eta (*h*)*urac*; izenondo eta izenordain moduan agertzen dira, berriz, *cura* eta *curac*; ik. V eranskineko taula. Berariazko azterketaren faltan, nire aurreikuspena litzateke patroï bera antzematea erronkarierazko, aezkerazko eta zaraitzuerazko beste testuetan.
- (iv) Lizarraga Elkanokoaren datuak berdin azal daitezke: erakusle izenordainetan eta adberbialetan daude, berriro ere, herskaririk gabeko

³⁸³ Diesselen arabera, hala ere, “most languages use the same demonstrative forms in the position of independent pronouns and adjacent to a cooccurring noun” (1999: 60).

³⁸⁴ Landuchiok ere badakar *oa* erakusle hau: *vera*, *orrec*, *oa* “el, articulo”.

³⁸⁵ Antzeko banaketa ikus daiteke beste erakusleetan ere. *Euskal Klasikoen Corpus*-ean Belapeireren kateximan *hen* beti da izenordain (37 agerraldi) eta *haien* izenordain (22 agerraldi) zein izenondo (agerraldi bat); *hetaz* beti da izenordain (2 agerraldi) eta *haiez* beti izenondo (agerraldi bat); *heki* beti da izenordain (2 agerraldi) eta *haieki* izenordain (agerraldi bat) eta izenondo (agerraldi bat); *her* eta *haier* beti dira izenordain (7 eta 6 agerraldi, hurrenez hurren), ez dago izenondo funtzioaren adibiderik. Itxura denez, *haie*- formak bakarrik izan daitezke izenondo Belapeirerengan. Salbuespen bakarra leku-kasuen izan daiteke: *hetara* izenordain (9 agerraldi) eta izenondo (agerraldi bat) izan daiteke; *hetan* izenordain (6 agerraldi) eta izenondo (3 agerraldi); *hetarik* beti da izenordain (5 agerraldi). Aipatzekoa da *hetara*-k ez izatea *haietara* aldaerarik; *haietan* behin agertzen da, izenondo funtzioan, hain zuzen. Azaleko azterketa izan da hau, eta baliteke irudipen hau datu gehiagorekin osatu beharra.

formak, eta herskaridunak erakusle izenondoetan.³⁸⁶ Honela dakar *OEH*-k (s.v. *hura*): “Hay *gura* [...] sólo con valor adj., en Lizarraga de Elcano, que usa *ura* como pronombre”. Are interesgarriagoa da Mitxelenak artikuluen formez egiten duen oharra (*FHV* 247, 39 oh.):

En a.-nav. de Elcano tienen en cambio inicial vocálica tanto el demostrativo de 3.ª pers. en función de artículo como los otros dos en el mismo empleo: *ene eriaú*, *nere escuaú* (Ioh. 20, 25), en Leiz. *neure erhia*, *escua* ‘tón dákutulón mou’, ‘mo tè-n kheîra’; *ceure eri-orí*, *nere escuóc* (20, 27), Leiz. *eure erhia*, *ene escuac*; *bere buruói* (10, 33), Leiz. *eure burua* ‘seautón’. Es lo mismo que ocurre con la aspiración en otros dialectos (supra, 11.9, nota 3).

Goiko (d) puntuaren arabera, D-elementurik gramatikalizatuenetan, hots, deklinabide mugatuko formetan, ditugu jatorrizko formak. Lizarraga Elkanokoaren hiru graduko artikulua sistemak ere herskaririk gabeko formen jatorriaren alde egiten du, beste behin. Are gehiago, Lizarraga Elkanokoa baino berrehun bat urte lehenagokoa den Beriainek ez du *g*- duen formarik; ikus orain Camino (2013: 116).³⁸⁷

Laburbilduz, hauxe da argudiobide nagusia: forma zaharra izenordainetan eta artikuluetan (D-elementuetan) gorde da; datu historiko gehiagoren faltan, erakusle izenondoak hartu behar ditugu berritzailatzat.

Oro har hartuta, datu hauek hasperenaren jatorriaren alde egiten dute, eta berreraiki ohi den **(h)a(r)* horri, atal honetan aipaturikoak eta Erdi Aroko forma hasperendunak lagun, lehendabiziko parentesia ken dakioke, eta **ha(r)* proposatu.³⁸⁸

Hala bada, Nafarroan aurki daitezkeen *g*- eta *k*- hasieradun erakusleak moderno antzekoak direla proposatu beharko da, eta berariazko azalpena eman beharko zaie bilakaera horiei; ziur aski funtzioen araberrako bilakaera gertatu da, baina xehetasunak

³⁸⁶ Antzeko datu batzuen berri ematen dit Céline Mounole irakasleak, Ondarrak (1981) editaturiko 1729ko sermoi batekoak: cf., artikuluaekin, *au guciaú*, *neure maldicioau*, *ene entendamentuau*, *bataú* [...] eta *berceau* (ohar bedi, gainera, sintagma hauetako askok edutezko izenordaina dutela aurretik, Mitxelenak dakartzan Lizarragaren adibideetan bezala); erakusle gisa, cf. *debociogau*, *privilegiogau*, *predicugau*, *exemploau*. Atal honetako irizpide orokorra antzeman daiteke adibide hauetan, berriz ere: deklinabide mugatuan gorde da forma zaharra.

³⁸⁷ Aipatu beharra dago PNoster 7 *gura jruretán* lekukotasuna. Mitxelenaren ustez, *gura* hori erakusle izenordaina izan daiteke, ‘hura’. Hala balitz, Beriain baino bi mende lehenago genuke *g*- herskaria erakusle izenordain batean, *Pater Noster txikia* XIV. mendekoa baita, itxura guztien arabera.

³⁸⁸ Ez dut argi, dena den, berreraikitako formetan zein den parentesiaren estatus teorikoa.

azaltzeko daude. Caminok ere berrikuntzatatu ditu eta (2013: 116), bere azalpenaren arabera, baliteke **etxe ogek* ‘etxe hauek’ moduko sintagmetatik *etxe goek* izatea gero, metatesiz; cf. gainera Beriainen *ohec* zaharra, eta, metatesirako, *ogatzea* > *goatze* eta beste. Ikus 7.3.1.2 (g) atala xehetasun gehiagorako.

5.5.2 Hirugarren graduko erakusle singularraren jatorrizko forma ha da, ez *ha(r)

Aspaldidanik berreraiki izan da hirugarren graduko erakusle singularra **(h)a(r)* formarekin; Van Eysek atal oso bat eskaintzen dio auzi honi, bere hiztegiko sarreraren eranskin batean, *Le pronom démonstratif a-t-il toujours été a?* izenburupean, eta amaierako *-r* horren jatorrizkotasunaren aldeko argudioak ematen ditu.

Nire ustez, lehen hotsari parentesia kendu ondotik, **ha(r)* formari bigarren parentesi artean eman ohi den dardarkaria kentzeko argudioak bil daitezke (ik. gaurgero 2.4.2.3 atalean agerturikoak):

- (a) Artikuluaren Erdi Aroko lekukotasun zaharretan ez dago *-ar* formaren aztarnarik, eta honek jatorrizko dardarkaririk gabeko erakusle baten alde egin lezake. Honen aurka, argudia liteke gramatikalizazio prozesuek berezkoa dutela osagai fonetikoaren galera, eta higitze fonetiko goiztiar bati egotz lekiokela dardarkariaren galera, baina, era berean, ohartu beharra dago galera fonetiko gramatikalizazio prozesuetako kronologian azken emaitza gisa deskribatu izan dela (1.1.7 atala).
- (b) Aurreko puntuari eragozpen moduan ekarritako argudioa baztertu beharra gertatzen da, bizkaierako *a* erakusleari begira jarriz gero ere: forma honi dagokionez, ustezko dardarkariaren galera ez litzateke erraz azalduko gramatikalizazio prozesuetako soiltze fonetiko arrunten barrenean, bizk. *a* erakuslea ez baitago D-elementuen gramatikalizazio kate baten eskuin muturrean.
- (c) Badirudi deklinabide mugatuko ergatibo singularreko *-ak* atzizki orokorrak ere dardarkaririk gabeko *hak* baten alde egiten duela, nahiz eta, berriro ere, jatorrizko *hark* baten alde ere argudia litekeen, gramatikalizazio bilakaeran murrizketa fonetiko gertatu dela esanda. Dena den, ergatibo singularreko *-ak* morfemaren

jatorria pluraleko *-ak* atzizkiarenarekin berdintzen badugu (ik. 5.5.5.2 atala), ohartzekoa da lekuko zaharretan *-haga* dugula, berriro ere *-r* gabeko formaren alde.

Proposamen honen aurka, esan beharra dago (*h*)*ark* forma antzinakoa dela: Etxeparek, Leizarragak, espioitzako gutunetako autoreak, Lazarragak eta Landuchiok erabiltzen dute; *ak* forma, berriz, RS-n eta IbarGCEs-en aurkitu dut XVI. mendean.

- (d) Bide beretik, deklinabide mugatuko *-an* formari begira, erabakitzen badugu erakuslearen inesibo singularreko *han* forma *hartan* baino zaharragoa dela (ik. 5.2.3 atala), badirudi hirugarren graduko erakusle singularraren jatorrizko formarako ezin dugula amaierako *-r* dardarkaririk berreraiki: hots, *han* forma azaltzeko, *ha* + *-n* proposatzea aski da.

Hurbileko inesibo mugatuko *-on* formak ere ikuspegi honen alde egiten duela dirudi: bere jatorrian **hon* erakuslea dagoela onartzen badugu, badirudi bere jatorrizko osaera *hau* + *-n* zela, diptongoaren bakuntzearekin; ez dago hor dardarkariaren aztarnarik. Ikuspegi honen arabera, *haur* bezalako formek osaera konplexukoak behar dute, eta aukera bat baino gehiago dago bere jatorria azaltzeko: (1) Rosen erronkarierazko *auor* forma kontuan hartuta —adibide bakarra dago, *aor* ugariagoaren aldean, eta ezin da huts baten aukera baztertu—, aukera bat da *hau* + *hor* bezalako osaera baten alde egitea; (2) beste aukera bat da *ha* + *hur* moduko osaeraren batean pentsatzea, ik. 5.5.3.3 (c, iii) atala.

- (e) Azkenik, Van Eysen proposamenaren aurka, ohartu beharra dago izenordainetan ere *-r-* ageri dela: cf. *hire*, *hiri*, *gure*, *guri*..., baina hauetarako ez da ***hir* edo ***gur* bezalakorik proposatzen.

Ikuspegi honek talka egiten du Lakarraren (2008: 484, 2013a: 584, 41 oh.) proposamen batekin: bere ustez, **har* forma berreraikiari jatorri lexikoa bilatu ahal zaio, *hartu* partizipioaren erroarekin lotuz. Hipotesi honek bi motatako arazoak ditu:

- (a) Batetik, Lorden lanean oinarritzen da ‘hartu’ > erakusle bilakaera proposatzeko; Lordek (1993: 114-117) gogora dakar txinerazko *bǎ* ‘hartu’ objektu markatzaile

izatera iritsi dela, eta *bã*-rekin ageri diren izenek interpretazio definitua dutela beti. Nire ustez, hortik ezin da ondorioztatu ‘hartu’ esan nahi duen aditz bat erakusle izatera irits daitekeenik: erakusleetatik artikulak definiturako bilakaera ongi dokumentatua dago, baina ez dut aurkitu objektu definituen markatzaile den osagai morfologiko batetik erakusle beregain bat sortzea posible dela erakusten duen adibiderik (gramatikalizazioaren norabide bakarrekotasunaz, ikus 1.1.7 atala).

- (b) Bestetik, Lakarra onartzen ari da *ha* erakusleak jatorri lexikoa izan behar duela, eta hori ez da ezinbestean hala. Diessel (1999: 150-152) berariaz arduratzen da erakusleen jatorri diakronikoaz, eta hona zein den bere ondorioa:

Grammaticalization theory holds that all grammatical items are eventually derived from lexical expressions [...], but there is no evidence from any language that demonstratives developed from a lexical source or any other source [...] As Himmelmann (1997: 20) notes apart from those cases where a demonstrative developed from a lexical item that functioned to reinforce a weakened demonstrative, there is no convincing evidence from any language that demonstratives may have evolved from a lexical source [...] All this suggests that demonstratives are not ordinary grammatical markers, and hence it would make sense if they do not derive from lexical items as all other grammatical markers.

Diesselen orokortze hau Planken gogoeta batetik abiatzen da, elementu gramatikal ororen jatorria osagai lexikoetan ote dagoen zalantzan jartzen duena. Plankek dioenez (1979: 331-332), zenbait kategoria gramatikaletan, non formaren eta esanahiaren arteko lotura ikonikoa den (sinbolikoa baino gehiago),³⁸⁹ aintzat hartu behar da osagai morfologikoak sortzeko bestelako bideak egon daitezkeela; erakusleak talde honetan sartzen ditu.³⁹⁰ Hala dio Schulzek ere: “We can hardly tell what the lexical basis for many such [demonstrative] pronouns has been [...] Very often it seems there is a strong phonosymbolic or phonesthematic relation between form and meaning/function” (2003: 292); eta Hymesen (1972) eta Woodworthen (1991) lanak ekartzen ditu gogora, harreman fonosinboliko horren berri ematen dutenak. Eta honela segitzen du Schulzek, beheraxeago: “[T]he

³⁸⁹ Bereizketa honi buruzko eztabaidarako, ik. Diessel (2012).

³⁹⁰ Frajzyngierrek (2010) jatorri lexikoa ez duten beste gramatikalizazio adibide batzuk ere ematen ditu, eta zenbait hizkuntza txadikotan tonua nola gramatikalizatu den erakutsi. Dena den, Frajzyngierrek gramatikalizazioaren ikuspegi zabalagoa darabil.

phonetic make-up of demonstrative pronouns often differs from what can be assumed to be canonical for the phonotactics of the lexicon”. Lakarrak erakusleatarako ere CVC egitura bilatu nahi du, baina baliteke gramatikaren atal honetan horrelakorik ez izatea. Bukatzeko, nire ustez euskal erakusleen azterketen egoera laburbiltzen duten hitzak idazten ditu Schulzek: “[D]eictic elements have always been deictic as long as we cannot demonstrate a different origin” (2003: 294).

Atal honetan, argudio zenbait eman ditut **ha(r)* formarekin berreraikitzen dugun erakusle singular urrunak amaierako dardarkaririk ez duela proposatzeko, eta agerrarazi jatorri lexiko bat bilatzea zaila dela. Honenbestez, jatorrizko forma *ha* litzateke, eta erakusle sisteman *ha/he* bikotea genuke, singular/plural bereizketarekin. Baina, hala balitz, zer da *-r*? Agian beste zenbait osagai gramatikaletakoekin lot daiteke: badirudi *nor* eta *zer* izenordain galdetzaileetan *no-* eta *ze-* bereiz daitezkeela; cf. bereziki *no-la*, *no-n* edo *no* bera. Mitxelenak ere bide hau aztertu zuen, eta honako hau esaten du ustezko *-r* atzizkiak: “Se trata acaso de un antiguo morfema de declinación o de derivación” (*FHV* 335-336, eta 16 oh.); bere arabera, bizkaieraz eta gipuzkeraz arrunta da *zer/ze* bereizketa egitea, izenordain eta izenondo, hurrenez hurren. Mikoletaren adibideak dakartza Mitxelenak: *Ser nay daude almorzadu?* eta *Se ordu dá?*, baina are lehenagokoak ere topa daitezke, hala nola Iburguen-Cachopinen kronikan, ArrasErreIII 24 *semea çerdoc orrelan* eta IburgCEs B3 *Aita bichia, se bichiac dira onec?*. Argudiobide honen barrenean, ez da baztertu behar bizk. zah. *nok* bezalakoak arkaismo izatea (cf. *RS* 21 *noc gudura aroa*).³⁹¹ Nire ustez, *-re* genitibo zaharra izan daiteke *-r* hori, azken *-e* galduta (*zer* < **zere*); zailagoa dirudi *-ra* adlatibokotik abiatzea. Partitibo balioa zukeen genitibo horrek, eta horrek azal lezake, agian, *zer* izenordain / *ze* izenondo bikotea. Erakuslearen kasuan, aztertzeke legoke jatorrian zer sintaxi zegokeen *hark* formaren osagaien artean.

³⁹¹ Hipotesi honen aurka, ohartarazi liteke *Euskal Klasikoen Corpus*-aren barrenean lehenetsun kronologikoa dutela *zerk* edo *nork* bezalakoek, *zek* eta *nok* modukoaren aldean. Baina, corpus honetan, ez daude jasoak ez Garibairen adibideak ez eta *RS*-koak ere. Antzekoa esan daiteke ergatibo singularreko *hark* eta *hak* formez: askoz ugariagoa da *hark* forma corpus horretan; Leizarragak, adibidez, hori baizik ez darabil.

5.5.2.1 Hirugarren graduko erakusle singularraren jatorrizko forma eta lekukotasun idatzi bat

Atal honetako orain artekoan hainbat xehetasun eman ditut hirugarren graduko erakusle singularraren protoformaren inguruan. Honela laburbil daitezke:

- (a) Mendebaldeko *a* aldaeraren eta beste euskalkietako *aura*, (*h*)*ura* eta abarren (cf. Land. *oa*) artean lehena jo izan da jatorrizko formatik hurbilenekotzat.
- (b) Berreraiketa klasikoaren araberrako **(h)a(r)* protoformaren hasierako hasperenari parentesia kentzeko zilegitasuna aldarrikatu dut, eta erakusleen hasierako hotsaren izaeraren gaineko hainbat ohar egin, hasperenaren jatorritasunaren alde. Protoforma are gehiago zehaztu, eta **ha(r)* irudika zitekeela proposatu dut.
- (c) Bukaerako dardarkariaren izaera aztertuta, iradoki dut **ha* izan zitekeela jatorrizko forma, dardakaririk gabe.

Baliteke hiru zehaztapen hauen aldeko datu bat izatea berriki argitaraturiko Maioren (2011: 81) liburuan: cf. 1582ko Urrozko adibidean *guycona charduc bufetabat emanagatic quexasen den ha* (itzulpenean *ruyn es el hombre que por un bofeton que le dan se quexa*). Bi modutara da berebizikoa Urrozko adibide hau. Batetik, <h> grafikoari balio fonikoa aitortu zein ez, argi dago *ha* D-elementua aditzetik bereizia dagoela, eta, hartara, argudia daiteke artikulua baino erakusle izatetik hurbilago dagoela. Berebizikoa da hau, izan ere mendebaldetik kanpoko *a* itxurako erakusle baten adibidea baikenuke; honek forma horien garai bateko hedadura zabala eta orokortasuna ziurtatzen du, eta egun zabalduen den (*h*)*ura* formaren berritasuna are nabarmenago uzten. Bestetik, <h> grafemak hasperena adierazten duela onartzen badugu, berreraikitako **ha* erakuslearen protoforma lekukotua genuke, eta *ha* jartzearekin aski genuke. Hurrengo azpiatalean ideia honetan sakonduko dut, eta ekialdean *ha* gehiago aurki daitezkeela aldarrikatuko.

5.5.2.2 Ibarguen-Cachopínen lekukotasuna eta iparraldeko autoreen interjekzioetako *ha*

Nire ustez, eztabaida berean sar daiteke interjekzioetako *ha*; horrelaxe, hasperen eta guzti, ageri da iparraldeko hainbat autoregan.

Proposamen honen abiapuntu gisa, merezi du gogora ekartzea Altubek *a*-ren zenbait erabileraz egiten duen oharra: “En la comarca gernikesa al menos, la vocal *a* de las locuciones como *a mutil*, no tiene significación exclamativa, sino la de un morfema que determina el carácter vocativo de esa clase de expresiones; así se dice: *A mutil ¿Aita non dok?*” (1934: 49-51).

Aipu honetan, Altubek bokatibotzat ditu *a* duten sintagma hauek, ez harridurazkotzat, eta, dirudienez, lagun duten izenek ez dute artikulurik hartzen (*a mutil!* esapidean *mutil* mugagabea dugu). Badira, ordea, antzeko esapideak, harridurazkoak: adibidez, *a ze parea!*. Nire ustez, hauetan guztietan aurretik jartzen den *a* hori erakuslea bera da; Iburguen-Cachopinen hitzak irakurrita, argi geratzen da *a* erakuslearen eta *a* interjekziozkoaren arteko lotura hau (Arriolabengoa 2008: 157):

Aguichona (a guichona): “Estos dos caudillos se dezían, al de Andramendi *Embiañido*, y al de Iburgüen *Aguichona*” (II: 676); “Este bocablo de *Aguichona*, según el bascuence antiguo, en él quiere tanto dezir como en castellano ‘aquel hes hombre’, como si más claro dixésemos ‘aquel hes hombre baliente’.

Iburguen-Cachopinek berak izena mugagabean duen beste adibide bat dakar: “Íñigo Sáez de Iburgüen, con[ominado ...] *a Cherren*, que quiere dezir [... ....] porque hera muy desabrido en cualquiera ocasión” (Arriolabengoa 2008: 160); zoritxarrez, esanahiaren berri ematen duen pasarte ez daiteke irakur, baina argi dago egitura beraren adibidea dela.

Kontuak kontu, Iburguen-Cachopinen *a gizona!* moduko esapideek ordain betebetea dute *hura gizona!* bezalakoetan, zalantzarik gabe erakuslea dutenak; alde horretatik, proposamenak ez du bestelako irozgarriren beharrik. Badirudi, bestalde, esapide hauetan, *a* osagaia erakusle izenordain bat dela, izen sintagma soilaren (*txerren*) edo sintagma mugatuaren (*gizona*) aurretik jarrita balio kataforikoarekin.

Euskaratik kanpo, gogora ekar daiteke Ipar Ameriketako ing. *ataboy* esapidea, paralelo moduan: *that (is) a/the boy* da jatorrian, ziur aski (*OED* s.v.).³⁹² Irakur, halaber, Wang eta Caoren lana (2014): erakusleetatik datozen interjekzioak deskribatzen dituzte txinerazko *huangxiao* dialektoetan, eta, horiek bide hartuta, beharra ikusten dute

³⁹² Beste jatorri bat izan lezakeela uste du Libermanek, *a tout a boy!* (2000: 209, 2006).

kategoria berri bat gehitzeko Diesselen (1999) erakusleen sailkapenean, “demonstrative interjections”; beharbada, eztabaida berean koka litezke euskal datuak ere.

Harridurazko esaldietako *a* horrek erakuslearekin dukeen lotura are nabarmenagoa gertatzen da hasperena duen *ha* ere aldaera soil gisa sartzen badugu eztabaida berean. Iparraldeko hainbat autoregan *ha* aurki daiteke kidekoak diren harridura esaldietan: cf. Ax 174 *Ha cer bidea eta moldea*, 599 *Ha gau lucea*, 605 *Ha mundu çoroa*, beste hainbat adibideren artean; Materra 242 *ha ene Salbatçaillea*, 265 *Ha cerüetaco iaquia*; PovvFil 60 *Ha miserablea*, PovvGud 119 *Ha sugue madaricatua!* eta beste; zubereraz, cf. SermZub 54 *Ha beccatoria* eta 68 *Ha jauna*.

Honenbestez, iparraldeko testuetako *ha* hori jatorrian erakusle dela onartzeak ez du zailtasun handirik: batetik, agertzen den egiturek paralelo bete-betea dute erakusle garbiak dituzten beste esapide batzuekin, euskaraz eta euskaratik kanpo, eta, bestetik, harridurazko *ha* bera hasperenduna izateak are gehiago indartzen du erakusle jatorriaren hipotesia. Nolanahi ere, ohar bedi egin gabe dugula harridurazko esapideei buruzko lan xehea, eta egin gabeko lan horren aiduru geratzen direla, beraz, hipotesi honen xehetasunak.

Hipotesi honek *ha* erakusleaz dugun ikuspegia osatzen du: mendebaldean ez ezik, ekialdean ere iraun du (*h*)*a* erakusleak, *hura* berriagoaren ondoan; mendebaldean ez bezala, ordea, ekialdean funtzio sekundario batean gorde da *ha* forma zaharra. Ezaguna da Kuryłowiczen legea, zeinaren arabera forma zaharrak bazterreko funtzio batean irauten duen; harridurazko esapideen esparruan, gainera, bada euskaraz antzeko kasurik: genitiboko *ene* izenordaina harridurazko esaldietan baizik ez da erabiltzen gaur mendebaldean, *ene!*, eta funtzio nagusia *neure* edo *nire* formek dute hartua.

5.5.2.3 Ohar bat leku adberbioez

Aurreko atal batean (5.2.3), aipatu dut *han* zela erakusle singular urrunaren jatorrizko inesiboa, eta halaxe dugu *-an* atzizkia deklinabidean; euskara modernoan *han* bera adberbio moduan gorde da, eta forma berri batek hartu du funtzio nagusia, *hartan*-ek.³⁹³

³⁹³ Aipagarriak izan daitezke Doroteo de Miguel uztarroztarraren bi perpausen itzulpenak: “*En aquel monte abunda la hierba. Méndi kan dágo ánitx bélar*” eta “*En aquel monte abundan las abejas. Méndi*

Baliteke lehen eta bigarren graduko erakusleetan ere antzeko zerbait izatea: 5.5.2 (d) atalean esan bezala, **hon* izan zitekeen euskara historikoko *honetan*-en kidea; kasu honetan, ez da berau geratu adberbio gisa, baina baliteke *heben* epentesiduna (< *hau* + *-e* + *-n*) sortu eta orokortu baino lehenago **hon* honek balio adberbiala garatu izana (Irigoién 1981: 374-376); horren alde egingo luke Lazarg *onerean* ‘hemendik’ formak. Gauzak honela, zilegi da bigarren graduko *hor* ere azalmodu beraren pean ezartzea eta jatorrian *hori* erakuslearen inesiboa zela proposatzea, gaurko *horretan*-en kide; ez da erraza, hala ere, formalki *hor* adberbioa *hori* + *-n* moduko osaera batetik eratortzea. Inesiboetan oinarrituriko formen berritasunaz, ikus 5.5.4.1 atala.

5.5.2.4 Ohar bat modu adberbioez

De Rijken ustez (1981: 94), *horrela* adberbioa jatorrian *horren* + *-la* da, genitiboko erakuslearen gainean osatua. Azalbide hori beste graduetara zabalduz, badirudi gen. *honen* eta *haren*-etik azaldu beharko genituzkeela *honela* eta *hala* ere. Lehen bi graduekin zalantzaren bat izan bagenezake ere, hirugarren graduari dagokionez ez dirudi *hala* forma *haren* + *-la* osaeratik azal daitekeenik.

Nire ustez, sinpleago da pentsatzea hauek ere, beste forma batzuk bezala (5.5.4 atala), inesiboaren gainean osatuak direla: lehen bi graduetan, *hon* eta *hor* + *-la* atzizkia, *-e*- epentetikoarekin *honela* eta *horrela*; hirugarrenekoari dagokionez, ez da baztertu behar zuzenean absolutiboaren gainean osatua izatea, *ha* + *-la*, bokalarteko *-l* > *-r*-bilakaerarik gabe, beharbada modu adberbio hauetan *-la* atzizkia ez zelako erabat lotu erakusleari;³⁹⁴ absolutiboaren gainean osaturiko 3. graduko erakusleez, ik. 5.5.3.3 (c, iv) atala.

---

kan dago ánitx érle”. Baina orobat dira ezinbestean aipatzekoak bere herrikide Balbina Ederra anderearen perpaus berberen itzulpenak: “*Méñdi kartán ba dion ánitx bélatx*” eta “*Méñdi kartán ba dion ánitx érle*” (Estornés Lasa 1982: 469-470). Doroteo de Miguel jaunaren datu horiek aintzat hartuz gero, adibide horietan *kan*-en erakusle funtzio jatorrizkoa geneukake; Balbina Ederra anderearenetan, ezagun da, *kartán* berritua dugu, besterik gabe.

³⁹⁴ Baliteke horretan oinarritzea *hara* adlatiboaren eta *hala* adberbioaren arteko aldea, onaturik jatorri bera dutela: adlatiboak, erakusleari “gehiago” lotu zitzaionez, oinarri lexiko soil bezala jokatu zuen, eta, lat. *gula* > eusk. *gura* gertatu zen bezala, bilakaera hori izan zuen *hara*-k ere; moduzko *-la* atzizkia, ordea, ez zitzaion maila berean lotuko erakusleari. 3.1.3 ataleko 1. irudiak azalpen bat iradoki lezake: adlatibo irudiaren erdi-erdian dago, izenarekin edo dagokion DS-rekin sintagma bereziki trinkoak sortzen dituzten kasuen artean (cf. 3.1.3.1 ataleko *trinkotze* nozioa). Berriz ere da nabarmena morfema bera fenomeno fonologiko ezberdinen menpe gera daitekeela, betetzen duen funtzioaren arabera.

Inork pentsa lezake hainbat autorerengan aurki daitezkeen *honla* eta *horla* aldaeretan ez dela epentesirik gertatu (cf. adibidez Beriain eta Lizarraga Elkanokoa). Aukera hori ezin bazter badaiteke ere, testuetako datuen argitara irudi luke zaharragoak direla *honela* eta *horrela* formak eta sinkopaz azaldu behar direla *honla* eta *horla*. XVI. mendera arteko nire corpusean, (*h*)*onla* ez dut behin ere aurkitu (1609an Elizalderen poeman aurki daiteke, TAV 3.1.20, 138 bertsoerakoan), eta (*h*)*onela/hunela*, aldiz, ugaria da. Bigarren gradukoari dagokionez, *orrela* edo bere eratorriak Lazarg, ArrasErrek edo SunbLap-en aurki daitezke (hauetan ez dago *orla*-rik), baina egoera apur bat diferentea da Etxeparerengan eta Leizarragarengan: Etxeparerengan *horla* oinarria duten erakusleak zortzi zenbatu ditut, eta bi *horrelaco* (VIII 7 eta XII 31); Leizarragarengan 3 *horla/horla*-, eta 16 *horrela*.³⁹⁵ Orobatsu gertatzen da XVI. mendean inesiboko *honetan/honetako* eta *horretan/horretako* formekin: nekez aurki daitezke *hontan/hortan* moduko aldaerak.

5.5.3 Hirugarren graduko erakusle pluralaren oinarria: bisilaboa ala monosilaboa jatorrian?³⁹⁶

Bigarren kapituluaren esan bezala (2.3.2 (b) atala), bi silabako oinarria duten formak hartu ohi dira jatorrizkotzat; hots, konparagai moduan (*h*)*aek* eta (*h*)*ek* hartuta, lehena jo ohi da jatorrizkotzat. Atal honetan, iritzi horren aurka egingo dut, eta jatorrizkoa silaba bakarreko *he*- oinarria dela proposatuko.

Auzi honen konponbiderako sarrera gisa, zinez esanguratsua da Duvoisinek (1866: 39) bilatzen duen irtenbidea; ekar dezadan bere aipua berriro:

La syncope dans le pronom du troisième degré [*haek* > *hæk* > *hek* bilakaeraz ari da] doit dater d'une haute antiquité, puisqu'elle a pénétré dans la déclinaison où elle est très-généralement observée. C'est à cette cause qu'il faut attribuer la conservation du paradigme unique de la déclinaison.

Duvoisinek ere, atal honetako jarraibide nagusiarekin bat, erakusleen berreraiketa deklinabidean dauden formen menpe ikusten du, baina, erakusleen bi silabako

³⁹⁵ Etxeparerengaren eta Leizarragarengaren datu hauetarako *Euskal Klasikoen Corpus*-eko datuekin lagundu dut nire bilketa.

³⁹⁶ Atal honetako ideia nagusiak beste artikuluan batean landu ditut (Manterola 2009a).

oinarriaren jatortasuna zalantzarik gabekotzat joz, behartua da proposatzera bi silabako oinarria oso aspaldi bakundu zela. Nire ustez, zuzenagoa da alderantzizko bidea hartzea: deklinabide mugatuan dauden silaba bakarreko oinarridun D-elementuak (*-ek*, *-en*, *-etan* etab.) erakusleen jatorrizko formaren lekuko dira, eta, horrenbestez, berriago behar dute bi silabako oinarria duten gaur egungo erakusleek. Zenbait argudio eman daitezke hipotesi honen alde:

- (a) Duvoisinek nahi duen bezala erakusleetako silaba bakuntzea hain zaharra baldin bada, ez legoke argi nolatan dauden hain zabalduak bi silabako oinarria duten formak. Deklinabidean hain orokorra baldin bada bakuntzea, beronen jatorri den erakusleetan are orokorragoa behar luke.
- (b) Leku-izenetako *-(h)eta* eta *-(h)en* euskal eremu osokoak dira, eta antzinakoak (cf. Erdi Aroko lekukoak); orokortasun hau hobeki azaltzen da erakusleen oinarriaren jatorrizko forma silaba bakarrekoa zela proposatuta, mendebalde-erdialde zabalean deklinabidean arkaismo moduan gorde dena, eta horren aldean *ae-* duten erakusleek forma berritua dute. Aipatu dugu, gainera, *hen* → *aen* bilakaeraren kronologia absolutua ezar genezakeela, *Reja*-ko *Goiahen* superlatiboduntzat analizatuko bagenu, *goi* + *ahen*, non **ahen* erakusle berregituratua litzatekeen, *ahen* (ikus 5.2.7.5 (e-f) atalak).
- (c) Mitxelenak dioen bezala (*FHV* 109-110), halako bokal bilkurek (*-ae-* erakusleon kasuan) motibazio morfologiko zehatza izan ohi dute, eta morfema ezberdinen arteko talka erakusten dute; honela dio, gainera, hiato horiek egokitzeko gertaturiko bilakaera fonetikoek: “se trata de fenómenos recientes por lo general y de poca trascendencia [...] para la reconstrucción comparativa”. Laburbilduz, *-ae-* bokal bilkura ez dago jatorrizko lexemetan edo morfemetan aurkitzen, ez ekialdeko hizkeretan ez mendebaldekoetan.
- (d) Jatorrizkoa *-ae-* dela onartuko bagenu, zilegi litzateke hirugarren graduko erakusleetan gertatu uste diren bilakaera fonetikoak erakusleetatik kanpo ere bilatzea, bilakaera fonetikoaren itsutasunaren printzipioari jarraiki.³⁹⁷ Baina aurki

³⁹⁷ Gogoan har bedi, hala ere, Schulzeren arabera bilakaera fonetikoak ez direla berdin aplikatzen

ditzakegun adibideek ez dute bat egiten erakusleetan dugun banaketa dialektalarekin: Mitxelenak (*FHV* 117) Leizarragaren *gizerhaile* dakar (< *giza-erhaile*), eta horrek bat egingo luke erakusleetan ikusi uste dugun *-ae-* > *-e-* bilakaerarekin —ustez elkarketarik gabe, cf. halaber erdial. *apaiz* / ekial. *apez*—, baina mendebaldeko edo erdialdeko *asteme*, *amaka* edo *amaika* ere badakartza, eremu horietako erakusleetako hiatuetan dagoenaz bestelako bilakaerekin.

- (e) Altunaren eta Azkarateren lanean (2001: 13-16) Etxepareren eta Leizarragaren erakusleak biltzen dira; silaba bakarreko eta silaba biko oinarriaren arabera sailkatu ditut formak:

- (11) a. Etxepare: *hayec*, *heyec*, *hayen*, *heyen*, *hayez*, *hayetarik* / *hec*, *hequi*, *hetan*, *heçaz*
 b. Leizarraga: *haey*,³⁹⁸ *hayen* / *hetan*, *hetarat*, *hetarik*, *hec*, *heçaz*, *hequin*, *hetaco*

Formen irregulartasuna agerikoa da, autore bakoitzaren barrenean ere. Zaila da bi sailak, *-aye-* dutenak eta *-e-* dutenak, jatorrizko **hae-* batetik bilakaera fonetiko hutsen arabera azaltzea: zergatik gertatzen da sail batean *glide* epentetikoa, eta bestean, aldiz, erabateko asimilazioa? Zergatik ditugu bi bilakaera fonetiko? Irtenbidea ia bakarra da: morfologikoki ezberdinak dira.

- (f) Berrito ekar daiteke hona 5.5.1 (f, ii) ataleko oharra: erakusleen berregituratzeari dagokionez, onartzen badugu izenordainetan forma zaharragoak gordetzen direla, *-e-* soila duten formen antzintasunaren aldekoa da Belapeiregan *hek* izenordain gisa agertzea (ik. VI. eranskina) eta *haiek* izenordain eta izenondo funtzioak betetzea.³⁹⁹
- (g) Aurreko atal batean aipatu dut *ha-*ren harridurazko balioa (5.5.2.2 atala); balio

---

erakusleetan; ik. 5.5.6 atala.

³⁹⁸ *Hayér* ere bitan aurki daiteke Leizarragarengan, biak *ABC*-n, 1402 eta 1410 orrialdeetan. Ikus hurrengo oharra.

³⁹⁹ Ohar bedi adibide gutxi direla, hala ere: 3 *hek* eta 6 *haiek*. Argudio honen aurka, testu zaharragoetan, oharrezkoa da Leizarragak bi aldiz darabilela *haiek* forma, nire bilaketan arabera —Altunak eta Azkaratek ez dute Leizarragaren forma honen berri ematen, ikus (10b)-ko zerrenda—, biak izenburu banatan eta biak izenordain gisa: Luc XXIII *Christ Apostoluac benedicaturic, cerurat igaiten, eta hayéc adoratzten* eta 1 Thess I *Paulec haey efficaciorequin hitza predicatu, Hayéc hura tribulationerequin recebitu*; bestalde, *hek* formaren 457 adibideren berri jasotzen da *Euskal Klasikoen Corpus*-ean. Etxepareren kasuan, lau dira *hek* formaren adibideak, beste lau *haiek*-enak eta bat *heiek*-ena; bederatziak izenordain: cf. 1: 31 *Hec veçala hil behar duc*, 1: 128 *Hec nigatic ciradela ari nuçu qhonduya*, 3: 39 *Hec guiçoner vaha valite* eta 4: 28 *Hec dostetan ni nequetan*, etab.

horren bidetik, ezaguna da erakusleak indartzeko halako osagaiak erabiltzen direla: “[S]trategies to reinforce (weakened) demonstratives with the help of pseudo-lexical entities such as (exclamative) particles” (Schulze 2003: 292). Hipotesi orokor honen barrenean azal daiteke hirugarren gradu singularreko *aura* aldaera ere, *ha* + *hura*. Honek Irigoienek ustearen aurka egiten du, *haur* + (*h*)*a(r)* proposatzen baitu berak; baina *aura* forma azalpen orokorrago baten pean ezartzen du nire hipotesiak, eta hori du alde.⁴⁰⁰

- (h) Erakusleak indartzeko estrategia moduan, ezaguna da erromantzezko *aqu*-osagaiarena (cf. gazt. *él/aquel* bikotea, etab.); *aqu*- honen jatorria lat. *ecce* (*eccum*) partikulari lotu behar zaio (Piel 2005: 109-110). *Ecce* hau “adverbio demostrativo” izendatzen du Menéndez Pidalek (1904: 148), eta *eccum* ere “particule démonstrative” gisa izendatzen da Ernout eta Meilleten hiztegian (s.v. *ecce*). Partikula hauek berak erakusle baten edo gehiagoren konbinaziotik eratorriak dira: *ecce*-ren kasuan, *ec-ce* zatitu ohi da, non *ec*- erakusle funtzioa duten partikulekin lotzen den, eta *-ce* hainbat adberbiotako eta erakusletako partikulu enklitikoak da; *eccum*-en bigarren osagaia, berriz, *hunc* ‘hau, hemen’-ekin lotu behar da; ik. ErnMeill s.v. *ecce* eta *hic*, *haec*, *hoc*. Honenbestez, errom. *aquel* edo *aqueste* bezalakoak paralelo formal egokiak izan daitezke euskarazko *aek* moduko pluralak azaltzeko: denetan ditugu erakusle jatorria duten osagaiak, non erakusle forma nagusiari (errom. *el/este* eta eusk. *hek*) indartzaile bat jarri zaion aurretik (errom. *aqu-*, eusk. *a-*). Funtsean, bizk. *amen* bezalako formetarako Mitxelenak ematen duen azalpenaren antzekoa da hau (*hara hemen* sintagmetatik eratortzen ditu, ik. 2.3.2 (e) atala), baina askozaz lehenagoko garai batean gertatutako bilakaerez ari gara *aek*-ez ari garenean, eta aurretik jarritako erakusle partikula (*h*)*a* da, ez *hara*.

⁴⁰⁰ Irigoienek iritziak, *hura*-ren eta *aura*-ren artean, *aura* da jatorrizko forma (1981: 392-393), eta bere antzinako orokortasunaren alde Nafarroako *ore* aldaera dakar, *aure* (< *aura*) batetik baizik ezin dena esplikatuz, bere ustez. Nire ustez, forma horren *o*- erraz azal daiteke *u*- bokalaren irekitze baten bitartez; horrela, *hura*-ren aldaera baizik ez da. Horrenbestez, nahiago dut mendebaldeko eremu jakin bateko berrikuntzat hartu *aura* forma. Irigoienek hipotesiaren alde, dena den, Arabako *oa* aldaera ekar liteke gogora: *hau* + *ha* osaera erraz azal daiteke *oa*; nire azalpenaren barrenean, Araban ere *u*- ireki dela proposatu beharra legoke, *ura* > *ora*, eta, bokalarteko dardarkaria galdu dela, *ora* > *oa*.

- (i) Azken ohar gisa, interesgarria da *aqu-* osagaiaren funtzioaz Pielek egiten dituen oharrak: bere arabera, *aqu-* duten formek (*aqueste*, *aquese*) funtzio jakin bat betetzen dute, forma soilenaz (*este*, *ese*) bestelakoa; ñabardura semantikoak daude forma osatuen eta soilen artean (Piel 2005: 110-125). Interesgarria litzateke euskaraz ere halako ñabardurarik dagoen aztertzea, *haiek* eta *hek* formak dituzten hizkeretan (ik. goian (e) puntua). Lan hori erakusleen berriazko berreraiketari eta deskripzioari dagokio, eta tesi honen helbururik behinenetatik kanpo geratzen da.
- (j) Beste hizkuntzetarik eman daitezkeen paralelo ororen ginetik, beharbada merezi du nabarmentzea Hondarribian entzun daitezkeen *uraiek* ‘haiek’: itxura guztien arabera, *hura* + *haiek* da, hau da, *ha* + *hek* osakeraren paralelo bete-betea (Sagartzazu 2005: 89).

Hipotesi klasikoak hainbat kontu uzten ditu azaldu gabe (gogoan izan Castañosen ideiak bereizi behar direla, ik. 2.3.2 (b) atala). Hemen garaturiko hipotesiaren arabera, *-ae-* duten erakusle formak morfologikoki konplexuak dira, eta bi osagaien elkartetik eratorriak; halaxe iradokitzen dute Azkaratek eta Altunak ere, *-ek* pluralgileaz hitz egiten dutenean (2001: 18).

Pluraleko formez den bezanbatean, euskalkirik gehienetan, jakina den bezala, singularreko absolutiboan oinarritzen dira eta horri gehitzen *-ek* plural marka: *hau* / *hauek*; *hori* / *horiek*; *ha* (hura) / *haek* > *haiek* (>*heiek* > *hek*).

Bistan dena, jatorrizko *æk* formaren lehen osagaia *ha* ‘hura’ baldin bada (*ha* harridurazkoan espezializatua, beharbada), *ha-ek* zatitu liteke, eta hor dugu arestian aipatu dudan konplexutasun morfologikoa. Hurrengo urratsa, jakina, delako *-ek* pluralgilea zer den zehaztea izango da. Nire ustez, *hek* erakuslea bera da.

5.5.3.1 *-ek* pluralgilea

Plural markek euskararen gramatikan duten estatusaz ez dute oharririk egiten Altunak eta Azkaratek, izan maila diakronikoan zein sinkronikoan. Gogoan hartzekoa da pluraltasunaren nozioa beste modu batean gauzatzen dela euskaraz, auzo hizkuntzen gramatikekin alderatuta: euskaraz *hiru etxe* diogu, izena forma mugagabea dela, baina erdaretan *tres casas*, *trois maisons* edo *three houses* bezalako sintagmak ditugu,

berariazko -s plural markarekin.

Bestalde, ezaguna da euskarazko izen sintagmetan singular/plural bereizketa artikuluen bidez baizik ezin dela egin (2.2.2 atala), eta artikulua, D-elementu diren neurrian, erakusleak dira funtsean (bai -a artikulua prototipikoa, bai deklinabide mugatuko beste atzizki guztiak ere). Nire ustez, erakusleen barne morfologia ulertzeko, ezinbestean hartu behar da aintzat ohar hori.

Honela formulatu daiteke aurreko bi paragrafoen oinarrian dagoen argudioa: ageriko pluraltasun morfologikoa deklinabide mugatuaren menpe baldin badago eta deklinabide mugatuko pluraleko atzizkiak erakusleetatik baldin badatoz, -ek atzizkiak ere erakusle behar zuen jatorrian, izan izen sintagmaren deklinabidean zein erakusle edo izenordainenean (cf. *zuek* orokorra, baina baita historikoki mugatuxeagoa ageri den *guek*⁴⁰¹ ere). Funtsezkoa da ikuspegi hau bururaino eramatea.

Lau puntutan bilduko dut -ek pluralgilea erakusletik datorrelako hipotesia, eta hona ekarriko auzo hizkuntza baten paraleloa.

- (a) Gaztelaniazko *nosotros* eta *vosotros* izenordainen diakronia, batetik, eta *estotro* eta *esotro* bezalako erakusleena, bestetik, euskal datuen paralelo moduan aurkez daitezke. Antzinako gaztelaniazko (latinezko) izenordainak *nos* eta *vos* ziren, eta izenordain berrietarako jauzia aski “moderno” da (XI-XII. mendeko *Cantar del Mio Cid*-en *nos* eta *vos* erabiltzen dira). *Vos* bera, jatorriz bigarren pertsona plurala, errespetuzko bigarren pertsona singular gisa erabili izan da, eta erabilera hori geratu da, ihartuta, Hego Ameriketako zenbait hizkeratan; euskaraz horixe bera dugu gaur egun, *hi* izenordainaren kaltetan. Adizkietan, plural balioa gordetzen duten hainbat -zu ere bada testu arkaikoetan (Lakarra 1986: 650-651); horrela, *zuek* (eta *guek*) formak ere ezin dira oso antzinako izan. Itxura guztien arabera gaztelaniazko izenordainen berregituratzearen garaikide dira euskarazko gertakariak ere.

Gaztelaniazko *nosotros* eta *vosotros* izenordainen bilakaera ezaguna

⁴⁰¹ Cf. DonemGI *guedc ajutuezdugu*, ergatiboan, eta Lazarragagan, absolutiboan, AL: 1147r *ece guec goacela* eta A26: 72 *guedc gueoncen lecuan*, eta ergatiboan AL: 1147v *ece guec al daigun lagundasunic onaena egingo deusugu* eta AL: 1154v *guedc eta çuedc bearco dogu*.

konpara daiteke euskarazko *guk* eta *zuek* izenordainenarekin, eta garaikidetzat jo. Gaztelaniazko berregituratzea jatorrizko izenordainari *otros* osagaia gehituz gertatu zen; hots, bi morfema beregain konbinatu ziren.⁴⁰² Paraleloarekin segituz, proposa liteke euskaraz ere antzeko zerbaite gertatu izana: *hek* erakuslea da *gu* eta *zu* izenordainekin konbinatzen den morfema beregaina.

Gaztelaniaren eta euskararen artean ezarri dugun paralelo honen arabera, badirudi *otros* osagaiaren funtzioa *hek* erakuslearenarekin parekatzen dela. Izenordainetan hala bada, baliteke hiru graduetako erakusle pluraletan ere hala izatea: **ha-hek*, **hori-hek* eta **hau-hek* gaztelaniazko *estotro* eta *esotro* erakusle arkaikoekin konpara daitezke, azken hauek singularrekoak badira ere.

- (b) Aipagarria da ustezko *-ek* pluralgilea duten osagaiek, hala izenordainek nola erakusleek, bi balio izatea, absolutiboa eta ergatiboa: horixe da erakusle pluraleri dagokien jokabidea, eta funtzio bikoiztasun hori jaso dute oinordekotzan bere ondorengo morfologikoek (ik. 7.2.3.2 atala Silversteinen hierarkiak euskararen ergatibitate erdibituaz esateko duena).
- (c) Erakusle pluralen eta izenordainen bilakaera diakronikoa azaldu bezala gertatu baldin bazen, hipotesi honek *-ek* pluralgilearen jatorria argitzen du: ez da hutsetik sortua, beren gramatikaren inbentarioan zegoen osagai bat erabili zuten hiztunek, eta *hek* erakuslea funtzio berri zenbaitetarako erabili, besterik gabe.
- (d) Goian esan bezala, artikuluen menpe dago deklinabideko singular eta plural banaketa; erakusleen menpe, azken buruan. Hipotesi honek proposatzen du hala dela pluraleko zenbait izenordainen eta erakusleen deklinabidean ere.

Ondoko atalean, berreraiketa eredu honetan sakonduko dut; *-ek* pluralgilearen jatorrian *hek* erakuslea dagoela frogatzeko erabat argigarri litzatekeen daturik ez badut ere —cf. leku-kasuetako *-eta-* artizkiaren kasuan ditugun *-heta* hasperendunak—, nire ustez eztabaida honetan kokatu behar diren datuak ekarriko ditut hona.

⁴⁰² Gaztelaniaz gertaturiko *otro(s)/otra(s)*-en bitarteko izenordain eta erakusleen indartzeaz, ikus orain Piel (2005, 2011, 2014).

5.5.3.2 Erakusle pluralen eta izenordainen diakronia

Aurreko azpiatalean proposatutakoaren arabera, honela irudika genezake erakusle pluralen eta izenordainen jatorrizko osaera morfologikoa:⁴⁰³

- (12) a. *hau* + *hek* > *hauek*
 b. *hori* + *hek* > *horiek*
 c. *ha* + *hek* > *haek*⁴⁰⁴
- (13) a. *zu* + *hek* > *zuek*
 b. *gu* + *hek* > *guek*

Osaera honi dagokionez, 5.5.2.2 atalean aipaturiko *a mutil* edo *a gizona* bezalako esapideak ekar litezke gogora, horietan ere izen edo determinatzaile sintagmaren aurretik jarri baita hirugarren graduko *a* erakuslea. Nire iritziz, *a*-ren erabilera harridurazko eta kataforiko hori aintzat hartuta, errazago azal liteke *ha* + *hek* osaera; baina aukera honek ez ditu erabat argitzen 1. eta 2. graduetako erakusleen nondik norakoak; 5.5.3.3 (b) atalean esplizituki formulatu dut arazo hau. Bi datu mota gehiago erabiliko ditut berreraiketa proposamen honetan sakontzeko:

- (a) Baliteke esanguratsua izatea mendebaldeko erakusle pluralen paradigmaren *-e*-bikoitzak izatea: cf. *honeek*, *horreek* etab. (ik. 5.5.4 atala, forma hauen kronologiaz). Nire hipotesi nagusiaren arabera, *hon-e-hek*, *horr-e-hek* litzateke forma horien jatorria, eta lehendabiziko *-e-* bokala epentetikoa litzateke, hasperenaren aurrekoa. Agian ez da kasualitatea horrelako formak hain zuzen Erdi Aroan *-heta* ugari agertzen den eremukoak izatea (ikus 3. irudia, 4.6.1 atalean). Epentesiaren hipotesi honek, ordea, nabarmentzeko moduko bi arazo ditu, gutxienez: XVI. mendeko testuetan ez dut bokal bikoitzeko formarik aurkitu, eta

⁴⁰³ Van Eysek ere denak batera biltzen ditu: “[I]l a fallu une distinction pour le pluriel; et c’est alors qu’on y a postposé le caractéristique du pluriel *-k*: *zu* devint *zuek* comme le pron: *a*, ‘celui-la’ est devenu *ae*k, ‘ceux-la’ (*ayek* Guip); et *ori*, ‘celui-ci’, *oriek*, ‘ceux-ci’” (1867: 21).

⁴⁰⁴ *Heiek* aldaera (eta, hortaz, *heien*, *heiei* etab.) azal liteke Azkarateren eta Altunaren azalpenaren arabera (2001: 18), *haiek* > *heiek* asimilaziozko bilakaeraz. Nire ustez, beste bi azalbide daude aukeran: (1) pluralean *he-* duten beste formen eraginez, *haiek* → *heiek* analogiazko bilakaerarekin; (2) osaeraz *he-ek* izatea, *he-* oinarri hartuta, zaharragoa dirudien (orokorragoa delako) *ha-ek*-en ez bezala. Adibidez, Etxarten 01.1r 15 *hein* izan liteke *he-en* > *hein*, edo *ha-en* > *heen* > *hein*, edo, editoreek zuzentzen duten bezala, *heien* bera, erratarekin, bere bilakaera aukera guztiakin.

baliteke beranduagokoak izatea, pluraltasun marka berranalizatu baten zabaltzearen ondoriozkoak; ustezko zabaltze hau XVII. menderako beharko zuen gertatua, Kapanagak bai baititu bokal bikoitzeko formak. Bestalde, 5.2.5.3 (e) atalean deskribatu bezala, ez dirudi zantzurik dugunik proposatzeko *-hek*, *-hen*, *-hetan* eta abarren gramatikalizazioak epentesirik eragin zuela.

Bestalde, ohargarria da forma hauen azentuera: izenaren deklinabidean bezala, azentu markatua dute, eta hala dio Castañosek (1979: 90), Azkueri jarraiki: “en singular son monótonas y en plural son dítonas”.

- (b) Deigarriak dira Beriainen *ohec*, *orihec* eta *ayhec* bezalako erakusle pluralak (Beriainen erakusleen zerrenda osorako, ik. VII. eranskina). Halako formak esperoko genituzke, hasperenari dagokionez, protoformak **hau-hek*, **hori-hek* eta **ha-hek* baldin badira; hitz berean bi hasperen ditugunean, lehena galtzen da, Grassmannenaren moduko arau bati jarraiki (cf. *ilherri*, *ilhort*, *aurhíde* etab., *FHV* 211-212). Nire ustez, hortaz, Beriainen <h> grafema horietan hasperena ikusi behar da, ez kontu grafiko hutsa, are gehiago kontuan hartzen badugu *aihec* eta *aihen* bezalakoetan ezin dela argudiatu <h> horren funtzioa antihiatikoa dela. Ideia bera aurreratu dut 5.2.7.4 atalean. Nafarroako hasperenaren iraupenaz dugun tradiziozko ikuspegiaren aurka egiten du honek, baina hipotesi klasiko honen aurkako zantzu gehiago ere egon daitezke. 7.3 atalean garatu dut ideia hau.

5.5.3.3 Proposamen honen argi-ilunak

Hipotesi honek zenbait auzi uzten ditu argitu gabe, eta beste zenbait galdera sortzen; hiru puntutan banatu ditut, (a) erakusleen fonologiari dagozkionak batetik, eta (b-c) morfologiari dagozkionak bestetik:

- (a) Erakusle pluralen egitura fonologikoari dagokionez, proposatu behar dugu hasperenaren aurreratze bat gertatu dela: protoformak **hau-hek*, **hori-hek* eta abar baldin badira eta aipaturiko hasperenaren disimilazioaren bidez **auhek* > *ohek* eta *orihek* baldin baditugu, egungo *hauek*, *horiek* eta beste azaltzeko, proposatu beharra dago bigarren silabako hasperena lehenera igaro dela. Gertakari honen adibideak badira hizkuntzan, Lakarrak gogoratu bezala (2009): cf.

esaterako **enuskara* > **ehuskara* > *heuskara* (Garibai *enusquera*), edo Mitxelenak dakarren **enazur* > **ehazur* > *hezur* (VIII 249). Nafarroako erakusleetan, bestalde, Caminoren proposamenaren arabera (ik. 5.5.1 atala), antzeko lekualdatzea gertatu da herskari belar ahostunarekin. Ez da baztertzekoa, jakina, pluralekoek erakusle singularren paradigmaren analogiaz berrezarri izana hasierako hasperena; bi azalpenak bateragarriak dira.

Caminoren proposamenak Nafarroako eremu zabal batean dokumentaturiko *g*-dun erakusleak azaltzen ditu, baina ez ditu azaltzen zaraitzuerazko eta erronkariarazko *kau*, *kori* eta horrelako herskari belar ahoskabedunak; baliteke herskari ahostunetik abiatuta tinkatu eta ahoskabetu izana. Beste lan batean ere aipatu nuen aukera hau, Hualdek iradokita (Manterola 2006: 665), baina xehetasunak ez ditugu ongi ezagutzen. Baliteke ikuspegi honen alde egitea XVII. mende hasierako erronkariarazko gutunetako erakusle herskaridun bakarrak: *gauça guengati* dugu han, ez herskari ahoskabearekin, erronkariara modernoan bezala, ahostunarekin baizik; bide honetatik, gainera, Caminok emandakoaz gain, beste aukera bat legoke herskaria azaltzeko, izan ere *uek* > *guek* bilakaera *u*- bokal belarraren kontsonantizazioaz azal bailiteke (cf. gazt. *huevo* > *güevo* etab.).⁴⁰⁵

- (b) Erakusleen berreraiketa morfologikoa, bi aukera nagusi aipatu ditut, eta kontraesanean daudela pentsa daiteke: batetik, 5.3.3 atalean, *hek* erakusle plurala hartu dut abiapuntu *æk* azaltzeko, eta proposatu dut *ha* gehitu zaiola *hek* erakusleari. Bestetik, hipotesi honen aldaera bat aurkeztu dut 5.5.3.2 atalean, abiapuntua alderantzizkatuta, eta erakusle singularretatik beretatik abiatu naiz (1. eta 2. graduetan ere bai): proposatu dut *ha* singularrekoari gehitu zaiola *-ek* “pluralgilea”, beste graduetako *hau-ek* eta *hori-ek* modu berean azaltzeko.

⁴⁰⁵ Joseba Lakarrak ohartarazi didan bezala, beste aukera bat da *toki*, *tarzun* edo *tegi* bezalakoetan herskari ahoskabea “erregularizatu” den bezala, ekialdeko erakusleetan ere antzeko zerbait gertatu izana. Mitxelenak ere, bi datu motetarako azalpen bateratua ematen ez badu ere, elkarren ondoan ematen ditu eztabaidan: “Nadie ha dado, que yo sepa, una explicación satisfactoria de R *kau* ‘éste’ etc., dentro del supuesto de que la oclusiva no es antigua, pero hemos sido varios los que nos hemos resistido a aceptar su valor probativo extensible a la totalidad del vocabulario. En cuanto a *-kume*, *-kide*, *-tegi*, *-toki*, etc., las explicaciones alternativas [...]” (VII 38). Ohartu behar da, halere, gaur eskura ditugun datuen arabera, oso kronologia ezberdineko herskariak direla hitz horietakoak eta ekialdeko erakusleetakoak.

Eztabaida honetan, gogoan hartu beharko da *hauek* eta *horiek* erakusleek ez dutela aldaera morfologiko esanguratsurik —bazter uzten ditut *hauek*, *horiek* bezalakoak—, eta *haek* eta *hek* ditugula hirugarren graduan.

Ez dakit oraindik nola bateratu daitezkeen bi aukerak, baina erakusleen diakroniaz berriaz arduratzen garenean xehetasun horiek argituko direlakoan nago. Hurrengo puntuko eztabaidak ere baduke loturarik arazo honekin.

- (c) Erakusle pluralen diakroniarako proposaturiko berreraiketak ondorio larri bat du: lehen eta bigarren graduko *hauek* eta *horiek* erakusle pluralak hirugarren graduko *hek* erabilia osatu baziren, zein zen bi horien jatorrizko forma? Bestela esanda, pluralean gradu bakarra duen sistema bat berreraikitzen du proposamen honek, *he-oinarria* duena.

Ezaguna da pluralean maiz ez direla egiten singularrean egiten diren bereizketak, maskulino/femenino edo kasuen formena, esaterako (Greenberg 1966: 25-55), baina ez dut aurkitu hizkuntzarik singularrean eta pluralean gradu kopuru ezberdina duenik (Diessel 1999: 25-33, 2013). Horrenbestez, bi aukera daude pluralean berreraikitzen dugun gradu bakarreko sistema hau azaltzeko: batetik, pentsa liteke hiru gradukoa zela baina galdu egin direla lehen eta bigarren graduetan pluraleko jatorrizko formak, batere arrastorik utzi gabe. Bestetik, proposa daiteke sistema osoa, singularrekoa barne, gradu bakarrekoa zela; bigarren aukera honi heltzen badiogu, zenbait ohar egin behar dira:

- (i) Ikuspegi tipologikotik ez dira oso arruntak gradu bakarreko erakusle sistemak, baina izan badira, eta alde horretatik ez legoke arazorik horrelako proposamena egiteko (ik. Diessel 1999: 35-39, 2013).
- (ii) Kronologia erlatibo bat ezar daiteke bi irizpide nagusiren arabera: hiru graduko sistemak pluraleko deklinabidea gramatikalizatu ondorengo behar du izan, batetik; bestetik, gradu bakarreko sistemak Euskara Batu Zaharra baino lehenagokoa beharko luke, hiru graduko sistema orokorra baita euskalki modernoetan. Erromatarren etorreraren aurreko garaia garamatza egoera honek, eta, horrela, zilegi izan liteke galdetzea hiru graduko

sistamarako jauzia hizkuntz ukipenaren ondorio izan ote den; antzeko galderak egiten ditu Seiciucek (2014: 551). Zoritxarrez, datuak urriegiak dira azken auzi hau eztabaidatzeko.

- (iii) Singularrean ere gradu bakarra baldin bazegoen, zein zen? Bigarren graduko *hori* lehenekotik eratorri izan da, baina hori hala dela onarturik ere *hau* eta *ha* formen artean jatorrizkoa zein den erabaki beharra legoke. Pluralean ikusi dugunari jarraiki —gaur hirugarren gradukoa dena zatekeen forma bakarra—, azter daiteke singularrean ere hala izan ote zen: singularreko forma bakarra *ha* izango zen. Hipotesi honek, jakina, berarekin dakar gaur lehen gradukoa den *hau* azaldu beharra, eta baita bigarren graduko *hori* ere; ikus 5.5.3.4 atala.
- (iv) Aipagarria da erakusle singularretan lehen eta bigarren gradukoek hirugarrenarekin duten alde nabarmen bat: badirudi lehen eta bigarren graduko erakusleetan absolutiboaz besteko kasuak inesiboaren gainean osatuak direla: abs. *hau*, *hori* baina erg., gen. etab. *hon-/horr-* (ik. 5.5.2.3 atalean, hauek erakusleen inesibozko formak direla esateko eman daitezkeen argudioak). Hirugarren gradukoan, ez dirudi *han*-en gainean osatu direnik *hark*, *haren*, *hari* eta beste, absolutibozko *ha*-ren gainean baizik, *-r*-epentetikoa edo berezkoa izan gorabehera. Onartzen badugu inesiboan oinarrituriko formak oro har berriak direla (ik. 5.5.4.1 atala), honek ere egin lezake lehen eta bigarren graduko erakusleen berritasunaren alde, hirugarrenekoarekiko berritasun erlatibo baten alde, bederen. Gogoan har bedi, halaber, hirugarren gradukoan aldaera morfologikoak daudela pluralean (*haek/hek*), baina ez dela halakorik besteetan (*hauek, horiek*).

Azaleratu dut zer alde duten hirugarren graduko erakuslearen paradigmak eta lehen eta bigarrenekoak, singularrean zein pluralean. Alde horretatik ondorio nagusi bat atera dut, lehen eta bigarren graduko erakusleak berriagotzat joz. Ondorio hau zuzena izan zein ez, uste dut berezko balioa duela ezaugarri horiek eztabaida berean batera ezarri eta aztertzeak.

Erakusle sistemaren gradu kopuruaren auzian bestelakoak izan dira proposamenak eta hipotesiak eta berorien irozgarri emaniko argudioak (2.3.4 atala); horietan jatorrizko erakusle sistema bi edo hiru gradukoa ote zen eztabaidatu da, gehienbat. Hemen, bestelako hipotesi bat aurkeztu dut, aukera moduan: pluraleko formen deklinabidearen berreraiketa bere azken ondorioetara eramatea; bestelako emaitzak ditu —gradu bakarreko sistemara jotzen da hipotesi honetan—, horietara iristeko argudioak ere bestelakoak baitira. Arazoak ere, jakina, bestelakoak ditu: besteak beste, singularreko lehen eta bigarren graduko *hau(r)* eta *hori* formen jatorria iluna izatea oraindik ere.

Hemen agerturiko hipotesiak berezko ezaugarri bat du: ez dator, berez, erakusleak eta erakusle sistema berreraikitze berriazko saio batetik, singularreko eta pluraleko deklinabide mugatuko forma zenbaiten diakroniarako proposaturiko berreraiketaren zehar-ondorioa da. Nolanahi ere den, baliteke ohar hauek lagungarriak izatea, erakusleen berreraiketa saio orokorra egiten denerako.

5.5.3.4 Ohar etimologiko bana *hau(r)* eta *hori* erakusleez

Aurreko atalean, erakusle pluralei begira, aipatu dut zilegi izan daitekeela berreraikitzea gradu bakarreko erakusle sistema bat. Argudioak bil daitezke horretarako pluraleko paradigmaren, baina hipotesi horren arabera zehaztu beharra dago zertan datzan singularreko *hau(r)* eta *hori* erakusleen berritasuna, hots, zein den beren jatorri etimologikoa.

Gradu bakarreko erakusle sistema duten hizkuntza zenbaitetan bestelako baliabideak dituzte gradua markatzeko, eta alemanieraz, adibidez, erakusle neutroari (*der/die/das*, generoaren arabera bereizketarekin) adberbio bat gehituz egiten da, honela: *der/die/das hier* eta *der/die/das da*, eta hauetan, *hier* ‘hemen’ eta *da* ‘hor, han’ adberbioak dira. Pentsa liteke euskaraz ere *ha* osagai deiktiko bakarrari beste osagai lexikoren bat gehitu zitzaiola gradu hurbila markatzeko: *hau*-ren jatorrizko forma *haur* dela onarturik —baina ikus 5.5.2 (d) atalean *hau* + *hor* aukeraz esandakoa—, *hur* ‘hurbil’ bakarrik datorkit burura, eta *ha-hur ‘hurbileko ha’ litzateke *hau(r)* jatorrian.⁴⁰⁶

⁴⁰⁶ Ez dago argi *ahur* ‘esku barru’-rekin lotu behar ote den; ezaguna da harreman espazialak adierazteko erabili ohi direla gorputz atalak, ikus Ibarretxe-Antuñanoren lana (2012: 258-263); cf. *aurre* ‘aitzin’ bera.

Schulzek antzeko bilakaeren berri ematen du, osagai lexikoak erakusle paradigmaren nola sar daitezkeen argitzeko, eta hauxe ematen du adibide gisa: “Consider a structure DISTAL + <GROUND> which may be grammaticalized as a distal deixis with the notion ‘downwards’ or ‘down there’” (2003: 292); bestalde, ez da urrun joan beharrik antzeko adibideak bilatzeko, cf. fr. *là-bas*. Paralelo formal egokiak izan daitezke hauek; gradu aldaketak azaltzeko (adibide horietan gradua “distal” da beti, urrunekoa), gogora ekar litezke berriro Schulzeren hitzak: “a *proximal* can be additionally marked by a *distal* to indicate a *medial*, or *distals* are marked by the proximal for emphasis, etc.” (2003: 293).

Bigarren graduko *hori* azaltzeko, beste azalbide batzuk aztertu behar dira. Azkarate eta Altunaren arabera (2001: 40), **haur-i* berreraikitzen du Irigoienek, datiboarekin, nahiz eta ez dudan bere aipu zehatza aurkitu. Nire ustez, aukera egiantzekoagoa da *hi* izenordainaren bitartez azaltzea, hots, **haur-hi* edo **hor-hi* bezalako sintagmaren bat izatea jatorrian. Bi argudio mota erabil daitezke honen alde, (a) euskararen barreneko paraleloak, eta (b) paralelo tipologikoak:

- (a) Absolutiboko *neroni* izenordain indartuaren jatorrian ere datiboa ikusten dute Azkuek (*Morf* §652) eta Irigoienek (1981: 384-385), baina nire ustez argi dago azken osagaia *ni* izenordaina dela, Lazarragaren A19: 1 *neurau ni* erabilerak nabarmen erakusten duen bezala; *neure hau* sintagmari *ni* izenordaina gehitu zaio. *Neure hau* sintagmaren paralelo gisa, gogoan har bedi *guzti hau* sintagmak izan dezakeen ‘ni, nihaur’ adiera (cf. Lazarg A5: 9 *guztiau çurea nax* eta BizkOlerk 17 *vaquiçu zurea orain gustiau naçana*, beste hainbaten artean).

Ergatiboko *neronek* forman, datiboko *neroni* homonimoan eta beste formetan, bestalde, ez dirudi berrindartzeko erabili denik izenordaina: *neronek* eta *neroni* (dat.) hurrenez hurren *neure honek* eta *neure honi* sintagmen bidez azal

---

Eztabaida honetan, interesgarria izan daiteke ohartzea ‘esku’ hitza artikulatu definitu gisa gramatikalizatu dela gidar hizkuntza txadiarrean (Frajzyngier 1996: 179-182). Bestalde, baliteke beste erakusle batzuen osieran ere parte hartu izana *hur* osagai honek: hirugarren graduko *hura* aldaera *hur* + *ha* analiza liteke, beharbada. Berriagoa litzateke *hura* hau, *hau(r)* eta *hori* baino, hauek orokorrak baitira, eta *hura* ez. Xehetasunak argi ez badaude ere, kronologia ezberdinak azaldu lezake posizio eta funtzio ezberdinekin agertzea *hur* osagaia.

litezke. Absolutibokoa izenordainarekin indartu baino lehenagoko egoera islatuko luke Axularren abs. *neror* vs. dat. *neroni* bikoteak (Irigoien 1981: 380).

- (b) Funtsean, izenordainarekin indarturiko erakusleak dira **hor-hi* eta **neure hau ni* egiturak, eta paralelo bete-beteak dituzte beste hizkuntzetan; honela orokortzen du Souag ikertzaileak, hizkuntza berberei buruzko lan batean: “The person-oriented nature of a demonstrative system can be marked explicitly *by incorporating person markers into demonstratives*” (Souag 2014: 535; etzana nirea). Are interesgarriagoa da zer dioen bigarren graduko erakusleen jatorri diakronikoaz: siwi hizkuntzan —hiru graduko erakusle sistema du gaur—, lehen graduko erakusleek historia luzeagoa dute bigarrenekoek baino; berriago hauek osatzeko, lehen graduko erakusleari gehitu egin zaizkio bigarren pertsonako izenordainei dagozkien atzizkiak. Euskarazko *hori* bezalaxe, *hor* osagaia lehen graduko *hau* erakuslearekin lotzen badugu. Paraleloa borobiltzeko, badirudi siwi hizkuntzan ez zegoela, jatorrian, bigarren graduko erakuslerik (bere ahaideei begira daki *hori* Souagek), eta hiru graduko erakusle sistema batera igaro zela zaharragoko biko batetik. Uste dut euskaraz ere antzeko zerbait gertatu zela, absolutiborako bederen; ergatiboan eta bestetan ez dago ***hor-hik* modukorik, arestiko (a) puntuan aipaturiko erg. *neronek* eta dat. *neroni* izenordainen kasuan bezalaxe.

Hipotesi honen barrenean, aztergai geratzen dira zenbait xehetasun: zenbateraino izan zen azkarra gradu bakarreko sistema batetik hirukora pasatzea? Izan al zen inoiz bi graduko sistema iraunkorrik? Galdera honi dagokionez, gogoan har bitez Schulzeren hitzak: erakusle sistemak aski aldakorrak dira (ik. 5.5.6 atala).

Morfologiazko auzietara itzulita, zein izan zen abiapuntuko forma, *haur* edo *hor*, eta izan al da inoiz **hauri* aldaerarik? Honi erantzuteko, aintzat hartu behar da *hori*-ren orokortasuna; bide horretatik, pentsa liteke *hor* monoptongatua izan zela abiapuntua. Bigarren graduko erakuslearen berritasunaren alde egin lezake horrek, eta ohargarria da, halaber, inesiboan *-n* ez duen bakarra bigarren gradukoa izatea (cf. lehenean *hon-* eta hirugarrenean *han*).

Beste auzi bat da erabakitzea *haur* edo *hor* horrek zein funtzio edo erabilera zuen,

azaltzeko zer bide egin zuen erakusle sisteman bigarren graduko paradigmaren parte izan arte. Nire ustez, egiantzekoa izan daiteke (*haur* >) *hor* erakuslearen aurkezle funtziotik abiatzea, ‘hona, horra (lat. *ecce*, fr. *voilà*)’-tik:⁴⁰⁷ funtzio honetatik, erraz azal daiteke, nire ustez, *hor* izatea bigarren graduko erakuslearen inesiboko forma; funtzio horretatik, berebat, ongi azal daitezke **hor-hi* sintagma izenordainez indartuaren bilakaera semantikoa.

Ustekizun hauek guztiek eskas dituzte datuak, jakina; garai historikoa baino lehenagoko gertakariak dira.

5.5.3.5 Ohar etimologiko bana genitiboko *hen* eta datiboko *her/hei* erakusleez

Atal honetan, proposatu dut erakusle pluralen oinarria *he-* dela. Bide horretatik, erakusleen formen osaera aztertzen has gintezke. Nire ustez, argi xamarra da leku-kasuetako formak, *hetan*, *hetarik* eta beste, *he-ta-n*, *he-ta-rik* eta halako analisisen bitartez ulertu behar direla; orobatsu ergatiboko *hek*, nire iritziz **he-ga* analizatu beharrekoa; hauetarako, ikus 5.5.5.3 atala. Nola analizatu behar da, orduan, genitiboko *hen*? Nire ustez, defenda daiteke *he-n* analisia, eta proposatu *-n* bukaerakoa inesiboa dela. Hortaz, genitibo pluraleko forma inesibo edo lokatibo bat da jatorrian, eta, funtsean, *he-ta-n* bera da, *-ta-* artizkirik gabe.⁴⁰⁸ Bilakaera ezaguna da jatorrian lokatiboa adierazten duen adposizio batek gero genitiboa adieraztea; ikus faroerazko adibide hau, jatorrizko ingelesezko glosekin (Heine eta Kuteva 2002: 204):

(14) <i>hestur-in</i>	<i>hjá</i>	<i>Jógvan-i</i>
horse- DEF:SG:M:NOM	at	John- SG:DAT
‘John’s horse’		

Euskararen kasuan, badirudi *hen* lokatibo zaharra genitiborako espezializatu zela, eta lokatiborako *he-ta-n* berria erabiltzen hasi zela, Kuryłowicz-en lege ezagunari jarraiki. Horrela, hiru lokatibo zaharrak ditugu erakusleen deklinabidean: **he-ga*, **he-na* eta

⁴⁰⁷ *OEH*-ren arabera (s.v. *hau*), autore zuberotarrengan aurkitzen da garai historikoan *haur* ‘hona hemen’ aurkezlea. Nire hipotesiaren barrenean, inoiz zabalduago egondako erabilera baten aztarna izango litzateke zubererazko hau, arkaismo bat.

⁴⁰⁸ Oro har, berriago dirudite *-ta-* artizkia duten formek: cf. erakusleetan *han* eta *hartan*, *honz* (Etxep, Leiz) eta *honetaz* bikoteak eta deklinabide mugagabeen *etxen* eta *etxetan*.

**he-ta-* (ikus 5.2.3.4 atala); jakina, ez ditugu oraindik ongi ezagutzen bakoitzaren ñabardurak.

Datibo pluralari dagokionez, ezagunak dira deklinabide mugatuko *-er* formak eman dituen arazoak (2.4.2.5.7 atala);⁴⁰⁹ tesi honetako jarraibide nagusiari segika, erakusleetan kokatuko nuke arazoa. Arazoan sakondu gabe, eta onarturik *hek* eta *hen* formetan azken bokala galdu dela, *her* bera *heri* batetik erator daiteke. Ez dut izartxorik jarri, Egiategirengan dokumentatzen baita *heri* (lehen liburukian, 101), baina honek ez du esan nahi Egiategiren hori jatorrizko formaren azken hondarra denik: izan liteke *her* formari *-i* gehituta sortutako forma pleonastiko berri bat. Ez da oraingoa jatorrizko *-i* baten galera proposatzen duen hipotesia (Gavel 1921: 99-100):

Mr Vinson, dans son *Premier essai de phonétique basque*, note que la désinence *-er*, employée dans certaines régions pour le datif pluriel, paraît due à une chute de l'*i* final du type *-eri*. Nous ajouterons que cette chute, de caractère quelque peu exceptionnel, s'explique peut-être par le désir de rapprocher, quant au nombre des syllabes, le type *-eri* du type *-ei*, dans lequel les deux voyelles formaient sans doute déjà une diphtongue; en d'autres termes, *-er* serait dû à une sorte de contamination entre *-eri* et *-ei*.

Baina bi berritasun dakartza nire ikuspegiak: batetik, erakusleetan kokatzen du arazoa, eta, honela, proposatuko nuke ekialdean inoiz *heri* epentesiduna izan dela, *hei* orokorrigoaren ondoan; aztertzeko daude datiboko atzizkiak eragiten dituen epentesi fenomenoak, cf. BerMez 26 *oficialebatey*, 30 *Erregue batey*, 44v *batey* adibideak, *bati* orokorrigoaren ondoan. Bestetik, erorketa hori, Gavelek “de caractère quelque peu exceptionnel” izendatzen duena, nahiko modu erregularrean azal daiteke erakusle pluralen paradigmaren kontuan hartzen baditugu berreraikitako *hega eta *hena formetako galerak.

Ageri denez, eredu eranslearen arabera analizatu dut erakusleen jatorrizko barne morfologia, deklinabide mugatuaren diakroniaz egindako proposamenez bestela. Ikus 7.1.5 atala auzi honetarako.

5.5.4 Mendebaldeko lehen eta bigarren graduko erakusle pluralen paradigma

Singularreko lehen eta bigarren graduko erakusleen paradigmaren, absolutibotik bereiz

⁴⁰⁹ Hona zer dioten Mitxelenak: “[T]he easternmost form is *-ér*, which seems to be irreducible to a common proto-type” (VII 164, 1 oh.).

daitezke beste kasu guztiak, beste oinarri baten gainean osatzen baitira: lehen gradukoetan, abs. *hau* dugu, baina erg., gen., dat. eta besteetan *hon-* da oinarria (*honek*, *honen*, *honi* etab.); orobat gertatzen da bigarren gradukoetan, abs. *hori* da, baina besteek *horr-* dute oinarri (*horrek*, *horren*, *horri* etab.). Absolutiboaren eta zehar kasuen arteko banaketa morfologiko hau euskal eremu osoko ezaugarria da (Altuna & Azkarate 2001: 12).

Pluraleko paradigmetan bestelako egoera dugu, eta mendebaldeak eta erdialde-ekialdeak hautu ezberdina egin dute (ik. 2.3.2 (c) atala): mendebaldeko eremu batean *hon-* eta *horr-*en gainean osatzen dira kasu guztiak —absolutiboa barne—, singularreko zehar kasuetan bezala, hain zuzen, eta *hone(e)k*, *hone(e)i*, *hone(e)tan* eta halako formak daude lehen graduan, eta *horre(e)k*, *horre(e)i*, *horre(e)tan* eta halakoak bigarrenean;⁴¹⁰ erdialde-ekialdean, berriz, singularreko absolutiboa da forma guztien oinarri, eta *hauek*, *hauei*, *hauetan* edo *horiek*, *horiei*, *horietan* bezalako formak ditugu.

Bi paradigma hauetan zaharrena zein den ebatz daiteke, atal honetan darabildan irizpideari jarraiki: kontuan hartzekoa da deklinabide pluralean badela hurbileko *-ok* artikulua; itxura guztien arabera *hauek* > (*h*)*oek* > *-ok* izan da bere bilakaera diakronikoa. Hurbileko *-ok* artikulua plurala euskal eremu osokoa da historikoki, baita mendebaldekoa ere (bertan gorde da gaur arte, gainera), eta, horrenbestez, pentsatu beharra dago *hauek* forma mendebaldean ere izan zela. Honek kronologia erlatibo bat ezartzeko aukera ematen digu: mendebaldeko *hone(e)k*, *horre(e)k* eta abarrek berriago behar dute izan, deklinabidea —pluraleko *-ok* bera barne— gramatikalizatu baino beranduagoak. Halaxe proposatzen du Castañosek ere: “es evidente que el nominativo plural fue en vizcaino *auek*, como lo atestigua el artículo plural concreto *-ok* < *-auek*” (1979: 90).⁴¹¹

⁴¹⁰ Arabako euskarak, mendebaldeko hizkera izanik ere, erdialde-ekialdearekin egiten du bat ezaugarri honetan: cf. Lazarragaren *berva oriek*, *berva oec* etab. Landuchiogan ez dut aurkitu pluraleko erakuslerik.

⁴¹¹ Martínezek bestela ondorioztatzen du: “The logical implication of this is that, unlike the plural of the noun declension, the formation of the plural of these demonstratives cannot be brought back to the common language. Therefore, the plural must be older in the noun than in the 1st and 2nd grade demonstratives” (2009b: 263). Nire ustez, inplikazio logikoa ezin da hori izan; izatekotan, deklinabideko *-ok* inoiz orokorraren bidetik, pentsatu beharra dago mendebaldeko erakusleak berriagoak direla.

5.5.4.1 Inesiboaren gainean osaturiko formen kronologiaz

Beste modu batera formulatu daiteke aurreko atalean aipatutakoa, orokortze modura: inesiboan oinarrituriko formak beranduagokoak dira. Kronologia erlatibo hau beste datu batzuetatik ere ondorioztatu izan da: Azkuek (*Morf* §631) gauza bera dio *nondik* izenordain galdetzailea eta *andik* adberbioa aztertzen dituenen, eta *norik* eta *norean* eta *arrik* eta *arean* ditu, hurrenez hurren, horien forma arkaikotzat; azpimarratzen du *no-* eta *a-* direla horien oinarriak, ez *non-* eta *an-*, azken hauek inesiboak direla izendatuki aipatu gabe bada ere.

Aurreko bi adibideak, mendebaldeko *honeek* bezalako pluralen azalpenarena batetik eta *nondik* eta *handik* ablatiboen berritasunarena bestetik, datu historikoetan ezarritako eta erabakitako auziak dira. Baliteke, horietaz gainera, orokortze horren beste adibiderik ere izatea erakusle sisteman. 5.5.3.3 ataleko (c, iv) puntuan ohartarazi bezala, singularreko lehen eta bigarren graduko erakusleak ezaugarri funtsezko batean bereizten dira hirugarrenetik: lehen eta bigarren graduko erakusleen paradigma inesiboan oinarritzen da singularrean (cf. abs. *hau/hori*, baina erg., dat., gen. *hon-/horr-*); hirugarren graduko erakusleen paradigma, ordea, absolutiboan oinarritzen da, Azkuek berak dioen bezala —abs. *ha*, erg. *ha(r)k*, dat. *hari*, gen. *haren* etab.—. Atal honetako orokortzea estu hartuz gero, esan nahi luke lehen eta bigarren graduko erakusle singularretako zehar kasuak hirugarrenekoak baino beranduagokoak direla; horrekin, beharbada, ondoriozta liteke beranduagokoak direla lehen eta bigarren graduko *hau* eta *hori* beraiek ere.

Laburbilduz, badirudi euskararen bilakaeran momentu batean inesibozko formak hasi zirela erabiltzen deklinabidearen beste kasuetarako oinarri gisa, lehenago erabiltzen zen forma hutsaren edo absolutiboaren kaltetan. Atal honetan oinarri historikoetan ongi ezarritako datu mota biri beste baten aukera gehitu diot; ikus, halaber, deklinabide mugatuari dagokionez, *goizanko* edo *barruango* bezalako ez esandakoa (ik. 5.2.3.1 eta 5.2.3.2 atalak, hurrenez hurren).

5.5.5 Pluraleko -(h)ak eta -(h)ek D-elementuak

Deklinabidearen berreraiketa proposamen honetan **haga*-ren izaeraren auzia da

eztabaidagarriena. Erakusle plural gisa *hek* erraz berreraiki daiteke: gaur egun ere erakuslea da forma horretan berean, eta D-elementu gisa ongi identifikatua dago deklinabidean, izenarenean, izenordainenean zein erakusleenean (cf. aurreko ataletan aipaturiko *zuek*, *horiek* etab.).

Bestelakoa da ustezko **haga* erakuslearen egoera: pluraleko deklinabidean *-ak* atzizkia dugu, baina hortik kanpo ez dago modurik erakusle sisteman ***hak* moduko erakusle pluralik berreraikitzeke; bestela esanda, gaurko erakusle sisteman ez dago zantzurik inoiz ***hak* moduko erakusle plural bat izan denik pentsatzeko. Erdi Aroko leku-izenetan ustezko *-haga* D-elementua agertzen bada ere, ez dago benetan argi inoiz pluraleko **haga* erakuslerik izan ote den.

Aurreko atal batean (5.2.5.5 atala), **haga*-ren arazoa erakusle sisteman kokatu dut, deklinabidetik atereaz. Bi modutan formulatu daiteke honek dakarren arazoa:

- ◆ Erakusle plurala, absolutiborako zein ergatiborako, *hek* baldin bazen, ez dago argi zergatik dugun *-ak* ere izenaren deklinabidean eta ez zen aski izan *-ek* gramatikalizatzea, izenordainetan gertatu zen bezala (cf. *zuek*).
- ◆ Erakusleen gramatikalizazioan oinarrituriko berreraiketa eredu batean ari garela onarturik, ez dago argi zergatik ditugun bi plural, *-ak* eta *-ek*, zuzenean berreraiki daitekeen erakusle plurala bakarria baldin bada (*hek*).

Egiari zor, arazoa erakusle sistemaren berreraiketan baino, erakusleen gramatikalizazioaz esan dezakegun horretan kokatu behar da. Bi puntu horietan deskribaturiko arazoari erantzuteko gogoeta bide bat baino gehiago dago:

- (a) Pentsa daiteke *-ek* deklinabidean sartzen hasi zenean bazela ordurako izen sintagman plurala adierazten zuen *-ak* (< *-aga*) atzizkia, eta ez zuela izenaren deklinabide mugatuan tokirik izango, salbu eta ekialdean, ergatiborako espezializatuz, berrikuntza moduan.⁴¹²

---

⁴¹² Amenduxen testuan 7 *Haydeac eta adisquideac vrte gutis acenduric* / 8 *Ycusetut ysuriric* dugu. Salaberriren iradokizunaren bidetik (1996: 91-92), pentsa liteke *-ak* atzizkiak ergatibo funtzioa duela Iruñeko euskararen lekukotasuntzat hartu ohi den testu honetan. Hizkera bertsukotzat jo ohi den Beriainen testuetan, ordea, *-ek* da pluraleko ergatibo marka nagusia hirurogei urte beranduago. Ez dago argi alde

- (b) Erakusle plurala *hek* izanik, azter daiteke **haga* bere osoan inoiz erakusle plurala izan ote den. Aurreko atal batean *-ak* atzizkia *-ek*, *-en*, *-eta* eta abarretatik bereizten duten ezaugarri morfonologikoen zerrenda eman dut (cf. gramatikalizazio maila eta bokalismo ezberdinak, inesibo singularrarekin partekatzen dituen ezaugarriak etab.); ezaugarri horietako askok bat egiten dute singularreko paradigmako atzizkienekin (5.2.5.3 atala).
- (c) **Haga* pluraleko paradigmako erakusle bat ez bada baina hala ere erakuslea baldin bada —hala iradokitzen dute ia ez bairik gabe forma hasperendunek—, eta singularreko paradigmako atzizkien ezaugarri batzuk baldin baditu, singularrarekin izan lezakeen lotura aztertzea zilegi da.
- (d) Singularreko formaren batean oinarrituriko erakuslea baldin bada, deklinabidean balio plurala hartu duena, bi gauza galdetu beharko ditugu: singularreko zein formaren gainean osatu den (e, f) eta nola hartu duen balio plurala (g).
- (e) Singularreko formaren bat *-aga* atzizkiaren oinarritzat hartu nahi badugu, zilegi da inesiboaren aukera aztertzea absolutiboarena berarena baino lehenago, *-ak* pluralekoak eta inesiboko *-an* atzizkiek partekatzen dituzten ezaugarri morfonologikoak lagun (5.2.5.1 atala). Horrela izanda eta inesiboan oinarrituriko *hango* eta *handik* bezalakoak badirela gogoan hartuta,⁴¹³ Erdi Aroko corpusean *-(h)anga* atzizkirik ba ote dagoen arakatu dut, *-(h)aga* atzizki orokorra garen ondoan, hipotesi hau sustenga lezakeen froga dokumentalen bila.

Oro har, aipa daitezkeen adibideak ez dira argigarriak (aurkituriko adibideen lehen agerraldiak baizik ez ditut aipatzen): cf. *Sancio Fortuniones de Artanga* (*DocLeire* 1096), *Martin Martinez de Çeranga*⁴¹⁴ (*SDomLeq* 1330), *Sancho Peres de Uzcanga* (*ArchZumai* 1352), *Juan Perez de Zuzanga* (*AGVizc* 1376), *Martin Yuannes d'Ubyrichanga* (*ArchLeqI* 1394), *Iohan Lopez de Estanga* (*ArchToll*

---

hau *-ek* atzizkiaren zabaltzearen adibide gisa har daitezkeen; ikus Salaberrik berak *-ek* atzizkiaren hedaturaz ematen duen berri laburra. Ohar bedi Mitxelenak hurrengo bertsolerroko *Ycusetut ysuriric*-en objektutzat duela *haydeac eta adisquideac* sintagma, eta absolutiboa dela *-ak*, bere ustez.

⁴¹³ Cf. hala ere *arik* forma, *handik* baino zaharragoa, nire ustez (5.5.4.1 atala); inesiboan oinarrituriko formak oro har berriagoak direla uste badugu, arazo bat gehiago luke hipotesi honek.

⁴¹⁴ Salaberrik 1325eko *Pasqual Martines de Çaranga* bat aipatzen du (2011: 169), baina 1374koa dela dirudi (*ArchLeqI*, 20. agiria).

1391), *Martin abad de Vrribanga* (*ArchDurIV* 1456), *Martin de Larrauanga* (*sic*) (*ArchOñatI* 1470; *Larrainaga* ote?), *Juan de Luchanga* (*VecVizcI* 1511); aipagarriak izan litezke, halaber, *Pero Maçuaçangua* (*NavOccit* 1282) eta *Maria Periz Rumangua* eta *Domenga d'Umangua* (*PobNav* 1330), *-anga* baldin badute bukaeran <gua> grafiak /ga/ adieraz baitezake.

Adibide hauek ez dira aski datu atal honetan agertu dudana proposamena sendotzeko: izen horiek ez dute aldaerarik *-aga* atzizkiarekin, eta, gainera, horietako askotan ez dago argi lehen osagaia zein den; are okerrago, *Artanga* izenean *arte* hitza dagoela pentsatzen badugu, badirudi *arta-* elkartu-eratorrietako forma dagoela eta deklinabidearen hipotesia baztertu beharko dugu.

Eztabaidarako esanguratsutzat jo daitezkeen bi adibide baizik ez ditut aurkitu: *Martín de Uranga* (*ArchSegII* 1449) eta *Garçia Martines de Careanga* (*SimancVizcVI* 1485). *Uranga*-ren aldaeratzat har liteke *Uganga*, eta, hala, *Bernardo de Ugange* (*CartDax* XII. m.) lehenagokoa litzateke; cf. halaber *Arnalt Guillem, seynor d'Ugange* (*CenBNav* ~1350); baina, Orpustanen ustez (1990: 122-123), leku-izen honen forma osoagoa ikusten da *Remon d'Uguenaga* bezalakoetan (*CenBNav* 1412), eta jatorrian **ur-gain-aga* edo horrelako zerbait izan liteke. *Uranga/Uganga*-z gain *Uraga* (*TopAlav* eta *OnomVasc17*) ere aurki daiteke. *Kareaga* izenaren *Kareanga* aldaerari dagokionez, esan beharra dago agiri berean pertsona bera *Garçia Martines de Careaga* izenarekin ageri dela, baina baita *Garçia Martines de Arcanga* aldaerapean ere; honek pentsarazten du adibidea ez dela hain ziurra eta idazketa huts soil bat izan daitekeela. Bi adibide hauek (baita goragokoak ere), bestalde, ez dira oso antzinakoak, eta horrek ere sinesgarritasuna kentzen dio hipotesiari. Horretaz guztiaz gain, gogora ekarri beharra dago inesiboaren gainean osaturiko formen berritasunaz esandakoa (5.5.4.1 atala).

Oro har, badirudi Mitxelenak atzizki honetaz esan zuenak balio osoa duela gaur ere: “*-anga* terminación de *Estanga*, *Uranga* (de [*h*]jur?), *Uzcanga*, del que no hay, que yo sepa, explicación satisfactoria” (IX 55). Atzizki hori erakusleekin/deklinabidearekin lotzen duen hipotesi bat aztertu dut, baina

emaitzak ez dira izan, inondik ere, argigarriak; gainera, orain arte aipatu gabeko oinarritzko arazo batekin ere topo egiten du hipotesi honek, ez baita erraz azaltzen nolatan igaroko ginatkeen *-anga* batetik *-aga* formara, are gehiago *-aga* honen antzintasuna kontuan hartuta. Bestelako aukerak aztertzen ditu Salaberrik (2011: 169) atzizkiaren jatorriari dagokionez, eta, besteak beste, gogora ekartzen du *-ngo* tikiarriarekin lotzeko aukera; horiek guztiak aintzat hartzekoak izango dira.

- (f) Inesiboaren aukeraren emaitza urria ikusirik, absolutiboaren aukera aztertzea beste biderik ez da. Aukera hau De Rijken (1981: 93) hipotesira itzultzea litzateke, baina erroko aldaketa batekin: erakusleen diakronia egiten ari gara, ez deklinabidearena; ikusi dugu, gainera, bere hipotesiak datuak aurka zituela (cf. *Oleaga* leku-izenaren gaineko eztabaida, 4.5.2 atalean). Proposamena hauxe litzateke: **haga* moduko erakusle bat dugu, singularrekoa jatorrian, **ha* erakusle absolutiboari *-ga* atzizkia gehituta. Honek, ezinbestean, pluraleko *-ak* atzizkiak ergatibo singularreko *-ak* atzizkiarekin duen loturaz galdetzeraz garamatza, ergatibo singularreko *-ak* ere **haga* berreraiki beharko genukeela dirudielako. Forma bera dugu ergatibo singularrean eta absolutibo pluralean (mendebalde-erdialde zabalean ergatibo plurala ere bada); homomorfismo horretan jatorri morfologiko bera ikus genezake, eta ezaugarri morfonologikoei dagokienez, bi gramatikalizazio ezberdini egotz geniezazkieke bien artean antzeman daitezkeen aldeak (mendeb. erg. sg. *-a + -a > -ea*, pluraleko atzizkian ez duguna, pluralean *-aak* aurkitzea eta erg. singularrean ez, azentuera ezberdina, etab.).
- (g) Funtsean, hau da proposamen honen oinarrian dagoen auzia: zer da *-ga*, eta nolatan garatu du plural balioa berori atzizki moduan hartu duen erakusle batek? Pluraleko balio horri beste balio bati gehitu behar zaio, *-ga* atzizkiari lehenagotik aitortua geniona: lokatibo bizidun markarena (cf. bizidunetako *-gan* inesiboa); era berean, *-k* ergatibo marka bizidunetako *-ga* lokatibo horretatik beretik eratorri du Lakarrak, egiantz handiarekin (2005: 442-444, 2006b: 263, 60 oh.). Hortaz, izen bizidunetako deklinabidean bere CV itxura osoarekin ageri den *-ga-* osagaiak hiru emaitza izan ditu, hirurak deklinabidean: erg. *-k*, pl. *-k* eta bizidunen paradigmagan agertzen den *-ga-* bera.

Ez daude argi ustezko bilakaera hauen xehetasunak, Lakarrak berak aitortzen duen bezala. Paralelo tipologikoetan oinarrituriko saio moduan, hauxe esan liteke: *-ga-* lokatibo zahar bat da,⁴¹⁵ eta, zenbait testuingurutan, agente marka ere bilakatu da; Joseba Lakarrak berak ohartarazten nauen bezala, bilakaera hori ongi deskribatua dago (Heine eta Kuteva 2002: 199).

Balio pluralari dagokionez, hasiera batean zerbaiten tokia adieraziko zuen, eta gero zerbait horren ugaritasuna edo multzoa (ik. 4.5.2 (a) atalean aurkako bideaz); eta gero hasiko zen plurala adierazten, Kuryłowiczek dakartzan adibideetan bezalaxe (1975[1965]: 52):

Numerous instances may be found for the evolution *collective (derivative) > plural (inflectional)*, cf. the fate of the Slavic collective suffix *-ja, -je* (Russian plural *druz-ja < drug* ‘friend’, Polish plural *liście < list* ‘leaf’), the Persian plural in *-hā*, an old collective, the so-called broken plurals of Southern Semitic, originally collectives (Arabic plural *kutub < kitāb* ‘book’ etc.).

Badirudi Lakarrak (2005: 444, 25 oh.) azalbide honetatik jotzen duela lokazioaren eta pluraltasunaren arteko harremana gogora ekartzen duenean; bilakaera *lokazioa* → *multzoa*, *ugaritasuna* → *plurala* litzateke. Bilakaera semantiko honen hipotesiak berezko ahulgune bat izan lezake: erraz azal daiteke leku-izenetan horrelako bilakaera gertatzea,⁴¹⁶ baina ez dago argi nola gertatuko zen izen horietarik kanpoko gramatikaren ataletan; onartu beharko genuke *multzoa*, *ugaritasuna* balioa zuen garaian zabaldu zela izen mota guztietara. Ohartzekoa da, bestalde, Heineren eta Kutevaren lanean ez dagoela *lokatibo* → *plural* bilakabidearen berririk.

Gogoeta hauen ondotik, zenbait punturen arabera zehaztu daiteke nire hipotesia: (1) **haga* D-elementu bat proposatu dut, deklinabide mugatuan gramatikalizazio bide bat baino gehiago izan dituen, erg. sg. *-ak* eta abs./erg. pl. *-ak* izan arte; (2) bi bide hartu izanari egotzi behar zaizkio emaitza morfonologiko ezberdinak, cf. pluraleko *-a + -ak >*

⁴¹⁵ Oñederra ondorio berera iristen da: “Toponimo eta lekuarekin zerikusia duten deituretan ere aurkitzen dugu delako /ga/ horren arrastorik, beraz ederki asko izan liteke nolabaiteko lekutasuna adierazten duen afixuren bat” (2005: 387-388).

⁴¹⁶ Mitxelena toponimiazko adibideak ditu hizpide, *-aga* atzizkiaz ari dela: “Un suf. que signifie ‘lugar de algo’ pasa fácilmente a expresar ‘conjunto, colección, abundancia de algo’. Así, en la toponimia, aparecen con valores difíciles de diferenciar *-aga, -(k)eta* y *-(t)egi*” (VIII 240).

-*ek* bilakaeraren falta eta beste; (3) gramatikalizazio ezberdin horiek -*ga*- osagaiaren ñabardura semantikoek baldintzatu dituzte; (4) deklinabide mugatua berrikuntza da -*ek* ekialdekoa (ez ordea izenordainetan edo erakusleetan, cf. *zuek* eta *hauek* ia orokorrak); (5) berreraikitako *haga erakuslea singularreko *ha-ri -ga* osagaia gehitutakoa da; (6) -*ga*-dun erakusle honek garatu dituen balio ezberdinen azalpena egokiago kokatzen da erakusle horren gramatikalizazio bidez esan dezakegun horretan, erakuslearen berreraiketa soilaren auzian baino.

Hurrengo bi azpiataletan, bi hipotesi aurkeztuko ditut, -*ga*-dun D-elementu honen gramatikalizazio ezberdinak nola azal daitezkeen argitzeko; biek ala biek jomuga dute -*ga* osagaiaren jatorrizko balioa argitzea.

5.5.5.1 Ikerketa ildo bat: pluraltasunaren eta biziduntasunaren arteko lotura

Funtsean, -*ga* osagaiaren izaera eta bere bilakaeraren xehetasunak zehaztea faltako litzaziguke. Nire ustez, zeregin horretan, ezinbestekoa da aintzat hartzea Smith-Starken (1974) hierarkia; hona nola formulatzen duen Haspelmathek: “An apparently exceptionless generalization is that *human nouns are more likely to have plural marking than non-human (especially inanimate) nouns*” (2013, etzana autorearena).

Zinez da esanguratsua pluraltasuna biziduntasunarekin hain estu loturik agertzea, euskaraz izen bizidunekin agertzen den marka eta pluralaren jatorri bereko morfemak direla gogoratu baitugu 5.5.5 ataleko (g) puntuan.

Orokortze tipologiko honen arabera, balirudike lokazioaren eta pluraltasunaren arteko lotura zuzena baino biziduntasunaren eta pluraltasunaren artekoa hobetsi behar dela. Hipotesi honetan, -*ga* atzizkiaren baliorik behinena eta, agian, jatorrizkoa biziduntasun markarena litzateke, eta pluraltasunaren adierazpen morfologikoa izenen biziduntasunarekin lotzen duen hierarkia horrek erraztuko zuen -*ga* plural marka gisa berranalizatzea. Hau guztia hala balitz, arestian aipaturiko eta Lakarrak gogora dakarren lokazioaren eta pluraltasunaren arteko loturak arazo bat gehiago luke, deklinabide arrunteko *lokati*bo → *plural* bilakabidearen paralelo faltaz gain.

Bide honetatik eraikitako hipotesiak balituzke, hala ere, arazoak: ergatiboarekiko lotura azaltzea zaila gertatuko litzateke —Silversteinen hierarkiaren arabera, bizidunak

dira, hain zuzen ere, ergatiborik hartzen ez dutenak—, eta errazago azaltzen da *-ga* lokatibo batetik abiatuta; era berean, Joseba Lakarra irakasleak ohartarazten nauen bezala, erraz azal daiteke *-ga* lokatiboa izen bizidunen leku-kasuetan agertzea, hain zuzen ere izen horiek behar baitute marka gehigarriren bat leku-kasuak hartu ahal izateko (hots, nolabait “leku” bilakatu behar dira: cf. ***Maritxu-n* vs. *Maritxu-ga-n*); bestalde, badirudi adizkietako *-ga-* eta *-na-* (cf. *duan/dunan*, ik. 5.2.3.4 atala) hobeki azaltzen direla bere lokaziozko balioen batetik.

Esan daiteke forma beraren (**-ga* jatorrizkoa) balio ezberdinen (bizidunen leku-kasuetan, ergatibo markan eta pluralean agertzea) arteko harremana zehazteko dituzkegun zailtasunak gehiago dagozkiola datu edo analisi faltari, beste ezeri baino. Hurrengo azpiatalean, Smith-Starken orokortzean beste modu batean sakontzeko aukera aztertuko dut, honako hau alde batera utzirik: bere eta Silversteinen hierarkia osagarrien bidetik, aztertuko dut nola konpon daitezkeen arazo hauetako zenbait, onartuz lokazioarena dela *-ga* osagaiaren jatorrizko balioa eta datuen analisi xeheago bat emanaz.

5.5.5.2 **haga-ren bi gramatikalizazioak: -ga osagaia, ergatibitate erdibituaren arabera*
7.2 atalean proposatuko dut numeroaren arabera ergatibitate erdibitua dagoela euskaraz; atal horretako eztabaidaren aurrerapentzat har litezke *-ga* atzizkiaz hemen esango ditudanak. Hauxe da azalpenaren oinarria:

- ◆ Silversteinen (1976) eta Smith-Starken (1974) hierarkiek modu egokian azal dezakete morfema berak ($-k < *-ga$) pluralerako zein ergatiborako balio izatea eta pluraleko deklinabide mugatuan euskal eremu handi batean ergatiborik ez markatzea (numeroaren arabera ergatibitatea).

Hona hemen Silversteinen biziduntasunaren arabera hierarkiaren eskema oinarrizko bat:

(15) 1. p/2. p → 3. p → pertsonak → animaliak → [bizidunak] → bizigabeak

Silversteinen arabera, hierarkia honetako eskuineko aldeko izen motekin erabiliko da

ergatibo marka, hots, bizigabeenekin, besteekin baino maizago edo lehenago.⁴¹⁷ Orokortze hau berresten duen bibliografia zabala hona ekarri gabe, eta salbuespen posible batzuetarako, ikus Comrie (2013).⁴¹⁸

Smith-Starckek (1973) hierarkia bera erabili zuen plural markatzerako: pluralaren markatze morfologikoa, ergatiboarenaz bestela, hierarkiaren beste muturrean egiten da, 1./2. pertsonekin eta bizidunekin, gehienbat. Honen zergatia honela ematen du Haspelmathek (2013):

The explanation for the role of animacy in plural marking seems to be the fact that the distinction between one and more than one is more salient for animates than for inanimates, so that speakers are more likely to make use of available plural markers when they refer to a plurality of animates. Through grammaticalization, this preference in language use can lead to obligatoriness in language structure.

Beraz, hierarkia beraren arabera azaltzen da ergatiboaren eta pluralaren markatze morfologikoa. Euskal datuei dagokienez, erraz azaltzen da **haga* D-elementua bi funtziotan gramatikalizatu izana: *-ga*-dun osagaiak hierarkia horren araberako banaketa osagarrian daude: normala da pluralean ergatiborik ez markatzea, izan ere lehenago gramatikalizatuko baitzen plural gisa sintagma bizidunetan, hain zuzen ere ergatibo markarik hartu ohi ez duten sintagmetan. Orokortze tipologiko ezagunetan oinarriturik, azalpen diakroniko egokia eman dezakegu *-k* (< *-ga*) morfemaren izaera dikotomikoa argitzeko.

Hipotesi honen barruan, onartzen dut *-ga* osagaia jatorrian lokatibo moduren bat zela eta, ondorioz, **haga* D-elementuak jatorrian balio lokatiboa zukeela:

- (a) Baliteke jatorrizko balio hori izatea *Andrearriaga* eta *Arespakotxaga* famatuetan gorde dena, aurreko atal batean esan dudaren aurka; ik. 4.5.2 (a) atala, non *-eta*-ren bilakabidearekin konparatuz, jatorrizko balioa pluralarena izan zitekeela esan dudan. Honela dio Mitxelenak (IX 512-513) kideko beste leku-izen batzuez:

⁴¹⁷ Andramendiko idazkietan bi adibide ditugu ergatiborik gabe: 1 *Jaunoc aguyn[su] ta Obeylos ta ycartuco Ulertu* eta 2 *Eneco Pagoetantayco da Uacheguyn ta baesoan bere naguçiar legues Ochoa Onsaluch*. Aipagarria da ergatibo falta izen bizidunetikiko bi sintagmatan izatea, bi izen berezitan. Dena den, ez dago argi esanguratsuak diren: testuari zahar itxura emateko ote? Ergatiborik gabeko adibide gehiago bildu ditut seigarren kapituluko (47a-g) adibideetan.

⁴¹⁸ Hona zer dioen Fleckek: “[S]ome Mayoruna languages are remarkable in that the sole ergative agreement morpheme is first person, in explicit violation of the nominal hierarchy” (2010: 47).

Çuuycoaga (111, siglo XIII), que parece significar algo así como ‘el lugar del puentecillo’, con -*aga* de valor vagamente local lo mismo que *en la peça que dixen* [sic] *Çuviverriagua* (310, 1246, Tajonar). Se nos escapa naturalmente la razón del nombre *Guiçairudiaga*, mod. *Izurdiaga* (cf. aquí 377, h. 1257), pero tiene que ser ‘el lugar de la figura humana, de la imagen de hombre’ o algo muy parecido.

- (b) **haga* D-elementua plural mugatu gisa gramatikalizatu zen, Smith-Starki jarraiki lehenik bizidunetan, ziur aski. Gramatikalizazio honek lokazioaren eta ugaritasunaren arteko harremanaren bidetik joko zuen, baina arazo zenbait daude: ez dirudi lokazioa izen bizidunekin ongi ezkontzen denik; arazo hau arestian aipaturiko *lokazioa* → *plurala* bilakaeraren paralelo faltarekin batera deskribatu behar dela dirudi.
- (c) **haga* D-elementua ergatibo mugatu gisa gramatikalizatu zen, Heinek eta Kutevak (2002: 199) deskribatzen duten joera orokorrarekin bat, *lokatibo* → *agente* bilakaerarena.

Hau guztia da, honenbestez, numeroaren araberako ergatibitate erdibitu gisa deskribatuko dudan fenomenoaren azalpena: erdibitze horrek jatorri morfologikoa du, eta, azken buruan, -*ga*-dun D-elementu jakin batek bi gramatikalizazio bide izan dituelako azaltzen da. 7.2 atalean sakonduko dut deskribapen modu honetan.

Ohar nagusi bat egin behar da: azalpen honek guztiak deklinabide mugaturako baizik ez du balio, eta hipotesi honen irismenetik kanpo geratzen da ergatibo mugagabearen erabileraren azalpena, hots, *izen, izenordain...* + -*ga* > erg. *izen, izenordain...* + -*k* sintagmen bilakaeraren xehetasunak; halako sintagmen erabileraren diakroniaren xehetasunek berriazko azalpena behar dute.

Bestalde, ohargarria da hipotesi honetan erdibitzea beti deskribatzen dela erakusleen gramatikalizazioaren menpe, eta honek bestelako galderak egitera garamatza: erakusleen gramatikalizazioa baino lehenago, ba ote zen erdibitzerik? Beste erdibitzeren bat izango ote zen? Eta, erdibitzerik ez bazen, deskriba ote daiteke sistema ergatiborik?

5.5.5.3 hek erakuslea eta -ga

Aurreko atalean ustezko **haga* D-elementuaren xehetasun morfologikoak aztertu ditut,

-ga osagaiak horretan zer joko izan zezakeen argitu nahian. Baina gogoan hartu beharra dago *hek* erakusleak ere *-ga* morfema duela, bukaerako *-k* bere ondorengoa dela onarturik.

Onartzen badugu erakusleen jatorrizko singular/plural banaketa bokalismoan zetzala, *ha-/he-*,⁴¹⁹ ez da ongi ulertzen zertarako behar duen *hek* erakusleak *-k* pluraleko marka. Hau modu ezberdinetan azal liteke, bestelako aukerak baztertu gabe:

- (a) Onartuz *-k* (< *-ga*) atzizkiak bere balio plurala ustezko **haga* erakuslean garatu zuela, baliteke bertatik zabaldu izana pluraleko *he-* oinarrira, *-ga* > *-k* gertatu ondotik, beharbada.
- (b) Beste aukera bat izan liteke *hek*-en dagoen *-k* ez izatea pluralekoa, baizik eta horretan ere, jatorrian behintzat, lokaziozkoa izatea (ez dut berariaz aztertuko biziduntasun markaren aukera); hau da, *hek* erakuslean *-ga* morfema egon liteke, eta **hega* litzateke protoforma, baina artean morfema bizidun edo lokatibo marka gisa funtzionatzen zuela. Kasu honetan, banaketa osagarrian legoke leku-kasuetako *heta*-rekin.
- (c) Ez dirudi inondik ere *-k* ergatiboaren marka izan daitekeenik *hek* erakuslean, absolutibo zein ergatibo balioak izan baititzake honek.

Esan bezala, balizko **hega* protoformak leku-kasuetako *heta-* dakar gogora, egiturari dagokionez; pentsa daiteke *-ta-* hau ere lokatibo balioko morfemaren bat izan zela,⁴²⁰ *-ga-* bera bezala, are gehiago *da* kopularekin lotzen badugu, Lakarrak (2013b: 309-312) proposatzen duen bezala (ikus, halaber, lokatiboaren eta kopularen arteko loturaz, Heine eta Kuteva 2002: 100). Ez legoke argi, hala ere, *-ga-* eta *-ta-* morfemak bereizita, zergatik dugun batean **hega* eta bestean *heta-*, lehenean ahostunarekin eta bigarrean ahoskabearekin; badirudi kronologia ezberdinez aritu beharko genukeela (ahantzi gabe egun *-k* ahoskabea dugula, jakina). Trasken legea (1995: 231) aldarrikatzen du

⁴¹⁹ Castañosek bestela uste zuen: *-k* osagaia zen plurala markatu zuena, eta *he* jatorrian singularrekoa edo numeroarekiko neutroa zen (1979: 92-105).

⁴²⁰ Morfema hau, jakina, lehenago ere identifikatu izan da: Lafon (1999: 168), adibidez, Schuchardtek dakarren nahasmena gorabehera (jatorri ustez latindarreko *-eta-*ren berranalisis azaltzen du honek *-ta-*), euskal jatorriko *-ta-* batez mintzo da.

Lakarrak, baina morfema baterako balio duenak besterako ez du balio kasu honetan. Auzi honetan gehiago sakondu gabe, aipagarria da *heta-* ereduak bete-betea betetzen duela Martineten ereduaren arabera herskariaren banaketa (1950).

5.5.5.4 Bururatzeta eta azken ohar bat -ak eta -ek D-elementuen arteko harremanaz

Ustekizun hauek guztiek ez dute azalpen erabatekorik ematen *-(h)ek* eta **-(h)ak* D-elementuen arteko harreman zehatzaz. Laburbilduz, esan daiteke *-ek* D-elementuarekin ez dagoela arazo nabarmenik: *hek* erakusletik eratortzen da diakronikoki, besterik gabe. Deklinabideko *-ak* atzizkiaren nondik norakoak, ordea, ez daude hain argi: D-elementu gisa identifika dezakegu, Erdi Aroan *-haga* agertzen delako, baina zalantzazkoa da bere estatusa erakusle sisteman.

Horretaz guztiaz gain, azken ohar bat egin daiteke euskararen barrenean biek duten orokortasun maila ezberdinaz:

- (a) *-ek* orokorra da erakusle sisteman eta izenordainetan euskal eremu osoan (cf. *hauek* edo *zuek*); izenaren deklinabide mugatuan ere agertzen da, baina ekialde zabaleko hizkeretan bakarrik.
- (b) *-ak* izenaren morfologian baizik ez da orokorra, eta ez da ageri erakusleetan eta izenordainetan, berrikuntza zenbait gorabehera (cf. *horiak*, *batzuak* etab.).⁴²¹

Ohar honek bien arteko harreman kronologikoa argitu lezake, honako orokortze hau gogoan harturik (Daniel 2013):

[I]f a language has a number distinction anywhere, then it has it at least in pronouns, or, speaking in diachronic terms, that plurality has spread from plural personal pronouns to other nominals (cf. Forcheimer 1953).

Orokortze honek honela egingo luke bat hemen eginiko berreraiketarekin: *-ek*, erakusleetan zein izenordainetan orokorra den neurrian (cf. *hai-ek* eta *zu-ek*, hurrenez hurren), zaharragoa da bakarrik izen morfologian aurkitzen den *-ak* (< **haga*) baino, eta

⁴²¹ *Euskal Klasikoen Corpus*-aren arabera, *batzuak* XX. mendean hasten da agertzen. Ezberdina da *horiak*-en kasua, Leizarragak behin eta berriro erabiltzen baitu, balio absolutiboarekin, balio ergatiboko *horiak*-en ondoan (behin dakar hau); badirudi autore honen berrikuntza dela. Beranduago, Urteren *Ethorki*-ko adibide bat dakar *Euskal Klasikoen Corpus*-ak, baina eskuizkribuan begiratuta *horioc* irakurtzen da (22. kapitulua, 6. atala); Urtek *horiok* eta *horion* bezalakoak erruz darabiltza.

erakusleen jatorrizko erg./abs. bereizketa eza atxikitzen du. Erakusleetatik eta izenordainetatik kanpo, ordea, argudiatu beharra dago berrikuntza dela ekialdeko izenaren deklinabide mugatuko erg. *-ek*, erg./abs. *-ak* zahar eta inoiz orokorragoaren aldean: izenordainetako eta erakusleetako *-ek* atzizkiaren aldean, bazter batekoa baizik ez da, ekialdekoa bakarrik, eta, inportanteagoa dena, balio bakarrarekin espezializatuta ageri da, ergatiboarenarekin, erakusleen jatorrizko eta berezko bereizketa eza galduta; erakusleetatik urruntzen duen ezaugarri honek du salatzen bere berritasun erlatiboa.

Bestalde, *-ak* atzizkiari dagokionez, izenaren deklinabidean baizik ez da garatu; honek pentsarazten du gramatikalizazio bide bereizi batetik izan duela garapena, 5.5.5.2. atalean azalduriko ñabardurekin, ez pluraleko beste atzizkien modura.⁴²²

5.5.6 Erakusleen berreraiketa: ondorioak eta arazoak

Hona hemen laburbilduta erakusleen zeharkako berreraiketa honen emaitzak, bere ondorio eta arazoekin:

- (a) Erakusleen hasierako hotsa hasperena zelako hipotesia hobetsi dut, ez herskari belarra (ahostuna zein ahoskabea) (5.5.1 atala).
- (b) Hirugarren graduko erakusle singularrerako **ha* berreraiki daitekeela aipatu dut (5.5.2 atala).
- (c) Erakusle pluralen jatorrizko forma monosilabikoa zela proposatu dut (5.5.3 atala).
- (d) Zenbait izenordainek (cf. *zuek*, *guk*) eta erakusle plural guztiek bigarren osagai moduan *hek* dutela proposatu dut (5.5.3.1 eta 5.5.3.2 atalak).
- (e) Berreraiketa modu honek jatorrizko erakusle sistema gradu bakarrekoa izan ote zitekeen galdetzera eraman nau (5.5.3.3 atala).
- (f) Erakusle pluralen sisteman mendebaldeko eta mendebalde-erdialdeetako hizkerak berritzaileak direla proposatu dut: *honeek/aek* vs. *hauek/hek* (5.5.4 eta 5.5.3 atalak).
- (g) Singularrekoan, ordea, gordetzailea da mendebaldea: *a* vs. *aura/hura* (5.5.2 atala).
- (h) D-elementutzat jo dudana *-(h)aga* atzizkiaren gramatikalizazio bidez gogoetatu

⁴²² Ohar hau 5.2.5.3 atalean zerrendaturiko ezaugarriari gehitzen zaie, eta, beste behin, *-ak* bereizten du pluraleko beste atzizkietatik.

dut, *-ga* osagaiaren jatorrizko balio lokatiboaren bidetik: nola iritsi den erg. sg. *-ak* izatera, eta nola erg./abs. pl. *-ak* izatera (5.5.5.2 atala).

- (i) Numeroaren araberako ergatibitate erdibituaren hipotesia aurkeztu dut, eta ekialdeko deklinabide mugatuko *-ek* atzizkia berrikuntza izan behar dela argudiatu (5.5.5 atala).

Atalaren hastapenean esan bezala, deklinabide mugatuaren diakroniaren xehetasunen berri ematea da tesi honen helbururik behinena; erakusleen diakroniaz esan dezakeguna deklinabidearenaz egin genezakeenaren menpe dago tesi honetan.

Erakusle sistema bere osotasunean eta berariaz berreraikitzeke, erakusleak behar dira aintzat hartu, testuz testu eta bere balio eta forma ezberdinekin, ez soilik haien ondorengo gramatikalizatuak diren artikulu, izenordain eta beste. Bide hori hartzen du Irigoienek (1978, 1981), orobat Azkaratek eta Altunak (2001: 12-20).

Atal honetan, deklinabidea aztertzetik datozen zenbait ideia orokor bildu dira, erakusleen berreraiketan gako izan daitezkeenak, baina erakusleen berariazko berreraiketa egin gabe dago. Etorkizuneko lan honetarako, aintzat hartzekoak dira Schulzeren zenbait ohar; erakusleen berreraiketak dituen berezitasun zenbait aipatzen ditu, sei puntutan banatuak (2003: 292-294): (1) erakusleen jatorri etimologikoa ez da argia izan ohi, eta formaren eta esanahiaren arteko harremana fonosinbolikoa edo fonoestematikoa —“phonesthematic” jatorrizkoan— izan daiteke; (2) erakusleen izaera fonetikoa aldendu egin daiteke lexiko arruntarenetik eta arau fonotaktiko kanonikoetatik; (3) erakusle paradigmak iraupen txikikoak izan ohi dira; hots, handia izan ohi da bariazio diakronikoa eta sinkronikoa paradigma horietan; (4) erakusleetako fonemek maiz ez diete hertsiki segitzen hizkuntzaren arau fonetikoei, eta horietan gertatzen diren aldaketek berariazko azalpenak behar dituzte; (5) erakusleak maiz daude aldaketa funtzionalen eta semantikoen menpe, hau da, espazio deiktikoaz hitzun komunitateak duen oharmenean gerta daitezkeen aldaketen menpe; (6) erakusleen azpi-paradigmak maiz dira mixtoak beranduagoko aroetan —inoiz paradigma pururik izan bada—, eta, adibidez, gradu hurbileko erakuslea gradu urrunekoaren gehiketaz osa daiteke, eta bigarren graduako erakuslea sortu, eta abar. Nire ustez, datozkeen lanetan

lagungarri izan beharko dute puntu hauek, eta honela dio Schulzek berak: “any project to reconstruct the paradigm of demonstrative pronouns for a proto-language depends heavily on the question to which extent these six aspects become relevant or not” (2003: 294).

5.6 Deklinabide mugatuaren eta erakusleen berreraiketa: saio mota honen oinarriak eta haren ondorio zenbait

Honela laburbil daitezke deklinabide mugatuaren berreraiketarako harturiko jarraibideak:

- (a) Deklinabide mugatu osoa, pluralekoa barne, erakusleen gramatikalizaziotik azaltzen egin behar da ahalegina.
- (b) Horrek ondorio zuzenak ditu erakusleen jatorrizko formez esan dezakegun horretan: zein bere aldetik hartuta egin daitezkeen berreraiketa saioen balioa baztertu gabe, argi dago erakusleen zein deklinabide mugatuaren berreraiketa elkarren menpe jartzeak onura dakarrela bien diakroniaren ezagutzan sakontzeko.
- (c) Duvoisinin ideia alderantzizkatuz, baina bere argudio moduari jarraiki, erakusleen berregituratzeak deklinabidea osatu ondokoa behar zuen; bestela, deklinabidean ere ikusiko genituen aldaera horiek. Horren adibide garbia da genitibo pluralaren kasua: mendebaldean, berregituraturiko *aen* erakuslearen ondorengo *-aen* ere badago deklinabide mugatuan, *-en* zaharragoaren ondoan.

Oro har, esan daiteke berreraiketarako jardunbide honek deklinabide mugatuaren diakroniaren azalpen orokor egiantzekoa ematen duela eta zein bere aldetik egin izan diren azalbide zenbait bateratu ditzakeela —azentuaren auzian, adibidez—, baina bere arazoetako asko erakusleen berreraiketaren eta bere gramatikalizazioaren xehetasunen arloetara eramaten dituela. Horrek arazoak egoki deskribatzen eta identifikatzen lagundu gaitu, eta bestelako erantzunak bilatzea ahalbidetu.

SEIGARREN KAPITULUA
ARTIKULUAREN SINTAXIA.
XVI. MENDEKO EGOERAREN DESKRIPZIOA

Kapitulu honetan, deskribatu dut nola erabiltzen zen XVI. mendean *-a* artikulua, funtzio sintaktiko nagusien arabera. Horretarako, 3.2.4 eta 3.2.5 ataletan emandako irizpideak hartu ditut aintzat, eta VI.1 eranskinean zerrendaturiko testuinguru sintaktikoetako batzuei begiratu diet; XVI. mendeko testuetakoak dira datuak, 3.4 atalean zehazturiko corpusaren araberakoak.

Helburu behinena hauxe da: betetzen hasia Mitxelenak ikergaia aipaturiko hutsuneak (ikus 2.6.1 eta 3.2 atalak); gainbegirada orokorra da hau, eta azaldu gabe geratuko dira hizkera edo autore jakinen hainbat xehetasun. Eginbide zabalago baten hasikin moduan ikusi behar da kapitulu honetakoa: berez, lan monografikoak behar ditugu autore, garai eta euskalki bakoitzari buruz, deskribatuko dutenak izen sintagmen erreferentzialitatea nola markatzen den horietako bakoitzean, eta zein morfologiaren arabera zein xehetasun semantiko adierazten zen.

Kapitulu honetako helburua deskriptiboa da, horrenbestez. Beharrezko diren analisi semantiko sakonagoek ez dute tokirik izango, eta etorkizuneko lanetarako geratuko dira.

6.1 Artikulua XVI. mendera arteko hiztegietan

Argi dago hiztegi eta hitz zerrendetan ez dagoela aski syntaxirik, artikuluen erabilerari buruzko azterketa sakonik egiteko. Baina horietan dagoen informazio apurra sailka daiteke, ikusteko testuetako sintagmetan deskriba daitezkeen joerekin bat egiten duen. Deskriba daitezkeen ezaugarrien berri eman dut ondoko azpiataletan.

6.1.1 Artikuluaren erabilera, izenen izaera semantikoaren arabera

Ezaguna da izaera semantikoaren arabera dutela artikulua Picauden hiztegiko hitzek; ongi azaldu zuen López-Mendizabalek hori (1966: 78-79). Bi multzotan sailkatu zituen

hiztegitxoko hitzak, artikuludunak eta artikulugabeak, eta zehaztu ere zehaztu zuen zein irizpide semantiko antzeman zitekeen sailkapen horretan: “Los nombres *ogui, ardum, aragui, araign* son nombres partitivos” (1966: 79). Beranduagoko lanetan ere eman izan da honen berri (Azkarate eta Altuna 2001: 65, Santazilia 2013: 230-231). Honenbestez, hiru puntu nagusitan eman daiteke hiztegitxo honetako informazioa:

- (a) Artikuluarekin agertzen diren izenak hauek dira: *Urcia, Andrea Maria, echea, iaona, andrea, belaterra, ereguia, Iaona domne Iacue*. Izen arrunt zenbakarritzat jo daitezke, oro har.
- (i) Aipagarria da *ereguia* artikuluduna: artikulua duenez, badirudi erabateko izen arrunt gisa hartu zela, eta ez erreferente bakarreko izen gisa. Erreferente bakarrekotzat har zitekeen, orobat, *iaona* “dominum domus”, eta are *andrea* “dominam” ere (gogoan har *ugazaba* hitzaren jokabidea, maiz artikulugabea, 6.2.4.1 (b) atala); artikuluarekin daude biak.
- (ii) Aipagarriak dira, orobat, *Andrea Maria* eta *Iaona domne Iacue*: ordenarengatik, badirudi izendapen edo titulu gisa ageri direla *Andrea* eta *Iaona*, latin-erromantzeetako *senior* edo *domina* izendapenen kide (cf. *senior Lope Garseiz* eta *domina Ozenda Semenez*, *SMillán* 927 eta 1190, hurrenez hurren). Normalean, artikulurik gabe agertzen dira izendapen edo titulu hauek Erdi Aroan: cf. *andre tota sanoyz* (*SMig* XII. m.) eta *Jaun Tellu de Forniellu* (*DocLeire* ~1108). Adibide artikuludun bat aurkitu dut, hala ere: cf. *ego Anderea Oneca de Aoiz* (*SJuan* ~XI). Ez dut horrelakorik aurkitu *jaun*-ekin, ez bada antroponimoaren azken osagai gisa, cf. *Sancho Iauna* (*DinChampI* ~1236) eta *don Ochoco Jauna* (*AGNComp5* 1291).
- (iii) *Urcia* artikuluarekin agertzea erabili izan da argudiatzeko ez duela ‘Jainko’ esanahia: “[E]l nombre de dios debiera aparecer como nombre propio, es decir en forma indefinida” (Bähr 1929: 534); ikus halaber López-Mendizabal (1966: 79).
- (b) Artikulurik gabe agertzen direnak hauek dira: *ogui, ardum, aragui, araign* eta *gari*. Izen zenbakaitzak dira hauek guztiak, edo, bestela esanda, masa izenak.

Pentsa liteke salbuespena dela *araign* “piscem”, zenbakarritzat jo daitekeelako, gaztelaniaz “pez” itzultzen badugu; baina, kasu honetan, ziur aski “pescado” itzuli behar da, eta izen zenbakarrietara hurbiltzen du horrek (*aragui*-ren ondoan ageri da, gainera). Horrela, ongi azaltzen da artikulurik gabe agertzea, eta horrek berak indartu egiten du *arrain* hitzaren jatorri etimologikoan partizipioa ikustea; bestela esanda, hurbilago egongo zen *arrain* hitzaren jatorrizko esanahia “pescado” zenbakaitzetik, “pez” zenbakarritik baino, eta horrexegatik ageri da artikulurik gabe (*EHHE* s.v.).

- (c) Bestelakoak dira *elicera* eta *uric* hitzak: partitiboan dago *uric*, eta *elicera* adlatiboan egon liteke, edo, zaraitzuerazko lakukotasuntzat hartuz gero, *elizara* absolutiboaren lekukotasuna izan liteke. Gogoan har bedi dokumentatua dagoela -*r*- epentetikoa -*a* duten hitzez bestelakoetan ere, cf. IbarC *solora* eta Land *abejoera*; ik. 2.4.2.3 atala. Artikuluduntzat hartuz gero, jakina, (a) puntukoekin batera jarri behar da.

Bestelako hizkuntz egoera baten berri ematen digu Von Harffen hiztegiak: artikuluaekin agertzen dira ia izen zenbakaitz guztiak (*ogea*, *arduwa*, *oyra*, *gaza*, *oluwa*); *aragi* da artikulurik ez duen bakarra. Zenbakaitzetatik kanpo, artikuluaekin ageri da *hytzokosanma*, ziur aski *etxeko jauna*; ohar bedi *etxeko* izenlaguna duela aurretik *jauna*-k, eta horrek artikulua agertzea are gehiago bultzatzen duela. Ezin da jakin *gasta* hitzak artikulua duen, eta *huetza*-k interpretazio arazoak ditu.

Erdi Arotik kanpo, hitzen izaera semantikoaren eta kategoriaren araberrako banaketa antzeman daiteke Leizarragaren euskara-euskara hiztegian ere (zubererazko ordainak ematen dizkie bere hizkera nagusiko hitzei). Izenak, oro har, artikuluaekin ematen ditu Leizarragak; hiru sarreratan, ordea, artikulurik gabe ematen ditu: (1) *artha*, *ansia*, *achola*, *arrangura*;⁴²³ (2) *vrriqui*, *dolu* eta (3) *pescadore*, *arrançale*. Esanguratsua da lehen biak izen abstraktuak izatea (bere zerrendan ez dut aurkitu beste izen abstraktu garbirik); hirugarrenari ezin zaio azalpen semantikorik eman, baina *Nic*

⁴²³ Irizpide gisa hartu dut tiletik ez izatea. Ez da baztertu behar, jakina, forma artikuludunak izatea, tiletik izan gabe ere. Orobat *lachera* izenondoa.

eguinen çaituztet guiça pescadore perpauseko “guiça pescadore” predikatuaren glosa eman nahi izan du Leizarragak, eta horrek eragin du, nire ustez, forma mugagabea ematea hiztegian ere. Izenondoen artean, berriz, hiru multzo bereiz ditzakegu: lehenean, *cikotza*, *chekena* dago, biak artikuludun; bigarrean, *laçoa*, *lachera* eta *garastia*, *kario*, zubererazko ordaina artikulurik gabe; hirugarren multzoan, batere artikulurik gabeko sarrerak ditugu, *karmin*, *mingatz* batetik, *libre*, *franco* bestetik, eta *reuoltari*, *querellos*. Orotara, nagusi dira artikulurik gabeko izenondoak.

XVI. mendeko beste hiztegiatan, mendebaldekoetan, ezin da antzeman inongo irizpide semantikorik. Marineo Sículorenean, adibidez, izen guztiak agertzen dira artikuluekin, baita erreferente bakarrekoak izan zitezkeen *Aytéa* eta *Améa* ere (cf. orobat Land *amea* “madre” eta *aytea* “padre”). Orobat infinitibo baten ordain gisa ematen den *Oneréxtea*. Izenondoez denaz bezainbatean, interesgarria da Landuchioren kasua: izendatzeko forman, artikuluekin agertu ohi dira: *garbia* “enxuto”, *çurra*, *auarientoa* “escasso auariento”, *ederra* “hermoso”, (B) *moradua* “morado” etab.; cf., izenduak, (B) *ichusia* “fea cosa” eta *gauça guiçena*, *lodia* “gorda cosa”. Predikatu gisa ageri direnean, ordea, beti dira artikulugabe: *constante yçan* “constante ser”, *ero yçatea* “locura”, etab. (ikus 6.2.3.1 atala).

Baditu Landuchiok artikulurik gabeko hitz edo sintagma gehiago ere: cf. (C) *ancora ysasoco* “ancla de naue”,⁴²⁴ *eguçari euçayteco* “fiesta de guardar”;⁴²⁵ izenondoetan, cf. *caual*, *edetē deuena* “cabal lo que cabe” eta *jatorduã lasç* “aspero al gustar”, eta izen + izenondo egiturarekin *gauça azul* “azul cosa”; bestelakoen artean, cf. (B) *massan razimo* “burbujo de vbas”, (B) *gorroto* “odio, enemistad”, *çentru* “çentro”, *elorri* “espino arbol”, *gari* “farro, o escandia”, *pañu* “lienço”, *gayxtoao* “peor”, *quintal* “quintal”. Hauen artean, *jatorduã lasç* izenondoaren adibidea iruditzen zait esanguratsuena; *gari*, izen zenbakaitza izanik ere, bakartuegi dago hiztegian; *çentru*-rako, pentsa liteke hitz hori batez ere leku-kasuetan erabiltzen delako eman zuela

⁴²⁴ Cf. *cardenale erromacoa*, *gauça çerucoa* eta *costilla ezipinazocoa*. Eta, *itsaso* izenarekin, *yçassoco creçientea* “creçiente de mar” eta *yssasoco almirâtea* “almirante de mar”, nahiz eta ordena ezberdinean egon izenlaguna.

⁴²⁵ Cf. *copa edatecoa*.

hiztegigileak formarik “neutroenean”. Bestalde, *elorri*-ren kasuan, ohartu behar da ez duela zehaztapen gehigarriarik, *pinoa errexala* “pino” edo *pagua errexala* “roble, arbol” adibideetan ez bezala. Adberbio moduan har daiteke *gayxtoao*, eta baliteke mailegu izaerak eraginik izatea *caual*, *gauça azul*, *massan razimo*, *pañu* eta *quintal* adibideetan; agian, talde honetan sar liteke *gorroto*, ez badugu bere izaera semantikoaren araberrako azalpena eman nahi, izen abstraktua baita.

Azkenik, ez dirudi esanguratsua denik IbargeCHiz-en gazt.-eusk. hiztegiko *ardo*; eusk.-gazt. hiztegian *ardoa* agertzen da, eta baita *buru* ere. Badira artikulurik gabeko adibide gehiago eusk.-gazt. hiztegi honetan: *anzi*, *cidor*, *lora* eta *ondo*; badira, halaber, bi formak dituztenak, artikuluduna eta artikulugabea: cf. *buru o burua* eta *echa, echea*.

6.1.2 Amaieran -a duten hitzen jokabidea, mendebaldeko hiztegietan

Picaud eta Von Harff Nafarroan gaindi ibili bide ziren. Mendebaldeko hiztegietan, bestelako gertakariak deskriba daitezke; salbuespenak salbuespen, hiztegi hauetan hitz guziek izan ohi dute artikulua, baina aipagarria da -a edo -ia berezkoa duten hitzen jokabidea: modu sistematikoan ager daitezke artikulurik gabe, testuaren arabera:

- (a) Landuchioren hiztegian, nabarmena da -ia amaiera duten hitzek ez dutela ia inoiz artikulurik hartzen, ez modu agerikoan, behintzat. Landuchioren hizkeran -a + -a > -ea bilakaera morfonologikoa dugu -a berezkoa duten hitzetan, baina -ia amaiera dutenetan ez da **-iea egiten: cf. *abbadia*, *astuçia*, *auariçia*, *barberia*, *compania*, *cortesia*, *miseriçordia* eta beste hainbat; hauen artean, aipagarria da *codiçia*, *gurea* “*codiçia*”, -a berezkoa duen *gura* hitzean badagoelako disimilazioa. Salbuespen bakarra *nouiea* “*nouia*” da. Absolutiboaz bestela, cf. ergatiboan (C) *maïstru justiçiac nonbradua* eta genitiboan *pistian crestea* (singulartzat jo dut, gazt. “*cresta de aue*”). Ageri denez, izaera semantikoaren aldetik denetariko izenak daude hitz hauen artean, eta arrazoi bakarra antzeman daiteke ageriko artikulurik ez izateko: -ia amaiera dute hitzok guztiok.

Nire ustez, ezin da ziurtasun osoz esan hitz hauetan ez dagoela artikulurik: pentsa daiteke izaera jakin bateko maileguez, -ia zutenek, ez zutela jokatzeko

bilakera morfonologiko orokorren arabera; beharbada hizkuntzaren ezaugarri fonotaktikoek galarazten zuten *-iea* triptongoa.

Are interesgarriagoa suertatzen da Landuchiorengan deskriba daitekeen fenomeno hau, Lazarragaren testuari begira jarrita: honetan, *-ia* bukaera duten izenek *-iea* bukaerarekin egiten dute forma mugatua: cf. AL: 1138v *historieac*, AL: 1153v *Narbaezec aen contra emun eben sentenciea*, A6: 30 *gueraciea indaçu*, A10: 19 *licencia, arren, indaçu*. Ageriko artikulurik gabe agertzen dira, berriz, AL: 1146r *bere ugaçabari licencia escatu jacan* eta AL: 1146r *bere ugaçabari licencia escatu equionean*; hauetan baliteke artikulurik ez izatea, *litzentzia eskatu* esapidearen barrenean baitago izena (cf. *barkamenduskatu* aditza, objektu artikulugabe “inkorporatuarekin”), cf. orobat A26: 127-128 *eguin бага penitencia*, B22: 7-8 *eguiten daue [...] penitencia* eta B22: 22 *eguiten erromeria*, denak *egin* aditz arinarekin.

Beste adibide zenbaitetan, ordea, ezin da azaldu artikuluaren falta: B15: 45 *nic ez “bay” esateco licencia* eta B26 poemako 4 *elçaen çaco flaquencia*, 6 *andia dacar fantasia*, 8 *costa jacan baroeoni balentia* eta 10 *ecarricea licencia*. Lazarragaren gramatikari begira, adibide hauetan ez dirudi artikulua faltari azalpen bete-beterik eman dakiokenik sintaxiaren edo izenen semantikaren arabera; horietarik batzuk izen abstraktuak izatea, beharbada? Baina *balentia* eta *flaquencia* subjektu funtzioan daude, eta ez dirudi Lazarragak subjektu mugagabeak modu produktiboan erabiltzen dituenik, ikus 6.2.4.2 ataleko (54a) eta (56) adibideak.⁴²⁶ Ohargarria da B eskukoak izatea adibide hauek guztiak; horretaz gain, B26 poeman, errima dute lehen bi bertsoleroetako *Escocia* eta *Venescia* izen bereziekin. Horrenbestez, eta Landuchiorengan *-ia* duten izenetan antzeman daitekeen patrioiaren arabera, nire ustez, ezin da baztertu artikulua egotea Lazarragaren hauetan ere, ondorio morfonologikorik gabeak baldin badira ere: ikus (50)-eko adibideak, 6.2.4.2 atalean.

(b) IbarGCHiz-en bada beste kontu aipagarri bat: oro har, gaztelania-euskara (G-E)

⁴²⁶ Ohargarria izan daiteke nor-nori perpausetan egotea hauek; cf. Oihenarten (49)-ko adibideez eta Zalgizeren (55c)-ko adibideez esandakoa, 6.2.4.2 atalean.

hiztegiak artikuluekin ematen ditu beti euskarazko ordainak. Hauek dira salbuespenak, euskara-gaztelaniazkoak (E-G) ondoan jarrita: *eliça* (E-G: *eliza*), *jaca* (E-G: *jaca o jaquea*), *capa* (E-G: *capa, capea*), *gorgera* (E-G: *gorgera*), *balona* (*balona* da gaztelaniazko ordaina), *espata* (E-G: *espatea*), *daga* (E-G: *dagea*), *ayzcora* (E-G: *ayzcora*), *ola* (E-G: *olea*; kasu gainera, lehentxeago *ola* ‘ohola’ baitakar, artikuludun), *tipula* (E-G: *tipula*; *tipulea* jarri da gainean), *guinda* (E-G: *guinga*), *ayngaira* (E-G: *ainguira*), *guilça* (E-G: *guilzea*), *çarralla* (E-G: *zarrallea*), *ayngula* (E-G: *aingula*), *balea* (E-G: *balea*).

Ageri denez, *-a* berezkoa dute izen hauek guztiek; horietatik kanpo, cf. 6.1.1 atalean aipaturiko *ardo* eta eusk.-gazt. hiztegiko *buru*. Antzeko adibide zenbait aurkitu ditut Landuchioren hiztegian: (*B*) *malua* “malua, yerua”, *aguinçala*, *aguinquetã deuenta* “mandon” eta *masç parra* “parra, o vid”; zalantzarikoa izan daiteke *borrajea*, (*B?*) *borraga* “borraja yerua”. Interesgarria da *gauça vera* “baxa cosa” eta *gauça vereia* “barata cosa” bikotea (cf. *gauça gorea* “cara cosa”); cf. bestalde *ondo gura* “bien querer” aditza eta *ondo gurea* “bien querencia” izena.

6.1.3 Definitutasun marka eta numero morfologikoa: singular -a plural -ak

Mendebaldeko hiztegietan, hitzen izendatzeko forman, ia beti markatzen da numeroa artikuluen bitartez, gaztelaniazko ordainaren arabera; hala da Landuchioren, Iburguen-Cachopínen eta Sarasketaren hiztegietan. Marineo Sículoren hiztegian ez dago pluraleko sintagmarik, baina esanguratsua da zer dioen bere hiztegitxoaren aurretik: “[D]igo que es propio desta manera da hablar acabar muchos vocablos del numero singular en *a* y el plural en *ac* y si alguno quisiere ver el exemplo desto, lea lo siguiente: como *Lurra* que quiere dezir *Tierra* y *Lurrac* en numero plural *Tierras*” (1539: 28v, Libro Quarto);⁴²⁷ gogora ekartzen du honek XVI., XVII. eta are XVIII. mendeetako zenbait autoreren arteko eztabaida (*FHV* 381, 3 oh.; ikus halaber VII 302).

Badirudi mendebaldean galdua zutela ordurako *-a* eta *-ak* artikuluek definitutasun marka izaeraren parte handi bat. Hitzen izendatzeko forman nabarmena da hori: cf.

⁴²⁷ Informazio bera dakar 1533ko latinezko edizioan. Ezin izan dut kontsultatu 1530eko lehen edizioa.

Land *brasa* “brasea”, *rico* “auerasça”, *andac* “andas”, *viriac* “bofes”, *bragac* “bragas”; Sarask *dornua* “torno”, *archinchor[r]ac* “chinas”, *cardaac* “cardas”; hauen artean, salbuespena da Sarask *arcua* “ell arco”, artikuluarekin emana baita gaztelaniazkoa.⁴²⁸ Baina bada izendatzeko formetatik kanpoko adibiderik ere: aditzaren objektu posizioan, cf. Land *adouadu viandac* “adobar manjares”, *onçac eguin* “amigar hazer amigos”, *torçoyac daucan auerea* “atoroçonada bestia”, *narruac curtidu* “curtir queros”, dedarrac emon “bozes dar”, *miembro andiac daucana* “membrudo”, *vleac atera* “pelar sacar pelos”, etab.; cf., hala ere, erdal artikuluaren ordain gisa ere, *veguiac encapotadu* “encapotar los ojos”. Interesgarriagoak izan daitezke subjektu posiziokoak, hauetako izen sintagmek interpretazio definitua izateko joera baitute (ik. 3.2.4.2 atala): bada Land *ydiac bramadu* “bramar los bueyes”, non gaztelaniazko artikulua pluralak euskal *-ak* atzizkiarekin itzultzen den, baina cf. halaber *ardiac deadarr eguin* “balar ouejas”; esanguratsuagoa izan daiteke, argiagoa izan daitekeelako subjektuaren interpretazio ez definitua, *egunac yrago dira* “dias a”; denbora zenbatzeko beste esapide batean, cf. *trechu da* “rato ha en tiempo”, argumentu artikulugabearekin.

Orain arteko adibide guztietan eta hemendik aurrerakoetan, gaztelaniazko ordainak erabili ditut lagungarri, ñabardura semantiko zenbaiti buruzko informazioa ateratzeko. Argi dago ez dela jokabide ideala, baina ezin da besterik egin datu mota honekin.

Absolutiboaz besteko kasuetan ere antzeman daiteke fenomeno hau, interpretazio ez definituko D-elementuekin: datibo pluralean, cf. Land *andray emona* “dado a mugeres” eta *viçioay emona* “dissoluto en viçios”;⁴²⁹ genitibo pluralean ere proposa litezke zenbait adibide, cf. Land *andrã gurea*, *añiçionadua* “amador de mugeres”, *errexalan agallea* “agalla de arboles”; hauetan, gutxienean, onartu beharra dago

⁴²⁸ Agian gogora ekar daitezke Artazub 4 *Artuco dot escu batean guecia* / 5 *Bestean çuci yraxegui* bertsolerroetako sintagmen itzulpenak, *guecia* “el dardo” baina *çuci yraxegui* “una acha de palo encendida” (ikus 6.3.1 atala). Baliteke erreferentzia esparru jakin bat ezartzea elkarri uztaiak eta geziak, eta horregatik interpretatzea errazago erreferente definituko sintagma moduan; ikus, jarraian, Hawkinsen “associative relationships between entities” irizpidea.

⁴²⁹ Datibo singularrean ez dugu fenomenoaren adibiderik: *vrru eguin seguiay* “arrullar el niño”, *auereay cabrestua egosçi* “cabestrar la bestia”, *chacurray exe essan* “exe dezir al perro” eta *Jaungoycoay erregutu* “orar a Dios”.

andrã/de mugeres eta *errexalan/de arboles* sintagmek ez dutela erreferente zehatz bat. Zailagoa izan da erabakiak hartzea genitibo singularreko sintagmen interpretazioari buruz: adibidez, *edifícioan çimẽdua* “assiento de edifício” sarreran, *edifícioan* sintagma ongi interpreta liteke erreferentzia definitu zabal baten barruan, Hawkinsek (1991: 408-409) aipatzen duen “associative relationships between entities” irizpidearen arabera: hots, *zimendu* hitzak berak ezartzen du *edifizio* hitzarentzat erreferentzia esparrua. Horrelako adibideak asko dira Landuchioren hiztegian, cf. *essean solarea* “albañar de casa”, *astoã gauçea* “asnal cosa”, (C) *ydiã corocha* “boniga de buey”, *silleã coxina* “coxin de silla”, etab. Agian, *ardao* izen zenbakaitza delako, interpretazio ez definitua duela ulertu behar dugu *ardaoan bodegu[ea]* “bodega de vino” sarreran dagoen *ardaoan* genitiboa, nahiz eta artikularekin agertu. Baina, esan bezala, adibide hauek guztiek ezin digute nahi bezainbeste informazio eman, ez baitago haietan aski testuinguru sintaktiko eta diskurtsiborik.

Orobatsu gertatzen da sozietiboarekin: cf. sing. (C) *gazcararraquin joa* “apedrear con granizo”, *serreaquin serradu* “asserrar con sierra”, *coajuaquin coajadua* “cuajar con quajo”, etab.; berdintsu pluralean, cf. adibidez *armadu armaquin* “armar con armas”, *obraquin consoladu* “consolar con obras”. Aipagarria da mugagabearen erabilera: cf. *amadia honestidadequin* “amado honestamente”, *artifiçioquin* “artificialmente”, *condiçioquin* “condicionalmente”, *verbaquin ynjuriadu* “iniuriar de palabra”; honetan, bat egiten du ekialdeko testuekin, cf. Etxep 1: 373 *dolorerequi*, 4: 8 *veldurrequi* Leiz 1392 *federequin*, 1404 *dolurequin*, 1412 *indarrequin*, EspGut 13: 18 *ondra gouzirequin*, Oih 184 *beldurreki*, 202 *ahalgeizuneki*.

Absolutiboaz beste, nire ustez inesiboan ikusten da batez ere galdua duela artikulak definitutasunaren tasuna, are izenordain zehaztugabeekin ere agertzen baita: cf. *açertadu çerbaytean* “açertar en algo”, (B) *ynolaco lequan* “en ningun lugar”, (B) *ynolaco temporeã* “en ningun tiempo”. Orobatsu *beste* determinatzailearekin, cf. *manera vestean* “en otra manera”, *veste lequan* “en otro lugar”, *tempora vestean* “en otro tiempo”, *veste aldian* “otra vez”; hauetan guztietan ez dirudi zerizan handirik duenik definitutasunaren tasunak. Sozietiboan bezala, bada mugagabearen adibiderik inesiboan ere, cf. *arten*, *yño* “hasta”, *arten* “mientras”; *bat*-ekin, cf. *lecuren vaten* “en

algun lugar”, *beyn baten* “alguna vez”. Artikuluduna, *batean*, beti agertzen da *bestean*-ekin: *alde vatean da vestean* “en vna y en otra parte”, *ez lecu batean, ta ez bestean* “ni ã un lugar ni en otro”.

Datu hauen guztien argitara, nabarmena da nagusi direla forma artikuludunak XVI. mendeko hiztegieta, eta ez absolutiboan edo hitzen izendatzeko forman bakarrik: ikusi bezala, beste kasuetan ere artikuluek ez diote ematen definitu tasunik sintagmari. Ohartzekoa da, dena den, mendebaldekoak direla atal honetan aipatu ditudan XVI. mendeko hiztegi hauek (MSiculo, Sarask, Land, IbarGHiz).⁴³⁰ Hala da Leizarragaren zubererarako hiztegitxoan ere, xehetasunak xehetasun (ikus 6.1.1 atala): artikuluduna izan ohi da izenen izendatzeko forma (adibide bakarra bildu dut pluralean, *escobaquinac, ekorquinac*). Berebiziko rola izan zuen honetan, itxura guztien arabera, erdal ereduari jarraiki numeroa morfologikoki adierazi beharrak; hipotesi honen xehetasun gehiagorako, ikus 6.3.3 atala.

Zenbait ohar txiki egin dakizkioke orain arteko deskribapen honi, betiere *-a* eta *-ak* atzizkiei gagozkielarik:

- (a) Hainbat euskal hitz dago IbarGC-ren testu barnean; Arriolabengoak bildutakoen artean (2008: 147-156), *-ak* izan ohi dute erromantzezko azalpenean izena pluralean dutenek, eta *-a* azalpeneko hitz erromantzea singularrean dutenek. Baina, era berean, oinarritik bereiz zezaketen artikulua IbarGuen-Cachopínek, gaztelaniazko plurala osatzeko: cf. *urgaspides, garais, sotiles* eta abar. Horretaz gain, euskal hitza maiz ageri da artikulurik gabe: *hizieron su junta general y batçarr conforme al usso antiguo; los mesmos romanos de hordinario los llamaron viscaitar; porque desde el muello o cai; le tomó y traxo muerto arrastrando de sus cabellos largos de cabellera que llamaban carchet; Aquí se haze razonable cosecha de pan e sidra y bino que llaman chacolin; y del poniente estival corre el biento llamado choro*. Gogoeta ildo berean, Nafarroako Foru Nagusiko adibideak ere badakartzate Azkaratek eta Altunak (2001: 66), hala nola *açaguerrico, guirisellu çorr, etab*.

⁴³⁰ Bizkaierazko eta gipuzkerazko hitzak biltzen ditu IbarGuen-Cachopínen hiztegiak.

- (b) Hiztegietan, bitan ematen dute Iburguen-Cachopínek *-eta* plural gisa: “*Ydoyac o Ydoyeta* cenagal o charco donde se rebuelcan cochinos” eta “*macaceta* perales silvestres”.
- (c) Ondoko adibideetan (gazt.-eusk. zein eusk.-gazt. hiztegietakoak dira), gaztelaniazko pluraleko sintagma bati singularreko bat dagokio euskal ordain gisa: *crisqua - puntas*, *escalua - bermejuelas* eta *chirla - almexas*; cf. orobat *otea - argoma y argomales árbol* eta *pagoloa - ayas que estan en recueto*. Kasu batean, gazt.-eusk. hiztegian, alderantzizkoa gertatu da, euskarazkoa pluralean eta gaztelaniazkoa singularrean: *acaah - berça* (E-G: *berças-azaach*). Landuchiok ere badu halakorik, cf. *articuloac* “artículo de fee”, *bramiduac* “bramido” eta (C) *canbioac* “cambio”, *desmereçimentuac* “desmereçimiento”, *yguzquian errayoac* “rayo de sol”, besteren artean; cf. orobat Sarask *chir[r]icaac* “er[r]odaga”. Ez dirudi ezer gramatikalen adierazgarri direnik adibide hauek.

6.1.4 Artikulu bikoitzak

Aipatu edo deskribatu izan dira euskaraz izen + izenondo sintagma zeintzuetan sintagmaren bi osagaiek duten artikulua: cf. Iburguen-Cachopínek dakarten *Betulon* edo *Betulona* herrialdearen izenaren etimologia: “dixésemos en bascuence *betulea ona*, que es lo mesmo referido” (Arriolabengoa 2008: 187). Ez dago argi zenbateraino izan diren emankorrek horrelako egiturak.

Atal honetan hizpide ditudan hiztegien artean, merezi du aipatzea Landuchioren kasua; bere hiztegian badira sarrera batzuk, inork deskriba litzakeenak bi artikulua dituzten sintagma bakar moduan: genitiboan, singular zein plural, cf. *conquisteá erriana* “conquista dellas”, *çismea elexeana* “cisma de iglesia”, *florea verarrana* “flor, yerua”, *mauquea jançiana* “manga de vestidura”, *croçea epizticoana* “mitra de obispo”, *cuñoa diruana* “cuño de moneda”, etab. Leku-genitiboarekin, cf. *quirrua eunezcoa edo vlezcoa* “copo de lino, o lana”, *chapea metalezco[a]* “chapa de metal”, *materia yracusçtequoa* “demuestra”, *esquadrea guerracoa* “esquadra batalla”, *eçurra oñecoa* “espinilla”, *caçua burniazcoa* “caço de yerro”; (B?) *arra escucoa* “palma de mano”, *popea nauioco[a]* “popa de naue”, *hostua elegaxacoa* “sacrilegio hurto”, *axcorea egurretacoa* “hacha de

leña”, *muçuac surretacoac* “mocos de narizes”, etab.

Nire ustez, sintagma hauetan izena topikalizatuta dago, eta aposizio moduan daude izenlagunak;⁴³¹ ziur aski, generoak eragiten du hori, hiztegi izateak: lema nagusia ematen da lehenik, eta ondotik leuari dagozkion zehaztapenak. Bi sintagma daude, beraz, adibide hauetan. Analisi honen alde, bi motatako datuak eman daitezke: (1) aposizioa are nabarmenago egiten duten komak dituzten adibideak, hala nola *cabeçoya*, *jançiana* “collar de vestido” eta *burualdea*, *oycoa* “cabeçera de cama”; (2) hurrenkera kanonikoa duten sintagmak, hala nola *elexaco capillea* “capilla de iglesia” (cf. *capillea capeana* “capilla de capa”, izena topikalizatuta), eta bereziki esanguratsua da *amorantea andreana* “amigo de muger” eta *guiçonan amorantea* “amiga de varon” bikotea.

Bestelako egitura dute, jakina, *cota mallazcoa* “cota de malla”, *gauça çerucoa* “celestial cosa”, *corrinco pistiana* “molleja de aues”, *charta jocuquoac* “naypes” eta *arco edifiçioetacoa* “arco de ediffiçio” sintagmek. Bistan dena, hauek ere gramatikalak dira euskaraz, determinatzaile sintagma bakarrekoak; hurrenkera zaharraren lekuko izan daiteke, adibidez, *gauça çerucoa*.

Nabarmena da osagaien hurrenkerak baldintzatu dezakeela sintagmaren beraren egitura eta horren arabera, osagaietako bat aposizio den ala ez, ezartzen direla behar diren artikuluak: hots, bi sintagma ditugu horietan, ez bakarra. Antzeko zerbait gertatzen da beste zenbait hizkuntzatan ere, izen + izenondo sintagmetan; honela dio Dahlek: “In many languages, adjectives may occur both before and after the noun. In those cases, double definite articles are more likely to appear when the adjective is postposed (Plank 2003: 342-347)” (2004: 149).

Hori esanik, ez dut argi nola azaldu behar den zehazki IbarC-ren *betulea ona*; baliteke halakoak aposizio soilez sortu izana, hurrenkeraren aldaketarik gabe. Baliteke,

---

⁴³¹ Hainbat adibide daude, aposizio garbiekin; gaztelaniazko leman ere aposizioa dute hauek: *azeytunea frutua* “azeytuna fruta”, *carbuncoa arria* “caruoncol piedra”, *castanea errexala* “castaña arbol”, *castañea frutea* “castaña fruta”, *querexea errexala* “çerezo arbol”, *çidrea errexala* “çidro, arbol”, *çidrea frutea* “çidra fruta”; *granea colorea* “grana color”, *yrea*, *verarra* “helecho yerua”, *çeatiquea*, *gaysça* “çeatica enfermedad”, *coruinea arraya* “coruina pescado”, *mayasça yla* “mayo mes”, etab. Hurrenkeretatik, aipagarria izan daiteke *verarra mādragulea* “mandragula yerua”.

era berean, izenlaguna duten sintagmek eragina izan izana izenondua dutenetan.

Aurki daiteke artikulua bikoitzeko izen + izenondo sintagmen beste adibiderik XVI. mendeko testuetan; nire ustez, hauek dira nabarmenenak: frJZum 1 *ene arrebea deunczua* bokatibokoa eta Betol 57 *neure errua andia gayti*; baliteke sintagmaren aurretik genitiboko izenordain bat agertzeak eragina izatea artikulua bikoitza ager dadin. Iruditzen zait bestela sailkatu behar dela Lazarg B31: 3 *mendi-aran[a]c gustiac baino / ene coytaoc naguci*, zenbatzaile orokorra baitu, ez izenondo arrunt bat, eta topikalizazio adibide baten gisa uler liteke.

Aposizio itxura handiagoa hartzen diot izenlagunarekin dagoen FrantzOrd 4 *voto egitendot eta promitietandot [...] cerucu sanctu eta sancta custiaj ta çuri aita goardaetaco erreguela / tercera Sant Franciscuaren ordeacoa penitenciacoa* sintagmari; ohar bedi *erreguela tercera*-rekin joan daitekeela *penitenciacoa*, eta uler litekeela *Sant Franciscuaren ordeacoa* dela aposizioa. Izenlagunarekin osatuak dira halaber Betolatzaren adibide garbiak; Landuchioren adibideen kide-kideak dira hauek: Betol 57 *Mandamintuac Eleja Ama Santacoac dirá bost*, 58 *Obrac misericordiazcoac dira amalau*, 58 *Arieriac arimacoac dira yru*, 60 *Sentiduac gorpuzecoac dira bost*, 60 *Doeac Espiritu Santuenac dira zazpi* eta 60 *Frutuac Espiritu Santuenac dira amabi*. Ohar bedi Betolatzaren dotrinako atalen goiburuak direla hauek guztiak: goiburuko hitzik inportanteena jarri da lehenik, segidan datorren testuaren edukia islatzen duena, eta ondoren izenlaguna. Azkenik, cf. Lazarg A24: 132 *Orain dama bat servietan dot, / lindea parebaguea* eta B28: 18 *Bacinaqui gogoa, / lastana bioçecoa* bokatiboa.

Mendebaldeko eta XVI. mendeko adibideetatik kanpo, cf. BerMez 11 *arria andiura* eta 111v *berce bellacoa imbidioso*.

6.1.5 Bestelakoak

Aurreko ataletan aipaturiko xehetasunez gain, informazio gehiago ere erauzi daiteke XVI. mendera bitarteko hiztegi zenbaitetatik. Von Harffenetik aipatu gabe utzi ditut orain artekoan bere esalditxoak: *gangon dissila* esamolde aski ihartuan (*egun/gau on dizula*, itxuraz), esaterako, izen + izenondo sintagma dugu objektu funtzioan, eta artikulurik gabe. Bestalde, *schatuwa ne tu so gausa moissa* esaldian, *neskatua, nahi*

duzu gauza motza ulertuta, bi gauza dira aipagarri: *neskatua* bokatibo artikuluduna, eta *gauza motza* objektu zuzen artikuluduna; ez dirudi, gainera, izen + izenondo egiturako sintagma artikuludun honek interpretazio definitu purua duenik edo, izatekotan, interpretazio generikoa izan lezake; (59c)-n ere eman dut perpaus hau, ikus han eztabaida gehiagorako. Puntu honetan, gogoan hartu behar dira Dahlen hitzak, Eskandinaviako hizkuntzez ari dela: “It is plausible that non-delimited uses of definites historically are extensions of generic uses” (2004: 173). Horrela bada, ‘nahi duzu gauza motz bat?’ bezalako esanahiak izatera iritsi dira halako perpausak.

Ibarguen-Cachopínen etimologietan bada izenondo predikatu baten adibide bat: “Y este nombre de Geronda en bascuence tanto quiere dezir como ‘lo buelto bueno es’ [...] porque en *ger* dize ‘bolber’ y en *on* ‘bueno’ y en *da* ‘es’” (Arriolabengoa 2008: 189). Horretaz gain, hainbat ohar egin litezke Ibarguen-Cachopínek dakartzan pertsona izen eta goitizenez (Arriolabengoa 2008: 157-164); adibidez, izen + izenondo egitura duten goitizenetan, artikuludun bakarra *Asal Çuria* da. Honen ondoan, aipagarria da *Asalgorri*: ezin asma dezaket zein izan daitekeen arrazoia artikulua erabiltzeko edo ez erabiltzeko, hautu librearen azalpenetik harago. Hona egitura hau duten izenondo guztien zerrenda:

- (1) a. *Llamado por otro nombre Asal Çuria por ser blanco y rubio*
- b. *Martín Garçía de Axpe, dicho Asalgorri por ser bermejo*
- c. *Joanche Aserre de Mendiola, su dueño deste cadalso*
- d. *llamáralo su madre Galindi, que quiere deçir ‘perdístete’, e dende en adelante se llamara Galindi Gazteon, que quiere deçir perdístete joben bueno*

Bilduak ditut halaber Arriolabengoak dakartzan beste izen eta goitizenen gaineko xehetasunak, hala nola *-xe* ttikigarriarenak (cf. *sobrenombre Sarche*, *sobrenombre Mariachea*, *sobre nonbre Andreaxe*, etab.) eta izen batez osatutako izengoitienak (cf. *sobrenombre Henecocha y también Usoa* eta *dicha Uso*). Baina onomastikaren gorabeherak gehiago dagozkio tradizio sekundario jakin bati, Erdi Aroko dokumentazioan aurki daitekeen horri; ez ditut, beraz, hona ekarriko. Aztergai hori tesi honetatik kanpo uzteko arrazoietarako, ikus 4.1 atala.

Alde handiarekin, Landuchiorena da informazio gehien ematen digun hiztegia. Izan ere, aldarrika daiteke hiztegia baino gehiago dela, eta morfologiari eta are sintaxiari buruzko informazio asko aurki daiteke bertan. Azterketa sakonagoen faltan, aipagarriak iruditu zaizkidan zenbait gai dakartzat hona:

- (a) Hitz elkartuetan, artikulurik gabe egon ohi da lehen osagaia: cf. *baracaz sopac* “almodrote de ajos”, *esçe treznea* “axuar de casa”, *eguçari vesperea* “bispera de fiesta”, *ogui opila* “bollo de pan”, etab. Adibide batean, ordea, lehen osagaia ematen du artikuluaekin; ez dago argi zergatik, cf. (C) *açotadorea*, *açotea emalle* “açotador”. Ohar bedi bigarren osagaia, *emalle*, artikulurik gabe dagoela, beste adibide batean bezala, cf. (C) *aya criação emalle* “aya que cria”; beste batean artikuluaekin agertzen da, cf. (C) *presa emallea* “acossador”, -*le* atzizkia duten beste hitz batzuetan bezala, cf. (C) *beaça eguilea* “amenizador”.
- (b) Objektu posizioan diren sintagmei dagokienez, puntu bat nabarmenduko dut, egin daitezkeen hainbatetatik. Hipotesi gisa, orokortze honetatik abia gaitzke: aditza partizipio gisa ageri denean, objektua artikuluaekin ageri da; aditz-izen gisa ageri denean, ordea, objektua artikulurik gabe agertzen da. Hori hala den neurtzeko, hauxe egin dut: *objektu + aditz* multzoen artean, bildu ditut aditza partizipioan eta aditz-izenean dituzten adibide bikoitzak, konparagai sendoak izateko. Adibide hauek bildu ditut:
- (2) Partizipioa objektu artikuludunarekin, aditz-izena objektu artikulugabearekin
- burua erabili* “cabeçar, mouer” eta *buru erabiltea* “cabeçamiento”.
  - burua euagui* “degollar” eta *buru euaguitea* “degolladura”.
  - burua aussu* “descalabrar” eta *buru aussitea* “descalabradura”.
- (3) Partizipioa eta aditz-izena objektu artikulugabearekin
- ausç egoşçi* “poluorar” eta *ausç egoçtea* “poluoramiento”.
  - errlatey eguin* “colmenar” eta *errlatey eguitẽ deuen* “colmenero”.
  - vesteri torta eguin* “correr a otro” eta *torta eguitea* “corrimiento”.
  - senarr artu* “maridar” eta *gauça senarr arçaytẽ erraç* “maridable cosa”.
  - vssay aditu*, *edo eguĩ* “oler” eta *vssay eguitẽ deben gauçea* “oledora cosa”.
  - dey eguin* “llamar” eta *dey eguiten deuen* “llamador”.

g. *reyr* “barre eguin” eta *barre eguiten deuena* “risueño”.

- (4) Partizipioa eta aditz-izena objektu artikuludunarekin
- a. *çimentua egosçi* “çementar echar cimienta” eta *çimentua egosçitë deuena* “çementador”.
  - b. *chimurrac quendu* “desarrugar” eta *chimurrac quenquetea* “desarrugadura”.
  - c. *aurrera eguin aberea* “aguijar bestia” eta *aberea aurreraytan deuena* “aguijador”.
  - d. *cercua quendu* “desçercar” eta *cercua quençayten deuena* “desçercador”.
  - e. *beatua atera* “desenterrar” eta *beatua ateraytea* “desenterramiento”.
  - f. *guerra eguin* “guerra hazer” eta *guerra eguiten deuena* “guerreador”.
  - g. *vsay gayxtoa euqui, vsa eguin* “heder” eta *vsay gayxtoa daucã gauçea* “hedionda cosa”.

Nabarmen ageri da, (3) eta (4) adibide sortei begira, ez dela inondik inora erabat betetzen abiapuntuko orokortzea. Baina zinez esanguratsua iruditzen zait ez izatea adibiderik izan zitekeen laugarren adibide sorta baterako, hots, ez izatea partizipioa objektu artikulugabearekin eta aditz-izena objektu artikuludunarekin izango lituzkeen bikoterik. Nire ustez, honek bat egin lezake Hopperren eta Thompsonen lan famatu bateko *Trantsitibitatearen Hierarkia* delakoarekin, zeinaren arabera aditzaren aspektuarekin egon daitekeen lotua objektuaren definitutasuna: objektuek indefinitu izateko joera dute aspektu burutugabeko aditza duten perpausetan, definitu izatekoa aspektu burutukoa dutenetan (Hopper eta Thompson 1980: 268).

Jakina, hemen bildutako datuak gutxi dira, eta zenbait gauza ohargarri dago: orokortzea betetzen duten (2)-ko adibideetan, objektuko sintagman beti dago *buru* izena; horretaz gainera, hitz elkarketako adibidetzat har litezke aditz-izenarekin daudenak. (3)-ko adibideetan, berriz, *egin* aditz arina dugu ia guztietan. Horrezaz gain, laugarren adibide sorta bat ere bil liteke, partizipio bera objektu artikuludunarekin eta artikulugabearekin duten adibideekin, cf. *orapina quendu* “desañudar” eta *soltadu, orapin quëdu* “desatar”. Zaila da irizpiderik aurkitzea horrelakoetan.

- (c) Hainbat gauza geratzen dira aztertzeke eta Landuchiori buruzko monografiko baten eske. Besteak beste, adizka egin daitezke sailkapenak, ikusteko irizpide jakinik antzeman ote daitekeen: adibidez, *edun* eta *eduki* aditzekin artikulurik gabeko objektuak dira nagusi, hala nola *loscha euqui* “verguença auer”, *lastima euqui vesteri* “adolecerse de otro”, *bildurr euqui* “auer miedo”, *miracuru eun* “marauillarse”, *piedade eun* “misericordia auer”, *porfiadu, tema euqui* “porfiar”, *erroytu euchy, losçhageria eguin* “reñir”; salbuespen dira beste hauek, ez direlako izen soileko objektu, beharbada: *vrðabilerean gaiça euqui* “ahitarse el estomago”, *fama gayxtoa euqui* “fama mala tener”, *vsay gayxtoa euqui, vsa eguin* “heder”. Aipagarria da, azkenik, bikote hau: *jateco gurea euqui* “auer gana de comer” eta *edateco gura euqui* “auer gana de beuer”; lehenean, *jateco gura euqui* zegoen hasieran, eta gero, zuzendu egin zuten, itxuraz. Orobatsu egin daiteke beste aditzekin: *emon*-ekin (cf. *maldiçioa emõ* eta *ostico emon*), *egotzi*-rekin (cf. *egoszi vr ardaoan* eta *roçiadu, yunza leguez egosçi vra*), eta besterekin.
- (d) Azter liteke, esaterako, zenbaterainoko eragina duen objektu funtzioan dagoen izena mailegu izateak; esanguratsua izan liteke *çimentua yfini* “fundar poner fundamento” adibidea, *çimiento yfini* baitzegoen idatzita hasieran, eta gero zuzendu zuten.

Ohar hauekin ere, ez daude oraindik agortuta Landuchioren hizkerari buruzkoak. Hurrengo ataletan, testu luzeagoen autoreekin batera aipatuko dut, tarteka, Landuchio, predikatuei eta beste funtzio sintaktikoei buruzko ataletan.

6.2 Artikulua XVI. mendera arteko testuetan

Esan bezala, XVI. mendeko egoeraren deskribapena egitea da atal honen helburua. Deskribapena aski soila izango da, baina zehatza era berean: aztertutako testuinguru sintaktikoen adibide guztiak bildu ditut, testu guztietan. Hirugarren kapituluan esan bezala (3.2.5), hurbilketa morfosintaktikoa izango da hau. Hemen deskribatuko ditudan datuetan sakontzeko, izen sintagmen semantika historiko baten zain egon beharko dugu.

Adibideak bilduta badituz ere, ez ditut aztertu lanabesean (VI.1 eranskina) ageri

diren zenbait testuinguru sintaktikotako datuak: partizipio adberbialak, egitura erresultatiboak eta estatiboak, predikatu sekundarioak, perpaus pasiboak eta perpaus iragankorretako objektuak. Arrazoi nagusia hauxe da: horietako gehienetan, iruditu zait gaia izenaren morfologiatik gehiegi urruntzen dela, eta aditzaren esparruan sartu. Etorkizuneko langai izan beharko dira, ezinbestean; perpaus estatiboen, erresultatiboen eta pasiboen azterketan abiatzeko, esaterako, irakur bitez Mounolen tesiaren bigarren kapitulua (2011), euskalaritzaren alorrean, eta Nedjalkov eta Jaxontoven lana (1988), maila teoriko orokorragoan. Perpaus iragankorretako objektuei dagokienez, bestalde, zaila egin zait maiz aditz arinekiko egituretarik bereiztea objektu bete-beteak direnak; gramatikaren atal horretan ere eztabaida sakonagoetara iristen gara berehala, inkorporazioaren eztabaidara, adibidez, eta, azterketa xeheagoa behar dutelakoan, etorkizuneko lanetarako utzi ditut objektuak ere.

Predikatuei buruzko monografikoa eskatzen zuen Mitxelenak; bokatiiboak, perpaus existentzialak, predikatuak eta subjektuak aztertu ditut hemen. Abiapuntu gisa baizik ez dut ikusten kapitulu honetako ekarpena, orotariko deskripzio morfosintaktiko historiko baterako bidean; horrela bada, hiru zutarriren arabera ikusten dut etorkizuneko lana: ondoko mendeetako testuak ere sartzeari, deskribapena testuinguru sintaktiko gehiagotara zabaltzea eta hori sintagma guztien ezaugarritze semantiko eta erreferentzialarekin osatzea.

6.2.1 Bokatiiboak

Funtsean, definizio honekin bat egiten dutenak hartu ditut kontuan: “By *vocative* [we mean] a sentence constituent whose function is to call the attention of an addressee to a given proposition” (Lambrecht 2001: 1065). Bide horretatik, bigarren pertsona bati zuzendutakoak bakarrik sartu ditut zerrendan; horrenbestez, bazter utzi ditut epitetotik edo halakoetatik hurbil egon litezkeenak, hala nola JLazkano *Juan de Lazcano beltzarana*, / *Guipuzcoaco capitana*, / *Franzez osteac jaquingo du* / *Ura Ondarrabian zana* edo, are garbiago, Miser 72 *emango ditugu txaalto gazteak*, / *txaalto gazte malizia bageak*. Batzuetan, zalantza izan daiteke bokatiiboetatik bereizteko harridurazko esaldiak; honelakoak, adibidez, ez ditut bokatiibo gisa sailkatu: Lazarg AL: 1143v *Ai*,

ene desdichadua, / *gaichez rodeadua!* eta Lazarg A10: 29 *ene bicia!* *gueratu ninčan / andiro afrontaduric*. VI.2 eranskinean bildu ditut irizpide hauen arabera guztiak.

Horretaz gain, azterketa honetarako baztertu egin ditut izen bereziak (cf. Abendaño 7 *Mendiola*, *yl deustac Gasto Apala*, MLastur 5 *Lastur-era bear doçu*, *Milia* eta Oihatsot 119 *Domingo*, *egik emazte*, *atzi lo*, *berak iratzar iro*, beste hainbaten artean); hauek, bistan dena, ez dute informaziorik ematen artikulua jokabideari buruz.

Oro har, esan daiteke euskalki guztietan dutela artikulua bokatioetako izen edo izenondo sintagmek, erreferentia singularra zein plurala izan. Salbuespenak, gainera, bokatio funtzioarekin zerikusirik ez duten arrazoiekin azaldu daitezke gehienetan. Horrela bada, datu hauek ez dira lagungarriak Azkuek egindako oharren testu zaharretan neurtzeko (ik. 2.6.2 atala); edo, hobeki esan, laguntzen gaituzte zehazten aski aspalditik zabaldua zela artikulua bokatioan, eta horietan ezin dela antzeman Azkueren hipotesiaren aldeko argudiorik: XVI. mendeko testuetako bokatioetan ezin da deskribatu erreferente singularren eta pluralen arteko alderik.

Hiru multzo nagusitan sailka daitezke salbuespenak:

- (a) Errimatu behararen arabera azaldu daitezkeenak: RS 402 *Ardura*, *enoc yre gura*; gainera, pentsa daiteke pertsonifikatu egin dela *ardura* hitza, eta izen berezi gisa jokatzeko duela. RS-n aipagarria da 304 *Huda ta negu*, / *eguzu ogui ta su*, sintagman koordinatutako bi izen daudelako. Lazarg B15: 15 *Conbento guztia generalm[en]te / saludacen dot nic agur eguinda; / belaurico, barriz, çu, ene lind/a*; ohartu behar da badirela *ene lindea* bokatioaren lau adibide (1144v, A7: 33, A7: 110, A16: 1), eta hau da artikulurik gabe dagoen bakarra. Eskuizkribu berean, cf. B16: 149 *Ainbat tenpora dan azquero / çabilçadela galduric, / eben aseden eta guero / joan çatezque, caballero, / andiro mejoraduric*. Cf. halaber Etxep 7: 1 *Beti penaz yçatia gayz da ene amore / Beti ere vehar duta nic çugatic dolore* eta 10: 1 *Vztaçu hurrancera amore mayte / Oray particeca damu guinate*; bi hauetan *amore* izena dugu, eta ohartu behar da *ene amore* sintagman, genitiboko izenordain batez lagundua egonik ere, ez duela artikulurik. Azkenik,

cf. Zalgize 193 *Haur maite*, / *Haz aite*, / *Ezten ara higa aite*; honetan, Etxepareren *amore mayte* sintagman bezala, *maite* dugu izenondo gisa.

- (b) Ahaidetasun harremanak adierazten dituzten izenak, erreferente bakarreko esapideetatik hurbil: RS 451 *Ene alabea ax on*, / *ama*, *marcaac dabilz ysasoan*; FrantzOrd 2 *eta* / 3 *cerucu sanctu eta sancta custiaj ta çuri aita*; ErrodZar 19 - *Arren, echosu orain osaba, bixooc justa gaitean eta 20 -Echi eguidac orailloba, gau bixiric noean*; Lazarg A24: 100 *Semeric badeu esaten jago*: / “*Aita, eguidac jaquea*” eta B3: 35 *Semeac baeson*: “*Ni[c] aseguin dot*, / *ayta, eguin çure mandamentua*, / *cerren ori da ene contentua*”. Ageri denez, adibide hauek guztiak mendebaldekoak dira.
- (c) Leku-genitiboarekin direnak, izen berezi moduan har litezkeenak: cf. MLastur 13 *Arren, ene andra Milia Lastur-co*, 25 *Arren ene andra Milia Lastur-co*, ErrodZar 4 *Errodrigo Çarateco, selan engana sindean eta Lazarg B27: 25 Jaun Ceruco, estaguiçula / guiçona onein amora[tu..* Bada adibide artikuludunik, jakina: ArrasErreI A6 *Andra urena Butroecoa nançuçu eta Lazarg A6: 11 Jaun Cerucoa, nic errazoaz / beti çaidaz loadu*. Cf. halaber Lazarg A17: 39 *Larrosa maiacecoa, nola doçu / eneçat orrein gogor murallea?*, baina sintagma hau zailagoa da izen berezi gisa hartzen.

Bestelako azalpena eman dakioke Lazarg A16: 93 *Conjuraetan çaitut, laztan*, / *ni gabaz nabilenean* adibideko bokatioari: nire ustez, *laztana* zuzendu behar da, batetik, metrika arrazoiengatik, dagoen bezala bertsoleerroa hankamotz geratzen delako eta ez delako behar lituzkeen hamar silabetara iristen,⁴³² eta, bestetik, eskuizkribuan *laztan* bakarria litzatekeelako artikulurik gabe (*ene laztana* esapidea maiz agertzen da, eta *laztana* soil bat bada, B1: 2). Gogoan hartu behar da, bestalde, izan dela beste zuzenketa paleografikorik pasarte horretan, cf. 94. bertsoleerroko *nabilenean*, jatorrizkoan *nabilean*.

Betolatzaren 54 *Salve Regina*, / *misericordiasco Amea*, / *vicizea, eta dulçura*. / *Salve / esperança gueurea* adibidean, bi modutan azaldu daiteke *dulçura*-k artikulurik

⁴³² Egia da, hala ere, bertsoleerroen metrika ez dela hertsiki betetzen Lazarragaren eskuizkribuan.

ez izatea: batetik, pentsa daiteke mailegua delako eta *-a* berezkoa duelako ez duela hartu artikulurik (ikus 6.1.2 (b) atala); bestetik, pentsa daiteke dokumentatua dagoen egitura baten adibide dela, cf. Lazarg B3: 38 *Bajoacen, bada, gau illun baten, / aytea ta seme, biac batera*, RS 11 *Barazea ta vsategui, / auerasgarri* eta 267 *Eztia ta ozpin, goço ta on eguin*. Adibide gehigarri hauetako sintagma ez daude bokatio funtzio puruan, baina hurbil daude aposiziotik (*aytea ta seme*) edo topiko funtzio batetik (RS-koak).

Bestalde, izen berezi moduan jokarazi da RS-ko 173 *Hoa laster, barecheje* bokatioa, nire ustez; ohar bedi *OEH*-k (s.v.) adverbio gisa duela sailkatua, gainera. Bestalde, izen berezi bat dago bokatio sintagma honen buruan: A23: 91 *poeta gazte, doña Elena / ez nax egongo exilic*; agian egokiago izan daiteke *poeta gazte doña Elena, ez nax egongo exilic* puntuatzea. Horrela ongi azaltzen da artikulurik ez izatea *poeta gazte* sintagma.

Eztabaidatik bazter utzi dut Sorabila 1 *Cosc Erregue, capela gorri: / 2 Achul ona, Sorabilan bost eche*; ez dakit zenbateraino har daitekeen bokatio baten adibide fidagarri moduan. Orobat utzi dut bazter IbarGCEs B14 *Gal indi, gazte on*; izen baten etimologia emateko erabili delako ez dut kontuan hartu (“en adelante se llamara Galindi Gazteon, que quiere decir ‘perdistete joben bueno’” (Arriolabengoa 2008: 240).

Azkenik, bokatioen esparrutik apur bat aldentuta, interesgarriak izan daitezke Leizarragaren bi adibide: 1406 *continuatzen eta augmentatzen ditularic eure gratiác gutan, eurorrec, Jesus Christ eure Seme gure arimén iguzqui eguiatzco eta bakoitz*. Lehenik, ohartarazi behar da ez dela izen sintagma soil bat, izenlagunez eta izenondoz ongi hornitutakoa baizik; horretaz gain, bokatioa baino gehiago, badirudi aposizioa dela, ergatiboko izenordain batena. Honen harira, ohargarria da bigarren adibidea: 1392 *Eta çuec aitéc, hazitzaçue çúen haourrac*; ez da bokatio purua, eta badirudi *çuec* izenordainaren aposizio dela, ergatibo kasu eta guzti. Cf. orobat Etxep 2: 49 *Emazte eta guiçon oroc har amore maria*, bokatio ergatibo batekin.

Bokatio funtzioan diren sintagmez denaz bezainbatean, esan daiteke ez dela alde nabarmenik antzematen XVI. mendeko testuetan, mendebaldekoak zein ekialdekoak izan: artikulua izan ohi dute euskalki guztietan; mendebaldeko testuetakoak dira aipatu ditudan artikulurik gabeko salbuespen gehienak, baina hangoak dira, bestela ere, adibide

gehienak.

6.2.2 *Perpaus existentzialak*

Definizio honen barrenean sailka daitezke hemen bildu ditudan perpaus existentzialak; bertan aipatzen den terminologia erabiliko dut (Bentley et al. 2013: 1):⁴³³

Existential constructions are constructions with non-canonical morphosyntax which express a proposition about the existence or the presence of someone or something in a context (Francez 2007, McNally 2011: 1830). They are formed as in (1).

(1) (Expletive) (proform) (copula) pivot (coda)

Following a tradition which is well established in the semantic literature, we use the term *pivot* to refer to the noun phrase which, in English existentials, occurs in immediately post-copular position.

XVI. mendeko nire corpuseko perpaus existentzial guztiak bildu ditut VI.3 eranskinen; bokatioetan ez bezala (6.2.1 atala), ez dut utzi adibiderik taulatik kanpo. Jarraian, azalduko dut zer motatako perpaus existentzialak bildu diren eranskinetako 63. taulan; adibide gehienek ez dute informazio espliziturik emango artikuluaren erabileraz, testuinguru gehienetan murriztua baitago erabileraz. Dena den, artikulua ez erabiltzeak eta bere partez beste osagairen bat erabiltzeak *-(r)ik* partitiboa, batez ere) informazioa ematen du artikuluaren erabileraz beraz.

Bildutako perpaus existentzial guztietatik (153 zenbatu ditut),⁴³⁴ erdia baino gehiago dira ezezkako perpaus existentzialak edo polaritate negatiboko osagairen bat duten perpausak (88 adibide); hauetarik, zortzi adibide baizik ez ditut zenbatu pibot izen sintagma partitiboan ez dutenak, eta, beraz, 80 dira ezezkako perpaus existentzial partitibodunak. Ez ditut hona ekarriko 80 horiek, baina partitiborik ez duten zortzi ezezkakoak beherago xehakatuko ditut.

6.2.2.1 *Perpaus existentzialak asko zenbatzailearekin*

Ezezkakoez landa 65 adibide geratzen dira; horietarik, hogeita hiru dira *asko* (edo *anitz*

⁴³³ Perpaus existentzialei buruzko monografiko bat prestatu zuen *Rivista di Linguistica* aldizkariak 2013an (*Italian Journal of Linguistics* da gaur): sarrera gisa prestatua da artikulua hau.

⁴³⁴ Arazoak daude hauetako batzuk perpaus existentzial gisa sailkatzeko; eranskinen adierazi dut hori, hala nola zein aukera ikusi edo hobetsi dudan interpretaziorako. Kapitulu honetako eztabaidan, esanguratsu suertatu zaidanean bakarrik aipatu ditut arazo horiek.

edo *franko*) zenbatzailedun pibotak dituztenak:

- (5)
- a. Andramendi 1 *Escutariric Asco darda bacochac*
  - b. ErrodZar 9 *Gastelan Sarmientuarric asco, es pareric arean*
  - c. Lazarg A1: 13 *Eocen begui ederric asco / aren aldean jarriric;*
  - d. Lazarg A10: 42 *au çuegaiti eguiteraco / asco da errazoaric.*
  - e. Lazarg A16: 42 *Oy çuc ni ondo trataetaco / asco da nigan causaric.*
  - f. Lazarg A19: 35-36 *Nunberegaita asco dago / enetaco doloreric;*
  - g. Lazarg A23: 10 *Nic au onela esateraco / asco da errazoaric;*
  - h. Lazarg A23: 43-44 *Au eguiteraco çugan asco da, / dama galanta, causaric,*
  - i. Lazarg A24: 73 *Pobreonençat oy gachic asco, / aberasonec dolea.*
  - j. Lazarg A27: 26 *Cerren çu balça içanagaiti, / asco da dama galantic;*
  - k. Lazarg A27b: 26 *Cerren çu chipi içanagaiti, / asco da galay galantic;*
  - l. Lazarg A28: 120 *Eucaiteco / asco da errazoaric*
  - m. Isasti 15 *Bear iguesi Castrora, an ere bearric (asco da).*
  - n. EspGut 1: 18-19 *haniz dela berceric ere dioite*
  - ñ. EspGut 2: 3-4 *Sinnestazen dout ezin asco presouna badela chindouriaz hars egiten daquienic*
  - o. Etxep 2: 82 *Ni beçala anhez duçu halacoric munduyan / Mende oro dohatenic bethi vanaglorian*
  - p. Etxep 3: 41 *Bana anhez emazte da escapacen çayenic*

Hauetako gehienetan, *asko* zenbatzailearen erregimenari dago lotua partitiboa (cf. *eskerrik asko* esapide ihartua), eta horren arabera azaldu behar da Lazarragaren eta Isastiren kasuan. Ez dut hain argi (5n-p) adibideetan hala denik: erlatibozko perpaus bati lotzen zaio partitiboa azken hiru adibideetan, eta horietan perpaus existentzialak eskatzen duen partitiboa izan daiteke, besterik gabe. Nolanahi ere, badira lau adibide zenbatzaile zehaztugabearekin, partitiborik ez dutenak:

- (6)
- a. RS 459 *Erur asco dan vrtean garia, / ta erle asco dogunean ezta.*
  - b. RS 109 *Arech asco dan vrtea / besteac baño ez ohea.*
  - c. RS 391 *Bildur bat da auereetan / ta asco guizonetan.*
  - d. EspGut 1: 8-9 *Hil haniz bi aldetaric: hamesei mila baratu ditucu canpouan*

- e. Etxep 2: 09 Anhiz pena arima gal harena eta neuryere
- f. Etxep 8: 22 *Etay lelory bay lelo pota franco vercia vego*

Ageri denez, Etxepareren adibideak ez dira bete-beteak, interpretazio arazoak dituzte. *Refranes y Sentencias*-ekoetan, ordea, perpaus existentzial garbiak ditugu, eta esango nuke espioitzako gutunetako adibidea garbi antzekoa dela; hauetan denetan zenbatzaile zehaztugabe bat da pibot izen sintagmaren burua. Bistan da, burua zenbatzailea denez, ezin da artikulurik agertu.

6.2.2.2 *Perpaus existentzialak beste zenbatzaile batzuekin*

Orobatsu gertatzen da pibotean bestelako zenbatzaileak agertzen direnean: ez dago bestelako determinatzailerik. Bederatzi adibide bildu ditut:

- (7) a. Sorabila 2 *Achul ona, Sorabilan bost eche,*
- b. RS 391 *Bildur bat da auereetan / ta asco guizonetan.*
- c. Lazarg A4: 10 *Gure ortuan madari, / guraçauric amabi,*
- d. Isasti 69 *Oyan orotan otso bana.*
- e. Leiz 1425 *ceinetan baitira hirur persona cein bere propietatez distinguituac eta cein-bere*
- f. Etxep 2: 10 *Amoretan plazer baten mila dira dolore*
- g. Etxep 3: 37 *Mila guicon gayxtoric da emazte batendaco*
- h. Zalgiz 71 *Nihaur heben, gogoa han, / Cençu guti buruian*
- i. Zalgiz 95 *Ohe batetan bi eri.*

Ageri denez, (7g) adibidea da determinatzailea duen bakarra; *-(r)ik* partitiboa du. Ez dago artikuluaren erabileraz egin daitekeen bestelako oharrik.

6.2.2.3 *Perpaus existentzialak galderetan*

Bost perpaus existentzial bildu ditut, galderazko esaldietan formulatuta:

- (8) a. Lazarg A19: 59-60 *Neurau baño non ete da / ederrago donzellaric?*
- b. EspGut 20: 2 *Jauna: orandic ezcin gastiga nizacoie zure senoriary cer quantitate mercaduria dens*
- c. Etxep 2: 11 *Amoretan othe date leyal denic batere*

d. Etxep 12: 4 *Biderican liçatenez nynzan haren gracian*

e. Etxep 12: 45 *Egundano yçan daya ni bay dichatacoric*

Galderazko hauen artean, zuzen zein zeharkako, Lazarragarenean eta Etxeparenetan partitiboan dago pibota; espioitzako gutunekoan (8b), *cer* galdetzailearekin dagoenez, ez du bestelako determinaziorik.

6.2.2.4 *Perpaus existentzialak baldintzazkoetan*

Hiru adibide bildu ditut:

- (9) a. Lazarg A23: 40 *lenaengo, ta guero juzgadu / bestegan baliz tacharic,*
 b. EspGut 17: 16 *ouste dut alacoric izandu balis zerbait gaquingo nuela*
 c. Zalgiz 94 *Eihera batian ecin eho deçanac berce[rat] laster [balidin harri].*

Hauetan, bistan dena, Zalgizeren adibidea da interesgarriena: inongo mugatzailerik gabe agertzen da pibot izena; cf. bestalde erronkarierazko Ros 10.1v: 19 *herioçe yçan vacen*. Ikus hurrengo atalean Etxepareren (10g) adibideko *vada acheter herrian*.

6.2.2.5 *Baiezko perpaus existentzialak*

Denetara hogeita bost zenbatu ditut, zalantzazkoak izan daitezkeenak barne. Bost sailetan multzoka ditzakegu, pibot sintagmaren markatze morfologikoari dagokionez: determinatzailearik gabekoak, artikuludunak, artikululu pluraldunak, partitibodunak eta *bat* artikululu indefinituarekiko ustezko adibideak. Hona lehen saila, determinatzailearik gabekoena:

- (10) a. RS 70 *Cucuen cantazean / huri ta eguzqui.*
 b. Garibai A14 *Eguzqui eta huri, Marti eguraldi*
 c. Land *eclipsi yzan yguzquiz “eclipsarse el sol”*
 d. Lazarg A4: 9 *Gure ortuan madari, / guraçauric amabi,*
 e. Rabelais *e(gu)in eçaçu gure proposian ordine den*
 f. Etxep 2: 29 *Behar handien denian faltaturen berciac*
 g. Etxep 9: 35 *çauri banynz larruyan vada acheter herrian*
 h. Zalgiz 128 *Artho espada lasto.*
 i. OihAtsot 339 *Non salda, han zopa.*

Bederatzi adibide hauen artean, (10a, b, c, d) adibideak kontuz hartu behar dira: (10a-b) adibideak ez dira perpaus existentzial bete-beteak, nahiz eta interesgarri izan, hain zuzen ere koordinaturiko bi izenez osatua dagoelako pibot sintagma. Landuchioren adibidea ere (10c), bere urrian, ezin da hartu perpaus existentzial betetzat. Azkenik, Oihenarten adibidean, perpausa existentzialtzat jotzeko izan litezkeen arazoez gain, ezin da erabaki pibot sintagmetan artikulua dagoen ala ez, *-a* berezkoa duten izenak direlako.

Mugakoa izan liteke Lazarragaren adibidea (10d), perpaus existentzialtzat jotzeko tenorean. Baina, hala dela onarturik, ohargarria da interpretazio pluraleko izen arrunt zenbakarria dagoela pibotean. Rabelaisen adibidea (10e) helburuzko perpaus bat da; interesgarria da hau ere, izen zenbakaitz gisa har baitaiteke piboteko izena, abstraktu gisa. Azalpen semantiko honen bidetik, are interesgarriagoa da Etxepareren adibidea, pibotean superlatiboko sintagma bat egonik ere, artikulurik gabe agertzen baita: zenbakaitza da, hemen ere, izena. Orobatsu esan daiteke Zalgizeren (10h) adibideaz: *lasto* izen zenbakaitza dugu horretan; ohar bedi *salda* eta *zopa* izen zenbakaitzak ditugula eztabaidatik kanpo utzi dugun Oihenarten adibidean ere. Horretaz gainera, Zalgizeren adibidean baldintzazko perpaus bat dugu aurretik, eta uler daiteke *Arto ez bada lasto izanen da* moduko zerbait adierazi nahi dela. Ikus, jarraian, hurrengo bi paragrafoetan, baldintzaz eta etorkizuneko aspektuaz.

Azkenik, hauxe esan daiteke Etxepareren beste adibideaz (10g), zeinetan pibota *acheter* izen zenbakarria den: sintagma horrek ez dio erreferentziarik egiten mediku jakin bati, erreferente zehaztugabekoa da; aurreko perpausa baldintzazkoa izateak eragiten du hori, egoera hipotetiko baten menean ezartzen baitu pibot horren existentzia.

Oro har, artikulurik gabeko sintagmak dituzten pibot hauetan, badirudi kasurik gehienetan izenaren semantikaren arabera azaldu daitekeela morfologia jakin hori. Horretaz gain, ohartu beharra dago etorkizuneko dela perpaus hauetan guztietan proiektatzen den denbora: etorkizunean izan litezkeen entitateen existentziaren berri ematen digute edo, nahi bada, balio orokorreko baieztapenak dira —cf. bereziki mendebaldeko (10a, b, d) adibideak—. Ikusiko dugu beherago izen sintagma partitibodunez osaturiko pibotak erabiltzen direla erreferentzia egiteko diskurtsoaren mundu errealean izan badiren entitateei. Azken ohar gisa, ohartu nahi nuke ekialdekoak

direla adibide hauek gehienak, eta Lazarragarena da, zalantzak gorabehera, mendebaldekoen artean eztabaidan sartu dugun bakarra; nolana ere, bazter utzitako mendebaldeko adibideak ere gogoan hartzen baditugu, pentsa daiteke euskal eremu osorako balio lezakeela deskripzio honek. Ezin da baieztatu erabateko ziurtasunez, datu gehiagoren faltan.

Azalbide honetan sakontzeko, ikusiko dut sintagma artikuluduna duten pibotetan ere gisa bereko azalpen semantikorik eman ote daitekeen.

- (11) a. RS 364 *Sua dan lecrean queheac hurten eban.*
 b. HernIaun 4 *Hanuat uada Seynale andi ceruan dacusaguna*
 c. Leiz 1394 *Heuscal-herrian religionearen exercitioa den lekuko gendetara consideratione guehiago vkan dut, ecen ez bercetacoetara*
 d. EspGut 12: 16 *badioge ezin ala egin badou ereguec egoundaino izan den triboulazio andiagoo izanen dela Franzian*
 e. Etxep 1: 357-359 *Oray dela çuyendaco maradicionia / Ifernuco suya eta iagoytico nequia / Eta çuyen conpaynia demonio gucia*
 f. Etxep 1: 364-365 *Elas nola çanen den heben damu handia / Damu handi içigarri remedio gabia*
 g. Etxep 2: 84 *Ohart guiten buruyari denbora den artian*

Determinaziorik gabeko pibotez eman dudana azalpenari jarraiki, esperoko genuke testuinguru diskurtsiboan identitatea ongi ainguratua duten entitateei egitea erreferentzia (11a-f) adibideetako izen sintagma artikuludunek. Arazoak arazo, argudioak bil daitezke hau hala dela erakusteko. Horretan hasi baino lehen, ohartarazi behar dut ez dudala aintzat hartu Etxepareren (11g) adibidea, Oihenarten (10i) adibidea bazter utzi dudana arrazoi berarengatik; egia esan, (11g)-koa ere beste haien artean sailka zitekeen.

Refranes y Sentencias-eko (11a) adibidean, ohartu behar da beste perpaus baten menpe dagoela perpaus existentziala eta iraganean dagoela perpaus hori, cf. *hurten eban* aditza. Nire ustez, horrek zedarritzen du diskurtsoko entitate jakin bati perpaus existentzialeko *sua*-ren ainguratzea; gogoan har bedi, bestalde, 6.1.5 ataleko (b) puntuan aipaturiko *Trantsitibitatearen Hierarkia*, zeinaren arabera izen sintagma bat definitu izateak korrelazio zuzena duen aditzaren aspektu burutuarekin.

(11b) adibidea argiagoa da, nire ustez: *Seynale handi ceruan dacusaguna* sintagma aski deiktikoa da; erlatibozko perpaus bat lagun izateak, gainera, are modu nabarmenagoan zedarritzen du ainguratze hori. Orobatsu pentsa daiteke Leizarragaren adibideaz (11c): hori idaztean, *religionearen exercitio* jakin eta zehatzak zituen burutan Leizarragak, tokian tokikoak.

Espioitzako gutunetako adibidean (11d), *tribulazio* jakin batez ari da idazle ezezaguna, ordura arte izandako batez; (11a) adibidean bezala, aspektu burutua duen perpaus baten barruan kokatzeak ematen du ainguratze zehatza.

Inportantea da nabarmentzea perpaus erlatibo bana dagoela (11a-d) adibideetan: pibotaren lagun bezala (11b, d), edo pibota bera da perpaus erlatiboaren subjektu (11a, c). Honek, bistan dena, erraztu egingo zuen pibota testuinguruan aurki daitekeen erreferente zehatz bati ainguratzea. Aipagarri suertatzen da orain, ezezakako partitibodunen artean sailkatu dudalako, aipatu ez dudan adibide bat: Etxep 4: 38 *Eztu vste berkeric dela lecot mayte duyena*; honetan ere, erreferente jakin eta zehatz bati dagokio *maite duyen* hori, erlatiboarekin osatuta.

Azkenik, zinez interesgarriak dira Etxepareren adibideak: bi hauetan, zalantzak izanik ere zinezko perpaus existentzial diren ala ez, ongi ezartzen da entitatearen ainguratzea bi adberbioren bidez, *oray* (11e)-n, eta *heben* (11f)-n.

Berriz ere, nagusi dira ekialdeko adibideak, baina mendebaldeko bakarra ez da aldentzen ekialdekoen jokabidetik. Esan daiteke, beraz, irizpide bertuen arabera deskriba daitekeela perpaus existentzialetako artikuluaren agerrera euskal eremu osoan.

Bi adibide daude, bestalde, artikulatu pluralarekin:

- (12) a. Lazarg AL: 1146v *ceñari erechan Duero, Gaztelaco probincian, nun cirean utra arçai aberasac*
 b. Lazarg A27b: 29 *Amoraduoc egonagati, / eztao çure senarric.*

Lazarragaren (12b) adibidean, piboteko sintagma artikulatu hurbilarekin egoteak berak zedarritzen du entitatearen ainguratzea testuan; lehentxeago, gainera, aipatuak ditu *galai galantak* (cf. A27b: 25-26 *Cerren çu chipi içanagaiti / asco da galay galantic*), eta *amoraduoc* izen sintagma ongi ainguratzen da erreferente horietan. Zailagoa da

zehazten (12b)-ko *utra arçai aberasac* sintagmaren ainguratzea; beharbada, hemen ere pentsa liteke perpaus existentziala lehenaldian egoteak handitu duela pibotaren erreferentzialtasun maila, eta horrek erraztu duela artikulua erabiltzea —cf. (11a) adibidea, RS-koa—.

(10)-eko adibideen eztabaidan aurreratu bezala, zinez da interesgarria ikustea berdintsuak direla, perpausak deskribatzen duen existentzia motari dagokionez, pibot partitiboduna duten baiezko perpaus existentzial guztiak. Hona adibideak:

- (13) a. Lazarg A23: 62 *Ene erriti oyta çurera / badago bidacidorric*;
 b. Leiz 1429 *eta hunetan hypochritaric eta gaichtoric-ere bada onequin nahasteca*
 c. SunbLap *vay guc⁴³⁵ eçeçe verçe ijitoric ere va duc Vaztanen*
 d. Etxep 7-8 *eta hetan içan baita eta baita sciencia gucietan letratu handiric*
 e. OihAtsot 666 *Sariak zathitu ondoan, ageriko da zer den hirerik urpoan*.

Perpaus existentzial hauek guztiak orainaldikoak dira, eta entitateen zinezko existentzia bat ezartzen dute —(10)-eko adibideetan ez bezala—, baina haiei erreferentzia zehaztugabea eginez —(11)-ko adibideetan ez bezala—. Adibide sorta honetan ere bakarra dugu mendebaldeko adibidea, baina, beste behin ere, bat egiten du ekialderagokoekin.

Ohar txiki bat egin daiteke artikulua indefinitua izan lezaketen bi adibiderek —cf. (7b), zeinetan argi baitago zenbatzailea dela *bat*—. Ez dago argi perpaus existentzial baten pibot moduan ulertu behar ote den Lazarragaren B21: 59 *Icusi neben odei çuri bat, / çaguitaz inguiraturic; / aren erditan silla berde bat, / moraduz jaspeaduric*; egiari zor, ederki asko izan daiteke *icusi neben* aditzaren objektua. Interesgarriagoa da espioitzako gutunetako adibidea: EspGut 16: 12 *eta ereguc aren mirazera presiden gaste bat baita, bata oura bidaldu douela*. Bi gauza zehaztu behar dira adibide horretaz: (1) nire ustez, argi xamar dago *presiden gaste bat* sintagman artikulua indefinitua dagoela, ez zenbatzailea; hurrengo perpausko objektua (*bata oura bidaldu douela*) aurkezten du artikulua indefinitu horrek, edo, nahi bada, ustezko perpaus existentzial oso horrek. (2) Perpaus erlatibo gisa sailka daiteke perpaus existentzialtzat jo nahi izan

⁴³⁵ Kasu ergatibo itxuraz okerrari.

dudan hori: gaur egun ere erabiltzen dira halako erlatiboak Bidasoa inguruan (Sagartzazu 2005: 84);⁴³⁶ nolana ere den, perpaus horren funtzioa oso argia da, ondotik duen izen sintagmaren aurrekari izatea.

6.2.2.6 Ezezkako perpaus existentzialak, pibot partitibodunik gabeak

Atalaren hasieran aipatu dut bazirela ezezkako zortzi perpaus existentzial zeinetan piboteko izen sintagma ez baitago partitiboz markaturik. Hauek dira:

- (14) a. RS 384 *Elli dollorrean esta çer autu, / ta bizar gorritâ guichi çer sinistu.*
 b. Lazarg A27: 36 *uste badoçu iñon ez dala / a ta çu laco beste bi*,
 c. EspGut 8: 2-3 *zerbait modou izanen ez paizen biletacho bat parte orretarat pasazeco*
 d. Etxep 1: 372 *Hantic harat ezta içanen bi erretatu bayeci*
 e. Etxep 3: 26 *Ordu oroz behar tugu ezta heben cer duda*
 f. OihAtsot 165 *Ezta zer fida, ez zeru izarzuan ez emazte nigarzuan.*
 i. OihAtsot 164 *Ezt' ikaia non eztuen bere iztaia.*
 j. Zalgiz 128 *Artho espada lasto.*

Argi dago (14a-f) adibideetan ez dagoela aipatzeko gauza handirik: izenordain galdetzailea (14a, e, f), zenbatzailea (14b, d) edo determinatzaile zehaztugabea (14c) dugu horietan, eta ez da espero bestelako determinaziorik. Gehienez ere, ohartarazi daiteke izenordain galdetzaileen artean ez dagoela *zer sinisturik*, *zer dudaturik* edo *zer fidaturik* modukorik; berdintsu genuen 6.2.2.3 atalean artean sailkaturiko EspGut 20: 2 *Jauna: orandic ezcin gastiga nizacoie zure senoriary cer quantitate mercaduria dens*, determinatzaile galdetzailearekin. Galdetzailerik gabe, ordea, cf. Etxep 1: 243 *Glorian ezpa yfernuyen ezta escapaceric* eta 13: 3 *Heldu vehar duyen gauçan ezta escapaceric.*

Oihenarten (14i) adibidean, hauxe argudia daiteke artikulua azaltzeko: errima

⁴³⁶ Erabil daiteke ezaugarri hau, besteren artean, proposatzeko Bidasoaldekoa zela gutun horietako batzuen egilea. Cf. halaber ergatibo pluraleko *-ak*, ez *-ek* adibide honetan: 10:4 *Gastigatou ditoudan asquen beriac Arochelatic etorry ziren patatchetaco jentiac esan zuten*. Eztabaida horretan, aipagarria da Urtubiko anderea izatea sinatzailea (Urruñan dago gaztelua), eta agian aintzat hartu behar da laugarren gutuneko *capitán de Blaya* ere: gutunen editoreak Bordele iparraldeko Blayerekin lotzen du (Floristán 1993: 188, 29 oh.), baina Irunen bada Blaiia izeneko ingurune eta baserri bat. Ekialderagokoa dirudi, ordea, beste gutun batzuetako hizkera, cf. 1. eta 15. gutunak.

beharraren argudioa erabil daiteke, baina, funtsean, testuinguru jakin bat ezartzen du *bere iztaia* sintagmak, eta, horrenbestez, *ikaia* ainguratua geratzen zaio diskurtsoko entitate jakin bati; ohar bedi, berriz ere, erlatiboazko perpaus bat dagoela atsoitz horretan. Gisa bereko azalpena eman diegu (11)-ko adibideei. Zailagoa da azaltzen Zalgizeren adibidea, artikulurik gabea; jakina, hau ere ez da erraz sailkatzen perpaus existentzial gisa, eta agian eztabaidatik kanpo geratu behar da; nolana ere, ohar bedi zenbakaitza dela *arto* izena.⁴³⁷

6.2.2.7 *Laburpen modura, XVI. mendeko testuetako perpaus existentzialen morfologiaz*

Datu guztiak eztabaidatuta, bi puntutan laburbil daiteke XVI. mendeko testuetan perpaus existentzialetako piboten jokabidea:

- (a) Korrelazio zuzena dago pibot horien izen sintagmen morfologiaren eta izen sintagmen erreferente motaren artean: baiezko perpaus existentzialetan, IS partitibodunek entitate erreal baino zehaztugabeei egiten diete erreferentzia, IS artikuludunek entitate erreal eta jakinei, eta IS artikulugabeek diskurtsuaren testuinguru hurbilean ez dauden entitateei.
- (b) Ezin izan dut alderik aurkitu euskalkien artean; oro har, eta datu gehiagoren faltan, esan daiteke XVI. mendean berdintsu jokatzen dutela eremu guztietako euskalkiek, mendebaldekoek eta ekialdekoek, perpaus existentzialetako pibotetako izen sintagmen morfologiari dagokionez. Ohar bedi gipuzkerazko testuetan ez dudala adibiderik jaso.

6.2.3 *Perpaus predikatiboak*

Bildutako datuen artetik, hiru predikatu mota nagusi analizatuko ditut atal honetan: izenondo sintagmez osatutakoak, izen sintagmez osatutakoak eta izen + izenondo sintagmez osatutakoak.

Adibideak biltzeko, zenbait irizpide orokor segitu ditut; predikatu mota guztietarako balio dute irizpide hauek: funtsean, esan daiteke adibide kanonikotzat jo

⁴³⁷ Ohartarazi daiteke ezezkako perpausetako objektuetan ere badituela Zalgizek partitiborik gabeko sintagmak: cf. 100 *Erle joan nahi* ez *ezi*, ez / *bresca*.

litezkeenekin osatu dudala zerrenda, egituraz sinpleen diren adibideekin; predikatu bikoitzeko egituretan, *edun* edo *eduki*-rekikoak hartu ditut bakarrik, eta bestelako predikatuen adibideak (iraupen edo aldaketa aditzekikoak, esaterako) azterketatik kanpo geratu dira oraingoan. Bikoitza izan da jardun honen helburua: testu ezberdinetako datuak konparagarri egitea, eta artikulua agerrarazi zezaketen bestelako aldagaiak kontrolatzea, eta haien eragina minimizatzea.

Horrenbestez, kanpo geratu dira hainbat eta hainbat adibide. Izenondo predikatuetan, esaterako, partizipioz edo izenlagunez osatutakoak: besteak beste, RS 35 *Celangoa baysta amea / alangoa oy da alabea*, RS 460 *Errana ezta goçoa / vada vere eztizcoa*, RS 521 *Berâquetan jacanari emaitê aguindua, / dago aguinduz damutua ta garuatua*, RS 193 *Semea etena ta assea, / alabea jancia ta gosea*, Leiz 1419 *essentia diuinal ber batetan, hirur persona hauc dira distinguituac eta cein bere*, etab.

Kanpoan utzi ditut mailakatzailleak dituzten izenondo predikatuak ere (*hain, honen, sobera*, etab.): cf. AL: 1151v *niri bacarric ichiric emun deustan pena; ceña dan ayn andia*, Miser 52 *zure alabanzaen beti esaten / egongo naiz zein andiak diraden*, Etxep 8: 16 *Horreyn gayz ciraden guero eguinen dut verceric*, OihAtsot 531 *Sobera on dena bertzentako, / ezta on aski beretako*, etab.; cf. halaber RS 469 *Ezcarazbaco essea, / ta andra losaguea, / ta ypirdico puza, / gustia onez hussa*, Lazarg B15: 102 *ceina dan çuençat guztiz gacia*, OihAtsot 347 *Ogi pulua, bekanki da irakaz xahua*, instrumentala dutela aurretik, OihAtsot 489 *Baladrea, sendoen hilgarri, / erhoen sendogarri*, genitiboko izenlagunarekin, OihAtsot 190 *Gerokoa, hobe ustezkoa, nahiago dut on oraikoa*, etab.

Orobat utzi ditut bazter predikatuan gabe duten adibideak: cf. Isasti 54 *Itsasoco legueac, onac on, eta gaistoac mesur gabeac*, OihAtsot 579 *Emazte ederra duena etxean, etxea etsai-lurrean, eta mahastia karrikaldean, ezta koeinta gabe bihotzean* eta OihAtsot 670 *Sobera jakinsu izanez, gabe zedin axeria buztanez*.

Antzeko irizpideak jarraitu ditut izen predikatuak eta izen + izenondo sintagma duten predikatuak biltzeko. Bazter utzi ditut izenondo bete-beteak ez diren sintagmekikoak: Etxep 3: 65 *Ezta guiçon naturazco hala eguiten duyena*, RS 253 *Cejan esea hurrezco atea*; cf. halaber RS 405 *Arria vrtigui ta escua ostu, / ax guiçon galdu*

partizipioduna. Orobat mailakatzailereren bat dutenak, cf. Lazarg A1: 45 *ceña dan utra librea gacha*, / *desesperançaz beteric*, Etxep 3: 52 *Donario gucietan guciz gauça emya*. Zenbatzailea duten izen (+ izenondo) sintagmak ere kanpo utzi ditut (cf. IbarGCEs A6 *Madaria ta Muxica*, [biac] *frutu on bi dira*, Leiz 1419 *Aita, eta Semea, eta Spiritu saindua hirur Iainco dira?* eta SunbLap *vay yrur lagun guinaden*), ez ordea bat-ekin ageri direnak, artikulua indefinitua izan daitekeelakoan.

Bi irizpide aplikatzeagatik apaldu da gehienik adibide kopurua. Batetik, baztertu egin ditudalako genitiboko izenlaguna duten sintagmak —hauek berez dutelakoan artikulua—: cf. Garibai A50 *Larrea Burgos baño obea Toledorem idea*, Lazarg 1144r *Amaren seme bacocha nais*, Lazarg A12: 13 *Çure adisquidea nax ta / gueiago ez dot esango*, BretKant 2 *Guipuzcoa herrian : on guztien burua*, Leiz 1408 *Iauna, hi baitaiz, çuhurtzia eta iaquitate ororen ithurburu bakoitza*,⁴³⁸ EspGut 13: 7 *Zer ere baita, nais zure senoriaren serbizary humble*, Zalgiz 41 *Chazco ohoina, aurthengoan vrkhazale*, OihAtsot 227 *Helgaitz laurdena, osagarri gaztena, herio zaharrena*. Eta, -ko genitiboarekin, cf. RS 137 *Adisquidebaco bicicea*, / *auçobaco heriocea*, OihAtsot 506 *Arradoia da Garaziko mendi xut eta harrizu bat*, etab.

Leizarragaren kasuan, nabarmen urritu dira adibideak erlatiboazko perpausen buru diren izenen adibideak kenduta: cf. Leiz 1429 *Iaincoaren cerbitzu eguiatzcoa da, berac galdeguiten eta bere hitzaz expressuqui ordenatzen duen cerbitzua*, Leiz 1437 *Deabrua da, Iaincoac creatu vkan çuen integritatetic bere faltaz erori içan den Spiritu gaichtoa*, Leiz 1438 *Iffernuia da, reprobatuéc Deabruequin Iaincoaren hira eta mendequio iustoz eta bidezcoz suffritzen eta perpetualqui suffrituren dutén punitionea eta tormentá* eta Leiz 1435 *Baptismoa da gure Christinotassunaren mercá, eta nola harçaz Eliçan recebitzen garen, seignalea*, beste hainbaten artean. Beste autore zenbaitetan, cf. Lazarg B16: 32 *Nungo çarean esadaçu*, / *bada al didin gaucea*, EspGut 19: 19-20 *Compania adrezazen direnen geienna Monsieur de Pangas da*, EtxauzGut 6 *çoin baita gauça*

⁴³⁸ Aipatzekoa da Leizarragaren kasua, adibide asko geratu baitira zerrendatik kanpo arrazoi honegatik: Leiz 1425 *Semea, cein baita Aitáren sapientia eternala*, 1426 *Predestinationea da Iaincoaren conseillu eta ordenamendu eternala*, 1426 *Electionea da Iaincoaren conseillu eta ordenamendu eternala*, etab. Cf. orobat artikulurik gabeko 1437 *ceren bethiere baita Iaincoaren eta haren legituen etsay mortál*.

desiracen dudana, OihAtsot 143 *Ergeltarzuna da sendo eztaiteen elharzuna*.

Bestetik, bazter utzi ditudalako berdintze gisakoak edo ekuatibo itxurakoak direnak. Hau nabarmen suertatzen da atsotizetan, generoak berak ezartzen baititu halako egiturak: cf. RS 4 *Abenduco lañoa / euria edo egoa*, Zalgiz 38 *Urteco erdia, / Urteco eria (emaztez errana)*, OihAtsot 265 *Jauzkari ona, kapatxarduna*. Hauek bazter uzteak pentsaraz lezake predikatu artikulugabeen aldera lerrarazten duela adibide kopurua, halako berdintze egiturako atsotizetan biak artikuludun izan ohi direlako, “subjektua” eta “predikatua”. Baina irizpide honekin, kanpo geratu dira artikulurik gabekoak ere: RS 64 *Luqui cume, azeri*, Zalgiz 150 *Nesca senhar ederçale, / Soinaz egur ek'arle*, Zalgiz 184 *Atc'erri, / ots'erri*, OihAtsot 291 *Lagun elhatari, bideko zamari*, OihAtsot 298 *Lasto-su, laster-su*.⁴³⁹ Cf., bestalde, Zalgizeren eta Oihenarten atsotiz beraren bi bertzioak: Zalgiz 9 *Oilo ebildaria, achiariac jaten du [acheriaren ianharia]* eta OihAtsot 358 *Oilo ebildari, axeriaren janhari*; bikote honek, nire ustez, argi uzten du halako adibideak baztertuta ez naizela galtzen ari informazio esanguratsurik

Hala ere, izen predikatuen eranskinetako tauletan jaso egin ditut hauek ere, atal berezietan, nahiz eta ez ditudan kontuan hartu eztabaida eta zenbakietarako. Perpaus ekuatibo garbiagoak ere, jakina, bazter utzi ditut: cf. Lazarg AL: 1152v *medecinea çu çarean guero*, Betol 58 *Lelengoa dá Bautismoa*,⁴⁴⁰ EspGut 10: 6 *Egoun, zoin baita igandea*, etab.

Bi multzo handi horietaz gain, kanpoan utzi ditut izen predikatutzat jo zitezkeen beste adibide batzuk ere: partizipio edo aditz-izen diren izenak (cf. Lazarg B2: 8-9 *Iñor içango bada avisadu, / bear dau forçoso enamoradu*, Leiz 1429 *Scripturá edo Iaincoaren hitza erraiten denean aditzeco da*, OihAtsot 83 *Beharrari emaita ezta*

⁴³⁹ Adibideak sailkatzeko tenorean, ezin izan diot ihes egin jokabide bati: atsotizaren lehen osagaia, “subjektua”, artikuluduna denean, eta bigarrena, “predikatua”, artikulugabea, ontzat eman dut atsotitza eta beste adibideekin sailkatu dut, bazter utzi gabe. Cf. adibidez RS 446 *Esalea, ençula* eta Zalgiz 40 *Guiçon barura, erdi deiebru*.

⁴⁴⁰ Honen ondotik, zerrendan ematen ditu hauek ere: Betol 58 *Bigarrena Confirmaciñoa, Yrugarrena Comuninoa, Laugarrena Penitencia, Bostgarrena Extrema Vnciñoa, Seygarrena Ordea Sacerdotala, Zazpigarrena Matrimoniñoa*. Cf. orobat Betol 58 *Zazpi Espiritualac, / eta zazpi corporalac*.

emaitea, bai zi ereitea); *gabe*-rekin diren sintagmak, hala nola RS 132 *Arroz yguibaguea çara*, Etxep 1: 255 *Eta oroc eçaguçen dela videgabia* eta Etxep 1: 401 *Hanbat nuçu gauça orotan ni verthute gabia*; *guzti*-rekin diren sintagmak, hala nola Leiz 1425 *Iaincoa da [...] eguia muthatzen eztena, bere ethortez içate duena, bayeta bothere, çuhurtzia, iustitia eta verthute gucia*.

Ez ditut adibideetatik kanpo utzi esapide ihartu gisa har litezkeenak, izenondoarekin zein izenarekin: cf. *kaso izan* (cf. Lazarg B15: 19 *Ni caso naxala*), *kausa izan* (cf. Lazarg B15: 22 *Monjea causa dala*), *arrazoi izan* (cf. Lazarg B16: 72 *errazoa dan gaucea*, Etxep 2: 109 *Arrazoyn da*), *damu izan* (cf. Etxep 10: 2 *Oray particeco damu guinate*), *gaitz izan* (cf. RS 118 *Aldi joana biorretan gasta*), *neke izan* (cf. Lazarg A24: 152 *orapilagaz lotu azquero, / neque da ascaetea*), etab.

Eranskinetan bildu dut predikatu mota bakoitzaren adibide guztien zerrenda. Jasotako adibide horien artean badira zalantzazkoak; halakoetan, eranskinean bertan eman dut arazoen berri, eta bertan adierazi zein irakurketa hobetsi dudan. Hainbat taula osatu ditut hurrengo azpiataletan, adibideen kopuru eta portzentajeekin; zenbaki horien barruan hartu ditut zalantzazko adibide horiek ere, datuetara lehen hurbilketa bat egitea baita taulen helburua, ez kuantifikazio erabat zehatza egitea.

6.2.3.1 *Perpaus predikatiboak: izenondo predikatuak*

VI.4 eranskineko taulan jaso ditut izenondo predikatuen adibideak. Hurrengo bi tauletan eman ditut adibide horien zenbait kopuru eta portzentaje, mendebaldeko eta ekialdeko datuak bereizita.⁴⁴¹ Adibide horietan, denak dira *izan* edo *egon* aditzekiko perpausak. Bereizita eman ditut izenondo predikatu soilak (IzondP) eta konparaziokoak edo gehiegitasun atzizkia duten izenondoekiko predikatuak (KonP); adibideetan, kopuru (kop.) eta portzentajeak (%) emateko, “/” zeinuarekin bereizi ditut artikulugabeak eta artikuludunak. “Orotara” zutabea, gehitu egin ditut IzondP eta KonP zutabeetako kopuruak. Adibidez, *Refranes y Sentencias* testuan, 76 adibide jaso ditut izenondo predikatuarekin, eta horietatik 62tan dira artikulugabe eta 14tan artikuludun; (76 adibide

⁴⁴¹ Mendebaldekoetan, bizkaierazko testuak, Arabakoak eta gipuzkerazkoak sartu ditut; ekialdekoetan, goi-nafarrerazko testuak, lapurterazkoak, behe-nafarrerazkoak eta zubererazkoak.

denera, beraz); izenondo konparatiboekin, 33 adibide bildu ditut, horietarik 26 artikulurik gabe, eta 7 artikulurekin:

Testua	IzondP		KonP		Orotara	
	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %
ArrasErrekII	0/1	0/100	0/0	-	0/1	0/100
ArrasErrekIII	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
IbargCEs	2/0	100/0	0/0	-	2/0	100/0
RS	60/15	80/20	26/7	79/21	86/22	80/20
Garibai	12/6	67/33	5/1	83/27	17/7	71/29
frJZum	0/1	0/100	0/0	-	0/1	0/100
KantabKant	1/2	33/67	0/0	-	1/2	33/67
BizkOlerk	1/1	50/50	0/0	-	1/1	50/50
ErrodZar	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
Perutxo	1/2	33/67	0/0	-	1/2	33/67
Land	5/0	100/0	0/0	-	5/0	100/0
Lazarg	31/20	61/39	12/0	100/0	43/20	68/32
Betol	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
Miser	0/2	0/100	0/0	-	0/2	0/100
BretKant	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
OROTARA	117/50	70/30	43/8	84/16	160/58	73/27

11. taula. Izenondo predikatuak XVI. mendeko mendebaldeko testuetan, kopuruak eta portzentajeak.

Testua	IzondP		KonP		OROTARA	
	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %
Isasti	7/1	88/12	4/0	100/0	11/1	92/8
Leiz	18/0	100/0	2/0	100/0	20/0	100/0
EspGut	4/0	100/0	0/0	-	4/0	100/0
Etxep	45/5	90/10	9/0	100/0	54/5	92/8
Zalgiz	28/0	100/0	11/0	100/0	39/0	100/0
OihAtsot	72/11	87/13	28/0	100/0	100/11	90/10
Bela	6/0	100/0	3/0	100/0	9/0	100/0
OROTARA	180/17	91/9	57/0	100/0	237/17	93/7

12. taula. Izenondo predikatuak XVI. mendeko ekialdeko testuetan, kopuruak eta portzentajeak.

Oro har, esan daiteke artikulurik gabe agertzen direla izenondo predikatuak XVI. mendeko testuetan, eta, itxuraz, mendebaldeko adibideetan handiagoa dela forma artikuludunak erabiltzeko joera, ekialdekoetan baino. Horretaz gain, bai mendebaldean bai ekialdean, nabarmena da konparaziozko edo gehiegitasun atzikiarekin gutxiago erabiltzen dela artikulua —ekialdean ez dago adibide bakar bat ere—, izenondo soileko

predikatueta baino; honek bat egiten du gramatika modernoetako deskripzioekin: “Izenondoa maila adberbioren bat duenean eta batez ere *-ago* edo *-egi* hartzen duenean, joera handia dago mugatzailerik gabe jartzekoa” (Euskaltzaindia 1993: 128).

Hainbat ohar egin dakizkioke aurreko paragrafoko orokortzeari; baditugu, esaterako, espero genezakeenaren aurkako adibideak: konpara bitez, esaterako, mendebaldeko RS 433 *Ondasunac galdu azquero / dyra ezaun* eta ekialdeko OihAtsot 364 *Onarzunak, galduz geroz dira ezagunak*; subjektu singularra duen ordaina ere badago *Refranes y Sentencias*-en, 297 *Galdu azquero ondasuna, / da eçauna*.

Atal honetan, orokortze horretatik kanpo geratzen diren salbuespenak aztertu ditut; hots, adibide artikuludunak. Horrek erakutsi beharko liguke zein testuingurutan hasi zen artikulua zabaltzen izenondo predikatueta, eta irizpiderik antzeman ote daitekeen bilakaera horretan. Bestalde, nire ustez horiek dira azaldu beharrekoak: artikulurik gabeko predikatuak dira jatorrizkoak, arkaikoak, eta bistakoa da predikatu artikuludunetan dagoela aldaketa eta berrikuntza.

6.2.3.1.1 Arazoak izenondo predikatuak aztertzeko tenorean

Aurreko atalean aurkezturiko ekinbidean suertatzen diren arazo zenbaiten berri emango dut lehenik:

- (a) Konparatiboko atzizkia duten sintagma batzuk adberbio gisa ere interpreta daitezke, hala nola ArrasErreIII 29 *are bere lasterrago / abendañuje motela*, IbarGCEs B21 *Obe illos*, RS 293 *Ecachac dacar aro ona / gaxtoa vaynzate oba*, 331 *Equix nago guertuago / ynox baño guduraco*. Horrelako adibideak eztabaidatik kanpo utzi ditut. Kanpo utzi ditut bestelako interpretazio arazoak izan ditzaketenak ere, hala nola KantabKant-eko hiru adibideak.
- (b) Zenbait adibide ikusita, batzuetan ezinezko dirudi inolako irizpiderik antzematea. Badira, esaterako, adibide eta are perpaus berean ezberdin jokatzen duten predikatuak, ageriko arrazoirik gabe.
  - (15) a. Garibai B16 *Aoa veroa, bolsea oc*.
  - b. Etxep 12: 16 *Ny erhoa çu iaquynxu veva enaquidiçu*.

Ez Garibairen adibidean ez Etxeparenean ez diot antzematen zein izan daitekeen arrazoia artikulurik ez izateko bigarren predikatuan (*oç* eta *iaquynxu*, hurrenez hurren); pentsa daiteke baliabide estilistiko bat dela, esaerari indarra emateko edo, baina ez dakit hobeki definitzen irudipen hau. Ohargarria da beti lehena izatea artikuluduna, beste egitura batean ageri den bezala, ikus (52)-ko adibideak (*eztia ta ozpin*, *aytea ta seme*, etab.).

Antzekoa dirudi Lazarragaren adibide honek (16a), baina baliteke izenondoaren erreduplikazio adierazkorrak zerikusirik izatea, artikulua erabiltzeko:

- (16) a. Lazarg B9: 19-20 *Çuretaco nic daucadan / guztia / ezta mincor, salvo / ezti-
eztia;*
 b. Lazarg B15: 18 *Abisada eder parebagea, / eztacart gorguera, eztaust gona; /
ecusi nagui, ce ni ona-ona.*

(16b) adibidean, berriz, Lazarragaren beraren beste adibide bat dago, itxuraz erreduplikazio adierazkorrarekin, baina ohar bedi errepikatua den *on* izenondoak bietan duela artikulua. Ez dut aurkitu horrelako adibiderik XVI. mendeko testuetan. Adibide hauen ondoan, Zalgizerena jar daiteke, ez baitu artikulurik: Zalgiz 191 *Gaixto gaixto ninçan, / Berdin vici ninçan.*

- (c) Zailtasunen zerrenda honetan, aipagarriak dira autore berak predikatu beraren bertsio artikuluduna zein artikulugabea ematen ditueneko adibideak:

- (17) a. Garibai A56 *Eder valiz, on ez eiliz*
 b. Garibai B10 *Ederra vay liz, Ona eç ey liz*
 c. Lazarg A27: 25 *Cerren çu balça içanagaiti, / asco da dama galantic;*
 d. Lazarg A27: 43 *cerren çu eder içanagayti, / ez dot bapere bildurric.*

Garibairen kasuan, testu beraren edizio ezberdinetakoak dira bi adibideak (17a, b), eta bide horretatik azaldu beharko da aldea; ez dago argi zergatik duten artikulua Francisque Michelen edizioko predikatuek. Are zailagoa da irizpiderik atzematea Lazarragaren poema bereko bi adibideetan (17c, d); ez dirudi alde aipagarririk

dagoenik *balça* eta *eder* predikatuen artean: esaterako, zaila da alde semantiko esanguratsurik topatzea *beltz* eta *eder* izenondoetan (*eder izatea* “abstraktuago” ote, eta *beltz izatea* ezaugarri objektiboagoa, edo “ukigarriagoa”?).

- (d) Horrelako adibide zenbaitetan, aipa genezake errima beharra aldaera artikuludunak azaltzeko; ikus elkarren segidan diren Oihenarten adibideok:

(18) a. OihAtsot 596 *Ezta zaharra duena zaldarra.*

b. OihAtsot 597 *Ezta zuhur eztena erhoaren beldur.*

Bi hauetan ere, inork argudia lezake badagoela alde semantikorik *zuhur izan* eta *zahar izan* predikatuen artean. Baina berdin pentsa daiteke errimatu beharrak erraztu duela artikuluduna izatea *zaharra* predikatua. Ohar bedi Oihenarten hizkeran ez litzatekeela arrotza izango (18a)-ko atsotitzaren bertsio artikulugabea, *ezta zahar duena zaldar* moduko bat, bai baititu Oihenartek artikulurik gabeko objektuak; baina objektua artikuluekin den momentutik, artikulua behar du predikatuko izenondo sintagmak ere. RS-n ere atsotiz bera dugu, artikuludun RS 503 *Ezta zarra dauena çaldarra.*

Errimaren auzi honetan, aipagarria izan daiteke jokabide ezberdinak aurkitzea izenondo predikatuetan hizkera beraren barruan, autorearen arabera, baina baita errimaren aukeraren arabera ere; ikus (19):

(19) a. Zalgiz127 *Amaçuna hilic-ere gaitz.*

b. OihAtsot 24 *Amaizuna, eztizkoa ere, ezta huna.*

Oihenarten adibidean, errima beharra aipa daiteke, berriz ere: *amaizun* eta *hun* hoskide dira, eta subjektuak artikulua harturik, predikatuak ere hala behar du. Zalgizeren adibidean, ordea, errimaren aukera galdua dago hastapenetik, *gaitz* izenondoa darabilelako, eta hitz honek ez duelako errimarako aukerarik ematen *amaizun*-ekin; bestelako murriztapenen faltan, beraz, predikatuei dagokien morfologia kanonikoa dukegu Zalgizeren atsotitzean.

Zailtasun eta ohar hauek gorabehera, saia gaitezke bilatzen irizpide orokorragoren bat, esplikatu lukeena zergatik agertzen den artikulua predikatu artikuludunetan. Ikus

hurrengo atala.

6.2.3.1.2 Subjektuaren erreferentzialtasun maila eta predikatuen morfologia

Euskararen deskripzio modernoerri begira, predikatuen izaerari erreparatzea izan zitekeen eztabaidarako abiapuntua: “Traditionally, the presence/absence of the article has been associated with permanent/transitory properties of the subject respectively” (Zabala 2003: 433); hots, artikulurik gabe agertuko da predikatua, subjektuaren behin-behineko ezaugarri baten berri ematen badu —egoera predikatua baldin bada—, eta artikuluduna izango da, ezaugarri iraunkor baten berri ematen badu —izaki predikatua baldin bada—. ⁴⁴² Baina XVI. mendeko testuetan ez dirudi horren arabera azaldu daitekeenik artikuluaren agerrera; are, kontrako adibideak ere baditugu: cf. Lazarg 1154r *Bioen contra probancea / clarua dago, ciertu, zeinetan clarua dago* egoera predikatu bat den eta hala ere artikulua duen; cf. orobatsu Lazarg B3: 44 *Bada, bear doçu, dagoan guero / gauaro au illun, fresco ta oça, / dulcero copladu ene bioça*.

Nire ustez, bestelako azalpen bat hobetsi behar da, eta subjektuaren erreferentzialitate mailari erreparatu behar zaio. Hipotesi honen aldeko adibide zehatzak eman baino lehen, hona XVI. mendeko nire corpusean artikulua duten izenondo predikatu guztiak, taula bakarrean bilduta:

Testua	Adibidea
RS (IzondP)	29 Aldi chaburra <u>lasterra</u> vada / egun astia baño obe da 115 Harien grisolac / mayaçean dira <u>onac</u> . 135 Andrea, sua, ta ysasoa, / gustiz da <u>guextoa</u> . 168 Chamaratilla <u>andia</u> / ta atorra chancharduna. 168 Chamaratilla <u>andia</u> / ta atorra <u>chancharduna</u> . 287 Hurunic estan esea / ezin liçate <u>asea</u> , ta vay gosea. 287 Hurunic estan esea / ezin liçate <u>asea</u> , ta vay <u>gosea</u> . 291 Eguia <u>ergarria</u> . 293 Ecachac dacar aro ona / <u>gaxtoa</u> vaynzate oba. 297 Galdu azquero ondasuna, / da <u>eçauna</u> . 363 Samarien osticoa da <u>gestoa</u> , / noc verac ar bez vere ydecoa. 428 Ciria da <u>guextoa</u> / zur berereangoa. 431 Yre auçoac eztequiâ gacha / <u>ona</u> da. 460 Errana ezta <u>goço</u> a / vada vere <u>eztizcoa</u> . 503 Ezta <u>zarra</u> dauena çaldarra.

⁴⁴² Ingelesez *stage-level* eta *individual-level* predikatuak dira; euskal terminologiarako, ikus adibidez Zabala (1999: 883).

RS (KonP)	109 <i>Arech asco dan vrtea / besteac baño ez <u>obea</u>.</i> 154 <i>Yçecoa edo llouea / eztaquit çeyn dan <u>obea</u>.</i> 224 <i>Ejaco oguiua <u>oneguiua</u>.</i> 288 <i>Hosqui osoa nayz etena / escuan baño oñean <u>obea</u>.</i> 508 <i>Zamarra laçac gora, / <u>obea</u> valiz nola.</i> 531 <i>Oasun eçeyn baño <u>obea</u> / çarzaroco alabea.</i> 542 <i>Vrrineric ospea / erricoa <u>obea</u>.</i>
Garibai (IzondP)	A5 <i>Ogui erraverria, <u>echagalçaigarria</u></i> B2 <i>Ogui erra barria, <u>Esa galçay garria</u></i> B10 <i><u>Ederra</u> vay liz, <u>Ona eç ey liz</u></i> B10 <i><u>Ederra</u> vay liz, <u>Ona eç ey liz</u></i> B3 <i>Guiçon beti naguia, <u>Esa galçay garria</u></i> B4 <i>Guiçon utra ederra. <u>Gueiaenean alperra</u></i>
Garibai (KonP)	A50 <i>Larrea Burgos baño <u>obea</u> Toledorem idea</i>
frJzum	10 <i>gollaraoc bere <u>onac tira</u></i>
BizkOlerk	1 <i>Catigatu ninduçun <u>librea ninçana</u></i>
Perutxo	3 <i>yaz <u>çoeguiua</u> ninçan / aurten erua</i> 3 <i>yaz <u>çoeguiua</u> ninçan / aurten erua</i>
Lazarg AL	1154r <i>Bioen contra probancea / <u>clarua</u> dago, ciertu,</i>
Lazarg A	A3: 21 — <i>Ene fedeau <u>andia</u> da ta / ondo tratadu naguçu;</i> A8: 7 <i>fortunea <u>curela</u> dana / aldi bat pensa eçaçu.</i> A17: 20 <i>apa bat baneydiçu ao goçoan; / bacusu ene fedea <u>firmea</u> dana.</i> A19: 15 <i>Oraingaño <u>gaztea</u> ax ta, / urtexe baten goza adi.</i> A23: 69 <i>Çure lecuan <u>ederra</u> nor dan, / ceur ezpaçara, ez daquit:</i> A23: 71 <i>cegaiti inor <u>ederra</u> dala / gurean ez da famaric.</i> A24: 38 <i>Ondasun oec galdu badaguit, / semea <u>dichabaguea</u></i> A24: 40 <i>erruqui nauçu, neure aideac, / cegaiti nax ni <u>gaztea</u>.</i> A24: 156 <i>carga <u>andia</u> sufrietaco / oraïndo nax <u>gaztea</u>.</i> A27: 21 <i>Oy çu <u>ederra</u> içan ez arren, / nic ez daucat bearric;</i> A27: 25 <i>Cerren çu <u>balça</u> içanagaiti, / asco da dama galantic;</i>
Lazarg B	B3: 44 <i>Bada, bear doçu, dagoan guero / gauaro au <u>illun, fresco ta oça</u>, / <u>dulcero</u> copladu ene bioça.</i> B1: 1 <i>Ez naiç <u>çuri ederra</u>.</i> B3: 57 <i>Dacusun azquero ene negarroc, / ene laztan maite bioz-gogorra, / nola çara nigaz <u>mutu ta gorra</u>?</i> B3: 62 <i>Merecidu ezpadot ecer bere / neure partez, cerren naxan <u>pobrea</u>, / çureti bay, cerren naxan çurea.</i> B9: 19-20 <i>Çuretaco nic daucadan / guztia / ezta mincor, salvo / <u>ezti-eztia</u>:</i> B9: 24 <i>çugan ereingo dan / ene acia / ez bildurtu, eze / ezta <u>gacia</u>.</i> B15: 18 <i>Abisada eder parebaguea, / eztacart gorguera, eztaust gona; / ecusi naguï, ce ni <u>ona-ona</u>.</i> B15: 37 <i>Jaiorean ninçan <u>desdichadea</u>, / cerren aita neben guztiz gogorra, / senideac labur, ama leorra.</i>
Miser	61 <i>Arren, zera(n) enezat <u>piadosoa</u>,</i> 62 <i>izan zaite, Jauna, eta <u>mansoa</u>,</i>
Isasti	11 <i>Auqueraren mauquera, azquenean <u>oquerra</u>.</i>
Etxep	1: 396 <i>Ez gitera aycinera ceren bayniz <u>saxuya</u></i> 2: 140 <i>Gu <u>gayxtoac</u> içan arren ezten çutan faltaric</i>

	8: 11 <i>Ene vstian eztut erran <u>desonesta</u> den gauçaric</i> 12: 9 <i>çu <u>gaztia</u> bacirere adimendu hon duçu</i> 12: 16 <i>Ny <u>erhoa</u> çu iaquynxu veba enaquidiçu.</i>
OihAtsot	24 <i>Amaizuna, ezfizkoa ere, ezta <u>huna</u>.</i> 194 <i>Gizon erribera, edo <u>elgerra</u> edo <u>alferra</u>.</i> 233 <i>Higu dudanaç gaitz diostana / sinets ziroiat, nahiz <u>barhana</u>.</i> 333 <i>Neskatoa ez motila, ez <u>aberatsa</u> ez <u>kiskila</u>.</i> 408 <i>Sokarraria, <u>xotila</u> bada, da gozogarri; toldea bada, erdeinagarri.</i> 408 <i>Sokarraria, <u>xotila</u> bada, da gozogarri; <u>toldea</u> bada, erdeinagarri.</i> 439 <i><u>Zoroa</u> da, bere kaltetan / argi bila dabilena gauza ilhu[netan].</i> 521 <i><u>Hasak</u> direnean elg' ezkontgeiak, / nekearenak dirat' ezteiak.</i> 580 <i><u>Ergela</u> da gordatzera doena berezenera.</i> 582 <i><u>Erhoa</u> da hasten duena lan urhent eztezakeena.</i> 596 <i><u>Ezta zaharra</u> duena zaldarra.</i>

13. taula. Artikulua duten izenondo predikatuak, XVI. mendeko testuen corpusean.

Esan bezala, aukera egon liteke subjektuaren erreferentzialitate mailaren arabera azaltzeko adibide artikuludunetako hainbat; funtsean, baiezko perpaus existentzialetan emandako azalpenaren antzekoa da hau, ikus 6.2.2.4 atalean, (11)-ko adibideei dagokien eztabaida: testuinguru diskurtsiboan ongi ainguratutako erreferenteak dituzten subjektuek, perpaus erlatibo baten bitartez ainguratutakoek, esaterako, errazago eragingo dute artikuluduna izatea haiei dagokien predikazioaren izenondo sintagma. Nire ustez, Oihenarten adibideek ongi erakusten dute hau:

- (20) a. OihAtsot 439 *Zoroa da, bere kaltetan / argi bila dabilena gauza ilhu[netan].*
b. OihAtsot 521 *Hasak direnean elg' ezkontgeiak, / nekearenak dirat' ezteiak.*
c. OihAtsot 580 *Ergela da gordatzera doena berezenera.*
d. OihAtsot 582 *Erhoa da hasten duena lan urhent eztezakeena.*
e. OihAtsot 596 *Ezta zaharra duena zaldarra.*

Mendebaldeko zenbait adibide ere aski ongi sartzen dira irizpide honen barrenean:

- (21) a. RS 287 *Hurunic estan esea / ezin liçate asea, ta vay gosea.*
b. RS 431 *Yre auçoac eztequiâ gacha / ona da.*
c. RS 503 *Ezta zarra dauena çaldarra.*
d. RS 109 *Arech asco dan vrtea / besteac baño ez obea.*
e. RS 154 *Yçecoa edo llouea / eztaquit çeyn dan obea.*
f. BizkOlerk 1 *Catigatu ninduçun librea ninçana*

Irizpide honen osagarri, beste bat ere eman daiteke, artikuludunak diren beste adibide multzo bat azaltzeko. Nire ustez, subjektuaren eta predikatuaren arteko nolabaiteko berdintze bat dagoenean, errazago hartzen du artikulua predikatuak. Nabarmena izan daiteke hau atsotizetan, haien egituragatik beragatik:

- (22) a. RS 168 *Chamaratilla andia / ta atorra chancharduna.*
 b. RS 168 *Chamaratilla andia / ta atorra chancharduna.*
 c. RS 291 *Eguia ergarria.*
 d. RS 288 *Hosqui osoa nayz etena / escuan baño ñean obea.*
 e. RS 508 *Zamarra laçac gora, / obea valiz nola.*
 f. RS 531 *Oasun eçeyn baño obea / çarzaroco alabea.*
 g. RS 542 *Vrrineric ospea / erricoa obea.*
 h. Garibai A5 *Ogui erraverria, echagalçaigarria*
 i. Garibai B2 *Ogui erra barria, Esa galçay garria*
 j. Garibai B3 *Guiçon beti naguia, Esa galçay garria*
 k. Garibai B4 *Guiçon utra ederra. Gueiaenean alperra*
 l. Isasti 11 *Auqueraren mauquera, azquenean oquerra.*
 m. OihAtsot 194 *Gizon erribera, edo elgerra edo alferra.*
 n. OihAtsot 333 *Neskatoa ez motila, ez aberatsa ez kiskila.*

Betiere gogoan hartuta perpaus hauek guztiak predikatiboak direla, gogora ekar litezke perpaus ekuatiboak, paralelo modura; horietan ere artikuludunak izan ohi dira berdintzen diren bi sintagmak. Gogoetabide honetan, aipagarriak dira perpaus ekuatiboen deskripzioetan hurrenkeraz esan izan direnak: Lafittek dioenez (1944: §275), zubereraz artikulua arabera egiten da diferentzia predikatiboan (*karta hau on da*) eta ekuatiboan (*karta hau ona da*) artean, baina hurrenkeraren arabera nafar-lapurteraz; cf. *karta hau ona da* predikatiboa eta *karta hau da ona* ekuatiboa; ikus halaber Zabala (2003: 432-433). Nire ustez, antzeko zerbait dugu *Refranes y Sentencias* testuko zenbait adibidetan:

- (23) a. RS 363 *Samarien osticoa da gestoa, / noc verac ar bez vere ydecoa.*
 b. RS 428 *Ciria da guextoa / zur berereangoa.*
 c. RS 460 *Errana ezta goçoa / vada vere eztizcoa.*

Hiru adibide hauetan, aditza aurretik dute izenondo predikatuek. Analisiaren ildo honetatik, pentsa daiteke artikulua duten zenbait izenondo predikatutan isilik dagoela dagokien izena, subjektuarekiko berdintzea indartzen duen izena: arestiko adibideetarako, cf. (23a) *da (ostico) gestoa*, (23b) *da (ciri) guextoa* eta (23c) *ezta (erran) goçoa*. Cf. halaber RS 29 *Aldi chaburra lasterra vada / egun astia baño obe da*, zeinetan uler litekeen *aldi txaburra (aldi) lasterra bada* dugula; orobatsu RS 293 *Ecachac dacar aro ona / gaxtoa vaynzate oba* atsotitzean, *(aro) gaxtoa vaynzate*, edo frJZum 10 *gollaraoc bere onac tira* perpausean, *(gollara) onac tira*. Adibide hauetan izan genitzakeen dudak gorabehera, azalpen modu honen aldeko adibide egokia iruditzen zait Oihenarten atsotitz hau:

(24) OihAtsot 408 *Sokarraria, xotila bada, da gozogarri; toldea bada, erdeinagarri.*

Adibide honetan, *(sokarrari) xotila bada* eta *(sokarrari) toldea bada* uler daitezke, eta artikuluekin agertzen dira predikatu horiek. Interesgarria da adibidea, beste bi izenondo predikatu agertzen direlako atsotitzean, *da gozogarri* eta *(da) erdeinagarri*, ezin daitezkeenak analizatu *xotila bada* eta *toldea bada* bezala: artikulurik gabe agertzen dira bi horiek. Honek, gainera, azalpen beraren pean ezartzen ditu ekialdea eta ipar-mendebaldea.

Etxepareren adibideak zailagoak dira azaltzen, baina pentsatzen dut analisi modu hau berau hobetsi behar dela horietako zenbaitetarako ere:

- (25) a. Etxep 2: 140 *Gu gayxtoac içan arren ezten çutan faltaric*
 b. Etxep 12: 9 *çu gaztia bacirere adimendu hon duçu*
 c. Etxep 12: 16 *Ny erhoa çu iaquynxu vaha enaquidiçu.*

Azalpen hoberik ezean, pentsa genezake aski ainguratze sendoa ezartzen diotela izenondo predikatuari *gu*, *çu* eta *ny* izenordainek. Gogoan izan, nolana ere (25c) lehenago ere aipatu dudala adibide arazotsuen artean.

Honenbestez, hiru irizpide moduko eman ditut atal honetan, azaldu lezaketenak zergatik agertzen diren artikulua izenondo predikatuetan: (1) subjektuaren erreferentea diskurtsoan ongi ainguratua baldin badago, erlatiboazko perpaus baten bidez, adibidez,

errazagoa da artikuluduna izatea predikatua; (2) atsotizetan hain tipikoak diren subjektuen eta predikatuen arteko berdintzeek ere erraztu dezakete predikatuan artikulua erabiltzea; (3) zenbait izenondo predikatutan izen eliditu bat dagoela pentsa daiteke, artikulua erabilera erraztu lezakeena. Azaldu bezala, bigarrenarekin batean sailka daiteke hirugarren multzo hau.

Hemen zirriboratu ditudan hiru irizpide hauek ez dira arau gisa hartu behar: horiek beteta ere izan ditzakegu predikatu artikulugabeak, eta, gehienez ere, lagungarri izan daitezke, artikulua azaltzen denean zergatik azaltzen den ulertzeko. Horrela bada, artikulurik gabeko adibideak dira OihAtsot 597 *Ezta zuhur eztena erhoaren beldur* eta RS 12 *Bildurti dana hanquer*, erlatiboarekin.

Arazoak arazo, hiru irizpide horien arabera azaldu daitezke predikatu artikuludun asko, bai mendebaldekoak bai ekialdekoak. Argazki orokor honetan, alabaina, salbuespen nabarmena dira Arabako testuak —Lazarraga, batez ere—:⁴⁴³ testu horietako izenondo predikatuetan, badirudi artikulua erabilera inon baino gehiago ugaltu dela, eta ez dut irizpide argirik antzeman horiek azaltzeko, gorago aipaturiko (17c, d) adibideak lekuko; horren adibide muturrekoak dira, halaber, Lazarg 1154r *Bioen contra probancea / clarua dago, ciertu*, egoera predikatu artikuluduna, eta sintagma berean bi artikulua dituen Lazarg B15: 18 *ecusi nagui, ce ni ona-ona*. Halako adibideen argitara, pentsa daiteke Araban egon zela berrikuntza gune hau, hor hasi zela orokortzen artikulua, inon baino lehen.

Horrela bada, are gehiago zehaztu genezake Mitxelenak esana: “[S]e diría que es empleado más profusamente en el centro y oeste del país que en el este, más en general al sur que al norte” (Mitx VII 301); izenondo predikatuetan, hego-mendebaldean, Araban, erabiltzen da modu orokorrean artikulua. Alde horren berri ematen dute zenbakiak eta portzentaiek ere, adibide gehien dituzten mendebaldeko testuak konparatzen ditugunean: *Refranes y Sentencias* testuan izenondo predikatu arrunten adibideen %20 dira artikuludun, eta Lazarragaren eskuizkribuan %39.⁴⁴⁴

⁴⁴³ Ditugun datu apurren arabera, baliteke gipuzkerazkoak ere Arabakoekin sailkatu behar izatea.

⁴⁴⁴ Gogoan har bedi, nolana ere, RS-ko hizkuntz egoera eta Lazarragarena ez direla inolaz ere garaikideak.

6.2.3.1.3 Predikatu bikoitzeko egiturak

Interesgarria da ikustea antzeko kopuru eta portzentajeak ditugula, predikatu bikoitzeko egiturei begiraten badiegu; ikus segidan diren 14. eta 15. tauletan. Adibide guztiak eranskinetako 65. taulan bildu ditut.

Testua	IzondP		KonP		Orotara	
	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %
RS	8/4	67/33	0/0	-	8/4	67/33
Garibai	6/0	100/0	0/0	-	6/0	100/0
KantabKant	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
Urrexola	1/1	50/50	0/0	-	1/1	50/50
ErrodZar	4/0	100/0	0/0	-	4/0	100/0
Lazarg	4/6	40/60	1/0	100/0	5/6	45/55
BretKant	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
SerorGut	0/1	0/100	0/0	-	0/1	0/100
OROTARA	25/12	68/32	1/0	100/0	26/12	68/32

14. taula. Predikatu bikoitzeko egituretako izenondo predikatuak, XVI. mendeko mendebaldeko testuetan, kopuruak eta portzentajeak.

Testua	IzondP		KonP		OROTARA	
	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %	-Ø/-a Kop.	-Ø/-a %
Isasti	5/0	100/0	1/0	100/0	6/0	100/0
EspGut	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
Etxep	12/1	92/8	2/0	100/0	14/1	93/7
Zalgiz	6/0	100/0	0/0	-	6/0	100/0
OihAtsot	20/3 ⁴⁴⁵	87/13	2/0	100/0	22/3	88/12
Bela	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
OROTARA	45/4	92/8	5/0	100/0	50/4	93/7

15. taula. Predikatu bikoitzeko egituretako izenondo predikatuak, XVI. mendeko ekialdeko testuetan, kopuruak eta portzentajeak.

Ageri denez, ekialdeko testuetan gutxiago erabiltzen dira predikatu artikuludunak, eta Oihenart da, berriz ere, horien artean gehien erabiltzen dituena; gogoan hartu behar da, hala ere, adibideak ez direla asko, eta baliteke aldeak esanguratsuak ez izatea. Oihenarten adibide hauetan guztietan, erlatiboazko perpaus batez lagunduta dago subjektua:

⁴⁴⁵ Hiru adibideetako batean izenondoa ez dago artikularekin, partitiboarekin baizik.

- (26) a. OihAtsot 353 *Ohean egin zuenak [satsukeria], porua handienik.*
 b. OihAtsot 502 *Ertikarea du luzakorra / bertzeren hil nahiaz denak izorra.*
 c. OihAtsot 532 *Zangoak behar ditu xuxenak / makurren eskarniatzen ari denak.*

Oihenarten hauetaz gain, Etxepareren beste hiru adibide ekar daitezke hona, superlatiboko predikatua dutelako:

- (27) a. Etxep 4: 18 *Nic nahyen dudanian bercec bessoan daraça.*
 b. Etxep 9: 16 *Nic veharren nuyen gauça daramaçu çurequila.*
 c. Etxep 9: 19 *Guiçonac duyen maytena bayetare hobena / Vihoco pausuya du eta vere lo huna*

Ezaguna da superlatiboko predikatueta beharrezkoa izan ohi dela artikulua: “The article *-a/-ak* is also necessary with the superlative affix *-en*, since an uniquely referring reading is required” (Zabala 2003: 435). Etxepareren kasuan, hain zuzen ere superlatiboan dago artikulua duen predikatu bakarra (27c); ohartu behar da, dena den, perpaus erlatibo baten buru dela. Beste bi adibideak, (27a) eta (27b), *nahi izan* eta *behar izan* kolokazioen adibide dira, eta ez dira, beharbada, hain esanguratsuak; horretaz gainera, perpaus erlatiboen barrenean daude hauek ere.

Azken buruan, Arabako datuak dira azpimarragarrienak, aurreko atalekoekin bat egiten baitute: berretsi egiten dute bertan zegoela inon baino zabalduago artikulua izenondo predikatueta. Kopuru eta portzentajeei begira, nabarmen ageri da hegomendebaldeko joera hau: adibideen %60 dira artikuludun Lazarragarengan; ipar-mendebaldeko RS-n, berriz, %33.

6.2.3.1.4 Izenondo predikatuak: ondorioen laburpena

Honela laburbil daitezke izenondo predikatuai buruzko atal honetan ateratako ondorioak:

- (a) XVI. mendeko testuen corpusean, ez dirudi eraginik duenik predikatua ezaugarri iraunkorreak edo behin-behinekokoak izateak —egoera predikatua edo izaki predikatua—, izenondoak artikulua har dezan.
- (b) Badirudi subjektuaren erreferentzialtasun mailak eragina duela, predikatuak

artikulua har dezan: zenbat eta erreferente konkretuagoa izan (perpaus erlatibo batez lagundua dagoelako, esaterako), orduan eta errazagoa da artikulua hartzea predikatuak.

- (c) Badirudi Araba izan dela berritzaile artikuluaren erabileran: bertan dago artikulua zabalduena; egitura bikoitzeko predikatuetan ere joera bera antzeman daiteke.

6.2.3.2 Perpaus predikatiboak: izen predikatuak

VI.5 eranskinean bildu ditut adibideak, eta ondoko tauletan zenbaki eta portzentajeetan eman ditut adibide horiek. Taula hauetan, zutabe bat gehitu dut *bat* duten sintagmentzako; ez zen halako adibiderik izenondo predikatuetakoko sintagmetan, baina bai izen (+ izenondo) predikatuetaoetan. Bestalde, eta izenondo predikatuen atalean ez bezala, predikatu bikoitzeko egiturak barnean dituzte zenbaki eta portzentaje hauek; ez ditut bereizirik eman, esanguratsua ez delakoan: orotara, 31 adibide daude predikatu bikoitzekoak, eta horietarik bakarra da artikuluduna, hau bera interpretazio arazoekin (Etxep 1: 279).

Testua	Izen predikatuak					
	-∅ Kop.	-∅ %	-a Kop.	-a %	<i>bat</i> Kop.	<i>bat</i> %
MLastur	1	% 100	0	-	0	-
ArrasErrekIII	1	% 100	0	-	0	-
IbargCEs	1	% 100	0	-	0	-
Sandailia	1	% 100	0	-	0	-
RS	29	% 88	4	% 12	0	-
Garibai	3	% 60	2	% 40	0	-
frJZum	0	-	1	% 100	0	-
Andram	0	-	2	% 100	0	-
BizkOlerk	0	-	1	% 100	0	-
Land	4	% 100	0	-	0	-
Lazarg	16	% 62	10	% 38	0	-
Betol	1	% 14	6	% 86	0	-
BretKant	1	% 100	0	-	0	-
OROTARA	58	% 70	25	% 30	0	-

16. taula. Izen predikatuen morfologia, XVI. mendeko mendebaldeko testuetan, kopuruak eta portzentajeak.

Testua	Izen predikatuak					
	$-\emptyset$ Kop.	$-\emptyset$ %	$-a$ Kop.	$-a$ %	bat Kop.	bat %
NafKonde	1	%100	0	-	0	-
Isasti	6	%100	0	-	0	-
Leiz	5	%71	0	-	2	%29
EspGut	2	%40	2	%40	1	%20
Etxep	36	%97	1	%3	0	-
Zalgiz	18	%100	0	-	0	-
OihAtsot	48	%94	3	%6	0	-
OROTARA	116	%92	7	%6	3	%2

17. taula. Izen predikatuen morfologia, XVI. mendeko ekialdeko testuetan, kopuruak eta portzentajeak.

Funtsean, esan daiteke errepikatu egiten direla izenondo predikatuetan ikusitako emaitzak: (1) Oro har, nagusi dira izen predikatu artikulugabeak; (2) ekialdean forma mugagabeak gehiago erabiltzen dira mendebaldean baino; (3) mendebaldean, testu luzeetako datuei begira, esan daiteke hego-mendebaldea dela berritzailea, predikatu artikuludunen kopurua apaldu egiten baita hango testuetan, Lazarraga eta Betolatza horren lekuko —Garibairen beraren zenbakiak ildo bertsuan koka daitezke, baina adibide gutxi ditu—. Alde nabarmen bat dago ekialdeko eta mendebaldeko testuen artean: ekialdekoak baizik ez dira sintagmaren buruan *bat* duten predikatuen adibideak.

Ohar bat egin daiteke Mitxelenak egin zuen orokortzeaz: Axularren predikatuez ari zela, izen predikatuak, izenondoarekin lagunduta egon zein ez, artikuludun dira (VII 308). Argi dago, arestiko (1) puntuaren argitara, ez dela hala XVI. mendeko testuetan. Dena den, ohartu behar da genitiboko izenlagunarekin daudela Mitxelenak dakartzan izen soileko predikatuen adibideak;⁴⁴⁶ ez da hain harrigarria, beharbada, artikuluaekin agertzea horiek ere.

Oharrak ohar, hemen ere artikuludunak dira esplikatu beharrekoak. Izen predikatu artikuludunen zerrenda osoa ekarri dut hona:

⁴⁴⁶ Hauek dira singularreko subjektuarekin dakartzan izen predikatuen adibideak: Ax 37 *eta orduan dembora onaren seiñalea dateque* eta Ax 172 *Çuec çarete, eta gu gara, Iaincoaren laboraritasuna: gu gara, Iaincoaren lur-landua, appaindua eta travaillatua*. Beste adibideak izen + izenondo predikatuak dira, edo pluraleko subjektua dute: cf. Ax 216 *Bertce guztiaç dira bidexcac, bide chidorrac, hertsiaç...* eta Ax 392 *Ihiztari handiaç dira beguiaç*.

Testua	Adibidea
RS	24 <i>Ayta çarra ta behse etena / ezta <u>guerena</u></i> 415 <i><u>Aztua</u> eztan zarra / aztidila.</i> 426 <i><u>Yssua</u> da baeti ez dacusena.</i> 550 <i>Jaunen hotua / oy da <u>aguindua</u>.</i>
Garibai	A51 <i><u>Goyztarra</u> ni magaletan det aguri</i> A54 <i>Andrea <u>vgaria eta gorularia</u></i>
frJZum	34 <i>alegra bidj, çure bioçz garbiorj: <u>andrea çara eta bacarric</u>.</i>
Andram	1 <i><u>burua</u> ysanyç / Onsalu / Onsaluch</i> 2 <i>Aurrean dagoçala Oña enganean Ochoa Onsaluch / <u>burua dala</u></i>
BizkOlerk	13 <i><u>dolorea ta penea da [ene] laguna</u></i>
Lazarg AL	1146r <i>Ni onerean joateco / <u>causea</u> oyta çara çu.</i> 1154r <i>oençat <u>castigua</u> dan eta / besteoençat <u>exenplu</u>.</i>
Lazarg A	A17: 103 <i>Ascotan, çu bacina <u>pedernala</u>, / edo ni sufriceco baninz achez!</i> A17: 105 <i><u>Nesquea</u> çara çu ta ni <u>guiçona</u>; / çuc leguez ditut nic narru çuriac;</i> A17: 105 <i><u>Nesquea</u> çara çu ta ni <u>guiçona</u>; / çuc leguez ditut nic narru çuriac;</i> A21: 8 <i>arren, osatu nenguiala / a liçan guero <u>medicua</u>.</i>
Lazarg B	B13: 2 <i>Ene laztan çuri ederra, / <u>flordelisea</u> çara çu.</i> B22: 27 <i>gustietati <u>florea</u> dira / orduan Axpurucoac.</i> B33: 32 <i>Munduac claramentean daqui / <u>çurça</u> dana Cicilia.</i>
Betol	55 <i>Bigarrena sinistetea / dala <u>Aytea</u>.</i> 55 <i>Irugarrena sinistetea dala <u>Semea</u>.</i> 55 <i>Laugarrena sinistetea / dala <u>Espiritu Santua</u>.</i> 55 <i>Bostgarrena sinistetea / dala <u>Criadorea</u>.</i> 55 <i>Seygarrena, sinistetea / dala <u>Salvadorea</u>.</i> 55 <i>Zazpigarrena, sinistetea / dala <u>Glorificadorea</u>.</i>
EspGut	13: 4 <i>bataz zeren ez naizen <u>cortesanoa</u>, baizic <u>montaneza</u></i> 13: 4 <i>bataz zeren ez naizen <u>cortesanoa</u>, baizic <u>montaneza</u></i>
Etxep	1: 279 <i>Yrestera apphaynduric <u>yfernuya azpitic</u></i>
OihAtsot	168 <i>Eure gelaria ez potikeia, hant eztakia alegia hura <u>andregeia</u>.</i> 230 <i>Herriz aldatzea, zaharrarenzat da <u>heriotzea</u>.</i> 288 <i><u>Itsua</u> da baheti eztakusana.</i>

18. taula. Artikulua duten izen predikatuak, XVI. mendeko testuen corpusean.

Nire ustez, izenondo predikatueta deskribaturikoen antzeko irizpideak deskriba daitezke izen predikatueta ere, azaltzeko zergatik agertzen den artikulua (gogoan har bitez, halaber, 6.2.3.1.1 atalean zerrendaturiko arazoak).

- (a) Ekuatibo bete-beteak izan gabe ere, hainbat adibidetan subjektuarekin berdintzen da izen predikatua. Adibide nabarmenak dira atsotizetakoak: RS 24 *Ayta çarra ta behse etena / ezta guerena*, RS 415 *Aztua eztan zarra / aztidila*, RS 550 *Jaunen hotua / oy da aguindua*, Garibai A54 *Andrea vgaria eta gorularia* eta OihAtsot 230 *Herriz aldatzea, zaharrarenzat da heriotzea*. Atsotizetatik kanpo, cf.

BizkOlerk 13 *dolorea ta penea da [ene] laguna*, eta nabarmenak dira Betolatzaren adibideak. Lazarragaren A21: 8 *arren, osatu nenguala / a liçan guero medicua* adibidean, aipatu dut zalantza egon daitekeela, are ekuatibo gisa sailkatzeko ere. Bestalde, Oihenarten 168 *Eure gelaria ez potikeia, hant eztakia alegia hura andregeia* adibidean, erraz ikusten da *hura* eta *andregeia*-ren artean ezartzen den berdintzea. Azkenik, Lazarragaren adibideekin izan daitezkeen zalantzak gorabehera, badirudi berdintsu azaldu daitekeela B33: 32 *Munduc clamentean daqui / çurça dana Ciciliak* eta B13: 2 *Ene laztan çuri ederra, / flordelisea çara çu* adibideak ere.

- (b) Erlatibozko perpaus baten bidez ainguratzen bada diskurtsoan subjektuaren erreferentea, errazagoa da predikatua artikuluduna izatea: cf. RS 288 *Itsua da baheti eztakusana* eta OihAtsot 426 *Yssua da baeti ez dacusena*.
- (c) Aurreko (b) irizpidearen azpi-irizpide moduan edo, aipa daitezke subjektu moduan lehen edo bigarren pertsonako izenordaina dutenak: cf. Garibairen A51 *Goyztarra ni magaletan det aguri*; ohar bedi hurrenkera ere, predikatua subjektuaren aurretik baitago. Irizpide bera aipatu dut izenondo predikatuetan, ikus (25)-eko adibideei dagokien eztabaida. Cf. bestalde (a) puntuan aipaturiko Lazarg B13: 2 *Ene laztan çuri ederra, / flordelisea çara çu*. Beherago ere aipatu dut Lazarg 1146r *Ni onerean joateco / causea oyta çara çu*.

Irizpide nagusi hauetatik kanpo geratzen dira, ordea, beste zenbait adibide. Ekialdekoekin hasiko naiz, hauek baitute azalpen behar handiagoa, askoz sendoagoa delako eremu horretan artikulugabeak erabiltzeko joera. Espioitzako gutunetako EspGut 13: 4 *bataz zeren ez naizen cortesanoa, baizic montaneza* adibidean, pentsa daiteke bere erreferentzialitate maila goratu duela bi predikatuak juntagailu adbertsatibo batez lotuak egoteak, eta horrek eragin ahal izan duela artikulua erabiltzea; hots, subjektua zehazki zer den adierazi nahi da, predikazioa zehaztu nahi da eta horren ondorio izan daiteke artikulua erabiltzea. Bestalde, Etxepareren adibideari dagokionez, ohartarazi behar da ez dela adibide garbi-garbia; hala ere, gogoan izan behar da *yfernuya* predikatuan *infernu* dela izena: erreferente bakarreko hitza da, eta Companyk gaztelaniazko *paraíso* eta

infierno hitzez dioskunaren arabera, artikuluaren “artículo único” erabileraren bidez azaldu daiteke sintagma hori artikuludun izatea: “[M]ediante él [artikuluaren erabilera horrekin] estas voces se individualizan plenamente y se aproximan aun más a nombres propios” (1991: 419).

Bestelako azalpenak behar dira mendebaldeko adibideetan, azalpenik ematekotan: adibidez, frJZum 34 *alegra bidj, çure bioçz garbiorj: andrea çara eta bacarric*, Lazarg A17: 105 *Nesquea çara çu ta ni guiçona; / çuc leguez ditut nic narru çuriac* eta Lazarg A17: 105 *Nesquea çara çu ta ni guiçona; / çuc leguez ditut nic narru çuriac* adibideetan, badirudi *andrea*, *nesquea* eta *guiçona* predikatuak predikatu generikotzat jo daitezkeela, Givónen ereduaren barrenean (1978: 296); eta baliteke halako erabileretatik zabaldu izana artikulua, Dahlek zioenarekin bat: “It is plausible that non-delimited uses of definites historically are extensions of generic uses” (2004: 173). Hala balitz, agian ez da harritzekoa aski goizik agertzea halakoetan sintagma artikuludunak.⁴⁴⁷ Berriz ere, arestiko (c) irizpidearen barrenean ere azter litezke hauek ere.

Mendebaldeko beste adibideen artean, cf. Andram 1 *burua ysanyç / Onsalu / Onsaluch*, Andram 2 *Aurrean dagoçala Oña enganean Ochoa Onsaluch / burua dala* eta Lazarg 1146r *Ni onerean joateco / causea oyta çara çu*. Adibide hauetan, *buru izan* eta *kausa izan* esapideetan ere erabiltzen da artikulua; ez dut azalpen jakinik hauetarako, ez bada esatea artikuluaren erabilera zabalduaren adibide direla eta antzeman litezkeen irizpide semantikoak edo sintagmen erreferentzialtasunari dagozkionak aski lausotuak daudela. Honen adibide garbia da Lazarragaren adibide hau:

(28) Lazarg 1154r *oençat castigua dan eta / besteoençat exenplu*.

(28)-n, erabat kide diren bi predikatuk, *castigua dan* eta *exenplu (dan)*, jokabide ezberdina dute: batak artikulua du, besteak ez. Izenondo predikatuen atalean esan bezala (6.2.3.1.1 (b) atala), horrelako adibideetan zaila gertatzen da irizpiderik zehaztea.

Atal hau bukatzeko, *bat* determinatzailea duten izen predikatuak aipatu behar dira. Ekialdeko testuetan jaso ditut bakarrik, eta hiru dira:

⁴⁴⁷ Aintzat hartu behar da, dena den, Dahl ez dela predikatuez ari berariaz.

- (29) a. Leiz 1434 *Baptismoa da Sacramendubat*,
 b. Leiz 1435 *Cená da Sacramendubat*,
 c. EspGut 17: 3-4 *Jaun emen izatu dena da legat bat, zoinna etorri baita...*

Nire ustez, argi dago Leizarragaren adibideetan (29a, b) indefinitu espezifikoa edo zehaztua dela predikatuen balio erreferentziala; Greenbergen terminologian, “specific reference” dute (1978: 62), Givónenean, “referential indefinite” dira (1978: 296).⁴⁴⁸ Hau da, bere diskurtsoaren testuinguruan badira izan sakramentu batzuk (horregatik da erreferentziala), eta horietako jakin bati egiten zaio erreferentzia (horregatik da espezifikoa). Espioitzako gutunetako adibidean, berriz, aurkezle balioa izan lezake *da legat bat* predikatuak, ondotik datorren *zoinna etorri baita...* jarraipenak aditzera ematen duen bezala. Puntu honetan, ohar bat egin behar da, *bat* zenbatzailearen gramatikalizazio bidearen alorretik: 3.5.2.5.1 atalean esan bezala, Heineren eskalaren barrenean *espezifikotasun markatzaile* izatea hirugarren aroan dago —hor leudeke (29a, b) adibideak—, eta aurkezle funtzioa bigarren aroari dagokio —hor legoke (29c) adibidea—. ⁴⁴⁹

6.2.3.3 *Perpaus predikatiboak: izen + izenondo predikatuak*

VI.6 eranskinetako 69. taulan jaso ditut adibideak. Adibideak gutxiago dira, aurreko predikatu motetan baino, baina berdin-berdin eman ditut ondoko tauletan adibideen kopuru eta portzentajeak; atal honetako tauletan ere, izen predikatuenean bezala, *bat* artikulua indefinituari dagokion zutabea gehitu dut.

⁴⁴⁸ Greenbergeki ongi azaltzen du zertan datzan: “English *I am looking for a book* is ambiguous as between specific reference, i.e. there is a certain book for which I am looking, and a reading in which there is no such assumption” (1978: 62).

⁴⁴⁹ Perpaus existentzialen atalean, pibotean *bat* zuen adibide bakar bat aipatu dugu: EspGut 16: 12 *eta ereguec aren mirazera presiden gaste bat baita, bata oura bidaldu douela*. Honetan ere, nire ustez, aski garbia da sintagma horren aurkezle funtzioa.

Testua	Izen + izenondo predikatuak, morfologiaren arabera					
	$-\emptyset$ Kop.	$-\emptyset$ %	$-a$ Kop.	$-a$ %	<i>bat</i> Kop.	<i>bat</i> %
MLastur	0	-	2	%100	0	-
RS	6	%60	4	%40	0	-
Garibai	4	%100	0	-	0	-
Lazarg	2	%12	11	%69	3	%19
OROTARA	12	%38	17	%53	3	%9

19. taula. Izen + izenondo sintagma duten predikatuak, XVI. mendeko mendebaldeko testuetan, kopuruak eta portzentajeak.

Testua	Izen + izenondo predikatuak					
	$-\emptyset$ Kop.	$-\emptyset$ %	$-a$ Kop.	$-a$ %	<i>bat</i> Kop.	<i>bat</i> %
HenrIaun	0	-	1	%100	0	-
Isasti	5	%100	0	-	0	-
Leiz	0	-	0	-	4	%100
EspGut	1	%33	2	%66	0	-
Etxep	5	%42	7	%58	0	-
EtxauzGut	0	-	0	-	1	%100
Zalgiz	2	%50	2	%50	0	-
OihAtsot	6	%32	12	%63	1	%5
OROTARA	19	%39	24	%49	6	%12

20. taula. Izen + izenondo sintagma duten predikatuak, XVI. mendeko ekialdeko testuetan, kopuruak eta portzentajeak.

Ageri denez, zenbaki absolutuetan, askoz gutxiago dira izen + izenondo predikatuak, izen eta izenondo predikatu soilak baino. Hortaz, kontu handiagoarekin hartu beharko ditugu predikatu mota honetaz atera genitzakeen ondorioak. Honela laburbil daitezke datu hauek:

- (a) Esan daiteke aski heterogeneoak direla datuak, autoretik autorera begirutzen diegunean. Mendebaldekoetan, esaterako, Garibairengan adibide guztiak dira artikulugabe (*huts* da beti izenondoa, hala ere), *Refranes y Sentencias* testuan ia erdi eta erdi dira artikuludunak eta artikulugabeak, eta Lazarragarenean artikuludunak dira nagusi; azken honetan, gainera, badira *bat* artikuludunak ere. Ekialdeko testuetan, berriz, adibide gehien dituztenetan (Etxep eta OihAtsot), artikuludunak nagusitzen dira, baina bost adibide dituen Isastirenean, aldiz, ez dago bakar *bat* ere. Bestalde, Leizarragaren adibide guztiek *bat* dute.
- (b) Heterogeneotasun horren barrenean uler liteke, beharbada, alde esanguratsurik

ezin antzematea ekialdeko eta mendebaldeko testuen artean.

- (c) Orotarako kopuru eta portzentajeak aintzat hartzen baditugu, nagusi dira *-a* duten predikatuak.
- (d) Horretaz gain, *bat* duten sintagma gehiago dira izen predikatuetan baino, bai ekialdean bai mendebaldean.
- (e) Ondorio nagusi gisa, esan daiteke Mitxelenak XVII. mendean —Axular du aztergai, ikus 2.6.3.2 atala— deskribatu zuen egoeraz bestelakoa dugula XVI. mendeko testuetan: ugariak dira XVI. mendean izen + izenondo predikatu artikulugabeen adibideak, artikulua zabaltzeari eutsi diotenak.
- (f) Azkenik, aurreko ataleko predikatu motei begiratuta eta haiekin konparatuta, agerikoa den gauza bat nabarmendu daiteke: determinazioari dagokionez, izen soileko eta izenondo soileko predikatuak bateratsu jokatzen dute, eta horietarik aldentzen dira izen + izenondo predikatuak, artikulua hartzeko joera handiagoa dutenak.

Predikatu hauetan forma artikuludunen gailentzea azaltzeko, pentsa daiteke sintagma bateko osagaiak zenbat eta modifikatzaile, izenondo eta izenlagun gehiago izan, orduan eta handiagoa izan daitekeela haien maila erreferentziala, erreferentzia bera zehatzagoa, jakinagoa delako testuinguruan; morfologikoki markatuta egoteko joera horren ondorio gisa azaldu liteke —dela artikulua indefinituarekin, inguruko hizkuntza erromantzeetan nabarmenago den bezala, dela definituarekin—. ⁴⁵⁰

Bai izenondo predikatuen bai izen predikatuen ataletan (6.2.3.1, 6.2.3.2), naturala suertatu da sintagma artikuludunak azaldu beharra, artikulugabeak “berezkotzat” jota. Izen + izenondo predikatuetan, ordea, ez da hain erraza, arestiko (a) puntuko heterogeneotasunagatik beragatik. Horrela bada, autorez autoreko edo adibidez adibideko iruzkina egingo dut, oinarriko deskripzio lan modura.

Milia Lasturkoren eresian, *2 Cer ete da andra erdiaen çauria? / Sagar errea, eta ardāō gorria* adibidean, berdintze baten osagai moduan azaldu daitezke *sagar errea* eta

⁴⁵⁰ Ez dirudi bestelako azalpenik ematen duenik Mitxelenak: “Uno se aventuraría a adelantar, en todo caso, que la determinación es una exigencia más apremiante cuando se trata de sustantivo + adjetivo” (VII 307).

ardāō gorria sintagmak, aurreko ataletan beste predikatuentzat eman izan dudan azalpenaren bidetik. *Refranes y Sentencias* testuko adibideetan, antzeko adibidetzat jo liteke RS 197 *Belorita ezcur ona / esquequi asco baleuco* artikuluduna. Bestalde, badirudi batera aztertu behar direla RS 71 *Auere guextoa da gorrotoa* eta RS 308 *Guren da andia odolbacoa* atsotitzak: subjektuaren aurretik dago predikatua bi hauetan; ohar bedi, gainera, *guren da handia*-ren hurrenkera. Cf. orobatsu OihAtsot 187 *Gauza sorta da Erretate, / hura gaberik eninzate* eta 296 *Lan gaxtoa, bortxazkoa*.

Hauetan denetan, badirudi ez erreferentzialtzat jo litezkeela predikatuetoiko sintagmak, eta balio generikoa dutela. Beste bi atsotitzetan ere balio ez erreferentzialeko predikatuak ditugu, baina artikulurik gabe agertzen dira: cf. RS 245 *Guiçonoc oro buru balz, / andra duztioç buru çuri* eta RS 295 *Iauna burquide gaxto*; beste azalpenik ezean, lehen adibidean subjektua pluralekoa izateari egotz dakioke predikatuan artikulurik ez agertzea (ikus 6.3.4 atala), baina ezin da erabili azalbide bera *burquide gaxto* predikatuaren kasuan, eta gogoan hartu behar da bi osagaietan artikulua duten atsotitzak baztertu ditudala, atsotitzen generoak ezartzen dituen murriztapenen menpegi daudelakoan. Ohartu nahi nuke azalpen *ad hoc* xamarren ertzetan aritzeko arriskua dagoela, esaten dugunean “artikulurik ez duelako, halako interpretazioa du”, hain zuzen ere sintagmaren interpretazioaren arabera erabaki nahi dugunean nolako determinazioa izango duen sintagmak.

Refranes y Sentencias-eko azken adibidea, 151 *Hurte gestoa barri vsta*, Garibairen adibideekin sailkatu behar da, eta Isastiren 42 *Gorrotoa villau uts*, 47 *Izan baguea guerra vts*, 82 *Vrte gaistoa oquin vts* atsotitzekin: hauetan denetan, *huts* da izen + izenondo sintagmako izenondoa. Ohar bedi Isastiren eta Garibairen adibideetan ez dagoela sintagma artikuludunik. Nire ustez, bestalde, *huts* dute predikatu hauek *handi* duten beste batzuekin konpara daitezke: cf. Etxep 4: 11 *Honestea berçerena erhogoa handi da*, 1: 230 *Harçaz vnsa orhitcia çuhurcia handi da* eta 13: 15 *Vercen gayçaz cençacia çuhurcia handi da*. Pentsa daiteke bai *huts* eta bai *handi* izenondoak mailakatzaille gisa funtzionatzen dutela sintagma horietan, eta baliteke horregatik ez hartzea artikulurik. Berriz ere, eta gaiaren irristakorraren erakusle, gogora ekarri behar dira Etxepareren adibide artikuludunetako batzuk: Etxep 12: 29 *Arimaren ialguitia*

neque handia duçu eta 10: 9 *Biciric particia pena handia*; egiari zor, ez dut ikusten alde handirik hauen eta arestiko artikulugabeen artean, osaeraz ere antzekoak baitira perpaus guztiak, denek dutelarik subjektu gisa aditz-izen bat. Oihenarten adibide batzuk ere halakoak dira: cf. 376 *Ororen gogara egitea, / da gauza nekea* eta 365 *Oenezat da gauza nekea, gaxto-herrian ungi bizitzea*.

Lazarragaren kasuan, badirudi araua dela artikuluekin ematea izen + izenondo sintagmak. Arau horretatik kanpo, cf. A16: 81 *Unicornio, animal fortiz / animal oen artean* eta B33: 33 *Di]ostaenez, lecu on dira / Toscanarequin Lonbardia*. Lehenean, aitortu beharra dago ez dela perpaus bete-bete baten adibidea: subjektutzat joko genukeen *Unicornio* sintagmak berak ere ez du artikulurik, eta, bestalde, ziur aski hobe perpaus predikatibo baino, *animal fortiz animal oen artean* esaldia osorik hartzea. Bigarrean, *lecu on dira* predikatuarekin, ohartu behar da subjektua pluralekoa dela. Ikus 6.3.4 atala.

Interesgarriak izan daitezke, bere urrian, espioitzako gutunetako adibideak: nire ustez, izen predikatu bete-betea da *lieutenant general izan*, eta *Biron* subjektuari predikatzen zaio. Beste bi adibideak, ordea, hurbilago daude hainbatetan aipatu ditudan berdintzeetatik: 19: 8 *senale gaztoa zaut orain Biarnon companiaren adrezazia* eta 19: 15 *sino gaiztoa zaut Biarnon companien egitea*.

Artikulugabeak dira Zalgizeren bi adibideak, Garibai edo Isastirenak bezala. Oihenarten atsotizetan, aldiz, ugariagoak dira adibide artikuludunak. Horietako hirutan, subjektuko izena perpaus erlatibo baten edo horien kideko baten burua da, eta aldarrika genezake aurreko ataletan deskribaturiko irizpide bera: cf. OihAtsot 453 *Unzi gaxtoa da, galtzen duena arnoa*, 507 *Gauza bekana da axeriaren lazoan atzamana*, 546 *Neguan hotzari eta udan beroari beldur zaiona, / ezta ez zaldun ez merkatari ona*. Ez dago artikulurik, ordea, 497 *Deus eztuena, balu, emaile handi* adibidean. Beste adibide batean, OihAtsot 418 *Zakuti bihia gal, edo zorroti irina, da galtze bardina*, errima beharra ekar daiteke gogora.

Ziurragoa iruditzen zait *bat* duten sintagmez esan daitekeena: izen predikatuen atalean esan bezala, hauen balio erreferentziala aski ongi antzeman daiteke, denak baitira indefinitu espezifikoko edo zehaztuak, eta balio erreferentzial garbia dute. Nire

ustez, adibide garbiak dira EtxauzGut 5 *Seguraçen citut eci guíçon terrible bat dela* eta OihAtsot 372 *Orhi da Bortuetan mendi gora bat, Nafarroa elgatako eta Zuberoako mugan*. Bi hauetan, balio erreferentzial nabarmena dute predikatuek: izan baden gizon batez ari da Etxauz, izan baden mendi batez ari da Oihenart. Berdintsu azaldu daitezke Lazarragaren eta Leizarragaren adibideak ere.

Atal hau bururatzeko, hobeki zehaztu nahiko nuke etengabe azaleratu den arazo bat: atal honetan, bereziki nabarmena izan da zein zaila den ezartzen inongo korrelaziorik predikatuetako izen sintagmen morfologiaren eta predikatu horien definitutasun-estatusaren artean. Zenbait azalpen aski *ad hoc* izan direla aitortu beharra dago puntu honetan; adibideen urritasuna erabil daiteke aitzakia moduan, baina, nire ustez, bada arrazoi metodologiko bat ere ezintasun horien atzean: morfosintaktikoa izan da nire datu bilketaren abiapuntua, perpaus moten eta determinazio motaren arabera bildu eta sailkatu ditut adibideak, eta bere mugak erakutsi ditu horrek. Horrelako kasuetan, nabarmena gertatzen da Masicak zedarritzen zuen eginbide orokorraren barreneko ataletako baten beharra, izenen estatus diskurtsiboa zehazteari dagokiona. Tesi honetan ezin izan diot bete-betean heldu alderdi horri; berez, izenen semantika historiko baten esparruko lana da hori. Ikus 3.2.5 atala.

6.2.4 *Subjektuak*

Predikatuen determinazioarekin alderatuta, erabat bestelakoa da subjektuena; alderantzizkoa dela esan daiteke: artikuludunen adibideak eta artikulugabeenak konparatzen baditugu, nagusi dira, ezbairik gabe, artikuludunak. Are gehiago, zinez bakanak dira batere determinaziorik ez duten subjektuak. Horrela bada, datuen analisia errazagoa gertatzen da determinaziorik gabekoak esplikatuta. Bistan dena, subjektu funtzioan badaude egon buruan artikulua dutenez bestelako sintagmak: erakuslea dutenak, zenbatzaileren bat dutenak (zehaztuak, zehaztugabea...), perpaus osoak, etab.; egin litekeen lana da zehaztea zein irizpide diskurtsibo edo testualen arabera den horien guztien erabilera, baina bestelako bilketa lana eta bestelako oinarri teorikoak eskatzen ditu horrek, D-elementuen gramatikalizazioarenetik urrun.

Horrenbestez, atal honetako datu bilketarako, bazter utzi ditut honelakoak: izen

bereziak eta izenordainak (cf. RS 421 *Beucaz Peruc vere veyac / ta nic neure çazpi çuriac*, Garibai A57 *Norc vere gogoeta, moeta*, Amendux 10 *Nigar begi bapederac bere aldias oroyturic*), *asko* eta *oro* moduko zenbatzaileekikoak (cf. ArrasErrekIII 17 *Joanicoc eta beste ascoc / 18 eudela parte bertan*, RS 92 *Celangoa da Butroe / oroc daquie*), deteterminatzaile zehaztugabekikoak (RS 495 *Edoçeyn hulec vere gueriza*), eta, jakina, sintagmaren buruan erakusle bat dutenak (cf. frJZum 11 *tira guztiocaz asegujn artuco dau çure arima deunsu orrec*).⁴⁵¹ Horrelako sintagmek ez dute informaziorik ematen artikulua erabileraz.

Azpiatal banatan aztertu ditut perpaus iragankorretako subjektuak eta aditz iragangaitzetakoak.

6.2.4.1 Perpaus iragankorretako subjektuak

Taula bat osatu dut XVI. mendeko perpaus iragankorretako subjektu guztiekin (VI.7 eranskina). Esan bezala, garbia da zeregina adibide zerrenda horretan: *-ak* edo *-ek* artikulua ez dituzten subjektuak analizatzea, dela mugagabe direlako dela *bat* indefinitua dutelako artikulua. Adibide multzo hauek egin daitezke:

- (a) Izen berezitat jo daitezkeen izen sintagmetan, horrexegatik esplikatzen da artikulurik ez agertzea: cf. Abendaño 2 *Jaun Peru Abendañococ esala* eta Lazarg A14: *8 iru egun cunplidu бага / oy setienbrec emunic*. Badirudi Lazarragaren adibide horretan gaztelaniazko *septiembre* hitza izen berezi gisa hartu dela, jatorrizko hizkuntzan bezala. Aipatzekoa da, bestalde, Lazarg A29: *12 saldu dabela / oy eta Judas traidorec* adibidea: izenondo bat hartuta ere, badirudi izen berezi izaera gorde duela sintagmak. Ezagunak dira, bestalde, saindu izen artikuludunak: subjektuan, cf. Lazarg A29: 87 *Jandone Periac / ez eguiian beneric*; ikus Lakarra (1983: 61-62).
- (b) Izen berezien modukoak dira *aita*, *ugazaba* eta *errege*; erreferente bakarrekoak izan daitezke, eta ezaguna da halako izenek badutela joera artikulurik gabe erabiltzeko. Honela dio Azkuek (*Morf* §448):

⁴⁵¹ Subjektu ergatiboak dira hauek, baina berdin jokatu dut absolutiboekin.

Nosotros no aplicamos al artículo: 1.º ni a nombres propios...; 2.º ni a nombres circunstancialmente propios: *aita* padre, *ama* madre, *errege* rey, *erregina* reina, *aitaita* abuelo, *amama* abuela, *ugazaba* amo, *aña* niñera, *tata* niñera... y en algunas comarcas tampoco a *osaba* tío, *izeba* (*izeko*) tía y algún otro.

Lazarragak behin dakar *aitac*: cf. A19: 9 *Aytac ezcondu ezpanagui*; adibide honetan, argi dago poemako narratzailea bere aitaz ari dela. Badirudi artikulugabea dela Leizarragaren adibidea ere, tiletik gabe: Leiz 1419 *nola Iainco Aitac bere botherez creatu vkan dituen creatura guciac*. Gipuzkerazko Miser 14 *konzebitu ninduan amak kulpaetan* adibidean, ordea, ez dago argi artikulua ote dagoen, ez baita beti betetzen $-a + -a > -ea$ disimilazioa testu horretan.⁴⁵² Lazarragak baditu, bestalde, *ama* eta *aita* izenen adibide ergatibo artikuludunak:

- (31) a. Lazarg A26: 30 *Oyta bertati / ameac leyque aceptadu / erreguxeau*,
 b. Lazarg B3: 31 *Baeguion ayteac erregutu / gau baten arren lagun leguiola, / cerren aseguin andi leyola*.
 c. Lazarg B3: 40 *Baeson ayteac*: «*Ene semea, / neuri baño oba derechudana, / ebenche vici da ene laztana*».

Honela azaldu daitezke adibide artikuludun hauek: itxura denez, Lazarragaren eskuizkribuan *aita* eta *ama* izenak artikuluekin agertzen dira, baldin eta poemaren narratzailearen ama eta aita ez badira (cf. subjektuez landa A26: 14 *amea*, B3: 38 *aytea*, B3: 47 *bere aytea* eta B3: 39 *aytearen*).

Ugaçabac ergatibo mugagabea ere badakar Lazarragak (AL: 1142r eta 1145r). Beste funtzio batzuetan —eta, beraz, beste kasu-marka batzuekin ere—, agertzen da hitz hau autore arabarrarengan, beti mugagabe: cf. AL: 1142r *bere ugaçabaren* genitiboa, 1144r *Silveroen ugaçaba* absolutiboa, 1146r *bere ugaçabari* datiboa, etab.

⁴⁵² Cf. absolutiboko 7 *kulpea*, soziatiboko 73 *Aitearekin*, baina ergatiboko 17, 28 *graziak* eta absolutiboko 48 *justizia*, 73, 74 *gloria*; itxuraz artikulugabe diren hauetan, baliteke artikulua egotea, ikus 6.1.2 atalean *-a* eta *-ia* bukaera duten maileguz esandakoa. Cf. halaber 66 *altura*, objektu gisa jotzen badugu. *Miserere*-az bestela, cf. *Refranes y Sentencias*-eko 519 *Mizqueriac erajegui deuso*.

Errege hitzaren adibideak, betiere perpaus iragankorretako subjektu funtzioaz ari garela, espioitzako gutunetan jaso ditut batez ere (adibide bat dago Etxeparerengan):

- (32) a. EspGut 1: 15-16 *erege<c> irabaci bataila*
 b. EspGut 8: 4 *ezin goure ereguez* *escribitu diola len president Bordelecoari*
 c. EspGut 9: 4 *Gobernadoreac dou jendarma bat, eregec emanic*
 d. EspGut 12: 13 *baina gobernadorea asegouratou omen doue ezin eregec Amiansco gobernadore bere seme bastarta egin douela*
 e. EspGut 12: 16 *badioge ezin ala egin badou ereguez* *egoundaino izan den triboulazio andiagoo izanen dela Franzian*
 f. EspGut 14: 10-11 *eta esan diola Espainiaco eregec* *dadoucan partida bat barc libratouric emanen diola*
 g. EspGut 15: 16 *Erreguez bilha egorry du Alfonso corso*
 h. EspGut 16: 12 *eta ereguez* *aren mirazera presiden gaste bat baita, bata oura bidaldu douela*
 i. Etxep 13: 7 *Iaun erreguez meçu nenzan ioanenguion bertaric*

Errege hitza ia beti da mugagabe espioitzako gutunetan: absolutiboan (7: 2, 19: 12), datiboan (5: 7, 5: 11, 13: 24, 14: 9, 17: 4, 17: 14), genitiboan (15: 6-7, 18: 5, 19: 4, 19: 9, 20: 14), benefaktiboan (15: 15). Beharbada ez da kasualitatea artikuluekin agertzen den gutzietan perpaus iragankorretako subjektu funtzioan izatea, hots, ergatiboan; izan daiteke funtzio honetako sintagmek artikulua hartzeko duten joeraren erakusle:

- (33) a. EspGut 10: 17-18 *Don Antonio hor egotou zena eregeac* *preso artou duela esan didate*
 b. EspGut 11: 7 *Geiago dio ezin Inglateraco ereguiac* *Calis asetatou douela*
 c. EspGut 17: 13 *eregiac bouruac edequyerazi dituela*

Beste bi adibidetan ere badu artikulua *errege* hitzak (EspGut 1: 3-6 *erege Franciacouac* *eman duiela batailla*, ergatiboan, eta EspGut 16: 11 *Esan dit ezin eregue jaunaren* *magestateary adizera eman diotela*, genitiboan), baina adibide

hauetan artikulua ez du *errege* izenak, sintagma bereko beste osagaiak baizik; konpara bitez 1: 3-6 *erege Franciacouac* eta 14: 10-11 *Espainiaco eregec*.

Azken ohar gisa, bada *ugazaba* eta *errege* hitzetarik kanpo antzeko adibide bat: cf. EspGut 8: 6-7 eta *prinse cardinalec egiteco eman dezon beldour dela*.

- (c) Ezezkako perpausetan subjektuak ergatibo mugagabeen ager zitezkeela ohartarazi zigun Mitxelenak: “El uso que probablemente nos sorprende más en este orden de cosas es el del ergativo indefinido en oración universalmente negativa” (VII 305-306). Axularren adibide bat dakar, eta esaten du errazagoa dela horrelakoak Leizarragarengan aurkitzea. Beharbada ez da hain harrigarria bereziki ezezkako perpausetan irauin izana ergatibo mugagabeak; hona zer dioen Greenbergek (1978: 73):

The genitive and the accusative are the cases in which real contrast between the articulated and non-articulated form occurs, particularly the latter where negative and generic, sometimes incorporated objects, are without the article which occurs in other uses. The subject case is par excellence the case which takes the article.

Greenbergen arabera, artikulurik gabe agertzeko joera dute ezezkako perpausetako objektuek —akusatiboez mintzo da bera—; nire ustez, orokortze hau eta euskal datuak Hopper eta Thompsonen *Trantsitibitatearen Hierarkia* delakoaren barrenean uler daitezke (1980: 252-253): ezezkako perpausak trantsitibitate maila apalagokoak dira, baiezkoen aldean, eta horietan objektuak ez dira egoten aditzak adierazten duen ekintzak hain erasanak (“O not affected” diote beraiek), eta, horrekin bat, objektuak ez dira baiezkoetan bezain indibidualizatuak egoten; horrelako objektuak ez erreferentzialak izan ohi dira, indefinituak, eta, beraz, ez da harrizkoa erresistentzia handiagoa egiten badiote artikulua hartzeari. Objektu funtzioaz ari dira bai Greenberg eta bai Hopper eta Thompson, baina beharbada azalbide orokor horren pean ezar daitezke euskarazko subjektu ergatibo mugagabeak; baliteke perpausa ezezkakoa izateak izenaren erreferentzialtasunean lausotasun bat ezartzea, baita subjektu funtzioan egonda ere.⁴⁵³ Hona ekarri ditut

⁴⁵³ Interesgarria da montagnais hizkuntza algonkiarrean gertatzen dena: Cyrrek dioskunez, ezezkako perpausetan, objektu funtzioan diren sintagmak artikulugabeak izan ohi dira; subjektu funtzioan, ordea,

XVI. mendeko corpusean bildutako adibideak:

- (34) a. RS 302 *Azaga onic, / estau mandazaic.*
 b. Leiz 1401 *Eztuc eguinen hartan obraric batre, ez hic, ez hire semec, ez hire alabac, ez hire muthillec, ez hire nescatoc, ez hire abrec, ez hire borthez barnetic den estrangerec*
 c. EspGut 7: 8-9 *ezin mondouan denec ez tou borondate obes obeditouco nola nic egingo baitout*
 d. Etxep 1: 200 *Apezeq ez apezpicuq ezetare ayta saynduc / Absoluacen halacoaren eceyn bothereric eztu*
 e. Zalgiz 57 *Eztacussan beguic, ez nigarric.*
 f. Zalgiz 59 *Eztacussan beguic, / Ez ahalguerric.*
 g. OihAtsot 153 *Ezakusan begik nigar eztegik.*
 h. OihAtsot 211 *Harri erabilik eztu biltzen oroldirik.*
 i. OihAtsot 242 *Hitz eztik mihia zaurtzen eztik.*
 j. OihAtsot 491 *Begik ez begizta, / ez gogok sarizta.*
 k. Bela 2 *Assec gosse eztacussa.*

Adibide hauen artean, bereziki aipagarria iruditzen zait espioitzako gutunetako (34c) adibidea: perpaus erlatibo mugagabe bat da.

Sail honetako adibide bete-beteak ez badira ere, agian hemen aipatu behar dira Etxepareren adibide hauek ere: Etxep 10: 5 *Laydoc hartu gabe gueldi guitecen* eta 13: 5 *Bidegabec haritu nu vide eznuyen leqhutic*. Lehenean, *gabe* dago perpausaren, polaritate negatibokoa; bigarrean, polaritate negatiboko osagai hori subjektu funtzioaren parte da, eta ondoko perpausa ezezkakoa da.

- (d) Aurreko puntuko adibide asko atsotizetakoak ziren. Interesgarria da ikustea zer gertatzen den baiezko perpaus diren beste zenbait atsotizetan; atsotiz berean, autorearen arabera, subjektu artikuluduna eta artikulugabea aurki daitezke:

- (35) a. Isasti 32 *Erric bere legue, ycheac bere aztura.*

---

artikulu hartzeko joera dute, eta horren adibideak ematen ditu. Nolanahi ere, ez du ukatzen ezezkako perpausetan subjektuak ere artikulugabe izan daitezkeenik (Cyr 1993: 223-224).

- b. OihAtsot 229 *Herrik bere lege, etxek bere aztura.*
- c. OihAtsot 431 *Zeinek bere itxura, herrik bere aztura.*
- d. Bela A17 *Herric béré légué / etchéc béré aztura.*
- e. Zalgiz 189 *Herric bere legue, etchec bere aztura.*

Interesgarria da Isastiren adibidea: atsotitz berean, lehen subjektua artikulugabea dakar, bigarrena artikuluduna, arrazoi agerikorik gabe. Hurrengo bi adibideetan, Oihenart da aldaera artikuluduna dakarrena:

- (36) a. Zalgiz 51 *Ourde gossec ezcur amets.*
- b. OihAtsot 456 *Urde goseak, ezcur amets.*
- (37) a. Zalgiz 69 *Çaldi madaricatuc biloa le[un].*
- b. OihAtsot 423 *Zaldi maradikatuak biloa leun.*
- c. Bela 12 *Çaldi maradicatuc bilhoa lein.*

Beharbada ez da kasualitatea baiezko perpaus diren atsotitzetan aldaera artikuludunak izatea, eta ez izatea halako aldaerarik ezezkakoetan (34). Aipagarria izan daiteke, halaber, Oihenarten 50 *Aseak batzutan dakarke gosea* atsotitza, (34k)-ko Belaren 2 *Assec gosse eztakussa*-ren ordaintzat hartzen badugu: Oihenartena Belaren atsotitzaren baiezko bertsioa da, eta horrek du, hain zuzen, subjektu artikuluduna; irudika zitekeen *Asek dakarke gose* moduko bertsio bat, baina *aseak*-duna dakar Oihenartek.

- (e) Aurreko adibideetako zenbaitetan, esan daiteke balio generikoa dutela subjektuan diren sintagmek: nabarmena da hori (36) eta (37)-koetan, nire ustez. (35)-koetan, berriz, badirudi balio banakaria hartzen dutela subjektu funtzioko sintagma artikulugabeek. Badira adibide gehiago, ildo bertsutik interpreta daitezkeenak:

- (38) a. Zalgiz 112 *Saphar vndoc, behar undo.*
- b. OihAtsot 404 *Saparrondok, beharrondo.*
- c. RS 335 *Laruc bat vste, / tresnaçen dauenac beste.*
- d. RS 476 *Çanbidec onbide.*
- e. Garibai B48 *Gox gorric euri daidi, Arras gorric eguzqui*

Adibide hauetan, (38c)-koan egiten zait zailena interpretazio generikoa, beharbada perpaus erlatibo bat kontrajartzen zaiolako *laruc-i*, *tresnaçen dauenac*, eta horrek eragiten duelako sintagmaren erreferentea testuinguruan bertan bilatzea. Atsotizetatik kanpo, Lazarragaren adibideetan ere antzeko interpretazioa eman dakieke sintagma artikulugabeei:

- (39) a. Lazarg B5: 25 *Martingalaco primeaen barri / çuc niri itaunqueta / utra da nescac eguiteco / pregunta losabaguea*.
 b. Lazarg B5: 33 *Ay, arren, bada, gal daquiçula / ortu artaco frutea, / ilinti gachec poda deçala / an jaiaiten dan borrea*.

Bi adibide artikulugabe horiek aurkitu ditut Lazarragaren testuan, eta argi xamar dago horietan ere interpretazioa ez dela erreferentziala.⁴⁵⁴

- (f) Aurki daitezke *bat* artikulua indefinitua duten sintagmak subjektu funtzioan, beti ere gogoan hartuta *-a* artikuludunak gehiago direla. Eskuarki, erreferentziala izan ohi da *bat* duten sintagmen balioa, indefinitu espezifikoa, predikatuen atalean esandakoaren antzera (6.2.3.2, 6.2.3.3). Horretaz gain, badirudi erreferente berriak aurkeztea dela sintagma hauen funtzio diskurtsiboa —gogoan har bedi Heineren gramatikalizazio bidea, 3.2.5.2.1 atala—; horrela sailka daitezke adibide hauek:⁴⁵⁵

- (40) a. Lazarg AL: 1147r *cegaiti ençun dogu ece Silvero derechan arçai batec dabela lucha andiac armatu comarcaetaco arçai guztiaquin*
 b. Lazarg AL: 1151r *Jren conpañian dagoan doncella batec*
 c. Lazarg A6: 47 *Eusquel Erriau oy nola eben / erregue batec pobladu / gente noblez da languageaz, / ceñac eusten aguindu*

⁴⁵⁴ Ohar bedi *nescac* plurala ere izan litekeela (38a)-ko adibidean. Cf. Lazarg AL: 1154v *doncellac*, ergatibo plurala, bokalak erabat asimilatuta; bokalak asimilatu gabe, cf. Lazarg A21: 11 *ayta-amaac*.

⁴⁵⁵ Ez dago argi nola interpretatu behar den Lazarragaren adibide hau: Lazarg B4: 3 *Co]npli al baneça daquidan leguez / euroen arteco apetitua, / batec emun leçaquet abitoa*. Zenbatzaile gisa ere interpreta liteke *batec*. Zenbatzaile garbiarekin, cf. Isasti 13 *Batec milla valio, eta millac bat ere ez*, ErrodZar 23 *bela vic sar naxaitec Billa Realgo torrean*, Lazarg B16: 90 *asi ninçacan contaetan / nola ninduen penaetan / gauça bic biocerean*, Zalgiz 43 *Ehun çaldic ehun cela behar du*, OihAtsot 127 *Ehun çaldic ehun çaltoki behar*, etab.

- d. Lazarg A10: 23 gauçaxe batec oyta nauco / andiro enojaduric; / doncellachoac, esan bear dot
- e. Lazarg A10: 73 çuen arteco doncella batec / nauco enterraduric; / aen icena letra onetan / oy dago relataduric
- f. Lazarg A12: 3 etorriçquero doncella batec / amarez ey dau bencidu. / Doncelleorri on derecho, / doncelleorrec ez ari
- g. Lazarg A21: 3 donzella batec edegui cidan / oy neure bioz coyta dua. / Egun ascotan nic eguin nagon / modu ascotan erregua
- h. Lazarg A25: 40 Guiçon batec or daroa inocentea besoetan; [...] Bere beguiac eraçala negarretan, / guiçon onau baegoan cer leiquean pensaetan
- i. Lazarg B31: 5 Icaz laztan ninduan donzella batec / aurten nai ez equi; / laster canbiatu ninduan / deseo ebenagayti
- j. EspGut 1: 3-6 hamenz niri particularci adiscide batec egori deraut erege Franciacouac eman duiela batailla / duce de Umenaren eta espainolen / countre,
- k. EspGut 17: 11 Bay azo esan dit nere copay ingles batec don Antonio, hor Ondarabian egondou zen ingles baty, eta bestery ere ascory eregiac bouruac edequyerazi dituela
- l. Etxep 5: 1 Andre eder gentil batec vihoça deraut ebaxi / Harçaz orhit nadinian deusere ecin yrexì

Badira ere bai balio erreferentzial espezifikoa dutenak, testuan geroago aipatuko den erreferente berririk aurkezten ez badute ere:

- (41) a. Lazarg B21: 87 Ari beguira nengoala / ondo disimuladuric, / icerdi batec artu ninduan, / penadu ninduan biciric;
- b. Lazarg B33: 15 donzella batec joci ceban / Iruneco calean,
- c. Lazarg B2: 1 Erdeeraazco ipui batec / «La bieja escarmentada» berba[/ lebela «regaçada pasó el río».

Baina badira, halaber, *bat* duten sintagmak balio ez erreferentzialarekin; ondoko hauek horren adibide izan daitezke:

- (42) a. Lazarg A26: 1 Oy guiçon batec / Erregue baleu enojadu
- b. Lazarg B3: 13-15 Bada, sei batec arçaiten badau / cantu simple batez ayibat

descansu, / cerren ez gazteac baldin badançu?

c. Lazarg B16: 151 *Galdu balegui guiçon batec / beguietaco bistea, / guero medicu andi batec*

d. Leiz 1425 *Christino batec iaqviteco dituen pvnctv principalén definitioneac eta descriptioneac*

e. OihAtsot 179 *Ganibet berbatek debaka ogia eta erhia.*

Hauen artean, interesgarria da bereziki (42b)-ko adibidea: balio generiko ez erreferentziala duen *sei batec* sintagmari balio berekotzat jo daitekeen *gazteac*-i kontrajartzen zaio; *-a* artikulua definitua du, ordea, bigarren sintagma honek. Baliteke *sei batec* sintagmak aingura diskurtsibo moduko bat ezarri izana eta horregatik izatea *gazteac* sintagmak *-a* artikulua. Bi sintagmak berdintsuak dira erreferentzialtasun mailari edo definitutasun estatusari dagokionez, baina pentsa daiteke estatus diskurtsibo ezberdinak dituztela.

(g) Interesgarria da ikustea badirela subjektuak *bat* artikuluekin baina *-a* artikulua definitua ere badutenak, *batak*. Adibide hauetan denetan, *beste*-ri kontrajartzen zaio *bat* hori.

(43) a. Leiz 1402 *Haur da ene manamendua, batac bercea maite duçuen, nic maite vkan çaituztedan beçala*

b. Etxep 1: 139 *Mundu honetan vadirogu batac bercia engana*

c. Zalgiz 130 *Garcia, / Gaixto batac diaçaguc bercia.*

d. OihAtsot 157 *Esku batak dikhuzke bertzea, biek begitartea.*

e. OihAtsot 182 *Garzea, gaxto batac diezaguk bertzea.*

f. OihAtsot 548 *Azti bi jin dira gure okolura; batak du izen zohegi, bertzeak aztura*

g. Bela 26 *Garcia, Garcia. Gaixto batac diaçaguc bercia*

Lazarragak ere baditu *batac*-en adibideak:

(44) a. Lazarg AL: 1147v *Sus, bada, esan eben arçai batac*

b. Lazarg AL: 1147v *Orrela dan azquero, esan eben arçay batac [...]*

Adibide hauetan, *beste* ez dago agerian, baina testuinguruaren barrenean ongi uler daiteke *batac* agertzea, bi baitira kontakizuneko artzainak; honela hasten da

pasarte hori: 1147r *Egun baten, bada, bere bideti joeala, topadu çan arçai bigaz.*

Artikulu indefinitua duten sintagmak, beraz, *-a* artikulu definitua hartzen du. Paralelo moduan, tesi honetako gaitik apur bat aldentuta, aipagarria da inguruko zenbait hizkuntzetako datu bat: zenbatzaitetik eratorritako pluraleko artikulurik izan gabe ere, hain zuzen ere halako bikoteekin hartzen dute morfologia plurala artikulu indefinituek, cf. frantsesezko *les uns et les autres*, adibidez.⁴⁵⁶ Ikus 7.4.3.2 atala.

- (h) Subjektu posizioan, eta *bestek*-i aurkajarrita, bada artikulurik gabeko *batek*-en adibiderik ere: cf. RS 418 *Aunça ygarota oñaça aguri, / batec daguiana bestec yguini.* (42)-ko ez erreferentzialekin erka daitezke horrelako adibideak. Eta badira adibideak *bestek* ez zaiona *bat*-i kontrajartzen, *ni* edo *hi* izenordainei baizik:

- (45) a. RS 13 *Badeguioc yñori, / eyngo deusc bestec yri.*
 b. Etxep 2: 1 *Bercec berceric gogoan eta nic andredona maria*
 c. Etxep 4: 18 *Nic nahyen dudanian bercec bessoan daraça.*
 d. OihAtsot 234 *Hihaurk lan egin-ahala, berzek degiten eztutzala.*
 e. OihAtsot 482 *Xoriak, nik ohil bertzek hil.*

Bestek artikulugabearen adibideekin bukatzeko, badira *bestek* soila dutenak, ezeri kontrajarri gabeak, betiere balio ez erreferentzialarekin.

- (46) a. RS Garibai A22 *Vestec eç leguez Pieruc surra*
 b. Lazarg A16: 61 *Secula bestec oy eztaguian / artu atrevimenturic,*
 c. Lazarg B30: 21-22 *Ene laztan biozeqoa, / cortes ensinadea, / erri onetan bestec ezteu / ar[c] oy deben librea:*

- (i) Azkenik, bi adibide aurkitu ditut nire corpusean, subjektu posizioan *batzu* artikulu indefinitu pluralarekin: Leiz 1436 *Batzuc eratchequitzen duté, mortal* eta EspGut 14: 1 *Jauna: parte oretaco adisquideren bazeuec gastigatou didage.* Hauetan, balio erreferentziala dute sintagmek.

⁴⁵⁶ Gogoan har bedi Beriainek pluraleko *batak* dakarrela *berze*-ri kontrajarrita, ez *batzuk*: BerMez 28v *minçacen garadela batac bercearequi* eta 30v *eta ez minçacen batac vercequi.*

Subjektu funtzioan, badira determinazioari dagozkion gorabehera interesgarri gehiago; cf. besteak beste Lazarragaren *ceñac* eta *ceinçuc* (Mounole 2014: 5.6 atala). Determinazioaren esparru berezkoetik apur bat aldentuta, ergatiborik gabeko subjektuen adibideak bil daitezke:

- (47) a. RS 89 *Osaylgo euria*, / *erayten dituz onçoeriac*.
 b. Garibai A45 *Tresnea jabea dirudi*
 c. Andram 1 *Jaunoc aguyn[su] ta Obeylos ta ycartuco Ulertu*
 d. Andram 2 *Eneco Pagoetantayco da Uacheguyn ta baesoan bere naguçiar legues Ochoa Onsaluch*
 e. EspGut 19: 10-11 *Inglateraco armada marchuaren ondareco bella eginen omen du*,
 f. Zalgiz 196 *Eliça eguin çuiana, aldaria*.
 g. Zalgiz 47 *Gueroac bego: guerora nehorc / utciten duiana, seculacotz vtciten d[u]*

Ez dirudi arrazoi jakinik aurki daitekeenik ergatibo faltarako. Zalgizeren bi adibideak kide-kidekoak dira, eta baliteke atsotitz izateak eragina izatea; baina cf. Zalgizeren beraren 6 *Hortcic eztuanac jztarri* eta 97 *Ditcha duianac Albera, / Eztuianac beguira / edo / Ditcha duianac abere / Eztuianac ez batere*.(47f)-koaren paralelo moduan, cf. Isastiren 30 *Eliza ceguienac aldarea, aldarea ceguienac abadea*. Bizkaierazko *Refranes y Sentencias* testuko adibidean aipagarria da errima egokiago egingo zela *-k* markarekin. Garibairen kasuan, ez dakit zenbateraino den esanguratsua *irudi* aditzaren agentibotasun apala, eta cf. beste ediziooko Garibai B19 *Tresne-ac jabea dirudi*.

6.2.4.2 *Perpaus irangaitzetako subjektuak*

Beste taula bat osatu dut nire corpuseko XVI. mendeko perpaus irangaitzeko subjektu guztiekin (VI.8. eranskina). Hauetan ere nagusi dira, alde handiarekin, artikulua duten adibideak, eta garbia da zeregina: *-a* edo *-ak* artikulua ez dituzten subjektuak analizatzea. Kasu honetan, artikulurik ez duten adibideak mugagabe izan daitezke, edo *bat* indefinitua ere izan dezakete, iragankorretako perpausetan bezala, baina badira partitiboan daudenak ere.

Atal honetan ere, multzotan bildu ditut adibideak. Horietako hainbat ez dira erabat esanguratsuak eztabaidarako, arrazoi ezberdinengatik; horiekin hasi naiz, eta (53) adibidean hasten da nire ustez esanguratsuen den eztabaida. Lehen multzoan, egituragatik edo errima beharragatik, atsotitz izateak berak baldintzatzen du artikulua erabiltzea. Hauek dira atsotitz egitura tipikoko adibideak; azpimarratuta eman ditut subjektutzat jo litezkeen sintagmak:

- (48) a. RS 64 *Luqui cume, azeri*.
 b. RS 537 *Ogui ta lasto esheraco*.
 c. Zalgiz 150 *Nesca senhar ederçale*, / *Soinaz egur ek'arle*.
 d. Zalgiz 184 *Atc'erri*, / *ots'erri*.
 e. OihAtsot 49 *Atzerri, otserri*.
 f. OihAtsot 200 *Goiz orzadar, arrats iturri*.
 g. OihAtsot 250 *Hor gose, loz ase*.
 h. OihAtsot 291 *Lagun elhatari, bideko zamari*.
 i. OihAtsot 298 *Lasto-su, laster-su*.
 j. OihAtsot 358 *Oilo ebildari, axeriaren janhari*.
 k. OihAtsot 501 *Erkida berho, xoriendako*.
 l. OihAtsot 526 *Lankide, gaitzkide*.

(48)-ko hauetan bi sintagma berdintzen dira, koma batez banaturik. Antzekoak iruditu zaizkit, nahiz eta egitura sintaktiko handiagokoak izan, adibide hauek:

- (49) a. OihAtsot 15 *Aita bilzaleari, seme barreiari*.
 b. OihAtsot 154 *Eskerdunari, mukurru izari*.
 c. OihAtsot 325 *Nahikide ezta adiskide*.
 d. OihAtsot 639 *Latsari onari, eztakidio falta latsarri*.

Adibide hauetan, (48)-ko batzuetan bezala, aintzat hartzekoa izan daiteke errima beharra. (49a, b, d) adibideetan nor-nori perpausak dira, eta baliteke kontuan hartzekoa izatea subjektuaren agentibotasun apala. (49c)-n, berriz, ezezkako perpausa dugu, eta gogoan hartzekoa izan daiteke aurreko atalean (34)-ko adibideez esandakoa; cf., hala ere, (48l)-ko adibidea. Errimaren argudiotik harago, ez dut garbi ikusten zergatik

agertzen den *Erretate* artikulurik gabe atsotitz honetan: OihAtsot 187 *Gauza sorta da Erretate*, / *hura gaberik eninzate*; izen berezi gisa jokutzen ote du? Ohartzekoa da letra larriz agertzea. Bestalde, Oihenarten 109 *Koseilu kaparpeko*, / *ager daite azkeneko* adibideari dagokionez, cf. Belaren 14 *Conseillua sappharpeco*, *guero ere aguerrizco*.

Interesgarria da mendebalde-erdialdeko adibidez osaturiko beste multzo bat:

- (50) a. RS 27 *Aceriac buztana jauso eçin / ta vay gabia; / andi danarren yndarra / nagusi jaquiteria*.
- b. RS 123 *Hao ysian eztoa sartu eullia, / ta aldi guztietan ezta eder eguia*.
- c. RS 14 *Eguia laz ta labio*.
- d. RS 291 *Eguia ergarria*.
- e. RS 518 *Eguia da laz ta garraz, / ta mergaz*.
- f. Garibai A7 *Guinda gozo dala min da*
- g. Garibai B41 *Guinda goço dala, min da*
- h. ErrodZar 7 *lau milla bere baleduque premia letorreanean*,
- i. Lazarg B8: 5 *On da pacencia / sufri[du] valez*.
- j. Lazarg B26: 4 *ene aldeco lagunoni / elçaen çaco flauecia*;
- k. Lazarg B26: 8 *bosteun ducat costa jacan / baroeoni balentia*,
- l. Miser 73 *Biz gloria Aitearekin semearentzat*,
- m. Miser 74 *Biz gloria espiritu santuarentzat*,
- n. Miser 76 *sekula gustian gloria izan bidi. Amen*.

Hauen guztien eztabaidarako, nabarmen geratzen da hiztegi-tako sarreren azterketaren garrantzia (6.1.2 atala): itxuraz artikulugabe diren sintagma hauetan, *-ia* edo *-a* amaiera dute izenek, eta mailegu nabarmenak dira gehienak (*egia* da salbuespena). Beraz, ezin da ondorioztatu artikulurik gabeko subjektuak ditugunik hemen; *-a* amaiera soila duten Garibairen adibideetan (ez *-ia*), gainera, errimaren argudioa ekar liteke berriz, eta gogoan hartzekoa da IbarzCHiz-ek *guinda* dakarrela, ez *guindea* (ikus 6.1.2 (b) atala). Eremu dialektal ezberdinekoak izanik ere, aipagarriak izan daitezke nire corpuseko beste bi adibide, Leizarragarenak: 1421 *Hala da eguiá* eta 1423 *Hala da eguia*. Nire ustez, bietan dago artikulua: lehenean tiletarekin agertzeak errazten du bigarren adibidea ere artikuluduntzat jotzea.

Beste multzo jakin bat aipatu dut perpaus iragankorretako subjektuen atalean (6.2.4.1 (b)); erreferente bakarrekoak dira subjektu hauetako sintagmetan dauden izenak, eta izen berezi gisa trata daitezke. Hauek jaso ditut perpaus iragangaitzetan:

- (51) a. Garibai A30 *Essanoc oy dira eçe Erregue vere oguiz ase çetoa*
 b. Garibai B44 *Esanac oy dira ce erregue vere oguiz ase ez toa*
 c. RS 111 *Alaba vmaguinari / ama estalgui.*
 d. Lazarg AL: 1144r *ece Silveroen ugacaba eta agaz eocen guztiaç citecen espantadu*
 e. EspGut 1: 5-7 *erege cauri dela*
 f. EspGut 5: 11 *eta Amianscoa egin den bezain laster erege ara digoala*
 g. EspGut 7: 2 *Jauna: jouanden egoun oyetan berri bat etorry zen ezin goure eregue il zela*

Adibide hauetan gehienetan, *erege* da subjektuko izena; izen honekin, gainera, alderdi bateko eta besteko adibideak ditugu, Garibairenak eta espioitzako gutunetakoak. Interesgarria da ikustea genitiboko izenlagun batekin agertuta ere (51g) forma artikulugabeari eutsi zaiola; orobat gertatzen da (51d)-n, *ugazaba* izenarekin. (51c) adibidean *ama* izena dago subjektu, artikulurik gabe; nire ustez, erreferente bakarrekotzat jo daiteke atsotitz hortako ama, aurretik aipatu den alabarena baizik ezin baita izan; horri kontrajarrita, cf. RS 35 *Celangoa baysta amea / alangoa oy da alabea*, non argudia daitekeen edozein ama dela sintagma horren erreferentea. Hauetaz bestelakoa izanik ere, izen berezien artean sailkatu behar da ErrodZar 14 *Errodrigo Çarateco saldi urdinaen ganean* (ikus 6.2.4.1 (a) atala). Badirudi izen berezi moduan dagoela tratatua *unikornio* izena ere Lazarragaren A16: 81 *Unicornio, animal fortiz / animal oen artean* adibidean, eta ez da ahaztu behar izen mailegatua dela.

Beste bi adibide mota aipatu nahi nituzke, artikulurik gabeko subjektuen adibide “arruntagoekin” hasi baino lehen. Batetik, koordinaturiko izenez osaturiko sintagmak ditugu:

- (52) a. RS 11 *Barazea ta vsategui, / auerasgarri.*
 b. RS 267 *Eztia ta ozpin, goço ta on eguin.*
 c. Lazarg B3: 38 *Bajoacen, bada, gau illun baten, / aytea ta seme, biac batera, / aytearen bioça coplacera.*

Adibide hauetan, ez dakit zein den arrazoia artikulurik gabe ager dadin koordinaturiko sintagmaren bigarren izena. Eztabaidarako, ohartzekoa izan daiteke ez direla subjektu oso-osoak, uler baitaitezke aposizio moduan ere.⁴⁵⁷ Ohartzekoa izan daiteke, halaber, badagoela hurbiltasun semantiko moduko bat koordinatuta dauden bi izenen artean; hurbiltasun hori gabe, eta (ondorioz?) bi izenak artikularekin, cf. agian RS 274 *Nesquea ta esquea, nequea ta caltea*. Ez dut bestelako bereizgarririk ikusten adibide hauetan, artikularen gorabeherak azaldu ditzakeenik.

Bestetik, bi adibide aipagarri aurkitu ditut, subjektuan izen + izenondo sintagma dutenak; sintagma horiek artikulugabeak dira, eta, bitxiki, *gorri* da bietan izenondoa. Ohar bedi bizkaierazkoa dela bata eta zubererazkoa bestea.

- (52) a. RS 322 *Obe da aurpegui gorri*⁴⁵⁸ / *ce ez bioza balzqui*.
 b. Zalgiz 98 *Cherri gorri haurren*, / *Haraguia jaunen*.

Hauetan ere ez dut ikusten irizpide garbirik, erabakitze zerk eragin duen artikulugabeak izatea sintagmak; biak *gorri* izenondoarekin agertzen direlako iruditu zait adierazgarria batera biltzea. Ohartu beharra dago sintagma artikuludun bana kontrajartzen zaizkiela artikulurik gabeko sintagma horiei, *bioza* eta *haraguia*. Ohartu daiteke, halaber, Zalgizeren *cherri gorri* ez dela subjektu bete-bete baten adibidea. Antzekoa gertatzen da Errodrigo Zaratekoaren eresiko 18 *ona chipi, orpo laster, Abendanochea* adibidean: ErrodZar-eko adibide honetan, badirudi *ona* objektutzat har daitekeela, eta *chipi* predikatutzat, predikatu bikoitzeko egitura batean, (*Abendanocheac*) *ona chipi (du)*; *orpo laster*-i dagokionez, badirudi antzeko egitura bateko artikulurik gabeko objektua izan daitekeela *orpo, laster* predikatuarekin, baina agian ez da baztertzekoa *orpo laster* sintagma bakarra izatea, *aurpegui gorri* eta *cherri gorri*-ren antzera.

Aurreko multzoetan sailka ez daitezkeenak (53-55) adibideetan eman ditut:

⁴⁵⁷ Bada egitura honen beste adibiderik: cf. *Bertso bizkaitarrak* 11d: *arcabuza ta mosquete* (Lakarra 1984); adibide honetan objektu funtzioan agertzen da sintagma.

⁴⁵⁸ Beste aukera bat izan zitekeen *gorri* predikatu gisa hartzea, predikatu bikoitzeko egitura batean: *hobe da aurpegia gorri (edukitzea)*. Zalgizeren adibidearengatik sailkatu dut hemen, nahiz eta izenondo predikatuen 63. taulan ere gehitu dudana (VI.4 eranskina).

- (53) OihAtsot 633 *Inhar batetarik su handi jalgi daite.*
- (54) a. Lazarg A19: 51 *Legue baliz escaetan / guiçonari lancetea,*
 b. Etxep 10: 53 *Ieyncoaz orhiceco ordu luqueçu*
 c. OihAtsot 16 *Alaba ezkont ezak nahi denean; semea, ordu denean.*
- (55) a. Zalgiz 106 *Diru bano hobe dihulata.*
 b. Zalgiz 107 *Cinçarri mihi gabe holcean / higa.*
 c. Zalgiz 201 *Çamari hilari guibeleti olo.*
- (56) Lazarg B15: 33 *Esan badaguie eztaocela / aleguere baxe secula triste, / nic diot egun dala aratixte.*
- (57) OihAtsot 266 *Jentainen oihana hurren, / bana behar karreiari egurren*

Zinez aipagarria iruditzen zait (53)-ko adibidea: subjektu garbia da, izen + izenondo sintagma batez osatua; aipagarria iruditzen zait, hain zuzen ere *handi* delako izenondoa, izen + izenondo predikatueta ikusi dugun bezala (6.2.3.3). Adibide honetan ere, pentsa liteke mailakatzaille moduan ageri dela izenondoa. Are esanguratsua goa iruditzen zait adibidea, ohartuta badela Leizarragarengan ere kideko adibiderik: tesi honetarako erabilitako corpusetik kanpo, cf. Mat IV: 25 *Eta gendetze handi iarrei qui cequión Galileatic*. Adibide hauek guztiz dira garrantzitsuak: garbi erakusten dute perpaus iragangaitzetako subjektu funtzioan ere badirela sintagma mugagabeak.

(54)-ko adibideak ere interesgarriak dira, baina kasu honetan, badirudi esapide aski ihartuekin ari garela: *lege izan* (54a) eta *ordu izan* (54b, c); gogoan har bedi Bourciezen bilduman behin eta berriz biltzen dela *ordu da* esapidea (Aurrekoetxea eta Bidegain 2004). Zalgizeren adibideak bildu ditut (55)-en: (55a, c) adibideetan, izen zenbakaitzak ditugu subjektuetan: *diru* eta *olo*; badago *dihulata* ere (55a)-n, baina ez naiz gai erabakitzekeo artikuluduna den ala ez. Ohar bedi (49a, b, d)-ko atsotitzekin konpara daitekeela (55c), nor-nori perpaus bat baita, ezer izatekotan. Bestelakoa da (55b) adibidea, *cinçarri mihi gabe* baita subjektuko sintagma, eta hor ez dago izen zenbakaitzik; baina ohargarria da, beharbada, polaritate negatiboko *gabe* osagaia agertzea bertan.

Lazarragaren adibidean (56), izen berezi moduan esplika daiteke *aratixte*,

beharbada, ospakizun edo egun jakin bati erreferentzia egiten baitio, *egun da San Juan* esaten ariko balitz bezala. Azkenik, Oihenarten (57) adibidean, ohartu behar da ez dela beharbada subjektu bete-betea, perpaus inpersonal bateko objektu gisa har baitaiteke, eta, hortaz, objektu funtzioko sintagmen eztabaidarako adibidea litzateke.⁴⁵⁹

Adibide multzo bakoitzak izan litzakeen arazoak gorabehera, nire ustez, garbi geratzen da, (53)-ko adibidearen iruzkinean esan bezala, badaudela perpaus iragangaitzetan ere subjektu mugagabeak. Hori da atal honetako ekarpen nagusia, nire irudiko.

Subjektu mugagabe interesgarri hauetaz gain, badira partitiboarekin eta *bat* artikulua indefinituarekin agertzen direnak. Oso irizpide zehatzaren arabera ezartzen zaio partitiboa perpaus iragangaitzeko subjektuko sintagmari: ezezkako perpausak, baldintzazkoak edo zehar galderak izan ohi dira. Taula batean bildu ditut partitibodun subjektu horiek guztiak:

---

⁴⁵⁹ Aipa daiteke Amenduxen beste adibide bat ere: 13 *Çarrayzquidate guci bertan yçoc ongi notaturic*. Baina adibideak arazoak ditu, eta *gucioc* edo *guciac* zuzendu ohi da.

Testua	Adibidea
Ezezkako perpausak	
Lazarg A	A11: 10 <i>Mundua mundu formaduzquero, / oy ez da jaio <u>semeric</u></i> A14: 16 <i>çu serbiceco ez jat faltaco / secula <u>borondateric</u>.</i> A14: 98 <i>oyta irago ce bequiqueo / bisitaçaca <u>asteric</u>,</i> A14: 110 <i>cerren bestela oyta ez jaçu / probechaduco <u>gauçaric</u>.</i> A16: 12 <i>cegaiti ene escuan ez zan / <u>eguiten beste gauçaric</u>.</i> A23: 16 <i>çu pagaceco faltaco dala / nigan <u>entendimenturic</u></i> A28: 8 <i>Ez da gueratu / barruan <u>ese galantic</u>;</i> A28: 14 <i>apain ce bedi / oyta <u>doncella galantic</u>.</i> A28: 20 <i>Nafarroaric / jasi ce bidi <u>gararric</u>.</i> A28: 110 <i>enparaçaca / <u>ese bat baice besteric</u>.</i>
Lazarg B	B15: 83 <i>Arençat eperra, bardin al bada; / ez <u>gorri tantaric</u>, baice çuria; / <u>aumaric badogu</u>, ez açuria.</i>
Isasti	68 <i>Olatic <u>berri onic</u> ez.</i>
EspGut	5: 10 <i>gouardac jari direla barnerat <u>deusic</u> sar ez tadin</i> 10: 14-15 <i>nolas es ten <u>berry segouroric</u> agery, es ta <u>Amianscoric ere deusic</u> agery</i> 15: 11-12 <i>Conestable jauna eta marechal Biron Picardian daudes <u>deusic</u> han higuy es tadin amoreagatic</i> 16: 13-14 <i>Presentean ez ta <u>besteric</u> ofrezizen dino <u>denic</u> zure senoriary gastigazeco</i> 19: 16 <i>Presentean <u>berzeric</u> ofrezizen ez ta eta alacos fin emanen diot</i>
Etxep	Etxep 13: 90 <i>Eta hartan eztaquidic <u>escusaric</u> valia</i> Etxep 14: 35-38 <i>Eceyn ere <u>lengoageric</u> / <u>Ez francesa ez berceric</u> / Oray ezta erideyten / <u>Heuscararen pareric</u>.</i>
Bela	Bela A18 <i>Eztéguidála hounguiric <u>gaytzic</u> jin eztaguíá.</i>
Baldintzako perpausak	
Lazarg A	A28: 68 <i>ara balloa <u>g[u]liçonic</u>,</i>
Lazarg B	B21: 102 <i>Enparaetan bardin bajaçu / <u>beste çaguita çorroçic</u>,</i>
EspGut	8: 1-2 <i><u>Ocasioric</u> presentatu balis zure senoriari <u>parte egin bear zenic</u></i>
Zehar galderak	
Lazarg A	A11: 12 <i>ene ostein <u>nor</u> içan dan / au baño <u>guiçon firmeric</u>.</i>

21. taula. Perpaus iragangaitzetako subjektuak, partitiboarekin.⁴⁶⁰

Subjektu funtzioaz ari garenean, hortaz, bereizketa nabarmen bat egin daiteke perpaus iragangaitzetakoen eta iragankorretakoen artean: ezezkako perpausetan, sintagma mugagabeak ditugu maiz iragankorretan; partitibodunak izan ohi dira, ordea, iragangaitzetan. Ohar bedi, bistan da, ez dagoela partitiborik perpaus iragankorretako subjektuetan. Azken ohar bat egin daiteke, bide honetatik: sintagmen determinazioari

⁴⁶⁰ Ez ditut bereizi perpaus inbertsonaletako adibideak perpaus iragangaitz bete-beteetatik; ez dirudi emaitza aldatzen denik.

dagokionez, hurbilago dago iragangaitzetako subjektuetako sintagmen determinazioa objektuenarenetik,⁴⁶¹ iragankorretako subjektuenarenetik baino. Hizkuntzaren izaera ergatiboaren berri ematen du datu honek.

Subjektu iragangaitzen atal honetan, *bat/batzu* artikulua indefinitua dutenek osatzen dute azken multzo aipagarria. Ikusi ahal izan dudaren arabera, ez dago deus aipagarrikerik nabarmentzeko hauen artean. Nire interpretazioen arabera, honela deskriba daiteke sintagma horien guztien balio erreferentzial eta diskurtsiboa: balio erreferentzial garbia dute ia adibide guztietan, indefinitu espezifikoa, eta horietako batzuk erreferente berriak aurkeztu ohi dituzte testuan. Taula bakarrean eman ditut *bat* duten perpaus iragangaitzetako subjektuak: *bat* zenbatzailetzat jo litekeen adibideak, lehenik, eta artikulua indefinitu garbitzat jo litekeen adibideak, ondotik. Bigarren multzo honetan, denek balio erreferentzial bertsua izanik, bereizi egin ditut testuan erreferente berri bat aurkezten dutenak, begiratuta erreferente hori testuan gehiagotan agertzen ote den.

Testua	Adibidea
<i>bat</i> zenbatzaile	
RS	223 <i>Ardi bat doean lecuti oro.</i>
frJZum	16-17 <i>pare bat casulla eta frontal bi doaz orayn.</i>
Lazarg AL	1143v <i>Esperanceau galdu jat, / guztiz ez arren, parte bat;</i>
Lazarg A	A28: 110 <i>enparaçaca / ese bat baice beneric.</i>
Lazarg B	B3: 18 <i>Esan badaguiçu, ezta faltaco / (neurc jaquin ez arren, badogu diru) / juglare pare bat nogaz conplidu.</i> B21: 96 <i>Bertati boz bat adi neçan / ceruco odehy artaric: / servi neçala donzella ura / ordu bat faltaçacanic.</i> B21: 112 <i>Au esan eta Amorioac, / agana beguiraturic, // bere arcua armatu eben / amen bat berançacanic.</i>
Isasti	75 <i>Otsoaren aotic bocadu bat (ere) on.</i>
Etxep	8 <i>miraz nago iauna nola batere ezten assayatu</i>
Oih	OihAtsot 70 <i>Bat ehunen, ehun ez baten.</i> OihAtsot 356 <i>Oilar bat aski da oilo hamar baten, / hamar gizon ez emazte baten.</i> OihAtsot 391 <i>Otsoaren ahotik ixtar bat ere on.</i> OihAtsot 522 <i>Hobe da adiskide hon bat / ezen ez ahaide ehun bat.</i> OihAtsot 632 <i>Inhardetsi on bat erran gaxto bati, guti da gosta anhitz balio duenagati.</i>

⁴⁶¹ Tesi honetan ez ditut aztertu perpaus iragankorretako objektuak, baina adibideak bilduta agerikoa da badirela objektu partitibodunak ezezkako perpausetan, euskara modernoan bezalaxe.

Erreferente berri bat aurkezten duten <i>bat</i> sintagmak	
Lazarg AL	AL: 1153r <i>aditu even cantaetaz etorrela odeietati <u>figura eder bat</u>, ceña</i> AL: 1154v <i>ençun even aen alderuç cantaetaz etocela <u>guiçon baçu</u>, ceñac</i>
Lazarg A	A12: 1 <i>Gaztelatica <u>jentil onbre bat</u> / orayn etorri ey jacu;</i> A25: 48 <i>Chacurcho bat an eldu çan uraldeti eyzquetan.</i>
Lazarg B	B3: 22 <i><u>Guiçon bat ebilen</u> utra galduric / donzella eder baten servietan, / ceyñac amorez eben penaetan.</i> B15: 76 <i>Orain dator <u>fraile malmaz arro bat</u>, / achaquiz arturica bisitea, / oñagaz dacarrela aguintea.</i> B21: 62 <i>Silla onetan baegoan / <u>sei eder bat</u> jarriric;</i> B21: 72 <i>Forma onetan nic neducala / cençunau elebaduric, / ene aldeti igaro cidin / <u>dama bat</u> enriçaduric</i>
EspGut	5: 3 <i>Parte ounetaco patacha <u>bazu</u> etorry dire Erochelatic</i> 11: 2 <i>etorri da <u>gizon bat nere</u> semearequy minzazera</i> EspGut 14: 8 <i>Patacha bat Bordeltic etorri da jouanden egoun ogetan</i> EspGut 20: 13 <i>Arochelatic <u>gizon bat</u> etorry omen da</i>
Erreferente indefinitu espezifikoa duten sintagma soilak	
RS	88 <i>Olaso, <u>guichi bazuc</u> y laso.</i>
Lazarg B	B12: 24 <i>supitamente baequion / <u>uzcar andi bat</u> soltadu.</i>
EspGut	2: 12 <i>Parte ounetaco ounzi bat oran etorri da</i> 3: 6-7 <i>choil condizios moudatou es padire <u>andiren bazeuec</u></i> 7: 1 <i>Jauna: jouanden egoun oyetan <u>berri bat</u> etorry zen ezin goure eregue il zela</i> 10: 4-5 <i>Nere adisquide ingles bat Bayonan izanez tardatou dout anbat tenpora zerbait berry gastigazera</i> 12: 26 <i>poutougues <u>bazouec</u> ounat zeren pasatou dire</i> EspGut 13: 5-6 <i>beztiaz naiz enpachatou nere by anaga eta cousin bat ecoustera etorriric</i> EspGut 16: 5 <i>Es taquit aditu douens zeure senoriac nola azho <u>Parisco conseler bat beste basuequin</u> Endagan izatu diren</i> EspGut 18: 8 <i>Legataren partes <u>gizon bat</u> passatu da parte orretarat</i> Etxep 13: 51 <i>Berac baçu hil dirade ni are nago viciric</i>

22. taula. Perpaus iragangaitzetako subjektuak, *bat/batzu*-rekin

Esan bezala, ez dago gauza handirik iruzkintzeko adibide hauetan: nire irudiko, aski talde homogeneoa osatzen dute, beren balio erreferentzialari dagokionez. Beharbada Etxepareren adibide bat aipa daiteke, interpretazio generikoa izan dezakeelako: Etxep 10: 74 *Valia diquecit senhar gayxto bat*. Adibide honetan, uler liteke *senhar gayxto bat* sintagmak ez duela balio erreferentzialik, senar generiko batez ari baitaiteke, ez testuak ezartzen duen testuinguruan zehaztua edo espezifikoa den entitate batez. Hori da, dena den, aurkitu dudana adibide bakarra.

Adibide interesgarri gehiago ere badira, ezinbestean beste ikerketa lan

batzuetarako geratu direnak. Adibidez, badira subjektu posizioan *bat/batzu* eta *beste* bikoteen adibide artikuludunak: cf. EspGut 14: 6 *bata bayonara eta bestia emen goua zen*, EspGut 16: 6 *Nere adisquide bazuec*⁴⁶² *sartou ziren emen, baina es besteac eta Zalgiz 143 Bata mingarri, / Bercia sorgarri*. Are interesgarriagoa da ikustea Leizarragak *batak* izan dezakeela horrelakoetan: Leiz 1426 *handic deitzen dira batac elegituac eta berceac reprobatuac* (cf. erronk. *banak*). Adibide hauen gorabeherak interesgarriak dira, baina ez dagozkie subjektu funtzioko sintagmen eztabaidari, baizik *bat/batzu* eta *beste* osagaien deskripzio historikoari.⁴⁶³

Berdintsu pentsa daiteke *oro* duten sintagmez: cf. subjektu iragangaitzetan Etxepareren 1: 325 *Iustu oro yganen da bertan goyti ayrian* eta 13: 47 *Penac oro giten dira ieyncoaren nahitic*, *bata* artikulugabe bestea artikuludun. Horrelakoetarako, ezer baino lehen *oro* zenbatzailearen berriazko deskribapen eta azterketa historiko bat behar dugu.

Perpau iragankorretako atalean bezala, ohar anekdotiko batekin bukatuko dut atal hau ere. Badirudi ergatiboa agertzen dela, itxuraz perpau iragangaitza den subjektu batean: cf. RS 324 *Amucozco buztana dauenac / suen bildur*; atsotitz honen kide, cf. Isasti 18 *Buztana lastozcoa duena suaren bildur*. eta Zalgiz 167 *Vzquia iztupaz duiana, suiaren beldur*.

⁴⁶² Kasu *-ek* atzizkiari, absolutibo balioarekin. Absolutibo pluralerako *-ak* eta *-ek* ditugu esaldi berean. Ikus 7.2 ataleko eztabaida.

⁴⁶³ Argi dago horrelako adibideetan *beste*-ren menpe aztertu behar direla beti *bat* artikulua indefinituaren gorabehera morfologikoak. Absolutiboaz besteko kasuetan ere antzeman daitezke antzeko emaitza morfologikoak: ikus (43-45) adibideak, ergatiboan. Inesiboan, interesgarria da konparatzea Zalgizeren 94 *Eihera batian ecin eho deçanac berce[rat] laster [baldin harri]* eta 95 *Ohe batetan bi eri* atsotitzak: *beste*-z dago lagunduta *bat* artikuluduna. Banaketa berbera, baina morfologia ezberdinarekin (*batean/baten*), deskriba daiteke Landuchiorengan eta beste zenbait testutan, cf. Land *alde vatean da vestean* “en vna y en otra parte” eta *ez lecu batean, ta ez bestean* “ni ã un lugar ni en otro”, baina *beyn baten* “alguna vez” eta *lecuren vaten* “en algun lugar”. Pluraleko artikulua indefinituari dagokionez, cf. 7.4.3.2 atalean egindako oharra, fr. *les uns et les autres* eta halakoei buruzkoa.

6.3 Ohar bat datu historikoez eta analisi sinkronikoez

Jakinik ere hizkuntzaren analisi sinkronikoek bere baitan bilatu behar dutela hizkuntz gertaeren azalpena —gogoan har bedi Saussuren *Cours de linguistique générale*-ko formulazio klasikoa (1916; lehen atala, hirugarren kapitulua)—, argi dago, nire ustez, analisi sinkroniko finagoak egiten lagundu dezakeela bilakaera diakronikoak nolakoak izan diren ongi ezagutzeak. Jardun honetan, esanguratsua iruditzen zait Mitxelenaren aipu hau, *Lenguas y protolenguas* lanekoa (I 8):

Como ha subrayado muchas veces Sapir, un idioma es un producto histórico extremadamente complejo que oculta, bajo los elementos activos y productivos de su estructura, estratos varios de fecha muy diversa que, aunque pueden ser dados de lado en un análisis sincrónico, no aciertan a escapar del todo a las técnicas que se han desarrollado para reanimar la información muerta, es decir para dar una cierta dimensión de profundidad temporal a la imagen plana de un estado de lengua dado.

Ikuspegi orokor honetan kokatzen dut atal honetako eginahala. Ez dut sakonduko artikuluaren erabilera zabalduaz eginiko analisi sinkroniko zehatzetan, baina bai saiatuko naiz datu historikoen gainean neurtzen erabilera horretaz emandako azalpen diakronikoak, ikusteko erabil ote daitezkeen analisi sinkronikoren baten edo besteren irozgarri.

6.3.1 Artikuluaren erabilera zabaldua: eginkizuna zedarritzen

Bigarren kapituluko (5-8) adibideetan eman dut artikuluaren erabilera zabalduaren berri, barne argumentuetako adibideekin, existentzialetakoekin eta predikatuetakoekin. Horietan, ikus daiteke nola *-a* edo *-ak* duten sintagmek interpretazio existentziala izan dezaketen, edo are, ez erreferentziala ere, predikatuen kasuan.

Artikuluaren erabilera horiek zaharrak dira, eta aurki daitezke adibideak XVI. mendeko testuetan eta are lehenagokoetan ere. Esanguratsuak iruditu zaizkidan batzuk ekarri ditut hona:

- (58) a. RS 39 *Chitac, grisolac ta vrdaya*,⁴⁶⁴ / *mayaçeco mayra*.
 b. MLastur 9 *Iausi da cerurean arria*⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ Gaztelaniaz “Pollitos, turmas y tocino” itzulia.

- c. MLastur 27 *Cerurean jausi da abea*⁴⁶⁶
 d. MLastur 19 *Ceruetaco mandatua içanic*⁴⁶⁷

Subjektu funtzioan daude sintagma horiek, eta esanguratsua da *un* artikulua indefinituarekin edo mugagabeen agertzea gaztelaniazko itzulpenak eta ordainak. Objektu funtzioan ere aurki daitezke halakoak:

- (59) a. MLastur 31 *Bidaldu dogu ceruetara cartea*⁴⁶⁸
 b. Artazub 4 *Artuco dot escu batean gucia / 5 Bestean çuci yraxegüia*⁴⁶⁹
 c. VonHarff *schatuwa ne tu so gausa moissa*
 d. Etxep 1: 5 *Eceyn iaunec eztu nahi muthil gaixtoa eduqui*

Hauetan, aipagarria iruditzen zait Von Harffen adibidea, zaharrena delako: *neskatua, nahi duzu gauza motza?* interpretatuz gero, badirudi *gauza motza* sintagma ezin dela interpretatu erreferente definitu tipiko baten moduan. Martin Bañez Artazubiagakoaren eresian, interesgarria da Garibaik modu ezberdinean ematea euskaraz artikulua banarekin agertzen diren sintagmen ordainak, baina ez ditut ongi ulertzen horren xehetasunak.

Objektuan, badira pluraleko sintagmak ere, *-ak* atzizkiarekin:

- (60) a. RS 129 *Opeyl bustiac, dacz oguiac*⁴⁷⁰
 b. Land *onçac eguin* “amigar hazer amigos”
 c. EspGut 13: 24 *moustrac egin ditou eregery adizera emaitagatic egin douela milla gauza*

Aipagarriak dira, bestalde, determinatzaile galdetzaileekin eta zenbatzaileekin agertzen diren sintagma artikuludunak; ez genuke, berez, artikulurik esperoko halakoetan. Dirudenez, mendebaldean aurkitzen dira errazago adibide hauek:

- (61) a. RS 374 *Nesqueac yru hiz egunean, / ta biac vere caltean.*
 b. frJZum 6 *yru oe onac*

⁴⁶⁵ Gaztelaniaz “una piedra” dakar Garibaik.

⁴⁶⁶ Gaztelaniaz “un poste” dakar Garibaik.

⁴⁶⁷ Gaztelaniaz “fue mandamiento del cielo” dakar Garibaik.

⁴⁶⁸ Gaztelaniaz “una carta” itzulia.

⁴⁶⁹ Interesgarria da gaztelaniazko itzulpena: “el dardo” eta “una acha de palo encendida” dakartza.

⁴⁷⁰ Gaztelaniaz “trae panes” itzulia.

c. IbarģCEs B3 *se bichiac dira onec?*

Egiari zor, *Refranes y Sentencias*-eko adibidean “las dos” dakar itzulpenak, baina ez dakit nola uler daitekeen interpretazio definituarekin, aurretik *yru hiz* aipatzen baitira; era berean, esan bezala, interpretazioa ez bada definitua, ez dago argi zergatik duen artikulua *biac*-ek. Frai Juan Zumarragakoaren kasuan, “tres camas buenas” dakar itzulpenak. Azkenik, badirudi (61c)-n ere plural marka soila dela *-ak* atzizkia.

Subjektu eta objektu funtzioetako sintagmetako adibideez gain, badira artikuludun sintagma gehiago, interpretazio definiturik ez dutenak: mendebaldean, cf. frJZum 35 *faborean* (espero zitekeen, beharbada, *faboretan* moduko bat), eta ekialdean esanguratsua da Etxepareren 1: 4 *Memoriaz vorondatez endelguyaz goarnitu*, non elkarren segidan egonik ere, lehen bi sintagma instrumentalak artikulurik gabe dauden, eta azkena artikularekin. Ikus halaber 6.1.3 atalean aipaturiko adibideak, Landuchiorenak, besteak beste.

Ageri denez, eremu ezberdinetakoak dira adibideak, eta badirudi protohistorian kokatu behar direla artikuluaren erabilera zabalduko lehen urratsak. Euskara modernoko adibideen kide dira (59)-ko eta (60)-ko adibideak, eta halako sintagmez eta bere interpretazioez arduratu dira analisi sinkronikoak. Datu historiko hauek, beraz, analisi sinkroniko horiek testatzeko ere erabil litezke; azter liteke, adibidez, eskura bagenu sintagma artikuludun bakoitzaren ezaugarri erreferentzial eta semantikoen zerrenda, zein den proportzioa *-a* eta *-ak* artikuluen interpretazio definituen eta ez definituen artean XVI. mendeko testuetan, eta mendeetan aldatu egin ote den interpretazio ez definitu horietarako joera; azter liteke, halaber, perpaus mota jakinen edo testuinguru diskurtsibo jakinen menpe ote dauden *-a* eta *-ak* artikulua dituzten sintagmen balio semantiko eta erreferentzial horiek, ugariagoa ote den interpretazio ez-definitua subjektuetan ala objektuetan. Baina, horretarako, *-a* eta *-ak* artikuluen semantika historiko bat da beharrezkoa, sintagma bakoitzaren interpretazioaren berri emango ligukeena. Tesi honetarako ez dut lan hori egin, arrazoi metodologiko batengatik: hurbilketa morfosintaktikoa izan da nire bilketaren abiapuntua, ez semantikoa.

Lan osagarri horren zain, bestelako bide bat jorratu dut, Artiagoitiaren eta Etxeberriaren analisi sinkronikoak azalpen diakronikoen argipean jartzeko.

6.3.2 Analisi sinkronikoak eta galderak diakroniaren ikuspegitik

2.6.4.3 atalean egindako galderak laburbilduko ditut azpiatal honetan. Artiagoitiaren eta Etxeberriaren analisiak bi ardatz nagusiren arabera bereizten dira: batetik, Artiagoitiaren ustez, *-a* eta *-ak* numero markak dira (2.6.4.3 ataleko (a, ii) puntua), eta, Etxeberriaren ustez, *-a* morfema numerotik bereiz aztertu behar da (2.6.4.3 ataleko (b, ii) puntua); bestetik, Artiagoitiaren ustez, *-ak* osagai banaezina da (2.6.4.3 ataleko (a, iii) puntua), eta, Etxeberriaren ustez, [-k] bereizi behar da, plural marka gisa, eta singularrarena [-Ø] litzateke (2.6.4.3 ataleko (b, iii) puntua). Bigarren ardatzekoa, ageri da, auzi morfologikoagoa da, lehenekoa baino; bestalde, sintagmaren analisiaren ikuspegitik heltzen zaio auziari lehenekoan.

Gauzak horrela, bi galdera modu aurreratu ditut 2.6.4.3 atalean: alderdi morfologikotik, bil ote daiteke argudiorik *-ak* atzizkia osagai txikiagoetan bereizteko, atzizkiaren bilakaera diakronikoaz tesi honetan proposatutakoaren bidetik? Ikuspegi sintaktikotik, zein analisi sinkronikorekin ezkontzen da hobeto testu zaharretan determinatzaile sintagmek duten interpretazioa, eta haien erabileraz egin genezakeen deskripzioa?

Nire ustez, lehen galderaren erantzuna argia da: aldarrikatu dut D-elementuen gramatikalizazioa ez dela eredu eransle baten arabera gertatu; ikuspegi horretan sakondu dut 7.1 atalean. Alde horretatik, beraz, Artiagoitiaren hipotesitik hurbilago ikusten ditut *-ak* atzizkiaren diakroniaz esandakoak: *-haga* D-elementua osorik lotu zitzaion izenari, ez *-ha* (> *-a*) eta *-ga* (> *-k*) zein bere aldetik. Bestalde, Etxeberriaren analisisa hurbilago legoke analisi eransle klasikotik, baina, 7.1.6 atalean nabarmendu bezala, hizkuntzaren izaera tipologiko orokorraren aurkakoa izan da artikuluen gramatikalizazioa. Nolabait esateko, talka hori azaleratzen da morfologiazko analisi sinkronikoetan, bi eredu artekoa: hizkuntzaren tipoari berez dagokiona eta arrotza zaion D-elementuen gramatikalizazioarena. Etorkizuneko ikerketarako geratzen da aztertzea nola barneratzen den hizkuntzan bere izaera tipologikoarentzat arrotza zaion ezaugarri bat,

kategoria funtzional berri bat; datozkeen ikerketa horietan, baliteke bai Artiagoitiaren bai Etxeberriaren analisiak bateragarriak izatea, bi estratu diakroniko ezberdinetan ezartzen baditugu.

Bigarren galderari dagokionez, erakusleetatik artikuluetara daraman gramatikalizazio prozesu diakronikoaren gradueltasuna ongi uztar liteke Etxeberriaren analisiarekin, nire ustez: funtsean, jatorrizko [+ definitu] osagai baten zabaltzetik esplikatu behar dira artikuluaren bilakaera diakronikoa eta bere erabilera moderno guztiak (cf. 3.2.3.1 atalean alemanierazko *während*-en adibidea, Heinerena); Etxeberriaren analisi sinkronikoan, berriz, “-a is a definite determiner everywhere [...] but very flexible in its ability to type-shift” (2005: 248), eta baliteke deskribatzen dituen tipo-aldaketa horietako bakoitza urrats diakroniko ezberdinen isla izatea. Ikuspegi diakronikotik, beraz, analisi sinkroniko horretan estratu diakroniko ezberdinen azalpena ematen ariko litzateke Etxeberria, D-elementuen jatorrizko izaera definitua abiaburu hartuta.⁴⁷¹

Baina hipotesi honen balioa neurtzeko lan asko dago egiteko oraindik: artikuluaren erabilera mendez mende nola zabaldu den deskribatuko duen lan zehatz bat behar dugu, ikusteko mailaz mailako zabaltze hori parekatu ote daitekeen Etxeberriaren euskara modernoaren analisi sinkronikoko tipo-aldaketekin. Horrela bada, tesi honetan ez dut aukera honetan sakonduko. Bai egingo dut, ordea, saio bat, ikusteko Artiagoitiaren aukera zenbateraino den bateragarria artikuluaren zabaltzea esplikatzeko eman izan den beste hipotesi diakroniko batekin. Hurrengo azpiataletan eman ditut ariketa honen xehetasunak.

6.3.3 Hipotesi diakroniko bat: numeroaren arabera artikuluaren zabaltzea

Bigarren kapituluan (2.6.3.3 eta 2.6.3.4 atalak), Azkueren eta Castañosen hipotesiaren berri eman dut: hipotesi horren arabera, pluraletik hasiko zen artikulua zabaltzen,

---

⁴⁷¹ Hipotesi honetarako, esanguratsua iruditzen zait atal hastapeneko Mitxelenaren aipua, besteak beste gogorarazten baitu garai ezberdineko geruzak ditugula hizkuntzaren egoera sinkroniko batean. Pentsa dezakegu antzeko zerbait dugula artikuluaren kasuan: euskara modernoan, artikuluaren erabileraren ondoz ondoko geruza diakronikoak ditugu, eta egoera sinkroniko moderno honetan deskriba daitezkeen erabilera guztiak ez dira garai berean sortu.

numero kategoria morfologikoki adierazi beharretik; *numero morfologikoaren hipotesia* dei dakioko honi.

Bestalde, aurreko lan batean diakroniazko hipotesi hori aipatu nuen, eta Artiagoitiaren (2.6.4.1) analisi sinkronikoarekin hobeki ezkontzen zela proposatu, Etxeberriarenarekin baino, Artiagoitiak numeroari loturiko buru funtzional baten analisiaren barrenean azaltzen dituelako izen sintagma artikuludunak (Manterola 2012: 200).

Baina ahalegina egin behar da uste horiek datu historikoetan bermatzeko; auzi honetan, ez dut bat egiten Castañosen ideiarekin (1979: 163):

El proceso [artikuluaren zabaltzea] pudo comenzar, como quiere Azkue, con el plural, que es el término más marcado de la oposición, *aunque poco se pueda argumentar en este punto, ya que en época histórica el proceso está cumplido.* [Etzana nirea]

Datu historikoetan badira oraindik aztertu gabeko xehetasun asko. Baliteke testuinguru sintaktiko askotan aldaketa burutua egotea, Castañosek dioen bezala, eta ondorioz ezin ateratzea. Bokatiboan, adibidez, ikusi dugu 6.2.1 atalean artikuludunak direla adibide gehienak.

Baina informazio berri asko izan genezake eskura eztabaida hauetarako ere, datu historikoak modu sistematikoan aztertuta; adibidez, nire ustez, argi geratu da predikatu artikuludun askotan subjektuaren erreferentzialitate mailaren menpe zegoela artikulua agertzea (6.2.3.1 eta 6.2.3.2 atalak). Hurrengo azpitalean bide honetan sakondu dut, eta erakutsi oraindik ez dugula daturik aski XVI. mendeko testuetan *numero morfologikoaren hipotesiaren* alde egiteko.

6.3.4 Subjektu plurala duten predikatuetakoko jokabidea

Azkueren arabera, artikularen zabaltzea pluraleko sintagmetatik abiatu zen; berak bokatiboak ditu aipagai, baina Castañosek orokortu egiten du ideia, eta datiboko sintagmak dituen adibide bat ekartzen du, esaterako. Analisi sinkronikoetan, barne argumentuak aztertzen dituzte batez ere Artiagoitiak eta Etxeberriak.

Atal honetan ariketa bat proposatuko dut, Azkueren eta Castañosen hipotesia

zertan den neurtzeko. Ikusi dugun bezala (6.2.3.1 eta 6.2.3.2), izen eta izenondo predikatuetan nagusi dira sintagma artikulugabeak, baina badira artikuludun zenbait. Beren hipotesiaren arabera, hauxe aurreikus genezake: sintagma artikuludunak ugariagoak izatea subjektu pluraleko predikatuetan.

Emaitzak ez dira izango zuzenean konparagarriak analisi sinkronikoetako datuekin, aztergaia ezberdina delako. Baina balio zehatz bat izango du ariketa honek: abiapuntua izango da artikularen zabaltzeaz euskal ikasketetan dugun hipotesi diakroniko bakarra doitzen hasteko eta, ondorioz, balioko du jakiteko zein testuinguru sintaktikotatik abiatu zen analisi sinkronikoetan arazo den erabilera zabaldu hori.

6.3.4.1 Izenondo predikatuak pluraleko subjektuekin

VI.4 eranskineko 66. taulara erauzi ditut subjektua pluralean duten izenondo predikatuen adibideak, eta 23. eta 24. taula hauetara ekarriko ditut adibideen kopuruak eta portzentajeak. Hemen ere taula banatan eman ditut mendebaldeko eta ekialdeko testuetako datuak.

Testua	IzondP		KonP		Orotara	
	-Ø/-ak Kop.	-Ø/-ak %	-Ø/-ak Kop.	-Ø/-ak %	-Ø/-ak Kop.	-Ø/-ak %
IbargCEs	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
RS	11/1	92/8	5/0	100/0	16/1	94/6
Garibai	6/0	100/0	5/0	100/0	11/0	100/0
frJZum	0/1	0/100	0/0	-	0/1	0/100
KantabKant	0/2	0/100	0/0	-	0/2	0/100
ErrodZar	3/0	100/0	0/0	-	3/0	100/0
Lazarg	5/1	83/17	0/0	-	5/1	83/17
Betol	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
BretKant	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
OROTARA	28/5	85/15	10/0	100/0	38/5	88/12

23. taula. Pluraleko subjektua duten izenondo predikatuak, predikatu bikoitzeko egiturak barne, XVI. mendeko mendebaldeko testuetan, kopuruak eta portzentajeak.

Testua	IzondP		KonP		OROTARA	
	-Ø/-ak Kop.	-Ø/-ak %	-Ø/-ak Kop.	-Ø/-ak %	-Ø/-ak Kop.	-Ø/-ak %
Isasti	2/0	100/0	0/0	-	2/0	100/0
EspGut	1/0	100/0	0/0	-	1/0	100/0
Leiz	7/0	100/0	2/0	100/0	9/0	100/0
Etxep	12/1	92/8	0/0	-	12/1	92/8
Zalgiz	5/0	100/0	0/0	-	5/0	100/0
OihAtsot	6/2	75/25	2/0	100/0	8/2	80/20
Bela	2/0	100/0	0/0	-	2/0	100/0
OROTARA	35/3	92/8	4/0	100/0	39/3	93/7

24. taula. Pluraleko subjektua duten izenondo predikatuak, predikatu bikoitzeko egiturak barne, XVI. mendeko ekialdeko testuetan, kopuruak eta portzentajeak.

Datu hauei begira, eta 6.2.3.1 ataleko 11. eta 12. tauletakoekin konparatuta, nabarmena da gutxiago hartzen dutela artikulua izenondo predikatuetakoa sintagmek, subjektua plurala denean. Aipagarria izan daiteke, betiere gogoan hartua datu gutxirekin ari garela, Oihenart izatea proportzioan adibide artikuludun gehien dituen (%20), baita Lazarraga bera baino gehiago ere (%17). Lazarragaren beraren adibide bat suertatzen da esanguratsua, orokortzearen adierazgarri:

- (30) B15: 39 *Jaiorean ninçan desdichadea, / cerren aita neben guttiz gogorra, / senideac labur, ama leorra.*

Hiru izenondo predikatu ditugu hemen, predikatu bikoitzeko egitura banatan: bitan, *aita neben guttiz gogorra* eta *ama leorra*, artikuluaekin agertzen da izenondo predikatua, *gogorra* eta *leorra*; izenondo predikatuaren subjektu gisa —perpaus osoaren objektu dira—, bi izen ditugu, *aita* eta *ama*, artikulurik gabeak hauek ere, baina erreferente bakarreko izenak direlako. Predikatuaren subjektua pluralekoa den bakarrean (*senideak*), ordea, artikulurik gabe dago izenondo predikatua (*labur*).

6.3.4.2 Izen eta izen + izenondo predikatuak pluraleko subjektuekin

VI.5 eranskinetako 68. taulara erazi ditut subjektua pluralean duten izen predikatuen adibideak, eta 25. taula honetara ekarriko ditut adibideen kopuruak eta portzentajeak.

Testua	Izen predikatuak			
	$-\emptyset$ Kop.	$-\emptyset$ %	$-ak$ Kop.	$-ak$ %
ArrasErrekIII	1	% 100	0	-
Sandailia	1	% 100	0	-
RS	2	% 100	0	-
Lazarg	1	% 100	0	-
Isasti	2	% 100	0	-
Etxep	7	% 100	0	-
Zalgiz	2	% 100	0	-
OihAtsot	3	% 100	0	-
OROTARA	20	% 100	0	-

25. taula. Pluraleko subjektua duten izen predikatuak, predikatu bikoitzeko egiturak barne, XVI. mendeko testu guztietan, kopuruak eta portzentajeak.

Askoz ere gutxiago dira izen predikatuetakoa adibideak, izenondo predikatuetakoa baino, subjektua plurala denean. Alabaina, emaitzak erabatekoagoak dira: ez dago adibide bakar bat ere, predikatuak $-ak$ artikulua duenik. Adibide horietan sartuta ez badago ere, aipagarria da RS 403 *Argaloc ydeco eyten badira / aec yndarsuen yçango dira*; superlatibo batekin ere ez da agertzen artikulua. Bestalde, Lazarragak badu B22: 27 *gustietati florea dira / orduan Axpurucoac*; adibide honetan, pluraleko *Axpurucoac* da subjektua, eta *florea* jo liteke predikatutzat, singularreko artikuluekin, baina badirudi adibide hau hurbilago dagoela perpaus ekuatibo batetik.

Azkenik, VI.6 eranskinen 70. taulara erauzi ditut subjektua pluralean duten izen + izenondo predikatuen adibideak, eta 26. taula honetara ekarriko ditut adibideen kopuruak eta portzentajeak.

Testua	Izen + izenondo predikatuak			
	$-\emptyset$ Kop.	$-\emptyset$ %	$-ak$ Kop.	$-ak$ %
RS	2	% 100	0	-
Lazarg	1	% 100	0	-
Etxep	1	% 100	0	-
Zalgiz	1	% 100	0	-
OROTARA	5	% 100	0	-

26. taula. Pluraleko subjektua duten izen + izenondo sintagmaz osaturiko predikatuak, predikatu bikoitzeko egiturak barne, XVI. mendeko testu guztietan, kopuruak eta portzentajeak.

Hauetan ere esanguratsua da emaitza, betiere adibideen urritasuna gogoan hartuta:

predikatuetan ez dago *-ak* duen sintagma bakar bat ere. Bildu ditudan bost adibideetan bereziki aipagarria iruditzen zait Lazarragaren B33: 33 *DiJostaenez, lecu on dira / Toscanarequin Lonbardia*; 6.2.3.3 atalean ikusi den bezala, Lazarraga da izen + izenondo predikatuetan sintagma artikulugabeak gutxien erabiltzen dituen autoreak, eta adibideetako bat hauxe da, subjektua pluralean duena.

6.3.4.3 Pluraleko subjektua duten predikatuetako jokabidea: emaitzak

Emaitza argia da: predikatuetan askoz ere urriagoa da *-ak* artikulua pluralaren erabilera, *-a* artikulua singularrena baino. Horrenbestez, hauxe ondoriozta daiteke predikatuen determinazioaz: XVI. mendeko testuetan ez dago zantzurik esateko artikuluen zabaltzea eragin duenik numeroa morfologikoki markatu beharrak. Horrek ez du esan nahi ondoko mendeetan ez zenik hala izan, baina ez dirudi *numero morfologikoaren hipotesiaren* barrenean bakarrik bilatu behar denik zabaltzearen azalpena.

6.3.5 Analisi sinkronikoak eta datu historikoak: laburpena

Artiagoitiaren analisi sinkronikoan, numero proiektio baten bidez esplikatzeko dira barne argumentuetako *-a* eta *-ak* artikuluen zenbait gorabehera; *numero morfologikoaren hipotesi* diakronikoan, numero morfologikoa adierazi beharri egotzen zaio artikuluen gorabehera horietako batzuen sorburua. Aurreko ataletan ariketa baten bitartez erakusten saiatu naiz, XVI. mendeko datu historikoen argitara, zenbateraino zen egokia hipotesi hori. Bi puntutan laburbil daitezke ondorioak:

- (a) *Numero morfologikoaren hipotesiak* ezin ditu esplikatu artikuluen erabilera zabalduaren xehetasun guztiak; ez dirudi numero morfologikoaren efekturik dagoenik XVI. mendeko testuetako izenondo eta izen predikatuetan (6.3.4).
- (b) Betiere predikatuekin ari garela, esanguratsuagoak iruditu zaizkit subjektuen izaera erreferentziala hizpide hartuta eman daitezkeen azalpenak (6.2.3).

Numero morfologikoaren hipotesiak izan lezakeen balioa baztertu gabe, ez da aski esatea horregatik zabaldu zela artikulua: efektu hori noiz eta zein testuinguru sintaktikotan gertatu zen zehaztu behar da lehenik. Esan gabe doa, bestalde, hemengo emaitzek ez dutela baztertzeko *numero morfologikoaren hipotesiaren* eta Artiagoitiaren

analisiaren artean egon litekeen lotura (ondoko mendeetan edo beste testuinguru sintaktikoetan nabarmenagoa zatekeena, beharbada? Ikus 6.1.3 atala), baina argi uzten dute bestelako aukerak ezin baztertua.

Aurreko ataletakoa ariketa xume bat baizik ez da izan. Xedea izan da erakustea zer etekin atera dakiekeen datu historikoei. Aski formalizatu gabe bada ere, beste asmo bat zera izan da, erakustea ahalegina egin daitekeela loturak egiten datu historikoen eta euskara modernoaren analisi sinkronikoen artean.

Ariketa honen emaitzak ez dira frogatzaileak izan, eta ez dituzte inolaz ere agortzen gaiak egin daitezkeen azterketak. Baina uste dut bideorri garbi bat ezartzen dutela etorkizuneko lanerako: testu historikoetako datuak xeheki erauzi behar dira, eta testuinguru sintaktikoak banan-banan aztertu, artikulua nondik nora zabaldu den argitzeko. Datu sendo horien gainean, egin genezakeen edozein analisi sinkronikok berme handiagoa izango du.

6.4. Artikuluaren sintaxia XVI. mendean: emaitzen laburpena

Kapitulu honetako lana eginkizun zabalago baten hasikina baizik ez da. Eginkizun horretan, artikuluaren erabileraren deskribapen historiko zehatza behar dugu, eta horretarako abiapuntua ezarri dut kapitulu honetan. Honela laburbil daitezke kapitulu honetako emaitzak:

- (a) XVI. mendera bitarteko hiztegi-tako informazioa jaso dut (6.1). Bi hauek iruditzen zaizkit emaitza aipagarrienak: batetik, hitzaren kategoriaren eta izaera semantikoaren arabera izan daiteke artikulua erabiltzea, ekialdeko hiztegi-tan bereziki, cf. Picaud eta Leizarraga (6.1.1); bestetik, mendebaldeko hiztegi-tan ez dago ageriko artikulurik *-a* eta *-ia* amaiera duten maileguetan (6.1.2).
- (b) XVI. mendeko testuetan, bokati-boak aztertu ditut. Oro har, artikuluarekin agertzen dira bokati-bo guztiak.
- (c) XVI. mendeko testuetan, existentzialak aztertu ditut. Hauxe izan da emaitza aipagarriena: baiezko perpaus existentzialetan, pibota mugagabea, artikuluduna edo partitiboduna izango da, perpaus motaren, aditzaren denboraren eta pibotaren

izaera semantikoaren arabera (6.2.2.5).

- (d) XVI. mendeko testuetan, izenondo, izen eta izen + izenondo predikatuak aztertu ditut (6.2.3). Izenondo eta izen predikatuek ez dute artikulurik hartzen, oro har; artikuludunak diren adibideetan, irizpide nagusi bat deskribatu dut esplikatzeko zergatik den hala: subjektuaren erreferentzialitate mailari dagokio irizpide hori (6.2.3.1.2). Izen + izenondo predikatuetan, artikuluen erabilera askoz ere zabaldagoa dago, eta *bat* dutenak ere gehiago dira (6.2.3.3).
- (e) XVI. mendeko testuetan, subjektuak aztertu ditut. Gutxi dira adibide artikulugabeak, eta horien berri eman dut. Perpaus iragankorretan, ezagunak ziren sintagma mugagabeak; erakutsi dut ezezkako perpausetan direla nagusi halakoak (6.2.4.1 (c)). Perpaus iragangaitzetan, askoz ere urriagoak dira subjektu mugagabeak; horiek biltzea izan da ekarpen nagusia (6.2.4.2).
- (f) Azkenik, ohar bat egin dut *numero morfologikoaren hipotesi* diakronikoaz. Ez dut zantzu garbirik aurkitu XVI. mendeko testuetan hipotesi horren alde egiteko. Hipotesi horrekin Artiagoitiaren analisi sinkronikoak izan zezakeen lotura ez dut baztertu, baina etorkizuneko lanetarako geratu da horretan sakontzea.

Kapitulu honetan egindako deskribapenaren osagarri izan beharko dira testuinguru sintaktiko gehiagoren gainean egindakoak, hala nola perpaus erresultatiboetako sintagma, perpaus iragankorretako objektuena, etab. Horretaz gain, bilakaera historikoaren berri izan nahi badugu, ondoko mendeetako testuekin osatu beharko da deskribapena. Bestalde, ikuspegi metodologikotik, hurbilketa morfosintaktiko hau sintagmen azterketa semantikoarekin osatu beharko da. Horrela bakarrik izango dugu artikuluen erabileraren bilakaera historikoaren informazio zehatza.

ZAZPIGARREN KAPITULUA
ONDORIOAK D-ELEMENTUEN BERRERAIKETA SOILAZ
KANPO

Bosgarren kapituluan, berreraiketa proposamen jakin bat egin dut: erakusleen gramatikalizazioaren ikuspegitik azal daiteke deklinabide mugatu osoaren diakronia. Kapitulu hartan bertan eman ditut proposamen honek berarekin dakartzan hainbat ondorio; gehienak, erakusleen berreraiketari dagozkionak. Eta kapitulu honetarako utzi ditut beste ondorio batzuk, berreraiketa morfologikoaren esparru hertsitik haragokoak direlakoan.

Lau gai nagusi aztertu ditut kapitulu honetan: euskararen izaera eranslea, ergatibitate erdibituaren auzia, hasperenaren iraupena eta hizkuntz ukipenaren esparruan euskarari buruz esandakoak.

7.1 Eransletasuna eta euskal deklinabide mugatua

Nire berreraiketa proposamenak ondorio zuzenak ditu euskara hizkuntza eransle gisa sailkatzeko egin ohi den hauturako. Atal honetan, auzitan jarriko dut sailkapen tipologiko horren balioa, deklinabide mugatuaren bilakaera diakronikoaz denaz bezainbatean, bederen.

7.1.1 Eransletasunaren eta gramatikalizazioaren arteko lotura historiografikoa

Ikerketen historian atzera joz, ez da zorizkoa eransletasunaren auzia ikuspegi diakronikotik aztertzen denean gramatikalizazioaz esandakoekin loturik agertzea; honela lotzen ditu Plungianek (2001: 677):

Historically, flexion arises from agglutination [...], agglutination, in turn, arises from analytic and/or isolating systems. All these are stages of one and the same process, which may be described as a gradual loss of syntactic (and morphological) autonomy of linguistic units; this process is one of the most conspicuous components of grammaticalization.

Lehmannek dioenez (2002: 1), Meilletek zedarritu zuen *gramatikalizazio* terminoaren

gaur egungo erabilera eta esanahia. Terminoaren oinarrian dagoen ideia, ordea, lehenago ere erabilia izan zen, batera edo bestera, hizkuntzalarien artean. Humboldtten “Agglutinationstheorie” dakar gogora Lehmannek, zeinetan hizkuntzen ziklo tipologiko-ebolutiboa deskribatzen baita (*isolatzaile* → *eransle* → *flexibo*); teoria hori funtsean gramatikalizazio teoria bat dela dio: “[T]his account of the evolution of grammatical forms is essentially a theory of grammaticalization, if only a sketchy one” (2002: 1). Modu zehatzagoan ere esana zuen lehenago (Lehmann 1985a: 51):

Traditional morphological typology, especially in its explicitly evolutive version which was called agglutination theory, is essentially a simplified version of grammaticalization theory. The isolating, agglutinative and flexional (or fusional) types correspond to certain positions on a grammaticalization scale.

Hortxe dugu eransletasunaren eta gramatikalizazioaren arteko lotura, historiografiko-terminologikoa baino ez bada ere, baina Plungianen arestiko aipuan ere ageri dena: hizkuntzaren zenbait osagai beregain erantsi egiten zaizkio izenari, aditzari eta besteri, afixu moduan, eta, erabileraren erabileraz, beregainak ez diren osagai gramatikal bihurtzen dira, gramatikalizatu egiten dira (ik. 5.1.3 atalean Castañosen aipuaz esandakoa). Ikus Lehmannen eskuliburu argigarriaren lehen kapitulua, ohar historiografiko gehiagorako (2002: 1-7);⁴⁷² ikus, bestalde, Heine (2003: 575-578), gramatikalizazioari buruzko lanen historia labur baterako.

7.1.2 Eransletasuna zer den eta sailkapen mota horren balioa

Tipologian, honela defini daiteke eransletasunaren ideia: morfologia eranslean, morfema bakoitzak esanahi bat du. Honela adierazten du Spencerrek (2001: 224):

In an “ideal” morphological system each morpheme contributes one meaning and each meaning is associated with just one morpheme (“one form – one function”). Such a morphological ideal is often called agglutination (and morphologists still sometimes speak of “agglutinating” languages where this type of morphology predominates).

Tesi honen gaitik hurbilago, kasuen morfologiaren esparrura dakarte Lehmannen hitzek eransletasunaren definizio orokorra (1985b: 303):

An agglutinative case affix is one which expresses only a case meaning, is morphologically

⁴⁷² Bilakaera diakronikoez ari garenean, “coalescence” terminoa hobesten du Haspelmathek (2011: 343), eta horietarako “agglutination” baztertu.

optional (i.e. if subtracted from its carrier, it leaves a grammatical form) and attached to the noun with a clear morphological boundary, such as *Peter's* or Turk. *-de* in *ev-de* (house-LOC) 'in the house'. A fusional case affix is one which simultaneously expresses other morphological categories, is morphologically obligatory and partly fused with the stem, e.g. Latin *aedibus*, abl. pl. f. of *aedes* 'house'.

Spencerren oinarrizko lehen definizio horretan sakontzen du Plankek, eta ohartarazten "being *agglutinative* or *flexive* are not properties of entire languages, nor are they simple properties" (1999: 279). Eta, Spencerrek aipatzen duen irizpide tipikoaz gain — morfemen eta esanahien arteko harreman unibokoarena, eta haien arteko bereizketa garbiarena—, beste zenbait irizpide ematen ditu, hamaika denera, eransletasunaren eta flexioaren arteko mugak zehazteko erabili izan direnak. Gehiago ere azaltzen du Plankek, hamaika irizpide edo parametro horien arabera, "The strong homogeneity hypothesis" goiburupean (1999: 285): hizkuntza eransle eta flexibo "gogorak" edo idealak zer izango lirartekeen:

In any language, all marking for all morphological categories and their terms on all words can only have either one of two repertoires of properties, the fully agglutinative one (separation, invariance, distinctness, always zero exponence, locality, repeatability, larger paradigm size, transparent segmentability, weak cohesion, loose bonding, optionality) or the fully flexive one (cumulation, variance, homonymity, no or sporadic zero exponence, extendedness, unrepeatability, smaller paradigm size, opaque segmentability, strong cohesion, tight bonding, obligatoriness).

Parametro horiek elkarren artean dituzten mendekotasunak bilatzen saiatzen da Plank; horretarako, mugatu egiten du eztabaida, eta *bereizketa/metatze*⁴⁷³ ("separation/cumulation" ingelesez) parametroaren eta *aldaezintasun/aldakortasun* ("invariance/variance" ingelesez) parametroaren arteko harremanaz ari da soilik. Adibide hauen bidez ikus daitezke zeri dagokion bakoitza (Plank 1999: 281-282):

(1)	a. Turkiera	b. Ingeles zaharra
	<i>tarla-lar-ı</i>	<i>feld-a</i>
	zelai-PL-AKUS	zelai-PL.AKUS

Bereizketaren adibide gisa, (1a)-ko *lar* eta *ı* har daitezke: marka bereziak daude turkieraz pluralerako eta akusatibo markarako; ingeles zaharrea, ordea, *-a* markan daude metatuta plurala eta akusatiboa (1b). Aldaezintasunari dagokionez, pluraleko

⁴⁷³ Hau da eransletasun/flexiotasunaren eztabaidan irizpiderik tipikoena, Spencerren "one form - one function"-en oinarrian dagoena: morfema bereziak ditugu bere funtzioaren arabera, ala funtzio bat baino gehiago metatzen dira morfema bakarrea.

marka beti da *lar* turkieraz eta akusatibo marka beti *ı*, izen mota edozein dela ere; ingeles zaharra, aldiz, aldakortasunaren adibide da, *-a* ez baita akusatibo pluralerako marka bakarra, eta bestelakoak izan baitaitezke izenaren arabera (cf. *-as*, *-u* etab.).

Zaila da argi ezartzea eransletasunaren ezaugarri diren irizpide horien korrelazioa, eta zailtasun horiek agerrarazten ditu Plankek (1999: 317-318); eransletasunarena auzi labainkorra izan daitekeela uzten du agerian Planken lanak, berau zehazteko hartzen den irizpidearen arabera —zein parametro hartzen den aintzat, aditz ala izen morfologia miazten den, eta abar—, ezin erabakizkoa maiz. Funtsean, bere lanean zehar nabarmen ageri da hizkuntza bakoitzaren gorabehera morfologikoak ongi aztertu eta ezagutzeak duen garrantzia. Haspelmathek ere Planken antzeko bidetik jotzen du, eransletasunaren hipotesia⁴⁷⁴ neurtu nahian, eta ideia eta gogo bera dago bere lanaren azken hitzetan; bere ustez, honako hau izan behar da helburua hizkuntza baten eransle izaerari buruzko ikerketetan: “[T]ry to do justice to each language, to describe and characterize it in its own terms” (2009: 27).

Zenbait autorek diote alferrekoa eta baliogabea dela hizkuntzak eransle edo flexibo (edo are isolatzaile, etab.) moduan sailkatzea —horien artean daude Anderson, Bauer eta Spencer, eta Haspelmathek horien aipu bana dakar—. Autore horien jarrera gogorra kritikatzeko du Haspelmathek (2009: 15), baina, era berean, aitortzen du eransletasunaren hipotesiak —hizkuntza bat eransle gisa sailkatzeak— ez dakarrela berarekin ezaugarri multzo unibertsal bat, eta, hortaz, zilegitasuna galtzen duela sailkapen mota horrek. Are garbiago mintzo da Lehmann, morfologiaren tipologia egiteak duen balioaz ari denean: “[A]s everybody is aware, we know very little if we know that a language is agglutinative” (1985: 42); dioenez, ongi zehaztu behar da aztergaia, zein kategoria gramatikalez ari garen, balio zerbait izan dezaten halako izendapenek.

Hurrengo azpiataletan (7.1.3 eta 7.1.4), Haspelmathek proposatzen duen eginkizun orokor horretan arituko naiz: agerian utziko dut zein izan den euskal

---

⁴⁷⁴ Haspelmathek (2009: 16) aitortzen du Planken “strong homogeneity hypothesis”-en kidekotzat duela bere lanean eransletasunaren hipotesi moduan (“the agglutination hypothesis” jatorrizkoan) izendatu duena.

deklinabide mugatuaren diakronian hizkuntzaren ustezko eransle izaeraren zeregina, betiere euskal morfologia diakronikoaren eta ondorioz sinkronikoaren deskripzio egokiago bat egiteko helburuz.

7.1.3 Euskara hizkuntza eransle gisa

Batera agertu izan dira inoiz erakusleen gramatikalizazioa eta eransletasunaren auzia euskal artikularen definituaren diakroniaz egindako lanetan, termino hutsen mailan baino ez bada ere; bi gaiak batera agertzea 7.1.1 atalean azalduko lotura historiografikoaren barruan uler daiteke: “La aparición de la categoría nueva de singular - determinado ya había sido explicada como un proceso de aglutinación del nombre con el demostrativo - artículo” (Castaños 1979: 58). Jakina, halako azalpenetan oso esangura txikia du “eransle” terminoak eransletasunaren eztabaidan: izen sintagmari determinatzaile batzuk lotu egiten zaizkiola adierazten du, ez beste ezer; besterik da zehaztea zer den erantsi dena eta nola gertatu den hori.

Gaur egungo hizkuntzaren deskripzioetan, aho batez onartu ohi da eranslea dela euskara modernoaren morfologia. Honela dio Trask: “The morphology of modern Basque is strongly agglutinating and overwhelmingly suffixing” (Trask 1998: 318);⁴⁷⁵ bestalde, eta liburuan zehar eransletasuna gehiagotan aipatzen ez bada ere, honela dakar hastapen-hastapenean Hualdek eta Ortiz de Urbinak editaturiko gramatikak: “Basque is a highly agglutinative language” (2003: vii).

Hurrengo atalean, argudiatuko dut eransletasunak ez duela ongi azaltzen deklinabide mugatuaren diakronia, *bereizketa/metatzea* parametroa oinarri hartuta.

7.1.4 Euskal deklinabide mugatua ez da sortu eredu eranslearen arabera

Maila sinkronikoan, eredu eransle garbi baten arabera analiza daitezke euskarazko izen sintagma mugatu moderno asko (euskara batuko adibideak jarriko ditut):

---

⁴⁷⁵ SOA hurrenkera izatearekin lotzen du euskara eransle izatea: “Typologically, Basque is a rather well-behaved SOV language with almost all of the textbook characteristics of such languages: [...] a rich case system, a highly regular agglutinating morphology with few alternations...” (Trask 1998: 313).

- (2) a. Abs. sg. mug.: *mendi-a*
 b. Erg. sg. mug.: *mendi-a-k*
 c. Gen. sg. mug.: *mendi-a-ren*
 d. Dat. sg. mug.: *mendi-a-ri*
 e. Ines. sg. mug.: *mendi-a-n*

Kasu honetan, *mendi* hitza dugu, eta horri *-a* artikulu mugatua gehitzen zaio, dagokion kasu-markarekin batera: erg. *-k*, gen. *-ren*, dat. *-ri* eta ines. *-n*. Bereizketaren irizpidearen arabera analiza eta zatitu daitezke sintagma osoaren morfema ezberdinak. Arazoak pluraleko deklinabide mugatuan egon daitezke, betiere ikuspegi sinkroniko hutsetik ari garenean:

- (3) a. abs. pl. mug.: *mendi-ak*
 b. erg. pl. mug.: *mendi-ek*
 c. gen. pl. mug.: *mendi-en*
 d. dat. pl. mug.: *mendi-ei*
 e. ines. pl. mug.: *mendi-eta-n*

Ergatiboaren eta plural markaren homofoniaren auzia alde batera utzirik (ik. 5.5.5.2 atala), argi dago pluraleko sintagma hauek ezin direla eredu eransle baten arabera azaldu: erg. pl. **mendi-ak-e-k* izan beharko litzateke, gen. pl. **mendi-ak-en*, ines. pl. **mendi-ak-n*, etab. Ez dago horrelakorik, eta, nire proposamenaren arabera, ez da inoiz horrelakorik izan.

Datu horietaz gain, beste datu batzuk ere baditugu, eredu eranslearen arabera azal ez daitezkeenak:

- (4) a. mendeb. abs. sg. mug.: *ola + -a > olea*
 b. mendeb. ines. sg. mug.: *ola + -a + -n > olan (**olean)*

(4b)-ko *olan* sintagma ez da osatu, itxura guztien arabera, absolutiboko formari *-n* inesiboa gehituta (**olean*), balizko eredu eransle bati legokioken moduan. Orobatsu gertatzen da kontsonantez amaituriko izenekin, euskal eremu osoan:

- (5) a. abs. sg. mug.: *lan* + *-a* > *lana*
 b. abs. sg. mug.: *lan* + *-a* + *-n* > *lanean* (**lanan)

(5b)-ko *lanean* sintagma ez da osatu absolutiboko *lana* sintagmari *-n* gehituta. Analisi sinkronikoan ditugun salbuespen hauek hobeki uler daitezke bosgarren kapituluaren proposaturiko bilakaera diakronikoaren arabera:

	Forma historikoa		Jatorrizko osaera
Erg. pl. mug.	<i>mendi-ek</i>	<	<i>mendi</i> + <i>hek</i>
Gen. pl. mug.	<i>mendi-en</i>	<	<i>mendi</i> + <i>hen</i>
Ines. pl. mug.	<i>mendi-etan</i>	<	<i>mendi</i> + <i>hetan</i>
Ines. sg. mug. (-C izenekin)	<i>lan-e-an</i>	<	<i>lan</i> + <i>han</i>
Mendeb. ines. sg. mug. (-a izenekin)	<i>ola-an</i>	<	<i>ola</i> + <i>han</i>

27. taula. Deklinabide mugatuaren diakroniaren eskema.

Eredu honek hauxe proposatzen du: hainbat funtzio morfema bakarrean metatuta lotu zitzaizkion deklinabide mugatuko atzizkiak izenari, ez bereizita; “kumulatuta”, Planken ingelesezko hitzari hertsiki lotzen bagatzaizkio: *-ek*, *-en*, *-etan*, eta *-an* morfemak bat bakar balira bezala lotu zitzaizkion izenari, bakoitzak funtzio edo tasun bat baino gehiago eramanik; gutxienez, mugatutasunarena eta kasuarena (eta are numeroarena, nahi bada).

Emaitza sinkronikoa hainbat kasutan modu eranslean analiza badaiteke ere (2a-e), salbuespen sinkronikoetan beretan antzeman daiteke bilakaera diakronikoa ez dela gertatu morfema bereiziak elkarri erantsita.

Proposamen honek ez du ukatzen deklinabide mugatu modernoan ditugun zenbait atzizki eredu eranslearen arabera sortu direnik: honen adibide garbia da mendebaldeko soziet. mug. pl. *lagunakaz*, *lagun* + *-ak* + *-gaz* baizik ezin azaldu dena; cf. orobat Bidaso inguruko lurraldeetako *lagunaken* edo *lagunakeri* bezalako formak, diakronikoki ere *lagun* + *-ak* + *-en* eta *lagun* + *-ak* + *-(r)i* analizatu beharrekoak, edo *haukiek* edo *haukien* moduko erakusleak. Ikus 5.2.1 atala, zerrenda osorako. Honek, jakina, eman lezake euskal hiztunaren gramatikak eransletasunerako duen joeraren berri, edo, bederen, morfemak bereizteko joeraren berri, eta ez du baztertzeko sinkronian euskara hizkuntza eransle moduan sailkatzeko aukera —sailkapen modu horrek bere argi-ilunak dituela ahortzi gabe, betiere—, baina argi dago, era berean, bestelakoa izan dela

deklinabide mugatuaren osaera diakronikoaren funtsa.

Honela laburbil daiteke atal honetan egindakoa: Lehmannek eta bestek eskatzen zutenaren bidetik (ik. 7.1.2 atala), eransletasunaren hipotesia neurtu dut, oso esparru konkretuan, deklinabide mugatuarenean; ikuspegi diakroniko baten arabera neurtu dut eransletasuna, hobeki azaltzeko egoera sinkronikoan aurki daitezkeen eredu ustez kanonikotik kanpoko datuak.

7.1.5 Planken azalpenak

Aurreko azpiatal batean (7.1.2) agertu dut zertan datzan Planken “Strong Homogeneity Hypothesis” delakoa. Alabaina, hipotesi horri eusteko zailtasunak ere agertzen ditu Plankek (horren aurkako ebidentzia ematen du antzinako ingelesak berak, Plank 1999: 290). Hainbat hizkuntzaren datuak aztertu ondotik, ikusten du elkarren ondoan ager daitezkeela hizkuntza berean *a priori* aurkako gertakaritzat jo litezkeen bereizketa eta metatzea, eta orobat gertatzen da aldaezintasun/aldakortasunaren parametroarekin (1999: 317). Hona bere ondorioa (1999: 321):

[T]he message of this paper so far was that morphological systems are hugely complex, comprising innumerable variables which are logically independent and which indeed do vary independently [...] strong homogeneity is being deviated from most of the time, but very rarely are such deviations random.

Jarraian, Plank saiatzen da aztertzen zein izan daitezkeen hizkuntza bat edo, hobeki esan, bere gramatikaren atal bat eredu eransle gogorretik aldentzeko arrazoiak: “[It is] the admissible splits on individual parameters and the admissible interplay of separate parameters, that need accounting for —typologically or diachronically”. Eta tipologiarekin dena azaltzerik ez dagoela, honako hau esaten du: “[I]t is only natural to turn to diachrony for help at least with the unfinished business, if not for a comprehensive account in its own right” (1999: 322). Nire proposamenean horixe egin dut: diakroniaren ikuspegitik neurtu dut hipotesi eranslea, euskal deklinabide mugatuaren esparruan.

Aldaketa modu zenbait eta morfemen jatorri ezberdinen adibideak aipatzen ditu Plankek, tipo morfologiko puruetara eraman lezaketanak; bere eztabaidan, euskal

datuetarako esanguratsuak izan daitezkeen hiru ohar nagusi egiten ditu: lehena, “It is only invariant cumulative morphology that is difficult directly to trace to corresponding ancestral words” (1999: 323). Horrelakoa da euskaraz pluraleko deklinabide osoa: erg. -*ek*, gen. -*en* eta leku-kasuetako -*eta*- atzizkiak kasu-markaren, mugatutasunaren eta pluraltasunaren adierazle dira, ezaugarriak morfema bakarrean metatuta, era kumulatiboan, eta, era berean, aldaezinak (“invariant”) dira (izen sintagma bizidunen leku-kasuak gorabehera). Esanguratsua da, zinez, marka horien jatorri zehatza azken mendeko euskal hizkuntzalaritzan eztabaidagai izan izana, maileguaren hipotesia ere egonik tartean (cf. -*eta*-, 5.2.6 atala); horixe bera esan nahi du Plankek, “difficult to trace to corresponding ancestral words” dioenean.

Bigarrena Planken hitzotan aurki daiteke (1999: 324):

When two separatist exponents (or also grammatical words [...]) are frequently juxtaposed, they are prone to be phonologically fused to the extent that they may end up cumulative. Number and case on nouns, or also definiteness markers and post-positions closely attached to nouns in the singular or plural [...] should meet this precondition [...]

Azken batean, euskal deklinabide mugatuan horixe dugu: jatorrian, erakusle mailan, *hek*, *hen* eta *hetan* modukoetan, arazoak arazo, modu bereizian (“separatistan”) analiza daitezke barne osagaiak: *he-k*, *he-ta-n* etab. Are gehiago gramatikalizatu direnean eta deklinabide mugatua osatuz izen sintagmari erabat lotu —cf. Planken aipuko “frequently juxtaposed” eta “phonologically fused [neurri batean]”—, kumulatibo edo metatu itxura hartu dute, eta ez da hain erraza, ikuspegi sinkronikoan, barne osagaiak bereiztea.⁴⁷⁶ Zinez da aipagarria, hain zuzen, Plankek aipatzen dituen kategorietan gertatu izana hori euskaraz ere, mugatutasunaren, postposizioen eta numeroaren adierazleekin.

Hirugarren oharra egoera sinkroniko modernoari aplikatu dakioke, edo egin daitezkeen analisi sinkronikoei (1999: 324):

⁴⁷⁶ D-elementuen gramatikalizazioaren eztabaidan koka daiteke honako hau ere: “In the diachronic part of the scenario, the normal course of events would be for the morphological bonding of radical elements and exponents [...] to become increasingly tighter. To prevent developments from getting out of step, typology’s contribution would be to license [...] such changes as *promote cumulation and variance only on condition that separatist and invariant exponents have already been bound more tightly*” (Plank 1999: 326; etzana nirea).

Given the right syntagmatic and paradigmatic circumstances, a cumulative exponent may be reanalysed (or metanalysed) as morphologically complex, separately expressing the respective categories.

Plankek aipatzen duen metanalisiaren eremuan, hots, gramatikagintzan eta “sakoneko egituretan”, *-ag* eta *-k* osagaiak bereizi izan dira erg. pl. *-ek* atzizki metatuzkoan, zein bere kategoriaren adierazle moduan (numeroa eta kasu-marka; ik. 2.4.2.5.1 atala). Baina are interesgarriagoa da jakintza metalinguistikotik kanpo gaur egun gertatzen ari dena; izan ere, *-e-* pluraleko marka soil eta bereizitzat berranalizatu da hainbat hizkeratan: cf. berez mugagabe eta, horrenbestez, D-elementurik gabeko *zenbait tokietan* edo *zenbait lagunei* —arauzkoak *zenbait tokitan* eta *zenbait laguni* dira—, non *-e-* morfema, jatorrian D-elementua dena, pluraltasun marka moduan berranalizatu den, eta sintagma mugagabeetan erabili, sintagma horien pluraltasun semantikoa morfologikoki ere adierazteko;⁴⁷⁷ beste aukera bat da, ez ezinbestean kontrajarria, pluraleko D-elementu osoek bere erabilera zabaldu izana, *-e-* morfemaren berranalisirik gabe. Plankek berak ing. *’s* genitiboaren berranalisiaren adibidea dakar, eta ohartarazten du “they are only licensed [...] to be reanalysed as looser appendages once they have become invariant and preferably also separatist” (1999: 327).

7.1.6 Euskararen eransletasuna eta *Himmelmannen orokortzea*

Aurreko azpiataletan egindako ohar nagusiaz gain —deklinabide mugatuaren morfologia diakronikoa ez da azaldu behar eredu eranslearen arabera—, beste gai bat ere aipatu behar da, eransletasunaz eta euskaraz ari garela: euskara salbuespena da, hizkuntza eransleek artikulurik ez izatea delako joera.

D-elementuen gramatikalizazioaren eta adposizioen gramatikalizazioaren arteko interakzioa aztertzen du Himmelmannek (1998; 3.1.3 atala). Bere analisiak egoki azal dezake kasu-marka eransleak dituzten hizkuntzetan eskuarki artikulatu definiturik ez izatea (3.1.3.3. atala); berriro dakart hona joera horren berri ematen duen aipua (1998: 339):

If a language has an elaborate paradigm of agglutinative case markers, including markers for core

⁴⁷⁷ Aurki daiteke honen adibiderik testu zaharretan: BerMez 32 *obligaciosco asco gauzetan*.

cases such as nominative/ergative, accusative/absolutive, dative, and genitive as well as local cases such as locative, allative, ablative, then with overwhelmingly more than chance frequency, it will not have definite or specific articles.

Himmelman bera ohartzen da badirela hizkuntza batzuk kasu-marka eransleak izanik, artikulua ere badutenak. Joeraren aurkako salbuespen hauek azaltzeko, azalpen diakroniko bat ematen du, argitzeko nolatan diren artikuludunak hizkuntza horietan sintagma kasu-marka eransledunak edo adposizio primariodunak:

◆ Kasu-marka eranslea edo adposizio primarioa izan baino lehen, kasu-marka edo adposizio hori adposizio sekundarioa izan bada eta adposizio sekundario zela sintagma artikuludunetan agertzen bazen —horretarako murriztapenik ez dago Himmelmannen analisian—, ez dago arrazoirik adposizio sekundariotik primarioarako gramatikalizazio bidean sintagma artikulua erabilerara jatorrizkoa murrizteko, egitura bera gramatikalizatzen baita osorik, hau da, sintagma adposizional artikuluduna (ik. 3.1.3.2 atala).

Himmelmannen azalpen diakroniko honen adibide moduan, onar dezagun euskarazko *-kin* sozietiboaren etimologia klasikoa (Schuchardt 1893: 29), (*k*)*ide* hitzarekin lotzen duena.⁴⁷⁸ *Kide* hitzak izen erlazional moduan jokatu zuen, adposizio sintagma konplexuak osatuz, hain zuzen ere gaur egun *atze* edo *aurre* hitzek bezala —cf. *etxe-aren atzean*, *etxe-aren aurrean*, etab.—, eta sintagmako izen nagusiari genitiboaren bitartez lotuko zitzaion: **lagun-a-re kiden*. Honela irudika liteke izen erlazional horren gramatikalizazio bidea:

(6) **lagun-a-re kiden* > **lagun-a-re-kien* > *lagun-a-re-kin* > *lagun-a-kin*
(hizkera arruntean)⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ Zenbait arazo ditu hipotesi honek: *ide* aldaera aintzat hartuta, badirudi herskaria berria dela (EHHE s.v. *ide/kide*), hitza elkartuetan bigarren osagai gisa agertzearen ondorio, eta ez dirudi sintagma modu horretan *-kide* aldaera agertzeko aukerarik dagoenik (*-ide* agertu beharko litzateke); *-ki* eta *-kila* aldaerak baditu sozietiboak, eta *-kien*, arkaismo moduan azaldu beharrean, bestela azal liteke, ez baita, beharbada, kasualitatea gen. pl. *hekien* eta halakoak dituzten hizkeretan aurkitzea; azkenik, errazagoa litzateke, gainera, aditzondoetako *-ki* atzizkiarekin lotzea, Schuchardtek berak nahi duen bezala. Bestalde, hona zer dioten Heinek eta Kutevak: “[T]he data supporting this pathway are not entirely satisfactory” (2002: 91-92). Beste aukera bat izan liteke *-ki* atzizkia izatea hor, *-n* inesiboarekin.

⁴⁷⁹ Cf. jadanik Landuchio: singularrean *loyaquin olçac varr[i]tu*, *vesteren emaztequin essin*, *agudezea*

Bilakaera horren arabera, hastapenean izen erlazional gisa adposizio sintagmak osatzeko erabiliko zen *kide* hitza; baina, adposizio sintagmen gramatikalizazio bidean aurrera eginenez, adposizio sekundarioen eta are primarioen ezaugarriak bereganatuz joan da: morfologikoki sinplea da —silaba bakarrekoa da *-kin*— eta, hastapeneko izentasuna eta zama semantikoa galdurik, oinarritzko esanahi objektibo bat bereganatu du, soziatiboarena.

Ageri denez, bere gramatikalizazio bilakaeraren hastapenetik du *-a-* artikulua *kide* izen erlazionala duen adposizio sintagmak; Himmelmannen azalpen diakronikoaren barrenean, artikulua atxiki du adposizio primario gisa gramatikalizatu denean ere (onar dezagun *-kin* hala sailka daitekeela). Hortxe dugu, diakronikoki azaldurik, nolatan ager daitekeen artikulua definitua adposizio primarioa duen sintagma batean.

Alabaina, Himmelmannen azalpen diakroniko honek ez du euskal datuen muina azaltzen: euskal artikulua sortu zenerako, badirudi euskal deklinabide sistemaren muina kasu-markaz eta postposizio primarioz zegoela osaturik (ik. 3.1.3.4 atala); kasu-marka eransle eta postposizio primario horiez osaturiko sintagmetan, ordea, *-a* artikulua definitua ager daiteke (cf. erg. sg. *etxe-a-k*, ines. sg. *etxe-a-n* etab.). Euskara joera horren salbuespena da Himmelmannen azalbide diakronikoaren barrenean ere.

Nire iritziz, bada modurik euskara salbuespena ez dela erakusteko eta Himmelmannen azalbide orokorraren pean ezartzeko: salbuespenak azaltzeko, adposizio sintagma artikuludunen gramatikalizazioaren bidetik jotzen du Himmelmannek, arestiko soziatiboaren adibidearekin irudikatu dudana bezala; beste aukera logikoa da txanponaren beste aldeari begiratzea, eta D-elementuen gramatikalizazioaren bidetik azaltzea adposizio edo kasu-markadun sintagmetan artikulua agertzea. Har dezadan horretarako *han* D-elementuaren gramatikalizazioaren adibidea, lehen *kide* izen erlazionalarena hartu dudana bezala; honela irudika daiteke gramatikalizazio bide hori:

$$(7) \quad *etxe \textit{ han} > *etxe\textit{-han}^{480} > etxean$$

---

maliçiaquin, *errodomea vraquin*; mugagabea, cf. *amadia honestidadequin*, *artifiçioquin* (*artificialmente*).

⁴⁸⁰ 5.2.3.7 atalean esan bezala, baliteke egoera hau lekukotua izatea, eta izartxorik behar ez izatea (cf. *neurehan*).

Bilakaera horren arabera, adposizio eta guzti gramatikalizatzen da D-elementua sintagma mota horretan; hastapenean izenaz eta erakusle deklinatu batez osaturiko sintagma gramatikalizatu egiten da, eta, azken buruan, izen sintagma mugatu eta adposizioduna bilakatzen.

4. irudiak irudikatzen du Himmelmannen azalpen diakronikoa eta nirea elkarren osagarri direla:

Himmelmannen azalpen diakronikoa Adposizio sintagmaren gramatikalizazioa ⁴⁸¹	Azalpen diakroniko osagarria D-elementuaren gramatikalizazioa
<i>*lagun-a-re kiden</i> ‘lagunaren laguntzaz’ (Sintagma artikuluduna adposizio sekundarioarekin)	<i>etxe han</i> ‘etxe hartan’ (Deklinaturiko erakusleaz osaturiko sintagma)
∨	∨
<i>lagunakin</i> (Sintagma artikuluduna adposizio primarioarekin)	<i>etxehan</i> > <i>etxean</i> (Deklinaturiko artikuluz osaturiko sintagma)

4. irudia. Artikulu definitua nola sartu den adposizio primarioa duten sintagmetan.

Arestiko adibideko (7) bilakabidea 7.1.4 ataleko 27. taularen parte da; euskal deklinabide mugatuaren muinaren bilakabide diakronikoa biltzen du taula horrek: horrela, deklinabide mugatu osoa sar daiteke Himmelmannen azalpen orokorraren barrenean, eta, bilakaera diakroniko jakin horren arabera, azalduta geratzen da salbuespen uste zena.

Ikuspegi honek bi modutan berresten du Himmelmannen orokortzearen balioa: batetik, salbuespenak azaltzeko ematen duen azalpen diakronikoa osatzen du, baina bere azalpen orokorretik atera gabe, eta, bestetik, ageriago uzten du euskararen kasu eta adposizio sistemaren izaera eranslea, D-elementuen gramatikalizazioa izan baita, izatekotan, euskal gramatikaren atal bat eredu horretatik aldenarazi duena.

Bukatzeko, azken ohar horren harira, puntu bat nabarmendu nahi nuke, paradoxikoa gerta daitekeena sarrera moduan (7.1.1 atala) aipaturiko gramatikalizazioaren eta eransletasunaren inguruko eztabaiden historia partekatuaren begietara: eredu eranslearen aurkako paradigma berriak ekarri ditu D-elementuen gramatikalizazioak. Ez da paradoxikoa, ordea, lotura historiografiko hori alde batera

⁴⁸¹ Himmelmannen aukera diakronikoa irudikatzea du helburu adibide honek, ez besterik; ez du ezinbestean adierazi nahi halakoa izan zenik euskal sozietate mugatuaren bilakaera diakronikoa.

utzi eta Himmelmannen aipuko joerari begiratzeko badiogu: D-elementuen gramatikalizazioa ez da gertatu eredu eranslearen arabera, eta hizkuntza tipo horri egokitzen ez zaion ezaugarri bat sortu da, artikulua definitua izatearena, hain zuzen ere.

7.1.6.1 Euskaraz besteko Himmelmannen salbuespenak

Hungariera eta mordvera —erziera eta mokxera adarrekin— ere joeraren salbuespenak dira, Himmelmannek dioenez. Hungarierari buruzko eztabaida ttiki bat dakar, eta alemanierarekin izandako ukipena ere aipatzen du, salbuespenaren nondik norakoa azaldu nahian (1998: 350, 34 oh.).

Mordverari dagokionez, galdetzen du artikulutzat jo ohi direnak ez ote diren oraindik erakusle (1997: 155, 58 oh.), baina arazoari horrela heltzeak ez du beratu konponbidean ezartzen, D-elementuen *continuum* izaera gogoan hartzen badugu. Hizkuntza uralikoez ezer gutxi jakin gabe, galdera egingo nuke euskararen antzeko bilakaerarik gertatu ote den mordveraz ere, eta kasu-marka duten erakusleak osorik gramatikalizatu ote diren han ere. Kontsultatu dudako bibliografian ez dut aukera horretan sakontzeko biderik atzeman, baina merezi du hiru ohar egitea, hizkuntza horien eta euskararen artean izan litezkeen kidesunetan sakontzeko:

- (a) Zinez deigarria da erzieraren deklinabide paradigma (Zaicz 1998: 193):⁴⁸² batetik, paradigma mugagabea du (“indefinite” jatorrizkoan, gure *A Grammar of Basque* liburuan bezala, Hualde 2003: 173-174), eta, bestetik, mugatua, eta, honen barrenean, singularrekoa eta pluralekoa bereizten dira. Euskararena bezal-bezalakoxea.
- (b) Hala berean da aipagarria ikustea hango adituek ere badituztela arazoak eredu eransleen araberrako analisi sinkronikoak egiteko (Zaicz 1998: 191-192):

Synchronically, it is no simple matter to derive the D[efinite]D[eclension] from an agglutinating analogue made up of these definiteness markers and the case suffixes of the I[ndefinite]D[eclension], and no such segmentation is essayed here.

Euskal hizkuntzalaritzan aurki daitezkeen kide-kidekoa da arazo hau ere.

⁴⁸² Antzekoa dakar Collinderrek mordveraz ari dela (1957: 230-232), baina badirudi bereizi egiten dituela singularra eta plurala bere “indefinite” horren barrenean ere (taulan “indef. sg.” dakar).

- (c) Ukipenaren azalpenak, bestalde, ez du balio mordveraren kasuan, errusierak ez baitu artikulurik (Wälchli 2011: 331):

It is true that Hungarian, one of the two clear cases of article languages, is in contact with other article languages, but this does not apply to Mordvin, which has a complex definite declension having evolved from postposed demonstratives.

Auzi hauetan guztietan, jakina, hizkuntza uralikoen diakronian adituak direnek dute hitza. Baina euskalarien artean izan da lehenago ere euskararen eta mordveraren kidetasunak ezarri dituenik; ikus zer dioen Bonaparte printzeak: “Le morduin seul parmi les langues finnoises possède une déclinaison définie qui correspond exactement à celle de la langue basque” (1862: 13).

7.2 Ergatibitate erdibitua euskal determinatzaile sintagman⁴⁸³

Honela defini daiteke ergatibitate erdibituaren fenomenoak: hizkuntza batek eredu nominatibo-akusatiboa darabil gramatikaren atal batean, eta ergatibo-absolutiboa beste batean. Ergatibotzat jotzen diren hizkuntza gehienek dute ezaugarri hau, eta, horregatik, “hizkuntza ergatiboez” hitz egitea baino egokiago deritzo Comrie (1975: 120) sistemen ergatibotasunaz, nominatibotasunaz eta abarrez hitz egitea:

This implies that one and the same language may have different case-assignment systems in different areas of its syntax. There are several languages which are nominative in some tenses but ergative in others, e.g. Georgian, and Punjabi (Comrie 1973: 245-249). Strictly speaking, then, one should speak of the nominative, ergative, etc., system, rather than of nominative, ergative, etc., languages, given that a single language may have more than one system.

Zenbait irizpideren arabera deskribatu izan da ergatibitate erdibituaren fenomenoak. Traskek (1979: 385-386), esaterako, bi ergatibitate erdibitu mota nagusi bereizten ditu; honela formulatzen du:

- (5) It is very common for ergativity to be confined to certain tenses or aspects of the verb; in such cases, it is always the past tense or the perfective aspect which is ergative, while the non-past or

⁴⁸³ Atal hau lehenagoko lan batean ergatibitateaz egindako galdera baten garapena da (Manterola 2009: 272). Dixonen (1994: xxii) notazioari lotuko natzaio: A-k adieraziko du perpaus iragankorretako subjektu funtzioa, S-k perpaus iragangaitzetako subjektu funtzioa, eta O-k perpaus iragankorretako objektu funtzioa. Dixonen (1994: 109-110) notazioaren arabera adieraziko ditut alineazio motak eta erdibitzaiek ere: eredu ergatibo tipikoa A-SO erabilita adieraziko da; hiru funtzioak berdin markatzen direla (hots, homomorfoak direla) adierazteko, ASO, eta abar; ereduaren arteko erdibitza “/” bitartez adieraziko da, A-SO/ASO, adibidez.

imperfective verb forms show accusative constructions.

[...]

(8) It is very common for ergative constructions to be used only when certain types of NPs, or certain combinations of NPs, appear in the subject and object positions.

Autore honek dioenez, gramatikaren bi atalen arabera deskribatu izan da ergatibitate erdibituaren auzia:⁴⁸⁴ aditzaren arabera eta izen sintagmaren arabera. Jarraian dioenez, ergatibitate erdibitua aditzaren atalean duen hizkuntza batek ez du izenarenean izango, eta alderantziz.

7.2.1 Deskripzio klasikoa: euskaraz ez dago ergatibitatearen erdibitzerik

Honela sailkatzen du Traskek euskara ergatibitate erdibituari dagokionez: “Relatively few ergative languages appear to be entirely free of the two types of split ergativity mentioned in points (5) and (8); among these few are Basque and the Mayan language Tzeltal” (1979: 386).

Trasken ustez, euskara da ergatibitate erdibiturik ez duen hizkuntza gutxietako bat, nahiz eta aurrerago ohar bat egiten duen (1979: 400), esanez horren aztarnaren bat aurki daitekeela adizkietako pertsona-marken morfologian. Beste hainbat deskripzio klasikotan ere nabarmendu ohi da euskararen inongo erdibitzerik gabeko ergatibitate orokorra, adizkietako pertsona-marken morfologia kontuak gorabehera. Hona Brettschneiderren hitzak (1979: 372):

Basque can be considered an “unrestricted formal ergative language” [...] since there is no functional opposition between an ergative-transitive and a nominative-ergative construction, [...] and since the ergative-absolutive distinction is maintained in all tenses and moods.

Iritzi bera agertzen du Bossongek (1984: 353):

[T]his language [euskara] represents the ergative type with a purity rarely found among the world’s languages. On the level of morphology, not the slightest trace of accusativity can be detected. Ergativity dominates as the organizing principle without any mixture. As has become obvious from all that has been said, this holds true for nominal and verbal morphology alike.

Dixonek aipatzen dituen hiru erdibitze motak euskaraz ba ote dauden galdetzen du

---

⁴⁸⁴ Deskribatu izan da ergatibitate erdibituaren fenomeno gramatikaren beste atal batzuetan ere: DeLancey (1981), esaterako, hirugarren bat gehitzen die Traskek aipatzen dituen bi mota horiei, aditz iragangaitzen markatzeari dagokiona (ik. 7.2.1.3 atala), eta azalpen bateratu baten proposamena egiten du. Ikus besteak beste Dixonen (1994: 70-110) lana, erdibitze moten sailkapen xehearekin.

Bossongek (1984: 345-353; izenaren arabera, aditzaren semantikaren arabera, eta denbora/aspektuaren arabera), eta ez du antzematen horien zantzurik. Adizkietako pertsona-marken auzia ere aipatzen du, baina, dioenez, bere analisiaren arabera ez dago ergatibitate erdibituaren adibidetzat jo beharrik (ik. behean).

Idea beraren bidetik jotzen du Heathek ere: “Curiously, Basque turns out to be perhaps the most thoroughly ergative [language], lacking any significant splits of this kind” (1981: 434). Dixonek, halako lanei jarraiki, honela dio bere eskuliburuan: “Basque [...] is fully ergative at the morphological level” (1994: 2).

Berrikiago, antzeko ideia antzeman daiteke Lakaren lanetan ere (2006b: 381):

This approach can also account for the fact that case is freely assigned in infinitivals, and could explain why Basque stands as one of the few (if not the only) ergative grammars with no antipassive, and no true case-split, both common features of ergative languages, not to be expected if case is indeed inherent.

Azkenik, interesgarria da Aldaik dioena, izan ere Trasken eta besteren tradizioan kokatzen baitu bere burua, ergatibitate erdibituaz denaz bezainbatean, baina gogoeta egiten du euskararen “ergatibitate mailaz”, aditz ez-ergatiboaren eztabaidaren bidetik; are interesgarriagoa da bere iritzia, gogoan hartuta autore honek adizkietako pertsona-marken ergatibitate erdibituaren (ik. behean, Aldai 2000) azalpen diakroniko bat ematen duela beste lan batean (2009: 826):

Some scholars (cf. Trask 1997, 2002) have emphasized the fact that Basque has “thoroughgoing ergative morphology” and fails to “exhibit any kind of split” (2002: 282). While this statement is descriptively correct, it seems to imply that Basque is “very ergative”.

Ezaugarri komun bat antzeman daiteke, euskaraz ergatibitate erdibitze nabarmenik ez dagoela dioten tradizio honetan: adizkietako pertsona-marken auzia gorabehera, autore gehienek nabarmendu ohi dute ez dagoela aspektuaren edo denboraren arabera erdibitzerik.

Azken ohar bat egin behar da ustezko ergatibitate orokor honetaz: homofonia eta neutralizazioa aipatu ohi dira, morfologikoki ergatiboa eta absolutiboa bereizten ez duten osagai gramatikaletarako; egoki biltzen du Albizuk ikuspegi hau (2011).⁴⁸⁵

⁴⁸⁵ Cf. orobat Oihartzabal: “Malgré les situations où les oppositions morphologiques se neutralisent, l’ergativité en basque présente donc un caractère étendu et n’alterne jamais avec une morphologie

Oro har, euskarak oso modu sendoan eusten dio aurkeztutako lerratze ergatiboari (ikus baina Ergatiboa ala aktibo-ezaktibo/pasibo-ezpasiboa? atala). Badira salbuespen gutxi batzuk. Horietan, salbuespenak *diferentzien noizbehinkako neutralizazioaren edo berdintzearen ondorio dira*. Argumentuen kasu-markaketari dagokionez, euskara batuan erakusle pluralen forman aurkitzen dugu neutralizazioa (*hauek, horiek, haiek* berdin balio dute ergatiborako nahiz absolutiborako) eta mendebaldeko eta erdialdeko euskalkietan mugatzaile pluralarenean (*-ak* mugatzaile plurala berdin egiten da absolutiboan nahiz ergatiboan) [...] Bi arrazoi ditugu neutralizazio horien guztien azpian: batetik, pluralgilearen eta ergatiboaren arteko homomorfia (*-k*) eta, bestetik, bilakabide fonologikoak. [Etzana autorearena]⁴⁸⁶

Ikuspegi klasikoaren lekuko da Albizu: euskararen eredu ergatiboa sendoa da. Horretaz gainera, eredu horren barreneko salbuespenak aipatzen ditu, eta neutralizazio edo berdintzearen bitartez azaltzen. Salbuespen horiek azalduko ditut, hain zuzen ere, atal honetan: nire ustez, numeroaren araberrako ergatibitate erdibitua deskriba daiteke determinatzaile sintagmaren barrenean, erakusleak eta izenordain zenbait barne.

7.2.1.1 Aditzaren aspektuaren araberrako ergatibitate erdibiturik euskaraz?

Traskek dioten bezala, zenbait hizkuntzatan perpausaren denboraren edo aspektuaren arabera deskriba daiteke ergatibitate erdibitua; horren adibide dira paxtuera (Roberts 2001) eta hindia (Verbeke eta De Cuypere 2009), edo Comriek (1973) aipaturiko georgiera eta punjabera, beste hainbaten artean.

Euskarari dagokionez, hauex dio McGregorrekin, ergatibitate erdibitu mota honetaz ari dela: “Similarly in Basque (Isolate, Spain), Agent NPs do not take ergative marking in progressive aspect” (2009: 491); Coonek eta Premingerrek ere (2012: 311) ikuspegi hau agertzen dute, baina ikus, behean, Coonen bakarkako lanetako aipuak. Honen arabera, euskarak Dixonen (1994: 99) orokortzea betetzen du, zeinaren arabera soilik aspektu perfektiboan edo lehenaldian dagoen eredu ergatiboa, aspektuaren edo denboraren araberrako ergatibitate erdibituaren fenomenorik izatekotan.⁴⁸⁷

Nire ustez, nahasgarria da deskripzio hori: konparatzen baditugu *nik telebista ikusi dut* eta *ni telebista ikusten ari naiz* —cf. halaber mendeb. *ni telebista ikusten*

accusative” (1999: 10). Neutralizazio hitza darabil Aldaik ere (2014: 226).

⁴⁸⁶ Nabarmenduta emandako pasartea baino lehen, “Horietan Salbuespenek” dakar autoreak; zuzendu egin dut.

⁴⁸⁷ Dirudienez, orokortze honen aurkako adibideak aurki daitezke Jê taldeko Canela hizkuntzan (Gildea eta de Castro 2010: 191). Familia honetakoa da Mëbêngôkre hizkuntza, eta, bere ergatibitate erdibituar buruzko argibide gehiagorako, ikus Reis eta Salanova (2000); hitzaldi batean, Reisek berak (2008) Lakaren analisisa (2006) hartzen du abiapuntu gisa, hizkuntza horretako ergatibitate erdibitua azaltzeko.

nabil—, egia da aspektu progresiboa duen bigarren perpausak ez duela bere subjektua (“Agent NP”) kasu ergatiboarekin markatzen, baina egia da, era berean, perpaus horretan aditz nagusia ez dela iragankorra: hots, aditz ezberdinak konparatzen ari gara bi perpausetan, *ikusi* eta *ari*. Banaketa hau gertatzen da euskarak *ari* edo *ibili* aditz iragangaitzak erabiltzen dituelako aspektu progresiboa adierazteko, ez aspektuaren arabera ergatibitatea erdibitua duen sistema delako. Funtsean, *ni telebista ikusten hasi naiz* moduko perpausarekin konparatu behar dira euskarazko *ari izan* progresiboak, egitura konplexuko perpaus gisa.

Dirudienez, Laka da lehendabizikoa (1996, 2004)⁴⁸⁸ *ari* aditza aspektuaren araberrako ergatibitate erdibituaren eztabaidan kokatzen, baina berak du baztertzen (2006a, 2006b), hala berean, ergatibitate erdibituaren hipotesia: “The so-called *ari*-construction is not an instance of split ergativity in Basque” (2006a: 191), edo, beste modu batean esanda, “There is no dissociation between case and theta role in the progressive either” (2006b: 379). Nabarmentzen du, halaber, egitura horietan itxurazkoa baizik ez dela ergatibitate erdibitua (2006a: 174):

[T]he account derives an apparent case of split ergativity without resort to the notion of a “case split”. That is, without necessarily assuming that a change to an accusative pattern has taken place.

Ergatibitate erdibituaz besteko fenomenoak daude *ari* aditzarekin osaturiko perpausetan.⁴⁸⁹ Bestela esanda: modu oso eskuzabalean hartuta baizik ezin da ergatibitate erdibituaz hitz egin euskarazko progresibozko *-t(z)en ari izan* perifrasi hizpide dugunean, progresibozko euskal perpausen egiturari begiratu gabe baizik ez. Aditz bakoitzak duen argumentu egiturari hertsiki lotzen bagatzaizkio eta kasu ergatiboa zein absolutiboa aditzaren rol tematikoek ezartzen dituztela onartzen badugu — absolutiboa ezartzen dio *ari*-k bere argumentuari—, ez dago ergatibitate erdibiturik.

⁴⁸⁸ Lan hauetako batean ez du izendatuki hitz egiten ergatibitate erdibituaz, eta honela formulatzen du: “The progressive verb *ari* alters the case pattern of a transitive sentence” (1996: 3.2.1. atala).

⁴⁸⁹ Honela dio: “[Split ergativity] is a cover descriptive term for a set of different but limited grammatical phenomena that yield the observed changes in case assignment without switching to an accusative system” (Laka 2006a: 176). Lakaren lanaren jarraitzaile, Coonek ere auziaren muina modu bertsuan deskribatzen du, chol hizkuntzaz ari denean: “I argue that splits are the result of different structures, rather than different rules of Case assignment or agreement” (2012: 241); ik. halaber Coon (2010, 2013: 191-194).

Are gehiago galtzen du, gainera, aspektuaren arabera ergatibitate erdibituaren hipotesiak bere funtsa, beste bi datu aintzat hartzen baditugu: (1) aspektu progresiboko perpausetan, aldaketa bat gertatzen ari da XIX. mendean geroztik, aditz nagusi bilakatzen ari baita hainbat hizkeratan *ari* aditzaren menpeko aditza, eta, iragankorra denean, bere argumentu egituraren arabera gertatzen baita kasu ezarketa; cf. *ariketak egiten ari ditu* bezalako perpausak; xehetasun diakronikoetarako, ikus Mounole (2010: 160-163). (2) Aspektu progresiboko perpausak egiteko beste aditz bat ere erabiltzen da mendebaldean, *jardun*, eta horien subjektua beti markatzen da ergatiboarekin (cf. *aitak lanean dihardu*).⁴⁹⁰ Honek argi uzten du eredu ergatiboa edo absolutiboa aukeratzea ez dela perpausaren aspektuaren arabera, aditzaren argumentu egiturari dagokion kasu ezarketaren arabera baizik.

7.2.1.2 Ergatibitate erdibitua adizkietako pertsona-marken sisteman

Aurreko atal batean (5.5.5.2) Silversteinen hierarkia aipatu dut; antzekoa dakar Dixonek ere, *Izenaren Hierarkia* izenpean (“Nominal Hierarchy” ingelesez, 1994: 85). Berrero dakart hona aurreko ataleko eskema:

(8) 1. p/2. p → 3. p → pertsonak → animaliak → [bizidunak] → bizigabeak

Euskarazko zenbait daturen eztabaida hierarkia honekin lot daiteke, parte batean bederen. Hainbat autorek aipatu edo aztertu dituzte Traskek (1979: 400) gogorarazten dituen adizkietako pertsona-marken gorabeherak: cf. Heath (1976: 208, 1981: 440), Brettschneider (1979: 383, 5 oh.), Bossong (1984: 345-353), Ortiz de Urbina (1989), Laka (1988, 1993), Gómez eta Sainz (1995: 261-265) eta Aldai (2000). Azkuek ere deskribatu zuen gerora ergatibitate erdibitutzat jo izan den adizkietako fenomenoak (*Morf* §791).

Ondoko lerroetan labur azalduko dut nola azaldu diren adizkietako pertsona-marken gorabeherak ergatibitate erdibituaren hipotesiaren arabera. Ortiz de Urbina lan klasikoa hartuko dut oinarri (1989: 11):

⁴⁹⁰ Aditz hau ere kontuan hartzekoa izan daiteke, Aldaik (2009) mendebaldeko hizkeretarako proposatzen duen aditzen “patientive/non-patientive” sailkapenaren eztabaidan.

However, there is a well-known case of split in the person agreement system cross-referencing noun phrases on the verb. In the past tense, first and second person *ergative* noun phrases are cross-marked in the verb by *absolute* agreement markers when the absolute is third person.

Ergatibitatearen erdibitza ikusten du Ortiz de Urbinak adizki jokatuetakoa pertsona-marken kodetzean. 1. pertsonako marka duten *naiz*, *nintzen*, *nau*, *ninduen* eta *nuen* adizkiak har daitezke, labur azaltzeko: lehen lauetan bakartzen duen *n-* aurrizkiak S eta O markatzen ditu; aurrizki horrek berak A markatzen du *nuen* lehenaldiko adizkian (orainaldian ez dago horrelakorik, cf. *dut*). Absolutiboetarako erabiltzen den marka bera erabiltzen da perpaus trantsitibo bateko subjektua markatzeko, eta hortxe legoke erdibitza: lehenaldian ez dago eredu ergatiborik 3. pertsonako objektua duen perpaus baten subjektua lehen edo bigarren pertsonakoa baldin bada. Analisi honek ergatibitate erdibitza bitxi baten berri ematen digu, Ortiz de Urbinak berak (1989: 13-15) zerrendatzen dituen arrazoiengatik: (1) erdibitza hau ez da izen sintagman gertatzen, Silversteinen eta Dixonen hierarkiaren arabera erdibitzaetan izan ohi den bezala, adizkietako pertsona-marken sisteman baizik; (2) erdibitza honek, izen sintagmaren izaeraz gain, denbora ere hartzen du aldagai moduan, eta hau, Trasken arabera bederen, ezina da; eta (3) ergatiboa ez den erdua lehenaldian agertzen da, joera orokorraren aurka.

Ez dute denek erdibitza moduan deskribatu fenomeno hori. Deskripzio bertsua egiten du Lakak (1993: 53), baina, ergatibitate erdibituaren adibide moduan hartu beharrean, *ergatiboaren lekualdatzea* izendatzen du fenomenoak: 1. eta 2. pertsonako A markak aurrizki moduan ageri dira, lehenaldiko adizkietan objektua 3. pertsonakoa denean; orainaldian, adizkiaren amaieran agertzen dira. Honela formulatzen du berak (Laka 1993: 56):

[I]t is a morpheme order altering phenomena, but it does not have any syntactic effect [...] The phenomenon does not seem to correlate in any relevant respect with other cases of inflectional morphology altering processes, like antipassive or split ergativity, which do have syntactic consequences. Moreover, the conditions that trigger Ergative Displacement do not appear to fall under a single general factor.

Azterketa diakronikoetan, aipagarria da Gómezen iritzia: “[E]z nau inoiz asebeste *dut* / *nuen* alternantzia azaltzeko erabili izan den *split ergativity* edo ergatibotasun hautsia dagoelako erizpideak” (1994: 104); cf. halaber Gómez eta Sainz (1995: 261-265).

Bossongek ere (1984: 349-353) biltzen ditu erdibitze honen hipotesiaren aurkako argudioak. Aldaik (2000), ordea, ergatibitate erdibituaren hipotesiari eusten dio, azalduz erdibitze horretan antzinako antipasibizazio arau bat dagoela.⁴⁹¹

Ageri den bezala, ez dago iritzi batasunik analisi sinkroniko zein diakronikoetan, erabakitzeko zinez ergatibitate erdibituaren adibide bat ote dugun; esanguratsua da, nolana ere, azken urteetako lanetan, Lakaren *ergatiboaren lekualdatzea* termino deskriptiboa gailendu izana (cf. besteak beste Hualde et al. 2003: 207).

Horretaz gainera, mahaigaineratu nahi nuke datuak beste modu batean aztertzeo aukera, azaleratzeko ergatibitate erdibituaren hipotesi klasikoaren ahultasuna. Hona eztabaidarako esanguratsuak diren datuak, hiru taulatan bilduta:

	A	S	O
1 sing.	<i>du-t</i>	<i>n-aiz</i>	<i>n-au</i>
2 sing.	<i>du-k/du-n</i>	<i>h-aiz</i>	<i>h-au</i>
1 pl.	<i>du-gu</i>	<i>g-ara</i>	<i>g-aitu</i>
2 pl. ⁴⁹²	<i>du-zu</i>	<i>z-ara</i>	<i>z-aitu</i>

28. taula. Orainaldiko adizkiak, pertsona-marka soilak bereizita eta sailkatuta.

	A	S	O
1 sing.	<i>n-uen</i>	<i>nin-tzen</i>	<i>nin-duen</i>
2 sing.	<i>h-uen</i>	<i>hin-tzen</i>	<i>hin-duen</i>
1 pl.	<i>gen-uen</i>	<i>gin-en</i>	<i>gin-tuen</i>
2 pl.	<i>zen-uen</i>	<i>zin-en</i>	<i>zin-tuen</i>

29. taula. Lehenaldiko adizkiak, pertsona-markak eta *-in/-en-* nabarmenduta eta sailkatuta.

⁴⁹¹ Arazo zenbait ditu Aldairen hipotesiak: antipasibizazioa baino lehenagoko garairako berreraikitzen dituen [A] egoerako adizkiek (**ekarda* 'ekarri nuen' etab.) ez dute iroizgarri enpirikorik batere; orobatsu gertatzen da [B] egoeran, antipasibizazioa gertatu ondoko **nekar* 'nekarren' bezalako formetan ez baitago argi zergatik izan behar den interpretazioa inperfektiboa (Aldai bera ohartua da arazo honetaz, 2000: 44). Horretaz gain, Heathen (1976, 1981) proposamenaren bidetik, kritika gehiago ere jaso izan ditu antipasibizazioaren hipotesiak (ik. Gómez eta Sainz 1995: 262).

⁴⁹² Euskara modernoan semantikoki singularrekoak izanik ere, morfologikoki eta jatorriz pluralak direlako sartu ditut pluraleko paradigmari *zu*-ri dagozkion adizkiak.

	A	S	O
1 sing.	<i>n-uen</i>	<i>n-intzen</i>	<i>n-induen</i>
2 sing.	<i>h-uen</i>	<i>h-intzen</i>	<i>h-induen</i>
1 pl.	<i>g-enuen</i>	<i>g-inen</i>	<i>g-intuen</i>
2 pl.	<i>z-enuen</i>	<i>z-inen</i>	<i>z-intuen</i>

30. taula. Lehenaldiko adizkiak, pertsona-marka soilak nabarmenduta eta sailkatuta.

Taula hauetan, lodiz nabarmendu ditut aditz iragangaitzetako subjektuen (S) markak, aditz iragankorretako objektuenak (O) eta aditz iragankorretako subjektuenak (A). Orainaldiko datuei begira (28. taula), berdinak dira S eta O markak, eta ezberdina A; adizkiaren atzizki moduan ageri da A, gainera, eta S eta O aurrizki moduan; cf., lehen pertsonako adibideak hartuta, S eta O *n-*, baina A *-t*. Eredu ergatibo tipikoa da, A-SO alineazioaren adibide.

Lehenaldiko datuetan (29. taula) ere deskriba liteke eredu ergatibo bat: adizkien formei bere osotasunean begiratzen badiegu, *-in-* edo *-en-* bezalako artizkiak pertsona-marketatik bereizezintzat joz —ez dira inoiz haiek gabe agertzen—,⁴⁹³ S eta O markak berdinak dira, eta A ezberdina. Cf., lehen pertsonakoekin segituz, S eta O *nin-* baina A *n-*.

Beste modu batean ere analiza daitezke lehenaldiko formak, 30. taulan jarri bezala: *-en-* eta *-in-* artizkiak ez baditugu kontua hartzen, sistema neutro bat dugu, ASO, non pertsona bakoitzeko marka guztiak berdinak diren.

Honela deskribatuta, bi aukera daude analisirako. 28. eta 29. tauletako analisiak aintzat hartuta, ez legoke inongo erdibitzerik; eredu ergatiboen arabera antolatzen dira adizkietako pertsona-markak orainaldian zein lehenaldian: A-SO eredu ergatibo tipikoa dugu batean zein bestean. Jakina, modu ezberdinetan bereizten dira SO eta A, eta, Lakak deskribatu bezala, lekualdatua ageri da lehenaldian 1. eta 2. pertsonetako ergatibo marka, baina hori ez doa eredu ergatiboaren kaltetan, baldin eta, orainaldiko alineazio sistema batetik lehenaldikoa bestetik, zein bere aldetik aztertzen baditugu.

Lehenaldiko formak 30. taulako analisiaren arabera hartuta, bai izango genuke erdibitze bat orainaldiaren eta lehenaldiaren artean: A-SO/ASO, orainaldia eredu

⁴⁹³ Lakak (1993: 53), adibidez, “tense-sensitive root parts” moduan deskribatzen ditu *-en-* eta *-ind-*, baina, nire ustez, berdin argudia liteke “tense-sensitive person-mark parts” direla.

ergatiboarekin eta lehenaldia eredu neutroarekin. Baina tipologikoki bitxia litzateke erdibitze mota hau, ergatiboa ez den eredua lehenaldian agertzen delako, joera orokorraren aurka.

Kontuak honela, zenbait ohar eta galdera egin daitezke:

- (a) Lehenik eta behin, ohartarazi beharra dago ustezko ergatibitate erdibitua duen pertsona-marken sistema ez dela emankorra euskara modernoan; ongi azaltzen du Aldaik: “It is within the unproductive morphology of the verbal inflection of Basque where the split lies. Consequently, this appears to be a case where morphology is fossilized” (2000: 43).
- (b) Orainaldiko formak (cf. *dut*) lehenaldikoekin (cf. *nuen*) konparatzen dator, funtsean, arazoa; Aldairen esaldi honetan laburbiltzen da jardunbide hau (2000: 36):

Sentences in (5) [*nuen* moduko adizkiak dituztenez ari da], however, display a different alignment pattern in verb-agreement when compared with their Present equivalents in (2) [*dut* modukoak dituztenez ari da].

Baina *dut* eta *nuen* adizkietako pertsona-markak konparatzen ditugunean ez gara sistemak konparatzen ari, eta ergatibotasuna alineazio sistemaren ezaugarria da, ez pertsona-marka solteena; *dut* eta *nuen* konparatzen baditugu, ez gara A-ren marka S eta O-renekin konparatzen ari, eta horixe egin behar da, ergatibotasuna — erdibitua zein ez— S-ren, O-ren eta A-ren arteko harremanaren arabera zedarritzen baita. Alineazio sistemari begiratu behar zaio, bere osotasunean.

Bestela esanda, lehenaldiko formatatik orainaldiko formatara jauzi eginez, gauza bera konparatzen ari gara: lehenaldiko A orainaldiko A-rekin. Lehenaldiko sistemaren ergatibitateaz zerbait erabaki nahi badugu, ordea, lehenaldiko A markatzat jotzen dugun hori lehenaldiko S-rekin eta O-rekin konparatu behar dugu; kasu honetan, *nuen* adizkiko pertsona-markak *nintzen* eta *ninduen*-ekoekin. Orainaldiko A eta lehenaldiko A ezberdinak izateak ez du esan nahi sisteman erdibitzerik dagoenik; hortik ondoriozta daitekeen gauza bakarra da A ezberdin gauzatzen dela, denbora zein den.

- (c) Adizkietako osagaien eta adizki osoen analisi morfologikoa baldintzatu dezake

adizki barreneko osagai horiek modu batean edo bestean segmentatzeak. Adizkien osagaiak xehakatzeari ez da oinarritzeko deskripzio lana, eta ondorioak ez dira berak hautu morfologiko bat egin edo beste bat egin; nire ustez, halako datuetatik atera genitzakeen ondorioak zehur aztertzeke beharra nabarmentzen du honek, ergatibitateari dagozkionak barne.

- (d) Bestalde, galdetu liteke zergatik 1. eta 2. pertsona singularreko A ez den markatzen orainaldian izenordainetatik eratorritako markekin (cf. 1. p. *-t* eta 2. p. *-k/-n* markak). Esanguratsua izan liteke ohar hau, oraindik ere datuok ergatibitate erdibituaren eztabaidan sartu nahian bagabiltza: Silversteinen hierarkian goren dauden 1. eta 2. pertsonak bakarrik kodetzen dira izenordain jatorririk gabeko marken arabera —kodetze hau ez dagokio A-ri bakarrik, datiborako ere marka bera dugu—;⁴⁹⁴ bestalde, orainaldian baizik ez dira agertzen marka hauek, eta itxuraz izenordainetatik eratorritako markak ditugu lehenaldiko adizkietan.

Funtsean, analisi ezberdinak egin ditzakegu, morfemei eta bere diakroniari begiratzen diegun ala, ikuspegi sinkroniko batetik abiatuta, euskara modernoan morfema bakoitzak sisteman betetzen duen tokiari begiratzen diogun.

- (e) Galdetu liteke hala berean zergatik gertatzen den aurreko puntuko fenomenoak 1. eta 2. pertsona singularreko argumentuak kodetzean, eta ez pluralekoetan (hauetan beti *g-*, *-gu*, *z-* eta *-zu* bezalako markak daude, *gu* eta *zu* izenordainekin lot litezkeenak).
- (f) Pertsona-marken analisiari dagokien gogoeta orokortuta, zalantzan jar daiteke pertsona-marken edozein analisi sinkronikoren fidagarritasuna, sistema ihartu batez ari baikara. Ez da zilegi, nire ustez, erdibitzearen hipotesiaren oinarrian dagoen *dut/nuen* fenomenoak deskribatu den bezala deskribatzea, esanez “*n*-absolutiboko markak ergatiboa markatzen du”.⁴⁹⁵ *A priori* moduan hartzen ariko

⁴⁹⁴ Datiboaren kasuan, hala ere, orainaldian zein lehenaldian agertzen dira marka hauek, A-renean ez bezala: cf. *dut/nuen*, 1. pertsonako A-rako *-t* eta *n-* marka ezberdinekin, baina *-t* eta *-da-* ditugu datiborako *dit/zidan* adizkietan, biak marka beraren alomorfo.

⁴⁹⁵ Auzi honetan egon daitezkeen ñabarduren erakusle da mayoruna hizkuntzetako adizkien deskripzioa (Fleck 2010: 43-47): komunztadura atzizkiak nahiz izenordain klitikoak aurki daitezke horietan, eta eredu nominatibo-akusatiboari jarraitzen zaizkio atzizkiak, baina eredu ergatibo-absolutiboari izenordain klitikoak.

ginateke $n-1$. pertsonaren marka absolutiboa izatea, eta, berez, dakigun bakarra da *ni* izenordainarekin lotua egon daitekeela; orobat *-t* markaz denaz bezainbatean, 1. pertsonaren ergatibo markatzat jotzen dugunean, eta abar.⁴⁹⁶

Esan bezala, adizkien osagaien xehakitzea, sistema ihartu batez ari garela, ez da oinarritzko deskripzio sinkronikoaren esparruko lana: oraingoz orain falta dugun ezagutza diakroniko sakonak baizik ezin digu lagundu lan horretan.

Atal honetan, erakutsi dut adizkietako pertsona-marken gorabeherak izan dezaketela ergatibitate erdibituaz bestelako azalpenik. Ez dago iritzi batasunik auzi honen inguruan, eta, adizkiak ergatibitate erdibituaren hipotesiaren pean aztertuko bagenitu ere, antzinako pertsona-marken alineazio sistemari legokeen erdibitzea litzateke, ez gaur egun hizkuntzan emankorra den ezaugarri bat.

7.2.1.3 Aditz inergatiboak eta intrantsitibitate erdibitua

Bestelako erdibitze batzuk ere aztertu izan dira euskal ikasketetan, bereziki aditz inergatiboak hizpide hartuta. Aditz iragangaitzetan edo, hobeki esanda, argumentu-bakarreko aditzetan, banaketa ezagun bat dago: argumentu bakar horrek, subjektu gisa sailkatu ohi den horrek, kasu ergatiboa edo absolutiboa jaso dezake, aditza zein den. Honelako perpausak aztertu ohi dira, besteak beste, fenomeno hau deskribatzeko:

- (9) a. *Mikel etorri da.*
 b. *Mikelek dimititu/eskiatu du.*
 c. *Mikelek lo egin du.*
 d. *Mikelek dibortxatu du (a divorcé) / dibortziatu da (se ha divorciado)*
 e. *Mikelek bazkaldu du / Mikel bazkaldu da.*

Lehendabiziko adibidean (9a), aditz iragangaitz tipiko bat dugu, zeinetan aditzaren argumentu bakarrak kasu absolutiboa jasotzen duen. Beste guztietan, argumentu bakarrekoak izanik ere —edo argumentu bakarrekotzat jo ohi badira ere, cf. aditz

⁴⁹⁶ Izen sintagmetako pl. *-ak* atzizkiaren inguruan sorturiko eztabaida dakar gogora honek: gure *a priori* teorikoen arabera egin zen morfemaren analisia, abs. *-ak* eta erg. *-ak* bereizteko (ik. 5.2.5.2 atala). Adizkietako morfemetan, izenaren morfologiarenetan bezala, lehen eginkizuna izan beharko litzateke morfemen diakronia egitea.

arinekikoak, 9c—, kasu ergatiboa jaso dezake aditzaren argumentu bakarrak; zenbaitetan, hizkeraren arabera aldatzen da kasu ezarketa (9e). Dixonek (1994: 71-78) zerrendatzen dituen ergatibitate erdibitu moten artean “split-S” litzateke hau, funtsean *intransitibitate erdibitua* termino egokiagoa izan badaiteke ere. Ñabarra da aditz ezergatiboen inguruko eztabaida, eta bibliografia zabala du; deskribaketan sakontzeko, ikus Etxepare (2003: 363-364, 388-391) eta, berrikiago, Preminger (2012).

Zeinahi dela ere argumentu bakarreko aditzon kasu ezarketa bereizi honetaz egiten den analisia, ohartu beharra dago zatiketa mota hau aditzen izaerari dagokiola (Dixon 1994: 76). Bide honetatik, euskararen ergatibotasun maila aztertzeraz lerratu da eztabaida, eta galdetu izan da, adibidez, hizkuntzaren kasu-markatzea ergatiboa den ala aditzaren semantikaren arabera (cf. Aldai 2009). Cf. halaber Albizuk (2009) mahaigaineraturiko egitasmoa, zeinetan proposatzen den euskalkiz euskalki neurtzea ergatibotasunaren sendotasuna, hainbat aldagaien arabera.

7.2.2 *Ergatibitate erdibitua euskal determinatzaile sintagman*

Euskararen gramatika deskribatzeko aipatu izan diren ustezko ergatibitate erdibituaren adibideak zerrendatu ditut orain artekoan: nabarmendu dut aspektuaren arabera ergatibitate erdibiturik ez dagoela, eta aipatu dut zein eztabaida izan den adizkietako pertsona-marken eta aditz ezergatiboen harira. Aipagarria da eztabaida hauek guztiak aditzaren jiran eratu izana; atal honetan izenaren edo, hobeki esan, determinatzaile sintagmaren esparruan kokatuko dut ergatibitate erdibituaren eztabaida.

Bestalde, nabarmentzekoa da izaera ezberdinekoak izan daitezkeela ergatibitate erdibitu moduan deskribatu ohi diren fenomenoak, eta, aditz ezergatiboen eztabaidan, adibidez, aditzen argumentu egiturari eta berorren kasu-ezarketari dagokio erdibitzearen funtsa. Atal honetan, ordea, auzi morfologiko soil moduan deskribatu dut determinatzaile sintagmaren esparruan kokatuko dudana erdibitzea.

Argudiatuko dut determinatzaile sintagmaren arabera ergatibitate erdibitua dagoela euskaraz, A-SO/ASO eskemaren arabera sailka daitekeena; singular/plural ardatzaren arabera ergatibitate erdibitua aurkeztuko dut hemen.

Ergatibitate erdibituko sistema horretaz emango ditudan argibide diakronikoek

argi utziko dute berria dela euskara batuko sistema ergatibo orokorra, pluraleko determinatzaile sintagmetakoa (abs. *-ak*, erg. *-ek*), eta euskararen ergatibitate orokorraren ideia baztertzeko aukera emango du ikuspegi honek.

7.2.2.1 Ergatibitate erdibitu mota honen esparrua

Bosgarren kapituluan, eredu jakin bat hartu dut deklinabidearen berreraiketa morfologikorako: erakusleen gramatikalizazioan kokatu dut deklinabidearen bilakaera diakronikoaren muina, D-elementu sorta bat identifikatuz.

D-elementu horien arabera baizik ezin da egin, egungo euskararen, singularren eta pluralaren arteko bereizketa morfologikoa. Atal honetan proposatu dudana ergatibitate erdibituaren ardatza singular/pluralarena denez, ergatibitatearen erdibitze hau erabat lotua agertzen da D-elementuen diakroniari, baitezpada. Gramatikaren atal hauetan antzeman daiteke ergatibitate erdibitu mota hau:

- (a) Izenen deklinabidea. Historikoki mendebalde-erdialdea batetik, ekialdea bestetik.
- (b) Erakusleen deklinabidea. Ezaugarri orokorra da XVI-XVII. mendeetan, ia orokorra geroztik.
- (c) Izenordainen deklinabidea (gramatikalizaturiko D-elementua dutenetan). Ezaugarri orokorra da, euskalki guzietan dagokiena.

Honela deskriba daiteke ergatibitate erdibitu hau: eredu ergatiboari jarraitzen zaio singularreko paradigmari, salbuespenik gabe; pluralean, ordea, ergatiboa ez den ereduak da nagusi, eta, euskalkiaren edo hizkeraren arabera, ergatibitatea orokorragoa edo erdibituagoa da.

7.2.2.2 Izenaren deklinabidea

Izenaren deklinabidean bi sistema nagusi ditugu: mendebalde-erdialdekoa eta ekialdekoa. Singularrari dagokionez, ez dago alderik bi eremu horien artean, eta absolutiboaren eta ergatiboaren arteko bereizketa egiten da:

- (10) a. *Umea etorri da.*
- b. *Umeak telebista ikusi du.*

Pluraleko paradigmak, alabaina, ez da beti bereizten. Ekialdeko hizkeretan, bai —orobat euskara batuan—, eta honelako adibideak ditugu:

- (11) a. *Umeak etorri dira.*
 b. *Umeek telebista ikusi dute.*

Mendebalde-erdialdeko pluraleko paradigmak, ordea, ez dira bereizten ergatiboa eta absolutiboa, eta biak adierazten dira *-ak* morfemaren bidez:

- (12) a. *Umeak etorri dira.*
 b. *Umeak telebista ikusi dute.*

Honenbestez, esan daiteke orokorra dela ekialdeko sistema ergatiboa baina mendebalde-erdialdekoak ergatibitatea erdibitua duela: eredu ergatibo baten arabera antolatzen dira singularreko izen sintagmak, baina pluralekoetan formalki berdinak dira aditz iragankorretako eta iragangaitzetako subjektuak.

Hipotesi tradizionalaren arabera (ik. 2.4.2.5.1 atala), berria da mendebalde-erdialdeko ereduak, eta esaten da *-ak* morfemaren jatorrian *-ak* dugula absolutiborako, baina **-agek* ergatiborako. Hartara, ergatibitate erdibitu hau azalekoa baizik ez litzateke, eta diakronikoki sekundarioa. 5.2.5.2 atalean esan bezala, ezin da argudio sendorik eman tradiziozko hipotesi honen alde, eta gutxienez ekialdekoa bezain zaharra da bereizketarik gabeko mendebalde-erdialdeko sistema:

- (a) Ez dago arrazoi formalik (azentua, *-aak* aldaera etab.) abs. *-ak* / erg. *-ak* (< **-agek*) bereizkuntza jatorrizkoa dela pentsatzeko.
- (b) Absolutiborako zein ergatiborako erabil daiteke plural hurbileko *-ok* atzizkia, ekialdeko testu zaharretan ere bai.
- (c) Erakusleak dira deklinabidearen jatorri diakroniko zuzena, eta erakusle pluraletan ez dira bereizten absolutiboa eta ergatiboa.
- (d) Oinarrizko deskripzioei eta analisisiei dagozkie (a-c) puntuetakoak; *-ak* atzizkiaren gorabehera diakronikoen berreraiketari dagokionez, bere balioen zatitzea ongi azaltzen dute Silversteinen eta Smith-Starken hierarkiek, ergatibo singularra (10b) eta absolutibo/ergatibo plurala (12a, b). Ikus 5.5.5.2 atala xehetasunetarako.

Horrenbestez, jatorrizkoa da izenaren pluraleko deklinabidean ergatibitate erdibitua; argudio nagusitzat har liteke (c) puntukoa: erakusle pluraletan absolutiboa eta ergatiboa ez badira bereizten eta deklinabidea erakusleen ondorengoa bada, bereizketa hori ezin da jatorrizkoa izan. Ondoko atalean erakutsiko dut jatorriz ez direla bereizten erakusle pluraletan absolutiboa eta ergatiboa.

7.2.2.3 Erakusleen deklinabidea

Bi sistema nagusi bereiz daitezke erakusleen deklinabidean ere, gaur egungo euskarari begiratzen badiogu, behintzat: mendebalde-erdialde zabalekoa eta ekialdekoa (ik. 2.3.3 atala). Singularrari dagokionez, ez dago alderik bi eremu horien artean, eta bereizketa egiten da absolutiboaren eta ergatiboaren artean:

- (13) a. *Ume hau/hori/hura etorri da.*
 b. *Ume honek/horrek/hark telebista ikusi du.*

Pluraleko paradigmaman, izenen deklinabidean ikusitako banaketa dialektologikoa deskribatu izan da; absolutiboa eta ergatiboa bereizi egiten dira iparraldeko hizkeretan —orobat erronkarieraz—, Gavelen eta Lafitteren datuen arabera, bederen (hirugarren graduko erakuslea baizik ez dut erabiliko adibideak osatzeko; ik. 2.3.3 atala):

- (14) a. *Ume hek (zub. hurak) etorri dira.*
 b. *Ume heiek (zub. haiék, hek) telebista ikusi dute.*

Mendebalde-erdialde zabalean, aldiz, ez da horrelako bereizketarik egiten:

- (15) a. *Ume haiek etorri dira.*
 b. *Ume haiek telebista ikusi dute.*

Altunak (1978) erakutsi bezala, Gavelek eta Lafittek deskribaturiko sistema ez da aurkitzen Etxepare edo Axular bezalako XVI. eta XVII. mendeetako autoreetan. Autore hauetan, mendebalde-erdialdeko sisteman (eta euskara batuan) bezala, ez dira bereizten absolutibo eta ergatibo pluraleko erakusleak. Are gehiago, iparraldeko datuak kontuan hartuta, hizkeratik hizkerara balio ezberdinak izan ditzake itxura bereko erakusle batek:

hek, adibidez, Gavelen eta Lafitteren nafar-lapurteraz, absolutibozkoa da, baina, zubereraz eta erronkarieraz (*kek*), ergatibo balioa du.

Altunak aztertutako laginaren arabera, zuberera da, Oihenart lekuko, XVII. mendean absolutibo eta ergatibo pluralak bereizten dituen bakarra. Datuak xehekiago aztertuta, ordea, ageriko suertatzen da berria behar duela izan zubereraren eta erronkarieraren sistemak ere.⁴⁹⁷

7.2.2.3.1 Erakusle pluralak zubereraz (eta erronkarieraz): ikuspegi diakronikoa

Zubererazko testuetako erakusle pluralak aztertu ditut atal honetan, erakusteko hizkera horretan ere absolutibo eta ergatiboa bereiztea ez dela zaharra. Testu hauek arakatu ditut horretarako: Etxarten eta Rosen gutunak (XVII. mende hasierakoak, zubereraz eta erronkarieraz), Zalgizeren atsotitzak, Belarenak, Oihenarten atsotitzak eta neurtitzak, Tartasen bi liburuak, Maitieren otoitzak, Belapeireren katexima, XVII. mendekoa izan daitekeen zubererazko sermoia, eta Dassançaren *Laborarien Abissua*-ren bertsioa, Barkoxeko euskararen, Xabalgoitik emana. VII. eranskinean bildu ditut adibideak, eta honela laburbil daitezke:⁴⁹⁸

	Absolutibo	Ergatibo
Etxart-Ros	<i>huec</i> (4; Ros)	Adibiderik ez.
Zalgiz	Adibiderik ez.	<i>hoc</i> (1)
Bela	Adibiderik ez.	Adibiderik ez.
Oih	<i>hauk</i> (7)	<i>hauk</i> (1)
Tartas	<i>hoyec</i> (9), <i>hoc</i> (4)	<i>hoyec</i> (1)
Maitie	<i>hoyec</i> (1)	Adibiderik ez.
Belap	<i>hoyec</i> (21), <i>hoyéc</i> (1)	<i>hoyec</i> (4), <i>hoyéc</i> (5)
ZubSer	<i>hoyec</i> (5)	Adibiderik ez.
Xabal	Adibiderik ez.	Adibiderik ez.

31. taula. Zubererazko testu zaharretako lehen graduko erakusle pluralak.

⁴⁹⁷ Castañosek berreraikitzen duen erakusle paradigmaren (1979: 92), pluraleko ergatiboa eta absolutiboa ez dira bereizten —*hek* dira biak—; singularrean, ordea, erg. *he eta abs. *hark* berreraikitzen ditu. Xehetasun morfologikoak gorabehera, ergatibitate erdibitua duen sistema bat berreraikitzen du, eta numeroaren araberakoa da erdibitzea.

⁴⁹⁸ Parentesien artean adibide kopuruak eman ditut. Etxart eta Rosen adibideetan, ezer adierazi ezean Etxartena da adibidea.

	Absolutibo	Ergatibo
Etxart-Ros	Adibiderik ez.	Adibiderik ez.
Zalgiz	Adibiderik ez.	Adibiderik ez.
Bela	Adibiderik ez.	Adibiderik ez.
Oih	<i>horik</i> (4)	<i>horiek</i> (1)
Tartas	<i>horic</i> (7), <i>horiec</i> (3, TarOns)	<i>horic</i> (1)
Maitie	Adibiderik ez.	Adibiderik ez.
Belap	<i>horic</i> (12)	<i>horiec</i> (1)
ZubSer	Adibiderik ez.	Adibiderik ez.
Xabal	Adibiderik ez.	Adibiderik ez.

32. taula. Zubererazko testu zaharretako bigarren graduko erakusle pluralak.

	Absolutibo	Ergatibo
Etxart-Ros	<i>heyec</i> (2), <i>hec</i> (1), <i>urac</i> (1; Ros)	<i>hec</i> (1; Ros)
Zalgiz	Adibiderik ez.	Adibiderik ez.
Bela	Adibiderik ez.	Adibiderik ez.
Oih	<i>hek</i> (7)	<i>heiek</i> (1)
Tartas	<i>hec</i> (17), <i>hayec</i> (1), <i>hurac</i> (25)	<i>hec</i> (8), <i>hayec</i> (7)
Maitie	Adibiderik ez.	<i>hayec</i> (1)
Belap	<i>hourac</i> (28)	<i>hec</i> (2), <i>hec</i> (1), <i>hayec</i> (7).
ZubSer	<i>hourac</i> (4)	<i>hayec</i> (3)
Xabal	<i>hourac</i> (10)	Adibiderik ez

33. taula. Zubererazko testu zaharretako hirugarren graduko erakusle pluralak.

Honela laburbil daitezke datu hauek, hirugarren gradukoekin hasita: zubererazko lehen testuetan, Etxarten gutunetan, *heyec* eta *hec* ditugu absolutiboan; *hurak* forma zubereraz ez da dokumentatzen Tartas arte, eta autore honengan *hek* bera ere aski ugari agertzen da absolutibo balioarekin. Erronkarieraz dokumentatzen da *hurak* forma lehen aldiz, Rosen gutun batean. Badirudi, hortaz, XVII. mendeko zubererazko testuetan absolutiborako eta ergatiborako erabil zitezkeela *hek*, *haiek* eta *heiek* erakusle pluralak:

- (a) *heiek* aldaera absolutiborako erabiltzen du Etxartek, ergatiborako Oihenartek.
- (b) *hek* aldaera absolutiborako erabiltzen dute Etxartek, Oihenartek eta Tartasek, ergatiborako Rosek, Tartasek eta Belapeirek.
- (c) *haiek* aldaera absolutiborako darabil Tartasek; ergatiborako, Tartasengan berarengan, Maitierengan, Belapeirerengan eta sermoian aurki daiteke.

Beste gauza bat dago ohargarria: autore batek baino gehiagok erabiltzen dituzte ergatiborako eta absolutiborako forma ezberdinak, baina ez modu berean: esaterako, eta

gradu guztiei begira, Oihenartek abs. *hauk* / erg. *hauek*, abs. *horik* / erg. *horiek* eta abs. *hek* / erg. *heiek* bikoteak darabiltza, baina Belapeirek abs. *hoyec* / erg. *hoyec* (*hoyéc*),⁴⁹⁹ abs. *horic* / erg. *horiec* eta abs. *hourac* / erg. *hec*, *héc*, *hayec*; bigarren graduan kointziditzen dute bakarrik.

Bestalde, aipagarriak dira Tartasen datuak: Oihenarten garaitsukoak izanik ere, ez du egiten bereizketa garbirik gradu bakar batean; corpus honetan ez dut sartu Egiategi, baina hark ere, are XVIII. mendean, ez du bereizketarik egiten, eta hirugarren graduan *hek* (eta *heek*) baizik ez ditu, absolutiborako eta ergatiborako.

Badirudi, betiere hirugarren gradua adibide hartuta, *hurak* forma berria zabaltzeak ekarri zuela *hek*, *heiek* eta *haiek* ergatiborako bakarrik erabiltzea; era berean, sistema ergatiboaren orokortzearekin lotu behar da forma berri honen sorrera bera.⁵⁰⁰ XIX. mendekoa izanik ere, aipagarria da Hualde Maio erronkariarraren ebanjelioaren edizioan (BonapOnd) egiten den 68. oharra, bat egiten baitu hemen esandakoarekin: “*Hura/ura*, nominatibo singularreko hirugarren pertsona, *-k* gehituz, pluralerako erabiltzen du. Baina, ergatibo pluraleko *hec/ec*, *nominatibo pluralerako* ere erabiltzen du” (BonapOnd; etzana nirea).

Honek guztiak iradokitzen du XVII. mendean berrikuntza baten atarian zeudela ekialdean: eredu ergatibo zinez orokor baten arabera antolatzeke joera hartua zuen ordurako erakusle pluralen sistemak, singularrean dagoen bereizketa (abs. *hura* / erg. *hark*) pluralera ere zabaltzeko, ergatiborako eta absolutiborako morfema bereiziak erabiltzeko numero honetan ere.

Aldaketa hori non hasi zen erabakitzea ez da erraza: Ros da bereizketa egiten duen lehen autorea, baina datuak gutxi dira, eta ez da aski erabakitzeke aldaketa erronkarieraz hasi zela.

⁴⁹⁹ Badirudi 1. graduko erakusleetan tileta agertzea ergatiboaren ezaugarritzat jo behar dela Belapeirerengan (adibide bakarra dago absolutiboan, hogeita baten aurka). Hau azaltzeko hiru aukera azter daitezke: (1) pentsa daiteke bereizketa grafiko hutsa egin nahi izan zuela autoreak; bereizi beharra salatzen du honek, besterik ez bada; (2) pentsa liteke *hoik* irakurri behar dela tiletik gabeko *hoyec*, Joseba Lakarrak ohartarazi didan bezala; baina, kasu honetan, ez dago argi zerk eragozten zion autoreari *hoic* idaztea; (3) baliteke bereizketa azentuala markatzea tiletak, abs. *hóiek* / erg. *hoiék*.

⁵⁰⁰ Pentsatzekoa da *hauk* eta *horik* bezalako formak ere berriak izatea; hauetan *-e-* pluraleko ergatiboaren markatzat hartu dela pentsatu beharko genuke, izen sintagmaren deklinabidean dagoen pluraleko *-ek* ergatiboaren ereduaren indarrez.

Honenbestez, hiru puntutan bil daitezke aurreko paragrafoetan esandakoak: (1) zubererazko eta erronkarierazko lekukotasun zaharretan ez da beti garbia absolutibo eta ergatibo pluralak bereiztea erakusleetan, (2) XVII. eta XVIII. mendeetako autoreetan bereizketa ez da orokorra, (3) zuberera modernoko abs. *hurak* / erg. *hek*, *haiek* paradigma egonkortu arte; bereizketa egiten duten autoreek ere ez dituzte forma berak erabiltzen.

Ondorio nagusi gisa, esan daiteke zubereraz eta erronkarieraz ere berria dela erakusle pluralatan absolutiboa eta ergatiboa bereiztea.

7.2.2.4 Izenordainak (zuek, guek, hiek)

Izenordain bakarra dago egungo euskal gramatikan, bere deklinabidea D-elementuetan oinarritzen duena: *zuek*. Beste guztiak, *ni*, *hi*, *gu* eta *zu*, bere forma mugagabearen gainean osatzen dute deklinabidea, izen bereziak balira bezala, alegia.

Zuek izenordaina absolutiboa zein ergatiboa izan daiteke, eta hau euskalki guztietako ezaugarria da. Are gehiago, bikoiztasun hori bera erakusten dute historikoki dokumentatu izan diren *guek* eta *hiek* izenordainek ere, *gu* eta *hi* izenordainei *-ek* D-elementua atxikita sortuak; Lazarragak lau aldiz darabil *guek* izenordaina, bitan absolutibo gisa (16a, b), eta beste bitan ergatibo balioarekin (16 c, d):

- (16) a. AL: 1147r *ece guec goacela Dueroco riberara*
- b. A26: 72 *Eldu ez çara / guec gueoncen lecuan*
- c. AL: 1147v *ece guec al daigun lagundasunic onaena eguingo deusugu*
- d. AL: 1154v *guec eta çuec bearco dogu*

D-elementurik gabeko *gu* eta *guc* formak ere baditu Lazarragak, jakina. Ikus Mounole (2014: 3.2.1 atala); bertan ohartarazten zaigun bezala, Mikoletarengan ere bada *guek*-en adibiderik, cf. 3v: 15 *guec guinean*, absolutibo balioarekin, eta ez da ahaztu behar DonemGI *guec ajutuezdugu*, ergatibo balioarekin.

Bi balioak ditu, halaber, XIX. eta XX. mendeetan Lekeition eta Arratian dokumentatu den *i(r)ek* formak; ik. Azkue (*Morf* §641, 831) eta Yrizar (1978-79):⁵⁰¹

⁵⁰¹ Azentuari dagokionez, gainera, Erkiagak ohartarazten du *ièk* izenordainaren azentuera “politonoa” dela

- (17) a. *iek esan duek*⁵⁰²
 b. *ièk aixè*⁵⁰³
 c. *irek jaten doek* (mask.) / *done* (fem.)⁵⁰⁴
 d. *irek onak azae* (mask.) / *azane* (fem.)⁵⁰⁵

Azkuek dioenaren arabera, ez dira inondik inora ere orokortu *i(r)ek* izenordainari dagozkion adizkiak, eta horrek berak adierazten du, bere erabilera-eremu murriztarekin batera, izenordain honen berritasuna.

7.2.2.5 *Euskal datuen interpretazioa*

Aurreko ataletan ikusi bezala, gramatikalizaturiko D-elementu bat atzizki gisa duten izenordainetan orokorra da absolutiboa eta ergatiboa pluralean ez bereiztea; erakusle pluraletan ere orokorra da ez bereiztea, XVII. mende hasierako datuak kontuan hartzen baditugu. Izen sintagmaren pluraleko deklinabidean, ordea, euskararen historiaren hasieratik dago ekialdea eta mendebalde-erdialdea banatzen dituen isoglosa.

Beste modu batean bil daitezke datuak: ez dago deklinabidean sistema erabat ergatiboa duen hizkerarik. Mendebalde-erdialdeko hizkeretan gorde da bereziki erakusle pluraletatik datorren sistema ez-ergatibo hori; ekialdeko hizkerak daude, berriz, ergatibotasun orokor baten eredutik hurbilen. Are gehiago: inoiz eredu dialektalen arteko aldearen azalpen diakronikoa eman izan denean, eredu erabat ergatiboa jo izan da jatorrizkotzat, Uhlenbecken hitzak lekuko: “De l’autre côté des Pyrénées les formes du transitif et de l’intransitif se sont identifiées au pluriel” (1908: 524); cf. berrikiago, eta garbiago, Etxepare: “The lose of the distinction between ergative and absolutive marking in those varieties [mendebalde-erdialdekoez ari da] in the plural...” (2013: 207; ik. halaber goian, Albizu 2011).

Hortaz, determinatzaile sintagman, ergatibotasun maila ezberdinak ditugu,

---

(apud Yrizar 1978-79: 11). Pluraleko deklinabideak duen azentuera ditonoarekin erka daiteke ezaugarri hau; ikus 5.5.3.2 (a) atala, *oneek* eta *orreek* erakusleen azentueraz esandakoa.

⁵⁰² Azkueren adibidea, Lekeitiokoa.

⁵⁰³ Lekeitioko adibidea, Eusebio Erkiagarena (apud Yrizar).

⁵⁰⁴ Arratiko adibideak, Bonaparterenak (apud Yrizar).

⁵⁰⁵ Arratiko adibideak, Bonaparterenak (apud Yrizar).

hizkeraren arabera; maila hauek hobeki zehazteko, ezinbestekoa da lau ohar egitea:

- (a) Erakusleen gramatikalizaziotik eratorritako pluraleko izenordainetan —*zuek*, *guk* eta *hiek*—, ez dago eredu ergatiborik: perpaus iragangaitzetako eta iragankorretako subjektuak ez dira formalki ezberdinak: *zuek etorri zarete* / *zuek egin duzue*. Ezaugarri hau Euskal Herri osokoa da.
- (b) Determinatzaile sintagmak buru funtzional moduan erakuslea duenean —erdialde-ekialdean *hauek*, *horiek*, *haiek/hek*, mendebaldean *one(e)k*, *orre(e)k*, *aiek*—, bereizketa morfologikorik eza euskal eremu osokoa da, izenordainetan bezala. Gramatikaren atal honetan, historikoki modernoak dira eredu ergatiboa orokortu duten ekialdeko hizkeretako sistemak, eta zalantzarik gabe berriak diren formak daude horietan: zubereraren kasua argia da, absolutiborako *hurak* sortu baitu, eta *hek*, *haiek*, *heiek* zaharragoak ergatiborako espezializatu.
- (c) Ekialdeko hizkerak gramatikaren atal bakarrean dira erabat ergatibo: determinatzaile sintagmaren buru funtzional moduan artikulua dagoenean, deklinabide mugatuan, alegia, abs. *-ak* / erg. *-ek* atzizkiekin. Aurreko puntuan ikusi bezala, bereizketa hau modernoa da erakusleetan, baina honek ez du esan nahi artikulua buru duten sintagmetan berrikuntza maila berekoa denik; bestela esanda, ez du esan nahi ekialdean inoiz bereizketarik gabeko abs. *-ak* / erg. *-ak* sistema izan zenik, mendebalde-erdialdekoaren antzera. Baliteke izenaren deklinabidean berrikuntza morfologikorik ez —*-ak* eta *-ek* atzizki orokorrak erabili ziren, besterik gabe—, baina alineazio sistemaren berrikuntza gertatu izana; hau “hasieratikoa” izan liteke, betiere gogoan izanik izenaren deklinabide mugatuaren —erakusleetatik datorrenaren— berezko berritasun erlatiboa, hala nola pluraleko deklinabidearen izaera berantiarra eta ez hain gramatikalizatua (3.1.3 eta 5.2.3.8 atalak); ikus orobat *-ak* eta *-ek* atzizkiez 5.5.5.4 atalean esandakoa. Ez dirudi posible denik xehetasun horietan sakontzea eskura ditugun datuekin.
- (d) Artikulua buru duten sintagmei buruz, hala ere, ez da erabat zuzena esatea ekialdeko hizkeretako ergatibitatea erabatekoa edo orokorra dela: hor dago *-ok*

plural hurbila, ekialdeko testu zaharretan ere dokumentatua; ez da bereizketarik egiten. Ikus 5.2.5.2 (d) atala, Etxepareren eta Leizarragaren adibideekin; ez dut aurkitu adibiderik XVII. mendeko zubererazko testuetan (Tartasek, hala ere, *hoc* erakuslea darabil lau aldiz, izenordain eta izenondo funtzioetan).

Ekialdeko testu zaharretan, pluraleko izenordainen, erakusleen eta izenen deklinabidean, aski murrizta da absolutiboaren eta ergatiboaren arteko bereizketa formala, nahiz eta modu bateko eta besteko berrikuntzak zabaltzen joan diren: izenordainenean ez dago bereizketarik, erakusleenean ere ez, eta, izenarenean ere, artikulua neutroarekin bakarrik; hurbilarekin, berriz, ez, aitortu behar bada ere erabilera askoz ere txikiagoa izan duela.

Ekialdeko berrikuntzaren aldean, mendebalde-erdialde zabaleko hizkerek dute numero morfologiaren araberrako ergatibitate erdibitu erabatekoa: erakusleetan, izenordainetan eta izenetan. Ergatibitate erdibitu mota honen hipotesia formulatuko dut hurrengo atalean.

7.2.3 *Numero morfologikoa ardatz duen ergatibitate erdibitua*

Hemen aldeztu nahi dudana hipotesia honako hau da: pluraleko determinazioan — izenordain, erakusle zein izenenean— absolutiboa eta ergatiboa ez bereiztea da jatorrizkoa, oro har hartuta (ikus ekialdeko *-ak/-ek* bereizketaz egindako oharra); honek sistema erdibitu bat sortzen du D-elementuetan oinarritzen den deklinabidearen sisteman, singularrean beti egiten baita absolutibo/ergatibo bereizketa, euskalki guztietan. Numero morfologikoa du ardatz ergatibitate erdibitu mota honek:

- (a) Singularreko determinatzaile sintagmetan, buru funtzionalean artikulua zein erakuslea izan, alineazio ergatiboa erabatekoa da: perpaus iragankor eta iragangaitzetako subjektuak formalki ezberdinak dira.

Orobat gertatzen da sintagma mugagabeetan (morfologikoki plurala ez den *gu* izenordaina barne).

- (b) Pluralean dugu, garbi, ergatiboa ez den eredu baten adibidea: determinatzaile sintagmak buru funtzional moduan *-ak* artikulua duenean, mendebalde-erdialde

zabalean ez dago bereizketa morfologikorik absolutiboaren eta ergatiboaren artean; ez dugu, beraz, patroi ergatiborik. Artikulu plurala *-ok* hurbila denean, euskal eremu osoa hartzen du patroi horrek, ekialdea barne; orobat gertatzen da *zuek* izenordainarekin eta erakusleekin. Ekialdean egiten den bereizketa bera (abs. *-ak* / erg. *-ek*) berrikuntza da, modu batean edo bestean. *Hek* > *-ek* D-elementua ergatibo funtziorako espezializatuz gertatu da berrikuntza hau. Honek eragin du ekialdean bi ereduak izatea: batetik, mendebaldean bezala ergatibitate erdibitukoa (*-ok* artikulu hurbila, *zuek* izenordaina edo erakusle zaharrak), eta, bestetik, ergatibitate orokorrekoa, euskara baturako onartu den izenaren deklinabideko abs. *-ak* / erg. *-ek* bereizketa egiten duena.

Funtsean, D-elementuen jatorri diakronikoari dagokio hipotesi honen aldeko argudio nagusia:

- ◆ Pluraleko deklinabidearen jatorri diakronikoa —izenarena, izenordainena, zein erakusleena berena— erakusle pluraletan baldin badago eta hauetan ez badira bereizten absolutiboa eta ergatiboa, pluraleko deklinabidean egiten den bereizketa orok berria behar du izan.

Dixonen A-SO/ASO eskemarekin deskriba daiteke euskal determinatzaile sintagmaren ergatibitate erdibitua: (1) singularra beti jarraitzen zaio A-SO eredu ergatibo-absolutibo bati, eta (2) pluraleko ASO eredu neutroa da, eta A, S eta O formalki berdinak dira (ez da eredu nominatibo-akusatiboa ere). Alabaina, Dixonek (1994: 109-110) zerrendatzen dituen erdibitze ereduak ez bezala, euskararen kasuan erdibitzea ez dagokio izenaren izaera semantikoari edo perpausaren denbora/aspektu/moduari: euskaraz erdibitzea determinatzaile sintagmaren numero morfologikoaren arabera da.

Hipotesi honen ondorio zuzen bat da tradiziozko ikuspegia baztertu beharra: pluralean absolutiboa eta ergatiboa bereizten ez dituzten hizkeretan, ez da galdu bereizketarik, jatorrian ez zegoen eta halakorik.

7.2.3.1 Ergatibitate erdibitu mota honen adibideak beste hizkuntza batzuetan

Deskribatu izan da numeroaren arabera erdibitzerik beste hizkuntza batzuetan ere, eta

honek bermatu egiten du euskarazko datuak ere horrela deskribatu ahal izatea. Erdibitze moten sailkapenean, Dixonek ez dio berariazko atalik ematen, baina aipatu aipatzen du, erdibitze mota horretaz ohar lausoak baizik ez dituela egin aitortuz bada ere (Dixon 1994: 93). Nolanahi den, nire ustez, euskara ergatibitate erdibitu mota honen adibide garbia da; are gehiago, erdibitze hau euskara modernoaren gramatikan bizirik dagoen ezaugarria da, ez adizkietan erabat iharturik geratu den ustezko erdibitzea bezala.

Dixonek Australia hegoaldeko arabana, eta Torres itsasarteko kalaw lagaw ya hizkuntzak aztertzen ditu, besteren artean. Hauetan, eredu ez ergatiboen arabera alineatzen dira izenordain ez singularrak (numero duala ere bai baita): arabana hizkuntzan, AS-O eredu akusatiboaren arabera, eta kalaw lagaw ya hizkuntzan, ASO ereduaren arabera. Australia hegoaldeko beste zenbait hizkuntzatan (cf. dhirari hizkuntza), antzeko patroiak antzeman daitezke; ik. Silverstein (1977: 126) eta, bereziki, Dixon (1994: 91-94) erdibitze mota honen eta are gutxiago deskribaturiko besteren xehetasunetarako eta bibliografiarako. Xehetasunak xehetasun, euskarazko erakusleekin konpara daiteke hizkuntza horietako erdibitzea: pluraletan ez dago patroia ergatiborik, singularrean bai.

Ozeaniako hizkuntza hauetatik kanpo ere aurki daiteke erdibitze mota honen adibiderik, Amazoniako mayoruna hizkuntzetan, hain zuzen ere; interesgarriak gertatzen dira hizkuntza familia honen gaineko azterketak, familia honen protoforman ere berreraiki baitaiteke ergatibitatea erdibitua duen izenordainen sistema (Fleck 2010: 41):

	A	S	O	Genitiboa
Eredu ergatiboa:				
1 (1 sing. edo 1 + 3)	* <i>ë-n-bi</i>	<i>ë-bi</i>	<i>ë-bi</i>	* <i>nuku-n</i>
2 sing.	* <i>mi-n-bi</i>	* <i>mi-bi</i>	* <i>mi-bi</i>	* <i>mi-n</i>
3 sing.	* <i>a-n-bi</i>	* <i>a-bi</i>	* <i>a-bi</i>	* <i>awë-n</i>
Eredu neutroa:				
1 + 2	* <i>nuki</i>	* <i>nuki</i>	* <i>nuki</i>	* <i>nuki-n</i>
Eredu akusatiboa:				
2 pl.	* <i>mikui</i>	* <i>mikui</i>	* <i>mitso</i>	* <i>mitso-n</i>
3 pl.	* <i>akui</i>	* <i>akui</i>	* <i>ato</i>	* <i>ato-n</i>

34. taula. Proto-mayorunaren izenordain paradigmaren berreraiketa, Flecken (2010) arabera.

Sistema ergatiboa singularrean baizik ez dugu proto-mayorunaren izenordainen

paradigman; hortik kanpo, ergatiboak ez diren ereduak ditugu: 1. pertsona inklusibo pluraleko *nuki* izenordainean —1+2 gisa ageri dena— ez da bereizketarik egiten A, S eta O-ren artean, eta gainerako pluraletan eredu akusatiboa dugu, AS-O. Honela deskribatzen du Fleckek (2010: 39) erdibitze mota hau:

These are not typical nominal-hierarchy-based splits since the split is essentially a singular-plural split, with the singular pronouns following the same (ergative) pattern as full nouns.

Bitxia da, dena den, Fleckek erdibitze mota hau garrantzi gabekotzat jotzea, garbi deskribatzen baitu izenordainetako numeroaren araberrako erdibitzea. Honela dio lehenagoko lan batean, mayoruna familiako matses hizkuntzari buruzko berriazko azterketan: “Matsés não apresenta sistemas ergativos cindidos importantes. Nesse sentido, o Matsés seria morfologicamente quase completamente ergativo” (2005: 107). Deskripzio hauxe bera egin izan da euskaraz (7.2.1 atala). Aikhenthaldek ere, Amazoniako hizkuntza ergatiboetako erdibitzei buruzko atalean (2012: 209-219), ez du aipatzen numeroaren araberrako erdibitzerik, Flecken lana aintzat hartzen badu ere.

Are interesgarriagoa da Flecken lana, jatorrizko ereduaren zein ote zen galdetzen baitu, eta hiru aukera zerrendatzen ditu: eredu ergatiboa edo neutroa⁵⁰⁶ izatea jatorrizkoa, eredu akusatiboa izatea jatorrizkoa edo eredu erdibitua bera izatea jatorrizkoa. Singular/plural ardatzaren araberrako erdibitzearen beraren jatorria zein izan zitekeen ere galdetzen du, eta, proposamen gisa, saiatzen da hura eratoritzen izenaren izaera semantikoen hierarkiatik, hots, Silversteinen hierarkiatik. Galdera hauei guztiei modu ziurrean ezin erantzun diela esaten du, eta aukera guztiak haizu direla (Fleck 2010: 40-41).

Beste ohar interesgarri bat egin daiteke Flecken lanaren harira. Izenordainetako pluralaren araberrako erdibitzeaz gain, ohartarazten du eredu ergatiboa zabaldu dela edo zabaltzen ari dela mayoruna hizkuntzetako gramatikaren hainbat ataletan: izenordainetan beretan, ezezkako perpausetan⁵⁰⁷ eta bestetan (ik. halaber Fleck 2005).

⁵⁰⁶ Ez dago argi zergatik jartzen duen neutroa eredu ergatiboarekin batean; berez, badirudi eredu akusatiboarekin batera ere jar litekeela.

⁵⁰⁷ Zinez da interesgarria ezezkako perpausetan gertatzen dena (Fleck 2010: 55-57): jatorriz perpaus biko den egitura bat perpaus bakarreko moduan berranalizatu da, eta eredu ergatiboa orokortu. Euskarazko *ari* aditzaren bilakaera dakar honek gogora (ik. 7.2.1.1 atala).

Eredu ergatiboaren orokortzea dakarte aldaketa hauek guztiek, baina, Flecken arabera, maila morfologikoan baizik ez dira gertatzen, euskararentzako proposatzen dudana bezala, hain zuzen: “Only morphological patterns are becoming more uniformly ergative, not the syntax” (2010: 59). Bere ustez, erdibitze nabarmenik ez egoteak —ik. goian, nola ez duen garrantzizkotzat numeroaren arabera izenordainetako erdibitzea—, eta eredu ergatiboaren nagusitasunak errazten dute ergatibotasuna orokortzea.

Euskarazko datuak, aurkeztu dudana erdibitzearen deskribapena onartzen bada bederen, berebizikoak suerta daitezke auzi honetan: (1) ongi deskribatua dagoen hizkuntza delako eta ergatibitatearen gaineko lanen tradizioa oparora duelako eta (2) ergatibitate erdibitu mota honen bilakabide diakronikoa testuetan antzeman daitekeelako; hots, Fleckek mayoruna hizkuntzetarako erantzun ezin dituen zenbait galderek erantzun garbia dute euskaraz, aldaketa dokumentatuta dugulako (ik. 7.2.2.3.1 atala).

Horretaz gainera, interesgarria izan daiteke ergatibitatearen gaineko teorizazioetarako ere mayoruna eta euskara bezalako hizkuntzen azterketatik erator daitekeen ikerketa ildoak: batetik, ergatibitatearen erdibitze mota “berri” batek —gogoan izan Dixonek berak aipatzen duela—, numeroaren ardatzaren arabera, bere tokia har lezake erdibitze moten zerrendetan; eta, bestetik, ikerketa ildo honek eztabaida berriak susta ditzake, hala nola erdibitze mota hau orain arte deskribatutakoren baten azpiadarra den ala ez aztertzea —Fleckek berak dakar galdera hau— edota pluraltasunaren eta erreferentzialitate hierarkien arteko harreman zehatza zein den miatzea —ik. hurrengo atalean— eta beste hainbat.

7.2.3.2 *Silversteinen orokortzea eta euskarazko datuak*

Numeroa ere aldagai gisa sartzen du Silversteinek, bere jatorrizko proposamenean dakarren hierarkian (1977: 122):

The split ergative systems appear to be stable, recurrent types [...] If we take the notion ‘case-marking’ in its broadest sense, as the surface means of indicating case-relations of noun-phrase adjuncts, then split ergative systems show a split along the hierarchy of ‘person’ and ‘number’ features of the adjunct noun phrases.

Dixonek, ordea, Silversteinen lanean oinarrituta ematen duen Izenaren Hierarkia proposatzen duenean (ikus goian, 7.2.1.2 atalean), aldarrikatzen du sintagma jakin baten numeroa eta beronen izenaren izaera erreferentziala aldagai ezberdinak direla. Horretarako, Dixonek (1994: 92) arabana hizkuntzako datuak dakartza gogora — zeinetan izenordain ez singularrak eredu akusatiboari jarraitzen zaizkion (AS-O) eta singularreko izenordainak eredu ergatiboari (A-S-O eredu bati)— eta galdera hau egiten du:

There is surely no justification for conflating reference and number into a single hierarchy. On what basis could one say that non-singular pronouns have the greatest likelihood —greater than singular pronouns— of being A rather than O?

Silversteinen eta Dixonen proposamenen arteko aldearen eztabaidan sakondu gabe, bi ohar egin daitezke, etorkizuneko ikerketa ildoan abiapuntu moduan: batetik, Dixonen hautuaren alde, egia da pluraleko sintagmak maiz aztertu izan direla, beren ezaugarri semantiko eta bestelakoengatik, izen zenbakaitzekin batean (cf. hainbatetan artean Chierchia 1998), eta hauek Izenaren Hierarkiaren eskuin mutur aldera daude, ergatiboa jasotzeko aukera gehiago duten kategorien artean, inon egotekotan; bestetik, Silversteinen hautuaren alde, egia da, era berean, ergatibitate erdibituaren hierarkia ezartzeko irizpideek ia erabat egiten dutela bat Smith-Starken plural markak ezartzeko hierarkiarenekin (ik. 5.5.5.2 atala).

Aurreko eztabaida hau etorkizuneko lanetarako utziz, jo dezadan orain Silversteinen orokortzera, ikusteko nola ematen duen euskarazko ergatibitate erdibituaren hipotesiaren berri; honela dio Silversteinek (1977: 159):

The more highly marked noun phrases (in the sense of feature specification) will always show an accusative case marking if less highly-marked ones do, as defined by one or more features jointly ('simple' vs. 'complex' conditioning). Inversely the less highly marked noun phrases have ergative case-marking if the more highly-marked ones do.

Funtsean, markatutasuna zein tasunen arabera definitzen dugun, hortxe dago auziaren muina;⁵⁰⁸ [+/- plural morfologikoa] tasunak duen garrantzia nabarmenduko dut.

Euskaraz, singularra ez markatutzat eta plurala markatutzat har daitezke,

---

⁵⁰⁸ Ikus Haspelmathen (2006) lana, hizkuntz teorian *markatutasun* kontzeptuak tokirik ez duela dioen hipotesi baterako. Ez naiz eztabaida horretan sartuko.

morfologiaren zein azentueraren aldetik: erakusle pluralak morfologikoki konplexuagoak dira singularrekoak baino (ik. 5.5.3 ataleko berreraiketa), eta pluraleko atzizkidun hitzek azentu markatua jasotzen dute deklinabidean, Hualdek erakutsi bezala (ik. 5.3 atala).

Hala izanik, Silversteinen hierarkiak inplikutzen duen aurreikuspenak bete-betean asmatzen du euskal datuak deskribatzen: singular ez markatuan sistema ergatiboa dugu, plural markatuan sistema ez ergatiboa.

Begira dezakegu gramatikaren azpiatal gehiagotan ere Silversteinen hierarkia betetzen ote den:

- (a) Ekialdeko *-ek* artikulua neutroari eta *-ok* artikulua hurbilari begiratzen badiegu, ekialdeko subsistema horretan, *-ok* artikulua hurbila *-ek* artikulua neutroa baino markatuagoa dela uler genezake, [+hurbil] tasuna duelako; hala izanik, tasunetan konplexuago den *-ok* atzizkia ez da sistema ergatibo baten parte —absolutibo zein ergatibo balioak har ditzake, bereizketarik gabe—, eta *-ok* horrekiko markatugabea den *-ek*, aldiz, bai.
- (b) Izenordainetako banaketa ere interesgarria da: *zuek* izenordaina, eta orobat *guk* eta *hiek* izenordain desagertuak, konplexuak dira, jatorriz bigarren osagaien *hek* erakuslea dutelako (ik. 5.5.3.2 atala): ez dute sistema ergatiboaren barrenean jokutzen, eta absolutibo zein ergatibo izan daitezke. Abs. *gu* / erg. *guk* izenordain soilak, ordea, ez dira morfologikoki *zuek* bezalakoak —funtsean, ez dute pluraltasun morfologikorik—, eta eredu ergatiboaren barrenean jokutzen dute.⁵⁰⁹

Datu hau esanguratsua da, izan ere erdibitze honen kronologia erlatibo bat ezartzen laguntzen baikaitu: pluraleko morfologia garatu baino lehen ez zegoen mota honetako erdibitzerik; hots, pluralaren ageriko markatze morfologikoa erakusleen gramatikalizazioaren menpe dagoenez, ergatibitatearen erdibitze hau ez daiteke izan erakusleen gramatikalizazioa baino lehenagokoa.

- (c) Zubererazko azentueran azaldu gabe utzitako zenbait ezaugarri ere (ik. 5.3.1 atala)

⁵⁰⁹ Hau argumentu gehigarri gisa erabil liteke *zuek* izenordainaren jatorria **zu-hek* dela ziurtatzeko (orobat *guk* < *gu-hek* etab.), erakusleek bezala jokutzen baitu Silversteinen hierarkiari dagokionez ere.

saia gintezke Silversteinen orokortzearen barrenean ulertzen. Zubererazko izenaren deklinabidean, *lagun* izena adibide hartuta, abs. pl. *lagúnak* / erg. pl. *lagunék* dugu, eta izenordainean, *zíek* azentua (jatorrian *zu-hék dela onartzen badugu, azentua hizkeraren [-2] arau orokorrarekin berdindu da). Kasu honetan, datuek ez dute bat egiten Silversteinen orokortzearekin, edo, hobe esan, hierarkia horrekiko alderantzikaturik ageri dira: eredu markatuenak bereizten du ergatibotasuna, izenen deklinabideko abs. *˘ak* / erg. *-ék*, alegia,⁵¹⁰ baina eredu markatu gabeenak, *zíek* izenordainaren [-2] azentuerarenak, ez du bereizten ergatiboa. Irtenbide moduan esan genezake *zíek* izenordainaren azentuera markatua dela izenaren deklinabideko *-ék* atzizkiaren [-1] azentuera orokorrarekin konparatzen badugu, baina halako irtenbideek *ad hoc* xamarak dirudite; markatutasuna zertan datzan hobeki zehaztu beharko genuke, ezer baino lehen.

Zubererazko azentueraren xehetasun hauek garbi azaldu gabe geratzen badira ere — gogoan izan, hala ere, lexikalizazioaren aukeraz esandakoa, 5.3.1 atalean—, ez zait ausazkoa iruditzen plurala oro har morfologikoki konplexuagoa eta azentuaren aldetik markatua izatea, singularra neutroa izanik, eta ergatibitate erdibituaren ardatza hain zuzen numeroaren araberakoa izatea. Deskribapen hori ongi egokitzen da Silversteinen orokortzearen barrenean, [+/- plural morfologikoa] tasunean ezartzen badugu erdibitzearen ardatza.

7.2.4 Numeroa ardatz duen ergatibitate erdibituaren hipotesiaren ondorioak

Hemen aurkeztu dudan hipotesiak zenbait ondorio ditu, edo etorkizuneko ikerketarako zenbait bide irekitzen ditu:

- (a) Pluraleko sintagmetan ergatiboa eta absolutiboa ez bereiztea ez da neutralizazioen ondorio: jatorrizkoa da egoera hori. Honela erantzun dakieke ikuspegi klasikoaren azalpenei (ikus atalaren hasieran): batetik, ez dugu zertan jo bilakabide

⁵¹⁰ Bi alderditatik har liteke markatutzat sistema hau: batetik, abs. *˘ak* duten sintagmetako azentuerak ez du bat egiten pluraleko beste sintagmenekin, eta, bestetik, erg. *-ék* sintagmen azentuerak hizkeraren [-2] azentu ereduaren aurka egiten du.

fonologikoetara neutralizazio balira bezala azaltzeko; bestetik, ez dago beharrik neutralizazioen hipotesi honen azpian analizatzeko pluralgilearen eta ergatiboaren arteko homomorfia (-*k*), hain zuzen ere esan dezakegulako homomorfia hori dagoela erdibitzearen jatorrian, -*ga* lokatiboaren hipotesiaren bidetik (5.5.5 (g) atala).

- (b) Ergatibitatearen sorrerarako kronologia erlatibo bat ezar liteke euskaraz: esan dut ergatibitatearen erdibitze hau D-elementuen gramatikalizazioaren menpe bakarrik deskriba daitekeela, singular/plural bereizketa bera horien menpe dagoelako. Onartzen badugu ez dagoela erdibitzerik gabeko hizkuntzarik eta erabakitzen badugu hau dela euskaraz deskriba daitekeen erdibitze bakarra, euskarak ezin zuen ergatiboa izan D-elementuak gramatikalizatu aurretik.

Ikerketa ildo honek, ordea, hainbat xehetasun ditu argitu gabe: ergatibitatearen markatze morfologikoa ez dago, pluralarena ez bezala, D-elementuen gramatikalizazioaren menpe, eta deklinabide mugagabe ergatiboduna ere badago euskaraz —era berean bere erdibitzeak izan zitzakeena, ziur aski—. Baliteke, bestalde, adizkietan ustez dagoen ergatibitate erdibituaren aztarnak bestelako ergatibitate baten zantzu izatea.

Zeinahi ere diren ildo honetatik egin daitezkeen hipotesiak, gauza bat argi dago: euskal ikerketetan, batera aztertu behar dira pluralaren markatze morfologikoaren diakronia, D-elementuena eta eredu ergatiboen araberako alineazioa. Honek berriro garamatza ergatiboko -*k* eta pluralaetako -*k* jatorri bereko morfemak ote diren galdetzen duen hipotesira (ik. 5.5.5 atala).

- (c) Nire hipotesian, ardura ez da aditzean eredu ergatiboa antzeman daitekeen ala ez, eta ez dut lotzen subjektuetako eta objektuetako izen sintagmek duten kasuezarketa adizkietako pertsona-markenarekin. Determinatzaile sintagmetako morfologia dago nire hipotesiaren muinean. Determinatzaile sintagmari dagokion tasun baten araberakoa da erdibitzea bera, numero tasunaren araberakoa.

Aski modu lausoan bada ere, analisi sinkroniko zenbaitetako eztabaidak ekar litzake gogora, beharbada, nire hipotesiaren ezaugarri honek —hutsune gisa ere har liteke, nahi izatera—: pentsa liteke ergatibo-kasua DS mailakoa dela

soilik. Kasu ezarketaren eztabaida bete-betean jo lezake ergatibitate erdibituaren hipotesiak. Ikus zer dioen Lakak (2006b: 380):

A solution to this long standing problem is to turn the tables around and rescue Levin's (1983) original proposal that case is a D-structure phenomenon in Basque (or, in updated terms, that case is inherent, theta-related).

Ohar hutsa da hau, analisi sinkronikoetan argi zerbait edo bide zerbait ireki dezakeelakoan emana. Jakina, analisi sinkronikoek dute hitza auzi honetan; ohar baterako eta eztabaidaren bibliografiarako, ikus Duguinen tesia (2013: 248, 68 oh.). Ikus halaber Laka (2002: 418-424), ergatibotasunaren izaerari buruzko eztabaidaren sarrera historiografiko baterako.

- (d) Etorkizuneko aztergai gisa, lotura bila liteke *ari* perifrasiatako eredu ergatiborako joeraren eta pluraleko ergatiboaren orokortzearen artean; adibidez, testuetan bila daiteke zenbateraino diren eremukide, etab. Xehetasun hauei dagokien datu zehatzik ez badugu ere, ez dirudi oro har nire hipotesiekin bateragarria denik Aldairen ekialdeko “loose ergativity” nozioa (2008, 2009: 826-827), baina baliteke ergatibitateari buruzko ideia ezberdinekin aritzea.

7.3 Hegoaldeko testu historikoetako hasperena

Ezaguna da antzinatean eta Erdi Aroko agirietan hasperena adieraz zezakeela <h> grafemak; 4.3 atalean datu horietan sakondu dut, *Reja* agiriko <h> guztiak bilduz eta xeheki aztertuz zein ote zen bere balio fonikoa. Deklinabide mugatuaren diakroniaren atalean, argudiatu dut zenbait testu eta esaldi historikoko <h> grafemak hasperena adieraz zezakeela, berreraiketarako erabilitako argudioen sendogarri.

Datu historiko horietako <h> batzuk hasperentzat jotzeak ez du bat egiten Mitxelenak (*FHV* 205-206) hegoaldeko hasperenaren hedaduraz eta iraupenaz duen ustearekin, Nafarroako egoerari dagokionez bereziki:

Es altamente probable que la pérdida comenzara por la Alta Navarra, en contacto con el romance aragonés que no tenía *h*, y en la mayor parte de esa región era ya un hecho consumado en el siglo XI.

XI. menderako Nafarroan hasperenaren galera ia erabatekotzat jotzen zuen

Mitxelenak,⁵¹¹ baina “ia” hori zehazteko datuen faltaz ere ohartarazten du (XI 159-160):⁵¹²

No interesa demasiado discutir aquí, aparte de que la prueba no está por ahora a nuestro alcance, si hacia los siglos XV-XVII por ejemplo se conservaba aún en el habla alto-navarra o labortana del Baztán [...] ¿cuándo se perdió esa *h*, desaparecida ya para los siglos X-XI en la generalidad de la Alta Navarra, y hasta cuándo se conservó en alguna de sus zonas marginales y vecinas de las áreas del norte más conservadoras?

Atal honetan, saiatuko naiz zehazten Mitxelenaren uste hau zertan den, horretarako hiru bide jorratuz: bere garaian ezagunak ez ziren datuak erabiliz, datu zaharren analisi berria proposatuz eta garai hartako idatz ohiturak aztertuz.

Lan horretan hasi baino lehen, bil ditzadan hona zein bere atalean hasperenaren adierazletzat jo ditudan <h> grafemak eta beren sintagmak, berreraikitako formekin bat egiten dutenak:

- (a) Inesibo mugatuari dagokion atalean (5.2.3.7): *neurehan*.
- (b) Pluraleko *-ak* atzizkiari dagokion atalean (5.2.5 (a)): *armahaq* eta *Armahac*.
- (c) Pluraleko *-ek*, *-en* eta beste atzizkiei dagokien atalean (5.2.7.4): Beriainen *magohec*, *etab*.
- (d) Erakusle singularrei dagokien atalean (5.5.2.1): *ha*.
- (e) Erakusle pluralei dagokien atalean (5.5.3.2 (b)): Beriainen *ohec*, *orihec* eta *ayhec*.

Nafarroakoak dira hauek guztiak, Araba ekialdeko *armahaq* eta Kapanagaren *Armahac* izan ezik. Hurrengo azpiataletan, saiatuko naiz erakusten hasperena adierazten dutela <h> horietako batzuek behintzat. Bi multzo nagusitan bereiz daitezke horretarako erabiliko ditudan argudioak: batetik, euskarazko datuetatik beretatik ondoriozta daiteke <h> grafemak hasperena adieraz zezakeela. Bestetik, XV-XVI. mendeetako gaztelaniaren idatz ohituretan oinarriturik, esan daiteke <h> grafemak hasperena adieraz zezakeela.

⁵¹¹ Ez dut orain ezbaian jarriko Mitxelenak (XI 159-167) *Refranes y Sentenciasen* <h> grafemak zuen balioaz egindako azterketa zorrotza; ohartarazi nahi nuke, hala ere, ziur antzean hasperenduntzat jo genezakeen *Donestefah* adibideak XIV. mendera arte gutxienez luzatzen duela hasperenaren iraupena Bizkaian (4.6.3 atala).

⁵¹² Ikus halaber Mitx (VII 535).

7.3.1 <h> grafema eta hasperena Nafarroako datuetan

Badirudi agertu direla Nafarroa iparraldeko hasperenaren galeraren kronologiarako Mitxelenak nahi zituzkeen datuak, baina ez bakarrik hasperena gorde duten iparraldeko euskalkien lurralde mugakideetan, Lizarra aldean ere bai. Eztabaida berean sartu ditut Utergako Beriainen testuak ere, testuinguru geografiko bertsukoak, gainera.

7.3.1.1 Hasperena Nafarroan, XI. mendean geroztik

Bi datu mota berrik frogatzen dute ezbairik gabe Nafarroan XI. mendean harago iraun zuela hasperenak:

- (a) Mironesek (2009) izendatuki egiten du Mitxelenaren ikuspegiaren aurka; horretarako, eztabaidara ekartzen du euskal hizkuntzalaritzaren tradizioan gutxi erabili izan den datu mota bat: zenbait nafar dokumentutan hebrear alfabetoan idatziriko pertsona-izenak. *Mehe* deitura aurkitu du Mironesek, *hei* hizki hebrearrarekin idatzita, eta argudiatzen du hasperena baizik ezin adierazi duela hebrear alfabetoko hizki horrek. Datu hori froga gisa darabil Mironesek proposatzeko XIV. mende hasierako Lizarran hasperena bazela.
- (b) Beranduagoko datuak aurki daitezke Maioraren (2011) liburuan; Nafarroako agirietan dauden hainbat hitz eta esaldi biltzen dira hartan, eta hauek dakartza, besteak beste: Eugiko *eduqui nahi dituc heure hiçac* (1565koa) eta Bakedaoko *lehenere beguietan haducat eta guero vada lehen vada ene escuetaric joanen haiz* (1566koa). Hauetan, zaila da pentsatzea <h> grafemak hasperenaz beste ezer adieraz dezakeela: hasperena gorde den eskualdeetan hasperena legokeen toki berberean agertzen da <h> grafema, ez beste inon.⁵¹³ Ohar bedi Eugi Baztandik (eta Ipar Euskal Herritik) hurbil xamar dagoela, baina ez Bakedao, Amekoabarreneko herria baita, Urbasa mendikatearen hego-ekialdean.

XVI. mendean hasperenak Nafarroan zuen hedaduraren berri ematen dute esaldi hauek, eta ziurtatzen hasperena egon zitekeela nire berreraiketaren irozgarri eman ditudan bi adibideetan: cf. 1554ko *senarray porchara neurehan porchara*

⁵¹³ *Heure*-ri dagokionez, ohar bedi *eure* darabilela Leizarragak; *heure* eta *eure* darabiltza Etxeparek (OEHS.v.).

eguyten deraut (Gorritikoa, Maiora 2011; 48) eta 1582ko *guycona charduc bufetabat emanagatic quexasen den* ha (Urrozkoa, Maiora 2011: 81),⁵¹⁴ “ruyn es el hombre que por un bofeton que le dan se quexa” itzulpenarekin. Gogoan har bedi Gorriti non dagoen, Bakedaotik ez hain urrun, iparraldera: datu hauek —eta hona ekarri gabeko beste hainbat— XVI. mendeko Nafarroan hasperenaren hedadura zein zen zehazten lagunduko dute Maiorak bildutako esaldion azterketak aurrera egin ahala.

7.3.1.2 <h> grafema eta hasperena Beriainen erakusle pluraletan

Beriainen testuak XVII. mendekoak dira, Mironesek eta Maiorak dakartzatenak —XIV. eta XVI. mendeetakoak— baino are beranduagokoak. Atal honetan, modu berean aztertu ditut Beriainen erakusle paradigmako eta izenaren deklinabideko zenbait datu, eta argudiatu dut hasperena adieraz dezakeela bertan ageri den <h> grafemak.

Erakusleen berreraiketari buruzko atalean (5.5), Beriainen erakusle pluralak aipatu ditut, eta proposatu horietako batzuetan <h> grafemak hasperena adieraz zezakeela. Azterketa osoago baten zain, erakusle pluralak bakarrik ditut hizpide atal honetan, singularrekoetan ere datu esanguratsuak egon badaitezke ere: cf. BerDot 112 *hau berhau*, 108 *diru hau gucihau*, BerMez 44v *hare*, besteren artean. Beriainen erakusleen zerrenda osorako, ikus VIII. eranskina.

Beriainen erakusle pluralen formen deskripzioarekin abiatu dut eztabaida, (a-c) puntuetan, eta gero, zenbait ohar egin ditut datu horien analisirako (d-i):

- (a) Lehen graduan, erakusle pluralak ia beti du *ohe-* oinarria, eta BerMez-en aurkitzen dira salbuespen nabarmenenak: BerMez 41v *ytz hoec*, 73 *gauza ohoc*, 92v *gauzahoes*, 108v *oequi*; cf. halaber BerDot 117v *oen*. Ageri denez, bi dira hatxerik gabeko adibideak, eta, bi horien artean, sozietiboa da aldaera hatxedunik ez duen bakarra (*ohen* ongi dokumentatua dago). Beherago aipatuko ditut hatxea lekualdatua duten *ytz hoec* eta *gauzahoes* adibideak; *gauza ohoc* adibidearen kasuan, ez da baztertzekoa errata izatea; bada halaber BerDot 104 *ondasun*

⁵¹⁴ Ez dago argi Malerrekako Urroz den ala Iruñetik ekialdera dagoen Urrotz; beste adibidea Gorritikoa izateak lehendabiziko aukeraren alde egin lezake, hurbiltasun geografikoarengatik.

andiogetic, baina adibide honetan, badirudi bokalak erabat asimilatuta daudela eta artikulutik hurbilagoko forma dela erakusletik baino.

- (b) Bigarren graduan, BerDot-en bakarrik aurki daiteke *orihec*, hiru adibidetan.
- (c) Hirugarren graduan askoz ñabarragoa da egoera. Oro har, esan daiteke *ahe-* oinarriko aldaerarik ez dagoela, eta salbuespen bakarra datiboan dago, BerDot 124v *malauenturatu ahey*. Era berean, *ae-* aldaerarik ere ez dago, baina ugariak dira *aye-* duten aldaerak. Hauen ondotik, *ayhe-* aldaerak dira ugarietak, absolutiboan, ergatiboan, genitiboan, instrumentalean eta leku-kasuetan.

Tradiziozko analisiaren arabera,⁵¹⁵ erakusleetako <h> horiek balio grafiko hutsa du, eta markatzen du *-oe-* eta *-ie-* bokal bilkurak hiatoak direla. Zenbait ohar egin daitezke analisi honen aurka:

- (d) Beriainen dotrinan, erakusleetan baizik ez da agertzen *-oe-* eta *-ie-* hiatoetan <h> grafema; ugariak dira bokal bilkura hauek deklinabidean ere (cf. BerDot 85 *oracioetan*, 90 *cautiuen*, 116v *gaystoei*, 166v *Apostoloec* etab.), baina ez dira sekula agertzen ustezko <h> hiato markatzailearekin. Datu hau esanguratsua da: kontu grafiko hutsa balitz, espero izatekoa izan zitekeen erakusleetako zein deklinabideko hiatoetan agertzea; ez denez hala, nire ustez, sinpleagoa da pentsatzea erakusleetan hasperena adierazten zuela.

BerMez-en badira deklinabidean ere *-ohe-* eta *-ihe-* segidak: 7 *Erregue Magohec*, 40 *obligatiohequi*, 40v *onlacohec*, 55 *demoniohequi*, 59v *apetitu gaystohec* eta 30v *gucihequi*. Alabaina, sei adibide horien ondoan, nagusi dira <h> gabekoak izenaren deklinabidean, eta cf. bestalde 16v *Noe* izena. Bi modutara analiza daitezke adibide hauek, <h> grafemaren balio grafiko hutsaren aukera alde batera uzten badugu:

- (i) Horietan jatorrizko hasperena gorde dela pentsa liteke, arkaismo gisa; ezaugarri hau *fase sparita* moduan azalduko genuke.
- (ii) Ez badugu onartu nahi deklinabide mugatuan hain berandura arte iraun

⁵¹⁵ Pagolak Beriainez dioenez (1995: 22), “<h> grafia, batere baliorik gabe, maiz erabiltzen du, edozein lekutan ipinia, baina batzutan etimologikoa kontutan hartzen duela dirudi”.

zutela jatorrizko hasperenek, beste aukera da pentsatzea orduko erakusleetako hasperenaren eraginez ezartzen dela hasperena deklinabideko hauetan ere (cf. *ohec*, *orihec*, etab.), artean egun baino nabariago senti baitzuketen hiztunek erakusleen eta deklinabidearen arteko hurbiltasuna; ohar bedi *-o* bukaera dutela *Mago*, *obligacio*, *onlaco* eta *gaysto* hitzek, eta honek hurbileko sentiaraz zitzakeen *ohek* erakuslea zuten sintagmak. Hurbiltasun honen adierazle izan litezke BerMez 9 *trabajuohec*, 53v *berriohec*, 87 *gauzaohec* eta BerDot 101 *gauzaohec*, non erakusleak izenari loturik dauden, betiere kontu grafiko hutsa izan daitekeela ahaztu gabe. Berriro gramatikalizaturiko erakuslearen adibide are esanguratsuagoa izan daiteke BerMez 92v *gauzahoes*, bere leku-aldaturiko hasperenarengatik, eta agian ez da kasualitatea hasperena leku-aldaturik duen beste adibidean — BerMez 41v *ytz hoec*—, *hoec* izenondo moduan agertzea, ez izenordain. Ikus, behean, Caminoren proposamenari dagozkionak.

- (e) Ohartzekoa da hirugarren graduko *ayhec*, *ayhen* eta halakoetako <h> ezin daitekeela inola ere hatxe prohiatiko gisa azaldu: ez du zentzurik *ayec* edo *ayen* bezalako formetan <h> prohiatikorik erabiltzeak, bokalarteko eta silaba arteko muga hori *-i-* bokal irristariak berak markatuko baitzuen, markatzekotan: ez dago markatu beharreko hiatorik. Beste graduetako *ohec* eta *orihec* erakusleetan <h> prohiatikoaren aukera ez da, agian, erabat baztertzekoa, baina hirugarren graduko hauetan aukera honek ez du tokirik: hasperenaren aukera ezinbestean aztertu behar da.
- (f) Nire ustez, Beriainen datuak hobeki azal daitezke jatorrizko hasperena proposatuta. Gaurko *(h)aiiek*, *(h)aien* formak azaltzeko *(h)aek*, *(h)aen* dokumentatuetatik abiatu ohi gara, eta *-i-* bokalardi epentetikoak markatzen du silaba muga. Beriainen *ayhec* eta *ayhen* bezalakoetan <h>-k hasperena adierazten duela onarturik, *-i-* bokalardiak gerora sortua behar du, ez bokalarteko epentesi gisa, baizik eta *sahets* > *saihets* modukoetan bezala (Lakarra 2009: 578); cf. halaber *gohen/goihen*-i buruz esandakoak (4.7.4 atala).

Ez dago argi nondik nora sortu zen bokal sabaikari hau, baina agian gogora ekar daiteke Hualdek (2008: 207) beste helburu batekin aipatzen duen bilakaera fonetiko bat: sortaldeko andaluzieraz eta murtzieraz, sabaikaritu egiten da *-a-* bokala hasperen aurretik, eta *mesa* [mésa] hitzaren *mésas* plurala [mésaeh] ahoskatzen da (Hernández-Campoy eta Trudgill 2003). Hala balitz, *-i-* hori horizateak frogatuko luke <h> grafemak hasperena adierazten duela edo toki horretan inoiz hasperen bat izan dela, behintzat.

- (g) Auzi honetan garrantzi handikoa izan daitekeen beste datu baten berri eman dit Iñaki Camino irakasleak: *aigen* ‘haien’ erakuslea ere jaso izan da Nafarroako Ergoienean, Lizarragan (Solís 1993: 101, 113). Ez da ahaztu behar, ordea, *aigi* ‘haiei’ eta *oigi* ‘horiei’ daudela hizkera horretan, *-gi* datiboarekin, eta Caminok berak uste du genitiboko *aigen* (*oigena* ere bada) horien analogiaz edo sortua dela (2003: 444).

Belar ahostuna duten forma hauek esanguratsutzat jotzera, hobeki azaltzen dira jatorrian *-h-* baldin bazegoen: *aihen* > *aigen*. Gertakari hori lekukotzen dute *aho/ago*, *ohatze/ogatze* gisako bikoteek eremu geografiko bertsuan (cf. halaber Baztango *begarri*, *zagar*, etab., *FHV* 221), eta, zeharka bada ere, iradokitzen *aihek* eta *aihen* bezalakoetan <h> grafikoak hots bat adierazten zuela.

Are urrunago jotzen du Camino irakasleak, eta azalpen bidean jartzen du hego-nafarreran ezaugarri ezaguna den erakusleetako hasierako *g-* hotsaren jatorria (ik. 5.5.1 atala): bere ustez, *ohék* > *ogek* gertatu zela onarturik, metatesiz azal daiteke *goek* forma. Metatesian oinarrituriko Caminoren proposamen honek bere alde izan litzake *ogatze* > *goatze* edo *ogart* > *goart* moduko bilakaerak, jadanik XVIII. mendeko Lizarraldeko testuetan aurki daitezkeenak (*FHV* 596); ohar bedi bat egiten dutela gertakari hauen eremu geografikoak eta kronologiak. Are gehiago, baliteke BerMez 92v *gauzahoes*, 41v *ytz hoec* adibideetan erratarik ez izatea, eta hasperena bera izatea lekualdatua, beranduagoko herskari belarraren lekualdatzearen aitzindari.

- (h) Aurreko puntuko adibideen bidetik, azken ohar bat egin nahi nuke, baina erakusleen esparrutik aterata: nire ustez, aipagarria da BerMez 89v *ohaye* ‘hoa’

adizkia; proposa daiteke adizki honetan ere <h>-k hasperena adierazten zuela, etimologikoki dagokion bezala (cf. Etxep 1: 183, 4: 17 *doha* ‘doa’, Oih 349, 561, 606 *oha* ‘hoa’, etab.). Are esanguratsuagoa izan daiteke gaurko Nafarroan *goaie* bezalako formak aurkitzea (Camino 2011: 809), *ogaye-tik datozela pentsatu nahi badugu.⁵¹⁶

Atal honetan, argudiatu dut Beriainen <h> zenbaitek hasperena adierazten dutela, gehienbat datu linguistikoen eztabaidaren bidetik. Honek bete-betean egiten du Mitxelenaren ustearen aurka, are gehiago kontuan hartzen badugu berak Iruñea gune berritzaileen artean sailkatu zuela, hasperenaren galera prozesuari dagokionez,⁵¹⁷ eta Beriainek aitortzen duela bere hizkera Iruñekoa bertakoa dela.⁵¹⁸ Baina egia da berebat ez dela hasperenaren arrasto ziurrik antzematen Maioraren liburuko Iruñeko agirietan, ikus IX. eranskina;⁵¹⁹ baliteke, ooren buru, Mitxelenak arrazoi izatea, eta galdera egin liteke, Beriainek honetan Iruñeko hizkerari segitu ote zion edo Utergako bere jaioterrikoari, hiriburutik bertan badago ere.

Hurrengo ataletan (7.3.1.3 eta 7.3.2), grafiari buruzko zenbait xehetasun eztabaidatuko ditut.

7.3.1.3 Ohar bat Beriainen grafiaz: gaztelaniazko testuak

Nire hipotesiaren arabera, hasperena adieraz dezakete Beriainen <h> batzuek, garai hartako gaztelaniaz bezala. Baina gaztelaniazko tradizio grafikoaren berri eman baino lehen, Beriainen beraren gaztelaniazko testua araka daiteke, jakiteko <h> grafema prohiatikoa erabiltzen duen eta, hala bada, nola erabiltzen duen.

Gaztelaniazko testuen irakurketa egin ondoren, emaitza argia da: <h> grafema ez

⁵¹⁶ Hondarribian bada *gua* ‘hoa’ forma; kasu honetan, badirudi argixeago dagoela bokal belarrarengatik sortu dela hastapeneko herskari belarra. Jakina, *goaie* forma ere horrela azal daiteke.

⁵¹⁷ Hona bere hitzak: “La aspiración se perdió en Navarra por Pamplona, Estella o Aoiz durante el largo hiato documental que va del siglo II al X” (VII 536) eta “la norma de Pamplona [...] tuvo que ser más bien innovadora” (XI 160).

⁵¹⁸ BerMez “yo escriuo el que se habla en Pamplona, Cabeça deste Reyno, y Obispado de Nauarra, que es el que se habla en la mayor parte del, donde se habla bascuence, y el que mejor se entiende en todas las partes” (*Al Lector* atalean).

⁵¹⁹ Cf. adibidez 1538ko *eroy asa aspaldia hi egoçirich ago halquea, erro yasa aspaldian hi ego çirich ago ha alquea* eta *erroy asza aspaldian egoçiricago alquea*; 1563ko *gayzto andurra norayz y gazto andurbat bayçic ancare maynguequi goztacen ayçenori*; 1565eko *heroy adaburu andia*.

da, oro har, balio prohiatikoarekin erabiltzen.⁵²⁰ Adibide esanguratsu hauek aurkitu ditut: BerMez 23v *oya* ‘oía’, 102v, 103 *distribuya* ‘distribuía’, 106 *cayan* ‘caían’; adibide hauetan, garaiko ohituren arabera (ikus 7.3.2 atalean), hatxe prohiatikoa erabil zitekeen, baina horrelako adibide bakarra aurkitu dut BerMez-en, 5 *trahian*. Ohar bedi hatxearen erabilera hau ez dela prohiatiko soila, <i>-ren balio bokalikoa argi geratzeko funtzioa ere bazuen, ez zedin irakur kontsonante gisa; ez da hori *ohec*, *orihec* eta *ayhec* erakusleen kasua. Honek guztiak iradokitzen du Beriainek ez zuela hatxearen balio hori bereziki “gogoan”, eta, are gehiago, izatekotan, kategoria gramatikal jakin bati loturiko erabileratzat izango zuen, adizkiei zegokiena. Bada, dena den, euskarazko testuan erabilera honen adibiderik, betiere <u>-ren ondoan: cf. BerMez 10v, 41v *gauhean*, 40 *eguitendrahuet*, 74 *ene Ayngueru beguiracen nauhenari*;⁵²¹ hauek dira hatxe prohiatikoaren adibide garbi bakarrak Beriainen euskal testuetan, nire ustez.

Euskarazko *ohec*, *orihec* eta *ayhec* erakusleak burutan izanik, *-oe-* eta *-ie-* hiatoak ere bilatu ditut gaztelaniazko testuetan, baina ez dut adibide esanguratsurik aurkitu; cf. BerMez 35 *los Kyries*, 118 *los Quiries*, baina ez zatekeen espero izatekoa hitz honetan hatxe grafiko bat.

Jakina, hiatoan dauden beste bokal asko aurki daitezke gaztelaniazko testuetan, guztiak hatxerik gabe: cf. hainbaten artean BerMez 4 *desseo*, 48 *sea*, 79v *mio*, *reo*, 103v *criado*. Esan gabe doa hitz hauen aldaera hatxedunek (*deseho*, *miho*, *seha* etab.) ez dutela tradiziorik garai hartako gaztelaniazko testuetan ere. Baina badira hitz batzuk

⁵²⁰ BerMez-eko adibideak ekarri ditut hona, baina esan daiteke eredu grafiko bera darabilela BerDot-eko gaztelaniazko testuan ere.

⁵²¹ Tentazioa egon liteke erlatiboko *-en* atzizkiaren jatorrizko forma ikusteko *nauhenari* honetan. Nire ustez, ez da ezina genitiboko *hen* erakuslearekin lotzea erlatiboko atzizkia: ezaguna da maiz daudela erakusleak erlatibo marken jatorrian (cf. ing. *that*; Heine eta Kuteva 2002: 113-115); horretaz gain, superlatiborako emaniko sintaxizko azalpenaren antzeko bat eman liteke erlatiboko hauetarako ere (ik. 5.2.6.2 atala), *gizon dago hen(a)* ‘haien artean (dagoen) gizona’, eta honek bat egingo luke erlatiboko perpausen hurrenkera zaharraz dakigunarekin (ikus orain Krajewska prestatzen ari den tesia); kasu horretan, izenordaina litzateke *hen*, berriz ere, eta honek bat egiten du Heinek eta Kutevak diotenarekin; era berean, ez da baztertzekoa *hen* (< *he-n*) genitiboaren jatorrizko inesibo balioa egotea hemen, cf. *here* → *relative* bilakaera (Heine eta Kuteva 2002: 174). Hipotesi honek, jakina, ez du agortzen erlatiboko formez esateko dagoen guzia, badago-eta erlatiboko *-an* marka ere, azalpen eske legokeena. Ariztimuñoren ustez (2013: 53-54), *han* erakuslea dago erlatiboko marka guztien jatorrian; nolana ere, beste inesibo bat. Dena den, eta erlatiboaren jatorriari buruzko hipotesi diakroniko hau zuzena izan zein ez, Beriainen adibide bakar honetako hatxea ez da, nire ustez, jatorrizko formaren lekuko, <u> aurreko adierazpen grafiko soila baizik, bokal hori kontsonante gisa irakur ez dadin.

aldaera hatxedunarekin ager zitezkeenak, hala nola BerMez 13v *lee*, 46, 46v *creer* eta 96v *trae*, beste hainbat adibideren artean; hauek ere hatxerik gabe agertzen dira beti Beriainen testuetan. Azkenik, hatxea ez erabiltzeko zuen joeraren adibide moduan, argigarria da 48 *por ay* ‘por ahí’, *haber* aditzaren 46v *ay* ‘hay’ formaren homografoa (baliteke, dena den, homofono ere izatea bi forma hauek).

Honenbestez, Beriainen beraren ohitura grafikoei begira ere, uste dut argudia daitekeela hasperena dagoela euskarazko *ohec*, *orihec* eta *ayhec* erakusleetan, ez hatxe prohiatiko grafiko soila; nire ustez, errazagoa da hori onartzea, euskarazko zenbait hitzetarako hatxe prohiatikoak erabiltzen hasi zela onartzea baino.

7.3.2 Hasperena eta <h> grafema gaztelaniazko idatz ohituretan

Euskarazko datuetatik kanpo, ezinbestean begiratu behar zaie hizkuntza erromantzeak idazteko zeuden idatz ohitura garaikideei. Gaztelaniaren Urrezko mendeko ortografoen artean, Nebrijarekin hasita, puri-purian egon zen idazkera arautzeko eztabaida: idazkera fonetikoagoaren eta etimologiazaleagoaren arteko hautuan kulunkatu zen batzuen eta besteen arteko eztabaida (ik. Plans 1980). Idazkera zein eta nolakoa izan behar zen zehaztu nahi honetan, hasperenaren eta <h> grafemaren gorabeheren berri ere eman zuten orduko adituek.

Hiru azpiataletan banatu dut eztabaida: lehenik, laburbildu egin dut orduko ortografoek hasperenaz diotena; bigarrenik, <h> grafemaren erabilera esandakoak bildu ditut, eta, azkenik, ariketa bat egin dut, XV-XVII. mendeen arteko hiato zenbaiten gaztelaniazko adibideak arakatzuz, ikusteko zenbaterainokoa zen ustezko <h> prohiatikoaren erabilera hizkuntza horretako ohitura grafikoetan.

7.3.2.1 Hasperena gaztelaniaren Urrezko Mendean

Menéndez Pidalek deskribatu bezala, XV-XVI. mendeen artean gutxienez bazegoen hasperena gaztelaniaz: “La F se conservó en la lengua escrita hasta finales del siglo XV [...], pero luego fue sustituida por la *h*, que era verdaderamente aspirada en los siglos XV y XVI” (apud Barroso eta Sánchez 1993: 169). Hasperenak gaztelaniaz zehazki noiz arte iraun zuen eztabaidagai izaten bada ere, gutxi gorabeherako epe jakin batzuk

eman ohi dira: Sánchez-Prietok (1998: 119-120) gutxienez XVI. mendearen bigarren erdira arte aipatzen du; Sánchez eta Barrosok, berriz, XVII. mendearen lehen erdira arte zabaltzen dute.⁵²² Plansek (1982: 174-178) ñabardura zenbaitez hornitzen ditu ideia horiek,⁵²³ betiere garaiko ortografoen eta gramatikarien berriei jarraiki: XVII. mendearen lehen erdiko zenbait gramatikarik (Fray Francisco de Roblesek 1621ean eta Carolo Muleriok 1636an) erabat ukatzen dute gaztelaniaz hasperena bazenik; XVIII. mendeko beste zenbaitek (Carlos Rosek 1732an, Mayans y Siscarrek 1735ean eta bestek) hasperena deskribatzen dute gaztelaniazko fonema gisa. Plansek gramatika tradizioari egozten dizkio XVIII. mendeko berri hauek, argudiatuta ordurako hasperena ezaugarri dialektal ez-orokorra izango zela; horren alde egiten dute, besteak beste, Korreasek bere lanetan poeten sinalefari buruz esandakoek (1626 inguruko *Arte Kastellana*-n eta 1630eko *Ortografia Kastellana*-n; ik. Plans 1982: 176).

Ondorio nagusi bat atera daiteke eztabaida honetatik, euskal datuen azterketarako: nire hipotesiaren arabera, Nafarroan euskal hasperena bizirik egon zitekeen garaian, XV-XVII. mendeen artean bazen gaztelaniaz ere hots hori; hasperena ez zen arrotza ortografia erdua ezartzen zuen hizkuntzan, gaztelanian, eta <h> grafemaren bitartez adierazten zen.

7.3.2.2 <h> grafemaren balioak

Urrezko mendeko ortografo eta gramatikariek <h> grafemaren erabilera nola deskribatzen duten jasotzen du Plansek (1982: 167-173), eta hiru balio nagusi biltzen ditu:

- (a) Hatxeak hasperena adierazten du, latinezko *f*- igurzkariaren bilakaera fonetikoaren ondoko hasperena: cf. lat. *filius* > gazt. *fijo* > *hijo*, lat. *facio* > gazt. *fago* > *hago* etab.
- (b) Jatorri etimologikoko latinezko hatxeak: *honra*, *hombre*, *humanidad*, etab.

⁵²² Honela diote: “En el caso concreto del grafema *h* < *f*- latina, las opiniones de los ortógrafos hasta la primera mitad del XVII coinciden en que la *h* representa una aspiración; existe, pues, una relación grafía-fonema” (1993: 170).

⁵²³ Esplizituki mahaigaineratzen du galdera: “[L]a mayoría de los tratadistas defienden el valor de la aspiración del grafema. Ahora bien, ¿cuándo desaparece dicha aspiración?” (1982: 174).

- (c) Hatxea /i/ eta /u/ fonemen aurrean erabiltzen da, /ie/ eta /ue/ diptongoetan, bokalikoak direla adierazteko, ez kontsonantikoak: cf. *huerto*, *huevo*, *hierro*, etab.

Hiru nagusi horietaz gain, maila apalagoko beste erabilera batzuk ere aipatzen dituzte orduko ortografoek, hala nola afrikatua adierazteko <ch> digrafokoa (Nebrijak 1492an), homofonoak bereizteko —*e* juntagaila / *he* adizkia, *a* preposizioa / *ha* adizkia etab. — hatxe erabat ortografikoa (Valdése) edo arabismoetako hasperena markatzeko (Madariagak 1565ean). Erabilera prohiatikoaren berririk ez du ematen Plansek Urrezko mendeko ortografoen azterketan; Barrosok eta Sánchek, ordea, zehaztaperen bat egiten dute erabilera honetaz: “De la *h* diacrítica para los hiatos (*leher*, *veher*) tratan poco los ortógrafos, salvo Juan de Valdés que la rechaza” (1993: 170). Merezki du hona ekartzea Valdésen aipamena bera: “Hallaréis también una *h* entre dos *ees*, como en *leher*, *veher*, pero desto no curéis porque es vicio de los aragoneses, lo cual no permite de ninguna manera la lengua castellana” (apud Barroso eta Sánchez 1993: 170). Horretaz guztiaz gainera, ikertzaile hauek ohartarazten dute erabiltzen zirela bestelako zeinu diakritikoak ere hiatok markatzeko, ez <h> bakarrik (Barroso eta Sánchez 1993: 171):

Esta última [hatxearen erabilera diakritikoz ari dira] es un exponente más, al lado de otro tipo de representaciones (acentos agudo, grave y circunflejo, y), de los recursos utilizados en la época para señalar la división silábica. A modo de ejemplo: en la *editio princeps* (1605) del *Quixote* conviven, por los ejemplos que hemos registrado, las distintas opciones de acento agudo, grave, circunflejo, *h* diacrítica, y para señalar el hiato (ejemplos de *caïa*, *caía*, *caña*, *cahia*, *caya*)

Aipu hauetako adibideez gain, *traher*, *ohía*, *cahía* eta *vehía* modukoak zerrendatzen dituzte. Hatxearen erabilera prohiatiko hau ezaguna da gaztelaniaz Erdi Aroaz geroztik (Sánchez-Prieto 1998: 119),⁵²⁴ baina ez dirudi, XV. mendetik aurrerako ortografoen arabera behintzat, arrakasta handikoa izan zenik.

Urrezko mendeko deskribapen hauetatik bi ondorio nagusi atera behar dira, euskal datuen eztabaidarako esanguratsuak: batetik, <h> grafemak hasperena adieraz zezakeen; are gehiago, izan ere hatxearen berezko balioztat jotzen baitu Nebrijak. Bestetik, erabilera prohiatikoak erabat bigarren mailakoa da, eta, maiz, <i> eta <u> grafemek hots bokalikoak adierazten zituztela markatzeko.

⁵²⁴ Leongo Erdi Aroko agerietan ere ageri da erabilera hau (Marcet 2008: 60), eta, hortaz, ezin ukatua da erabilera zabaldua izan zuela.

7.3.2.3 XV-XVII. mende erdira arteko hiatoak: lagina eta erabilera maiztasuna

Aurreko atalean ikusi bezala, garai hartako gramatikarien arabera, hiatoa markatzearena ez zen <h> grafemaren erabilera nagusietako bat. Erabilera honen maiztasuna neurtu nahi izan dut atal honetan, hiatoa duten zenbait hitz hautaturen arabera. Gaztelaniazko hiatodun hitzen adibideak aukeratzeko, aintzat hartu ditut hasperenduntzat jo nahi ditudan euskal hitz edo sintagmetako hiatoak: *-aa-*, *-ea-*, *-oe-* eta *-ie-* (cf. *armahaq*, *neurehan*, *ohék* eta *orihek*, hurrenez hurren). *CORDE* corpusean bilatu ditut 1650. urtera bitarteko honako hitz hauek, dagozkien aldaera grafikoekin, <h>-dunak eta <h>-gabeak: *-aa-* hiatoarekin, *albaaca/albahaca*, *azaar/azahar*, *bezaar/bezahar*, *Aaron/Aharon* eta *Saavedra/Sahavedra*; *-ea-* hiatoarekin, *aldea/aldeha*, *apear/apehar* (*apea/apeha*), *correa/correha*, *marea/mareha*, *teatro/tehatro*, *pelear/pelehar* (*pelea/peleha*), *tarea/tareha* eta *vea/veha*; *-oe-* hiatoarekin, *corroe/corrohe* (*corroel/corrohe*), *héroe/herohe*, *Noé/Nohé*, *roer/roher* (*roe/rohe*) eta *soez/sohez*; *-ie-* hiatoarekin *cliente/clihente*, *jabalíes/jabalíhes*, *riel/rihel*, *trienio/trihenio*, *ría/rihe*, *ries/rihes*, *envíe/envihe* eta *guíe/guihe*.

CORDE-ko corpora editaturiko testuek osatzen dute, eta horrek eragin lezake ez agertzea jatorrizkoetan zeudekeen <h> asko;⁵²⁵ horregatik, *CORDE*-ko bilaketa hauetaz gain, 3.3 atalean deskribatutako Erdi Aroko corpusean ere bilaketak egin ditut: corpus horretan badira agiriak 1520. urtera artekoak, gaztelaniaz idatzirik, eta nahiz eta ez izan Beriainen testuen garaikide —bai ordea Maioraren esaldiena—, zilegi iruditzen zait orientagarri gisa erabiltzea. Ohar honekin nabarmendu nahi dut ariketa honen emaitzak hurbilketa bat baizik ez direla, esan bezala badaudelako kontrola ez ditzakedan aldagaiak; berariazko azterketa sakonagoen faltan, 7.3.2.1-7.3.2.2 ataletako azterketa eta orokortzeei begiratu beharko diegu.

Lehenik, egungo gaztelaniaz *-aa-* hiatoa duten zenbait hitz bilatu ditut: *albahaca*, *azahar* eta *bezaar* izen arruntak, eta *Aaron* eta *Saavedra* izen bereziak. Hona emaitzak:

⁵²⁵ Gidor Bilbao irakasleari eskertu nahi diot honetaz ohartaraztea.

Hitza	<h>-rekin	<h>-rik gabe
<i>albahaca</i>	107 agerraldi 53 testutan	2 agerraldi testu bakarrean
<i>azahar</i>	229 agerraldi 111 testutan	8 agerraldi 6 testutan
<i>bezaar</i>	24 agerraldi 2 testutan	41 agerraldi 7 testutan
<i>Aaron</i>	9 agerraldi testu bakarrean	189 agerraldi 18 testutan
<i>Saavedra</i>	Agerraldi bat testu bakarrean	9 agerraldi 5 testutan

35. taula. -Aa- hiatoa *CORDE*-ko 1650era bitarteko gaztelaniazko testuetan.⁵²⁶

Ohartzekoa da hiru izen arruntak, *albahaca*, *azahar* eta *bezaar*, jatorri arabiarrekoak direla (ik. Corominas s.v. *albahaca*, *azahar* eta *bezoar*), eta, gaur hiatodun izanik ere, ez ziren hala jatorrian. Ez dira, hortaz, aukera daitezkeen adibiderik onenak, berorietan ageri den <h> grafemak hasperena adieraz bailezake: esan bezala, mailegu arabiarretako hasperenak adieraztea zen <h> grafemaren balioetako bat. Adierazgarria da jatorriz arabiar diren hiru hitz horietatik kanpo egoera aurkakoa izatea: *Aaron* eta *Saavedra* izenetan <h>-dun aldaera grafikoak askoz ere urriagoak dira.

Laburbilduz: -aa- hiatoa urria da gaztelaniaz, eta bere adibide ustez ziurretan, *Aaron* eta *Saavedra* izen jatorriz arrotzetan, <h>-dun aldaera grafikoak askoz urriagoa da <h>-gabea baino; <h>-dun aldaera hauek, gainera XV. mende erditsukoak dira, Alfonso de Toledorenak.⁵²⁷ Ez dago XVI. edo XVII. mendeko adibide bakar bat ere.

Bigarrenik, egungo gaztelaniaz -ea- hiatoa duten hamar hitz bilatu ditut: *aldea*, *correa*, *marea*, *tarea* eta *teatro* izenak, *apear* eta *pelear* aditzak, eta *apea*, *pelea*⁵²⁸ eta *vea* adizkiak. Hona emaitzak:

⁵²⁶ Erdi Aroko nire corpusean ez dago hitz hauen adibiderik, salbuespen bakarrarekin: *Gonçalo de Saavedra* (*ArchDurIV*; Valladoliden egindako agiri batekoa da); 1517ko data duen agiri batean dago, baina 1460ko dataren testuinguruan agertzen da izen hori.

⁵²⁷ Alfonso de Toledo, Toledokoa izanik ere, Katalunian eta Valentzian ere bizi izan zen (Lomax 1982); esanguratsua izan daiteke datu hau, gogoan hartuta Valdésesek <h>-aren erabilera prohibiatikoaz ari dela aipatzen duen “vicio de los aragoneses” (ik. 7.3.2.2 atalean).

⁵²⁸ Izena ere izan daiteke.

Hitza	<h>-rekin	<h>-rik gabe
<i>aldea</i>	Agerraldirik ez	4875 agerraldi 1051 testutan
<i>apear</i>	Agerraldirik ez	473 agerraldi 188 testutan
<i>apea</i>	Agerraldirik ez	121 agerraldi 71 testutan
<i>correa</i>	Agerraldirik ez	369 agerraldi 165 testutan
<i>marea</i>	Agerraldirik ez	667 agerraldi 118 testutan
<i>pelear</i>	Agerraldirik ez	6239 agerraldi 685 testutan
<i>pelea</i>	Agerraldirik ez	4526 agerraldi 678 testutan.
<i>tarea</i>	Agerraldirik ez	196 agerraldi 82 testutan
<i>teatro</i>	Agerraldirik ez	1108 agerraldi 326 testutan
<i>vea</i>	3 agerraldi 3 testutan	6647 agerraldi 1550 testutan

36. taula. *-Ea-* hiatoa *CORDE*-ko 1650era bitarteko gaztelaniazko testuetan.⁵²⁹

Nabarmena da gaztelaniazko *-ea-* hiatoa ez dela ia inoiz <eha> idazten. Egindako bilaketetan hiru adibide baizik ez ditugu <h>-rik gabeko 25.221 adibideen ondoan (*CORDE*-ko corpusean). Are gehiago: hiru horietako bat katalanezko adibidea da; beste bat, ongi ulertzen ez dudan esaldi batekoa da, Pedro de Toledorena, XV. mendekoa; eta hirugarrena, ~1605ekoa izanik ere, Aragoikoa da itxura guztien arabera.⁵³⁰

Funtsean, arakaturiko corpusean, ez dago <eha> idatziriko *-ea-* hiatoaren adibide esanguratsu bakar bat ere XV. eta XVII. mendeen artean.

Hirugarrenik, gaurko gaztelaniaz *-oe-* hiatoa duten zazpi hitz bilatu ditut: *héroe* izena, *soez* izenondoa, *Noé* izen berezia, *corroer* eta *roer* aditzak eta *corroe* eta *roe* adizkiak.

Hitza	<h>-rekin	<h>-rik gabe
<i>corroer</i>	Agerraldirik ez	6 agerraldi 3 testutan
<i>corroe</i>	Agerraldi bakarra	14 agerraldi 6 testutan
<i>héroe</i>	Agerraldirik ez	6 agerraldi 3 testutan
<i>Noé</i>	32 agerraldi 5 testutan	211 agerraldi 35 testutan
<i>soez</i>	Agerraldi bakarra	109 agerraldi 61 testutan
<i>roer</i>	10 agerraldi 2 testutan	222 agerraldi 106 testutan
<i>roe</i>	6 agerraldi 4 testutan	150 agerraldi 76 testutan

37. taula. *-Oe-* hiatoa *CORDE*-ko 1650era bitarteko gaztelaniazko testuetan.⁵³¹

Hiato honen kasuan ere urriak dira <ohe> moduko grafiak. Adibide gutxi horietako gehienak ez dira XVI. edo XVII. mendeetakoak, XV.ekoak baizik, eta Aragoiko

⁵²⁹ Erdi Aroko nire corpusean ez dago hitz hauen aldaera hatxedunik.

⁵³⁰ *Los veintitún libros de los ingenios y máquinas de Juanelo Turriano* da testuaren izenburua; bere izenik gabeko egilea Aragoikoa zen (García Tapia 1993: 223).

⁵³¹ Erdi Aroko nire corpusean ez dago hitz hauen aldaera hatxedunik.

autoreenak edo hango argialetxeetakoak dira batzuk. *Sohez* aldaera grafikoaren adibide bakarra ~1450ekoa da; 1293koa da izen biblikoaren *Nohe* aldaeraren agerraldietako bat, hogeita bat 1400-1425ekoak (*Libro del Tesoro* izeneko testukoak), bi 1435. urtea baino lehenagokoak, Clemente Sánchezenak, eta bost ~1400ekoak; bakarra da 1565ekoa, baina Perukoa da adibidea. *Roer* aditzaren kasuan, <roher> grafiarekin ageri diren adibideetako zortzi *Exemplario contra los engaños y peligros del mundo* testukoak dira, itzultzaile izengabe batek itzulia eta 1493an Zaragozan editatua (Lacarra Ducay 2002-2004), eta beste bi adibideak Vicente de Burgosen itzulpen testu batekoak, 1494koak. *Corrohe* aldaera grafikoaren adibide bakarra 1494koa da, egile ezezaguneko testu batekoa.⁵³² Azkenik, *roe* adizkiaren <rohe> grafiaren adibideetako bat *Exemplario* testukoa da, eta beste bat Vicente de Burgosena, arestian aipatuak biak; beste bi XV. mendeko egile ezezaguneko testu batekoak dira, eta beste bat Manuel de Ledesmarena, 1592koa.⁵³³

Ageri denez, ez dago XVI-XVII. mendeetako adibide esanguratsu bakar bat ere -*oe*- hiatoa <ohe> idazteko ohitura zegoela adierazten duenik.

Azkenik, gaurko gaztelaniaz -*ie*- hiatoa duten zortzi hitz bilatu ditut: *cliente*, *jabalíes*, *riel* eta *trienio* izenak, eta *ría*, *ríes*, *envíe* eta *guíe* adizkiak.

Hitza	<h>-rekin	<h>-rik gabe
<i>cliente</i>	Agerraldirik ez	19 agerraldi 8 testutan
<i>jabalíes</i>	Agerraldirik ez	29 agerraldi 5 testutan
<i>riel</i>	Agerraldirik ez	30 agerraldi 13 testutan
<i>trienio</i>	Agerraldirik ez	92 agerraldi 28 testutan
<i>ría</i>	Agerraldirik ez	182 agerraldi 62 testutan
<i>ríes</i>	Agerraldirik ez	5 agerraldi 5 testutan
<i>envíe</i>	Agerraldirik ez	681 agerraldi 319 testutan
<i>guíe</i>	Agerraldirik ez	412 casos en 211 documentos

38. taula. -*ie*- hiatoa *CORDE*-ko 1650era bitarteko gaztelaniazko testuetan.⁵³⁴

Bilaketaren emaitza adierazgarria da: ez dago adibide bakar bat ere -*ie*- hiatoa <ihe> idazten denekorik arakaturiko corpusean.

⁵³² Testuaren izenburua *Traducción del Tratado de cirugía de Guido de Cauliaco* da.

⁵³³ Valentziako *Actas de la Academia de los nocturnos* eskuizkribuan dago Ledesmarena testua, XIX. mendera arte argitaragabea (Rodríguez et al. 1990: 448).

⁵³⁴ Erdi Aroko nire corpusean ere ez dago hitz hauen aldaera hatxedunik.

7.3.3 Euskal datuetarako ondorioak

Maiz aldarrikatzen da <h> grafemaren balio prohiatikoa euskarazko hainbat datu azaltzeko. Atal honetan, neurtu nahi izan dut nire berreraiketa proposamenean esanguratsuak izan diren datu batzuen fidagarritasuna; horretarako bi azterbide nagusi jorratu ditut: batetik, erabili ditut Mitxelenaren garaian ezagunak ez ziren zenbait datu, ziurtatzen dutenak XIV-XVI. mendeetako Nafarroan hasperena izan bazela. Bestetik, XV-XVII. mendeetako gaztelaniazko testuetako idatz ohiturei begiratu diet, <h> grafemaren funtzio prohiatikoa zenbateraino erabiltzen zen zehazteko. Horretaz gain, Beriainen testuen azterketa xehea egin dut.

Horren ondotik, atalaren hasieran aipaturiko euskal datuen fidagarritasuna banan-banan neurtu dut:

- (a) *Neurehan* sintagmaren kasuan, *-ea-* hiatoa dugu hipotesi klasikoaren arabera, <h> prohiatikoarekin. Aurreko atalean erakutsi bezala, *-ea-* hiatoa <eha> idazten zeneko adibide esanguratsu bakar bat ere ez dugu gaztelaniazko tradizioan, ez *CORDE*-n, ez nire Erdi Aroko corpuseko XVI. mendeko agirietan ere; bigarren corpus hau nabarmendu nahi nuke, izan ere *neurehan* Nafarroako Agiritegi Nagusikoa baita, eta agiritegi horretako bereko agiriak daude nire corpus horretan, beste hainbat udal agiritegitakoekin batera. Horrenbestez, egiantzekoagoa da <h> grafemak hasperena adierazten zuela pentsatzea.
- (b) *Armahac* eta *armahaq* sintagmen kasuan, *-aa-* hiatoa dagoela dio hipotesi klasikoak. Eta horri segitzen dio testuaren ediziozileak (Ulibarri 2011: 374):⁵³⁵

⁵³⁵ Ulibarrik berak (2010: 45) *Viva Jesús* testuko zenbait <h> hiato marka soiltzat du, eta kasualitateari egozten dio horren erabilera. Testu horretako <h> grafemaren erabileraren eztabaidan sartu gabe — *ardahoa* eta *destierruheu* bezalako adibide iradokigarriak agertzen dira, besteak beste—, nire ustez kasualitatearen aukera bezainbesteko egiantzarekin aldarrika daiteke <h> horiek desagertzeko zorian zegoen hasperenaren adierazle direla. Adibidez, *-ao-* hiatoaren gauzatze grafikoaren gorabeheretan sakondu gabe, adierazgarriak dira *CORDE*-ko datu basean 1700era bitartean ageri diren *caos* hitzaren aldaera grafikoen kopuruak: <caos> grafiarekin 227 agerraldi ditu, <cahos> grafiarekin 6 baizik ez, horietako bat X. mendekoa, eta beste hiru XV.ekoak, ez prezeski *Viva Jesús* testuaren garaioak. Azterketa zorrotzagoen zain, honek pentsaraz lezake *Viva Jesús*-eko *ardahoa* sintagmako <h>-k hasperena adierazten duela: <h> hori, gainera, hasperena berreraikiko genukeen tokian agertzen da, bete-betean (<*ardano). Baina arazo larriak ditu hipotesi honek: bitxia litzateke XVI. mendeko bizkaierazko testuetan hasperenik ez agertzea, eta XVII. mendeko *Viva Jesús*-en halakorik izatea (ik. Mitxelenak *RS*-ko hatxeaz egindako azterketa zorrotza, XI 159-167); ustezko hasperena hirugarren silaban agertzeak (*FHV*

Hemen dugun <h> letrak ez du ahoskera islatzen (cf. *armaaq* 77), erabilera grafiko bat baino ez du, hiatoak markatzeko, alegia. Erabilera hau, dagoeneko testu zaharragoetan ere lekukotua (*RS*), garaiko beste testuetan ere aurkitzen dugu, Beriainen liburuetan eta garai bertsukoa bide den *VJ*-n (Ulibarri 2010).

Kasu honetan, ez dira asko tradiziozko hipotesiari aurka egiteko ditugun adibideak: *-aa-* hiatoa ez da ugaria gaztelaniaz, eta, ditugun datu apurrekin, ezin da osatu orokortze sendorik; dena den, orokortze sendorik ezin osatuta ere, gogoan izan behar da XVI-XVII. mendeetan ez dagoela <aha> idazten den hiatorik *CORDE*-ko corpus horretan (ez eta orduko euskal testuetan, egiari zor).

Euskarazko bi adibideak isolatu xamar agertzen dira, eta ez dute osatzen sorta esanguratsurik, Beriainenek ez bezala; hala, <h> grafemaren erabilera prohiatikoaren hipotesia lehenetsiko nuke oraindik pluraleko sintagma honetan, baina erabat baztertu gabe hasperenaren aukera.

- (c) Beriainen kasuan, batera aztertu behar dira deklinabide mugatu pluraleko atzizkien eta erakusleen grafiaren gorabeherak. *-Ie-* eta *-oe-* hiato ustekoak agertzen dira batzuetan zein besteetan: *-ie-*ri dagokionez, cf. *gucihequi*, *orihec*, *ayhec* <h>-dunak eta *guciec*, <h>-gabea, besteren artean; *-oe-*ri dagokionez, cf. *magohec*, *ohec* <h>-dunak eta *oracioetan*, *cautiuen* <h>-gabeak. 7.3.1.2 eta 7.3.1.3 ataletan egin dut Beriainen datuen berariazko azterketa; honi gehitu behar zaizkio *CORDE*-n egindako bilaketetatik atera ditugun emaitzak: nire lagin ttiki horretan, ez da behin ere <ihe> idatzita ageri *-ie-* hiatoa 1650. urtera bitartean; *-oe-* hiatoaren kasuan, berriz, ez dago <ohe> grafiaren adibide esanguratsu bakar bat ere XVI. eta XVII. mendeetan.
- (d) Urrozko 1582ko agiri bateko *quexasen den ha* perpausean agertzen den artikuluerakuslearena zailagoa da argitzen, morfologiaren aldetik ere ustekabeko forma baita. Ikusi bezala, argixeago agertzen dira hiatoetako <h>-ren erabileraren gorabeherak, eta emaitza erabatekoagoak eskura daitezke, baina kasu honetan grafia ohiturez dakigunak ez gaitu laguntzen. Hona zer dakarren Sánchez-Prietok (1998: 119) gaztelaniazko *haber* aditzaren hirugarren pertsonako *ha* adizkiaren idazkeraz:

---

215) eta ***hardao* aldaerarik inon ez izateak ez du hipotesia sendotzen (Lakarra 2012: 693).

En la extensión de *h-* a las formas monosilábicas de *aver* (que aun no muestran los códigos alfonsíes), especialmente a las de tercera persona, ha de verse un incremento del contorno gráfico, y para *ha* (más proclive a adoptar *h-* que el resto), el valor diacrítico respecto a la preposición *a* (para hay, v. i. 165).

Nire ustez, kontuan hartzekoa da hasperenaren aukera, baina, Sánchez-Prietoren oharra aintzat hartuta,⁵³⁶ ezin da baztertu euskarazko *ha* honen kasuan <h> grafemak balio grafiko hutsa izatea, “incremento del contorno gráfico” moduko bat.

Honenbestez, proposatu dut hasperena adieraz zezakeela hatxeak berreraiketarako argudio gehigarri moduan erabili ditudan euskal datuetan. Kasuan kasuko zailtasunak gorabehera, argudioak bildu ditut, esateko ustezko hiatoen kasuan, behintzat, hala dela. Hasperenari buruzko atal hau bukatzeko, bi ohar egin nahi ditut, bata grafiazko auziei dagokiena eta bestea hizkuntzazko kontu batena: (1) <h> grafemaren funtzio prohiatikoaz denaz bezainbatean, zergatik ez da agertzen euskarazko testuetan hiatoak markatzeko beste baliabideen adibiderik?⁵³⁷ Barrosok eta Sánchezek dioten bezala <h> grafema hiatoak markatzeko baliabideetako bat baizik ez baldin bada (ikus 7.3.2.2 ataleko aipua), espero izatekoa izan liteke beste baliabideen adibideak deskribatu izana euskal testuen grafiazko azterketetan, hala nola tileta askotarikoak. Nire ustez, honek ahuldu egiten du <h> grafemaren funtzio prohiatikoaren hipotesia, eta, era berean, hasperenarenaren hipotesiaren alde egiten. (2) Hauxe da atal honetako ondorio deigarrienetako bat: XVII. mendera arte iraun zuen hasperenak Nafarroan.

Dena den, ohartu behar da erakusleenak direla eztabaidara ekarri ditudan adibide nabarmenenak. Tesi honen gaia hori izanik, ez da harritzekoa erakusleetaoak izatea aurkitutako hasperenak —gogoan har bedi, bestelakoen artean, Beriainen *ohaye*—, baina, nire iritziz, ez da kontu metodologiko soila, eta galdera egin daiteke: zergatik iraun zuen hasperenak erakusleetan? Honi erantzuteko, aipatzekoa izan daiteke Larresoroko euskararen adibidea: azken hamarkadetan hasperena galtzen joan da

⁵³⁶ Erdi Aroko idatz ohiturez ari da Sánchez-Prieto, baina arazo hau berdin planteatzen XVI. mendeko euskal lekukotasun honetarako: Valdéseek berak, ahoskatzen ez ziren <h>-ak idaztearen aurkakoa izanik ere, *h* erabat ortografikoa erabiltzearen alde egiten du *haber* aditzaren hirugarren pertsonako adizkiaren kasuan (Plans 1982: 169).

⁵³⁷ Gogoan har bitez, hala ere, *Gobeio* eta beste, fonetismotzat jo dutan <i> batekin (4.4.3 (d, v) atala).

hizkera hori, baina adierazgarria iruditzen zait Epeldek erakusleetan ere badirauela izendatuki nabarmentzea (2004: 56):

Hala ere, aspirazioak oraindik badu indarra arestian aipatutako bi kokaguneetan: hitz hasieran eta hitz barruan bokal artean, nahiz eta sistematikoa ez izan. Hitz hasierako adibideak ugariak dira: [h]azíl, [h]anítz, [h]áur, [h]áts, [h]áat ‘harat’, [h]ási, [h]áitz ‘haritza’, [h]arági, [h]arí, [h]argín, [h]átz, [h]ántu, [h]ártu, [h]ánka ‘aldaka’, [h]oitamar, [h]áun ‘haguna, lerdea’, [h]amar, [h]étsi, [h]eian ‘ea’, [h]il, [h]íts, [h]iru, [h]ítz, [h]ogói, [h]olola ‘hola-hola’, [h]ola, [h]uts... *Erakusleak eta hauen eratorriak askotan ebakitzen dira hasperenez.* [Etzana nirea]

Nire ustez, berdintsu gertatu ahal izan zen Nafarroan ere. Bestalde, gogoan hartu behar dira, nire ustez, Schulzeren hitzak: erakusleak maiz ez dituzte hertsiki segitzen hizkuntzaren arau fonetikoak (2003: 293; ik. 5.5.6 atala); hortaz, ez da harrizkoa, erakusleen izaera berezia kari eta hasperena galtzen ari zen joera orokor baten barrenean, horietan iraun izana hasperenak luzaroena.

7.4 Heineren eta Kutevaren proposamenen kritika laburra⁵³⁸

Atal honek 2.8 atalean agertutako zenbait ideiaren kritikan sakontzen du. Batez ere euskal artikulua indefinitua aipatzen dute Heinek eta Kutevak beren proposamenen alde egiteko; aipamen bat gorabehera, ez dute berriaz aztertzen *-a* artikulua definitua. Atal honetan, beren hipotesi orokorraren zenbait argibide emango dut lehenik, eta ondoren erakutsiko dut euskara ez dela irozgarri egokia beren proposamenetarako, datuak behar bezala ezagutuz gero.

7.4.1 Ukipenak bideratutako gramatikalizazioa

Heinek eta Kutevak diotenaren arabera, ukipenak bideratutako gramatikalizazioaren ezaugarrietako bat zera da, aldaketa bat-batekoa ez izatea, mailaz mailakoa baizik. Hizkuntz kopiatzailearen⁵³⁹ hiztunek aktibatu egiten dute beren hizkuntzaren patroia bat, eredu-hizkuntzatik hurbilen dagoen patroia edo egitura, eta kideko egitura bat garatzen dute horrela. Kategoria gramatikal oso moduan gramatikalizatzen da patroia berri edo indartu hau, azken buruan, eredu-hizkuntzan parekoa den kategoriaren antzera (Heine

⁵³⁸ Kritika hau berau aurki daiteke, modu zabalxegoan, nire beste lan batean (Manterola 2012). Ikus Owen-Smith (2013) eta Gardani (2014) lan horren kritika banarako.

⁵³⁹ Ingeleseko terminoa “replica language” da.

and Kuteva 2005: 121). Hortaz, hastapenean eredu-hizkuntzaren kategoria baten kidekorik ez badu ere, hizkuntza kopiatzailearen patroia edo egitura jakin batek gramatikalizazio bide bat har lezake, eredu-hizkuntzaren egitura batek aurretik izandako bide baten paraleloa. Neurri honetan, zilegi da pentsatzea honako ideia honetan datzala hizkuntza kopiatzailearen eta ereduaren arteko antzekotasuna: gramatikalizazio bide bera partekatzen dute bi hizkuntzetako egitura paraleloek.

Beste hainbat zehaztapen egiten dituzte Heinek eta Kutevak ukipenak bideraturiko gramatikalizazioaz; aipu honetan ongi biltzen dira (2005: 101):

[W]herever there is sufficient evidence, it turns out that the replica construction is less grammaticalized than the corresponding model construction [...] in the initial stage of grammaticalization, the new category tends to be ambiguous between its literal and its grammaticalized meaning, it tends to be confined to few contexts, and its use is optional [...] Such properties are commonly encountered in replicated categories.

Hipotesi hau zinez da erakargarria, uzten baitigu berreraikitzen zein hizkuntza izan den eredu, eta zein kopiatzaile, egituraren gramatikalizazio mailaren arabera: “[I]t seems possible to determine in a situation *where no diachronic information is available* which is the model and which is the replica category.” (Heine and Kuteva 2005: 120; etzana nirea).

Jakina, autoreak eurak ohartuak dira berreraiketarako teknika honen mugez eta onartzen dute ukipenak luzaro irauten badu, bi kategoriak, eredu eta kopia, “structurally indistinguishable” bilaka daitezkeela (2005: 120).

Nire ustez, bada arrisku bat hemen, argudiatze zirkular batean erortzekoa, bi hizkuntzen ukipen harremana hipotesi honen arabera zedarritzen dugunean; aurretik beti egon behar luke hizkuntzen diakroniaren ezagutza sakon batek.

7.4.2 Artikulu definitua Heineren eta Kutevaren lanetan

Nik dakidala, liburu bakarrean baizik ez dituzte berriaz eztabaidatzen artikulu definituaren gorabeherak Heinek eta Kutevak, 2.8.3 atal hasieran jarri dudana aipuan (2006: 32). Haien arabera, baliteke *-a* artikulua, bere erabilera zabalduarengatik (ik. 2.6.1 atala), estrukturalki kidekoa ez izatea *Standard Average European*-eko hizkuntzetako artikuluekin alderatuta; beraz, ezingo litzateke haiekin konparatu.

Egia da, haiek dioten bezala, erreferente ez-espezifikoak adierazteko erabil daitekeela *-a* artikulua eta, alde horretatik, argudia daitekeela artikulua definituaz besteko zerbait dela.

Baina, eztabaida honetan, ez zait iruditzen esanguratsua denik estrukturalki kidekoa izatea ala ez. Are gehiago, Heineren eta Kutevaren irizpideen beren aurkakoa da horrela pentsatzea: kidekoa izan behar dena gramatikalizazio bidea baita, ez bi hizkuntzaren garai jakin bateko egiturak edo kategoria funtzionalak. Artikulu definituei begiratuta, gainera, nabarmena da ez dugula antzemango hizkuntzen arteko kidetasun estruktural hori, ez modu erabatekoan, bederen.

Tesi honetan zehar ikusi da euskal artikulua definitua bete-betean sailka daitekeela *erakusle* → *artikulu* gramatikalizazio bidearen barruan. Orobat gertatzen da hizkuntza erromantzeetan, *ille* ‘hura’ erakuslea baita, haietako askotan, artikularen jatorria. Gauzak honela, nire ustez, Heinek eta Kutevak onartu beharko lukete konpara daitekeela euskal artikulua definitua erromantzezkoekin. Are gehiago, euskal ikasketetan, konparatuak izan dira honezkero, eta proposatu izan da euskal artikulua ukipen egoeran sortu zela (1.1.4 eta 2.7 atalak).

Ikuspegi honek guztiak arazo bat dakar Heineren eta Kutevaren argudiobiderako: askoz modu zabaldagoan erabiltzen da euskal *-a* artikulua bere erromantzezko kideak baino. Euskal artikularen gramatikalizazio maila erromantzezkoena baino aurreratuagoa egoteak ez du beren iragarpena betetzen: beren hipotesia da euskaraz — hizkuntza kopiatzailea izanik— egitura kopiatua askoz maila apalagoan egon beharko litzatekeela gramatikalizatua eredu-hizkuntzetan baino.

Honenbestez, bi aukera logiko ikusten ditut, Heineren eta Kutevaren hipotesiari eutsi nahi badiogu:

- (a) Euskara da eredu-hizkuntza eta erromantzeak hizkuntza kopiatzaileak.
- (b) Ukipen egoerak aski luzaro iraun du, eta honek lausotu egin du eredu-egituraren eta kopiatuaren arteko jatorrizko gramatikalizazio maila erlatiboa.

Baina aukera hauetako bakoitzak bere arazoak ditu: lehen kasuan (a), esan nahi ote dugu euskara eredu-hizkuntza dela artikulua definiturako baina hizkuntza kopiatzailea dela

artikulu indefiniturako? Jarraian ikusiko den bezala, euskal artikulu indefinitua egitura kopiatu gisa deskriba daiteke, Heineren eta Kutevaren arabera.

Azalpen honen bidetik joz gero, ez ginatke erabakitzen ariko zein den eredu-hizkuntza eta zein kopiatzailea benetako datu soziolinguistikoen arabera —ez dugu halakorik—, baizik gure hipotesian egokiena den aukeraren arabera. Uste dut arazo metodologiko hauek saihesteko aukera logiko hau baztertu behar dela.

Aukera logiko honen gaineko eztabaidak zeharka iradokitzen du beharbada ezin dugula erabaki zein den eredia eta zein kopiatzailea egituren gramatikalizazio maila erlatiboaren arabera.

Bigarren aukera (b) izendatuki hartzen dute aintzat Heinek eta Kutevak, euskararen kasu zehatzerako ez bada ere: “[O]ne caveat with regard to this generalization: given enough time, replica categories can develop in the same way as their models” (2005: 265).

Irtenbide hau hartzekotan, (a) irtenbidean agerturikoaren ispilu-arazoa genuke: ukipen egoerak hain luzaroan iraun badu, non kategoria kopiatua, *-a* artikulu definitua, ereduzkoa bezainbeste (eta gehiago) gramatikalizatu den, zer esan behar dugu *bat* artikulu indefinituaz?

Euskal ikasketetan gauza ezaguna da artikulu definitua bezain zaharra izan daitekeela artikulu indefinitua: hor da *batzu* plurala, aski zaharra irudi duena (2.6.6 atala); Heineren beraren arabera, artikulu indefinitu baten gainean pluraleko forma bat sortzeko, oso aurreratua behar du egon bere gramatikalizazio bidean artikulu indefinituak berak, hain zuzen ere ‘bat’ esanahiaren guztiz aurkakoa baita pluraltasuna. Ikus 3.2.5.2.1 atala.

Bada beste aukera bat, jakina: baliteke eredu hizkuntz(et)an artikulu definitu eta indefinituen gramatikalizazioa abiadura ezberdinetan gertatu izana. Gai sakonagoa da hau, hizkuntz aldaketaren abiadura erlatiboari dagokiona; honi buruz, ikus 5.1.1 ataleko (e) puntuko oharra.

Laburki agertu dudan bezala, zenbait arazo daude artikulu definituaren bilakaera Heineren eta Kutevaren proposamenen arabera azaldu nahi dugunean. Are gehiago, *bat* artikulu indefinituarekin batera aztertzen badugu, arazo berriak azaleratzen dira beren

hipotesirako. Hurrengo atalean, zehatzago aztertuko dut artikulua indefinitua.

7.4.3 Euskal artikulua indefinitua Heineren eta Kutevaren lanetan

Bigarren kapituluaren azaldu bezala (2.8.3 atala), bi baieztapen nagusi egiten dituzte Heinek eta Kutevak artikulua indefinituaren diakroniaz: (1) euskararen historia goiztiarrean ez zegoen artikulua indefiniturik, eta (2) erromantzezkoen eredura sortu zen. Nabarmena da (1) puntua okerra dela; ikus 2.6.6 atala. Bigarren puntuaz zenbait zehaztapen egin behar dira: ez dugunez *bat* artikulua sortu zen garaiko testurik, ez dakigu zehazki noiz sortu zen; zilegi izan daiteke pentsatzea euskarak bazuela artikulua indefinitua hizkuntza erromantzeekin ukipenean egon baino lehen.

Jakin badakigu hizkuntzek, joera tipologiko moduan, ez dutela bakarrik artikulua indefinitua izaten (3.2.5.2.2 atala), eta, beraz, joera honen arabera hipotesia honako hau izango litzateke: artikulua definitua Erdi Aroan sortu baino lehen euskarak ez zuen artikulua indefiniturik. Baina bereizi beharra dago zer ondorioztatzen dugun gure aieru teorikoetatik eta zer dakigun datu ziurretatik. Gogoan izan behar dugu, halaber, turkiera salbuespena dela joera honetarako, are gehiago kontuan hartzen badugu euskaratik hurbil egon daitekeela turkiera tipologiaren aldetik (Comrie 2008).

Laburbilduz, artikulua indefinituaren antzinatasunaren auzian, ezin dugu ondoriorik atera gure hipotesian hobekien egokitzen den aukerari begiratuta bakarrik. Ororen gainetik, arazo enpirikoa da, datu egokien faltarena, edo ditugun datuez egin genezakeen erabilerarik egokienarena.

7.4.3.1 Gramatikalizazio maila apalagoak zer esan nahi duen

Euskarazko *bat* artikulua gramatikalizazio maila apalagoa du erromantzezko *un*-ek baino, edo, bestela esanda, ez da erabiltzen erromantzezkoa erabiltzen den hainbat egitura sintaktikotan. Honek bete egiten du Heineren eta Kutevaren iragarpena, hizkuntza-ereduaren eta kopiatzailearen egituren gramatikalizazio maila erlatiboari dagokiona.

Ez zait iruditzen kategoria kopiatua izateak bakarrik eragiten duenik euskal artikulua erromantzeetako baino testuinguru gutxiagotan erabiltzea. Ikus honako

adibide moderno hau, euskal eremuko erdialdekotzat har daitekeena:

- (17) a. *Eneko gizon ona da.*
 b. ??*Eneko gizon on bat da.*

Hona perpaus honen bi baliokide erromantze, artikulua indefinituarekin: *Eneko est un bon homme* edo *Eneko es un buen hombre*. Argi dago bestelako aldagaiak egon daitezkeela tartean: nola eragin zuen *-a* artikuluaen zabaltzeak *bat* artikuluaen gramatikalizazioan? Aintzat hartu beharra dago artikulua definituaren erabilera zabalduak eragina izan dezakeela *bat* indefinitua testuinguru zenbaitetan tratatzeko.

Era berean, aurki daitezke hainbat testu eta hizkeratan halako perpausak *bat* artikuluaekin: cf. Leiz Mat 14: 26 *Fantosmabat da* eta Lazarg B26: 1 *Lecu on bat da Escocia*, hainbaten artean. Galdera da ea sintagma hauetan *bat* erabiltzea lotua ote dagoen hizkera eta testu hauetan *-a* artikulua egiten den erabilerarekin. Lan hau egiteko dago, baina *-a* eta *bat* artikuluen harremana ulertzen lagundu beharko luke seigarren kapituluko deskripzio zehatzak.

Euskararen barne azterketatik beretik datoz galdera hauek, eta uste dut teoria orokor batek irtenbideak eman beharko lizkiekeela hizkuntzen berariazko arazoei. Heineren eta Kutevaren alde, bere iradokizunera itzul gintezke: ukipenak luze iraun badu, gramatikalizazio maila erlatiboak lausotu ahal izan dira eredu-hizkuntzan eta kopiatzailean; baina, horrela balitz, 7.4.2 ataleko arazoetarako itzuli beharko genuke. Beren proposamenei eutsi nahi badiegu, ez dago irtenbide argirik euskararako.

7.4.3.2 Batzu artikulua indefinitu plurala eta Heineren eta Kutevaren proposamenak

Aurreko ataleko arazoez gain, galdetu daiteke zer adierazi nahi den esaten denean euskal artikulua indefinitua ez dagoela oso gramatikalizatua, gogoan hartuta badela euskaraz *batzu* artikulua indefinitu plurala. Eman dezadan Heineren artikulua indefinituen gramatikalizazioaren eskema (1997: 71-76):

(17) *Zenbatzailea* → *aurkezle marka* → *espezifikotasun marka* → *ez-espezifikotasun marka* → *artikulu orokorra*⁵⁴⁰

Ez ditut hona ekarriko aro bakoitzaren xehetasunak. Bosgarren aroko ezaugarri bat emango dut bakarrik: artikulua orokorraren aroan, artikulua izen pluraletarako ere erabiltzen da; gaztelaniazko *uno/una* artikulua indefinitua, esaterako, erabil daiteke pluraleko morfologiarekin, *unos/unas* ‘batzuk, zenbait’.

Eskema honi jarraituta, eta oharturik euskaraz ere badela *bat* zenbatzaitetik eratorritako pluraleko *batzu* artikulua indefinitu plurala, onartu beharko genuke euskarazko artikulua oso goiz gramatikalizatu zela bidearen azken bururaino. Hau hala bada, ahuldu egiten da Heineren eta Kutevaren hipotesiaren oinarria, bai baitirudi gramatikalizazioaren bide arrunta ez dela betetzen kasu jakin honetan. Beste aukera logiko bat litzateke (17)-ko eskema oker egotea, euskal artikulua indefinitua ez baitago oso gramatikalizatu baina era berean *batzu* plural zaharra hor baitago.

Honenbestez, esan liteke *bat* artikulua indefinitua ez dagoela oso gramatikalizatu, bere erabilera testuinguruei begira, baina, era berean, oso gramatikalizatu dagoela, *batzuk* plurala duelako. Deigarria da paradoxa hau, baina, autoreen proposamenak alde batera utzita, pentsa genezake artikulua indefinituaren gramatikalizazioa ez dela izan (17)-ko bide tipikoaren arabera. Ohartu behar da, halaber, munduko hizkuntzetan aski arraroak direla zenbatzaitetik sortutako artikulua indefinitu pluralak (Heine 1997: 77, Himmelmann 2001: 838); esanguratsua da, hortaz, eremu jakin batean ezaugarri hau partekatzea hizkuntza batek baino gehiagok, are ahaide ez diren hizkuntzek ere: ezaugarri areala izan daiteke hau, Mitxelenak iradoki bezala.⁵⁴¹

Hainbat galdera geratzen dira erantzun zehatzik gabe. Ukipen intentsiboko egoerek zer eragin dute gramatikalizazio bideetan? Ihardets genezake, beharbada,

⁵⁴⁰ Jatorrizkoan, “*numeral* → *presentative marker* → *specific marker* → *nonspecific marker* → *generalized article*”.

⁵⁴¹ Aurreko lan batean, gaizki ulertu nuen Mitxelenaren pasarte hau: “Téngase en cuenta que, en la oposición de ‘uno’ a ‘unos, algunos’ la expresión abierta del plural era inevitable” (IX 283); ulertu nion hizkuntza erromantzeen eredura sortu zela *batzu* artikulua indefinitu plurala (Manterola 2012: 242). Mitxelenak hor ez dio horrelakorik; beste toki batean, ordea, bai esaten du ezaugarri areal gisa ikus daitezkeela *bat/batzu* artikulua indefinituak (VII 533).

erromantzeen eredua hain izan zela indartsua non eragin baitzuen euskarazko *bat* artikularen gramatikalizazioan aro batzuen gainetik jauzi egitea, zuzenean azkenekora joz. Horrela, ez genuke (17) eskema aldatu beharko, baina bai irekiko litzaiguke ikerketarako ildo berri bat; hots, konpara genezake gramatikalizazio prozesu “naturalen” eta ukipenak gogor erasandakoen artean. Heineren eta Kutevaren proposamenen osagarri ere izan daiteke aukera hau.

Zilegi da baita ere bestelako konfigurazio soziolinguistikoetan pentsatzea antzinako garaietarako: ezaugarri areala dela kontuan hartuta eta euskarazko *batzu* aski antzinakoa izan behar dela onartuta, euskara bera izan liteke eredu-hizkuntza gramatikaren atal honetan. Gogoan har bedi, lexiko mailan, *ezker* hitza euskaratik dutela mailegatua gaskoierak, katalanak, gaztelaniak eta portugesak, zuzenean ala zeharka; artikulua indefinitu plurala dute hizkuntza horiek ere.⁵⁴²

Azkenik, ohartarazi nahi nuke ez dugula behar bezala ezagutzen *batzu*-ren morfologiaren osaera diakronikoa; argi dago *-zu* osagaiak pluralizatzen duela *bat* (Mitx IX 283), baina zer gramatika motaren arrasto da ustezko *-zu* pluralgile hau? Hizkuntzaren beste atal batzuetan ere erabiltzen zen, izenordain, erakusle edo izen sintagmetan? Baliteke, pluralgile betea adierazi beharrean, bestelako ñabarduraren bat adieraztea, eta aski izatea ‘bat edo’ adiera zeukakeen zenbatzaile zehaztugabe batetik abiatzea; cf. *bateratsu*, *orobatsu* eta abar, *-tsu* atzizkiarekin, *-zu*-ren kognatua baita. Eta, bukatzeko, zenbateraino da esanguratsua, bere antzinasunari dagokionez, *batzu* erabat orokorra ez izatea (cf. erronk. *banak/banek*)?. Ukipenari buruzko edozein proposamenetan hasi baino lehen, ezinbestekoa da hizkuntza barneko arazo hauek konpontzea.

7.4.4 Azken oharrak Heineren eta Kutevaren euskarari buruzko hipotesiez

Euskal datuek ez dituzte Heineren eta Kutevaren analisiak sostengatzen eta arazo

⁵⁴² Bearnesez *us*, *uns*, *ues* eta *unes* daude, “certains, certaines, des” esanahiarekin (RayLesp s.v. *u*, *un*), eta “unes ardentes pregaries” adibidea dago Oloroeko 1788ko katexima batean, baina gaskoierazko gramatiketan hutsik agertzen da maiz artikulua indefinituen atala; Rohlfsek (1977), esaterako, ez dakar haien aipamenik. Erabilera jakin batzuetan, cf. *lous ûs e lous auts* (Palay s.v. *û*, *ue*); cf. halaber frantsesezko *quelques uns*, *les uns et les autres* eta halakoak, baina *des hommes sont venus*, ez ***uns hommes sont venus*.

berriak azaleratzen dira euskal artikuluen definituaren eta indefinituaren diakronia batera aztertzen denean. Honek ez du esan nahi ukipenak ez duela eraginik izan euskal artikuluen bilakaeran; euskal ikasketetan izan dira proposamenak gai honetaz (2.7 atala).

Nabarmen agertu da, gainera, askoz egoera ñabarragoa antzeman daitekeela hizkuntzaren errealitatean, sinkronikoan zein diakronikoan, Haaseren eta Heineren eta Kutevaren lanetan deskribatzen dena baino. Ezezagutza horretan dago haien analisisen arazo oinarria, eta, hala berean, datu eta analisi “berriek” (-a artikuluen D-elementu izaera, euskaraz *batzu* plurala izatea, etab.) behartu egiten gaituzte Heineren eta Kutevaren proposamen teorikoei ere berriz begiratzera, euskal datuek sostengatzen zituztelakoan egindakoak baitira. Lau puntu nagusi aipa daitezke, bere proposamen teorikoen ahulgune eta ikerketarako aukera berri gisa:

- (a) Ezin da erabili lehen hurbilketa gisa kategoria edo egitura paraleloen gramatikalizazio maila erlatiboa, bi hizkuntzaren ukipen auziak erabakitzeke. Beren harreman diakronikoa ezarri nahi badugu, beste galdera batzuk erantzun behar dira lehenago.
- (b) Informazio diakronikorik ez dagoenean, kontu handiarekin ibili beharra dago; ongi erakutsi du hau euskararen adibideak: Heinek eta Kutevak zeukatena baino informazio eta ezagutza hobea edukita, okerrak suertatu dira haien iragarpenak.
- (c) Heinek eta Kutevak esaten dute ukipenak luzaro irauten badu eredu-hizkuntzako eta kopiatzaileko egituren gramatikalizazio maila erlatiboak lausotu egin daitezkeela. Denboraren dimentsio honetaz gain, aldagai esanguratsua izan daiteke ukipenaren intentsitatea ere.
- (d) Gogoan hartuta hizkuntza erromantzeen eraginarengatik azaldu izan dela euskaraz singular/plural bereizketa morfologikoa (2.7 atala), interesgarria izan liteke aztertzea nola eragiten dioten elkarri artikuluen gramatikalizazio bide tipikoak eta numero morfologikoen bilakaerak.

Ohar hauek guztiek ez dituzte bertan behera uzten Heineren eta Kutevaren hipotesiak; eguneratu egin daitezke euskarari buruz dakigunarekin. Era berean, zuhurtziarako deia

dira, zenbait auzitan ez baitugu datu erabatekorik euskaraz, eta gogoan hartzekoa da zein garrantzitsua den aztergai diren hizkuntzen ezagutza filologikoa eta diakronikoa.

Ukipenak eraginiko aldaketa gertatu dela ziurtasunez erabakitzeko, argigarriak dira Thomasonen jarraibideak (2008: 49). Horietako bi, laugarrena eta bosgarrena, zuzenean daude lotuta arestian aipatu dudana hizkuntzen ezagutza filologikoa eta diakronikoa izan beharrekin. Batetik, ohartarazten digu hauxe frogatu behar dugula: ukipena gertatu baino lehen, hizkuntza kopiatzaileak ez zuen ustez hartutako egitura jakin hori bere gramatikan; hau bi modutara egin daiteke, ukipena gertatu baino lehenagoko testuak aztertuz edo hizkuntza kopiatzailearen ahaideei begiratu, protohizkuntzak egitura hori ba ote zuen argitzeko. Bestetik, jakina, ziurtatu behar dugu ustez kopiatu diren egiturak eredu-hizkuntzan zeudela ukipena gertatzen hasi zenerako.

Nire iritzia da Haasek ez dituela bete oinarritzko urrats hauek artikulua definituari eta indefinituari dagokienez, ez eta, ondorioz, Heinek eta Kutevak ere. Testu zaharrak ez daude ongi aztertuta, eta, hizkuntz ahaideen faltan, ez da kontuan hartu euskalkien arteko bariazioa.

Hutsune metodologikoa hauek urritu egiten dute Heineren eta Kutevaren analisisien zehaztasuna. Gainera, espero izatekoa zatekeen beren hipotesiek argi zerbait ekartzea euskararen bere-berezko arazoan gainean, teoria eta datuak elkarren indargarri izan zitezkeen. Hau ez da hala izan; argi geratu da euskara ez dela abiapuntu ona beren hipotesietarako, artikuluek denaz bezainbatean, bederen. Horiek hala izanik ere, agerian geratu da berebat Heineren eta Kutevaren hipotesiak datu berriekin probatu daitezkeela; beren teoria indartu liteke datu hauek egokitu ahala.

ZORTZIGARREN KAPITULUA

EMAITZAK ETA ONDORIOAK

Tesi honek euskal artikulua definitua izan du aztergai, bere dimentsio diakroniko eta historikoan. Gramatikalizazio bilakabide tipiko eta ezagun baten barrenean deskribatu dut artikuluaen sorrera. Zeregin horretan, Himmelmannen lana hartu dut gidari, oinarritzko abiapunturako: D-elementu moduan sailkatu dut euskal artikulua definitua ere; bide horretatik, euskal deklinabide mugatu osoa D-elementuz osatua dagoela proposatu dut. Artikuluaren eta deklinabide mugatuaren berreraiketa morfologikoaren oinarria izan da hori.

Bestalde, edozein gramatikalizazio prozesutan deskribatu ohi den bezala, testuinguru sintaktiko berrietara zabaltzen da gramatikalizatzen den osagai lexiko edo gramatikala, eta artikuluaen alderdi horretaz ere arduratu da tesi hau. Horretarako, Companyren eta beste zenbait autoreren lana izan da abiapuntua, eta deskribapen modu batera mugatu dut egitekoa bera: XVI. mendeko artikuluaen erabilera deskribatu dut. Artikuluaren sintaxi historiko bat egiteko oinarria izan da hori.

Bi eginbide nagusi horietaz gain, edo horien lagungarri, beste zenbait alor ere landu ditu tesi honek: onomastikaren alorrean, hainbat ohar egin ditut Erdi Aroko izenei buruz; sailkapen tipologikoaren alorrean, zenbait zehaztapen egin ditut euskararen eransle izaerari buruz, eta, bere izaera ergatiboari dagokionez, artean euskalaritzan aipatu gabeko ergatibitate erdibitu mota jakin baten barrenean sailkatu dut; fonologia historikoaren esparruan, berriz, beste zenbait ohar egin ditut hasperenaren iraupenari buruz. Jardun lagungarri edo ondorio zuzen horietaz gain, kritika labur bat ere egin dut, hizkuntz ukipenaren teoria modernoan argitara euskarari buruz Heinek eta Kutevak plazaraturiko zenbait ideiarena.

Horretaz guztiaz gain, hainbat eranskin osatu ditut tesi honetarako: egindako lanen erakusgarri dira eta oinarri enpiriko sendoa ezartzen dute tesian landuriko gaien analisirako. Bi eranskin multzo nagusi daude horien artean: batetik, Erdi Aroko datuekin

osaturiko eranskinak (II eranskinak), laugarren eta bosgarren kapituluetakoa lanaren emaitza; eta, bestetik, testu historikoetan bildutako datuak (VI eranskinak), seigarren kapituluko deskripziorako datu-base moduan erabili direnak.

Hurrengo ataletan, labur bilduko ditut aipaturiko bi eginbide nagusi horien emaitzak, baita horien zuzeneko eta zeharkako ondorioak ere.

8.1 Berreraiketa morfologikorako oinarriak: Erdi Aroko onomastika

Hirugarren kapituluaren aurreratu bezala (3.3), Erdi Aroko datuak erabili ditut bosgarren kapituluko berreraiketa morfologikorako. Horretarako, corpus zabal eta esanguratsu bat osatu dut, hirurehun bat agiri-bilduma eta kartulariotakoa; corpus horretan, euskal eremu historikoko datuak daude (Burgos eta Errioxa barne), baita Aragoikoak eta are Kataluniakoak ere; VIII. mendekoak dira corpuseko agiri zaharrenak, eta XVI.ekoak berrienak. Horrela, Erdi Aroko datuen berariazko analisi sistematikoa egin ahal izan dut; laugarren kapituluaren burutu dut analisi sakon hori. Kapitulu horretako emaitza eta ondorio nagusiak ekarri ditut hona.

8.1.1 Erdi Aroko agirietako grafiaz: hatxeak hasperena adierazten du

Xeheki aztertu ditut Erdi Aroko agirietako grafiaren gorabeherak, helburu jakin batekin: ziurtatzea hasperena adierazten zutela Donemiliagako kartulario galikanoko hatxeek. Proposamena ez da berria, eta lehenagoko ikertzaileek ere proposatua zuten. 4.3 atalean, ideia horretan sakondu besterik ez dut egin, bi bidetatik: batetik, azken urteetan Iberiar penintsulako Erdi Aroko dokumentazioko grafiaz esandakoen berri eman dut, Quilis, Ariza, Mascaró eta besteren lanak gogora ekarriz; bestetik, Donemiliagako *Reja*-ko hatxe guztien azterketa xehakatu egin dut. Argia izan da ondorioa: hatxe horiek aztertzen direnean, hasperenaren adierazpen grafikotzat jotzea izan behar da lehen aukera; bestelako erabilerek —delako “antihiatikoak”, esaterako— ez dute maiztasun konparagarriarik.

8.1.2 Erdi Aroko agiriak: hatxeak, hasperenak eta D-elementuak

Erdi Aroko hatxe gehienek hasperena adierazten zutela kontuan hartuta, orduko

agiritan D-elementuak bilatzea izan da hurrengo urratsa. Hirugarren kapituluaren aurreratu dut harreman estua dagoela D-elementuen eta deklinabide mugatuaren artean; zilegi zirudien, beraz, Erdi Aroko zenbait atzizkitan aldaera hatxedun/hasperendunak bilatzea, atzizki horiek aspaldidanik deklinabide mugatukoekin lotu izan diren neurrian eta atzizki horiek azken buruan erakusle hasperendun gisa berreraiki zitezkeen neurrian. Erdi Aroko izenetan lau atzizki identifikatu ditut D-elementu jatorriarekin, *-a* artikulua prototipikoa, *-aga* eta *-eta* multzo-atzizkiak, eta superlatiboko *-en*; horietan denetan, esan bezala, aldaera hatxeduna aurkitzea zen aurreikuspena, hots, *-ha*, *-haga*, *-heta* eta *-hen*. Ezberdinak izan dira emaitzak, atzizkiaren arabera, zein bere arazo partikularrekin, baina denetan ditugu aldaera hatxedunak. Hipotesi nagusiari jarraiki, proposatu dut hatxedun horiek aldaera hasperendunak zirela, arkaismo gisa gordeak.

- (a) Ezagunak dira *-a* artikulua Erdi Aroko adibideak: cf. *Larrea*, *Larrehederra*, *Hurigurenna*, etab. Artikuluaren *-ha* aldaera hasperendunak aurkitzea ez da arazorik gabea izan; batez ere *Reja*-ko *-zaha* bukaerako izenak erabili ditut eztabaidarako, eta horrek *-tza* atzizkiaren berreraiketaz hitz egitera lerratu du eztabaida (4.4). Hipotesi tradizionalaren barrenean, *-zaha* bukaera osagai bakarrekotzat jo ohi da; tesi honetako hipotesiaren barrenean, *-za* eta *-ha* bereizi egin behar dira. Honela laburbil daitezke ondorio nagusiak:
- (i) Silaba bakarrekoa da leku-izenetako *-(t)za* atzizkiaren forma zaharra; horrela bakarrik egin daiteke lotura atzizki horren eta euskal gramatikako beste osagai batzuen artean; aditzetako pluralarekin, esaterako (cf. *dabiltza*).
  - (ii) Atzizkiaren jatorri bisilabikoaren aldeko argudiotzat erabili izan dira Oñati aldeko datuak (cf. *-tzaia* mugatua); tesi honetako hipotesiaren arabera, inguru hartako berrikuntza moduan azaldu behar dira datu horiek. Beste hizkera batzuetako datuak ere hobeki azaltzen dira, aurreko hipotesian baino, zubererazko *-tze* aldaeraren azentuarena, esaterako (4.4.2.1).
  - (iii) Hortaz, D-elementutzat jo dut *Reja*-ko leku-izenetako *-ha*, ez atzizki baten partetzat. D-elementu gisa analizatzeko, bi aukera aztertu ditut: batetik, absolutiboan zegokeen *-ha* artikulua, besterik gabe. Bestetik, proposatu dut

berranalizaturiko *-han* inesibokoa izan zitekeela, eta horrela azalduko litzatekeela 1025eko *Adurzaha* gerora ***Adurtzea* ez izatea, *Adurtza* baizik. Bigarren aukera hau hobetsi dut (4.4.2.2).

- (iv) *Reja*-ko *-ha* horiek inesiboko erakusle berranalizatu moduan ulertuta, leku-izenetan deskriba daitekeen gertakari zabalago batekin lotu ditut datu horiek, berranalisi mota beraren ondorio diren *Ibarrea*, *Azkaine* eta *Pagoeta* bezalakoekin.

Reja-ko *-zaha* bukaerari buruzko eztabaida gorabehera, D-elementu hasperendunaren adibide gehiagoren berri ere eman dut: *Salaha* eta *Sorhoha* dira aipagarrienak, *sala* eta *soro* izenekin (4.4.1).

- (b) Bigarren kapituluan eman dut leku-izenetako *-aga* atzizkiaren inguruan izandako eztabaiden berri (2.4.2.5). D-elementuen hipotesiari segika, *-haga* aldaera hasperendunaren adibideak bilatu eta aurkitu ditut: cf. *Yturrihaga*. Horrela, aski ziurtzat jo daiteke deklinabide mugatuko *-ak* atzizkiarekin duen lotura (4.5 atala). Lotura horretan sakontzeko, deklinabideko *-ak* atzizkiarekin deskribatu ohi diren gertakari morfonologikoak Erdi Aroko leku-izenetan ere ba ote zeuden arakatu dut, eta hauxe izan da emaitza:

- (i) Bukaeran *-a* berezkoa duten hitzetan, *-ak* atzizkiarekin *-aak* asimilatu gabeen adibideak daude testu historikoetan, cf. *alabaak*; Erdi Aroan, *-aaga* duten adibide gutxi batzuk aurkitu ditut, cf. adibidez *Larraaga* (4.5.1 (a) atala).
- (ii) Aurreko (i) ezaugarri morfonologikoan, bat egiten dute testu historikoetan inesibo singularrak eta absolutibo pluralak: biak dituzte testuetan aldaera asimilatu gabeak, *-aan* eta *-aak*. Ez, ordea, kontsonantez amaitutako hitzetan: inesiboan *lanean*, pluralean *lanak*; pluralean ez dago epentesirik. Alabaina, aurkitu ditut halakoen adibideak Erdi Aroko datuetan, cf. *Leherreaga* (4.5.1 (b) atala).

Nire hipotesiak zalantzan jartzen du *-aga* atzizkiaz De Rijkek proposatu zuena:

Oleaga leku-izena hizpide duela, esaten du *-ga* atzizkia absolutiboari gehituta osatu direla *-aga* duten leku-izenak. Baina, batetik, *-aga* atzizkiak *-haga* aldaera izateak ez du horren alde egiten, eta, bestetik, erakutsi dut *Oleaga* dela horren aldeko adibide bakarra, eta oso eremu jakinekoa dela (4.5.2 atala). Horrenbestez, *-(h)aga* ere, bere osoan, D-elementutzat hartu behar da.

- (c) Schuchardtengandik datorren hipotesiaren arabera, jatorri arrotzekoa da *-eta* atzizkia (2.4.2.6). Erdi Aroko agiritan *-heta* aldaera hasperenduna aurkitu dut (cf. *Erroheta*), eta D-elementuaren hipotesia aldeztzen du horrek (4.6). Agiri horien arakatzetik izan da beste emaitza interesgarrikerik ere: eremu geografiko jakin batekoak dira *-heta* aldaera hasperenduna duten leku-izenen adibideak, Agurain aldekoak eta Deba ibarrekoak (4.6.1).
- (d) Leku-izenetako beste atzizki bat ere identifikatu dut D-elementu moduan: superlatiboetako *-hen*, cf. *Ybargohen*, *Vehengoa* eta *Barheneche* (4.7). Atzizki honetan ere, bistan dena, D-elementu izaera salatzen du aldaera hasperendunak.

8.1.3 Erdi Aroko agiriak: Pirinioetako D-elementuak

Erdi Aroan, batez ere euskal eremu historikoko agiritako adibideetan aurkitu ditut D-elementu hasperendunak. Alabaina, garai hartan euskarak hedadura zabalagoa zuen: hego-mendebaldean, Errioxan eta Burgosen mintzatzen zen, eta, ekialdean, Pirinioetan, are Lleidan ere, Corominesen proposamenen arabera. D-elementuen azterketaren ikuspegitik, bat egiten du Errioxako eta Burgosko euskarak euskal eremuko datuekin: xehetasunak xehetasun (4.10), aurki daitezke han *-aga* eta *-eta* D-elementuak dituzten izenak. Erabat bestelakoak dira Pirinioetako ustezko euskararen lekukoak: zaila gertatzen da D-elementuen adibide garbiak aurkitzea hango leku-izenetan (4.9). Horren ondorioa garbia: bi euskara mota bereiz daitezke Erdi Aroan, “mendebaldekoa” (Burgos, Errioxa, euskal eremu modernokoa eta herri mugakideetakoa) eta ekialdekoa (Lleidakoa). Euskara historikoa “mendebaldeko” horren jarraipena da, edo, Mitxelenaren terminoetara ekarrita, Euskara Batu Zaharraren hipotesiaren barrenean azaldu behar da. Euskara Batu Zaharretik kanpo azaldu behar dira, ordea, Pirinioetako lekukotasunak, euskararen lekukotasunak baldin badira. Beraz, hipotesiaren bertsio

gogorrean —ez dira baztertu behar tarteko aukerak, datuak hain urriak izanik—, “mendebaldeko” berrikuntza guneetatik bereiz geratu zen Lleida aldeko euskara hori. Zehatzago esanda, ez dago artikulurik ekialdeko eremu horren garai zaharragoetan eta Lleida arte iristen zen antzinateko euskararen, akitaniera barne. Zehaztapen kronologikoetarako irozgarri sendo antzekoa ematen du datu honek: are nabarmenago kokatzen da Erdi Aroan D-elementuen bilakaera; aitzineuskararako ez da berreraiki behar artikularen kategoria.

8.2 Deklinabide mugatuaren berreraiketa morfologikoa

Erdi Aroko datuak aztertzeak ondorio zuzenak ditu deklinabide mugatua berreraikitzearen tenorean. Lehen, D-elementuen bilakaeraren kronologiarena berarena: hipotesi tradizionalaren ustea sendotu dut, ohartarazita Erdi Aroko Pirinioetako agerietan ez dagoela D-elementurik, eta nabarmenduta euskal eremu historikokoetan oraindik hasperena zutela: Erdi Arokoa da D-elementuen bilakaeraren hastapena.

Hipotesi klasikoaren aldeko argudio berri horietaz gain, argudio klasikoetan ere sakondu dut: batetik, tipologiaren ikuspegitik, euskara hizkuntza eranslea baldin bada, anomalia bat da artikulua izatea; bestetik, ongi uler daiteke artikularen sorrera ezaugarri areal moduko baten barrenean, mendebaldeko Europaren testuinguruan (5.1.1). Jakina, honen ondoan, hipotesi alternatiboaren kritika ere egin dut (5.1.2): artikularen antzinatearen aldeko frogatzat hartzeko, arazo gaindiezinak dituzte antzinateko lekukotasunek, ustez artikulua dutenek (cf. IBARRA eta APALONIS, besteak beste).

8.2.1 Deklinabide mugatuaren diakroniarako proposamen integrala

Deklinabide mugatuaren berreraiketa integralarena da tesi honetako emaitza nabarmenenetako bat: horretarako oinarri sendoak ematen dituzte Erdi Aroko datuek eta hirugarren kapituluan D-elementuez emandako oinarri teorikoek. Hainbat D-elementuren gramatikalizazio orokor baten barrenean azaldu ditut zein bere aldetik azaldu izan diren arazoak: *-an* inesiboari dagokionez, adibidez, artikularekin zerikusirik ez duela esan izan da, ergatibo pluraleko *-ek*, berriz, kontrakzioen ondorio

dela, leku-kasu pluraleko *-eta*, mailegua. Bi ideia gidariren pean azaldu ditut horietan denetan deskribatu izan diren anomalia morfonologikoak eta bestelakoak: (1) D-elementu gramatikalizatuak dira, eta (2) guztiak D-elementu izanik ere, egitura ezberdinetan gramatikalizatu diren erakusleak dira. Horrela, agerian utzi dut ondorio esanguratsuak dituela egiturakako gramatikalizazioez ari garela ohartzeak, bai gertakari morfonologikoen xehetasunak ulertzeko, bai kronologia erlatiboei buruzko auzietarako.

Hauek izan dira azalbide orokor honen emaitzarik behinenak:

- (a) Jacobsen, De Rijk eta Trasken hipotesian, inesibo singularreko *-an* atzizkiak ez du zerikusirik *-a* artikularekin; izen bizidunetako *-gan* da jatorrian, bokalarrean *-g-galduta*. D-elementuen hipotesiaren barrenean, esan dut egokiago dela *han* erakusletik abiatzea, erakuslearen beraren hasperenak azal lezakeelako kontsonantez bukatzen diren izenetako epentesia, cf. *lanean* (5.2.3). Horretaz gain, hipotesi honen barrenean, ongi azaltzen dira *etxen* bezalako mugagabeak, Jacobsenean eta besterenean azalgaitz gertatzen zirenak; hobeki azaltzen dira *-a* berezkoa duten hitzen gorabeherak ere, eta inesibo singularreko *-an* honek absolutibo/ergatibo pluraleko *-ak* atzizkiarekin dituen loturak ere azalbide orokor egokian ezarri ditut. Berreraiketaren esparrutik landa, 1554ko Gorritiko *neurehan* sintagma ekarri dut eztabaidara, <h> eta guzti (5.2.3.7): agerian uzten du atzizkiaren D-elementu izaera.
- (b) Erdi Aroko *-haga* aldaerarekin lotuta, D-elementutzat jo daiteke pluraleko *-ak* atzizkia ere (5.2.5). Kasu honetan, proposamenak inplikazio sakonagoak ditu: proposatu dut morfema bakarra dela *-ak*, ergatiboa izan zein absolutiboa izan (5.2.5.2). Are gehiago, singularreko *-ak* ergatiboa ere morfema bera dela proposatu dut: proposamen horretan dago ergatibitate erdibituaren hipotesiaren oinarrietako bat.
- (c) Ekialdeko eta euskara batuko ergatibo pluraleko *-ek* ere D-elementutzat jo dut: *hek* erakuslea da bere jatorria. Aurreko puntuan esandakoaren bidetik, izenaren deklinabidean berrikuntza dela aldarrikatu dut (5.2.7).
- (d) Genitibo pluraleko *-en* atzizkiaren jatorria *hen* erakuslea da; Erdi Aroko

superlatiboetan euskal eremu osoan ikusten den bera da. Horrenbestez, proposatu dut berrikuntza dela mendebaldeko *-an* genitibo plurala; orobat datibo pluraleko *-ai* (5.2.7).

- (f) Azkenik, D-elementuak dira deklinabide mugatuko leku-kasu pluraletako *-etan*, *-etara* eta beste. Horien berranalisiz sortua da leku-izenetako *-eta*, eta ez da latinetik mailegatua (5.2.6); horren alde egiten du euskaraz *-eta* bakarrik izatea leku-izenetan, ez *-etu* (cf. ***Harrietu*), latin-erromantzez *-etu/-eta*, *-edo/-eda* baitira.

8.2.2 Pluraleko deklinabide mugatuaren azentueraren azalpen bateratua

Azentuari dagokionez, hainbat sistema deskribatu izan dira, euskalkiaren arabera (2.4.2.8). Azalpen bateratua eman diet deklinabide mugatu pluraleko azentuera horiei. Funtsean, bai mendebaldean, bai erdialdean, bai ekialdean, erakusleen azentua gorde dute pluraleko atzizkiek (5.3).

Bereziki begiratu diet *-ak* eta *-ek* atzizkiei, eta mendebaldearen eta ekialdearen artean dauden aldeak nabarmendu ditut: mendebaldean, deklinabide pluralaren azentu paradigmaren arabera jokutzen du absolutibo/ergatibo pluraleko *-ak* atzizkiak, eta, ekialdean, singularraren azentu paradigmaren arabera absolutibo pluraleko *-ak* atzizkiak. Ergatibitate erdibituaren hipotesiaren barrenean kokatu ditut datu hauek ere (5.3.1 eta 5.3.2).

8.2.3 Erakusleen berreraiketaz

Erakusleen jatorrizko formaren berri ematen digu deklinabide mugatuaren berreraiketak. Hauek dira ondorio nagusiak:

- (a) Absolutibo singularreko erakuslea *ha* berreraiki behar da, ez **har*; hasperena du hastapeneko hotsa jatorrian, ez herskaria; horrenbestez, berrikuntza dira Erronkariko, Zaraitzuko, Aezkoako eta gainerako hizkeretakoak (5.5.1 eta 5.5.2).
- (b) Erakusle pluraletan, *hae-* eta *he-* oinarria dutenen artean, proposatu dut jatorrizkoak *he-* eredukoak direla (5.5.3).
- (c) Pluralean betiere, mendebaldeko *honeek* berriagoa da *hauek* orokorragoa baino

(5.5.4). Singularrean, ordea, ezaguna da gordetzaila dela mendebaldea: cf. *a* jatorrizkoa eta *aura* eta *hura* berriagoak (5.5.2).

- (d) Ondorio larri bat *hek* erakuslearen eta **haga* D-elementuaren harremanari dagokio. Deklinabide pluralean, **haga* D-elementua da bakarra erakusle plural modernoan artean ordainik ez duena. Harreman horretan sakonduz, ohartarazi dut *hek* erakuslea ergatibo eta absolutibo balioekin gramatikalizatu zela izenordain eta erakusle pluraletan baina ergatibo balioarekin berezitu zela izenaren deklinabidean (adib. *lagunek txalo egin dute*). Bestelakoa da **haga*-ren egoera: berrikuntza zenbait gorabehera, izenaren deklinabidean baizik ez da gramatikalizatu, ergatibo singularrean eta absolutibo eta ergatibo pluralean (5.5.5.4). Anlisi modu hau estu lotu dut ergatibitate erdibituaren auziarekin, *-ga* osagaiaren jatorrizko balio lokatiboaren bidetik eta Silversteinen eta Smith-Starken hierarkien laguntzaz (5.5.5.2).

Honela laburbil daiteke bosgarren kapituluko jarduna: erakusleen formak kontuan hartuta egin dut deklinabide mugatu osoaren diakronia, eta, horren osagarri, nabarmendu egin dut erakusleak eurak berreraikitze deklinabide mugatuak ematen duen informazioaren garrantzia.

8.3 Artikuluaren erabilera XVI. mendera bitarteko testuetan

Hirugarren kapitulan, lanabes bat osatu dut testuinguru sintaktikoen arabera neurtzeko artikuluaren erabilera. Neurketa lan horren emaitza eman dut seigarren kapitulan.

8.3.1 Artikulua hiztegiatan

Hiztegiak, sintaxi urriko testuak izanik ere, informazio zerbait eman dezakete artikuluaren erabileraz. Hauek dira emaitza nagusiak:

- (a) Antzeman daiteke alderik izenen izaera semantikoaren arabera: adibide ezaguna da Picaudena, zeinetan izen zenbakaitzek ez duten artikulurik (cf. *aragui*, *ogui*, *araign* etab.). Hizpidera ekarri dut Leizarragaren hiztegia ere: honetan, erakutsi dut artikulurik gabekoak batik bat izen abstraktuak eta izenondoak direla.

Mendebaldeko hiztegieta, ordea, ez dago adibide esanguratsurik horrelako deskribapenik egiteko, eta hitz guztiek izan ohi dute artikulua (6.1.1).

- (b) Mendebaldeko hiztegieta sarrera guztiek izan ohi dute artikulua, bi salbuespen nagusirekin: *-ia* eta *-a* amaiera duten izenek ez dute artikulurik hartzen; cf. Landuchioren eta Ibarquen-Cachopínen hiztegiak, batez ere. Arrazoi semantikoak ez, morfonologikoak edo fonotaktikoak hobetsi ditut hau azaltzeko. Ohartarazi dut, bestalde, artikulurik gabeko gehienak maileguak direla (6.1.2).
- (c) Hiztegieta sarreretan, *-a* eta *-ak* artikulua erabiltzen dira normalean, erdal ordainetako numeroaren arabera. Hori aintzat hartuta, esan dut D-elementu horiek galdua zutela bere izaera definituaren parte bat, eta numeroa morfologikoki adierazi beharra gailendua zitzaiola ordurako (6.1.3). Landuchioren datuekin, orokortze hori gainerako kasuetara ere zabaldu dut, hala nola datibora (cf. *andray emona* “dado a mugeres”) edo genitibora (cf. *andrã gurea, afixionadua* “amador de mugeres”).
- (d) Izen + izenondo sintagmetan, deskribatu izan dira sintagmaren osagaietan artikulua bana duten adibideak (cf. 1 frJZum *ene arrebea deunczua*). Proposatutako XVI. mendeko hiztegieta topatu uste daitezkeen adibideak topikalizazioz azaldu behar direla (6.1.4).

8.3.2 Artikulua testuetan

XVI. mendean artikulua nola erabiltzen zen deskribatu dut, lau testuinguru sintaktikoren arabera. Horretarako, XVI. mendeko testu corpuseko adibide esanguratsu guztiak bildu ditut, ehunka perpaus, eta eranskinetan jaso. Osoko datu bilketa hori eskura edukita, hauek dira izan emaitzak:

- (a) Bokatibo funtzioan diren sintagmek artikulua izan ohi dute, bai mendebaldeko testuetan bai ekialdekoetan (6.2.1).
- (b) Perpaus existentzialetan morfologia ezberdinarekin ager daitezke subjektu edo pibotak: *-a* artikuluaarekin, *-rik* partitiboarekin, edo batere determinaziorik gabe.

Sailkapen zenbait egin ditut, ikusteko ba ote den korrelaziorik aukera morfologiko horien eta izen sintagma edo perpaus existentzial motaren artean. Sarrera modura, zenbatzaileak dituzten pibotak bildu ditut lehenik (6.2.2.1 eta 6.2.2.2). Hauetan, bistan da, zenbatzailea bera da sintagmaren burua, eta ez dago aparteko oharririk egiteko.

- (i) Galdera moduan ageri diren perpaus existentzialetan, pibota ia ehuneko ehunean partitiboarekin agertzen da (6.2.2.3).
- (ii) Baldintzazko perpaus direnean, joera bertsua ikus daiteke existentzialetan, partitiboarekin agertzen baitira hiru adibideetatik bitako pibotak. Hirugarrenean, berriz, batere determinaziorik gabe (6.2.2.4).
- (iii) Baiezko perpaus existentzialak izan dira interesgarrienak: batetik, adibideak ez direlako beste kasuetan bezain urriak, eta, bestetik, korrelazio interesgarriak azaleratu direlako (6.2.2.5): (1) batere determinaziorik gabeko pibotak agertzen diren perpausetan, esan daiteke etorkizunean izan litezkeen entitateen berri ematen zaigula edo, bestela, balio orokorreko baieztapenak direla; (2) pibotak artikuluaekin agertzen diren perpausetan, modu batean edo bestean, testuinguru diskurtsiboan identitatea ongi ainguratua duten entitateei egiten zaie erreferentzia; (3) azkenik, orainaldikoak izan ohi dira pibota partitiboan duten perpausak, eta, entitateen zinezko existentzia ezartzen badute ere, haiei erreferentzia zehaztugabea egiten zaie.

Azken emaitza moduan, ohartarazi dut batasun handi xamarra antzeman daitekeela euskalkien artean perpaus existentzialetan.

- (c) Hiru sailetan eman ditut perpaus predikatiboetako emaitzak (6.2.3): izenondo predikatuak, izen predikatuak eta izen + izenondo predikatuak. Hauek dira horien azterketatik ateratako emaitza nagusiak:
  - (i) XVI. mendeko testuetan, determinazioari dagokionez, antzekoak dira izenondo soileko sintagmaz eta izen soilekoaz osaturiko predikatuak (6.2.3.1 eta 6.2.3.2): oro har, artikulurik gabe agertzen dira predikatu horiek, eta badirudi mendebaldeko testuetan handiagoa dela joera predikatu

artikuludunak izateko, ekialdekoetan baino.

- (ii) Mendebaldean, badirudi hego-mendebaldea dela berritzailea, Araban aurkitzen baitira adibide artikuludun gehien, bai izenondo predikatuetan, bai izen predikatuetan.
  - (iii) Artikuluekin agertzen direnak irizpide nagusi baten arabera azal litezke, xehetasunak xehetasun (6.2.3.1.2): subjektuaren erreferentzialtasun mailak eragina du predikatuak artikulua har dezan, eta, subjektuaren erreferentzia zenbat eta zehatzagoa izan, errazagoa da artikulua hartzea. Ez dut deskribatu ahal izan predikatuak adierazten duen ezaugarriaren iraunkortasunaren araberrako irizpiderik.
  - (iv) Izen + izenondo predikatuetako adibideak gutxiago dira XVI. mendean, eta emaitzak ere ez dira hain erabatekoak; alabaina, ziur esan daiteke artikuluen erabilera askoz zabalduagoa zegoela halakoetan, ondoko mendeetako egoeraren aitzindari, eta, alde horretatik, bestelakoak dira izen + izenondo predikatuak, izenondo eta izen predikatuekin konparatuta (6.2.3.3).
  - (v) Izen predikatuetan eta izen + izenondo predikatuetan, *bat* duten sintagmak ere badira, artikulugabe eta artikuludunez gain; izen predikatuetan gutxi dira halakoen adibideak, eta ekialdekoak dira; izen + izenondo predikatuetan gehiago dira, eta euskal eremu osokoak. Bai izen predikatuetan, bai izen + izenondo predikatuetan, *bat* duten sintagmak aski modu bateratuan azal daitezke: predikatu hauen balioa erreferentziala da, eta erreferentzia indefinitu espezifiko edo zehaztua ezartzen diote sintagmari.
- (d) Subjektuetan ere aztertu dut artikuluen erabilera (6.2.4). Predikatuetakoaz erabat bestelako egoera dugu hauetan: subjektu artikuludunak dira nagusi, artikulugabeen aldean. Artikulugabeak oso adibide gutxi dira, bai iragankorretako subjektuetan, bai iragangaitzetakoetan. Kasu honetan, beraz, artikulugabeak zein testuingurutan edo irizpideren arabera agertzen diren azaldu dut, eta hauek izan dira emaitzak.

- (i) Izen berezi gisa funtzionatzen dutenetan ditugu subjektu artikulugabeak: cf. batez ere *errege*, *ugazaba*, *ama*, eta halakoak.
- (ii) Subjektuetako izenen izaera semantikotik kanpo, ezagunak dira perpaus iragankorretako subjektu artikulugabeak (6.2.4.1). Hauen artean, zinez dira aipagarriak ezezko perpausetakoak. Greenbergen eta Hopper eta Thompsonen orokortzeen barrenean azaldu dut arkaismo hau.
- (iii) Betiere perpaus iragankorretan, baiezko perpausetan joera handiagoa dago, subjektu artikulugabeen adibideak izan badira ere, artikuludunak ere agertzeko. Hau nabarmen ikusten da atsotitz beraren bertsio ezberdinetan: zuberotarren artean, Oihenartek artikuludunerako joera du, eta Zalgizek eta Belak artikulugaberako.
- (iv) Perpaus iragangaitzetan zailagoa da subjektu determinatu gabeak aurkitzea (6.2.4.2): nire corpusean dauden adibide urrien artean, Oihenarten 633 *Inhar batetarik su handi jalgi daite* atsotitzekoa iruditzen zait aipagarria: batetik, subjektuko izena zenbakaitza delako, eta, bestetik, *handi* izenondoarekin agertzen delako; kasu honetan, badirudi *handi*-k mailakatzailer gisa funtzionatzen duela, eta halaxe deskribatu dut izen + izenondo predikatuen 6.2.3.3 atalean ere.

8.3.3 Analisi sinkronikoak eta datu historikoak

Artikuluaren erabileraren berri emateko, bi analisi sinkroniko nagusi ditugu gaur egun, Artiagoitiarena eta Etxeberriarena. Analisi diakroniko klasikoan (Azkue, Castaños, Irigoien), artikuluaren erabilera zabaltzea numeroa morfologikoki markatu beharrenean menpe ezarri izan da; analisi diakroniko hori Artiagoitiaren analisi sinkronikoarekin lot zitekeen, izan ere numeroari dagokion proiektzio baten azpian azaltzen baititu sintagma artikuludun zenbait.

Datu historikoak erabili ditut, analisi diakroniko horren oinarri enpirikoa zertan den aztertzeko (6.3). Analisi diakroniko klasikoan, aurreikuspena zen subjektu pluraleko predikatuetan maizago azalduko zela artikulua: erakutsi dut ez dela hala, eta are kontrakoa ere gertatzen zela, subjektu pluraleko perpausetan joera nabarmena baitzuten

predikatuko sintagmek artikulurik gabe agertzeko. Datu horrek, betiere predikatuez ari garela gogoan hartuta, ez du ezinbestean Artiagoitiaren numeroaren hipotesiaren alde egiten, XVI. mendeko egoeran, bederen. Bestalde, subjektuaren izaera erreferentzialarekin lotu dut predikatuetan *-a* artikulua agertzea, eta hori errazagoa ezkon liteke Etxeberriaren hipotesiarekin, edo artikulua urratsez urratseko gramatikalizazio batekin, bederen. Nolanahi ere, honekin guztiarekin ez dut baztertu ondoko mendeetan edo bestelako testuinguru sintaktikoetan numero morfologikoak izan ahal izan zuen garrantzia, artikulua erabilera zabal zedin.

8.4 Berreraiketa morfologikoaren zenbait ondorio

Morfologia hertsitik haragoko ondorioak ekarri ditu bosgarren kapituluaren garatutako berreraiketak. Zazpigarren kapituluaren eman dut horien berri. Hona emaitza nagusiak:

- (a) Euskara hizkuntza eransle gisa sailkatzeak zer esan nahi duen aztertu dut. Funtsean, ez-eranslea da deklinabide mugatuaren berreraiketarako proposaturiko ereduak: erakusle osoak lotu zaizkio izenari; deklinaturik lotu zaizkio erakusleak izenari, osagai morfologiko bakarrean tasun bat baino gehiago bilduta (7.1.4). Bi autoreren lanetako ideien pean ezarri dut euskararen eransle izaeraren eztabaida hau:
  - (i) Eransletasunaren nondik norakoak hobeki ulertzeko, analisi sinkronikoen eta diakronikoen osagarritasuna aldarrikatzen du Planken. Hortaz, nire analisi diakronikoaren laguntzaz neurtu dut Planken “Strong Homogeneity Hypothesis” delakoa: euskal deklinabide mugatuaren diakronian, jatorrian eransle moduan analiza zitezkeen morfemak, erakusleak, galdu egin dute izaera eransle hori deklinabide mugatuaren barrenean gramatikalizatu direnean, eta paradigma berri baten parte izatera igaro direnean (7.1.5). Hizkuntzaren izaera eranslearen aurka egin du D-elementuen gramatikalizazioak, beraz.
  - (ii) Salbuespena da euskara Himmelmannen orokortzerako: hizkuntza eransleak ez dute artikulua definiturik izaten, baina euskarak badu. Planken ildo

bertsutik, eskenatoki diakroniko bat bilatzen du Himmelmannek salbuespenak azaltzeko: funtsean, esaten du postposizio eta kasu-markak eransle ez zirenean erabiltzen hasi ahal izan zela artikulua sintagmetan, baina proposatzen duen irtenbideak ez du euskararen kasu partikularra azaltzen. 7.1.6 atalean Himmelmannen azalbide diakronikoa zabaldu dut: horren arabera, D-elementu deklinatuen gramatikalizazioak ekarri dio hizkuntzari jatorrizko eredu eranslearen aurkako ezaugarri bat.

- (b) Beste emaitza larri bat ere izan du deklinabide mugatuaren berreraiketak: euskara ergatibitate orokorreko hizkuntza moduan ez, ergatibitate erdibituko hizkuntza moduan sailkatu behar dela proposatu dut (7.2). Deskripzio klasikoaren berri eman dut, eta euskararako aztertu izan diren ergatibitate erdibitu mota posibleak zerrendatu ditut (7.2.1). Horren ondotik, proposamen zehatza egin dut: morfologikoa da euskaraz deskriba daitekeen ergatibitate erdibitu garbi bakarra, determinatzaile sintagmaren esparrukoa eta numero morfologikoaren araberkoa (7.2.2). Hiru hitz motatan neurtu dut hipotesi hau:
- (i) Izenaren deklinabidean, singularrean beti bereizten dira absolutiboa eta ergatiboa. Pluralean, ekialdean baizik ez da bereizten, absolutiborako *-ak* eta ergatiborako *-ek* erabilia. Mendebaldean, *-ak* erabiltzen da bietarako (7.2.2.2).
  - (ii) Erakusleen deklinabidean, absolutiboa eta ergatiboa singularrean bakarrik bereizten dira (*hau/honek*), eta pluralean ez (*hauek/hauek*); ia euskal eremu osoko ezaugarria da hau (7.2.2.3). Ekialdean deskriba daitezkeen pluraleko salbuespenak (*hurak/hek*, etab.) modernoak baizik ezin dira izan, eta testu historikoetan dokumentatu dut berrikuntza hori (7.2.2.3.1).
  - (iii) Pluraltasuna D-elementu baten bitartez adierazten duten izenordainetan, forma bakarra dugu absolutiborako eta ergatiborako, cf. *zuek*, *guek* eta *hiek*. Euskal eremu osoko ezaugarria da hau.

Ergatibitate erdibitu honen ardatza numero morfologikoa da, eta honela deskriba daiteke: singularrean dugu eredu ergatiboa, eta neutroa pluralean. Berrikuntzatzat

jo behar dira eredu horren desbideratzeak. D-elementuen bilakaeraren ondorio da ergatibitate erdibitu mota hau, numero morfologikoa D-elementuen menpe dagoen neurrian.

Oinarrizko deskripzio honetaz gain, beste bi puntu aipagarri ere landu ditut: (1) beste zenbait hizkuntzaren paraleloa ekarri dut hizpidera, numeroaren arabera ergatibitate erdibitua dutenena, hala nola Ozeaniako hizkuntza zenbait eta Amazoniako mayoruna hizkuntzak (7.2.3.1); eta (2), erdibitze hau Silversteinen hierarkiaren arabera azaltzen saiatu naiz: izatekotan, izen sintagma ez markatuak izango dira eredu ergatiboaren arabera, eta markatuak eredu akusatiboaren arabera; bide horretatik, gogora ekarri dut pluraleko sintagmak markatutzat jo izan direla euskararen analisietan.

- (c) Hirugarren ondorio bat ere izan du deklinabide mugatuaren berreraiketak: proposatu dut XVII. mendera arte iraun zuela hasperenak Nafarroan. Horretarako, hiru datu mota ekarri ditut: alfabeto hebrearrean idatzitako izenak —XIV. mendekoak—, Mironesek argitara emanak, Maiorak argitaratutako liburuko Nafarroako Agiritegiko esaldiak, XVI. mendekoak, eta Beriainen erakusleak, XVII.ekoak.

Beriainen erakusleen berariazko analisia egin dut, erakusteko bere bi testuetan hasperena adieraz zezakeela hatxeak. Lau zutarrri izan ditu nire analisiak:

- (i) Beriainen erakusleen barne analisia (7.3.1.2).
- (ii) Beriainen grafiaren azterketa (7.3.1.3).
- (iii) Urrezko mendeko gramatikari espainolen deskribapenak, hasperenaz eta grafiaz (7.3.2).
- (iv) Orduko gaztelaniazko testuetan egindako bilaketak, *CORDE*-ren datu-basean eta tesi honetarako osaturiko Erdi Aroko agirien corpusean (7.3.2.3).

Lau puntu hauen emaitzak kontuan hartuta, aldarrikatu dut hasperena adierazten dutela Beriainen erakusleetako hatxeek, eta, horrenbestez, XVII. mendera arte iraun zuela hasperenak hego-nafarreraz.

- (d) Berreraiketa morfologikoaren ondorio zuzena izan gabe ere, laugarren puntu

nagusi bat ere eman dut zazpigarren kapituluan. Horretan, Heine eta Kutevaren lan batzuen kritika egin dut, izan ere ukipenak bideratutako gramatikalizazioaren hipotesiaren arabera aztertzen baitituzte euskal artikulua, *-a* definitua eta *bat* indefinitua, baina euskal datuak behar bezala ezagutu gabe (7.4). Puntu banatan laburbil daiteke kritika:

- (i) Artikulu definituari dagokionez, autoreek ez dute ezagutzen *-a* artikulua D-elementu prototipiko bat dela. Horren ondorioz, eztabaidarako ez dute aintzat hartzen bere gramatikalizazio maila altua; berebizikoa da hau, hain zuzen ere bere hipotesiaren aurkako datua baita (7.4.2).
- (ii) Artikulu indefinituari dagokionez, autoreek ez dute *batzu* plural zaharraren berri. Horrek, berriz ere, berebiziko garrantzia du, iraultzen baitu *bat* artikulua esan lezaketen guztia.

Heinek eta Kutevak, beren lanaren balio teorikoa ukatu gabe, ez dituzte behar bezala erabili euskal datuak, eta, ondorioz, kamutsa gertatu da beren hipotesia euskal ikasketetan sakontzeko. Funtsean, Haaseren lanean dago Heine eta Kutevaren hutsen sorburua (2.8.1 eta 2.8.2).

8.5 Hutsuneak eta etorkizuneko aztergaiak

Euskararen azterketa diakronikoan aurrera egiteko, zenbait hutsune aipa daitezke, tesi honen jardunean agerian jarri direnak; etorkizuneko langai geratu dira, ezinbestean. Bi motatako eginbeharrak aipatuko ditut: egiturazko lanak eta berariazko ikerketakoak. Egiturazko lanen artean, bi hauek nabarmendu ditut tesian zehar:

- (a) Erdi Aroko agirietako datuak ez ditugu behar bezala ezagutzen. Beharrezkoa da Erdi Aroko *Orotariko Euskal Hiztegi* moduko bat, 4.1 atalean zehazturiko informazioa bilduko lukeena.
- (b) Beharrezkoa da, halaber, testu historikoen lematizazio morfosintaktiko sistematikoari ekitea (3.2.5.1). Datuak perpaus moten eta morfemen arabera sailkatzea iruditzen zait egingarriena, eta, jakina, artikulua eta deklinabideaz

besteko gramatikaren atalak ere sartu beharko dira. Sintaxi historiko baterako oinarrizko lanabesa litzateke hori.

Berriazko ikerketa monografiko eske dauden lanen artean, hauexek aipa daitezke:

- (c) Berreraiketa morfologikoaren atalean, etengabe aritu naiz D-elementuez. Ariketa horretatik hainbat ondorio atera daitezke erakusleen berreraiketarako, baina badago erakusleen berreraiketa berriazko baten beharra ere (5.5.6).
- (d) Zehatz deskribatu gabe geratu da deklinabide mugagabearen bilakaera, morfologikoa zein sintaktikoa. Ikuspegi morfologikotik, esaterako, ez ditugu behar bezala ezagutzen $\emptyset$, *-ta-* eta *-za-* osagaien gorabeherak. Bestalde, kasu-marken jatorri eta bilakaeraz ikas dezakegunak ere lagunduko digu hobeki ulertzen deklinabidearen beraren diakronia.
- (e) Morfologiaren eta sintaxiaren arteko muga, artikulua hurbilen azterketa zehatza ere egin gabe dago (*-au*, *-on*, *-ori*, *-ok*, etab.). Bestalde, nire hurbilketa moduak ezinbestean utzi du kanpoan *-a* artikulua balioen zerrendatzea; semantika historiko baten eske dago eginkizun hori.
- (f) Artikuluaren sintaxia morfologia hertsia esparrutik harago doa, baina tesi honetan hainbat ohar egin ditut horretaz ere, seigarren kapituluaren. Nolanahi ere, deskribapen historikoa izanik ere, deskribapen sinkronikoa izan da, XVI. mendeko egoerarena. Mende horretako testuetan, gainera, testuinguru sintaktiko batzuei bakarrik begiratu diet; ez dut aztertu, esaterako, perpaus estatiboetako determinazioa. Horrenbestez, artikulua bilakaera historikoaren berri zehatzagoa izan nahi badugu, ondoko mendeetara ere zabaldu beharra dago testuen analisia, eta testuinguru sintaktiko gehiagotara azterketa bera.

Azken atal honetan ez ditut bakarrik tesi honen hutsuneak aipatu nahi izan; euskal ikasketetan oro har egingai dagozkeenak ere ekarri ditut, guztiak elkarren osagarri izango direlakoan.

BIBLIOGRAFIA

A) Euskal ikasketak eta hizkuntzalaritza orokorra

- Agirre, J. M., 1985, “Deklinabideari buruzko oharrak”, *Euskeraren Iker Atalak* 3, 69-130.
- Aikhenvald, A., 2012, *The languages of the Amazon*. Oxford: Oxford University Press.
- Alberdi, J., 1989, “Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako”, *ASJU* 23(2), 411-434.
- Albertos Firmat, M. L., 1972, “Los nombres éuscaros de las inscripciones hispano-romanas y un *Ibarra* entre los vettones”, *Estudios de arqueología alavesa* 5, 213-218.
- Albizu, P., 2009, “Euskararen kasu-sistema ergatiboa ala ergatiboak? Ergatibotasunaren azterketa dialektologiko baterako lehen urratsak”, *Lapurdum* 13, 7-29.
- , 2011, “Hizkuntza ergatiboa”. *SEG: Sareko euskal gramatika*, Euskal Herriko Unibertsitatea. (2014-03-11). [www.ehu.eus/seg]
- Aldai, G., 2000, “Split ergativity in Basque. The pre-Basque antipassive-imperfective hypothesis”, *Folia Linguistica Historica* 21(1-2), 31-98.
- , 2008, “From ergative case marking to semantic case marking: the case of historical Basque”. Donohue, M. & Wichman, S. (arg.): *The Typology of Semantic Alignment*, 197–218. Oxford: Oxford University Press.
- , 2009, “Is Basque morphologically ergative? Western Basque vs. Eastern Basque”, *Studies in Language* 33(4), 783–831.
- , 2014, “Hacia una periodización de la fragmentación del euskera occidental”, *FLV* 118, 221-245.
- Altube, S., 1934, “Observaciones al tratado de *Morfología Vasca* de Don R. M. de Azkue”, *Euskera* 15(1-2), 1-231.
- Altuna, P., 1978, “Erakusleak zenbait idazle zaharrengan”, *Euskera* 24, 699-712.
- Álvarez, J. L., 1977, “L’emploi de l’indéfini en souletin”, *FLV* 25, 29-54.
- Allika, I., 2006, “Artikulua eta bokal paragogikoa Bermeoko leku-izenen corpusaren azterketatik abiatuta”, *Uztaro* 56, 53-84.
- Ariza, M., 2008, “Grafías y fonemas en el siglo XII”. Díez, B. (arg.): *El primitivo romance hispánico*, Colección Beltenebros 11, 145-162. Burgos: Instituto Castellano y Leonés de la Lengua.
- Ariztimuño, B., 2013, “Euskal aditz jokatuaren osaeraz eta jatorriaz zenbait ohar”. Gómez, R., Gorrotxategi, J., Lakarra, J. A. & Mounole, C. (arg.): *Koldo Mitxelena Katedraren III. biltzarra*, 41-60. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- , 2014, “The origin of the Basque partitive”. Luraghi, S. & Huumo, T. (arg.): *Partitive cases and related categories*, Empirical Approaches to Language Typology [EALT] 54, 323-344. Berlin, Boston: Mouton de Gruyter.
- Arnauld, A. & Lancelot, C., 1660, *Grammaire générale et raisonnée contenant les*

- fondemens de l'art de parler, expliqués d'une manière claire et naturelle*. Paris: Pierre le Petit. [http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50416g]
- Arriolabengoa, J., 2008, *Euskara Ibarquen-Cachopin kronikan. Testu zaharren ediziorako kontribuzioa*. Bilbo: Euskaltzaindia, BBK Fundazioa.
- Artiagoitia, X., 1990, "Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos", *ASJU* 24(2), 327-349.
- ___, 1997, "DP predicates in Basque", *University of Washington Working Papers in Linguistics* 15, 161-198.
- ___, 1998, "Determinatzaile sintagmaren hipotesia euskal gramatikan", *Uztaro* 27, 33-61.
- ___, 2002, "The functional structure of the Basque noun phrase". Artiagoitia, X., Goenaga, P. & Lakarra, J. A. (arg.): *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, ASJUren Gehigarriak 44, 73-90. Bilbo: UPV/EHU.
- ___, 2012, "The DP Hypothesis in the grammar of Basque". Etxeberria, U., Etxepare, R. & Uribe-Etxebarria, M. (arg.): *Noun Phrases and Nominalization in Basque. Syntax and semantics*, *Linguistik Aktuell/Linguistics Today* 187, 21-78. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Artzamendi, J., 1985, *Términos vascos en documentos medievales de los ss. XI-XVI*. Bilbao: Universidad del País Vasco.
- Aurrekoetxea, G. & Bidegain, X. (arg.), 2004, *Haur prodigoaren parabola: ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*. ASJUren Gehigarriak 49. Bilbo: UPV/EHU.
- Azkarate, M. & Altuna, P., 2001, *Euskal morfologiaren historia*. Donostia: Elkarlanean.
- Azkue, R. M., 1905-1906, *Diccionario vasco-español-francés*. vol. I-II. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca. [Berrarg. 1969].
- ___, 1923, *Morfología Vasca*. vol. I-II-II. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca. [Berrarg. 1969]. [http://www.euskaltzaindia.com/euskera]
- ___, 1925, "Bibliografía: *The basque dialect of Marquina*, por el escocés Dr. William Rollo", *RIEV* 16, 563-569.
- ___, 1927, "La epéntesis en la conjugación vasca", *Euskera* 8, 70-90.
- ___, 1928, "El artículo y la epéntesis en la toponimia", *Euskera* 9, 212-217.
- Aznar, E., 2011, *El euskera en La Rioja: primeros testimonios*. Iruñea: Pamiela.
- Badia, A. M., 1987, *La formació de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bähr, G., 1929, "Bibliografía: M. G. Ramos: *De Astronómica Vasca*. Tarragona 1928", *BAP* 20, 534-535.
- Barroso, J. & Sánchez, J., 1993, "Propuestas de transcripción para textos del XV y Siglos de Oro". García, M. (arg.): *Estado actual de los estudios sobre el Siglo de Oro: actas del II Congreso Internacional de Hispanistas del Siglo de Oro*, 161-178. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- Batllori, M., Hernanz, M.-L., Picallo, C. & Roca, F. (arg.), 2005, *Grammaticalization and parametric variation*. Oxford: Oxford University Press.
- Bauer, B. L. M., 2007, "The definite article in Indo-European. Emergence of a new grammatical category?". Stark, E., Leiss, E. & Abraham, W. (arg.): *Nominal determination. Typology, context constraints, and historical emergence*, *Studies*

- in Language Companion Series 89, 103-139. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bentley, D., Ciconte, F. M. & Cruschina, S., 2013, "Existential constructions in crosslinguistic perspective", *Rivista di Linguistica* 25(1), 1-13.
- Bolinger, D., 1980, *Syntactic diffusion and the indefinite article*. Indiana University Linguistics Club.
- Bolòs, J. & Hurtado, V., 2001, *Atles del comtat d'Osona (798-993)*. Atles dels comtats de la Catalunya carolíngia. Barcelona: Rafael Dalmau.
- ___, 2006, *Atles del Comtat d'Urgell (v788-993)*. Atles dels comtats de la Catalunya carolíngia. Barcelona: Rafael Dalmau.
- Bollée, A., 2007, "Le développement du démonstratif dans les créoles de l'Océan Indien". Bollée, A. & Reutner, U. (arg.): *Beiträge zur Kreolistik: als Festgabe für Annegret Bollée zum 70. Geburtstag*, Kreolische Bibliothek 21, 55-68. Hamburg: Helmut Buske.
- Bonaparte, L.-L., 1862, *Langue basque et langues finnoises*. Londres: Imprensia Ludovici Luciani Bonaparte.
- ___, 1868, "Note sur les prétendus génitifs et datifs pluriels de la langue basque", *RL&PhC* 2, 282-284.
- Bosson, G., 1984, "Ergativity in Basque", *Linguistics* 22, 341-392.
- Boucher, P., 2005, "Definite reference in Old and Modern French: the rise and fall of DP". Batllori, M., Hernanz, M.-L., Picallo, C. & Roca, F. (arg.): *Grammaticalization and parametric variation*, 95-108. Oxford: Oxford University Press.
- Bouda, K., 1944-1949, "Romanische syntaktische Einflüsse im Baskischen", *Indogermanische Forschungen* 59, 186-204.
- Breban, T., 2014, "Review: Heiko Narrog and Bernd Heine (eds.). *The Oxford Handbook of Grammaticalization*", *Journal of Historical Pragmatics* 15(1), 153-158.
- Brettschneider, G., 1979, "Typological characteristics of Basque". Plank, F. (arg.): *Ergativity. Towards a theory of grammatical relations*, 371-384. London, New York, Toronto, Sydney, San Francisco: Academic Press.
- Bybee, J., 2003, "Mechanisms of change in grammaticization: The role of frequency". Joseph, B. D. & Janda, R. D. (arg.): *The Handbook of Historical Linguistics*, 602-623. Oxford: Blackwell Publishing.
- Camino, I., 2003, "Hego-nafarreraren egituraz", *FLV* 94, 427-468.
- ___, 2011, "Pirinioak, ekialdea eta euskal mintzoak". Sagarna, A., Lakarra, J. A. & Salaberri, P. (arg.): *Pirinioetako hizkuntzak: lehena eta oraina*, IKER 26, 773-822. Bilbo: Euskaltzaindia.
- ___, 2011[2014], "Ekialdeko euskararen iraganaz". Epelde, I. (arg.): *Euskal dialektologia: lehena eta oraina*, ASJuren Gehigarriak 69, 87-153. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- ___, 2013, "Euskalkien historiaz: Lapurdi eta Nafarroa Garaia". Gómez, R., Gorrotxategi, J., Lakarra, J. A. & Mounole, C. (arg.): *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra*, 77-140. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea.

- Campbell, L., 2001a, "What's wrong with grammaticalization?", *Language Sciences* 23, 113-161.
- ___ (arg.), 2001b, *Grammaticalization: a critical assessment*. Language Sciences Special Issue (23): Pergamon.
- Campbell, L. & Janda, R., 2001, "Introduction: conceptions of grammaticalization and their problems", *Language Sciences* 23, 93-112.
- Campión, A., 1884, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*. Tolosa: Eusebio López.
- Castaños, F., 1957, "El genitivo en vizcaíno antiguo", *BAP* XIII(1), 60-69.
- ___, 1979, *La formación del plural en la lengua vasca*. Bilbo: Diputación Foral del Señorío de Vizcaya.
- Catalán, D., 1968, "La pronunciación [ihante], por /iffante/, en la Rioja del siglo XI", *Romance Philology* 21(4), 410-435.
- Collinder, B., 1957, "Mordvin". Collinger, B. (arg.): *Survey of the Uralic languages*, 227-246. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Company, C., 1991, "La extensión del artículo en el español medieval", *Romance Philology* XLIV(4), 402-424.
- Comrie, B., 1973, "The ergative: variations on a theme", *Lingua* 32, 239-253.
- ___, 1975, "The anti-ergative: Finland's answer to Basque", *Chicago Linguistic Society* 11, 112-121.
- ___, 2008, "Basque, Romance, and areal typology: What do we learn from the World Atlas of Language Structures?". Döhla, H.-J., Montero, R. & Báez de Aguilar, F. (arg.): *Lenguas en diálogo. El iberorromance y su diversidad lingüística y literaria. Ensayos en homenaje a Georg Bossong*, 55-63. Madrid: Iberoamericana.
- ___, 2013, "Alignment of Case Marking of Full Noun Phrases". Dryer, M. & Haspelmath, M. (arg.): *The World Atlas of Language Structures Online*, Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Coon, J., 2010, "Rethinking split ergativity In Chol", *IJAL* 76(2), 207-253.
- ___, 2012, "Split ergativity and transitivity in Chol", *Lingua* 122(3), 241-256.
- ___, 2013, *Aspects of split ergativity*. Oxford: Oxford University Press.
- Coon, J. & Preminger, O., 2012, "Towards a Unified Account of Person Splits". Choi, J. et al. (arg.): *Proceedings of the 29th West Coast Conference on Formal Linguistics*, Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project.
- Coromines, J., 1965, *Estudis de toponímia catalana. Volum I*. Barcelona: Editorial Barcino.
- ___, 1970, "Hurgando en los nombres de parentesco", *FLV* 5, 169-182.
- Coyos, J.-B., 1999, *Le parler basque souletin des Arbailles*. Paris: L'Harmattan.
- Croft, W., 2003, *Typology and universals. Second edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cyr, D., 1993, "Cross-linguistic quantification: definite articles vs demonstratives", *Language Sciences* 15(3), 195-229.
- Chen, P., 2004, "Identifiability and definiteness in Chinese", *Linguistics* 42(6), 1129-1184.

- Chesterman, A., 1991, *On definiteness: a study with special reference to English and Finnish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chierchia, G., 1998, "Plurality of mass nouns and the notion of "semantic parameter"". Rothstein, S. (arg.): *Events and grammar*, 53-103. Great Britain: Kluwer Academic Publishers.
- Chomsky, N., 1995, *The minimalist program*. Cambridge, London: MIT Press.
- Christophersen, P., 1939, *The articles: a study of their theory and use in English*. Copenhagen: Einar Munksgaard.
- Dahl, Ö., 2004, "Definite articles in Scandinavian: competing grammaticalization processes in standard and non-standard-varieties". Kortmann, B. (arg.): *Dialectology meets typology: dialect grammar from a cross-linguistic perspective*, Trends in Linguistics. Studies and Monographs 153, 149-179. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Daniel, M., 2013, "Plurality in independent personal pronouns". Dryer, M. & Haspelmath, M. (arg.): *The World Atlas of Language Structures Online*, Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- De Hoz, J., 2011, *Historia lingüística de la península ibérica en la antigüedad: II. El mundo ibérico prerromano y la indoeuropeización*. Manuales y Anejos de "Emerita" 51. Madrid: CSIC.
- De Mulder, W. & Carlier, A., 2011, "The grammaticalization of definite articles". Narrog, H. & Heine, B. (arg.): *The Oxford Handbook of Grammaticalization*, 522-534. Oxford: Oxford University Press.
- De Rijk, R. P. G., 1970, "Vowel interaction in Bizcayan Basque", *FLV* 5, 149-167.
- ___, 1972, "Partitive assignment in Basque", *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio Urquijo* VI, 130-173.
- ___, 1981, "Euskal morfologiaren zenbait gorabehera". *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, 83-101. Bilbo: Deustuko Unibertsitateko Argitarazioak.
- ___, 1996, "On the origin of the partitive determiner", *ASJU* 30(1), 145-158.
- De Saussure, F., 1916, *Cours de linguistique générale*. Paris: Éditions Payot et Rivages.
- Delamarre, X., 2009, "Iria (*Irya) "l'opulente, la fertile" (Ligurie, Galice, Dalmatie)", *Veleia* 26, 355-358.
- Delancey, S., 1981, "An interpretation of split ergativity and related patterns", *Language* 57(3), 626-657.
- Diessel, H., 1999a, *Demonstratives: form, function and grammaticalization*. Typological studies in language 42. Amsterdam: John Benjamins.
- ___, 1999b, "The morphosyntax of demonstratives in synchrony and diachrony", *Linguistic Typology* 3, 1-49.
- ___, 2012, "Bühler's two-field theory of pointing and naming and the deictic origins of grammatical morphemes". Davidse, K., Breban, T., Brems, L. & Mortelmans, T. (arg.): *Grammaticalization and languages change. New reflections*, Studies in Language Companion Series 130, 37-50. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- ___, 2013, "Distance contrasts in demonstratives". Dryer, M. & Haspelmath, M. (arg.): *The World Atlas of Language Structures Online*, Leipzig: Max Planck Institute

- for Evolutionary Anthropology.
- Diewald, G. & Ferraresi, G., 2008, “Semantic, syntactic and constructional restrictions in the diachronic rise of modal particles in German: a corpus-based study on the formation of a grammaticalization channel”. Seoane, E. & López-Couso, M. J. (arg.): *Theoretical and empirical issues in grammaticalization*, 77-110. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Diewald, G. & Smirnova, E., 2012, “*Paradigmatic integration*. The fourth stage in an expanded grammaticalization scenario”. Davidse, K., Breban, T., Brems, L. & Mortelmans, T. (arg.): *Grammaticalization and language change*, Studies in Language Companion Series 130, 111-133. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Dixon, R. M. W., 1994, *Ergativity*. Cambridge Studies in Linguistics 69. Cambridge: Cambridge University Press.
- Domene-Verdú, J. F., 2014, “La influencia latino-románica en la estructura morfológica nominal de la lengua vasca”, *Revista de Filología Española* 94(1), 57-86.
- Dryer, M., 2013, “Definite articles”. Dryer, M. & Haspelmath, M. (arg.): *The World Atlas of Language Structures Online*, Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Dubois, J. A., 1985, “Competing motivations”. Haiman, J. (arg.): *Iconicity in syntax*, 343-366. Amsterdam: John Benjamins.
- Duguine, M., 2013, *Null arguments and linguistic variation: a minimalist analysis of pro-drop*. UPV/EHU eta Université de Nantes-ko tesia.
- Duvoisin, J., 1866, *Étude sur la déclinaison Basque*. Paris: Maisonneuve et Compagnie. [http://books.google.es/books/download/_tude_sur_la_d__clinaison_basque.pdf?id=8QUJAAAAQAAJ&output=pdf&sig=ACfU3U3r0ZSICp7f895ImM37Ucr26hBH5w]
- Eguskitza, J. B., 1931, “Observaciones a algunos puntos de la Morfología Vasca del señor Azkue”, *Euskera* 12(1), 62-67.
- Eguzkitza, A., 1997, “Kasuak eta postposizioak: deklinabidea eta postposizio bidea”, *Hizpide* 40, 39-52.
- Elxepuru, J. M., 2009, *Iruña-Veleiako euskarazko grafitoak*. Gasteiz: Arabera.
- Eliasson, S., 2012, “On the degree of copiability of derivational and inflectional morphology: evidence from Basque”. Johanson, L. & Robbeets, M. (arg.): *Copies versus cognates in bound morphology*, Brill’s Studies in Language, Cognition and Culture 2, 259-296. Leiden, Boston: Brill.
- Epelde, I., 2004, *Larresoroko euskara*. UPV/EHU-ko tesia.
- Epelde, I. (arg.), 2011[2014], *Euskal dialektologia: lehena eta oraina*. ASJUren Gehigarriak 69. Bilbo: UPV/EHU.
- Epstein, R., 1993, “The later stages in the development of the definite article: evidence from French.”. Andersen, H. (arg.): *Historical linguistics*, Current Issues in Linguistic Theory 124, 159-175. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ___, 1994a, “The development of the definite article in French”. Pagliuca, W. (arg.): *Perspectives on grammaticalization*, Current Issues in Linguistic Theory 109,

- 63-80. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ___, 1994b, "Variation and definiteness", *Chicago Linguistic Society* 30, 61-75.
- ___, 1995, "L'article défini en ancien français: l'expression de la subjectivité", *Langue Française* 107, 58-71.
- Erostarbe, A., 1995, "Aditz-izenak Oñatiko hizkeran". Gómez, R. & Lakarra, J. A. (arg.): *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991ko irailak 2-6)*, ASJUren Gehigarriak 28, 495-517. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Estornés Lasa, J., 1982, "Erronkari'ko uskaraz elestak. Fraseología roncalesa", *FLV* 40, 461-484.
- Etxebarne, J., 2010, *Gramatika emendakinak Zuberoako euskaraz*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Etxeberria, U., 2005, *Quantification and domain restriction in Basque*. UPV/EHU-ko tesia.
- ___, 2007, "Existentially interpreted definites". Puig-Waldmüller, E. (arg.): *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11*, 229-243. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- ___, 2009, "Euskal artikulak bultza ditzakeen interpretazioez", *ASJU* 43(1-2), 315-333.
- ___, 2010, "-a, -ak eta -(r)ik euskal hizkeretan zehar". Fernández, B., Albizu, P. & Etxepare, R. (arg.): *Euskara eta euskarak: aldakortasun sintaktikoa aztergai*, ASJUren Gehigarriak 52, 65-83. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- ___, 2011, "Euskal artikulua definitua". *SEG: Sareko euskal gramatika*, Euskal Herriko Unibertsitatea. (2015-04-25). [www.ehu.eus/seg]
- ___, 2014, "Basque nominals: from a system with bare nouns to a system without". Aguilar-Guevara, A., Le Bruyn, B. & Zwarts, J. (arg.): *Weak referentiality*, *Linguistik Aktuell* 219, 335-364. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Etxepare, R., 2003, "Valency and argument structure in the Basque verb". Hualde, J. I. & Ortiz de Urbina, J. (arg.): *A grammar of Basque*, 363-426. New York, Berlin: Mouton de Gruyter.
- ___, 2013a, "Basque spatial cases and the ergative-absolutive syncretism". Gómez, R., Gorrotxategi, J., Lakarra, J. A. & Mounole, C. (arg.): *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra*, 187-211. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- ___, 2013b, "Basque primary adpositions from a clausal perspective", *Catalan Journal of Linguistics* 12, 41-82.
- Euskalterm, 2004, *Euskalterm, Euskal Terminologia banku publikoa*. Eusko Jaurlaritza: <http://www.euskara.euskadi.net/r59-15172x/eu/q91EusTermWar/kontsultaJSP/q91aAction.do>.
- Euskaltzaindia, 1991, *Euskal gramatika. Lehen urratsak-1*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- ___, 1993, *Euskal gramatika laburra: perpaus bakuna*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- ___, argitaragabea, *Euskal Hiztegi Historiko Etimologikoa*.
- Faingold, E. D., 1994, "The genesis of the article system in creolization and grammatical change", *Papiere zur Linguistik* 50(1), 51-63.
- Fita, F., 1883, "Lápidas romanas de Iruña y León", *Boletín de la Real Academia de la Historia* 3(6), 382-386.
- Fleck, D. W., 2005, "Ergatividade em Matsés (Pano)", *LIAMES* 5(1), 87-109.

- , 2010, “Ergativity in the Mayoruna branch of the Panoan family”. Gildea, S. & Queixalós, F. (arg.): *Ergativity in Amazonia*, Typological Studies in Language 89, 29-63. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Floristán, J. M., 1993, “Conflictos fronterizos, espionaje y vascuence a finales del siglo XVI: 20 documentos inéditos”, *FLV* 63, 177-220.
- Forcheimer, P., 1953, *The category of person in language*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Frajzyngier, Z., 1996, “On sources of demonstratives and anaphors”. Fox, B. (arg.): *Studies in anaphora*, Typological Studies in Language 33, 167-203. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- , 2010, “Grammaticalization within and outside of a domain”. Van Linden, A., Verstraete, J.-C. & Davidse, K. (arg.): *Formal evidence in grammaticalization research*, 43-62. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fried, M., 2013, “Principles of constructional change”. Hoffmann, T. & Trousdale, G. (arg.): *The Oxford Handbook of Construction Grammar*, 419-437. Oxford: Oxford University Press.
- Galmiche, M., 1989, “À propos de la définitude”, *Langages* 94, 7-37.
- García Andruva, F., 2010, *El Becerro Galicano de San Millán de la Cogolla*. San Millán de la Cogolla: Cilengua. Instituto Orígenes del Español.
- García Tapia, N., 1993, “Aragón en *Los veintiún libros de los ingenios*”, *Temas de antropología aragonesa* 4, 222-240.
- Gardani, F., 2012, “Plural across inflection and derivation, fusion and agglutination”. Johanson, L. & Robbeets, M. (arg.): *Copies versus cognates in bound morphology*, Brill’s Studies in Language, Cognition and Culture 2, 71-97. Leiden, Boston: Brill.
- , 2014, “Book review: *Dynamics of contact-induced language change*, Chamoreau, Claudine, and Isabelle Léglise, eds. Berlin, Boston: De Gruyter”, *Journal of Language Contact* 7, 425-459.
- Gavel, H., 1921, “Éléments de phonétique basque”, *RIEV* 12(1), 1-536.
- , 1929, *Grammaire Basque I*. Bayonne: Imprimerie du “Courrier”.
- Geurts, B., 2000, “Explaining grammaticalization (the standard way)”, *Linguistics* 38(4), 781-788.
- Gèze, L., 1873, *Éléments de grammaire basque, dialecte souletin. Suivis d’un vocabulaire basque-français & français-basque*. Bayonne: Imprimerie de Veuve Lamaignère.
- Gildea, S. & De Castro, F., 2010, “Nominative-absolutive. Counter-universal split ergativity in Jê and Cariban”. Gildea, S. & Queixalós, F. (arg.): *Ergativity in Amazonia*, Typological Studies in Language 89, 159-200. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gisborne, N. & Patten, A., 2011, “Construction grammar and grammaticalization”. Narrog, H. & Heine, B. (arg.): *The Oxford Handbook of Grammaticalization*, 92-104. Oxford: Oxford University Press.
- Givón, T., 1978, “Definiteness and Referentiality”. Greenberg, J. H., Ferguson, C. A. & Moravcsik, E. A. (arg.): *Universals of Human Language*, (4), 291-330. Stanford:

- Stanford University Press.
- Goenaga, P., 1991, "Izen sintagmaren egituraz". Lakarra, J. A. & Ruiz Arzalluz, I. (arg.): *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, ASJUren Gehigarriak 14, 847-865. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Goihenetxe, E., 2011, *Onomastique du nord du Pays Basque (XIe-XVe siècles)*. IKER 27. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Goldberg, A., 1995, *A Construction Grammar approach to argument structure*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Gómez, R., 1994, "Euskal aditz morfologia eta hitzordena: VSOtik SOVra?". Orpustan, J.-B. (arg.): *Colloque international de linguistique basque: Le basque parmi les autres langues: influences, comparaisons*, 93-114.
- ___, 2001, "Artículo y "artículo" en la tradición gramatical vasca". Maquieira, M., Martínez, M. D. & Villayandre, M. (arg.): *Actas del II Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística. León, 2-5 de marzo de 1999*, 465-478. Madrid: Arco/Libros.
- ___, 2005, "De Re Etymologica: vasc. -(r)antz 'hacia'". Etxeberria, P. & Knörr, H. (arg.): *Nerekin yaió nun. Txillardegiri omenaldia*, Iker 17, 273-280. Bilbo: Euskaltzaindia.
- ___, 2006, *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak*. Euskal Herriko Unibertsitate-ko tesia.
- Gómez, R. & Sainz, K., 1995, "On the origin of the finite forms of the Basque verbs". Hualde, J. I., Lakarra, J. A. & Trask, R. L. (arg.): *Towards a history of the Basque language*, Current Issues in Linguistic Theory 131, 235-274. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gorrotxategi, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*. Bilbao: EHU.
- ___, 1995, "Basque and its neighbours in antiquity". Hualde, J. I., Lakarra, J. A. & Trask, R. L. (arg.): *Towards a history of the Basque language*, Current Issues in Linguistic Theory 131, 31-63. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ___, 2010, "Los altares votivos del santuario aquitano de Montsérié, Hautes-Pyrénées". Arenas-Esteban, J. A. (arg.): *Celtic religion across space and time*, 62-92. Toledo: Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha.
- Goyens, M., 1994, *Emergence et évolution du syntagme nominal en français*. Sciences pour la communication 43. Bern, Berlin, Frankfurt/M, New York, Paris, Wien: Peter Lang.
- Greenberg, J. H., 1966, *Language universals. With special reference to feature hierarchies*. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers.
- ___, 1978, "How does a language acquire gender markers?". Greenberg, J. H., Ferguson, J. & Moravcsik, E. (arg.): *Universals of Human Languages*, (III), 47-82. Stanford: Stanford University Press.
- Haase, M., 1992, *Sprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland: Die Einflüsse des Gaskognischen und Französischen auf das Baskische*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.

- Haiman, J., 1991, "From V/2 to subject clitics: evidence from Northern Italian". Traugott, E. C. & Heine, B. (arg.): *Approaches to Grammaticalization. Volume II. Focus on types of grammatical markers*, 135-157. Amsterdam: John Benjamins.
- Halliday, M., 1961, "Categories of the theory of grammar", *Word* 17(3), 241-292.
- Haritzelhar, J., 1970, *L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Haspelmath, M., 1998, "How young is standard average European?", *Language Sciences* 20(3), 271-287.
- ___, 1999, "Why is grammaticalization irreversible?", *Linguistics* 37(6), 1043-1068.
- ___, 2000, "Why can't we talk to each other?", *Lingua* 110, 235-255.
- ___, 2004, "On directionality in language change with particular reference to grammaticalization". Fischer, O., Norde, M. & H., P. (arg.): *Up and down the cline: The nature of grammaticalization*, Typological Studies in Language 59, 17-44. Amsterdam: John Benjamins.
- ___, 2006, "Against markedness (and what to replace it with)", *J. of Linguistics* 42, 25-70.
- ___, 2009, "An empirical test of the Agglutination Hypothesis". Scalise, S., Magni, E. & Bisetto, A. (arg.): *Universals of language today*, Studies in Natural Language and Linguistic Theory 76, 13-29. Dordrecht: Springer.
- ___, 2011, "The gradual coalescence into 'words' in grammaticalization". Narrog, H. & Heine, B. (arg.): *The Oxford Handbook of Grammaticalization*, 342-355. Oxford: Oxford University Press.
- ___, 2013, "Occurrence of nominal plurality". Dryer, M. & Haspelmath, M. (arg.): *The World Atlas of Language Structures Online*, Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Hawkins, J. A., 1978, *Definiteness and Indefiniteness: a study in reference and grammaticality prediction*. London: Croom Helm.
- ___, 1991, "On (in)definite articles: implicatures and (un)grammaticality prediction", *J. of Linguistics* 27, 405-442.
- Heath, J., 1976, "Antipassivization: a functional typology", *Berkeley Linguistics Society* 2, 202-211.
- ___, 1981, "The role of Basque in modern linguistic theory". *Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak*, Iker 1, 433-444. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Heim, I. & Kratzer, A., 1998, *Semantics in Generative Grammar*. London: Blackwell.
- Heine, B., 1992, "Grammaticalization chains", *Studies in Language* 16(2), 335-368.
- ___, 1997a, "Indefinite articles". *Cognitive Foundations of Grammar*, 66-82. New York, Oxford: Oxford University Press.
- ___, 1997b, "Comparison". *Cognitive Foundations of Grammar*, 109-130. New York, Oxford: Oxford University Press.
- ___, 2003, "Grammaticalization". Joseph, B. D. & Janda, R. D. (arg.): *The Handbook of Historical Linguistics*, 575-601. Oxford: Blackwell Publishing.
- ___, 2011, "Grammaticalization in African languages". Narrog, H. & Heine, B. (arg.): *The Oxford Handbook of Grammaticalization*, 696-707. Oxford: Oxford

- University Press.
- Heine, B. & Kuteva, T., 2002, *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 2003, “On contact-induced grammaticalization”, *Studies in Language* 27(3), 529–572.
- , 2005, *Language contact and grammatical change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 2006, *The changing languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- , 2007, *The genesis of grammar. A reconstruction*. Studies in the evolution of language 9. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, B. & Narrog, H., 2010, “Grammaticalization and linguistic analysis”. Heine, B. & Narrog, H. (arg.): *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*, 401-423. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, B. & Narrog, H. (arg.), 2011, *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Hekking, E. & Bakker, D., 2007, “The case of Otomi: a contribution to grammatical borrowing in cross-linguistic perspective”. Matras, Y. & Sakel, J. (arg.): *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*, 435-464. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hernández-Campoy, J. M. & Trudgill, P., 2003, “Functional compensation and Southern Peninsular Spanish /s/ loss”, *Folia Linguistica Historica* 23, 31-57.
- Hilpert, M., 2013a, *Constructional change in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 2013b, “Corpus-based approaches to constructional change”. Trousdale, G. & Hoffmann, T. (arg.): *The Oxford Handbook of Construction Grammar*, 458-477. Oxford: Oxford University Press.
- Hill, E., 2014, “Review: Heiko Narrog and Bernd Heine (eds.), 2011. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.”, *Language Dynamics and Change* 4(2), 295–300.
- Himmelman, N. P., 1997, *Deiktikon, Artikel, Nominalphrase. Zur Emergenz syntaktischer Struktur*. Linguistische Arbeiten 362. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- , 1998, “Regularity in irregularity: Article use in adpositional phrases”, *Linguistic Typology* 2, 315-353.
- , 2001, “Articles”. Haspelmath, M., König, E., Oesterreicher, W. & Raible, W. (arg.): *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*, Handbooks of Linguistics and Communication Science 20.1(1), 831-841. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- , 2004, “Lexicalization and grammaticalization: opposite or orthogonal?”. Bisang, W., Himmelman, N. P. & Wiemer, B. (arg.): *What makes grammaticalization? A look from its fringes and its components*, Trends in Linguistics. Studies and monographs 158, 21-42. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Hirschfeld, O., 1888, *Corpus Inscriptionum Latinarum XII. Inscriptiones Galliae Narbonensis Latinae*. Berlin: Georg Reimer. [<http://arachne.uni->

- koeln.de/books/CILvXIII1888]
- , 1899, *Corpus Inscriptionum Latinarum XIII. Inscriptiones trium Galliarum et Germaniarum Latinae. Inscriptiones Aquitaniae et Lugudunensis*. Berlin: Georg Reimer. [<http://arachne.uni-koeln.de/books/CILv13p1f11899>]
- Hock, H. H., 1991, *Principles of Historical Linguistics*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Hopper, P. J., 1991, “On some principles of grammaticization”. Traugott, E. C. & Heine, B. (arg.): *Approaches to grammaticalization*, Typological Studies in Language 19(?), 17-35. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Hopper, P. J. & Thompson, S. A., 1980, “Transitivity in grammar and discourse”, *Language* 56(2), 251-299.
- Hopper, P. J. & Traugott, E. C., 2003, *Grammaticalization (second edition)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Höhn, G. F. K., 2013, “Contextually conditioned allomorphy and the Basque locative”, *Proceedings of ConSOLE 21*, 146-170.
- Hualde, J. I., 1991, “Sincronía y diacronía de las vocales geminadas en vasco”. Lakarra, J. A. & Ruiz Arzalluz, I. (arg.): *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrvm*, ASJUren Gehigarriak 14(2), 615-624. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 1993, “On the historical origin of Basque accentuation”, *Diachronica* 10(1), 13-50.
- , 1995, “Reconstructing the Ancient Basque Accentual System: Hypotheses and evidence”. Hualde, J. I., Lakarra, J. A. & Trask, R. L. (arg.): *Towards a History of the Basque Language*, Current Issues in Linguistic Theory 131, 171-188. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- , 1996, “Arbizuko hizkeraren zenbait soinu bereizgarri”, *Uztaro* 18, 49-60.
- , 1997, *Euskararen azentuerak*. ASJUren Gehigarriak 42. Donostia, Bilbo: Gipuzkoako Foru Aldundia, EHU.
- , 2003a, “Case and number inflection of noun phrases”. Hualde, J. I. & Ortiz de Urbina, J. (arg.): *A grammar of Basque*, 171-186. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- , 2003b, “Segmental phonology”. Hualde, J. I. & Ortiz de Urbina, J. (arg.): *A grammar of Basque*, 15-65. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- , 2005, “Azentua eta etimologia”. Etxeberria, P. & Knörr, H. (arg.): *Nerekin yaio nun. Txillardegiri omenaldia*, Iker 17, 297-303. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 2007, “Historical convergence and divergence in Basque accentuation”. Gussenhoven, C. & Riad, T. (arg.): *Tones and tune*, (1), 291-322. Berlin: Mouton de Gruyter.
- , 2008, “Acentuación y cronología relativa en la lengua vasca”, *Oihenart* 23, 199-217.
- Hualde, J. I. & Gaminde, I., 1998, “Vowel interaction in Basque: a nearly exhaustive catalogue”, *Studies in the Linguistic Sciences* 28(1), 41-77.
- Hualde, J. I. & Ortiz De Urbina, J. (arg.), 2003, *A grammar of Basque*. Mouton Grammar Library 26. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Hualde, J. I., Lakarra, J. A. & Trask, R. L. (arg.), 1995, *Towards a history of the Basque language*. Current Issue in Linguistic Theory 131. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Hualde, J. I. & Lujanbio, O., 2008, "Goizuetako azentuera". Artiagoitia, X. & Lakarra, J. A. (arg.): *Gramatika Jaietan. Patxi Goenagaren omenez*, ASJUren Gehigarriak 51, 377-394. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Hualde, J. I., Oyharçabal, B. & Ortiz De Urbina, J., 2003, "Verbs". Hualde, J. I. & Ortiz de Urbina, J. (arg.): *A grammar of Basque*, 195-323. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Huang, S., 1999, "The emergence of a grammatical category definite article in spoken Chinese", *Journal of Pragmatics* 31, 77-94.
- Hymes, D., 1972, "On personal pronouns: 'fourth' person and phonesthematic aspects". Smith, M. E. (arg.): *Studies in Linguistics in Honor of George L. Trager*, Janua Linguarum. Series Maior 52, 100-121. The Hague & Paris: Mouton.
- Ibarretxe-Antuñano, I., 2012, "The importance of unveiling conceptual metaphors in a minority language". Idström, A. & Piirainen, E. (arg.): *Endangered metaphors*, Cognitive Linguistic Studies in Cultural Contexts 2, 253-274. Amsterdam: John Benjamins.
- Igartua, I. & Santazilia, E., 2013, "Instrumentalaz gogoratuz, instrumentuaz haratago. Kasuaren izaera tipologian eta euskararen bilakabidea". Gómez, R., Gorrotxategi, J., Lakarra, J. A. & Mounole, C. (arg.): *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra*, 227-244. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Iglesias, H., 2000a, "Le suffixe *-aga*, 'lieu de'", *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio Urquijo XXXIV*(2), 337-342.
- , 2000b, "L'inscription ibérique de San Miguel de Liria et le basco-ibérisme en général", *FLV* 83, 7-27.
- , 2008, "Observations concernant les récentes critiques et omissions de Joseba Lakarra à propos des recherches d'Héctor Iglesias sur la problématique "basco-ibérique" suivies d'une hypothèse inédite concernant l'inscription de Liria", *Arse: Boletín anual del Centro Arqueológico Saguntino* 42, 35-104.
- Irigarai, Á., 1933, "Folk-lore baztanés", *Yakintza* 2, 130-135.
- Irigoién, A., 1975, "Done Miliaga Kukullakoa eta euskara", *Euskera* 20, 161-186.
- , 1978, "Erakusleez", *Euskera* 24, 713-735.
- , 1981, "Haur hola zirola. Elementos décticos en lengua vasca". *Euskalarien nazioarteko jardunaldiak*, Iker 1, 365-402. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 1985, "Euskarazko izen sintagma mugatzailerik gabekoez", *Euskera* 30, 129-139.
- , 1986, *En torno a la toponimia vasca y circumpirenaica*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- , 1995, "Euskal toponymia eta dialektologia". Gómez, R. & Lakarra, J. A. (arg.): *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991ko irailak 2-6)*, ASJUren Gehigarriak 28, 209-240. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Iturrioz, J. L., 1985, "La función de *-a* y de *-ta* a la luz de la dimensión de individuación", *Euskera* 30, 175-213.
- Iturrioz Leza, J. L., 1982, "Apprehension im Baskischen". Seiler, H. & Stachowiak, F.-J. (arg.): *Apprehension: das sprachliche Erfassen von Gegenständen. Teil II.: Die Techniken und ihr Zusammenhang in Einzelsprachen*, 1-43. Tübingen: Narr.
- Izagirre, C., 1994, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes*.

- Edición de Luis Villasante. ASJuren Gehigarriak 7. Donostia, Oñati: Gipuzkoako Foru Aldundia, Oñatiko Udala.*
- Jacobsen, W. H., 1972, "Nominative-Ergative syncretism in Basque", *ASJU* 6, 67-109.
- , 1975, "Historical implications of the western Basque tonal accent", eskuizkribu argitaragabea, University of Nevada, Reno.
- , 1977, "The Basque locative suffix". Douglass, W. A., Etulain, R. W. & Jacobsen, W. H. (arg.): *Anglo-american contributions to Basque studies: essays in honor of Jon Bilbao*, Desert Research Institute Publications on the Social Sciences 13, 163-168.
- Jiménez, T., 2001, *Un siciliano en la España de los Reyes Católicos. Los Epistolarum familiarium libri XVII de Lucio Marineo Sículo*. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares.
- Johnstone, T. M., 1970, "A definite article in the modern South Arabian languages", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* XXXIII(2), 295-307.
- Juvonen, P., 2000, *Grammaticalizing the definite article. A study of definite adnominal determiners in a genre of spoken Finnish*. Stockholm University-ko tesia.
- Kabatek, J. & Wall, A. (arg.), 2013, *New perspectives on bare noun phrases in Romance and beyond*. Studies in Language Companion Series 141. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kamp, H. & Reyle, U., 1993, *From discourse to logic. Introduction to model-theoretic semantics of natural language, formal logic and Discourse Representation Theory*. Dordrecht: Kluwer.
- Kikusawa, R. & Reid, L. A. (arg.), 2011, *Historical Linguistics 2011*. Current Issues in Linguistic Theory 326. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Klausenburger, J., 2008, "Can grammaticalization be parameterized?". Seoane, E. & López-Couso, M. J. (arg.): *Theoretical and empirical issues in grammaticalization*, 171-182. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Knörr, H., 2000, "Notas sobre el acento en los topónimos alaveses". Gorrotxategi, M. & Knörr, H. (arg.): *Actas de las II Jornadas de Onomástica, Orduña, septiembre de 1987. II Onomastika Jardunaldien Agiriak, Urduña, 1987ko iraila*, *Onomasticon Vasconiae* 17, 607-618. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Kraiss, A., 2014, "The evolution of the definite article in Old High German", *Journal of Germanic Linguistics* 26(2), 127-155.
- Krámský, J., 1972, *The article and the concept of definiteness in language*. The Hague: Mouton.
- Kupisch, T. & Koops, C., 2007, "The definite article in non-specific object noun phrases: comparing French and Italian". Stark, E., Leiss, E. & Abraham, W. (arg.): *Nominal determination. Typology, context constraints, and historical emergence*, Studies in Language Companion Series 89, 189-213. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kurylowicz, J., 1975[1965], "The evolution of grammatical categories". *Esquisses linguistiques II*, 38-54. München: Wilhelm Fink Verlag.

- ___, 1975[1970], "Linguistics of To-Day". *Esquisses linguistiques II*, 9-29. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Lacarra Ducay, M. J., 2002-2004, "El *Exemplario contra los engaños y peligros del mundo* y la imprenta zaragozana", *Archivo de filología aragonesa* 59-60, 2003-2020.
- Lacarra, J. M., 1957, *Vasconia Medieval. Historia y filología*. ASJUren Gehigarriak 2. San Sebastián: Diputación Provincial de Guipúzcoa.
- Lacasta, G., 1994, "El euskera en el Alto Aragón", *Oihenart* 12, 141-278.
- Lacombe, G., 1938, "Structure de la langue Basque", *Revue de Cours et Conférences* 39(2), 422-427.
- Lafitte, P., 1935, "Curiosités linguistiques: *Behereharta*", *Gure Herria* 15(3), 259-261.
- ___, 1944, *Grammaire Basque (Navarro-Labourdin littéraire)*. Donostia, Baiona: Elkar.
- Lafon, R., 1933, "Sur l'adverbe aurten", *RIEV* 24(4), 651-653.
- ___, 1948, "Comptes rendus: Julio Caro Baroja, *Sobre el vocabulario de las inscripciones ibéricas. La geografía lingüística de la España antigua a la luz de la lectura de las inscripciones monetales*, in *Boletín de la Real Academia Española*", *Bulletin Hispanique* 50(1), 84-88.
- ___, 1949, "Discussions", *Actes du Sixième Congrès International des Linguistes*, 507-508.
- ___, 1950, "Notes étymologiques", *Eusko Jakintza* 4, 303-308.
- ___, 1951, "Quelques traits essentiels de la langue basque", *BAP* 7(1), 13-24.
- ___, 1999, *Vasconiana*. IKER 11. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Laka, I., 1988, "Configurational heads in inflectional morphology: the structure of the inflected forms in Basque", *ASJU* 22(2), 343-365.
- ___, 1993a, "Unergatives that assign ergative, unaccusatives that assign accusative", *MIT Working Papers in Linguistics* 18, 149-172.
- ___, 1993b, "The structure of inflection: a case study in X° syntax". Hualde, J. I. & Ortiz de Urbina, J. (arg.): *Generative Studies in Basque Linguistics*, Current Issues in Linguistic Theory 105, 21-70. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ___, 1996, *A brief grammar of euskara, the Basque language*. Euskal Herriko Unibertsitatea, Euskararako Errektoreordetza. [http://www.ei.ehu.es/p289-content/eu/contenidos/informacion/grammar_euskara/en_doc/index.html]
- ___, 2002, "Ergatiboa definitzen: lehenengo saioa gramatika sortzailean". Artiagoitia, X., Goenaga, P. & Lakarra, J. A. (arg.): *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P.G. de Rijk*, ASJUren Gehigarriak 44, 411-424. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- ___, 2004, "Ari progresiboaz: euskararen kasu markak". Albizu, P. & Fernández, B. (arg.): *Euskal gramatika XXI. mendearen atarian: arazo zaharrak, azterbide berriak*, 113-133. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea, Arabako Foru Aldundia.
- ___, 2006a, "Deriving split ergativity in the progressive". Johns, A., Massam, D. & Ndayiragije, J. (arg.): *Ergativity: emerging issues*, Studies in Natural Language and Linguistic Theory 65, 173-196. Dordrecht: Springer.

- ___, 2006b, "On the nature of case in Basque: structural or inherent?". Broekhuis, H., Corver, N., Huybregts, R., Kleinhenz, U. & Koster, J. (arg.): *Organizing Grammar. Linguistic Studies in Honor of Henk van Riemsdijk*, Studies in Generative Grammar 86, 374-382. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- Lakarra, J. A., 1983, "Oharrak zenbait arkaismoz", *ASJU* 17, 43-67.
- ___, 1984, "Bertso bizkaitarrak (1688)", *ASJU* 18(2), 89-183.
- ___, 1986, "Bizkaiera zaharra euskalkien artean", *ASJU* 20(3), 639-681.
- ___, 2005, "Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco", *Palaeohispanica* 5, 407-470.
- ___, 2006a, "Protovasco, munda y otros: reconstrucción interna y tipología holística diacrónica", *Oihenart. Cuadernos de Lengua y Literatura* 21, 229-332.
- ___, 2006b, "Notas sobre cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco", *ASJU* 40(1-2), 561-622.
- ___, 2008, "Aitzineuskararen gramatikanantz (malkar eta osinetan zehar)". *Gramatika Jaietan. Patxi Goenagaren omenez*, *ASJUren Gehigarriak* 51, 451-490. Bilbo: UPV-EHU.
- ___, 2009a, "Adabakiak /h/-aren balio etimologikoaz", *ASJU* 43(1-2), 565-595.
- ___, 2009b, "*h3 > h1, *h2 > h1 eta horiei datxezkien zenbait fenomenoz", *Lapurdum* 13, 211-231.
- ___, 2010, "Haches, diptongos y otros detalles de alguna importancia: notas sobre numerales (proto) vascos y comparación vasco-ibérica (con un apéndice sobre hiri y otro sobre bat-bi)", *Veleia* 27, 191-238.
- ___, 2011, "Erro monosilabikoaren teoria eta aitzineuskararen berreraiketa: zenbait alderdi eta ondorio", *FLV* 113, 5-114.
- ___, 2011[2014], "Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz". Epelde, I. (arg.): *Euskal dialektologia: lehena eta oraina*, *ASJUren Gehigarriak* 69, 155-241. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- ___, 2012, "Teoría de la raíz monosilábica y reconstrucción del protovasco: algunos aspectos y consecuencias". Lakarra, J. A., Gorrotxategi, J. & Urgell, B. (arg.): *Koldo Mitxelena Katedraren II. Biltzarra*, 651-699. Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- ___, 2013a, "Gramática histórica vasca o vasco-iberismo", *Palaeohispanica* 13, 567-592.
- ___, 2013b, "Euskararen historiaurrearen berreraiketa sakonagorako: forma kanonikoa, tipologia holistikoa, kronologia eta gramatikalizazioa". Gómez, R., Gorrotxategi, J., Lakarra, J. A. & Mounole, C. (arg.): *Koldo Mitxelena Katedraren III. Biltzarra*, 275-324. Vitoria-Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Lakarra, J. A. & Hualde, J. I. (arg.), 2006, *Studies in Basque and historical linguistics in memory of R. L. Trask*. Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo" 40. Donostia, Bilbo: Gipuzkoako Foru Aldundia, EHU.
- Lambrecht, K., 2001, "Dislocation". Haspelmath, M., König, E., Oesterreicher, W. & Raible, W. (arg.): *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*, Handbooks of Linguistics and Communication Science

- 20(2), 1050-1078. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Lapesa, R., 1961, "Del demostrativo al artículo", *Nueva Revista de Filología Hispánica* 15, 23-44.
- Lapierre, R., 1983, "Une création. L'article défini du créole martiniquais", *Études Créoles* V(1-2), 59-68.
- Larrasket, J., 1939, *Le basque de la Basse-Soule orientale*. Collection Linguistique 46. Paris: C. Klincksieck.
- Laury, R., 1993, "On the grammaticization of the definite article *se* in spoken Finnish". Andersen, H. (arg.): *Historical linguistics, Current Issues in Linguistic Theory* 124, 239-250. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Lehmann, C., 1985a, "Grammaticalization: synchronic variation and diachronic change", *Lingua e Stile* 20(3), 303-318.
- ___, 1985b, "The role of grammaticalization in linguistic typology". Seiler, H. & Brettschneider, G. (arg.): *Language invariants and mental operations*, Language Universals Series 5, 41-52. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- ___, 2002, *Thoughts on grammaticalization*. ASSIDUE. Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt 9. Erfurt: Universität Erfurt.
- Leiss, E., 2007, "Covert patterns of definiteness/indefiniteness and aspectuality in Old Icelandic, Gothic, and Old High German". Stark, E., Leiss, E. & Abraham, W. (arg.): *Nominal determination. Typology, context constraints, and historical emergence*, Studies in Language Companion Series 89, 73-102. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lekuona, M., 1973, "Textos vascos del siglo XVIII, en Tierra de Estella", *FLV* 15, 369-390.
- Letamendia, J. A. & Sagartzazu, T., 1991, "Hondarribiko hizkera Roque Jazinto Salazarren predikuan (1778)". *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*, IKER 7, 497-533. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Liberman, A., 2000, "The etymology of English *boy*, *beacon*, and *buoy*", *American Journal of Germanic Linguistics and Literatures* 12(2), 201-234.
- ___, 2006, "Attaboy! Or, The Male-Intimate Affectionate Overtones Questions (December 13th 2006)". *OUPBlog*, [http://blog.oup.com/2006/12/attaboy_or_the_/]
- Liu, M., 2010, "Emergence of indefinite article: discourse evidence for the grammaticalization of *yige* in spoken Mandarin". Van Linden, A., Verstraete, J.-C. & Davidse, K. (arg.): *Formal evidence in grammaticalization research*, 275-288. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lomax, D. W., 1982, "Datos biográficos sobre el arcipreste de Talavera". De Bustos, E. (arg.): *Actas del IV Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas, vol. II (1971)*, 141-146. Salamanca: Asociación Internacional de Hispanistas, Consejo General de Castilla y León, Universidad de Salamanca.
- López-Mendizabal, I., 1966, "El nombre de *Dios* en euskera es *Jainko*", *BAP* 22(1), 75-80.
- López de Gereñu, G., 1989, *Toponimia alavesa, seguido de Mortuarios o despoblados y Pueblos alaveses*. Onomasticon Vasconiae 5. Bilbo: Euskaltzaindia.

- Lord, C., 1993, *Historical change in serial verb constructions*. Typological Studies in Language 26. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Lynn, C., 1937, *A college professor of the Renaissance: Lucio Marineo Sículo among the Spanish Humanists*. Chicaco, Illinois: The University of Chicago Press.
- Lyons, C., 1999, *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Magallón, M., 1903, *Colección diplomática de San Juan de la Peña*. Anexo de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos. Madrid.
- Maiora, F., 2011, *Reino de Navarra. Euskera. Injurias, coplas, frases*. Villatuerta: Graphycems.
- Manterola, J., 2005, “Artikuluaren bilakaera euskaraz: gramatikalizazio prozesu bat eta ondorio tipologikoak”, eskuizkribu argitaragabea, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- ___, 2006, “-a euskal artikulua definituaren gainean zenbait ohar”. Lakarra, J. A. & Hualde, J. I. (arg.): *Studies in Basque and Historical Linguistics in Memory of R. L. Trask*, ASJU 40, 651-676. Donostia, Bilbo: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- ___, 2008, “Euskarazko artikulua Erdi Aroko agiri bilduma batean”, *Oihenart* 23, 371-379.
- ___, 2009a, “Is Basque an agglutinative language? A proposal for the diachrony of nominal morphology”, *TINTA* 8(2), 88-108.
- ___, 2009b, “Erakusleak berreraikitzen: arazoaren beste alderdi bat”, *Lapurdum* 13, 261-275.
- ___, 2011, “-a morfemaren erabilera (eza) ekialdeko euskaretan”. Lakarra, J. A., Gorrotxategi, J. & Urgell, B. (arg.): *Koldo Mitxelena Katedraren II. Biltzarra, 2007ko urriaren 8tik 11ra*, 71-95. Vitoria-Gasteiz: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- ___, 2012a, “The Basque articles -a and bat and recent contact theories”. Chamoreau, C. & Léglise, I. (arg.): *Dynamics of Contact-Induced Language Change* 231-263. Berlin: Walter de Gruyter.
- ___, 2012b, “Synchronic ubiquity of the Basque article -a: A look from diachrony”. Etxeberria, U., Etxepare, R. & Uribe-Etxebarria, M. (arg.): *Noun Phrases and Nominalization in Basque*, *Linguistik Aktuell/Linguistics Today* 187, 179 – 206. Amsterdam: John Benjamins.
- Marcet, V., 2008, “El tratamiento de los hiatos en el leonés medieval”, *Ianua. Revista Philologica Romanica* 8, 45–71.
- Marchello-Nizia, C., 2006, *Grammaticalisation et changement linguistique*. Champs Linguistique: de Boeck.
- Marineo Sículo, L., 1539, *Obra compuesta por Lucio Marineo Sículo coronista d[e] sus Majestades de las cosas memorables de España*. Alcalá de Henares: Juan de Brocars. [<http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=404344>]
- Martinet, A., 1950, “De la sonorisation des occlusives initiales en Basque”, *Word* 6, 224-233.
- Martínez, M., 2009a, “The category of number in Basque: II. Prehistorical and typological aspect”, *FLV* 111, 249-280.
- ___, 2009b, “The category of number in Basque: I. Synchronic and historical aspects”, *FLV* 110, 63-98.

- ___, 2010, “The linguistic reconstruction of Proto-Basque. II. Historical morphology of the noun”, *Mikroglottika* 2, 11-120.
- Martínez, M. (arg.), 2013, *Basque and Proto-Basque. Language-internal and typological approaches to linguistic reconstruction*, Mikroglottika. Minority Language Studies 5. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Mascaró, J., 2013, “Una información fonética del siglo XI sobre la [h] del español”, *Zeitschrift für romanische Philologie* 129(3), 768-775.
- Masica, C. P., 1986, “Definiteness-marking in South Asian languages”. Krishnamurti, B. (arg.): *South Asian languages: Structure, Convergence and Diglossia*, 123-146. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Matras, Y., 2007, “The borrowability of structural categories”. Matras, Y. & Sakel, J. (arg.): *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*, Empirical Approaches to Language Typology 38, 31-73. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Mcgregor, W. B., 2009, “Typology of ergativity”, *Language and Linguistics Compass* 3(1), 480-508.
- Menéndez Pidal, R., 1904, *Manual elemental de gramática histórica española*. Madrid: Librería general de Victoriano Suárez.
- Meyer-Lübke, W., 1890-1906, *Grammaire des langues romanes (4 volumes)*. Paris: H. Welter, éditeur. [<https://archive.org/details/grammairedeslang03meyeuoft>]
- Meyerstein, Z. P., 1972, “Czech deictics: pronouns and articles?”, *Linguistics. An international review* 91, 17-30.
- Milsark, G. L., 1977, “Toward an explanation of certain peculiarities of the existential construction in English”, *Linguistic Analysis* 3(1), 1-29.
- Mirones, E., 2009, “*Mehe*: un apellido vasco escrito en aljamía hebraico-navarra”, *FLV* 110, 117-123.
- Mitxelena, K., 1961-1977[1990, 2011], *Fonética Histórica Vasca*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Mitxelena, K. [2011], *Obras Completas (1-15 lib.)*. Joseba Lakarrak eta Iñigo Ruiz Arzalluzek paraturiko edizioa, *ASJUren Gehigarriak* 54-68. Donostia, Gasteiz: Gipuzkoako Foru Aldundia, UPV/EHU.
- Mommsen, Th. et al., 1853-, *Corpus inscriptionum latinarum*. [<http://cil.bbaw.de/>]
- Moran, J., Batlle, M. & Rabella, J. A., 2002, *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Moravcsik, E. A., 1969, “Determination”, *Working Papers on Language Universals* 1, 63-98.
- Mortelmans, J., 2006, “LEDIT vs le démonstratif en moyen français: quels contextes d'emploi?”, *Langue Française* 152, 70-81.
- Mounole, C., 2010, “Alineazio aldaketak euskararen diakronian”. Fernández, B., Albizu, P. & Etxepare, R. (arg.): *Euskara eta euskarak: aldakortasun sintaktikoa aztergai*, *ASJUren Gehigarriak* 52, 151-169. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- ___, 2011, *Le verbe basque ancien: étude philologique et diachronique*. UPV/EHU eta Université Michel de Montaigne - Bordeaux III-ko tesia.

- ___, 2014, "Lazarragaren gramatika", *ASJU* 48.
- Mujika Urdangarin, L. M., 1992, "Toponimia vasca en Burgos: nuevos testimonios". *Eusko Ikaskuntzaren XI. Kongresua: Donostia 1991. Kultur antolabide berriak: Euskal Herria eta Europa*, 423-433. Donostia: Eusko Ikaskuntza.
- Napoli, M., 2009, "Aspects of definiteness in Greek", *Studies in Language* 33(3), 569-611.
- Nedjalkov, V. P. & Jaxontov, S. J., 1988, "The Typology of Resultative Constructions". Nedjalkov, V. P. (arg.): *Typology of Resultative Constructions*, Typological Studies in Language 12, 3-62. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Nettle, D., 1999, "Is the rate of linguistic change constant?", *Lingua* 108, 119-136.
- Newmeyer, F. J., 1998, *Language form and language function*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Nocentini, A., 1996, "Tipologia e genesi dell'articolo nelle lingue europee", *Archivio Glottologico Italiano (AGI)* 81(1), 3-44.
- Noël, D., 2007, "Diachronic construction grammar and grammaticalization theory", *Functions of Language* 14(2), 177-202.
- Oihartzabal, B., 1999, "À propos de l'ergativité: le cas du basque", Tunisiako Unibertsitatean irakurritako hitzaldia, 1999ko apirilaren 16-20. *Cahiers du CERES Série Linguistique-n* argitaratua. [<http://artxiker.ccsd.cnrs.fr/artxibo-00000058>]
- ___, 2006, "Basque light verb constructions", *ASJU* 40(1-2), 787-806.
- Ondarra, F., 1981, "Primer sermón en vascuence navarro", *FLV* 38, 147-174.
- Oñederra, M. L., 2005, "Fonologiaren mugak: alabea eta birjinak elexan". Etxeberria, P. & Knörr, H. (arg.): *Nerekin yaio nun. Txillardegiri omenaldia*, IKER 17, 379-397. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Oregi, J., 1971, "Aditzeko askargille batzuei buruz", *FLV* 9, 307-310.
- Orpustan, J.-B., 1990, *Toponymie basque*. Centre d'Études Linguistiques et Littéraires Basques 1. Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux.
- ___, 1997, "Histoire et onomastique médiévales. L'enquête de 1249 sur la guerre de Thibaud I de Navarre en Labourd", *Lapurdum* 2, 161-235.
- ___, 1999, *La langue basque au Moyen Âge (IXe-XVe siècles)*. Baigorri: Éditions Izpegi.
- ___, 2000, *Les noms des maisons médiévales en Labourd, Basse-Navarre et Soule*. Baigorri: Izpegi.
- Ortiz De Urbina, J., 1989, *Parameters in the grammar of Basque*. Dordrecht: Foris.
- Osawa, F., 1998, "The emergence of D system and the demise of morphological case in English", *UCL Working Papers in Linguistics* 10, 467-487.
- ___, 2003, "Syntactic parallels between ontogeny and phylogeny", *Lingua* 113, 3-47.
- ___, 2007, "The emergence of DP from a perspective of ontogeny and phylogeny: correlation between DP, TP and aspect in Old English and first language acquisition". Stark, E., Leiss, E. & Abraham, W. (arg.): *Nominal determination. Typology, context constraints and historical emergence*, Studies in Language Companion Series 89, 311-337. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Owen-Smith, T., 2013, "Book review: *Dynamics of contact-induced language change*,

- Chamoreau, Claudine, and Isabelle Léglise, eds. Berlin / Boston: De Gruyter”, *Linguist List* 24.500.
- Oxford University. *Oxford English Dictionary*. Oxford.
- Pagola, R. M., 1995, “Berriaren dotrina”, *Enseiukarrean* 11, 15-69.
- Palay, Simin, 1980, *Dictionnaire du Béarnais et du Gascon modernes*. Paris: CNRS éditions.
- Pat-El, N. A., 2009, “The development of the definite article in Semitic: a syntactic approach”, *Journal of Semitic Studies* 54(1), 19-50.
- Pérez, S., 1993, “Observaciones sobre los sufijos ibéricos”, *FLV* 63, 221-229.
- Peterson, D., 2009, *Frontera y lengua en el alto Ebro, siglos VIII-XI*. Logroño: Instituto de Estudios Riojanos.
- Philippi, J., 1997, “The rise of the article in the Germanic languages”. Van Kemenade, A. & Vincent, N. (arg.): *Parameters of morphosyntactic change*, 62-93. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piel, A., 2005, *Les déictiques déclinables et indéclinables de l’espagnol médiéval: étude synchronique*. Lille: ANRT.
- , 2011, Le système des déictiques espagnols au siècle d’or. In *XIII Coloquio Internacional de Lingüística Iberorrománica*, Leuven, otsailaren 1-4.
- , 2014, “*Quillotro, quillotranza, quillotrarse*, etc... ou quand les démonstratifs changent de camp”, *HispanismeS* 3, 101-120.
- Plank, F., 1979, “Exklusivierung, Reflexivierung, Identifizierung, relationale Auszeichnung. Variationen zu einem semantisch-pragmatischen Thema”. Rosengren, I. (arg.): *Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium 1978*, 330-354. Malmö: Gleerup.
- , 1999, “Split morphology: how agglutination and flexion mix”, *Linguistic Typology* 3, 279-340.
- Plank, F. & Moravcsik, E. A., 1996, “The Maltese article: language-particulars and universals”, *Rivista di Linguistica* 8(1), 183-212.
- Plans, A. S., 1980, “La adecuación entre grafía y fonema en los ortógrafos del Siglo de Oro”, *Anuario de Estudios Filológicos* 3, 215-227.
- , 1982, “El grafema H en los tratadistas del Siglo de Oro”, *Anuario de Estudios Filológicos* 5, 167-178.
- Plungian, V. A., 2001, “Agglutination and flexion”. Haspelmath, M., König, E., Oesterreicher, W. & Raible, W. (arg.): *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*, Handbooks of Linguistics and Communication Science 20(1), 669-678. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Pozas, J., 2012, “El desarrollo del artículo indefinido en español medieval y clásico”, *Nueva Revista de Filología Hispánica* 60(2), 447-478.
- Preminger, O., 2012, “The absence of an implicit object in unergatives: new and old evidence from Basque”, *Lingua* 122(3), 278-288.
- Progovac, L., 1998, “Determiner phrase in a language without determiners”, *J. of Linguistics* 34, 165-179.
- Pustet, R., 2008, “Discourse frequency and the collapse of the adposition vs. affix distinction in Lakota”. Seoane, E. & López-Couso, M. J. (arg.): *Theoretical and*

- empirical issues in grammaticalization*, 269-292. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Putzu, I., 2005, "The definite article in Medieval Sardinian (Logudorese). Typology and diachrony", *Sprachtypologie und Universalien Forschung* 2/3(58), 262-287.
- Putzu, I. & Ramat, P., 2001, "Articles and quantifiers in the Mediterranean languages: a typological-diachronic analysis". Bisang, W. (arg.): *Aspects of Typology and Universals*, *Studia Typologica* 1, 99-132. Berlin: Akademie Verlag.
- Quilis, M., 1996, "La F- inicial latina en los orígenes de la lengua española (I)", *ASJU* 30(2), 385-453.
- ___, 1997, "La F- inicial latina en los orígenes de la lengua española (II)", *ASJU* 31(1), 67-148.
- ___, 1999, "El caso de la F- inicial latina y su representación gráfica en el período de orígenes del español". Aleza, M. (arg.): *Estudios de historia de la lengua española en América y España*, 239-248. Valencia: Universitat de València.
- ___, 2003, "Oralidad y representación gráfica de F- inicial latina en textos de orígenes del español". Perdiguerro, H. (arg.): *Lengua romance en textos latinos de la Edad Media: sobre los orígenes del castellano escrito*, 229-242. Burgos: Universidad de Burgos, Instituto Castellano y Leonés de la Lengua.
- Radetzky, P. K., 2004, "Grammaticalisation d'un marqueur de définitude en saaröa", *Faits de Langues* 23-24, 213-230.
- Raskin, V., 1980, "Determination with and without articles". Van der Auwera, J. (arg.): *The semantics of determiners*, 124-134. London: Croom Helm.
- Raymond, Paul & Lespy, J.D., 1887[1998], *Dictionnaire béarnais ancien et moderne*. Pau: Princi Negre Editor.
- Rebuschi, G., 2013, "Comptes rendus: 66. Joseba A. Lakarra & José Ignacio Hualde (eds.) - Studies in Basque and historical linguistics in memory of R. L. Trask", *Bulletin de la société linguistique de Paris* 108(2), 313-323.
- Reis Silva, M. A., 2008, "Case marking and clause structure in Mebengokre (Kayapó)", *Syntax of the World's Languages III*, Free University of Berlin, September 25-28, 2008. [<http://userpage.fu-berlin.de/~gast/sw13/>]
- Reis Silva, M. A. & Salanova, A. P., 2000, "Verbo y ergatividad escindida en Mëbêngôkre". Van der Voort, H. & van de Kerke, S. (arg.): *Indigenous Languages of Lowland South America*, *Indigenous Languages of Latin America (ILLA)* 1, 225-242. Leiden: Research School of Asian, African, and Amerindian Studies (CNWS).
- Roberts, I., 2010, "Grammaticalization, the clausal hierarchy and semantic bleaching". Traugott, E. C. & Trousdale, G. (arg.): *Gradience, gradualness and grammaticalization*, 45-73. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Roberts, I. & Roussou, A., 2003, *Syntactic change: a minimalist approach to grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roberts, T., 2001, "Split-agreement and ergativity in Pashto", *Kurdica* 5(3).
- Rodríguez, E., Canet, J. L. & Sirera, J. L., 1990, "La edición de las *Actas de los Nocturnos*". Jauralde, P., Noguera, D. & Rey, A. (arg.): *Actas del I Congreso de*

- la Asociación Internacional Siglo de Oro (1984)*, 441-449. London: Tamesis Books Limited.
- Rodríguez, S., 2003, “Euskal artikularen sintaxiaz”, eskuizkribu argitaragabea, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Rodríguez, S. & García Murga, F., 2001, ““Noun + *egin*” predicates in Basque”. Arche, M. J. & Reder, A. (arg.): *Cuadernos de Lingüística del Instituto Ortega y Gasset VIII*, 37-51.
- Rohlf, G., 1977, *Le gascon. Études de philologie pyrénéenne*. Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 85. Tübingen, Pau: Niemeyer, Mairimpouey Jeune.
- Sagartzazu, T., 2005, *Hondarribiko eta Irungo euskara*. Irun: Alberdania.
- Salaberri, P., 1994, *Eslaba aldeko euskararen azterketa toponimiaren bidez*. Onomasticon Vasconiae 11. Bilbo: Euskaltzaindia.
- ___, 1996, “Amenduxen olerkiaz. Oharrak”, *FLV* 71, 87-97.
- ___, 1999, “Reseña: Orpustan, J. B.: *La langue basque au Moyen Âge (IX-XV siècles)*”, *RIEV* 44(1), 185-218.
- ___, 2003, *Euskal deiturategia*. Bilbo: Udako Euskal Unibertsitatea.
- ___, 2009, *Izen tipiak euskaraz*. Onomasticon Vasconiae 26. Bilbo: Euskaltzaindia.
- ___, 2011a, “Sobre el sufijo occidental *-ika* y otras cuestiones de toponimia vasca”, *FLV* 113, 139-176.
- ___, 2011b, “Pirinioetako euskal toponimoak: direnak eta diratekeenak”. Sagarna, A., Lakarra, J. A. & Salaberri, P. (arg.): *Pirinioetako hizkuntzak: lehena eta oraina*, IKER 26, 1019-1047. Bilbo: Euskaltzaindia.
- ___, 2015, “Euskara Erdi Aroan”. Lakarra, J. A., Gorrotxategi, J. & Igartua, I. (arg.): *Euskararen historia*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Salaberri, P. & Salaberri, I., 2011, “Basque legacy in the New World: on the surnames of Latin American presidents”, *ASJU* 45(2), 115-151.
- Salaburu, P., 2011, “Kasu markak”. *SEG: Sareko euskal gramatika*, Euskal Herriko Unibertsitatea. (2013-02-12). [<http://www.ehu.es/seg/morf/5/5>]
- Sánchez-Prieto, P., 1998, *Cómo editar los textos medievales. Criterios para su presentación gráfica*. Madrid: Arco Libros.
- Sandfeld, K., 1930 [1968], *Linguistique balkanique: problèmes et résultats*. Paris: Klincksieck.
- Santano, J., 2008, “Toponimia del valle de Lana”. *III. Onomastika Jardunaldien agiriak*. Lizarra, 1990ko iraila, Onomasticon Vasconiae 7, 224-245. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Santazilia, E., 2010, “Un retrato del artículo vasco en el año 1895, mediante el programa *VDM*”. Aurrekoetxea, G. & Ormaetxea, J. L. (arg.): *Tools for linguistic variation*, ASJUren Gehigarriak 53, 175-205. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- ___, 2013, “Noun morphology”. Martínez-Areta, M. (arg.): *Basque and Proto-Basque. Language-internal and typological approaches to linguistic reconstruction*, Mikroglottika. Minority Language Studies 5, 223-281. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Sarasola, I., 1989, “Van Eysen gramatika-lanak”, *ASJU* 23-1, 87-94.

- Schiering, R., 2010, "Reconsidering erosion in grammaticalization. Evidence from cliticization". Stathi, K., Gehweiler, E. & König, E. (arg.): *Grammaticalization. Current views and issues*, Studies in Language Companion Series 119, 73-100. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Schuchardt, H., 1893, "Baskische Studien I. Über die Entstehung der Bezugsformen des baskischen Zeitworts", *Denkschriften der Wiener Akademie* 42(3), 1-82.
- ___, 1894, "Anzeige von: J. Rhys, *The Rhind Lectures in Archaeology. The Inscriptions and Language of the Northern Picts*", *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie* 15, 125-128.
- ___, 1899, "Zum Iberischen, Romano-baskischen, Ibero-romanischen", *Zeitschrift für romanische Philologie* 23, 174-200.
- ___, 1904, "Zum Iberischen (Ztschr. XXIII, 174ff.)", *Zeitschrift für romanische Philologie* 28, 101-102.
- ___, 1922, *Zur Kenntnis des Baskischen von Sara (Labourd)*. Berlin: Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist, Klasse.
- ___, 1923, *Primitiae Linguae Vasconum*. Tesis y Estudios Salmantinos III. Salamanca: Universidad de Salamanca. [Berrarg. 1947].
- Schulze, W., 2003, "The diachrony of demonstrative pronouns in east Caucasian". Holisky, D. A. & Tuite, K. (arg.): *Current Trends in Caucasian, East European, and Inner Asian Linguistics: Papers in Honor of Howard I. Aronson*, Current Issues in Linguistic Theory 246, 291-348. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Seiciuc, L., 2014, "Space perception in romance mentality: a comparative view on demonstrative pronouns". Boldea, I. (arg.): *Globalization and intercultural dialogue: multidisciplinary perspectives*, (1), 548-555. Tîrgu-Mureş: Arhipelag XXI.
- Seifart, F., 2013, *AfBo: A world-wide survey of affix borrowing*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. [<http://afbo.info>]
- Selig, M., 1992, *Die Entwicklung der Nominaldeterminanten im Spätlatein*. Tübingen: Narr.
- Shibasaki, R., 2010, "Frequency as a cause of semantic change: with focus on the second person form *omae* in Japanese". Van Linden, A., Verstraete, J.-C. & Davidse, K. (arg.): *Formal evidence in grammaticalization research*, 225-244. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Silgo, L., 2002, "Las inscripciones ibéricas de Liria", *Arse: Boletín anual del Centro Arqueológico Saguntino* 36, 51-79.
- Silverstein, M., 1976, "Hierarchy of features and ergativity". Dixon, R. M. W. (arg.): *Grammatical categories in Australian aboriginal languages*, 112-171. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies.
- ___, 1977, "Hierarchy of features and ergativity". Dixon, R. M. W. (arg.): *Grammatical categories in Australian aboriginal languages*, 112-171. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies.
- Simpson, J. A. & Weiner, E. S. C. (arg.), 1989, *The Oxford English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.

- Smith-Stark, T. C., 1974, "The plurality split", *Chicago Linguistic Society* 10, 657-661.
- Solís, G., 1993, "Lizarragako euskararen azterketa", *FLV* 62, 95-123.
- Sommerer, L., 2011, *Old English se: from demonstrative to article. A usage-based study of nominal determination and category emergence*. Universität Wien-ko tesia.
- Souag, L., 2014, "The development of addressee agreement on demonstratives", *Diachronica* 31(4), 535-563.
- Spencer, A., 2001, "Morphology". Aronoff, M. & Rees-Miller, J. (arg.): *The Handbook of Linguistics*, 213-237. Oxford: Blackwell.
- ___, 2008, "Does Hungarian have a case system?". Corbett, G. & Noonan, M. (arg.): *Case and Grammatical Relations, Studies in honor of Bernard Comrie*, Typological Studies in Language 81, 35-56. Amsterdam: John Benjamins.
- Stark, E., Leiss, E. & Abraham, W. (arg.), 2007a, *Nominal determination. Typology, context constraints, and historical emergence*. Studies in Language Companion Series 89. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ___, 2007b, "Introduction". Stark, E., Leiss, E. & Abraham, W. (arg.): *Nominal determination. Typology, context constraints, and historical emergence*, Studies in Language Companion Series 89, 1-20. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Thomason, S. G., 2001, *Language contact*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- ___, 2008, "Social and linguistic factors as predictors of contact-induced change", *Journal of Language Contact. Thema Series* 2, 42-56.
- Ticio, M. E., 1997, "El morfema -a en vasco como marca de referencialidad", *Interlingüística* 7(235-240).
- Tinti, F., Larrea, J. J., Peterson, D. & García Andrevia, F., 2013, *Becerro Galicano Digital*. UPV/EHU, Cilengua. [www.ehu.es/galicano]
- Trask, R. L., 1979, "On the origins of ergativity". Plank, F. (arg.): *Ergativity. Towards a theory of grammatical relations*, 385-403. London, New York, Toronto, Sydney, San Francisco: Academic Press.
- ___, 1995, "On the history of the non-finite verb forms in Basque". Hualde, J. I., Lakarra, J. A. & Trask, R. L. (arg.): *Towards a history of the Basque language*, Current Issues in Linguistic Theory 131, 207-234. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- ___, 1997, *The history of Basque*. London: Routledge.
- ___, 1998, "The typological position of Basque: then and now", *Language Sciences* 20(3), 313-324.
- ___, 2003, "The Noun Phrase: nouns, determiners and modifiers; pronouns and names". Hualde, J. I. & Ortiz de Urbina, J. (arg.): *A grammar of Basque*, 113-170. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Traugott, E. C., 2003, "Constructions in grammaticalization". Joseph, B. D. & Janda, R. D. (arg.): *The Handbook of Historical Linguistics*, 624-647. Oxford: Blackwell Publishing.
- ___, 2014, "Toward a constructional framework for research on language change". Hancil, S. & König, E. (arg.): *Grammaticalization: Theory and Data*, Studies in

- Language Companion Series 162, 87-106. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Traugott, E. C. & Trousdale, G. (arg.), 2010, *Gradience, gradualness and grammaticalization*. Typological Studies in Language 90. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Uhlenbeck, C. C., 1908, "Caractère de la grammaire basque: discours prononcé devant l'Académie Royale d'Amsterdam", *RIEV* 2(3), 505-534.
- ___, 1909, "Suffixes du basque servant à la dérivation des mots: pour servir à la connaissance de la formation des mots en basque", *RIEV* 3(2), 199-225.
- ___, 1910, "Contribution à une phonétique comparative des dialectes basques", *RIEV* 4(1), 65-120.
- ___, 1925, "Bibliografía: H. Schuchardt, *Primitiae Linguae Vasconum. Einführung ins Baskische*. Halle, Max Niemeyer, 1923", *RIEV* 16(2), 365-367.
- ___, 1984[1922], "Aglutinación y flexión". *III Congreso de Estudios Vascos: recopilación de los trabajos de dicho Congreso, celebrado en Guernica del 10 al 15 de septiembre de 1922, acerca de temas de lengua y enseñanza*, 32-36. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza.
- Ulibarri, K., 2010, "Viva Jesus dotrina: edizioa eta azterketa", *ASJU* 44(2), 41-154.
- ___, 2011, "1619. urtean Sevillan argitaraturiko bertsoak: "Cancion en lengua Vascongada o Vizcayna que contiene la sustancia deste Sermon""", *ASJU* 45(1), 361-385.
- ___, 2015, *Dotrinazko Sermoitegia. Galdutako hizkerak eta dialektologia historikoa*. UPV/EHU-ko tesia.
- Untermann, J., 1990, *Monumenta Linguarum Hispanicarum. Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien*. Wiesbaden: Ludwig Reichert.
- Urgell, B., 2006, "Para la historia del sustantivo verbal en vasco". Lakarra, J. A. & Hualde, J. I. (arg.): *Studies in Basque and Historical Linguistics in Memory of R. L. Trask*, Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo" 40, 921-948. Donostia, Bilbo: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Välilmaa-Blum, R., 2000/2001, "The English bare plural and the Finnish partitive. Nonbounded quantity in a mental space", *Languages in Contrast* 3(2), 181-201.
- Vallejo, J., 1946, "En torno a una vieja moneda ibérica", *Emerita* 14, 242-258.
- ___, 1950, "Sobre ibérico -(s)ken y -en", *Emerita* 18, 215-220.
- Van Eys, W. J., 1867, *Essai de grammaire de la langue basque*. Amsterdam: C. M. van Gogh. [<http://books.google.es/books?id=VX8CAAAAQAAJ>]
- Van Eys, W. J., 1873, *Dictionnaire basque-français*. Paris, London: Maisonneuve, Williams et Norgate. [Kontsultatua: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k414812q>]
- ___, 1879, *Grammaire comparée des dialectes basques*. Paris: Maisonneuve.
- Van Gelderen, E., 2007, "The definiteness cycle in Germanic", *Journal of Germanic Linguistics* 19(4), 275-308.
- Verbeke, S. & De Cuypere, L., 2009, "The rise of ergativity in Hindi. Assessing the role of grammaticalization", *Folia Linguistica Historica* 30, 367-390.
- Villasante, L., 1972, *La declinación del vasco literario común*. "Luis Eleizalde" saila

- euskara idatziaren batasunaz 2. Oñate: Editorial Franciscana Aranzazu.
- Vincent, N., 1997, "The emergence of the D-system in Romance". Van Kemenade, A. & Vincent, N. (arg.): *Parameters of morphosyntactic change*, 149-169. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vinson, J., 1868, "Bibliographie: *Denkmaeler der baskischen Sprache, mit einer einleitung, welche, etc., herausgegeben von C. A. F. Mahn*", *RL&PhC* 2, 236-247.
- ___, 1869, "Notes sur la déclinaison basque", *RL&PhC* 3, 5-22.
- Vogt, H., 1947, "Le système des cas en géorgien ancien", *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 14, 98-140.
- Wälchli, B., 2011, "The Circum-Baltic languages". Kortmann, B. & van der Auwera, J. (arg.): *The languages and linguistics of Europe: a comprehensive guide*, 325-340. Berlin: Walter De Gruyter.
- Walteit, R., 2012, "On the origins of grammaticalization and other types of language change in discourse strategies". Davidse, K., Breban, T., Brems, L. & Mortelmans, T. (arg.): *Grammaticalization and language change. New reflections*, 51-72. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wang, H. & Cao, D., 2014, "Demonstrative interjections in Huangxiao cluster of Jianghuai Mandarin", *Journal of Chinese Linguistics* 42(2), 267-308.
- Wartburg, W. 1948-, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. Tübingen: Mohr.
- Weinreich, U., 1953, *Languages in contact: findings and problems*. New York: Publications of the Linguistic Circle of New York.
- Wichmann, S. & Holman, E. W., 2009, *Temporal stability of linguistic typological features*. München: LINCOM Europa.
- Wiemer, B. & Bisang, W., 2004, "What makes grammaticalization? An appraisal of its components and its fringes". Bisang, W., Himmelmann, N. P. & Wiemer, B. (arg.): *What makes grammaticalization? A look from its fringes and its components*, Trends in Linguistics. Studies and Monographs 158, 3-20. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Winkler, H., 1914, "La langue basque et les langues ouralo-altaïques", *RIEV* 8(2), 282-323.
- Wintner, S., 2000, "Definiteness in the Hebrew noun phrase", *J. of Linguistics* 36, 319-363.
- Woodworth, N. L., 1991, "Sound symbolism in proximal and distal forms", *Linguistics* 29, 273-299.
- Yrizar, P., 1978-79, "Sobre el pronombre personal I(R)EK y las flexiones verbales correspondientes", *ASJU* 12-13, 3-13.
- Zabala, I., 1999, "Gramatika-kategoriak eta EGLU", *Euskera* 44(2), 865-895.
- ___, 2003, "Nominal Predication: copulative sentences and secondary predication". Hualde, J. I. & Ortiz de Urbina, J. (arg.): *A grammar of Basque*, 426-448. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Zaicz, G., 1998, "Mordva". Abondolo, D. (arg.): *The Uralic languages*, 184-218. London/New York: Routledge.

- Zamarripa, P., 1947, “De euskeralogía. El artículo determinado sin valor traductivo”, *BAP* 3(2), 225-231.
- Zierbide, R., 1977, “Índice completo de topónimos citados en el Becerro Antigo de Leyre (II)”, *FLV* 25, 117-152.
- ___, 1993, *Censos de población de la Baja Navarra (1350-1353 y 1412)*. Patronymica Romanica 7. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- ___, 1994, *Le Censier gothique de Soule*. Baigorri: Izpegi.
- Zuazo, K., 2006, *Deba ibarreko euskara. Dialektologia eta Tokiko batua*. Eibar: Badihardugu Euskara Elkartea.
- ___, 2010, *Sakanako euskara: Burundako hizkera*. Menda 8. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Zuazo, K. & Badihardugu, E. E., 2002, *Deba ibarretik euskararen herrira*. Eibar: Badihardugu Euskara Elkartea.
- Zubiri, J. J., 2000, “Izen sintagmaren egitura determinazioaren arabera”, *FLV* 85, 367-403.

B) Iturriak*B.1 Erdi Aroko iturriak*

- Achón Insausti, J. Á., Herrero Lizeaga, V. J. & Mora Afán, J. C., 1998, *Archivo Municipal de Mondragón. Libro 2. Copia de Privilegios Antiguos (1217-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 86. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1315/>]
- Aierbe Iribar, M. R., 1993, *Documentación medieval del Archivo Municipal de Azkoitia (m.s. XIII-1500)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 45. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1181/>]
- , 1995, *Documentación medieval del Archivo Municipal de Legazpia (1290-1495)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 60. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1228/>]
- , 2006, *Documentación Medieval del Archivo Municipal de Segura. (1450-1521)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 127. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/4095/>]
- Aierbe Iribar, M. R. & Etxezarraga Gabilondo, J., 1999, *Archivo Municipal de Elgoibar (1346-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 94. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1340/>]
- Aierbe Iribar, M. R. & Elortza Maiztegi, J., 2001, *Archivo Municipal de Elgueta (1181-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 112. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1383/>]
- , 2008, *Archivo Municipal de Zestoa (1338-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 136. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6662/>]
- Aierbe Iribar, M. R. & San Miguel Osaba, A., 2009, *Documentación medieval de los Archivos Municipales de Urretxu (1310-1516) y Zumarraga (1202-1518)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 138. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6670/>]
- , 2013, *Archivo Municipal de Ataun (1268-1519)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 146. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<https://www.eusko-ikaskuntza.org/eu/publicaciones/colecciones/fuentesmedievales/articulo.php?o=23083>]
- Aierbe Iribar, M. R., Irixoa Cortés, I. & San Miguel Osaba, A., 2012, *Documentación Medieval del Archivo Municipal de Oiartzun. II. Pleito de los ferrones (1328-1514)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 145. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/8731/>]
- Aierbe Iribar, M. R., Irixoa Cortés, I., Lema Pueyo, J. Á. & San Miguel Osaba, A., 2013a, *Documentación medieval del Archivo Municipal de Oiartzun. III. 1320-1520*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 148. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<https://www.eusko-ikaskuntza.org/eu/publicaciones/colecciones/fuentesmedievales/articulo.php?o=23341>]

- Aierbe Iribar, M. R., Irixa Cortés, I., Lema Pueyo, J. Á., Moya, J. & San Miguel Osaba, A., 2013b, *Colección Documental del Archivo Municipal de Hondarribia. Tomo III. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco* 150. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<https://www.eusko-ikaskuntza.org/eu/publicaciones/colecciones/fuentesmedievales/articulo.php?o=23442>]
- Alegría Sueskun, D., 2000, *Archivo General de Navarra. Sección de Comptos. Registro nº 5 (1291)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 105. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6647/>]
- Arigita y Lasa, M., 1904, *Historia de la imagen y santuario de San Miguel de Excelsis*. Iruñea: Lizaso Hermanos.
- , 1908, “Los priores de la seo de Pamplona”, *Revista Internacional de Estudios Vascos* 2(1), 178-186.
- , 1909a, “Los priores de la seo de Pamplona”, *Revista Internacional de Estudios Vascos* 3(1), 63-78.
- , 1909b, “Los priores de la seo de Pamplona”, *Revista Internacional de Estudios Vascos* 3(3), 293-310.
- , 1909c, “Los priores de la seo de Pamplona”, *Revista Internacional de Estudios Vascos* 3(5), 538-560.
- Artzamendi, J., 1985, *Términos vascos en documentos medievales de los ss. XI-XVI*. Bilbo: UPV/EHU.
- Banús, J. L., 1971, “Prebostes de San Sebastián I”, *Boletín de Estudios Históricos sobre San Sebastián* 5, 13-70.
- , 1972, “Prebostes de San Sebastián II”, *Boletín de Estudios Históricos sobre San Sebastián* 6, 11-51.
- , 1973, “Prebostes de San Sebastián III”, *Boletín de Estudios Históricos sobre San Sebastián* 7, 199-242.
- Barragán Domeño, M. D., 1997, *Archivo General de Navarra (1322-1349). Documentación Real*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 74. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6627/>]
- Barrena Osoro, E., 1982, *Ordenanzas de la Hermandad de Gipúzcoa (1375-1463). Documentos*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 1. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1045/>]
- Barrena Osoro, E. & Herrero Lizeaga, V. J., 2005, *Archivo Municipal de Deba II. Libro de los Apeos y Ventas de Tierras Concegiles (1482-1483)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 124. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/4043/>]
- Barrena Osoro, E. & Herrero Lizeaga, V. J., 2005, *Archivo Municipal de Deba. I. (1181-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 123. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/4042/>]
- Bazán Díaz, I. & Martín Quiñones, M. Á., 1999, *Colección Documental de la Cuadrilla alavesa de Zuia. Archivo Municipal de Aramaio*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 93. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6640/>]

- Bidache, J., 1906, *Le Livre d'Or de Bayonne. Textes latins et gascons du Xe au XIVe siècle*. Paue.
- Cantera Montenegro, M., 1991, *Colección Documental de Santa María la Real de Nájera. (Siglos X-XIV)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 35. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6608/>]
- Carrasco, J., 1972a, "Peajes navarros. Sangüesa (1380)", *Príncipe de Viana* 126-127, 129-150.
- ___, 1972b, "Peajes navarros. Tudela (1380)", *Príncipe de Viana* 126-127, 103-128.
- ___, 1973, *La población Navarra en el siglo XIV*. Iruñea: Universidad de Navarra.
- Corona Baratech, C. E., 1947, *Toponimia navarra en la Edad Media*. Huesca: CSIC.
- Crespo Rico, M. Á., Cruz Mundet, J. R. & Gómez Lago, J. M., 1991, *Colección Documental del Archivo Municipal de Rentería*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 32. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1146/>]
- ___, 1992, *Colección Documental del Archivo Municipal de Mondragón (1260-1500)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 41. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1166/>]
- ___, 1996a, *Colección Documental del Archivo Municipal de Mondragón. Tomo II. (1400-1450)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 67. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6667/>]
- ___, 1996b, *Colección Documental del Archivo Municipal de Mondragón. Tomo III. (1451-1470)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 68. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6668/>]
- ___, 1996c, *Colección Documental del Archivo Municipal de Mondragón. Tomo IV (1471-1500)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 69. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6669/>]
- ___, 1997, *Colección Documental del Archivo Municipal de Rentería. Tomo II (1470-1500)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 72. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6665/>]
- Cruz Mundet, J. R., Larrañaga Zulueta, M. & Lema Pueyo, J. Á., 2002, *Archivos Municipales (1260-1520): Antzuola (1489-1497), Aretxabaleta (1506), Eskoriatza (1260-1519) y Leintz-Gatzaga (Sálinas de Léniz) (1372-1516)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 116. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1397/>]
- Del Álamo, J., 1950, *Colección diplomática de San Salvador de Oña (822-1214)*. Madrid: CSIC.
- Díaz de Durana, J. R., 1994, *Álava en la Baja Edad Media a través de sus textos*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 54. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6617/>]
- Díez de Salazar Fernández, L. M., 1985, *Colección Diplomática del Concejo de Segura (Guipúzcoa). (1290-1400)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 6. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1063/>]
- ___, 1993, *Colección Diplomática del Concejo de Segura (Guipúzcoa). (1401-1450)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 47. Donostia-San Sebastián:

- Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/4094/>]
- Elortza Maiztegi, J., 2000, *Archivos Municipales de Eibar (1409-1520) y de Soraluze/Placencia de las Armas (1481-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 97. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1345/>]
- ___, 2009, *Documentación medieval del Archivo Municipal de Zumaia (1256-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 139. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6671/>]
- Enríquez Fernández, J., 1988, *Colección Documental de la Villa de Plencia (1299-1516)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 17. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6595/>]
- ___, 1989, *Colección Documental del Archivo Municipal de Marquina (1355-1516)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 19. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6597/>]
- ___, 1991, *Colección Documental de lo Archivos Municipales de Guerricaiz, Larrabezua, Miravalles, Ochandiano, Ondarroa y Villaro*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 31. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6607/>]
- Enríquez Fernández, J. & Sarriegi, M. J., 1986, *La Colegiata de Santa María de Cenarruza 1315-1515*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 10. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6590/>]
- ___, 1989, *Colección Documental de Santa María de Cenarruza. El Pleito de Otaola (1507-1510)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 24. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6600/>]
- Enríquez Fernández, J., Hidalgo de Cisneros Amestoi, C. & Martínez Lahidalga, A., 1999a, *Colección Documental del Archivo Histórico Municipal de Bilbao (1300-1473)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 90. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6639/>]
- ___, 1999b, *Colección Documental del Archivo Histórico de Bilbao (1473-1500)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 95. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6679/>]
- ___, 2000, *Colección Documental del Archivo Histórico de Bilbao (1501-1514)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 98. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6681/>]
- ___, 2001, *Colección Documental del Archivo Histórico de Bilbao (1514-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 108: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6680/>]
- ___, 2002a, *Archivo General de Simancas. Registro General del Sello. Vizcaya (1484)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 119. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6675/>]
- ___, 2002b, *Archivo General de Simancas. Registro General del Sello. Vizcaya (1475-1477)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 113. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6651/>]
- ___, 2002c, *Archivo General de Simancas. Registro General del Sello. Vizcaya (1478-*

- 1479). Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 114. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6672/>]
- , 2002d, *Archivo General de Simancas. Registro General del Sello. Vizcaya (1480-1482)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 117. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6673/>]
- , 2002e, *Archivo General de Simancas. Registro General del Sello. Vizcaya (1483)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 118. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6674/>]
- , 2003, *Archivo General de Simancas. Registro General del Sello. Vizcaya (1485-1486)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 120. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6676/>]
- , 2005, *Archivo Foral de Bizkaia. Sección Judicial. Documentación Medieval (1284-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 126. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6656/>]
- , 2006, *Archivo Foral de Bizkaia. Sección Municipal. Documentación Medieval (1326-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 128. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6657/>]
- , 2007, *Archivo Foral de Bizkaia. Sección Notarial (1459-1520). Consulado de Bilbao (1512-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 135. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6659/>]
- Enríquez Fernández, J., Hidalgo de Cisneros Amestoi, C., Lorente Ruigómez, A. & Martínez Lahidalga, A., 1992a, *Colección Documental del Archivo Municipal de Lequeitio. Tomo I. (1325-1474)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 37. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6609/>]
- , 1992b, *Colección Documental del Archivo Municipal de Lequeitio. Tomo IV. (1514-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 40. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6691/>]
- , 1992c, *Colección Documental del Archivo Municipal de Lequeitio. Tomo III. (1496-1513)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 39. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6690/>]
- , 1992d, *Colección Documental del Archivo Municipal de Lequeitio. Tomo II. (1474-1495)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 38. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6689/>]
- , 1993a, *Libro de visitas del corregidor (1508-1521) y Libro de Fábrica de Santa María (1498-1517) de la villa de Lequeitio*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 44. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6612/>]
- , 1993b, *Libro Padrón de la Hacendera Raíz de la villa de Lequeitio*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 43: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6611/>]
- , 1993c, *Colección Documental del Archivo Municipal de la villa de Lequeitio. Pleito sobre el monte Otoyó*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 42. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6610/>]
- , 1993d, *Colección Documental de los monasterios de Santo Domingo de Lequeitio*

- (1289-1520) y *Santa Ana de Elorrio (1480-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 46. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6613/>]
- , 1994a, *Fuentes jurídicas medievales del Señorío de Vizcaya. Fueros de las Encartaciones, de la Merindad de Durango y de las Ferrerías*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 51. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6615/>]
- , 1994b, *Colección documental del Archivo Municipal de Orduña (1271-1510). Tomo I*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 52. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6616/>]
- , 1994c, *Colección Documental del Archivo Municipal de Orduña (1511-1520), de la Junta de Ruazábal y de la Aldea de Belandia. Tomo II*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 53. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6688/>]
- , 1995a, *Libro de Acuerdos y Decretos Municipales de la Villa de Bilbao (1509 y 1515)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 56. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6619/>]
- , 1995b, *Ordenanzas Municipales de Bilbao (1477-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 70. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6624/>]
- , 1995c, *Libro de Autos Judiciales de la Alcaldía (1419-1499) y Libro de Acuerdos y Decretos Municipales (1463) de la Villa de Bilbao*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 55. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6618/>]
- , 1996, *Repartimientos y Foguera-Vecindario de Bilbao (1464-1492)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 71. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6625/>]
- , 1997a, *Foguera-Vecindario de las Villas de Vizcaya 1511*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 78. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6630/>]
- , 1997b, *Foguera de las Villas de Vizcaya de 1514*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 79. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6631/>]
- Enríquez Fernández, J., Hidalgo de Cisneros Amestoi, C., Martínez Lahidalga, A. & Sesmero Cutanda, E., 2008, *Archivo General de Simancas. Registro General del Sello. Vizcaya (1487)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 137. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6663/>]
- , 2010, *Archivo de la Real Chancillería de Valladolid. Registro de Ejecutorias Emitidas. Vizcaya (1486-1502). Registros 1 a 20*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 140. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6684/>]
- Euskaltzaindia, 1986-2013, *Onomasticon Vasconiae Bilduma 1-29*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Felones, R., 1982a, “Contribución al estudio de la iglesia navarra del siglo XIII: el libro

- del rediezmo de 1268 (I)", *Príncipe de Viana* 165, 129-210.
- , 1982b, "Contribución al estudio de la iglesia navarra del siglo XIII: el libro del rediezmo de 1268 (II)", *Príncipe de Viana* 166-167, 623-714.
- Fernández Martínez, M. & Herrero Lizeaga, V. J., 2011, *Fuentes Medievales del Archivo Municipal de Hernani. (1379-1527)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 142. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/8728/>]
- Fernández Martínez, M., Herrero Lizeaga, V. J. & Montecelo Fuentefría, L., 2007, *Fuentes Medievales del Archivo Municipal de Mutriku (1237-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 130. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/4550/>]
- García Andrevia, F., 2010, *El Becerro Galicano de San Millán de la Cogolla. Edición y estudio*. Cilengua. Instituto Orígenes del Español.
- García Arancón, M. R., 1985, *Colección Diplomática de los reyes de Navarra de la dinastía de Champaña. Teobaldo II (1253-1270)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 7. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6587/>]
- , 1996, *Archivo General de Navarra (1253-1274). Comptos y Cartularios Reales*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 63. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6622/>]
- , 1998, *Archivo General de Navarra (1234-1253). Comptos y Cartularios Reales*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 85. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6636/>]
- , 2000, *Archivo General de Navarra. Sección de Comptos. Registro nº 1 (1259 y 1266)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 102. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6644/>]
- García Larrageta, S., 1990, *Documentos navarros en lengua occitana*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 26. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6602/>]
- García Larrageta, S. A., 1957, *El Gran Priorado de Navarra de la Orden de San Juan de Jerusalén*. Iruñea: Nafarroako Foru Aldundia, Institución Príncipe de Viana.
- Garrido, J. M., 1983, *Documentación de la Catedral de Burgos (804-1222)*. Burgos.
- Goihenetxe, E., 2011[1966], *Onomastique du nord du Pays Basque (XIe-XVe siècles)*. IKER 27. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Goikolea Julián, F. J., 1998, *Archivo Municipal de Salvatierra-Agurain 1401-1450*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 83. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6634/>]
- , 2002, *Archivo Municipal de Salvatierra-Agurain (1451-1500)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 115. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6652/>]
- Gómez Lago, J. M. & Lema Pueyo, J. Á., 1998, *Archivo Municipal de Mondragón. Libro de cuentas del concejo. 1501-1520. Copias de Acuerdos de las Juntas Generales de Gipuzkoa. 1510-1520*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 87. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1321/>]

- González Mínguez, C., 1994, *Documentos de Pedro I y Enrique II en el Archivo Municipal de Vitoria*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 49. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6614/>]
- González Ollé, F., 1970, *Textos lingüísticos navarros*. Iruñea: Nafarroako Foru Aldundia.
- Goñi, J., 1963, “Catálogo del Becerro antiguo y del Becerro menor de Leyre”, *Príncipe de Viana* 92-93, 149-214.
- Hidalgo de Cisneros Amestoi, C., Largacha Rubio, E., Lorente Ruigómez, A. & Martínez Lahidalga, A., 1986a, *Fuentes Jurídicas Medievales del Señorío de Vizcaya. Cuadernos Legales, Capítulos de la Hermandad y Fuero Viejo (1342-1506)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 8. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6588/>]
- ___, 1986b, *Colección Documental del Archivo General del Señorío de Vizcaya*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 9. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6589/>]
- ___, 1987, *Colección Documental del Archivo Municipal de Portugalete*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 12. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6592/>]
- ___, 1988a, *Libro de Decretos y Actas de Portugalete (1480-1516)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 15. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6593/>]
- ___, 1988b, *Colección Documental del Archivo Municipal de Elorrio (1013-1519)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 16. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6594/>]
- ___, 1989a, *Colección Documental del Archivo Municipal de Durango. Tomo I*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 20. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6598/>]
- ___, 1989b, *Colección Documental del Archivo Municipal de Durango. Tomo II*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 21. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6692/>]
- ___, 1989c, *Colección Documental del Archivo Municipal de Durango. Tomo III*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 22. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6693/>]
- ___, 1989d, *Colección Documental del Archivo Municipal de Durango. Pleitos*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 23. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6599/>]
- ___, 1991a, *Colección Documental del Archivo Municipal de Valmaseda (1372-1518)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 29. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6605/>]
- ___, 1991b, *Colección Documental del Archivo de la Cofradía de Pescadores de la Villa de Lequeitio (1325-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 30. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6606/>]
- Ilarregi, P. & Lapuerta, S., 1869, *Fuero General de Navarra*. Iruñea: Imprenta Provincial.

- Iñurrieta Ambrosio, E., 1983, *Cartulario Real a la Provincia de Álava (1258-1500)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 3. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6585/>]
- , 1989, *Colección Diplomática del Archivo Municipal de Salvatierra 1256-1400*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 18. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6596/>]
- Irixoa Cortés, I., 2013, *Documentación medieval de los archivos municipales de Pasaia y Lezo (1361-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 147. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<https://www.eusko-ikaskuntza.org/eu/publicaciones/colecciones/fuentesmedievales/articulo.php?o=23046>]
- Irixoa Cortés, I. & Lema Pueyo, J. Á., 2011, *Documentación Medieval del Archivo Municipal de Oiartzun. I. Libros de estimaciones fiscales de vecinos y bienes raíces (1499-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 143. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/8729/>]
- Jimeno Aranguren, R. & Jimeno Jurío, J. M., 1998, *Archivo General de Navarra (1194-1234)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 89. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6638/>]
- , 2000, *Archivo Municipal de Tafalla. Libro de Cuentas de la Iglesia de San Sebastián (1486-1509)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 99. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6641/>]
- Jimeno Jurío, J. M., 2000a, *Archivo Municipal de Tafalla. Registro del notario Rodrigo de Subiza (1489-1491)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 100. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6642/>]
- , 2000b, *Archivo Municipal de Tafalla. Libro de Actos y Ordenanzas de la Villa de Tafalla (1480-1509)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 101. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6643/>]
- Jimeno Jurío, J. M., 1970, “El libro rubro de Iranzu”, *Príncipe de Viana* 120-121, 221-270.
- , 2007[1968], *Documentos medievales artajoneses (1070-1312)*. Obras Completas 26. Iruñea-Pamplona: Pamiela, Udalbide, Euskara Kultur Elkargoa.
- Jimeno, R. & Pescador, A., 2003, *Colección documental de Sancho Garcés III, el Mayor, rey de Pamplona (1004-1035)*. Iruñea: Nabarralde, Pamiela.
- Lacarra, J. M., 1965, *Colección diplomática de Irache (vol. I)*. Zaragoza: CSIC.
- Lacarra, J. M. & Martín Duque, Á., 1969, *Fueros derivados de Jaca (1): Estella-San Sebastián*. Fueros de Navarra 1. Iruñea: Nafarroako Foru Aldundia.
- , 1975, *Fueros derivados de Jaca (2): Pamplona*. Fueros de Navarra 1. Iruñea: Nafarroako Foru Aldundia.
- , 1986, *Colección diplomática de Irache (vol. II)*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- Larrañaga Zulueta, M. & Tapia Rubio, I., 1993, *Colección Documental del Archivo Municipal de Hondarribia (1186-1479)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 48. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1189/>]
- Larrañaga Zulueta, M. & Lema Pueyo, J. Á., 1995, *Colección de documentos*

- medievales del convento de San Bartolomé (San Sebastián) (1250-1515)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 58. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1224/>]
- Ledesma Rubio, M. L., 1989, *Cartulario de San Millán de la Cogolla (1076-1200)*. Textos Medievales 80. Zaragoza: Anubar.
- Lekuona, M., 1983, *Cartulario de la Catedral de Calahorra referente al País Vasco*. Idazlan Guztiak 6. Tolosa.
- Lema Pueyo, J. Á., 1990, *Colección Diplomática de Alfonso I de Aragón y Pamplona (1104-1134)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 27. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6603/>]
- , 2007a, *Colección Documental del Archivo Municipal de Bergara. II. Fondo Municipal: Subfondo Histórico (1335-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 133. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/4551/>]
- , 2007b, *Colección Documental del Archivo Municipal de Bergara. III. Fondo Iturbe-Eulate (1401-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 134. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/4552/>]
- Lema Pueyo, J. Á. & Tapia Rubio, I., 1996, *Colección Diplomática del Archivo Municipal de Tolosa (1420-1499)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 65. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1252/>]
- Lema Pueyo, J. Á., Crespo Rico, M. Á., Cruz Mundet, J. R., Gómez Lago, J. M. & Larrañaga Zulueta, M., 1995, *Colección Documental del Archivo Municipal de Bergara (1181-1497)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 57. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1219/>]
- Lopetegi Senperena, G. & Pescador Medrano, A., 1997, *Archivo General de Navarra (1134-1194)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 77. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6629/>]
- López Castillo, S. J., 1984, *Diplomatario de Salinas de Añana. 1194-1465*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 5. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6584/>]
- López de Gereñu, G., 1989, *Toponimia alavesa, seguido de Mortuorios o despoblados y Pueblos alaveses*. Onomasticon Vasconiae 5. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lucio Fernández, M. J. & Zumalde Igartua, I., 2001, *Archivo Municipal de Oñati. Tomo III (1496-1504)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 110. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/5874/>]
- Magallón, M., 1903-1904, *Colección diplomática de San Juan de la Peña*. Madrid.
- Martín Duque, Á., 1972, “Peajes navarros. Carcastillo (1357)”, *Príncipe de Viana* 126-127, 69-102.
- , 1983, *Documentación medieval de Leire (siglos IX a XII)*. Iruñea: Nafarroako Foru Aldundia.
- , 2002, “Los registros de peajes navarros del siglo XIV”, *Príncipe de Viana* 227, 829-834.
- Martín Duque, Á., Zabalo, J. & Carrasco, J., 1973, *Peajes navarros: Pamplona (1351), Tudela (1365), Sangüesa (1362), Carcastillo (1362)*. Iruñea: Universidad de

- Navarra.
- Martín González, M., 1987, *Colección Diplomática de los reyes de Navarra de la dinastía de Champaña. Teobaldo I (1234-1253)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 11. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6591/>]
- Martínez Díez, G., 1975, *Guipúzcoa en los albores de su historia (siglos X-XII)*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 1998, *Colección documental del Monasterio de San Pedro de Cardeña*. Burgos: Monasterio de San Pedro de Cardeña.
- Martínez, G., 1976, “Diplomatario de San Cristóbal de Ibeas”, *Boletín de la Institución Fernán González* 186, 845-872.
- Munita Loinatz, J. A., 1984, «*Libro Becerro*» del Monasterio de Santa María de la Oliva (Navarra): *Colección Documental (1132-1500)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 4. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6586/>]
- Orella Unzué, J. L., 1983, *Cartulario Real de Enrique IV a la provincia de Guipúzcoa (1454-1474)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 2. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1053/>]
- , 1991a, *Libro Viejo de Guipúzcoa del bachiller Juan Martínez de Zaldivia*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 33. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1150/>]
- , 1991b, *Libro viejo de Guipúzcoa del bachiller Juan Martínez de Zaldivia. Tomo II*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 34. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6666/>]
- Orella Unzué, J. L. & Rekalde Rodríguez, A., 1988a, *Documentación Real a la provincia de Guipúzcoa. Siglo XV*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 13. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1089/>]
- , 1988b, *Documentación Real a la provincia de Guipúzcoa. Siglo XV. Tomo II*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 14. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6664/>]
- Orpustan, J.-B., 1996, “Histoire et onomastique médiévales. L’anoblissement de 128 maisons d’Arbéroue en 1435”, *Lapurdum* 1, 199-221.
- , 1997, “Histoire et onomastique médiévales. L’enquête de 1249 sur la guerre de Thibaud I de Navarre et Labourd”, *Lapurdum* 2, 161-235.
- Ostolaza, M. I., 1978, *Colección diplomática de Santa María de Roncesvalles (1127-1300)*. Iruñea: Nafarroako Foru Aldundias, CSIC, Institución Príncipe de Viana.
- Pérez Soler, M. D., 1970, *Cartulario de Valpuesta*. Textos Medievales 28. Valencia: Anubar.
- Pescador Medrano, A., 2000, *Archivo General de Navarra. Sección de Comptos. Registro nº 6 (1294)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 106. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6648/>]
- Pescador Medrano, A. & Segura, F., 2002, *Archivo General de Navarra. Sección de Comptos. Registros nº 3 y 4*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco

- 104: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6646/>]
- Pon, G. & Cabanot, J., 2004, *Cartulaire de la Cathédrale de Dax. Liber Rubeus*. Dax: Comité d'Études sur l'Histoire et l'Art de la Gascogne.
- Pozuelo Rodríguez, F., 1998, *Documentación de la Cuadrilla de Campezo: Arraia Maeztu, Bernedo, Campezo, Lagran y Valle de Arana (1256-1515)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 88. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6637/>]
- , 2001, *Documentación Municipal de la Cuadrilla de Salvatierra: municipios de Asparrena y Zaldondo (1332-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 109. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6649/>]
- , 2004, *Documentación Municipal de la Cuadrilla de Salvatierra: municipio de San Millán-Donemiliaga (1214-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 122. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6653/>]
- , 2005, *Documentación Municipal de la Cuadrilla de Salvatierra: Municipios de Alegría-Dulantzi, Barrundia, Elburgo-Burgelu e Iruraiz-Gauna*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 125. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6655/>]
- , 2007a, *Archivo Municipal de Salinas de Añana - Gesaltza. Documentos (1400-1517)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 131. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6660/>]
- , 2007b, *Archivo Municipal de Salinas de Añana - Gesaltza. Libro de elecciones, Acuerdos y Cuentas (1506-1531)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 132. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6661/>]
- , 2010, *Archivo Municipal de Salvatierra-Agurain. Tomo IV (1501-1521). Apéndice 1259-1469*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 141. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6685/>]
- , 2013, *Colección Documental de la Cuadrilla Alavesa de Zuia. II. Archivos Municipales de Arratzua-Ubarrundia y Legutio*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 149. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<https://www.eusko-ikaskuntza.org/eu/publicaciones/colecciones/fuentesmedievales/articulo.php?o=23420>]
- Raymond, P., 1873, *Cartulaire de l'abbaye de Saint Jean de Sorde*. Paris, Pau: Dumolin, Léon Ribaut.
- Rodríguez De Diego, J. L. & Zabaltza Duque, M., 2012, *Documentos de Guipúzcoa en la Sección Cámara-Pueblos del Archivo General de Simancas*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 144. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/8730/>]
- Rodríguez Herrero, Á., 1990, *Valmaseda en el siglo XV y la aljama de los judíos*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 28. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6604/>]
- Rodríguez R. De Lama, I., 1979a, *Colección diplomática medieval de La Rioja (923-*

- 1225). *Tomo I: Estudio*. Logroño: CSIC, Instituto de Estudios Riojanos.
- ___, 1979b, *Colección diplomática medieval de La Rioja. Tomo III: Documentos (1168-1225)*. Logroño: CSIC, Instituto de Estudios Riojanos.
- ___, 1989, *Colección diplomática medieval de La Rioja. Tomo IV: Documentos sigol XIII*. Logroño: CSIC, Instituto de Estudios Riojanos.
- ___, 1992, *Colección diplomática medieval de La Rioja. Tomo II: Documentos (923-1168)*. Logroño: CSIC, Instituto de Estudios Riojanos.
- Roldán Gual, J. M., 1991, *Colección Diplomática el Archivo Municipal de Tolosa (1256-1407)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 36. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1158/>]
- ___, 1995, *Colección Documental del Archivo Municipal de Hondarribia (1480-1498)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 64. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1246/>]
- Ruiz San Pedro, M. T., 1997, *Archivo General de Navarra (1349-1387). Documentación Real de Carlos II (1349-1361)*. Archivo General de Navarra (1349-1381). Documentación Real de Carlos II (1349-1361) 76: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6628/>]
- ___, 1998a, *Archivo General de Navarra (1349-1387). II. Documentación Real de Carlos II (1362-1363)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 82. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6686/>]
- ___, 1998b, *Archivo General de Navarra (1349-1387) III. Documentación Real de Carlos II (1364-1365)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 92. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6683/>]
- ___, 2001, *Archivo General de Navarra (1349-1387) IV. Documentación Real de Carlos II (1366-1367)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 107. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6678/>]
- ___, 2003, *Archivo General de Navarra. (1349-1387). V. Documentación Real de Carlos II (1368-1369)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 121. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6677/>]
- Serrano, L., 1910, *Fuentes para la historia de Castilla: Becerro gótico de Cardeña*. Valladolid: Cuesta.
- ___, 1925, *Cartulario de San Pedro de Arlanza*. Madrid: Centro de Estudios Históricos.
- ___, 1930, *Cartulario de San Millán de la Cogolla*. Madrid: Centro de Estudios Históricos.
- Tinti, F., Larrea, J. J., Peterson, D. & García Andrevia, F., 2013, *Becerro Galicano Digital*. UPV/EHU, Cilengua. [www.ehu.es/galicano]
- Ubieta, A., 1954, *Obituario de la Catedral de Pamplona*. Pamplona: Nafarroako Foru Aldundia, Institución Príncipe de Viana.
- ___, 1962, *Cartulario de San Juan de la Peña (vol. I)*. Textos Medievales 6. Valencia: Anubar.
- ___, 1963, *Cartulario de San Juan de la Peña (vol. II)*. Textos Medievales 9. Valencia: Anubar.
- ___, 1972, “Documentos reales del Archivo Catedralicio de Calahorra (siglos XI y XII)”, *Berceo* 83, 195-262.

- ___, 1976, *Cartulario de San Millán de la Cogolla (759-1076)*. Textos Medievales 48. Valencia: Anubar.
- ___, 1978, *Cartulario de Santo Domingo de la Calzada*. Textos Medievales 56. Zaragoza: Anubar.
- Uranga, J. J., 1952, “La población de la Navarrería de Pamplona en 1350”, *Príncipe de Viana* 46-47, 67-108.
- ___, 1954, “Fuegos de la Merindad de las Montañas en 1350”, *Príncipe de Viana* 56-57, 251-294.
- ___, 1961, “Año 1353. Libro del monedage de Tudela con expresión de los que mantenían fuego”, *Príncipe de Viana* 84-85, 137-176.
- ___, 1962, “Año 1353. Libro del monedage de Tudela con expresión de los que mantenían fuego”, *Príncipe de Viana* 86-87, 243-300.
- Villimer, S., 1984, *Documenta Alavae latina (vol. II)*. Vitoria-Gasteiz: Arabako Foru Aldundia.
- Zabalo, F. J., 1972, *El Registro de Comptos de Navarra de 1280*. Iruñea: Nafarroako Foru Aldundia, Institución Príncipe de Viana.
- Zabalo Zabalegi, J., 1995, *Colección Diplomática de los reyes de Navarra de la dinastía de Champaña. Enrique I de Navarra (1270-1274)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 62. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6621/>]
- ___, 2000, *Archivo General de Navarra. Sección de Comptos. Registro nº 2 (1280)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 103. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6645/>]
- Zabaltza Aldabe, M. I., 1995, *Archivo General de Navarra (1274-1321). Documentación Real*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 61. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6620/>]
- ___, 1997, *Archivo General de Navarra (1274-1321)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 75. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6654/>]
- ___, 1998, *Archivo General de Navarra (1322-1349)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 81. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6633/>]
- Zierbide, R., 1974a, *Registro del concejo de Olite (1224-1537)*. Iruñea: Nafarroako Foru Aldundia.
- ___, 1974b, “Notas lingüísticas a las Ordenanzas de Tafalla (1309)”, *Príncipe de Viana* 134-135, 81-108.
- ___, 1993, *Censos de población de la Baja Navarra (1350-1353 y 1412)*. Tübingen: Max Niemeyer.
- ___, 1994, *Le censier gothique de Soule*. Baigorri: Izpegi.
- Zierbide, R. & Sesma, J. Á., 1980, *Olite en el siglo XIII*. Iruñea: Nafarroako Foru Aldundia.
- Zierbide, R. & Herrero, G., 1985a, “Toponimia de la comarca de La Oliva”, *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra* 46, 5-85.
- ___, 1985b, “Toponimia de la comarca de La Oliva. II. parte”, *Cuadernos de etnología y*

- etnografía de Navarra* 47, 91-164.
- Zierbide, R. & Santano, J., 1990, *Colección Diplomática de documentos gascones de la Baja Navarra (Siglos XIV-XV)*. *Archivo General de Navarra. Tomo I*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 25. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6601/>]
- ___, 1995, *Colección Diplomática de documentos gascones de la Baja Navarra (Siglos XIV-XV)*. *Archivo General de Navarra. Tomo II*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 59. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6687/>]
- Zierbide, R. & Ramos, E., 1996, *Documentación medieval del monasterio de Santa Clara de Estella (Siglos XIII-XVI)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 66. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6623/>]
- ___, 1997, *Documentación medieval del monasterio de Santa Engracia de Pamplona (Siglos XIII-XVI)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 73. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6626/>]
- ___, 1998a, *Documentación medieval del monasterio de San Pedro de Ribas de Pamplona (Siglos XIII-XVI)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 80. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6632/>]
- ___, 1998b, *Documentación medieval del Archivo Municipal de Pamplona (1129-1356)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 84. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6635/>]
- ___, 2000, *Documentación medieval del Archivo Municipal de Pamplona (1357-1512)*. II. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 96. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6682/>]
- ___, 2001, *Archivo Municipal de Tafalla (1157-1540)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 111. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6650/>]
- Ziganda Elizondo, R., 2006, *Archivo General de Navarra. Sección de Comptos. Registro nº 7 (1300)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 129. Donostia: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/6658/>]
- Zumalde Igartua, I., 1994, *Colección Documental del Archivo Municipal de Oñati (1149-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 50. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/1197/>]
- ___, 1999, *Archivo Municipal de Oñati. Tomo II (1494-1520)*. Fuentes Documentales Medievales del País Vasco 91. Donostia-San Sebastián: Eusko Ikaskuntza. [<http://hedatuz.euskomedia.org/5873/>]

B.2 Aragoiko Erdi Aroko iturriak

- Abella, J., 2009, *Selección de documentos de la villa aragonesa de Sos (1202-1533)*. Fuentes Históricas Aragonesas 48. Zaragoza: CSIC.
- Alvira, M., 2010, *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213) Documentos, Testimonios y Memoria Histórica. Tomos 1-6*. Fuentes Históricas Aragonesas 52. Zaragoza: CSIC.

- Arias, N., 2012, *Archivo de Aínsa. Colección de privilegios, escrituras y otros documentos (1245-1753)*. Fuentes Históricas Aragonesas 65. Zaragoza: CSIC.
- Barrios, M. D., 1982, *Libro del Castillo de Sesa*. Textos Medievales 52. Zaragoza: Anubar.
- ___, 2004, *Documentos de Montearagón (1058-1205)*. Huesca: Amigos de Montearagón.
- Bolòs, J. & Hurtado, V., 2001, *Atles del Comtat d'Osona (798-993)*. Atles de ls comtats de la Catalunya carolíngia. Barcelona: Rafael Dalmau.
- ___, 2006, *Atles del Comtat d'Urgell (v788-993)*. Atles de ls comtats de la Catalunya carolíngia. Barcelona: Rafael Dalmau.
- Bruñén, A. I., 2013, *El Archivo Parroquial de San Pablo (Zaragoza)*. Fuentes Históricas Aragonesas 67. Zaragoza: CSIC.
- Cabanes, M. D. L. D., 2009, *Documentos de Jaime I relacionados con Aragón*. Fuentes Históricas Aragonesas 50. Zaragoza: CSIC.
- Canellas, Á., 1962, *Colección diplomática de la Almunia de Doña Godina (1176-1395)*. Fuentes Históricas Aragonesas 1. Zaragoza: CSIC.
- ___, 1963, "Colección diplomática de San Andrés de Fanlo (958-1270)", *Revista de historia Jerónimo Zurita* 14-15, 281-448.
- ___, 1974, *Fuentes de Zurita*. Fuentes Históricas Aragonesas 5. Zaragoza: CSIC.
- Corral, J. L., 1984, *Cartulario de Alaón (Huesca)*. Textos Medievales 65. Zaragoza: Anubar.
- Del Estal, J. M., 2009, *Itinerario de Jaime II de Aragón (1291-1327)*. Fuentes Históricas Aragonesas 47. Zaragoza: CSIC.
- Durán Gudiol, A., 1965, *Colección diplomática de la Catedral de Huesca I*. Fuentes para la Historia del Pirineo V. Zaragoza: CSIC, Instituto de Estudios Pirenaicos.
- ___, 1969, *Colección diplomática de la Catedral de Huesca II*. Fuentes para la Historia del Pirineo VI. Zaragoza: CSIC, Instituto de Estudios Pirenaicos.
- Fité I Llevot, F. & González I Montardit, E., 2010, *Arnau Mir de Tost. Un señor de frontera al segle XI*. El Comtat d'Urgell 9. Lleida: Universitat de Lleida.
- González Hurtebise, E., 1911, *Libros de tesorería de la casa real de Aragón*. Barcelona: Tipogr. Luis Benaiges.
- Ibarra, E., 1904, *Documentos correspondientes al reinado de Ramiro I*. Colección de Documentos para el Estudio de la Historia de Aragón 1. Zaragoza.
- ___, 1907, *Documentos correspondientes al reinado de Sancio Ramires (vol. 2)*. Colección de Documentos para el Estudio de la Historia de Aragón 9. Zaragoza.
- Kiviharju, J., 1991, *Cartulario del hospital de Santa Cristina de Somport*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Lacarra, J. M., 1985, *Documentos para el estudio de la reconquista y repoblación del valle del Ebro*. Textos Medievales 63. Zaragoza: Anubar.
- Lafoz, H., 2000, *Colección diplomática de Santa María la Mayor de Calatayud*. Fuentes Históricas Aragonesas 32. Zaragoza: CSIC.
- Ledesma Rubio, M., 1979, *Actas del proceso Tamarite 1375*. Textos Medievales 56. Zaragoza: Anubar.
- ___, 1991, *Cartas de población del Reino de Aragón siglos medievales*. Fuentes Históricas Aragonesas 18. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.

- López Pérez, C. M., 1995, *Jaca. Documentos municipales (1269-1400)*. Fuentes Históricas Aragonesas 22. Zaragoza: CSIC.
- Martín Duque, Á. J., 1964, *Colección diplomática de Obarra (siglos XI-XIII)*. Fuentes para la Historia del Pirineo IV. Zaragoza: CSIC, Instituto de Estudios Pirenaicos.
- Salarrullana, L., 1907, *Documentos de Sancio Ramires (vol. 1)*. Colección de Documentos para el Estudio de la Historia de Aragón 3. Zaragoza.
- Sangorrín, D., 1920, *El Libro de la Cadena del concejo de Jaca*. Colección de Documentos para el Estudio de la Historia de Aragón. Zaragoza.
- Tomás, G., 2011, *Libro de rentas y feudos de Ribagorza en 1322*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza.
- Ubieto, A., 1951, *Colección diplomática de Pedro I de Aragón y Navarra*. Zaragoza: CSIC.
- ___, 1972, *Documentos de Sigena (vol. 1)*. Textos Medievales 32. Valencia: Anubar.
- ___, 1975, *Jaca: documentos municipales (971-1269)*. Textos Medievales 43. Valencia: Anubar.
- ___, 1981, *Cartulario de Albelda*. Textos Medievales 1. Zaragoza: Anubar.
- ___, 1986, *Documentos reales navarro-aragoneses hasta el año 1004*. Textos Medievales 72. Zaragoza: Anubar.
- ___, 1988, *Documentos de Ramiro II de Aragón*. Textos Medievales 78. Zaragoza: Anubar.
- ___, 1989, *Documentos del monasterio de Obarra (Huesca) anteriores al año 1000*. Textos Medievales 81. Zaragoza: Anubar.
- Utrilla, J. F., 1986, *Libro del monedaje de 1397. Zona del Cinca y de la Litera*. Textos Medievales 73. Zaragoza: Anubar.
- Viruete, R., 2013, *La colección diplomática del reinado de Ramiro I de Aragón (1035-1064)*. Fuentes Históricas Aragonesas 66. Zaragoza: CSIC.
- Yela, J. F., 1932, *El cartulario de Roda*. Lérida: Imprenta Mariana.

B.3 Euskal testuak

- Aginagalde, F. B. & Urgell, B., 2012, “XVI. mendeko mendebaldeko lekukotasun berri bat: Sarasketa hiztegitxo”, *ASJU* 46(2), 13-29.
- Agirre, P., 1998, “Pronus singulis diebus Dominicis clarè & distinctè immediatè post Evangelium populo legendus [Maitieren otoitzak]”, *ASJU* 32(1), 1-46.
- Akesolo, L., 1982, “Amaseigarren mendeko euskerazko «Miserere» bat”, *Karmel* 166, 37-47.
- Altuna, P. & Mujika, J. A., 2003, *Arnaud Oihenart. Euskal atsotitzak eta neurtitzak*. IKER 15. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Añibarro, P. A., 1897, *Eskuliburua eta berean eguneango kristinau-zereginak*. Bilbo: Euskalzaleen Moldagintza.
- ___, ~1820[2001], *Gueroco Guero, Blanca Urgellen edizio kritikoa*. Euskararen Lekukoak 22. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Arriolabengoa, J., 2008, *Euskara Ibarquen-Cachopin kronikan. Testu zaharren ediziorako kontribuzioa*. Bilbo: Euskaltzaindia, BBK Fundazioa.

- Axular, P., 1643, *Guero*. Bordele: Milanges.
- Belapeire, A., 1696[1983], *Catechima laburra, Jean Louis Davanten edizio kritikoa*. Euskararen Lekukoak 7. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Beriain, J., 1621, *Tratado de como se ha de oyr Missa*. Iruñea.
- , 1626, *Doctrina Christiana*. Iruñea.
- Betolatza, J. P., 1596, *Doctrina Christiana*. Bilbo: Señorío de Vizcaya.
- Bilbao, G., Gómez, R., Lakarra, J. A., Manterola, J., Mounole, C. & Urgell, B., 2014, *Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU.
- Egiategi, J., 1785[1983], *Lehen liburua edo filosofo huskaldunaren ekheia*. Euskararen Lekukoak 6. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 1785[2011], *Filosofo huskaldunaren ekheia. Bigarren liburukia, Peillenen edizioa*. Euskararen Lekukoak 25. Bilbo: Euskaltzaindia. [Berrarg. 1983].
- Etxeberri, J., 1697, *Noelac eta berce canta espiritual berriac*. Baiona: Maffre Baitan, Bors Cantognetan. Koldo Mitxelena Kulturuneko liburutegiaren jatorrizkoa. [<http://hdl.handle.net/10690/2455>]
- Etxepare, B., 1545[1980], *Linguae Vasconum Primitiae, Patxi Altunaren edizioa*. Euskararen Lekukoak 2. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Floristán, J. M., 1993, “Conflictos fronterizos, espionaje y vascuence a finales del siglo XVI: 20 documentos inéditos”, *Fontes Linguae Vasconum* 63, 177-220.
- Haritxelhar, J., 1970, *L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 1983, “Une poésie basque du milieu du XVIème siècle (1554). Célébrant la naissance de Henri III de Navarre (le futur Henri IV)”. *Piarres Laffiteri omenaldia IKER* 2, 259-274. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Irigoién, A., 1957, “Cartas de Mariano Mendigacha a D. Resurrección María de Azkue”, *Euskera* 2, 119-170.
- Kapanaga, M. O., 1656[1893], *Exposición breue de la doctrina christiana*. Bilbo. [<http://www.liburuklik.euskadi.net/handle/10771/9528>]
- Lakarra, J. A., 1996, *Refranes y Sentencias (1596)*. Euskararen Lekukoak 19. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Landuchio, N., 1562[2011], *Dictionarium Linguae Cantabrigiae, Agud eta Mitxelenaren edizioa*. Obras Completas 12. Donostia, Gasteiz: Gipuzkoako Foru Aldundia, UPV/EHU.
- Linschmann, T. & Schuchardt, H. (arg.), 1900, *Leizarragas baskische Bücher von 1571 (Neues Testament, Kalender und Abc)*. Berrarg. izenburu berarekin (1990). Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lizarraga Elkanokoa, J., 1807[1984], *Ongui iltzen laguntzeco itzgiaic, Frantzisko Ondarraren edizioa*. Euskararen Lekukoak 10. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , [1983], *Koplak, Juan Apezetxearen edizio kritikoa*. Euskararen Lekukoak 9. Bilbo: Euskaltzaindia.
- , [1994], *Jesukristo, Maria eta santuen bizitzak, Juan Apezetxearen eta Frantzisko Ondarraren edizioa*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.
- , [2004], *Lizarragaren sermoiak - I*. Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.

- Maister, M., 1757, *Jesü Kristen imitazionea, Jean-Louis Davanten edizioa*. Euskaltzainak Bilduma 13. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Materre, E., 1623, *Dotrina Christiana*. Bordele: Jacques Millenges.
- Mitxelena, K., 1964[2011], *Textos arcaicos vascos*. Obras Completas 12. Donostia, Gasteiz: Gipuzkoako Foru Aldundia, UPV/EHU.
- Mogel, J. A., 1899, “Paskal-en gogamenak”, *Euskalzale XXI-XXX*.
- Oihenart, A., 1638, *Notitia utriusque Vasconiaë, tum Ibericæ, tum Aquitanicæ*. Paris: Sebastian Cramoisy.
- Otsibar, K., 2002, *Lehenago Gamere*. Maule: Sü Azia. [www.suazia.com]
- Pagola, R. M., 1992-1999[2004], *Bonaparte ondareko eskuizkribuak*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- ___, 1995, “Berriainen dotrina”, *Enseiukarrean* 11, 15-69.
- Pouvreau, S., 1664, *Filotea*. Paris: Claude Audinet.
- ___, 1665, *Gudu espirituala*. Paris: Claude Audinet.
- Salaberri, J. D. J., 1870, *Chants populaires du Pays Basque*. Baiona: Lamaignère.
- Salaberri Zaratiegi, P., 1996, “Amenduxen olerkiaz: oharrak”, *FLV* 71, 87-98.
- Santa Teresa, B., 2000, *Idazlan guztiak*. Euskararen Lekukoak 20. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Saratsola, I., 1983, “Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos”, *ASJU* 17, 69-212.
- Satrustegi, J. M., 1987, *Euskal testu zaharrak*. Euskararen Lekukoak 13. Iruñea: Euskaltzaindia.
- ___, 1990a, “Texto vasco del Padrenuestro en versión del s. XVI”, *FLV* 55, 37-48.
- ___, 1990b, “El Credo en versión vasca del siglo XVI”, *FLV* 56, 205-227.
- ___, 1993, “Relectura de los textos vascos de espionaje del siglo XVI”, *FLV* 64, 443-476.
- Tartas, J., 1666, *Oña hilceco bidia*. Orthez: Jacques Rovyer.
- ___, 1671, *Arima penitentaren occupatione devotaq*. Orthez: Jacques Rovyer.
- Umerez, M., ~1800, *Oñatiko eskuizkribua*. Jerardo Elortzak zati bat transkribatu du berriki. [http://www.oñati.eus/eu/udal-zerbitzuak/euskara-eta-hezkuntza/beditalarraoetxea-udal-euskaltegia/argitalpenak/umerez-goribargoitia-1805-_eskuizkribua.pdf/view]
- Urkizu, P., 1999a, “Monjongo Dassançaren “Laborarien abissua” (1692) eta honen bi aldaera ezezagun: Jean Pierre Chabalgoityk idatzia (XVIII.m) eta Bertrand Goyenetcheren “Marechalaren liburria” (1831). Aurkezpena, edizioa, oharrak eta hiztegia”, *ASJU* 33(1), 239-304
- ___, 1999b, “Axularren garaiko sermoi argitaragabe bat”, *Lapurdum* 4, 186-212.
- Zabala, F. M., 1996, *Aita Juan Mateo Zabalaren Sermoiak (I)*. Edizio kritikoa, Luis Villasante. Euskararen Lekukoak 18. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Zubiaur, J. R. & Artzamendi, J., 1976, “El léxico vasco de los refranes de Garibay”, *ASJU* 10, 47-144.

ERANSKINAK

I eranskina. Adposizioak, Lehmannen arabera (1985: 302-303).

Relational nouns: “A relational noun is one which requires a possessive attribute. Most relevant here are nouns designating parts of space as e.g. *top* or *back* [...]”.

Secondary adpositions: “A secondary adposition (pre- or postposition) is one which expresses not a grammatical, but an objective meaning and which may be morphologically complex and/or transparent, such as *below*, *during*”.

Primary adpositions: “A primary adposition is one which expresses an elementary objective meaning and is morphologically simple, such as *of*, *in*”.

Agglutinative case markers: “An agglutinative case affix is one which expresses only a case meaning, is morphologically optional (i.e. if subtracted from its carrier, it leaves a grammatical form) and attached to the noun with a clear morphological boundary, such as *Peter's* or Turk. *-de* in *ev-de* (house-LOC) ‘in the house’”.

Fusional case affix: “A fusional case affix is one which simultaneously expresses other morphological categories, is morphologically obligatory and partly fused with the stem, e.g. Latin *aedibus*, abl. pl. f. of *aedes* ‘house’”.

II eranskinak. Erdi Aroko corpusetik erauzitako datuak

Hainbat taulatan antolatu dut Erdi Aroko corpuseko informazioa; helburu jakin batekin egindako bilaketan emaitza dakar taula bakoitzak.

Hainbat zutabe izan ditzakete taulek informazioa kodetzeko: (1) aztergai den izena, (2) izenaren lekukotasuna, (3) lekukotasuna dagoen agiriaren urtea, (4) agiriaren iturriaren laburdura, (5) lekukotasunaren testuinguru geografikoa eta (6) denetariko iruzkin edo oharrak.

Ez da beti beharrezkoa suertatu (1) eta (5) zutabeei dagokien informazioa ematea, eta horregatik ez daude zenbait taulatan; beste lau zutabeak, berriz, ia taula guztietan daude.⁵⁴³

Irizpide orokor hauek erabili ditut datuak antolatzeko:

- (a) Agiri bakoitzeko izen ezberdinak bildu ditut; iruzkinen zutabeetan edo lekukotasunaren ondoan adierazi dut zenbatetan errepikatzen diren.
- (b) Izen bera agiri batean baino gehiagotan agertzen da maiz; kasu horietan, bakoitzeko agerraldiak bildu ditut. Batzuetan, bereziki lekukotasuna behin eta berriz errepikatzen denean —aldaera esanguragabeak barne—, komaz bereizita eman ditut agirien urteak, elkarren segidan.
- (c) Aurreko lekukotasunaren agiriaren urte berekoak dira urtearen atala hutsik duten lekukotasunak.
- (d) Eremu geografiko berekoak baldin badira, elkarren segidan eman ditut agiri-bilduma bereko lekukotasunak.
- (e) Lekukotasunak antolatzeko, ez dut agirien data hartu irizpide nagusitzat: testuinguru geografikoen eta bildumen arabar antolatu dut lehenik, eta dataren arabera ondoren, bilduma berekoak diren datuak elkarren ondotik ez bereizteko.
- (f) Unibokoa izan ohi da (1-4) zutabeetako informazioa; (5) zutabeari dagokiona ez, ordea. Lekukotasunaren testuinguru geografikoa zehazteko, hauxe egin dut: leku-izena baldin bada, izenaren kokapen geografikoa hartu dut kontuan lehenik,

---

⁵⁴³ 45. taulan ez dut jarri urtearen eta iturriaren zutaberik, lekutasun guztiak urte (1377) eta iturri (*CenSoul*) berekoak direlako.

eskualdea eta batzuetan udalerrria edo kontzejua jarritz; hori zehaztea ezinezko izan zaidanean, agiri berean dauden izenei edo agiri-bildumari dagokion eremu geografikoari begiratu diet. Lekukotasuna pertsona-izena baldin bada, pertsona horren bizitoki edo sorlekua jarri dut, agirian informazio hori baldin badago; bestela, leku-izenekin bezala jokatu dut, agiri berean dauden izenei edo agiri-bildumari dagokion eremu geografikoari begiratuta.

- (g) Zenbait taulatan eremuka, probintziaka edo eskualdeka antolatu ditut lekukotasunak, taula bakoitzaren helburua zein den.

II.1 eranskina. Leku-izenetako *-ha*: artikuluaeren zalantzazko adibideak

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Iruzkinak
<i>en Çaraha</i>	1429	<i>OnomVasc15</i>	Ez dago argi zein den lehen osagaia. Zenbait leku-izenetan bada <i>zara</i> osagai bat: cf. <i>Zaraeta</i> , <i>Zaracho</i> , <i>Zarachipi</i> etab. (<i>TopAlav</i>). Adibideen banaketa geografikoari begira, ez da erraz lotzen <i>zaharo</i> ‘haga, makila’-rekin edo <i>saroi</i> -ren <i>zaro</i> aldaerarekin. Cf. <i>sierras de Çaraya</i> eta <i>Pero Garçia de Çaraga</i> (<i>ArchMondI</i> 1390; baina cf. <i>Juan Peres de Sarraga</i>), <i>Çaraa</i> (<i>ArchMondIV</i> 1475); cf. halaber <i>Zarautz</i> herri izena.
<i>Pedro de Çaraha</i>	1507	<i>ArchMondVI</i>	
<i>Miguel de Çaraha</i>	1507	<i>ArchMondVI</i>	
<i>Pedro de Çaraha</i>	1511	<i>ArchBergII</i>	
<i>Pedro de Çaraha</i>	1512	<i>ArchMondVI</i>	
<i>Martin de Çaraha</i>	1512	<i>ArchMondVI</i>	
<i>Pedro de Çaraha</i>	1512	<i>ArchMondVI</i>	
<i>Bertran, seynnor de Çalaha</i>	1396	<i>ArchPampII</i>	Badirudi <i>Salaha</i> -ren adibidetzat hartu behar dela (<i>Goihenetxe</i> 2011: 224).
<i>Domingo de Çelaha</i>	1513	<i>ArchMondVI</i>	Lehen osagaia <i>zelai</i> hitzarekin lotu behar dela argia dirudien arren, ez da erraza analisi zehatza egiten. <i>Jaureguiçelaheta</i> (<i>ArchSegII</i> 1449) izenean <i>-heta</i> bereizteak <i>zela-ha</i> zatitzea ahalbidetuko luke. Cf. <i>Zelaa</i> deitura.
<i>Lope de Çelaha</i>	1515	<i>ArchMondVI</i>	
<i>Martin de Çelaha</i>	1516	<i>ArchSalvatIV</i>	
<i>Ochoa de Guraha</i>	1516	<i>ArchMondV</i>	Ez dago argi zein den lehen osagaia. Adibide bakarra da, <i>Guraia</i> ugariagoaren aldean: <i>Iuan Yvañez de Guraya</i> (<i>ArchMondV</i> 1338), <i>fasta Guraila</i> (<i>ArchMondV</i> 1437), <i>Ochoa abad de Guraya</i> (<i>ArchMondV</i> 1438), <i>parentelas de Guraya</i> (<i>ArchMondV</i> 1490) etab. Cf. ordea <i>Juan Guras</i> (<i>ArchMondV</i> 1517), <i>Andres de Gurasa</i> (<i>ArchMondV</i> 1517), <i>Joan de Gura</i> (<i>ArchMondV</i> 1517).
<i>Leherha</i>	1064	<i>DocLeire</i>	Editoreak <i>Lerda</i> dela dio (cf. gaurko Undués de Lerda, Zangoza ondokoa), baina agian ez litzateke baztertzekoa Nafarroako Lerga izatea, <h>-k /g/ adieraz baitezake, baina ez /d/; cf. <i>Leerga</i> (<i>DocMont</i> 1086).
<i>Pedro de Arbulu e Ochoa de Soraha</i>	1477	<i>ArchOñati</i>	Izenaren osaera ez da argia. Cf. agiri bereko <i>Pedro de Arbolu e Ochoa de Soran</i> .

39. taula. Leku-izenetako *-ha*: ustezko artikuluaeren zalantzazko adibideak.

Badira adibide ustelak ere: *Martie Beloha* (*ArchOiarI* 1499) dago, baina <h>-k /g/ adierazten duela dirudi, cf. agiri bereko *casa Beloaga* (ik. II.2 eranskina). *Hezquerecoha* (*ArchBergIII* 1510) adibidean, berriz, <h>-k afrikatu sabaikaria adierazten du; cf. *Berasarihaga* (*ArchBilbi* 1458).

Azken ohar gisa, zenbait mairuren izenak ekar daitezke: *Axa Berragaha* (*MonTudI* 1353), *Amet Almonaha* (*AGNComp3/4* 1290), *Amet de Monaha* — *AGNComp6* 1294; aurreko adibideko izen bera, baina artikulurik gabe—, Tuterako

Çalema Almoraha (AGN*CarlIV* 1366) etab. Hauek “Capitulo de los moros de Cortes”, “De coloniis sarracenorum” edo “Calonias de moros” moduko goiburu esanguratsuen pean agertu ohi dira, eta horien jatorri ez euskalduna zalantzarik gabea da.

II.2 eranskina. Leku-izenetako *-çaha/-zaha*: ziur aski *-aga* atzizkia duten adibideak

Izena	Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Iruzkinak
<i>Alzaga</i>	<i>Juan Peres de Alçaha</i>	1443	<i>ArchDurI</i>	Durangoko agirietakoak dira adibide guzti-guztiak. Hiru agiri-bildumetan daude (<i>ArchDur I, II eta III</i>), <i>Alçaha</i> -ren adibideez gain, <i>Alçaga</i> , <i>Alça</i> edo <i>Alçaa</i> modukoak.
	<i>Alfon Ruys de Alçaha</i>		<i>ArchDurI</i>	
	<i>Martin de Alçaga</i>	1459	<i>ArchDurI</i>	
	<i>Pedro de Alçaha</i>	1487	<i>ArchDurII</i>	
	<i>Pero Perez de Alçaha</i>	1502	<i>ArchDurII</i>	
	<i>Juan Peres de Alçaha</i>	1504	<i>ArchDurII</i>	
	<i>Pero Peres de Alçaha</i>	1504	<i>ArchDurII</i>	
	<i>Pero Ferrandes d'Alçaha</i>	d.g.	<i>ArchDurII</i>	
	<i>Pero Ferrandes d'Alça</i>		<i>ArchDurII</i>	
	<i>Juan d'Alçaga</i>		<i>ArchDurII</i>	
	<i>Ochoa de Alçaha</i>	1512	<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Juan Peres de Alçaha</i>	~1514	<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Juan Ferrandes de Alçaha</i>		<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Pero Martines de Alçaha</i>		<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Pero Vrtys de Alçaha</i>		<i>ArchDurIII</i>	
	<i>En las casas de Alçahaa</i>		<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Pero Hurtys de Alçaha</i>	1514	<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Pero Hurtis de Alçaha</i>		<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Martin de Alçaa</i>	d.g.	<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Furtuno de Alçaa</i>		<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Iohan Ferrandes de Alçaa</i>		<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Pedro de Alçaa</i>		<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Maryna de Alçaa</i>	d.g.	<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Iohan Ferrandes de Alçaa</i>	d.g.	<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Juan Ferrandes d'Alçaa</i>		<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Iohan Peres d'Alçaa</i>		<i>ArchDurIII</i>	
	<i>Martin de Alçaa</i>		<i>ArchDurIII</i>	
<i>Furrtuno d'Alçaa</i>		<i>ArchDurIII</i>		
<i>Pedro de Alçaa</i>		<i>ArchDurIII</i>		
<i>Pedro d'Alçaa</i>		<i>ArchDurIII</i>		
<i>Juan Peres de Alça</i>	d.g.	<i>ArchDurIII</i>		
<i>Albartizaga</i>	<i>molinis de Lamiategui e Albartyçaha</i>	1512	<i>ArchOñatII</i>	Agiri berean <i>Albartyçaga</i> dago batez ere; beste agiri batzuetan <i>Albartyça</i> . Cf., hala ere, <i>Albertiza</i> , <i>Albertia</i> (<i>TopAlav</i>).

40. taula. Leku-izenetako *-çaha/-zaha*: ziur aski *-aga* atzizkia duten adibideak.

II.3 eranskina. *Oleaga* eta *-a + -aga* leku-izenak

Hiru taula daude eranskin honetan. *Oleaga* izenari dagozkio lehen biak: lehenak erakusten du Euskal Herri osoan agertzen direla *olaga* izenaren adibideak, baita mendebaldean ere; bigarrenak erakusten du eremu jakin batekoa dela *Oleaga*, eta *Olea* bera oso ugaria dela eremu horretan, *Oleaga* bera baino gehiago. Hirugarren taulan, *ola-*z besteko izen zenbait daude bilduta, *-a* bukaerakoak, *-aga* atzizkiarekin ageri direnak; taula honek erakusten du *-a + -aga > -eaga* bilakaera ez dela inondik ere orokorra.

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Testuinguru geografikoa	Iruzkina
Mendebaldeko adibideak				
<i>Juan Diaz de Yraolaga</i>	1402	<i>ArchBilbI</i>	Bilbo.	Bilduman ez dago <i>olea</i> -rik.
<i>Juan Peres de Yrasolaga</i>	1454	<i>ArchPlen</i>	Plentzia, Lemoiz.	8 aldiz dago izen hau bilduma honetan, <i>Yraholaga</i> aldaeran 6 aldiz. Hurrengo bi bildumetako adibideak pertsona berari dagozkio, ia ziurtasun osoz. Bilduman <i>Pero de Oleaga</i> dago, Gatikakoa (1504). Plentziako <i>Ochoa de Olea</i> hiru aldiz dago (1495-1496).
<i>Juan Peres de Yraolaga</i>	1454	<i>ArchPlen</i>		
<i>Juan Peres de Yraholaga</i>	1454, 1455	<i>ArchPlen</i>		
<i>Juan Peres de Yraolaga</i>	1456	<i>ArchDurIV</i>	Plentzia.	<i>Pero de Oleaga</i> dago agiri berean, behin. <i>Rodrigo Martines de Olea</i> eta <i>Martin Ruis de Olea</i> (aldaerakin) behin eta berriz ageri dira, 1456. urteko agirietan.
<i>Juan Perez de Yrnolaga</i>	1463	<i>SeñVizcI</i>	Plentzia. ⁵⁴⁴	Bilduman ez dago <i>olea</i> -rik.
<i>Juan de Çamolaga</i>	1499	<i>ArchAram</i>	Araba eta Bizkaiko herrietako pertsonak agertzen dira.	Cf. <i>Zamaola</i> deitura. <i>Martin de Oleaga</i> dago agiri berean.
<i>Pedro de Olaganara</i>	~1516	<i>ArchBizkII</i>	Orozko.	Ez da osaera argikoa; baliteke <i>ola + gan</i> izatea.
<i>Olaga</i>	1799	<i>OnomVasc5</i>	Araba.	Lehenagoko lekukotasunetan <i>Olga</i> agertzen da.
<i>Olagaspi</i>	1818	<i>TopAlav</i>	Azilu (Iruraiz-Gauna udalerrian).	

⁵⁴⁴ Soraluze ote?

<i>Balcholaga</i>		<i>TopAlav</i>	Azalpenean “término y cabañas en Gorbea” dakar. Gaur <i>Baltzolaga</i> .	
Erdialde-ekialdeko adibideak				
<i>Olaga Barrena</i>	1198	<i>Collrach</i>	Urbe (Zirauki inguruan).	
<i>Olaga</i>	1283	<i>Collrach</i>	Zirauki.	
<i>la fuent de Olaga</i> [...] <i>los corrales de</i> <i>Olaga</i>	XIII. m.	<i>LibRub</i>	Urbe (Zirauki inguruan).	
<i>Olhagua</i>	1366	<i>PobNav</i>	Izpura.	
<i>Bernart, seynor de</i> <i>Olaga</i>	~1350	<i>CenBNav</i>	Izpura.	
<i>Olhague</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Izpura.	
<i>Sanz, seynor</i> <i>d’Olhague</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Urdoze.	
<i>casa de Orcolaga</i>	1527	<i>ArchHerna</i>	Hernani.	Ez dago argi zein den lehen osagaia; baliteke ez izatea <i>olaga</i> -ren adibide.
<i>Olaga eche ondoa</i>	1619, 1620	<i>OnomVasc6</i>	Iruñerria.	
<i>Olaga</i>	1611, 1615	<i>OnomVasc6</i>	Iruñerria.	
<i>Mocolaga</i> (etxea)	1615	<i>OnomVasc10</i>	Andoain.	Ez dago argi zein den lehen osagaia; baliteke ez izatea <i>olaga</i> -ren adibide.

41. taula. *Olaga*-ren adibideak Euskal Herrian.

Lekukotasuna	Urtea	Iturriak	Testuinguru geografikoa	Iruzkinak
Debagoiena				
<i>Pero Pérez de</i> <i>Oleaga</i>	1307	<i>OnomVasc15</i>	Arrasate.	
<i>Juan Yvannes</i> <i>d’Oleaga</i>	1400, 1404, 1414, 1421, 1423, 1429, 1430, 1431, 1438	<i>ArchMondII</i>	Arrasate.	<i>Olea</i> -rik ez bilduman.
<i>Juan Peres</i> <i>d’Oleaga</i>	1400	<i>ArchMondII</i>	Arrasate.	
<i>Pero d’Oleaga</i>	1414	<i>ArchMondII</i>	Arrasate.	
<i>Martim d’Oleaga</i>	1438	<i>ArchMondII</i>	Arrasate.	
<i>Juan Peres</i> <i>d’Oleaga</i>	1452, 1461	<i>ArchMondIII</i>	Arrasate.	<i>Olea</i> -rik ez bilduman.
<i>Iohan Ybannes</i> <i>d’Oleaga</i>	1461, 1467	<i>ArchMondIII</i>	Arrasate.	
<i>Iohan d’Oleaga</i>	1461	<i>ArchMondIII</i>	Arrasate.	

<i>Juan Urtys d'Oleaga</i>	1461	<i>ArchMondIII</i>	Arrasate.	
<i>Avendapno d'Oleaga</i>	1465	<i>ArchMondIII</i>	Arrasate.	
<i>Pero Ochoa d'Oleaga</i>	1467	<i>ArchMondIII</i>	Arrasate.	
<i>Juan Yvannes d'Oleaga</i>	1475, 1477, 1480	<i>ArchMondIV</i>	Arrasate.	<i>Olea-rik ez bilduman. 1475eko agirian dago Pero de Oleasagasti.</i>
<i>Juan Peres d'Oleaga</i>	1476	<i>ArchMondIV</i>	Arrasate.	
<i>Juan Lopes d'Oleaga</i>	1476	<i>ArchMondIV</i>	Arrasate.	
<i>Oleaga</i>	1475, 1476	<i>ArchMondIV</i>	Arrasate.	
<i>Juan Garcia d'Oleaga</i>	1437	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	<i>Olea-rik ez bilduman.</i>
<i>Juan Ybañes d'Oleaga</i>	1461, 1484	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Juan d'Oleaga</i>	1507	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Martin d'Oleaga</i>	1515, 1517	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Juan d'Oleaga</i>	1512, 1513	<i>ArchMondVI</i>	Arrasate.	<i>Olea-rik ez bilduman.</i>
<i>Martin d'Oleaga</i>	1513	<i>ArchMondVI</i>	Arrasate.	
<i>Iohn d'Oleaga</i>	1470	<i>ArchOñatI</i>	Arrasate.	
<i>Juan Peres de Oleaga</i>	1470	<i>ArchOñatI</i>	Arrasate.	
<i>Iohn Yvañes de Oleaga</i>	1470	<i>ArchOñatI</i>	Arrasate.	
<i>Iohn Hortys de Oleaga</i>	1470	<i>ArchOñatI</i>	Arrasate.	
<i>Lope Urtiz de Oleaga</i>	1477	<i>ArchOñatI</i>	Leintz.	
<i>Martín d'Oleaga (bitan)</i>	1451	<i>ArchElguet</i>	Arrasate.	<i>Urtacoolea dago bilduman.</i>
<i>Juan Peres d'Oleaga</i>	1458	<i>ArchElguet</i>	Arrasate.	
Bizkaia				
<i>Oleaga</i>	1376	<i>ArchBizkl</i>	Mungia ingurukoa.	<i>Olea, Bengolea badira bilduman, beranduagokoak halere (1510).</i>
<i>Juan Martinez de Oleaga</i>	1376	<i>ArchBizkl</i>	Mungia ingurukoa.	
<i>Açaloleaga</i>	1388	<i>ColCenar</i>	Amallo (Markina).	<i>Beengo olea, Goycoolea eta beste, 1398tik aurrera.</i>
<i>Miguel Martines d'Oleaga</i>	1393	<i>ArchLeql</i>	?	<i>Olea ugari bilduman.</i>

<i>Juan Yuannes d'Oleaga</i>	1428	<i>ArchDurI</i>	?	<i>Olea</i> ugari bilduman.
<i>Pero de Oleaga</i>	1456	<i>ArchDurIV</i>	Busturialdea, itxuraz (Arrieta).	<i>Olea</i> ugari bilduman.
<i>Martin de Oleaga</i>	1499	<i>ArchAram</i>	Butroe.	<i>Olea</i> -rik ez bilduman.
<i>Pero de Oleaga</i>	1504	<i>ArchPlen</i>	Gatika.	Bilduman cf. <i>Ochoa de Olea</i> 1495, 1496.
<i>Ochanda de Oleaga</i>	~1507	<i>CenarOtaol</i>	Xemein.	<i>Armaolea</i> ugari bilduman.
<i>Juan de Oleaga</i>	1520	<i>ArchBizkII</i>	Zeanuri.	<i>Olea</i> , <i>Goicolea</i> , <i>Otaolea</i> , <i>Mendiolea</i> eta beste, 1505etik aurrera.
<i>Martin de Oleaga</i>	~1520	<i>ArchLeqII</i>	?	<i>Olea</i> ugari bilduman.
Debabarrena				
<i>Juan Peres d'Oleaga</i>	1453, 1454, 1456, ~1458	<i>ArchZest</i>	Arrasate.	<i>Olea</i> -rik ez bilduman.
<i>Mari Joanguo de Olleagua</i>	1504	<i>ArchMutr</i>	?	<i>Pedro de Olea</i> (1519) dago bilduman.
<i>Teresa de Holeaga</i>	1506	<i>ArchMutr</i>	? Baliteke Bizkai aldekoa izatea.	
Araba				
<i>Oleaga</i>	1476	<i>OnomVasc29</i>	Gamarra Nagusia	Adibide gehiago ere badira.
<i>Oleagua</i>	1578	<i>OnomVasc29</i>	Gamarra Nagusia	<i>Oleagua</i> -z gain, aipagarria da <i>Oleagueta</i> , -aga eta -eta atzizkiekin.
Urola Kosta				
<i>Juan Sáez de Oleaga</i>	1478	<i>ArchZumar</i>	Zumarragako eskribaua.	<i>Olea</i> -rik ez bilduman.
Gipuzkoa (beste eskualdeak)				
<i>Martin Garçia d'Olega</i>	1335	<i>ArchSegI</i>	Segura.	<i>Olea</i> -rik ez bilduman.

42. taula. *Oleaga*-ren adibideak eskualdeka antolatuta.

Izena	Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Iruzkina
<i>Gaztainaga</i>	<i>Sancha Lopes de Gastannaga</i>	1383	<i>SDomLeq</i>	Bada beste adibiderik XVI. mende hasieran; inoiz ez ** <i>Gaztainaga</i> modukorik.
	<i>Martin Yvannes de Gastannaga</i>	1387	<i>ArchBergI</i>	
	<i>Martin Ybañes de Gastannaga</i>	1393	<i>ArchSegI</i>	
	<i>Martin de Gastannaga</i>	1401	<i>ArchSegII</i>	
	<i>Martin Ybañes de Gastannaga</i>	1413	<i>ArchSegII</i>	
	<i>Martin Ruis de Gastannaga</i>	1456	<i>ArchDurIV</i>	

	<i>Martin de Gastannaga</i>	1461	<i>ArchMondIII</i>	
	<i>Pedro de Gastannaga</i>	1482	<i>ArchBilbII</i>	
	<i>Ochoa de Gastannaga</i>	1499	<i>AlcBilb</i>	
<i>Kapanaga</i>	<i>Martin Sanches de Capanaga</i>	1463	<i>ArchDurIV</i>	
<i>Elizaga</i>	<i>Pero de Elexaga</i>	1511	<i>VecVizcI</i>	Ez dut aurkitu lehenagoko adibiderik. Bada <i>casa de Liceaga de Haiz</i> (<i>OnomNord</i> 1364), Ortzaizeko Ahaize auzokoa, baina ez da esanguratsua (cf. <i>leize</i>); orobatsu egungo <i>Lizeaga</i> edo <i>Elizeaga</i> deiturak. Bestalde, <i>Elexeaga</i> gisa jarri du editoreak aurkibidean <i>Elejaga</i> -ren adibidea, baina <i>Algizu</i> jarri du aurretik duen <i>Albizu</i> izena ere.
	<i>Martin de Elexaga</i>	1511	<i>VecVizcI</i>	
	<i>Juan de Elexaga</i>	1511	<i>VecVizcI</i>	
	<i>Pero d'Elexaga</i>	1514	<i>VecVizcII</i>	
	<i>Martin d'Elexaga</i>	1514	<i>VecVizcII</i>	
	<i>casas d'Elexaga</i>	1514	<i>VecVizcII</i>	
	<i>Garcia de Elexaga</i>	1520	<i>ArchBizkII</i>	
	<i>Elejaga</i>	1520	<i>ArchBizkII</i>	
	<i>Martin abad de Elexaga</i>	d.g.	<i>ArchDurIII</i>	
<i>-tza:</i>	<i>Madalzaga</i>	1339	<i>OnomVasc2I</i>	
<i>Madaltzaga</i>	<i>Madálçaga</i>	1346	<i>ArchElgoi</i>	
<i>-tza:</i> <i>Ihitzaga</i>	<i>içaga</i>	1103	<i>SMig</i>	Hauetako gehienak <i>haitz</i> + <i>-aga</i> dira, eta ez dira eztabaidarako adibideak. 1404ko <i>Yhiçaga</i> , ordea, <i>ih</i> + <i>-tza</i> + <i>-aga</i> dela dirudi, eztabaidarako adibide bete-betea. Adibide gehiago daude XV. mendeko bigarren zatian eta XVI.aren hasieran.
	<i>Iohan Miguel de Yçaga e Martin de Yçaga su hermano</i>	1374	<i>ArchSegI</i>	
	<i>Martín Miguélles de Yçaga, e Martín Yvanes de Yçaga</i>	1384	<i>ArchSegI</i>	
	<i>Juan Garçia de Yçaga</i>	1383	<i>ArchBergII</i>	
	<i>Martin Martines de Yçaga</i>	1389, 1402	<i>ArchBilbI</i>	
	<i>Sancho Martines de Yçaga</i>	1402, 1418 ...	<i>ArchBilbI</i>	
	<i>Iohan de Yhiçaga</i>	1404	<i>ArchSegII</i>	
	<i>Miguel de Yçaga</i>	1409	<i>ArchSalvatII</i>	
<i>-tza:</i> <i>Loitzaga</i>	<i>Hortun Saes de Loyçaga</i>	1423, 1424, 1445 ...	<i>ArchPortul</i>	Hemen bildutakoak baino askoz adibide gehiago daude XVI. mendearen hasieran; inoiz ez <i>-eaga</i> .
	<i>Juan Gomes de Loyçaga</i>	1458	<i>ArchDurl</i>	
	<i>Juan Gomes de Loyçaga</i>	1458	<i>ArchDurl</i>	
	<i>Juan Ortiz de Loyçaga</i>	1464	<i>ArchBizkII</i>	
	<i>Loyçaga</i>	1496	<i>ArchBizkI</i>	
<i>-tza:</i> <i>Bidaurretzaga</i>	<i>Pero Balça de Vidaurreçaga</i>	1456	<i>ArchDurIV</i>	
	<i>Pero de Vydarraçaga</i>	1458	<i>AlcBilb</i>	
<i>-tza:</i> <i>Esnarritzaga</i>	<i>Juan Vrtis d'Esnarriçaga</i>	1463	<i>DecrBilbI</i>	Adibide gehiago daude XVI. mendearen hasieran; <i>-eaga</i> -rik ez.
	<i>Pero Saes d'Esnarriçaga</i>	1492	<i>VecBilb</i>	
	<i>Juan de Hesnarriçaga</i>	1499	<i>AlcBilb</i>	
<i>-tza:</i>	<i>Martin Lopes de Gorostyçaga</i>	1464	<i>VecBilb</i>	Adibide gehiago daude XVI.

<i>Gorostizaga</i>				mende hasieran; ** <i>Gorostitzeaga</i> -rik ez. Cf. bestalde <i>Martin de Gorostiza</i> (<i>ArchBizkII</i> 1464).
-tza: <i>Zuhatzaga</i>	<i>Juan Saes de Çuaçaga</i>	1478	<i>ArchDurl</i>	Adibide gehiago daude XVI. mendeko hasieran; inoiz ez <i>-eaga</i> .
	<i>Juan de Çuaçaga</i>	1499	<i>ArchAram</i>	
	<i>Juan Sanches de Çuaçaga</i>	1483	<i>SimancVizcIV</i>	
	<i>Juan de Çuaçaga</i>	1484	<i>SimancVizcV</i>	
	<i>montes de Arearriçaga</i>	1514	<i>ArchLeqIV</i>	
-tza: <i>Arearritzaga</i>	<i>monte de Ararriçaga</i>	1514	<i>ArchLeqII</i>	Adibide ugari XVI. mendeko hasieran, Lekeitioko agirietan. ** <i>Arearritzeaga</i> -rik ez.
-tza: bestelakoak	<i>Careouiçaga</i>	1412	<i>ArchDebal</i>	
	<i>Aruelçaga</i>	1432	<i>ArchPortul</i>	
	<i>Pero Çea de Yturriçaga</i>	1456	<i>ArchDurIV</i>	
	<i>Juan Lopes de Ygoarriçaga</i>	1456	<i>ArchDurIV</i>	Bada beste adibiderik XVI. mendeko hasieran; inoiz ez <i>-eaga</i> -rekin.
	<i>Vrçaga</i>	1483	<i>ArchDebalII</i>	
	<i>Juan Saez de Asconiçaga</i>	1496	<i>ArchOñatIII</i>	<i>Asconiça</i> hutsa ere badago Oñatiko agiri-bildumetan.

43. taula. *Oleaga* ez bezalakoak: *-a + -aga > -eaga* ez duten mendebaldeko leku-izenak, gehienbat XIV. eta XV. mendeetako adibideak.

Jakina, aurki daitezke *-eaga* amaiera duten beste hainbat izen, baina ez dira osaera ezagunekoak, eta ezin dira hartu disimilazioaren adibide ziurtzat: cf. *Acurreceaga* (*AGVizc* 1375), *Martín de Aninçeaga* (*ArchElguet* 1451), *Esqueaga* (*ArchMutr* 1506), beste hainbaten eta hainbaten artean.

II.4 eranskina. Leku-izenetako -heta aldaeraren banaketa geografikoa

Oro har, XIV-XV. mendekoak dira taula hauetako datuak, XVI. mende hasierako gutxi batzuekin; lehenagokoak, X-XIII.era bitartekoak, bakanak dira, eta ia guztiak Donemiliagako kartulariokoak.

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Testuinguru geografikoa	Iruzkinak
Araba				
<i>Beguheta</i>	952	<i>SMillán</i>	Arratzua-Ubarrundia udalerrria.	
<i>Beila de Sagarzaheta</i>	1089	<i>SMillán</i>	Trebiñu (gaurko <i>Saseta</i> baldin bada, cf. <i>Reja</i> -ko <i>Sagassaheta</i>).	
<i>domno Orbita de Hareizelheta</i>	1106	<i>SMillán</i>	Gaurko Aretxabaleta da, editoreen arabera.	<i>Berroztegieta</i> dago agiri berean.
<i>Gomiz de Larrinhetago</i>	1129	<i>SMillán</i>	Ez dago argi zer den; hainbat <i>Larrineta</i> daude Araban (<i>TopAlav</i>).	<i>Elhorzaha</i> dago agiri berean.
<i>Ogueheta</i>	1257	<i>CartCalah</i>	Trebiñu.	Agiriaren kopia dakar <i>ColRioj</i> bildumak ere.
<i>Bagoheeta</i>	1268	<i>CartCalah</i>	Arratzua-Ubarrundia udalerrria.	
<i>Sti. Iohannis de Bagoheeta</i>	1295	<i>ColRioj</i>	Arratzua-Ubarrundia udalerrria.	
<i>aldea de Gaçaheta</i> (6 aldiz)	1401-1501	<i>ArchDul</i>	Burgelu udalerrria (Aguraingo kuadrilla).	Behin <i>Gaçaeheta e Alegria</i> .
<i>Gaçaheta</i> (bitan)	1478	<i>ArchBurg</i>	Burgelu udalerrria (Aguraingo kuadrilla).	<i>Gaçaeta</i> aldaera 18 aldiz agertzen da agirian. Bilduman 73 aldiz dago <i>Gaçaeta</i> .
<i>Gaçaheta</i>	1310	<i>ArchSalvatI</i>	Burgelu udalerrria (Aguraingo kuadrilla).	Ez dago izenaren beste adibiderik.
<i>el sel de Apoheta</i>	1418	<i>ArchSalvatII</i>	Aguraingo kuadrilla.	Ez dago izenaren beste adibiderik.
<i>Ochoa Perez de Ozaheta, arçipreste de Heguilaz</i>	1321	<i>ArchSalvatIV</i>	Barrundia udalerrria (Aguraingo kuadrilla).	Ez dago izenaren beste adibiderik.
<i>Martin Martinez d'Oçaheta</i>		<i>ArchSalvatIV</i>	Barrundia udalerrria (Aguraingo kuadrilla).	
<i>el lugar llamado Barrohetacoeguia</i>	1463	<i>ArchDonem</i>	Egilatz, Bikuña kontzejuak (Aguraingo kuadrilla).	Ez dago izenaren beste adibiderik bilduman.

<i>vendieron a Lope de Oçaheta</i>	1475	<i>ArchMondIV</i>	Ozaeta/Arrasate (Okarizko lekuko bat ageri da agiri berean).	Pasartearen izenburua: <i>Testimonio de la venta de Lope d' Oçaeta</i> . Beste behin dago bilduma berean <i>Lope d' Oçaeta</i> .
<i>Pero Ochoa de Oçaheta</i>	1507	<i>ArchMondVI</i>	Ozaeta/Arrasate.	36 aldiz dago bilduman <i>Oçaeta</i> . 1507ko agiri honetan <i>Oçaheta</i> dago bakarrik.
<i>Martin Ochoa de Ocaheta</i>	1429	<i>ArchMondII</i>	Ozaeta/Arrasate.	Agirian ez, baina bilduman 10 aldiz dago <i>Oçaeta</i> .
<i>Garçia Lopes de Oçaheeta</i>		<i>ArchMondII</i>	Ozaeta/Arrasate.	
<i>Ochoa Péres d'Oçaheta, e Johan Ybáñes de Minnano vesinos de Mondragón</i>	1379	<i>ArchSegI</i>	Ozaeta/Arrasate.	Bilduman bitan agertzen da <i>Oçaeta</i> , baina ez agiri honetan.
<i>Iohan d'Oçaheta</i>	1461	<i>ArchMondIII</i>	Ozaeta/Arrasate.	Ez dago <i>Oçaeta</i> -ren adibiderik bilduma osoan.
<i>[Ochoa de Oçaheta]</i>	1461	<i>ArchMondIII</i>	Ozaeta/Arrasate.	
<i>Lope de Vergara, vesino de Oçaheta</i>	1461	<i>ArchMondIII</i>	Ozaeta/Arrasate.	
<i>Lope de Oçaheta</i>	1477	<i>OnomVasc15</i>	Ozaeta/Arrasate.	
<i>Lope de Vergara, vesino de Hoçaheta</i>	1470	<i>ArchOñatI</i>	Ozaeta/Bergara.	Bi <i>Oçaeta</i> daude agiri berean. 1477 eta 1489ko bi agiritan ere bana. <i>Landaheta</i> eta <i>Landaeta</i> bana daude agiri berean.
Bizkaia				
<i>Iohan Peres de Muruheta</i>	1379	<i>ColCenar</i>	Badirudi Busturialdeko Murueta dela (Albizko lekuko batekin ageri da testuan).	<i>Juan Gonçales de Murueta</i> dago 1388ko agirian.
<i>Iohan Sanchez de Meçeheta</i>	1388	<i>ColCenar</i>	Ajangiz (Busturialdea).	Bilduman ez dago <i>Meceeta</i> , <i>Meçeeta</i> , <i>Meceta</i> edo <i>Meçeta</i> -rik.
<i>Acoheta</i>		<i>ColCenar</i>	Ziortza (Lea-Artibai).	Bilduman ez dago <i>Acoeta</i> -rik.
<i>Juan Ochoa d'Olaheta, dicho "Chipi"</i>	1398	<i>ColCenar</i>	Aramaiokoa? Aulestian (Lea-Artibai) bizi da pertsona hau, cf. <i>Joan Ochoa d'Olaeta, dicho "Chipi" morador en Aulestia</i> (1398ko beste agiri batean).	Bilduman 14 aldiz dago <i>Olaeta</i> . Agirian bertan ez, baina <i>Juan Ochoa</i> bera adierazteko bai.
<i>solares tales como el de Ugarte, Meçeheta, Alvis e Varroeta</i>	1413	<i>ColCenar</i>	Ajangiz (Busturialdea).	Bilduman ez dago <i>Meceeta</i> , <i>Meçeeta</i> , <i>Meceta</i> edo <i>Meçeta</i> -rik.

<i>tierra en Leçeheta</i>	1490	<i>ArchOndar</i>	Lea-Artibai.	Beste behin dago agirian <i>Leçeheta</i> . Behin ageri da <i>Leçehueta</i> aldaera. Ez dago <i>Leçeeta</i> , <i>Leçeta</i> , <i>Leceeta</i> edo <i>Leceta</i> -rik.
Gipuzkoa (Debagoiena)				
<i>villa d'Elgueheta</i>	1348	<i>ArchBergI</i>	Elgeta/Bergara.	18 aldiz aipatzen da agiri berean herri izena <i>Elgueheta</i> formarekin. Hirutan <i>Elgueta</i> formarekin.
<i>Martin Sanches de Çumeheta</i>	1391	<i>ArchBergI</i>	Bergara.	Bilduma honetan ez dago <i>Çumeta</i> -rik.
<i>Iohan Garçia d'Elgueheta</i>	1405	<i>ArchBergII</i>	Elgeta/Bergara.	Bitan dago izen hau agirian. <i>Elgueeta</i> -rik ez dago. <i>Elgueta</i> -ren ezin konta ahala adibide.
<i>Carta de contrato de sobre Areheta</i>	1500	<i>ArchBergII</i>	Bergara.	Ez dago <i>Areeta</i> edo <i>Areta</i> -rik. Aintzat hartzekoa da izenaren osaeran <i>*areha</i> egon daitekeela.
<i>Martin d'Arteheta</i>	1438	<i>ArchMondII</i>	Arrasate.	3 aldiz dago <i>Arteta</i> agiri berean. Bilduma osoan ez dago beste adibiderik. <i>Arheta</i> 3 aldiz dago bilduman, 1487-1490 arteko bi agiritan.
<i>casas de Çalguibar e de Landaheta</i>		<i>ArchMondII</i>	Arrasate.	Bitan dago agiri honetan adibidea. <i>Landaeta</i> 7 aldiz dago bilduman, behin ere ez agiri honetan. <i>Landeta</i> -rik ez dago.
<i>Juan Beltran d'Eraheta</i>		<i>ArchMondII</i>	Arrasate.	<i>Juan Beltran de Yraeta</i> agertzen da agiri berean, gorago.
<i>donna Martina Ochoa de Çuloheta</i>		<i>ArchMondII</i>	Arrasate.	<i>Bartolome de Çuloaga</i> dago agiri berean, goraxeago.
<i>Iohan Martin d'Arteheta</i>	1461	<i>ArchMondIII</i>	Arrasate.	Ez dago <i>Arteeta</i> , <i>Arteta</i> edo <i>Arheta</i> -ren adibiderik bilduma osoan. <i>Oçaheta</i> dago agiri berean.
<i>Juan Ruys de Landaheta</i>	1461	<i>ArchMondIII</i>	Oñati.	Ez dago <i>Landaeta</i> -ren adibiderik bilduma osoan.
<i>Juan Balça de Landaheta</i>		<i>ArchMondIII</i>	Oñati.	
<i>el mançanal de Ochanda de Goronaheta, vesina de la dicha vylla de Mondragon</i>	1461	<i>ArchMondIII</i>	Arrasate (Aretxabaletan sinaturiko agiria).	Ez dago <i>Goroneta</i> edo <i>Goronaeta</i> -ren adibiderik bilduma osoan.
<i>Iohan Martines de Artahera, vesino de la villa de Mondragon</i>	1467	<i>ArchMondIII</i>	Arrasate.	<i>Artaheta</i> dela diote editoreek. Ez dago <i>Arteeta</i> , <i>Arteta</i> edo <i>Arheta</i> -ren adibiderik bilduma osoan.
<i>Martin Bannes de Arteheta</i>	1500	<i>ArchMondIV</i>	Arrasate.	5 aldiz dago <i>Arteta</i> bilduma honetako 1476ko agiri batean.

<i>Juan Martines de Arتهeta</i>	1491	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	4 aldiz dago bilduma honetan <i>Arteta</i> , agiri banatan (behin ere ez <i>Arتهeta</i> dagoen agirietan). Bitan dago <i>Artheta</i> , hauek ere agiri banatan.
<i>Juan Martines de Arتهeta</i>	1493	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Martin Ybañes de Arتهeta</i>		<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Martin Ybañes d' Arتهeta</i>	1493	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Juan Martines de Arتهeta vesinos de la dicha villa de Mondragon</i>	1505	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Martin Ybañes de Arتهeta</i>	1507	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Martin Ybañes de Arتهeta (bitan)</i>	1508	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Martin Ybañes de de (sic) Arتهeta</i>	1508	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Juan Martines de Arتهeta</i>		<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Juan Martines de Arتهeta</i>	1517	<i>ArchMondV</i>	Arrasate.	
<i>Juan Martines de Arتهeta</i>	1501	<i>ArchMondVI</i>	Arrasate.	<i>Juan Martines de Artheta</i> bitan dago agiri honetan. Denera, 15 aldiz dago <i>Artheta</i> bilduman. <i>Arteta</i> , 22 aldiz; <i>Harteta</i> behin.
<i>Martin Ybanes de Arتهeta</i>		<i>ArchMondVI</i>	Arrasate.	
<i>Martin Ybanes d'Arتهeta, procurador del conçejo</i>	1502	<i>ArchMondVI</i>	Arrasate.	Beste bitan dago agiri honetan.
<i>Juan Martines d'Arتهeta</i>		<i>ArchMondVI</i>	Arrasate.	Beste behin dago agiri honetan.
<i>Juan d'Arançaheta (dudoso)</i>	1510	<i>ArchMondVI</i>	Elgeta/Arrasate (Arantzeta Elgetako auzo bat da gaur).	8 aldiz dago agiri-bilduma honetan <i>Arançaeta</i> . Agiri honetan <i>Arançaheta</i> zalantzezko hau baizik ez.
<i>Iohan Martin d'Arتهeta</i>	1461	<i>OnomVasc15</i>	Arrasate.	
<i>Iohn Balça de Landaheta</i>	1470	<i>ArchOñatiI</i>	Oñati.	<i>Iohn Ruys de Landaeta</i> bat badago agiri berean. 1489ko agiri batean <i>Juan Ruys de Landaeta</i> , berriro.
<i>Juan Peres de Verrasoheta</i>	1487	<i>ArchLeintz</i>	Leintz.	Agiri berean beste bitan dago <i>Juan Peres de Verrasoeta</i> .

<i>Juan Sanches de Landaheta</i>	1431	<i>ArchElguet</i>	Elgeta.	Ez dago izenaren beste adibiderik.
Gipuzkoa (Debabarrena)				
<i>sel de Cuhashsheta</i>	1362	<i>ArchDebal</i>	Debakoa, itxuraz (Sevillan sinaturiko agiria).	Ez dago izenaren beste adibiderik.
<i>Yruheta, juridición de la villa de Hermua</i>	1515	<i>SAnaElor</i>	Ermukoa, Debabarrena berez.	Ez dago izenaren beste adibiderik.
Gipuzkoa (Urola Kosta)				
<i>Juan Sanches de Cumeheta</i>	~1487	<i>ArchAzkoit</i>	Azkoitia.	3 aldiz dago izen bera agiri berean, baina <i>Çumeta</i> -rekin. Denera, 10 aldiz ageri da <i>Çumeta</i> bilduma berean.
<i>solar de Yraheta</i>	1380	<i>ArchZest</i>	Zestoa.	Bilduman 76 aldiz dago <i>Yraeta</i> , 10 <i>Iraeta</i> .
<i>Lope Lopes d'Iraheta dicho "d'Orro"</i>	1393	<i>ArchZest</i>	Zestoa.	
<i>Lope Yuanes d'Iraheta dicho "Yota"</i>		<i>ArchZest</i>	Zestoa.	
<i>Martín Lopes d'Iraheta, llamado sobrenombre Machin Marro</i>	1408	<i>ArchZest</i>	Zestoa.	
<i>Pero Urtíz de Yraheta</i>	1489	<i>ArchZest</i>	Zestoa.	
<i>una tierra labradía llamada Corteheta</i>	1479	<i>ArchZest</i>	Zestoa.	Bilduman ez dago beste aldaerarik. <i>Arbehe</i> ere badago agirian.
<i>e dende a Gastannagazteheta</i>		<i>ArchZest</i>	Zestoa.	Beste behin dago agirian: <i>dicho logar de Gaztannagasteheta</i> . Ez dago izenaren beste aldaerarik bilduman.
<i>en Yrameteheta</i>		<i>ArchZest</i>	Zestoa.	Ez dago izenaren beste aldaerarik bilduman.
<i>el lugar llamado Elcoheta</i>		<i>ArchZest</i>	Zestoa.	Ez dago izenaren beste aldaerarik bilduman.
<i>llamado Arreteheta</i>		<i>ArchZest</i>	Zestoa.	Ez dago izenaren beste aldaerarik bilduman.
<i>en el lugar llamado Hetumeheta</i>	1512	<i>ArchZest</i>	Zestoa.	Agiri berean behin dago <i>Etumeta</i> , 3 aldiz <i>Hetumeta</i> . Ez dago izenaren adibiderik bildumako beste agirietan. Baliteke <i>mehe</i> hitza egotea izenaren osaeran.
<i>Beltrán Yuannes [de Yraheta</i>	1399	<i>ArchZumai</i>	Zestoa.	14 aldiz dago <i>Yraeta</i> bilduma honetan, 1416an behin, eta 1505etik aurrerako agirietan besteak.
<i>Beltrán Yvannes de Yraheta</i>	1399	<i>ArchZumai</i>	Zestoa.	
<i>Beltrán Yuannes d'Iraheta</i>	1399	<i>ArchZumai</i>	Zestoa.	

<i>Beltrán Yuannes de Yraheta</i>	1399	<i>ArchZumai</i>	Zestoa.	
<i>Lope Lopes de Yraheta</i>	1399	<i>ArchZumai</i>	Zestoa.	
<i>Lope Lopes de Yraheta</i>	1399	<i>ArchZumai</i>	Zestoa.	
<i>Juan Gonçales de Meçeheta</i>	1498	<i>ArchMutr</i>	Azkoitia (Azkoitian sinaturiko agiria).	Ez dago <i>Meçeta</i> -rik agirian, baina ezin konta ahala adibide daude bilduman.
Gipuzkoa (beste eskualdeak)				
<i>Jaureguiçelaheta</i>	1449	<i>ArchSegII</i>	Segura.	Agirian ez dago izenaren beste aldaerarik. Behin dago <i>Jaureguiçelaeta</i> (1448) bilduman; 11 aldiz <i>Jaureguiçelayeta</i> (behin <i>Juaregui</i> -); behin <i>Jaureguiçilayeta</i> . Baliteke, halere, <i>-he-</i> ez izatea <i>-heta</i> atzizkiarena: <i>sarohel/saroi</i> kontuan hartuta, pentsa liteke <i>çelahe/zelai</i> bikotea dagoela. Ik. II.1 eranskinen <i>Çelaha</i>
<i>de Goçiheta e Aneyslarrea</i>	1371	<i>ArchSegI</i>	Tolosa (cf. <i>Oçaeta e en Aneyslarrea que son en el término de Tolosa</i> , 1370ean). Toron idatzitako agiria.	
<i>Martín de Çumeheta</i>	1374	<i>ArchSegI</i>	Segura.	Ez dago <i>Çumeta</i> edo <i>Çumeeta</i> -rik bilduma osoan.
Nafarroa				
<i>uilla de Verroheta</i>	~1030	<i>SGarc</i>	Atetz, itxuraz (gaur egun herri hustua).	
Nafarroa Beherea				
<i>dnus de Sorohete</i>	1381	<i>OnomNord</i>	?	
<i>el palacio de Soroheta</i>	1388	<i>OnomNord</i>	Irisarri ingurukoa.	
<i>Metge Sanz de Sorohete</i>	1405	<i>OnomNord</i>	Arberoako gorteko kidea, Goihenetxeren arabera (2011: 216).	
<i>Soroheta</i>	1513	<i>OnomNord</i>	?	

44. taula. *-heta* aldaera duten izenen zerrenda, agirien arabera eta eskualdeka antolatuta.

Ohar zenbait egin dakizkioke taula honi, kanpoan geratu diren zenbait datuen harira:

- (a) *Artheta*: maiz antzean agertzen da agirietan; taulan aipaturikoen gain, cf. Nafarroako *Johan de Artheta* (AGNI 1171), *Artheta* (AGNComp1 1266; bitan dago *Arteta* bilduma honetan), *Artheta* (*LibRediez* 1268) eta Carrascoren liburuko

Artheta-ren 7 adibideak (*PobNav*; 5 aldiz dago *Arteta*; bilakaera erromantzearekin, *Artieda* behin eta *Arthieda* 7 aldiz); Gipuzkoan, cf. *Martín de Harteta e Juan Martines de Artheta* (*ArchEib* 1493).

- (b) *Mugheta*: bada *Johan Ortiz de Mugheta* bat (*NavOccit* 1318), Zangoza ingurukoa; bilduma berean, cf. *Iohan de Mugueta çabater* (1293). Honekin eta aurreko *Artheta*-rekin batean, cf. *De armentia e de gaztheta* (*TextAlav* 1295), Tarifako setiorako diru-bilketaren agirian, *gaçaeta* ere badakarrena (herri beraren izenaren aldaeratzat ditu López de Gereñuk, *OnomVasc* 550-551).
- (c) *Oheta*: cf. *S. Oheta* (*PobNav* 1366) eta *Arnaut Sanz, seynnor de Ohetaco* (*CenBNav* 1412), biak Ortzaizekoak. Orpustanek *ohe* bereizten du hemen, baina ohartaraziz ‘ohe’ esanahia ez dela espero izatekoa toponimian (1999: 336).
- (d) *Alfoheta/Alboheta*: cf. *Cella Alfoheta* (*SMillán* 929) eta *Dominicus Albofeta* (*SMillán* 1174). Eztabaidara *Fonte Albohelete* (*SMillán* 929-1106) dakar Petersonek (2009: 316-317), Mitxelenari (V 372) jarraiki izenaren jatorri semitikoaren alde argudiatuta.
- (e) Nafarroako zenbait izen: ez ditut ziurtzat jo *seynnor de Leguheta* (*AGNCompl* 1266) eta Artzibarko *Saraguheta* (*LibRediez* 1268) adibideak, baliteke-eta <guhe> erabili izana -güe- adierazteko. *Saraguheta*-ren agiri berean dagoen *Yrumuheta*-n <h>-k /g/ adierazten du ziur aski, nahiz eta ez dudan atzeman gaurko zein herriri dagokion izen hau (Arakil ibar ingurukoa da, itxuraz).

II.5 eranskina. Leku-izenetako *-hen*

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Testuinguru geografikoa	Iruzkina
Zuberoa				
<i>Johan, seynor Jaurigoyhen d'Exaute</i>	1338	<i>ColBNavI</i>	Zuberoa.	Bilduman badira <i>Irigoyen, Larregoyen...</i>
<i>Willem Arnaut d'Irigoyhen</i>	1338	<i>ColBNavI</i>	Zuberoa.	
<i>Lostau de Goyheneche (bitan)</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Atherei.	<i>Goien-en adibide gutxi batzuk daude: cf. Etxabarreko Lodit ostau De Irigoyeune (aurretik aipaturiko Irigoyeune-ri erreferentzia eginez, beraz), Sarrikotagaineko Lostau de Echegoyena, Gotaineko Lostau de Echegoyene eta Idauzeko Lostau de guoyeneché. Cf. bestalde goyheche(a) Muskildiko Eiharregin, Mendibilen eta Ariën, -n gabe.</i>
<i>Lostau de Irigoyheune</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Etxebarre.	
<i>Lostau de goyhenechegoyty (3 aldiz)</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Lexantzü.	
<i>Lostau de Irigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Lexantzü.	
<i>Lostau de Goyheneche</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Ziboze.	
<i>Lostau de goyheneche</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Onizegaine.	
<i>Lostau de Irigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Onizegaine.	
<i>Lostau dirigoyhen Suson</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Onizegaine (itxuraz).	
<i>Lostau de Irigoyhen</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Aloze.	
<i>Lostau de goyheneche</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Iruri.	
<i>Lostau de goyheneché</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Lakarri.	
<i>Lostau de Jaurigoyhen</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Lakarri.	
<i>Lostau de Irigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Arhane.	
<i>Lostau de Echegoyhena</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Zunharreta.	
<i>ostau De Echegoyhena</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Zihiga.	
<i>Lostau dirigoyhen (bitan)</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Gamere.	
<i>Lostau de goyhenechea (3 aldiz)</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Irabarne.	
<i>Lostau dirigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Irabarne.	
<i>Lostau dirigoyhenea</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Gotaine.	
<i>Lostau de Jaurigoyhena</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Gotaine.	
<i>Lostau de goyheneche</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Zalgize.	
<i>Lostau de Jaurigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Zalgize.	
<i>Lostau dirigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Zalgize.	
<i>Lostau dirigoyhen</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Mendi.	
<i>Lostau de Irigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Mendikota.	
<i>Lostau dirigoyhen</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Ozaze.	
<i>Lostau de Irigoyhene (6 aldiz)</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Idauze.	
<i>Lostau De guoyheneche (bitan)</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Idauze.	

<i>Lostau de Jaurigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Altzürükü.	
<i>Lostau de Irigoyhen</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Altzürükü.	
<i>Lostau de guoyheune</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Altzürükü.	
<i>Lostau de Echegoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Ahetzea (Urdinarbe).	
<i>Lostau de Guarraybié de Irigoyhen</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Garraibi (Urdinarbe).	
<i>Lostau dirigoyhen (bitan)</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Muskildi.	
<i>Lostau dc guoyhenechea</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Muskildi.	
<i>Lostau daguerregoyhena</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Eiherregi (Muskildi).	
<i>Lostau detchegoyhena</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Eiherregi (Muskildi).	
<i>Lostau dirigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Zühara.	
<i>Lostau de Jaurigoyhen (3 aldiz)</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Sohüta.	
<i>Lostau de Echegoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Sohüta.	
<i>ostau de Jaurgoyhene (4 aldiz)</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Sohüta.	
<i>Lostau de goyheneche</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Larüntze.	
<i>Lostau de Echegoyhena</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Onizepea.	
<i>Lostau de goyhecheabehere</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Ezpeize.	
<i>Lostoy (sic) de Goyheneché</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Ezpeize.	
<i>Lostau dirigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Ündüreine.	
<i>Lostau de Echegoyhena</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Domintxaine.	
<i>Lostau dirigoyhen</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Zilhekoa (Amikuze).	
<i>Lostau de Echegoyhena</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Olhaibi.	
<i>Lostau de goyheneche</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Hauze.	
<i>Lostau de Irigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Montoi.	
<i>Lostau de Echegoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Montori.	
<i>Lostau de Jaurgoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Barkoxe.	
<i>Lostau de Irigoyhene</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Barkoxe.	
<i>Lostau dirigoyhen</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Barkoxeko paster-ak.	
<i>Lostau de goyheneché</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Barkoxeko paster-ak.	
<i>Petris de Jaurigoyhenne</i>	1540	<i>MaisLarrau</i>	Larraine.	
Nafarroa Beherea				
<i>Menaut de Goyheneche</i>	1395	<i>ColBNavII</i>	Aiziritze.	Badira bilduman <i>Echagoyen</i> , <i>Larregoyen</i> , <i>Yrigoyen</i> ...
<i>Arnaut Arremon d'Irigoyhen</i>	1395	<i>ColBNavII</i>	Zilhekoa.	
<i>Martin de Goyheneche</i>	1397	<i>ColBNavII</i>	Donibane Garazi.	
<i>Martin de Goyheneche</i>	1398	<i>ColBNavII</i>	Donibane Garazi.	
<i>Goyheneche</i>	1366	<i>PobNav</i>	Duzunaritz.	Bilduman <i>goien</i> ugari: <i>Yurgoyen</i> , <i>Oylogoyen</i> etab. Esanguratsua da <h>-dunak
<i>Goyheneche</i>	1366	<i>PobNav</i>	Zihako (?) etxea.	

				beti Nafarroa Beherekoak izatea.
<i>Per Ar. d'Yrigoyhen</i>	1347	<i>OnomNord</i>	Bastida.	<i>Hirigoyen, Goyeneche...</i> ere ugari biltzen ditu Goihenetxek.
<i>Eneco Santz de Goyheneche</i>	1353	<i>OnomNord</i>	Ahatsa.	
<i>Arnalt de Goyheneche</i>	1364	<i>OnomNord</i>	Jatsu.	
<i>Condessa de Goyheneche</i>	1364	<i>OnomNord</i>	Jatsu.	
<i>Goyheneche</i>	1388	<i>OnomNord</i>	Azkarate.	
<i>Menaut de Goyheneche</i>	1395	<i>OnomNord</i>	Aiziritze.	
<i>Guilhemota de Goyheneche</i>	1393	<i>OnomNord</i>	Donibane Garazi.	
<i>Martin de Goyheneche</i>	1397	<i>OnomNord</i>	Donibane Garazi.	
<i>Sancho de Guoyheneche</i>	1405	<i>OnomNord</i>	Donibane Garazi.	
<i>Bernart de Goyheneche</i>	1481	<i>OnomNord</i>	Jatsu.	
<i>Bernat de Goyhenetche de la Poblacion</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Amendüze.	Bilduma honetan, ~1350eko erroldakoak dira <i>Goihenetxe</i> deituraren aldaera hasperengabeak, eta 1412koak hasperendunak; cf. bereziki ~1350eko <i>Menaut, seynor de Goyeneche</i> eta <i>Miqueu de Goyeneche</i> . Bestalde, cf. bigarren osagaiko <i>-goien</i> , errolda batean zein bestean: <i>Irygoyen, Jaurgoyen, Larragoyen, Echegoyen</i> etab.
<i>Cheme de Goyhenetche</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Altzietza.	
<i>Guillem de Goyhenetche</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Donibane Garazi.	
<i>Martin Goyhenetche</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Anhauze.	
<i>Menaut, seynor de Goyhenetche</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Aiziritze.	
<i>Miqueu de Goyhenetche</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Aintzila.	
<i>Pes de Goyhenetche</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Duzunaritze eta Sarasketa.	
<i>Pes Goyhenetche</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Okoze (Baigorri).	
<i>Sanz de Goyhenetche</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Okoze (Baigorri).	
<i>Sanz, seynor de Goyhenetche</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Sorhoeta (Irulegi).	
<i>Sançin de Jaureguigoyhen</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Duzunaritze eta Sarasketa.	
<i>Jaureguigoyhen</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Unaso.	
Lapurdi				
<i>mazon de Yrigoihen</i>	1256	<i>LivOr</i>	Uztaritze.	<i>Hirigoien</i> eta <i>Hurigoien</i> daude agiri berean.
<i>Laurens de chegoyhene</i>	1340	<i>OnomNord</i>	Gixune.	Goihenetxek ez du hitzaren beste adibiderik biltzen Gixunen.
<i>Bernard de chigoyhene</i>	1340	<i>OnomNord</i>	Gixune.	
Agurain-Debagoiena				
<i>Arbelgoihen</i>	1025	<i>SMillán</i>	Gauna inguruan (Aguraingo Kuadrilla).	
<i>Gazeo goihen</i>	1393	<i>ArchSalvatI</i>	Iruraiz-Gauna (Aguraingo Kuadrilla).	Agiri berean beste 6 aldiz <i>Gazeogoiien</i> .

<i>Pero Sanches de Ybargohen</i>	1438	<i>ArchMondII</i>	Arrasate.	Cf. <i>Pero d'Urigoen</i> bilduma bereko 1415eko agiri batean.
<i>molino dicho por su nonbre Gohenbolu</i>	1506	<i>ArchBergII</i>	Bergara.	<i>Goenbolu(a)</i> ugari agirian.

45. taula. *Goihen* superlatiboa Euskal Herriko Erdi Aroko izenetan.

Izena	Lekukotasuna	Testuinguru geografikoa
barhen	<i>Lostau de Barhenetche</i> (4 aldiz)	Atherei.
	<i>Lostau De Barhenetchia</i>	Atherei.
	<i>Lostau de Barheneche</i>	Ziboze.
	<i>Lostau de Barhenechia</i>	Lakarri.
	<i>seignor de Barheneche</i>	Lakarri.
	<i>Lostau de Barheneché</i>	Alzabeheti.
	<i>Lostau de Barhenechea</i>	Zalgize.
	<i>Lostau de Barheneché</i>	Mendikota.
	<i>Lostau de Barhene</i>	Sarrikota.
	<i>Lostau de Barhene De montory</i>	Hauze (Montorikoa da).
	<i>Lostau de Barhene</i>	Montori.
barren	<i>Lostau de Iribarren</i>	Liginaga.
	<i>Lostau de Barreneche</i>	Onizegaine.
	<i>Libarren eta Livarren</i> (17 aldiz)	Iribarne (eta Gamere eta Zihigan).
	<i>Livarren</i>	Altzuruku.
	<i>Livarren</i>	Ozaze.
	<i>Livarren</i> (5 aldiz)	Garindaine.
	<i>Lostau de Livarren</i>	Lohitzüne.
	<i>Lostau de Echevarrene</i>	Hauze.
	<i>La terre que ago diribarren</i>	Maule.
	<i>Livarren</i>	Maule.
barhe-	<i>Lodit ostau de Barhechea</i>	Mendikota.
barre-	<i>Lostau de barrechea</i>	Mendikota.
	<i>Lostau de Barreche</i> (bitan)	Idauze.
	<i>Lostau de Iriart deyheregüe de Barreig Iria (sic)</i>	Eiherregi (Muskildi).
	<i>Lostau de Barreche</i>	Mendibile.
	<i>Lostau de Barreche</i>	Bildoze.
	<i>Lostau diribarrexia</i>	Sarrikota.
	<i>a Borde que á apres Civilsivarre,</i>	Maule.

46. taula. *Barhen/barren* superlatiboa (eta ustezko bere aldaera *barhe/barre*), 1377ko Zuberoako errolda gotikoan.

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Testuinguru geografikoa	Iruzkina
Nafarroa				
<i>behengo landa</i>	1177	<i>SMig</i>	Lanako ibarra?	
Errioxa				
<i>Gonzalvo</i>	1204	<i>StoDom</i>	Santo Domingo de la Calzada.	<i>Veheregua</i> dakar esku

<i>Vehengua</i>				nagusiak, editorearen arabera (ik. <i>behe-ri dagokion taula</i>).
<i>Garsias Behengo</i>	1211	<i>StoDom</i>	Errioxako Santurde.	<i>Barharanburu</i> dago agiri berean.
Araba				
<i>Martin Xemenes Vehengoa</i>	1322	<i>ArchSalvatI</i>	Okariz.	Ez dago <i>Bengoa</i> edo <i>Beengoa</i> -rik
<i>Perucho Behengoa</i>	1453	<i>ArchZaldu</i>	Zalduondo.	Behin eta berriz ageri da <i>Çalduhondo</i> idatzia herriaren izena. <i>Johan Bengoechea</i> dago bilduma honetan; Iturmendikoa, 1516ko agiri batean. <i>Perucho Bengoa</i> dago 1465eko agiri batean.
<i>Sancho Behengoa</i>	1453	<i>ArchSalvatIII</i>	Zalduondo.	Ez dago <i>Bengoa</i> edo <i>Beengoa</i> -rik.
<i>Sancho Yuañez Behengoa</i> (3 aldiz)	1415	<i>ArchDonem</i>	Luzuriaga.	Ez dago <i>Bengoa</i> edo <i>Beengoa</i> -rik.
Gipuzkoa				
<i>Iohango Behengoa</i>	1396	<i>ArchTolI</i>	Alkiza.	Ez dago <i>Bengoa</i> edo <i>Beengoa</i> -rik
<i>Martin Martines de Vehengoechea</i>	1450	<i>ArchTolII</i>	Elduaian.	Bilduman ez dago <i>Beengoa</i> edo <i>Beengoa</i> -rik.
<i>Garçia de Vehengoa</i>	1450	<i>ArchTolIII</i>	Leaburu.	
<i>Garcia Vehengoa</i>	1450	<i>ArchTolIII</i>	Leaburu.	
<i>Behengoechea</i> (15 aldiz)	1479	<i>ArchZest</i>	Zestoa.	<i>Arbehe</i> agiri berean.
<h>-rik gabeko adibideak				
<i>Domicu Beengoa</i>	XIII. m.	<i>SJuan</i>	Iruñerria.	
<i>Martin Ruys de Beengoolea</i> (bitan)	1468	<i>ArchLeqI</i>	Lekeitio.	
<i>Martin Ochoa Beengoa</i>	1470	<i>ArchOñatI</i>	Oñati.	
<i>Martín de Veengoechea</i>	1470	<i>ArchUrretx</i>	Olaberria.	
<i>Juan de Aguyrreveengoa</i>	1496	<i>ArchPlen</i>	Plentzia.	
<i>M. veengoa</i>	1291	<i>SMig</i>	Lakuntza	
<i>Perucho Veengoa</i>	1460	<i>ArchZaldu</i>		<i>Perucho Behengoa</i> (ik. goian) eta <i>Perucho</i>

				<i>Bengoa</i> daude bilduma berean
--	--	--	--	------------------------------------

47. taula. *Behen* superlatiboa, Erdi Aroko agiritan.

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Testuinguru geografikoa	Iruzkina
Nafarroa				
<i>Eleicauehea</i>	XI. m.	<i>Collrach</i>	Partunia (?)	
<i>termino de Beherin</i>	1176	<i>Collrach</i>	Bearin	<i>De uinea de Bearin</i> (agiri berean). ~1135eko agiri batean, <i>Bearin</i> eta <i>Bearien</i> . Beranduagokoetan ere <i>Bearin</i> nagusi.
<i>Beherian</i> <i>Enneco Scemenones de Beherian</i>	1110	<i>DocLeire</i>	Beriain	<i>Beeriang</i> 1097, <i>Villam Beriain</i> 1198.
<i>Uillam Beheriein</i>	1174	<i>DocLeire</i>	Beriain	
<i>Beheriein</i>	1197	<i>DocLeire</i>	Beriain	
<i>Beheriayn</i> (4 aldiz)	1273	<i>DinChampIII</i>	Beriain	
Gipuzkoa				
<i>Miguell Martinez de Behetia</i>	1349	<i>ArchToll</i>	Tolosa	
<i>Juan de Hiribeheytia</i>	1396	<i>ArchToll</i>	Tolosa	<i>Iohango Behengoa</i> agiri berean.
<i>arroyo de Behera-errecá</i>	1385	<i>ArchZest</i>	Zestoa.	Bilduma berean <i>probeher</i> , <i>behedor</i> ...
<i>Arbehe</i> (8 aldiz)	1479	<i>ArchZest</i>		Behin <i>Arbee</i> , hiritan <i>Yturbeerrecá</i> . Agiri honetakoa da <i>Behengoechea</i> .
<i>Ollarcabeeracoa</i> , <i>Ollarraveeracoa</i>	1409	<i>ArchAtaun</i>	Amezketá	Beste kopia batek <i>beheracoa</i> dakar bietarako, editorearen arabera.
<i>Leçasosbeeracoa</i> , <i>Leçasosveeracoa</i>	1409	<i>ArchAtaun</i>	Amezketá	
<i>Unbehe</i> (5 aldiz)	1430, 1431, 1495.	<i>ArchElguet</i>	Eibar	<i>Unbee</i> 1452, 1493 (<i>Vnbee</i> , <i>Hunbee</i>), <i>Juan Ochoa d'Orrbee</i> 1493. <i>Veer</i> eta <i>proveer</i> ugari, inoiz ez <h>-rekin.
<i>Vbehe</i> (bitan)	1506	<i>ArchMutr</i>	Mutriku	Bilduman <i>proveer</i> , <i>probeer</i> , <i>veer</i> ugari; <h>-dunik ez.
Nafarroa Beherea				
<i>seynor de Equyoz Behere</i>	1300	<i>AGNComp7</i>	Sorhapürü.	
<i>P. de Beherobie</i>	1349	<i>LivOr</i>	Amikuze.	
<i>Jauregui Behera</i>	1366	<i>PobNav</i>	Bazkazane.	
<i>Elgue-Behere</i>	1366	<i>PobNav</i>	Izpura.	
<i>Behere</i>	1366	<i>PobNav</i>	Behorlegi.	
<i>Elguebehere</i>	1366	<i>PobNav</i>	Aintzila.	
<i>Yrumbehere</i>	1366	<i>PobNav</i>	Ortzaize.	
<i>Yriquin Behere</i>	1366	<i>PobNav</i>	Ortzaize.	
<i>Yssuri Behere</i>	1366	<i>PobNav</i>	Aiherra.	
<i>Ayherre Behere</i>	1366	<i>PobNav</i>	Aiherra.	
<i>Çalualça Behere</i>	1366	<i>PobNav</i>	Donamartiri.	

<i>Argumbehere</i>	1366	<i>PobNav</i>	Donoztiri.	
<i>Echeuehere</i>	1366	<i>PobNav</i>	Izturitze.	
<i>dnus de Equioz Vehere</i>	1328	<i>OnomNord</i>	Sorhapürü.	
<i>Chavet de Burgui Beheyti</i>	1351	<i>OnomNord</i>	Amikuze.	
<i>Perarnaut de Chevehere</i>	1351	<i>OnomNord</i>	Aiherra?	
<i>casa de Etchebehere en Aiz</i>	1364	<i>OnomNord</i>	Ortzaize.	
<i>Condesse, daune de Beheitie/Beheyti</i>	1370	<i>OnomNord</i>	Ilharre.	
<i>yrum behera</i>	1397	<i>OnomNord</i>	Ortzaize.	
<i>Arnaut de Belharrutz Beheyti</i>	1393	<i>ColBNavII</i>	Izura (Labetze?).	Bilduman ugariak dira <i>veer</i> , <i>vees</i> , <i>beer</i> ...
<i>Arnaut de Belhartz Beheyty</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Labetz.	<i>Goihen</i> -ekin bezala (ik. goian) Nafarroa Behereko erroldetan <h>-rik gabeko formak beti dira ~1350eko erroldakoak: cf. Laphizketako <i>casa de Beythie</i> , Gabadiko <i>Beythia</i> , Arberatzeko <i>Bernart</i> , <i>seynor de Beythie</i> eta Izturitzeko <i>Bernart</i> , <i>seynor de Echaveere</i> .
<i>Arnaut d'Iribarrenbehere</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Bunuze.	
<i>Garce Erremonitz d'Irunbehere d'Etssabe</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Ortzaize.	
<i>Pes, seynor d'Etchabehere</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Ortzaize.	
<i>Guisson, seynor de Beheythie</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Lapiste?	
<i>Menaut, seynor d'Irunbehere</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Arros.	
<i>Menaut de Beheythie</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Altzümarta.	
<i>Sanz de Jauregui behere</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Bazkazane.	
<i>Arnaut, estatgane de Beheythie</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Aiziritze.	
<i>Beherecoetche</i>	1412	<i>CenBNav</i>	?	
<i>johan seynor dela casa decheuehere</i>	1435	<i>MaisArber</i>	Izturitze.	<i>PobNav</i> -en ere izen berak datoz errepikatuak Izturitzen: cf. <i>Mendilaharssu</i> , <i>Laharragua</i> etab.
<i>Sor Bernarde d'Ayrabehere</i>	1452	<i>OnomNord</i>	Baiona.	Baionan bizi den euskalduna; ez dago argi nongoa den sortzez.
Zuberoa				
<i>Pes Altabehehity de Sarrite</i>	1327	<i>OnomNord</i>	Zuberoa.	
<i>Lostau de Urrutibehety</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Lexantzü.	
<i>Lostau donabehetia</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Zunharre.	
<i>Lostau darabehere</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Ziboze.	
<i>Lostau darabehera</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Onizegaine.	
<i>Lostau daguerre behetié</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Iruri.	
<i>Lostau de Lacarry Behetie (4 aldiz)</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Lakarri.	
<i>Lostau de Elisiry behetj (bitan)</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Lakarri.	
<i>Lostau daltabebehety</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Sarrikotagain	

			e.	
<i>Lostau de Echembehety</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Sarrikotagain	
<i>Lostau de Behetie</i> (5 aldiz)	1377	<i>CenSoul</i>	Arhane.	
<i>Lostau donabehety</i> (3 aldiz)	1377	<i>CenSoul</i>	Altzai.	
<i>Lostau de Iriartbehety</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Altzabeheti.	
<i>La maison daguerrebehety</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Iruri (Gamere).	
<i>Lostau de Beheraguaraya</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Altzürükü.	
<i>Lostau darabehety</i> (bitan)	1377	<i>CenSoul</i>	Muskildi.	
<i>Lostau de behety</i> (5 aldiz)	1377	<i>CenSoul</i>	Eiherregi (Muskildi).	
<i>Lostau darabehety</i> (5 aldiz)	1377	<i>CenSoul</i>	Eiherregi (Muskildi).	
<i>Lostau de Behetie</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Garindaine.	
<i>Lostau de Beheracoeché</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Sohüta.	
<i>Lostau de Behetié</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Berrogaine.	
<i>Lostau de Behetie Juzon</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Larrabile.	
<i>Lostau de Behetie</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Bildoze.	
<i>Lostau de goyhecheabehere</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Ezpeize.	
<i>Lostau de Behetie</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Etxarri.	
<i>Lostau daguerrebehety</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Domintxaine.	
<i>Lostau de Behetié</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Domintxaine.	
<i>Lostau donabehera</i>	1377	<i>CenSoul</i>	Hauze.	
Araba				
<i>sennor Sancio de Harbehe</i>	1080	<i>SMillán</i>	?	Araban badira <i>Arbe</i> edo <i>Arbea</i> izenak Urizaharran, Markinizen, Zirianon eta Mendigurenen (<i>TopAlav</i>). Ikus Errioxako <i>Harbehea</i> .
<i>Arroyavehe</i>	1268	<i>CartCalah</i>	Arroiabe.	
<i>Nicolay de Çeçtafehe</i>	1295	<i>CartCalah</i>	Zestafe.	
<i>Ardanzabehea</i>	1467	<i>ArchBergIII</i>	Agurain.	Bilduman <i>probeer</i> batzuk, behin <i>probeer</i> .
Errioxa				
<i>Gonzalvo Veheregua</i>	1204	<i>StoDom</i>	Santo Domingo de la Calzada.	<i>Vehengua</i> dakar beste esku batek, editorearen arabera (ik. <i>behen-i</i> dagokion taula).
<i>Harbehea</i>	~1212	<i>StoDom</i>	Gimileo.	<i>Haraluca</i> dago agiri berean.
<h>-rik gabeko adibide zahar zenbait⁵⁴⁵				
<i>Olabeeçahar eta Sancio Telluc de Olhabeeçahar</i>	1053	<i>GuipAlb</i>	Elorrio ingurua.	

⁵⁴⁵ Ez ditut corpuseko guztiak bildu; adibide gehiagorako, ik. Artzamendi (1985), *bee*, *beeiti* eta *beere* lemak.

<i>Epeleta Beerecoa</i> ⁵⁴⁶	1110	<i>DocLeire</i>	Erro, Luzaide.	
<i>Urquieguia Beerecoa</i>	1284	<i>ColRonces</i>	Erro, Luzaide.	Cf. <i>Urquieguia Garaycoa</i> , agiri berean.
<i>Epeleta Beerecoa</i> , <i>Çuazolla Beerecoa</i> eta <i>Lander Erreca Beerecoa</i>	1284	<i>ColRonces</i>	Erro, Luzaide.	Cf. <i>Epeleta Garaycoa</i> eta <i>Lander Erreca Garaycoa</i> , agirian.
<i>Mendicoceta Arburua</i> <i>Bereya de ius el camino</i>	1284	<i>ColRonces</i>	Erro, Luzaide.	
<i>Pero Arnalt, seynor de</i> <i>Echebeere</i>	1321	<i>AGNRealIII</i>	Aiherra.	

48. taula. *Behe* eta *behe*- Erdi Aroko agirietan.

⁵⁴⁶ Duquek *Epeleta*, *Beerecoa*, *Aycita Berroa* dakar berez, eta Orpustanek (1999: 164) *Beerecoa Aycita Berroa* irakurtzen du, azalpen hau emanaz: “Inversement, une double marque de détermination, rare, procède sans doute d’une maladresse d’écriture: 1110 *beerecoa aycita berroa*” (1999: 164); nire ustez, egokiagoa da *Epeleta Beerecoa* irakurtzea, 1284ko agiriari jarraiki.

II.6 erankina. Apalo, Ezkerro eta beste: -o duten izenondo-izengoitiak

Taula hauetan aurrekoetan ez dagoen beste zutabe bat dago: pertsona-izenaren sexua. Hona bi ohar zutabe horretako informazioaz:

- (a) Adibide hauetan, deitura moduan agertzeak ez du beti esan nahi izenondoa pertsona horri dagokion izengoitia denik: cf. adibidez *Eluira Çuria de Lope Çuria* (*PobNav* 1330), non bai baitirudi *Eluira* delako batek aitarengandik jaso duela bere deitura; kasu honetan, inoren izengoitia izatekotan, aitarena litzateke.
- (b) Ez ditut bildu genitiboarekin dauden izen-deitura sintagmak, *de* horrek, estu hartuta, patroniminikoa zein matronimikoa adieraz dezakeelakoan, eta zehazgabetsun horretan ezin baita jakin izenondoa zein sexurekin lotu behar den; adibidez, *Pedro de Ezquerro* (*ArchCamp* 1490) lekukotasunean, ezin da ehunean ehuneko ziurtasunarekin jakin *Ezquerro* nori dagokion, amari edo aitari, nahiz eta, oro har, aitari egiten zaion erreferentzia (gizonezkoak emakumezkoak baino gehiago agertzen dira Erdi Aroko agirietan, ikus adibidez *ColCard*-eko aurkibide bereziak); edo cf., halaber, *Martin Peres de Apallo* (*ArchDurIII* 1516).⁵⁴⁷ Azterturiko adibideetan, dena den, oso bakanak dira genitiboa dutenak (*zabala*-rena da salbuespena, bere ugaritasunagatik).

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Sexua	Testuingur u geografiko a	Iruzkina
Apalo					
<i>Apalo</i> (bitan)	~1150	<i>LivOr</i>	?	Baiona.	
<i>Apalo</i>	~1173	<i>DocArtaj</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	Mitxelenak ere gizonezkotzat du (IX 522, 48 oh.).
<i>Auso Apallo</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Doneztebe.	<i>Anso</i> da, ziur aski.
Apala					
<i>uxor sua Appalla</i> (bitan)	1005	<i>ColCard</i>	Emakumezko a	Burgos.	
<i>Appalla</i> (3	1045	<i>ColCard</i>	Emakumezko	Burgos.	

⁵⁴⁷ Tuterako *don Domingo de Apala* (*SJuan* 1300) izenaren kasuan haxe dio Mitxelenak: “[A]quí al parecer matronímico” (IX 517); *Apala* emakume-izena izan ohi delako, ziur aski.

aldiz)			a		
<i>aua mea Appalla</i>	1066	<i>ColCard</i>	Emakumezko a	Burgos.	
<i>uxor mea Appalla</i>	1072	<i>ColCard</i>	Emakumezko a	Burgos.	
<i>et uxor mea, Appalla</i>	1063	<i>SMillán</i>	Emakumezko a	Burgos.	
<i>domna Apalla</i>	1079	<i>SMillán</i>	Emakumezko a	Burgos.	
<i>dompna Apala (bitan)</i>	1145	<i>DocLeire</i>	Emakumezko a	Orkoien.	
<i>andre Apala</i>	1170	<i>DocLeire</i>	Emakumezko a	Legarda.	
<i>andre Apala</i>	1196	<i>SJuan</i>	Emakumezko a	Iruñea.	
<i>dona Apala</i>	1276	<i>SJuan</i>	Emakumezko a	Bargota, Eslaba.	
<i>Apala</i>	1206	<i>Collrach</i>	?	Murieta, Abaigar.	<i>Domingo Lopez, Apala, Toda Ortiz, Zauala</i> dakar José María Lakarrak; <i>Domingo Lopez Apala, Toda Ortiz Zauala</i> puntuazioa jar liteke?
<i>Apala</i>	~1222	<i>Collrach</i>	?	Abaigar.	José María Lakarrak <i>domna Tota, Apala, Belascoiz Çurça</i> dakar; <i>domna Tota Apala, Belascoiz Çurça</i> puntuazioa jar ote liteke? Ohar bedi, ordea, <i>Apala Belascoiz Çurça</i> izan daitekeela izena, Mitxelenaren ustez (IX 480, 59 oh.).
<i>dona Apala (bitan)</i>	1254	<i>ArchPam pI</i>	Emakumezko a	Iruñea.	
<i>Apala femina</i>	~1277	<i>ObitPam p</i>	Emakumezko a	Iruñea.	
<i>Apala de Guerez</i>	~1277	<i>ObitPam p</i>	?	Iruñea.	
<i>Gasto Apala</i>	1443	Abendaño	Gizonezkoa		
<i>Gasto Apala de Arandia</i>	1475	Arzam	Gizonezkoa		
<i>Pero Garçeyz Apaylla</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lerin.	Orpustanek hitzaren adibidetzat du (1999: 198).

49. taula. *Apalo* eta *Apala* deiturak Erdi Aroan.

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Sexua	Testuinguru geografikoa	Iruzkina
Ezkerro					
<i>Dominico Eskerro</i>	1142	<i>ColRioj</i>	Gizonezkoa	Quel.	
<i>Lorenz Esquero</i>	1173	<i>AGNI</i>	Gizonezkoa	Tutera.	
<i>Egidio filio de Ezquerro</i>	1201	<i>ColRioj</i>	Gizonezkoa	Quel.	<i>Egidio</i> -ren aitatzat du editoreak <i>Ezquerro</i> hau.
<i>Martini Esquero</i>	~1205	<i>ColRioj</i>		Calahorra.	Beste kopia batek <i>Ezquerro</i> dakar.
<i>Dominicus Ezquerro</i>	1204	<i>ColRioj</i>	Gizonezkoa	Calahorra.	
<i>Bartholomeo Ezquerro</i>	1264	<i>RegOlitII</i>	Gizonezkoa	Erriberri.	
<i>Don Domingo Leçquerro</i>	1285	<i>RegOlitI</i>	Gizonezkoa	Erriberri.	Artikulu erromantzearekin.
<i>Michaele Ezquerro de Sesma</i>	1291	<i>AGNComp5</i>	Gizonezkoa	Sesma.	
<i>Sancho Lezquerro</i>	1298	<i>AGNComp3/4</i>	Gizonezkoa	Erriberri.	<i>Pero Ezquerro</i> 1290ean (bitan).
<i>Salomone, filio de Açach Enarrabiça, qui vocatur Ezquerro</i>	1300	<i>AGNComp7</i>	Gizonezkoa	Tutera.	<i>Abraam Ezquerro</i> bada.
<i>Martin Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Larraga.	
<i>Johan Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Mendigorria.	
<i>Domingo l'Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Larraga.	
<i>Pero l'Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Larraga.	
<i>Sancho Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.	
<i>Miguel Ezquerro (bitan)</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.	

<i>Johan Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.	
<i>Martin Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.	
<i>Johan Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Milagro.	
<i>Martin Ezquerro (bitan)</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azagra.	
<i>Johan Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lerin.	
<i>Marcho Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lerin.	
<i>Domingo Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Sesma.	
<i>Nicolay Ezquerro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Baigorri (Oteitza).	
<i>Bertholomeo del Ezquerro</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Berbintzana.	Artikulu erromantzearekin.
<i>Domingo Ezquerro</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Miranda Arga.	
<i>Xemen Ezquerro</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Faltzes.	
<i>Sancho Ezquerro</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.	
<i>Miguel Ezquerro</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.	
<i>Johan Ezquerro</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.	
<i>Miguel Ezquerro</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lerin.	
<i>Johan Martiniz Ezquerro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Fustiñana.	
<i>Martin Ezquerro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Fustiñana.	
<i>Per Ezquerro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Cintruénigo.	
<i>Ximen Ezquerro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Arguedas.	
<i>Pero Ezquerro Çecondi</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Miguel Ezquerro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Iruñea.	
<i>Johan Ezquerro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Larraga.	
<i>Miguel Ezquerro (bitan)</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.	
<i>Johan Ezquerro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Funes.	
<i>Martin Ezquerro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azagra.	
<i>Domingo Ezquerro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lerin.	

<i>Johan Ezquerro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lerin.	
<i>Lorenz el Ezquerro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Viana.	Artikulu erromantzearekin.
<i>Per Ezquerro</i>	1353	<i>MonTudII</i>	Gizonezkoa	Tutera.	
<i>Johan Ezquerro</i>	1353	<i>MonTudII</i>	Gizonezkoa	Tutera.	
<i>Pascoal Ezquerro</i>	1353	<i>MonTudII</i>	Gizonezkoa	Tutera.	
<i>Semen Ezquerro (bitan)</i>	1353	<i>MonTudII</i>	Gizonezkoa	Tutera.	
<i>Mahoma Ezquerro</i>	1353	<i>MonTudI</i>	Gizonezkoa	Tutera.	Musulmana da.
<i>Jo(h)an Ezquerro</i>	~1471	<i>DocSos</i>	Gizonezkoa	?	18 aldiz ageri da, 1471 eta 1499 bitarteko agirietan.
<i>Rodrigo Lezquerro</i>	1495	<i>ArchCamp</i>	Gizonezkoa	Kanpezu.	Artikulu erromantzearekin.
Ezkerra (<i>PobNav</i>-ekoak bakarrik)					
<i>Johan Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Mendigorria.	
<i>Per Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Larraga.	
<i>Domingo Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Larraga.	
<i>Pascoal Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Larraga.	
<i>Pero Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Miranda Arga.	
<i>Theresa Ezquerria (bitan)</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezkoa	Faltzes.	
<i>Per Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lerin.	
<i>Per Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Almunza (Sesma).	
<i>Johan Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Arroitz.	
<i>Martin Garcia Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lukin.	
<i>Pascoal Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Legardeta (Villatuerta).	
<i>Lope Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Villatuerta.	
<i>Sancho Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Villatuerta.	
<i>Garcia Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Oteitza.	
<i>Sancho Ezquerria (3 aldiz)</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Oteitza.	
<i>Pero Garcia</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Baigorri	

<i>Ezquerria</i>				(Oteitza).	
<i>Pero Ezquerria (bitan)</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Miguel Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Johan Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Aluerta Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Artaxoa.	
<i>Miguel Periz Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Garcia Ezquerria Izecondi (bitan)</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Pero Ezquerria Izecondi</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Miguel Ezquerria, fija de Maria Senoyz</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	Gizonezkotzat jo dut, nahiz eta gero <i>fija</i> dagoen.
<i>Maria Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Artaxoa.	
<i>Lope Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Pero Ezquerria Garotone</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Pero Ezquerria dona Bata</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	Gizonezkotzat jo dut, ondoko <i>dona Bata</i> gorabehera.
<i>Maria Sanoyz Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Artaxoa.	
<i>Miguel Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Pero Ezquerria Lasterra</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Miguel Ezquerria Chirria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Sancho Ezquerria (bitan)</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Esteuania Ezquerria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezko a, dirudienez	Artaxoa.	
<i>Garcia Ezquerria (bitan)</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa	
<i>Pero Garcia</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Oteitza.	

<i>Ezquerria</i>					
<i>Sancho Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Oteitza.	
<i>Lorent Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Larraga.	
<i>Garçia Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Faltzes.	
<i>Pascoal Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Legardeta (Villatuerta).	
<i>Pero Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Navarrete (Bernedo).	
<i>Domingo Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Navarrete (Bernedo).	
<i>Maria Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Emakumezkoa	Narkue (Lana).	
<i>Johan Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Biloria (Lana).	
<i>Martin Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Mues.	
<i>Pero Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Olexoa.	
<i>Johan Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Zubiurrutia (Gares).	
<i>Miguel Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Johan Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Tafalla.	
<i>Pascoal Ezquerria (bitan)</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Xemen Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Pero Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Sancho Ezquerria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Maria Ezquerria de Rumagua</i>	1350	<i>PobNav</i>	Emakumezkoa	Artaxoa.	
<i>Sancho Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	San Martin Unx.	
<i>Garcia Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Kaseda.	
<i>Petro de Lope Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Itzalle (Zaraitzu).	
<i>Blasco Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Burgi.	
<i>Garcia Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Nabaskoze.	

<i>Johan Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Zangoza.	
<i>Pero Lopiz de Lop Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Irunberri.	
<i>Maria Periz Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Emakumezkoa	Irunberri.	
<i>Miguel Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lekunberri.	
<i>Johan Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Arribe (Araitz).	
<i>Peru Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Iruñea	
<i>Domingo Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Etxarri Aranatz.	
<i>Miguel Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Genbe.	
<i>Martin Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Genevilla.	
<i>Miguel Periz Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Etaiu.	
<i>Judas Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lizarra.	
<i>Domingo Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Navarrete (Bernedo).	
<i>Per Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Navarrete (Bernedo).	
<i>Garcia Sanz Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Villatuerta.	
<i>Pere Ezquerria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Faltzes.	

50. taula. *Ezkerro* deitura Erdi Aroan; *Ezkerra*-ren *PobNav*-eko adibideak.

Taula honetan, *ezkerra* deituraren *PobNav*-eko adibideak baizik ez ditut zerrendatu: errolda horietan *ezkerra* eta *ezkerro*, biak, ugariak dira, eta XIV. mendeko Nafarroaren ikuspegi interesgarria ematen digute. Ez ditut zerrendatu beste bildumetako *ezkerra*-ren adibideak, ehunka baitira, eta ezer gutxirako balio duelako zerrendatze hutsak; dena den, adibide horiek corpuseko zein bildumatan agertzen diren adierazten dut jarraian, deitura horren erabilera zabalaren erakusgarri:

- (a) Araba-Errioxan: *ArchCamp*, *ArchSalvatIV*, *ArchZaldu*, *ColRioj*.
- (b) Bizkaian: *AlcBilb*, *ArchDurIV*, *ArchMarq*, *SimancVizcl*.
- (c) Gipuzkoan: *ArchAtaun*, *ArchBergIII*, *ArchDebal*, *ArchElguet*, *ArchLegazp*, *ArchMondIII*, *ArchOñatI*, *ArchRentI*, *ArchSegI*, *ArchSegII*, *ArchUrretx*,

ArchZumar.

(d) Iparraldean: *OnomNord.*

(e) Nafarroa-Aragoin: *AGNCartI, AGNCartII, AGNComp1, AGNComp2, AGNComp6, AGNI,AGNRealII, AGNRealIII, ArchPampI, ColAlfon, ColIrach, ColRonces, DinChampI, DocArtaj, DocLeire, DocSos, FuerJaca, JaimArag, LibOliv, LibRub, NavOccit, ObitPamp, MerMont, MonTudII, RegOlitII, SCIEstell, SMig, TopOlivII.*

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Sexua	Testuinguru geografikoa
Zurio				
<i>Johan Sanchez Çurio</i>	1349	<i>ArchToll</i>	Gizonezkoa	Tolosa.
<i>Pes Surio</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Ezkaroze.
<i>Sancho Surio</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Ezkaroze.
<i>Sancho Surio Goyena</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Uztarroze.
<i>Juan Çuri de Gorostieta dicho Churio</i>	1409	<i>ArchEib</i>	Gizonezkoa	Eibar.
<i>Juan Martínez de la Plaza, dicho "Churio"</i>	1452	<i>ArchElgoi</i>	Gizonezkoa	Elgoibar.
<i>Pero Churio</i>	1460	<i>ArchZaldu</i>	Gizonezkoa	Zalduondo.
<i>Garçía Churio</i>	1500	<i>ArchAtaun</i>	Gizonezkoa	Ataun.
<i>Juan, dicho Churio</i>	1502	<i>ArchAran</i>	Gizonezkoa	Done Bikendi Harana.
<i>Juan Peres Churio (bitan)</i>	1502	<i>ArchOñatII</i>	Gizonezkoa	Oñati.
<i>Juan de Beytia, dicho Churio</i>	~1509	<i>ArchLeqIII</i>	Gizonezkoa	Ispaster.
<i>Juan de Vrquiça, dicho Churio</i>		<i>ArchLeqIII</i>	Gizonezkoa	Ispaster.
<i>Juan de Erbina alias Xurio</i>	1509	<i>OnomVasc6</i>	Gizonezkoa	Iratxe.
<i>Ochoa de Çurio</i>	1511	<i>ArchPlen</i>	Gizonezkoa	Plentzia.
<i>Johan Xurio</i>	1516	<i>ArchAspar</i>	Gizonezkoa	Altsasu.
Zuria (PobNav-ekoak bakarrik)				
<i>Miguel de Furtun Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Berbintzana.
<i>Gil Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Berbintzana.
<i>Johan Çuria (bitan)</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.
<i>Domingo Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.
<i>Bertolomeo Çuria (bitan)</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.
<i>Toda Çuria de Mendia</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezkoa	Arroitz.
<i>Pero Dominguiç Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Arroitz..
<i>Pero Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Villatuerta.
<i>Miguel Periz Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Villatuerta.

<i>Lope Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Oteitza.
<i>Yenego Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Oteitza.
<i>su hermana Maria Suria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Oteitza.
<i>Garcia Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Oteitza.
<i>Toda Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Oteitza.
<i>Eluira Çuria Carquena</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Artaxoa.
<i>Xemen Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.
<i>Miguel Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.
<i>Pero Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.
<i>Garcia Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.
<i>Pero Çuria Mataylana</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.
<i>Eluira Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Artaxoa.
<i>Sancho de Miguel Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.
<i>Miguel Çuria Landergori</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.
<i>Sancho Çuria de Elizaaldea</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.
<i>Maria Çuria de Beunça</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Artaxoa.
<i>Eluira Çuria de Lope Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Artaxoa.
<i>Maria Çuria la Sereior</i>	1330	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Artaxoa.
<i>Miguel Çuria</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.
<i>Johan Çuria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lerin.
<i>Furtun Çuria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Laguardia.
<i>Pero Çuria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Narkue (Lana).
<i>Garçia Çuria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Biloría (Lana).
<i>Pero Çuria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Muneta (Allin).
<i>Pero Çuria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Galdeano.
<i>Pero Çuria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Larragoa.
<i>Miguel Çuria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Goñi.
<i>Pero Çuria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Goñi.
<i>Miguel Çuria</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Zubiurrutia (Gares).
<i>Miguel Çuria (bitan)</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.
<i>Miguel Çuria Cecondi</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.
<i>Martin Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Pitillas.
<i>Fortun Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	San Martin Unx.
<i>Sancho Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Oibar.
<i>Xemen Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Eslaba.
<i>Pero Lopiz Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Eslaba.

<i>Maria Çuria Rey</i>	1366	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Galipentzu.
<i>Garcia Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Galipentzu.
<i>Semeno Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Bezkitz (Orbaibar).
<i>Pero Suria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Barasoain, Garinoain.
<i>Lope Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Untziti.
<i>Sancha Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Abaurrea.
<i>dona Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Emakumezko a	Iruñea.
<i>Peru Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Etxarri Aranatz.
<i>Peru Çuria de Lascoz</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Etxarri Aranatz.
<i>Pero Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Ollogoien.
<i>Sancho Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Eultz (Allin).
<i>Pero Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Mendilibarri (Antzin).
<i>Sancho Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lizarra.
<i>Ayta Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lizarra.
<i>Bertholomeo Curia</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Berbintzana.
<i>Johan Çuria</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Lerin.

51. taula. *Zurio* deitura Erdi Aroan; *Zuria*-ren *PobNav*-eko adibideak.⁵⁴⁸

Taula honetan, *zuria* deituraren *PobNav*-eko adibideak baizik ez ditut zerrendatu: errolda horietan, *zuria* eta *zurio*, biak, ugariak dira, eta XIV. mendeko Nafarroaren ikuspegi interesgarria ematen digute. Ez ditut zerrendatu beste bildumetako *zuria*-ren adibideak, ehunka baitira eta zerrendatze hutsak ezer gutxirako balio baitu; dena den, adibide horiek corpuseko zein bildumatan agertzen diren adierazten dut jarraian, deituraren erabilera zabalaren erakusgarri:

- (a) Araban: *ArchZaldu*.
- (b) Gipuzkoan: *ArchAtaun*, *ArchBergI*, *ArchMondII*, *ArchMondIII*, *ArchMondIV*, *ArchOiarI*, *ArchOiarIII*, *ArchOñatI*, *ArchOñatIII*, *ArchRentII*, *ArchSegII*, *ArchSegI*, *ArchToll*.
- (c) Iparralde: *ColBNavII*, *OnomNord*.
- (d) Nafarroa: *AGNI*, *AGNII*, *AGNCarlIV*, *AGNComp1*, *AGNComp3/4*, *AGNComp5*, *AGNComp6*, *AGNComp7*, *AGNRealIII*, *ArchPampI*, *Collrach*, *ColRonces*, *DinChampIII*, *LibRub*, *LibOliv*, *MerMont*, *MonTudI*, *NavOccit*, *PeajCarc*, *SMig*,

⁵⁴⁸ Taula honetan ez dut iruzkinik egin.

SJuan.

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Sexua	Testuinguru geografikoa	Iruzkinak
<i>Lope Çabalo</i> (3 aldiz)	1493	<i>ArchLegazp</i>	Gizonezkoa	Legazpia.	
<i>dicho Juan Çabalo</i> (4 aldiz)	1505	<i>ArchOñatII</i>	Gizonezkoa	Legazpia.	Lehen aipamenean <i>Juan Çabala</i> dakar agiriak. Ez dirudi, bere bakarrean, artikuluen erabilera diskurtsibo baten adibide moduan har daitezkeenik.
<i>Lope Çabalo</i>	1512	<i>ArchOñatII</i>	Gizonezkoa	Oñati.	
<i>Pero Çabalo</i> (bitan)	1427	<i>ArchSegII</i>	Gizonezkoa	Segura.	
<i>Juan Çabalo</i>	1448	<i>ArchSegII</i>	Gizonezkoa	Gebara, Oñati.	
<i>Lope Çabalo</i>	1513	<i>ArchSegIII</i>	Gizonezkoa	Legazpia.	
<i>Juan de Corraçar, dicho Çabalo</i> (maiz aipatua)	1509, 1519, 1520	<i>ArchLeqII,</i> <i>ArchLeqIII,</i> <i>ArchLeqIV</i>	Gizonezkoa	Ispaster.	<i>Juan de Çabala</i> pare bat daude, 1509ko agiriko paragrafo berean.
<i>Iohan Çabalo de Narruondo</i>	1399	<i>ArchZumai</i>	Gizonezkoa	Zumaia.	
<i>Juan de Ybarra, dicho "Çabalo"</i>	1489	<i>ArchMarq</i>	Gizonezkoa	Bilbo.	
<i>Juan de Ybarra, dicho "Çabalo", el de Vyluao</i>	1489	<i>ArchMarq</i>	Gizonezkoa	Bilbo.	
<i>Juan Çabalo</i>	1461	<i>ArchMondII I</i>	Gizonezkoa	Arrasate.	
<i>Iohn Çabalo</i>	1470	<i>ArchOñatI</i>	Gizonezkoa	Arrasate.	

52. taula. *Zabalo* deitura Erdi Aroan.⁵⁴⁹

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Sexua	Testuinguru geografikoa	Iruzkinak
---------------------	--------------	----------------	--------------	--------------------------------	------------------

⁵⁴⁹ *Zabala* deituraren ezin konta ahala adibide daude, eta ez ditut bildu.

Gogorro					
<i>Johan Gogorro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azagra.	
<i>la clauera de Gogorro</i>	1366	<i>PobNav</i>	?	Laguardia.	
Gogorra					
<i>Garçe Gogorra</i>	1412	<i>CenBNav</i>	Gizonezkoa	Eihalarre.	
<i>Garcie Gogorra</i>	1378	<i>OnomNord</i>	Gizonezkoa	Donibane Garazi.	
<i>Martin Gogorra</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Iriberrri (Aezkoa).	
<i>Garcia Gogorra</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Izaba.	
<i>Brasco Gogorra</i>	1189	<i>OnomNord</i>	Gizonezkoa	Zaro.	Editoreak <i>Gogorra</i> dela dio. Ez da baztertzekoa <i>Gogorza</i> deitura izatea.

53. taula. *Gogorro* eta *Gogorra* Erdi Aroan.

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Sexua	Testuinguru geografikoa	Iruzkinak
Lazkarro					
<i>Lope Lazcarro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Miguel Ruyz Lascarro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	
<i>Johan Lazcarro</i> (3 aldiz)	1446	<i>ArchPampII</i>	Gizonezkoa	Artaxoa, Barañain.	
<i>Andreo Lazcarro</i> (3 aldiz)		<i>ArchPampII</i>	Gizonezkoa	Artaxoa, Barañain.	Ohar bedi <i>Andreo</i> izen ttikia.
Lazkarra					
<i>Garcia Lascarra Caçador</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Artaxoa.	

54. taula. *Lazkarro* eta *Lazkarra* Erdi Aroan.

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Sexua	Testuinguru geografikoa	Iruzkinak
<i>Salvador Çaldun(n)o</i>	1244, 1264	<i>RegOlitII</i>	Gizonezkoa	Erriberri.	<i>Zalduna</i> deituraren adibide ugari daude Erdi Aroan.
<i>Lope Hederro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Osteritz	<i>Ederra</i> deituraren adibide ugari

				(Esteribar).	daude Erdi Aroan.
<i>Martin Beorro</i>	1330	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Azkoien.	Cf. <i>Gile Begorra alkalt</i> (<i>FuerJaca</i> 1158) gizonezko izena, eta <i>Hurraca la Behorra</i> (<i>PobNav</i> 1330), emakumezkoa.
<i>Pero Sanchiz Beorro, Miguel Periz Beorro eta Semen Beorro</i>	1366	<i>PobNav</i>	Gizonezkoak	Azkoien.	
<i>Garcia Uicio</i>	1350	<i>PobNav</i>	Gizonezkoa	Miranda Arga.	<i>Bizia</i> -ren adibideen artean, cf. <i>frater açeari biçia</i> (<i>SMig</i> XII. m.).
<i>Orti Bixio</i>	1072	<i>DocLeire</i>	Gizonezkoa	Espartza Zaraitzu.	<i>Bitxia</i> -ren adibideen artean, cf. <i>Pascoal Bichia</i> (<i>PobNav</i> 1330), <i>Elvira Vichia</i> (<i>PobNav</i> 1350) etab. ⁵⁵⁰ Cf. halaber <i>don Vichio</i> (<i>ColPedro</i> 1098) eta <i>Bixio Galin Sanz</i> (<i>DocLeire</i> ~1108), biak gizonezkoak.

55. taula. Amaieran -o duten beste zenbait izenondoren adibideak.

Ohar zenbait egin dakizkieke taula hauei.

- (a) Aipagarria da Lizarrako *Maria d'Oquerro* (*PobNav* 1366), emakumezko baten izen-deituretan -o duen forma ageri baita; baina *Okerro* delako baten alaba dela adierazten du *d'* genitiboak, ez da berari dagokion goitizena. Harrigarria bada ere, corpusean ez dut *okerra*-rik atzeman; cf., halere, *Okerhuri* (*SMillán* 1025), eta *Catelina Oquerra* (Maiora 2011: 35).
- (b) *Leuno* eta *landerro* ere bilatu ditut, baina ez dut alerik aurkitu. Orobatsu *lasterro*. *Lastarro*-ren hiru adibide aurkitu ditut, denak gizonezko, *PobNav*-en, baina *lastarra*-renik ez.
- (c) Mitxelenak (IX 522, 48 oh) *Blasco Zailo* (*DocArtaj* ~1156) aipatzen du, baina ez dut aurkitu *Zaila* deituraren adibiderik.
- (d) Ez ditut bildu *Beltxo*, *Belso* eta halakoak; 1217ko *Belcho* bat aipatzen du Mitxelenak (IX 525) eta baliteke *beltxa*-tik aterea izatea, baina -*txo* edo -*so* atzizkiak ere egon daitezke deitura horietan, eta horrek zailtzen du eztabaidari benetan dagozkion adibideak bakarrik hartzea. Ik. Salaberri (2009: 187-188).

⁵⁵⁰ Ez da erraza *bizio* eta *bitxio*-ren adibideen artean bereiztea. Arzamendik bestela sailkatzen ditu adibideetako batzuk.

- (e) Euskal jatorriko hitz erromantzeetan generoa bereizteaz denaz bezainbatean, cf. *sorgin* hitzari dagozkion 1466ko *EnrGuip*-eko aipamenak; gogoan izan jatorrian emakumezkoa zein gizonezkoa adieraz dezakeela euskaraz *sorgin* hitzak (ik. *OEH* s.v.):

que por algunas personas asi hombres como mugeres de la provincia han sido usado e frequentados algunos maleficios de malas artes asi de brujerias como de echicerias a los quales facen se llaman en la dicha provincia *brujas e sorguiñas*

[...]

ministrar Justicia contra las dichas *brujas y sorguiñas* e que algunas personas sean opuesto y oponen contra ello deciinando una jurisdicion diciendo que los dichos maleficios de *sorguiñas y brujas*

[...]

ficiessedes en el dicho caso de *Brujas y sorguiñas* e que

[...]

delitos publicos fechos e cometidos en injuria e defensa de nuestro Señor Dios e de nuestra Santa fe así en lo que toca a los dichos *sorguines e brujas*

Kontuan hartu bereziki azken pasartean datorren *sorguines* adibidea, artikulua kenduta gizonezkoak izendatzeko, itxuraz.

II.7 eranskina. -agea eta -etea Arabako leku-izenetan

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Testuinguru geografikoa	Iruzkinak
<i>Zubiaguea</i>	1531	<i>TopAlav</i>	Lopidana.	
<i>Mendiaguea</i>	1608	<i>TopAlav</i>	Ilarratza.	
<i>Urrechaguea</i>	1678	<i>TopAlav</i>	Argandoña.	
<i>Cazaguea</i>	1693	<i>TopAlav</i>	Gamarra Gutxia.	
<i>Arrizuriaguea</i>	1695	<i>TopAlav</i>	Matauko.	
<i>Isinaguea</i>	1695	<i>TopAlav</i>	Matauko.	
<i>Osinaguea</i>	1695	<i>TopAlav</i>	Betoño.	
<i>Estarronaguea</i>	XVIII. m.	<i>TopAlav</i>	Gobeo.	
<i>Obiaguea</i>	1704	<i>TopAlav</i>	Otazu.	
<i>Urrachaguea</i>	1714	<i>TopAlav</i>	Gamarra Nagusia.	
<i>Lazaguea</i>	1715	<i>TopAlav</i>	Gamarra Gutxia.	
<i>Icinaguea</i>	1722	<i>TopAlav</i>	Lubiano.	
<i>Lasaguea</i>	1723	<i>TopAlav</i>	Durana.	
<i>Iraguea</i>	1728	<i>TopAlav</i>	Andollu.	
<i>Mauraguea</i>	1728	<i>TopAlav</i>	Lopidana.	
<i>Urechaguea</i>	1728	<i>TopAlav</i>	Zerio.	
<i>Sagarraguea</i>	1729	<i>TopAlav</i>	Estarrona.	
<i>Suloaguea</i>	1735	<i>TopAlav</i>	Durana-Zurbano.	
<i>Boriñaguea</i>	1736	<i>TopAlav</i>	Arriaga.	
<i>Urruchaguea</i>	1760	<i>TopAlav</i>	Gamarra Nagusia.	
<i>Icinaguea</i>	1760	<i>TopAlav</i>	Matauko.	
<i>Sagarraguea</i>	1786	<i>TopAlav</i>	Gereña.	
<i>Ichinaguea</i>	1797	<i>TopAlav</i>	Matauko.	
<i>Estarrenaguea</i>	1533 ⁵⁵¹	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	
<i>Urruchaguea</i>	1572	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Urruchagua</i> 1552an.
<i>Oleaguea</i>	1578	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Oleaga</i> 1476an.
<i>Lasaguea</i>	1580	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	
<i>Millaguea</i>	1582	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Millaga</i> 1507an.
<i>Zeremaguea</i>	1595	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Çeremaga</i> 1481-1486an.
<i>Laçaguea</i>	1608	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	
<i>Borinaguea</i>	1621	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Burinaga</i> 1581ean.
<i>Caramaguea</i>	1667	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	
<i>Buruchaguea</i>	1675	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	
<i>Rio</i>	1733	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Regajo Zaramaga</i>

⁵⁵¹ Lekukotasun zaharrenaren data baizik ez dut jarri, eta XVIII. mendera bitartekoak bakarrik sartu ditut.

<i>Zaramaguea</i>				1794an.
<i>Zaramaguea</i>	1733	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	
<i>Osinaguea</i>	1744	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Osinaga</i> 1507an.

56. taula. Araban *-agea* duten leku-izenak.

Lekukotasuna	Urtea	Iturria	Testuinguru geografikoa	Iruzkina
<i>Galarrete</i>	1457	<i>ArchSalvatIII</i>	Agurain.	Beheraxeago “dicha aldea de Galarreta” dago.
<i>Esaletea</i>	1657	<i>TopAlav</i>	Arkauti.	
<i>Ormetea</i>	1696	<i>TopAlav</i>	Gereña.	
<i>Uletea</i>	1704	<i>TopAlav</i>	Armentia.	
<i>Echaurrete</i>	1706	<i>TopAlav</i>	Arkauti.	<i>Echaurreta</i> 1696an.
<i>Erresaletea</i>	1706	<i>TopAlav</i>	Ilarratza.	
<i>Estreesetea</i>	1706	<i>TopAlav</i>	Amarita.	
<i>Crucetea</i>	1707	<i>TopAlav</i>	Estarrona.	
<i>Ramutea</i>	1707	<i>TopAlav</i>	Estarrona.	
<i>Surgueretea</i>	1707	<i>TopAlav</i>	Estarrona.	
<i>Aldabetea</i>	1711	<i>TopAlav</i>	Betoño.	
<i>Urete</i>	1716	<i>TopAlav</i>	Azua.	
<i>Bidetea</i>	1719	<i>TopAlav</i>	Villafranca.	
<i>Landetea</i>	1719	<i>TopAlav</i>	Villafranca.	
<i>Zabaletea</i>	1719	<i>TopAlav</i>	Kontrasta.	
<i>Becolandetea</i>	1721	<i>TopAlav</i>	Estarrona.	
<i>Echarrete</i>	1722	<i>TopAlav</i>	Arkauti.	
<i>Aguirrecorroetea</i>	1724	<i>TopAlav</i>	Zigoitia.	<i>Baliteke -errotea</i> izatea bigarren osagaia.
<i>Arechetea</i>	1737	<i>TopAlav</i>	Aberasturi.	
<i>Aranetea</i>	1753	<i>TopAlav</i>	Bolibar.	
<i>Zarasquetea</i>	1760	<i>TopAlav</i>	Estarrona.	
<i>Estrasetea</i>	1768	<i>TopAlav</i>	Amarita.	
<i>Suyandetea</i>	1796	<i>TopAlav</i>	Estarrona.	
<i>Acurcetea</i>	1803	<i>TopAlav</i>	Andetxa.	
<i>Inchaurrete</i>	1817	<i>TopAlav</i>	Elorriaga.	
<i>Çiletea</i>	1599	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Çileta</i> 1481-86an.
<i>Uletea</i>	1704	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Uleta</i> 1537an.
<i>Queresetea</i>	1769	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Querexeta</i> 1577an.
<i>Gemelutea</i>	1592	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	
<i>Soycetea</i>	1584	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Soycaeta</i> 1592an.
<i>Madalenysagurrete</i>	1607	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	

<i>Estrasetea</i>	1597	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Estresaeta</i> 1547an.
<i>Marranzetea</i>	1666	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Marrançete</i> 1601ean.
<i>Echeerretea</i>	1693	<i>OnomVasc27-29</i>	Gasteiz.	<i>Eceerreta</i> 1633an.

57. taula. Araban *-etea* duten leku-izenak.

III eranskina. <ll> Etxart eta Rosen gutunetan

Adibidea	Non	Ustez adierazten duen hotsa ⁵⁵²	Oharrak
<i>anullaçeco</i>	10.1r 22; 11.1r 7; 11.1r 13 (<i>anullazen</i>)	[l]	Cf. 10.1v 14 <i>anula</i> eta 13.1r 5 <i>anullaçeco</i> . Etxartek 06a.1r 4 <i>annulatzeco</i> dakar.
<i>appellido</i>	10.2r 12	[ʎ]	Gaztelaniazko itzulpenean <i>apellido</i> dago. Ez dago <i>ap(p)ellido</i> -rik inon.
<i>Conselluan</i>	10.1v 22; 16.1v 3 (<i>Consellu</i>)	[ʎ]	Cf. 10.1r 27 <i>Consejuara</i> . Etxartek 02.1r 7 <i>Conseilhu</i> , 01.2r 8 <i>Conseilheura</i> eta 09.1v 14 <i>Conseilhuiac</i> dakartza; gaskoinez <lh> erabili izan da albokari sabaikaria adierazteko.
<i>marabillaturic</i>	11.1r 26	[ʎ]	Ez dago <i>marabila</i> edo <i>maravila</i> -rik inon.
<i>milla</i>	12a.1r 27; 15a.1r 31	[l] edo [ʎ]	Cf. 11.1v 4 eta 14.1v 6 <i>mila</i> .
<i>querellaz</i>	14.1r 25	[ʎ]	

58. taula. <ll> digrafoa Ros erronkariarraren gutunetan.

Adibidea	Non	Ustez adierazten duen hotsa	Oharrak
<i>agorrillaco</i>	05.2r 9	[l] edo [ʎ]	Rosek 11.1v 3 <i>agorrilaren</i> dakar.
<i>allegatu</i>	08.1v 14	[ʎ]	Esanahiz ‘ailegatu, iritsi’ da, ez ‘alegatu’. Ez dago <i>ailegatu</i> -rik, espero bezala.
<i>capitain-castellari</i>	01.1r 2	[l] edo [ʎ]	Gaztelaniazko itzulpenean <i>capitán castellano</i> dago.
<i>conseiller</i>	01.1r 6	[ʎ]	
<i>duiella</i>	09.1v 14	[l] edo [l:]	Lerro berean <i>luquela</i> dakar. Bada halaber <i>duela</i> : 02.1r 17 eta 07. 1v 9; cf. orobat 02.1r 15, 07. 1v 17, 07.2r 10, 09.1v 19 <i>diela</i> , eta 07.1r 12 <i>badiela</i> . Rosek ere baditu 10.1r 17, 10.1v 17 eta 10.2r 25 <i>duela</i> .
<i>fidella</i>	03.2r 12	[l]	Cf. 01.1v 8 <i>fidelitateez</i> , 05.1r 20 <i>fidelquiena</i> .
<i>hallaber</i>	02.1v 15; 03.1r 12; 06a.1r 5	[l] edo [l:]	Beste hauek dakartza Etxartek: <i>hala</i> (17), <i>halacotz</i> (2), <i>halacoz</i> (4), <i>halaber</i> (3).
<i>hallaco</i>	05.1r 21; 06a.1r 8 (<i>hallacoz</i>); 07.2r 12		

⁵⁵² Eskuzabala izan naiz digrafoak adierazten duen hotsa erabakitzeko orduan: adibidez, Etxarten *agorrillaco* edo *milla* adibideetan, albokari sabaikaria adierazten du, ziur aski, baina bi aukerak uztea erabaki dut.

	(<i>hallacoric</i>).		
<i>milla</i>	01.1r 9; 01.2r 19; 05.2r 9; 08.1v 22; 09.1v 24	[l] edo [ʎ]	Etxartek ez du <i>mila</i> -ren adibiderik.
<i>realles</i>	09.1r 19	[l]	Ez dago <i>realez</i> modukorik.
<i>sigillaturic</i>	01.2r 22	[l] edo [ʎ]	Gaztelaniazko itzulpenean <i>sellado</i> dago.
<i>tranquillitatearen</i>	01.1v 26	[l]	Gaztelaniazko itzulpenean <i>tranquilidad</i> dago.
<i>ustallan</i>	04.1v 11	[ʎ]	Rosek 12a.1r 27 <i>garilaren</i> dakar.
<i>Vallearequy</i>	02.1r 14; 01.1r 11 (<i>Vallearequi</i>); 01.1r 22 eta 05.1v 7 (<i>Vallea</i>)	[ʎ]	<i>Vale</i> -rik ez dago. Gaztelaniaz <i>valle</i> dago.

59. taula. <ll> digrafoa Etxart zuberotarraren gutunetan.

Zenbait ohar:

- (a) Frantsesez dagoelako, ez dut taulan sartu Etxarten 03.2v 1, 05.2v 1, 06a.2v 1, 07.2v 1, 08.2v 1 *Vallée de Roncal*. Orobatsu 02.2r 12 *Monsieur de Villeroyeren*, 07.1r 16 *Monsieur de Villeroyc*, 07.1r 19 *Monsieur de Vylleroyc*.
- (b) Gaztelaniazko itzulpenetan, honako hauek aurki daitezke (errepikatuak ez ditut jarri): *Valle de Roncal*, *ellos*, *allá*, *Villeroy*, *ella*, *valle*, *llebaban*, *allí*, *allemos*, *ello*, *castellano*, *sellado*, *sello*, *allar*, *aquellas*, *llegó*, *apellido*, *llebado*, *basallos*, *mal tratallo*, *lleno*, *marabilla*, *aquella*.

Hauetan denetan, [ʎ] adierazten du <ll> digrafoak, bi kasutan izan ezik: *Villeroy* izenean, eta *tratallo*-n, non albokari geminatua adieraz dezakeen (< *tratar-lo*).

IV eranskina. Ros erronkariarraren erakusleak

	1. gradukoak		2. gradukoak		3. gradukoak	
	izond.	izord.	izond.	izord.	izond.	izord.
Sing.						
abs.	<i>gutun auor</i> (12a.1r 11), <i>respuesta aor</i> (10.2r 3), <i>gutun aor</i> (10.2r 12), <i>arrazon aor</i> (10.1r 10)	<i>aor</i> (12a.1r 23; 10.1v 9; 10.1v 10; 10.2r 15; 13.1r 22, 25; 16.1v 4, 8, 8)				<i>ura</i> (10.1v 23)
erg.	<i>errionec</i> (12a.1r 8; 14.1r 4; 16.1r 5, 19, 26; 14.1r 15), <i>erri onec</i> (10.1v 16, 31), <i>errionech</i> (13.1r 16)					<i>arch</i> (13.1r 15)
gen.	<i>yl onena</i> (10.1r 3), <i>yl onen</i> (11.1r 1; 13.1r 2), <i>errionen</i> (13.1r 12; 15a.1r 7)	<i>erriorren eta onen</i> (12a.1r 13)	<i>erriorren eta onen</i> (12a.1r 13)			<i>aren</i> (10.1r 22, 15a.1r 21)
dat.	<i>erri ony</i> (14.1v 5)					<i>Ari</i> (11.1r 4)
soziat.	<i>mensajero onequi</i> (10.2r 5; 15a.1r 14)	<i>onequi</i> (12a.1r 25; 10.2r 8; 11.1v 2), <i>Onequy</i> (14.1v 3)				
instr.	<i>caso onzaz</i> (10.1v 6)	<i>onzaz</i> (13.1r 25)				
leku-kasuak	<i>molde ontan</i> (10.1r 29), <i>erri ontaco</i> (10.1v 3), <i>erri onetan</i> (10.1v 4), <i>erriontacoach</i>		<i>erriortaco</i> (12a.1r 17), <i>erriortan</i> (13.1r 21; 14.1r 11; 16.1r 27; 16.1v 1, 7)			<i>artan</i> (13.1r 12)

	(13.1r 21), <i>erriontacoerr</i> (16.1r 25), <i>errionetan</i> (16.1v 1), <i>erriontaquez</i> (16.1v 2), <i>erriontara</i> (16.1v 2), <i>erriontacoric</i> (16.1v 6)					
Pl.						
abs.	<i>gauza huec</i> (12a.1r 14; 14.1r 14), <i>gauça huec</i> (10.2r 17)	<i>huec guciach</i> (10.1v 26)				<i>urac</i> (15a.1r 27)
erg.						<i>hec</i> (15a.1r 26)
gen.						<i>hayen</i> (11.1r 23)
motib.		<i>gauça guengati</i> (16.1r 20)				
dat.						
leku- kasuak	<i>vista huetan</i> (12a.1r 19)					<i>ayetan</i> (15a.1r 9)
Erakusle jatorriko adberbio eta lokailuak	<i>emendic</i> (12a.1r 18; 15a.1r 25), <i>emengo</i> (11.1r 18), <i>emendi</i> (13.1r 2), <i>emen</i> (13.1r 21; 14.1r 11), <i>emengoez</i> (14.1v 3)		<i>ola</i> (10.1v 6)			<i>artaco</i> (12a.1r 20; 10.1r 16; 13.1v 1), <i>ara</i> (12a.1r 21), <i>ala</i> (12a.1r 23; 10.1v 15, 26, 30, 31; 11.1r 4, 9; 14.1r 17; 16.1r 18; 15a.1r 7, 16), <i>alaco</i> <i>comissioneric</i> (10.1v 13; 14.1r 5; 16.1r 6), <i>ainverçe</i> (10.1v 28), <i>aynbat</i> (10.2r 2), <i>aynverçe</i> (11.1r 25), <i>aynbatetan</i> (14.1r 3), <i>ainbatetan</i> (16.1r 3), <i>ayn</i> (14.1r 11, 15), <i>ain</i> (16.1r 27), <i>ala-ala</i> (14.1r 24)

60. taula. Ros erronkariarraren erakusleak, funtzioaren arabera sailkatuak (izenordain eta izenondo), erakusle jatorriko adberbio eta lokailuekin batera.

V eranskina. Hualde Maioren (h)ura/(h)urac eta cura/curac

<i>(h)ura</i> (beti izenordain)
8: 9 <i>Fanadi, eta ura faitenda</i>
9: 9 <i>eta ura ssaguitancelaric</i>
14: 23 <i>igancen ura bera oracione eguitra mendibatian</i>
15: 25 <i>Calaric ere ura eltucen eta adoratuzaun erraiten</i>
16: 20 <i>Gunian mandatucion bere discipuluer ñorire ezleceila erran ura zela Jesus</i>
16: 21 <i>conbenicela ura fancedin Jerusalenera</i>
17: 15 <i>ezdecei ecun poderic ura sontotaco</i>
18: 25 <i>Eta nola conec ezbaizacan cerequin paca, manatucion bere nausiac izanlitan saltruc ura eta bere emaztia eta bere semiac bere acienda guciuarequin</i>
1: 20 <i>Hura pensamentu contan zagolaric</i>
1: 21 <i>bada, hura da salbatu biardiona edo libratu bere iria</i>
3: 11 <i>Hura da batissatu biardaiceinac</i>
11: 9 <i>Bada, hura da nortaz escribitruc baitago</i>
11: 14 <i>hura bera da Elias ssin biarcion cura</i>
12: 46 <i>Orainore zagon hura platicatan iriari</i>
20: 19 <i>baya hura erresucitatenda irorgarnen egunian</i>
22: 12 <i>Baya hura mututucen</i>
26: 24 <i>hura faitenda artaz escribitruc dagon bicala</i>
26: 71 <i>Eta erquitencelaric hura porticuara</i>
27: 5 <i>Baya hura, arrojatancio laric deuria edo deirua templuan, fancen</i>
27: 19 <i>Eta zegolaric hura ssaseriric bere tribunalian</i>
<i>cura</i> (2 izenondo/6 izenordain, baina beti erlatibozko perpausen buru gisa)
11: 14 <i>hura bera da Elias ssin biarcion cura</i>
13: 19 <i>arrapatandau erinic izancen cura bere biotzian</i>
13: 20 <i>da entzutendion cura Janguaicuaren mintzua</i>
13: 40 <i>eta erostandu alur cura</i>
14: 13 <i>entzun nola baicion Herodesec artaz erraitancion cura</i>
25: 28 <i>guendazacei deuri cura</i>
25: 29 <i>orainore urdu dion dacan cura</i>
26: 46 <i>eltan da ssa ni entregatennainion cura</i>
<i>(h)urac</i> (beti izenordain)
4: 22 <i>Urac guisa berian, eitziric errediac, puntualqui ssarrequitucizazcan</i>
8: 32 <i>Eta urac erquinzrelaric</i>
16: 17 <i>Baya urac pensatibo fabricatancein bapanac bere buriuarequin</i>
2: 13 <i>Hurac partituz geroz</i>
15: 14 <i>Eitz ditzacei, hurac dra utsi banac guiatanbaitei berce utsi baner</i>
17: 21 <i>Hurac zauden bit<ar>tio Galilean</i>
20: 5 <i>Eta hurac fanzren</i>
22: 27 <i>Eta hurac guciuac ilez geroz ilcen emaztia.</i>
27: 23 <i>Baya hurac asizren irago andiago eguitra</i>
28: 8 <i>Hurac erquinzren instantian</i>
28: 9 <i>eta abañatanzrelaric hurac</i>

28: 11 <i>Hurac faitenzren tempru berian</i>
<i>curac</i> (3 izenondo/2 izenordain)
9: 36 <i>Eta ecustian guente curac</i>
19: 11 <i>Ezdra guciuac capaz erresolucione contaco, beicic curac zoiner conceditubaizabei goraqui</i>
23: 23 <i>Cuec biarcinein cumplitu, curac eitzi bague edo eitzi baguetaric</i>
24: 22 <i>Eta ezbalite llabur egun curac</i>
25: 7 <i>bergin curac guciuac ssaguizren</i>

61. taula. Hualde Maioren ebanjelioko (h)ura/cura eta (h)urac/curac.

VI eranskinak. XVI. mendeko testuen corpusetik erauzitako datuak

Hainbat taulatan antolatu dut XVI. mendeko testuen corpuseko informazioa; helburu jakin batekin egindako bilaketen emaitza dakar taula bakoitzak. Oinarrizko lanabesa eman dut lehen eranskinean, datu-bilketarako erabili dudana.

VI.1 eranskina. Artikuluaren erabilera deskribatzeko lanabesa

- Testuinguru sintaktikoen araberrako sailkapena:

1. Bokatiboak edo epitetoak
2. Harridurazko perpausak
3. Genitiboko izenlaguna duten sintagmak
4. Perpaus existentzialak
5. Perpaus predikatiboak
  - 5.1. Egitura kopulatiboak *izan* eta *egon* aditzekin
    - 5.1.1. Perpaus ekuatiboak
    - 5.1.2. Perpaus predikatiboak
      - Izenondo sintagmak
      - Predikatua konparatibo edo gehiegitasun afixuarekin
      - Izen + izenondo sintagmak
      - Izen sintagmak
      - Partizipio adberbialak: *-rik, -ta, -a*
      - Partitibo hutsak (*pozik, isilik...*)
      - Egitura erresultatiboak/estatiboak
      - Predikatua superlatiboarekin / genitiboarekin
      - Predikatua jatorri genitiboarekin
      - Predikatua jatorri atzizkiarekin
      - Predikatu nominalak konplementu klausalekin (*argi dago..., zilegi da...*)
      - Egoera psikologikoa edo fisikoak: *beldur, ikara, gose, egarri, lotsa, haserre, izerdi, hotz, bero* etab.
  - 5.2. Iritzi aditzak konplementu predikatiboekin (*irudi, eman; iritzi*)
  - 5.3. Aditz ebentiboak konplementu predikatiboekin (*ibili, azaldu/agertu, gertatu/suertatu*)
  - 5.4. Aldaketa eta iraupen aditzak (*jarri, ipini, geratu, gelditu, utzi; bilakatu, bihurtu; hautatu, izendatu, sartu, joan*)
  - 5.5. Predikatu sekundarioak
  - 5.6. Egitura bereziak

5.6.1. “Pasiboa”

5.6.2. Antipasiboa

5.6.3. Objektu edo predikatu bikoitzeko egiturak

-Izenondoarekin: *Dirua beharrezkoa zaio* edo *Zapata horiek handiak ditu*

-Izenarekin: *Paulok Mikel anaia du* edo *Izar argiok ditugu kandela*

6. Subjektuak

6.1. Perpaus iragankorretakoak

6.2. Perpaus iragangaitzetakoak

7. Perpaus iragankorretako objektuak

8. Aditz arinetako objektuak

8.1. X + egin: *hitz egin*

8.2. X + hartu: *lo hartu*

8.3. X + *edun: *atsegin izan*

8.4. Bestelakoak: *hotz egin, bero egin...*

● Deklinabideari dagozkionak:

9. Lehen eta bigarren graduko artikuluen adibideak (*lagunau, lagunori* etab.)

10. Pluraleko *-ak* morfemaren agerraldi guztiak

11. *-(r)ik* partitiboa

12. *bat/batzu* zenbatzaile edo artikulatu indefinituaren agerraldiak

13. Deklinabidea

13.1. Deklinabideko kasuekiko sintagmak (sg/pl/mugag)

13.1.1. Absolutiboa

13.1.2. Ergatiboa

13.1.3. Datiboa

13.1.4. Genitiboa

13.1.5. Genitibo lokatiboa edo erlaziozkoa

13.1.6. Instrumentala

13.1.7. Instrumentala + *-ko*

13.1.8. Soziatiboa

13.1.9. Inesiboa

13.1.10. Ablatiboa

13.1.11. Adlatiboa [destinatiboa (*-rako*); hurbiltze-adl. (*-rantz*); muga-adl. (*-raino*)]

13.1.12. Prosekutiboa

13.1.13. Prolatiboa (*-tzat*)

13.1.14. Benefaktiboa (*-rentzat, -rendako*)

13.1.15. Kausala (*-rengatik*)

13.2. Bestelakoak

13.2.1. *eske, bila...* eta halakoekiko posposizioak

13.2.2. *-ta-* mugagabeetako

14. Aditz-izenak

14.1. *-ten/-tzen* vs. *-tean/-tzean*

14.2. Aditz-izenak oro har

- Testuinguru sintaktiko eta morfologiazko auzi nagusi horietaz gain behatuko direnak:

15. Erreferente bakarreko izen esanguratsuak: *errege, jainko, jaun, aita* eta halakoak

16. *-ko* duten izen-deitura sintagmak: *Errodrigo Zarateko...*

17. Izengoitiak

- Perpaus mota jakinetako artikulua erabilera:

18. Erlatibo perpausetako determinazioa

19. Bestelako egiturak: kontzesiboak (*-agatik* eta beste).

- Elementu lexiko jakinen jokabidea:

20. *Bage/gabe*-ren jokaera.

21. *Guzti/oro*

22. *Beste*

23. Superlatibo aipagarriak: *le(h)en, lelen, lenaengo, goren...*

VI.2 eranskina. Bokatiboak

Bizkaierazko testuak	
MLastur	13 Arren, <u>ene andra Milia Lastur-co</u> 25 Arren <u>ene andra Milia Lastur-co</u>
ArrasErrekI	A6 <i>Andra urena Butroecoa nançuçu</i> B4 [t]a sumia [aç]a <i>Juan gurayarra</i>
ArrasErrekIII	24 <i>semea çerdoc orrelan</i> 26 <i>ama nagoçu oera</i>
Sorabila	1 <i>Cosc <u>Erregue, capela gorri</u>: / 2 Achul ona, Sorabilan bost eche</i> 4 <i>Erregue jauna, eguezu / 5 alcabalez merchede</i>
IbargCEs	B3 <i>Aita bichia, se bichiac dira onec?</i> B12 <i>Ene semeac, saguyteas eury!</i> B14 <i>Gal indi, <u>gazte on</u></i>
RS	21 <i>Zitel zirola, noc gudura aroa?</i> 73 <i>Ceguiç ezer <u>hendorea</u>, ençun artean bestea.</i> 173 <i>Hoa laster, <u>barecheje</u>.</i> ⁵⁵³ 203 <i>Lapurrac on dau vcoa, / vca eyqueç <u>gaxtoa</u>.</i> 208 <i>Odol bearbaguea / agirtuco da eguia eurea.</i> 269 <i>Mayaza, yre laza, / lora asco doala.</i> 304 <i>Huda ta negu, / eguzu ogui ta su.</i> 396 <i>Choria, gazteteguiç ezpadaçuç abia, / zaarza gachen eldu doc hire biçia.</i> 402 <i><u>Ardura</u>, enoc yre gura.</i> 451 <i>Ene alabea ax on, / ama, marcaac dabilz ysasoan.</i> 451 <i>Ene alabea ax on, / <u>ama</u>, marcaac dabilz ysasoan.</i>
Garibai	A19 <i>Gure mandoa urac engarren eta urac aroa</i> B8 <i>Gure mandoa, Ur-ac engarren, eta urac aroa</i>
FrantzOrd	2 <i>Jaingoicoari ta Andradone Maria virgineari eta Sant Franciscuari eta / 3 cerucu sanctu eta sancta custiaj ta çuri <u>aita</u></i>
frJZum	1 <i>Orayn bada <u>ene arrebea deunczua</u> alaan yçango çara para</i> 19 <i>orayn bada <u>ene arrebea</u> fraydeon ostatuorj çure ala 20 baen ese jauxi oRi urgaçi vear 21 deusagu:</i> 22 <i>ereguj bear dogu 22 çuc eta nic <u>neba arrebaoc</u>. jauxiric dago, çure alabea da o 23 rren çimjenturic onaena.</i> 27 <i>orayn çeuc <u>ene arrebea</u> bear 28 doçu artu errentea erjdayteco ardurea,</i>
BizkOlerk	7 <i>Ausencia triste gogor <u>cruela</u> / nolan ilgo noçu orain onela</i> 9 <i>despedidan indaçu lastan bat <u>lastana</u></i> 12 <i>tristeric vaia noa <u>neure angerua</u></i>
Arabako euskaraz dauden testuak	

⁵⁵³ Adberbioa da, berez.

ErrodZar	4 <u>Errodrigo Carateco</u> , <i>selan engana sindean</i> 19 -Arren, <i>echosu orain <u>osaba</u>, bixoooc justa gaitean</i> 20 - <i>Echi eguidac orailloba, gau bixiric noean,</i>
Perutxo	4 <i>ay joat gauiraya / astor vsua</i> 6 <i>ay joat gauiraya / aztor bizcorra</i> ⁵⁵⁴ 0 <i>mandoa</i> 0 <i>astoa</i>
Lazarg Artzain Liburua	1142v Donzellea , <i>cegati çaoz / enegaz enojaduric</i> 1143r Donzellacho linda damea , / <i>flordelisea çara çu;</i> 1143r Jentil honbre penadua , / <i>enegaiti cautibua, / çure llantu dolorosooc / emaiten deustae contentua</i> 1143v Ene bioz penadua , / <i>egun gaxqui curadua, / egun ascotan bearco doçu / ceure aldean medicua</i> 1144r Donzellacho linda damea , / <i>flordelisea çara çu;</i> 1144r Ene laztana, ene lindea , / <i>nay doçuna eguiçu.</i> 1144v Ene laztana , <i>ni ilagaz / çuc probechuric badoçu,</i> 1144v Ene laztana , <i>eriocea / senticen ez dot bapere,</i> 1145r Silvia, dama galantori , / <i>pena andiaz bici çan</i> 1146r Ordu onean guera çatez, / donzella linda erana 1146r Jaun Cerucoac, ene laztana , / <i>oy deguiçula parcatu.</i> 1146v Arren, Sirena, ene bioça , 1147r Romeria bat eguiteco, / jauna , <i>daucat nic gogo.</i> 1147r <i>cegaiti biur nadinean / serviduco çaut, jauna, çu.</i> 1147r Arçai polita , <i>ic jaquingo doc ece guec goacela Dueroco riberara,</i> 1147v Çuec jaquingo dozu, arçay nobleac , <i>ece ni najala Marsellaco naturale</i> 1151r Oy, amorezco erregue jauna , / <i>suplicaetan nachazu</i> 1152r Ay, Silvia, ene laztana! <i>Acorda çatez ceyn on derechudan</i> 1152v O, falsa traydorea! <i>Quen aquit neure beguietaric</i> 1153r Ez bildurric ceuren biocetan artu, arçay amoraduac 1154v A, guicon doloraduac eta cruelac <i>ceuen bicioendaco! Nola açartu çara çaoocen lecura etorten</i>
Lazarg A testua	A2: 13 Ene laztana , <i>ce daidiçu / ceure gogoan pensadu</i> A3: 14 — Çu ecustera etortearren , / ene lindacho maitea , A4: 5 Doncellacho atrevidea , / <i>ez çabilç ene gogoan, ez,</i> A4: 13 Ene laztancho linda damea , / <i>esporçu artu eguiçu;</i> A5: 1 Linda damachoa , / <i>nola çagode?</i> A5: 7 ene laztanchoa , / <i>arren, esaçu;</i> A5: 13 Ene laztanorrec , / <i>arren, esaçu</i> A6: 1 Fama andia , <i>çatoz nigana;</i> A6: 5 Choriac eta tortolachoac , / <i>gura deusut aguindu / gure errico abantajaoc / daiqueçula cantadu</i>

⁵⁵⁴ Aposizioa, interpretazio zailekoa; berez *aztobicarra* dago. *Astobizara?* Adlatiboa, orduan.

- A6: 11 **Jaun Cerucoa**, *nic errazoaz / beti çaidaz loadu;*
- A6: 23 **Jente noblea**, *ecin nesaque, / bear deustaçu parcatu;*
- A6: 27 **Barrundiaco dama galantac**, */ esaten iracastaçu;*
- A6: 29 **Axparreneco larrosachoac**, */ gueraciaea indaçu;*
- A6: 31 **morroe galant estiraduac**, */ oy defendidu naguiçu;*
- A6: 33 oy **Gaztelaco erregue jauna**, */ erreguiagaz icasu / ceure cortean dama ederric / nola bapere ez doçun,*
- A6: 39 **Ene bervaoc**, **jente noblea**, */ ce daidiçu pensadu / neure erria alabacerren / nic ditudala fingidu;*
- A6: 54 Oy **Salamonec** *escribicen dau, / jente noblea, jaquiçu, / bere bician oy ez ebela / gente obaric topadu.*
- A7: 16 **cegaiti naben çuregaz batu**, */ lindea, eben bacarric.*
- A7: 19 **Edola bere, joan baño leen**, */ oy bear doçu icasu / çure amorez, ene laztana, / nola nagoan galduric.*
- A7: 25 **jentil honbrea**, *cegaiti naxan / eguin ni çugaz topadiz;*
- A7: 29 —**Ene laztana**, *ene fedea, / ez dot eguiten burlaric.*
- A7: 33 *ez dot edugui dicharic, / ene lindea, çu ecusteco;*
- A7: 35 —Oy, **arren, jauna**, *ixilic bego, / ce besat orrelacoric,*
- A7: 51 **Ene laztana**, *çure bildur nax, / ezin eguin dot berraric.*
- A7: 55 **Ene laztana**, *eņçun naguiçu; / arren, ez artu penaric;*
- A7: 59 **Donzellachoa**, *egun batean / oy eta ninçan etorri / çure lecura, flordelisea, / oy inor бага bacarric.*
- A7: 61 **Donzellachoa**, *egun batean / oy eta ninçan etorri / çure lecura, flordelisea, / oy inor бага bacarric.*
- A7: 67 *ez neben pensamenturic, / dama galanta, an ceoncela / oyta ceurori bacarric.*
- A7: 81 **ene laztana**, *osa naçaçu, / ez eguin beste gauçaric.*
- A7: 87 **Ene laztana**, *solas daigun / gueurcheoc vioc bacarric.*
- A7: 90 **Jaun Cerucoaen amorearren**, */ jauna, çaoça gueldiric;*
- A7: 93 **Ene laztana**, *ezin neyque / nic orrelaco gauçaric;*
- A7: 97 —**Jentil onbrea**, *ez neyqueçu / neure bician berraric,*
- A7: 110 **Ascotan ondo gueratu çatez**, */ ene lindea, bacarric.*
- A7: 113 **Esquerric asco**, **jentil onbrea**, */ ez dot ardura lagunic,*
- A8: 1 **Doncellachoa**, *orain çaoz / soberviagaz beteric;*
- A9: 2 **Iragarri oy ez naguiçun**, */ jentil honbrea, bildur nax.*
- A9: 4 **Neurc ecusiric nola çarean**, */ nesquea, bildurrago nax.*
- A10: 1 **Arren, choriac**, *exilic çaoz, / badoçu miramenturic;*
- A10: 3 **mundu guztia isasoagaz** */ nançuçu, çaoz gueldiric.*
- A10: 5 **Dama galantac**, *ni ez nax digno, / ez dot merescimenturic, / çuetan miiau ifinteraco*
- A10: 25 **doncellachoac**, *esan bear dot, / ezin neongue exilic.*
- A10: 35 **Dama galantac**, *sinis naçaçu, / oy ceucaçu dudaric,*
- A10: 49 Oy **onegayti, jentil onbreac**, */ ez egon enojaduric,*
- A14: 13 **Amore poderosoa, jauna**, */ asco deusut esquerric;*

A14: 106 *Oy gueyago gura badoçu, / amoraduac, icasi,*
 A16: 1 *Ene laztana, ene lindea, / banago beti gaxoric;*
 A16: 35 *linda damea, erruqui nauca, / ez dodan guero culparic.*
 A16: 43 *Amore poderosoa, jauna, / ni belaurico jarriric*
 A16: 67 *asi gura dot çuregan, jauna, / oy baiez confiaduric.*
 A16: 69 *Ene perlea, ençun eguiçu, / badeçu borondateric*
 A16: 78 *Conjuraetan oy eta çaitut, / curela, poridadean,*
 A16: 93 *Conjuraetan çaitut, laztan, / ni gabaz nabilenean,*
 A16: 98 *Conjuraetan oyta deusut / gorpuceango araguioç,*
 A17: 17 *Amoreac ençun doçu, ene laztana, / oy bere mandamentuan cer*
dioan;
 A17: 21 *Doncella, arren, eguiçu ene esana, / cegaiti çuc ez doçu ecer*
galduco;
 A17: 32 *remedioaren esperanças beti nago, / ceña baquit, larrosachoa,*
çugan dana.
 A17: 33 *Espantaduric nago, donzellea: / vioçoy nola doçu orrein*
curela?
 A17: 36 *Tratadu ce naguiçu beti onela; / ençuçu, dama guztioen*
estrellea:
 A17: 39 *Larrosa maiacecoa, nola doçu / eneçat orrein gogor murallea?*
 A17: 41 *Donzellea, piadadez ar naçaçu; / barriz gura deusut erregutu:*
 A17: 55 *berva vat eguidaçu, traidorea, / plazaz edo bestela estalduan.*
 A17: 61 *aldi bat, perla lindea, eguin eguiçu / nigaz, ordu bacox bat*
cunplidua.
 A17: 82 *Pareric eztoçuna al daquiçu, / guztioen gañetico larrosea,*
 A17: 83 *Pareric eztoçuna al daquiçu, / guztioen gañetico larrosea, /*
eguzqui ederraren esposea;
 A17: 87 *beraro ar naçaçu, traidorea, / edo bestela noxbait il naguiçu.*
 A17: 89 *Donzellea, çuc banoçu sentietan, / senticen çaitut, bay, ceurori*
bere;
 A17: 111 *Çarean esadaçu, donzellea, / castaz benturaetan amazona.*

 A17: 117 *Dudacen badoçu, ene laztana, / asco da dichoso*
desdichaetan.
 A21: 33-34 *Donostiaco San Franciscuan / agoan guiçon soldadua:*
 A23: 13 *Poeta gazte jaquinduna, / ce çaoz engañaduric*
 A23: 27 *linda damea, asco deusut / nic aregaiti esquerriç.*
 A23: 44 *Au eguiteco çugan asco da, / dama galanta, causaric,*
 A23: 67 *ene laztana, oy utra dago / galanto enpleaduric.*
 A23: 73 *Linda damea, ni neurau nago / galanto informaduric,*
 A23: 91 *poeta gazte, doña Elena / ez nax egongo exilic;*
 A24: 39 *erruqui nauçu, neure aideac, / cegaiti nax ni gaztea.*

 A24: 56 *pensamentua darabilela / lecu ascotan, fedea!*

	<p>A24: 100 <i>Semeric badeu esaten jago</i>: / “Aita, eguidac jaquea”; A24: 104 <i>Oy ainbat dacust lazeria ze / eraetan jat, fedea!</i> A24: 128 <i>Gradu andian jarriric nago</i>, / ene eguitafedea; A24: 171 Ene aideac, <i>oy arren, au da / neuronen respuestea</i>: A25: 4 —Traidorea, <i>cer da onela? Cer eguin deuc jauregietan?</i>— A25: 12 —Ene jauna, <i>cer diostaçu? Cer daucaçu bularretan?</i>— A25: 15 Ene jauna, <i>jarri çatez sillaetan</i>. A25: 17—<i>Garcilasoc, ene andrea</i>, <i>nengoala menaetan</i>, A25: 44 Inocentea, <i>damu diat ain gach andia obraetan</i>; A26: 37 <i>Bada, jentea</i>, / <i>cerren daygun atajadu / esan dogunau</i>, A26: 52 <i>Oy laster çoaz</i>, / gaxto descomulgaduac! A26: 134 <i>Ernegacen dot / çugaz, madaricatua</i>, / <i>cerren ninduçun / çuc engañadu tenpluan</i>, A26: 148 <i>cerren deuste / Jaunac esango orduan</i>: /—<i>Oy çatoz, çatoz, / neuronen escojiduac</i>. A26: 162 <i>Oyta goacen</i>, / ene bedecatuac.— A27: 1 Mari Lopezco ederreza, / <i>arren çaoça exilic</i>, A27: 23 <i>oy onegaiti, ene laztana</i>, / <i>ce eucaiqueçu penaric</i>. A27b: 1 Mari Lopezco atrebidea, / <i>ez esan secular gaycic</i>, A27b: 23 <i>oy onegaiti, gach esalea</i>, / <i>ce eucaqueçu penaric</i>. A28: 18 <i>ez ara eroan</i>, / barrundiarra, <i>frutaric</i>; A28: 22 Salbaterrarrac, / <i>ez eguin barriz justaric</i>; A29: 3 ene beguiac, / <i>asi çatez negarrez</i>; A29: 5 ene bioça, / <i>erdira çatez dolorez</i>: A29: 14 <i>Asper ce çatez</i>, / jentea, <i>negar eguitez!</i> A29: 56 —<i>Benturaetan</i>, / <i>ez al nax, bada, jauna, ni!</i></p>
Lazarg B testua	<p>B1: 2 <i>Balaz eran, laztana</i>, B3: 35 <i>Semeac baeson</i>: “<i>Ni[c] aseguin dot, / ayta</i>, <i>eguin çure mandamentua, / cerren ori da ene contentua</i>”. B3: 40-41 <i>Baeson ayteac</i>: “Ene semea, / neuri baño oba derechudana, / <i>ebenche vici da ene laztana</i>. B3: 49-50 Udabarri guztiz aleguerea, / mayaceco lora ederraena, / <i>ce indaçu beti oneinbat pena</i>. B3: 53 <i>Gau illun onetan eguiçu argui</i>, / irargui çuria eta ederra. / <i>Rendiduric nago, ce beguit guerra</i>. B3: 56 <i>Dacusun azquero ene negarroc</i>, / ene laztan maite bioz-gogorra, / <i>nola çara nigaz mutu ta gorra?</i> B3: 88 <i>Esque nagoçuna, ene laztana</i>, / <i>acorda badeçaçu ucacea, / nic bere ucacen dot bicicea</i>. B5: 74 <i>espilu artan mira çatez</i>, / nescame engañadea; B8: 18 Jauna, <i>amarez</i>, B9: 1-2 San Donato jauna, / doneachia, / <i>eracustac neure / onerechia</i>. B9: 6 <i>Arren, aguir çatez</i>, / içar çuria, B12: 11 “Jentil onbrea, <i>ona çatozque, / gura banoçu gozadu</i>”.</p>

	<p>B12: 33 <i>Esan eustan</i>: “Ay, ene jauna, / çuc eguidaçu parcatu; B12: 57 <i>Esan neguion</i>: “Ene laztana, / ez onegaiti penadu, B13: 1 Ene laztan çuri ederra, / flordelisea çara çu. B15: 1-3 <i>Monesterio santu devotoa</i>, / Jaunaren graciaz eben jarria, / ese prencipala eta barria. / Basoan çu çaoça fundadua B15: 11 <i>Oñ-escu çardenoc apacen diot</i>, / ill[ustr]e abbadesa notadea, / cerren eguin deustan mesedea. B15: 15 <i>Conbento guztia generalm[en]te / saludacen dot nic agur</i> eguinta; / belaurico, barriz, çu, ene lind[ia]. B15: 16 Abisada eder parebagea, / eztacart gorguera, eztaust gona; / ecusi nagui, ce ni ona-ona. B15: 86 <i>Conbenturic conbentu dabilela</i>, / or ase, eben bete, bigardoa: / mutil, mando, bota ta tabardoa. B15: 93 <i>Ipochrita, bellaco, riguroso</i>, / soberbio, regalón y desonesto; / Jauna, barca çaquezt, si peço en esto. B16: 28 “<i>Ongui etorri çareala / errazoa da dasadala</i>, / guiçon armatu gaztea. B16: 75 <i>oñ-escuetan besacen dot</i>; / <i>daquidan leguez esaten dot</i>, / donzella coronadea, B16: 132 <i>Ciertamente au da, bada</i>, / donzella poderosea, / ene mina; ta, dubda бага, B16: 141 “Ene semea”, baesadan, / “<i>artu eguiçu esporçu, / çugaz</i> <i>aseguin ar deçadan; / gachori repara deçadan / yelmoori eronçu</i>. B16: 149 <i>Ainbat tenpora dan azquero / çabilçadela galduric</i>, / eben aseden eta guero / joan çatezque, caballero, / andiro mejoraduric.” B21: 41 “<i>Çu nundi çabilz, amoradua</i>, / <i>bacoch desconsoladuric</i>,: / <i>ene</i> <i>cabaña realerean / ala descarriaduric?</i> B21: 75 <i>Ene parean eldu eta / criançaz, comediduric</i>, / “<i>Ongui etorri,</i> <i>çu jauna</i>” baice / ez esan beste gauçaric. B21: 99 <i>Erançun nagon</i>: “<i>Ni noçun guero / efinten obligaduric</i>, / <i>donzella oni ez emun, jauna</i>, / ni eraiteco armaric. B27: 25 Jaun Ceruco, estaguiçu[la / guiçona onein amora[itu]. B28: 1 Laztan enea, naygaran / sure atean arteti; B28: 11 Ene lastan çuri ederra, / çure laztan ni banari, B28: 18 <i>Bacinaqui gogoa</i>, / lastana bioçecoa: B30: 19-20 Ene laztan biozeqoa, / cortes ensinadea, / erri onetan bestec ezteu / ar[c] oy deben librea:</p>
Betol	<p>52 <i>Cruce Santearê señaleagayti / gueure arerioetatic libradu / gaguizuz</i> Iauna. / Gueure Iaungoycoa. 53 <i>Ayta gurea</i>, / Ceruetan çagoçana. / <i>Sâtificadua içandila çure içena</i> 53 <i>Ave-Maria</i>, / gracias betea, / <i>Iauna da çugaz</i>, 53 <i>Santa Maria</i>, / Iaun goycoaren Amea, / <i>erregutu eguiçu</i> 54 <i>Salve Regina</i>, / misericordiasco Amea, / vicizea, eta dulçura. / <i>Salve</i></p>

	<p>/ <i>esperança gueurea</i>, 54 <i>Ea bada Andra / Abogada gueurea</i>, / biortu eguizuz gueugana / zeure vegui misericordiosoc, eta 54 <i>Erregutu eguiçu gu gaytic / Iaun goycoaren Ama Santea</i>,</p>
Gipuzkerazko testuak	
EzkonTolos	<p><i>essaten diot, jauna, orrec essaten didan guçiari bayez, orrec essaten didan veçala,</i> <i>nic Pedro çu Mariari arçen çainet neure emazteçat espossaçat</i> <i>Erromaco eleyça santuac aguiñçacen deuen veçala.</i></p>
Miser	<p>1 <i>Jauna</i> misericordia eduki nizaz, 3 <i>Borra ezazu, Jauna</i>, maldade enea, 5 <i>Jauna</i>, garbiago egin nazazu, 7 <i>Badazagut, Jauna</i>, nere kulpea, 15 <i>beti zenduan, Jauna</i>, egia amatu, 21 <i>Bein izango deu guziz andia</i> / 22 <i>ene belarriak, Jauna</i>, alegria 27 <i>arren, ene kulpa gusti gustiak</i> / 28 <i>borra biza, Jauna</i>, zure graziak. 29 <i>Ene bio(t)za, Jauna</i>, garbi ezazu, 33 <i>Ez kendu, Jauna</i>, begiok niganik, 35 <i>Ez, Jauna</i>, apartatu bio(t)z enetik 37 <i>Zeure Semearen Aita eternoa</i> / 38 <i>biurtu egidazu konsolazioa</i>, 39 <i>fortalezi naza(zu), Jauna</i>, bio(t)zean, 43 <i>ekarriko ditut bide onera</i> / 44 <i>bekatariak, Jauna</i>, zure legera. 47 <i>ene minak, Jauna</i>, alaba zaizan, 49 <i>Irekiko dezue ene aoa</i> / 50 <i>alaba zaizadan, Jaun zerukoa</i>; 53 <i>Jauna</i>, nai bazendu ofrenda andirik, 62 <i>izan zaitte, Jauna</i>, eta mansoa, 69 <i>Zure altura santuaren ganean</i> / 70 <i>zeruan Jauna</i>, zure aurrean</p>
Goi-nafarrerazko testuak	
JainkArneg	<p><i>Aurrac</i>, arnega eçaçuey Janguycoaz eta Andre Dona Mariaz, eta aren semeaz, eta saintu eta sainta guçuez, eta aytaz eta amaz eta azcaci guçuez, eta Andre Mariac eta Santa Annac eztuey aurric.</p>
SorgNaf	<p><i>Ay hene alaua</i> herraz galdua [Barbarin/1576] <i>Ago ixilic, ago ixilic, agota</i> [Elo/1597]</p>
GurAit	<p>1 <i>Ayta gurea çeruetan çaðena</i>, 12 <i>alaviz gure jauna eta Salvadorea</i>.</p>
Lapurterazko testuak	
Rabelais	<p><i>Iauna</i>, handien gauça gucietan behar da erremedio <i>Lagona</i>, edatera</p>
Leiz	<p>1392 <i>Eta çuec aitéc</i>, hazitzaçue çúen haourrac 1398 <i>Gvre Aita ceruëtan aicena</i> 1403 <i>Haovrrideac</i>, umilia bedi gutaric batbedera Iaincoaren Maiestate sainduaren aitzinean 1403 <i>Iainco Aita Iaun gratiaz eta misericordiaz betheá</i>, confessatzen diagu</p>

	<p>1404 <i>eta badiacussagu Iauna, baldin hic, cein gure merecituaren araura punitu nahi vkan baguentuc</i></p> <p>1404 <i>Harren, Iauna, eguiazco dolurequin</i></p> <p>1404 <i>Gvre Iainco Aita eta Saluadoreá, eure ontassun handiagatic,</i></p> <p>1406 <i>eurorrec, Jesus Christ eure Seme gure arimén iguzqui eguiazco eta bakoitz</i></p> <p>1406 <i>Ençun gaitzac, othoi, Aita misericordiosoá,</i></p> <p>1406 <i>Ençun eraci ieçaguc goiceandanic eure misericordiá Iauna</i></p> <p>1407 <i>Empara gaitzac gure etsayetaric, Iauna, ecen hiregana oihu eguin diagu.</i></p> <p>1408 <i>Hire hitzaren araura bere burua guidatuz, Iauna.</i></p> <p>1408 <i>Iauna, hi baitaiz, çuhurtzia eta iaquitate ororen ithurburu bakoitza</i></p> <p>1410 <i>Hic bada Iauna, behar dugun conditione orotara hala prepara gaitzac</i></p> <p>1410 <i>ençun gaitzac othoi, Aita misericordiosoá,</i></p> <p>1410 <i>Gauça guciac hiregana beha diaudec Iauna</i></p> <p>1411 <i>Iainco Aita bothere gucia eta on ororen complimendua duaná, hic othoi, heda ieçaguc</i></p> <p>1411 <i>Iainco Aita Iauna, remerciatzen drauagu,</i></p> <p>1412 <i>Gure Iainco eta Aita Iauna, iateco eta edateco guciac gure substantiatzeco eta hatzeco indarrequin creatu vkan baitituc</i></p> <p>1412 <i>Iainco Aita eternalá, gure bihotz guciac esquer drauagu</i></p> <p>1413 <i>Gvre Iainco Iauna, eta Aita misericordiaz betheá, eure ontassunagatic,</i></p> <p>1414 <i>Ençun gaitzac othoi, gure Iainco Aita eta Saluadoreá</i></p> <p>1415 <i>Eta guc Iauna, eçagutzen diagu</i></p> <p>1416 <i>Halaber othoitz eguiten drauagu Iauna</i></p> <p>1417 <i>Berçalde othoitz eguiten drauagu Aita misericordiosoá</i></p> <p>1417 <i>Hauçaz bada Iauna eta goitico behar ditugula hic hobequi dacussán gauza guciez</i></p> <p>1418 <i>Gure Aita ceruëtan aicena</i></p> <p>1418 <i>Halaber Iauna, hireganaco fedean eta sinhestean hala bethi auança eta confirma gaitzac, othoi</i></p> <p>1422 <i>Gure Aita ceruëtan aicena</i></p>
EspGut	<p>1: 1 Jauna: eremerciazzen deraucut cegei coure merchediac</p> <p>2: 1 Jauna: ez tout faltatou nai izan zure senoriari</p> <p>3: 1 Jauna: bart etorry ninzan nere anaga baten echetic</p> <p>4:1 Jauna: erezebitou dout zure senoriaren carta</p> <p>5:1 Jauna: zure senoriaren coutouna erezebitou bezan sarry bildaldou dout jaquitera berri</p> <p>6: 1 Jauna: bidalzen diot zure senoriary bart erezebitou nouen carta bat</p> <p>7: 1 Jauna: jouanden egoun oyetan berri bat etorry zen ezin goure eregue il zela</p>

	<p>8: 1 Jauna: <i>es ta izouriric eta ez beste gauzaric</i> 8: 9 <i>asegoura bedy, jauna, eginallie ez talzen ez touela carta bidaldu douenac</i> 9: 1 Jauna: <i>nola deus mobimentouric ez paita jaun ocgequin artean</i> 9: 13 Jauna, <i>gizon bat dadouca nere semeac emen parte orretacoa</i> 10: 1 Jauna: <i>pensa beza zure senoriac emen ziertozat dadouquaien berriric baizen gastigazen es tudala nic.</i> 10: 20 Jauna, <i>deus berric denean ez tout faltaric eginen gastigazera</i> 11: 1 Jauna: <i>egoun, zoin baita oste egouna</i> 12: 1 Jauna: <i>bart, zoin baiquendouen aste artea</i> 13: 1 Jauna: <i>zure senoriac barca biezat zeren ezpaitout zure senoriaren cartac merechi douen bezala eranzuten</i> 14: 1 Jauna: <i>parte oretaco adisquideren bazeuec gastigatou didage</i> 15: 1 Jauna: <i>corteco berry aditou doudan bezain laster es tout faltatou nay izan zeure senoriary parte egitera</i> 15: 17-18 <i>Oray etorry diren berriac ogec dira, jauna, eta mana naza bere serbizuan</i> 16: 1 Jauna: <i>egoun goyzean, zoin bata aste harte,</i> 17: 1 Jauna: <i>zure senoriaren coutuna nuen erezebitu eta zerbait berry frescoric gastigatu nahys dout tardatu erespueta egin gabe</i> 18: 1 Jauna: <i>adisquideac gastigatu zidan unzien gainean ondo informatu naiz</i> 19: 1 Jauna: <i>oray puntuan erezebitu dut presentarequin aurquituco duen carta hory</i> 20: 1 Jauna: <i>orandic ezcin gastiga nizacoie zure senoriary cer quantitate mercaduria dens</i></p>
Behe-nafarrerazko testuak	
Etxep	<p>8 <i>miraz nago iauna nola batere ezten assayatu</i> 16 <i>çuc iauna noble eta naturazcoac beçala</i> 20 <i>Ceren iauna hayec iqhussiric eta corregituric</i> 1: 49 O andere gloriosa eta ama ezta / <i>çutan dago beqhatoren sperança gucia</i> 1: 58 Misericordiaz bethe ciraden iaun ezta / <i>Othoy ençun yaçadaçu neure oracionia</i> 1: 72 <i>Othoy iauna enguztaçu lagun çure saynduyac</i> 1: 124 <i>Viocian diraustaçu guertuz ama ezta</i> 1: 188 O iaun hona <i>gogo dicit oren present honetan</i> 1: 190 <i>Othoy iauna çuc ydaçu indar eta gracia</i> 1: 192 O iaun hona <i>gogo dicit gariçuma denian</i> 1: 195 <i>Othoy iauna çuc confirma ene vorondatia</i> 1: 248 Gende honac <i>onsa pensa iuge hunen gaynian</i> 1: 322 Hilac oro <i>iyayqui huna çuyen hobietaric</i> 1: 367 O iaun huna <i>çuc guiçaçu othoy hantic veguira.</i> 1: 369 <i>Goacen oro elgarrequi ene adisquidiac</i></p>

<p>1: 381 <i>O iaun hona çu cirade gure creaçalia</i></p> <p>1: 389-392 <i>Ave maria anderia gracia oroz bethia / Ieyncoaren ama virgen verac ordenatuya / Ceru eta lur ororen errequina dignia / Beqhatoaren aduocata eta confortaria. / Ni çugana niatorqueçu beccatore handia</i></p> <p>1: 397 <i>Misericordiaz bethe ciren andere handia</i></p> <p>1: 399 <i>çuc guibela badidaçu elas ama eztia</i></p> <p>1: 414 <i>Haren ama ciren guero ama ere maytia</i>⁵⁵⁵</p> <p>4.419 <i>O andere excelente eceyn pare gabia</i></p> <p>1: 439-440 <i>Ordu hartan hel çaquičat othoy ama eztia / Ararteco leyal eta neure ayutaria</i></p> <p>1: 447 <i>çeren vnsa orhit citen niçaz ama eztia</i></p> <p>1: 449 <i>Oracione haur derrana andre dona maria / Othoy gomendatu duçun hila eta vicia.</i></p> <p>2: 49 <i>Emazte eta guiçon oroc har amore maria</i></p> <p>2: 64 <i>Elas amors gaixoa hire enganatuya / Erhogoatan badaramac eure mende gucia</i></p> <p>2: 90 <i>Beqhaturic ezta yçan çutan andre handia</i></p> <p>2: 106 <i>çu anderia ama cira virginaric ieyncoaren</i></p> <p>2: 112 <i>O anderia ecin date ehor çure vardinic</i></p> <p>2: 142 <i>Ama eztia nic badaguit çure contra faltaric</i></p> <p>2: 144 <i>Elas norat ihes naydi çu neure ama vciric</i></p> <p>3: 1 <i>Emaztiac ez gayz erran ene amorecatic</i></p> <p>4: 1 <i>Iangoycoa edetaçu vercerena gogotic</i></p> <p>6: 11 <i>Elas ene amoria nola nuçun penacen</i></p> <p>7: 1 <i>Beti penaz yçatia gayz da ene amore</i></p> <p>7: 15 <i>Amoria nor yçan da gure bion artian</i></p> <p>7: 23 <i>Gende honac vihoça daut bethiere nygarrez</i></p> <p>7: 27 <i>Iangoycoa edetaçu amoria gogotic</i></p> <p>8: 1 <i>Andria ieyncoac drugaçula oray verdi guirade</i></p> <p>8: 14 <i>Anderia azti cira nihaurc erran gaberis</i></p> <p>8: 23 <i>Andria minça albaycinde verce aldian emiago.</i></p> <p>9: 3 <i>Ene mayte maytena eguidaçu çucena</i></p> <p>9: 11 <i>Vada neure maytia nic dioxut eguia</i></p> <p>9: 22 <i>Hayec biac galdu ditut amoria nic çugatic.</i></p> <p>9: 48 <i>Secretuqui minça guiten bioc othoy maytia.</i></p> <p>10: 1 <i>Vztaçu hurrancera amore mayte</i></p> <p>10: 3 <i>Amoryac othoy parti guitecen</i></p> <p>10: 7 <i>Elas amoria ene galduya</i></p> <p>10: 15 <i>Orano amorea gazte guituçu</i></p> <p>10: 47 <i>Amore maytia dioxut eguia</i></p> <p>10: 71 <i>Amore ecitela othoy despara</i></p>
---

⁵⁵⁵ Aposizio soil gisa ere har daiteke.

	<p>12: 37 Iauna guertuz hic daducac porfidia handia 12: 49 Iangoycoa mutha ezac othoy ene vihoça 13: 1 Mossen bernat iaquin vahu gauça nola ginen cen 13: 19 Ni gayxoa exayari nihaur giniz escura 13: 29 Iangoycua çu cirade eguiazco iugia 13: 33 Iangoycoa çuc veguira exayaren menetic 13: 37 Iangoycua eguin dicit çure contra beccatu 13: 64 Mossen bernat pensa ezac carcel hori gayz bada 13: 92 Iangoycua oray dicit eguiteco handia 13: 94 Gathibutan hil enadin guiçon oguen gabia 13: 102 Iangoycua çuc veguira niri ere çucena. 14: 1 Heuscara 14: 7 Heuscara 14: 12 Heuscara 14: 18 Heuscara 14: 24 Heuscara 14: 29 Heuscara 14: 34 Heuscara 14: 39 Heuscara 15: 2 O heuscara lauda ezac garacico herria</p>
EtxauzGut	1 Ene anaie iauna,
Zubererazko testuak	
Zalgiz	<p>34 Ago nescachia ago, / <i>Ukhanen dun haritz edo phago.</i> 60 Vizcondia, beldurrac diakarquec / <i>Ahalguia.</i> 131 Hiri cionat allaua, / <i>Ençun neçan allauaiçuna.</i> 193 Haur maite, / <i>Haz aite, / Ezten ara higa aite.</i></p>
OihAtsot	<p>23 Amaizuna, erradan no; ez, nahi duna? 30 Arakina, erhak behia eta indak kornado baten biria. 59 Auzilaria, sarista ezak onsa barataria, ezpere eure zuzena eztakidik balia. 61 Atsoa, lehia duna hiltzera? Oha atzerrira bizitzera. 65 Baigorriko Bizkondea, / beldurrak diakarkek ahalgea. 175 Gaitza, hunqui ator, bakar bahator. 240 Hiri zionat, alaba; adi ezan, alabaizuna. 301 Lekaio alfer, xaz esteiari, aurten haur eder, geurz jaun, han hara lander. 303 Loila, ezadila hoila, ondolik darraik barandaila. 304 Lotsa ninzan eznea zen isuri, bana aita da hil, Jainkoa esker zuri. 311 Mandoa, nor duk aita? Bortuko behorrik ederrena, ama. 424 Zalduna, egik semea Duke, ezezaguke. 484 Ama, aitzint zazkio puta deitzera. 509 Izeba, enea nihaurentzat; / zurea elgarentzat. 669 Sentona, agorrikan bidez bahoia, uk eureki ekitakoa.</p>

62. taula. XVI. mendeko bokatibo guztiak, osagaien artean izena edo izenondoa dutenak;

artikulurik gabeak azpimarratuta.

VI.3 eranskina. Perpaus existentzialak

Bizkaierazko testuak	
Sorabila	2 <i>Achul ona, Sorabilan bost eche,</i> ⁵⁵⁶
IbargCEs	A3 <i>Careaga Careaga sanean, es san leguiçamondarric es artunduagarric arean</i>
RS	53 <i>Suric eztâ lecuan queheric ez.</i> 53 <i>Suric eztâ lecuan queheric ez.</i> 70 <i>Cucuen cantazean / huri ta eguzqui.</i> ⁵⁵⁷ 109 <i>Arechasco dan vrtea / besteac baño ez obea.</i> 159 <i>Eguzquibaco laurêbatic ez.</i> 218 <i>Pilotuen escuan ajeric ez.</i> 221 <i>Ezta gachic / aldiac ez daroeanic.</i> 235 <i>Semez, elliric ez.</i> ⁵⁵⁸ 242 <i>Onerechien beguetan / gauça ezayric eztan.</i> 262 <i>Ezta aldasic ybarvacoric.</i> 287 <i>Hurunic estan esea / ezin liçate asea, ta vay gosea.</i> 303 <i>Narrea onaganic / ezta gauza gassoric.</i> 349 <i>Oric eztan erria, / ybarjaun da açeria.</i> 364 <i>Sua dan lecrean queheac hurten eban.</i> ⁵⁵⁹ 384 <i>Elli dollorrearan esta çer autu, / ta bizar gorritâ guichi çer sinistu.</i> 391 <i>Bildur bat da auereetan / ta asco guizonetan.</i> 391 <i>Bildur bat da auereetan / ta asco guizonetan.</i> 458 <i>Egazitiric ezta arinago / andreen gogoia baño.</i> 459 <i>Erurasco dan vrtean garia, / ta erleasco dogunean ezta.</i> 502 <i>Ez veti gazta ta ogui.</i> ⁵⁶⁰ 528 <i>Ygazco abietan / aurtan choriric ez.</i> ⁵⁶¹
Garibai	A14 <i>Eguzqui eta euri, Marti eguraldi</i> ⁵⁶²
Andramendi	1 <i>Escutariric Asco darda bacoçac</i> ⁵⁶³
Arabako euskaraz dauden testuak	
ErrodZar	9 <i>Gastelan Sarmientuarricasco, es pareric arean</i>
Land	<i>eclipsi yzan yguzquiz “eclipsarse el sol”</i>
Lazarg Artzain Liburua	1146v <i>ceñari erechan Duero, Gaztelaco probincian, nun cirean utra arçai aberasac</i>

⁵⁵⁶ Ezin da ziurtasunez sailkatu.⁵⁵⁷ Ezin da ziurtasunez sailkatu.⁵⁵⁸ Ezin da ziurtasunez sailkatu; objektu ere izan liteke *elliric*.⁵⁵⁹ Gaztelaniaz “Del lugar do ay fuego salió el humo” itzulia.⁵⁶⁰ Ezin da ziurtasunez sailkatu.⁵⁶¹ Ezin da ziurtasunez sailkatu.⁵⁶² Ezin da ziurtasunez sailkatu; *Eguzki eta euri* dagoenean?⁵⁶³ Ezin da ziurtasunez sailkatu.

Lazarg A testua	<p>A1: 13 <i>Eocen</i> begui ederric asco / aren aldean jarriric; A2: 3 cegaiti alegriaric ez da / munduan çure pareric. A4: 9 <i>Gure ortuan</i> madari, / guraçauric amabi, A4: 10 <i>Gure ortuan</i> madari, / guraçauric amabi, A9: 13 <i>Cerren dioçu</i> secretoric / oy andraetan ez dala? A9: 21 —<i>Andraetan</i> discrecioric / ez dala uste al doçu? A10: 42 <i>au çuegaiti eguiteraco</i> / asco da errazoaric. A14: 2 <i>Mundu guztian orain ez dago</i> / guiçon contentuagoric⁵⁶⁴ A14: 112 <i>Mundu guztian ni baño ezta</i> / oy amoradu firmeric. A16: 28 <i>bestela bere nigan ez dago</i> / çurea ez dan gauçaric; A16: 42 <i>Oy çuc ni ondo trataetaco</i> / asco da nigan causaric. A19: 35-36 <i>Nunberebaita asco dago</i> / enetaco doloreric; A19: 37 <i>ezta munduan morroeric</i> / norc desaquedan “nola ago?”. A19: 59-60 <i>Neurau baño non ete da</i> / ederrago donzellaric? A19: 61 <i>Mutil gose onguraric</i> / mundu guztian ez ete da? A23: 5 <i>Nic orain diot inox ez çala</i> / ipuiçarric, guçurric,⁵⁶⁵ A23: 7-8 cegaiti gauça eguinic ezta / munduan secretocoric. A23: 10 <i>Nic au onela esateraco</i> / asco da errazoaric; A23: 40 <i>lenaengo, ta guero juzgadu</i> / bestegan baliz tacharic, A23: 43-44 <i>Au eguiteraco çugan asco da</i>, / dama galanta, causaric, A23: 62 <i>Ene erriti oyta çurera</i> / badago bidacidorric; A23: 72 cegaiti inor ederra dala / gurean ez da famaric. A23: 76 çure lecuan ez oy dala / ederrez confradiaric. A24: 73 <i>Pobreonençat oy gachic asco</i>, / aberasonec doblea. A27: 26 <i>Cerren çu balça içanagaiti</i>, / asco da dama galantic; A27: 36 <i>uste badoçu iñon ez dala</i> / a ta çu laco beste bi, A27b: 26 <i>Cerren çu chipi içanagaiti</i>, / asco da galay galantic; A27b: 29 <i>Amoraduoc egonagati</i>, / eztao çure senarric. A27b: 30 <i>Amoraduoc egonagati</i>, / eztao çure senarric. A28: 12 <i>oy onezquero</i> / ez da mercatu bearric; A28: 62 <i>Cerren ez dago</i> / norc socorridu jenteric, A28: 120 <i>Eucaiteco</i> / asco da errazoaric</p>
Lazarg B testua	<p>B14: 3 gauçaric ezta ayn cierturic / nola dan eriocea. B21: 28 <i>uste ez neben içango çala</i> / secula amistaderic. B21: 59 <i>Icusi neben odei çuri bat</i>, / çaguitaz inguiraturic; / aren erditan silla berde bat, / moraduz jaspeaduric.⁵⁶⁶</p>
Betol	59 <i>Onen contra dagoz</i> zazpi virtute ⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ Litekeena da ez izatea perpaus existentziala, honela segitzen baitu poemak: *Mundu guztian orain ez dago* / **guiçon contentuagoric** / oyta nola ni orain nagoan.

⁵⁶⁵ Ohar bedi editoreek bi aukera aipatzen dituztela sintagmaren interpretaziorako.

⁵⁶⁶ Objektu gisa ere uler liteke *silla berde bat* sintagma.

⁵⁶⁷ Izenburu honengatik sailkatu ditut existentzial gisa Betolatzarenak, oso modu eskuzabalean jokatuta. Betolatzaren beraren gaztelaniazko bertsioak ez du datu gehigarririk ematen interpretazio honen alde egiteko. Eztabaidatik kanpo utzi ditut honengatik guztiagatik, izenburua barne, baina hemen bildu ditut,

	<p>59 <i>Soverbiarê côtra, Humildadea.</i> 59 <i>Avariciaren contra, Larguezea.</i> 59 <i>Luxuriaren contra, Castitatea.</i> 59 <i>Iren contra, Paciencia.</i> 59 <i>Gulen contra, Templancea.</i> 59 <i>Imbidiaren contra, Caridadea.</i> 59 <i>Naguitasuê contra, Diligencia.</i></p>
Goi-nafarrerazko testuak	
HenrIaun	4 <i>Hanuat uada Seynale andi ceruan dacusaguna</i>
Isasti	<p>15 <i>Bear iguesi Castrora, an ere bearric (asco da).</i> 69 <i>Oyan orotan otso bana.</i> 71 <i>Oric ezten lequan, acearia erregue.</i></p>
Lapurterazko testuak	
Rabelais	<i>e(gu)in eçaçu gure proposian ordine den</i>
Leiz	<p>1394 <i>Heuscal-herrian religionearen exercitioa den lekuco gendetara consideratione guehiago vkan dut, ecen ez bercetacoetara</i> 1421 <i>Ez, den puncturic chipiena-ere</i> 1425 <i>ceinetan baitira hirur persona cein bere proprietatez distinguituac eta cein-bere</i> 1428-1429 <i>eta Eliça haur eztu Iaincoac berac baicen eçagutzen, ceren ezpaita hunetan harc bere haourretan aboatzen duenic baicen</i> 1429 <i>eta hunetan hypochritaric eta gaichtoric-ere bada onequin nahasteca</i></p>
SunbLap	<i>vay guc eçeçe verçe ijitoric ere va duc Vaztanen</i>
EspGut	<p>1: 8-9 <i>Hil haniz bi aldetaric: hamesei mila baratu ditucu canpouan</i> 1: 18-19 <i>haniz dela berceric ere dioite</i> 2: 13 <i>eta esan didate es tela deus memorioric Londresen esan den armada orresas</i> 2: 15 <i>ni izandou naizen parte artan es ta deus propositoric asegin darzunecoric</i> 2: 3-4 <i>Sinnestazen dout ezin asco presouna badela chindouriaz hars egiten daquienic</i> 2: 5-6 <i>Zer ere baita, marechalaren etorraras es tout ouste dela deus intenzio gaiztoric</i> 3: 8 <i>non ez paitout ouste dela moudanzaric</i> 3: 11-12 <i>Ez ta deus dinoric zure senoriary gastiga al daitequenic</i> 4: 7-8 <i>Besteric es ta dino denic gastigazera zure senoriary</i> 6: 2-3 <i>Beste berriric ez ta oray conta al daitequenic</i> 7: 4 <i>esan dit es tela deusic alacoric</i> 7: 7 <i>eta nere eginbidearen egitera ez ta faltaric izango</i> 8: 1 <i>Jauna: es ta izouriric eta ez beste gauzaric</i> 8: 2-3 <i>zerbait modou izanen ez paizen biletacho bat parte orretarat</i></p>

	<p><i>pasazeco</i></p> <p>9: 1 <i>Jauna: nola deus mobimentouric ez paita jaun ocgequin artean</i></p> <p>9: 10 <i>es tela faltaric izango</i></p> <p>10: 7 <i>gonbidatou ditout sey ingles, berriric neon denean lasterenic sentizen douenetic</i></p> <p>10: 20-21 <i>Jauna, deus berric denean ez tout faltaric eginen gastigazera</i></p> <p>11: 8-9 <i>Armadaren berriric ez ta deusic eta es besteric merechi douenic zure senoriary dino denic gastigazera</i></p> <p>12: 10-11 <i>Inglesaren beriric es ta deusic, Fransiacoric ere ez çautouric</i></p> <p>12: 16 <i>badioge ezin ala egin badou ereguec egoundaino izan den triboulazio andiagoo izanen dela Franzian</i></p> <p>13: 12-13 <i>ez tela ogequin artean beste pensamenturic baizic asegin darzunic</i></p> <p>13: 29 <i>Beste berry segouroric ez tougou presentean</i></p> <p>16: 12 <i>eta ereguec aren mirazera presiden gaste bat baita, bata oura bidaldu douela</i></p> <p>17: 16 <i>ouste dut alacoric izandu balis zerbait gaquingo nuela</i></p> <p>18: 7 <i>Beste siustanziaric orandic es ta</i></p> <p>20: 2 <i>Jauna: orandic ezcin gastiga nizacoie zure senoriary cer quantitate mercaduria dens</i></p>
Behe-nafarrerazko testuak	
Etxep	<p>7-8 <i>eta hetan içan baita eta baita sciencia gucietan lettratu handiric</i></p> <p>1: 104 <i>Berce videric ecin date hobenari beguira</i></p> <p>1: 243 <i>Glorian ezpa yfernuyan ezta escapaceric.</i></p> <p>1: 261 <i>Iudicio hayn handiric ezetare vorthizic</i></p> <p>1: 284 <i>Estalceco ez içanen ehonere leghuric</i></p> <p>1: 357-359 <i>Oray dela çuyendaco maradicionia/ Ifernuco suya eta iagoytico nequia / Eta çuyen conpaynia demonio gucia⁵⁶⁸</i></p> <p>1: 364-365 <i>Elas nola yçanen den heben damu handia / Damu handi içigarri remedio gabia</i></p> <p>1: 372 <i>Hantic harat ezta içanen bi erretatu bayeci</i></p> <p>1: 380 <i>Alabana ez içanen heben gauça viciric.</i></p> <p>2: 09 <i>Anhiz pena arima gal harena eta neuryere⁵⁶⁹</i></p> <p>2: 10 <i>Amoretan plazer baten mila dira dolore</i></p> <p>2: 11 <i>Amoretan othe date leyal denic batere</i></p> <p>2: 26 <i>Haren amore içateco ezta ehor digneric</i></p> <p>2: 29 <i>Behar handien denian faltaturen berciac</i></p> <p>2: 82 <i>Ni beçala anhiz duçu halacoric munduyan / Mende oro dohatenic bethi vanaglorian</i></p> <p>2: 84 <i>Ohart guiten buruyari denbora den artian</i></p> <p>2: 88 <i>Culpa gabe ehor ezta haur da segur eguia</i></p> <p>2: 90 <i>Beqhaturic ezta yçan çutan andre handia</i></p>

⁵⁶⁸ Ez da sailkapen segurua.

⁵⁶⁹ Ulertu dut *anhiz pena (dira)*.

	<p>2: 99 <i>Egundano ezta yçan ez içanen iagoytic / Beqhatore hayn andiric ezetare saxuric</i></p> <p>2: 112 <i>O anderia ecin date ehor çure vardinic</i></p> <p>2: 124 <i>Ehonere gayzic ezta çuc qhen eztiroçunic</i></p> <p>2: 125 <i>Ezetare hontassunic çure escuyan eztenic</i></p> <p>2: 140 <i>Gu gayxtoac içan arren ezten çutan faltaric</i></p> <p>3: 26 <i>Ordu oroz behar tugu ezta heben cer duda</i></p> <p>3: 27 <i>Emazteric ezten lecuyan ezta cusat plazeric</i></p> <p>3: 30 <i>Parabiçuyan nahi enuque emazteric ezpaliz.</i></p> <p>3: 37 <i>Mila guiçon gayxtoric da emazte batendaco</i></p> <p>3: 39 <i>Hec guiçoner vaha valite eliçate bat honic</i></p> <p>3: 41 <i>Bana anhiz emazte da escapacen çayenic</i></p> <p>3: 55 <i>Munduyan ezta gauçaric hayn eder ez placentic</i></p> <p>4: 38 <i>Eztu vste berceric dela lecot mayte duyena</i></p> <p>8: 22 <i>Eta lelori bay lelo pota franco vercia vego⁵⁷⁰</i></p> <p>9: 8 <i>Gure aucian ezta yçanen çuhaur beci iuyeric.</i></p> <p>9: 35 <i>çauri banynz larruyan vada acheter herrian</i></p> <p>12: 4 <i>Biderican liçatenez nynzan haren gracian</i></p> <p>12: 45 <i>Egundano yçan daya ni bay dichatacoric</i></p> <p>13: 3 <i>Heldu vehar duyen gauçan ezta escapaceric</i></p>
Zubererazko testuak	
Zalgiz	<p>71 <i>Nihaur heben, gogoa han, / Cençu guti buruian</i></p> <p>94 <i>Eihera batian ecin eho deçanac berce[rat] laster [baldin harri].</i></p> <p>*95 <i>Ohe batetan bi eri.</i></p> <p>128 <i>Artho espada lasto.</i></p> <p>128 <i>Artho espada lasto.</i></p> <p>153 <i>Subageric, / ezta keric.</i></p>
OihAtsot	<p>164 <i>Ezt' ikaia non ezta bere iztaia.</i></p> <p>165 <i>Ezta zer fida, ez zeru izarzuan ez emazte nigarzuan.</i></p> <p>186 <i>Gauza onhetsirik ezta onhetslearentzat itxusirik.</i></p> <p>327 <i>Neke gaberik, ezta bizitzerik.</i></p> <p>339 <i>Non salda, han zopa.</i></p> <p>415 <i>Su gaberik ezta kerik.</i></p> <p>516 <i>Ezta senteria bano min gaitzagorik.</i></p> <p>666 <i>Sariak zathitu ondoan, ageriko da zer den hirerik urpoan.</i></p> <p>683 <i>Atsoak zerzaz eros duenean, / ezt' aragirik arakintzean.</i></p>

63. taula. XVI. mendera bitarteko perpaus existentzialak.

⁵⁷⁰ Ulertu dut *pota franco* (içan da).

VI.4 eranskina. Izenondo predikatuak

Bizkaierazko testuak	
ArrasErrekII	A1 Gomez andia çanarren ⁵⁷¹
ArrasErrekIII	29 are bere lasterrago ⁵⁷² / abendañuje motela.
IbargCEs	B22 On çu eta ni B21 Obe ⁵⁷³ illos
RS	<p>2 Aberas yzaytea baño / hospe ona obeago</p> <p>6 Basoa ta yuaya auço, / au ez daben esea gaso</p> <p>9 Açerrian lurra garraz, hoña ybini eguic baraz.</p> <p>11 Barazea ta vsategui, / auerasgarri.</p> <p>12 Bildurti dana hanquer.</p> <p>12 Bildurti dana hanquer.</p> <p>14 Eguia laz ta labio.</p> <p>27 Aceriac buztana jauso eçin / ta vay gabia; / andi danarren yndarra / nagusi jaquiteria.</p> <p>27 Aceriac buztana jauso eçin / ta vay gabia; / andi danarren yndarra / nagusi jaquiteria.</p> <p>29 Aldi chaburra lasterra vada / egun astia baño obe da</p> <p>31 Ax adinhon ta axa hon.</p> <p>31 Ax adinhon ta axa hon.</p> <p>36 Çe eyquec maurtuti hoeaneâ / ederr eztanic calean.</p> <p>108 Adinon da bost hume: / alaba bi, ta yru seme.</p> <p>114 Andia da ene mina, / esan nay ta esan ezina.</p> <p>115 Harien grisolac / mayaçean dira onac.</p> <p>118 Aldi joana biorretan gasta.</p> <p>123 Hao ysian eztoa sartu eullia, / ta aldi guztietan ezta eder eguia.</p> <p>125 Ayta assabaoy echi, / ta garea gu on veti.</p> <p>134 Andra eder ta aberasa, / edo ero edo farata.</p> <p>135 Andrea, sua, ta ysasoa, / gustiz da guextoa.</p> <p>141 Guibeleco on dana / areco gasso.</p> <p>141 Guibeleco on dana / areco gasso.</p> <p>142 Oñac oz elejaracoz, / vero ezconçaracoz.</p> <p>142 Oñac oz elejaracoz, / vero ezconçaracoz.</p> <p>144 Ostenduco zara / ta aldi ygaroa / oraetan gajta.</p> <p>149 Hurrieteac hurri gauçac, / ta hurri dira aren bearrac.</p> <p>163 Sendo astoa garitan.</p> <p>168 Chamaratilla andia / ta atorra chancharduna.</p> <p>168 Chamaratilla andia / ta atorra chancharduna.</p>

⁵⁷¹ Ohar bitez Mitxelenaren irakurketa alternatiboak (TAV 3.1.7): (1) Gomez *andia an çanarren*, eta (2) Gomez *an diaçanarren*.

⁵⁷² Balio adberbialarekin ere uler liteke, halere.

⁵⁷³ Balio adberbiala duela dirudi, hala ere.

<p>180 Osticoa aculuaganaco / ydiençat gaso</p> <p>207 Deungen mintegua macur / ta galçera azecoaz aurrera.</p> <p>216 Hulerzen eztan yza, prestuez.</p> <p>222 Hoesa ataostean deunga.</p> <p>225 Herre baga coypasu.</p> <p>250 Vcaondoa hur da baya / mun eguiten esquerga.</p> <p>259 Etsecoandrea cinbota, / ese duztia cinbota.⁵⁷⁴</p> <p>267 Eztia ta ozpin, goço ta on eguin.</p> <p>268 Mayacean berarra / luce da eta sendo, / eguitayaren orçac / ebagui leydi ondo.</p> <p>283 Aguindu ta emon ez, / ala saria prestu ez.</p> <p>287 Hurunic estan esea / ezin liçate asea, ta vay gosea.</p> <p>287 Hurunic estan esea / ezin liçate asea, ta vay gosea.</p> <p>291 Eguia ergarria.</p> <p>293 Ecachac dacar aro ona / gaxtoa vaynzate oba.</p> <p>297 Galdu azquero ondasuna, / da eçauna.</p> <p>314 Doguna jan ta chiro yçan.</p> <p>322 Obe da aurpegui gorri⁵⁷⁵ / ce ez bioza balzqui.</p> <p>328 Y lacoa jayo ta suac andi.</p> <p>337 Osoen aorean oquelea bere on.</p> <p>363 Samarien osticoa da gestoa, / noc verac ar bez vere ydecoa.</p> <p>371 Gextoac on jaunen guerizan.</p> <p>383 Edoçeyn da azarri / vaya gudura doa guichi.</p> <p>392 Emaytea andizuren, / arçaytea mingarri.</p> <p>399 Lastategui zaarra exequi azquero / gach da asedeyten.</p> <p>428 Ciria da guextoa / zur berereangoa.</p> <p>431 Yre auçoac eztequiâ gacha / ona da.</p> <p>433 Ondasunac galdu azquero / dyra ezaun.</p> <p>434 Eshsean dagoan gacha / erraz da ezauten.</p> <p>435 Iopua ta adisquidea / ez chiro ez aberas.</p> <p>440 Beluco esconçea deunga, / goxeticoa ez oba, / aldia gauzac daude, / aroari jarrain gaquioza.</p> <p>443 Ese vsa ergarri / ta vetea pozcarri.</p> <p>443 Ese vsa ergarri / ta vetea pozcarri.</p> <p>451 Ene alabea ax on, / ama, marcaac dabilz ysasoon.</p> <p>460 Errana ezta goçoa / vada vere eztizcoa.</p> <p>471 Oshso gosea ebiloqui.</p> <p>482 Chacur zarra yrrigau, / gazteori aluerdau.</p> <p>482 Chacur zarra yrrigau, / gazteori aluerdau.</p> <p>503 Ezta zarra dauena çaldarra.</p>
--

⁵⁷⁴ Editoreak gogora dakarren bezala, *zinbot da* izan liteke, kopularekin.

⁵⁷⁵ Honen sintaxia ez da argia: *aurpegui gorri* da predikatu osoa, ala *gorri* soila? Horren arabera, atsotitzeko sintagmak modu batean edo bestean sailka daitezke. Subjektu gisa ere sailkatu dut *aurpegui gorri* osoa.

	<p>515 <i>Leloa berri dan artean ayta.</i> 517 <i>Eder elaea goxean cãtazean, / enearê cãteac jo nau biozean.</i>⁵⁷⁶ 518 <i>Eguia da laz ta garraz, / ta mergaz.</i> 520 <i>Dollorren emaztea mizca.</i> 522 <i>Andrea soloy, / hurdea vasoy.</i> 522 <i>Andrea soloy, / hurdea vasoy.</i> 527 <i>Andraurenen essea / garazazal.</i></p>
RS	<p>Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin</p> <p>2 <i>Aberas yzaytea baño / hospes ona obeago</i> 7 <i>Bioça ta zençuna / gudian dira barrago / ysquilluac baño.</i> 8 <i>Beyê erroa jachiago, luceago.</i> 22 <i>Çarrago, ycascurago.</i> 29 <i>Aldi chaburra lasterra vada / egun astia baño obe da</i> 30 <i>Adinona larra baño obe da.</i> 109 <i>Arech asco dan vrtea / besteac baño ez obe.</i> 112 <i>Aseguinago dot nauela / ene esayac hiñarchi / ce ez erruqui.</i> 154 <i>Yçcoea edo llouea / eztaquit çeyn dan obe.</i> 169 <i>Mi gestoa da minago / mintea baño.</i> 224 <i>Ejaco oguia oneguia.</i> 226 <i>Ynsaurrac baño / ossac andiago.</i> 255 <i>Dollorra otuago, asapuzago.</i> 255 <i>Dollorra otuago, asapuzago.</i> 278 <i>Alargunaen semea baño / vere vrdea da obeago.</i> 288 <i>Hosqui osoa nayz etena / escuan baño oñean obe.</i> 293 <i>Ecachac dacar aro ona / gaxtoa vaynzate oba.</i>⁵⁷⁷ 320 <i>Obe da gorde çe es esque.</i> 321 <i>Hurte jaybala baño / belua obago.</i> 322 <i>Obe da aurpegi gorri / ce ez bioza balzqui.</i> 331 <i>Equix nago guertuago / ynox baño guduraco.</i>⁵⁷⁸ 388 <i>Ese palagadua baño / alogadua obeago.</i> 400 <i>Lurra bigunago, / haarra barrunago.</i>⁵⁷⁹ 432 <i>Oba chori bat escuan / çe ez bost ezcurrean.</i>⁵⁸⁰ 440 <i>Beluco esconçea deunga, / goxeticoa ez oba, / aldia gauzac daude, / aroari jarrain gaquioza.</i> 449 <i>Zauriac ocituago / dira minago.</i> 449 <i>Zauriac ocituago / dira minago.</i> 458 <i>Egatziric ezta arinago / andreen gogoa baño.</i> 473 <i>Neure eshseco quea / laguneneo sua baño obe da.</i> 500 <i>Oguiagaz gachac chipiago.</i></p>

⁵⁷⁶ Ulertu dut *eder* (*da*) *elaea*.

⁵⁷⁷ Hemen sailkatzeak arazoak ditu; adberbio gisa uler daiteke.

⁵⁷⁸ Balio adberbialarekin ere uler liteke, halere.

⁵⁷⁹ Badirudi adberbioa dela *barrunago* hau.

⁵⁸⁰ Balio adberbialetik hurbil.

	508 <i>Zamarra laçac gora, / obea valiz nola.</i> 531 <i>Oasun eçeyn baño obea / çarzaroco alabea.</i> 542 <i>Vrrineric ospea / erricoa obea.</i>
Garibai	A5 <i>Ogui erraverria, echagalçaigarria</i> B2 <i>Ogui erra barria, Esa galçay garria</i> A7 <i>Guinda gozo dala min da</i> B41 <i>Guinda goço dala, min da</i> A28 <i>Erroango oiala, Merque dala gora da</i> B5 <i>Erroan-go oiala, Merque dala gora da</i> A38 <i>Guiça vstea, guztia vstel</i> A39 <i>Onac on direala, obiac obe</i> A49 <i>Bardin Burgos eta Marquina</i> A55 <i>Vichioc eder, verari ez</i> A56 <i>Eder valiz, on ez eiliz</i> B10 <i>Ederra vay liz, Ona eç ey liz</i> B10 <i>Ederra vay liz, Ona eç ey liz</i> A60 <i>Içenoc andi, içanoc chipi</i> A60 <i>Içenoc andi, içanoc chipi</i> B3 <i>Guiçon beti naguia, Esa galçay garria</i> B4 <i>Guiçon utra ederra. Gueiaenean alperra</i> B36 <i>Naarra ondere-an çorroç</i>
Garibai	Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin A17 <i>Saroac vrrago, Arraiac estuago</i> A17 <i>Saroac vrrago, Arraiac estuago</i> B60 <i>Sara-ac urr-ago, Arrayn-ac estu-ago</i> B60 <i>Sara-ac urr-ago, Arrayn-ac estu-ago</i> A39 <i>Onac on direala, obiac obe</i> A50 <i>Larrea Burgos baño obea Toledorem idea</i>
frJZum	10 <i>gollaraoc bere onac tira</i>
KantabKant	5 <i>mendi tantayac leusoac⁵⁸¹</i> 8 <i>Sojac gogorrac⁵⁸² badyri tuys</i> 14 <i>Tiber lecuca gueldico çabal⁵⁸³</i>
BizkOlerk	3 <i>Çurea içanagas nago contentu</i> 1 <i>Catigatu ninduçun librea ninçana</i>
Arabako euskaraz dauden testuak	
ErrodZar	1 <i>Arma escuduac on dira dardos,</i>
Perutxo	10 <i>gajo nachala</i> 3 <i>yaz coegua ninçan / aurten erua</i> 3 <i>yaz coegua ninçan / aurten erua</i>
Land	<i>constante yçan “constante ser”</i>

⁵⁸¹ Hauxe da ahapaldi osoa: *Leor çelayac / bereac dira / mendi tantayac / leusoac.*

⁵⁸² Ez dago argi izenondo predikatu soila den, edo, *sojac* objektu baldin bada, predikatu bikoitzeko egitura den. Interpretazio zailekoa.

⁵⁸³ Interpretazio zailekoa.

	<p><i>graçia, donayrea eder yçatean</i>⁵⁸⁴ “graçia en hermosura” <i>ederryçatea</i> “hermosura” <i>ero yçatea</i> “locura” <i>galant yçatea</i> “loçania”</p>
Lazarg Artzain Liburua	<p>1143v <i>Contentu uste neben orduan / oy jatort descontentua.</i> 1152v <i>Ni Doridogaiti gaxo nax.</i> 1154r <i>Bioen contra probancea / clarua dago, ciertu,</i> 1151v <i>Doristeoc ecusiric çala imposible Sirena bereganic apartaetea</i> 1151v <i>impossible oy dan azquero / nic çuri onerextea?</i></p>
Lazarg A testua	<p>A3: 21 —<i>Ene fedeau andia da ta / ondo tratadu naguiçu;</i> A4: 17 <i>Urtan eder arria, / aen gañean choria,</i> A8: 7 <i>fortunea curela dana / aldi bat pensa eçaçu.</i> A10: 5 <i>Dama galantac, ni ez nax digno, / ez dot merescimenturic,</i> A11: 17 <i>gazte cirean artean, baña / azquero beti loturic.</i> A17: 20 <i>apa bat baneydiçu ao goçoan; / bacusu ene fedea firmea dana.</i> A17: 118 <i>Dudacen badoçu, ene laztana, / asco da dichoso desdichaetan.</i> A19: 15 <i>Oraingaño gaztea ax ta, / urtexe baten goza adi.</i> A23: 69 <i>Çure lecuan ederra nor dan, / ceur ezpaçara, ez daquit:</i> A23: 71 <i>cegaiti inor ederra dala / gurean ez da famaric.</i> A24: 38 <i>Ondasun oec galdu badaguit, / semea dichabaguea</i> A24: 40 <i>erruqui nauçu, neure aideac, / cegaiti nax ni gaztea.</i> A24: 57 <i>Pobrea bada, cegaiti eztau / cegaz sustendu honrea,</i>⁵⁸⁵ A24: 152 <i>orapilagaz lotu azquero, / neque da ascaetea.</i> A24: 156 <i>carga andia sufrietaco / oraindo nax gaztea.</i> A25: 31 <i>Seme batez erdi ninçan; digna ez ninçan gozaetan:</i> A25: 39 <i>Aide бага bacox nago desdichadeau eresquetan</i> A26: 63 <i>Gaxo ninçala, / ez nenducaçun contuan,</i> A26: 137 “<i>On içango nax</i>” / <i>esan ceustan orduan.</i> A27: 21 <i>Oy çu ederra içan ez arren, / nic ez daucat bearric;</i> A27: 25 <i>Cerren çu balça içanagaiti, / asco da dama galantic;</i> A27: 43 <i>cerren çu eder içanagayti, / ez dot bapere bildurric.</i> A27b: 25 <i>Cerren çu chipi içanagaiti, / asco da galay galantic;</i> A27b: 43 <i>cerren çu eçay içanagayti, / ez dot bapere penaric.</i></p>
Lazarg A	<p>Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin</p> <p>A8: 14 <i>Beste bategaz ezcondu arren, uste badoçu oba dala,</i> A17: 28 <i>ene guztiau ceure eguin eguiçu, / inor baño ederrago çareana.</i> A19: 59-60 <i>Neurau baño non ete da / ederrago donzellaric?</i> A24: 43 <i>oy eta, barriz, andiegui da / ezconduaren carguea;</i> A24: 72 <i>aciazquero ezconquetaco / ozegui dago polsea.</i></p>
Lazarg B testua	<p>B3: 12 <i>Arçaiten dau ençunaz descansua, / cerren arimaetan claramente / dago musiquea beti presente.</i></p>

⁵⁸⁴ Editoreek diotenez, irakur liteke *ederra* ere.

⁵⁸⁵ Ez dut oso ongi ulertzen adibide hau.

<p>B3: 44 <i>Bada, bear doçu, dagoan guero / gauaro au <u>illun, fresco ta oça</u>, / <u>dulcero copladu ene bioça</u>».</i></p> <p>B15: 28 Aleguere dago isasaldean / uda ta negu beti naranjea; / monesterioan triste monjea.</p> <p>B15: 30 Aleguere dago isasaldean / uda ta negu beti naranjea; / monesterioan triste monjea.</p> <p>B15: 32 <i>Esan badaguie eztaocela / aleguere baxe secula triste, / nic diot egun dala aratixte.</i></p> <p>B15: 32 <i>Esan badaguie eztaocela / aleguere baxe secula triste, / nic diot egun dala aratixte.</i></p> <p>B15: 40 <i>Ene senideac libre daoça, / gozacen davela libertadea; / ni nago catigu subjetea.</i></p> <p>B21: 9 seguro ustez ez nioean / bapere prebeniduric,</p> <p>B1: 1 <i>Ez naiz <u>curi ederra</u>.</i></p> <p>B3: 57 <i>Dacusun azquero ene negarroc, / ene laztan maite bioz-gogorra, / nola çara nigaz <u>mutu ta gorra</u>?</i></p> <p>B3: 62 <i>Merecidu ezpadot ecer bere / neure partez, cerren naxan <u>pobrea</u>, / çureti bay, cerren naxan çurea.</i></p> <p>B3: 87 <i>cegaiti daquiçun, ceurc ecusita, / ez naxana min бага quexaetan, / baice justo naxala escaetan.</i></p> <p>B5: 105 On çara, ece ezta faltaco / ceruco ruciadea.</p> <p>B8: 5 On da pacencia / sufri[du] valez.</p> <p>B9: 19-20 <i>Çuretaco nic daucadan / guztia / ezta mincor, salvo / <u>ezti-eztia</u>;</i></p> <p>B9: 24 <i>çugan ereingo dan / ene acia / ez bildurtu, eze / ezta gacia.</i></p> <p>B11: 1 <i>Çuc onenen contra gura badoçu / rebelde iça, jaquiçu:</i></p> <p>B15: 18 <i>Abisada eder parebagea, / eztacart gorguera, eztaust gona; / ecusi nagui, ce ni <u>ona-ona</u>.</i></p> <p>B15: 37 <i>Jaiorean ninçan <u>desdichadea</u>, / cerren aita neben guztiz gogorra, / senideac labur, ama leorra.</i></p> <p>B20: 37-40 <i>Bada bere, dichoso tenporea, / dichoso beguiac, dichoso oñac, / dichoso burua, dichoso soñac, / dichoso artu neben banderea.⁵⁸⁶</i></p> <p>B20: 41-47 Dichoso eguna nox galdu ninçan, / ain gauça andia irabazteco; / dichoso lutua sarri jazteco; / dichoso puntua ceinaz il ninçan; / dichoso vioça ceina jarri çan / çuregan ayn ondo enclabada; / dichoso ni laco amoradua / cegaiti gararrilean jaio ninçan.</p> <p>B20: 49-55 Dichoso çuregaiti ilten dana / ni leguez bici dala penaetan, / determinadu бага rendietan / çugaiti cruel dala beregana. / Dichoso ni nolaco capitana, / dichosa çu laco arerioa, / dichoso ni laco artilleroa, / cerren asesta neçan çuregana.</p>
--

⁵⁸⁶ Bakarra balira bezala zenbatu ditut *dichoso*-rekiko adibideak.

Lazarg B	Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin B3: 68 <i>Nic eztoz galduco esperancea; / alferric içango da curelago, / naiz beaçã beguit, naiz alago.</i> B5: 89 <i>nic uste baño luce içan da / cartaco parabolea.</i> ⁵⁸⁷ B15: 70 Contentuago dago alacoa / jaaten dabela basalloreã, / eperqui janic baño priorea. B15: 73 <i>Cerren beti bere da arinago / borondatez nequea eguitea / baño bere posa asedetea.</i> B26: 2 <i>Lecu on bat da Escocia, / obeago da Venescia;</i> B33: 30 <i>Pullalequin Ferrera baino / obeago da Venescia.</i> B33: 36 <i>Aec gustiac bayno bere / obeago ene amore onescia.</i>
Betol	54 dignu izangaytean / Iesu-Christoen / prometimentuen.
Gipuzkerazko testuak	
Miser	61 <i>Arren, zera(n) enezat piadosoa,</i> 62 <i>izã zaite, Jauna, eta mansoa,</i>
BretKant	4 <i>Gamboarraquin: Oñaztarroc conforme</i>
Goi-nafarrerazko testuak	
Isasti	2 <i>Agoac bero deño galda.</i> 4 <i>Alferric necatu baño obe da gueldiric egon.</i> 10 <i>Atean usso, ychean otso; ala vicicaria gaisto.</i> 11 <i>Auqueraren mauquera, azquenean oguerra.</i> 19 <i>Çayetan zur, eta yriñetan ero.</i> 45 <i>Guibeleco on dena bareco gaizto.</i> 54 <i>Itsasoco legueac, onac on, eta gaistoac mesur gabeac</i> 75 <i>Otsoaren aotic bocadu bat (ere) on.</i>
Isasti	Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin 4 <i>Alferric necatu baño obe da gueldiric egon.</i> 17 <i>Beyac on du larrea, obeago jabea.</i> 22 <i>Çura beraago, arra barrenago.</i> 26 <i>Ecieguiña arria baño gogorrigo: arriari malluaz ere baledeco.</i>
Lapurterazko testuak	
Leiz	1394 <i>eçagutzera lacho eta ansicabe direnéc contu gutia hunez eguinen dutela</i> 1394 <i>segur naiz</i> 1409 <i>gure ingrat içanez gal eztadinçat</i> 1410 <i>baieta, bihotzez chuchen içanen direnér manifestaturen atzayela</i> 1410 <i>docil eta obedient garaten humilitate batetara nahi gaituan othoi çalhutu eta erekarri</i> 1415 <i>gure ahoen irequiteco-ere ezgarela digne</i> 1420 <i>Ez guri vngui eta on dela irudi çaicunaren araura</i> 1421 <i>Eta ceren bethi baicara imperfect eta bekatore</i> 1425 <i>Ceren Iaincoa baita incomprehensible</i>

⁵⁸⁷ Ez dauka -ago atzizkia, baina konparatiboen artean sailkatu behara da.

	<p>1425 <i>Iaincoa da essentia bakoitzbat, spiritual, eternal, infinito, incomprehensible</i></p> <p>1428 <i>Baina Scripturác Eliçaren icen haur bi aldetara hartzen du, eta da Grec</i></p> <p>1429 <i>baina adimendu humanoac bere buruz eta supertisiosqui, Iaincoaren hitza gabe ordenatzen duen cerbitzu gucia falsu da</i></p> <p>1430 <i>Euangelio hitz haur da Grec, eta erran nahi da, berri ona</i></p> <p>1432 <i>eta halacotz da irremisible eta barka ecin daiten beçalaco</i></p> <p>1432 <i>Charitatearen icen haur da Grec, eta erran nahi da onheriztea, edo amorioa</i></p> <p>1438 <i>Paradisoaren icen haur da Grec, eta erran nahi da, hanbat nola baratzea</i></p> <p>1439 <i>Çareten bethi prest ihardestera çuetan den sperançáz, raçoin galde eguiten duen guciari</i></p>
Leiz	<p>Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin</p> <p>1404 <i>non gueroago segurago baiquarate cein gure electioneaz, eta adoptioneaz,</i></p> <p>1434 <i>Iaincoaren promessac cineçago gure bihotzetan imprimi ditecençat, eta gu segurago garençat</i></p>
EspGut	<p>1: 5-7 erege cauri dela eta mous de Anbila Franciaco Counestabliaren anaie baita houra</p> <p>4: 7-8 <i>Besteric es ta dino denic gastigazera zure senoriary</i></p> <p>11: 9 <i>zure senoriary dino denic gastigazera</i></p> <p>16: 14 <i>Presentean ez ta besteric ofrezizen dino denic zure senoriary gastigazeco</i></p>
Behe-nafarrerazko testuak	
Etxep	<p>6 <i>Ceren bascoac baitira abil animos eta gentil</i></p> <p>12 <i>berce lengoagiac beçala hayn scribatzeco hon dela</i></p> <p>1: 105 <i>Ehonere eztacusat hayn laxo den arçaynic</i></p> <p>1: 147 <i>Ordu hartan afer date hari apellacia</i></p> <p>1: 161 <i>Gure gaucez ordenatu osso guiren artian</i></p> <p>1: 179 <i>çuhur denac hara eztohen eguin penitencia.</i></p> <p>1: 197 <i>Albayliaqui duda gabe ecin dateyela salbu</i></p> <p>1: 204 <i>Gogua gabe hura vaytan hiçac oro afer tuçu</i></p> <p>1: 213 <i>Legue honi segui vedi salbu nahi duyena</i></p> <p>1: 302 <i>Afer date egun hartan hari apellacia</i></p> <p>1: 304 <i>Malicia gayci çayca eta mayte eguia</i></p> <p>1: 304 <i>Malicia gayci çayca eta mayte eguia</i></p> <p>1: 395 <i>Digne ezpaniz aypacera çure ycen saynduya</i></p> <p>1: 396 <i>Ez gitera aycinera ceren bayniz saxuya</i></p> <p>2: 4 <i>Hon liçaten gaztiguric aguian enzun liroyte</i></p> <p>2: 11 <i>Amoretan othe date leyal denic batere</i></p> <p>2: 16 <i>Erioa dauginian eguia çogueri date</i></p> <p>2: 23 <i>Heben labur vicia da iagoyticoz bercia.</i></p>

	<p>2: 28 Amoriac vano dira harçaz berce guciac 2: 39 Bera handi içan arren preciacen chipia 2: 41 Berce amoreac baten veci eztirade perestu 2: 44 Ororençat bera bayta leyal dela abastu. 2: 44 Ororençat bera bayta leyal dela abastu. 2: 60 Ceren bada erho guira gayxo beqhatariac 2: 140 Gu gayxtoac içan arren ezten çutan faltaric 3: 24 Eri denian andre gabe galdu guiçon egurra 3: 40 Eztiroyte deuscay denic vci iauqui gaberic 4: 37 Amoria ixu da eta eztaçagu çucena 6: 14 Penac oro hon lirate çu bacina orhicen. 7: 1 Beti penaz yçatia gayz da ene amore 7: 14 Ene buruya ciaydaçu harendaco abastu. 7: 21 çuhur banynz banyñçande ny ere hura gaberic 8: 1 Andria ieyncoac drugaçula oray verdi guirade 8: 11 Ene vstian eztut erran desonesta den gauçaric 9: 29 Horla erraytia errax duçu erho bocen vadaquiçu 9: 32 Eguiara vaciniaqui vr ricari nanguidiçu. 10: 15 Orano amorea gazte guituçu 10: 25 Ieyncoari ere eder çaycala 10: 42 Neque eçayçula gitia nigana. 12: 9 çu gaztia bacirere adimendu hon duçu 12: 13 Ohoria galcen dela plazerguitia gayz duçu 12: 16 Ny erhoa çu iaquynxu vaha enaquidiçu. 12: 16 Ny erhoa çu iaquynxu vaha enaquidiçu. 12: 17 çuhaur nahi bacirade ni segretu nuqueçu 12: 26 Nic çugatic dudan pena hanbat ere handi da 13: 11 Valinetan ioan ezpaninz oguenduru ninçaten 13: 20 Ene vnsa eguinac ere oray oro gayz dira 13: 30 çure gortean vardin dira handi eta chipia 14: 64 Mossen bernat pensa ezac carcel hori gayz bada 13: 97 Oguenduru çuyan eta han galdu dic vicia.</p>
Etxep	<p>Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin</p> <p>1: 386 Are duçu handiago çutan pietatia 2: 5 Yxilica egoytia ederrago liçate 3: 8 Hayez hongui erraytea onestago liçate 3: 35 Bertuteac vehar luque guiçonetan handiago⁵⁸⁸ 10: 49 Nahiago dicit çure iqhustia 12: 24 çau de yxilic çoaz horrat eta hobe baitate. 12: 51 Borchaz ere gayzqui bano hongui eguitia hobe da 13: 18 Gayça apart egoyztea bethi ere hobe da. 13: 65 Nonbayt ere yfernuya are gayçago dela</p>

⁵⁸⁸ Predikatu bikoitz gisa ere sailkatu dut.

EtxauzGut	10 Çure anaye leala eta hun desiraçen dudana eta cerbuçu egitera obedien datena ni nuqueçu.
Zubererazko testuak	
Zalgiz	<p>10 Ançara maikiia arrunt.</p> <p>24 Ezta bano hobeda, ezta hon.</p> <p>26 Noren hon, noren gaitz nafar arnoa.</p> <p>37 Ema erdi oro, / Çoro.</p> <p>44 Hon bada venturaz, / Hon ezpada azturaz.</p> <p>46 Baleztari gaiztoa, gueçurti.</p> <p>68 Cethachua berrideno holceco, / Guero ere sagiaren hortceco.</p> <p>127 Amaçuna hilic-ere gaitz.</p> <p>133 Artzainaren emaztia arratsian / eder.</p> <p>134 Lurra churi, gogoa belz. (hil ehortcia mihissiaz estaliric churi eta dolu deraucanaren gogoa belz ilhun eta triste).</p> <p>134 Lurra churi, gogoa belz. (hil ehortcia mihissiaz estaliric churi eta dolu deraucanaren gogoa belz ilhun eta triste).</p> <p>136 Ahoa dabilano sabela boz.</p> <p>140 Eder, / Auher.</p> <p>140 Eder, / Auher.</p> <p>141 Gainian eder, / Barnian lander. Çuberoan: Gagnian gaillo / Barnian harro.</p> <p>141 Gainian eder, / Barnian lander. Çuberoan: Gagnian gaillo / Barnian harro.</p> <p>143 Bata mingarri, / Bercia sorgarri.</p> <p>143 Bata mingarri, / Bercia sorgarri.</p> <p>147 Hi handi, ni handi, / Norc erranen du, gure astoari harri?</p> <p>154 Oguia labaracioan; adardun edo / motz eguitenda.</p> <p>163 Ilhumbeco lana, egu-arguiz / agueri.</p> <p>166 Nescatochia irrioi, / Peticora ciri koi.</p> <p>166 Nescatochia irrioi, / Peticora ciri koi.</p> <p>173 Erranac eder, / Eguinac lander.</p> <p>173 Erranac eder, / Eguinac lander.</p> <p>175 Chotcha ere beztituric eder.</p> <p>191 Gaixto gaixto ninçan, / Berdin vici ninçan.</p> <p>194 Athaguiarrac hassic eder, / Euri daguianian etchera laster.</p>
Zalgiz	<p>Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin</p> <p>1 Artia azcarrarri garhait (Hobe liçate venturaz indarrari, <i>substantiuoac inhardets deçan berceari</i>).</p> <p>20 Çura berágo, / Harra barnágo.</p> <p>24 Ezta bano hobeda, ezta hon.</p> <p>36 Leinua chuchenago, ligna bano edo / thindaria bano.</p> <p>90 Salsa nahas-ago, / vrrina caratsago.</p> <p>90 Salsa nahas-ago, / vrrina caratsago.</p> <p>106 Diru bano hobe dihulata.</p>

	<p>115 <i>Orgac char ago, / Carranca handiago.</i> 115 <i>Orgac char ago, / Carranca handiago.</i> 122 <i>Hori da arhana bano belchago.</i> 149 <i>Orratzac bano hariac luciago / behardu.</i></p>
OihAtsot	<p>13 <i>Ahoa debilano, sabela botz.</i> 18 <i>Alaba zorhi denean ezkontzeko, ezta erratz begiratzeko.</i> 24 <i>Amaizuna, eztizkoa ere, ezta huna.</i> 36 <i>Arrotza bekaitz arrotzaren.</i> 42 <i>Artzainaren emaztea, arratsean eder.</i> 54 <i>Auko zorigaitzari ekuru eta onari aiduru.</i> 60 <i>Atsegina bikun da, denean laster egina.</i> 69 <i>Bata mingarri, bertzea sorgarri.</i> 69 <i>Bata mingarri, bertzea sorgarri.</i> 85 <i>Belatz duana ez utz hagati, / auztore jingei denagati.</i> 94 <i>Bere nahiz eri denari nork bilha dezakeio osagarri?</i> 108 <i>Kastaz du erbiak lotsor izana</i> 116 <i>Ditxa onak, nola baita bera itsu, / hari darraizkonak itsutzen ditu.</i> 122 <i>Eder, auher.</i> 122 <i>Eder, auher.</i> 123 <i>Edozein xoriri eder bere habia.</i> 128 <i>Eihera hon da dabileno, eta ez geldirik dagoeno.</i> 130 <i>Elhurra, bere aroan, asegarri; / hanti kanpoan gosegarri.</i> 138 <i>Emerdi oro, zoro.</i> 162 <i>Ezin gaitzez da on.</i> 194 <i>Gizon erribera, edo elgerra edo alferra.</i> 204 <i>Gure andrea irrikor, izartean gilikor.</i> 204 <i>Gure andrea irrikor, izartean gilikor.</i> 220 <i>Haur merda, gurentu denean alfer da.</i> 226 <i>Helgaitz herenagati ezaizela ordeinatzeaz axolati.</i> 233 <i>Higu dudana gaitz diostana / sinets ziroiat, nahiz barhana.</i> 254 <i>Jainkoa, luzakor bad' ere, ezta ahanzkor.</i> 254 <i>Jainkoa, luzakor bad' ere, ezta ahanzkor.</i> 258 <i>Jan eta hotz, ezta atxeterra botz.</i> 276 <i>Ilunbeko lana, eguargiz ageri.</i> 287 <i>Itsuak nahi luke bertzeak ere itsu liren.</i> 289 <i>Itsu bano hobe da oker izatea.</i> 289 <i>Itsu bano hobe da oker izatea.</i> 300 <i>Lehia gaitza, berantgarri.</i> 301 <i>Lekaio alfer, xaz esteiari, aurten haur eder, geurz jaun, han hara lander.</i> 301 <i>Lekaio alfer, xaz esteiari, aurten haur eder, geurz jaun, han hara lander.</i> 306 <i>Makur izanagatik egiteia, / xuxen epaiten du lastogea.</i> 309 <i>Maiatza hotz, urtea botz.</i></p>

<p>309 <i>Maiatza hotz, urtea botz.</i> 322 <i>Nagia, bethi lanzu.</i> 331 <i>Neska erabilia, asturutsu.</i> 333 <i>Neskatoa ez motila, ez aberatsa ez kiskila.</i> 351 <i>Ohaidea onhetsak eder denagati, / ezkontidea bere ontarzunagati.</i> 364 <i>Onarzunak, galduz geroz dira ezagunak.</i> 373 <i>Orhin ekhia bero.</i> 391 <i>Otsoaren ahotik ixtar bat ere on.</i> 393 <i>Otso gosea, ekurugaitz.</i> 399 <i>Puta semea, on bada, benturaz; / gaxto bada, sorkuraz.</i> 408 <i>Sokarraria, xotila bada, da gozogarri; toldea bada, erdeinagarri.</i> 408 <i>Sokarraria, xotila bada, da gozogarri; toldea bada, erdeinagarri.</i> 408 <i>Sokarraria, xotila bada, da gozogarri; toldea bada, erdeinagarri.</i> 408 <i>Sokarraria, xotila bada, da gozogarri; toldea bada, erdeinagarri.</i> 421 <i>Zaharo zeno zeren etzen xuxentu / da zuhatza makur azkentu.</i> 426 <i>Zekena, beti on gose.</i> 435 <i>Zetabea, berri deno, holtzeko; / gero ere saguaren hortzeko.</i> 439 <i>Zoroo da, bere kaltetan / argi bila dabilena gauza ilhu[netan].</i> 440 <i>Zor zaharra, minberrizale.</i> 451 <i>Unhaia aiher unhaiari.⁵⁸⁹</i> 461 <i>Urgoi gaitza, hastangarri.</i> 463 <i>Urgulutsua da beteritsu / bertzen alderat; bererat, itsu.</i> 499 <i>Elzoz ere elhia gaitz.</i> 505 <i>Gabearen mindegia, apur; / dena ere, makur.</i> 506 <i>Gaitz da Arradoian artzea borroka; / eror daite ehor, eta burua porroka.</i> 521 <i>Hasak direnean elg' ezkontgeiak, / nekearenak dirat' ezteiak.</i> 534 <i>Zuhur arditaren, erho dugataren.</i> 541 <i>Ahoan min duenari, ezta karmín.</i> 543 <i>Aiz kortes guziekin, eta nabasi gutirekin.</i> 546 <i>Aro emearen beha dagoena uda-neguetan, / eskas date bere gauzetan.</i> 552 <i>Bardin da alfer egoitea eta alfer lan egitea.</i> 564 <i>Bihikor da nagiaren alhorra, bana belharzar bezi hanti eztathorra.</i> 571 <i>Ederregia, itsusgarri.</i> 580 <i>Ergela da gordatzera doena berezenera.</i> 582 <i>Erhoa da hasten duena lan urhent eztezakeena.</i> 592 <i>Ezta deuskai edertarizona, lagun ezpadu ontarizona.</i> 596 <i>Ezta zaharra duena zaldarra.</i> 597 <i>Ezta zuhur eztena erhoaren beldur.</i> 600 <i>Gaina eder, barrena uher.</i> 601 <i>Gaitz hartua, erakatsgarri.</i></p>
--

⁵⁸⁹ Ez dut argi izenondo moduan sailkatu behar den.

	<p>612 Goizerria denean gorriago ezen ez hori, eure euritakoa eztemala nehuri.</p> <p>634 Ibia duenak igaren, daki osina zein den barrhen.</p> <p>652 Neke da beleaz auztore egitea.</p> <p>653 Noizik behin gertha daiteen gaitzeti, on da begiratzea bethi.</p> <p>692 Esteiari izan denari bethiere, / on derorkona hanitz zaio, apur badere.</p>
OihAtsot	<p>Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin</p> <p>150 Erratzago da hartua uzteko, ezi ez utzia berriz hartzeko.</p> <p>161 Ezina azkarrago da ezi ez zina.</p> <p>243 Hobe da bakeareki arraulzia, ezi ez aharrareki bilarrauzia.</p> <p>244 Hobe da ixil egoitea, ezen ez gaizki minzatzea.</p> <p>245 Hobe da on guti eta izan kito, ezi ez on tusto eta zorrez itho.</p> <p>246 Hobe da zahi hutsa, ezi ez aho hutsa.</p> <p>289 Itsu bano hobe da oker izatea.</p> <p>323 Nahasago, karatsago.</p> <p>323 Nahasago, karatsago.</p> <p>371 Orga txarrago-eta, karranka handiago.</p> <p>371 Orga txarrago-eta, karranka handiago.</p> <p>419 Zaharrago, zoroago.</p> <p>419 Zaharrago, zoroago.</p> <p>442 Zura berago, harra barnago.</p> <p>452 Unzia zenbatez hutsago, / hanbatez da ozenago.</p> <p>452 Unzia zenbatez hutsago, / hanbatez da ozenago.</p> <p>472 Urrunago, berriak handiago.</p> <p>481 Ximinoak, gora iganago-eta uzkia ageriago.</p> <p>510 Axeria, nehork borhoztago eta hura oilo-jaleago.</p> <p>522 Hobe da adiskide hon bat / ezen ez ahaide ehun bat.</p> <p>523 Hobe da zuhur baten ustea, ezi ez ehun bertzeren sinestea.</p> <p>612 Goizerria denean gorriago ezen ez hori, eure euritakoa eztemala nehuri.</p> <p>623 Hobe da alfer egoitea, ezen ez gaizki egitea.</p> <p>624 Hobe da berant, ezi ez jagoiti.</p> <p>625 Hobe da galdu, ezi ez galduago.</p> <p>636 Jainkoagana, ukhenago duena da zordunago.</p> <p>659 Onegi dena beretako ezta aski bertzentako.</p> <p>703 Orratzak bano hariak luzeago behar du izan.</p>
Bela	<p>15 Criquetz heri, criquetz sendo.</p> <p>15 Criquetz heri, criquetz sendo.</p> <p>18 Elçoac ussuric gaitz.</p> <p>A43 Auzia galgárri duçu / gazté déno utçaçu.</p> <p>A43 Auzia galgárri duçu / gazté déno utçaçu.</p> <p>A49 Aberatsac oro çuhur.</p>
Bela	<p>Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin</p>

	<p>31 Hobe da laydo laburra ecen ez damu luzea.</p> <p>32 Hobe da nequecia eci ez soberania.</p> <p>A19 Çoura berágo / Harra barnágo.</p>
--	--

64. taula. XVI. mendera bitarteko izenondo predikatuak, konparatiboak eta gehiegitasun afixuak dituztenak bereizita, eta artikuludunak azpimarratuta.

Bizkaierazko testuak	
RS	<p>54 <i>Iaube bat daude asco / baraçeac eta emazteac / çe gueyago leuquee gasso.</i></p> <p>59 <i>Guzurrac buztana labur.</i></p> <p>87 <i>Oñac leorr, haoa eze, / sendari doquec</i></p> <p>87 <i>Oñac leorr, haoa eze, / sendari doquec</i></p> <p>90 <i>Naguiac erreðicea <u>dollorra</u>.</i></p> <p>149 <i>Hurrieteac hurri gauçac, / ta hurri dira aren bearrac.</i></p> <p>160 <i>Egogui Machini mantua, / ta ez afari guertua.</i></p> <p>203 <i>Lapurrac on dau vcoa, / vca eyquec gaxtoa.</i></p> <p>204 <i>Languinac / prestitu jateco aguinac.</i></p> <p>215 <i>Badaguic eguipidea / <u>ona</u> doquec erioçe.</i></p> <p>398 <i>Loca jabilt aguina / ta gogoa dot <u>arina</u>.</i></p> <p>524 <i>Azur andiac vna <u>andia</u>.</i></p>
Garibai	<p>A24 <i>Vsteac, alde erdia <u>vstel</u></i></p> <p>B35 <i>Uste-ac albo erdia <u>ustel</u></i></p> <p>A47 <i>Egogui Machini mantua</i></p> <p>A51 <i>Goyztarra ni magaletan det <u>aguiri</u></i></p> <p>A61 <i>Geçurrac buztana labur</i></p> <p>B15 <i>Yç-oc <u>ederr</u>, guei-oc eç</i></p>
KantabKant	6 <i>noc bera <u>sendo</u> dau gogoa</i>
Arabako euskaraz dauden testuak	
Urrexola	<p>1 <i><u>Gayca</u> çenduan leinzarroç Urruxolako lecaya,</i></p> <p>2 <i><u>Sendo</u> cenduan odolori biurtu jaçu gaçatua.</i></p>
ErrodZar	<p>13 <i>onac <u>arin</u>, gogoa <u>sendo</u>, arerioaen asean</i></p> <p>13 <i>onac arin, gogoa <u>sendo</u>, arerioaen asean</i></p> <p>18 <i>ona <u>chipi</u>, orpo laster, Abendanochea</i></p> <p>18 <i>ona chipi, orpo laster, Abendanochea</i></p>
Lazarg A testua	<p>A7: 39 <i>Podieria <u>andia</u> doçu, / Ceruco Jaunac emunic;</i></p> <p>A17: 47 <i>Çu serviceco <u>andi</u> dot deseoa; / aldi bat ceure besoan naraçaçu.</i></p> <p>A24: 50 <i>Ezçondu eta lenaengoa / <u>ona</u> dau ilabetea;</i></p> <p>A24: 78 <i>oy eta aen gobernaceco / bear dau <u>andi</u> mañea.</i></p> <p>A24: 83 <i>Emazteori <u>ona</u> ezpadau, / esean errierte.</i></p>
Lazarg B testua	<p>B3: 93 <i>Juzgacen badoçu ule onegaz / ocitu jatala niri odola, / <u>indarsuac</u> ditut virlo ta bola.</i></p> <p>B15: 38 <i>Jaiorean ninçan desdichadea, / cerren aita neben guztiz <u>gogorra</u>, / senideac labur, ama leorra.</i></p>

	B15: 39 <i>Jaiorean ninčan desdichadea, / cerren aita neben guztiz gogorra, / senideac labur, ama leorra.</i> B15: 39 <i>Jaiorean ninčan desdichadea, / cerren aita neben guztiz gogorra, / senideac labur, ama leorra.</i> B33: 9-11 <i>guerrian guerricoa eder, / solea sotil oynean, / bularterian trapua çuri,</i>
Lazarg B	Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin B30: 18 <i>arimacoz eta gorpuzecoç / obe dedan videa.</i>
Gipuzkerazko testuak	
BretKant	18 <i>Vicicea debala : onrarequin seguru,</i>
SerorGut	15 <i>negocjoac guera d(a)dyna daduca one</i>
Goi-nafarrerazko testuak	
Isasti	17 <i>Beyac on du larrea, obeago jabea.</i> 27 <i>Egoqui arzari seda beloa.</i> 53 <i>Irabaciac oñac arin.</i> 56 <i>Lagunaren beyac erroa luce.</i> 73 <i>Oquin berriac baya zuri.</i>
Isasti	Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin 17 <i>Beyac on du larrea, obeago jabea.</i>
Lapurterazko testuak	
EspGut	1: 17 <i>urcagei dute hango tradicionian counsentac⁵⁹⁰</i>
Behe-nafarrerazko testuak	
Etxep	1: 102 <i>Hongui eguin vadaçagu segur parabiçuya</i> 1: 160 <i>Behar dugu prest eduqui gure gauça gucia</i> 1: 304 <i>Malicia gayci çayca eta mayte eguia⁵⁹¹</i> 4: 3 <i>Ni gathibu naducana captiua da berceren.</i> 4: 18 <i>Nic nahyen dudanian bercec bessoan daraça.</i> 5: 4 <i>Ecin venturaturuz nago beldur daquion gayci.</i> 9: 16 <i>Nic veharren nuyen gauça daramaçu çurequila.</i> 9: 19 <i>Guiçonac duyen maytena bayetare hobena</i> 9: 30 <i>çure pena dioçunoc nonbayt handi videytuçu.</i> 9: 33 <i>Penac handi vadituçu acheterric asqui duçu</i> 9: 34 <i>Sarri sendoturen cira larruyori osso duçu.</i> 12: 22 <i>Ene gayzqui eguitiaz enec laydo luqueyte</i>
Etxep	Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin 1: 386 <i>Are duçu handiago çutan pietatia</i> 3: 35 <i>Bertuteac vehar luque guiçonetan handiago</i>
Zubererazko testuak	
Zalgiz	17 <i>Ahamen gaitzac beguiac gorri.</i>

⁵⁹⁰ Ez dut ulertu Satrustegik bezala, besteak beste, ez dirudielako *counsentac* sintagma ergatibo plurala izan daitekeenik. Aurreko esaldiko *counseillerac* da subjektua, nire ustez.

⁵⁹¹ Ez dira objektuen predikatuak (subjektu iragangaitz gisa sailkatu ditut *malicia* eta *egia*), baina hemen ere sailkatu ditut.

	<p>69 Çaldi <i>madaricatuc biloa le[un]</i>. 72 Berceren larruiaz <i>correiac luce</i>. 118 Apheçac <i>azquen hitza bere</i>. 135 Dabilanac <i>sabela handi</i>, / Dagoenac <i>hoina handi</i>. 203 Çucen <i>gaixtoac phorua handi</i>.</p>
OihAtsot	<p>46 Atzeak, <i>eskua latz</i>. 47 Atzearen <i>behiak, erroa handi</i>. 66 Baigorrin <i>baxera lurrez;/ nik haragei nuenean, urrez</i>. 95 Bere <i>onak ezituena urrikari</i>, <i>gomenda bedi urte gaitzari</i>. 173 Gabeak, <i>hatsa karats</i>. 274 Ihabaliaren <i>ezpatak, punta motz, ahoa lanputs</i>. 274 Ihabaliaren <i>ezpatak, punta motz, ahoa lanputs</i>. 353 Ohean <i>egin zuenak [satsukeria]</i>, <i>porua handienik</i>. 414 Sudurra <i>ebaki, muturra odolzu</i>. 423 Zaldi <i>maradikatuak biloa leun</i>. 441 Zunharrak <i>eder du adarra</i>, / <i>bana fruturik eztekarra</i>. 445 Zuzen <i>gaxtoak, porua handi</i>. 490 Barnea <i>harro duen alkateak / aztaparretan ditu legeak</i>. 492 Bekai^ztiak <i>bertzetan eztena dakusa, berartan dena ezakusa, zeren ditu bihurri begiak</i>. 502 Ertikarea <i>du luzakorra / bertzeren hil nahiaz denak izarra</i>. 532 Zangoak <i>behar ditu xuxenak / makurren eskarniatzen ari denak</i>. 649 <i>Nahiago dut arsto jasan nezan bat, ezi ez zaldi egotz nezan bat</i>. 664 Sabeldurak <i>gaitz ditu urak</i>. 668 <i>Sendo nahi dituka begiak? Lot itzak eure erhiak</i>. 696 Gaparrak <i>itzala begizu, bera bezala</i>.</p>
OihAtsot	<p>Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin</p>
	<p>292 Lanak <i>hobe</i> ditu ezi ez erranak. 481 Ximinoak, <i>gora iganago-eta uzkia ageriago</i>.</p>
Bela	<p>12 Çaldi <i>maradicutuc bilhoa lein</i>.</p>

65. taula. XVI. mendera bitarteko predikatu bikoitzeko egituretako izenondoak, konparatiboak eta gehiegitasun afixuak dituztenak bereizita, eta artikuludunak azpimarratuta.

Bizkaierazko testuak	
IbargCEs	B22 <i>On çu eta ni</i>
RS	<p>11 Barazea ta vsategui, / <i>auerasgarri</i>. 115 Harien <i>grisolac / mayaçean dira onac</i>. 125 Ayta <i>assabaoy echi, / ta garea gu on veti</i>. 142 Oñac <i>oz elejaracoz, / vero ezconçaracoz</i>. 142 Oñac <i>oz elejaracoz, / vero ezconçaracoz</i>. 149 Hurrieteac <i>hurri gauçac, / ta hurri dira aren bearrac</i>. 328 Y lacoa jayo ta suac <i>andi</i>. 371 Gextoac <i>on jaunen guerizan</i>.</p>

	433 <i>Ondasunac galdu azquero / dyra ezaun.</i>
	Predikatu bikoitzeko egiturak
	54 <i>Iaube bat daude asco / baraçeac eta emazteac / çe gueyago leuquee gasso.</i> 87 <i>Oñac leorr, haoa eze, / sendari doquec</i> 204 <i>Languinac / prestitu jateco aguinac.</i>
RS	Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin
	7 <i>Bioça ta zençuna / gudian dira bearrago / ysquilluac baño.</i> 226 <i>Ynsaurrac baño / ossac andiago.</i> 449 <i>Zauriac ocituago / dira minago.</i> 449 <i>Zauriac ocituago / dira minago.</i> 500 <i>Oguiagaz gachac chipiago.</i>
Garibai	A39 <i>Onac on direala, obiac obe</i> A49 <i>Bardin Burgos eta Marquina</i> A55 <i>Vichioc eder, verari ez</i> A60 <i>Içenoc andi, içanoc chipi</i> A60 <i>Içenoc andi, içanoc chipi</i>
	Predikatu bikoitzeko egiturak
	B15 <i>Yç-oc ederr, guei-oc eç</i>
Garibai	Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin
	A17 <i>Saroac vrrago, Arraiac estuago</i> A17 <i>Saroac vrrago, Arraiac estuago</i> B60 <i>Sara-ac urr-ago, Arrayn-ac estu-ago</i> B60 <i>Sara-ac urr-ago, Arrayn-ac estu-ago</i> A39 <i>Onac on direala, obiac obe</i>
frJZum	10 <i>gollaraoc bere onac tira</i>
KantabKant	5 <i>mendi tantayac leusoac</i> ⁵⁹² 8 <i>Sojac gogorrac</i> ⁵⁹³ <i>badyri tuys</i>
Arabako euskaraz dauden testuak	
ErrodZar	1 <i>Arma escuduac on dira dardos,</i>
	Predikatu bikoitzeko egiturak
	13 <i>onac arin, gogoa sendo, arerioaen asean</i> 13 <i>onac arin, gogoa sendo, arerioaen asean</i>
Lazarg B testua	B15: 32 <i>Esan badaguie eztaocela / aleguere baxe secula triste, / nic diot egun dala aratixte.</i> B15: 32 <i>Esan badaguie eztaocela / aleguere baxe secula triste, / nic diot egun dala aratixte.</i> B15: 40 <i>Ene senideac libre daoça, / gozacen davela libertadea; / ni nago</i>

⁵⁹² Hauxe da ahapaldi osoa: *Leor çelayac / bereac dira / mendi tantayac / leusoac.*

⁵⁹³ Ez dago argi izenondo predikatu soila den, edo, *sojac* objektu baldin bada, predikatu bikoitzeko egitura den. Interpretazio zailekoa.

	<i>catigu subjetadea.</i> B20: 37-40 <i>Bada bere, dichoso tenporea, / dichoso beguiac, dichoso oñac, / dichoso burua, dichoso soñac, / dichoso artu neben banderea</i>
	Predikatu bikoitzeko egiturak
	B3: 93 <i>Juzgacen badoçu ule onegaz / ocitu jatala niri odola, / indarsuac ditut virlo ta bola.</i> B15: 39 <i>Jaiorean ninčan desdichadea, / cerren aita neben guztiz gogorra, / senideac labur, ama leorra.</i>
Betol	54 <i>dignu izangaytean / Iesu-Christoen / prometimentuen.</i>
	Gipuzkerazko testuak
BretKant	4 <i>Gamboarraquin: Oñaztarroc conforme</i>
	Goi-nafarrerazko testuak
Isasti	54 <i>Itsasoco legueac, onac on, eta gaistoac mesur gabeac</i>
	Predikatu bikoitzeko egiturak
	53 <i>Irabaciac oñac arin.</i>
	Lapurterazko testuak
EspGut	Predikatu bikoitzeko egiturak
	1: 17 <i>urcagei dute hango tradicionian counsentac⁵⁹⁴</i>
Leiz	1394 <i>eçagutzera lacho eta ansicabe direnéc contu gutia hunez eguinen dutela</i> 1409 <i>gure ingrat içanez gal eztadinçat</i> 1410 <i>baieta, bihotzez chuchen içanen direnér manifestaturen atzayela</i> 1410 <i>docil eta obedient garaten humilitate batetara nahi gaituan othoi çalhutu eta erekarri</i> 1415 <i>gure ahoen irequiteco-ere ezgarela digne</i> 1421 <i>Eta ceren bethi baicara imperfect eta bekatore</i> 1439 <i>Çareten bethi prest ihardestera çuetan den sperançáz raçoin galde eguiten duen guciari</i>
Leiz	Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin
	1404 <i>non gueroago segurago baiquarate cein gure electioneaz eta adoptioneaz,</i> 1434 <i>Iaincoaren promessac cineçago gure bihotzetan imprimi ditecençat, eta gu segurago garençat</i>
	Behe-nafarrerazko testuak
Etxep	6 <i>Ceren bascoac baitira abil animos eta gentil</i> 1: 161 <i>Gure gaucez ordenatu osso guiren artian</i> 1: 204 <i>Gogua gabe hura vaytan hiçac oro afer tuçu</i> 2: 28 <i>Amoriac vano dira harçaz berce guciac</i> 2: 41 <i>Berce amoreac baten veci eztirade perestu</i> 2: 60 <i>Ceren bada erho guira gayxo beqhatariac</i> 2: 140 <i>Gu gayxtoac içan arren ezten çutan faltaric</i>

⁵⁹⁴ Ez dut ulertu Satrustegik bezala, besteak beste, ez dirudielako *counsentac* sintagma ergatibo plurala izan daitekeenik. Aurreko esaldiko *counseillerac* da subjektua, nire ustez.

	6: 14 <i>Penac oro hon lirate çu bacina orhicen.</i> 8: 1 <i>Andria ieyncoac drugaçula oray verdi guirade</i> 13: 20 <i>Ene vnsa eguinac ere oray oro gayz dira</i> 13: 30 <i>çure gortean vardin dira handi eta chipia</i>
	Predikatu bikoitzeko egiturak
	9: 30 <i>çure pena dioçunoc nonbayt handi videytuçu.</i> 9: 33 <i>Penac handi vadituçu acheterric asqui duçu</i>
Zubererazko testuak	
Zalgiz	173 <i>Erranac eder, / Eguinac lander.</i> 173 <i>Erranac eder, / Eguinac lander.</i> 194 <i>Athaguiarrac hassic eder, / Euri daguianian etchera laster.</i>
	Predikatu bikoitzeko egiturak
	17 <i>Ahamen gaitzac beguiac gorri.</i> 72 <i>Berceren larruiaz correiac luce.</i>
Zalgiz	Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin
	115 <i>Orgac char ago, / Carranca handiago.</i>
OihAtsot	287 <i>Itsuak nahi luke bertzeak ere itsu liren.</i> 364 <i>Onarzunak, galduz geroz dira ezagunak.</i> 521 <i>Hasak direnean elg' ezkontgeiak, / nekearenak dirat' ezteiak.</i>
	Predikatu bikoitzeko egiturak
	95 <i>Bere onak eztituena urrikari, gomenda bedi urte gaitzari.</i> 492 <i>Bekaiztiak bertzetan eztena dakusa, berartan dena ezta kusa, zeren ditu bihurri begiak.</i> 532 <i>Zangoak behar ditu xuxenak / makurren eskarniatzen ari denak.</i> 664 <i>Sabeldurak gaitz ditu urak.</i> 668 <i>Sendo nahi dituka begiak? Lot itzak eure erhiak.</i>
OihAtsot	Izenondo konparatiboak edo gehiegitasun afixuarekin
	472 <i>Urrunago, berriak handiago.</i>
	Predikatu bikoitzeko egiturak
	292 <i>Lanak hobe ditu ezi ez erranak.</i>
Bela	18 <i>Elçoac ussuric gaitz.</i> A49 <i>Aberatsac oro çuhur.</i>

66. taula. XVI. mendera bitarteko izenondo predikatuak, subjektua pluralekoa duten perpausetan; predikatu bikoitzeko egiturak barne, konparatiboak eta gehiegitasun afixuak dituztenak bereizita, eta artikuludunak azpimarratuta.

VI.5 eranskina. Izen predikatuak

Bizkaierazko testuak	
MLastur	3 <i>Alabaya, contrario da Milia</i>
ArrasErrekIII	Predikatu bikoitzeko egiturak
	19 <i>oyñ arroc çian luma</i> ⁵⁹⁵
IbargCEs	B21 <i>Obe illos</i>
Sandailia	Predikatu bikoitzeko egiturak
	17 <i>Argui içarroc ditugula candela</i>
RS	<p>24 <i>Ayta çarra ta behse etena / ezta guerena</i></p> <p>65 <i>Lenaengo emaztea ysusqui, / bigarrena andrandi.</i></p> <p>65 <i>Lenaengo emaztea ysusqui, / bigarrena andrandi.</i></p> <p>69 <i>Lapico eçin dana / estalgui liçate / çe edoceynec dauco / vere lecuá vete.</i></p> <p>69 <i>Lapico eçin dana / estalgui liçate / çe edoceynec dauco / vere lecuá vete.</i></p> <p>105 <i>Baterren beste da anaje.</i></p> <p>111 <i>Alaba vmaguinari / ama estalgui.</i></p> <p>130 <i>Adisquidoc hesay.</i></p> <p>133 <i>Atean vso, echean ocshso.</i></p> <p>133 <i>Atean vso, echean ocshso.</i></p> <p>140 <i>Oparayna jaquindun.</i></p> <p>200 <i>Iaquindunen artean dabilena / jaquindun.</i></p> <p>349 <i>Oric eztan erria, / ybarjaun da açeria.</i></p> <p>354 <i>Ardi chipia veti bildos.</i></p> <p>356 <i>Asso asea, gosa gogor.</i></p> <p>375 <i>Daquianac bildur ytuten / daquique guiçon yzayten.</i></p> <p>376 <i>Lenaengo andrea da emazte, / bigarrena seniquide, / arena gach ta calte.</i></p> <p>376 <i>Lenaengo andrea da emazte, / bigarrena seniquide, / arena gach ta calte.</i></p> <p>376 <i>Lenaengo andrea da emazte, / bigarrena seniquide, / arena gach ta calte.</i></p> <p>390 <i>Edo guizona guizon / edo lastaçacu.</i></p> <p>390 <i>Edo guizona guizon / edo lastaçacu.</i></p> <p>392 <i>Emaytea andizuren, / arçaytea mingarri.</i></p> <p>415 <i>Aztua eztan zarra / aztidila.</i></p> <p>426 <i>Yssua da baeti ez dacusena.</i></p> <p>446 <i>Esalea, ençula.</i></p> <p>450 <i>Zarren semea / gojago zurz.</i></p>

⁵⁹⁵ Interpretazio zaileko bersolerroa. Mitxelenaren interpretazioaren arabera (TAV 3.1.7), artikulurik gabeko izen sintagma genuke: *çi[tu]an luma* dakar. Objektu gisa ere interpretatu izan da; ik. beherago.

	479 <i>Zaarra da liburu, / aen esana daigû.</i> 550 <i>Jaunen hotua / oy da aguindua.</i> 551 <i>Emazte dollorren jaubea, jopu.</i>
	Predikatu bikoitzeko egiturak
	6 <i>Basoa ta yuaya auço, / au ez daben esea gaso</i> 234 <i>Yre esayen emazte / euquec yc adisquide.</i> 290 <i>Eyquec senar maquerra / ta ac aucaque andera.</i> 419 <i>Perrau neuen gogoa, / axeac bestera naroa.</i>
	Bazter utzitakoak, zaila delako atsotitzen egituratik at analizatzea
	4 <i>Abenduco lañoa / euria edo egoa.</i> 28 <i>Daguenileco euria / ardaoa ta eztia.</i> 32 <i>Anbiolaco supitac, eguiac.</i> 43 <i>Mayaz yluna ta baguil arguia, / hurte gustico oguia.</i> 44 <i>Loyçaen ganeco leya, euria.</i> 274 <i>Nesquea ta esquea, nequea ta caltea.</i> 276 <i>Arrausi luçea, / loa edo gosea.</i> 282 <i>Naybaco ezconçea, / nequea ta caltea.</i> 373 <i>Neguan hoquin, / hudan chiriboguin.</i>
Garibai	A27 <i>Ez vr, eta ez ardaô</i> ⁵⁹⁶ A51 <i>Goyztarra ni magaletan det agui</i> A54 <i>Andrea vgaria eta gorularia</i> ⁵⁹⁷ A59 <i>Ez euguia ot orde</i> B20 <i>Ardi chipia, veti vildos</i>
frJZum	34 <i>alegra bidj, çure bioçz garbiorj: andrea çara eta bacarric.</i>
Andram	1 <i>burua ysanyc / Onsalu / Onsaluch</i> 2 <i>Aurrean dagoçala Oña enganean Ochoa Onsaluch / burua dala</i>
BizkOlerk	13 <i>dolorea ta penea da [ene] laguna</i>
	Arabako euskaraz dauden testuak
Land	<i>vareu yçan “ayunar”</i> ⁵⁹⁸ <i>bear da “menester es”</i> <i>gauça neçessarioa, vearr dana “neçessaria cosa”</i> <i>trechu da “rato ha en tiempo”</i>
Lazarg AL	1143r <i>ez çatean miracuru an ila</i> 1146r <i>Ni onerean joateco / causea oyta çara çu.</i> 1151v <i>eza miracuru nigaç conturic eugui eça.</i> 1151v <i>[pena] liçateala parte niri eriocea laster emayteco</i> 1154r <i>oençat castigua dan eta / besteoençat exenplu.</i> 1154r <i>oençat castigua dan eta / besteoençat exenplu.</i>
Lazarg A testua	A14: 51 <i>Jentil honbre oyta bear dau, / içango badau dicharic;</i> A17: 103 <i>Ascotan, çu bacina pedernala, / edo ni sufriceco baninz</i> <i>achez!</i>

⁵⁹⁶ Ulertu dut *da* aditza dagoela elidituta.

⁵⁹⁷ Izenondoa eta izena sintagma berean koordinatuta.

⁵⁹⁸ Aski ihartutako esapide edo kolokazioak dira Landuchioren adibide hauek guztiak.

	<p>A17: 105 <u>Nesquea</u> çara çu ta ni guiçona; / çuc leguez ditut nic narru çuriac;</p> <p>A17: 105 Nesquea çara çu ta ni <u>guiçona</u>; / çuc leguez ditut nic narru çuriac;</p> <p>A17: 112 Çarean esadaçu, donzellea, / castaz benturaetan amazona.</p> <p>A19: 51 Legue baliz escaetan / guiçonari lancetea,</p> <p>A21: 8 arren, osatu nenguiala / a liçan guero medicua.⁵⁹⁹</p>
Lazarg B testua	<p>B13: 2 Ene laztan çuri ederra, / <u>flordelisea</u> çara çu.</p> <p>B15: 19 Ni caso naxala baldin badator / euroen artera tentacioa, / bertati esque nax parcacioa.</p> <p>B15: 22 Monjea causa dala, cocotean / enamoraduac ce begui acic, / cerren monjeaenac eztau gacic.</p> <p>B15: 67 Canpuan oba leuque achurçala, / içango baleu bere beti presa, / mila monjaren baño abadesa.</p> <p>B15: 69 Canpuan oba leuque achurçala, / içango baleu bere beti presa, / mila monjaren baño abadesa.</p> <p>B16: 29 “Ongui etorri çareala / errazoa da dasadala, / guiçon armatu gaztea.</p> <p>B16: 72 “Umilladuric eguiten dot / errazoa dan gauea:</p> <p>B16: 124 ene çaldiau dabilela / berau pilotu berau bela, / jan бага fatigaduric.</p> <p>B16: 124 ene çaldiau dabilela / berau pilotu berau bela, / jan бага fatigaduric.</p> <p>B22: 27 gustietati <u>florea</u> dira / orduan Axpurucoac.</p> <p>B31: 3-4 mendi-aran[a]c gustiac baino / ene coytaoc naguci.</p> <p>B33: 32 Munduac claramentean daqui / <u>curça</u> dana Cicilia.</p>
Betol	<p>55 Bigarrena sinistetea / dala <u>Aytea</u>.⁶⁰⁰</p> <p>55 Irugarrena sinistetea dala <u>Semea</u>.</p> <p>55 Laugarrena sinistetea / dala <u>Espiritu Santua</u>.</p> <p>55 Bostgarrena sinistetea / dala <u>Criadorea</u>.</p> <p>55 Seygarrena, sinistetea / dala <u>Salvadorea</u>.</p> <p>55 Zazpigarrena, sinistetea / dala <u>Glorificadorea</u>.</p> <p>55 Lelengoa, sinistetea / Iesu-Christo gure Iauna / Guiçonzan partez / concebidua yzançala / Espiritu Santuen obraz.</p>
Gipuzkerazko testuak	
BretKant	21 Non yçango baita : <i>Beti becela buru</i>
Goi-nafarrerazko testuak	
NafKondest	2 <i>Labrit, età Erreguè / Aytà semè diràde</i>
Isasti	<p>10 Atean usso, ychean otso; ala vicicaria gaisto.</p> <p>10 Atean usso, ychean otso; ala vicicaria gaisto.</p> <p>37 Gauza zarra, bera lar.</p>

⁵⁹⁹ Ez dago argi perpaus ekuatiboa den.

⁶⁰⁰ Gaztelaniazkoan “hijo, padre, glorificador” dakartza, artikulurik gabe guztiak.

	55 <i>Itsuen errian, oquerroc erregue.</i> 70 <i>Oncia galduezquero, guztioc pillotu.</i> 71 <i>Oric ezten lequan, acearia erregue.</i>
Lapurterazko testuak	
Leiz	1414 <i>gure loa ezten othoi soberantiataco, bide baino guehiago gure haraguiaren complacimendutan,</i> 1428 <i>baina bekatua içan da causa</i> 1432 <i>Iaincoaren Leguearen contran den gauça gucia bekatu da.</i> 1434 <i>Baptismoa da Sacramendubat,</i> 1435 <i>Cená da Sacramendubat,</i> 1436 <i>Gure hurcoa da, ez solament gure ahaide dena, baina ahaide ezten gucia-ere bay</i> 1437 <i>saluamenduco heredero içanen direnagatic</i>
SunbLap	<i>egui</i> da orrelaco gauçabaçuec guc ecarri guinduçen. ⁶⁰¹ <i>eguiada</i> , orrelaco gauça baçuec guc ecarriguinduçen <i>eguiada</i> orrelaco gahuçabaçuec guc ecarriguinduçen
EspGut	5: 9 <i>Calesgoua ere egia dela</i> ⁶⁰² 10: 18-19 <i>Segouro marechal Mousieur de Biron omen da</i> 13: 4 <i>bataz zeren ez naiçen cortesanoa, baizic montaneza</i> 13: 4 <i>bataz zeren ez naiçen cortesanoa, baizic montaneza</i> 17: 3-4 <i>Jaun emen izatu dena da legat bat</i>
Predikatu bikoitzeko egiturak	
	15: 5 <i>eta ditou ehun milla escoutu escuan dote</i>
Behe-nafarrerazko testuak	
Etxep	1: 192 <i>O iaun hona gogo dicit gariçuma denian</i> ⁶⁰³ 1: 270 <i>Egun hartan iuge date mundu ooren iabia</i> 1: 272 <i>Acusari vera date eta conciencia</i> 1: 382 <i>Beccatore baguirere oro guira çuriac</i> 2: 13 <i>Hoben vste duyenori anhicetan traydore</i> 2: 15 <i>Beqhatuzco amoria bethi date traydore</i> 2: 104 <i>Berce emaztiac ama dira cenbayt hurto chipiren</i> 2: 105 <i>Eta guero obororic puncela ecin dirate</i> 2: 108 <i>Ieyncoa iaun den gauça ooren çu cirade andere</i> 2: 108 <i>Ieyncoa iaun den gauça ooren çu cirade andere</i> 2: 109 <i>Arrazoyn da mundu oroc daguien çuri ohore</i> 2: 114 <i>Ieynco ezten verce oro dago çure azpitic</i> 2: 138 <i>Balinetan çu ezpacina ararteco gugatic</i> 4: 2 <i>Bera captiua da eta ni gathibu hargatic</i> 4: 2 <i>Bera captiua da eta ni gathibu hargatic</i> 4: 31 <i>Bercerenaz yçanuçu amoros leqhu batetan</i> 5: 14 <i>Ni erregue valin baninz erreguina liçate</i>

⁶⁰¹ Hauek ez ditut kontuan hartu, ezin baitut jakin artikulua duten ala ez.

⁶⁰² Hau ez dut kontuan hartu, ezin baitut jakin artikulua duen ala ez.

⁶⁰³ Hau ez dut kontuan hartu, ezin baitut jakin artikulua duen ala ez.

	<p>5: 14 <i>Ni erregue valin baninz erreguina liçate</i> 6: 27 <i>Badaquiçu doloryan partayde nyz ny ere</i> 8: 2 <i>Ni erregue balin banynz erreguina cinate</i> 8: 2 <i>Ni erregue balin banynz erreguina cinate</i> 8: 14 <i>Anderia azti cira nihaurc erran gaberis</i> 9: 15 <i>Enetaco ohoy cira ohoy ere handi cira</i> 9: 17 <i>Ni enuçu iaquinxu clarqui erran eçaçu</i> 9: 35 <i>çauri banynz larryan vada acheter herrian</i> 9: 39 <i>Vihocian çauri nuçu eta gathibatu nuçu</i> 10: 2 <i>Oray particeco damu guinate.⁶⁰⁴</i> 10: 18 <i>Oray particeco damu guituçu.</i> 12: 15 <i>Gayxteria eguitia laydo dela daquiçu</i> 13: 25 <i>Beccatore guira eta mira eztaquigula</i> 15: 10 <i>Heuscaldun den guiçon oroc alcha beça buruya</i></p>
	Egitura bikoitzeko predikatuak
	<p>1: 65 <i>Beccatuyez vqheytco vide dudan doluya</i> 1: 72 <i>Othoy iauna enguztaçu lagun çure saynduyac⁶⁰⁵</i> 1: 81 <i>Eçayala othoy neque gauça hoyen eguitia</i> 1: 207 <i>Eta eure trabayluya duyan penitencia</i> 1: 279 <i>Yretera apphaynduric yfernuya azpitic⁶⁰⁶</i> 3: 17 <i>Ama emazte luyen ala ez nahi nuque galdatu</i> 5: 5 <i>Mirayl bat nic ahal banu hala luyen donoa</i></p>
	Zubererazko testuak
Zalgiz	<p>11 <i>Otsoa artzain.</i> 22 <i>Lehia gaitza berantgarri.</i> 35 <i>Vidaidec, gogaide; vidaide erran nahi da, vidian kide: elgarreki vidian joaile. Gogaide halaber gogokide bethi hurran gerthatzen da, vidian dohaçanec, elgarri bere gogocoac erraiten baitituzte.⁶⁰⁷</i> 39 <i>Bortchaz barurçale.</i> 40 <i>Guiçon barura, erdi deiebru.</i> 49 <i>Itsuen artian, okerra Regue.</i> 63 <i>Arh'aro ezpada, alh'aro.⁶⁰⁸</i> 145 <i>Ez vr, ez gatz.</i> 165 <i>Soinugui-liaren etchian oro / dançari.</i> 172 <i>Aho bano hoboro begui duc.</i> 172 <i>Aho bano hoboro begui duc.</i></p>

⁶⁰⁴ Landuchioren adibideetan bezala, *damu izan* kolokazioaren adibide dira hauek; oso esanguratsuak izan gabe ere, sartu egin ditut zerrendan.

⁶⁰⁵ Aditzaren erroa zein den erabakitzeke arazoak ditu editoreak; *in dateke, baina hemen atxiki dut, hala ere.

⁶⁰⁶ Ulertu dut *yfernuya azpitic* (duela).

⁶⁰⁷ Ez dago oso argi zeri dagokion *Vidaidec* forma: absolutibo plural bat da? Ez dirudi hala denik, formari begiratuta. Ergatibo mugagabea ote? Gogoan har bedi atsotitz ezaguna dela, cf. OihAtsot *Bidaide*, *gogaide*.

⁶⁰⁸ Inpertsionala da, ezta?

	<p>174 <i>Gathua hoinic busti gabe, arrainçale.</i> 188 <i>Urruneco nescac anderauren hots.</i>⁶⁰⁹ 190 <i>Guiçon erhoa ceinuçain.</i></p>
	Predikatu bikoitzeko egiturak
	<p>3 <i>Açac eta çopac subandi nahi ditu.</i> 51 <i>Ourde gossec ezcur amets.</i>⁶¹⁰ 113 <i>Gossia bera jaqui.</i> 114 <i>Beldurra bera çaldi.</i></p>
	Bazter utzitakoak, zaila delako atsotitzen egituratik at analizatzea
	<p>38 <i>Urteco erdia, / Urteco eria (emaztez errana).</i> 150 <i>Nesca senhar ederçale, / Soinaz egur ek'arle.</i> 171 <i>Magistruaren etchia char-enia.</i> 184 <i>Atc'erri, / ots'erri.</i></p>
OihAtsot	<p>48 <i>Atzearen zakua, xilo.</i> 86 <i>Beldurra, bera zaldi.</i> 98 <i>Beti zerbitzari leiala eta prestua / hartzedun da, bad' ere pagatua.</i> 99 <i>Bide luzean, lastoa ere sorta soinean.</i> 104 <i>Bortxaz, eztuena zer jan, barurzale.</i> 105 <i>Burua guriz duenari / eztagoka izatea labekari.</i> 107 <i>Kanpoan urzo, etxean bele</i> 107 <i>Kanpoan urzo, etxean bele</i> 168 <i>Eure gelaria ez potikeia, hant eztakia alegia hura andregeia.</i> 169 <i>Eure haurra, haur deno ezak gastiga; eztakia, gero, esteiari higa.</i> 183 <i>Gatua, oinik busti gabe, arrainkari.</i> 188 <i>Geroa, alderdi.</i> 195 <i>Gizon gaztea, andrekari, / higa daite esteiari.</i> 197 <i>Gizon jainkotiarrari Biriatu eta Donostia bardin laketgia.</i> 203 <i>Gosea, bera jaki.</i> 230 <i>Herriz aldatzea, zaharrarenzat da heriotzea.</i> 281 <i>Irunez oihaldun da gur' andrea, ez alfer egonez.</i> 286 <i>Itsasturuaren emaztea, goizean senhardun, arratsean elhargun.</i> 288 <i>Itsua da baheti eztakusana.</i> 301 <i>Lekaio alfer, xaz esteiari, aurten haur eder, geurz jaun, han hara lande r.</i> 325 <i>Nahikide ezta adiskide.</i> 336 <i>Nihaur ninzan gelari, ene uzkiari bazekion nabari.</i> 367 <i>Kapare da bilaun eztena, ez eta xoil aitoren seme, bana bien arteko, Españan hidalgos den bezala.</i> 367 <i>Kapare da bilaun eztena, ez eta xoil aitoren seme, bana bien</i></p>

⁶⁰⁹ Ulertu dut *Urruneco nescac anderauren hots (dira)*. Izan liteke ere bai *du* elidituta egotea; hala balitz, ez litzateke hemen sailkatu beharko.

⁶¹⁰ Ulertu dut *Ourde gossec ezcur (du) amets*. Cf. OihAtsot 456 *Urde goseak, ezcur amets*. Antzeko egitura du, objektu mugagabearekin, Bela A40 *Saintuéc éré olio náhi* atsotitzak, nahiz eta subjektua artikuluduna duen.

<p>arteko, <i>Españan hidalgoa den bezala.</i> 367 <i>Kapare da bilaun eztena, ez eta xoil aitoren seme, bana bien arteko, Españan hidalgoa den bezala.</i> 382 <i>Otsoa, artzain.</i> 394 <i>Otso larrurik jaunz eztezala, / enzun nahi ezpaduk otso izala.</i> 409 <i>Sonulariaren etxean, oro danzari.</i> 447 <i>Traidore da bere buruaren, / konseiluari gordatzen ari dena egiaren.</i> 450 <i>Uhalde, nola aiz horla aberastu kolpe batez? Traidore izatez.</i> 467 <i>Urthaur dira amorez ezkontzea eta urrikitzea.</i> 468 <i>Urte bata da ama; bertzea, amaizun.</i> 468 <i>Urte bata da ama; bertzea, amaizun.</i> 502 <i>Ertikarea du luzakorra / bertzeren hil nahiaz denak izorra.</i> 583 <i>Erhogoa da itho nahiari hedatzea eskua.</i> 610 <i>Gizon prestuaren errana, mugarri.</i> 644 <i>Mihi gaixtoari, alkatea urkari. / Zeren gaxtoak urkaeraziten baititu.</i> 697 <i>Gathua ohoin izanagati, eztezala ohil eure gelati.</i></p>
<p>Predikatu bikoitzeko egiturak</p>
<p>136 <i>Emaztea hartzen duenak ezkontsari hutsagati, biharamuna du dolu eguna, gaitz darraikonagati.</i> 315 <i>Mehatxu poruzuak, gupida ditu eskuak.</i> 384 <i>Otsoa lagun duanean, / albaihu hora saihetsean.</i> 386 <i>Otsoa senar duenak, oihanera beha.</i> 456 <i>Urde goseak, ezkur amets.</i> 533 <i>Zortzi egunez ama ditu lurrak, / hantik harat amaizun, elhurak.</i> 533 <i>Zortzi egunez ama ditu lurrak, / hantik harat amaizun, elhurak.</i> 537 <i>Uztaren arau, zuhurraren jatea; / janago dezanak arrotz duke gosea.</i> 548 <i>Azti bi jin dira gure okolura; bata du izen zohegi, bertzeak aztura</i> 577 <i>Emak atherbe gaxtaginari, bera dukek salhatari.</i> 592 <i>Ezta deuskai edertarzuna, lagun ezpadu ontartzuna.</i> 640 <i>Lexanzuko tonborrariari, urre bi joiteko, sei ixilsari.</i> 705 <i>Zalduna senhar ustean, / zahar nendin ezustean.</i></p>
<p>Bazter utzitakoak, zaila delako atsotitzen egituratik at analizatzea</p>
<p>11 <i>Aharrausi usua, gose edo lomezua.</i> 49 <i>Atzerri, otserri.</i> 58 <i>Auzilaria, nekeziaren ezkutaria.</i> 144 <i>Erhoaren sinestea, zuhur ustea.</i> 155 <i>Ezkonteguna, aise izanaren biharamuna.</i> 189 <i>Geroa, alferraren leloa.</i> 200 <i>Goiz orzadar, arrats iturri.</i> 237 <i>Hileko erdia, hileko eria.</i> 260 <i>Jaun handien otoia, ezetz errailen zeha-doia.</i> 265 <i>Jauzkari ona, kapatxarduna.</i></p>

	298 <i>Lasto-su, laster-su.</i> 291 <i>Lagun elhatari, bideko zamari.</i> 420 <i>Zahar hitzak, zuhur hitzak.</i> 495 <i>Bidaide, gogaide.</i> 496 <i>Bilaunaren eskerra, pokerra.</i> 526 <i>Lankide, gaitzkide.</i> 591 <i>Esparanza, esteiariaren othoranza.</i>
--	---

67. taula. XVI. mendera bitarteko izen predikatuak, -a artikuludunak azpimarratuta eta *bat* dutenak nabarmenduta eta predikatu bikoitzetako adibideak barne.

Bizkaierazko testuak	
ArrasErrekIII	Predikatu bikoitzeko egiturak 19 <i>oyñ arroc çian luma</i> ⁶¹¹
Sandailia	Predikatu bikoitzeko egiturak 17 <i>Argui içarroc ditugula candela</i>
RS	130 <i>Adisquidoc hesay.</i> Predikatu bikoitzeko egiturak 6 <i>Basoa ta yuaya auço, / au ez daben esea gaso</i>
Arabako euskaraz dauden testuak	
Lazarg B testua	B31: 3-4 <i>mendi-aran[a]c gustiac baino / ene coytaoc naguci.</i>
Goi-nafarrerazko testuak	
Isasti	55 <i>Itsuen errian, oquerroc erregue.</i> 70 <i>Oncia galduezquero, guztioç pillotu.</i>
Behe-nafarrerazko testuak	
Etxep	1: 382 <i>Beccatore baguirere oro guira çuriac</i> 2: 104 <i>Berce emaztiac ama dira cenbayt haurto chipiren</i> 2: 105 <i>Eta guero obororic puncela ecin dirate</i> 10: 2 <i>Oray particeco damu guinate.</i> ⁶¹² 10: 18 <i>Oray particeco damu guituçu.</i> 13: 25 <i>Beccatore guira eta mira eztaquigula</i> Egitura bikoitzeko predikatuak 1: 72 <i>Othoy iauna enguztaçu lagun çure saynduyac</i> ⁶¹³
Zubererazko testuak	
Zalgiz	Predikatu bikoitzeko egiturak 3 <i>Açac eta çopac subandi nahi ditu.</i>
OihAtsot	467 <i>Urthaur dira amorez ezkontzea eta urrikitzea.</i>

⁶¹¹ Interpretazio zaileko bersolerroa. Mitxelenaren interpretazioaren arabera (TAV 3.1.7), artikulurik gabeko izen sintagma genuke: *çi[tu]an luma* dakar. Objektu gisa ere interpretatu izan da; ik. beherago.

⁶¹² Landuchioren adibideetan bezala, *damu izan* kolokazioaren adibide dira hauek; oso esanguratsuak izan gabe ere, sartu egin dituz zerrendan.

⁶¹³ Aditzaren erroa zein den erabakitzeke arazoak ditu editoreak; *in dateke, baina hemen atxiki dut, hala ere.

	Predikatu bikoitzeko egiturak
	533 Zortzi egunez ama ditu lurrak, / hantik harat amaizun , elhurrak.
	533 Zortzi egunez ama ditu lurrak, / hantik harat amaizun , elhurrak.

68. taula. XVI. mendera bitarteko izen predikatuak, subjektua pluralekoa duten perpausetan; predikatu bikoitzeko egiturak barne.

VI.6 eranskina. Izen + izenondo predikatuak

Bizkaierazko testuak	
MLastur	2 <u>Sagar errea</u> , eta ardāō gorria 2 Sagar errea, eta <u>ardāō gorria</u>
RS	71 <u>Auere guextoa</u> da gorrotoa. 151 Hurte gestoa <u>barri</u> vsta. 197 Belorita <u>ezcur ona</u> / esquequi asco baleuco. 245 Guiçonoc oro <u>buru balz</u> , / andra duztioç buru çuri. 245 Guiçonoc oro buru balz, / andra duztioç <u>buru çuri</u> . 295 Iauna <u>burquide gaxto</u> . 308 <u>Guren</u> da <u>andia</u> odolbacoa. Bazter utzitakoak, zaila delako atsotitzen egituratik at analizatzea 330 Done Meterij Celedon / <u>porru ereyaro on</u> . 442 Eshse vshsa <u>errierta vshsa</u> ,
Garibai	A10 Guiçon necatua <u>Gogo ush</u> B21 Guicon vearra, <u>gogo us</u> A35 Ez euguia, <u>gorde vsh</u> B22 Eç euguia, <u>gorde us</u>
Arabako euskaraz dauden testuak	
Lazarg AL	1146r çan <u>lastima andia</u> norc bere biocean eucan tristezea ecusten
Lazarg A testua	A14: 9 ceña çan <u>egun aleguerea</u> , / ene laztanac guraric, A16: 81 Unicornio, <u>animal fortiz</u> / animal oen artean, A21: 10 Errespuesta emayten cidan / liçala <u>nesca onestua</u> , A23: 49 Ene capea <u>oial ona</u> da, / neure diruac costaric, A24: 140 Oraindo beti içan nax / oy <u>amoradu firmea</u> ; A24: 153 <u>Gauça fortica</u> oy dana bacust / ezconduaren carguea; A24: 167 <u>Gauça sacona bide</u> da, içan, / isaso ondarbaguea;
Lazarg B testua	B3: 78 Ene araguioc icara dabilz; / ainbat sartu jate çure bildur[ra], / berechat naxala <u>gaxto lap[urra]</u> . B16: 78 <u>errazoa</u> da <u>naturala</u> / neure aoaz dasadala / itaundu jatan casua”. B22: 1 <u>Elexa santa debota bat</u> da / monezterio Barria; B26: 1 <u>Lecu on bat</u> da Escocia, / obeago da Venescia; B29: 1 <u>Amore linda galant bata</u> / ene amore berria; B33: 25 Napol <u>erri noblea</u> da, / aric urrean Calabria. B33: 33 DiJostaenez, <u>lecu on dira</u> / Toscanarequin Lonbardia. B34: 1 <u>Lecu ona Bicuña</u> , / soloan-soloan muyña;
Goi-nafarrerazko testuak	
Henrfaun	5 Lenguoaie oroc vadiote <u>varon handia</u> çarala
Isasti	14 Bearguille gaiztoa <u>eracusle on</u> . 36 Gauza gordea, <u>vrre gorri</u> . 42 Gorrotoa <u>villau uts</u> .

	47 <i>Izan baguea guerra vts.</i> 82 <i>Vrte gaistoa oquin vts.</i>
Lapurterazko testuak	
Leiz	1425 <i>Iaincoa da essentia bakoitzbat, spiritual, eternal, infinito, incomprehensible</i> 1436 <i>Ainguerua da hitz Grebat, cein erran nahi baita embachadore edo mandatari</i> 1437 <i>Deabrua da hitz Grebat, eta erran nahi da, calumniaçalea</i> 1437 <i>Satan da hitz Hebraicobat, eta erran nahi da, contrasta</i>
EspGut	15: 15 <i>lieutenant general erreguerenzat marechal Bironec es tou nahy isan</i> 19: 8 <i>senale gaztoa zaut orain Biarnon companiaren adrezazia</i> 19: 15 <i>sino gaiztoa zaut Biarnon companien egitea</i>
Behe-nafarrerazko testuak	
Etxep	1: 230 <i>Harçaz vnsa orhitcia çuhurcia handi da</i> 3: 11 <i>Balentia simplea da andren gayz erraytea</i> 3: 51 <i>Irudi çayt emaztia dela gauça ezitia</i> 3: 54 <i>Harçaz gayzqui erraytia vilania handia.</i> 4: 11 <i>Honestea bercerena erhogo handi da</i> 5: 16 <i>Haren haurrac eta eniac aurride osso lirate.</i> 8: 9 <i>Andre gaixtoa bacinade nic eznaydi conduric</i> 10: 9 <i>Biciric particia pena handia</i> 11: 3 <i>Hanbat ecirade andere larri</i> 12: 8 <i>Gazte çoroa nyçan arren enuqueçu hargatic.</i> 12: 29 <i>Arimaren ialguitia neque handia duçu</i> 13: 15 <i>Vercen gayçaz cençacia çuhurcia handi da</i> 15: 9 <i>Oray dute iccassiren nola gauça hona cen</i>
EtxauzGut	5 <i>Seguraçen citut eci guïçon terrible bat dela</i>
Zubererazko testuak	
Zalgiz	23 <i>Eztuan oro emaile hon.</i> 160 <i>Haurrac bihi larri dira.</i>
	Bazter utzitakoak, zaila delako atsotitzen egituratik at analizatzea
	9 <i>Oilo ebildaria, achiariac jaten du [acheriaren ianharria]</i> 162 <i>Lan baratza, / Lan aratza.</i>
OihAtsot	80 <i>Beharra, eragile handi.</i> 187 <i>Gauza sorta da Erretate, / hura gaberik eninzate.</i> 255 <i>Jainkoak, bera langile on izanagati, nahi du lankide.</i> 296 <i>Lan gaxtoa, bortxazkoa.⁶¹⁴</i> 301 <i>Lekaio alfer, xaz esteiari, aurten haur eder, geurz jaun, han hara lande r.</i> 365 <i>Onenzat da gauza nekea, gaxto-herrian ungi bizitzea.</i>

⁶¹⁴ Ulertu dut *Lan gaxtoa (da)*, *bortxazkoa*; hots, *bortxazkoa* subjektu gisa. Horregatik ez dut bazter utzi, berdintzeko perpaus itxura izanik ere.

	<p>372 Orhi da Bortuetan mendi gora bat, Nafarroa elgatako eta Zuberoako mugan.</p> <p>376 Ororen gogara egitea, / da gauza nekea.</p> <p>418 Zakuti bihia gal, edo zorroti irina, da galtze bardina.</p> <p>453 Unzi gaxtoa da, galtzen duena arnoa.</p> <p>497 Deus eztuena, balu, emaile handi.</p> <p>507 Gauza bekana da axeriaren lazoan atzamana.</p> <p>546 Neguan hotzari eta udan beroari beldur zaiona, / ezta ez zaldun ez merkatari ona.</p>
	Bazter utzitakoak, zaila delako atsotitzen egituratik at analizatzea
	<p>171 Etxe hutsa, aharra hutsa,</p> <p>282 Izana, izen gaitza,</p> <p>294 Lan baratza, lan aratza,</p> <p>297 Lan lasterra, lan alferra,</p> <p>358 Oilo ebildari, axeriaren janhari,</p> <p>631 Indargabearen aserrea, hur errea.</p>

69. taula. XVI. mendera bitarteko izen + izenondo sintagmadun predikatuak, -a artikuludunak azpimarratuta eta *bat* dutenak nabarmenduta.

Bizkaierazko testuak	
RS	<p>245 <i>Guiçonoc oro buru balz</i>, / <i>andra duztioc buru çuri</i>.</p> <p>245 <i>Guiçonoc oro buru balz</i>, / <i>andra duztioc buru çuri</i>.</p>
Arabako euskaraz dauden testuak	
Lazarg B testua	B33: 33 <i>Di]ostaenez, lecu on dira / Toscanarequin Lonbardia</i> .
Behe-nafarrerazko testuak	
Etxep	5: 16 <i>Haren haurrac eta eniac aurride osso lirite</i> .
Zubererazko testuak	
Zalgiz	160 <i>Haurrac bihi larri dira</i> .

70. taula. XVI. mendera bitarteko izen + izenondo predikatuak, subjektua pluralekoa duten perpausetan.

VI.7 eranskina. Perpaus iragankorretako subjektuak

Bizkaierazko testuak	
Abendaño	2 Jaun Peru Abendañococ esala
Olaso	3 Dardoac eguinarren vere aldia,
MLastur	6 Ayta jaunac eresten dau elia 7 Ama andreac apaynquetan obia 20 Andrarioc ala cumpli jasoric 26 Mandatariac eguin deust gaxtoto
ArrasErrekI	A7 soriac gach[...] Asteasun su eldu B3 Aramayo suac erre Açala
ArrasErrekIII	1 argui yçarrac urten dau 13 ta onegaz urten daude beralan / oñeztar barruangoac 20 oyn arroc çian luma / oçataco Jaun gazteac 23 ama bereac esaeusan
SalKond	4 ser eta dau amoradu guexoa[c]
DiaozAro	4 eguian Jaunac baroa.
IbargCEs	A1 Balioac balio, ta Ochandateguic asco B9 Becoac goicoa escondu ley di . ta cheac andia bençiliri asmuz ta jaquitez. B26 Oro bioc eguin dogu
Sandailia	15 Lascauarroc ostatuan onela
RS	3 Aberassoc jaya daude / chiro gajooc veti neque / auçooc vere yguy daude / beti dabilena esque 3 Aberassoc jaya daude / chiro gajooc veti neque / auçooc vere yguy daude / beti dabilena esque 3 Aberassoc jaya daude / chiro gajooc veti neque / auçooc vere yguy daude / beti dabilena esque 5 Arri ebiloquiac oroldiric ez, / erle vçatuac abaaric ez 5 Arri ebiloquiac oroldiric ez, / erle vçatuac abaaric ez 13 Badeguioc yñori, / eyngo deusc bestec yri. 15 Balizco oleac burdiaric ez. 16 Betico ytoquinac arria çulatu / ta aldi luçeac guztia aztu. 16 Betico ytoquinac arria çulatu / ta aldi luçeac guztia aztu. 19 Cantari guextoac oñon. 27 Aceriac buztana jauso eçin / ta vay gabia; / andi danarren yndarra / nagusi jaquiteria. 34 Zaran bat daguianac bi day. 37 Caden charriac arech obea yrunki. 42 Mutil honac buruan zauri, / gaxtoac bernazaquian. 42 Mutil honac buruan zauri, / gaxtoac bernazaquian. 46 Vstrall onac ardao ona. 47 Vrde loyac çitaldu

- 54 *Iaube bat daude asco / **baraçeac eta emazteac** / çe gueyago leuquee gasso.*
- 55 *Ynudea **laztan dauenac**, / seyari beçuz*
- 56 ***Ylac ta viciac** diraqui.*
- 59 ***Guzurrac** buztana labur.*
- 62 ***Gabiaroz barriac** galbaeaz hura.*
- 66 ***Losauagueac** erria vere.*
- 67 *Zuc, au, nic, au, / **zozquereac** emon dau.*
- 72 ***Ezin dabenac** laçuna, / jo begui abuan asuna.*
- 74 ***Oshsoac** arçari min leyo.*
- 75 ***Oparinac** nenguiâ bearguin, / ta **alperqueri**ac auzquin.*
- 75 *Oparinac nenguiâ bearguin, / ta **alperqueri**ac auzquin.*
- 82 ***Tacoc** deroat dodana / neure echerean çejara.*
- 84 ***Ygazco asto yllac** aurten lurruna.*
- 85 ***Iaunac** asco daude, / gueyago bear daude.*
- 90 ***Naguiac** errediçea dollorra.*
- 95 ***Daguianac** aguindua jan deçala.*
- 101 *Ez **azauenac** eros aala.*
- 112 *Aseguinago dot nauela / **ene esayac** hiñarchi / ce ez erruqui.*
- 113 ***Ama onac** ez dio nazu.*
- 120 ***Barri ertunac** vidarienic ez*
- 122 ***Esqueac** jolasa galdu.*
- 126 *Andur asco **jaunoc** azizat.*
- 129 ***Opeyl bustiac**, dacz oguiac.*
- 136 *Az ezac erroya, diratâ beguia, / ta **mutil guextoac** / quendu deyque arguia.*
- 146 ***Hodolac** su бага diraqui.*
- 149 ***Hurrieteac** hurri gauçac, / ta hurri dira aren bearrac.*
- 165 ***Azarcûzeac** bildurra vza bez, / çe ylteco edo vicico gudura goaquez.*
- 167 ***Erioac** ereçan / **Butroeco** alabea Plencian.*
- 171 ***Asiac** eguina dirudi, / **assacatuac** eder.*
- 171 *Asiac eguina dirudi, / **assacatuac** eder.*
- 177 ***Zarrac** sagastia ybini, / **gazteac** yraci.*
- 177 *Zarrac sagastia ybini, / **gazteac** yraci.*
- 186 ***Larrac** guichitara lecarque.*
- 187 ***Daquianac** arçayten / **daquique** emayten.*
- 196 ***Beloritac** berea daroa.*
- 202 ***Lastozco buztana dauenac** / açera beguira.*
- 203 ***Lapurrac** on dau vcoa, / vca eyquec gaxtoa.*
- 204 ***Languinac** / prestitu jateco aguinac.*
- 206 ***Goseac** jolasic ez du.*
- 210 ***Andravrenac** esea / lauçatu guino daroa betatu.*
- 213 ***Iate onac** dacar guextoa.*
- 214 ***Ysasoac** errecaac, / **yturriac** ta **ybayac** irunsi.*

- 219 **Ollac** biraporean arrauçea / ta ez ollarrerean.
 220 **Iazquereac** parrahua / eguite ez du.
 221 Ezta gachic / **aldiac** ez daroeanic.
 238 **Seyac** danzuana escarazean, / esan daroa ataartean.
 241 **Ycasi eztaguianac** esean, / ez lequique çelayan.
 243 **Naztauenac** oguenic / yñez begui guextoaganic.
 244 **Onçoeřiçat** neuca, / baya **oparinac** eroa eusta.
 247 **Pucheac** ogui vaga / ypirdira dau videa.
 258 **Laster emaytê dauenac** / birretan emayten du.
 260 **Larrac** larriçen, / guichiac arbincen.
 260 **Larrac** larriçen, / **guichiac** arbincen.
 264 **Lurren** humea, **lurrac** aci daroa.
 265 **Ondo** eguioc landerrari, **Iayncoac** diquec donari.
 268 **Mayacean** berarra / luce da eta sendo, / **eguitayaren orçac** / ebagui leydi ondo.
 271 **Miyac** çe bez / buruen calte.
 284 **Aramayo**, **dabenac** ez lemayo.
 293 **Ecachac** dacar aro ona / gaxtoa vaynzate oba.
 298 **Guenac** sagua asçaçen / ta eullia oraçen
 302 **Azaga** onic, / estau **mandazaic**.
 305 **Ydiac** oñon bidean, **gurdiac**.
 316 **Andra guztioç** erçeti / erabilico aude veti.
 317 **Andrahurenac** ese husa betatu.
 325 **Demanac** bician vereá besteri / doque negarra veti.
 326 **Lança** escuan **dauenac** / gauça gustiac bereac.
 327 **Onerechiac** vrrutireâ dacus.
 335 **Laruc** bat vste, / tresnaçen **dauenac** beste.
 335 **Laruc** bat vste, / **tresnaçen dauenac** beste.
 338 **Oshoa senar daguianac** / veti ojanera beguira.
 343 **Gora** ez **ebanac** ydoro ez eban.
 345 **Osoac** vere araguirean / jan ez euan.
 351 **Gordeytê dauenac** yderaytê dau.
 352 **Gax chipiac** nau ycaraçen / ta **andiac** nau bigunçen.
 352 **Gax chipiac** nau ycaraçen / ta **andiac** nau bigunçen.
 359 **Aunçac** garia ecusi, vaya ez esia.
 364 **Sua** dan lecorean **queheac** hurten eban.
 368 **Hosaylean** / hurteyten daroa **arçac** leçereâ.
 369 **Ezaun araguiac** vere araguia.
 374 **Nesqueac** yru hiz egunean, / ta **biac** vere caltean.
 375 **Daquianac** bildur ytuten / **daquique** guiçon yzayten.
 377 **Posaco orac** heyz onic ezin ley.
 380 **Ecin eusi dayan orac**, ynciria.
 397 **Chacur andiac**, eusi andia.
 414 **Gaxtoac** daude huçen gueyago / vrde barruac baño.

	<p>414 <i>Gaxtoac daude huçen gueyago / vrde barruac baño.</i> 418 <i>Aunça ygarota oñaça aguiari, / batec daguiana bestec yguini.</i> 418 <i>Aunça ygarota oñaça aguiari, / batec daguiana bestec yguini.</i> 419 <i>Perrau neuen gogoa, / axeac bestera naroa.</i> 427 <i>Gextoagoac obea nay.</i> 431 <i>Yre auçoac eztequiâ gacha / ona da.</i> 438 <i>Lar janac eta edanac / guichitara nencarre.</i> 440 <i>Beluco esconçea deunga, / goxeticoa ez oba, / aldia gauzac daude, / aroari jarrain gaquioza.</i> 452 <i>Ni yl azquero vere / ydioc exar daye.</i> 453 <i>Diru guichi dauenac / becaz oñac escuan.</i> 463 <i>Eztay eseric eztauenac aurric.</i> 464 <i>Erroyac miqueari vçpelça.</i> 465 <i>Eguin zaarraren esana, / nayz vrac berama..</i> 467 <i>Chiroac dirudi ynsausti, / guztioç arrica veti.</i> 468 <i>Catuac daroean oquelea / gueyago da vere çe ez eurea.</i> 472 <i>Hurac dacarrena hurac daroa.</i> 472 <i>Hurac dacarrena hurac daroa.</i> 474 <i>Chori dollorrac canta dollorrac.</i> 476 <i>Canbidec onbide.</i> 480 <i>Çaldi çelaracoa / oshsoac jan ezta roa.</i> 483 <i>Çozpalac dirudi vere egurra, / ta egurrac ver ezcurra.</i> 483 <i>Çozpalac dirudi vere egurra, / ta egurrac ver ezcurra.</i> 487 <i>Chiribogaco miraeac / gau chaburra ta egun luceac.</i> 492 <i>Yzozac ta euriac / dacz escura gariac.</i> 493 <i>Chiroac arlotea yguy.</i> 496 <i>Lapurrac ta gomonzalleac / erru bat.</i> 506 <i>Zajagauzi eguinau biao loac.</i> 507 <i>Dollorrac pere andizurenen ospea, / gora joacu ycaztobico quea.</i> 517 <i>Eder elaea goxean câtazean, / enearê câteac jo nau biozean.</i> 519 <i>Mizqueriac erajegui deuso.</i> 524 <i>Azur andiac vna andia.</i> 532 <i>Saguac jango dauena / catuac jan deçala.</i> 532 <i>Saguac jango dauena / catuac jan deçala.</i> 535 <i>Oçac yl eguia mayaça, / ta ni ase nenza.</i> 538 <i>Oso zaarrac arrasean hulua.</i> 544 <i>Huhuñenerean hoxtuac, bulea.</i> 546 <i>Guiçon onac / azcurriac bere.</i> 552 <i>Maiaz ozac / dacz pozac.</i></p>
Garibai	<p>A19 <i>Gure mandoa urac engarren eta urac aroa</i> B8 <i>Gure mandoa, Ur-ac engarren, eta urac aroa</i> A20 <i>Açean diagonac usean diago</i> B39 <i>Ace-an diagon-ac, use-an diago</i> A22 <i>Vestec eç leguez Pieruc surra</i></p>

	<p>A24 Vsteac, alde erdia vstel B35 Uste-ac albo erdia ustel A32 Bilbao, an vere, dongueac virao B56 Bilbao, An vere donge-ac virao A36 Valizco oleac, burniaric eguin, eçtaroa B30 Valiz-co ole-ac burniaric eguin eç taroa A37 Mendiac mendia veiar ez baya guiçonac guicona bay B45 Mendi-ac mendia bear eç tau Baya guiçon-ac guiçona bay A41 Andiac⁶¹⁵ andiro B40 Andi-ac⁶¹⁶ andiro A43 Vrte barri, isuac vere iguerri A44 Martiac buztanaç, Aprilac bularraz B47 Urri-ac buztan-az, Ceceil-ac bular-az A45 Tresnea jabea dirudi B19 Tresne-ac jabea dirudi A48 Ayceriac maturioari içac B27 Axeri-ac manturio-ari, palabras A53 Aguinean mindabenac miia ara B31 Aguine an min daben-ac miña ara A61 Geçurrac buztana labur A63 Bearrac bearra eraguitan du B12 Mutil on-ac buru-an çauri gaxto-ac berna çaquian B13 Osho-ac vere burua mandatariric onaena. B23 On-ac ona-ri gorainci B24 Ederr-ac estaria yguny B25 Say-ac picua eçaun eç B37 Losa vague-ac, mundua vere B48 Gox gorric euri daidi, Arras gorric eguzqui B61 Dardo-ac eguin arren vere aldia, Olaso içango da ene aulquia B64 Asi-ac, eguina dirudi</p>
frJZum	<p>14 yn bidiac⁶¹⁷ 15 aurqui esango bearr ez tirean gauçaac. Durangoco 18 Jaunac biciçea emayten deus 19 cula. 31 ez gueyago, eta exilic daroaez maestruoc yrureun bana.</p>
EsLel	<p>Caltea daguianac bizarra lepoan [Getxo / Mend / XVIII] Lepoan galtea daguianac [Martiaritu leinua / Mend / ?] Bataren gaytçaz, Besteac ona [Echave / ? / 1607]</p>
Andram	<p>1 Jaunoc aguyn[su] ta Obeylos ta ycartuco Ulertu 1 Apa lastan Alcar biac artudabe gustioen amorean 2 gustioc Artudabe bereçat oraynganic betico</p>
KantabKant	<p>2 Romaco aronac aleguyn eta</p>

⁶¹⁵ Hau pluraltzat jo dut itzulpenagatik.

⁶¹⁶ Hau singulartzat jo dut itzulpenagatik.

⁶¹⁷ Interpretatu dut *esan* aditzaren subjektu dela.

	2 <i>Vizcayac daroa cansoa</i>
Arabako euskaraz dauden testuak	
Urrexola	1 <i>Gayça çenduan leinzarroc Urruxolaco lecaya</i>
ErrodZar	3 <i>çaratearrac galdu ei dabe Marquia-Çuya çeculaco.</i> 8 <i>Cortaçarretarrac delantere, Ibarguendarrac urrean</i> 15 <i>bosteun caxcabel urregorrisco saldiac idurenean</i>
Land	<i>loac artu</i> “adormecerse” (C) <i>maistru justiçiac nonbradua</i> “alarife” <i>osçac ateriduic</i> “atererse de frio” (B?) <i>loac artu</i> “atormecerse” <i>ardiac deadarr eguin</i> “balar ouejas” <i>ydiac bramadu</i> “bramar los bueyes” <i>arboreac brotadu</i> “brotar los arboles” <i>ollarrac cacaraça eguin</i> “cacarear el gallo” <i>emeac conçebidu</i> “conçebir la hembra” <i>cra, erroyac eguitẽ du</i> “cra boz del cueruo” <i>orac gañitu</i> “gañir el perro” <i>gorgeadu choriac</i> “gorgear las aues” <i>ansarrac graznadu</i> “graznar el ansar” <i>vrdeac grunidu</i> “gruñir el puerco” <i>chacurrac, edo orac aun eguin</i> “ladrar los perros” <i>pistiac oxeadu</i> “oxear aues” <i>biliac osç eguin</i> “piar el pollo” <i>campayac errepicadu</i> “repicar campanas” <i>lamidu abereac</i> “rumiar el ganado”
Lazarg AL	1142r <i>Egun batean, bada, Silveroren ugacabac, icasiric nola egoan Silvero gaxoric,</i> 1142r <i>eta esecoandreac eguin eben ala.</i> 1142r <i>esecoandreac aguindu eusan Silviari</i> 1142v <i>ceñac, al eguian cortesia eta mesura guztiaz, saludadu cituan</i> 1143r <i>çure llantu dolorosooc / emaiten deustae contentua.</i> 1143r <i>eta, destenpleac ichi eguion orduan</i> 1143v <i>ceñac arturic biguela bat asi çan cantaetan, manera onetan</i> 1144r <i>ceinçuc esan eusaen baiez</i> 1144v <i>aynbat aseguin artu even jardinean eocenac</i> 1144v <i>ceñac utra on erechan Silverori</i> 1144v <i>ece ecin contadu al leidi guiçonac gurearren bere</i> 1145r <i>cegaiti esan eusan ugacabac ece biaramunean joango cireala euren biajera</i> 1146r <i>especialmente Silveroc, ceñac, ecusiric Sirenac besteri on erechala</i> 1146r <i>ceñac utra damu andia artu eben Silveroen joateaz</i> 1146r <i>Jaun Cerucoac, ene laztana, / oy deguiçula parcatu.</i>

- 1147r *ceñai Silviac itaundu eusten nora lloacen, **ceñac** erançun eusten manera onetan*
- 1147r *cegaiti ençun dogu ece **Silvero derechan arçai batec** dabela lucha andiac armatu comarcaetaco arçai guztiaquin*
- 1147v *cegaiti utra manera andian **daçauen guztioac** alabadu deuscue.*
- 1147v *Ecusiric, bada, **Silviagaz eocen arçaiac** egoala negarrez*
- 1147v ***Ceñac** manera onetan erançun eusten*
- 1147v *Sus, bada, esan eben **arçai batac***
- 1147v *Orrela dan azquero, esan eben **arçay batac** [...]*
- 1151r *Jren conpañian dagoan **doncella bateq***
- 1151r ***ceñac**, bacarric gueratu çala ecusen orduan, asi çan, negarrez beteric bere beguiac eucala, berva oec esaten*
- 1151r ***ceñac**, partietaco egoan egunean, Sirenari berva oec eguin eusan*
- 1151v ***ceinac**, bere beguiac negarretan eucala, asi çan berba oec esaten*
- 1152r *nun **guztiac** alcar eçaturic berva eguin eusaen*
- 1153r ***ceinçuc** cirudien sua aoetati eçarten evela*
- 1153r ***salvaje biac** arrebatadu cituen Sirena ta Silvia*
- 1153r *eta prometidu even **biac** ez alcarri ichi jaguiteco*
- 1153r *ceinçuc, bigarren egunean, cerbait jan da **loac** artu cituan arbole fresco baçuen azpian*
- 1153r ***ceinçuc**, bigarren egunean, cerbait jan da loac artu cituan arbole fresco baçuen azpian*
- 1153r *ceña **ecusiac** emun eusten bildur andi bat*
- 1153r *Bada bere, **odeietati etorrenac** verba eguin eusten, manera onetan*
- 1153r ***ceñac** bere encantamentu andiaz icasi eben nola eben eocen çuen causaç*
- 1153v *Çuec jaquingo doçu ece ni bidaldu nabela **batalla eta guerrataco jaicoac***
- 1153v ***ceñac** pregonaetan eben Narbaezec aen contra emun eben sentenciea, manera onetan*
- 1153v *Narbaez **guiçon sabioac** / oyta egun dau aguindu*
- 1154r *erioceaz **doncellaoc** / oy daguiela pagatu,*
- 1154r *Alace bada, çuec batera / **guztioc** esan eguiçu:*
- 1154r ***Amorequin cruel dan[a]c** / onela begui pagatu.*
- 1154v ***Donzella desdichaduac** euren amoreac an ecusten orduan*
- 1154v ***ceñac** berva amorosoacaz esan even berva oec*
- 1154v *Berva oec **arçay biac** ençun eguienean*
- 1154v ***Jaicoac** daqui ce aseguin guchi euren biocetan artu even*
- 1154v *Bada bere, **Marteren mandatariac** aguindu eustena ez ausaiterren*
- 1154v *eta **doncellac** ecustenean euren onerechiac remedioric emaite ez eustela*
- 1154v *eta doncellac ecustenean **euren onerechiac** remedioric emaite ez*

	<p><i>eustela</i> 1154v ceinçuc ies eguin even 1154v ceñac ecarten multilcho bat 1154v ceñac eucan tafetaezco benda bategaz beguiac isiric eta escuetan arco bat</p>
Lazarg A testua	<p>A1: 31 <i>justaric asco çaldun guztioç</i> / eguiten dave gugayti. A1: 49 <i>cegaiti ango larrosachoac</i> / eztau piedaderic; A1: 53 <i>cegayti ez dau amorioac</i> / bere flecheaz iregui / aen bioç utra gogorrac, / bularrac erdiraturic A2: 7 <i>cegaiti Jaunac</i> eguin ez nabem / çure contentamentuco. A3: 8 <i>beti bere erruqui nabem</i> / munduac eta genteac. A6: 15 isasoorec horve guztiaz / beti çaguie laudatu, A6: 47 <i>Eusquel Erriau oy nola eben</i> / erregue batec pobladu / gente noblez da languageaz, A6: 50 ceñac eusten aguindu / Ceruco Jaunaren fede santua / oy leguiela cunplidu. A7: 40 <i>Poderioa andia doçu</i>, / Ceruco Jaunac emunic; A7: 75 <i>Oy, arrezquero, Jaun Cerucoac</i> / bercheac daqui bacarric, A7: 84 <i>Lecu onean topadu gara</i>, / Jaun Cerucoac guraric A7: 88 <i>Ene laztana, solas daigun</i> / gueurcheoc vioc bacarric. A7: 115 gaacustenac oy ez daguien / pensadu beste gauçaric.— A9: 25 —<i>Oyta bildurrac icara nabil</i>, / ez daquit neurau nor naxan. A10: 11 ceñac ixilic egoteraco / ez dit emayten lecuric. A10: 14 <i>Obligacioz bete ninduçun</i>, / guztioç ala guraric; A10: 23 gaucaxe batec oyta nauco / andiro enojaduric; A10: 31 Ceruco Jaunac oy ez diela / amoreoquin dicharic, A10: 44 <i>Oy, bada bere, bici oy nax</i>, / Jaun Cerucoac guraric, A10: 61 <i>badanic bere, amoreonec</i> / ez dit emayten lecuric. A10: 73 cuen arteco doncella batec / nauco enterraduric; A11: 6 <i>Egun batean jaio citecen</i>, / Jaun Cerucoac guraric, A11: 14 <i>Ese banatan bici cirean</i>, / ceñac eusten alcarri; A11: 23 ayta-amaoc efini dave / Flora oy encerraduric, A11: 27 Amoraduoc ecustenean / euren buruac loturic, A11: 35 Bijeac alcar ecusteraco / olçori dave iregui; A12: 3 <i>etorrizquero doncella batec</i> / amarez ey dau bencidu. A12: 6 <i>Doncilleorri on derecho</i>, / doncilleorrec ez ari; A14: 4 <i>oyta nola ni orain nagoan</i>, / Ceruco Jaunac guraric, A14: 8 <i>iru egun cunplidu бага</i> / oy setienbrec emunic, A14: 10 <i>ceña çan egun aleguerea</i>, / ene laztanac guraric, A14: 11 <i>ene laztanac</i> guraric eta / neurc ala trabjaduric. A14: 37 Ez daquiçunoc jaquin eguiçu, / ce çaoz engañaduric, A14: 41 amoraduac cer bear daben / banago iracasiric. A14: 63 dameac gaxqui esanagayti, / ez galdu esperançaric; A14: 83 denporeorrec emun badagui, / ez egon tentaçacaric,</p>

A14: 113 **Ene laztanac** merescidu dau / oy asco abantajaric;
 A16: 25 **causaetan dau ez jaquiteac** / çure gogoco barriric;
 A16: 31 çugana deudan **amorioac** / oy iñon ez dau caburic;
 A16: 33 oy çugan, barriz, **piedadeac** / secula comiençuric;
 A16: 38 Çu lacoagan ez leuque bear / **crueidadeac** parteric;
 A16: 39 **Amoreorrec** eguin ez oy dau / curelez confradiaric.
 A16: 47 **damacho baten amoreminac** / narabil desterraduric.
 A16: 61 Secula **bestec** oy eztaguian / artu atrevimenturic,
 A16: 90 **Pelicanoac** amorioz / umeac daguianean,
 A17: 7 **amoreac** cer deusun çuri aguincen. / Belarrioc irecaçu eta dançuçun:
 A17: 11 onegaz **linda guztioac** beucac contu, / cerren joango nax neurau escaetan;
 A17: 17 **Amoreac** ençun doçu, ene laztana, / oy bere mandamentuan cer dioan;
 A17: 66 **Jaunorrec** ez dindala ondasunic, / gogoau baldin badot bestegana
 A17: 110 narabilçuna leguez orra-ona, / **axeac** oy darabil beletea.
 A19: 13 **Senargureac** ozta nago, / esecoxeoc beti barrez:
 A19: 40 Oraciotan beti nago: / **osoac** ayta jan balegui!
 A21: 3 **donzella batec** edegui cidan / oy neure bioz coytadua.
 A21: 11 **ayta-amaac** liqueoela / berebico afrontua.
 A23: 83 **limosneraoc** salçaen dave / lecuac beste frutaric.
 A23: 88 cegaitiarren eztit emaiten / **iguitaiac** lecuric.
 A24: 1 **Aide andioac** bidaldu deustae / escreviduric cartea
 A24: 74 Pobreonençat oy gachic asco, / **aberasonec** doblea.
 A24: 94 interesean beti darabil / **guiconac** borondatea.
 A24: 102 ari jaquea eguin orduco, / **alabeorrec** gonea.
 A24: 111 **Jaun Cerucoac**, arren, dindala / cunplietaco dichea.
 A24: 123 **Jaun Cerucoac** oni demala / bici ona ta lucea,
 A24: 135 eguin deustan **mesedeac** / servidu jaguin artean,
 A24: 158 Azaitau galdu lerait / **ardura usaçaqueac**;
 A24: 159 **ene aguinoc** ezin jan leie / aragui errebagea;
 A24: 162 estomagoau galdu leiquet / **bianda probaçaqueac**.
 A24: 163 Oean **calentureac** liquet / lagunic baneu aldean;
 A25: 11 **Neure jaunac** baesadan: —Nora çatoz penaetan?—
 A25: 35 **Garcilaso traidoreac** aguindu eben undaetan;
 A25: 40 **Guicon batec** or daroa inocentea besoetan;
 A25: 42 Il aguidala **jaunac** jaustac aguinquetan;
 A25: 49 **Guicon onac** dei eguin da lotu eben guidaletan;
 A26: 1 Oy **guicon batec** / Erregue baleu enojadu
 A26: 18 oyta ceñari / **semeac** leyon otorgadu / esca lequion / mesedea ta confirmadu,
 A26: 31 Oyta bertati / **ameac** leyque aceptadu / erreguxeau,

	<p>A26: 32 ceñac leyan procuradu / oy leguiola / seme jaunorrec otorgadu / culpaduaren / barcacioa ta confirmadu.</p> <p>A26: 34 ceñac leyan procuradu / oy leguiola / seme jaunorrec otorgadu / culpaduaren / barcacioa ta confirmadu.</p> <p>A26: 58 nola nengoan / goseac ilic munduan.</p> <p>A26: 68 <i>Esango dave</i> / condenaduac orduan:</p> <p>A26: 75 —<i>Exilic çaoz!</i> — erançungo dau orduan / Jaun Cerucoac,</p> <p>A26: 81-82 goseac ilic, / oçac bere bay canpuan;</p> <p>A26: 107 sacerdoteac / meça esate orduan, /ez gueiago / predicaeta orduan.</p> <p>A26: 118 <i>Ernegaduco</i> / dave gaxtoac orduan / engendradu ta / jαιο cirean puntuaz;</p> <p>A26: 129-130 <i>Oy confesore</i> / condenaduac orduan / erançungo dau / oy au dançuan puntuan:</p> <p>A26: 146 <i>cerren deuste</i> / Jaunac esango orduan: / <i>Oy çatoz, çatoz,</i> / <i>neuronen escojiduac.</i></p> <p>A27: 11 <i>oy bada bere</i>, berva gureac / ez diçu emun lecuric.</p> <p>A27: 38 <i>ipirdietan deyqueoçu</i> / erraz muñ bioc alcarri.</p> <p>A28: 25 Jaun Cerucoac / onela permitiduric.</p> <p>A28: 29 flaquezeonec / eztit emayten lecuric.</p> <p>A28: 47 abuztu ilac / egun bat cunpliçacarinic.</p> <p>A28: 81 Içurridunac / asco eucaen llanturic, / norc bereari [o]y ezin cobru emunic.</p> <p>A28: 94 <i>cerren ecusten</i> / even guztia galduric, / galduric eta / suorrec abrasaduric,</p> <p>A28: 139 Jaunac dabela / oy asco gueraciaric,</p> <p>A28: 145 Jaunac ez digun / oyta gaztigu besteric.</p> <p>A28: 165 Jaun Cerucoac / çuri bidaldu jaguinic;</p> <p>A29: 12 <i>saldu dabela</i> / oy eta Judas traidorec.</p> <p>A29: 54 <i>Erançun even</i> / guztiac espantaduric:</p> <p>A29: 62 <i>guztiay oñac garbitu eusten</i> / bercheac, umilladuric,</p> <p>A29: 75 <i>Orduan Jaunac</i>, / umildadez beteric, / aguindu eusan / ez lemala besteric,</p> <p>A29: 85 <i>Armaz inor il daguianac</i> / <i>armaz il bearco dic—</i>.</p> <p>A29: 87 Jandone Periac / ez eguian besteric;</p> <p>A29: 91 Juduac, barriz, / asco eucan negarric,</p> <p>A29: 95 Jaun Cerucoac, / umildadez beteric, / belaarria / efini deuso osoric.</p> <p>A29: 106 <i>Asco daroae</i> / juduoc alariduric,</p> <p>A29: 111 Traidoreac chu eguiten / <i>deusae losabagueric</i>,</p>
Lazarg B testua	<p>B2: 1 <i>Erdeeraazco</i> ipui batec / «<i>La bieja escarmentada</i>» berba / <i>lebela</i> «<i>regaçada pasó el río</i>».</p> <p>B2: 4 <i>Nic bere</i>, Jaun orrec ala guraric, / <i>probadu dot mina eta dulcea</i>; / <i>bietan busti da ene ulcea</i>.</p>

- B3: 3 *Bada, nola cantadu ezpadaqui, / edo cer cantadu ezpadauco, / eztau **musicoac** inor benciduco.*
- B3: 5-6 *Ascoc ençuten dau, nic probadu dot: / **polseac** ez ebena enlazadu / **aoac** eguiala alcançadu.*
- B3: 8-9 *Esaçu: Cegaiti, dançuanean / **jaio barri danac** cantaetea, / **loac** bencicen dau inocentea?*
- B3: 13-15 *Bada, **sei batec** arçaiten badau / cantu simple batez aynbat descansu, / cerren ez **gazteac** baldin badançu?*
- B3: 24 *Guiçon bat ebilen utra galduric / donzella eder baten servietan, / **ceyñac** amorez eben penaetan.*
- B3: 26-27 *Urte bat eta bi, bost eta amar / castadu eguian **desdichaduac**, / beti bere minaz **fatigaduac**.*
- B3: 31 *Baeguion **ayteac** erregutu / gau baten arren lagun leguiola, / cerren aseguin andi leyola.*
- B3: 34 *Semeac baeson: «Ni[c] aseguin dot, / ayta, eguin çure mandamentua, / cerren ori da ene contentua».*
- B3: 40 *Baeson **ayteac**: «Ene semea, / neuri baño oba derechudana, / ebenche vici da ene laztana.*
- B4: 3 *Co]npli al baneça daquidan leguez / euroen arteco apetitua, / **batec** emun leçaquet abitoa.*
- B4: 4 *Bada bere, **Jaunac** ez nafinela, / servidu bada, ni pauso laz artan. / Parcatu, ez nago ni tenporatan.*
- B5: 19 ***Çuc eta çure lacooc**, barriz, / finic eztaben penea, / sobrenonbre bat generala: / libidinosen limea.*
- B5: 25 *Martingalaco primeaen barri / çuc niri itaunquetea / utra da **nescac** eguiteco / pregunta losabaguea.*
- B5: 33 *Ay, arren, bada, gal daquiçula / ortu artaco frutea, / **ilinti gachec** poda deçala / an jaiaiten dan borrea.*
- B6: 3 ***Heturarrocc** eguin dave / cecen adarvaguea;*
- B6: 5 ***audicarroc** emun / deusay golpea;*
- B15: 6 *Basoan çu çaoça fundadua / eta, il çan arren fundadorea, / bacus **munduac** çure balorea.*
- B15: 23 *Monjea causa dala, cocotean / **enamoraduac** ce begui acic, / cerren monjeaenac eztau gacic.*
- B15: 24 *Monjea causa dala, cocotean / enamoraduac ce begui acic, / cerren **monjeaenac** eztau gacic.*
- B15: 46 *A daraçanean **bere senarrac** / bere beso laztanaz estalduric, / nic jagui bear oy dot oçac ilic.*
- B15: 48 *A daraçanean bere senarrac / bere beso laztanaz estalduric, / nic jagui bear oy dot oçac ilic.*
- B16: 54 ***aren ederrac** banenguian / consoladu ta turbadu.*
- B16: 90 *asi ninçacan contaetan / nola ninduen penaetan / **gauça bic** biocerean:*
- B16 : 101 ***Amore orrec** il eguidan / çaguita batez vioça;*

	<p>B16: 151 <i>Galdu balegui guiçon batec / beguietaco bistera, / guero medicu andi batec</i></p> <p>B16: 153 <i>Galdu balegui guiçon batec / beguietaco bistera, / guero medicu andi batec</i></p> <p>B20: 2 <i>Ain on emun baleust cantaceco / bozau naturalezaz bentureac,</i></p> <p>B20: 3 <i>nola emun eustan amoreac / borondateau dama serbiceco;</i></p> <p>B20: 9 <i>bataz esango neuque doloreac / baco chic nenbilerela illunetan,</i></p> <p>B20: 13 <i>artu nenguianean colereac / çure amorearren penaceco.</i></p> <p>B20: 67 <i>Mundu guztiac dacus dacusuna: / ni çugaiti naxana gastaetan.</i></p> <p>B21: 21 <i>Tenpora baten Amoreorrec, / baçugaz consultaduric, / bere corteti ni baninduan / eçarri desterraduric;</i></p> <p>B21: 30 <i>Eguin eustan agrabioa / Amoreonec eçaunic,</i></p> <p>B21: 87 <i>Ari beguira nengoala / ondo disimuladuric, / icerdi batec artu ninduan, / penadu ninduan biciric;</i></p> <p>B21: 109 <i>Au esan eta Amorioac, / agana beguiraturic, // bere arcua armatu eben / amen bat berançacaric.</i></p> <p>B22: 9 <i>Jaun Cerucoac emunic dave / particulare gracia:</i></p> <p>B24: 3 <i>Aideoc deseacen dave / lecu onera guiaetan;</i></p> <p>B27: 13 <i>Amore linda galantorrec / gogoan oy ni banindu!</i></p> <p>B27: 15 <i>Lagunoc bayez diostae, / neuronec esin sinistu.</i></p> <p>B30: 21-22 <i>Ene laztan biozeqoa, / cortes enseinaea, / erri onetan bestec ezteu / ar[c] oy eben librea:</i></p> <p>B31: 5 <i>Icaz laztan ninduan donzella batec / aurten nai ez equci;</i></p> <p>B33: 15 <i>donzella batec joci ceban / Iruneco calean,</i></p>
Betol	<p>52 <i>Lelengoa becoquian / Iaû goycoac libradugaguizâ / pensamentu deunguetaric</i></p> <p>52 <i>Bigarrena agoan, / Iaûgoycoac libradugaguizâ / verba deunguetaric.</i></p> <p>52 <i>Yrugarrena bularretan, / Iaûgoycoac libradugaguizâ / obra, eta deseo deûguetaric, / essatendogula alan.</i></p> <p>53 <i>Gvero errezadu beardogu / daquiguçan oraciñoac / eta Elexa Santeac / hiracasi deuscuzanac</i></p> <p>57 <i>Laugarrena, Barau eguitea / Elexa Ama Santean / aguiduetan davenean.⁶¹⁸</i></p>
Gipuzkerazko testuak	
EzkonTolos	<i>nic Pedro çu Mariari arçen çainet neure emazteçat esposaçat Erromaco eleyça santuac aguinçacen deuen veçala</i>
JLazkano	3 <i>Franzez osteac jaquingo du</i>
Miser	<p>14 <i>konzebitu ninduan amak kulpaetan;</i></p> <p>17 <i>Bustnazanean zure graziak</i></p> <p>21 <i>Bein izango deu guziz andia / 22 ene belarriak, Jauna, alegria</i></p> <p>27 <i>arren, ene kulpa gusti gustiak / 28 borra biza, Jauna, zure graziak.</i></p> <p>47 <i>ene minak, Jauna, alaba zaizan,</i></p>

⁶¹⁸ Badirudi errata dela, eta *Santean*-en tokian *Santeac* behar duela.

BretKant	3 <i>Guztioec digoe: borondatez seguicen</i> 7 <i>Conde andiorrec: juntaduditu laster</i> 23 <i>Pobluaren onrra : danac becela</i> 25 <i>Guztioc dioe : Amar vider amen.</i>
SerorGut	1 <i>curemesedeoriec bida(l)du cjdan cartaren</i> 10 <i>segituac ar(r)ya conujrtjtu ljquiala</i> 15 <i>negocjoac guera d(a)dyna daduca one</i> ⁶¹⁹ 16 <i>mesedeonec guc(i)cac</i>
Goi-nafarrerazko testuak	
PNoster	2 <i>lur<r>ac dac[a]r og[...]</i> 3 <i>çoçac ardan bustia</i>
ZalbGut	<i>Et jaunatiçula egun hon.</i> <i>Et Jaunatiçula abarion ezayz bildur ezten alla.</i> <i>Et jaquiçu Done Joh[a]ne garaçioec Dute gr[aci]a eRegue baytaric</i>
EzkonOlaz	3 <i>senarrac eta emazteac / ematen duten vequala</i>
IrañGut	<i>eta Jaincoac parcaderozola Migueli, çerren ni emen nayzala eçuen scribatu bear berçeri.</i>
EzkonTaxoar	6 <i>Erromaco eliča sanduac mandaçen duen beçala.</i> 7 <i>nic arçen çaytut neure esposaçat eta emazteçat Erromaco eliča sanduac birtute duenas</i>
Amendux	2 <i>Erioc hustegabe dolorosqui egociriq.</i> 5 <i>Honac eta ho<n>rrac bertan mu<n>duac edequiric,</i> 7 <i>Haydeac eta adisquideac</i> ⁶²⁰ <i>vrte gutis acenduric</i>
SorgNaf	<i>Sorginac narama et oray ui sorgin goaz [Urritzola-Galain/1576]</i>
Isasti	1 <i>Aitzean jaioc aitzera nai.</i> 2 <i>Agoac bero deño galda.</i> 8 <i>Artu emanac du gustua.</i> 9 <i>Asco daqui zarrac, eracusi bearrac.</i> 12 <i>Balizco olaac, burnia guichi.</i> 13 <i>Batec milla valio, eta millac bat ere ez.</i> 16 <i>Beguiac buruan sauioac, eta eroac oñetan.</i> 17 <i>Beyac on du larrea, obeago jabea.</i> 23 <i>Daquienac lan daidi, eztaquienac ler daidi.</i> 30 <i>Eliza ceguienac aldarea, aldarea ceguienac abadea.</i> 31 <i>Erle joanac eztiric ez.</i> 32 <i>Erric bere legue, ycheac bere aztura.</i> 34 <i>Esqueac jolasa galdu.</i> 39 <i>Gogoa miac salatu.</i> 40 <i>Gorrac itz gaitzari leya.</i> 43 <i>Guero dionac bego dio.</i> 49 <i>Idiac erausi bearrean, gurdiac inno.</i> 50 <i>Illac aguin ceguien, viciac bere naya.</i>

⁶¹⁹ Interpretatu dut Satrustegik bezala: *gure negozioak gera dadina daduka ona*

⁶²⁰ Objektu gisa ere sailka liteke. Eztabaidarako, ikus Salaberri (1996).

	<p>53 <i>Irabaciac oñac arin.</i> 56 <i>Lagunaren beyac erroa luce.</i> 66 <i>Odolac su bague diraqui.</i> 72 <i>Ororen ardia otsoac jan.</i> 73 <i>Oquin berriac baya zuri.</i> 80 <i>Trauajua, mañac garay.</i></p>
Lapurterazko testuak	
Rabelais	<i>Iaincoac plazer badu</i>
Leiz	<p>1392 <i>Eta çuec aitéc, hazitzaçue çúen haourrac</i> 1393 <i>I. Leïçarraga Berascoizcoac Iaincoaren gratia desiratzen</i> 1393 <i>Berce natione guciéc, ceinec bere lengoagean beçala</i> <i>Heuscaldunac-ere berean duençat, certain iracurtzen ikas ahal deçan</i> 1393 <i>Iaincoac eguin drautan gratiaren araura</i> 1394 <i>eçagutzera lacho eta ansicabe direnéc contu gutia hunez eguinen dutela</i> 1394 <i>baina berac manu beçala Iaincoa eçagutu eta cerbitzatu desir dutenéc</i> 1395 <i>Iaincoac, othoi, çuen travaillua prospera eta benedica deçala, Amen.</i> 1400 <i>ecen Iaunac eztic innocent eduquiren haren Icena vanoqui harturen duena.</i> 1401 <i>ez hic, ez hire semec, ez hire alabac, ez hire muthillec, ez hire nescatoc, ez hire abrec, ez hire borthez barnetic den estrangerec</i> 1401 <i>Ecen sey egunez eguin citic Iaunac ceruä eta lurra eta itsassoa eta hetan den gucia</i> 1401 <i>Harren, benedicatu dic Iaunac Sabbath eguna : eta hura sanctificatu</i> 1401 <i>eure Iainco Iaunac emaiten drauán lurraren gainean.</i> 1402 <i>Eta bigarrenac hura irudi dic</i> 1402 <i>Guiçonec çuér eguin dietzaçuen nahi dituçuen gauça guciac eguin ietzeçue çuec-ere hayér halaber</i> 1402 <i>Haur da ene manamendua, batac bercea maite duçuen, nic maite vkan çaituztedan beçala</i> 1402 <i>Hunetan eçaguturen dute guciéc</i> 1403 <i>ceinec gure içateaz contu rendatzera comparitu behar baguendu beçala, gure buruac bekatore eta misericordia behar eçagutzen ditugularic</i> 1403 <i>confessatzen diagu eta ceinec gure bihotzetan eguiatzqui eçagutzen</i> 1404 <i>ecen emendaturen eztirenéc, azquen iudiciocotzat hire hirazco thesauraz gordailu dolozcoea eguiten dutela</i> 1405 <i>Eta nola eure ontassunagatic nahi baituc argui daguigun mundu hunetan hire iguzquiac corporalqui.</i> 1407 <i>hire Spirituac bide chuchenera guida gaitzala, othoi.</i> 1407 <i>Gure Iainco eta Aita Iaunac, othoi, eguiteco hunetan eta</i></p>

	<p><i>bethiereco gucietan, hala bere Spiritu sainduaz, guida eta goberna gaitzala</i></p> <p>1408 <i>Certain dreçaturen du haourrac bere bidea?</i></p> <p>1410 Iaunac <i>reuelatzen drauzté bere secretuac haren beldur direné</i></p> <p>1411 Natione guciéc <i>lauda beçate Iaincoa, populu guciéc hari canta bieçote laudorio</i></p> <p>1411 Natione guciéc <i>lauda beçate Iaincoa, populu guciéc hari canta bieçote laudorio</i></p> <p>1412 gure affectionéc, <i>gauça behera eta corruptible hautan erroric daguiten</i></p> <p>1413 Iaincoac <i>bere misericordiatgatic emaiten drauzquigun onéz,</i></p> <p>1413 Gure <i>gorputzac viandaz eta berce behar ditugun gaucéz, mundu hunetan bere misericordiatgatic substantiatzen drauzquigun Iaunac</i></p> <p>1414 gure conscientiec-ere <i>bere repaus spirituala dutén</i></p> <p>1414 gorputzéc <i>berea harturen duten beçala</i></p> <p>1414 <i>baina solament gure naturaren fragilitateac mengoa duenaren araura</i></p> <p>1415 gure beharrac <i>emaiten duen becembat gaurco gauean-ere repausatzeco gratia eguinic</i></p> <p>1416 <i>non ceinec bere autoritatea eta cargua hic manu beçala hire laudoriotan eta hire populuaren emendiotan emplega baiteçaquete</i></p> <p>1418 <i>orain ceinec gure fedeaz aithorra eguinen dugun beçala</i></p> <p>1419 <i>nola Iainco Aitac bere botherez creatu vkan dituen creatura guciac</i></p> <p>1420 <i>nola Iesus Christ haren Seme gure Iaunac, natura humano hartu vkan duen</i></p> <p>1420 <i>Eliçáz, eta Iaincoac hari eguiten drauzquion gratia principalez</i></p> <p>1420 <i>Spiritu sainduaz, ceinec gure bihotzetan segurança emaiten baitraucu,</i></p> <p>1420 Iaincoac <i>Euangelioan eguiten drauzquigun promessez</i></p> <p>1421 <i>cer da Iaincoac manamendu hauçaz gureganic placer duena?</i></p> <p>1421 <i>Ecen lehen Taulaco laur manamenduetan, Iaincoac eracusten draucu</i></p> <p>1421 Iaincoaren Spirituac <i>gutibana gutibana reformatzen gaitu Iaincoaren ohoratzera eta obeditzera</i></p> <p>1422 <i>baina maledictione hartaric deliuratzten eta idoquiten gaitu Iesus Christ gure Iaunac</i></p> <p>1422 <i>Baina expressuqui hartacotzat Iesus Christ gure Iaunac eman vkan draucu formulariobat</i></p> <p>1423 <i>Nola, eta cer moienez nahi du Iaincoac haren Eliçá iracats dadin?</i></p> <p>1423 <i>Beraz Eliçán Ministréc behar dié içan, hitzaren predicatzeco, eta Sacramenduén administratzeco.</i></p> <p>1423 Iaincoac berac <i>haren instruitzeco eta edificatzeco moien hura ordenatu vkan duenaz gueroz</i></p>
--	---

1423 Baptismoac cer significatzen eta denotatzen draucu?
1424 Eta Cenác cer significatzen draucu?
1424 Oguiac Iesus Christen gorputza representatzen draucu
1424 eta mahatsarnoac , haren odola
1424 eta Fedeac engendratu behar du gutan bekatuezco dolu penitentiatacobat
1425 Christino batec iaqviteco dituen pvnctv principalén definitioneac eta descriptioneac
1425 ceinen verthutez gauça guciéc iraute eta auançu baitute, ceinec bere içatean
1426 Eta Predestinationeac ditu bi parte, Electionea eta Reprobationea.
1427 Lehen guizonac ⁶²¹ creatu içan cenean Iaincoaren imagina çuena cen, harc berce creatura gucién gainetic çuen excellentiá
1427 Ecen Iaincoac hura dohatu eta ornatu çuen dohainez den becembatean
1428 Guizonac ⁶²² creatu içan cenean çuen liberal arbitrea cen, Iaincoac haren arimán hala hura eçarri vkan baitzuen
1428 Guizonac creatu içan cenean çuen liberal arbitrea cen, Iaincoac haren arimán hala hura eçarri vkan baitzuen
1428 Baina Scripturác Eliçaren icen haur bi aldetara hartzen du, eta da Grec
1428 eta Eliça haur eztu Iaincoac berac baicen eçagutzen, ceren eçpaita hunetan harc bere haourretan aboatzen duenic baicen
1429 eta Eliça haur guizonéc -ere eçagutzen duté
1429 ceren Spiritu sainduac , nola haren beraren inspirationez compausatuac eta eguinac baitira
1429 baina adimendu humanoac bere buruz eta supertisiosqui, Iaincoaren hitza gabe ordenatzen duen cerbitzu gucia falsu da
1430 Iustificatzen gaituen fedea da, bere hitzean promettatzen duen beçala Iaincoac Iesus Christ Iaunean on darizcun amorioaren eçagutze segur Spiritu sainduaz emaiten denbat
1430 Fedea da Iaincoac guregana duen amorioaren eçagutze segurbat eta fermubat
1430 ez Iaincoac hoguendun eta condemnationearen digne erideiten eçgaituelacotz
1431 Iaincoac Leguean eta Prophetetan bere misericordia gratiazcoagatic Iesus Christ ethorteco cela, eguin vkan drauzqui gun promes guciac
1431 eta ceren laur euangelistec scribatu dutén historián declaratzen baita

⁶²¹ Baliteke hutsa izatea, ondoko esaldiaren *harc* ergatiboaren oihartzunez egindakoa. Baina berriro errepikatzen du egitura bera, 1428. orrialdean.

⁶²² Ikus aurreko oharra.

	<p>1431 Iaincoac scribiz eman duen Legueaz</p> <p>1431 ceinec asco sufficientqui, ignorantiazco excusaric eztuqueen beçala, onaren eta gaitzaren artean discernitzen eta iugeatzen baitu.</p> <p>1433 hura eguiten duena, bere mengoá eçagaturic seguratzten delaric, ecen Iaincoac eguin dituen promessén araura, ençunen dela</p> <p>1433 eta hura Iaincoac manu beçala eta haren officioac emaiten duen beçala, guida eta governa deçançát</p> <p>1434 Sacramendua da, Iaincoac bere Eliçarençát ordenatu vkan duen ordenançabat</p> <p>1434 ceinetan Iaincoac testificatzen baitraucu vraz,</p> <p>1435 ceinetan Iaincoac oguiatz eta mahatsarnoa testificatzen baitraucu</p> <p>1435 eta Iaincoac nahi du hec dirén puissançaz fornitua eta goarnitua</p> <p>1436 Batzuc eratchequitzen duté, mortal</p> <p>1436 ceini Iaincoac eman baitrauca adimendu eta raçoin</p> <p>1436 ceren guciac iunctatu baiquaitu Iaincoac</p> <p>1436 eta icen hunez deitzen dira, Iaincoac bere vorondatearen executatzerá Ministre igorten dituen Spirituac</p> <p>1437 Deabrua da, Iaincoac creatu vkan çuen integritatetic bere faltaz erori içan den Spiritu gaichtoa,</p> <p>1437 Paradisoa da elegituéc Aingueruequin perpetualqui Iaincoa baithan duten felicitatea</p> <p>1438 Iaincoac creaturic lehen guiçona eçarri vkan çuen baratze placentiazcotic</p> <p>1438 hartan elegituéc dutén eta perpetualqui vkanen dutén placer handiagatic eta voluptate sainduagatic</p> <p>1438 Iffernua da, reprobatuéc Deabruequin Iaincoaren hira eta mendequio iustoz eta bidezcoz suffritzen eta perpetualqui suffrituren dutéen punitionea eta tormentá</p> <p>1439 Iesus Christ gyre Iaunaren evangelioco doctrina pyraren araura vicitzeco desira duten Franceséc consentimendu commun batez berén fedez eguin duten confessionea.</p> <p>1440 Cer cergatic Religionecoéc vtzi edo cambiatu vkan dutén eta cer daducaten iaquin nahi duenac iracur beça Confessione haur gogoatuqui</p>
EspGut	<p>1: 3-6 hamenz niri particularci adiscide batec egori deraut erege Franciacouac eman duiela batailla / duce de Umenaren eta espainolen / countre,</p> <p>1: 3-6 hamenz niri particularci adiscide batec egori deraut erege Franciacouac eman duiela batailla / duce de Umenaren eta espainolen / countre,</p> <p>1: 15-16 erege<c> irabaci batailla</p> <p>2: 7-8 Paris eta Arouan tradizioz arzer ditouela esagac</p> <p>5: 6 baina zaldoundeac ez tiola ereguery permetitou nay misericordias</p>

	<p>ousazera</p> <p>7: 8-9 ezin mondouan denec ez tou borondate obes obeditouco nola nic egingo baitout</p> <p>7: 10 eta adio esaten dizu zure serbizary humbleac</p> <p>8: 4 ezin goure ereguec escribitu diola len president Bordelecoari</p> <p>8: 6-7 eta prinse cardinalec egiteco eman dezon beldour dela</p> <p>8: 9-10 asegoura bedy, jauna, eginallie ez talzen ez touela carta bidaldu douenac</p> <p>9: 2 zure senoriac gastigatou didan negozioaz</p> <p>9: 4 Gobernadoreac dou jendarma bat, eregec emanic</p> <p>9: 4 Gobernadoreac dou jendarma bat, eregec emanic</p> <p>9: 7 eta esparanza dout Bayonaco pocala asquenac ounat pasatouco es touela nic jaquin gabe</p> <p>9: 13 Jauna, gizon bat dadouca nere semeac emen parte orretacoa</p> <p>10: 1 Jauna: pensa beza zure senoriac emen ziertozat dadouquaien berriric baizen gastigazen es tudala nic.</p> <p>10: 4 patatchetaco jentiac esan zuten</p> <p>10: 10 eta tempora gaizac partida bat finnis terraco partidara egosy zitouela</p> <p>10: 13 goustioc elcarequin norat es taquie</p> <p>10: 15-16 Patachan ecary zitousten berryec baizen es toue emengo inglese sinnestouric</p> <p>10: 17-18 Don Antonio hor egotou zena eregeac preso artou duela esan didate</p> <p>11: 7 Geiago dio ezin Inglateraco ereguiac Calis asetatou douela</p> <p>12: 2 gobernadoreac gastigatu dio nere semeary digoala ara</p> <p>12: 13 baina gobernadoreac asegouratou omen doue ezin eregec Amiansco gobernadore bere seme bastarta egin douela</p> <p>12: 16 badioge ezin ala egin badou ereguec egoundaino izan den triboulazio andiagoo izanen dela Franzian</p> <p>13: 1 Jauna: zure senoriac barca biezat zeren ezpaitout zure senoriaren cartac merechi douen bezala eranzuten</p> <p>13: 1 Jauna: zure senoriac barca biezat zeren ezpaitout zure senoriaren cartac merechi douen bezala eranzuten</p> <p>13: 13 Adisquideac gastigatou zidan deseazen zendouela jaquitera non zen gobernadorearen jendarma</p> <p>14: 1 Jauna: parte oretaco adisquideren bazeuec gastigatou didage</p> <p>14: 3 nabasquy zure senoriac ez gouchienic</p> <p>14: 10-11 eta esan diola Espaniaco eregec dadoucan partida bat barc libratouric emanen diola</p> <p>14: 12 Oustes Bagonara etorry direnec zerbait berry obeto daquiten anbat tardatou dout gastigazera</p> <p>15: 3 Gramonteco jaunac eguiten dio corte Lorrenaco andre alhargun baten allabary, hamabors urthetacoary</p>
--	--

	<p>15: 6-7 baldin erregueren maiestatearen Nantesen gaignera joateac luzatzen es baldin badu</p> <p>15: 16 Erreguec bilha egorry du Alfonso corso</p> <p>16: 4 <i>Es taquit aditu douens zeure senoriac</i> nola azho Parisco conseler bat beste basuequin Endagan izatu diren</p> <p>16: 12 eta ereguec aren mirazera presiden gaste bat baita, bata oura bidaldu douela</p> <p>17: 4-5 elicec eregery eman behar dioten dirouaren erecobrazera</p> <p>17: 6 baina esan dit semeac eraz egin daitequela</p> <p>17: 7 eregueren magestateac nay badu Endagaco partera</p> <p>17: 11 Bay azo esan dit nere copay ingles batec don Antonio, hor Ondarabian egondou zen ingles baty, eta bestery ere ascory eregiac bouruac edeqyerazi dituela</p> <p>17: 13 eregiac bouruac edeqyerazi dituela</p> <p>17: 14 Adisquideac gastigatu baitic onzi bazuec Lapourdic emaiten diozala eregery</p> <p>18: 1 Jauna: adisquideac gastigatu zidan unzien gainean ondo informatu naiz</p> <p>18: 3-4-5 baina ez ta aireco gauzaric baizen, emen bere artean zuri bat jateco ez tueneac compartizen dutena da</p> <p>18: 5-6 etzin eregueren magestateac gastiga badeza dozena bat unzy Lapourdic bidaldu behar louqueiela</p> <p>18: 11 ata zure serbizary humbleac adieu esaten dizu</p> <p>19: 4 Dio ezen eregeren magestateac eman diola compania bat eta zenbait picqua bidalzeaz merchede dagiodala</p> <p>19: 10-11 Inglateraco armada marchuaren ondareco bella eginen omen du</p>
Behe-nafarrerazko testuak	
Etxep	<p>4 Bernard / echeparecoac haren cerbitzari chi / piac gogo honez goraynci baque eta ossagarri.</p> <p>16 çuc iauna noble eta naturazcoac beçala</p> <p>25 bascoec bercec beçala duten</p> <p>28 ginen direnec guero duten causa</p> <p>1: 2 Iangoycoac nola duyen batbedera formatu</p> <p>1: 9 Muthilec gure cerbiçutan deramate vrthia</p> <p>1: 11 Iangoycoac behar luque guc veçanbat valia</p> <p>1: 15 Obra honac vqhenen du goalardona frangoqui</p> <p>1: 16 Bayetare beqhatuyac punicione segurqui</p> <p>1: 73 Enexayac venci enaçan neure azquen finian</p> <p>1: 91 Eta eztute gueroecoec hantic escapaceric</p> <p>1: 94 Vnharçuna ahaidiec vertan dute particen</p> <p>1: 107 Gure arimaz cargu dugu iangoycuac emanic</p> <p>1: 125 Çure orduco doloriac eta vihoz çauriac</p> <p>1: 139 Mundu honetan vadirogu batac bercia engana</p>

- 1: 169 *Beqhatuyaz damnacen du iangoycuac munduya*
 1: 176 *Beqhatorec yfernuyan dute pena handia*
 1: 179 *çuhur denac hara eztohen eguin penitencia.*
 1: 199 *Eta hala çinhex beça nahi eztenac enganatu.*
 1: 200 *Apezeq ez apezpicuq ezetare ayta saynduc*
 1: 224 *Manamenduyac hoyec dira iangoycuac emanic*
 1: 265 *Iugeac duyen potestate parte ororen gaynian*
 1: 266 *Demandantac erran deçan vere causa eguiaz*
 1: 267 *Bayetare defendentac bere defensionia*
 1: 269 *Sentenciaz eman deçan iugiac nori veria*
 1: 288 *Iugeac ere ez ençunen ezeyn ere othoyc*
 1: 313 *çuhamuyec dacartela odolezco ycerdi*
 1: 316 *Mundu oro iarriren da suyac arrasaturic*
 1: 317 *Iuge iaunac manaturen vera iauguin gaberic*
 1: 318 *Gauça oro xahu deçan vehin suyac lehenic*
 1: 333 *Haren hiçac eçarriren oro erdiraturic.*
 1: 375 *Iangoycuac daguiela gure partia hoyequi.*
 1: 404 *Mundu hunec haraguiac bethi enganatuya.*
 1: 413 *Ieyncoac çuri eman dici potestate handia*
 2: 1 *Bercec berceric gogoan eta nic andredona maria*
 2: 45 *Amorosec badaguite vehin bere nahia*
 2: 51 *Andre honac vqhen dici ederretan gracia*
 2: 85 *Andre honac har guiçaque gomendutan aguian*
 2: 89 *Beqhatuyaz damnacen du iangoycoac munduya*
 2: 92 *Beccatoren saluaceco ieyncoac eguin cinducen*
 2: 127 *Graciac oro çure escuyan iangoycoac emanic.*
 2: 128 *Nahi duyena hala duque amac semiaganic*
 2: 129 *Seme honac anhez daydi amaren amorecatic*
 2: 133 *Amac eztu sofriceco semen artian guerlaric*
 2: 137 *Ieyncoac ondatu çuqueyen lur gucia engoytic*
 3: 2 *Guiçonec vci valiçate elaydite faltaric.*
 3: 6 *Andrec guiçonequi beci huxic ecin daydite.*
 3: 7 *Çuhur gutic andregatic gayzqui erran diroyte*
 3: 14 *Damu gaycic emazteac hari eman dithia*
 3: 31 *Emaztiac ez tut ençun lehen guiçona iauquiric*
 3: 32 *Bana guiçonac emaztia bethiere lehenic*
 3: 35 *Bertuteac vehar luque guiçonetan handiago*
 3: 43 *Nic ez tançut emaztiac borchaturic guiçona*
 3: 47 *Ieyncoac emaztea mayte mundu oroz gaynetic*
 3: 58 *Guiçonorrec daguiela harçaz nahi duyenic.*
 3: 60 *Aynguruyac bano oboro ez larraque gayzquiric*
 4: 4 *Ene dichac hala eguin du ny gathibu bigaren*
 4: 7 *Bercerena har daçanac beretaco amore*
 4: 18 *Nic nahyen dudanian bercec bessoon daraça.*

	<p>4: 35 Arnoac vano gayzquiago ordi diro persona 4: 39 Suyac vano gayzquiago erra diro guïçona 4: 40 Ychassoac ez yraungui erachequi dadina. 5: 1 Andre eder gentil batec vihoça deraut ebaxi 5: 19 Dardoac vano lehen liro erdira ene vihoça 5: 21 Artiçarrac bercetarie abantaila darama 5: 26 Harenere iangoycoac dacarrela nygana 8: 1 Andria ieyncoac drugaçula oray verdi guirade 8: 4 Nic çugatic dudan penec hura merexi dute. 8: 13 Hire potac bacyaquyat berce gauça nahi dic 9: 19 Guïçonac duyen maytena bayetare hobena 9: 37 çure yrudi ederrac eta mayna gentilac 9: 38 Gayzquiago çauri nici eci dardo çorroçac. 10: 5 Laydoc hartu gabe gueldi guitecen. 10: 6 Gendec yrrigarri guerta ezqiten. 10: 64 Vci daçanorrec escuyan duyena 12: 21 Gayzqui eguin dadinian gendec sarri daquite 12: 22 Ene gayzqui eguitiaz enec laydo luqueyte 12: 42 Andriac hon deriçanari ezpadaqui mesura 12: 46 Ny amoriac enu mayte nic hura ecin gaycexi 13: 5 Bidegabec haritu nu vide eznuyen leqhutic 13: 7 Iaun erreguec meçu nenzan ioanenguion bertarie 13: 27 Paciença dugun eta ieyncoac guizan ayuta 13: 44 Eta exayac didan pena pacientqui haritu 13: 50 Ene exayac galdu vstian ene hona eguin dic. 13: 54 Gayz eqhussi eztuyenac hona cer den eztaqui. 13: 57 Oray daquit iangoycuac enu nahi damnatu 13: 59 Vrhe hunac vehar dici suyan vnsa purgatu 13: 61 Aytac vere haur maytia gaztigatu ohi du 13: 62 Bihi hunac gorde gabe vehar dici xahutu 13: 63 Iangoycoac nizaz ere hala aguian eguin du 13: 67 Penac heben fin dic sarri hayenac ez secular. 13: 69 Han direnec bethi die suyan pena handia 13: 96 Izterbeguiac eztaguidan guibeletic irria 14: 8 Berce gendec vste çuten 15: 12 Prince eta iaun handiec oroc haren galdia 15: 14 Desir hura conplitu du garacico naturac / Eta haren adisquide oray bordelen denac</p>
EtxauzGut	4 Berçe / çerbicariec oroc vci dicie eta batre ezfici pagatu nahi vqven.
Zubererazko testuak	
Zalgiz	<p>1 Artia azcarrarri garhait (<i>Hobe liçate venturaz indarrari, substantiuoac inhardets deçan berceari</i>). 6 Hortcic eztuanac jztarri. 8 Duianac acer, / <i>Bipher</i>.</p>

- 9 *Oilo ebildaria, **achiariac** jaten du [acheriaren ianharia].*
- 11bis ***Otsoac** eztu bera iduri meçuric.*
- 17 ***Ahamen gaitzac** beguiac gorri.*
- 18 *Ezta sori, / **Horac** ogui.*
- 25 ***Horac** ez çahia jan, ez oiloer vtci.*
- 32 [***Horac** Non mina, Han mihia.*]
- 35 *Vidaidec, gogaide; vidaide erran nahi da, vidian kide: elgarreki vidian joaile. Gogaide halaber gogokide bethi hurran gerthatzen da, vidian **dohaçanec**, elgarri bere gogocoac erraiten baitituzte.*
- 43 ***Ehun caldic** ehun cela behar du.*
- 47 ***Gueroac** bego: guerora nehorc / utciten duiana, seculacotz vtciten d[u].*
- 48 ***Inçaurduianac** jateco, / **Baduque** harri hausteco.*
- 50 ***Haur nigar eguin nahi**ac, aitar[i] biçarra thira.*
- 51 ***Ourde gossec** ezcur amets.*
- 57 ***Eztacussan beguic**, ez nigarric.*
- 58 ***Haurric eztuanac**, ez haur abeguiric.*
- 59 ***Eztacussan beguic**, / Ez ahalguerric.*
- 60 *Vizcondia, **beldurrac** diakarquec / Ahalguia.*
- 69 ***Caldi madaricatuc** biloa le[un].*
- 75 ***Hunac** hunari gorainci.*
- 92 ***Urac** ezteramana, / **vharriac**.*
- 93 ***Eyheran berant deçanac** vidian / laster.*
- 94 ***Eihera batian ecin eho deçanac** berce[rat] laster [baldin harri].*
- 97 ***Ditcha duianac** Albera, / **Eztuianac** beguira / edo / **Ditcha duianac** abere / **Eztuianac** ez batere.*
- 100 ***Erle joan nahi**ac ez ezti, ez / bresca.*
- 101 ***Mandoac** nor du aita? / **Bortuco** behorr eder-ena ama.*
- 102 *Goizche, / **Gure behiac** aretche.*
- 108 ***Ceinua ençun nahi eztuianac** ez corda / tira.*
- 112 ***Saphar vndoc**, behar undo.*
- 116 ***Cer dio suthundocoac**? / **Cer baitio suth'aitcinecoac**. Suiaren aitcinian daude etsian gehienac eta suaren aldian chipienac hoc erraiten ohi dute, hoiei ençuten dutena.*
- 118 ***Apheçac** azquen hitza bere.*
- 119 ***Azquenac** borthac cerra.*
- 120 ***Azquen hilac**, çorrac baka.*
- 124 ***Ventura çadinac** hartza, / **Etzadinac**, ez eta phartza.*
- 125 *Orçaicen ediren çuian **çorriac**.*
- 129 *Norc nori, / **Hunçac** biligarroari.*
- 130 *Garcia, / **Gaixto batac** diaçaguc bercia.*
- 135 ***Dabilanac** sabela handi, / **Dagoenac** hoina handi.*
- 139 ***Beharrac** çaharra merkatura.*
- 149 ***Orratzac** bano **hariac** luciago / behardu.*

	<p>152 <i>Leku gaitcian egur dagueanac</i> / soiaz ekarri behar. 159 <i>Lehenac</i> bi escu. 169 <i>Otsoac eta horac</i> ahunçaren buruian baque. 170 <i>Nic gathua mana</i>, / <i>Gatuac</i> bere buztana. 182 <i>Arrotzac</i> ez lan daidic, / ez deraidic. 188 <i>Urruneco nescac</i> anderauren hots. 189 <i>Herric</i> bere legue, <i>etcheç</i> bere aztura. 196 <i>Eliça eguin çuiana</i>, aldaria. 198 <i>Haurrac</i> jan ezteçana, / <i>Haur zainac</i>. 200 <i>Albiriste</i>, / <i>Eztaquianac</i> hobe vste. 203 <i>Çucen gaixtoac</i> phorua handi.</p>
OihAtsot	<p>9 <i>Ahalgegabeak</i> bitu epher erreack; zer <i>ahalgorrak</i>? ogi-mokorrak. 20 <i>Amak</i> irin balu, opil balaidi. 21 <i>Ama gupidatsuak</i> egiten tu haur zakarzuak. 22 <i>Ama sinhets eztezanak</i>, amaizuna. 29 <i>Apezak</i>, azken hitza bere. 34 <i>Arraina eta arrotza</i>, <i>heren egunak</i>, karatsez, kanpora deragotza. 35 <i>Arrain handiak</i> jaten tu xipiak. 37 <i>Arrotzak</i> ez lan daidik, ez deraidik. 38 <i>Arstoak</i> arstara. 40 <i>Arstoa emoiik arbuia zezanak</i>, gero erosi behar uken zuen. 45 <i>Aski du hon et' errekeitu</i>, <i>etxean deus eztenak</i> peitu. 46 <i>Atzeak</i>, eskua latz. 47 <i>Atzearen behiak</i>, erroa handi. 50 <i>Aseak</i> batzutan dakarke gosea. 51 <i>Azken hilak</i> zorrak baka. 53 <i>Atorrak</i> hunkiten, bana aragia etxekiten. 62 <i>Badu ere axeriak</i> biloa uzten, bere egitea eztu biluzten. 65 <i>Baigorriko Bizkondea</i>, / <i>beldurrak</i> diakarkek ahalgea. 67 <i>Barurak</i> hirur ase. 73 <i>Beki on eta gaitzaren berri</i>, / <i>kargutan duenak</i> zenbait herri. 74 <i>Begi batez aski du saltunak</i>, / ehun eztitu sobera <i>erostunak</i>. 76 <i>Behorraren ustikoak</i>, / eztitu sendi <i>garañoak</i>. 78 <i>Beharrak</i>, aharra. 81 <i>Beharrak</i> zaharra merkatura. 82 <i>Beharrak</i> izurriaren mañak ditu, / askazi-adiskidez gabetzen gitu. 88 <i>Bentura dadinak</i>, hartza; / <i>eztadinak</i>, ez eta bartza. 92. <i>Ber' etxea beirez dadukanak estalirik</i>, / ezpeza aurtik berzerenera harririk. 102 <i>Bi jabereren horak</i>, zarea gora. 108 <i>Kastaz du erbiak</i> lotsor izana 110 <i>Kozina gizenegiak</i> jabea du ahultzen, eta etxea aurritzen. 111 <i>Desditxatuak</i> eztu adiskiderik / bere molsaz bertzerik. 113 <i>Ditxak</i> hila nezatela ziotsak.</p>

- 114 **Ditxa duenak** alga et' abere, / **eztuenak** ez lasto ere.
- 115 **Ditxak** bi aurhide, / on eta adiskide; / **desditxak** oboro, / diren gaitzak oro.
- 116 **Ditxa onak**, nola baita bera itsu, / hari darraizkonak itsutzen ditu.
- 117 **Dohakaitzdunak** Zizurren iluna.
- 120 **Duenak**, azer biper.
- 125 **Eginak** eztu eginkizunik
- 126 **Egurra dagienak** leku gaitzean, / ekarri beharko du soinean.
- 127 **Ehun zaldik** ehun zaltoki behar.
- 129 **Eiheran dadinak** egonegi / bidean laster begi.
- 134 **Emaitzak** hausten tu haitzak.
- 136 **Emaztea hartzen duenak** ezkontsari hutsagati, biharamuna du dolu eguna, gaitz darraikonagati.
- 146 **Erle joan-nahiak**, ez ezti, ez breska.
- 151 **Erroiak** beleari burubelz.
- 153 **Ezakusan begik** nigar eztegik.
- 157 **Esku batak** dikhuzke bertzea, **biek** begitartea.
- 160 Ez holla, Usmena, handiki **gorapenak** soinean diakarken beherapena.
- 172 **Etxoiloak** basoiloa zedokan.
- 173 **Gabeak**, hatsa karats.
- 174 Gaitza **gaitzagoak** derahatza.
- 176 **Gaitz deritzanak** irri deraidik, **on deritzanak** hasperren.
- 179 **Ganibet berbatek** debaka ogia eta erhia.
- 182 Garzea, **gaxto batak** diezaguk bertzea.
- 185 **Gaztaro alferrak** dakarke zahartze landerra.
- 191 **Gezurtiak** zer du meritatu? / Egia derranean, gezurtatu.
- 191 **Gezurtiak** zer du merezi? / Egia erraitean ez sinhetsi.
- 196 **Gizon hebainak** gazna nahi errerik, hautsera erori eta egonen gaberik.
- 199 **Goiz gorriak** dakarke uri, **arrats gorriak** eguraldi.
- 209 **Handiek** nahikara, **xipiek** ahalara.
- 211 **Harri erabilik** eztu biltzen oroldirik.
- 216 **Haur duenak**, anhitz behar; **eztuenak**, gogoanbehar.
- 217 **Haur duenak** eztitu beretzat boxirik hobenak.
- 218 **Haurrik eztuenak** ez haur-minik ere.
- 221 **Haur nigar egin-nahiak**, aitari bizarra thira.
- 229 **Herrik** bere lege, **etxek** bere aztura.
- 234 **Hihaurk lan egin-ahala**, **berzek** degiten eztutzala.
- 238 **Hilordu gabe bere onaz emaitza zeginak**, kausit zezan zahartze gaitza.
- 242 **Hitz eztik** mihia zaurtzen ezтик.
- 248 **Horak**, ez **berak** zahia jan, ez oiloer utzi.
- 249 **Horak**, non mina han mihia.

- 252 **Hotzak** eztu axol betatxuaren, ez **goseak** zetatxuaren.
- 253 **Hotzak** maiatza hil zezan, eta ni ase nenzan.
- 255 **Jainkoak**, bera langile on izanagati, nahi du lankide.
- 261 **Jaunztekoak** ez tiro eder ximinoa, baliz ere zetazkoa.
- 262 **Jauregik** jaka bete xingolaz, barnea eztupa et' arkolaz.
- 263 **Jauregik**, berak ardiesten ezin duena du gutiasten.
- 264 **Jauregiko emaitzak**, eskea ondoan.
- 268 **Joanetac** zaia oihal mehez, jakia ekosariz, salda ehez.
- 272 **Idia geinha dezanak** uztar diro.
- 273 **Idiak** erasi beharrean, **gurdiak**.
- 274 **Ihabaliaren ezpatak**, punta motz, ahoa lanputs.
- 279 **Inzaur duenak** jateko, aurkit diro harri hausteko.
- 284 **Itaxura ezansia zezanak** bere etxea gal zezan.
- 285 **Itsasoak** adarrik ez.
- 287 **Itsuk** nahi luke bertzeak ere itsu liren.
- 290 **Itsutu behar duenak**, begiti.
- 305 **Luzatzen duenak** eztu epatzen.
- 307 **Mahatsarno doiak** ditu flakoak azkartzen; **soberak** azkarrak flakatzen.
- 310 **Maitatzeak** maitatze du hartze.
- 312 **Mandoak**, ezpadu potrorik, ez potro-minik ere.
- 314 **Marteilu zilarrezkoak**, hauts detzake ate burdinazkoak.
- 315 **Mehatxu poruzuak**, gupida ditu eskuak.
- 317 **Minzatzeak** sobera, nerakarke galtzera.
- 318 **Minzo emeak** bihotz gogorra bera diro.
- 329 **Nekez irabazteak** derakuske ongi begiratzea.
- 334 **Nik** hora mana, **horak** bere buztana.
- 342 **Odolak** su gabe diraki.
- 353 **Ohean egin zuenak** [satsukeria], porua handienik.
- 355 **Oihaneko haziak**, oihaneko berri.
- 357 **Oiloak** eta emazteak galtzen tu **sobera ebilteak**.
- 359 **Oilo zaharrak** salda ona du egiten.
- 362 **Onak** nekezago bat diro onkidea, / ezi ez **gaxtoak** gaxtokidea.
- 363 **Onak** onari, gorainzi.
- 366 **On-goseak**, gizon bat hilik ihes zegin eliza barnera, eta ezta geroz hantik atera.
- 367 **Ongi egiten duenak** bilaunari, bere ongia du esteialtzen, eta eskarnio egiten kapareari.
- 374 **Oro**, bere buruaz bertzeak, / dezaguzke **gaizki erraileak**.
- 380 **Orratzak** mundu oro du beztitzan / eta da bera biluz gelditzen.
- 386 **Otsoa senar duenak**, oihanera beha.
- 387 **Otsoak** eztu kausitzen mandataririk bera iduririk.
- 388 **Otsoak** eta **horak**, ahunzaren aragiaz bake.
- 389 **Otsoak**, nola irestea hala sinhestea.

- 390 **Otsoak** zer baitetsa, / **otsemak** donhetsa.
- 395 **Pazkoz urkagei duenak**, / garizumaren laburrez ditu penak.
- 397 **Pitar emoietzkoak** gozo hobe du ezi ez **arno erosizkoak**.
- 401 **Putzak** pitzen du bela, eta bai hiltzen ere.
- 404 **Saparrondok**, beharrondo.
- 406 **Senar duenak** jaun du.
- 410 Sortzeti du **axeriak** malzurkeria.
- 422 **Zaldi duenak** behar zaltoki.
- 423 **Zaldi maradikatuak** biloa leun.
- 429 **Zelhatan dagoenak**, bere gaizkia hain sarri enzun dezake zein ongia.
- 431 **Zeinek** bere itxura, **herrik** bere aztura.
- 432 **Zeinua enzun nahi eztuenak** ez soka tira.
- 433 **Zeinuak** deraunsano, / zinzarrotsa joralterano.
- 434 Zer dio **sutondokoak**? / Zer baitio **sutaitzinekoak**.
- 441 **Zunharrak** eder du adarra, / bana fruturik eztekarra.
- 445 **Zuzen gaxtoak**, porua handi.
- 446 **Tontoak** zer daki egiten? / Onsa eginaren desegiten.
- 448 Tusto du irabazten, / jokoa eta putak **dituenak** ahazten.
- 454 **Urak** ezteramana, **uharreak**.
- 455 **Urak** eznea galtzen du, **eske soberak** adiskidea.
- 456 **Urde goseak**, ezkur amets.
- 462 **Urguluak** zerura abia-eta, jo zegin ifernura.
- 473 **Urruneko neskak**, anderauren hots.
- 477 **Utz zezanak** bere alhorra ereiteko xoriegati, bere burua gosez hil zezan xorier barur eragiteagati.
- 479 **Xazko arstoak**, aurten orroa.
- 481 **Ximinoak**, gora iganago-eta uzkia ageriago.
- 482 Xoriak, nik ohil **bertzek** hil.
- 485 Anhitz daki on eta gaitzen berri, / **inguratu dituenak** anhitz herri.
- 487 Ate bati zegoen eskalea, **goseak** hil zezan.
- 490 **Barnea harro duen alkateak** / aztaparretan ditu legeak.
- 491 **Begik** ez begizta, / ez **gogok** sarizta.
- 492 **Bekaiztiak** bertzetan eztena dakusa, berartan dena eztakusa, zeren ditu bihurri begiak.
- 494 Bertze indar du **elheak** aberatsak erranik, bertze datorrenean gaxoaganik.
- 494 Bertze indar du elheak **aberatsak** erranik, bertze datorrenean gaxoaganik.
- 498 **Egiteak** egiten derakuske.
- 502 Ertikarea du luzakorra / **bertzeren hil nahiaz denak** izorra.
- 503 Ez bere eskasa ez bertzen bortitza, / eztazki **urguluak**, senti ezpaditza.
- 512 **Biziro agintzeak**, dekarke astiro urrikitzea.

- 518 *Gasturekiko hankortarzunak*, / oinezko egiten ditu zaldunak.
- 519 *Goizegi bereaz zeginak* emaitza, / aurkit zezan arratsalde gaitza.
- 525 *Jokoak, emaztek et' arno onak*, / dostatzez, galtzen tuzte gizonak.
- 527 *Luzatzez geroti gerora egitekoak*, / ardiesten du nehor **herioak**.
- 530 *Seroretara zautan gogoa*, / ezteietara **aizeak** naroa.
- 532 *Zangoak behar ditu xuxenak* / **makurren eskarniatzen ari denak**.
- 533 *Zortzi egunez ama ditu lurrak*, / hantik harat amaizun, elhurak.
- 537 *Uztaren arau, zuhurraren jatea*; / **janago dezanak** arrotz duke gosea.
- 545 *Ardi bilha adi, nahiz bake*, **otsoak** jan ezake.
- 548 *Azti bi jin dira gure okolura*; **batak** du izen zohegi, **bertzeak** aztura
- 549 *Aurki guziak* du bere inpertzia.
- 554 *Behar eztena erraiten duenak*, adi dezake nahi eztuena.
- 557 *Bere egitekoen egiten eztakienak*, nekez daidizke bertzerenak.
- 558 *Bere onsa, gaizki jarteko, du uzten*, **bere onaz hiltzera gabe denak** biluzten.
- 560 *Bertzeren diruaz duenak* etxea berritzen, etxe zaharra eta berria ditu bahitzen.
- 562 *Bertzez gaizki minzo denak* adi ditzake bere ogenak.
- 563 *Bertzgin gaxtoak*, xilo baten thapatzeko, altxatzen diotza bertzari zathikoak.
- 581 *Erhoak* egiten duena ondarrean, **zuhurrak** egiten du hatsarrean.
- 588 *Ezin daidienak* nahi bezala, begi egin ahala.
- 595 *Eztaki prezatzen bakearen*, **eztakienak** berri gerlaren.
- 602 *Gazteak* ezjakinez eta **zaharrak** ezinez, doaz egitekoak deseginez.
- 603 *Gathuak* altxatura jan.
- 604 *Gaxtoak* ona koza diro.
- 605 *Gaxto bat gaztigatzen duenak*, ehun zititzen.
- 611 *Goiz guziak* du bere arratsaldia.
- 613 *Gordinak jaten dituenak*, jan ditzake lirinak.
- 615 *Goseak* bano gehiago galtzen ditu **aseak**.
- 616 *Gure horak* buztanaz daki balaku egiten, eta ahoaz ausikiten.
- 620 *Haurrak* athean duena erasi, sukaldean zuen ikasi.
- 626 *Hoboro daki erhoak* ber' etxean, ezi ez **zuhurrak** bertzerenean.
- 629 *Ihabalia noiz ere ihabaliarekin liskartzen baita*, **aitzinoileak** duke garhaita.
- 630 *Ixilik dagoenak* eztio gezurrik.
- 634 *Ibia duenak igaren*, daki osina zein den barrhen.
- 635 *Jainkoak* didala behazale bezala adizale.
- 643 *Mandoak*, osinari. / Adi ezak ur emaiten duela, gernu egitean.
- 648 *Mothil nagiak*, urhats baten gupidaz goizean, hamar beharko ditu egin arratsean.
- 650 *Nahikariak* edertaratzen ditu gauza itsusiak.
- 654 *Ogen egiten du onei*, **barkatzen duenak** gaxtoei.

	<p>657 Ohoin handiak urkaerazten ditu xipiak. 661 Orritsetan du erhoak ona gastatzen, eta zuhurrak berea goitiatzen. 664 Sabeldurak gaitz ditu urak. 679 Xekenak onik eztu, urrazaleak eztuke. 682 Atseginak atsegin dekharke. 683 Atsoak zerzaz eros duenean, / ezt' aragirik arakintzean. 685 Berberak jaten duenak bere oiloa, / berberak errekeita beza bere oloa. 687 Konderanak eztu erlerik, / eta dago eztiz betherik. 696 Gaparrak itzala begizu, bera bezala. 700 Nihori pot egin behar duenak gibelaldean, / eztu irabazirik luzatzean. 703 Orratzak bano hariak luzeago behar du izan. 704 Saguak jan liroena, jan beza gathuak.</p>
Bela	<p>2 Assec gosse eztakcussa. 7 Bicitce gaytzac hil nahia. 9 Bi etchetaco horac, çaria gora. 10 Boronthatiac cençua gal. 12 Caldi maradicatuc bilhoa lein. 16 Dakoussanac goure beztia, eztaquique goure beharra. 21 Errumera çouenac, lekuya gal. 22 Ez horac çahia jan, ez oilloer utzi. 25 Gabiac, aharra. 26 Garcia, Garcia. Gaixto batac diaçaguc bercia. 34 Jaurico presentac escua ondoan. 35 Jondone Justic hegalac bousti. 36 Lehenac bi escu. 37 Min duyenac boulharra jo. 41 Orga gaiztoenac carrancaric handiena. A8 Beharrác çaharrá merkatura. A15 Bentura dadinac hartza / Eztadinac ez bartza. A17 Herric béré légué / etchéc béré aztura. A34 Horac noun miná han mihia. A40 Saintuéc éré olio náhi.</p>

71. taula. Perpaus iragankorretako subjektuak, artikulugabeak azpimarratuta, eta *bat* dutenak nabarmenduta.

VI.8 eranskina. Perpaus iragangaitzetako subjektuak

Bizkaierazko testuak	
Abendaño	3 <i>Oñetaco lurreau jauilt ycara</i> 4 <i>gorpuceco lau araguioc berala</i>
MLastur	1 <i>Cer ete da andra erdiaen çauria</i> 8 <i>Iausi da cerurean arria</i> ⁶²³ 18 <i>Ain gach andia apucadua gatic</i> 19 <i>Ceruetaco mandatua</i> ⁶²⁴ <i>içanic</i> 27 <i>Cerurean jausi da abea</i> ⁶²⁵
Artazub	1 <i>Oñetaco lurreau jabilt icara,</i> 2 <i>Lau araguioc vere an verala</i>
ArrasErreKI	A5 <i>suec gayti yl da ene çaldun caudala</i>
ArrasErreKIII	3 <i>Bergararroc asi dira / trajioe baten azmaçean</i> 9 <i>aen bizarac ycara çirean</i> 11 <i>ganboarroc su emaytean asi dira</i> 28 <i>egun bein ur jarruta / ganboar seme lasterra</i> 29 <i>ara bere lasterrago / abendañuje motela</i>
SalKond	2 <i>Bilbaon catigu dago Salinasgoa</i>
Sorabila	3 <i>bost echeac bost urre.</i>
IbargCEs	B3 <i>aita bichia, se bichiãc dira onec?</i> A5 <i>Guerrea espa baquea, gustia da enea</i> A5 <i>Guerrea espa baquea, gustia da enea</i> A6 <i>Madaria ta Muxica, [biãc] frutu on bi dira</i>
Sandailia	6 <i>Ardão zuria Mendoza gana doa</i> 11 <i>Hemandadea arean doa negarrez</i> 14 <i>Lascauarroen yesetaco lasterra!</i> ⁶²⁶
RS	1 <i>Adi adi / ce Jaungoycoa dagoc adi.</i> 2 <i>Aberas yzaytea baño / hospe ona obeago</i> 2 <i>Aberas yzaytea baño / hospe ona obeago</i> 4 <i>Abenduco lañoa / euria edo egoa.</i> 6 <i>Basoa ta yuaya auço, / au ez daben esea gaso</i> 7 <i>Bioça ta zençuna / guduan dira bearrago / ysquilluac baño.</i> 7 <i>Bioça ta zençuna / guduan dira bearrago / ysquilluac baño.</i> 8 <i>Beyê erroa jachiago, luceago.</i> 9 <i>Açerrian lurra garraz, hoña ybini eguic baraz.</i> 11 <i>Barazea ta vsategui, / auerasgarri.</i> 12 <i>Bildurti dana hanquer.</i> 14 <i>Eguia laz ta labio.</i>

⁶²³ Gaztelaniazko itzulpenean “una piedra” dakar.⁶²⁴ Gaztelaniazko itzulpenean “fue mandamiento del cielo” dakar.⁶²⁵ Gaztelaniazko itzulpenean “un poste” dakar.⁶²⁶ Subjektutzat jo liteke, ulerturik *zein handia den* edo antzeko zerbait elidituta dagoela.

<p>20 <i>Celan vaysta ojala / alacoa mendela.</i></p> <p>20 <i>Celan vaysta ojala / alacoa mendela.</i></p> <p>23 <i>Cematuoc oguien jala.</i></p> <p>24 <i>Ayta çarra ta behse etena / ezta guerena</i></p> <p>27 <i>Aceriac buztana jauso eçin / ta vay gabia; / andi danarren yndarra / nagusi jaquiteria.</i></p> <p>27 <i>Aceriac buztana jauso eçin / ta vay gabia; / andi danarren yndarra / nagusi jaquiteria.</i></p> <p>28 <i>Daguenileco euria / ardaoa ta ezta.</i></p> <p>29 <i>Aldi chaburra lasterra vada / egun astia baño obe da</i></p> <p>29 <i>Aldi chaburra lasterra vada / egun astia baño obe da</i></p> <p>30 <i>Adinona larra baño obe da.</i></p> <p>30 <i>Adinona larra baño obe da.</i></p> <p>32 <i>Anbiolaco supitac, eguiac.</i></p> <p>35 <i>Celangoa baysta amea / alangoa oy da alabea.</i></p> <p>35 <i>Celangoa baysta amea / alangoa oy da alabea.</i></p> <p>38 <i>Celata dagoana vere guachen ençula.</i></p> <p>41 <i>Nequearen ostean poça.⁶²⁷</i></p> <p>43 <i>Mayaz yluna ta baguil arguia, / hurte gustico oguia.</i></p> <p>44 <i>Loyçaen ganeco leya, euria.</i></p> <p>48 <i>Farata asco calean / audiaca ebilten dira / ta oguiari leyoe jira.</i></p> <p>60 <i>Gaucea da laguneena / ychadonaz datorrena.</i></p> <p>60 <i>Gaucea da laguneena / ychadonaz datorrena.</i></p> <p>63 <i>Gorhua garrian, / ta gogoa quirolan.</i></p> <p>63 <i>Gorhua garrian, / ta gogoa quirolan.</i></p> <p>64 <i>Luqui cume, azeri.⁶²⁸</i></p> <p>65 <i>Lenaengo emaztea ysusqui, / bigarrena andrandi.</i></p> <p>65 <i>Lenaengo emaztea ysusqui, / bigarrena andrandi.</i></p> <p>71 <i>Auere guextoa da gorrotoa.</i></p> <p>79 <i>Triscan badabil asoa / aus asco erigui daroa.</i></p> <p>80 <i>Ygazco lapurroc / aurtengoen vrçaçalla.</i></p> <p>86 <i>Oguia lenago ora baño.</i></p> <p>86 <i>Oguia lenago ora baño.</i></p> <p>87 <i>Oñac⁶²⁹ leorr, haoa eze, / sendari doquec</i></p> <p>88 <i>Olaso, guichi bazuc y laso.</i></p> <p>93 <i>Cematuoc gueyago / orzituac baño.⁶³⁰</i></p> <p>94 <i>Dindica murcoa betatu doa.</i></p> <p>96 <i>Donsuaê eseâ duztioç barrez, / deungueaenean negarrez.</i></p> <p>106 <i>Bereçat dana, besterençat.</i></p> <p>107 <i>Aldi guextoan jayo doa / hospe gextocoa.</i></p>
---

⁶²⁷ Existenzial gisa ere uler liteke, *dago* elidituta.

⁶²⁸ Artikulurik gabe, baina egitura sintaktiko eskasekoa da.

⁶²⁹ Ez dago argi subjektua den, ala objektu gisa ere har daitekeen.

⁶³⁰ Ez dago argi hemen sailkatu behar diren.

- 109 **Arech asco dan vrtea** / besteac baño ez ohea.
 109 **Arech asco dan vrtea** / **besteac** baño ez ohea.
 110 **Andra escôdua**, basoâ ostatua.⁶³¹
 111 **Alaba vmaguinari** / **ama** estalgui.
 114 **Andia da ene mina**, / esan nay ta esan ezina.
 114 **Andia da ene mina**, / esan nay ta **esan ezina**.
 115 **Harien grisolac** / mayaçean dira onac.
 117 **Auçobaco aria**, / sagu ascoen abia.
 118 **Aldi joana** biorretan gasta.
 123 **Hao ysian eztoa sartu eullia**, / ta aldi guztietan ezta eder eguia.
 123 **Hao ysian eztoa sartu eullia**, / ta aldi guztietan ezta eder **eguia**.
 128 **Andrea ta sardia** / ausetan auspas.
 130 **Adisquidoc** hesay.
 134 **Andra eder ta aberasa**, / edo ero edo farata.
 135 **Andrea, sua, ta ysasoa**, / gustiz da guextoa.
 137 **Adisquidebaco bicicea**, / auçobaco heriocea.
 138 **Aguinac** vrrago, **aydeac** baño.
 140 **Oparayna** jaquindun.
 142 **Oñac** oz elejaracoz, / vero ezconçaracoz.⁶³²
 144 **Ostenduco** zara / ta **aldi ygaroa** / oraetan gajta.
 145 **Gaza lora ditean artean** / beste gauza lecusque.
 147 **Hurrutirean bolura dator hura**.
 148 **Huri galduan haucia** escuan.⁶³³
 149 **Hurrieteac hurri gauçac**, / ta hurri dira **aren bearrac**.
 150 **Hurte erurrezcoa**, garizcoa.
 151 **Hurte gestoa barri vsta**.
 160 **Egogui Machini mantua**, / ta ez afari guertua.
 160 **Egogui Machini mantua**, / ta ez **afari guertua**.
 163 **Sendo astoa** garitan.
 166 **Hurdinetan assi azquero** / prestu esta **seyzaroa** / ynoc çe bez aurqui guero / çe **aldia** eldu doa.
 166 **Hurdinetan assi azquero** / prestu esta **seyzaroa** / ynoc çe bez aurqui guero / çe **aldia** eldu doa.
 168 **Chamaratilla andia** / ta atorra chancharduna.⁶³⁴
 168 **Chamaratilla andia** / ta **atorra** chancharduna.
 169 **Mi gestoa da minago** / mintea baño.
 169 **Mi gestoa da minago** / **mintea** baño.
 175 **Escu onerean emay ona**.
 176 **Escurean haora** / **oquelea** galdu doa.
 180 **Osticoa aculuaganaco** / ydiençat gaso

⁶³¹ Ez dago argi hemen sailkatu behar diren.

⁶³² Objektu gisa ere uler daiteke.

⁶³³ Objektu gisa ere uler daiteke.

⁶³⁴ Sintaxi eskasekoa.

- 181 *Eztay yztanda / puzchoan eztana.*
 182 *Ezcur berereango ciya.*⁶³⁵
 184 *Lasterrago escua aora / ce ez burucora.*
 185 *Yrolagaz gaztea nequea.*⁶³⁶
 188 *Gal bidi guizona / ta ez aren ospe ona.*
 188 *Gal bidi guizona / ta ez aren ospe ona.*
 193 *Semea etena ta assea, / alabea jancia ta gosea.*⁶³⁷
 193 *Semea etena ta assea, / alabea jancia ta gosea.*
 195 *Nesquea açi din leguez / quirrua yrun din leguez.*
 195 *Nesquea açi din leguez / quirrua yrun din leguez.*
 197 *Belorita ezcur ona / esquequi asco baleuco.*
 198 *Iauxi din ezcurra / oro en su egur.*
 199 *Yla vsteldu ta zurça açi.*
 199 *Yla vsteldu ta zurça açi.*
 200 *Iaquindunen artean dabilena / jaquindun.*
 201 *Iusturiaen açean euria.*
 207 *Deungen mintegua macur / ta galçera azecoaz aurrera.*
 207 *Deungen mintegua macur / ta galçera azecoaz aurrera.*
 208 *Odol bearbaguea / agirtuco da eguia eurea.*
 209 *Sar dina gueben lecuan, bere caltean.*
 211 *Iausxten dira aldasac, / goraetan dira ybarrac.*
 211 *Iausxten dira aldasac, / goraetan dira ybarrac.*
 216 *Hulerzen eztan yza, prestuez.*
 222 *Hoea ataostean deunga.*
 223 *Ardi bat doean lecuti oro.*
 224 *Ejaco oguia onegua.*⁶³⁸
 226 *Ynsaurrac baño / ossac andiago.*
 232 *Ezconçea ta aguincea / çerurean jatorguz.*
 237 *Subaco esea, / gorpuz odolbaguea.*⁶³⁹
 245 *Guiçonoc oro buru balz, / andra duztioç buru çuri.*
 245 *Guiçonoc oro buru balz, / andra duztioç buru çuri.*
 246 *Oguiagaz hura, / oragaz heroen elicatura.*
 250 *Vcaondoa hur da baya / mun eguiten esquerga.*
 253 *Cejan esea hurrezco atea.*
 254 *Doneaneco euria, / garien galçaygarria.*
 255 *Dollorra otuago, asapuzago.*
 256 *Edoceyn bereçat / ta Iaungoycoa oroençat.*
 259 *Etsecoandrea cinbota, / ese duztia cinbota.*

⁶³⁵ Sintaxi eskasekoa.

⁶³⁶ Ez dut ongi ulertzen perpaus honen sintaxia.

⁶³⁷ Objektu gisa ere uler daitezke *semea* eta *alabea*.

⁶³⁸ Gaztelaniaz “Pan de arado” dakar.

⁶³⁹ Ez du egitura sintaktiko bete-betea. Halako berdintzeak ugariak dira atsotitzetan. Ez dut denetan oharra jarri.

<p>259 <i>Etsecoandrea cinbota</i>, / ese duztia cinbota. 266 Opeco erlea eneçat, / <i>mayacecoa anajeençat</i>. 266 <i>Opeco erlea</i> eneçat, / mayacecoa anajeençat. 267 Eztia ta ozpin, goço ta on eguin. 268 Mayacean berarra / <i>luce da eta sendo</i>, / <i>eguitayaren orçac</i> / <i>ebagui leydi ondo</i>. 274 Nesquea ta esquea, <i>nequea ta caltea</i>. 275 <i>Aroz dinean çirola</i> / <i>osqui guichi vrratu doa</i>. 276 Arrausi luçea, / <i>loa edo gosea</i>. 277 <i>Adicazen da emayllea</i> / ta ez arçayllea. 278 Alargunaen semea baño / vere vrdea da obeago. 281 <i>Atorren baxen vrrago</i> narrua. 282 Naybaco ezconçea, / <i>nequea ta caltea</i>. 283 <i>Aguindu ta emon ez</i>, / ala saria prestu ez. 286 <i>Hurteen gojenean</i> / jopua jaubeen aldean. 287 <i>Hurunic estan esea</i> / <i>ezin liçate asea</i>, ta <i>vay gosea</i>. 288 Hosqui osoa nayz etena / <i>escuan baño oñean obea</i>. 291 Eguia ergarria. 294 <i>Iaygui cidi</i> naguia, / <i>erra cizan vria</i>. 295 Iauna burquide gaxto. 297 <i>Galdu azquero</i> ondasuna, / <i>da eçauna</i>. 299 Galendua dabil vberen billa. 308 <i>Guren da andia</i> odolbacoa. 310 Dana daneguino. 311 Dana sabelera ta <i>Ierusalem</i>era. 315 Direanac direaneguino. 321 Hurte jaybala baño / belua obago 322 <i>Obe da</i> aurpegui gorri⁶⁴⁰ / <i>ce ez bioza balzqui</i>. 322 <i>Obe da</i> <i>aurpegui gorri</i> / <i>ce ez bioza</i> balzqui. 324 Amucozco buztana dauenac / <i>suen bildur</i>.⁶⁴¹ 328 Y lacoa jayo ta <i>suac andi</i>. 328 <i>Y lacoa jayo ta suac andi</i>. 333 Hussic datorrena / <i>beralan biortu</i>. 337 <i>Osoen aorean</i> oquelea bere on. 341 <i>Guextoto oy danari</i> / bildurra jarraygui / ta <i>caltea jarrugui</i> 344 Hurrûgo ynsaurra burua laso, / <i>jarrequin ez equida erricoa laso</i>. 344 <i>Hurrûgo ynsaurra</i> burua laso, / <i>jarrequin ez equida erricoa laso</i>. 344 <i>Hurrûgo ynsaurra</i> burua laso, / <i>jarrequin ez equida</i> erricoa laso. 347 Ora osoen lagun. 349 <i>Oric eztan erria</i>, / <i>ybarjaun da</i> açeria. 354 Ardi chipia veti bildos.</p>
---

⁶⁴⁰ Subjektu gisa interpretatu dut *aurpegui gorri* hemen.

⁶⁴¹ Badirudi perpaus iragangaitza izan behar dela (*bildur izan*), nahiz eta subjektua ergatiboan egon.

- 356 *Asso asea*, gosa gogor.
 357 Adicaçen da *emallea*, / ta ez *arçallea*.
 358 *Ausa* zala euriaz loyza çidi.
 360 Surean *quehea* jayo doa.
 363 *Samarien osticoa* da gestoa, / noc verac ar bez vere ydecoa.
 365 *Dagoana* belaunean oñatu, / *dabilena* sabelean obatu.
 371 *Gextoac* on jaunen guerizan.
 374 *Nesqueac* yru hiz egunean, / ta *biac* vere caltean.
 376 *Lenaengo andrea* da emazte, / *bigarrena* seniquide, / *arena* gach ta calte.
 379 *Hurdeoc* yl azquero / *bareoc* yndusca.
 381 *Eun* sauel bateco / ta *bacocha* bere gogoco.
 386 *Arzayoc* arri citea, / *gaztaeoc* aguir citea.
 388 *Ese palagadua* baño / *alogadua* obeago.
 390 *Edo guizona* guizon / edo lastaçacu.
 392 *Emaytea* andizuren, / *arçaytea* mingarri.
 395 *Gaba*, gogayeren ama.
 396 *Choria*, gazteteguiâ ezpadaguic abia, / zaarza gachen eldu doc *hire biçia*.
 398 *Loca* jabilt *aguina* / ta gogoa dot arina.
 400 *Lurra* bigunago, / *haarra* barrunago.
 403 *Argaloc* ydeco eyten badira / aec yndarsuen yçango dira.
 408 *Barri ertuna*, lelengo ençuna.
 413 *Guiçon gazteen gogoa* / ecosaria lasoa.
 413 *Guiçon gazteen gogoa* / *ecosaria* lasoa.
 415 *Aztua* eztan *zarra* / aztidila.
 416 *Opeileco herlea* enezat, / *mayaçecoa* anajeentzat.
 417 *Arozaren esea* zozes, / zozes vere gaiches.
 418 *Aunça* ygarota oñaça agui, / batec daguiana bestec yguini.
 418 *Aunça* ygarota *oñaça* agui, / batec daguiana bestec yguini.
 423 *Aurrera adize eztana* / azera dago.
 425 *Peco gassoa* deucot / *etorri joatan gacha* / jatordala, / ase osteco loa.
 428 *Ciria* da guextoa / zur berereangoa.
 431 *Yre auçoac eztequiâ gacha* / ona da.
 433 *Ondasunac* galdu azquero / dyra ezaun.
 434 *Eshsean dagoan gacha* / erraz da ezauten.
 435 *Iopua ta adisquidea* / ez chiro ez aberas.
 436 *Vgarajoen trisquea* / leorrerean ezera.
 440 *Beluco esconçea* deunga, / goxeticoa ez oba, / aldia gauzac daude, / aroari jarrain gaquioza.
 440 *Beluco esconçea* deunga, / *goxeticoa* ez oba, / aldia gauzac daude, / aroari jarrain gaquioza.
 441 *Esea* erre azquero vretan.

- 442 *Eshse vshsa errierta vshsa.*
 443 *Ese vsa ergarri / ta vetea pozcarri.*
 443 *Ese vsa ergarri / ta vetea pozcarri.*
 445 *Enea neureçat, / çurea bioençat.*
 446 *Esalea, ençula.*
 447 *Yzozen ganeco cayna, / gorpuz guztico mina.*
 448 *Aurrereen jayayten dana / osteyren ez dau negarra.*
 449 *Zauriac ocituago / dira minago.*
 450 *Zarren semea / gojago zurz.*
 451 *Ene alabea ax on, / ama, marcaac dabilz ysasoan.*
 456 *Aurrera adizen eztana / azeranz jauxten da.*
 458 *Egazitiric ezta arinago / andreen gogoa baño.*
 459 *Erur asco dan vrtean garia, / ta erle asco dogunean eztia.*
 459 *Erur asco dan vrtean garia, / ta erle asco dogunean eztia.*
 460 *Errana ezta goçoa / vada vere eztizcoa.*
 467 *Chiroac dirudi ynsausti, / guztioç arrica veti.*
 468 *Catuac daroean oquelea / gueyago da vere çe ez eurea.*
 469 *Ezcarazbaco essea, / ta andra losaguea, / ta ypirdico puza, / gustia onez hussa.*
 473 *Neure eshseco quea / lagunenco sua baño obe da.*
 473 *Neure eshseco quea / lagunenco sua baño obe da.*
 471 *Oshso gosea ebiloqui.*
 475 *Zor çaarra goyz gayztoen beguira.*
 479 *Zaarra da liburu, / aen esana daigû.*
 481 *Zenzun eguarria / estoa sartu buruan.*
 482 *Chacur zarra yrrigau, / gazteori aluerdau.*
 482 *Chacur zarra yrrigau, / gazteori aluerdau.*
 484 *Çequenaen vician caltea, / oasuna aen herioçea.*
 484 *Çequenaen vician caltea, / oasuna aen herioçea.*
 486 *Çarteguia bior cidi jayparrira.*
 488 *Zarra ta labea aoti berotu.*
 491 *Edozeyn berezat, / Iaungoycoa oroenzat.*
 494 *Dollorra ondo danean yguy.*
 497 *Esajaunen saria / ezta ayn coycari / çeyn dirudi.*
 498 *Ardia aunçari hule esque.*
 499 *Guiçon vicia / bereen ezcatu doa.*
 500 *Oguiagaz gachac chipiago.*
 503 *Ezta zarra dauena çaldarra.*
 504 *Necaetâ dana, marraac ditu.*
 505 *Ayn da ona nojala / çe ez daquit nox doqueda.*
 507 *Dollorrac pere andizurenen ospea, / gora joacu ycaztobico quea.*
 508 *Zamarra laçac gora, / obea valiz nola.*
 511 *Yzoz çuria, eurien mâdataria.*
 514 *Etorri vadaquic billaetâ doan gacha, / gondu daquiala.*

	<p>517 <i>Eder elaea</i> goxean cõtazean, / enearê cõtêac jo nau biozean. 518 <i>Eguia</i> da laz ta garraz, / ta mergaz. 520 <i>Dollorren emaztea</i> mizca. 522 <i>Andrea</i> soloy, / <i>hurdea</i> vasoy. 526 Vere gachean ynurriari / <i>egoac</i> jayo jacazâ. 527 <i>Andraurenen essea</i> / garazazal. 529 <i>Esanac</i> gugan, / <i>eguinoc</i> laungoycoagan. 529 <i>Esanac</i> gugan, / <i>eguinoc</i> laungoycoagan. 531 <i>Oasun</i> eçeyn baño obea / <i>çarzaroco alabea</i>. 533 <i>Oroc</i> dogu ardura bat, / ta <i>guztia</i> tacoençat. 534 <i>Otorde</i> dabil <i>mayaçã</i> su esque. 537 <i>Ogui ta lasto</i> eshseraco. 542 <i>Vrrineric ospea</i> / <i>erricoa</i> obea. 542 <i>Vrrineric ospea</i> / <i>erricoa</i> obea. 545 <i>Otu</i> doneari / ygarartean <i>nequea</i>. 547 <i>Ecandu</i> gasstoari / <i>bernea</i> ausi. 550 <i>Jaunen hotua</i> / oy da aguinda. 551 <i>Emazte dollorren jaubea</i>, jopu. 554 <i>Bere</i> burhua ezautea / da <i>jaquitea</i>. 557 <i>Ene</i> labaldian / <i>labea</i> jausico zan. 559 <i>Onerextea</i> dodan <i>lecuan</i> / jarri daquidala <i>egusquia</i>. 560 <i>Seyacaz echun dina</i> / <i>ucuzca</i> jaigui doa.</p>
Garibai	<p>A2 <i>Jaqui çidin naguia</i> erra çigan vria B1 <i>Jagui cidin naguia</i>, Erra ciçan uria A3 <i>Goiz salsa osha</i>, verandu <i>varazcaria</i>⁶⁴² B7 <i>Goz salsa osa</i>, Verandu <i>varazcaria</i> A5 <i>Ogui erraverria</i>, echagalçaigarria B2 <i>Ogui erra barria</i>, Esa galçay garria A7 <i>Guinda</i> gozo dala min da B41 <i>Guinda</i> goço dala, min da A10 <i>Guiçon necatua</i> Gogo ush B21 <i>Guicon vearra</i>, gogo us A11 <i>Arçaiac</i> aserra çiteçen. <i>Gastac</i> aguiri çiteçen A16 <i>San Simon eta Juda negua</i> elduda B52 <i>Sanct Simon eta Juda, Negua</i> eldu da A17 <i>Saroac</i> vrrago, <i>Arraiac</i> estuago⁶⁴³ B60 <i>Sara-ac</i> urr-ago, <i>Arrayn-ac</i> estu-ago A25 <i>Mila urte</i> igarota, vra vera videan B6 <i>Mila urte</i> ygaro eta ura vere vide-an. A25 <i>Mila urte</i> igarota, <i>vra</i> vera videan B6 <i>Mila urte</i> ygaro eta <i>ura</i> vere vide-an. A30 <i>Essanoc</i> oy dira eçe Erregue vere oguiz ase çettoa</p>

⁶⁴² Elidituta ulertu dut *hasten* da-ren moduko aditzen bat.

⁶⁴³ Elidituta ulertu dut *daude*-ren moduko aditzen bat.

	<p>B44 <i>Esanac oy dira ce erregue vere oguiz ase ez toa</i> A30 <i>Essanoc oy dira eçe Erregue vere oguiz ase çetoa</i> B44 <i>Esanac oy dira ce erregue vere oguiz ase ez toa</i> A33 <i>Villareal de Vrrechu, veti guerrea darraiçu</i> B58 <i>Villa real de Urrechu, Vetii guerrea darrai-çu.</i> A35 <i>Ez euguia, gorde vsh</i> B22 <i>Eç euguia, gorde us</i> A38 <i>Guiça vstea, guztia vstel</i> A39 <i>Onac on direala, obiac obe</i> A46 <i>Aita gurea bein eliçara eta orduan nequez</i> B11 <i>Ayta gurea vein elexa-ra, eta orduan tormen-tuz.</i> A47 <i>Egogui Machini mantua</i> A49 <i>Bardin Burgos eta Marquina</i> A50 <i>Larrea Burgos baño obea Toledorem idea</i> A51 <i>Goyztarra ni magaletan det aguiri</i> A52 <i>Hora il daguien mendian Guiçona idoro ez didila</i> A54 <i>Andrea vgaría eta gorularia</i> A55 <i>Vichioc eder, verori ez</i> A58 <i>Eçe vere eçac gustiac, Maria gurearen verriac</i> B9 <i>Maria gurea-ren barriac, Ecervere eçeac gustiac</i> A59 <i>Ez euguia ot orde</i> A60 <i>Içenoc andi, içanoc chipi</i> A62 <i>San Simon eta Judaetan, onçiac ancoraetan</i> B53 <i>Sanct Simon eta Judae-tan, Onçi-ac ancorae-tan</i> B3 <i>Guiçon beti naguia, Esa galçay garria</i> B4 <i>Guiçon utra ederra. Gueiaenean alperra</i> B20 <i>Ardi chipia, veti vildos.</i> B36 <i>Naarra ondere-an çorroç</i> B38 <i>Catu çaarra esne gura</i> B42 <i>Nolaango lecua, Alaango cobrua</i> B62 <i>Axea nora, Capea ara</i></p>
frJZum	<p>10 gollaraoc bere onac 11 tira 15 <i>durangoco</i> 16 <i>gentea</i> baçaut juizio guichizcoa da gueyaena. 16 pare bat ca 17 sulla eta frontal bi doaz orayn. 16 <i>pare bat ca</i> 17 sulla eta frontal bi doaz orayn. 17 <i>sulla</i> eta frontal bi doaz orayn. Joango dira gueyago. Orco 21 <i>ereguy bear dogu</i> 22 <i>çuc</i> eta nic neba arrebaoc. <i>jauxiric dago</i>, çure alabea da o 23 rren çimjenturic onaena. 23 gure llobau bere gujçon prestu e 24 <i>guin da asco yrabaztendau</i> 30 <i>orayn vere</i> cerbayta voa, artuco deue [...]çataco bildurraren 34 <i>alegra bidj</i>, çure bioçz garbiorj: <i>andrea çara eta bacarric</i>. 35 çeruetaco Jauna yçango da çure faborean. <i>munsarasco eseorj</i> 35 munsarasco eseorj 36 <i>ovato dago eta erriorj bere vay çeruco</i> <i>Jaunagaz eta vere</i> 37 <i>andra naturaleagaz</i>.</p>

	<p>35 <i>munsarasco eseorj</i> 36 <i>ovato dago eta erriorj bere vay çeruco Jaunagaz eta vere</i> 37 <i>andra naturaleagaz.</i> 37 <i>andra naturaleagaz. olaoc bere gujadu bite ondo. Edolaan</i> 39 <i>es</i> 40 <i>força bidy çure bioçz noble orj.</i> 40 <i>obato lagunetan çaytuela</i> 41 <i>munsarasco seme lealoc ençuten dot.</i> 44 <i>aurrera guztioc. ese orj vear dogula</i></p>
EsLel	<p><i>Galdua çure arpeycó narrua[Arch.Gen.Simancas / Mend / 1518]</i> <i>Fray Vicentec esala / Fedea cina liçala [Garibay / Arrasate? / 1600 a. q.]</i> <i>Embidiaren dira echaitasun oro [Echave / ? / 1607]</i></p>
Andram	<p>1 <i>gure Jaunaren urte ygaroac</i> 1 <i>ta Ochoa orren semeac escutari ascogas</i> 2 <i>etorri san Aurqui / Laster / Atetirean Eneco Pagoetantayco bere arma gueçi barriacas</i> 2 <i>baesan Eçe bere Armaçarrac Ausi taletorrela</i></p>
KantabKant	<p>5 <i>Leor çelayac bereac dira</i> 5 <i>mendi tantayac leusoac</i> 8 <i>Sojac⁶⁴⁴ gogorrac badyri tuys</i> 8 <i>narru biloxa surboa</i> 9 <i>gueldi bagaric pochoa</i> 14 <i>Tiber lecua gueldico çabal</i> 16 <i>Andi aristac gueysto sindoas</i></p>
BizkOlerk	<p>13 <i>dolorea ta penea da [ene] laguna</i> 17 <i>vaquiçu zurea orain gustiau naçana</i></p>
Arabako euskaraz dauden testuak	
Urrexola	<p>2 <i>Sendo cenduan odolori⁶⁴⁵ biurtu jaçu gaçatua</i></p>
ErrodZar	<p>1 <i>Arma escuduac on dira dardos,</i> 7 <i>lau milla bere baleduque premia letorreanean,</i> 8 <i>Cortaçarretarrac delantereaa, Ibarguendarrac urrean</i> 10 <i>jaun Asençio Guebaraco ganean darda ordean</i> 11 <i>Billela ta Arteaga, anage onac urrean</i> 14 <i>Errodrigo Çarateco saldi urdinaen ganean,</i> 17 <i>arerioac ur jarraica arrebearen semea</i> 18 <i>ona chipi, orpo laster, Abendanochea⁶⁴⁶</i> 19 <i>-Arren, echosu orain osaba, bixooc justa gaitean</i></p>
Land	<p><i>vnditu nauioa “anegarse la naue”</i> <i>oteyac eguõ çeruan “añublar el çielo”</i> <i>sua iltu, sua ysçaungui “apagar fuego”</i> <i>vsoa vrruetã eguõ “arrullarse la paloma”</i> <i>errecac aundiac dato[z] “auenida del rio”</i> <i>cloquea eguon olloa “cloquear gallina”</i></p>

⁶⁴⁴ Interpretazio zailekoa; baliteke subjektu ez izatea, eta *sojac* gogorrac osorik objektu izatea.

⁶⁴⁵ *Biurtu jaçu* aditzaren subjektua.

⁶⁴⁶ Ez da subjektu bete-betea.

	<p><i>euria gueratu</i> “descampar lluia” <i>egunac yrago dira</i> “dias a” <i>veguiac encapotadu</i> “encapotar los ojos” <i>vuco vleac goratu, osçez</i> “enerizarse de frio” <i>vra manadu</i> “manar agua” <i>esque ybili probea</i> “mendigar el pobre” <i>azeytunac daodẽ lecu</i> “oliuar lugar” <i>verarrean ybili abereac</i> “paçer el ganado” <i>yguçquia sartu</i> “ponerse el sol” <i>vençidua emon</i> “rendirse el vencido”</p>
Lazarg AL	<p>1142v <i>Aen Mesedea servidu içaten liçala</i> 1142v <i>ceinçuc</i>, <i>alcarri escuetaric eustela, joan cirean Silveroen camarara</i>, 1143r ez çatean <i>miracuru an ila</i> 1143v <i>Esperanceau galdu jat</i>, / <i>guztiz ez arren, parte bat</i>; 1143v <i>Esperanceau galdu jat</i>, / <i>guztiz ez arren, parte bat</i>; 1143v <i>Contentu uste neben orduan / oy jatort descontentua</i>. 1144r <i>asi cirean Silverogaz joacen musicoac ain dulcemente jaiten euren istrumentuac</i>, 1144r ece <i>Silveroen ugaçaba eta agaz eocen guztiac citecen espantadu</i> 1144r <i>eta, onetan eocela, ministrilac ixilduric</i> 1144r <i>asi cirean lau musico, utra conciertu andiaz, manera onetan cantaetan</i> 1144v <i>çuregaz ene secretoa / descubri lidin bapere</i>.⁶⁴⁷ 1144v <i>Silvero eta bere lagunac joan citecen ciudadera</i> 1144v <i>eta, colacioa acabaduric, despedidu cituan musicoac</i>⁶⁴⁸ 1145r <i>ceña çan Italiaco ciudade batera</i> 1145r <i>Ainbat çan, bada, Silveroren / amoremina andia</i>, 1145v <i>Sirena bere ainbeste dabil / besteoc leguez galduric</i> 1145v <i>Leen esan dogun conquistan lau amadore oec <1146r> egonic</i> 1146v <i>Neure beguioc guiaduco dot / tristezea dan errira</i> 1147v <i>eta dagoala denporea asignadur[ic] egun seigarren eguneco</i> 1147v <i>eta, ala, ene lagunau eta ni goaç ara, Silveroren jentilezac ecusterren</i> 1147v <i>ain sentimentu andiaz ece, an eocen arçaiægati içan ez baliz, ez çatean asco an ila</i> 1147v <i>eta, ain da nic deusadan amorioa andia</i>, 1147v <i>orrela dan azquero, goacen guztioc batera</i> 1151v <i>niri bacarric ichiric emun deustan pena; ceña dan ayn andia</i>, 1151v <i>ceina deustae esan dagoala Silvero dagoan lecu</i> 1151v <i>ezta miracuru nigaç conturic eugui eça</i>. 1151v <i>Bada bere, nic çuri deusudan amorioa ayn firmea dan azquero</i> 1151v <i>Doristeoc ecusiric çala imposible Sirena bereganic apartaetea</i> 1151v <i>imposible oy dan azquero / nic çuri onerextea?</i></p>

⁶⁴⁷ Inpersonal gisa uler liteke ere bai, eta hartara objektu gisa ere interpretatu liteke.

⁶⁴⁸ *Colacioa* bukatu zenean, edo bukatu zutenean?

	<p>1152r lauoc batera nor bere ardiaquin joacela 1152r Oy, Sirena, ceñaen beguioc direan norteagaz conparaduac! 1152r Nachaçu suplicaetan nay daquiçula, ene peneau oneyn andia dan azquero 1152r cegaiti ene bioça Doridogan dago 1152v Bada, onela dan azquero, ceure buruori desengañaduric,⁶⁴⁹ 1152v Bada, oneinbat gach ire causaz etorri dan azquero 1152v Platica oetan lauoc eocela 1153r cegayti eben datoz salbaje andi bi ondo armaturic, guri bicioc edetera 1153r Silveroc eta Doridoc remedioric emun al бага; ceynçuc gueratu citecen espantu eta tristeza andiaz 1153r aditu even cantaetaz etorrela odeietati figura eder bat 1153r eta uste even ce Sirena eta Silbia eroan euenac letocela, aec bere eroatera 1153r Çuec jaquingo doçu ece araenegun ecusi ceben salbajeac direala Narbaeç encantadorearen mutilac 1153v jarri citecen beguira canpuruç, nun ecusi even egoala Confusioco Esea 1153v Onetan eocela, aditu even etocela jente asco deadarrez, 1153v soca bategaz escu delicaduac loturic lepora⁶⁵⁰ 1154r Bioen contra probancea / clarua dago, ciertu, 1154v baetocen Narbaecen jentea euren pegoea declaraetan evela 1154v Bada bere, dios Marteren mandataria ezpata bategaz salvage aen arteti sartu çan 1154v ençun even aen alderuç cantaetaz etocela guiçon baçu</p>
Lazarg A testua	<p>A1: 20 iguzquiaren aldean dago / gure onrea jarriric A1: 26 doncella flordelisaric asco / guztiac gorriz janciric: A1: 29 gure jazteco gorrioc dira / contenuagaz josiric, A1: 39 D'Erediaco galea dator / ponpa andiaz beteric; A1: 44 Çaldunic asco ecusi neben, / guztiac oriz janciric, A1: 45 ceña dan utra librea gacha, / desesperançaz beteric; A3: 21 —ene fedeau andia da ta / ondo tratadu naguçu; A3: 25 Ene lindea servicen bada, / colpe batean il naguï. A4: 17 Urtan eder arria, / aen gañean choria, A4: 18 Urtan eder arria, / aen gañean choria, A5: 9 guztiau çurea nax ta / erraz daguiquet. A6: 13 cerua eta içarrac bere / oyta ce bitez ixildu; A6: 19 Isasoori tinta balidi, / ceru çabala liburu, A6: 20 Isasoori tinta balidi, / ceru çabala liburu, A6: 21 oy Arabaco abantajaoc / ecin litezque contadu.⁶⁵¹ A6: 38 cegayti Eusquel Errian dira / eder guztioc dotadu. A7: 101 Biar-eciac urrean datoz; / arren, betorque ebeti.</p>

⁶⁴⁹ Subjektua da, ala objektua?

⁶⁵⁰ Subjektua da, ala objektua?

⁶⁵¹ Perpaus inpertsonalaren objektutzat jo daiteke.

<p>A8: 7 fortunea curela dana / aldi bat pensa eçaçu. A9: 18 Faltaduco jaçulaco / cençuna goganbear nax. A10: 47 Ene icena letra onetan LÇRGA / oy dago escreviduric. A10: 67 Amorea ta bioc gabilça, / ez dogu beste lagunic; A10: 76 aen icena letra onetan MGDLNA / oy dago relataduric; A11: 2 Jaio citecen maiaz ilean, amorioa oequin; A11: 8 oen gañean jasarri cidin / amoremina dulceric. A11: 9 Mundua mundu formaduzquero, / oy ez da jaio semeric A11: 10 Mundua mundu formaduzquero, / oy ez da jaio semeric A11: 11 ene ostein nor içan dan / au baño guiçon firmeric. A11: 12 ene ostein nor içan dan / au baño guiçon firmeric. A11: 15 eurac biac oy ebilcen / bapere baga lagunic A11: 19 Cerren guztiaç egon joacen / andiro admiraduric A11: 22 oy nola beti ebilten diran / Martin da Flora bacarric, A11: 29 aen bioçac nunberegaita / egon joacen tristeric. A12: 1 Gaztelatica jentil onbre bat / orayn etorri ey jacu; A12: 7 au onela oy dan azquero, / esquerric asco Jaunari. A13: 5 Guztioc guenbilcela / en nuestro ganado, A13: 15 guztioc alcarregaz / y a Belén llegamos. A13: 17 Aynbat gauça egoan / de admiración A14: 6 çazpigarren ilabetean/ urteje onau sarturic, A14: 9 ceña çan egun aleguerea, / ene laztanac guraric, A14: 16 çu serbiceco ez jat faltaco / secula borondateric. A14: 98 oyta irago ce bequiqueo / bisitaçaca asteric, A14: 110 cerren bestela oyta ez jaçu / probechaduco gauçaric. A16: 5 Ceure bioça bera bequiçu, / badoçu piedaduric; A16: 12 cegaiti ene escuan ez zan / eguiten beste gauçaric.⁶⁵² A16: 15 Libertadea aregaz dago; / ni, barriz, beti bacarric. A16: 49 Ene bioçau a serviceco / jarri çan obligaduric; A16: 71 çure entendimentua bego / guchitan iraçarric. A16: 73 Tortolachoa eabilten da / bacoçic maiaz ilean, A16: 75 bere laguna galdu jaquin da / tristeric soledadean. A16: 81 Unicornio, animal fortiz / animal oen artean, A16: 92 bere odolaz mantenicen dau / guztiac aci artean. A17: 20 apa bat baneydiçu ao goçoan; / bacusu ene fedea firmea dana. A17: 24 neure bician ez çaut ancituco, / çureçat içango da nic dodana. A17: 29 Libertadeau joan jatan çuregana, / ni bici içaatea çure escuan dago, A17: 32 remedioaren esperanças beti nago, / ceña baquit, larrosachoa, çugan dana. A17: 46 biurtu libertadea eguidaçu, / alegueratu didin ene gogoa. A17: 51 secula jaio ez da amoraduric / ni duin firmeric ene lecuan.</p>
---

⁶⁵² Inpertonalaren objektua, berez.

<p>A17: 54 <i>Enegaz jarri çatez partiduan, / cegaiti onezquero da denporea;</i> A17: 70 <i>Secula nic ez oy dot beste lanic, / onela iragaiten jat gauegunac;</i> A17: 71 <i>ain dira ene beguioc elçaydunac, / çugana laster doaz eneganic.</i> A17: 75 <i>contentu-descontentuac puntu baten / laster etorten dira enegana.</i> A17: 113 <i>Amorea da onaco ez daquit cer bat, / etorten da araco eztaquit nundi;</i> A17: 118 <i>Dudacen badoçu, ene laztana, / asco da dichoso desdichaetan.</i> A19: 2 <i>Aitac ezcondu ezpanagui, / neurau ni ezconduco nax sarri.</i> A19: 14 <i>Senargureac ozta nago, / esecoxeoc beti barrez;</i> A19: 27 <i>Ayn eguin jat az andia / neure cilonen artecean;</i> A19: 30 <i>jarri banadi sugatean, / beroetan jat iturria;</i> A19: 31 <i>eguingo jat min oria / remediadu ezpanadi.</i> A21: 34 <i>Donostiaco San Franciscuan / agoan guiçon soldadua:</i> A23: 16 <i>çu pagaceco faltaco dala / nigan entendimenturic.</i>⁶⁵³ A23: 35 <i>çure entendimentua bego / guchitan iraçarric.</i> A23: 49 <i>Ene capea oial ona da, / neure diruac costaric,</i>⁶⁵⁴ A23: 50 <i>Ene capea oial ona da, / neure diruac costaric,</i>⁶⁵⁴ A23: 53 <i>Ene capaac egon doaz / ayn ondo toleztaduric,</i> A23: 55 <i>Ene capaac egon doaz / ayn ondo toleztaduric, / nola baçuen saboianea, / gauça usayz beteric.</i> A23: 78 <i>Donzella eder juzgaetaco / asco bear da gauçaric.</i>⁶⁵⁵ A23: 81 <i>Malpecado! Fruta au dago / lecuorretan galduric;</i> A24: 6 <i>Oy eta bardin onela bada, / andia jatort caltea,</i> A24: 26 <i>Erraz daoque azquero gueldi / oi ene errodelea;</i> A24: 38 <i>Ondasun oec galdu badaguit, / semea dichabaguea</i> A24: 44 <i>oy eta, barriz, andiegui da / ezconduaren carguea;</i> A24: 72 <i>aciazquero ezconquetaco / ozegui dago palsea.</i> A24: 86 <i>Alcar aditu ezpadaguie, / ez dabil ondo esea,</i> A24: 92 <i>Abenietan badira bere, / ezta fa[l]taco carguea:</i> A24: 105 <i>Oni aparta al daquiona, / dicha onezco semea.</i> A24: 113 <i>Nigaz ezcondu gura dabena / sosega bidi baquean;</i> A24: 119 <i>Oy oni luce derechanori / ce bego ene ustean.</i> A24: 122 <i>Oy nitaucat emazte on bat, / ceña dan ama andrea;</i> A24: 130 <i>oy orain ez letorquet ondo / arereanic jastea.</i> A24: 152 <i>orapilagaz lotu azquero, / neque da ascaetea.</i> A24: 154 <i>Gauça fortiça oy dana bacust / ezconduaren carguea;</i></p>
---

⁶⁵³ Ezezakoa perpaus nagusian dago: *Poeta gazte jaquinduna, / ce çaoz engañaduric / çu pagaceco faltaco dala / nigan entendimenturic.*

⁶⁵⁴ Ez da adibide prototipikoa.

⁶⁵⁵ Inperpersonal baten subjektua da; partitiboa *asko* zenbatzailearena da.

<p>A24: 168 <i>Gauça sacona bide da, ičan, / isaso ondarbaguea;</i> A24: 172 <i>Ene aideac, oy arren, au da / neuronen respuestea:</i> A25: 1 <i>Dichabagueau</i> joan ninčan ecer baga escuetan; A25: 22 <i>Andra dichabagueau</i>, barriz, sei ilecoaz maiaetan; A25: 23 <i>ene esai traidorea</i> pocic calça-juponetan. A25: 29 Ala <i>andrea</i> dichabaga sortu baçan nescaetan! A25: 39 Aide baga bacox nago <i>desdichadeau</i> eresquetan A25: 47 <i>guiçon onau</i> baegoan cer leiquean pensaetan. A25: 48 Chacurcho bat an eldu çan uraldeti eyzquetan. A26: 23 <i>banerexqueo / oy lequiola umilladu / gach eguilea / andra oni ta suplicadu</i> A26: 50 <i>Infernuetan / daoç çuençat grilluac,</i> A26: 91 <i>çuelacoac / egon doacen moduan.</i> A26: 140 <i>Eongo dira / onela condenaduac / secularecoz / finic ez daben lecuan.</i>⁶⁵⁶ A26: 143 Oy <i>onac</i>, barriz, / beti contentamentuan, A26: 151 <i>Jasarri çatez / Padarisuco reñuan, / ceña dagoan / çuençat asinadua,</i> A26: 164 <i>Joango dira / onac nor bere contuan;</i> A27: 21 Oy <i>çu</i> ederra ičan ez arren, / nic ez daucat bearric; A28: 1 <i>Salbatierra</i> / egun ey dago tristeric, A28: 8 <i>Ez da gueratu / barruan ese galantic;</i> A28: 9 <i>cerca çabaloc / jarri ey dira bacarric;</i> A28: 14 <i>apain ce bedi / oyta doncella galantic.</i> A28: 16 <i>Erraz daoque / Araba lutoz janciric;</i> A28: 20 <i>Nafarroaric / jasi ce bidi gararric.</i> A28: 46 <i>da jaio çala / Jaun Cerucoa justoric,</i> A28: 49 <i>Oyta jagui çan / suori</i> ultra forticic, A28: 68 <i>ara balloa g[u]içonnic,</i> A28: 70 <i>cerren eocen / larrin guztiac</i> beteric A28: 77 <i>Suori</i>, barriz, / oy beti sobervioric, / ez eucala / bapere piadaderic. A28: 88 <i>Etorri dira / oy barri onoc ençunic / comarcaetan / eocenoc</i> recogiduric, A28: 97 <i>Al eguienac,</i> / esporçuz animaduric, / ateraetan / asi cirean tristeric / aziendea, A28: 103 <i>Andioc</i> barriz / ultra negociaduric, / euren eseac / oy ecin defendiduric. A28: 106 Ala galdu çan / <i>lecu au</i> desastraduric, A28: 110 <i>enparaçaca / ese bat baice besteric.</i></p>
--

⁶⁵⁶ Erresultatiboa ote? “condenaduric”?

	<p>A28: 112-114 <i>Asco erre da / barruan joia galantic, / bay gueiago / oy asco arca gariric.</i>⁶⁵⁷</p> <p>A28: 123 <i>guraso asco / jarri da ume bagaric,</i></p> <p>A28: 125 <i>umeac bere / oyta guraso bagaric;</i></p> <p>A28: 127 <i>asco dabilça / curello desterraduric,</i></p> <p>A28: 142 <i>bici garean / guztioc recojiduric.</i></p> <p>A29: 1 <i>Ceru çabala / oy estali da içarrez;</i></p> <p>A29: 7 <i>Jerusalem / gaur bete da traidorez;</i></p> <p>A29: 9 <i>Jaun Cerucoa / an ey dabil clamorez,</i></p> <p>A29: 16 <i>Icara jabilt / lau laurenoc bildurrez.</i></p> <p>A29: 23 <i>Ceruco Jauna / jarri ey çan tristeric,</i></p> <p>A29: 45 <i>Joan çan Jauna / dicipulooc arturic</i></p> <p>A29: 99 <i>Oec guztioc / ortuan iragaroric, / eroan even / Christo bera loturic.</i></p> <p>A29: 109 <i>euren bioçac / contentamentuz beteric.</i></p>
Lazarg B testua	<p>B1: 4 <i>amorez gal dadila / gaiz deriztana;</i></p> <p>B2: 6 <i>Nic bere, Jaun orrec ala guraric, / probadu dot mina eta dulcea; / bietan busti da ene ulcea.</i></p> <p>B2: 8 <i>Concluicen dot nic oneinbategaz. / Iñor içango bada avisadu, / bear dau forçoso enamoradu.</i></p> <p>B2: 10 <i>Guiçon damaogaz eztaucana / conbersacioa gusto anditan, / bioa porra batez arraitan.</i></p> <p>B3: 12 <i>Arçaiten dau ençunaz descansua, / cerren arimaetan claramente / dago musiquea beti presente.</i></p> <p>B3: 14 <i>Bada, sei batec arçaiten badau / cantu sinple batez aynbat descansu, / cerren ez gazteac baldin badançu?</i></p> <p>B3: 18 <i>Esan badaguiçu, ezta faltaco / (neurc jaquin ez arren, badogu diru) / juglare pare bat nogaz conplidu.</i></p> <p>B3: 22 <i>Guiçon bat ebilen utra galduric / donzella eder baten servietan, / ceyñac amorez eben penaetan.</i></p> <p>B3: 36 <i>Semeac baeson: «Ni[c] aseguin dot, / ayta, eguin çure mandamentua, / cerren ori da ene contentua».</i></p> <p>B3: 38 <i>Bajoacen, bada, gau illun baten, / aytea ta seme, biac batera, / aytearen bioça coplacera.</i></p> <p>B3: 42 <i>Baeson ayteac: «Ene semea, / neuri baño oba derechudana, / ebenche vici da ene laztana.</i></p> <p>B3: 44 <i>Bada, bear doçu, dagoan guero / gauaro au illun, fresco ta oça, / dulcero copladu ene bioça».</i></p> <p>B3: 72 <i>Edo nafiñçu barrez seculaco, / edo çuc indaçu bici tritea, / çuregan dan azquero emaytea.</i></p> <p>B3: 76 <i>Ene araguioc icara dabilz; / ainbat sartu jate çure bildur[ra], / berechat naxala gaxto lap[urra].</i></p>

⁶⁵⁷ Partitiboa asko zenbatzailearena da.

	<p>B3: 77 <i>Ene araguioc icara dabilz; / ainbat sartu jate çure bildur[ra], / berechat naxala gaxto lap[urra].</i></p> <p>B3: 92 <i>Juzgacen badoçu ule onegaz / ocitu jatala niri odola, / indarsuac ditut virlo ta bola.</i></p> <p>B5: 2 <i>Sentidu бага castacen da / andiro aziendea;</i></p> <p>B5: 14 <i>alteraduric jasarten da / pueblo popularea.</i></p> <p>B5: 17 <i>ceyna dan guiçon gaztearençat / asa dacarren sardea.</i></p> <p>B5: 24 <i>Martingalaco primeaen barri / çuc niri itaunquetea / utra da nescac eguiteco / pregunta losabaguea.</i></p> <p>B5: 30 <i>Badanic bere, doçuna leguez / aragui gaxto gosea, / estilo onçat artu doçu / erro bacoç bat jaiztea.</i></p> <p>B5: 32 <i>Ay, arren, bada, gal daquiçula / ortu artaco frutea, / ilinti gachec poda deçala / an jaiaiten dan borrea.</i></p> <p>B5: 90 <i>nic uste baño luce içan da / cartaco parabolea.</i></p> <p>B5: 98 <i>Ceurorrec emun doçun guero / causa originalea, / remedioçat ar eçaçu / ceurorrec sufrietea.</i></p> <p>B5: 106 <i>On çara, ece ezta faltaco / ceruco ruciadea.</i></p> <p>B8: 5 <i>On da pacencia / sufri[du] valez.</i></p> <p>B8: 7 <i>Galteric asco jatort / neure bearrez:</i>⁶⁵⁸</p> <p>B9: 10 <i>acabadu eztidin / ene bicia.</i></p> <p>B9: 17-18 <i>Çuretaco nic daucadan / guztia / ezta mincor, salvo / ezti-eztia;</i></p> <p>B9: 21-22 <i>çugan ereingo dan / ene acia / ez bildurtu, eze / ezta gacia.</i></p> <p>B11: 5 <i>Nic çu andiro laztan içana / an içango da probadu;</i></p> <p>B11: 9 <i>Amoradua amorez ilten / ecin leite sufridu;</i></p> <p>B12: 24 <i>supitamente baequion / uzcar andi bat soltadu.</i></p> <p>B12: 25 <i>Nesca gaxoa aynbat cidin / afrontadu ta corridu,</i></p> <p>B12: 28 <i>beguietati laster equion / itoguincho bi mobidu.</i></p> <p>B12: 59-60 <i>cegaiti orain çu ta ni gara / bioc igual gueratu”.</i></p> <p>B14: 4 <i>gauçaric ezta ayn cierturic / nola dan eriocea.</i></p> <p>B15: 5 <i>Basoan çu çaoça fundadua / eta, il çan arren fundadorea, / bacus munduac çure balorea.</i></p> <p>B15: 8 <i>Cegaiti çu çara, dubdadu бага, / corridu badidi ondo mundua, / beste guztietan estimadua.</i></p> <p>B15: 20 <i>Ni caso naxala baldin badator / euroen artera tentacioa, / bertati esque nax paracioa.</i></p> <p>B15: 22 <i>Monjea causa dala, cocotean / enamoraduac ce begui acic, / cerren monjeaenac eztau gacic.</i></p> <p>B15: 27 <i>Ay ay ay ay ay ay ay ay ay ay / ay ay ay ay ay ay, dardo çorroça! / Cein triste dagoan ene bioça!</i></p> <p>B15: 29 <i>Aleguere dago isasaldean / uda ta negu beti naranjea; / monesterioan triste monjea.</i></p>
--	---

⁶⁵⁸ Partitiboa asko zenbatzailearena du.

<p>B15: 30 <i>Aleguere dago isasaldean / uda ta negu beti naranjea; / monesterioan triste monjea.</i></p> <p>B15: 33 <i>Esan badaguie eztaocela / aleguere baxe secula triste, / nic diot egun dala aratixte.</i></p> <p>B15: 34 <i>Cegaiti monjea iñox eztago / baice au edo ori pensaetan, / beti bere coitaen arilquetan.</i></p> <p>B15: 40 <i>Ene senideac libre daoça, / gozacen davela libertadea; / ni nago catigu subjetea.</i></p> <p>B15: 56 <i>Isi jaçun, bada, seculareco / carcel gogor onetaco ateac; / ay ay, ene narru çuri gazteac!</i></p> <p>B15: 59 <i>Ama libreaganic jaio ninçan / dicharic ez nebenau alabea; / dirurren saldu ninçan esclabea.</i></p> <p>B15: 70 <i>Contentuago dago alacoa / jaaten dabela basallorean, / eperqui janic baño priorea.</i></p> <p>B15: 72 <i>Contentuago dago alacoa / jaaten dabela basallorean, / eperqui janic baño priorea.</i></p> <p>B15: 74 <i>Cerren beti bere da arinago / borondatez nequea eguitea / baño bere posa asedetea.</i></p> <p>B15: 75 <i>Cerren beti bere da arinago / borondatez nequea eguitea / baño bere posa asedetea.</i></p> <p>B15: 76 <i>Orain dator fraile malmaz arro bat, / achaquiz arturica bisitea, / oñagaz dacarrela aguintea.</i></p> <p>B15: 82 <i>Arençat eperra, bardin al bada; / ez gorri tantaric, baice çuria; / aumaric badogu, ez açuria.</i></p> <p>B15: 83 <i>Arençat eperra, bardin al bada; / ez gorri tantaric, baice çuria; / aumaric badogu, ez açuria.</i></p> <p>B15: 84 <i>Arençat eperra, bardin al bada; / ez gorri tantaric, baice çuria; / aumaric badogu, ez açuria.</i></p> <p>B15: 102 <i>Ona bada, señoras, claram[en]te / nun relatadu dan çuen bicia, / ceina dan çuençat guztiz gacia.</i></p> <p>B16: 15 <i>Conpañiaçat tristurea / ascotan leguez arturic, / guiaçat barriz benturea, / baneroean echurea, / chitez guztiau galduric.</i></p> <p>B16: 103 <i>libertadea gal equidan, / aren ordeco baeguidan / prendatan echi içoça.</i></p> <p>B16: 111 <i>Beti nabil caso au dala / trabajadua azquero,</i></p> <p>B16: 123 <i>ene çaldiau dabilela / berau pilotu berau bela, / jan бага fatigaduric.</i></p> <p>B16: 140 <i>Jagui guindicen arerean, / puntu artaric bertarean / illundu cidin cerua.</i></p> <p>B16: 146 <i>Ainbat tenpora dan azquero / çabilçadela galduric, / eben aseden eta guero / joan çatezque, caballero, / andiro mejoraduric.”</i></p> <p>B20: 27 <i>ceinaz benturea estaldu jatan, / seculaco nigaz despedidua.</i></p> <p>B20: 29-32 <i>Eneçat faltadu çan contentua, / eneçat faltadu çan aseguina, / eneçat faltadu çan aleguina, / eneçat faltadu çan</i></p>
--

	<p>esporçua.</p> <p>B20: 37-40 <i>Bada bere, dichoso tenporea, / dichoso beguiac, dichoso oñac, / dichoso burua, dichoso soñac, / dichoso artu neben banderea.</i></p> <p>B20: 41-47 <i>Dichoso eguna nox galdu ninçan, / ain gauça andia irabazteco; / dichoso lutua sarri jazteco; / dichoso puntua ceinaz il ninçan; / dichoso vioça ceina jarri çan / çuregan ayn ondo enclabadua; / dichoso ni laco amoradua / cegaiti gararrilean jaio ninçan.</i></p> <p>B20: 45 <i>dichoso vioça ceina jarri çan / çuregan ayn ondo enclabadua;</i></p> <p>B20: 49-55 <i>Dichoso çuregaiti ilten dana / ni leguez bici dala penaetan, / determinadu бага rendietan / çugaiti cruel dala beregana. / Dichoso ni nolaco capitana, / dichosa çu laco arerioa, / dichoso ni laco artilleroa, / cerren asesta neçan çuregana.</i></p> <p>B21: 62 <i>Silla onetan baegoan / sei eder bat jarriric;</i></p> <p>B21: 72 <i>Forma onetan nic neducala / cençunau elebaduric, / ene aldeti igaro cidin / dama bat enriçaduric.</i></p> <p>B21: 83 <i>Donzella linda graciosea / nengoan lecreanic / debisa neçan, cerbait liçana / neuregan receladuric.</i></p> <p>B21: 91 <i>sentidu neben Amorearen / arcua desarmaduric, / ene bioça bacegoana / colpeaz maltrataduric.</i></p> <p>B21: 96 <i>Bertati boz bat adi neçan / ceruco odehy artaric: / servi neçala donzella ura / ordu bat faltaçacuric.</i></p> <p>B21: 102 <i>Enparaetan bardin bajaçu / beste çaguita çorrocic,</i></p> <p>B21: 112 <i>Au esan eta Amorioac, / agana beguiraturic, // bere arcua armatu eben / amen bat berançacuric.⁶⁵⁹</i></p> <p>B21: 113 <i>Donzella ura, cecusenean / ala determinaduric, / acojidu çan sagadura / arc emun бага colperic.</i></p> <p>B22: 2 <i>Elexa santa debota bat da / monezterio Barria;</i></p> <p>B22: 4 <i>religiosaz beteric dago / barru aldeti guztia;</i></p> <p>B22: 17 <i>tenporea da eбилteco / aceptoa ta garbia.</i></p> <p>B22: 20 <i>Bezpera artan gentez oy da / ayuntamiento andia;</i></p> <p>B22: 21 <i>Galay galantoc ara doaz / eguiten erromeria,</i></p> <p>B22: 23 <i>dança-corrúa lecu ascotaic / ondo acompañadua.</i></p> <p>B22: 25 <i>Dama galantac ara doaça / galantic adornaduac;</i></p> <p>B22: 28 <i>gustietati florea dira / orduan Axpurucoac.</i></p> <p>B26: 1-2 <i>Lecu on bat da Escocia, / obeago da Venescia;</i></p> <p>B26: 4 <i>ene aldeco lagunoni / elçæen çaco flaquecia;</i></p> <p>B26: 8 <i>bosteun ducata costa jacan / baroeoni balentia,</i></p> <p>B26: 10 <i>Emperadore jaunaganic / ecarricea licencia.</i></p> <p>B27: 3 <i>Avemaria asi baice, / ecin oy det notatu;</i></p> <p>B27: 6 <i>liburuan bere jarri oi naiz, / begui neureoc lausotu;⁶⁶⁰</i></p>
--	---

⁶⁵⁹ Ez da adibide garbia.

⁶⁶⁰ Objektua ere izan liteke.

	<p>B27: 7 <i>fraydea predicaçen jarri</i>, / <i>icic ecin aditu</i>; B27: 11 <i>sagara gora dianean</i>, / <i>amore lindeaz oroitu</i> B29: 2 <i>Amore linda galant bata</i> / <i>ene amore berria</i>; B30: 13 <i>Madalena santea da</i> / <i>ene abogadea</i>: B30: 27 <i>Vioc ondo içango gara</i> / <i>mund[u]an garan artean</i>, B31: 3-4 <i>mendi-aran[a]c gustiac baino</i> / <i>ene coytaoc naguci</i>. B32: 4 <i>Damarica dan galantaena</i> / <i>Belagai Butroecoa</i>; / <i>Belagaya dioçae ta</i> / <i>çorionean jaioa</i>. B33: 25 <i>Napol erri noblea da</i>, / <i>aric urrean Calabria</i>. B33: 26 <i>Napol erri noblea da</i>, / <i>aric urrean Calabria</i>. B33: 28 <i>Genoaco condaduan</i> / <i>Pisaquin Florencia</i>. B33: 29-30 <i>Pullalequin Ferrera baino</i> / <i>obeago da Venescia</i>. B33: 32 <i>Munduac claramentean daqui</i> / <i>çurça dana Cicilia</i>. B33: 34 <i>Di]ostaenez, lecu on dira</i> / <i>Toscanarequin Lonbardia</i>. B33: 35-36 <i>Aec gustiac bayno bere</i> / <i>obeago ene amore onescia</i>. B34: 1 <i>Lecu ona Bicuña</i>, / <i>soloan-soloan muyña</i>; B34: 4 <i>edoceynec gura leuque</i> / <i>angoa bere suyña</i>.⁶⁶¹</p>
Betol	<p>52 <i>Christiñau fiel gustia</i> / <i>dago asco obligaduric</i> / <i>euten devocinoea</i> 53 <i>Ayta gurea</i>, / <i>Ceruetan çagoçana</i>. / <i>Sâtificadua içandila çure içena</i>⁶⁶² 53 <i>Etorrividi</i> / <i>gugana çure Ereynua</i> / <i>Eguinvidi çure borondatea</i>, / <i>nolan Ceruan</i>, <i>alan lurrean</i> 53 <i>guc gueure çordunay</i> / <i>parquetan deustegunaleguez</i>. 53 <i>Ave-Maria</i>, / <i>gracias betea</i>, / <i>Iauna da çugaz</i>, 53 <i>eta benditoa da çure sabeleco</i> / <i>frutua IESVS</i>. 53 <i>gueure Iaunagâ, zeyna</i>⁶⁶³ <i>izançan</i> / <i>concebidua Espiritu Santuen obraz</i> 54 <i>çure gueyez gagoz</i> / <i>Evaen hume desterraduoc</i>, <i>çuri</i> 54 <i>Articulu Fedecoac</i> / <i>dira amalau</i> 54 <i>Lelengo çazpirac</i>, <i>pertenecietan jacaz</i> / <i>Divinidadeari</i> 55 <i>eta beste çazpirac</i> / <i>Iesu-Christo gueure Iaun</i> / <i>Iaun goyco dà Guizon</i> / <i>verdaderuen Humanidade</i>, / <i>Santissimeari</i> 55 <i>pertenecietan jacazanac</i> / <i>Divinidadeari</i>, <i>dira onec</i>. 55 <i>pertenecietan jacazanac</i> / <i>humanidade santeari dira onec</i>⁶⁶⁴ 55 <i>Lelengoa, sinistetea</i> / <i>Iesu-Christo gure Iauna</i>⁶⁶⁵ / <i>Guiçonzan partez</i> / <i>concebidua yzançala</i> / <i>Espiritu Santuen obraz</i>. 56 <i>Mandamentuac</i> / <i>Iaun goycoarê Legecoac</i> / <i>dirá amarr</i>. 56 <i>Lelengo yrurac</i> / <i>pertenecietanjacaz</i> / <i>Iaun goycoaren honreari</i> / <i>eta beste zazpirac</i> / <i>proximuaren</i> / <i>probechuari</i>.</p>

⁶⁶¹ Objektu moduan ere sailka daiteke; predikatu bikoitzeko egitura da.

⁶⁶² Pasibo bateko subjektua da, berez objektu.

⁶⁶³ Pasibo bateko subjektua da, berez objektu.

⁶⁶⁴ Ekuatibo gisa sailka liteke.

⁶⁶⁵ Pasibo bateko subjektua da, berez objektu.

	<p>56 Amar Mandamentu onec / encerretan dirá bitan, / Iaun goycoa ametan / gauça gustiez ganeti / eta proximua / gueu leguez. 57 Mandamintuac / Eleja Ama Santacoac / dirá bost. 57 Ni becatariau confessetan nachaco Iaungoyco gustiz poderosoari, Andrane Maria Birgineari, Iandone Miquel Arcangeleari, Ioandoneanez Baptisteari, Apostolu Santuay, Iandone Periarri, eta San Pablori eta Ceruco Santu gustiay, eta çuri Ayta espiritualorri, 57 Eleja ama santearen sacramentuac dira zazpi 57 Lelengo bostac dirà / necessidadecoac, edo 58 Beste biac dirà vorondatezcoac. 58 Obrac misericordiazcoac dira amalau 58 Arieriac arimacoac dira yru 58 Pecatu capitalac dira zazpi 59 Virtute teologalac, dira yru 59 Virtute cardinalac, dira lau 59 Arimaco potenciatic, dira yru 60 Sentiduac gorpuzecoac dira bost 60 Doeac espiritu santuenac dira zazpi 60 Frutuac espiritu santuenac dira amabi</p>
Gipuzkerazko testuak	
Miser	<p>8 ene kontra dago bekatu enea. 23 orduan ene ezur humillatuak / 24 egongo dirade konsolatuak. 57 Zurezat ofrenda verdaderoa / 58 da anima debana kontrizioa; 73 Biz gloria Aitearekin semearentzat, 74 Biz gloria espiritu santuarentzat, 76 sekula gustian gloria izan bidi. Amen.</p>
Beotib	<p>1 Mila vrte ygarota 2 Vra vere videan. 3 Guipuzcoarrocc sartu dira</p>
BretKant	<p>1 Salinasgoa Conde : Guztien da jabe, 4 Gamboarraquin: Oñaztarroc conforme 12 Abbade guztiaç : daode procisioan 14 Donzella guztiaç: daode belaurico 20 Conde galantori : Guipuzcoa herrira</p>
Goi-nafarrerazko testuak	
NafKondest	1 Labrit, età Erreguè
HenrIaun	<p>1 Mundugucia huna vetor, aur noble onengana, 3 Ez iaio da ez iaioco yor onen ygoala</p>
Amendux	<p>3 Ene arima Jâgoycoagana beldurrequi partituristic, 6 Plazerac azque[...] aseabe biurturistic. 8 Ycusetetut ysuriric, arreci gusia⁶⁶⁶ deseginic, 13 Çarrayzquidate guci⁶⁶⁷ bertan yçoc ongi notaturic.</p>

⁶⁶⁶ Ez dago argi subjektua den, edo objektua (ahaideek deseginik?). Zein harresiz ari da, hala ere?

⁶⁶⁷ Erabilera bitxia, determinaziorik gabekoa; zuzendu beharrekoa dirudi, *guziok* edo *guziak*.

	15 <i>Bitarteo lo dagigun, baquea dela gusiequi.</i>
ElizLehen	<i>Jayncoa laudatu dela gure errian espaytugu pendenciaric eliçaco gauzaetan baycica çarrenac çarraynchu Eta ofraçen baicara</i>
SorgNaf	<i>Sorginac narama et oray ui sorgin goaz [Urritzola-Galain/1576] Ustesequia erranuen an gure aydea troladoga [Eraunsi/1597]</i>
GurAit	1 <i>Ayta gurea çeruetan çaodena,</i> 2 <i>Sanctificabe/di çure içena</i> 3 <i>betor çure erreynua,</i> 4 <i>cumpli bedi cure vor/ondatea</i>
Cred	2 ... <i>dela creatu çituena çeruac eta lurra. Eta</i> 13 <i>estaçen dut dela podorea beccatuen barcaciona, eta ara</i>
Isasti	3 <i>Alaba gaizqui ezcondua ichera biur.</i> 10 <i>Atean usso, ychean otso; ala vicicaria gaisto.</i> 14 <i>Bearguille gaiztoa eracusle on.</i> 18 <i>Buztana lastozcoa duena suaren bildur.</i> 21 <i>Chindurriari daquitzeanean egoac, galdu oi ditu gorputza eta bessoac.</i> 22 <i>Çura beraago, arra barrenago.</i> 24 <i>Darrayonarenzat da icia.</i> 26 <i>Ecieguiña arria baño gogorrigo: arriari malluaz ere baledeco.</i> 27 <i>Egoqui arzari seda belo.</i> 35 <i>Faquea ezta diruz eresia.</i> 36 <i>Gauza gordea, vrre gorri.</i> 37 <i>Gauza zarra, bera lar.</i> 42 <i>Gorrotoa villau uts.</i> 45 <i>Guibeleco on dena bareco gaizto.</i> 46 <i>Gure zayoc iriñ esque.</i> 47 <i>Izan baguea guerra vts.</i> 54 <i>Itsasoco legueac, onac on, eta gaistoac mesur gabeac.</i> 55 <i>Itsuen errian, oquerroc erregue.</i> 64 <i>Nor bere temporaco, arbia auendoco.</i> 67 <i>Olaa olaguizonarenzat, eta barca barca maisuarenzat.</i> 68 <i>Olati berri onic ez.</i> 70 <i>Oncia galduequero, guztioç pillotu.</i> 70 <i>Oncia galduequero, guztioç pillotu.</i> 71 <i>Oric ezten lequan, acearia erregue.</i> 74 <i>Otsoa atal ondoan.</i> 75 <i>Otsoaren aotic bocadu bat (ere) on.</i> 76 <i>Otsoa ardien zay.</i> 78 <i>Salcen dabilena galcen dabil.</i> 79 <i>Suguea illagatic, sugacumeac vici.</i> 81 <i>Vnaiac aserra citean, gaztac aguer citean.</i> 82 <i>Vrte gaistoa oquin vts.</i> 85 <i>Vrtara maiz dijoan jarroa laster da aussia.</i>

	86 <i>Vssoa joanda sareac gora.</i> 86 <i>Vssoa joanda sareac gora.</i>
Lapurterazko testuak	
Leiz	<p>1391 <i>ecen horrelacoén da ceruetaco resumá</i></p> <p>1395 <i>Hirurgarrena, iracurtzera datocenean, Colonaren, Comaren, edo Punctuaren differentiá ceric den, anhitz fundatu gabe, hitzac distinctoqui eta claroqui pronuntia eraciz, paussuén eguiten costuma ditzaçue.</i></p> <p>1398 <i>Sanctifica bedi hire Icena</i></p> <p>1398 <i>Ethor bedi hire Resumá</i></p> <p>1398 <i>Ecen hirea duc resumá, puissançá eta gloriá secula seculacotz, Amen.</i></p> <p>1401 <i>hire egunac luçat ditecençat</i></p> <p>1402 <i>Bi manamendu hautaric dependitzen dira Legue gucia eta Prophetac</i></p> <p>1403 <i>Gvre aiutá dela cerua eta lurra eguin dituen Iaunaren icenean. Amen</i></p> <p>1403 <i>Haovrrideac, umilia bedi gutaric batbedera</i></p> <p>1405 <i>gure obra guciac baitirate, hira icen sainduaren gloriatan eta gure hurcoaren edificationetan</i></p> <p>1405 <i>bethiere gure fin eta intentione principala den</i></p> <p>1406 <i>Eta ceren vngui eguiten hatsea ezpaita deus, baldin perseueratzea ezpada</i></p> <p>1407 <i>non orain eta bethiere pensaturen, erranen eta eguinen dugun gucia baitate haren laudoriotaco eta ohoretaco</i></p> <p>1408 <i>bere Spiritu sainduaz iabetu içan çaicun Iauna laudatu dela</i>⁶⁶⁸</p> <p>1409 <i>nehorc gure instruitzen harturen duen pená galdua ezten amorecatic</i></p> <p>1409 <i>biz bada, othoi, guc ikassiren dugun gucia hartacotzat gure aiutatzeco instrument beçala</i></p> <p>1410 <i>Gauça guciac hiregana beha diaudec Iauna</i></p> <p>1411 <i>hic escua çabaltzen duanean guciac abundantiaz bethe dioaçac</i></p> <p>1411 <i>gure arimác harçaz eternalqui substantia daquizcun</i></p> <p>1411 <i>Ecen haren misericordiá multiplicatu da gure gainean, eta haren eguiá seculacotz dago</i></p> <p>1413 <i>gure gorputzac hala gaurco gauean repausa ditecen</i></p> <p>1414 <i>non gure arimác bethi hiregana iratzarri baitauteque eta gure bihotzac hire amoriora altchatuac baitirate</i></p> <p>1414 <i>baina hire ontassunaren eta gratiaren memoria, imprimtua eta engrauatua baitauque gure bihotzetan</i></p> <p>1414 <i>gure loa ezten othoi soberantiataco,</i></p> <p>1414 <i>gure lo eguite bera-ere hire gloriataco dençat</i></p>

⁶⁶⁸ Pasiboa.

<p>1414 <i>Eta ceren egungo eguna ezpaita iragan</i></p> <p>1414 <i>nola gauça guciac hic igorri duán ilhumbeaz orain estaliac baitira</i></p> <p>1415 <i>nola hartara guciac bardin laster hurbiltzen baicara</i></p> <p>1416 <i>eta handi eta chipi guciac, nola hire aitzinera, eta lucenaz-ere sarri, cein gure içateaz contu rendatzera assignatuac baicaude</i></p> <p>1416-1417 <i>non guciac cein gure beharraren araura, eta contu on renda deçaquegun beçala iratzar baiquaitzque hire izen sainduaren inuocatzera</i></p> <p>1418 <i>Gure Iainco Aita eternalaren benedictionea eta gratiá, Iesus Christ haren Seme gure Iaunaren baquea Spiritu sainduaren verthutez eta communcationez dela eta dagoela eternalqui gure eta goitico gucién gainean.</i></p> <p>1419 <i>Aita, eta Semea, eta Spiritu saindua hirur Iainco dira?</i></p> <p>1419 <i>essentia diuinal ber batetan, hirur persona hauc dira distinguituac eta cein bere</i></p> <p>1419 <i>Hura da comprehenditzen Christinoén fedeco Confessionean</i></p> <p>1420 <i>Hura da Legueco hamar mandamenduetan, eta hec dira Exodoaren hogueigarren capituluan.</i></p> <p>1421 <i>Guciac bi punctutara itzul ahal daitezque</i></p> <p>1421 <i>Beraz guciac gaituc Iaincoaren maledictionearen suiet</i></p> <p>1421 <i>Hala da eguiá</i></p> <p>1422 <i>Eta nola hori?</i></p> <p>1422 <i>ceinetan laburqui comprehenditzen baitira Iaincoari galdeguiteco drauzquiogun gauça guciac</i></p> <p>1422 <i>Sey requesta ditu, eta lehen hirurac Iaincoaren gloria berera beha daude</i></p> <p>1422-1423 <i>eta berce hirurac, gure on temporalera eta spiritualera</i></p> <p>1423 <i>Haren hitz sainduaz, eta hitzari datchetza Sacramenduac-ere</i></p> <p>1423 <i>Hala da eguiá⁶⁶⁹</i></p> <p>1423 <i>eta eztu nehorc vste vkaiteco Ministre gaberico Elicá iragan ahal daitela</i></p> <p>1423 <i>Cembat Sacramendu dira Christinoén Eliçan?</i></p> <p>1423 <i>Biga, Baptismoa, eta Cená.</i></p> <p>1423 <i>nola Iesus Christ Iaunaren odolaz gure bekatuac iraunguiten eta chahutzen dirén</i></p> <p>1424 <i>gure arimác hatzen direla vicitze eternaleraco sperançán, vicitze mortal hunetan oguiaz eta mahatsarnoaz gure gorputzac hatzen diren beçala</i></p> <p>1424 <i>Baina Fedez cerura, hura bere Aitaren glorián den lekura altchatu behar ditugu gure bihotzac</i></p> <p>1425 <i>Ceren Iaincoa baita incomprehensible</i></p>
--

⁶⁶⁹ Tiletik gabe dago hau.

1425 Iaincoa da essentia bakoitzbat, spiritual, eternal, infinito, incomprehensible
1425 ceinetan baitira hirur persona cein bere propietatez distinguituac eta cein-bere
1425 Iaincoaren prouidentiá da haren beraren conseillua eta gobernamentua
1426 Predestinationea da Iaincoaren conseillu eta ordenamendu eternala
1426 Predestinationea da Iaincoaren conseillu eta ordenamendu eternala
1426 handi deitzen dira batac elegituac eta berceac reprobatuac
1426 Electionea da Iaincoaren conseillu eta ordenamendu eternala
1426 Electione haur maiz deitzen da excellentiaz predestinatione
1427 Reprobationea da Iaincoaren conseillu eta ordenamendu eternala
1427 Guiçona Iaincoaren irudira creatu içan cen imagináz ⁶⁷⁰
1427 eta arima haren parte eta facultate guciac ciren, ahal ciratequen beçain vngui dispausatuac eta reglatuac
1427 eta hartan cen harc bere Creaçaleaganat çuen irudia eta conformitatea
1427 Eta Iaincoaganatco irudi eta conformitate haur guiçonean desfiguratu eta ezeztatu içan da bekatuaz ⁶⁷¹
1427 dohain naturalac (baitira mundu hunetaco gaucen cursura baicen beha eztaudenac) guiçonean haguiz corrumpitu eta ezeztatu içan dira
1428 Liberal arbitre guiçona creatu içan cenecoaz ⁶⁷²
1428 baina bekatua içan da causa
1428 guiçona bothere hunez gabetu içan baita
1428 Iaincoaren Eliçá da, Iaincoa bere Iaunetan eta Iabetan eçagutzen eta cerbitzatzen dutenén congregacionea
1429 Eta batzutan Eliçaren icen hunez generalqui aditzen dira, campoco maneraz Iaincoaren cerbitzatzez, eta Iesus Christen recebitzez, bayeta Iaincoaren hitzaren ençutez eta Sacramenduen administratzez irudi eta professione eguiten dutén guciac
1429 Testamentu çaharreco eta berrico liburu canonicoetan den gucia [aditzeco da]
1429 Iaincoaren cerbitzu eguiaczoa da, berac galdeguiten eta bere hitzaz expressuqui ordenatzen duen cerbitzua
1429 Iaincoaren cerbitzu falsua ezta solament, harc bere hitzaz expressuqui defendatzen duena
1429 baina adimendu humanoac bere buruz eta supertisiosqui, Iaincoaren hitza gabe ordenatzen duen cerbitzu gucia falsu da
1430 Iustificatzen gaituen fedea da, bere hitzean promettatzen duen

⁶⁷⁰ Pasiboa da.⁶⁷¹ Pasiboa da.⁶⁷² Pasiboa da.

	<p><i>beçala Iaincoac Iesus Christ Iaunean on darizcun amorioaren eçagutze segur Spiritu sainduaz emaiten denbat</i></p> <p>1430 Fedea da Iaincoac guregana duen amorioaren eçagutze segurbat eta fermubat</p> <p>1430 Iaincoaren aitzinean iustificatu içatea da, haren iugemenduaren aitzinean absoluatu içatea, eta iusto estimatu içatea</p> <p>1430 <i>eta ceren Iesus Christen iustitiá gure contatzen baitzaicu</i></p> <p>1430 Euangelio hitz haur da Grec, eta erran nahi da, berri ona</p> <p>1431 <i>Iaincoac Leguean eta Prophetetan bere misericordia gratiazcoagatic Iesus Christ ethorteco cela, eguin vkan drauzquigun promes guciac</i></p> <p>1431 <i>Iaincoac Leguean eta Prophetetan bere misericordia gratiazcoagatic Iesus Christ ethorteco cela, eguin vkan drauzquigun promes guciac</i></p> <p>1431 <i>guciagatic-ere icen haur Testamentu berriaren da propriqui</i></p> <p>1431 <i>ceren hartan berri on haur claroqui manifestatu içan baita</i>⁶⁷³</p> <p>1431 <i>Eta nola Iesus Christ baita Euangelioaren fundament eguiazcoa eta bakoitza</i></p> <p>1431 Iaincoac scribuz eman draucun Leguea da, berac bere hitzean gure vicitze guciaren reglatzeco eman draucun dotriná</p> <p>1431 Legue naturala da conscienciaco sendimendubat</p> <p>1431 Obra ona da Iaincoaren Leguearen araura eguiten den obrá</p> <p>1432 Iaincoaren Leguearen contran den gauça gucia bekatu da.</p> <p>1432 Bekatu originala da gure naturaren arraçazco corruptione gaichtobat,</p> <p>1432 <i>eta harçaz da corruptitua arimá, bayeta guiçona gucia</i></p> <p>1432 <i>eta hartaric proceditzen da pensatze erraite eta eguite gaichto gucia</i></p> <p>1432 Spiritu sainduaren contra den bekatua da Iaincoaren Leguearen contra iaquiarazco reuoltatze totalbat</p> <p>1432 <i>Bekatu hunetan elegituac ecin eror daitezque</i></p> <p>1432 <i>baina berce erorten direnac, eztira penitentiataraz ez emendamendutara iagoitic ethorten</i></p> <p>1432 Charitatearen icen haur da Grec, eta erran nahi da onheriztea, edo amorioa</p> <p>1433 Penitentiá da vicitce gaichtotic, vicitze on eta saindu batetaratco Iaincoaren eguiazco beldurretic heldu den cambiatzebat</p> <p>1433 Penitentia da gaizquiaz displazer vkaitea eta vnguiaren onhestea</p> <p>1433 Eguiazco orationea da, Iesus Christ gure Ararteco bakoitzaren icenean Iaincoari eguiten çayón requesta eta othoitzebat</p> <p>1433 hura eguiten duena, bere mengoá eçaguturic segurutzen delaric, ecen Iaincoac eguin dituen promessén araura, ençunen dela</p>
--	--

⁶⁷³ Pasiboa da.

1433 Iaincoaren laudatzea eta hari esquerrén emaita da, glorificatu dençat Iaincoari edoecin on recebituagatic remerciamendurequin eçagutze eguitebat
1433 Eliçaco Pastora edo Ministrea da, legitimoqui eta bidezqui deithu içanic Eliçaren cargua duena
1434 Consistorioa edo Senatu Ecclesiasticoa da, Eliçacoéz eguiten diren gaizquién eta scandaloén gainean Ministrequin gogoa dutençat eta Eliça guciaren icenean Eliçaco beharquiéz eta eguitecoéz iugea eta ordena direnén compainiá eta biltzarrea
1434 Sacramendua da, Iaincoac bere Eliçarençát ordenatu vkan duen ordenançabat
1434 Sacramendua da, Iaincoaren gratiaren testimoniage visiblebat,
1434 Iaincoaren promessac cineçago gure bihotzetan imprimi ditecençat, eta gu segurago garençat
1434 Baptismoa da Sacramendubat,
1435 Baptismoa da gure Christinotassunaren mercá
1435 Cená da Sacramendubat,
1435 ecen Jesus Christen gorputza eta odola direla vicitze spiritualecotzat eta eternalecotzat gure eguiazco ianhari eta edari
1435 Excommunicationea da, Eliçáz edo consistorioaz legitimoqui pronuntiatzen den sententiabat
1435 Magistratuac dira politia temporalaren gobernamentua dutençat ordenatuac
1435 eta Iaincoac nahi du hec dirén puissançaz fornituaac eta goarnituaac
1436 nori berea valia daquionçát
1436 Guiçona da Philosophoén araura, animal raçoin duembat
1436 Guiçona da creaturabat gorputz corruptiblez eta arima immortalez compausatua eta eguina
1436 Gure hurcoa da, ez solament gure ahaide dena, baina ahaide eztén gucia-ere bay
1436 ez ceren guciac haren creatura garen solament
1436 baina ceren harc bere imaginá imprimitu ceraucán natura humano ber batetarie guciac garén
1436 Ainguerua da hitz Greçbat, cein erran nahi baita embachadore edo mandatari
1436 Ainguerua da hitz Greçbat, cein erran nahi baita embachadore edo mandatari
1436 ceren Iaincoa nahi badira eta ezpadira heçaz cerbitzatzen den
1437 Ainguerua da, Iaincoaren gratiaz berac bere cerbitzucó creatu çuen integritatean persistitu eta iraun duen Spiritu on-bat
1437 ceinez Iaincoa cerbitzatzen baita, eta principalqui elegituen conseruationetan
1437 Deabrua da, Iaincoac creatu vkan çuen integritatetic bere faltaz

	<p><i>erori içan den Spiritu gaichtoa,</i> 1437 <i>eta harc cerbitzatzeco vorondateric ezpadu-ere cerbitzaten da harçaz Iaincoa</i> 1437 <i>Spiritu gaichto hauc Scripturán deitzen dira batzutan Deabru, eta batzutan Satan.</i> 1437 <i>Deabrua da hitz Grebat, eta erran nahi da, calumniaçalea</i> 1437 <i>Satan da hitz Hebraicobat, eta erran nahi da, contrasta</i> 1437 <i>Paradisoa da elegituéc Aingueruequin perpetualqui Iaincoa baithan duten felicitatea</i> 1438 <i>Paradisoaren icen haur da Grec, eta erran nahi da, hanbat nola baratzea</i> 1438 <i>eta hartu içan da hitza⁶⁷⁴</i> 1438 <i>eta ceren hec Adamec bekatuaren causaz, galdu çuen statura, bayeta hobeagotara itzuli beçala içan baitira Iesus Christen moienez.</i> 1438 <i>Iffernua da, reprobatuéc Deabruequin Iaincoaren hira eta mendequio iustoz eta bidezcoz suffritzen eta perpetualqui suffrituren dutén punitionea eta tormentá</i> 1438 <i>Iffernu hitz haur, Latinetic hartua da, eta erran nahi da, leku beherabat</i> 1438 <i>ceren elegituén gloria celestiala gora beçala, reprobatuén içatea behera baita</i> 1438 <i>ceren lurrean sepulchrebat beçala, den iffernua</i></p>
EspGut	<p>1: 5-7 erege cauri dela eta mous de Anbila Franciaco Counestabliaren anaie baita houra. 1: 8-9 Hil haniz bi aldetaric: hamesei mila baratu ditucu canpouan 1: 9-10 Barbera Bordelera baita, gindenian coure merchedia abisaturen dut 1: 14-15 Mous de Guisa eta Agaramoundeco jauna hil dira haniz berce principal<e>ci 1: 16-17 Baionara dira Bordeleco counseillerac 1: 19-20 Letra haur esciribatuc geroc encun dut duc de Umena ere hil dela 2: 2-4 Zure senoriaren carta emen batou zaita contentou asco eman baitit 2: 5-6 Parte ounetaco berriric nic gastiga al dezaquedana da erege jauna Amiansen setio dagoela 2: 6-7 eta jente asco digoala socorrira 2: 8-9 baina goustiac descoubritou direla⁶⁷⁵ eta gente asco presounero dagoela 2: 11 Inglesas den bezenbatean emengo asmouac dire armada partitou zela</p>

⁶⁷⁴ Pasiboa da.

⁶⁷⁵ Inperzonaltzat jo dut; berez, *goustiac* objektua litzateke.

- 2: 11 *Inglesas den bezenbatean emengo asmouac dire armada partitou zela*
- 2: 12 **Parte ounetaco ounzi bat** oran etorri da
- 3: 6-7 *choil condizios moudatou es padire andiren bazeuec*
- 3: 11 *Franzian troublazio andiac* azizen zirela
- 4: 4-7 *Nic escribiteus geros emen dabilan beria da armadaren erdia jouan dela Indietaco flotaren bidera eta beste erdia Barzalonara juan dela.*
- 5: 3 **Parte ounetaco patacha bazu** etorry dire Erochelatic
- 5: 5-6 *eta barnecoac misericordia esce daudela*
- 5: 9 **Calesgoua** ere egia dela
- 5: 9 **gouardac** jari direla barnerat deusic sar ez tadin
- 5: 10 *gouardac jari direla barnerat deusic sar ez tadin*
- 5: 11 *eta Amianscoa egin den bezain laster erege ara digoala*
- 5: 13-14 *eta etorquizunas asegora bedy zure senioria esana egonen naizela*
- 7: 1 *Jauna: jouanden egoun oyetan berri bat etorry zen ezin goure eregue il zela*
- 7: 2 *Jauna: jouanden egoun oyetan berri bat etorry zen ezin goure eregue il zela*
- 7: 5 **Gobernadorea** gaur; zoin baita igandea, ouste doue Baionara
- 8: 1-2 **Ocasioric** presentatu balis zure senioriari **parte egin bear zenic**
- 10: 3 *Gastigatou ditoudan asquen beriac* Arochelatic etorry ziren
- 10: 4-5 **Nere adisquide ingles bat** Bayonan izanez tardatou dout anbat tenpora zerbait berry gastigazera
- 10: 13 *goustioc elcarequin norat es taquie, eta daude beroc ere espantaturic*
- 10: 14-15 *nolas es ten berry segouroric agery, es ta Amianscoric ere deusic agery*
- 10: 18-19 *Segouro marechal Monsieur de Biron omen da*
- 10: 19-20 *nabasquy aditou du gobernadorea nola conpaytarzun batean jouan den*
- 11: 2 *etorri da gizon bat nere semearequy minzazera*
- 11: 4-5 *Dio ezin ogeye eta amabost mila guizon Amiansy daoza*
- 11: 5 **oura** ounat partizean
- 11: 10 *Nabasquy aditou dou gobernadorea biourtu dela Bayonara*
- 12: 3-4 *dio ezin abertymendou izan douela Espainiaco armada parte ounetarat ourbilzen dela*
- 12: 7-8 *Egoun partizeco zegouen aren amandrea corterat, semea ere bay*
- 12: 23-24 **Erytarzun ory** nai nouque balis parte ounetatic
- 12: 26 **poutougues bazouec** ounat zeren pasatou dire
- 13: 5-6 *beztiatz naiz enpachatou nere by anaga eta cousin bat ecoustera etorriric*

	<p>13: 13 <i>Adisquideac gastigatou zidan deseazen zendouela jaquitera non zen governadorearen jendarma</i></p> <p>13: 18 <i>eta oura gelditou da ondra gouzirequin</i></p> <p>13: 27 <i>mondou goustia farras baitago arzatz</i></p> <p>14: 4 <i>Armada bortizagoric etor ez padady, aize lo egingo dougou</i></p> <p>14: 5 <i>Inglateratic orayn bey ounzy etory dire</i></p> <p>14: 6 <i>bata bayonara eta bestia emen goua zen</i></p> <p>14: 7 <i>ogec diotena da Plemura armada biourtou dela negou ounetacos</i></p> <p>14: 8 <i>Patacha bat Bordeltic etorri da jouanden egoun ogetan</i></p> <p>15: 7 <i>Haren maiestatia Fonteneblera partizera doha</i></p> <p>15: 11 <i>Ia partitou dira Paristic hamaby edo hamabors pieza canon Bloysco alderat</i></p> <p>15: 11-12 <i>Conestable jauna eta marechal Biron Picardian daudes deusic han higuy es tadin amoreagatic</i></p> <p>15: 11-12 <i>Conestable jauna eta marechal Biron Picardian daudes deusic han higuy es tadin amoreagatic</i></p> <p>15: 13 <i>Haren maiestatea Bretanian egonen da</i></p> <p>16: 5 <i>Es taquit aditu douens zeure senoriac nola azho Parisco conseler bat beste basuequin Endagan izatu diren</i></p> <p>16: 6 <i>Nere adisquide bazuec sartou ziren emen, baina es besteac</i></p> <p>16: 13-14 <i>Presentean ez ta besteric ofrezizen dino denic zure seniariy gastigazeco</i></p> <p>17: 3-4 <i>Jaun emen izatu dena da legat bat, zoinna etorri baita</i></p> <p>17: 15-16 <i>zierto len berry aditou doudana oreganic da</i></p> <p>17: 18 <i>eta ez faltaric eginen deus ofrezizen denean gastigazera</i></p> <p>18: 8 <i>Legataren partes gizon bat passatu da parte orretarat</i></p> <p>19: 2 <i>zoinna baita ene cousin capitene Meriteinnec bidaldua</i></p> <p>19: 8-9 <i>senale gaztoa zaut orain Biarnon companiaren adrezazia</i></p> <p>19: 9 <i>Eregeren magestatoa Tourzen omen da</i></p> <p>19: 12 <i>baina orotarat ere enbachadac erege baitan omen dire</i></p> <p>19: 13-14 <i>eta esparanza handitan dago mondu goustia pacquea tratatzen dela</i></p> <p>19: 15 <i>sino gaiztoa zaut Biarnon companien egitea</i></p> <p>19: 16 <i>Presentean berzeric ofrezizen ez ta eta alacos fin emanen diot</i></p> <p>19: 20 <i>Compania adrezazen direnen geienna Mousieur de Pangas da</i></p> <p>20: 13 <i>Arochelatic gizon bat etorry omen da</i></p> <p>20: 15 <i>ezin eregeren magestateary et Nantes erendatu zayola</i></p>
	Behe-nafarrerazko testuak
Etxep	<p>6 <i>Ceren bascoac baitira abil animos eta gentil</i></p> <p>8 <i>miraz nago iauna nola batere ezten assayatu</i></p> <p>11 <i>berce lengoagiatic beçala hayn scribatzeco hon dela</i></p> <p>29 <i>obligatu guiren guciac</i></p> <p>30-31 <i>dizun mundu honetan prosperoqui vicia eta bercian parabiçuya</i></p> <p>1: 7 <i>Iangoycua ari duçu hala hala gurequi</i></p>

- 1: 17 *Ceren ieyncoa* egun oroz ongui ari bayçaygu
 1: 37 *Vertan guero so albaitegui non den gorpuz sainduya*
 1: 45 *Andere hona den leqhura ailcha içac veguiac*
 1: 46 *Mundu oro eztaquidic hura* veçayn valia
 1: 47 *Ieyncoaren hurranena hura* diagoc glorian
 1: 50 *Çutan dago beqhatozen sperança gucia*
 1: 55 *Ceyn saynduren vesta* daten orhit egun verian
 1: 56 *Eta noren ycenetan fundatu den eliça*
 1: 61 *çuc* ydaçu othoy osso neure endelgamenduya
 1: 70 *Exay gayça* ginen vayta tentacera orduyan
 1: 81 *Eçayala othoy neque gauça hoyen eguitia*
 1: 95 *Arima gaixoa* dabilela norat ahal daguien
 1: 96 *Hayn viage vortician compaynia* faltacen
 1: 101 *Bi pundutan diagoçu gure gauça gucia*
 1: 103 *Beqhatutan hil dadina* bertan comdenatuya
 1: 111 *Hala cinex eztaçana* dauque enganaturic.
 1: 116 *Ohoynequi vrcaturic nola gayzquiguilia*⁶⁷⁶
 1: 117 *Eta arhancez coroaturic mundu ororen iabia*⁶⁷⁷
 1: 120 *Elas orduyan nola çagoen haren a(ri)ma tristia*
 1: 121 *Haren ama maytia eta mundu ororen habia*
 1: 123 *Eta hilcen veguietan mundu ororen vicia.*
 1: 127 *Orotaric laryola odol preciatuya*
 1: 137 *Estendicen orotara haren potestatia*⁶⁷⁸
 1: 138 *Eci escapa hari ehor* dauguinian manuya
 1: 138 *Eci escapa hari ehor* dauguinian manuya
 1: 140 *Bana vercian eguiatic batbedera* ioanen da
 1: 142 *Eguin erran pensatuyac aguerico guciac*
 1: 146 *Eryoa* dauguinian vayta haren meçuya
 1: 147 *Ordu hartan afer date hari apellacia*
 1: 152 *Arartecoac faltaturen contra iuge handia*
 1: 152 *Arartecoac faltaturen contra iuge handia*⁶⁷⁹
 1: 154 *Oguen oro publicoqui* aguerturen orduyan
 1: 157 *Anhiz iende* enganatu doa luçamenduyaz
 1: 167 *Saynduyac* eçiraden sarthu vanitatez glorian
 1: 168 *Elas othoy hunat vaha beqhatore gucia*
 1: 180 *Eryoa* iauguiten da guti vste denian
 1: 202 *Iangoycua* bethiere vihocera so diagoçu
 1: 204 *Gogua gabe hura vaytan hiçac oro* afer tuçu
 1: 213 *Legue honi segui vedi salbu nahi duyena*
 1: 230 *Harçaz vnsa orhitcia* çuhurcia handi da

⁶⁷⁶ Ulertu dut nola gayzquiguilia (egoten den).

⁶⁷⁷ Ulertu dut mundu ororen iabia (bacina beçala).

⁶⁷⁸ Ulertu dut estendicen (da).

⁶⁷⁹ Ulertu dut contra (içanen da) iuge handia.

1: 231 <i>Arma arma mundu oro iudicio handira</i>
1: 232 <i>Ceru eta lur ooren creadore handia</i>
1: 236 <i>Gende oro bat daquion iosafaten vilduric</i>
1: 238 <i>Ceru eta lur gucia daude yqharaturic</i>
1: 242 <i>Mundu oro iarriren da bi lecutan hersiric</i>
1: 251 <i>Ceren dabil haren contra vada veqhatoria</i>
1: 259 <i>Oroc othoy onsa pensa cer den yrabacia</i> ⁶⁸⁰
1: 262 <i>Sortu eta sorcecoac hilez guero pizturic</i>
1: 270 <i>Egun hartan iuge date mundu ooren iabia</i>
1: 272 <i>Acusari vera date eta conciencia</i>
1: 274 <i>Beqhatu oro publicoqui aguerico orduyan</i>
1: 275 <i>Beqhatoren contra date orduyan mundu gucia</i>
1: 276 <i>Ordu hartan ixil dauque triste veqhatoria</i>
1: 277 <i>Orotaric cerraturic daude paussu guciac.</i>
1: 278 <i>Iuge iauna iraturic egonen da gaynetic</i>
1: 280 <i>Exay gayça acusacen ezquerreco aldetic</i> ⁶⁸¹
1: 281 <i>Beccatuyac escuynetic minçaturen publiqui</i>
1: 283 <i>Gayzquienic contra date conciença varnetic</i>
1: 286 <i>Mundu oro egonen da hayen contra iarriric</i>
1: 287 <i>Saynduac ere ordu hartan oro egonen ixilic</i>
1: 290 <i>Non dirate egun hartan hebengo iaun erreguiaic</i>
1: 291 <i>Duque conde marques çaldun eta verçe iaun nobliac</i>
1: 292 <i>Eta hayen armadaco guïçon sendoen valentiac</i>
1: 293 <i>ordu hartan valiaco guti hayen potenciac</i>
1: 296 <i>Ordu hartan aguerico clarqui hayen maliciac</i>
1: 297 <i>Eta guti valiaco cautela eta parleriac</i>
1: 300 <i>Egun hartan handiena yçanen da erratuya</i>
1: 302 <i>Afer date egun hartan hari apellacia</i>
1: 304 <i>Malicia gayci çayca eta mayte egua</i>
1: 307 <i>Seynaliac ginen dira aicinetic tristeric</i>
1: 308 <i>Elementac ebiliren oro tribulaturic</i>
1: 309 <i>Iguzquia ilharguia odoletan ecinic</i>
1: 310 <i>Ychasoa samurturic goyti eta veheyti</i>
1: 311 <i>Hango arraynac icituric ebiliren ialguiric</i>
1: 312 <i>Eta lurra icigarri oro iqharaturic</i>
1: 314 <i>Tenpestatez igorciriz ayre oro samurric</i>
1: 315 <i>Mendi eta harri oro elgar çaticaturic</i>
1: 316 <i>Mundu oro iarriren da suyac arrasaturic</i>
1: 319 <i>Saxu eta quirax oro dohen mundu gucitic</i>
1: 320 <i>Eta hala iarriren da lur gucia erreric.</i>
1: 321 <i>Trompeta da minçaturen mundu gucietaric</i>
1: 323 <i>Arima eta gorpucetan oro vertan pizturic</i>

⁶⁸⁰ Ekuatibo gisa ere sailkatu dut.

⁶⁸¹ Ulertu dut *acusacen (ari da)*, edo antzeko zerbait.

<p>1: 325 Iustu oro yganen da bertan goyti ayrian 1: 327 Beccatoreac dolozqui sugarrian lurrian 1: 329 Dagoenian gende oro aicinian vilduric 1: 335 Haren contra gin cenian armaturic gendia 1: 343 Cer ere hon vaytuçuye oro dira eniac 1: 350 Hoyegatic orogatic cer da çuyen paguya.⁶⁸² 1: 357 Oray dela çuyendaco maradicionia⁶⁸³ 1: 358 Ifernuco suya eta iagoytico nequia 1: 360 Ezta anhiz luçaturen execucionia 1: 361 Bertan date yrequiren lurra oren verian 1: 366 Hanbat iende seculacoz damnaturen denian 1: 369 Goacen oro elgarrequi ene adisquidiac 1: 373 Damnatuyac ifernuyan bethi dolorerequi 1: 374 Saluatuyac ieyncoarequi bethi alegueraqui 1: 376 Ceruya ezta ebiliren hantic harat iagoytic 1: 377 yguzquia egonen da orienten gueldiric 1: 378 Ilharguia occidenten beguiz begui iarriric 1: 382 Beccatore baguirere oro guira çuriac 1: 383 Gure faltaz gal eztadin othoy çure eguina 1: 385 Baldin erideyten vada gutan falta handia 1: 388 çure ama anderia daquigula valia 1: 403 Eta bethi erratuya nola ardi yxuya 1: 409 çutan dago beccatoren remedio gucia 1: 410 Sperança ossagarri eta saluamenduya 1: 411 çuc guibela demaçuna nola vayta galduya 1: 412 çure gomenduyan dena halaver da salbuya. 1: 416 Cer çuc galde baytaguiçu den conplitu gucia 1: 433 Eta guero dauguinian ene eryocia / Arimaren particeco oren ycigarria 1: 437 Eta ez iaquin lehen gaoyan non daten ostatuya 2: 2 Andre hona daquigula guciore othoy valia 2: 3 Amorosac nahi nuque honat vaha valite 2: 13 Hoben vste duynori anhicetan traydore 2: 14 Hobena date gayzenic arimaren berere 2: 15 Beqhatuzco amoria bethi date traydore 2: 16 Erioa dauguinian eguia çogueri date 2: 16 Erioa dauguinian eguia çogueri date 2: 17 Hartu duten plazer oro orduyan yrgan date 2: 18 Beccatuya gueldicen da penaçeco guero ere 2: 23 Heben labur vicia da iagoyticoz bercia. 2: 25 Ieyncoaren ama hona gracia oroz betheric 2: 28 Amoriac vano dira harçaz berce guciac</p>
--

⁶⁸² Ekuatibo gisa ere sailkatu dut.

⁶⁸³ Existenzial gisa ere sailkatu dut.

2: 29	<i>Behar handien denian faltaturen berciac</i>
2: 30	<i>Vste bano lehen guira hilcen beqhatoriac</i>
2: 35	<i>Bercegatic hura gabe oro galdu guirade.</i>
2: 41	<i>Berce amoreac baten veci eztirade perestu</i>
2: 43	<i>Ama virgen gloriosa hanbat vada conplitu</i>
2: 44	<i>Ororençat bera bayta leyal dela abastu.</i>
2: 46	<i>Handiago giten çaye berce nahicaria</i>
2: 55	<i>Ychassoan hur gucia ceruyetan içarra</i>
2: 56	<i>Oyhanetan içalori lur gucian velharra</i>
2: 57	<i>Egunari yguzquia gau belçari ilhuna</i>
2: 60	<i>Ceren bada erho guira gayxo beqhatariac</i>
2: 61	<i>Andre leyal honegana goacen othoy guciac</i>
2: 62	<i>Elas othoy aribira berce amore falsuyac</i>
2: 66	<i>Ene andere graciosa ezpadaquic valia</i>
2: 69	<i>Eryoa dauguinian miraz duquec orduya</i>
2: 77	<i>Erho ioqhatuya date hartan fida dadina</i>
2: 81	<i>Oray oro nahi nuque liren ieyncoagatic.</i>
2: 102	<i>Ez galdu da ez galduren çure gomenducoric</i>
2: 104	<i>Berce emaztiac ama dira cenbayt haurto chipiren</i>
2: 108	<i>Ieyncoa iaun den gauça ororen çu cirade andere</i>
2: 109	<i>Arrazoyn da mundu oroc daguien çuri ohore</i>
2: 110	<i>Eci hala ari çauçu Ihesu christo vera ere</i>
2: 114	<i>Ieynco ezten verce oro dago çure azpitic</i>
2: 3	<i>Anhiz guiçon ari bada andrez gayzqui errayten</i>
2: 9	<i>Emazteac⁶⁸⁴ cerengatic gaiz erranen dirate</i>
3: 10	<i>Handi eta chipi oro hayetaric guirade.</i>
3: 11	<i>Balentia sinplea da andren gayz erraytea</i>
3: 13	<i>Yxil ladin nahi nuque halaco den gucia</i>
3: 13	<i>Yxil ladin nahi nuque halaco den gucia</i>
3: 16	<i>Bera eta verce oro nontic guinaden sorthu</i>
3: 19	<i>Guiçonaren prouechuco emaztia bethi da</i>
3: 20	<i>Oro behin hayetaric sorcen guira mundura</i>
3: 24	<i>Eri denian andre gabe galdu guiçon egurra</i>
3: 33	<i>Gayxteria ialguiten da bethi guiçonetatic</i>
3: 38	<i>Guiçon baten mila andre bere fedean dago.</i>
3: 42	<i>Anderetan ceren bayta vertutea hobenic.</i>
3: 45	<i>Cenbayt andre hel baledi oneriztez hargana</i>
3: 51	<i>Irudi çayt emaztia dela gauça eztia</i>
3: 54	<i>Harçaz gayzqui erraytia vilania handia.</i>
3: 56	<i>Nola emaztia guiçonaren petic buluzcorriric</i>
3: 61	<i>Bana dardoa ematuric çauriere sendoturic</i>
4: 3	<i>Ni gathibu naducana captiua da berceren.</i>
4: 8	<i>Baçarriac veqhan eta veldurrequi dirate</i>

⁶⁸⁴ Perpaus pasibo bateko subjektua da.

- 4: 9 *Guti vste dutenian **gayça** bertan sor dayte.*
 4: 11 ***Honestea bercerena** erhogoa handi da*
 4: 14 *Beryarequi daçanian enetaco **aycia**.*
 4: 20 *Eta ene vada ere **lastoa eta vihia***
 4: 22 *Lan eguinaz esquer gayxto galdu **yrabacia***
 4: 23 *Bercerenzat gueldicen da ene **çucenbidia***
 4: 24 *Aguyan guero alabarequi ezconduco **semya**.*
 4: 26 *Nic eztaquit **berciac** vana **ny** ary niz beqhatu*
 4: 33 ***Amoria** ecyn cençuz ecin dayte governa⁶⁸⁵*
 4: 37 ***Amoria** ixu da eta eztaçagu çucena*
 5: 11 *Harequila bat banadi **vihoça** zayt harricen*
 5: 16 ***Haren haurrac eta eniac** aurride osso lirate.*
 5: 22 *Halaver da anderetan **ni penacen nuyena***
 5: 24 *çori honian sortu date **haren bessoan daçana**.*
 5: 25 ***Ene gogoa** nola vayta çucen iarri hargana*
 5: 27 ***Ene pena** sar daquion vihocian varrena*
 6: 4 ***Ene arima eta vihoça** iossi dira harequi*
 6: 5 ***Haren yrudi ederrori** veguietan ehoqui*
 6: 6 *Harçaz orhit nadinian **vihoza** doat ebaqui.*
 6: 14 ***Penac oro** hon lirate çu bacina orhicen.*
 7: 1 ***Beti penaz yçatia** gayz da ene amore*
 7: 14 ***Ene buruya** ciaydaçu harendaco abastu.*
 7: 18 ***Bioc** behin secretuqui nonbait mynça guitian.*
 7: 23 *Gende honac **vihoça** daut bethiere nygarrez*
 7: 31 ***Saroya** da lohitu eta eztut haren veharric*
 8: 22 *Etay lelory bay lelo pota franco **vercia** vego*
 9: 1 *Benedica **fortuna**⁶⁸⁶ ala encontru hona*
 9: 12 *Arrobatu nuçu eta valia vequit **neurya**.*
 9: 40 *Amoretan har naçaçu **nic dudana** çure duçu.*
 9: 48 *Secretuqui minça guiten **bioc** othoy maytia.*
 10: 4 ***Gendiac** diradela hassi beqhaicen*
 10: 9 ***Biciric particia** pena handia*
 10: 20 *Damnatu luqueçu **ene arima***
 10: 38 ***Bioc** iagoyticoz galdu guituçu.*
 10: 39 ***Gendiac** so daudia bethi gugana*
 10: 41 *çuhauc daquiqueçu noyz den **ayzyna***
 10: 43 ***Picher ebilia** hauxi diohaçu*
 10: 48 *çutan diagoçu **ene vicia***
 10: 53 *Ieyncoaz orhiceco **ordu** luqueçu*
 10: 57 *Hebetic ioan gabe **ene buruya***
 10: 66 ***Hiçac** haribira dugun eguyna.*
 10: 74 *Valia diquecit **senhar gayxto bat**.*

⁶⁸⁵ Inpertonala dela kontuan hartuta, *amoria* objektu gisa ere sailka daiteke.

⁶⁸⁶ Ulertu dut *benedica* (*bedi*) *fortuna*.

<p>12: 1 <i>Andre eder gentil batez hautatu çayt veguia</i> 12: 13 <i>Ohoria galcen dela plazerguitia gayz duçu</i> 12: 13 <i>Ohoria galcen dela plazerguitia gayz duçu</i> 12: 14 <i>Niri horla erraytia çuri eman eztuçu</i> 12: 15 <i>Gayxteria eguitia laydo dela daquiçu</i> 12: 26 <i>Nic çugatic dudan pena hanbat ere handi da</i> 12: 28 <i>Ene arima ialguiren da falta gabe campora.</i> 12: 29 <i>Arimaren ialguitia neque handia duçu</i> 12: 30 <i>Oray duçun penegatic çuria egonen duçu⁶⁸⁷</i> 12: 34 <i>Ene vihoz eta arima çurequila dirade</i> 12: 35 <i>Vihoz eta arima gabe ehor ecin liçate</i> 12: 43 <i>Ni lehenic eta guero amoros oro galdu da</i> 12: 51 <i>Borchaz ere gayzqui bano hongui eguitia hobe da</i> 13: 1 <i>Mossen berna<i>t</i> iaquin vahu gauça nola ginen cen</i> 13: 12 <i>Ene contra falseria bethi cinhexi çaten</i> 13: 15 <i>Vercen gayçaz cençacia çuhurcia handi da</i> 13: 16 <i>Yzterbegui duyen oro nitan vedi gaztiga</i> 13: 18 <i>Gayça apart egoyztea bethi ere hobe da.</i> 13: 20 <i>Ene vnsa eguinac ere oray oro gayz dira</i> 13: 22 <i>Miraculu vanagui ere oray ene oguena⁶⁸⁸</i> 13: 30 <i>çure gortean vardin dira handi eta chipia</i> 13: 32 <i>Hayer hura othoy barçha niri valia eguia.</i> 13: 47 <i>Penac oro giten dira ieyncoaren nahitic</i> 13: 51 <i>Berac baçu hil dirade ni are nago viciric</i> 13: 53 <i>Gayça nola hona ere iauguinen da vertaric</i> 14: 64 <i>Mossen berna<i>t</i> pensa ezac carcel hori gayz bada</i> 13: 65 <i>Nonbayt ere yfernuya are gayçago dela</i> 13: 85 <i>desiratuz gayxtoari hel daquion gayzquia</i> 13: 90 <i>Eta hartan eztaquidic escusaric valia</i> 13: 91 <i>Eracustac ehonere nor den oguen gabia.</i> 13: 93 <i>Hiri honetan eryocez hilcen duçu gendia</i> 13: 98 <i>Libertatia nala vayta gaucetaco hobena</i> 13: 99 <i>Gathibutan egoytia hala pena gaycena</i> 13: 101 <i>Ezetare hiz orotan fida ere guiçona</i> 14: 3 <i>Garacico herria</i> 14: 20 <i>Berceac oro içan dira</i> 14: 28 <i>Oray cer den heuscara.</i> 14: 35-38 <i>Eceyn ere lengoageric / Ez francesa ez berceric / Oray ezta erideyten / Heuscararen pareric.</i> 15: 1 <i>Heuscara da campora, eta goacen oro dançara</i> 15: 1 <i>Heuscara da campora, eta goacen oro dançara</i></p>
---

⁶⁸⁷ Ez dut oso ongi ulertzen esaldia: zuria zer da, zure neke handia?

⁶⁸⁸ Ulertu dut oray ene oguena (liçate).

	<p>15: 6 Heuscaldunac mundu orotan preciatu ciraden 15: 7 Bana hayen lengoagiaz berce oro burlatzen 15: 10 Heuscaldun den guïçon oroc alcha beça buruya 15: 14 Desir hura conplitu du garacico naturac / Eta haren adisquide oray bordelen denac 15: 17 Basco oro obligatu iagoiticoz hargana. 15: 19 Heuscara da campora eta goacen oro dançara.</p>
EtxauzGut	<p>6 çoin baita gauça desiracen dudana 10 Çure anaye leala eta hun desiraçen dudana eta cerbuçu egitera obedien datena ni nuqueçu.</p>
Zubererazko testuak	
Zalgiz	<p>1 Artia azcarrarri garhait (<i>Hobe liçate venturaz indarrari, substantiuoac inhardets deçan berceari</i>). 10 Ançara maiküa arrunt. 11 Otsoa artzain. 13 Ardia ahunçari ile esque. 20 Çura berágo, / Harra barnágo. 21 Gortia jaiquiz gueroz vilaiïaren / razoinac. 22 Lehia gaitza berantgarri. 23 Eztuan oro emaile hon. 26 Noren hon, noren gaitz nafar arnoa. 27 Bere eztena jaureguico. 28 Jaureguico presenta, cerbait esque. 33 Berceren emaztia gauherditrano. 35 Vidaidec,⁶⁸⁹ gogaide; vidaide⁶⁹⁰ erran nahi da, vidian kide: elgarreki vidian joaile. Gogaide halaber gogokide bethi hurran gerthatzen da, vidian dohaçanec, elgarri bere gogocoac erraiten baitituzte. 36 Leinua chuchenago, ligna bano edo / thindaria bano. 37 Ema erdi oro, / Çoro. 38 Urteco erdia, / Urteco eria (<i>emaztez errana</i>). 40 Guïçon barura, erdi deiebru. 41 Chazco ohoina, aurthergoen vrkhazale. 42 Hila obira, / vicia çarera. 46 Baleztari gaiztoa, gueçurti. 49 Itsuen artian, okerra Regue. 52 Hona bere gaitzarequi. 53 Urhia bere ondora. 61 Athorra hurran bana larrüa / hurranago. 64 Urçoac iraganez gueroz / sariac heda. 65 Çamariac joan direnian, / establia cerra. 67 Erquida berho, / Choriendaco.</p>

⁶⁸⁹ Berez, badirudi ulertu behar dela “*Vidaidec, gogaide (du)*”.

⁶⁹⁰ Kasu aditzaren erregimenari.

- 68 *Cethachua* berrideno holceco, / Guero ere sagüaren hortceco.
 71 Nihaur heben, **gogoa** han, / Cençu guti buruian
 76 **Kidia** kidiarequi, / habil euriarequi.
 77 **Arstoa** mainduretan.
 90 **Salsa** nahas-ago, / **vrina** caratsago.
 96 **Orhico choria**, orhin laquet.
 98 **Cherri gorri** haurren, / **Haraguia** jaunen.
 99 Aharra citen **artzainac**, / Aguer citen **gaznac**.
 104 **Haurrac** haci, / **Nequeac** hassi.
 106 **Diru** bano hobe **dihulata**.
 107 **Cincarri mihi gabe** holcean / higa.
 111 **Picac** gara gara, / **Humiac** hala hala.
 115 **Orgac** char ago, / **Carranca** handiago.
 115 **Orgac** char ago, / **Carranca** handiago.
 116 Cer dio suthundocoac? / Cer baitio suth'aitcinecoac. Suiaren
 aiticinian daude etsian **gehienac** eta suaren aldian **chipienac** hoc
 erraiten ohi dute, hoiei ençuten dutena.
 121 Çur bereti **ciria**.
 122 Hori da **arhana** bano belchago.
 123 **Otsoac** nola irestia, / Hala sinhestia.
 127 **Amaiçuna** hilic-ere gaitz.
 133 **Artzainaren emaztia** arratsian / eder.
 134 **Lurra** churi, **gogoa** belz. (**hil ehortcia** mihissiaz estaliric churi eta
dolu deraucanaren gogoa belz ilhun eta triste).
 136 **Ahoa** dabilano **sabela** boz.
 137 Arauz, **alharcia** treues.
 138 **Orgac** idien aiticinian.
 143 **Bata** mingarri, / **Bercia** sorgarri.
 144 **Pica** nolaco, / **Humia** halaco.
 148 Ni ere lagunequi, / **Orratza** burdinequi.
 150 **Nesca senhar edercæle**, / Soinaz egur ek'arle.
 151 Itzalçun **egurra** hurran; / baina ez **bera** giten etchera.
 154 **Oguia** labaracioan; adardun edo / motz eguitenda.
 157 **Caiola** eguin denian, **choria** hil.
 157 **Caiola** eguin denian, **choria** hil.
 160 **Haurrac** bihi larri dira.
 162 **Lan baratza**, / Lan aratza.
 163 **Ilhumbeco lana**, egu-arguiz / agueri.
 165 Soinugui-liaren etchian **oro** / dançari.
 166 **Nescatochia** irrioi, / **Peticora** ciri koi.
 167 **Vzquia** iztupaz **duiana**, suiaren beldur.
 168 **Vr beroaz erre dena**, hotzaren bel(dur).
 171 **Magistruaren etchia** char-enia.
 173 **Erranac** eder, / **Eguinac** lander.

	<p>174 Gathua hoinic busti gabe, arrainçale. 175 Chotcha ere beztituric eder. 176 Suia ezta hain barna eguiten, / Non kea ezten jalguiten. 177 Eroria borrocara. 178 Çacua bethatchuaren alde. 179 Çacua sobera bethez lehertcen da. 180 Edale ona capela-pian. 183 Arrotz gaitza bere horequi. 184 Atc'erri, / ots'erri. 185 Arrotz maitena arscan. 190 Guïçon erhoa ceinuçain. 194 Athaguiarrac hassic eder, / Euri daguianian etchera laster. 195 Gure behiaren chahala gure. 197 Lehen joca haurren, / Nigaric eztaguiten. 201 Çamari hilari guibeleti olo.</p>
OihAtsot	<p>2 Adiskidea zaharrik, kontua berririk.⁶⁹¹ 6 Adiskide gabe bizi den aberatsa Pikatuetan lo giten datza. 6 Pikatuak erraiten diote Bortuko bide hersi eta kanpix bati, zein baita Otsagabiren eta Larrañeren artean, Nafarroa Garaiko eta Zuberoako mugan. 8 Agian zerrana etzadin engana. 9 Hauk dira abrats baten hitzak, ezen handiki halakoei ohi zaizte laket ahalgegabeak eta lausengariak. 10 Aharra ziten alxoñak, ager ziten gazna ohoñak. 11 Aharrausi usua, gose edo lomezua. 13 Ahoa debilano, sabela botz. 15 Aita bilzaleari, seme barreiarri. 16 Alaba ezkont ezak nahi denean; semea, ordu denean. 17 Alaba ezkontu ondoan, ezkontgeiak darraizt ondoan. 18 Alaba zorhi denean ezkontzeko, ezta erratz begiratzeko. 24 Amaizuna, eztizkoa ere, ezta huna. 25 Amoratzea, gaztearentzat loratzea, / zaharrarentzat da zoratzea. 31 Ardia ahunzari ile eske. 36 Arrotza bekaitz arrotzaren. 39 Arstokumea, harzara. 41 Arstoa osinean, irriz irriz, itotzen da. 42 Artzainaren emaztea, arratsean eder. 44 Aziti bihia. 45 Aski du hon et' errekeitu, etxean deus eztenak peitu. 48 Atzearen zakua, xilo. 49 Atzerri, otserri. 52 Astrugaitzaren hiltzea ezta hiltzea, bana ungitzea.</p>

⁶⁹¹ Objektu ere izan litezke.

<p>53 Atorrek hunkiten, bana aragia etxekiten.</p> <p>55 Aurhide biren alhor artean ungi dago zedarria.</p> <p>56 Aurtendanik geurzdara, anhitz eki eta euri.</p> <p>58 Auzilaria, nekeziaren ezkutaria.</p> <p>59 Auzilaria, sarista ezak onsa barataria, ezpere eure zuzena eztakidik balia.</p> <p>60 Atsegina bikun da, denean laster egina.</p> <p>64 Bago erorira, egurkari guziak laster ari dira.</p> <p>66 Baigorri baxera lurrez;/ nik haragei nuenean, urrez.</p> <p>67 Hirur ase hauk aditzen dira, barur eguneko baraskariaz, aitzin eguneko auhariaz eta biharamuneko askariaz.</p> <p>69 Bata mingarri, bertzea sorgarri.</p> <p>70 Bat ehunen, ehun ez baten.</p> <p>72 Batzuren gatzonzian ere harrak sortzen dira.</p> <p>80 Beharra, eragile handi.</p> <p>83 Beharrari emaita ezta emaita, bai zi ereitea.</p> <p>84 Behazalea maizago bere gaizkiari ezen ez hunkiari beha dago.</p> <p>85 Belatz duana ez utz hagati, / auztore jingei denagati.</p> <p>86 Beldurra, bera zaldi.</p> <p>87 Beleak, sarratsera.</p> <p>90 Berant jina, gaizki etzina.</p> <p>91 Bere ahal dena, ezipiz bertzeren.</p> <p>95 Bere onak eztituena urrikari, gomenda bedi urte gaitzari.</p> <p>97 Beso minduna, bulharrean; / zango eria, ohatzean.⁶⁹²</p> <p>98 Beti zerbitzari leiala eta prestua / hartzedun da, bad' ere pagatua.</p> <p>99 Bide luzean, lastoa ere sorta soinean.</p> <p>100 Bihia peitu den etxeko gauza guziak dira saltzeko.</p> <p>100 Bihia peitu den etxeko gauza guziak dira saltzeko.</p> <p>101 Bihotzaren behargile, mihia.</p> <p>104 Bortxaz, eztuena zer jan, barurzale.</p> <p>105 Burua guriz duenari / eztagoka izatea labekari.</p> <p>106 Buruti hasten da arraina karatsen.</p> <p>109 Koseilu kaparpeko, / ager daite azkeneko.</p> <p>116 Ditxa onak, nola baita bera itsu, / hari darraizkonak itsutzen ditu.</p> <p>118 Dohain emana zerbait hoberen eske dago.</p> <p>121 Dupina, emendatuz gaixtotzen da.</p> <p>123 Edozein xoriri eder bere habia.</p> <p>128 Eihera hon da dabileno, eta ez geldirik dagoeno.</p> <p>130 Elhurra, bere aroan, asegarri; / hanti kanpoan gosegarri.</p> <p>131 Elizaren hurrenena, / aldarearen urrunena.</p> <p>135 Emaztea har dezana handitarik / eztate etxean grina gabetarik.</p> <p>137 Emaztearen gaitzez xikira zedina adarreki ehortz zedin.</p>
---

⁶⁹² Objektu gisa ere sailka litezke.

<p>137 Refrau haur athera da Ilhartitz edo Epitafio hontarik 137 Heben dago, ber' adarreki, etzina, / emaztearen gaitzez xikira zedina. 138 Emerdi oro, zoro. 142 Ergela maiz engana daite, / zuhurra behin beizi eztaite. 143 Ergeltarzuna da sendo eztaiteen elharzuna. 144 Erhoaren sinestea, zuhur ustea. 145 Erho bat aski da harri kantoin baten putzura egozteko, bana sei zuhur behar⁶⁹³ dira haren hantik itoiteko. 147 Eroria, borrokara. 150 Erratzago da hartua uzteko, ezi ez utzia berriz hartzeko. 154 Eskerdunari, mukurru izari. 155 Ezkonteguna, aise izanaren biharamuna. 158 Ez eztupa itxindien aldean, / ez neskatoxea motil gazteen artean. 161 Ezina azkarrago da ezi ez zina. 166 Eztoela latsara, gatzetz duena oinzolara. 167 Eztu nehork zer zingiten ari, / egia laket etzaionari. 171 Etxe hutsa, aharra hutsa. 181 Garizuma eta urkabea, asturugaitzentzat. 183 Gatua, oinik busti gabe, arrainkari. 187 Gauza sorta da Erretate, / hura gaberik eninzate. 188 Geroa, alderdi. 189 Geroa, alferraren leloa. 194 Gizon erribera, edo elgerra edo alferra. 195 Gizon gaztea, andrekari, / higa daite esteiari. 197 Gizon jainkotiarri Biriatu eta Donostia bardin laketgia. 198 Gogorra gogorrareki nekez dait' eretxeki. 200 Goiz orzadar, arrats iturri. 202 Goregi igan dadina ahalgegabeki, behera jeuts daite ahalgeizuneki. 203 Gosea, bera jaki. 204 Gure andrea irrikor, izartean gilikor. 205 Guti edatea eta guti sinestea da zuhurraren egitea. 206 Habia egin deneko, xoria hil 207 Halako tupati halako arnorik.⁶⁹⁴ 208 Handurreria, ezpada Tusuria, da hura iduria. 210 Handiki, hor ona otsoen. 212 Hartzen duena, zorduntzen da. 213 Haz nezak egunko aragiaz, atzoko ogiaz eta xazko arnoaz, eta atxeterrak bihoaz. 214 Haurrak hazi, nekeak hasi. 220 Haur merda, gurentu denean alfer da. 222 Hurreki dena etziten, ezta bethi mantharra xahurik jeikiten. 222 Hurreki dena etziten, ezta bethi mantharra xahurik jeikiten. 223 Haurzaroko orbaina, ezaba daite gaztaroko. 224 Hori nahi da erran, bothere guzia emuitea. Hauzea da ganibet zorrotz bi ahotako bat; eta gredalea, jakien errekeitatzeko onzi bat.</p>
---

⁶⁹³ Inpertsonal gisa hartuz gero, objektu litzateke.

⁶⁹⁴ Ulertu dut "halako arnorik (aterako da)".

<p>225 <i>Hegoa</i> iduri da emazten gogoa.</p> <p>227 Helgaitz laurdena, osagarri gaztena, herio zaharrena.</p> <p>228 Her-jauna otoiez dagoenean botoiari, keinuz dauke uheari.</p> <p>230 Herriz aldatzea, zaharrarenzat da heriotzea.</p> <p>236 Hila lupera, biziak asera.</p> <p>237 Hileko erdia, hileko eria.</p> <p>239 Hire gaitza eztuk net gaitza, hire auzoaren beharrira ezpadaitsa.</p> <p>243 <i>Hobe da</i> bakeareki arraulzia, ezi ez aharrareki bilarrauzia.</p> <p>244 <i>Hobe da</i> ixil egoitea, ezen ez gaizki minzatzea.</p> <p>246 <i>Hobe da</i> zahi hutsa, ezi ez aho hutsa.</p> <p>247 Hora ezta harrukaldiz amontzen.</p> <p>250 Hor gose, loz ase.</p> <p>254 Jainkoa, luzakor bad' ere, ezta ahanzkor.</p> <p>257 Jaiki zedin nagia suaren pitzera, ezar zezan etxea erratzera.</p> <p>258 <i>Jan eta hotz</i>, ezta atxeterra botz.</p> <p>259 <i>Jaunetan zein da latzena?</i> / Ezdeuseti jauntzera heldu dena.</p> <p>260 Jaun handien otoia, ezetz errailen zeha-doia.</p> <p>264 <i>Jauregiko emaitzak</i>, eskea ondoan.</p> <p>265 Jauzkari ona, kapatxarduna.</p> <p>266 <i>Jentainen oihana hurren</i>, / bana behar karreiari egurren.</p> <p>266 <i>Jentainen oihana hurren</i>, / bana behar karreiari egurren.⁶⁹⁵</p> <p>267 Jeinua azkarrari garhait.</p> <p>269 Jokariaren lasterra, gora behera; goratzea hegi erdirano, beheratzea ondarrerano.</p> <p>270 Jokorik hobena, gutien dirauena.</p> <p>271 Jorraia aitzurraren bardin nahi.</p> <p>276 Ilunbeko lana, eguargiz ageri.</p> <p>277 Inhardesterik hobena, egite lan manatuarena.</p> <p>278 Inhurria sarri hiltzekotan, hegaldun egin zedin, eta ez hegasti gertatzekotan.</p> <p>278 <i>Bere zorigaitzean inhurriari</i> hegalak sortu zitzaizkan.</p> <p>280 Irririk eztakien begitarte, bihotz latzaren jakilea.</p> <p>281 <i>Irunez oihaldun da</i> gur' andrea, ez alfer egonez.</p> <p>282 Izana, izen gaitza.</p> <p>286 Itsasturuaren emaztea, goizean senhardun, arratsean elhargun.</p> <p>287 <i>Itsuak nahi luke</i> bertzeak ereitsu liren.</p> <p>288 Itsua da baheti eztakusana.</p> <p>289 <i>Itsu bano hobe da</i> oker izatea.</p> <p>291 Lagun elhatari, bideko zamari.</p> <p>294 Lan baratza, lan aratza.</p> <p>295 <i>Lan-ihesi Crastora</i>, han ere jakia bera eztator ahora.</p> <p>296 <i>Lan gaxtoa</i>, bortxazkoa.</p> <p>297 Lan lasterra, lan alferra.</p> <p>298 Lasto-su, laster-su.</p> <p>299 Lausengaria, traidorearen hurren askazia.</p> <p>300 Lehia gaitza, berantgarri.</p>
---

⁶⁹⁵ Inpertsional gisa, bestela objektua litzateke.

- 302 Leku urrunetiko berria, **lehen jina** da egia.
- 303 Loila, ezadila hoila, ondotik darraik **barandaila**.
- 304 Lotsa ninzan **eznea** zen isuri, bana **aita** da hil, Jainkoa esker zuri.
- 306 Makur izanagatik **egiteia**, / xuxen epaiten du lastogeia.
- 309 **Maiatza** hotz, **urtea** botz.
- 319 **Motil ona** sari eske dago, ixilik ere badago.
- 320 Mundu hunek diduri itsasoa, **igerika eztakiena** ondarrera doa.
- 321 Nabusitarik gertatzen da zerbitzari, **bere sekretua agertzen duena** motilari.
- 322 **Nagia**, bethi lantzu.
- 325 **Nahikide** ezta adiskide.
- 326 Nahi duenean doake bakhura, **arstoa eta arbalda dituen** eskura.
- 328 Nekez denean egina, / atsekabetzen da **atsegina**.
- 329 Nekez irabazteak derakuske ongi **begiratzea**.
- 331 **Neska erabilia**, asturutsu.
- 332 **Neska hartzen ari dena** saldu doa, / **galdatzen ari dena** da galdua.
- 341 Nori berea, da **zuzenbidea**.
- 343 Ogen bat paira, **bertzea** gaira.
- 344 **Ogia** laberatzean motz edo adardun egiten da.
- 347 **Ogi pulua**, bekanki da irakaz xahua.
- 348 Ogi gogorrari, **hagin zorrotza**.
- 354 **Ohoinari ebastea** da perdonanzen irabaztea.
- 356 **Oilar bat** aski da oilo hamar baten, / **hamar gizon** ez emazte baten.
- 358 **Oilo ebildari**, axeriaren janhari.
- 365 Onenzat da gauza nekea, gaxto-herrian ungi **bizitzea**.
- 367 Kapare da **bilaun eztena**, ez eta xoil aitoren seme, bana bien arteko, Españan **hidalgoa** den bezala.
- 369 **Oreina** larrean, **bertza** laratzean.
- 370 **Oren gaitz bati itzur dadina**, ehuni.
- 371 **Orga** txarrago-eta, **karranka** handiago.
- 372 **Orhiko xoria** Orhin laket.
- 372 **Orhi** da Bortuetan mendi gora bat, Nafarroa elgatako eta Zuberoako muga.
- 373 Orhin **ekhia** bero.
- 375 **Ororen adiskide dena**, ezta nehoren.
- 376 **Ororen gogara egitea**, / da gauza nekea.
- 377 **Orok dioitena**, edo da edo izanen da.
- 381 Otorde dabila **maiatza** su eske.
- 382 **Otsoa**, artzain.
- 383 **Otsoa** ezta otso aragiti alha, ordea bai bertze orotarik.
- 391 Otsoaren ahotik **ixtar bat** ere on.
- 393 **Otso gosea**, ekurugaitz.
- 396 **Pika** nolako, **umea** halako.
- 399 **Put** semea, on bada, benturaz; / gaxto bada, sorkuraz.
- 400 **Puteki bizitzea**, da ospitalera abiatzea.
- 407 **So eztagoena** geroari, / deiez dauko goseari.
- 408 **Sokarraria**, xotila bada, da gozogarri; toldea bada, erdeinagarri.
- 409 Sonulariaren etxean, **oro** danzari.

<p>411 <i>Sua</i>,⁶⁹⁶ <i>Eguberriz sunpurreki;/ Pazkoz, aldiz, adarreki.</i> 412 <i>Sua ezta hain barna egiten / non ezten kea kanpora jalgiten.</i> 417 <i>Zakua</i> betatxuaren alde. 418 <i>Zakuti bihia gal, edo zorroti irina, da galtze bardina.</i> 418 <i>Zakuti bihia gal, edo zorroti irina, da galtze bardina.</i> 420 <i>Zahar hitzak</i>, zuhur hitzak. 421 <i>Zaharo zeno zeren etzen xuxentu / da zuhatza makur azkentü.</i> 426 <i>Zekena</i>, beti on gose. 430 <i>Zein da orotako aberatsena?/ Bere doiaz gogobetetzen dena.</i> 433 <i>Zeinuak deraunsano, / zinzarrotsa joralterano.</i> 435 <i>Zetabea</i>, berri deno, holtzeko; / gero ere saguaren hortzeko. 436 <i>Zinzarri mihigabea</i>, holtzean higa. 439 <i>Zoroa da, bere kaltetan / argi bila dabilena gauza ilhu[netan].</i> 440 <i>Zor zaharra</i>, minberrizale. 441 <i>Zunharrak eder du adarra, / bana fruturik eztekarra.</i> 442 <i>Zura</i> berago, <i>harra</i> barnago. 443 <i>Zuretik ezpala.</i> 444 <i>Zurginaren etxea</i> zotzez, / zotzez ere motzez. 447 <i>Traidore da bere buruaren, / konseiluari gordatzen ari dena egiaren.</i> 449 <i>Tupa</i> nolako, <i>arno</i>a halako. 451 <i>Unhaia</i> aiher unhaiari. 452 <i>Unzia</i> zenbatez hutsago, / hanbatez da ozenago. 453 <i>Unzi</i> gaxtoa da, <i>galtzen duena arno</i>a. 459 <i>Urkatu</i> baten hobian <i>ehun gaxtagin</i> ehorzten dira. 461 <i>Urgoi gaitza</i>, hastangarri. 463 <i>Urgulutsua</i> da beteritsu / bertzen alderat; bererat, itsu. 464 <i>Urhea</i>, bere ondora. 466 <i>Urhe-gakoaz, ate guziak</i> ireki doaz. 467 <i>Urthaur</i> dira <i>amarez ezkontzea eta urrikitzea.</i> 469 <i>Urte gaitza</i>, aldirano; / <i>izen gaitza</i>, hobirano. 470 <i>Urte gaitzari</i> bihur daite belazki, / <i>arto et' urdai etxen duena</i> aski. 471 <i>Urte guzian gerta etzedina</i>, bethirekian. 472 <i>Urrunago, berriak</i> handiago. 478 <i>Xazko epaslea</i>, aurtengoen urkazalea. 486 <i>Arreba</i> biz, <i>etxea</i> bethe. 489 <i>Baladrea</i>, sendoen hilgarri, / erhoen sendogarri. 493 <i>Bere kaltetan zorigaitzekoa</i> merkatura doa. 495 <i>Bidaide</i>, gogaide. 496 <i>Bilaunaren eskerra</i>, pokerra. 497 <i>Deus eztuena</i>, balu, emaile handi. 499 <i>Elzoz ere elhia</i> gaitz. 501 <i>Erkida berho</i>, xoriendako. *504 <i>Ezjakinaren jakitea</i>, / onsa erranaren hutseriztea. 505 <i>Gabearen mindegia</i>, apur; / <i>dena</i> ere, makur. 506 <i>Gaitz da Arradoian artzea borroka</i>; / eror daite ehor, eta burua porroka. 506 <i>Arradoia</i> da Garaziko mendi xut eta harrizu bat.</p>
--

⁶⁹⁶ Objektu gisa era uler daiteke.

- 507 *Gauza bekana da axeriaren lazoan atzamana.*
- 508 **Gure sabelak**, gure jabeak.
- 509 *Izeba, enea nihaurentzat; / zurea elgarentzat.*
- 510 **Axeria**, nehork borhoztago eta hura oilo-jaleago.
- 511 *Bethegiz, zorroa lehertu doa.*
- 513 **Buhurriak** auzikan, **Kortelariak** azikan.
- 517 **Etxea urra zezana** egur egiteko, / xaz bero zedin, aurten hotzez hiltzeko.
- 520 *Goiz jaikitea* baliatuko etzaik, / **zoriona** ondoti ezpadarraik.
- 521 *Hasak direnean elg' ezkontgeiak*, / nekearenak dirat' **ezteiak**.
- 522 *Hobe da adiskide hon bat* / ezen ez **ahaide ehun bat**.
- 523 *Hobe da zuhur baten ustea*, ezi ez **ehun bertzeren sinestea**.
- 524 **Hogei urtetan eztena, hogei eta hamarretan eztakiena, eta berrogeietan eztuena**, da jagoiti eztatena, eztakikena eta eztukeena.
- 525 *Jokoak, emaztek et' arno onak*, / dostatzez, galtzen tuzte **gizonak**.
- 526 **Lankide**, gaitzkide.
- 528 **Nehortan dadina** sobera fida, / gero heiagor' ari da.
- 529 *Nol' apezaren kantatzea*, / hala **bereterraren inhardestea**.
- 530 *Seroretara zautan gogoa*, / ezteietara aizeak naroa.
- 531 **Sobera on dena** bertzentako, / ezta on aski beretako.
- 536 **Uzkia arkolaz duena**, suaren beldur.
- 537 *Uztaren arau, zuhurraren jatea*; / janago dezanak arrotz duke gosea.
- 539 **Adiskide eta diru duenaren bihotza** ezta alkatearen lotsa.
- 541 *Ahoan min duenari, eztia* karmin.
- 542 *Aizez izorra zedina* putzez erdi zedin.
- 546 **Aro emearen beha dagoena** uda-neguetan, / eskas date bere gauzetan.
- 546 **Neguan hotzari eta udan beroari beldur zaiona**, / ezta ez zaldun ez merkatari ona.
- 548 **Azti bi** jin dira gure okolura; batak du izen zohegi, bertzeak aztura
- 550 **Ausartki akometatzea** da erdi garhaitzea.
- 551 **Axeria** predikatzen denean ari, gogo emak eure oiloari.
- 552 *Bardin da alfer egoitea eta alfer lan egitea.*
- 553 **Bata** ezpada nahi, ezkitakek guduka ni eta hi.
- 555 *Behiari darraikala doha gaizkintzetara xahala.*
- 556 **Belea** ikuz daite, xurit eztaite.
- 564 *Bihikor da nagia*ren **alhorra**, bana belharzar bezi hanti eztathorra.
- 564 *Bihikor da nagia*ren **alhorra**, bana **belharzar** bezi hanti eztathorra.
- 565 **Burla gaxtoa**, bere sorlekura itzuli doa.
- 566 *Burlarik gaxtoena, egia dioena.*
- 570 **Edasle handia** ezta bethi minzo egia.
- 571 **Ederregia**, itsusgarri.
- 572 **Edertarzuna**, iraute gutitako onharzuna.
- 576 **Elhe ederra**, egunaren laburgarri.
- 579 **Emazte ederra duena** etxean, etxea etsai-lurrean, eta mahastia karrikaldean, ezta koeinta gabe bihotzean.
- 580 *Ergela da gordatzera doena berezenera.*
- 582 *Erhoa da hasten duena lan urhent eztezakeena.*
- 583 *Erhogoia da itho nahiari hedatzea eskua.*
- 591 **Esparanza, esteiariaren othoranza.**

<p>592 Ezta deuskai edertarzuna, lagun ezpadu ontarzuna. 593 Eztago ilhargia bethi bere bethean. 594 Ezta orduz etxeratzen, bidean ari dena pusken batzen. 596 Ezta zaharra duena zaldarra. 597 Ezta zuhur eztena erhoaren beldur. 600 Gaina eder, barrena uher. 601 Gaitz hartua, erakatsgarri. 602 Gazteak ezjakinez eta zaharrak ezinez, doaz egitekoak deseginez. 607 Gaxtoen artean da gaxtoena, bere gaizki egiteaz kukatzen dena. 609 Giltzak gerrian, horak suthegian.⁶⁹⁷ 610 Gizon prestuaren errana, mugarri. 612 Goizerria denean gorriago ezen ez hori, eure euritakoa eztemala nehuri. 614 Gorputz eria, arimaren sendozale. 617 Guti erran eta anhitz egina, da zuhurraren atsegina. 619 Handikeria, lilitzen bad' ere ezta bihitzen. 622 Hitz ixila, hirur beharritan iraganez geroz, orotan lasterka dabila. 623 Hobe da alfer egoitea, ezen ez gaizki egitea. 627 Horeki datzana, jeikiten da kukusoeki. 628 Huts eginean tink egoitea da berritan huts egitea. 629 Ihabalia noiz ere ihabaliarekin liskartzen baita, aitzinjoileak duke garhaita. 631 Indargabearen aserrea, hur errea. 632 Inhardetsi on bat erran gaxto bati, guti da gosta anhitz balio duenagati. 633 Inhar batetarik su handi jalgi daite. 634 Ibia duenak igaren, daki osina zein den barrhen. 636 Jainkoagana, ukhenago duena da zordunago. 637 Jokatzeta oro gal, da mando hilarekin ehorztea arbalda. 639 Latsari onari, eztakidio falta latsarri. 641 Mahaian errana bego gorderik dahailan. 642 Mandatari hotza, berant abia, baratx joan eta itzuli hutsa. 644 Mihi gaixtoari, alkatea urkari. / Zeren gaxtoak urkaeraziten baititu. 645 Min bilha dabila, gudukara dohena azkarragoarekila. *646 Minik handienak, burutik heldu direnak. 651 Nahi du jakin zein zen lehen egina, ala zorroa ala irina. 652 Neke da beleaz auztore egitea. 653 Noizik behin gertha daiteen gaitzeti, on da begiratzea bethi. 655 Ohakoan dena ikasten, nekez da gero ahazten. 656 Zuzulluan egiten ohi da eguerdi-loa. 658 Oihal ona kutxan dagoela sal daite.⁶⁹⁸ 659 Onegi dena beretako ezta aski bertzentako. 660 Orotako gaxtoen ozpina, da arno eztitik egina. 663 Othoitzen eztakiena Jainkoari, berraio itsasoari. 670 Sobera jakinsu izanez, gabe zedin axeria buztanez. 672 Sua datxekonean auzoko etxeari, gogoia emak eureari. 673 Thu etxatua zeruan gora, begithartera derora.</p>
--

⁶⁹⁷ Objektu gisa ere uler daitezke.

⁶⁹⁸ Inperzonalak.

	<p>674 <i>Urdaia eta arnoa</i>, urthekoa; <i>adiskidea</i>, urthetakoa. 675 <i>Urrunera dohena</i> ezkontzera, edo da enganatu edo doha enganatzera. 681 <i>Aberatsi nahi zena</i> urthe bitan, / urkha zedin urtherditan. 684 <i>Bere burua ezagutea</i>, da jakitea. 689 Emazurtzari <i>lurra</i> ere alha. 692 Esteiari izan denari bethiere, / <i>on derorkona</i> hanitz zaio, apur badere. 695 Eztate ungi zerbitzatu / <i>bere mainatareki nahi duena</i> dostatu. 697 <i>Gathua</i> ohoin izanagati, eztezala ohil eure gelati. 702 <i>Ohi bano nauena</i> akatatzenago, / zerbaiten eske dago. 706 Zer da <i>mira</i>, ardiak otsoari ihes ari badira? 706 Zer da <i>mira</i>, <i>ardiak</i> otsoari ihes ari badira?</p>
Bela	<p>1 Acitic <i>bihia</i> eta çouretic <i>ezpala</i>. 4 Azturugaitzari <i>houna</i> hugu. 13 <i>Chazco ouhouñac</i> (diren) aurthencoen urkaçale. 14 <i>Conseillua sappharpeco</i>, guero ere aguerrizco. 18 <i>Elçoac</i> ussuric gaitz. 19 Eliçatic <i>hurranena</i>, pharadusutic <i>urrunena</i>. 20 <i>Emazte ederra</i> bordeleco, <i>guiçon ederra</i> urkabeco 27 <i>Gossia</i> bera jaqui 30 <i>Hil oustegabearen gagneco ezcoïa</i>, karioenic. 31 <i>Hobe da laydo laburra</i> ecen ez <i>damu luzea</i>. 32 <i>Hobe da nequecia</i> eci ez <i>soberania</i>. 39 <i>Nour da hire etsaya?</i> Ene oficiocoa. 40 <i>Ore houna</i> duhuru bilha daquiála! 42 <i>Orhico choria</i>, Orhin laquet. 43 <i>Otsoa nolaco</i>, <i>umia</i> halaco. 44 <i>Phicac</i> gara gara, <i>umiac</i> hala hala. A18 Eztéguiála hounguiric <i>gaytzic</i> jin eztaguiá. A19 <i>Çoura</i> berágo / <i>Harra</i> barnágo. A43 <i>Auzia</i> galgárri duçu / <i>gazté déno utçaçu</i>. A49 <i>Aberatsac oro çuhur</i>.</p>

72. taula. Perpaus iragangaitzetako subjektuak, artikulugabeak azpimarratuta, eta *bat* dutenak nabarmenduta.

VII eranskina. Absolutiboaren eta ergatiboaren bereizketa Zuberoako (eta Erronkariko) erakusle pluraletan

Lehen graduko erakusle absolutiboak	
<i>huec</i>	12a.1r 14 <i>çeren gauza huec dirade errien</i> (Ros) 14.1r 14 <i>Eta nola gauza huec eçin trata deizte gutunez</i> (Ros) 10.2r 17 <i>prometatu guinoen gauça huec acordaztean gauça huec</i> (Ros) 10.1v 26 <i>huec guciach, erreguen comisione vaguerich, erriech aremadia dirozquey</i> (Ros)
Lehen graduko erakusle ergatiboak	
Adibiderik ez.	
Bigarren graduko erakusle absolutiboak eta ergatiboak	
Adibiderik ez.	
Hirugarren graduko erakusle absolutiboak	
<i>urac</i>	15a.1r 27 <i>Al fin urac dirade</i> (Ros)
<i>heyec</i>	01.1r 24 <i>Bay-eta heyec oro elguarrequi bilduric limitoetan eta amiablequi conferituric</i> (Etxart) 04.1r 9 <i>eta heyec ere ecin diteque gin conferenciatara</i> (Etxart)
<i>hec</i>	01.1r 17 <i>dangeretan contestatione eta desordre hec continuatzen badite</i> (Etxart)
Hirugarren graduko erakusle ergatiboak	
<i>hec</i>	15a.1r 26 <i>hec dute principio galanta</i> (Ros)

73. taula. Etxart eta Rosen (~1615) absolutiboko eta ergatiboko erakusle pluralak.

Lehen graduko erakusle absolutiboak	
<i>hauk</i>	OihAts 9 <i>Hauk dira abrats baten hitzak</i> OihAts 67 <i>Hirur ase hauk aditzen dira</i> OihAts 352 <i>Hauk dira neska baten eta morroin baten arteko hitzak</i> OihNeur XX: 15 <i>Artzainak jeusten hitz guti / hauk zeruti / enzunik</i> OihNeur XX: 19 <i>Hauk goiztikir' izar bati, / zenagati / berri, beha jarririk</i> OihNeur XXVI: 3 <i>hauk doazala / hetarik biga berhala / baratzez baratze</i> OihNeur XXVI: 20 <i>Arte hartan hauk direla / jauziz jauzi nol' igela / bertze hirurak</i>
Lehen graduko erakusle ergatiboak	
<i>hauek</i>	OihAts 488 <i>Hiru gizon mota hauek, asaiak bezala, gutika gutika, nehor galtzen dute.</i>
Bigarren graduko erakusle absolutiboak	
<i>horik</i>	OihNeur II: 16 <i>Horik harren / oro barren / galkatuz bihotzera</i> OihNeur XII: 11 <i>Horik nik hautemanik</i> OihNeur XIII: 24 <i>Horik erran bezala / zeren baitira hala,</i> OihNeur XVII: 89 <i>Horik jakinik zuek gertuki,</i>
Bigarren graduko erakusle ergatiboak	
<i>horiek</i>	OihNeur XXIV: 2 <i>Ile urreztatu horiek / nadukate harturik,</i>
Hirugarren graduko erakusle absolutiboak	
<i>hek</i>	OihNeur VI: 8 <i>hek ene baraskal, hek auhal-jakiak</i> OihNeur XVII: 9 <i>et' eman hek Euskara / kobla honzalen eskuetara.</i>

	OihNeur XVII: 102 errekeituak eman gabez / et' ez hek hartzera herabez OihNeur XX: 25 hek harganik / bertan despeditzeko, OihNeur XXVI: 1 nehork ez hek urrikari OihNeur XXVI: 24 jin zaitezkiela, joan zedin / gordailuti hek beitara.
Hirugarren graduko erakusle ergatiboak	
<i>heiek</i>	OihNeur XXVIII: 13 <i>Bederatzi ahizpez maiteki hazia, / Heiek erakatsiz hik gur' adinean</i>

74. taula. Oihenarten (1657) absolutiboko eta ergatiboko erakusle pluralak.⁶⁹⁹

Lehen graduko erakusle absolutiboak	
<i>hoyec</i>	TarOns 14 <i>laur pundu hoyec acaua artian</i> TarOns 26 <i>haren pian hitz hoyec ezquiribaturic</i> TarOns 40 <i>Apheçac ceñatçen dutianian eta erraiten hitz eder hoyec</i> TarOns 41 <i>hitz hoyec daudé, Escriturian iarririk lenguaiçé Francesian</i> TarOns 42 <i>aita semé hoyec biac ederqui, eta sainduqui minçatu dira</i> TarOns 43 <i>hoyec ené ardiac dituçu, hoyec ezticié oguenic</i> TarArim 88 <i>Hirur Princessa hoyec ere elgarrequila direnian</i> TarArim 110 <i>çointan beiçaudian hitz hoyec escrituraturic</i> TarArim 127 <i>hirur Princessa eder hoyec enplega baditçaçu Incoari çure fauoretan</i>
<i>hoc</i>	TarOns 75 <i>bost virgina çuherrec, gauça hoc, baçutien</i> TarOns 85 <i>Cer faiçoin, eta çeremonia dira hoc?</i> TarArim 7 <i>bada guiçonac eçin eguiten dutu bi gauça hoc</i> TarArim 15 <i>hoc dira gure princessaren laur anderiac</i>
Lehen graduko erakusle ergatiboak	
<i>hoyec</i>	TarOns 43 <i>hoyec ené ardiac dituçu, hoyec ezticié oguenic</i>
Bigarren graduko erakusle absolutiboak	
<i>horic</i>	TarOns 114 <i>Gugati horic oro soffritu ditu guré guidac</i> TarArim 13 <i>gratia horic oro othoitcen citut mundo orori emanditaçun</i> TarArim 37 <i>Combatere, arima deuota, cambio eta differentia horic, bai damnatuietan, bai saluatietan, iccusten, eta remarquatcen Escritura Saindian baitugu</i> TarArim 65 <i>Eliça saindiac baruraren hirur fin horic explicatu ditu ederqui</i> TarArim 72 <i>Errumes ebiltia horic oro eguiten direnian</i> TarArim 91 <i>çazpi obra misericordios, edo amoyna corporalac⁷⁰⁰ horic comprenitu dira, versu hontan</i> TarArim 113 <i>hambatequi amoynac ditu indar horic causaren aldetic</i>
<i>horiec</i>	TarOns 21 <i>horiec oro dira ené gendiac</i> TarOns 21 <i>horiec dira ené coloreac</i> TarOns 35 <i>horiec dira, nouissima, hitz hunez endelgatu behar diren gauçac</i>
Bigarren graduko erakusle ergatiboak	
<i>horic</i>	TarArim 13 <i>consideratione saindu horic obligatçen, dute arima deuota, eta penitenta</i>

⁶⁹⁹ Adibideak ez ditut erauzi testua irakurrita; Azkaratek eta Altunak dakartzaten *hauc, auec, horic, horiec, hec* eta *heiec* bilatu ditut artxibo digitalean, bere aldaera grafikoekin (2001: 16).

⁷⁰⁰ Hala dakar faksimileak.

<i>Incoari bere othoitzen eguitera eliza saindietan</i>	
Hirugarren graduko erakusle absolutiboak	
<i>hurac</i> (<i>hourac</i>)	<p>TarOns 56 hurac oro igusqui harc, herioaren orhitciac, accaçatcen ditu</p> <p>TarOns 84 <i>Neuré adisquidia ciren othoy, mundu hontan inihurria iduri, inihuriaren paré eguiçu othoy prouisione obra honez ordu honez, hurac baituco çautçu bertce mundian</i></p> <p>TarOns 88 <i>nor vsteduçu direla gendé hurac</i></p> <p>TarOns 96 <i>beharduçu onsa içan itssu, ezpaduçu nahi ikhussi çuré miseria, eta çuré danjera, eta hurac ikhussiric</i></p> <p>TarOns 147 hurac dira miserabliac, eta malhurosac</p> <p>TarOns 168 <i>eta gracia hurac onsa consideraturic guiçonac aithortu behardu</i></p> <p>TarOns 131 <i>bata bertciagati hil nahi ciren bi adesquidé handi hurak</i></p> <p>TarOns 131 <i>Eguiaz erran beharda bi adesquidé hurac leyalac, eta segurac cirela</i></p> <p>TarOns 131 <i>nigarra, eta contritionia, hurac badutut ber</i></p> <p>TarArim 1 <i>Hirur Princessa hurac dira Orationia, barura eta amoyna</i></p> <p>TarArim 21 <i>çeren hurac batira damnationezco obrac</i></p> <p>TarArim 21 <i>obra hurac oro hilac dira</i></p> <p>TarArim 22 hurac dira meritorio eta digné</p> <p>TarArim 27 <i>çeren dolu hartcen baituté bere bekatiéz eta hurac aborritcen, eta detestatcen</i></p> <p>TarArim 36 hurac oro, obra hilac, eta inutilac dirate</p> <p>TarArim 53 <i>pensamendu eta affectione hurac gaixtoac eta maletiosac badira</i></p> <p>TarArim 66 <i>Doctoren opinione comuna da laur partetan causa hurac oro sartcen ahal direla</i></p> <p>TarArim 72 hurac dira peredicatcia, iracurtcia, coffesionen ençutia</p> <p>TarArim 74 <i>harçatz hurac corrigitu merechian</i></p> <p>TarArim 78 <i>gende hurac oro dira causa hoyen beçhatiaz</i></p> <p>TarArim 81 <i>Hobe dira hurac, eciez vrhesco thesauren gorderic eduquitia</i></p> <p>TarArim 101 <i>ceren hurac, bertcerenac baitira, eta ez guriac</i></p> <p>TarArim 107 hurac içan direnaz gueroz lurrian hain cruel, auaricioz, eta bihoz gogor</p> <p>TarArim 116 <i>amoynaren bi manera hurac ongui gin içanen dira</i></p> <p>TarArim 135 <i>Hitz hourac bihotcian / Eta obras complituric / Sar guitian celujan</i>⁷⁰¹</p>
<i>hec</i>	<p>TarOns 5 <i>gendé hec consideraturic batçiak gora, bertçiak behera ioaiten cirela</i></p> <p>TarOns 20 <i>aita semé gaixto hec elkharrequin iuntatzen dira arimaren contra</i></p> <p>TarOns 24 hec oro çuré aldé badira</p> <p>TarOns 41 <i>considera eçaçu, içan direla hec beré demboran</i></p> <p>TarOns 42 <i>damna etcitian, hec galdu, eta damnatu diren beçala</i></p> <p>TarOns 53 <i>nola, eta çer guisaz Iob saindiac, miracullu handi hec eguiñ çutian erranen derautçut</i></p> <p>TarOns 54 <i>hirur hitz hec ciren, Miserere mei Domine</i></p>

⁷⁰¹ Bukaera aldeko orrialdeak falta ditu eskura dudak faksimileak, eta honako ale honetan kontsultatu behar izan dut: *Arima penitentaren occupatione devotaq: orationia, barura eta amoyna*, Iuan de Tartas Arueco Retoraz eguinac. Ortheceen: Jacques Rouyer baitan, 1672. 23, [1], 135 or. ; 8-rena (15 cm). Lacombe bibliotekako alea da: OD-806 (CD-0558) Olaso Dorrea Sorrerakundearen jabetzapekoa, Euskaltzaindiaren Azkue Biblioteka eta Artxiboan dago kontsultagai.

	<p>TarOns 58 <i>hirur arma hec ciequila badira</i></p> <p>TarOns 71 <i>hamar virgina hec Ioan ziren beré lampac harturic espos</i></p> <p>TarOns 72 <i>virgina hec, hambat çuhurrac, nola elguerrac, aiduru daudiala</i></p> <p>TarOns 72 <i>hamar virgina gaicho hec, nola berandia baitçen, eta desorena, loac inganaturic, eta trompaturic, oherat Ioan ciren</i></p> <p>TarOns 92 <i>eci ez bi iuiamendu hec educaçu</i></p> <p>TarOns 105 <i>Bekhatoriac, gendé gaixto hec obstinatic, lurreko vnciac beçala, deseguin, itçaçu, gal itçaçu, mila pieçatan iarbité</i></p> <p>TarOns 142 <i>So, eguiçu miserablé hec, certara erori diren</i></p> <p>TarOns 118 <i>hirur perfectioné handi hec iduri baita</i></p> <p>TarOns 165 <i>Iustoen arimac Iencoaren escuan dira, herioaren tormentac eztitu hec vnquituco⁷⁰²</i></p> <p>TarArim 2 <i>irakurt bitça P.P. Iesuista deuot hec, Coton, caussin, Richeome, Binet Pons eta bertce hanitz</i></p>
<i>hayec</i>	TarArim 101 <i>casu hartan hon hayec empletatu behar dute amoyntan</i>
Hirugarren graduko erakusle ergatiboak	
<i>hec</i>	<p>TarArim 16 <i>hec Iaquinen çutela, guc bat bederac çer behar gundian</i></p> <p>TarArim 34 <i>ceren veldur baitçen, gendé hec troubla lecaten beré sacrificioaren eguitian</i></p> <p>TarArim 55 <i>medicu hec, nahiçuten Erregué gazté harc bere placerac anderé batequila har litçan</i></p> <p>TarOns 65 <i>guerla campotic, ota barnetic, etsay gaixto hec, Iauregui eder hari, Arimari, eguiten duté</i></p> <p>TarOns 77 <i>Hala guertatu cen bost virgina çuhurrer, hec⁷⁰³ beré ohoria gincoagati beguiraturic, espozaren banquetian honqui gin içan ciren.</i></p> <p>TarOns 96 <i>çoinen çaiñak, bi sagu hec, churiak eta belçak, gauaren, eta egunaren ore nec, iaten, mutçen, hertçen, eta trenkhatçen baitituté</i></p> <p>TarOns 106 <i>ezquiac hutxic guertatu dira gendé gaiço hec,⁷⁰⁴ estuté deuz ediren beré escuetan</i></p> <p>TarOns 142 <i>ala bena, miserablé hec, beré penen handitarçuna dela causa, maitiago, eta nahiago vkhanen dute ez içatia, eciez içatia</i></p>
<i>hayec</i>	<p>TarOns 27 <i>çeren hayec ezpaitute leguerik</i></p> <p>TarOns 30 <i>eta hayec çuré contra duten maliçia</i></p> <p>TarOns 36 <i>nahi çiren beçambat frutu hayec emanen drauçié goço eta çaporé onbat</i></p> <p>TarOns 41 <i>hayec⁷⁰⁵ beçala herhaustu eta hil beharduçula</i></p> <p>TarOns 125 <i>bi adesquidé hayetçaz eguitendu mentioné, Ciceron, et Valerius, bi author handi hayec</i></p>

⁷⁰² Eskura dudak faksimileak 164 eta 165 orrialdeak falta ditu; 1909ko RIEV 3(5)-eko ediziotik hartu dut adibide hau.

⁷⁰³ Uler liteke absolutibo gisa ere: *hek jin izan ziren*.

⁷⁰⁴ Uler liteke absolutibo gisa ere: *eskiak hutsik gertatu dira jende gaiço hek*. Maiz, koma erabiltzen du Tartasek perpausaren subjektua markatzeko.

⁷⁰⁵ Uler liteke absolutibo gisa ere: *haiek herhaustu eta hil diren bezala*.

	<p>TarArim 107 <i>nola nahi cira Iesu-Christoc, baita paubren buria, eta chefa halacoac mayta ditçan, hayec</i>⁷⁰⁶ <i>paubriac, baitira haren membriac, hambat hastio badutie, eta hambat cruelqui tratatcen?</i></p> <p>TarArim 131 <i>hirur Princessa hayec aingurien eta Guiçonen Erreguia ganic a<r>diatsico dute çure Arimaren gratia lurrian eta haren gloria Celian</i>⁷⁰⁷</p>
--	---

75. taula. Tartasen (1666, 1672) absolutiboko eta ergatiboko erakusle pluralak.⁷⁰⁸

Lehen graduko erakusle absolutiboak	
<i>hoyec</i>	31 <i>hontarçun hoyec oro ditçogun gincoari esquent</i>
Lehen graduko erakusle ergatiboak	
Adibiderik ez.	
Bigarren graduko erakusle absolutiboak eta ergatiboak	
Adibiderik ez.	
Hirugarren graduko erakusle absolutiboak	
Adibiderik ez.	
Hirugarren graduko erakusle ergatiboak	
<i>hayec</i>	26 <i>Eliçac, eliça guiçonec, edo hayec nahi dutien arrandantec</i>

76. taula. Absolutiboko eta ergatiboko erakusle pluralak Maitieren otoitzetan (1673).

Lehen graduko erakusle absolutiboak	
<i>hoyec,</i> <i>hoyéc</i>	<p>1: 26 <i>Hoyec manatu dira Mauleco Hirian</i> (izord.)</p> <p>1: 60 <i>Jaun Erretorac edo haren lekhucoac, eta hoyec hel eztitakianian norc nahi</i> (izord.)</p> <p>1: 65 <i>ceren hirour Sacramentu hoyec Charactero eta cegnhare espiritual gal eztiçakian bedera</i> (izond.)</p> <p>1: 84 <i>ceren Christiec badakigu Imagina hoyec oihalez, çourez, edo harriz direla</i> (izond.)</p> <p>1: 86 <i>Fedebat, Leguebat, Eliça bat, eta Eliçaco guehien agueri den Javé bat baici eztelaric, çoin baita Errumeco Aita Saintia; hoyec ukhaturic</i> (izord.)</p> <p>1: 97 <i>hoyec theyutcen dutugu</i> (izord.)</p> <p>1: 111 <i>Norc eztu bekhatu eguiten barour hoyec ez eguina gatic?</i> (izond.)</p> <p>1: 113 <i>çucen hoyec borogu orotaric chahu eta osso eman dakitcen</i> (izond.)</p> <p>1: 113 <i>Eliçac manu hoyec oro eguin ahal derizkia?</i> (izond.)</p> <p>2: 12 <i>Hoyec</i>⁷⁰⁹ <i>dira ikhastiaren eta Sacramentien uthurriac</i> (izord.)</p>

⁷⁰⁶ Ulertu dut *haiek hanbat hastio badutie*, eta aposizio gisa *paubriac, baitira haren membriac*.

⁷⁰⁷ Bukaera aldeko orrialdeak falta ditu eskura dudan faksimileak, eta beste ale batean kontsultatu behar izan dut; hau da ale horren erreferentzia osoa: *Arima penitentaren occupatione devotaq: orationia, barura eta amoyna*, Iuan de Tartas Arueco Retoraz eguinac. Ortheceen: Jacques Rouyer baitan, 1672. 23, [1], 135 or. ; 8-rena (15 cm). Lacombe bibliotekako alea da: OD-806 (CD-0558) Olaso Dorrea Sorrerakundearen jabetzapekoa, Euskaltzaindiaren Azkue Biblioteka eta Artxiboan dago kontsultagai.

⁷⁰⁸ Adibideak ez ditut erauzi testua irakurrita; *Euskal Klasikoen Corpus*-aren laguntzaz bilatu ditut, eta faksimilearen arabera eman; faksimilea Koldo Mitxelena Kulturunean dago, J.U. 4624 zenbakipean, eta helbide elektronikoa hau da: <http://hdl.handle.net/10690/2497>. Faksimilea ez dago osorik, 130. orrialdetik aurrerakoak falta ditu.

	<p>2: 18 <i>Cerc artçain saintu hoyec deithu çutian</i> (izond.) 2: 27 <i>çoin dira hoyec?</i> (izord.) 2: 50 <i>Cergatic Gincoc miraculu hoyec oro eguin dutu</i> (izond.) 2: 50 <i>Noiz guihaurtan sendimentu hoyec piztu behar dutugu?</i> (izond.) 2: 60 <i>Beraz Letherigna hoyec cer dira?</i> (izond.) 2: 65 <i>Othoitz hoyéc aspaldicoac direya?</i> (izond.) 2: 82 <i>hoyec oro dira Espiritu saintiaren egonguia</i> (izord.) 2: 100 <i>Hoyec biac nola ciren?</i> (izord.) 2: 120 <i>Ceren hoyec egun honeki eguiaz martir algarreki hil eraci baitçutien</i> (izord.) 2: 123 <i>Hoyec anitz direya?</i> (izord.) 2: 125 <i>Ceren Gincoc hoyec saintu, baita dohaxu eguin baitutu</i> (izord.) 2: 130 <i>Eliça cerbutchacen da oroc ohorez barourtçen dien ordu honçaz, ardiesteco graciaren altharer eman dakitçen, hoyec merechi dutien cerbutchari honac</i> (izord.)</p>
Lehen graduko erakusle ergatiboak	
<i>hoyec, hoyéc</i>	<p>1: 30 <i>ceren hirour persona hoyec ezpaitie ber içatia</i> (izond.) 2: 28 <i>Gaiça hoyéc oroc cer cegnaratçen cien?</i> (izond.) 2: 34 <i>Hitz hoyéc certçaz orhit eraciten çutié?</i> (izond.) 2: 38 <i>Egun hoyéc uduri eraciten deriskié Adamen egunac</i> (izond.) 2: 47 <i>haren Discipuliac ihessi joan ciren, eta gay orotan soldadoen mertchedian utciric, hoyéc beré ahalaz mesperetchatu cien</i> (izord.) 2: 62 <i>hori dioyé hain ardura erraiten diren hitz hoyec</i> (izond.) 2: 75 <i>Beré honac Salcen çutien, eta hen valioa Apostolien eskietara ekharten, çoin hoyec bat bederari beharraren arau emaiten baitceritçen.</i> (izord.) 2: 82 <i>Hoyéc cer çor derié?</i> (izord.) 2: 129 <i>Hoyec oroc cer erran nahi dié?</i> (izord.)</p>
Bigarren graduko erakusle absolutiboak	
<i>horic</i>	<p>1: 44 <i>Nola horic eracousten dutu?</i> (izord.) 1: 61 <i>Hitz horic çoin minçaragez erran behar dira?</i> (izond.) 1: 110 <i>eta horic oro goure bekhatiez penitencia eguiteco</i> (izord.) 1: 149 <i>Nola hamabost misterio horic ohoratçen dutuçu, eta cer goço hantic giten çaiçu?</i> (izond.) 1: 153 <i>horic biac manatu deriztaçu lacoç</i> (izord.) 2: 24 <i>Coin dira horic?</i> (izord.) 2: 25 <i>Cergatic hirour dohain horic?</i> (izond.) 2: 38 <i>Cergatik horic?</i> (izord.) 2: 39 <i>Horic oro dira Deebriaren chotileciac</i> (izord.) 2: 60 <i>Cergatic bi gaiça horic algarganatçen dutuçu?</i> (izond.) 2: 64 <i>Horic direya oro?</i> (izord.) 2: 114 <i>Eliçak su horic pizten dutia?</i> (izond.)</p>
Bigarren graduko erakusle ergatiboak	
<i>horiec</i>	<p>2: 12 <i>Horiec oroc cer eguiten dié Christien battarçunian?</i> (izord.)</p>

⁷⁰⁹ Edizioan, *Hoyer* dago; “à eux” edutezkoa ote?

Hirugarren graduko erakusle absolutiboak	
<i>hourac</i>	<p>1: 23 <i>Eta Parropia chipiec ezpadie indar aski erregent bederaren etchequiteco, eliçaco Guehienez lagunturic, hourac algargana eraciren dutie</i> (izord.)</p> <p>1: 24 <i>amorecati Jesus Christen graciaren ezniac haciric, hourac baita caharagoec hayer onsa behatuz ikhassiric eztakitcenac, guciac azcar ditian</i> (izord.)⁷¹⁰</p> <p>1: 67 <i>Goure bekhatu ooren Gincuari aithortcia, hourac partcatcen ahal derizcun Apeçaren aitcinian</i> (izord.)</p> <p>1: 69 <i>Cer dira uduri hourac?</i> (izond.)</p> <p>1: 88 <i>Gincoaren lehen maniari oguen eguiten derieya, Paradussuco saintier edo Aingurier othoitcen direnec hourac eta hayen Errelikiac ohoratcen dutienec ere?</i> (izord.)</p> <p>1: 88 <i>Ez batere: ceren hourac ohoratcen baititugu</i> (izord.)</p> <p>1: 91 <i>ez hourac igaren corpitçaren alaguerancetan edo ian edanetan</i> (izord.)</p> <p>1: 91 <i>Ez: hourac Gincoc devetatcen dutu</i> (izord.)</p> <p>1: 98 <i>eta haurric badie hourac haci</i> (izord.)</p> <p>1: 103 <i>Gogoa hartuz hourac Deebriaren bekhatiac beçalaco direla</i> (izord.)</p> <p>1: 112 <i>Norc eztutu pacatcen chuchenki Detchema Primiciac? I. Hourac evasten, hertcen, bortchatcen, eta gaistoetic eguiten dutienec</i> (izord.)</p> <p>1: 114 <i>Hourac hauxe dutukienec cer gaztigu dukeye?</i> (izord.)</p> <p>1: 154 <i>Eta hourac hausten dutianer?</i> (izord.)</p> <p>2: 5 <i>bena bay çonbait orduz ber eguiac berriz erran; hala hobeki ençuler sar dakitcen gogoetara; orano hourac utçul hanitz aldetara.</i> (izord.)</p> <p>2: 13 <i>hartacoç hourac chahu, argui, eta althariac eder eta ahalaz ohoratu uduki beh[ar] dutie.</i> (izord.)</p> <p>2: 20 <i>Maithatcez gente beharrac, eta ez gaiçac eçar auherretan, lehenago hourac eman eztiener.</i> (izord.)</p> <p>2: 24 <i>Cer ciren hirour Magé deithu hourac?</i> (izord.)</p> <p>2: 24 <i>Hourac etciren beraz Gincocaren Populucoetaric?</i> (izord.)</p> <p>2: 32 <i>Ainguru batec hourac salhatu ceritçon Josef saintiari</i> (izord.)</p> <p>2: 67 <i>Cergatic berrogei egun hourac uguruki çutian?</i> (izond.)</p> <p>2: 68 <i>Beré discipulieki jan; luçaz heki minçatu cen hourac Bethanialat eroan çutian</i> (izord.)</p> <p>2: 68 <i>hourac eskiac goraturic benedicatu çutianian</i> (izord.)</p> <p>2: 68 <i>Hourac benedicatcen çutiala</i> (izord.)</p> <p>2: 88 <i>Ceren Gincoc hourac saintu eta dohaxu eguin baitutu</i> (izord.)</p> <p>2: 115 <i>Nolaco ciren supersticioné hourac?</i> (izond.)</p> <p>2: 119 <i>Hen emetarçun eta humilitatiari, çognec hourac ohora eraciten baiterizkié</i> (izord.)</p> <p>2: 130 <i>hayen eguiten direnaz gueroç, Gincoc othoitu behar dié, hourac benedica ditçan.</i> (izord.)</p> <p>2: 134 <i>eta gomenda gouré Ainguru honer, hourac plazér dutien eroan haren Altharé bethierecoala</i> (izord.)⁷¹¹</p>
Hirugarren graduko erakusle ergatiboak	

⁷¹⁰ Ulertu behar da *hurac* eta baita zaharrak ere, guztiak azkar ditian.

⁷¹¹ Ulertu behar da *hurac* eroan, Ainguruek plazer dutien.

<i>hec, héc</i>	1: 84 eta hec berec eztiela bere baithan verthuteric ez indarric (izord.) 2: 72 Héc mundu gucia arguituren eta gorthuren ciela (izord.) ⁷¹² 2: 120 eta héc bere odolaz <i>Errumeco Eliça gorrituric haur ohatu</i> (izord.)
<i>hayec</i>	1: 54 <i>Bekhatu venialetan hilcen direnac, mortalen ere oguenac parcaturic, hayec oroc merechi cien penitencia, mundu hontan aski onsa eguin gabe</i> (izord.) 1: 62 <i>Bermé espiritual hayec çonbat ourthe behar die?</i> (izond.) 1: 118 <i>bena hayec</i> ⁷¹³ <i>guero hazcurre saintu hora Utciric</i> (izord.) 2: 51 <i>Jesus-Christen saihexetic elkhi diren odol eta hour hayec cer cegnaratcen dié?</i> (izond.) 2: 68 <i>Eta hayec cer ikhoussi cien?</i> (izord.) 2: 68 <i>Badakicia cer erran cerien Ainguru hayec?</i> (izond.) 2: 72 <i>Suzco mihi hayec cer erran nahi cien?</i> (izond.)

77. taula. Belapeireren (1696) absolutiboko eta ergatiboko erakusle pluralak.⁷¹⁴

Lehen graduko erakusle absolutiboak	
<i>hoyec</i>	20 <i>San Hyeron(imoc) interpretatcen dutialaric hits hoyec</i> 93 eta <i>hoyec horo cier erraiteco</i> 141 <i>psalmistac exprimatcen dutu hoyec gracia ederrez</i> 171 <i>Bena Jauna oren miracuillu eta signo hoyec</i> ⁷¹⁵ <i>oro cergatic equia belsturen da</i> 174 <i>Içar eder hayec cer oguenic ucanagatic signo hoyec oro helturen dira hanits arrasou gatic</i>
Lehen graduko erakusle ergatiboak	
Adibiderik ez.	
Bigarren graduko erakusle absolutiboak eta ergatiboak	
Adibiderik ez.	
Hirugarren graduko erakusle absolutiboak	
<i>hourac</i>	10 <i>celuco candela eder hourac gorderen dira</i> 156 <i>Asquen jugamentian geischiren dira içar eder hourac celutic</i> 191 <i>cer eguinen du beccatore miserabliac tenebra handi hourac icous ditzanian</i> 192 <i>cer eguinen duie Josaphateco valian durunda hourac ençun ditçenian</i>
Hirugarren graduko erakusle ergatiboak	
<i>hayec</i>	64 <i>Beguy hayec significatcen dreiquie goure gincoua estela utsu</i> 174 <i>cer gatic egotciren dutuçu içarrac celutic, cer oguenduruc astre eder hayec</i> ⁷¹⁶ 174 <i>Içar eder hayec cer oguenic ucanagatic signo hoyec oro helturen dira hanits arrasou gatic</i>

78. taula. SermZub-eko (XVII.-XVIII. m.) absolutiboko eta ergatiboko erakusle pluralak.

⁷¹² Aurretik du *Suzco mihi hayec cer erran nahi cien?*.

⁷¹³ Edizioak *hauec* dakar.

⁷¹⁴ Adibideak ez ditut erauzi testua irakurrita; Azkaratek eta Altunak dakartzaten *hoyec, horic, horiec, hourac* eta *hayec* bilatu ditut artxibo digitalean (2001: 19), eta bilaketak *Euskal Klasikoen Corpus*-aren laguntzaz osatu. Adibideak faksimilearekin erkatu, eta honen aldeko zuzenketa egin dut, beharrezko izan denean.

⁷¹⁵ Perpaus honen sintaxia ez da argia, baina badirudi absolutiboa behar duela izan.

⁷¹⁶ Ulertu dut *cer oguenduruc (die) astre eder hayec*.

Lehen graduko erakusle absolutiboak eta ergatiboak	
Adibiderik ez.	
Bigarren graduko erakusle absolutiboak eta ergatiboak	
Adibiderik ez.	
Hirugarren graduko erakusle absolutiboak	
<i>hourac</i>	<p>0 hori eguin beçain sarry har eçaçu laur ontça neprun bihy eta beste laur ontça constantinopolitana eta ontça bat neffar gaitz larritic eta hourac algarreky onxa cheheka</p> <p>6 çombait mahartce osto baicic eta hourac ere ardouan trempaturic</p> <p>9 Har eçaçu ahur bat ly-acy eta beste ahur bat camamilla eta hourac onxa heraky eracy</p> <p>19 Har eçaçu ahur bat andere dana maria arrosaren thipoula edo lilia eta beste ahur bat constantinopolitana eta hourac onxa egos eracy</p> <p>20 Har eçaçu çombait ahur sabiko osto eta hourac onxa heraky eracy ourinin</p> <p>28 Har eçaçu ahur bat khedarre eta ahur erdibat soffre lily eta laur baratchoury buru eta hourac algarreky onxa chehekaturic</p> <p>29 Har eçaçu calitz onxa hountietaric eta jortietaric eta hourac cetabian onxa igaren ondouan</p> <p>32 Har eçaçu thurmentina ezko hollity eta ezty ontça bedera eta hourac algarreky hour eracy dutuçunian</p> <p>35 har eçaçu by ontça millu marin eta erro ontça laur dinbat especia itce eta haren erdia piper eta guero hourac onxa chehekaturic</p> <p>39 çoin beitirade ontçabat intxentçu eta beste ontçabat soffre eta by ontça errecigna eta hourac algarreky lahassy dutuçunian</p>
Hirugarren graduko erakusle ergatiboak	
Adibiderik ez.	

79. taula. Xabalgaitiren absolutiboko eta ergatiboko erakusle pluralak (XVIII. m.).

Zenbait ohar:

- Gutxieneko testuinguruarekin eman ditut adibideak, zein interpretazio duten argi ulertzeko moduan.
- Izenordain ala izenondo diren adierazi dut, iruditu zaidanean formak funtzioarekin korrelazio bat izan lezakeela.
- Belapeireren kateximak bi parte ditu, zein bere orrialde zenbakuntzarekin; horiei dagozkie adibideetako 1 eta 2 zenbakiak.
- Egiategiren adibideak ez ditut bildu, ez delako zubereraren eredurik behinena; ez du, adibidez, *hurak* erakusle pluralaren adibiderik, XVIII. mendekoa izanik ere. *Filosofo Huscaldunaren Ekheia* liburuaren lehen liburukian, hirugarren graduan *hek* baizik ez du, absolutiborako eta ergatiborako; bigarren liburukian, *hek* eta

heek aurki daitezke, eta biek izan ditzakete absolutibo eta ergatibo balioak. Lehen liburukian, *hurak* bat aurkitu dut, baina singularrekoa: 94 *hurak lürra üngüratzen dianak*; bigarrenean, cf. 80 *Carlos Vgerrenak printze photere osoena ützi zian, erresuma bere semiari. Gütik dirade erregiak hurak beno zortü hona egokidago ükhen dienik* eta 149 *Aberatsa bere doian dagoena dabila lürrian, ontzia bezala aize honian itxasoan, berze errekeitürik salbü baiala heltzia eztiatarik, hurak düti erdiratzen ta lürriala hüillantzen*; azken honetan, *hark (aberatsak)* ulertzen dut nik. Lazarragaren eskuizkribuan ere bada horrelako bat (B21: 113), baina zuzendu egin dute editoreek.

Beste graduetako adibiderik ia ez dut aurkitu: lehen gradukorik batere ez, eta bigarrenekoak, lehen liburukian bakarrik, absolutibo balioa duten hiru *horik* eta *hoik* bat.

VIII eranskina. Utergako Beriainen erakusleak

	1. gradukoak		2. gradukoak		3. gradukoak	
	izond.	izord.	izond.	izord.	izond.	izord.
Sing.						
abs.	84v, 136v, 138, 139v <i>oracio hau</i> , 95 <i>ni becatariau</i> , 97 <i>señale hau</i> , 102v <i>Iaun hau</i> , 102v <i>Iaungoyco hau</i> , 108 <i>diru hau gucihau</i> , 112 <i>Iaun hau berhau</i> , 127 <i>vicice hau</i> , 136v <i>oraçio hau</i> , 136v <i>oracio ayn on hau</i> , 147, 147v, 148, 149 <i>mandamentu hau</i> , 154 <i>fedehau</i> , 161, 161v <i>sacramentu hau</i> , 158 (2) <i>Iaun hau berau</i>	101, 105v, 113, 129v, 130v, 150 <i>hau</i> , 112 <i>hau berhau</i>	108 <i>erranduçunori</i> , 112v <i>etorce ori</i> , 133v <i>Andre ayn sandu</i> , <i>eta andiori</i>	132v <i>ori</i> , 157 <i>hori</i>	112v <i>egun hura</i> , 125v <i>castigo hura</i> , 134 <i>imagina hura</i> , 135 <i>Erreverencia hura</i> , 136 <i>negocio hura</i> , 161v <i>sacramentu sandu hura</i> , 167v <i>becatu hura</i> , 157v <i>Iaun hura bera</i>	90, 112, 112v, 129v, 140v, 148v <i>hura</i>
erg.	107v, 108v, 135v <i>Iaun onec</i> , 108 <i>guiçon onec</i>				123v <i>su arc</i>	101, 115v, 128v, 155 <i>arc</i>
gen.	98 <i>Gurutce sanduonen</i> , 140v, 146 <i>mandamentu onen</i> ,				170 <i>damu aren</i>	88 (2), 97v, 104v, 105, 107v (2), 108, 109v, 116v, 124v,

	147v <i>ocasio honen</i> , 154v <i>Sacramentu onen</i>					128v (2), 130 (3), 130v, 132v, 133v, 134 (4), 134v (2), 135v (2), 136v, 137, 138v, 139, 144, 153v (2), 155v, 157v, 160 (2), 160v, 163v, 164, 165v, 168, 170v, 172v (4), 173v <i>aren</i>
dat.					137, 170 <i>ari</i>	
soziat.	98 <i>señale onequi</i> , 149 <i>mandamentu onequi</i>	117, 147 <i>onequi</i>			156v <i>bere buru santissimo arequi</i>	134, 136, 137, 174v <i>arequi</i>
instr.	96 <i>señale onesas</i>	146v <i>onesas</i>				99, 107v, 125, 170v <i>arças</i>
benef.						102, 106, 158v <i>arendaco</i>
motib.						95, 103, 107v, 109, 110v, 135v, 136, 138 (2), 140, 161v, 173 <i>argatic</i>
leku- kasuak	84v, 128, 129, 138v <i>oracio onetan</i> , 109v <i>lecuonetara</i> , 113, 151v <i>mundu</i>	107v, 137, 163, 166 <i>onetaco</i> , 137 <i>onetan</i>			105v, 125 <i>puntu artan berean</i> , 105v <i>instante artan berean</i> ,	101v, 104, 114v, 124v, 125, 135v, 166v <i>artan</i> 108v <i>arengana</i> , 124, 128v,

	<i>onetaco,</i> 113 <i>junta</i> <i>onetaco,</i> 113v (2) <i>Eliza</i> <i>onetaco,</i> 123, 135v <i>mundu onetan,</i> 159 <i>sacramendu</i> <i>sandu onetan,</i> 165v, 166v <i>munduonetaco,</i> 144v (2), 150, 150v <i>manera</i> <i>onetan,</i> 146 <i>mandementuon</i> <i>etan,</i> 146, 150 <i>mandamentu</i> <i>onetan,</i> 147v <i>gauza</i> <i>onetan,</i> 157 <i>sacramentu</i> <i>sanduonetan</i>				145 <i>Letratu</i> <i>artan,</i> 160v <i>denvora</i> <i>artan</i>	138v <i>aren</i> <i>ganic,</i> 146, 149, 160v <i>artaco,</i> 164v <i>hartan,</i> 146v <i>arenganic</i>
Pl.						
abs.	88v ⁷¹⁷ <i>Amar</i> <i>Mandamentu</i> <i>ohec,</i> 100, 109, 126v <i>gauza ohec,</i> 101 <i>gauzaohec,</i> 103 <i>yrur</i> <i>persona ohec,</i> 133v (2) <i>oracio</i> <i>ohec,</i> 138v <i>Ytz ohec,</i> 150v <i>deseo</i> <i>ohec,</i> 158v <i>milagro ohec,</i> 165	89v, 90, 91, 92 (2), 93v (2), 94, 158v, 166v, 173 <i>ohec,</i> 117v <i>ohec</i> <i>gucioc</i>		96, 99v, 157 <i>orihec</i>	136 <i>ytic ayec</i>	

⁷¹⁷ Irakur liteke *ohec* ere.

	<i>bienaventurança ohec, 166v obra ohec, 172 conseju ohec, 172v sentido ohec</i>					
erg.	<i>103 (2) yrur persona ohec, 123v tormentu, eta trabaju ohec</i>	<i>93v (3), 123, 166 ohec</i>				<i>115, 117 ayhec, 140v ayec guciec</i>
gen.	<i>91 Zazpi becatu mortale ohen, 94 bedrazi gauza ohen</i>	<i>117v oen, 139v ohen</i>				<i>93v ayena, 115 ayhenetan, 123v, 125v, 135, 139, 144, 144v, 162v, 167, 174, 174v ayen</i>
motib.	<i>104 ondasun andiogatic</i>					<i>107v, 132 ayengatic</i>
dat.					<i>124v malauentura tu ahey</i>	
instr.	<i>167v becatu ohes</i>	<i>146 ohessas</i>				<i>154v ayeças, 155v ayhessas</i>
leku- kasuak	<i>108v çorduten ohetatic, 146v dañu ohetatic, 173v etsay ohetatic</i>	<i>109 ohetatic</i>				<i>109, 123, 126, 126v, 174 (3)⁷¹⁸ ayetatic, 114 ayhetan, 123v ayenganic, 144v, 147v 174v ayetan</i>
Erakusle jatorriko	<i>94 onlacoendaco, 97v, 125, 135, 143v onlaco,</i>		<i>99, 100, 103 (2), 110, 112, 117 (2), 125v, 126, 138,</i>			<i>84, 84v, 85, 85v, 97, 97v, 99 (3), 100v (2), 101 (2),</i>

⁷¹⁸ Lehen bi adibideak ez dira osorik ikusten, orria urratua baitago.

adberbio eta lokailuak	108v <i>onlacoec</i> , 117, 155v <i>onla</i> , 129v, 130 (3), 130v, 135v, 151, 157 <i>emen</i> , 141v <i>onlacoey</i> , 149v <i>onlacoac</i>	141v, 142v, 144, 155, 156v, 161, 173v <i>orlatan</i> 111 <i>orla</i>	102v, 103, 103v (2), 105, 105v, 106, 108v, 110v, 111v, 112, 114v, 115v, 116, 119v (2), 124v, 125, 125v, 126, 126v, 128, 128v (2), 129, 129v, 130, 130v, 133 (3), 133v, 134, 134v, 135 (2), 136v, 137, 137v (3), 138 (2), 138v, 141 (2), 141v (3), 142v, 144v, 145v (2), 148v, 150, 154v, 155v (2), 156v, 158v (3), 159v, 161, 163, 165, 173, 173v, 174, 174v (2) <i>ala</i> , 85v, 88, 109v, 112 <i>andic</i> , 97, 115, 117v, 124v, 125v, 132v, 139, 144v, 150, 160v <i>alaver</i> , 100, 107, 107v, 114, 117v, 119, 119v, 123v, 155v, 160, 162 <i>alas eta</i> , 102, 103, 114v, 115v, 123, 124 (3), 132v, 134v, 157v <i>alaco</i> , 105v, 107 <i>alaber</i> , 123v <i>ango</i> , 124, 124v <i>an</i> , 134 <i>han</i> , 138v <i>hala</i> , 155v, 163 <i>Alacoari</i>
------------------------------	---	--	---

80. taula. Utergako Beriainen *Dotrina*-ko erakusleak, funtzioaren arabera sailkatuak (izenordain edo izenondo), erakusle jatorriko adberbio eta lokailu zenbaitekin batera.

Beriainen *Dotrina* irakurrita, interesgarri iritzi diot beste zenbait adibide biltzeari:

- (a) Artikulu hurbila duten sintagmak: 89, 171 *gueuroc*, 111 *gu gucioc*, 115v, 128v *gucioc*, 95 *ni becatariau*, 104 *ondasun andiogatic*, 117v *ohed gucioc*.
- (b) Soziatibo mugagabearen adibide zenbait: 94 *devociorequi*, 126v *sosegurequi*, 170 *gozorequi*.
- (c) Epentesiarengatik interesgarriak diren adibideak: 102 *ceñeac* eta 171v *aurran*.
- (d) Erakusle jatorriko osagaiak dituzten hitz zenbait: 101, 107v, 112v (2), 126v, 138v,

148, 164 *ambat*; 104v (2), 105v, 108v, 111v (2), 112, 155 *becambates*; 112 *beçambates*; 107v, 113 (2), 114v, 119 (2), 123, 125, 125v, 126v, 133v, 136v, 137, 138v, 160 (2) *ayn*; 125v, 137 *ain*; 126, 126v, 135v, 148v *bereala*; 159 *orrembat*; 157, 161 *ariqueta*; 166v *alabaya*.

	1. gradukoak		2. gradukoak		3. gradukoak	
	izond.	izord.	izond.	izord.	izond.	izord.
Sing.						
abs.	7v <i>Sacramentu,</i> <i>eta sacrificio</i> <i>sanduaui,</i> 7v, 90 <i>Sacramentu</i> <i>sanduaui,</i> 7v <i>facultade,</i> <i>eta podoreau,</i> 8v (2), 107v <i>Iaun hau</i> <i>verau,</i> 8v <i>milagro</i> <i>hau,</i> 9, 9v <i>Iaunau</i> <i>verau,</i> 9v <i>negocio</i> <i>hau,</i> 10 <i>misterioau,</i> 12 <i>representacio</i> <i>hau,</i> 16v (2), 27, 54, 86v, 87, 109v (2) <i>Iaunau,</i> 17v, 18v, 74v (2), 75, 77v <i>sacrificioau,</i> 18, 89v, 91v <i>Iaun hau,</i> 27v	7, 8v, 12, 17, 18, 19, 27, 39, 44v, 53, 53v, 54, 56, 59v, 68v (2), 70, 71v (2), 73, 74, 75, 87, 89, 89v, ⁷¹⁹ 90, 91v, 92 (2), 93 (2), 94, 94v, 98, 107v, 108, 108v, 109v, 110v, 111v, 126v <i>hau,</i> 17v <i>Au</i>	43 <i>çu</i> <i>ceurori,</i> <i>eta</i> <i>sollori,</i> 91v <i>çure</i> <i>ycen ori,</i> 113 <i>ceurori,</i>		8 <i>may</i> <i>gucis</i> <i>abarasa</i> <i>hura,</i> 8 <i>Iaun</i> <i>hura,</i> 11 <i>arria</i> <i>andiura,</i> 17 <i>tempesta</i> <i>de</i> <i>diluuioco</i> <i>andi-</i> <i>hura,</i> 17, 70 <i>sacrificio</i> <i>hura</i> <i>vera,</i> 60 <i>sacrificio</i> <i>hura,</i> 60 <i>dembora</i> <i>hura</i>	17, 122v <i>hura vera,</i> 29, 43v, 57, 58, 113v, 125 <i>hura,</i>

⁷¹⁹ Faksimilean, *ha* baizik ez da irakurtzen.

	<p><i>estorbuau,</i> 40 <i>oray</i> <i>daucadan</i> <i>intencio</i> <i>onau,</i> 42 <i>berriau,</i> 42 <i>jayoce</i> <i>sanduau,</i> 42v <i>ayn</i> <i>dicha</i> <i>anditacoau,</i> 71 (2) <i>sacrificio</i> <i>hau,</i> 71v <i>intencio</i> <i>hau,</i> 73v <i>Sacramentu,</i> <i>eta</i> <i>sacrificioau,</i> 88 <i>ni</i> <i>becatariau,</i> 91 (2) <i>oracioau,</i> 98 <i>emandidanau</i> , 98v, 112v <i>Euangelio</i> <i>sanduau,</i> 112v <i>guiçon</i> <i>honau,</i> 113 <i>neurau,</i> 113v <i>marauilla</i> <i>hau</i></p>					
erg.	<p>9v, 12, 56, 59, 59v, 71v, 92, 108 <i>Iaun</i> <i>onec,</i> 10, 12, 26v, 54v <i>Iaunonec,</i> 44v <i>guiçon</i> <i>onec,</i> 53 <i>Iaunonec</i></p>	<p>10v (2), 11 (3) <i>onec,</i> 71v <i>veronec</i></p>				<p>16v, 44, 54, 59v, 69, 74, 93v, 97v, 108v, 111v, 113v, 122v <i>harc</i></p>

	<i>veronec,</i> 77v <i>Iaun</i> <i>onec veronec,</i> 110v <i>Guizon</i> <i>hononec,</i> 111v <i>guizon</i> <i>onec</i>					
gen.	17v <i>sacrificionen,</i> 42v, 43, 71v, 89v <i>Iaun</i> <i>onen,</i> 68v <i>Iaunonen,</i> 90 <i>Sacramentu</i> <i>sanduonen,</i> 95 <i>ene arima</i> <i>onen,</i> 113 <i>ene</i> <i>zaldionen</i>	28, 55v, 71v, 74v, 75, 89v, 112v, 114 <i>onen</i>				7v (2), 8, 10 (4), 12 (2), 16 (4), 17v, 18v (2), 27v (3), 28, 28v, 29v, 31, 39, 40, 40v, 42, 43v, 44, 44v, 45v, 46, 55v (2), 58, 59, 59v (2), 60, 69 (2), 71, 72, 72v, 73v (3), 74, 74v, 75, 75v, 77, 77v, 89v (2), 90, 94v, 95v, 97v (2), 98v, 107v (2), 108 (2), 110, 110v, 111v (2), 114, 121v, 126 <i>aren</i>
dat.	11v, 70v <i>Iaunoni,</i> 16v <i>Iaun hon<i>,</i></i> 16v <i>Iaun</i> <i>honi veroni,</i> 68v <i>Iaun oni,</i> 113v <i>guiçon</i> <i>oni</i>	44v <i>oni</i>				42, 77 <i>ari</i>
soziat.	42 <i>Ayngueruone</i> <i>qui,</i> 95 <i>desseo</i> <i>ematendidaç</i> <i>un onequi,</i> 110v <i>mandatu</i> <i>onequi,</i> 111v <i>respuesta</i> <i>onequi</i>	19, 88, 113v <i>onequi</i>				44v (2), 73v <i>arequi</i>
instr.	11 <i>veztidura</i> <i>ones,</i> 32	28v, 87 <i>oneças,</i>				8v, 10, 11, 54v <i>harças,</i> 11, 107

	<i>gayzqui egoteones, eta atrebimentuones</i>	59v <i>ones aurrera,</i> 97v <i>onesas</i>				<i>arças</i>
benef.						
motib.		55, 113 <i>onengatic</i>				29, 40, 40v, 41, 45v, 53, 54, 55v, 71, 74v, 90v, 91, 95v, 107v, 112v, 126v <i>argatic,</i> 39v, 40, 114 <i>arengatic,</i> 92v, 106v <i>aren gatic</i>
leku-kasuak	10v, 57v, 73, ⁷²⁰ 77v, 87v, 110, 110v, 122 <i>manera onetan,</i> 17 <i>manera onetaco,</i> 17 <i>graciasco dembora dichoso onetan,</i> <i>gure onetan,</i> 28v, 29v (2), 31v, 32 (2), 44, 68v, 75v, 93v <i>munduonetaco,</i> 29v, 55, 74v, 93, 109 <i>munduonetan,</i> 29v <i>Iaun onenganic,</i> 56v <i>denbora ayn dichoso onetan,</i> 58v, 59, 68v (2), 69, 70, 86v	9v, 10 (2), 12, 40, 53, 56, 74v, 91, 95, 98, 107, 108v <i>onetaco,</i> 10v, 32, 43v, 55v, 74, 88v, 91v (2), 92, 92v (2), 93 (2), 93v, 98, 110v, 112 <i>onetan</i>	95 <i>Sacramentu sandu orretan</i>	88 <i>orretan</i>	32 <i>lecuartaco, eta ez dembora artaco,</i> 87, 87v <i>Hostia artan,</i> 98v, 112 <i>egun artan,</i> 110v, 113 ⁷²¹ <i>egun artan verean,</i> 112v <i>egunartaco</i>	7, 69 <i>arenganic,</i> 11v, 12v, 18v, 26, 28, 54v, 94, 98v <i>artan,</i> 28 <i>hartan,</i> 72 <i>aren ganic,</i> 126 <i>artara</i>

⁷²⁰ Faksimilean *manera enetan* irakurtzen da; orrialde berekoa da *ohoc*.

⁷²¹ Adibide honetan *berean* dakar, <b>-rekin.

	<i>dembora</i> <i>onetan</i> , 60, 91 <i>oracionetan</i> , 70v <i>manera</i> <i>onetan</i> <i>verean</i> , 74 <i>presenteoneta</i> <i>n</i> , 87v <i>Sacramentu</i> <i>Sandu</i> <i>onetara</i> , 90v, 91, 94 <i>oracio</i> <i>onetan</i> , 94 <i>gaytz</i> , <i>ayn</i> <i>andionetatic</i> , 98v <i>Euangelio</i> <i>sandu</i> <i>onetan</i> , 110v <i>peligro</i> <i>onetatic</i> , 112v <i>egun</i> <i>Sanduonetan</i>					
Pl.						
abs.	9 <i>trabajuohec</i> , 11v <i>Gauça</i> <i>ohed gucioc</i> , 16, 76v ⁷²² <i>gauza ohed</i> <i>gucioc</i> , 29v (2), 57v, 73, 77, 90, 90v, 92v, 124v <i>gauza</i> <i>ohed</i> , 41v <i>ytz</i> <i>hoed</i> , 42, 112v, 124v <i>ytz</i> <i>ohed</i> ,	29, 74v <i>ohed</i> <i>gucioc</i> , 122, 122v, 124v <i>ohed</i>			7v <i>milagro</i> <i>ayhed</i> <i>verac</i> , 7v <i>ytz</i> <i>ayhed</i> <i>verac</i> , 11 <i>cuerta</i> <i>ayec</i> , 72v <i>gauza</i> <i>ayec</i> <i>guciac</i>	31, 31v, 113v <i>ayec</i> , 94v <i>ayec verac</i>

⁷²² Faksimileak *Gauza ehed gucioc* dakar.

	53v <i>yrur persona ohec</i> , 53v <i>berriohec</i> , 56 <i>gauça ohec</i> , 69v <i>Hitz ohec</i> , 72 <i>Laur gauza ohec</i> , 87 <i>gauzaohec</i> , 126v <i>Gauza ohec guciac</i>					
erg.	73 <i>gauza ohoc</i> ⁷²³				26v <i>Erregue sanduayec</i> , 123v (3) <i>ytz ayec</i>	19 (2), 45v, 109 ⁷²⁴ <i>ayec</i> , 60 <i>ayhec</i>
gen.						7v, 76 <i>ayhen</i> , 7v, 10, 19 (2), 31v, 45v, 88v, 89, 93, 107v, 109 (2) <i>ayen</i>
motib.						32, 71 <i>ayen gatic</i> , 74v, 90 <i>ayengatic</i>
dat.						
soziat.		108v <i>oequi</i>				25v, 31, 69v <i>ayequi</i>
instr.	92v <i>gauzahoes</i>	11v <i>ohesas</i>			26v <i>mistrío ayes</i>	7v <i>ayhesas</i> , 40v <i>ayessas</i>
leku-kasuak	92v <i>pena, eta trabaju ayn andi ohetaric</i> , 123v <i>egun ohetan</i>	112 <i>ohetatic</i> , 123v (2) <i>ohetan</i>			93 <i>ocasio ayetara</i> , 109 <i>ango pena, eta trabaju andi ayetatic</i> , 109 <i>pena, eta</i>	17, 19, 32, 93v <i>ayetana</i> , 108v <i>ayetatic</i>

⁷²³ Ziur aski *ohec* da; orrialde berean dago *manera enetan*.

⁷²⁴ Ez da garbi ikusten <y>.

					<i>trabaju</i> <i>ayetatic,</i> 113v <i>herri</i> <i>ayetan</i> <i>gucietan</i>
Erakusle jatorriko adberbio eta lokailuak	8, 32v, 88, 92v, 112v <i>Emen</i> , 10v, 28, 28v, 39, 59, 73 (2), 89 (2), 90, 91v, 93 (2), 108v, 110v <i>onla</i> , 16, 32v, 53v, 54v, 88v, 110 <i>emendic</i> , 31v, 91v, 92 <i>onlacoec</i> , 32, 95 <i>onlaco</i> , 40v <i>onlacohec</i> , 54v, 58v, 108v <i>honlaco</i> , 54v <i>honlacoec</i> , 91v, 93v <i>honlacoac</i> 92, 94, 95, 112 (2), 122 (2), 124, 124v (2) <i>honla</i> , 92, 92v, 93 <i>onlacoac</i>	113 <i>orla</i>			6, 7v (2), 8 (3), 9, 10 (2), 12, 16v (2), 17, 17v, 18 (3), 18v, 26v, 27 (2), 27v, 28v, 29v (2), 30 (2), 31 (2), 31v (2), 39v, 41, 42, 43, 43v, 44v, 45 (3), 54v, 56v, 57, 57v (4), 58, 58v (2), 59, 59v, 68v (5), 69v, 70v, 71 (3), 72v (3), 73, 74v (2), 76v (2), 77, 86v, 88, 88v, 89v, 90, 91 (2), 91v, 92, 93v (2), 94, 98, 107, 107v (2), 108 (2), 108v, 109v, 110v, 111v (4), 114 (2), 122v (2), 123v, 124, 124v, 125, 125v (2), 126, 126v <i>ala</i> , 7v, 19v, 26, 28v (2), 30, 31, 40, 45v (3), 55v, 56, 57v (2), 72v, 77v, 88, 91v, 92, 92v, 108v, 126 <i>alas eta</i> , 7v, 45v, 59v (2), 89, 98 <i>alaco</i> , 55, 94 <i>alacoa</i> , 91v <i>alacoac</i> , 7v, 8, 8v, 26v, 30, 39v (2), 56v, 68, 87v, 90, 93, 107v, 108v, 109 (2), 111 (2), 113v (2) <i>an</i> , 16, 17, 55v (2), 56v, 87, 89, 90v, 124v, 125, 125v (2), Taul <i>han</i> , 18v, 26v, 39v, 42v, 43v, 46, 72v, 73v, 74v, 75, 75v (3), 76 (5), 76v, 87v, 88, 90v, 91, 92v, 93v, 95, 106v, 108 (2), 109 (2), 122v (2), 123, 123v (2), 124 (2), 125v <i>alauer</i> , 57v <i>alaber</i> , 31, 69, ⁷²⁵ 113 ⁷²⁶ <i>hara</i> , 40, 55, 57 (2), 58, 94, 110, 113v

⁷²⁵ Aurkezle funtzioarekin.⁷²⁶ Aurkezle funtzioarekin.

			(2) <i>andic</i> , 90v, 109 <i>ango</i>
--	--	--	--

81. taula. Utergako Beriainen *Tratado*-ko erakusleak, funtzioaren arabera sailkatuak (izenordain edo izenondo), erakusle jatorriko adberbio eta lokailu zenbaitekin batera.

Beriainen *Tratado* irakurrita, zenbait ohar egin ditut, erakusleekin edo artikuluekin lotuak, oro har:

- (a) Ez dut bildu erakusle jatorriko osagairen bat duten zenbait hitz, hala nola *ayn*, *beçala*, *ambat* eta *beçambat*.
- (b) Beste batzuk bai bildu ditut: 28, 39v, 42, 55v, 69 (2), 87, 87v, 88, 98 (2), 107, 110v, 111, 112, 112v, 113 *bereala*; 32v, 42, 42v, 77v, 86v (2), 87, 98 (2), 123, 123v, 124 (3), 124v (2), Taul *ariqueta*; 44v *hare*; 93 *alabaya*.
- (c) Soziatibo mugagabearen zenbait adibide: 27 *desseorequi*, *eta propositurequi*, 27, 27v *desseorequi*, 29, 30 *erreuerencia*, *eta deuociorequi*, 29 *errespeturequi*, 30, 31 *atenciorequi*, *eta deuociorequi*, 30v *deuociorequi*, *eta atenciorequi*, 39v *humildaderequi*, 54v *ciace contenturequi*, 75 *fedee andiarequi*, *eta humildaderequi*, beste hainbaten artean.
- (d) Objektu mugagabearen adibide batzuk: 39v *beardu yzan viotzean dolore*, *eta damu vere becatu eguines* eta 40v *damu duela becatu eguines*, *eta propositu*, *eta intencio emendaceco*.
- (e) Ergatibo mugagabe baten adibidea: 44v *Elizaco ministroc bezala*; horren ondoan, cf. 69 *elizaco ministroac bezala* eta 122v *Elizaco ministroac eguitenduena*.
- (f) Artikulu hurbila duten sintagmak: 11v *Gauça ohec gucioc*, 16, 76v *gauza ohec gucioc*, 29, 74v *ohec gucioc*, 32 *ez oray errandiradenoc beçala*, 43 *çu ceurori*, *eta sollori*, 113 *ceurori*, 88 *ni becatariau*, 113 *neurau*. Cf. bestalde 91 *guc gueurec*.
- (g) Deklinabideko adibide aipagarriak: 7 *Erregue Magohec*, 30v *vere ondasun meregitucizquigun gucihequi*, 40 *Christioac dituen obligaciohequi*, 40v *onlacohec*, 55 *demoniohequi*, 59v *apetitu gaystohec*.
- (h) <h> grafemaren erabilera prohiatikoa euskarazko testuan: 40 *eguitendrahuet*, 10v, 41v *gauhean*, 74 *ene Ayngueru beguiracen nauhenari*.
- (i) Sintagma koordinatuetan destinatibo marka behin bakarrik: 53v *justoen eta*

onendaco.

- (j) Pluraleko atzizkia mugagabeak behar lukeen tokian: 32 *obligascosco asco gauzetan.*
- (k) Determinatzaile bikoitzeko sintagmak: 11 *arria andiura*, 111v *berce bellacoa imbidiosoa.*
- (l) Erakusle izenordainen (-za- artizkiarekin) eta izenondoan (-za- gabe) arteko aldea: *veztidura ones* (izond.) / *onesas* (izord.), 2v *gauzahoes* / 11v *ohesas*. Cf. 59v *ones aurrera*; badirudi adberbio funtzioan forma zaharra gorde duela.
- (m) Artikulu indefinituaren pluraleko forma *batak*, ez batzuk: 28v *minçacen garadela batat bercearequi* eta 30v *eta ez minçacen batat vercequi*; baina cf. 122 *eta ez minzacendela bata bercearequi.*

IX eranskina. Iruñeko agirietako euskal adibideak Maioraren liburuan (2011)

Adibidea	Urtea	Orrialdea	Signatura
<i>çu çara vellaquo çarra</i>	1529	26	85411
<i>bellaca gasta; puta ordia, apez alaba; vere anbeco liquisorequin</i>	1535	27	130321
<i>puta bellaca, puta gaystoa</i>	1535	28	36011
<i>cocoronbillo</i>	1537	30	8866
<i>eroy asa aspaldia hi egoçirich ago halquea</i>	1538	31	411
<i>erro yasa aspaldian hi ego çirich ago ha alquea</i>	1538	31	63868
<i>erroy asza aspaldian egoçiricago alquea</i>	1538	31	63868
<i>axari, axari; ordia, ordia</i>	1538	31	209633
<i>axaricume</i>	1539	32	63912
<i>bellaca charra</i>	1541	34	293779
<i>oçar ladron çarra</i>	1542	34	209917
<i>franchot</i>	1545	38	210076
<i>doyllor charra; puta charra; parlera charra</i>	1545	38	36349
<i>ardanvote; ardanvote; vay vada; ardanvote, veguiorres; emacunde; erroy asa</i>	1547	39	64828
<i>cuçiguela</i>	1549	43	86134
<i>dolor, cornudoa</i>	1553	45	96100
<i>ni nayz emazte andurra; bay, bay, puta andurra, ayz puta bagasa, puta andurra; vellaco andurra marcatua</i>	1562	52	294335
<i>adaburu; adavuru</i>	1562	52-53	145491
<i>gaysto andurrorreq pagatu dizquedan; andur gaystoa; andurra</i>	1562	53-54	198457
<i>adaburu xarra; adaburu; çatoz guixa charra adaburu; adaburu</i>	1563	55	211216
<i>gayzto andurra norayz y gazto andurbat bayçic ancare maynguequi goztacen aycenori</i>	1563	55	211216
<i>adaburu</i>	1563	56	211225
<i>heroy adaburu andia; adaburu</i>	1565	60	10604
<i>sorguina</i>	1570	70	211760
<i>azconlarru</i>	1571	71	146403
<i>agot çarrori</i>	1573	75	97955
<i>çedebon</i>	1575	75	98158
<i>coscorombillo</i>	1576	76	130363
<i>dia de Adoneseme</i>	1580	78	28591
<i>mari boxato</i>	1581	79	119370
<i>alaguaya, alaguaya</i>	1581	80	199225
<i>ayzpa bioc; hordiçarra</i>	1582	80	119428
<i>cornudoçarra; adaburuçarra; erguelburu</i>	1584	83-84	147848
<i>erroyaz gaisto andurra</i>	1584	85	98696
<i>borracha çarra</i>	1587	85	11848
<i>sudur macur</i>	1587	86	88415

<i>egequia</i>	1588	87	12007
<i>andurra</i>	1588	87	70503
<i>Santilore</i>	1590	89	282963
<i>agote azcaña</i>	1590	90	99249
<i>alquirit uquinunbaçin du eçinan etorrigo onera</i>	1594	93	29604
<i>bay arengatic zelosiric jauna gana atracuen adoainenetic hurran yçanduçuen jaunac</i>	1596	96	71418
<i>nago eguiatz here nic herrandudala nescato hura esta gola bere hondran</i>	1596	96-97	71418
<i>omendiozçe ençunduela estagola bere hondran nescatoa</i>	1596	97	71418
<i>herran omen diote useguinic dagola nescatoa eta arrenatic ez omenda joan len ere bere yçebac bere deudan aurquitu omen çuela alcate Liedenaren mutilarequi eta arengatican atera omençuen echetic</i>	1596	97	71418
<i>çaquil andi, çaquil erre</i>	1596	98	283531
<i>bragentandi; saguille bagrei y bragetandi y saquillerre; çaquillerre, çaquilandi; çaquillerre</i>	1596	99-100	283531
<i>herroy çarra ordiçarra</i>	1596	100	71443
<i>afeytadaza carra; afeytatuçarra</i>	1596	100-101	12674
<i>çucu guti; çucu guti emendago; ciquin çarra</i>	1599	107	149088
<i>bortiza suela</i>	1600	108	296385

82. taula. Iruñeko irain eta esaldiak Nafarroako Agiritegi Nagusian, 1600. urtera arte (Maiora 2011).

